

Sayı/Number 50

Mayıs/May 2022

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

**P A M U K K A L E Ü N İ V E R S İ T E S İ
S O S Y A L B İ L İ M L E R E N S T İ T Ü S Ü D E R G İ S İ**

**P A M U K K A L E U N İ V E R S İ T Y
J O U R N A L O F S O C I A L S C I E N C E S I N S T I T U T E**

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/Number 50

Mayıs/May 2022

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Nurten SARICA

Baş Editör

Prof. Dr. Naci KARKIN

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2021 yılından itibaren yılda altı kez (Ocak, Mart, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Kasım) yayımlanacaktır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryaya/Dizgi

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM TR DİZİN

EBSCO HOST

ASOS Index

Araştırma Bilimsel Yayın İndeks

Türk Eğitim İndeks

SOBİAD, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20160

Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE

Tel. + 90 (258) 296 21 82 Fax. +90 (258) 296 39 66

pausbed.pau.edu.tr

DANIŐMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye Sakarya University, Türkiye
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye Turkish Education Association University, Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington Devlet Üniversitesi, ABD Washington State University, USA
Prof. Dr. Faye HAMMILL	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Francesco D'ANDRA	Salento üniversitesi, İtalya Univesity of Salento, Italy
Prof. Dr. Geri SMYTH	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Géza DÁVID	Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
Prof. Dr. Kadir PEKTAŐ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Istanbul Medeniyet University, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye
Prof. Dr. Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi, Türkiye Atılım University, Türkiye
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Orlin SABEV	Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Dr. Sinan OLKUN	Ankara Üniversitesi, Türkiye Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Vincent LUIZZI	Teksa Devlet Üniversitesi, ABD Texas State University, USA
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye Akdeniz University, Türkiye
Prof. Dr. Tevfik DALGIÇ	Teksa Üniversitesi, ABD University of Texas at Dallas, USA
Prof. Dr. Tuğrul İNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Zbigniew BIALAS	Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya University of Silesia in Katowice, Poland
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Naci KARKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Handan KUMAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Tamer AKSOY	İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Fatma KABA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Feyyaz KARACA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Doç. Dr. Mustafa Ozan YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Sinem KANGALLI UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Baysar TANIYAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Kamuran ŞİMŞEK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜLTEKİN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Naci KARKIN
Prof. Dr. Handan KUMAŞ
Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAŞ
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT
Doç. Dr. Fatma KABA
Doç. Dr. Feyyaz KARACA
Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN
Doç. Dr. Mustafa Ozan YILDIRIM
Doç. Dr. Sinem KANGALLI UYAR
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK
Dr. Öğr. Üyesi Baysar TANIYAN
Dr. Öğr. Üyesi Ece AKYOL
Dr. Öğr. Üyesi Kamuran ŞİMŞEK
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜLTEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Prof. Dr. Abdullah KARAMAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali BAYRAKDAROĞLU	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Asuman BALDIRAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail KIZILIRMAK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nurten BİRLİK	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuzhan ÖZÇELEBİ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Sezai BALCI	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman SOLMAZ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut TOK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Veli Denizhan KALKAN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül ERGENE	Trabzon Üniversitesi
Doç. Dr. Çiğdem ALTIN GÜMÜŞSOY	İstanbul Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Dündar KÖK	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Emine ŞENER	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Eray GEMİCİ	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan SALAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Gökçe SARVAN	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan ÖZÇELİK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Hüsniye AKILLI	Nuh Naci Yazgan Üniversitesi

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Doç. Dr. İlker AYTÜRK	Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. İhsan Erdem KAYRAL	Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi
Doç. Dr. İnönü KORKMAZ	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut Sami ÖZTÜRK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Müge MANGA	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem GÜZEL	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Şahika EROĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Umut UYAR	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Uysal YENİPİNAR	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin ÇAKIRER ÖZSERVET	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Barış GÖK	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak UYAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çağlar KARAMAŞA	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Damla AKSEL	Bahçeşehir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esin AVCI	Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eyyüp Ensari ŞAHİN	Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatime Gül KOÇSOY	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hazal PABUÇÇULAR	İstanbul Kültür Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melike MOLACI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Alpin GÜLŞEN	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat SAĞBAŞ	National Defense University
Dr. Öğr. Üyesi Naci YILMAZ	Doğuş Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Neşe ŞENEL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur Kemal YILMAZ	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk ERYATMAZ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Gökhan YILMAZ	Adıyaman Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Ferit Salim SANLI	Hacettepe Üniversitesi
Arş. Gör. Deniz SEVİNÇ	Anadolu Üniversitesi
Dr. Ayfer BAŞAR	İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Deniz ERER	Bağımsız Araştırmacı
Doktorant Duygu KILIÇ	Gazi Üniversitesi
Doktorant Tuğçe ERÇETİN	İstanbul Bilgi Üniversitesi

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Afet SÖZEN ÖZDEN, Elvan HAYAT.....	1
Sayma Verilerinin Modellenmesi ve Bireylerin İşsiz Kalma Süresi Üzerine Bir Uygulama <i>Count Data Modeling and an Application on Unemployment Duration of Individuals</i>	
Çağdaş YÜKSEL.....	19
Lozan Antlaşması İngiliz Parlamentosu'nda Onaylanmadan Önce Avam Kamarası'nda Antlaşma Hakkında Yapılan Oturumun İncelenmesi <i>The Review of the Session Held About the Treaty of Lausanne in the House of Commons Before It Was Ratified in the British Parliament</i>	
Erman KAÇAR.....	33
Adlandırılmayanın Sınırında Etik Eylemin Olanağı: Lacan ve Kierkegaard'da Kaygı <i>Possibility of an Ethical Action at the Edge of the Unnamable: Anxiety in Lacan and Kierkegaard</i>	
Osman TUĞAY, Faruk TEMEL.....	45
Türkiye'de Çimento Sektöründeki Şirketlerin Uluslararası Entegre Raporlama Kılavuz İlkelerine Uyum Düzeylerinin CRITIC ve MAIRCA Yöntemleriyle Değerlendirilmesi <i>The Evaluation of Compliance Levels of the Companies in the Cement Sector in Turkey With the International Integrated Reporting Guiding Principles by CRITIC and MAIRCA Methods</i>	
Hacer GOZEN, Timucin BUGRA EDMAN, Davut PEACI (William S. PEACHY), Saman HASHEMPOUR.....	59
An Archetypal Approach Towards the Great Gatsby: The Transformational American Dream Through Meta-Meme in <i>The Great Gatsby</i> <i>Muhteşem Gatsby'ye Arketip Yaklaşım: Meta-Meme ile Muhteşem Gatsby'de Dönüşümsel Amerikan Rüyası</i>	
Haluk YENER, Burak Alparslan EROĞLU.....	71
Borsa İstanbul 100 Endeksi İçin Dinamik Riske Maruz Değer ve Beklenen Kayıp Analizi <i>Analysis of Dynamic Value-at-Risk and Expected Shortfall for BIST 100 Index</i>	
Mehmet ÖZÇALICI, Ahmet KAYA, Hasan Emin GÜRLER.....	87
Long-Term Performance Evaluation of Deposit Banks With Multi-Criteria Decision Making Tools: The Case of Turkey <i>Mevduat Bankalarının Uzun Vadeli Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği</i>	
Hayal ÖZÇİM	115
BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ve Makroekonomik Veriler Arasındaki İlişkinin GARCH Modelleri Çerçevesinde İncelenmesi <i>Investigation of the Relationship Between BIST Sustainability Index and Macroeconomic Data within the Framework of GARCH Models</i>	
İhsan OLUÇ, İhsan GÜZEL.....	127
Finansal Küreselleşme ve Çevre İlişkisi: Türkiye Örneği <i>The Relationship between Financial Globalization and the Environment: Turkey's Experience</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Kadir KURT, Bahadır AKTAŞ, Aykut Hamit TURAN.....	144
Understanding Online Shopping Continuance Intention of Turkish Users: An Empirical Assessment <i>Türk Kullanıcıların Online Alışverişlerine Devam Etme Niyetlerinin İncelenmesi: Ampirik Bir Değerlendirme</i>	
M. Taylan YAVUZER, Osman PEKER.....	161
Türkiye’de Maliye Politikalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ampirik Bir Analiz <i>The Effect of Fiscal Policy on Economic Growth in Turkey: An Empirical Analysis</i>	
M. Emin SOYDAŞ, Mehmet GÜRLER.....	179
Gastronomi Şehri Paydaşlarının Şarap Turizmine Yönelik Bakış Açılıarı-Hatay Örneği <i>Gastronomy City Stakeholder’s Perspectives to Wine Tourism-Case of Hatay</i>	
Mehmet YEŞİLKAYA, Abidin KARASU.....	195
Bulgar Ağız Atlası Işığında Türkiye Ağız Atlasının Hazırlanmasına Yönelik Bazı Öneriler <i>Recommendations on the Preparation of a Dialect Atlas of Turkish With References to the Burgarian Dialect Atlas</i>	
Mehmet YILDIZ.....	207
An Investigation into the Construct of Translation Students’ Information Literacy <i>Çeviri Öğrencilerinin Bilgi Okuryazarlığının Doğasına İlişkin Bir Araştırma</i>	
Memduh DAĞDEVİREN.....	229
Marsyas Vadisinde Bir Tümülüs: “Mutaf Tepe” <i>“Mutaf Tepe”: A Tumulus in Marsyas Valley</i>	
ZhuZheng (Iverson) ZHOU, Nazım TAŞKIN.....	248
The Social Processes and Factors Affecting Organizational Knowledge Creation and Sharing in New Zealand Firms <i>Yeni Zelanda Firmalarında Örgütsel Bilgi Oluşturma ve Paylaşımını Etkileyen Sosyal Süreçler ve Faktörler</i>	
Orhan KILIÇARSLAN.....	270
Gülşen-i Hulefâ Müellifi Nazmîzâde Murtazâ ve Şiirleri <i>Nazmîzâde Murtazâ, the Author of Gülşen-i Hulefâ and His Poems</i>	
Sacit YARIMOĞLU.....	280
Türk Sağına Özgü Bir Propaganda Aracı Olarak Millî Yol Dergisi <i>The Magazine of Millî Yol as a Propaganda Tool Specific to the Turkish Right-Wing</i>	
Sedef TURPER-ALIŞIK, Birce ALTIOK, Burak AĞALDAY, Feyza KÖSEOĞLU-DARILMAZ.....	294
Etnik ve Göçmen Azınlıklar ile Anket Çalışmaları: Türkiye Örnekleri Üzerine Yöntembilimsel Bir İnceleme <i>Survey Research on Ethnic and Migrant Minorities: Methodological Evaluation of Studies in Turkey</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Tuğçe BAYDAR.....	311
Necil Kazım Akses ve Viyola Konçertosu'nun Çağdaş Türk Müziğine Katkısı <i>The Contribution of Necil Kazim Akses and His Viola Concerto to the Modern Turkish Music</i>	
Uğur Berk KALELİOĞLU.....	333
Dernek Sosyolojisi Yolunda Bir Deneme: Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği Üzerine Sosyolojik Tetkikler <i>Toward a Sociology of Voluntary Association: Sociological Observations on Siegerland Association of Ataturkist Thought</i>	
Yavuz GÜL, Mehmetcan SUYADAL.....	350
COVID-19'un Pay Piyasaları Arasındaki Getiri ve Volatilite Yayılımlarına Etkisi <i>Impact of COVID-19 on the Return and Volatility Spillovers among Stock Markets</i>	
Yunus KARAÖMER.....	369
Is the Cryptocurrency Policy Uncertainty a Determinant of Bitcoin's Price? <i>Kripto Para Politikası Belirsizliği Bitcoin'in Fiyatının bir Belirleyicisi midir?</i>	

Derleme Makaleler-Review Articles

Levent MEMİŞ	379
Kentlerin Çocuklarından Çocukların Kentlerine: "Çocuk Dostu Akıllı Kentler" <i>From the Children of the Cities to the Cities of the Children: "Child-Friendly Smart Cities"</i>	
Nazım ÇOKIŞLER.....	398
Turizm Rehberliği Eğitiminde Parçalanmış Yapı Sorunu: Öyküleyici Alanyazın İncelemesi <i>The Problem of Fragmentation in Tour Guide Training: A Narrative Literature Review</i>	

Düzeltilme

Kadir KURT, Nihal SÜTÜTEMİZ.....	411
Social Networking Sites Continuance: An Empirical Investigation of Instagram Users in Turkey <i>Sosyal Ağ Sitelerinin Sürekliliği: Türkiye'deki Instagram Kullanıcıları Üzerinde Ampirik Bir İnceleme</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:10.01.2022 ✓Accepted/Kabul:25.01.2022

DOI:10.30794/pausbed.1055797

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sözen Özden, A. ve Hayat, E. (2022). "Sayma Verilerinin Modellenmesi ve Bireylerin İşsiz Kalma Süresi Üzerine Bir Uygulama", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 1-18.

SAYMA VERİLERİNİN MODELLENMESİ VE BİREYLERİN İŞSİZ KALMA SÜRESİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA*

Afet SÖZEN ÖZDEN**, Elvan HAYAT***

Öz

Bağımlı değişkenin sayıya dayalı veri olması durumunda güvenilir tahminler yapabilmek için Sayma Verisi Regresyon Modellerinin kullanılması daha uygundur. Sayıya dayalı veriler kesikli bir yapıda olduğundan bu regresyon modelleri kesikli dağılımlardan yararlanılarak geliştirilmiştir. Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2019 yılı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (GKYA) verilerinden yararlanarak bir sayma verisi olan bireylerin işsiz kaldığı sürenin (ay cinsinden) modellenmesi amaçlanmıştır. Analizde kullanılacak bağımsız değişkenler, tüm olası alt küme yöntemi ile medeni durum, eğitim durumu, genel sağlık ve kronik hastalık olarak belirlenmiştir. Sayma veri regresyon modellerinden Poisson Regresyon (PR), Negatif Binom Regresyon (NBR), Sıfır Değer Ağırlıklı Negatif Binom Regresyon (ZINB) ve Genelleştirilmiş Poisson Regresyon (GPR) modelleri ele alınarak, bu dört model tahmin edilmiş ve veri setine en iyi uyum sağlayan model bilgi kriterleri ile belirlenmiştir. Tahmin edilen modeller içerisinde veri setine en iyi uyum sağlayan modelin ZINB modeli olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sayma veri modelleme, Negatif binom regresyon, Sıfır değer ağırlıklı negatif binom regresyon, Genelleştirilmiş poisson regresyon, Gelir ve yaşam koşulları anketi.

COUNT DATA MODELING AND AN APPLICATION ON UNEMPLOYMENT DURATION OF INDIVIDUALS

Abstract

In cases where the dependent variable is count data, it is more appropriate to use Count Data Regression Models in order to produce reliable estimates. These regression models have been developed using discrete distributions since the count data has a discrete structure. In this study, it is aimed to model the unemployment duration (in months) of individuals with a counting data by using the data of the Survey of Income and Living Conditions (SILC) of the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) in 2019. The independent variables to be used in the analysis are marital status, educational status, general health, and chronic disease have been determined by all possible subset method. The Poisson Regression (PR), Negative Binomial Regression (NBR), Zero Inflated Negative Binomial Regression (ZINB), and Generalized Poisson Regression (GPR) models from count data regression models have been estimated and it has been determined the model best fits data by the information criteria. It has been determined that the model that best fits the data set among the predicted models is the ZINB model.

Keywords: Count data modeling, Negative binomial regression, Zero-inflated negative binomial regression, Generalized Poisson regression, Survey of income and living conditions.

*Bu çalışma Afet Sözen Özden'in Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı'nda devam eden "Sayma Verisi Modelleme ve Bir Uygulama" adlı YL tez çalışmasından üretilmiştir.

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, AYDIN.

e-posta:afetsozen@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-9821-7029>)

*** Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü, İstatistik Anabilim Dalı, AYDIN.

e-posta:elvan.hayat@adu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-8200-8046>)

1. GİRİŞ

Regresyon analizi, ekonometrik araştırmalarda en çok kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır. Regresyon analizi, bağımlı değişken ile bağımsız değişken ya da değişkenler arasındaki ilişkiyi tanımlama ve bu ilişkinin derecesini ölçme ile ilgilidir. Literatürde bağımlı değişken; açıklanan, etkilenen, öngörülen değişken veya tepki, yanıt değişkeni olarak da ifade edilmektedir. Bağımsız değişken ise; açıklayıcı, etkilenen, kontrol veya öngören değişken olarak ifade edilmektedir. Regresyon analizinin amacı; bağımsız değişkenlerin değerleri ile bağımlı değişkenin ortalama değerini tahmin ederek bağımsız değişken ya da değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde bir etkisi olup olmadığını incelemek ve bağımlı değişkenin gelecekte alacağı değerle ilgili öngörüde bulunmaktır (Tarı, 2018: 15).

Regresyon analizi, parametrik regresyon analizi, parametrik olmayan regresyon analizi ve yarı parametrik regresyon analizi olarak üçe ayrılabilir. Parametrik regresyon analizinde bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin matematiksel formunun önceden bilindiği varsayılır. Genellikle, klasik doğrusal regresyon analizinde En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile parametre tahminleri yapılmaktadır. EKK yönteminin uygulanması aşamasında hata teriminin ve bağımlı değişkenin yapısına ilişkin pek çok varsayımın sağlanması gerekmektedir. Bu varsayımların sağlanamaması durumunda da regresyon modeli hakkında yapılan çıkarımlar gerçeği yansıtmayacak ve hatalı yorumlara neden olacaktır. Ayrıca, klasik doğrusal regresyon modelleri, bağımlı değişkenin dağılımının normal olduğu varsayımıyla, bağımlı değişkenin ortalaması ile bir dizi bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi tanımlamak için doğrusal olma varsayımını kullanmaktadır (Gujarati ve Porter, 2012). Bu varsayımların geçerli olmadığı durumda veri dönüşümü teknikleri kullanılmaktadır. Veri dönüşümü tekniklerine alternatif olarak Nelder ve Wedderburn (1972) tarafından ortaya atılan, McCullagh ve Nelder (1989) tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Doğrusal Modeller (GDM) kullanılmaktadır (Cameron ve Trivedi, 1998: 2). GDM; normal dağılım göstermeyen bağımlı değişkenin dağılımını ve genelde ortalamasının doğrusal olmayan fonksiyonlarını kapsayacak biçimde klasik doğrusal modelin varsayımlarını genişleten bir yöntemdir (Agresti, 2015: 2).

GDM'nin literatürde yer almasıyla, bağımlı değişkenin türüne ve dağılımına göre kullanılması gereken regresyon modelleri de farklılık göstermeye başlamıştır. Bağımlı değişkenin sayıya dayalı olarak elde edilen verilerden oluşması durumunda Sayma Verisi Regresyon Modelleri kullanılmaktadır. Sayma verileri birim zamanda gerçekleşen olayın kaç kez gerçekleştiği ile ilgili olan ve kesikli yapıda nicel türde verilerdir. Bir yılda meydana gelen grev sayısı, bir haftada olan trafik kazası sayısı, bir günde taburcu edilen hasta sayısı gibi veriler sayma verilere örnek teşkil eder. Bu örneklerden de görülebileceği gibi sayıya dayalı veriler negatif olmayan tam sayı değerlerden oluşmaktadır ve verinin en küçük değeri sıfırdır. Bu tür veriler teorik olarak sıfırdan sonsuza kadar tamsayı değeri alabilirken gerçek hayat uygulamalarında genellikle maksimum bir değere sahip olurlar (Hilbe, 2014).

Sayma verilerin modellenmesinde en yaygın kullanılan Poisson Regresyon (PR) modelinin önemli bir özelliği ortalama ve varyans fonksiyonunun eşit olmasıdır. Bir diğer ifade ile Poisson modeli eşit yayılıma sahip olması özelliği ile bilinir. Poisson modelinin varyansının ortalamasını aşması durumunda, modelin aşırı yayılıma sahip olduğu ifade edilir ve aşırı yayılım söz konusu ise, bu durumda, Negatif Binom Regresyon (NBR) modeli tercih edilir. Bağımlı değişkende sıfır değerlerinin yoğunlukta olması halinde de Sıfır Değer Ağırlıklı Poisson (ZIP) veya Sıfır Değer Ağırlıklı Negatif Binom Regresyon (ZINB) modellerinin kullanılması uygun olmaktadır (Mert, 2016).

Bu çalışmada da, bağımlı değişkenin negatif olmayan tam sayılı değerler aldığı durumda kullanılması gereken sayma veri regresyon modellerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, sayma verisi modellerinden PR, NBR, ZINB ve GPR modelleri özetlenerek, gerçek bir veri seti ile uygulama yapılmıştır. Uygulama aşamasında, Türkiye'de bireylerin ay cinsinden işsiz kalma süresi verileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2019 yılı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (GKYA)' dan elde edilerek analize dahil edilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünden sonraki bölümde literatür özetine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemine değinilmiş ve çalışmada kullanılan sayma veri regresyon modellerine ilişkin matematiksel modeller hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde ampirik analize yer verilmiştir. Bu bölümde veri seti tanımlanarak, tüm olası alt kümeler yöntemi ile uygulamada kullanılması uygun olan bağımsız değişkenler belirlenmiş ve tanımlayıcı istatistikler ile model tahminine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde çalışmanın bulguları özetlenerek, genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Bu bölümde sayma veri regresyon modellerinin incelendiği çalışmalardan bazıları özetlenmiştir.

Wang ve Famoye (1997), çalışmasında veri setine en iyi uyum sağlayan modeli belirlemeyi amaçlamıştır. 1989 yılında yapılan Michigan Panel Gelir Dinamiği Çalışması (PSID) doğurganlık veri setini PR ve GPR modelleri ile tahmin etmişlerdir. Analiz için bağımlı değişken ailedeki çocuk sayısı olarak belirlenmiş, bağımsız değişkenler ise; istihdam durumu, eğitim durumu, yaş, ırk, aile geliri ve ailenin şehirde oturma durumu olarak belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre; veri seti için en uygun modelin GPR modeli olduğunu tespit etmişlerdir. Kadının eğitim durumunun doğurganlık üzerinde önemli bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kadının ırkı, çalışma durumu ve gelirin hanehalkının doğurganlık kararını etkileyen önemli faktörler arasında olduğunu tespit etmişlerdir.

Famoye ve Singh (2006), çalışmalarında Portland'da 1996-1997 yılları arasında aile içi şiddet sayısını Sıfır Değer Ağırlıklı Genelleştirilmiş Poisson (ZIGP) regresyon ile modellemişlerdir. Bağımlı değişkeni, aile içi şiddet sayısı olarak belirlemişlerdir. Bağımsız değişkenleri ise mağdur ve saldırgan için eğitim düzeyi, tam zamanlı iş, gelir düzeyi, aile etkileşimi, bir kulübe ait olma ve uyuşturucu sorunu olarak ayrı ayrı belirlemişlerdir. 1996-1997 yılları arasında Portland Polis Bürosu'ndan alınan saldırganlara yönelik resmi kayıtlar ve mağdurlara yönelik uygulanan anketlerden elde edilen verileri ZIGP regresyon modeli ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre; mağdurun gelir düzeyi arttıkça daha az şiddet gördüğünü tespit etmişlerdir. Mağdurun eğitim düzeyi arttıkça şiddet sayısının daha az olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Uyuşturucu sorunu olan saldırganın daha fazla şiddet uyguladığını analiz sonuçlarından elde etmişlerdir. Mağdurun bir kulübe ait olmasının şiddet sayısı ile pozitif ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Özmen ve Famoye (2007), çalışmalarında Dalyan Plajı'nda 1991-1993 yılları arasında güneşe maruz kalarak ölen Caretta caretta yavrularının sayısı için bazı model karşılaştırmaları yapmışlardır. Uygun modelin saptanması için yapılan analizlerde bağımlı değişkeni güneşe maruz kalarak ölen Caretta caretta yavrularının sayısı olarak belirlemişlerdir. Bağımsız değişkenleri ise; alan, denizden uzaklık ve yıl olarak belirlemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre GPR modelinin veriye diğer sayma verisi regresyon modellerine göre daha iyi uyum sağladığını tespit etmişlerdir.

Kaya ve Yeşilova (2012), Yüzüncü Yıl Üniversitesi personelinin e-posta trafiğini incelemek amacıyla yürüttükleri çalışmalarında bağımlı değişkeni gönderilen e-posta sayısı olarak belirlemişlerdir. Bağımsız değişkenleri ise; personel tipi, birim kodu, unvan kodu, cinsiyet, medeni hal, yaş, sahip olunan e-posta adresi sayısı, e-posta YU uzantılı kullanımı, sohbet programı kullanımı, bilimsel toplantı (YU adresi ile), ortalama günlük internet kullanım saati, website sahipliği, internet bağlantısı durumu ve dizüstü bilgisayar sahipliği olarak belirlemişlerdir. Yüzüncü Yıl Üniversitesi 2009 bahar eğitim öğretim döneminde e-posta sunucusundan ve anket yoluyla elde ettikleri verileri ZIP, ZINB, Poisson Hurdle (PH) ve Negatif Binom Hurdle (NBH) modelleri ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre en uygun model ZINB olduğu tespit edilmiştir. ZINB tahmin sonuçlarına göre; gönderilen e-posta sayısı üzerinde e-posta YU, sohbet programı, bilimsel toplantı, ortalama internet kullanım saati, web site değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. E-Posta gönderme olasılığı için yapılan analiz sonucuna göre ise; birim kodu, unvan kodu, personel tipi, e-posta adet, e-posta YU ve bilimsel toplantı değişkenlerinin önemli bir etkiye sahip oldukları görülmüştür.

Ismail ve Zamani (2013), çalışmalarında Malezya Özel Araç Kasko Hasar (OD) verilerine ve Alman Sosyoekonomik Panel (GSOEP) 2003 verilerine uyum sağlayan en iyi modeli belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmalarında kullandıkları veri setini 2001-2003 yılları arası 3 yıllık dönem için OD talep sayılarını NBR ve GPR modelleri kullanarak tahmin etmişlerdir. 2003 yılı için GSOEP verilerini NBR, ZINB ve ZIGP regresyon modelleri ile tahmin etmişlerdir. Malezya OD verileri için bağımlı değişkeni OD talep sayısı ve GSOEP verileri için bağımlı değişkeni son 3 aydaki doktor vizite sayısı olarak belirlemişlerdir. Malezya OD verisi için bağımsız değişkenleri aracın yaşı, aracın motor gücü, aracın yapım türü ve lokasyon olarak belirlemişlerdir. GSOEP veri seti için bağımsız değişkenleri cinsiyet, yaş, sağlıktan memnuniyet, medeni hal, çalışma durumu ve eğitim alınan süre (yıl) olarak belirlemişlerdir. Malezya OD verileri için elde edilen analiz sonucuna göre; AIC ve BIC değerlerine dayanarak her iki kriter için de veri setine en iyi uyum sağlayan modelin GPR modeli olduğu tespit edilmiştir. GSOEP verileri için elde edilen analiz sonucuna göre; AIC ve BIC değerlerine dayanarak ZIGP regresyon modelinin en düşük AIC

değerine sahip olduğunu, fakat en düşük BIC değerine sahip olan modelin ZINB regresyon modeli olduğunu tespit etmişlerdir. Bu iki model arasındaki Vuong testine bakıldığında ise hiçbir modelin diğerine tercih edilemeyeceğini tespit etmişlerdir.

Dinarcan (2018), çalışmasında bireylerin haftalık çalışma saatlerine etki eden faktörleri belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmada kullanılan veri setini 2016 yılı TÜİK tarafından yapılan Hanehalkı İşgücü Araştırması'ndan elde etmiştir. Veri setine en uygun regresyon modelini belirlemek için PR, NBR ve GPR ile model tahmini yapmıştır. Analizde bağımlı değişken olarak, bireylerin bir haftadaki çalışma saati alınmış; bağımsız değişken olarak ise sektör, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek, SGK kayıtlılık ve süreklilik değişkenleri ele alınmıştır. Analizden elde ettiği sonuçlara göre; veri setine en uygun modelin NBR modeli olduğunu tespit etmiştir. NBR modeli sonuçlarına göre; cinsiyet değişkeni ve sektör değişkeni gruplarından inşaat sektörünün çalışma saati üzerinde bir etkisinin olmadığını belirlemiştir. Eğitim düzeyinin artmasının haftalık ortalama çalışma saatini kısalttığını tespit etmiştir. Tarım ve sanayi sektöründe çalışanların hizmet sektöründe çalışanlara göre haftalık ortalama çalışma saatine daha fazla etki ettiklerini tespit etmiştir. Yaş arttıkça haftalık ortalama çalışma saatinin de arttığı sonucuna ulaşmıştır.

Avcı (2018), çalışmasında 2011-2014 yılları arasında Giresun'daki Prof. Dr. A. İlhan Özdemir Devlet Hastanesi Toplum ve Ruh Sağlığı Merkezi'nde bulunan şizofren hastalarına ait elde ettiği verilere sayma verisi regresyon modellerini uygulamıştır. Analizde bağımlı değişkeni, şizofren hastalarının hastaneye yatış sayısı olarak belirlemiştir. Bağımsız değişkenleri ise; yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, gelir durumu, kentsel statü, yalnız yaşama durumu, aile hastalığı, madde bağımlılığı, aile ve çevre ile ilişki ve etkinlik durumu olarak belirlemiştir. PR, NBR ve Conway-Maxwell-Poisson (COM-Poisson) Regresyon ile model tahmini yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; AIC ve Log olasılık değerlerine bakıldığında veri setine en iyi uyum sağlayan modelin NBR modeli olduğunu tespit etmiştir.

Kıran (2019), çalışmasında hanehalkının sahip olduğu konut sayısı için en uygun model ve konut sayısı üzerinde etkisi olan faktörleri belirlemeyi amaçlamıştır. Analizde kullandığı veri setini TÜİK 2016 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi'nden elde etmiştir. Analizde bağımlı değişkeni konut sayısı olarak belirlemiştir. Bağımsız değişkenleri ise; yaş, cinsiyet, medeni durum, hanehalkı geliri, tasarruf, şans oyunu, işteki durum ve çalışma saati olarak belirlemiştir. Veri setine en uygun modelini belirlemek için PR, NBR ve ZIP modellerini kullanmıştır. Analizden elde ettiği sonuçlara göre; veride aşırı yayılım durumu olmadığı için NBR modelinin veri setine uygun olmadığını tespit etmiştir. AIC değerine ve maksimum log-olabilirlik sonuçlarını dikkate aldığına veri için en uygun modelin ZIP modeli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Seçilen modele göre; çalışma saati ile konut sahipliği sayısı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu saptamıştır. Hanehalkı sorumlusunun yaşının artmasının, evli olmasının, erkek olmasının veya işveren-kendi hesabına çalışıyor olmasının konut sayısını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Hanede şans oyunu oynayan bir bireyin olmasının konut sayısını azaltıcı faktörlerden biri olduğunu tespit etmiştir.

Kılıç ve Bayrak (2020), çalışmalarında 2019 TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'nda yer alan e-ticarette sorun sayısına etki eden faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla sayma verisi regresyon modellerinden PR, NBR, ZIP, ZINB, PH ve NBH modelleri ile sorun sayısı bağımlı değişkeni tahmin edilmiştir. En uygun modelin belirlenmesi için AIC, log olabirlik, Vuong testleri kullanılarak ZINB modelinin uygun model olduğunu tespit etmişlerdir.

Briz-Redón vd. (2021), çalışmalarında Valensiya Topluluğu'nun birden fazla şehrinde 2010-2019 yılları arasındaki her bir yol segmentinde gözlemlenen kaza sayısını modellemeyi amaçlamışlardır. Veri seti için en uygun model ZINB olarak belirlemiştir. Analiz sonucunda kavşakların ve anayolların kaza sayısı üzerinde etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Sosyodemografik özelliklerin kaza sayısı üzerindeki etkilerinin önemli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bekalo ve Kebede (2021), çalışmalarında Etiyopya'daki hamile kadınların doğum öncesi kontrol ve bakım hizmeti ziyaretlerinin sayısına etki eden faktörlerin neler olduğunu belirlemek için 2016 Etiyopya Nüfus ve Sağlık Araştırması'na ait verileri kullanmışlardır. Veri setine en uygun model seçmek için AIC değerine göre karşılaştırma yapmışlardır. PR, NBR, ZIP, ZINB ve Hurdle modeller ile hastane ziyaret sayılarını tahmin etmişler ve en uygun modelin Hurdle model olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Selim ve Kılınç (2021), çalışmalarında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün uyguladığı 2018 Nüfus ve Sağlık Araştırması'ndan elde edilen Suriyeli göçmen ve Türkiye'ye ait verileri kullanmışlardır. Araştırmaya katılan 15-49 yaş arası evli kadınların ölen bebek sayılarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi için sayma verisi regresyon modellerini kullanmışlardır. Ölen bebek sayısı değişkeni PR, NBR, ZIP ve ZINB modelleri ile tahmin edilmiş ve en uygun modelin NBR modeli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bebek ölümlerini etkileyen değişkenlerin; hanehalkı büyüklüğü, evlilik süresi, daha fazla çocuk isteği, tekli risk faktörleri, doğum kontrol yöntemi kullanımı, çoklu doğumlar ve göç sayısı olduğunu tespit etmişlerdir.

Ercan (2021), çalışmasında hanehalkının sahip olduğu bilişim teknolojileri sayısına etki eden faktörleri PR modeli ile belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmada TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi'ne ait 2009-2012 yılları arasındaki verileri kullanmıştır. Analiz sonucunda hanehalkı reisinin yaşı, eğitim düzeyi, sigorta durumu, hanehalkı geliri, hanenin yaşadığı yer, hanenin büyüklüğü, hanedeki öğrenci sayısı ile hanede 0-5 yaş arası birey varlığı değişkenlerinin hanehalkının sahip olduğu bilişim teknolojileri sayısına etki ettiğini tespit etmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Poisson Regresyon Modeli

PR Modeli, sayma verisi modellerinin temelini oluşturan bir modeldir. Bu model doğrusal olmayan bir regresyon modelidir. PR modelinde bağımlı değişkene ait verilerin dağılımı Poisson dağılımı göstermektedir. Poisson dağılımı sık karşılaşılan olayların belirli bir zaman aralığında oluş sayısını belirlemek için kullanılmaktadır. Kesikli Y rassal değişkeni için, μ parametresi $\mu > 0$ ile Poisson dağılımının olasılık yoğunluk fonksiyonu Eşitlik 1'de gösterilmiştir (Cameron ve Trivedi, 1998: 3):

$$f(Y = y) = \frac{\mu^y e^{-\mu}}{y!}, \quad y = 0, 1, 2, 3, \dots \quad (1)$$

Poisson dağılımı, ortalamasının ve varyansının eşit olduğu bir özelliğe sahiptir:

$$E(Y) = \text{Var}(Y) = \mu \quad (2)$$

Koşullu ortalama ve varyansın birbirine eşit olduğu PR modelinde bu durum eşit yayılım (equidispersion) olarak ifade edilmektedir. Uygulamalarda genellikle bu eşitlik sağlanamamaktadır. Bu durumda aşırı yayılım (overdispersion) veya az yayılım (underdispersion) durumları ortaya çıkmaktadır.

3. 2. Negatif Binom Regresyon Modeli

Sayıma dayalı elde edilen veri seti içerisinde sıfır değerlerinin fazla olması ya da ortalamadan daha yüksek değerlerin fazla olması eşit yayılım varsayımını ihlal etmektedir. Bağımlı değişkenin varyansının koşullu ortalamadan büyük olduğu durumlarda aşırı yayılım ortaya çıkmaktadır. Aşırı yayılımın geçerli olduğu durumlarda PR modeli tutarlıdır fakat yeterli değildir. Bu durum standart hataların yanlış olmasına ve araştırmacı tarafından katsayıların yanlış yorumlanmasına sebep olabilmektedir. Bağımlı değişkenin aşırı yayılım gösterdiği durum için alternatif yöntem olarak NBR Modeli kullanılmaktadır (Beaujean ve Morgan, 2016: 4). NBR modelinin olasılık yoğunluk fonksiyonu Eşitlik 3'te gösterilmiştir (Lawless, 1987: 210):

$$f(y_i) = \frac{\Gamma(y_i + \alpha^{-1})}{y_i! \Gamma(\alpha^{-1})} \left(\frac{\alpha \mu_i}{1 + \alpha \mu_i} \right)^{y_i} \left(\frac{1}{1 + \alpha \mu_i} \right)^{\alpha^{-1}}, \quad y_i = 0, 1, 2, \dots \quad \alpha > 0 \quad (3)$$

Eşitlik 3'te $\Gamma(\cdot)$, Gamma fonksiyonunu göstermektedir. Yayılım parametresi ise α ile gösterilmektedir. $\alpha > 0$ durumunda aşırı yayılım vardır. NBR modeli, PR modelinin özel bir durumudur. NBR modeli için parametre tahminleri iteratif (tekrarlı) yöntemler yardımıyla En Çok Olabilirlik yöntemi ile elde edilmektedir.

3. 3. Sıfır Değer Ağırlıklı Negatif Binom Regresyon Modeli

Sıfır değerlerinin çok fazla olduğu ve aşırı yayılım özelliği gösteren bağımlı değişkenin modellenmesinde kullanılan regresyon yöntemi ZINB regresyon modelidir. ZINB regresyon modelinin birçok türü vardır. ZINB regresyon modelinin genelleştirilmiş hali, ortalaması $(1 - \omega_i) \mu_i$ ve varyansı $(1 - \omega_i) \mu_i (1 + \alpha \mu_i^{\alpha-1} + \omega_i \mu_i)$ olarak

tanımlanmaktadır. Burada t sabit bir değerdir. t=1 durumu Sıfır Değer Ağırlıklı Negatif Binom 1 (ZINB-1) modelini ve t=2 durumu Sıfır Değer Ağırlıklı Negatif Binom 2 (ZINB-2) modelini göstermektedir (Ismail ve Zamani, 2013: 10). ZINB-1 modeline ait olasılık yoğunluk fonksiyonu Eşitlik 4’te verilmiştir (Zulkifli vd., 2012: 4):

$$f(Y_i = 0) = \omega_i + (1 - \omega_i)(1 + \alpha)^{-\mu_i \alpha^{-1}}, y_i = 0 \quad (4)$$

$$f(Y_i = y_i) = (1 - \omega_i) \frac{\Gamma(y_i + \mu_i \alpha^{-1})}{y_i! \Gamma(\mu_i \alpha^{-1})} (1 + \alpha)^{-\mu_i \alpha^{-1}} (1 + \alpha^{-1})^{-y_i}, y_i > 0$$

$0 \leq \omega_i < 1$ ve $\mu_i > 0$ olmak üzere ZINB-1 modelinin ortalama ve varyansı Eşitlik 5 ve Eşitlik 6’da verilmiştir (Zulkifli vd., 2012: 4).

$$E(Y_i) = (1 - \omega_i) \mu_i \quad (5)$$

$$\text{Var}(Y_i) = (1 - \omega_i) \mu_i (1 + \alpha + \omega_i \mu_i) \quad (6)$$

ω_i sifıra eşit olduğunda ZINB-1 modeli, NBR modeline dönüşmektedir. ile birlikte α sifıra eşit olduğunda ise ZINB-1, Sıfır Değer Ağırlıklı Poisson (ZIP) regresyon modeline dönüşmektedir (Ismail ve Zamani, 2013: 10). ZINB-1 modeline ait log-olabilirlik fonksiyonu Eşitlik 7’de verilmiştir (Zulkifli vd., 2012: 5):

$$\begin{aligned} \ln L(Y|\alpha, \omega) &= \sum_{y_i=0} \log(\omega_i + (1 - \omega_i)(1 + \alpha)^{-\mu_i \alpha^{-1}}) \\ &+ \sum_{y_i>0} (\log(1 - \omega_i) + \log(\Gamma(y_i + \mu_i + \alpha^{-1})) - \log(y_i!) - \log(\Gamma(\mu_i \alpha^{-1})) - \mu_i \alpha^{-1} \log(1 + \alpha) \\ &- y_i \log(1 + \alpha)) \end{aligned} \quad (7)$$

Eşitlik 7’de verilen log-olabilirlik fonksiyonundaki üstel terimlerin maksimize edilmesi oldukça karmaşıktır. Bu yüzden En Çok Olabilirlik fonksiyonu ile parametre tahmini için, EM algoritması veya Newton-Raphson algoritması kullanılmaktadır (Agresti, 2015: 252).

ZINB-2 modeline ait olasılık yoğunluk fonksiyonu Eşitlik 8’de verilmiştir (Peng vd., 2014: 2299):

$$f(Y_i = 0) = \omega_i + (1 - \omega_i) \left(\frac{\alpha^{-1}}{\alpha^{-1} + \mu_i} \right)^{\alpha^{-1}}, y_i = 0$$

$$f(Y_i = y_i) = (1 - \omega_i) \frac{\Gamma(y_i + \alpha^{-1})}{\Gamma(y_i + 1) \Gamma(\alpha^{-1})} \left(\frac{\alpha^{-1}}{\alpha^{-1} + \mu_i} \right)^{\alpha^{-1}} \left(\frac{\mu_i}{\mu_i + \alpha^{-1}} \right)^{y_i}, y_i > 0 \quad (8)$$

Eşitlik 8’de ω_i yapısal sıfırların olma olasılığını, α yayılım parametresini ve μ_i ise negatif binom dağılımının ortalamasını göstermektedir. $0 \leq \omega_i < 1$ ve $\mu_i > 0$ olmak üzere ZINB regresyon modelinin ortalaması ve varyansı Eşitlik 9 ve Eşitlik 10’da gösterilmiştir (Tüzel ve Sucu, 2012: 26):

$$E(Y_i) = (1 - \omega_i) \mu_i \quad (9)$$

$$V(Y_i) = (1 - \omega_i) \mu_i (1 + \alpha \mu_i + \omega_i \mu_i) \quad (10)$$

ω_i sifıra eşit olduğunda ZINB-2 modeli, NBR modeline dönüşmektedir. ω_i ile birlikte α sifıra eşit olduğunda ise ZINB-2 modeli, ZIP regresyon modeline dönüşmektedir (Ismail ve Zamani 2013, 10). ZINB-2 modeline ait log-olabilirlik fonksiyonu Eşitlik 11’de verilmiştir (Zulkifli vd., 2012: 6):

$$\begin{aligned} \ln L(Y|\omega, \alpha) &= \sum_{y_i=0} \log(\omega_i + (1 - \omega_i)(1 + \alpha \mu_i)^{-\alpha^{-1}}) \\ &+ \sum_{y_i>0} (\log(1 - \omega_i) + \log(\Gamma(y_i + \alpha^{-1})) - \log(y_i!) - \log(\Gamma(\alpha^{-1})) - \alpha^{-1} \log(1 + \alpha \mu_i) \\ &- y_i \log(1 + \alpha^{-1} \mu_i^{-1})) \end{aligned} \quad (11)$$

ZINB-2 modelinin En Çok Olabilirlik fonksiyonu ile parametre tahmini için, EM algoritması veya Newton-Raphson algoritması kullanılmaktadır.

3. 4. Genelleştirilmiş Poisson Regresyon Modeli

Genelleştirilmiş Poisson dağılımı hem aşırı hem de az yayılım durumlarına izin veren bir dağılım türüdür. GPR modeli, PR modelini iç içe geçiren özel bir durumdur. Rasgele bir Y değişkeni Genelleştirilmiş Poisson dağılımına sahip olduğunda olasılık dağılımı Eşitlik 12'deki gibi gösterilmiştir (Wang ve Famoye, 1997: 277):

$$f(y_i; \mu_i, \alpha) = \left(\frac{\mu_i}{1+\alpha\mu_i}\right)^{y_i} \frac{(1+\alpha y_i)^{y_i-1}}{y_i!} \exp\left(-\frac{\mu_i(1+\alpha y_i)}{1+\alpha\mu_i}\right), \quad y_i = 0, 1, 2, \dots \quad (12)$$

GPR modelinin ortalaması ve varyansı Eşitlik 13 ve Eşitlik 14'te gösterilmiştir:

$$E(Y_i) = \mu_i \quad (13)$$

$$V(Y_i) = \mu_i(1+\alpha\mu_i)^2 \quad (14)$$

GPR modelinin parametre tahmini için log-olabilirlik fonksiyonu Eşitlik 15'te verilmiştir (Wang ve Famoye, 1997: 277):

$$\ln L(\alpha, \beta; y_i) = \sum_{i=1}^n \left\{ y_i \ln\left(\frac{\mu_i}{1+\alpha\mu_i}\right) + (y_i - 1) \ln(1 + \alpha y_i) - \frac{\mu_i(1+\alpha y_i)}{1+\alpha\mu_i} - \ln(y_i!) \right\} \quad (15)$$

GPR modelinin parametre tahmini Eşitlik 15'teki log-olabilirlik fonksiyonunun kısmi türevi alınarak sıfıra eşitlenmesiyle Eşitlik 16 ve Eşitlik 17 elde edilmiştir (Singh ve Famoye, 1993: 919):

$$\frac{\partial \ln L}{\partial \alpha} = \sum_{i=1}^n \left\{ \frac{-y_i \mu_i}{1+\alpha\mu_i} + \frac{y_i(y_i-1)}{1+\alpha\mu_i} - \frac{\mu_i(y_i-\mu_i)}{(1+\alpha\mu_i)^2} \right\} = 0 \quad (16)$$

$$\frac{\partial \ln L}{\partial \beta_j} = \sum_{i=1}^n \left\{ \frac{y_i - \mu_i}{\mu_i(1+\alpha\mu_i)^2} \frac{\partial \mu_i}{\partial \beta_j} \right\} = 0, \quad j = 1, 2, \dots, k \quad (17)$$

Eşitlik 17 $\mu_i = \exp(x_i \beta)$ için yeniden düzenlendiğinde Eşitlik 18 ve Eşitlik 19 elde edilmiştir:

$$\frac{\partial \ln L}{\partial \beta_j} = \frac{\partial \ln L}{\partial \beta_1} = \sum_{i=1}^n \frac{y_i - \mu_i}{(1+\alpha\mu_i)^2} = 0, \quad j = 1 \quad (18)$$

$$\frac{\partial \ln L}{\partial \beta_j} = \sum_{i=1}^n \frac{(y_i - \mu_i)x_i}{(1+\alpha\mu_i)^2} = 0, \quad j = 2, 3, \dots, k \quad (19)$$

Eşitlik 18 ve Eşitlik 19, tekrarlı (iteratif) yöntemlerden Newton-Raphson iterasyon yöntemi kullanılarak aynı anda çözülebilmektedir (Singh ve Famoye, 1993: 919).

4. AMPİRİK ANALİZ

4. 1. Veri Seti ve Model Belirleme

2019 yılı GYKA'da yer alan 'Ferdin 2018 yılında işsiz olarak geçirdiği ay sayısı kaçtır?' sorusu 15 yaş ve üzeri 62713 kişi tarafından cevaplanmıştır. Bu çalışmada da bu soruya verilen yanıtlardan derlenen işsiz kalınan ay sayısı değişkenine etki eden sosyo-demografik faktörlerin neler olduğunu belirlemek amaçlanmıştır. Çalışmada TÜİK'ten alınan 2019 yılı GYKA'ya ait anket verileri Stata 15.0 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Tablo 1: Analizde kullanılan bağımsız değişkenler ve düzeyleri

Bağımsız Değişkenler	Açıklamalar
X_1 : Cinsiyet	1: Erkek 2: Kadın
X_2 : Medeni Durum	1: Evli 2: Hiç Evlenmedi 3: Eşi Öldü 4: Boşandı
X_3 : Eğitim Durumu	0: Okur yazar olmayan 1: Bir okul bitirmede 2: İlkokul 3: İlköğretim 4: Ortaokul ve dengi 5: Genel lise 6: Mesleki veya teknik lise 7: Yüksek okul 8: Fakülte 9: Yüksek Lisans 10: Doktora
X_4 : Genel Sağlık	1: Çok İyi 2: İyi 3: Orta 4: Kötü 5: Çok Kötü
X_5 : Kronik Hastalık	1: Evet 2: Hayır
X_6 : Yaş	Ferdin yaşı

Bireylerin işsiz kaldıkları ay sayıları için uygulamada kullanılacak bağımsız değişkenler tüm olası alt küme yöntemi ile belirlenmiştir. Analiz için 6 adet bağımsız değişken belirlenmiş ve $2^n - 1$ formülü kullanılarak tüm olası alt küme yöntemine göre 63 adet model kurulmuştur. Oluşturulan 63 adet model öncelikle PR ile tahmin edilmiş ve tahmin edilen tüm modellerde yayılım parametresinin 1'den büyük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yayılım parametresi 1'den büyük olduğu için bağımlı değişkenin aşırı yayılım özelliğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda PR modelinin veri setine uyum sağlamadığı tespit edilmiştir.

Aşırı yayılım nedeniyle analizde kullanılabilir regresyon modellerinden biri NBR modelidir. Tüm olası alt küme yöntemi ile NBR modeli için tahmin sonuçları EK-1'de verilmiştir. EK-1 incelendiğinde AIC değeri en küçük olan modelin, X_2, X_3, X_4, X_5 bağımsız değişkenlerinden oluşan model olduğu tespit edilmiştir. Yayılım parametresi ise tüm modeller için 1'e yakın olarak hesaplanmıştır. NBR, kurulan model için uygun modeller arasındadır. Ancak, bağımlı değişkene ait frekans tablosu incelendiğinde sıfır değerlerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bağımlı değişkenin sıfır değerler aldığı durumda kullanılan ZINB ve GPR modelleri de tahmin edilip her üç model için uyum iyiliği göstergelerine göre karar vermek gerekmektedir. Bu aşamada analize ZINB regresyon modeli tahmin edilerek devam edilmiştir. EK-2'de tüm olası alt küme yöntemi ile ZINB tahmini için uyum iyiliği sonuçları verilmiştir. EK-2 incelendiğinde tüm olası alt küme yöntemine dayalı olarak belirlenen modellerden AIC değeri en düşük olan X_2, X_3, X_4, X_5 bağımsız değişkenlerini içeren modeldir. Bağımlı değişkendeki sıfır değerini dikkate alan bir diğer model olan GPR modeli ile tahmin edilmiş modellere ait uyum iyiliği göstergeleri EK-3'te verilmiştir. EK-3 incelendiğinde tüm olası alt küme yöntemine dayalı olarak belirlenen modellerden AIC değeri en düşük olan X_2, X_3, X_4, X_5 bağımsız değişkenlerini içeren modeldir. Analiz boyunca tahmin edilen NBR, ZINB ve GPR modellerinden en iyi uyum sağlayan modele karar verebilmek için çalışmada bilgi kriterleri ve olabilirlik değeri kullanılmıştır. Tahmin edilen üç modele ait bilgi kriterleri ve olabilirlik değeri Tablo 2'de verilmiştir.

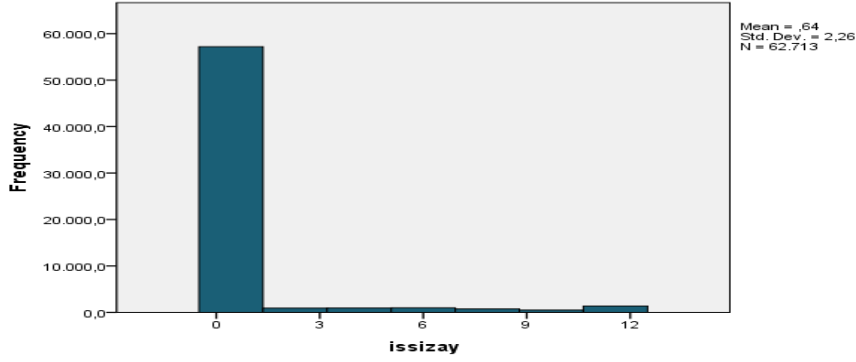
Tablo 2: Model seçim kriterlerine ait sonuçlar

Model	Olabilirlik Değeri	AIC	BIC
NBR	-37282,9	74605,79	74786,72
ZINB	-33483,46	67044,93	67397,73
GPR	-39025,58	78091,16	78272,09

Tablo 2 incelendiğinde veri setine en iyi uyum sağlayan modelin ZINB regresyon modeli olduğu görülmektedir. Belirlenen model ZINB ile tahmin edilerek yorumlanmıştır.

4. 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Analizde kullanılan bağımlı değişken "İşsiz kalınan ay sayısı" değişkeni sayma veridir. "Cinsiyet", "Medeni Durum", "Eğitim Durumu", "Genel Sağlık" ve "Kronik hastalık" bağımsız değişkenleri ise kategorik değişkenlerdir.

Şekil 1: İşsiz kalınan ay sayısı değişkenine ait histogram grafiği

Şekil 1’de verilen işsiz kalınan ay sayısı değişkenine ait histogram grafiği incelendiğinde dağılımın sağa çarpık olduğu görülmektedir. Bağımlı değişkenin sayıya dayalı olarak elde edildiği ve bu değişkenin sağa çarpık bir dağılım gösterdiği durumda sayma verisi regresyon modellerinden uygun olan model kullanılmaktadır. Analizde kullanılan bağımsız değişkenlerden yaş değişkeni dışındaki değişkenler kategorik yapıdadır. Tablo 3’te bu değişkenlere ait frekans ve yüzde değerleri verilmiştir.

Tablo 3: Bağımsız değişkenlere ait frekans tablosu

Bağımsız Değişken	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet		
1: Erkek	30215	48,18
2: Kadın	32498	51,82
Medeni Durum		
1: Evli	41943	66,88
2: Hiç Evlenmedi	14942	23,83
3: Eşi Öldü	4035	6,43
4: Boşandı	1793	2,86
Eğitim Durumu		
0: Okuryazar olmayan	6472	10,32
1: Bir okul bitirmede	4131	6,59
2: İlkokul	18880	30,11
3: İlköğretim	3760	6,00
4: Ortaokul ve dengi	8908	14,20
5: Genel lise	6239	9,95
6: Mesleki veya teknik lise	4921	7,85
7: Yüksekokul	3082	4,91
8: Fakülte	5684	9,06
9: Yüksek Lisans	495	0,79
10: Doktora	141	0,22
Genel Sağlık		
1: Çok İyi	4737	7,55
2: İyi	35988	57,39
3: Orta	14653	23,37
4: Kötü	6415	10,23
5: Çok Kötü	920	1,47
Kronik Hastalık		
1: Evet	23329	37,20
2: Hayır	39384	62,80

Tablo 3 incelendiğinde, erkeklerin %48,18’i, kadınların %51,82’sinin Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması’na katıldığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin %66,88’i evli, %23,83’ü hiç evlenmemiş, %6,43’ünün eşi ölmüş ve %2,86’sı boşanmış oldukları görülmektedir. Analizde kullanılan eğitim durumu değişkeni incelendiğinde

araştırmaya katılan bireylerin %10,32'sinin okuryazar olmadığı, %30,11'inin ilköğretim mezunu, %14,2'sinin ortaokul ve dengi bir okul mezunu, %9,95'inin genel lise mezunu, %7,85'inin mesleki veya teknik lise mezunu, %4,91'inin yüksekokul mezunu, %9,06'sının fakülte mezunu, %0,79'unun yüksek lisans mezunu ve %0,22'sinin ise doktora mezunu oldukları tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylere genel sağlık durumlarına yönelik soru sorulduğunda bireylerin %7,55 çok iyi olduğunu, %57,392'u iyi olduğunu, %23,37'si orta düzeyde olduğunu, %10,23'ü kötü olduğunu ve %1,47'si ise çok kötü olduğunu belirtmiştir. Kronik hastalık değişkeni incelendiğinde "Kronik bir hastalığınız var mı?" sorusuna araştırmaya katılan bireylerin %37,2'si evet, %62,8'i hayır yanıtını verdiği tespit edilmiştir. Bağımlı değişken olan "İşsiz kalınan ay sayısı" değişkenine ait frekans tablosu Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: İşsiz kalınan ay sayısı frekans tablosu

İşsiz Kalınan Ay Sayısı	Frekans	Yüzde
0	56824	90,61
1	365	0,58
2	455	0,73
3	460	0,73
4	515	0,82
5	438	0,70
6	1004	1,60
7	397	0,63
8	365	0,58
9	308	0,49
10	206	0,33
11	105	0,17
12	1,271	2,03

Tablo 4 incelendiğinde, işsiz kalınan ay sayısı sıfır olan yani 2018 yılında işsiz kalmayan bireyler %90,61 oranındadır. Veri setinde sıfır değerini alan gözlemler oldukça fazladır.

4. 3. Model Tahmin Bulguları

Çalışmada tüm olası alt küme yöntemine göre belirlenen model için en uygun tahmin yönteminin ZINB regresyon modeli olduğu belirlenmiş ve model tahmin sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: ZINB regresyon modeli tahmin sonuçları

Log likelihood = -33483,46		Gözlem Sayısı = 62,713 LR $\chi^2(18) = 253,69$ Prob > $\chi^2 = 0,0000$		
Bağımsız Değişkenler	Katsayı (β)	Standart Hata	IRR	Prob Değeri
Sabit	1,80139	0,0617103	6,058064	0,000***
Medenihal_2	0,2115631	0,0174319	1,235608	0,000***
Medenihal_3	-0,1012576	0,139773	0,9037002	0,000***
Medenihal_4	0,1832079	0,0386586	1,201064	0,000***
Egitim_1	-0,0456602	0,0600643	0,9553665	0,000***
Egitim_2	-0,0960596	0,0538543	0,9084099	0,000***
Egitim_3	-0,1317381	0,0565943	0,8765705	0,000***
Egitim_4	-0,0734755	0,0556908	0,9291589	0,000***
Egitim_5	-0,0311467	0,0566235	0,9693334	0,000***
Egitim_6	-0,139555	0,0575976	0,8697452	0,000***
Egitim_7	-0,0929263	0,0585946	0,9112607	0,000***
Egitim_8	0,0248711	0,0559315	1,025183	0,000***
Egitim_9	0,050757	0,1034335	1,052067	0,000***
Egitim_10	0,2919409	0,1945425	1,339024	0,096*

Genelsaglik_2	0,0392496	0,0249321	1,04003	0,102
Genelsaglik_3	0,0911595	0,0376423	1,095444	0,008***
Genelsaglik_4	0,1981903	0,0599089	1,219194	0,000***
Genelsaglik_5	0,0683765	0,1114381	1,070768	0,185
Kronikhastalik_2	0,0034677	0,0254876	1,003474	0,000***
α (Yayılm parametresi)	1,068496			
$\alpha=0$ için LR test: $\text{chibar}2(01) = 1562,78$ Prob > $\text{chibar}2 = 0,000$		Vuong test $z=42,90$ Prob > $z = 0,000$		
*** %1 hata payıyla istatistiksel olarak anlamlıdır. * %10 hata payıyla istatistiksel olarak anlamlıdır.				

ZINB regresyon modeline ait katsayı, standart hata, vaka hız oranları (IRR)¹ ve olasılık değerleri Tablo 5'te verilmiştir. Tahmin edilen modele ait ki-kare testi olasılık değeri $p < 0,01$ olduğu için model genel olarak anlamlıdır. Tahmin edilen modeldeki bağımsız değişkenlere ait olasılık değerlerine bakıldığında Medenihal_2, Medenihal_3, Medenihal_4, Egitim_1, Egitim_2, Egitim_3, Egitim_4, Egitim_5, Egitim_6, Egitim_7, Egitim_8, Egitim_9, Egitim_10, Genelsaglik_3 ve Genelsaglik_4, Kronikhastalik_2 adlı değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Medeni hal değişkeni için referans kategori "Evli", eğitim durumu değişkeni için referans kategori "Okuryazar olmayan", genel sağlık durumu değişkeni için referans kategori "Çok iyi" ve kronik hastalık durumu değişkeni için referans kategori "Evet" kategorisidir. Tablo 5'teki ZINB regresyon modeline ait tahmin edilen vaka hız oranlarının (IRR) yorumu aşağıda verilmiştir.

- **Medenihal_2:** Hiç evlenmemiş bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı evli bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından yaklaşık olarak 1,24 kat daha fazla olmaktadır.
- **Medenihal_3:** Eşi ölmüş bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı evli bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından 0,9 kat daha az olmaktadır.
- **Medenihal_4:** Boşanmış bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı evli bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından 1,2 kat daha fazla olmaktadır.
- **Egitim_1:** Bir okul bitirmeyen bireyin işsiz kaldığı ay sayısı okuryazar olmayan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından 0,96 kat daha az olmaktadır.
- **Egitim_2:** İlkokul mezunu bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı okuryazar olmayan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından 0,91 kat daha az olmaktadır.
- **Egitim_3:** İlköğretim mezunu bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı okuryazar olmayan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından 0,88 kat daha az olmaktadır.
- **Egitim_4:** Ortaokul mezunu bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı okuryazar olmayan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından yaklaşık olarak 0,93 kat daha az olmaktadır.
- **Egitim_5:** Genel lise mezunu bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı okuryazar olmayan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından yaklaşık olarak 0,97 kat daha az olmaktadır.
- **Egitim_6:** Mesleki veya teknik lise mezunu bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı okuryazar olmayan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından 0,87 kat daha az olmaktadır.
- **Egitim_7:** Yüksekokul mezunu bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı okuryazar olmayan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından yaklaşık olarak 0,91 kat daha az olmaktadır.
- **Egitim_8:** Fakülte mezunu bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı okuryazar olmayan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından yaklaşık olarak 1,03 kat daha fazla olmaktadır.
- **Egitim_9:** Yüksek lisans mezunu bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı okuryazar olmayan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından yaklaşık olarak 1,05 kat daha fazla olmaktadır.

¹ Vaka hız oranları (IRR-Incident Rate Ratios): Regresyon katsayılarının eksponansiyelidir.

- **Egitim_10:** Doktora mezunu bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı okuryazar olmayan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından yaklaşık olarak 1,34 kat daha fazla olmaktadır.
- **Genelsaglik_3:** Genel sağlık durumu orta düzeyde olan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı genel sağlık durumu çok iyi olan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından 1,1 kat daha fazla olmaktadır.
- **Genelsaglik_4:** Genel sağlık durumu kötü olan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı genel sağlık durumu çok iyi olan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından 1,22 kat daha fazla olmaktadır.
- **Kronikhastalık_2:** Kronik hastalığı olmayan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısı kronik hastalığı olan bir bireyin işsiz kaldığı ay sayısından yaklaşık olarak 1,003 kat daha fazla olmaktadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada kullanılan veri seti TÜİK tarafından uygulanan 2019 yılı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'ndan elde edilmiştir. Analizde Stata 15.0 istatistik paket programı kullanılmıştır. Bu çalışmanın uygulama kısmında bağımlı değişken "işsiz kalınan ay sayısı" olarak belirlenmiştir. "İşsiz kalınan ay sayısı" değişkeni sayıya dayalı olarak elde edilen bir veri olduğu için analiz yöntemi olarak sayma verisi regresyon modellerinden en uygun olan modelin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Analizde bağımlı değişken üzerinde etkili olabileceği düşünülen cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, genel sağlık durumu, kronik hastalık durumu ve yaş değişkenleri bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkeni en iyi açıklayan modeli seçebilmek için tüm olası alt küme yöntemi ile modeller arasında seçim yapılmıştır. Tüm olası alt küme yöntemi ile belirlenen modeller sayma verisi regresyon modellerinden PR, NBR, ZINB ve GPR modelleri ile tahmin edilmiştir. Analizde kullanılan tüm sayma verisi regresyon modelleri için uygun modelin "Medeni durum", "Eğitim durumu", "Genel sağlık durumu" ve "Kronik hastalık durumu" bağımsız değişkenlerinden oluştuğu tespit edilmiştir. Belirlenen model için PR modelinin aşırı yayılım gösterdiği bu nedenle modele uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Modelin aşırı yayılım gösterdiği durumda kullanılan modeller olan NBR, ZINB ve GPR modelleri ile belirlenen model tahmin edilmiştir. Tahmin edilen modellere ait model seçim kriterleri incelendiğinde belirlenen model için en uygun tahmin yönteminin ZINB regresyon modelinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonucuna göre; hiç evlenmemiş ve boşanmış bireylerin işsiz kaldığı ay sayısının evli bireylerin işsiz kaldığı ay sayısından daha fazla olduğu görülmüştür. Eşi ölmüş bireylerin evli bireylere göre işsiz kaldıkları ay sayısının daha az olduğu tespit edilmiştir. İlkokul mezunu, ilköğretim mezunu, ortaokul mezunu, genel lise mezunu, mesleki veya teknik lise mezunu ve yüksekokul mezunu bireylerin okuryazar olmayan bireylere göre işsiz kaldıkları ay sayısının daha az olduğu tespit edilmiştir. Fakülte mezunu, yüksek lisans mezunu ve doktora mezunu bireylerin okuryazar olmayan bireylere göre işsiz kaldıkları ay sayısının daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum eğitim düzeyi ile işsiz kalınan ay sayısı arasında belirli bir eğitim seviyesine kadar negatif yönlü bir ilişkiyi ortaya koyarken, belirli bir eğitim seviyesinden sonra bu ilişkinin pozitif yönlü olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim durumu belirli bir düzeye kadar işsiz kalınan ay sayısını azalmakta fakat belirli bir düzeyden sonra işsiz kalınan ay sayısını arttırmaktadır. Bu durum fakülte, yüksek lisans ve doktora mezunlarının eğitim düzeylerine uygun olarak iş tercihlerinde daha seçici davranmaları sonucunda işsiz kaldıkları ay sayısının artmasına neden olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Genel sağlık durumu orta düzeyde ve kötü olan bireylerin işsiz kaldıkları ay sayısının sağlık durumu çok iyi olan bireylerin işsiz kaldıkları ay sayısından daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum bireyin sağlık durumunun kötüye gitmesinin işsiz kalınan ay sayısını arttırdığını ortaya koymaktadır. Bireylerin kronik hastalığının olması ya da olmamasının işsiz kaldıkları ay sayısı üzerindeki etkisinin oldukça düşük olduğu ulaşılan sonuçlar arasındadır.

Literatürde, bildiğimiz kadarıyla, işsiz kalınan ay sayısını bağımlı değişken olarak alan ve sayma veri modelleme ile analiz eden bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın bireylerin işsiz kaldıkları ay sayısını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik gelecekte yapılacak olan çalışmalar için yol gösterici nitelikte olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada yapılan analizlerin güncel verilerle tekrarlanması ve gelecekte yapılacak olan çalışmalarla zenginleştirilmesi mümkündür.

KAYNAKLAR

- Agresti, A. (2015). *Foundations of Linear and Generalized Linear Models*. John Wiley & Sons Inc., Hoboken, New Jersey.
- Avcı, E. (2018). "Using Count Regression Models to Determine the Factors which Effects the Hospitalization Number of People with Schizophrenia", *Journal of Data Science*, 16(3), 511-528.
- Beaujean, A. A. ve Grant, M. B. (2016). "Tutorial on Using Regression Models with Count Outcomes Using R. *Practical Assessment, Research.*" and *Evaluation*, 21(2).
- Bekalo, D. B. ve Kebede, D. T. (2021). "Zero-Inflated Models Count Data: An Application to Number of Antenatal Care Service Visits." *Annals of Data Science*, 8(4), 683-708.
- Briz- Redón, Á., Mateu, J. ve Montes, F. (2021). "Modeling Accident Risk at the Road Level Through Zero-Inflated Negative Binomial Models: A Case Study of Multiple Road Networks." *Spatial Statistics*, 43, 1-13.
- Cameron, A. C. ve Trivedi, P. K. (1998). *Regression Analysis of Count Data*. New York: Cambridge University Press.
- Dinarcan, G. N. (2018). *Sayma Verisi İçin Regresyon Modelleri Ve Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ercan, U. (2021). "Hanehalklarının İletişim ve Bilgi Teknolojilerine Erişimi: Bir Poisson Regresyon Analizi." *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 35, 402-422.
- Famoye, F. ve Singh, K. D. (2006). "Zero-Inflated Generalized Poisson Regression Model with an Application to Domestic Violence Data." *Journal of Data Science*, 4(1), 117-130.
- Gujarati, D. N ve Porter, D. C. (2012). (Çev. Şenesen, Ü., ve Günlük-Şenesen, G.) *Temel ekonometri*. Literatür Yayıncılık.
- Hilbe, J.M. (2014). *Modeling Count Data*. Cambridge University Press.
- Ismail, N. ve Zamani, H. (2013). "Estimation of Claim Count Data using Negative Binomial, Generalized Poisson, Zero-Inflated Negative Binomial and Zero-Inflated Generalized Poisson Regression Models." *Casualty Actuarial Society E-Forum*.
- Kaya, Y. ve Yeşilova, A. (2012). "E-Posta Trafiğinin Sıfır Değer Ağırlıklı Regresyon Yöntemleri Kullanılarak İncelenmesi." *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi-A Uygulamalı Bilimler ve Mühendislik*, 13(1), 51-63.
- Kılıç, D. ve Bayrak, H. (2020). "Sayma Verisi Modelleri Üzerine Bir Karşılaştırma: E-Ticarette Yaşanan Sorunlar Türkiye Örneği." *Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Dergisi*, 46(2), 85-102.
- Kıran, G. (2019). *Sayma Veri Modelleri ve Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lawless, J. F. (1987). "Negative Binomial and Mixed Poisson Regression." *The Canadian Journal of Statistics*, 15(3), 209-225.
- McCullagh, P. ve Nelder, J. A. (1989). *Generalized Linear Models*. (Second Edition). London: Chapman and Hall.
- Mert, M. (2016). *Yatay Kesit Veri Analizi Bilgisayar Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Nelder, J. A. ve Wedderburn, R. W. M. (1972). "Generalized Linear Models." *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (Statistics in Society)*. 135 (5), 370-384.
- Özmen, İ. ve Famoye, F. (2007). "Count Regression Models with an Application to Zoological Data Containing Structural Zeros." *Journal of Data Science*, 5(4), 491-502.
- Peng, J., Lyu, T., Shi, J., Nagaraja, H. N. ve Xiang, H. (2014). "Models for Injury Count Data in the U.S. National Health Interview Survey." *Journal of Scientific Research & Reports*, 3(17), 2286-2302.
- Selim, S. ve Kılınc, G. (2021). "Bebek Ölümelerini Etkileyen Faktörler Üzerine Sayma Veri Regresyon Modellerinin Karşılaştırmalı Analizi." *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, 35, 147-179.
- Singh, K. P. ve Famoye, F. (1993). "Analysis of Rates Using a Generalized Poisson Regression Model. *Biometrical Journal*." 35(8), 917-923.
- Tarı, R. (2018). *Ekonometri*. (13. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları
- Tüzel, S. ve Sucu, M. (2012). "Hasar Sıklıkları İçin Sıfır Yığılmalı Kesikli Modeller." *İstatistikçiler Dergisi*, 5(1), 23-31.

Wang, W. ve Famoye, F. (1997). "Modeling Household Fertility Decisions with Generalized Poisson Regression." *Journal of Population Economics*, 10(3), 273-283.

Zulkifli, M., Ismail, N. ve Razali, A. M. (2012). "Zero-Inflated Regression Models With an Application to Vehicle Theft Count Data." *Technology, Science, Social Science and Humanities International Conference*.

EKLER

EK-1: Tüm olası alt küme yöntemine göre NBR sonuçları

Model	AIC	LLModel	Sapma	Sapma SD	Yayılm Parametresi
X ₁	76098,31	-38046,16	76092,312	62710	1,2134
X ₂	74862,75	-37426,38	74852,750	62708	1,193671
X ₃	75536,53	-37756,26	75512,528	62701	1,204327
X ₄	75869,78	-37928,89	75857,781	62707	1,209718
X ₅	75858,19	-37926,09	75852,189	62710	1,209571
X ₆	76098,68	-38046,34	76092,683	62710	1,213406
X ₁ ,X ₂	74863,2	-37425,6	74851,200	62707	1,193666
X ₁ ,X ₃	75538,31	-37756,16	75512,311	62700	1,204343
X ₁ ,X ₄	75871,49	-37928,74	75857,488	62706	1,209732
X ₁ ,X ₅	75859,83	-37925,92	75851,834	62709	1,209584
X ₁ ,X ₆	76100,31	-38046,16	76092,311	62709	1,213419
X ₂ ,X ₃	74656,94	-37313,47	74626,940	62698	1,19026
X ₂ ,X ₄	74808,4	-37395,2	74790,405	62704	1,192753
X ₂ ,X ₅	74791,56	-37389,78	74779,557	62707	1,192523
X ₂ ,X ₆	74864,41	-37426,21	74852,414	62707	1,193685
X ₃ ,X ₄	75453,19	-37710,59	75421,187	62697	1,202947
X ₃ ,X ₅	75418,95	-37696,48	75392,950	62700	1,202439
X ₃ ,X ₆	75538,25	-37756,13	75512,252	62700	1,204342
X ₄ ,X ₅	75823,5	-37904,75	75809,502	62706	1,208967
X ₄ ,X ₆	75871,74	-37928,87	75857,736	62706	1,209736
X ₅ ,X ₆	75860,18	-37926,09	75852,183	62709	1,20959
X ₁ ,X ₂ ,X ₃	74836,44	-37403,22	74806,441	62698	1,193123
X ₁ ,X ₂ ,X ₄	74809,2	-37394,6	74789,199	62703	1,192753
X ₁ ,X ₂ ,X ₅	74792,36	-37389,18	74778,356	62706	1,192523
X ₁ ,X ₂ ,X ₆	74864,81	-37425,4	74850,805	62706	1,193678
X ₁ ,X ₃ ,X ₄	75455,03	-37710,51	75421,026	62696	1,202964
X ₁ ,X ₃ ,X ₅	75420,74	-37696,37	75392,740	62699	1,202455
X ₁ ,X ₃ ,X ₆	75540,06	-37756,03	75512,058	62699	1,204358
X ₁ ,X ₄ ,X ₅	75825,19	-37904,59	75809,189	62705	1,208982
X ₁ ,X ₄ ,X ₆	75873,43	-37928,72	75857,431	62705	1,209751
X ₁ ,X ₅ ,X ₆	75861,83	-37925,92	75851,832	62708	1,209604
X ₂ ,X ₃ ,X ₄	74631,32	-37296,66	74593,316	62694	1,1898
X ₂ ,X ₃ ,X ₅	74608,6	-37288,3	74576,603	62697	1,189476
X ₂ ,X ₃ ,X ₆	74658,91	-37313,46	74626,912	62697	1,190279
X ₂ ,X ₄ ,X ₅	74781,87	-37380,94	74761,875	62703	1,192317
X ₂ ,X ₄ ,X ₆	74809,96	-37394,98	74789,959	62703	1,192765
X ₂ ,X ₅ ,X ₆	74793,21	-37389,61	74779,213	62706	1,192537

X_3, X_4, X_5	75411,98	-37688,99	75377,983	62696	1,202277
X_3, X_4, X_6	75455,15	-37710,58	75421,150	62696	1,202966
X_3, X_5, X_6	75420,83	-37696,41	75392,826	62699	1,202457
X_4, X_5, X_6	75825,49	-37904,75	75809,491	62705	1,208986
X_1, X_2, X_3, X_4	74632,51	-37296,25	74592,508	62693	1,189806
X_1, X_2, X_3, X_5	74609,79	-37287,9	74575,792	62696	1,189482
X_1, X_2, X_3, X_6	74659,91	-37312,96	74625,910	62696	1,190282
X_1, X_2, X_4, X_5	74782,73	-37380,37	74760,733	62702	1,192318
X_1, X_2, X_4, X_6	74810,69	-37394,35	74788,691	62702	1,192764
X_1, X_2, X_5, X_6	74793,96	-37388,98	74777,956	62705	1,192536
X_1, X_3, X_4, X_5	75413,78	-37688,89	75377,784	62695	1,202293
X_1, X_3, X_4, X_6	75457	-37710,5	75420,996	62695	1,202983
X_1, X_3, X_5, X_6	75422,63	-37696,32	75392,632	62698	1,202473
X_1, X_4, X_5, X_6	75827,17	-37904,59	75809,171	62704	1,209001
X_2, X_3, X_4, X_5	74605,79	-37282,9	74565,790	62693	1,18938
X_2, X_3, X_4, X_6	74633,23	-37296,62	74593,234	62693	1,189818
X_2, X_3, X_5, X_6	74610,55	-37288,27	74576,548	62696	1,189494
X_2, X_4, X_5, X_6	74783,51	-37380,75	74761,508	62702	1,19233
X_3, X_4, X_5, X_6	75413,91	-37688,95	75377,908	62695	1,202295
X_1, X_2, X_3, X_4, X_5	74606,99	-37282,5	74564,995	62692	1,189386
X_1, X_2, X_3, X_4, X_6	74634,4	-37296,2	74592,401	62692	1,189823
X_1, X_2, X_3, X_5, X_6	74611,72	-37287,86	74575,716	62695	1,1895
X_1, X_2, X_4, X_5, X_6	74784,31	-37380,15	74760,309	62701	1,19233
X_1, X_3, X_4, X_5, X_6	75415,72	-37688,86	75377,722	62694	1,202312
X_2, X_3, X_4, X_5, X_6	74607,74	-37282,87	74565,739	62692	1,189398
$X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6$	74608,92	-37282,46	74564,923	62691	1,189404

EK-2: Tüm olası alt küme yöntemine göre ZINB sonuçları

Model	AIC	LLModel	Sapma	Sapma SD	Yayılm Parametresi
X_1	70530,987	-35260,493	70520,987	62708	1,124593
X_2	67932,322	-33957,161	67914,322	62704	1,083094
X_3	69131,340	-34542,670	69085,340	62690	1,102015
X_4	69854,124	-34916,062	69832,124	62702	1,113714
X_5	69842,356	-34916,178	69832,356	62708	1,113612
X_6	-	-	-	-	-
X_1, X_2	67935,715	-33956,857	67913,715	62702	1,083119
X_1, X_3	69134,587	-34542,294	69084,587	62688	1,102039
X_1, X_4	69857,595	-34915,798	69831,595	62700	1,113742
X_1, X_5	69845,738	-34915,869	69831,738	62706	1,113637
X_1, X_6	70532,909	-35260,455	70520,909	62707	1,12461
X_2, X_3	67142,951	-33542,475	67084,951	62684	1,070209
X_2, X_4	67772,229	-33869,115	67738,229	62696	1,080423
X_2, X_5	67786,494	-33882,247	67764,494	62702	1,080739
X_2, X_6	67934,265	-33957,132	67914,265	62703	1,08311
X_3, X_4	68947,650	-34442,825	68885,650	62682	1,09897

X_3, X_5	68898,751	-34424,375	68848,751	62688	1,098276
X_3, X_6	69133,337	-34542,668	69085,337	62689	1,102033
X_4, X_5	69733,852	-34853,926	69707,852	62700	1,111768
X_4, X_6	69856,054	-34916,027	69832,054	62701	1,113731
X_5, X_6	69844,284	-34916,142	69832,284	62707	1,113628
X_1, X_2, X_3	67569,707	-33755,854	67511,707	62684	1,077016
X_1, X_2, X_4	67775,625	-33868,812	67737,625	62694	1,080448
X_1, X_2, X_5	67789,864	-33881,932	67763,864	62700	1,080763
X_1, X_2, X_6	67937,644	-33956,822	67913,644	62701	1,083135
X_1, X_3, X_4	68951,002	-34442,501	68885,002	62680	1,098995
X_1, X_3, X_5	68902,077	-34424,039	68848,077	62686	1,098301
X_1, X_3, X_6	69136,586	-34542,293	69084,586	62687	1,102056
X_1, X_4, X_5	69737,317	-34853,659	69707,317	62698	1,111795
X_1, X_4, X_6	69859,518	-34915,759	69831,518	62699	1,113758
X_1, X_5, X_6	69847,659	-34915,829	69831,659	62705	1,113654
X_2, X_3, X_4	67076,819	-33501,410	67002,819	62676	1,069035
X_2, X_3, X_5	67071,340	-33504,670	67009,340	62682	1,069036
X_2, X_3, X_6	67144,943	-33542,472	67084,943	62683	1,070225
X_2, X_4, X_5	67734,642	-33848,321	67696,642	62694	1,079795
X_2, X_4, X_6	67774,194	-33869,097	67738,194	62695	1,08044
X_2, X_5, X_6	67788,427	-33882,214	67764,427	62701	1,080755
X_3, X_4, X_5	68869,133	-34401,566	68803,133	62680	1,097689
X_3, X_4, X_6	68949,636	-34442,818	68885,636	62681	1,098987
X_3, X_5, X_6	68900,747	-34424,374	68848,747	62687	1,098294
X_4, X_5, X_6	69735,791	-34853,895	69707,791	62699	1,111785
X_1, X_2, X_3, X_4	67079,956	-33500,978	67001,956	62674	1,069055
X_1, X_2, X_3, X_5	67074,499	-33504,250	67008,499	62680	1,069057
X_1, X_2, X_3, X_6	67148,121	-33542,061	67084,121	62681	1,070246
X_1, X_2, X_4, X_5	67737,996	-33847,998	67695,996	62692	1,079819
X_1, X_2, X_4, X_6	67777,578	-33868,789	67737,578	62693	1,080465
X_1, X_2, X_5, X_6	67791,784	-33881,892	67763,784	62699	1,080779
X_1, X_3, X_4, X_5	68872,467	-34401,234	68802,467	62678	1,097713
X_1, X_3, X_4, X_6	68952,994	-34442,497	68884,994	62679	1,099012
X_1, X_3, X_5, X_6	68904,076	-34424,038	68848,076	62685	1,098318
X_1, X_4, X_5, X_6	69739,248	-34853,624	69707,248	62697	1,111812
X_2, X_3, X_4, X_5	67044,926	-33483,463	66966,926	62674	1,068496
X_2, X_3, X_4, X_6	67078,819	-33501,410	67002,819	62675	1,069052
X_2, X_3, X_5, X_6	67073,332	-33504,666	67009,332	62681	1,069053
X_2, X_4, X_5, X_6	67736,607	-33848,304	67696,607	62693	1,079811
X_1, X_2, X_3, X_4, X_5	67048,039	-33483,019	66966,039	62672	1,068516
X_1, X_2, X_3, X_4, X_6	67081,955	-33500,978	67001,955	62673	1,069072
X_1, X_2, X_3, X_5, X_6	67076,484	-33504,242	67008,484	62679	1,069074
X_1, X_2, X_4, X_5, X_6	67739,950	-33847,975	67695,950	62691	1,079835
X_1, X_3, X_4, X_5, X_6	68874,457	-34401,228	68802,457	62677	1,097731
X_2, X_3, X_4, X_5, X_6	67046,926	-33483,463	66966,926	62673	1,068513
$X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6$	67050,038	-33483,019	66966,038	62671	1,068533

EK-3: Tüm olası alt küme yöntemine göre GPR sonuçları

Model	AIC	LLModel	Sapma	Sapma SD	Yayılim Parametresi
X_1	79146,54	-39570,27	131842,6	62710	2,102418
X_2	78292,57	-39141,28	124147,8	62708	1,979776
X_3	78788,73	-39382,36	128076,2	62701	2,04265
X_4	79015,03	-39501,51	130395,1	62707	2,079435
X_5	79010,83	-39502,42	130399	62710	2,079398
X_6	79146,73	-39570,36	131844,7	62710	2,102451
X_1, X_2	78292,54	-39140,27	124133,8	62707	1,979584
X_1, X_3	78790,69	-39382,35	128073	62700	2,042632
X_1, X_4	79016,83	-39501,42	130391,1	62706	2,079404
X_1, X_5	79012,58	-39502,29	130394,5	62709	2,079359
X_1, X_6	79148,54	-39570,27	131840,5	62709	2,102418
X_2, X_3	78152,9	-39061,45	122808,7	62698	1,958734
X_2, X_4	78244,15	-39113,08	123822,5	62704	1,974714
X_2, X_5	78227,02	-39107,51	123697,5	62707	1,972627
X_2, X_6	78293,67	-39140,84	124153,5	62707	1,979899
X_3, X_4	78706,93	-39337,47	127419	62697	2,032298
X_3, X_5	78683,74	-39328,87	127208,5	62700	2,028844
X_3, X_6	78790,34	-39382,17	128070,5	62700	2,042591
X_4, X_5	78988,8	-39487,4	130093,9	62706	2,074664
X_4, X_6	79016,95	-39501,48	130392,5	62706	2,079427
X_5, X_6	79012,81	-39502,41	130396,8	62709	2,079396
X_1, X_2, X_3	78293,87	-39131,94	123992,2	62698	1,97761
X_1, X_2, X_4	78244,7	-39112,35	123804,2	62700	1,974548
X_1, X_2, X_5	78227,68	-39106,84	123686,2	62706	1,972478
X_1, X_2, X_6	78293,55	-39139,78	124139,6	62706	1,979709
X_1, X_3, X_4	78708,93	-39337,46	127416,3	62696	2,032288
X_1, X_3, X_5	78685,7	-39328,85	127205,2	62699	2,028824
X_1, X_3, X_6	78792,32	-39382,16	128067,5	62699	2,042577
X_1, X_4, X_5	78990,59	-39487,3	130089,7	62705	2,07463
X_1, X_4, X_6	79018,74	-39501,37	130388,4	62705	2,079394
X_1, X_5, X_6	79014,57	-39502,29	130392,4	62708	2,079358
X_2, X_3, X_4	78116,1	-39039,05	122607,4	62694	1,955648
X_2, X_3, X_5	78093,46	-39030,73	122487,7	62697	1,953645
X_2, X_3, X_6	78154,7	-39061,35	122811,3	62697	1,958807
X_2, X_4, X_5	78221,04	-39100,52	123598	62703	1,971165
X_2, X_4, X_6	78244,99	-39112,49	123827,8	62703	1,97483
X_2, X_5, X_6	78228,09	-39107,05	123702,6	62706	1,97274
X_3, X_4, X_5	78675,13	-39320,57	127100,6	62696	2,027253
X_3, X_4, X_6	78708,93	-39337,47	127416,8	62696	2,032295
X_3, X_5, X_6	78685,66	-39328,83	127205	62699	2,028821
X_4, X_5, X_6	78990,78	-39487,39	130091,7	62705	2,074662
X_1, X_2, X_3, X_4	78117,69	-39038,84	122599,7	62693	1,955556
X_1, X_2, X_3, X_5	78095,05	-39030,52	122480,6	62696	1,953563

X_1, X_2, X_3, X_6	78155,93	-39060,96	122802,1	62696	1,958691
X_1, X_2, X_4, X_5	78221,79	-39099,89	123587,1	62702	1,971024
X_1, X_2, X_4, X_6	78245,42	-39111,71	123815,4	62702	1,974664
X_1, X_2, X_5, X_6	78228,66	-39106,33	123691,4	62705	1,972593
X_1, X_3, X_4, X_5	78677,11	-39320,55	127097,5	62695	2,027235
X_1, X_3, X_4, X_6	78710,93	-39337,46	127414,2	62695	2,032286
X_1, X_3, X_5, X_6	78687,63	-39328,82	127202	62698	2,028804
X_1, X_4, X_5, X_6	78992,56	-39487,28	130087,4	62704	2,074627
X_2, X_3, X_4, X_5	78091,16	-39025,58	122401,6	62693	1,952396
X_2, X_3, X_4, X_6	78117,59	-39038,79	122612,1	62693	1,955754
X_2, X_3, X_5, X_6	78095,11	-39030,56	122490,9	62696	1,953728
X_2, X_4, X_5, X_6	78222,02	-39100,01	123603,3	62702	1,971281
X_3, X_4, X_5, X_6	78677,11	-39320,56	127097,9	62695	2,027241
X_1, X_2, X_3, X_4, X_5	78092,81	-39025,4	122394,9	62692	1,952321
X_1, X_2, X_3, X_4, X_6	78119,13	-39038,56	122604,4	62692	1,955663
X_1, X_2, X_3, X_5, X_6	78096,67	-39030,33	122484	62695	1,953648
X_1, X_2, X_4, X_5, X_6	78222,68	-39099,34	123592,6	62701	1,971142
X_1, X_3, X_4, X_5, X_6	78679,09	-39320,54	127094,8	62694	2,027225
X_2, X_3, X_4, X_5, X_6	78092,77	-39025,38	122405,3	62692	1,952486
$X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6$	78094,38	-39025,19	122398,7	62691	1,952413

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Yüksel, Ç. (2022). "Lozan Antlaşması İngiliz Parlamentosu'nda Onaylanmadan Önce Avam Kamarası'nda Antlaşma Hakkında Yapılan Oturumun İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 19-31.

LOZAN ANTLAŞMASI İNGİLİZ PARLAMENTOSU'NDA ONAYLANMADAN ÖNCE AVAM KAMARASI'NDA ANTLAŞMA HAKKINDA YAPILAN OTURUMUN İNCELENMESİ

Çağdaş YÜKSEL *

Öz

Birinci Dünya Savaşı ertesinde İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması ile Osmanlı topraklarını paylaşmışlardır. Fakat Anadolu'da meydana gelen Millî Mücadele Sevr Antlaşması'nın hayata geçirilmesine mâni olmuştur. Millî Mücadele'nin zafere ulaşması sonrasında Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında barışı tesis etmek için yeni bir antlaşma yapılması ihtiyacı doğmuştur. Sevr Antlaşması'nda elde edilen avantajların pek çoğunun kaybedilmesi İtilaf Devletleri kamuoyunda ciddi tartışmalara neden olmuştur. İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'deki durumu gözlemlemek istemesi ve Lozan karşıtlarının eleştirileri nedeniyle Lozan Antlaşması'nın İngiltere Parlamentosu'nda onaylanması oldukça zaman almıştır. Hem Avam Kamarası'nda hem de Lordlar Kamarası'nda Lozan Antlaşması'nı tartışmak için oturumlar düzenlenmiştir. Lozan Antlaşması parlamentoda onaylanmadan bir ay önce Avam Kamarası'nda son bir oturum düzenlenmiştir. Bu oturumda muhalefet eleştirilere devam etmenin yanı sıra Lozan Antlaşması'nın İngiliz İmparatorluğu içinde kriz yarattığını savunmuştur. Lozan Antlaşması'na karşı olanlar dominyonların tavrını Lozan Antlaşması ile ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Bütün eleştirilere rağmen İngiliz Hükümeti Lozan Antlaşması'nı savunmuş ve antlaşmanın parlamentoda onaylanmasını sağlamıştır.

Bu çalışmada antlaşmanın imza tarihinden İngiliz Parlamentosu'ndaki onayına kadar geçen sürede Lozan Antlaşması hakkında yapılan tartışmalar analiz edilmiştir. Antlaşma İngiliz Parlamentosu'nda onaylanmadan hemen önce Avam Kamarası'nda düzenlenen oturum temel alınarak İngiltere'de antlaşmaya yönelik eleştiriler ve İngiliz Hükümeti'nin savunması değerlendirilmiştir. Bu sayede Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile İngiliz Parlamentosu'nda onaylanması arasında geçen süre zarfında antlaşmanın İngiliz politik gündemini ne şekilde meşgul ettiği gözler önüne serilmiştir. Böylece Lozan Antlaşması'nın onaylanmasının neden geciktiği hakkında yapılan çalışmalara katkıda bulunmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Savaşı, Sevr Antlaşması, Lozan Antlaşması, Millî Mücadele.*

THE REVIEW OF THE SESSION HELD ABOUT THE TREATY OF LAUSANNE IN THE HOUSE OF COMMONS BEFORE IT WAS RATIFIED IN THE BRITISH PARLIAMENT

Abstract

After the First World War, the Allied Powers shared the Ottoman lands with the Treaty of Sevres. However, the National Struggle that started in Anatolia prevented the implementation of the Treaty of Sevres. After the victory of the National Struggle, a new agreement had to be made to establish peace between Turkey and the Allied Powers. The loss of many of the advantages obtained in the Treaty of Sevres caused serious debates in the public opinion of the Allied Powers. It took a long time for the Treaty of Lausanne to be approved by the British Parliament due to the British Government's desire to observe the situation in Turkey and the criticisms of the opponents of Lausanne. Sessions were held in both the House of Commons and the House of Lords to discuss the Treaty of Lausanne. One month before the Lausanne Treaty was ratified by the parliament, a final session was held in the House of Commons. In this session, the opposition argued that the Treaty

*Arş. Gör. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, DENİZLİ.
e-posta:cyuksel@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-2230-3702>)

of Lausanne created a crisis in the British Empire, as well as repeating its criticisms. Those who were against the Treaty of Lausanne tried to associate the attitude of the Dominions with the Treaty of Lausanne. Despite all the criticisms, the British Government defended the Lausanne Treaty and ensured that the treaty was ratified by the parliament.

In this study, after the Treaty of Lausanne was signed, the discussions about the treaty were examined during the period until the treaty was approved by the British Parliament. Based on the session held in the House of Commons just before the treaty was ratified in the British Parliament, criticisms of the treaty in England and the defense of the British Government were evaluated. In this way, it has been revealed how the treaty occupied the British political agenda during the period between the signing of the Treaty of Lausanne and its ratification in the British Parliament. Thus, it is aimed to contribute to the studies on why the ratification of the Treaty of Lausanne was delayed.

Keywords: *The First World War, The Treaty of Sevres, The Treaty of Lausanne, The National Struggle.*

1. Giriş

Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında barışı sağlayan Lozan Antlaşması'nı imzacı devletler farklı tarihlerde parlamento veya meclislerinde onaylamışlardır. Böylece Lozan Antlaşması kesin olarak yürürlüğe girmiştir. Lozan Antlaşması'nın İngiltere Parlamentosu'nda onaylanması neredeyse bir yılı bulmuştur. İngiltere'de Lozan Antlaşması hakkında yapılan tartışmalar ile ilgili Türkiye'de yeterli çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın temel hedefi bu konudaki eksikliğin giderilmesine yardımcı olmaktır.

Bu çalışmada Lozan Antlaşması, İngiltere Parlamentosu'nda tasdik edilmeden önce Avam Kamarası'nda düzenlenen oturumun tutanakları üzerinden analiz edilmiştir. Bu şekilde İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki hedefleri, bu hedeflerin Sevr Antlaşması'ndaki yansımaları incelenerek Lozan Antlaşması'nda ortaya çıkan değişiklikler gösterilmeye çalışılmıştır. Bu sayede İngiltere'nin Birinci Dünya savaşı sonrasında elde ettiklerinden ne kadarını Lozan Antlaşması ile kaybettiği ve hangi isteklerini yeni Türkiye devletine de kabul ettirdiği analiz edilmiştir. Sevr Antlaşması'nda elde edilen kazanımların bazılarının Lozan Antlaşması'nda kaybedilmesinin İngiltere'de nasıl akisler yarattığı irdelenmiştir. Çalışmada Lozan Antlaşması'nın İngiltere'deki onay sürecinin neden uzadığına dair bazı tespitlerde bulunulmuştur. İngiltere'deki muhalefetin Lozan Antlaşması'nı hangi açılardan eleştirdiği, hükümetin antlaşmayı nasıl savunduğu, antlaşma ile ilgili en çok hangi konuların tartışmaya yol açtığı gözler önüne serilmiştir. Lozan Antlaşması'nın onay sürecinin uzamasında Türkiye-İngiltere ilişkilerinin yanı sıra İngiltere'de hükümet ve muhalefetin çekişmesinin ne kadar etkili olduğu değerlendirilmiştir. Lozan Antlaşması'nın hazırlandığı dönem aynı zamanda İngiliz İmparatorluğu'nun ciddi sarsıntılar geçirdiği, kolonilerin daha fazla özgürlük elde ettiği bir dönemdir. Çalışmada Lozan Antlaşması'nın İngiliz İmparatorluğu içindeki krizi ne şekilde etkilediğine yönelik sorgulama yapılmıştır.

2. Tarihsel Arka Plan

Birinci Dünya Savaşı öncesinde dünyada en etkili süper güç şüphesiz İngiltere'dir. Bu devletin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik planları tarihimiz açısından büyük önem taşımaktadır. İngiltere Birinci Dünya Savaşı sırasında öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş dışında kalmasını arzu etmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın müttefiki haline gelince İstanbul'un ele geçirilmesi ve Türklerin Avrupa'dan atılması İngiliz siyasetinde tartışma konusu olmuştur. Fakat İngiltere 1916 yılında yaptığı açıklamada Türk halkına düşmanlık beslenmediğini, İstanbul'un Türklerin elinden alınmasının planlanmadığını fakat Türk olmayan unsurların özgürlüklerine kavuşturulacaklarını ilan etmiştir (Ediz, 2016: 121). Bu açıklama İngiltere'nin Osmanlı topraklarını parçalamak ve kendi çıkarına uygun şekilde paylaşmak istediğini açıkça göstermektedir. Zaten İngiltere savaş sırasında çeşitli unsurları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanmıştır (Bal, 2017: 35). İngiltere'nin planları arasında Boğazların açılması ve Anadolu gibi stratejik bir coğrafyada çeşitli noktaların denetim altına alınması da yer almıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri dünyayı kendi çıkarlarına göre şekillendirmek için büyük bir fırsat yakalamışlardır. Savaş sonrasında yeni düzeni kurma konusunda en etkin devlet İngiltere olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri barıştan beklentilerini Wilson İlkeleri çerçevesinde ilan etmiş fakat bunu çıkarlarına uygun bulmayan İngiltere ile Fransa barış antlaşmalarını kendilerine göre hazırlamaya çalışmışlardır (Armaoğlu, 1983: 146). İngiltere ve Fransa için barış antlaşmaları yenilen devletleri cezalandırmak için büyük bir fırsat teşkil etmiştir. Fransa Alsas-Loren'i elde etmek ve Almanya'yı etkisizleştirmek isterken, İngiltere Almanya'nın denizlerde etkin

olmasının önüne geçmeyi amaçlamıştır. Hazırlanan barış antlaşmaları ile Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan İtilaf Devletleri'nin çıkarlarına hizmet eden ağır şartlara maruz bırakılmışlardır(Uçarol,2013: 656-658).

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu da büyük bir yenilgi yaşamıştır(Gülen, 2013: 78). Bu nedenle çok ağır şartlara sahip Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır(Kodaman, 1989: 6). Mondros Mütarekesi İtilaf Devletleri'ne Anadolu topraklarını işgal etmeleri için hukuki bir dayanak sağlamıştır(Akşin, 2008: 118). Böylece barış antlaşması öncesinde İtilaf Devletleri hedefledikleri bölgeleri fiilen ele geçirme fırsatı yakalamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu için hazırlanan barış antlaşmasını şekillendiren güçlerin başında da yine İngiltere gelmektedir. İngiltere kendi kontrolündeki Irak ile Türkiye arasında bir tampon devlet olarak Ermenistan kurulmasını ve Akdeniz'deki çıkarlarını korumak için Yunanistan'ın bölgede hakim konuma getirilmesini planlamıştır(Balcı, 2016: 97). Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barış antlaşması tamamlanamamıştır. İtilaf Devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma konusunda fikir birliğine varsalar da kimin hangi bölgeyi elde edeceği konusunda uzlaşma sağlayamamışlardır. Antlaşmanın gecikmesi özellikle İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanmıştır. San Remo'da yapılan konferans sonrasında bazı temel prensipler üzerinde antlaşmaya varılmıştır. İtilaf Devletleri Padişahın İstanbul'da kalmasına, Boğazların işgal edilmesine, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasına ve Suriye, Filistin, Irak ve Arabistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınmasına karar verildiğini 11 Mayıs 1920 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişlerdir(Uçarol, 2013: 664-665). Osmanlı İmparatorluğu barış koşullarını çok ağır bulduğu için Paris'e bir itiraz heyeti göndermiştir. Ancak İtilaf Devletleri bu heyetin taleplerini dikkate almamışlar ve özellikle İngiltere'nin isteğiyle barış koşullarını kabul etmesi için Osmanlı yönetimine bir ultimatö vermişlerdir. İngiltere Türklere barış antlaşmasını kabul ettirmek için Yunanistan'ı kullanmayı da ihmal etmemiştir. İtilaf Devletleri'nin baskısı ve Yunan tehdidi neticesinde Osmanlı Hükümeti İtilaf Devletleri'nin taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece Türk heyeti 10 Ağustos 1920 tarihinden Sevr Antlaşması'nı imzalamıştır(Uçarol, 2013: 666-667).

Sevr Antlaşması ile İngiltere Orta Doğu'da en büyük payı almıştır. Bu durum Fransa ve İtalya'da ciddi bir rahatsızlık yaratmıştır. İngiltere Musul dahil Irak'ın tamamı ile Filistin'i ele geçirmiş Fransa'ya Suriye'yi, Çukurova'yı ve Güney Doğu Anadolu bölgesini vermiştir. İtalya'ya ise Antalya, Konya ve Edremit arasındaki bölge bırakılmıştır. Sevr Antlaşması ile Mondros sonrasında İtilaf Devletleri tarafından ele geçirilen bölgeler hukuki olarak da paylaşılmıştır(Uçarol, 2013: 672).

Anadolu'da başlayan Millî Mücadele İtilaf Devletleri'nin Sevr Antlaşması ile kurduğu düzeni bozmuştur. Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra Anadolu'nun çeşitli bölgeleri İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarması ve işgallere başlaması Türk halkının sabrını iyice taşırılmıştır(Çelebi, 2013: 1). Türk halkı Anadolu'daki işgallere karşı direniş başlatarak örgütlenmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gelmesi sonrasında direniş merkezileşme yolunda oldukça mesafe kat etmiştir(Ertan, 2013: 62). Anadolu'da Millî Mücadele'nin başlamış olması İtilaf Devletleri'ni endişelendirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barış antlaşmasının hazırlanması öncelikli konu haline gelmiştir. Osmanlı topraklarını paylaşım konusu hızlıca karara bağlanmış ve böylece Sevr Antlaşması ortaya çıkmıştır. İngiltere Sevr Antlaşması ile Yunanistan'ı ve Ermenistan'ı ödüllendirmeyi tasarlariken diğer yandan savaşın uzamasından sorumlu tuttuğu Türkleri cezalandırmak istemiştir(Çelebi, 2013:1).

Sevr Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Sevr Antlaşması ile Anadolu'nun önemli bir kısmı elden çıkmıştır(Akşin, 2008: 154). Sevr Antlaşması ile Türklerin devletsiz kalmaları ve aynı zamanda vatanlarını kaybetmeleri hedeflenmiştir(Kodaman, 1989: 6-7). Ankara Hükümeti Sevr Antlaşması'nı yok saydığını ilan etmiş ve imzalanmasına da büyük tepki göstermiştir(Küçük, 2009: 4). İstanbul Hükümeti'nin otoritesi Anadolu içlerine uzanmadığı için Sevr Antlaşması'nın fiili olarak uygulanması mümkün olmamıştır(Karabulut, 2020: 115). Sevr Antlaşması'nı Millî Mücadele'ye kabul ettirebilmek için İngiltere Yunanistan'ı kullanmayı denemiştir(Akşin, 1991: 103; Ertan, 2013: 64). Fakat Yunanistan kendisine verilen görevi yerine getirememiştir. Millî Mücadele'nin zaferle neticelenmesi sonrasında İtilaf Devletleri ile Ankara Hükümeti arasında Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır(Eraslan, 2005: 357). Mudanya Mütarekesi sonrasında Türkiye ile barışı tesis etmek için İtilaf Devletleri bir barış konferansı toplama hazırlıklarına başlamışlardır(Turan, 2003: 214). Böylece Ankara Hükümeti 27 Ekim 1922 tarihinde Lozan'da düzenlenecek barış konferansına davet edilmiştir(Tuncer, 2008: 67).

Sevr Antlaşması Millî Mücadele'nin zaferi ile fiili olarak ortadan kalmıştır. Fakat Sevr Antlaşması'nı hukuki açıdan da ortadan kaldırmak ve İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında savaşa resmi olarak son vermek için yeni bir barış antlaşmasına ihtiyaç duyulmuştur(Kodaman, 1989: 8). Bundan ötürü Lozan Konferansı'nda temel olarak İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında uzun yıllardır devam eden problemlerin çözümü ile uğraşmıştır(Eroğlu, 1985: 805).

Lozan Konferansı'na gönderilen Türk heyetini İsmet (İnönü) Paşa, Rıza Nur ve Hasan Saka teşkil etmişlerdir. İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetinde bir danışman grubu da yer almıştır(Altuğ, 1988: 418). Ankara Hükümeti tarafından Türk heyetine kapitülasyonlar ve Ermeni toprak talepleri konularında kesinlikle taviz verilmemesi, İtilaf Devletleri bu konularda ısrarcı olurlarsa görüşmelerin kesilmesi talimatı verilmiştir(Uzun, 2013: 331-332). Lozan Konferansı'nda Türk heyetinin temel amacı Misak-ı Millî'yi İtilaf Devletleri'ne kabul ettirmek olmuştur(Mütercimler, 20116: 773; Demirci, 2011: 60).

20 Kasım 1922'de gecikmeli de olsa Lozan Konferansı açılmıştır. Konferans İsmet Paşa'nın beklediği gibi oldukça çekişmeli başlamıştır. Lozan Konferansı sürerken İngiliz Hükümeti'nin Yunan Ordusu'nu organize etme ve toparlama çabaları Türk Heyeti için bir baskı unsuru olmuştur(Sonyel, 2014: 40). İngiltere'nin istekleri ile Misak-ı Milli arasında bir uçurum olması uzlaşmaya varılmasını çok zorlaştırmıştır(Şimşir, 2012: 111). Yaşanan sorunlar neticesinde Lozan Konferansı 4 Şubat 1923 günü kesintiye uğramıştır(Eroğlu, 1985: 805).

Lozan Konferansı 23 Nisan 1923 tarihinde tekrar başlamış, uzun görüşmeler neticesinde uzlaşmaya varılmış ve barış antlaşması imzalanmıştır(Kodal, 2006: 221). Lozan Antlaşması Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan diğer barış antlaşmalarından farklı olarak uzlaşma temelli hazırlandığı için günümüze kadar varlığını sürdürmüştür(Eroğlu, 1985: 806). Ancak karşılıklı tavizlerle hazırlanan Lozan Antlaşması bazı açılardan İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Bu nedenle Lozan Konferansı oturumlarından birinde Lord Curzon İsmet Paşa'ya şunları söylemiştir: *"En sonunda şu kaniya vardık ki, neyi reddediyorsanız hepsini cebimize koyuyoruz... Unutmayın, ne reddederseniz hepsi cebimdedir. İhtiyaç sebebi ile yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğünüz zaman, bugün reddettiklerinizi birer birer çıkartıp size göstereceğiz"*(Akbiyik, 2009: 391).

Lozan Konferansı ve antlaşması İngiltere içinde çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere askerî açıdan faydalanmak için dominyonlarına çeşitli vaatlerde bulunmuştur. Savaş sonrasında Kanada, Hindistan gibi önemli dominyonlar daha fazla özgürlük için merkezi hükümeti sıkıştırmaya başlamışlardır. İngiltere'nin Türkiye'de yaşadığı sorunlar ve itibar kaybı dominyonların seslerini daha fazla çıkartmalarına yol açmıştır. Lozan Konferansı sırasında fikrinin sorulmadığını dile getiren Kanada merkezi hükümet ile çekişmek için yeni bir bahane bulmuştur. Bu durum diğer dominyonları da kıskırtmıştır. Bir bakıma Türk Millî Mücadelesi ve Lozan Antlaşması Birinci Dünya Savaşı sonrasında zayıflamaya başlayan İngiliz İmparatorluğu içindeki krizi önemli ölçüde arttırmıştır.

Lozan Antlaşması'nın Türkiye açısından anlamı çok daha büyüktür. Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuki, siyasi, iktisadi alanda bağımsızlığı Lozan Barış Antlaşması ile uluslararası sahada tescil edilmiştir(Demirci, 2017: 249). Kapitülasyonlar rejimi ve Duyun-ı Umumiye gibi Osmanlı İmparatorluğu için büyük sorunlar yaratan meseleler Lozan Antlaşması ile tamamen ilga edilmiştir(Akın, 2002: 314). Lozan Antlaşması ile Türk halkı on yıldır devam eden yıkıcı savaşlar dizisinden kurtulmuş ve barışa kavuşmuştur.

Sevr Antlaşması'na kıyasla çok daha farklı olan Lozan Antlaşması imzalandığı tarihten itibaren İngiltere'de politik gündemi uzun süre meşgul etmiştir. Sevr Antlaşması'ndaki pek çok kazanımın kaybedildiğini savunan İngiliz muhalefeti Lozan Antlaşması'nı olumsuz değerlendirmiş ve İngiliz Hükümeti'ni bu antlaşmayı imzaladığı için eleştirmiştir. Lozan Antlaşması'nın mevcut koşullar dahilinde yapılabilecek en iyi antlaşma olduğunu savunan İngiliz Hükümeti ise antlaşmanın onaylanması için yoğun mesai harcamıştır.

3.İngiltere Avam Kamarası Hakkında Avam Kamarası'nda Yapılan Oturum ve Değerlendirmeler

İngiltere Avam Kamarası'nda Lozan Antlaşması'nı tartışmak üzere yapılan ilk oturum 6 Haziran 1924'te düzenlenmiştir. Bu oturumda ilk olarak Yarbay Edward Grigg (1879-1955 yılları arasında yaşamış İngiliz asker ve Muhafazakâr Partili siyasetçidir. 1925-1930 arasında Kenya valiliği yapmıştır.) söz almıştır. Yarbay Grigg

konusmasına İngiliz Hükümeti ile dominyonların Lozan Antlaşması'na yönelik farklı tutumlarının tartışılması gerektiğini söyleyerek başlamıştır. Yarbay Grigg Lozan müzakereleri ve Lozan Antlaşması'nın imza süreci ile ilgili konuşmak istediğini dile getirmiştir. Hükümetten eğer mümkün olursa Versay Antlaşması ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan diğer antlaşmalar ile ortaya çıkan düzene geri dönülmesini talep etmiştir. Yarbay Grigg Lozan Antlaşması parlamentoya tanıtıldığı zaman antlaşmanın bütün imparatorlukta memnuniyetle karşılandığını gördüğünü de itiraf etmiştir(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1617).

İngiltere'de bazı politikacılar Sevr Antlaşması ile gelen düzeni savundukları için Lozan Antlaşması'nı olumlu karşılamamışlardır. Yarbay Grigg'in konuşması bu durumun örneklerinden birisidir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kendilerine savaş sırasında verilen sözlerin tutulmadığını gören dominyonlar İngiliz Hükümeti ile mücadele içerisine girmişlerdir. İngiliz İmparatorluğu içindeki kriz İngiltere'nin Millî Mücadele'ye karşı askeri güç kullanmasını zorlaştırmıştır. Millî Mücadele ve devamında Lozan süreci de İngiliz Hükümeti ile dominyonlar arasındaki gerginliğin artmasına katkı sağlamıştır. Bu nedenle Yarbay Grigg ve onun gibi düşünenler Lozan Antlaşması'na olumsuz yaklaşmışlardır.

Lozan Konferansı'nda dominyonların temsilci bulundurmadıklarını hatırlatan Yarbay Grigg İngiliz Hükümeti'nin dominyon temsilcilerini Lozan Konferansı'na davet etmemesini eleştirmiştir. Kanada'nın 1922 yılında bu durumu protesto ettiğini ve kendi parlamentosunda onaylamadıkça Lozan Antlaşması'nı kabul etmeyeceğini açıkladığını hatırlatmıştır. Lozan Konferansı tamamlandığında Kanada'nın imza için temsilci göndermeyi reddettiğini dile getiren Yarbay Grigg diğer dominyonların da aynı şekilde davrandığını anımsatmıştır. Bunun sonucunda antlaşmayı bütün imparatorluk adına İngiliz temsilcilerin imzaladığını belirterek, bütün dominyonlar tarafından imzalanan bir antlaşma ile sadece İngiliz diplomatlar tarafından imzalanan bir antlaşmanın imparatorluk genelinde farklı etki yaratacağını savunmuştur(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1618).

Aslında İngiliz Hükümeti ile dominyonlar arasında Birinci Dünya Savaşı sırasında verilen vaatlerin tutulmamasından ötürü ciddi bir kriz meydana gelmiştir. İngiltere'nin Millî Mücadele sırasında Türklere karşı Yunanistan'ı kullanması biraz da bundan kaynaklanmıştır. Türk Ordusu'nun Çanakkale Boğazı'na yürüyüşü karşısında İngiliz Hükümeti dominyonlardan askeri yardım istemiş ancak kendilerine verilen sözlerin tutulmadığını gören dominyonlar bu isteği reddetmişlerdir. İngiltere'nin Türklere karşı düşüğü durum dominyonların daha fazla özgürlük için harekete geçmelerini de kolaylaştırmıştır. Yine Lozan Konferansı sırasında da fikirlerinin sorulmadığını bahane eden dominyonlar merkezi hükümet ile çekişmekten kaçınmamışlardır.

Yarbay Grigg Lozan Konferansı sırasında dominyonların durumunun çok önemli bir sorun olduğunu ileri sürmüştür. Hem İngiliz Hükümeti'nin hem de dominyonların Lozan Konferansı'ndan beri prosedür süreçleri ile ilgilendiklerini ifade etmiştir. Ancak dominyonların kendi parlamentolarında yaptıkları tartışmalar hakkında Avam Kamarası'nda konuşmanın doğru olmayacağını dile getirmiştir. Yarbay Grigg her ne kadar dominyon hükümetlerinin politikaları hakkında konuşmak istemese de gelinen noktadan sadece İngiliz Hükümeti'nin sorumlu tutulamayacağını, dominyonların da bu durumdan sorumlu olduklarını belirtmiştir. Yarbay Grigg sürecin bir numaralı sorumlusunun ise İngiliz Hükümeti olduğunu çünkü Lozan Konferansı'na yetkili dominyon temsilcileri davet edilmemesinin hükümet kararı olduğunu ifade etmiştir(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1618).

İngiliz İmparatorluğu içerisinde Birinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan sıkıntı Çanakkale Krizi sırasında iyice su yüzüne çıkmıştır. Dominyonlar ile İngiliz Hükümeti arasında yaşanan sorunlar gerek Lozan Konferansı gerekse Lozan Antlaşması'nın onay süreci boyunca artarak devam etmiştir. Avam Kamarası'nda Lozan Antlaşması'na karşı olanlar İngiliz Hükümeti ile dominyonlar arasında yaşanan krizi derinleştirdiğini bahane ederek antlaşmayı eleştirmişlerdir.

Yarbay Grigg bu durumun Fransa ve İtalya'nın Lozan Konferansı'na iki tam yetkili delege göndermeleri ve İngiltere'den de aynısını yapmasını istemeleri nedeniyle ortaya çıktığını savunmuştur. Ayrıca Lord Curzon'un daha fazla temsilci kabul edilip edilmeyeceğini müttefiklerine sorduğunu da açıklamıştır. Lozan Konferansı'nı Versay Antlaşması'nın imzalandığı süreçle karşılaştıran Yarbay Grigg, Versay Antlaşması'nın imzalanması için İngiliz İmparatorluğu'nun bütün dominyonların temsilcilerinden oluşan bir delegasyon hazırladığını hatırlatmıştır. Versay Antlaşması'nın hazırlanması sırasında bu delegasyonun Paris'te oturduğunu ve böylece imparatorluğun farklı bölgelerinden gelen temsilcilerin antlaşma hakkında görüş beyan edebildiklerini ifade etmiştir. Yarbay Grigg

Versay Antlaşması ve diğer barış antlaşmalarının imzalanması sonrasında İngiliz delegasyonunun dağıldığını ifade etmiştir(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1618).

Yarbay Grigg dominyonların Lozan Konferansı'nda temsilci bulundurmamaları nedeniyle Lozan Antlaşması'nı eleştirirken, bu durumun sorumluları olarak Fransa ve İtalya'yı göstererek İngiliz Hükümeti'ne olan eleştirisini bir miktar yumuşatmıştır. Ancak İngiliz Hükümeti ile dominyonlar arasındaki asıl kriz savaş sırasında dominyonlara daha fazla özerklik vaadinde bulunan hükümetin savaş sonrasında bu sözü unutmamasından kaynaklanmıştır.

Yarbay Grigg Sevr Antlaşması hazırlandığı sırada bir imparatorluk delegasyonu toplanmadığını ancak antlaşmayı imzalamaları için bütün dominyonlardan tam yetkili temsilciler istendiğini belirtmiştir. Bu kararın tüm dominyonları memnun ettiğini ileri sürmüştür. Bir İngiliz İmparatorluk delegasyonu toplanmasının gelenek haline geldiğini savunan Yarbay Grigg, Washington'daki silahsızlanma konferansına bile bu tarz bir delegasyon gönderildiğini hatırlatmıştır. Lozan Konferansı'na kadar bu geleceğin devam ettiğini, barış antlaşmalarının imparatorluk olarak müzakere edildiğini ifade etmiştir. Lozan Konferansı sırasında bu durumun değiştiğini dile getiren Yarbay Grigg, en önemli dominyonlardan biri olan Kanada'nın antlaşmayı imzalamayacağını açıklamasına rağmen bir imparatorluk konferansı toplanmamasını eleştirmiştir. Böyle durumlarda toplanmayacaksa imparatorluk içinde konferans düzenlemenin bir anlamı kalmayacağını öne sürmüştür. Yarbay Grigg İngiliz İmparatorluğu'nun silah ihtiyacını azaltmak, uluslararası ticareti geliştirmek, halkın refah seviyesini arttırmak, medeniyeti korumak ve dünyada barışı sağlamak için bir araya gelmiş bir uluslar topluluğu olduğunu iddia etmiştir. İngiliz İmparatorluğu'nun Milletler Cemiyeti'nin olmak istediği yapı olduğunu ileri sürmüştür. Yarbay Grigg dominyonların yerel yönetimin yanı sıra ulusal öz yönetime de sahip olduklarını ifade etmiştir. Bu nedenle dominyonların dış ilişkiler üzerinde yeterli kontrole sahip olmaları gerektiğini savunmuştur. Özellikle önemli savaş ve barış kararlarında sürece mutlaka dominyonların da dahil edilmesi gerektiğini savunan Yarbay Grigg, Birinci Dünya Savaşı patladığında başka bir seçeceğe sahip olmayan dominyonların savaşa katıldıklarını ve bu durumdan şikâyet etmediklerini anımsatmıştır. Savaşa doğrudan katılmayan dominyonların bile savaştan etkilendiklerini belirten Yarbay Grigg, Lozan Antlaşması sürecinde dominyonlara söz hakkı verilmemesini eleştirmiştir. Ayrıca Lozan Antlaşması'nın bazı hükümlerinin bütün imparatorluğun geleceğini etkilediğini dile getirerek, Boğazlar hakkındaki hükme gönderme yapmıştır. İleride Boğazlar konusunda yaşanabilecek bir sorunun bütün İngiliz İmparatorluğu'nu etkileyeceğini savunmuştur(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1619-1623).

İngiliz Hükümeti çeşitli konularda imparatorluk içinde bir konferans toplasa da dış politikayı çok büyük ölçüde İngiliz Hükümeti şekillendirmiştir. İngiliz Hükümeti silahsızlanma gibi sürüncemede bırakmak istediği konularda imparatorluk delegasyonunu zaman kazanmak için kullanmıştır. Versay Antlaşması'nı ve Sevr Antlaşması'nı İngiliz Hükümeti dominyonlara çok danışmadan hazırlamıştır. Bu nedenle Yarbay Grigg'in Lozan Antlaşması'nı eleştirmek için imparatorluk konferansını bahane etmesi çok tutarlı görünmemektedir.

Sonraki konuşmacı Ronald McNeill (1861-1934 yılları arasında yaşamış Muhafazakâr Parti milletvekili olan İngiliz politikacıdır.) konuşmasına Yarbay Grigg'in konuşması hakkında kısa bir değerlendirme yapmak istediğini söyleyerek başlamıştır. Yarbay Grigg'in imparatorluğun prensipleri hakkında yaptığı tespitlere katılmayan kimse olmadığını söyleyen McNeill, Lozan Antlaşması'nın onay sürecinin Sevr Antlaşması'nın bir sonucu olduğunu vurgulamıştır. Sevr Antlaşması'nın uygulanamaması sonrasında tarafların yeni bir antlaşmaya ihtiyaç duyduklarını ve bu çerçevede herkese uygun şekilde yürütülen müzakereler sonucunda Lozan Antlaşması'nın imzalandığını ifade etmiştir. Sevr Antlaşması hazırlanmadan önce Londra'da hükümet yetkilileri arasında ve daha sonra Fransız Hükümeti'yle müzakereler yürütüldüğünü, daha sonra ise büyükelçiler arasında görüşmeler yapıldığını ve bu görüşmelere dominyonların davet edilmediklerini hatırlatmıştır. Dominyonların da davet edilmek için herhangi bir girişimde bulunmadıkları anımsatmıştır. McNeill konuşmasının devamında Sevr Antlaşması'nın ilk taslağının bu şekilde oluşturulduğunu belirtmiştir. San Remo'da yapılan görüşmelere de dominyonların temsilci göndermediklerini dile getiren McNeill antlaşma tamamlandıktan sonra imza aşamasında dominyonları temsilen Londra'dan komiserler gönderildiğini ifade etmiştir. Böylece dominyonların antlaşma müzakerelerinde yer almadıklarının ve imza için kendileri temsilci göndermediklerinin altını çizmiştir(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1625-1628).

Ronald McNeill Sevr Antlaşması ve Lozan süreci hakkında son derece gerçekçi değerlendirmeler yapmıştır. Sevr Antlaşması'nın İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılan görüşmelerde oluşturulduğunu ve sürece dominyonların dahil edilmediklerini hatırlatmıştır. Bu kapsamda Lozan Antlaşması sürecinde dominyonların fikrinin alınmadığı eleştirisinin yersiz olduğunu vurgulamıştır.

McNeill konuşmasının devamında Kanada Genel Valisi'nin yaptığı açıklamayı hatırlatmıştır. Bu açıklamada Kanada Hükümeti'nin merkezi hükümetten farklı düşünmediğinin vurgulandığını belirtmiştir. Ancak Kanada Başbakanı'nın, yapılacak barış antlaşması sonrasında Kanada'yı etkileyecek yükümlülüklerin Kanada Parlamentosu'nda onaylanması gerektiğini dile getirdiğini anımsatmıştır. McNeill kendilerinin de parlamentoda bunu yaptıklarını dile getirmiştir. Kanada'nın barış müzakerelerine davet edilmediği için rahatsız olduğunu iddia etmenin bir dayanağı olmadığını savunmuştur. McNeill dominyonların İngiliz Hükümeti tarafından temsil edilmekten memnun olduklarını ve barış antlaşması müzakerelerinde temsilci bulundurmamaktan rahatsız olmadıklarını savunmuştur. Barış müzakerelerinin normal ve yasalara uygun şekilde yürütüldüğünü ifade etmiştir. Bu nedenle İngiliz Hükümeti'nin özür dilemesi gereken bir durum olmadığını ileri sürmüştür (İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1628-1630).

McNeill konuşmasında Lozan Antlaşması aleyhtarlarının İngiliz Hükümeti ile dominyonlar arasındaki fikir ayrılıklarını çarpıttıklarını savunmuştur. Kanada'nın Lozan Antlaşması'na karşı olmadığını sadece kendisini etkileyen hükümler varsa bunları kendi parlamentosunda tartışmak istediğini açıkladığını dile getirmiştir. McNeill Lozan Konferansı'nın daha önceki konferanslardan çok farklı şekilde yapılmadığını savunarak Yarbay Grigg'in eleştirilerinin hatalı olduğunu göstermiştir.

Oturumu yöneten John Whitley (1866-1935 yılları arasında yaşamış İngiliz politikacıdır.) oturumda zamanın daha iyi kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Mevcut konu dışında farklı konular olduğu için tartışmanın temel meselelere odaklanması gerektiğini vurgulamıştır. Wedgwood Benn imparatorluğu ilgilendiren böyle önemli bir konuya az zaman ayrılmasını eleştirmiştir. John Whitley mevcut düzenlemenin meclis kararı olduğunu, kendisinin bir şey yapamayacağını dile getirerek konunun önemli meselelerine odaklanması gerektiğini bir kez daha vurgulamıştır (İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1631).

Lozan Antlaşması'na İngiltere Parlamentosu'nda ayrılan zaman az gibi görünse de antlaşmanın imza tarihinden bir yıl sonra onaylandığı dikkate alındığında bu eleştirinin çok da haklı olmadığı görülmektedir. Antlaşmayı imzalamadan önce Türkiye'yi bir süre gözlemlemek isteyen İngiltere antlaşmayı onaylamak için çok acele etmemiştir. Bu bekleme İngiliz siyasetine antlaşmayı yeterince tartışmak için uzun bir zaman yaratmıştır.

Sonraki konuşmacı Lloyd George (1863-1945 yılları arasında yaşamış Muhafazakâr Partili siyasetçi ve 1916-1922 yılları arasında İngiltere Başbakanı) olmuştur. Konuşmasına imparatorluk parlamentosunda daha önce bu kadar önemli bir konu tartışılmadığını iddia ederek başlamıştır. Meselenin dominyonları ve dominyonların imparatorlukla ilişkisini önemli ölçüde etkileyeceğini savunmuştur. Lloyd George hükümetin hala ısrarla mevcut politikasını savunduğunu dile getirmiştir. Yeni bir muhafazakâr hükümet kurulması durumunda da aynı politikanın sürdürüleceğini ileri sürmüştür. İmparatorluğun devamının ve dominyonlarla ilişkilerin çok önemli bir mesele olduğunu bir kez daha vurgulamıştır. Lloyd George kendi dönemine yönelik eleştiri yapanları olaylar hakkında bilgi sahibi olmamakla suçlamıştır. Türklerle barış antlaşması hazırlanmadan önce Paris'te tartışma yapıldığını ve antlaşmanın temel ilkelerinin İngiliz Delegasyonu tarafından belirlendiğini ifade etmiştir. Bütün önemli konularda dominyonların temsilcilerinin de yer aldığını açıklayan Lloyd George, dominyonların fikrinin alınmadığını söyleyenleri yalancılıkla suçlamıştır (İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1632).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz Hükümeti ile dominyonlar arasında fikir ayrılıkları bulunmasına ve İngiliz kamuoyu yeni bir savaşa karşı olmasına rağmen Lloyd George Türklerle uzlaşmaya yanaşmamış ve Çanakkale Krizi sonrasında görevden çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak Lloyd George bile Lozan sürecine yönelik eleştiri yapanların haksız olduklarını savunmuştur.

Türklerle yapılacak barış antlaşmasının hazırlanması için Paris'te İngiliz delegasyonunun uzun mesai harcadığını ifade eden Lloyd George delegasyonun çalışmalarından dominyonların da haberdar olduğunu savunmuştur. İngiliz İmparatorluk Delegasyonunda Güney Doğu Anadolu'daki durumun Türklerin Avrupa'daki geleceğinin,

Mezopotamya'nın halinin, Ermeni meselesinin, Filistin'in, İzmir'in ve Boğazların tartışıldığını ifade etmiştir. Paris'te bu konular hakkında alınan kararların Lozan Konferansı'nda tersine döndüğünü kabul eden Lloyd George kendisini eleştirenlerin Lozan Antlaşması'nı bilmediklerini savunmuştur. Lozan Antlaşması'nda bazı konularda taviz verildiğini karşılığında bazı kazanımlar elde edildiğini dile getiren Lloyd George bunun diplomasinin gereği olduğunu ifade etmiştir(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1635).

Lloyd George Lozan Antlaşması'na giden yolun şartların zorlaması ile açıldığını kabul etmektedir. Ayrıca antlaşmanın hazırlanması sürecinde dominyonlarla fikir alışverişinde bulunulduğunu ifade etmiştir. Lloyd George Lozan Antlaşması'nın bir uzlaşma sonucundan ortaya çıktığını da dile getirmiştir.

Araya giren Ronald McNeill Lloyd George'nin açıklamalarına itiraz etmiş ve onun suçlamalarını kabul etmediğini dile getirmiştir. Fakat Lloyd George onun Lozan Antlaşması'nı ve antlaşma öncesi süreci bilmediğini ısrarla savunmuştur. Sevr Antlaşması'ndan önce yapılan görüşmelerden ve San Remo'daki konferansta verilen kararlardan dominyonların her zaman haberdar edildiğini savunmuştur. Antlaşma imzalamadan önce İngiliz Kabinesi'ne bilgi verildiği gibi dominyonlardaki kabinelere de bilgilendirme yapıldığını söylemiştir. Lozan Antlaşması'nda da antlaşma metninin dominyonlara gönderildiğini ve fikirlerinin alındığını ifade etmiştir. Sir Henry Croft antlaşmalar hazırlanırken dominyonlardan görüş alınıp alınmadığını sorunca Lloyd George belli oranda görüş alındığını dile getirmiştir(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1637-1638).

İngiliz Hükümeti her zaman imparatorluğun dış politikasını kendisi şekillendirmiştir. Bazı konularda dominyonlarında görüşü alınmış fakat asıl belirleyici İngiliz Hükümeti olmuştur. Lozan Antlaşması'nı eleştirmek için dominyonların fikrinin alınmadığını savunanlar kendi imparatorluklarının işleyişinden habersiz görünmektedirler.

Lloyd George ülkelerin asla vazgeçemediği hedefleri olduğunu söylemiştir. Rusya'nın Bolşevizm'i yaymak için yoğun çaba gösterdiğini ve Karadeniz'i kapatabilmek için Boğazlara yönelik isteklerinden vazgeçmediğini hatırlatmıştır. Fransa'nın Ren bölgesine yönelik hedeflerini değiştirmedeğini, İtalya'nın, Amerika'nın kendilerine göre istekleri olduğunu vurgulamıştır. Lloyd George gelecekte uluslararası mücadelede Türklere güvenebileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle Lozan Antlaşması ile Türkiye ile barış yapıldığını savunmuştur. Dominyonların kendilerine danışılmadığı iddiasını saçma bulduğunu dile getirmiştir(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1640).

Lloyd George konuşmasının bu bölümünde bir kez daha İngiliz Hükümeti'nin gerçekçi davranarak Türkiye ile uzlaşmak zorunda kaldığını vurgulamıştır. Lloyd George ayrıca Rusya tehdidine dikkat çekerek Türkiye ile uzlaşmanın İngiltere'nin lehine olacağını savunmuştur.

Ormsby-Gore (1885-1964 yılları arasında yaşamış İngiliz siyasetçi) Lozan görüşmelerinin İngiliz Dışişleri Bakanı liderliğinde İtilaf Devletleri'nin dışişleri bakanları tarafından yürütüldüğünü dile getirmiştir. Dominyonların taleplerinin ise Lozan Konferansı planlandıktan sonra ortaya çıktığını vurgulamıştır. Ormsby-Gore Lozan Konferansı'nın Çanak Krizi ve Mudanya Mütarekesi neticesinde acil bir ihtiyaç haline geldiğini hatırlatmıştır. Bu nedenle Paris'teki müzakere sürecine geri dönülmesini talep edenlerin isteklerinin anlamsız olduğunu savunmuştur(İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1641-1643).

Bu konuşmadan Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale üzerinde baskı kurarak İtilaf Devletleri'ni ve bilhassa İngiltere'yi ateşkese ve barış zorlama stratejisinin ne kadar isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Çanakkale'de yaşanan kriz sırasında Fransa ve İtalya'nın yanı sıra dominyonlar da İngiltere'yi yalnız bırakmış İngiliz Hükümeti barışa razı olmak zorunda kalmıştır. Ormsby-Gore Lozan Konferansı'nın planlaması yapıldıktan sonra dominyonların katılım isteğinin isabetsiz olduğunu da vurgulamıştır.

Ormsby-Gore konuşmasının devamında Boğazlardaki kritik durumun İngiliz Hükümeti'ni Türk Hükümeti ile barış konferansı düzenlemeye mecbur bıraktığının altını çizmiştir. Barış görüşmesi planlanmasında geç kalınması durumunda bugün dominyonların da ciddi şekilde etkileneceği bir krizin yaşanmış olabileceğini ifade etmiştir. Ormsby-Gore ayrıca dominyonların Çanakkale Krizi sırasında İngiliz Hükümeti'ni yalnız bıraktıklarını dile getirerek, şimdiki durumda dominyonların da payının bulunduğunu ima etmiştir. Kanada dışında diğer dominyonların Lozan Antlaşması'nın mümkün olan en kısa sürede onaylanmasını beklediklerini ileri sürmüştür. Ormsby-Gore İngiliz İmparatorluğu'nun Orta Doğu'da büyük sorunlarla yüz yüze olduğunu ve imparatorluk içinde yer alması

dolayısıyla Kanada'nın da bu sorunlardan kaçamayacağını belirtmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1643-1644).

Türk Ordusu'nun Çanakkale'de bulunan İngiliz kuvvetlerini sıkıştırması İngiliz Hükümeti'ni büyük baskı altında bırakmıştır. Fransa ve İtalya'nın kuvvetlerini Avrupa yakasına kaydırmaları İngiltere üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Son olarak muhtemel bir savaşta dominyonların askeri destek vermeyeceklerini anlayan İngiliz Hükümeti Ankara Hükümeti ile barış yapmaya karar vermiştir. Gerçekten Lozan Antlaşması'na giden süreçte dominyonların izlediği politikanın önemli rolü vardır.

Ormsby-Gore İngiliz İmparatorluğu'nun Boğazlar konusunda sorumluluk altına girdiğini ve Boğazlara bir saldırı olması durumunda Milletler Cemiyeti kararıyla İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın Boğazları savunacağını ifade etmiştir. Böyle bir sorumluluk altına girmenin Avusturya ve Yeni Zelanda tarafından normal karşılanmasına rağmen Kanada'nın bu durumdan endişe etmesinin anlamsız olduğunu savunmuştur. Ormsby-Gore Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında iki tarafı da memnun eden bir barış yapıldığını, barış sayesinde askeri ve politik gerilimin sona erdiğini dile getirmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1644-1645).

Boğazlara getirilen rejim İngiltere'yi memnun etse de Boğazların savunmasının Milletler Cemiyeti'ne verilmesi dominyonları gelecek için endişelendirmiştir. Boğazlara yapılacak bir saldırı durumunda İngiltere'nin ve dolayısıyla dominyonların savaşa katılacak olmaları özellikle Kanada Hükümeti'ni ciddi biçimde rahatsız etmiştir. Böylece İngiliz İmparatorluğu içinde Çanak Krizi ile başlayan fikir ayrılığı Lozan Antlaşması ile devam etmiştir.

Ormsby-Gore İngiliz Hükümeti'nin parlamentodan Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını istediğini söylemiştir. Kendisinin hükümeti ve hükümet politikasını desteklediğini açıklamıştır. Daha önce Lloyd George döneminde Orta Doğu'da yanlış politikalar izlendiğini ve büyük sorunlar yaşandığını hatırlatmıştır. Musul sorununun çözüleceğine inandığını dile getiren Ormsby-Gore bundan sonra Türkiye ile İngiltere arasında gerçek bir barış sağlanmasını ve İngiliz İmparatorluğu'nun gerçek bir birlik halinde hareket etmesini dileyerek sözlerini bitirmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1646).

Sıradaki konuşmacı Ramsay MacDonald (1866-1937 yılları arasında yaşamış ve İngiltere Başbakanlığı yapmış İşçi Partili İngiliz siyasetçidir. Bu oturum sırasında İngiltere Başbakanıdır.) Lord Curzon'un Lozan Konferansı'na iki temsilci gönderileceğini söylediğini açıklayarak konuşmasına başlamıştır. Bu nedenle dominyonların Lozan Konferansı'nda temsil edilmemelerini eleştirmenin anlamsız olduğunu savunmuştur. Lozan Antlaşması onaylanana kadar antlaşmayı savunmaya ve antlaşmayı parlamentoya anlatmaya devam edeceğini söyleyen MacDonald, İngiltere'nin Orta Doğu'da daha fazla sorun yaşamak istemediğini ileri sürmüştür. (İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1646-1647).

Bu konuşmada görüldüğü gibi pek çok İngiliz politikacı İngiltere'nin Orta Doğu'daki kazanımlarına odaklanmasını ve Türkiye ile sorunlarını çözmesini istemiştir. Bu kişiler Türkiye ile barış sağlanmasının Musul sorununun çözülmesi için önemli bir adım olacağını savunmuşlardır.

MacDonald savaş sonrasında yaşanan olaylar neticesinde şartların çok değiştiğini ifade etmiştir. Çanakkale Krizi sonrasında dominyonların tutumlarının farklılaştığını belirten MacDonald İngiliz Hükümeti'nin dominyonlar ile iyi ilişkilerini korumak için çaba gösterdiğini dile getirmiştir (İngiltere Parlamento Tutanakları, 1924: 1650).

Burada bir kez daha gerçekçi davranan İngilizlerin Lozan Antlaşması'nı olumlu karşıladıklarını ve yaşanan gelişmeleri doğru değerlendirdiklerini görmekteyiz. Mevcut şartlardan bihaber olanlar ise Sevr Antlaşması'nın yeniden yürürlüğe girebileceğini düşünmüşlerdir.

4. Bulgular

Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra antlaşmanın İngiliz Parlamentosu'nda onaylanmasını geciktiren en önemli husus İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'deki durumu gözlemek istemesi olmuştur. Türkiye'de bir iç savaş başlaması veya Kemalist iktidarın devrilmesi İngilizlerin umutlarını bağladıkları beklentilerdir. Bunun yanı sıra Sevr Antlaşması'nda elde edilenlerin kaybedilmesi pek çok İngiliz politikacıyı Lozan Antlaşması'na cephe almaya sevk etmiştir. Bazı politikacılar İngiliz Hükümeti ile dominyonlar arasında tırmanan gerilimden Lozan Antlaşması'nı

sorumlu tutmuşlardır. Bu nedenle Avam ve Lordlar Kamaralarında yapılan oturumlarda Lozan Antlaşması sert eleştirilere uğramıştır. Ancak mevcut şartlarda daha fazlasını elde edemeyeceğini ve Boğazların geleceği gibi kendisi açısından en önemli konuları istediği gibi çözdüğünü düşünen İngiliz Hükümeti antlaşmayı savunmuş ve parlamentoda onaylanması için yoğun mesai harcamıştır.

Antlaşma onaylanmadan önce Avam Kamarası'nda yapılan oturum bu çalışmada analiz edilmiştir. Oturum incelendiğinde göze çarpan ilk husus İngiliz muhalefetine Lozan Antlaşması'nı Sevr Antlaşması ile kıyaslayarak eleştirmesidir. Bunun yanı sıra barış konferansı sürecinde İngiliz Hükümeti'nin takip ettiği siyaset de eleştirilere hedef olmuştur. Oturum incelemesinde bazı politikacıların Lozan Konferansı sürecinde yaşananların ve Lozan Antlaşması'nın İngiliz Hükümeti ile dominyonlar arasında krize yol açtığı fikrini savundukları anlaşılmıştır. Oturumda Lozan Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı sonrasında elde edilen pek çok kazanımın kaybedildiğini ve İngiliz İmparatorluğu içinde bir kriz başladığını savunanlar bulunduğu gözlemlenmiştir. Çalışmada bir kısım İngiliz politikacının Lozan Konferansı'nı Paris Barış Konferansı ile kıyasladıkları ve Paris Barış Konferansı sürecini olumlu değerlendirdikleri görülmüştür. Buna karşın Lozan Barış Konferansı süreci imparatorluk içerisinde kriz yaratan kötü bir dönem olarak nitelendirilmiştir.

Çalışmada Lozan Antlaşması öncesinde İngiltere'de İmparatorluk Konferansı toplanmamasının eleştirilere yol açtığı gözlemlenmiştir. İncelenen oturumda İmparatorluk Konferansı toplanmasının önemli antlaşmalar öncesinde gelenek haline geldiği ancak Lozan Antlaşması öncesinde bu geleneğe uyulmadığı eleştirileri yapıldığı gösterilmiştir. Ancak yine oturumda geçen ifadelerden aslında Sevr Antlaşması öncesinde de dış politikayı İngiliz Hükümeti'nin şekillendirdiği, dominyonlara pek fazla fikir sorulmadığı anlaşılmıştır.

Yapılan incelemede İngiliz Hükümeti ile dominyonlar arasındaki anlaşmazlığın iddia edildiği gibi Lozan Antlaşması nedeniyle değil Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz Hükümeti'nin izlediği dış politika ile alakalı olduğu İngiliz kaynaklarına dayanarak gösterilmiştir. Çalışmada Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz Hükümeti ile dominyonlar arasında ciddi bir anlaşmazlık olduğu teyit edilmiştir. İngiliz politikacıların bu konuda oldukça hassas davrandıkları incelenen oturumda açıkça göze çarpmaktadır. Bu kriz İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında askeri çatışmalardan kaçınmasını net şekilde açıklamaktadır. Nitekim bu durum Türk Millî Mücadelesinin başarıya ulaşmasında da önemli bir etken olmuştur.

Yapılan çalışmada İngiltere'nin Lozan Konferansı'nda Türklerle uzlaşmak zorunda kaldığı Lloyd George'un ağzından gösterilmiştir. Oturumda Lloyd George Sevr Antlaşması'nda elde edilen bazı kazanımların Lozan Antlaşması'nda kaybedildiğini kabul etmiş fakat buna karşı Türklerden de bazı tavizler alındığını ifade etmiştir. İngiltere'nin gelişen durum karşısında Lozan Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kaldığını itiraf etmekten çekinmemiştir.

İncelenen oturumda İngiltere'nin Rusya tehdidini durdurmak için Türkiye ile iyi ilişkiler kurmayı tasarladığı tespit edilmiştir. Yani Bolşevik endişesi İngiltere'yi Lozan'da Türkiye ile masaya oturmaya iten etkenlerden biri olmuştur. Çalışmada İngiltere ve İtilaf Devletleri'ni barış masasına oturtmak için Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'de kurduğu baskının ne kadar etkili olduğunun İngiliz politikacılar tarafından kabul edildiği gözlemlenmiştir.

Yapılan incelemede Boğazlar rejiminin bazı İngiliz politikacıları endişelendirdiği gösterilmiştir. Bazı dominyonların da Milletler Cemiyeti'nin Boğazların güvenliğini sağlama garantisinin gelecekte İngiltere'yi bir savaşa sürüklemesinden endişe ettikleri tespit edilmiştir. Bu nedenle bazı İngiliz politikacıların Lozan Antlaşması ile kurulan Boğazlar rejiminin İngiliz Hükümeti ile dominyonlar arasında kriz çıkarmasından endişe ettikleri gözlemlenmiştir.

Oturum incelemesinde İngiltere'de pek çok politikacının Orta Doğu'daki kazanımları korumak için artık Türkiye ile yaşanan gerginliği sonlandırma fikrinde olduğu tespit edilmiştir. Bu düşünce Lozan Antlaşması'nın İngiltere Parlamentosu'nda onaylanmasını kolaylaştırmış olabilir.

5. Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi sonrasında Anadolu toprakları paylaşılmıştır. Bu şekilde Şark Meselesinin nihayete erdiği düşünülmüştür. Fakat Millî Mücadele'nin zaferi Sevr Antlaşması'nın

uygulanma şansını ortadan kaldırmış, Lozan Konferansı ile Türkiye ve İtilaf Devletleri arasında yeni bir barış antlaşması hazırlanmıştır.

Lozan Antlaşması imzalanır imzalanmaz İtilaf Devletleri kamuoyunda büyük bir tartışmaya yol açmıştır. Özellikle İngiltere’de Sevr Antlaşması’nda elde edilen kazanımların kaybedildiğini ileri süren muhalefet hükümeti şiddetle eleştirmiştir. Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra İngiltere Parlamentosu’nda antlaşma hakkında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Hem Avam Kamarası’nda hem de Lordlar Kamarası’nda bazı oturumlar düzenlenmiştir. Türkiye’de yaşanacak gelişmeleri görmek isteyen İngiltere Hükümeti antlaşmanın onaylanması için çok acele etmemiştir. Fakat sonunda daha fazlasını elde edemeyeceğini kabul eden hükümet imzadan aylar sonra antlaşmanın onaylanması için parlamentodan talepte bulunmuştur. Antlaşma onaylanmadan bir ay önce Avam Kamarası’nda son bir oturum yapılmıştır. Avam Kamarası’nda yapılan oturumda muhalefet uzun süredir tekrar ettiği eleştirileri yinelemiş, hükümet ise eleştiriler karşısında antlaşmayı ısrarla savunmuştur. Lozan karşıtları bu oturumda özellikle İngiliz Hükümeti ile dominyonlar arasındaki fikir ayrılığı üzerinden antlaşmaya saldırıolar da sonuç değişmemiştir. Hükümetin ısrarı ile bu oturumdan yaklaşık bir ay sonra İngiltere Parlamentosu Lozan Antlaşması’nı onaylamıştır.

İngiltere Parlamentosu antlaşmayı onayladıktan sonra İngiliz Hükümeti gerekli belgeyi Paris’e göndermiştir. Antlaşmayı imzalayan tarafların parlamentolarındaki onay süreçleri sonrasında Paris’e bildirim yapmaları neticesinde 1924 yılı ağustos ayında Lozan Antlaşması kesin olarak yürürlüğe girmiştir.

Bu çalışmada Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra antlaşmanın İngiliz Parlamentosu’nda onaylanmasının neden geciktiği İngiltere Avam Kamarası’nda yapılan oturum üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Antlaşma parlamentoda onaylanmadan bir ay önce yapılan oturum incelenerek antlaşmanın onaylanmasının neden gecikmiş olabileceğine dair tespit edilenler bulgular bölümünde paylaşılmıştır. Bu çalışma ile Lozan Antlaşması’nın imzalanması ile İngiltere Parlamentosu’nda onaylanması arasında geçen yaklaşık bir yıllık sürede antlaşmaya yönelik eleştirilerin ve antlaşmanın onaylanmasının gecikmesinin daha iyi anlaşılmasına katkı yapmak hedeflenmektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

İngiltere Parlamento Tutanakları. Avam Kamarası. “Lozan Antlaşması”. Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1924/jun/06/treaty-of-lausanne>. Erişim Tarihi; 03.01.2021.

2. Kitaplar

AKŞİN, A. (1991). *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AKŞİN, S. (2008). *Kısa Türkiye Tarihi*. Cilt 5. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ARMAOĞLU, F. (1983). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ATEŞ, T. (2004). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

DEMİRCİ, S. (2011). *Belgelerle Lozan*. Çeviren Mehmet Moralı. İstanbul: Alfa Yayınları.

İNÖNÜ, İ. (1987). *Hatıralar*. Cilt 2. Ankara: Bilgi Yayınevi.

KARACAN, A. (2018). *Lozan*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

MÜTERCİMLER, E. (2016). *Fikrimizin Rehberi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

ÖKE, M. (1991). *Ermeni Sorunu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SONYEL, S. (2014). *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ŞİMŞİR, B. (2012). *Lozan Günlüğü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

ŞİMŞİR, B. (1990). *Lozan Telgrafları I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TUNCER, H. (2008). *Atatürkçü Dış Politika*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

UÇAROL, R. (2013). *Siyasi Tarih (1789-2012)*, İstanbul: Der Yayınları.

3. Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

- AKBIYIK, Y. (2009). "Zaferin Tescili: Lozan Antlaşması". *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. C. 1. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. s. 371-392.
- AKIN, V. (2002). Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923). *Türkler içinde*. (c. 16, 306-318). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ALTUĞ, Y. (1988). "Atatürk ve Lozan Konferansı'nın İlk Devresi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 4(11). 417-436.
- BAL, R. (2017). "Birinci Dünya Savaşı'nın Son Yılında Orta Doğu'da Cephe Gelişmeleri ve Mustafa Kemal". *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(1). 31-49.
- BALCI, M. (2016). "İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un Birinci Dünya Savaşı Anıları ve Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Düşünceleri". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 6(12). 93-108.
- BERBER, Ş. (2006). "Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış". *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 14(2). 617-628.
- BİLGİN, M. (2005). "Lozan Konferansı'nda Ermeni Meselesi: İtilaf Devletleri'nin Diplomatik Manevraları ve Türkiye'nin Karşı Siyaseti". *Bellekten*. 69(254). 1-4.
- BURAK, M. (2005). "Lozan'da Ermeni Meselesi Tartışmaları". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 21(62). 545-568.
- ÇELEBİ, M. (2013). "90. Yılında Lozan Barış Antlaşması". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 28(1). 1-4.
- CENGİZ, N. (2019). "Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 36(0). 179-198.
- CEVİZLİLER, E. ve AKBULUT, S. (2019). "Lozan Barış Konferansı'nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa", *Atatürk Dergisi*. 8(2). 161-193.
- DİLEK, M. (2011). "Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin Ermenilere Yönelik Toprak Talepleri". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 19-20(0). 1-27.
- DEMİRCİ, H. (2017). "24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın Türk ve Dünya Tarihi Açısından Önemi". *Anasay*. 2(0). 247-263.
- EDİZ, İ. (2016). "Britain and the Ottoman Empire in the First World War". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*. 2(3). 107-134.
- ERASLAN, C. (2005). Mudanya Mütarekesi. *İslam Ansiklopedisi içinde*. (c. 30, 356-358). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ERDEM, U. (2014). "İngiliz Elçisi George Clerk'in 1927 Türkiye Raporu (1927 Yılı Türkiye Fişlemeleri)". *Atatürk Dergisi*. 3(2). 47-62.
- ERTAN, T. (2013). "Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Temsil Sorunu". *Atatürk Yolu Dergisi*. 14, S(53). 61-76.
- ERTAN, T. (2016). "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme". *Atatürk Yolu Dergisi*. 15(58).21-37.
- EROĞLU, H. (1985). "Şerefli Bir Tarih: Lozan". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*". 1(3). 805-812.
- GÜLEN, A. (2013). "Demokrat Parti Döneminde Lozan Algısı". *Atatürk Yolu Dergisi*. 14(53).77-100.
- İLAY, İ. (2005). "Türkiye'nin Dış Politikası". *Atatürk Yolu Dergisi*. 9(35). 375-381.
- KARABULT, U. ve BOZKURT, İ. (2020). *Millî Mücadele 1920*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- KODAL, T. (2006). "Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 22(64-65-66). 215-244.
- KODAMAN, B. (1989). "Lozan Antlaşması Hakkında Bir Değerlendirme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. C. 4(1). 6-12.
- KÜÇÜK, C. (2009). Sevr Antlaşması. *İslam Ansiklopedisi içinde*. (c. 37, 1-5). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ŞİMŞİR, B. (2005). "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 21(63). 859-916

TURAN, Ş. (2003). Lozan Antlaşması. *İslam Ansiklopedisi içinde*. (c. 27, 214-217). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

UZUN, H. (2013). "Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferansı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922-20 Kasım 1922)". *Atatürk Yolu Dergisi*. 14(53). 329-350.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Kaçar, E. (2022). "Adlandırılmayanın Sınırında Etik Eylemin Olanağı: Lacan ve Kierkegaard'da Kaygı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 33-44.

ADLANDIRILAMAYANIN SINIRINDA ETİK EYLEMİN OLANAĞI: LACAN VE KIERKEGAARD'DA KAYGI

Erman KAÇAR*

Öz

Lacan, kaygının paradoksal nesnesi yoluyla Simgesel'in sınırlarına gidip gelen, Simgesel'in dayatmalarına karşı kendi saf arzusunu savunan ve eyleminin ilkesini saf arzu olarak belirlemek suretiyle etik olanağa kavuşan özneyi savunur. Kaygıyı öznenin bir olanağı olarak ele alan Kierkegaard'da ise bu olanak, iman kavramı üzerinden geleneksel etiğin askıya alındığı etik-dışı oluş biçimi olarak yorumlanmıştır. Bu çalışmada, kaynağını kaygıdan alan bu etik-dışı oluşun Lacanyen arzu etiğiyle yakınlık gösterdiği iddia edilecektir. Lacan'a göre kaygı, bir yandan özneyi Gerçek'in içinde kaybolmaktan kurtarıırken diğer yandan Simgesel düzenin aksadığı arzu alanlarını özneye göstererek ona yeni davranış olanakları açmaktadır. Arzu etiği, eyleminin amacını saf arzuda bulan etikdir; kişi, ne olursa olsun arzusunu üstlenmelidir. Buna göre Kierkegaard'da arzunun kaygı yoluyla koşulsuz olarak üstleniminin geleneksel etiğin askıya alınmasıyla sonuçlandığı söylenebilir. Bu tartışmadan elde edeceğimiz başlıca özgün çıkarım ise Lacan'ın Kierkegaard'un geleneksel etiğin dışında konumlandığı iman kavramını psikanalizin etiği çerçevesinde seküler hale getirerek arzu etiğini ileri sürdüğünü söylemek olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Lacan, Kierkegaard, Adlandırılmayan, Arzu etiği, Kaygı.*

POSSIBILITY OF AN ETHICAL ACTION AT THE EDGE OF THE UNNAMABLE: ANXIETY IN LACAN AND KIERKEGAARD

Abstract

Lacan presents the subject who walks around the borders of the Symbolic through the paradoxical object of anxiety, rejects his absorption by the Symbolic codes by his/her dynamic touch with desire, and feels ethically empowered, with his/her motivation by pure desire in his/her actions. Kierkegaard who takes anxiety as a vital force for the subject reconfigures, this force with regard to the notion of faith as an unethical form of being which involves the suspension of the traditional ethics. This study argues that this unethical construction which is traced to anxiety intersects with the Lacanian ethics of desire. For Lacan, anxiety both saves the subject from plunging into the Real and presents him/her with new possibilities of behavior as a desiring subject, confronting him/her with fissures in the Symbolic. Ethics of desire regards the pure desire as the motivating force behind action; the subject, in all conditions, should have a dynamic link with his/her desire. In this context, it could be argued that the Kierkegaardian notion of desire which is believed to be unquestionably attained through anxiety results in the suspension of the traditional ethics. The main argument of this study is that secularizing the notion of faith that is set apart from the realm of the traditional ethics in a Kierkegaardian context, Lacan presents an alternative ethics of desire shaped by the ethics of psychoanalysis.

Keywords: *Lacan, Kierkegaard, The unnamable, Ethics of desire, Anxiety.*

*Arş. Gör., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, ARDAHAN.
e-posta: ermankacar@ardahan.edu.tr (orcid.org/0000-0002-4635-9559)

Giriş

Lacanyen kuram, kaygıya sırtını dönmeyen, kaygının nesnesi aracılığıyla Simgesel'in sınırlarına gidip gelen, *Yasa'*ya tabi olan ancak Simgesel'in dayatmalarına karşı kendi saf arzusunu savunan ve eyleminin ilkesini arzu olarak belirlemek suretiyle etik olanağa kavuşan öznenin inşasını sunar. Lacan'a göre kaygının nesnesi ile olanaklı bir etiğin maksimi (ilkesi) aynı kaynağa aittir. Onun etik teorisi, arzu ile *Gerçek* arasındaki ilişkiye, herhangi bir kelimenin veya belirlenimin ötesinde yer alan *adlandırılmayan/gösterilemeyen* öge üzerine odaklanır. Lacan'a göre kaygı bu gösterilemeyen öge ile karşılaşma tehlikesi yaşandığında ortaya çıkan bir duygulanımdır: "Kaygı nedir? Bunun bir duygu olabileceği fikrini eledik; size onu tanıtabilmek için kaygının bir duygulanım (*affect*) olduğunu söyleyeceğim" (Lacan, 2014b: 14)¹. Lacan'a göre kaygı, aldatıcı olmayan tek duygulanımdır (Lacan, 2014a: 63) ve öznenin İmgesel düzende yitip gitmesini önleyen uyarıcı sinyal olarak işlev gösterir. Kaygıyı kışkırtan şey de genel kanının aksine annenin değişen varlığı ya da yokluğu, yani anneden ayrılma değildir -ki bunun kanıtı bebeğin bu var-yok oyunundan keyif almasıdır- kaygıyı uyandıran şey, annenin yokluğunu arzuya dönüştüren *Eksiklik'in* ortadan kalkmasıdır (Lacan, 2014b: 53).

Lacan'ın teorisinde *adlandırılmayan* kavramı, Lacanyen etiğin ontolojik olanaklarını da belirler. Lacan'ın pre-ontolojik (ontoloji öncesi) olanın *ontoloji* olarak örüntülediği düzen (*ordre*) şeklinde ifade ettiği *Simgesel düzen*, varlık ya da yokluk gibi her türden ontolojik çıkarımın temeli iken, *adlandırılmayan Gerçek* ise ontolojik çıkarımlara (simgeselleşmeye) direnenlerdir: "Simgesel, gösteren denilen farklılaşmış ve ayrıksı bileşenlerin bir kümesiye, *Gerçek* kendinde farklılaşmamıştır" (D. Evans, 2019: 127). Bu yüzden ontolojinin alanında *Gerçek*, *adlandırılmayandır* ve "onu tasarlamak, Simgesel düzene dahil etmek ve ona şu ya da bu şekilde ulaşmak imkansızdır" (D. Evans, 2019: 127). Öte yandan *Gerçek'in* *adlandırılmayan* yapı-ötesi yapısı, onu ontolojik olarak imkansız hale getirir de "*Gerçek'in* alanında imkânsızın öyle bir mevcudiyeti vardır ki, asla imkânsızlık olarak anlaşılmaz" (Lacan, 2013a: 177). Lacan'a göre *Gerçek'in* belirlenimsiz karakterine dair ortaya konulabilecek bütün belirlenimler *retrospektiftir* (geriye dönüktür); başka bir deyişle Simgesel düzenin yapısındaki birtakım öğeler (nesnesiz nesnelere ya da temsil edilemeyen öğeler) bize geriye dönük olarak *Gerçek* hakkında bilgiler verir. Lacanyen kurama göre bahsi geçen öğelerden biri de arzudur. Arzu kavramı, *Gerçek* ile sırt sırtadır, çünkü arzunun dilde ifade edilmesinin bir sınırı, onun Simgesel düzende bütünüyle temsil edilebilmesinin karşısında her zaman bir engel vardır. Başka bir deyişle "arzuya dair hakikat, bir dereceye kadar her sözde mevcut olsa da söz hiçbir zaman arzuya dair hakikatin bütününe dile getiremez; ne zaman söz arzuyu dile getirecek olsa arkasında daima sözün ötesinde kalan bir artık bırakır" (D. Evans, 2019: 40). Bu artık nesne, *Gerçek'in* bir kalıntısıdır (*residue*); arzunun *Gerçek'te* kalmış ve daima kalacak olan parçasıdır. Lacanyen etik de eylemi arzu ile *Gerçek'in* kesiştiği nesneyle ilişkilendiren, kısacası "eylemi arzuya ilişkilendiren etikdir" (D. Evans, 2019: 102). Bu yüzden Lacan'a göre etik bir eylemin maksimi "içindeki arzuya tümüyle uyumlu olacak bir edimde bulundun mu?" (Lacan, 2013b: 314) şeklinde olmalıdır. Etik eylem söz konusu olduğunda Lacan, öznenin arzularının sorumluluğunu da alacak olmasından bahseder ve öznenin bilinçdışı arzularını eyleme dökebilmesinin (*acting out*) kaynaklarından biri, yukarıda bahsedilen *kaygı* duygulanımıdır. Bu yüzden Lacan, arzunun kaygıyla olan yapısal ilişkisini ısrarla vurgular: Kaygı, arzuyu destekleyen bir sinyaldir ve arzu da kaygının yegane çaresidir (Lacan, 2001: 370). Lacan'ın "kaygı kavramını *Gerçek* kavramı üzerinden, simgeselleştirmeye direnen ve bu yüzden de dolayım olanağından yoksun travmatik bir bileşen üzerinden kurduğu görülür" (D. Evans, 2019: 163). Kaygının nesnesi, karşısında bütün belirlenimlerin (gösterenlerin) çöktüğü, simgeselliğe direnen bir nesnedir, başka bir deyişle kaygının pür nesnesi *Gerçek'tir* (Lacan, 1988a: 164). Bu yüzden Lacan'a göre kaygı, *Gerçek* ile yapısal bağlantısı nedeniyle arzuyu sürdürmenin ve böylece etik eylemin olanaklarından biri olarak gösterilebilir.

Stephen Evans, çağdaş Kierkegaard araştırmacılarının temel olarak iki kampa ayrıldığını iddia eder: Kierkegaard'u dolaylı da olsa hakikat iddiasında bulunan bir düşünür olarak okuyanlar ile onu Lacan'ı önceleyecek şekilde ilk post-yapısalcılardan biri olarak okuyanlar (Hannay & Gordon, 2004: 9). Birinci kampa yer alan, yani Lacan ve Kierkegaard'un taban tabana zıt olduğunu iddia eden düşünürler, Lacan'ın bilinen bir ateist, Kierkegaard'un ise fideist bir teolog olmasından yola çıkmaktadırlar; üstelik Lacan'da yalnızca dilin içinde konumlanarak inşa olan yani 'altta yatan bir öz' fikrinin reddine dayanan bir özne kavranışına karşılık Kierkegaardyen düşüncede 'kurucu özne' fikrinin en uç noktaya kadar taşındığı fikrinden destek alırlar (Pound, 2007: 7). Oysa çağdaş felsefede ve çağdaş psikanalitik düşüncede gayet merkezi bir yer tutan arzu ve kaygı kavramlarını Kierkegaard'un ele alış

1 Makale boyunca kaynakçadaki İngilizce eserlere yapılan atıfların çevirisi yazara aittir.

biçimini düşündüğümüzde, onun postmodernizmi öngören kategorileri oluşturduğunu söylemek zor olmayacaktır. Örneğin Lacan'a göre, arzunun tüm değişen nesnelere, insan arzusunun nesne nedenini (*nesne a*) temsil ederler ancak bu nesne asla erişilebilir bir nesne değildir; Lacan'dan bir yüzyıl önce Kierkegaard, kendi adına, arzunun değişen doğasının ve gerçekliğin içindeki erişilemez yapısının tamamen farkında görünmektedir (McCarthy, 2015: 77). Bu yüzden ruhun işlevlerini, beden işlevlerinden kesin bir şekilde ayıran (Descartes, 2015: 23) ve *kaygı, korku, öfke* gibi duygu ya da duygulanımları ruhun bir algısı olarak ele alan (Descartes, 2015: 65) kartezyen geleneğin karşısına Lacan gibi bir isimden önce, insanı ruh ve beden olarak ayırmaksızın onu "beden ile ruhun Tin tarafından taşınan bir sentezi" (Kierkegaard, 2006: viii) olarak tanımlayan Kierkegaard'u konumlandırmak pekâlâ mümkündür. Kierkegaard bize nesnel bir hakikat sunmaz çünkü onun kendi felsefi dizgesinde Derrida ve Lacan'a benzer bir dil ve anlam görüşüne bağlı olduğu görülür (C. S. Evans, 2004: 154). Başka bir deyişle Kierkegaard benliğin dil tarafından parçalandığı, dağıldığı ve gösteren tarafından yerinden edildiği derin yolları kabul ederek Lacan'ın öznellik hakkındaki merkezi kavrayışlarını önceler (Pound, 2007: 8). O halde her ne kadar Kierkegaard beden ve ruh kavramlarını sıkça anarak kendinden önceki düalizmi teyit ediyor gibi görünse de kullandığı mecburi skolastik dilin felsefedeki icrası oldukça farklıdır. Aslında Kierkegaard, *kaygı* kavramını ruhun ve beden belirlenimlerinin tümüyle bu kavramın etrafında hizalandığı bir derinlik merkezi olarak ele alır. İnsan, ruh ile beden Tin tarafından birleştirilen bir sentezi olduğundan Tin'i ayakta tutan, söz konusu derinlik merkezi olarak *kaygıdır* (Kierkegaard, 2006: 37). Kierkegaard, *kaygı* kavramını uzlaşmaz (Lacanyen terminoloji ile ifade edecek olursak *adlandırılmayan*)² durumlar karşısında insanın içinde bulunduğu problemleri bir duygu durumu ya da patolojik bir durumun semptomu biçiminde değil; tam tersine bu kavramı, insan öznesinin bir *olanağı* olarak ele almaktadır (Akış, 2021: 12). İnsan öznesi söz konusu olduğunda *kaygı*, tıpkı Lacan'da olduğu gibi olanaksız olanağı karşısında edimlerimizi güdüleyen bir duygulanımdır. Kierkegaard bu olanağın en yüce noktasını bir *etik-dışı* oluş biçimi olarak yorumlar ve bu etik-dışı oluşu *Korku ve Titreme*'de, İbrahim'in *kaygısına* tutunmak suretiyle evrensel olanın karşısına *imanı* koyarak gerçekleştirdiği edimler üzerinden anlatır.

Bu çalışmada, Türkçe literatürde *ilk kez* Lacan ve Kierkegaard *kaygı* ve *etik* meseleleri bakımından yan yana getirilecek ve Kierkegaard'un *kaygı* kavramı üzerinden aktardığı *etik-dışı olanağın*, Lacanyen özne kuramında geleneksel etiğin dışında konumlanan *arzu etiği* ile yakınlık gösterdiği iddia edilecektir. Lacan'a göre *kaygı*, bir yandan özneyi *Gerçek*'in (adlandırılmayanın) sınırına doğru taşırken diğer yandan onu *Gerçek*'in içinde kaybolmaktan kurtarır. Bu yolla, Simgesel düzenin gediklerinde belirlenim kazanan arzu alanlarını özneye göstererek ona yeni davranış olanakları açmaktadır. Lacan, bu yeni olanağı arzu etiği olarak adlandırır; Kierkegaard ise bu durumu kaynağını *kaygıdan* alan etik-dışı oluş biçimi olarak yorumlamıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde çağdaş Fransız düşünürü Jacques Lacan'ın *kaygı* kuramı ve Lacanyen kuramda özneleşme biçimlerinin *kaygı*yla yapısal ilişkisi analiz edilecek, ikinci bölümde ise Lacan'ın psikanaliz kuramındaki *kaygı* ve etik problemini önceleyen Kierkegaardyen felsefenin izi sürülecektir. Lacan, söz konusu etik olduğunda Kierkegaard'un tarif edilemez, bireysel benliğin özel, içsel bir alanının gerçekliğine ve değerine olan inancını paylaşa da o, entelektüel kariyeri boyunca Kierkegaard'un *adlandırılmayana/belirlenimsiz olana* duyduğu saygıya oldukça yakın bir şeye doğru hareket etmiş görünmektedir (Louis A. Sass, 2009: 323). Kierkegaard'un bu yönelimi *Lacan haricindeki* pek çok psikanalisti ona mazoist, sadist, manik-depresif, patolojik melankoli, şizofreni gibi farklı farklı patolojik teşhisler koymaya teşvik etmiştir (Pound, 2007: 14) oysa benzerlik ve fark üzerinden kurguladığımız bu çalışma göstermektedir ki psikanalizin teşhis-tanı ısrarını aşan Lacan'ın arzu etiği kuramı ile Kierkegaard'un evrensel etiğin ötesine geçen etik-dışı *etiği* son derece birbirine yakındır. Bu tartışmadan elde edeceğimiz başlıca özgün çıkarım odur ki Kierkegaard'un ulaştığı *etik-dışı etik*, Simgesel düzenin değer yargıları (evrensel etik) açısından patolojik olarak damgalanabilir ancak Lacan, Kierkegaard'un 'evrenselin dışında, etiğin dışında' olarak ele aldığı 'iman kavramını' ve 'kişisel erdemini' seküler hale getirerek *arzu etiğini* ileri sürmektedir.

Lacan'da kaygı kavramı ve özneleşme biçimleri

Freud *kaygı* kavramını (anneden) ayrılma olarak gösterirken Lacan *kaygı*yı böyle bir ayrılmanın yokluğuna dayandırmak gerektiğini ileri sürer. Lacan'a göre anneden ayrılmanın (kastrasyonun) temel işlevi, söz konusu ayrılık yoluyla çocuğun anne tarafından yutulmasının³ engellenmesi ve böylece Simgesel düzene kaydolabilmesinin

² Parantez içindeki ifade yazara aittir.

³ *Yutan Anne* ya da bkz. *Devouring Mother*: Çalışmanın ilerleyen kısımlarında kuramsal olarak gösterileceği üzere Lacan, *kaygıyı* anneden ayrılma (kastrasyon) tehdidi karşısında yaşanan bir duygulanım olarak değil, aksine anneden ayrılmayan çocuğun anne tarafından yutulma tehdidi karşısında yaşadığı bir duygulanım olarak tanımlamak suretiyle Freudyen *kaygı* kavrayışından belli bir açıdan ayrılmış olur.

sağlanmasıdır. Lacan'da "Simgesel, Öteki terimiyle işaret edilen köklü bir ötekilik alanıdır; bilinçdışı bu Öteki'nin söylemidir, bu yüzden de bütünüyle Simgesel düzene aittir" (D. Evans, 2019: 228). O halde bilinçdışı arzu, anneden ayrılan çocuğun gösterenler ağı (Simgesel düzen) ile kuracağı ilişki yoluyla yapılanmaktadır. Simgesel düzen, arzuyu organize eden yasanın matrislerinden oluşur; o, aynı zamanda "doğanın İmgesel düzenine karşılık kültürün alanıdır" (D. Evans, 2019: 228). Lacan'a göre öznenin 'arzulayan özne' olarak varlık nedeni Öteki'dir, çünkü arzumuz temelde Öteki'nin arzusudur. Lacan'ın bu formülü, çocuğun başlangıçta Öteki'nin yerini işgal eden anne ile bütünleşme arzusunun detaylandırılmasına dayanır. Çocuğun arzulayan özne olarak inşa olabilmesi için öncelikle anne ile kurduğuna inandığı yanılsamalı birliğin engellenmesi, ayrılmanın gerçekleşmesi gerekir. Burada ayrılmanın gerçekleşmesi, annenin de bir 'ayrılmanın öznesi' olduğunu çocuğuna gösterebilmesine bağlıdır: "Öznenin doğumuna tanıklık edebilmemiz için annenin arzulayan bir özne olduğunu, kendisinin de dilin (Baba-nın-Adının) bölen/yasaklayan işlevine maruz kaldığını göstermesi gerekir" (Fink, 2020: 93). Çocuk ancak bu yolla annesinin eksikliğini keşfeder ve bu eksikliğini kendi varlığıyla doldurmaya, annesinin arzu nesnesi olmaya çabalar. Çocuk, annesinin eksikliğini doldurmaya çabalarırken onun arzusu annesinin arzusuna bağlanmış olur; bu yüzden insanın arzusu Öteki'nin arzusudur: "İnsanın arzusu bütünüyle Öteki'ninki gibi yapılanmıştır; insan, arzulamayı bir öteki olarak, sanki başka biriymiş gibi öğrenir" (Fink, 2020: 94). Lacan'a göre çocuğun arzulayan özne olarak varlık kazanabilmesi, onun annesinin arzuladığını düşündüğü şey (annesinin arzu nesnesi) ile örtüşmemesine bağlıdır. Bu örtüşme yapısal olarak yalnızca *Baba-nın-Adı* ile engellenebilir. Bu yüzden Baba-nın-Adının ya da baba işlevini yerine getirecek gösterenin yokluğu, çocuğun arzusunun düşmesine neden olabilecek potansiyel bir tehlike olarak görülmelidir. Lacan'da kaygının başlıca kaynağı olarak verilen çocuk ile annenin bütünleşme tehlikesi, kültürün ve yasanın karşısında imgelerin anafonda yitip gitmeyi imler; özne, ayrılmayı mümkün kılacak ilksel gösterenin (Baba-nın-Adının) yokluğunda İmgesel düzene doğru çekilmeye başladığını fark edecek ve *kaygıya* kapılacaktır.

İmgesel düzen, Lacan'ın *Simgesel*, *İmgesel* ve *Gerçek* olarak bilinen üçlü topolojik düzleminden biridir ve öznenin *Gerçek*'ten çıkarak simgesel matrislere doğru taşınmasına olanak veren adlandırılmayan fazlalığın ilksel kaynağıdır. Lacan'a göre ayna evresiyle egonun oluşumu, kuramsal olarak İmgesel düzenin açıklanmasına dayanır ancak söz konusu egonun oluşumu, İmgesel'in ötesindeki başka bir yerden dayanak alır. Buna göre Lacan, İmgesel'in ve Simgesel'in ötesinde, imgelere ve simgelere direnen *adlandırılmayan* bir alandan, *Gerçek*'ten söz eder. İmgeler ve simgeler açısından imkânsız olan (Lacan, 2013a: 177) bu yerin, ontolojiye direnen yapısından Simgesel düzenin (ontolojik olanın) ortaya çıkması, İmgesel'in *Gerçek*'in üzerinde (ayna evresinde, bakış yoluyla) bir tortu/fazlalık (*residue*) oluşturmasıyla mümkündür. Lacan'ın kuramında bu İmgesel fazlalık, *nesne a* olarak adlandırılır; bir fazlalık olarak *nesne a*, arzunun nesne nedenidir. *Nesne a*'nın arzunun nesne nedeni olarak işlev gösterebilmesi yani simgesel matrislerin kurulabilmesi (öznenin inşa olabilmesi) için ayna evresinde inşa olan egonun kastrasyon yoluyla gösterenler zincirine dahil edilmesi gerekir. Böylelikle ayna evresinde ortaya çıkan İmgesel fazlalık, Simgesel düzende bir *Eksiklik* (temsil eksikliği) olarak belirlenim kazanacak ve söz konusu İmgesel fazlalığın Simgesel düzende 'temsil edilememesiyle' bilinçdışı öznenin inşası mümkün olacaktır. Aksi takdirde İmgeselin işgali altında kalmak, kendi öznelliğimizin inşasını imkansızlaştırmak anlamına gelecektir; Lacan'a göre kaygıyı da yaratan budur.

Lacan, Freud'un 'nesne odaklı korkunun tersine, kaygının bir nesnesi yoktur' ve 'kaygının kaynağı bir kayıp (kastrasyon) tehdididir' şeklindeki çifte tezini tersine çevirmektedir: "Korkuyu kaygıdan bağıntıları bakımından, özellikle de gerçeklikteki bağıntıları bakımından ayıran psikolojikleştirici geleneğe ve başlattığı etkinlik biçimlerine karşı çıktım; kaygı konusunda onun nesnesiz olmadığını söyleyerek burada işleri değiştirdim" (Lacan, 2014a: 63). Lacan'a göre nesnesini bulanık hale getiren kaygı değil, korkudur; kaygının kesin bir nesnesi (*nesne a*) vardır ve kaygı, bu nesne ortadan kaybolduğu anda değil ona çok yaklaştığımız anda ortaya çıkar (Zizék, 2014: 198). Özne, Baba-nın-Adı ile bozulmuş olan anne-çocuk birliğinin kalıntısını/tortusunu onarmaya çalışarak (hiçbir zaman onaramayacak olsa da) arzulayan özne olabilir; Baba-nın-Adı ile Simgesel düzende bir eksiklik olarak belirlenim kazanan *nesne a*, insanın arzusunu uyandıran bu kalıntıdır (Fink, 2020: 103). O halde arzunun nesne nedeni biçiminde işlev gösteren *nesne a* ve Simgesel düzen karşısında öznenin aldığı pozisyonlar, onun kaygı ile baş etme biçimlerini de belirler. Başka bir deyişle Simgesel düzende konumlanan/konumlanamayan öznenin, bu yolla yapılanan/yapılanamayan arzusu (Eksiklik'in varlığı/yokluğu) ve *nesne a*'yla ilişkilendirme biçimleri, bireyin kaygı ile karşılaşma biçimlerinin yapısal karşılıkları olarak görülebilir.

Anneden ayrılarak Simgesel düzene (Yasa'ya) konumlanan özneleşme biçimi olarak *nevrotik özne*, *nesne a'nın* yapısal koşulu (simgeselleştirilemeyen doğası) gereği ona ulaşamayacak olsa da *nesne a'yı* yakalayarak Simgesel düzenin dışına atılma (arzunun düşmesi) kuruntusu ya da bu nesne ile bütünleşerek imgelerin işgaline uğrama ihtimali karşısında kaygıya kapılır. Bu kaygıyla söz konusu tehlikeyi ortadan kaldıracığını düşündüğü birtakım stratejiler geliştirerek savaşmaya çalışır: “*Nesne a'sı* ile meşgul olduğu zaman kaygılanmaya başlayan nevrotik öznelerden *histerik özne*, Öteki'nin arzusunu eksik bırakarak kaygı ile başa çıkarken; *obsesif özne* ise kendi arzusunu imkânsız hale getirecek stratejiler geliştirerek kaygıyla başa çıkmaktadır” (Hekimoğlu & Bilik, 2020: 350). O halde nevrotik özne biçimlerinden biri olarak obsesif özne, *nesne a* ile bütünleşme talebini kendi kendine imkansızlaştırarak kaygısıyla baş etmeye çalışır. *Nesne a* ile bütünleşerek Yasa'nın yerinden edilmesiyle Simgesel düzenin dışına fırlatılma korkusu, obsesif özneyi bu ihtimalden korunmak adına, içten içe arzulan bütünlük durumunu -zaten imkânsız olan bir şeyi- tekrar tekrar imkansızlaştırmaya sevk eder. Başka bir deyişle obsesif özne, bu kaygıyla yüzleşmek zorunda kalmaktansa arzusunu imkansızlaştırmayı, kendisini arzu nesnesine ulaşmayı imkânsız kılacak durumlar içerisine sokmayı yeğler.

Histerik öznede “arzulayan özne değil, Öteki'dir; bu nedenle, ilk bakışta, histeriğin kendisi herhangi bir arzu konumunu işgal etmiyormuş ve sadece Öteki'nin arzusunun nesnesiymiş gibi görünür” (Fink, 2016: 186). Buna göre histerik özne, Öteki karşısında, Öteki'nin *nesne a'sı* konumuna yerleşmeyi yeğler; Öteki'nin arzusunu 'kendi arzusu' yapar, hatta Öteki gibi, onun arzulan şeklide ve onun arzulanını arzular. Histerik özne kendisini kaygı içinde bırakacak herhangi bir durumdan mutlak suretle kaçınmanın yolunu Öteki'nin tatmin sistemini kontrol altında tutmakta bulur. Başka bir deyişle histerik özne, Öteki'nin arzu nesnesi konumuna yerleşmek suretiyle, söz konusu arzunun ayakta kalabilmesi için Öteki'ndeki *Eksiklik*'in varlığını canlı tutmaya çalışır. Kendisi, Öteki'nin *nesne a'sı* konumuna yerleşirken amacı Öteki'nin *nesne a'nın* peşinden koşarken hiçbir suretle onu yakalayamamasını garanti altına almak, Öteki'nin arzusunu (*Eksiklik*'in varlığının devamını) devamlı canlı tutmaktır. Burada “histerik özne, Öteki'yi eksik bırakarak, Öteki'nin arzusunu, dolayısıyla da kendi arzusunu devam ettirmeye çalışmaktadır, çünkü histerik özne için arzunun tatmini kaygı vericidir [...] bu yüzden histerik özne, arzunun tatminini engelleyen çeşitli stratejiler geliştirerek kaygıdan korunmaktadır” (Hekimoğlu & Bilik, 2020: 350). Sonuç olarak “histeri ve obsesyon, bir kişinin arzusunu canlı tutmak için kullandığı farklı taktikler olarak anlaşılabilir; obsesif erişilemez bir şeyi arzular, arzusunun gerçekleşmesi yapısal olarak imkansızdır; diğer yandan histerik belli bir arzuyu tatminsiz tutmaya çalışır” (Fink, 2016: 90). Hem obsesif özne için hem histerik özne için geçerli olan, kaygıyı doğuran Eksik'in eksikliği ihtimalinin ortadan kaldırılması adına arzunun sürdürülmesine engel olan her türden sözde tatmin (*nesne a* ile bütünleşme) olasılığının gerek özne düzeyinde gerek Öteki düzeyinde engellenmeye çalışılmasıdır.

Sapkinlik durumunda, nevrotik öznenin farklı olarak Simgesel matrislerin eksikliğinde Yasa'ya tabi olamayan özne, kendi arzusunu Öteki ile olan ilişkisi yoluyla yapılandıramamıştır. Burada “babanın işlevi yeterli olmadığından sapkın özne, *nesne a* konumunda bulunarak kaygıyı deneyimlemektedir ve bu nedenle sapkın öznenin kaygıyla başa çıkarken kullandığı temel mekanizma, Baba-nın-Adı ile Öteki'ndeki adlandırılmayan eksiğin (*nesne a'nın*) yarattığı boşluğu başka şekillerde doldurmaya çalışmaktadır” (Hekimoğlu & Bilik, 2020: 351). Başka bir deyişle burada Baba-nın-Adının öznenin simgesel evrenine dahil edilmesini mümkün kılan ayrılma meydana gelmediğinden söz konusu durumu özne bizzat bedenlen deneyimlemeye çalışmaktadır. Sapkın özne biçimlerinden *mazoşist öznenin* genel planı, babanın işlevinin eksikliğinde bu işlevi yerine getirecek, kendisine Yasa olarak davranacak bir partner bulmak/yaratmaktır; yani mazoşist özne “partnerini yasa koyucu kılar; oğlunu (anneden) ayırmak için babanın arzusunun olmadığı yerde, mazoşist kendi arzusunu kullanarak bir baba ikamesini yasa koymaya ve ceza dayatmaya iter” (Fink, 2016: 274). Mazoşist özne, bedeninde hissettiği acı yoluyla Baba-nın-Adı tarafından kurulamamış olan arzuyu deneyimlemeye çalışır; mazoşist öznenin hissettiği acı, Baba-nın-Adının (Yasa'nın) temsildir ve sapkın özne bu temsili, kendi kaygısını hafifletebilmek için (Yasa'yı deneyimleyebilmek, eksikliğin varlığını tesis edebilmek için) hayatı boyunca tekrar tekrar sahnelemeye mahkumdur. Zira sorun, Baba-nın-Adının yokluğunda mazoşist öznenin “içinde varlık haline gelebileceği Simgesel alanın asla sağlanamamış olmasıdır: partner yasayı dile getirir ve bir şeylere zorlar ama mukabilinde hakiki bir ayrılma sağlanamaz”.

Bir diğer sapkinlik durumu olarak sadist özne de benzer şekilde Öteki'nin arzusunu tıkararak kaygıyı Öteki'ne yönlendirmeye ve bu yolla Yasa'yı kendisi deneyimlemeye çalışmaktadır; sadist bu eylemi Öteki'yi *nesne a'sından* izole etmeye çalışarak gerçekleştirir (Lacan, 2014b: 80). Sadistin bu davranışı, yani Öteki'nin *nesne a'sını* Öteki'nden izole etmeye çalışması (Öteki adına bir nevi kastrasyon deneyimi kurgulaması), sadistin Öteki'nin yerine geçerek

Yasa rolünü oynamaya çalıştığıın göstergesidir. Buna rağmen söz konusu sahne, mazoşist öznedede olduğu gibi kalıcı bir Yasa düzeninin, simgesel işlevin kurulması için yeterli değildir. Sadist de “annenin arzusu için bir nesne olarak kalır, asla kendisini kendi simgesel başarıları yüzünden değerli görebilen bir kişi haline gelmez” (Fink, 2016: 280) ve bu *kastrasyon-gibi* olarak kurgulanmış sahne devamlı tekrarlanmaya mahkumdur.

Öznenin hiçbir şekilde Yasa’ya tabi olamadığı psikoz durumu ise babasal işlevin ve Baba-nın-Adlarının mahiyetinin ve öneminin en açık görülebileceği yapıdır. Başka bir deyişle kaygının yapısal özelliklerinin daha iyi anlaşılması bakımından psikoz durumu bir hayli önemlidir. Kaygı, çocuğun arzusunun düşmesine neden olabilecek tehlikeler karşısında bir uyarıcı görevi görür ve bu tehlikelerin başında psikoz durumu gelir. Psikoz hali, Baba-nın-Adının yokluğunda Simgesel düzenin nevrozdaki gibi kurulamadığının temel göstergesidir: “Baba-nın-Adı psikozluların simgesel evrenine dahil edilmemiştir ve bunun sonucunda Simgesel düzende bir delik açılmıştır” (D. Evans, 2019: 212). Simgesel düzende açılan bu delik yüzünden kaygının görevi de sonlanmıştır ve kaygı yerini *kesinliğe* bırakmıştır. Örneğin bir halüsinasyon deneyimi söz konusu olduğunda,

Nevrotik emin değildir, o kişi belki de oradaydı, belki de değildi, sesler dışarıdan geliyor olabilir ama olmayabilir de [...] Nevrotik bilmek ister: “Böyle şeyleri gördüğüm (duyduğum) için deli miyim? Bu normal mi? Böyle deneyimleri nasıl görmem gerekiyor?” Nevrotiğin bunlarla arasında bir mesafe vardır; bu deneyimler, meydana geldikleri zaman oldukça *kaygı* vericidir. [...] Psikotik ise bilir. Örneğin “Tanrı benden karısı olmamı istiyor” “Şeytan benim onun yolundan gitmemi istiyor” “Marslılar üzerimde çalışmak için beynimi almak istiyorlar; ondan sonra da bütün düşüncelerimi kontrol edecekler.” (Fink, 2016: 132)

Nevrotik hiçbir koşulda kaygısından vazgeçmezken (Lacan, 2014b: 52) psikozda kaygı nesnesi düştüğünden (ve kaygıyı uyandıran nesnenin ilişkilendiği gösterenler ağı dağıldığından) özne dilden menedilerek imgelerin anaforuna doğru itilir. Başka bir deyişle çocuğu anneye kapılmaktan ya da anne tarafından yutulmaktan, anneyi de çocuğunu içine çekmekten kurtaran öge (Baba-nın-Adı) Simgesel düzenden menedilmiş durumdadır fakat Baba-nın adı, Lacan’ın “arzumuz, Öteki’nin arzusudur” formülünü açıklayan bir ilke işlevi gördüğünden bu ilkenin men edilmesi özneyi sanrısız süreçler yoluyla (psikoz) kendisine yeni bir açıklayıcı ilke oluşturmaya iter (Fink, 2016: 166). Lacanyen anlamda kaygı, bu ilkenin yapılandığı mekanizmanın dışında bırakılmıştır; yani psikotiklerde kaygı uygulanımı yoktur. Bu noktaya Kierkegaard’da İbrahim’in kaygısı üzerinden geri döneceğiz.

Lacan’ın arzu etiği ve Kierkegaard’un kaygısı

Freud, anneden ve dolayısıyla doğayla olan orijinal yakınlığımızdan ayrılmanın kaygıya neden olduğuna inanıyordu. İlk bakışta, İbrahim’e ulaşan Tanrısız emrin özneyi benzer şekilde doğadan ayırdığını söyleyen Kierkegaard’un da Freud ile aynı çizgide olduğunu düşünebiliriz; fakat bu yüzeysel benzerliğe rağmen Kierkegaard Lacan’a daha yakın görünmektedir: Lacan’ın kaygı anlayışı, Freudcu düşünceye bir doz Kierkegaardyen varoluşçuluk enjekte etmekten türemiştir (Cameron, 2017: 107). Lacan’da olduğu gibi Kierkegaard’a göre de “kaygı, hem pay almak istediğimiz hem de karşısında durduğumuz bir pathostur” (Kierkegaard, 2006: 35) fakat Kierkegaardyen felsefede, öznenin kaygıyla ilişkisinin Lacanyen kaygı kuramı ile yapısal ortaklıkları bu noktaya sınırlı değildir. Lacan’ın kaygı ve kaygının nesnesine (*nesne a*) yönelik düşüncelerinde Freud’dan ayrılırken Kierkegaard’a yaklaştığı açıktır:

Kaygı kavramına psikolojide hemen hemen hiç değinilmemiştir. Bu terimin korkudan ve korkuya bağlı, belirli bir nesnesi olan benzer kavramlardan tümüyle farklı olduğunu belirtmeliyim; hiçlik, kaygıyı doğurur. (Kierkegaard, 2006: 35)

Korkuyu kaygıdan bağıntıları bakımından, özellikle de gerçeklikteki bağıntıları bakımından ayıran psikolojikleştirici geleneğe ve başlattığı etkinlik biçimlerine karşı çıktım; kaygı konusunda onun nesnesiz olmadığını söyleyerek burada işleri değiştirdim. (Lacan, 2014a: 63)

O halde Lacan’ın kaygıya yönelik getirdiği yeniliğin ilham kaynaklarından birinin, kaygının belirli bir nesnesi olup olmamasına dair Kierkegaardyen düşünce olduğu söylenebilir. Zira Kierkegaard Lacan gibi, açıkça kaygının nesnesini belirtmektedir; kaygının nesnesinin *hiçlik* olduğunu söylemek, nesnesiz olduğunu söylemekle aynı

şey değildir; kaygının nesnesinin hiçlik olduğunu söylemek, onun gösterilemez (adlandırılmayan)⁴ olduğunu, dolayısıyla hiçbir şey olarak görüldüğünü (simgeselleşemediğini) belirtmekle eşdeğerdir; yani Lacan ve Kierkegaard'a göre kaygının nesnesi, farklı türde bir nesnedir, sıradan bir nesne gibi simgeleştirilemeyecek bir nesnedir (Cameron, 2017: 107). Lacan'da bu nesne, gösteren-dışı bir kesik (Castanet, 2017: 73) olarak *nesne a'* dir; *nesne a*, simgeselliğe direnen bir nesneyi, adlandırılmayanın bir kalıntısı olarak gösteren-dışı bir boşluğu -Kierkegaardyan terimlerle söyleyecek olursak *hiçliği*- ifade eder.

Lacan'ın kaygı ve nesnesine yönelik bu Kierkegaardyan girişimleri, onun *adlandırılmayanın* sınırında konumlandığı *etiğin* de temelini oluşturur. Başka bir deyişle, Lacan'ın arzu etiği olarak adlandırdığı etik kavrayışın kuramsal temellerine, Kierkegaard'un *Korku ve Titreme*'deki İbrahim anlatısı üzerinden adlandırılmayanın sınırında, sırtında, diğer yüzünde konumlandığı *etik-dışı etik* kavrayışında rastlamak mümkündür. Lacan'ın 'psikanalizin arzusu, *iyileştirme* ya da *iyilik yapma* arzusu değildir' düşüncesinin ya da psikanalitik etiğin her türden *mutluluk* ve *sağlık ideallerini* reddetmesinin (D. Evans, 2019: 102) temelinde, Lacan'ın genel anlamda etiği "*Gerçek* olarak adlandırdığı şeyin, simgelerin ötesinde konumlanan, arzunun etiğini mknatıslayan şeyin bir parçası yapmaya çalışması" (J. P. Cléro, 2011: 56) yatar. Lacan, Kant'ın ahlak yasasını temellendirdiği yere, kategorik bir ilke olarak 'arzunu terk etme' ilkesini koyar; fakat bu buyruk, arzunun tatmin edilemezliği 'sorununun' psikanaliz tarafından ortadan kaldırılabilmesiyle yanılışı sebebiyle çoğunlukla yanlış yorumlanır oysa psikanaliz hiçbir zaman böyle bir iddiada bulunamaz (Molacı, 2019: 109). Lacan'da arzunun nesnesi ile kaygının nesnesi aynı yere, *nesne a'* ya gönderimde bulunduğundan, burada Kantçı anlamda *evrensel olan* ya da yasanın karşısında analitik olarak çözümlenebilen bir *etikten* söz etmek mümkün değildir; Lacan, "etikteki vazifenin, arzuyu yasanın karşısına koymayı değil, tam tersine öznenin yasanın arzunun kendisi olduğunu göstermek" (J. P. Cléro, 2011: 125) ve bundan böyle etik olanın *Gerçek/adlandırılmayan* ile yüzleşmek olduğunu söyler. Yani Lacan'ın etik teorisi, arzu ile *Gerçek* (bu *Gerçek*, adlandırılmayan, tüm somut ikamelerinin arkasına gizlenmiş, arzunun imkânsız nihai nesnesinin geldiği yeri ifade eder) arasındaki ilişkiye, herhangi bir kelimenin veya kavramın ötesindeki adlandırılmayan öge üzerine odaklanır (Kirshner, 2012: 1234).

Lacan'ın yeni etik argümanı, arzuyu *Gerçek* (adlandırılmayanla) ile ilişkilendirirken kaygının yegâne tafisi olan arzuyu etik bir eylemin temel ilkesi haline getirir. Yani Lacan'a göre arzu etiği karşısında bizi suçlu ilan edebilecek tek şey, arzumuzdan vazgeçmektir (Lacan, 2013b: 319) ve etiğin olanağı, arzuyu ve kaygıyı yapılandıran *nesne a'* nın pre-ontolojik temeline kadar, *Gerçek*'e kadar götürülmelidir; çünkü arzu, simgeleştirmeden kaçan/simgeselleştirmeye direnen her şeye verilen bir yanıt olarak görülmelidir. Lacan burada geleneksel erdemlilik ölçütlerinin yerine haz ilkesinin ötesinde, gerçeklik alanını yeniden koordine eden başka bir ilkeyi getirmiş olur: her ne koşulda olursa olsun arzunun peşinden gitmek. Burada haz (*pleasure*) ile arzu birbirine karıştırılmamalıdır. Lacan'a göre 'haz' kavramı, Freudyan 'haz ilkesi' kavramına gönderme yapar ve haz ilkesi, uyarılmayı en düşük düzeyde tutarak adeta sinir sisteminin dengede kalmasını sağlayan düzenleyici bir aparatır (Lacan, 1988a: 80). O halde haz, temel olarak kendi konfor alanımız ile ilgiliyken arzu direkt olarak kendi özneliğimizi işaret eder. Dolayısıyla etik bir eylem ancak haz ilkesinin ötesinde gerçekleştirilebilecek bir eylemdir fakat bu, yani eylemin haz ilkesinin ötesinde gerçekleşmesi etik eylemin yeter koşulu değildir. Daha önce de belirtildiği gibi arzu etiğinde arzunun nesnesi (*nesne a*), arzunun nesne nedenidir; özne bu kayıp nesneyi aramak üzerine kurulu bir arzu inşa eder ve Lacan'ın ünlü '*arzu, temelde Öteki'nin arzusudur*' savının altında, ilkin, Anne (İlksel Öteki) ile sahip olunan efsanevi birliğe yönelik (*Gerçek* deneyimine yönelik, hiçbir eksikliğin, boşluğun deneyimlenmediği yanılmalı tamlık haline yönelik) arzumuz yatar. Çocuğun başlıca arzusu parçalanmış birliği yeniden kurmak, birliğin bozulmasına neden olan kayıp nesneyi yeniden bulmaktır. İşte *yabancılaşma* ve *ayrılmayla* birlikte kaybedilen bu birlik yanılmasını geri kazanmaya yönelik (gerçekleşmesi imkânsız) arzumuz, arzunun *Gerçek*'le radikal bağıni bize açıkça gösterir. Lacan'ın etiği *Gerçek*'e yaklaşarak, "simgesellikten kopuşu vaat etmeksizin, simgeselin dayatmalarının farkında olan bir öznenin kurulumunu önerir" (Molacı, 2019: 118); çünkü Simgesel düzen tarafından peşinden gidilmesi önerilen 'iyiler' olarak kabul edilenler, her ne kadar görmezden gelinse de temelde soyut ahlaki veya faydacı terimlerle tanımlanırlar. Bu yüzden etik başlığı altındaki birçok felsefi yaklaşım, aydınlanmış insanlar tarafından teşvik edilecek değerli yaşam hedefleri olarak mutluluk arayışını, mantığın kullanımını, faydacı iyiliği ya da mutlak suretle başkalarını önemsemeyi önerse de Lacan, Freud'dan bu yana, tüm bu değerli amaçların, ya gizlenmiş bilinçdışı güdülerin rasyonelleştirilmesini temsil ettiklerini ya da basitçe psikolojik olarak gerçekçi olmadıkları için şüpheli hale geldiklerini öne sürer (Kirshner, 2012: 1225).

4 İlgili cümledeki parantez içi ifadeler yazara aittir.

Lacan'ın arzu etiği söz konusu olduğunda başa konulmasını önerdiği *Gerçek* ve *Gerçek'e* dair farkındalığımızın yalnızca retrospektif oluşu, bize Kierkegaard'un *masumiyet* kavramını hatırlatmalıdır. Masumiyet, kendi benliğine yönelik bir cehalettir (Kierkegaard, 2006: 30). Cehaletin buradaki tanımı 'bilgi yönünden yoksun olmak' değildir; masumiyetin kendinde bir bilgisi yoktur, ona dair farkındalığımız masumiyet yok edildiğinde elde edilir (Akış, 2021: 75), bu yüzden masumiyete dair farkındalığımız retrospektiftir. Lacanyen anlamda *Gerçek*, bir bakıma çocuğun fetüs içindeki kavranamaz bilincine benzerken (Kaçar, 2018: 538) Kierkegaard, masumiyet durumunun bir anlamda uyku haline benzediğini söyler. Nasıl ki çocuk anne karnındayken içinde bulunduğu durumun belirlenimsiz yapısını yalnızca anne karnından ayrıldığı andan itibaren deneyimleyebiliyorsa (kandaki şeker seviyesi değişir, vücut ısısı aniden düşer ve açlık hissi ortaya çıkar vs.) kişi de masumiyetinin farkına ancak onu kaybettiğinde varır: "Masumiyet, kişinin yeniden kazanmak isteyeceği bir mükemmellik değildir, çünkü kişi bu isteği duyduğunda onu yitirmiş olur" (Kierkegaard, 2006: 30). O halde Kierkegaard'ın masumiyeti ortadan kaldıran *düşüş* kavramı da Baba'nın-Adının işleviyle birlikte okunabilir. Tanrı'nın yasağı karşısında bu düşüş -Lacancı terimlere tercüme etmek gerekirse- bireyi doğadan kültüre doğru fırlatan esrarengiz sözcük yoluyla (Tanrı'nın hayır'ı) gerçekleşir; o halde Kierkegaard'ın masumiyetin ortadan kalkması demek her insan öznesi için dilin edinilmesi, Simgesel düzene girilmesi demektir (Cameron, 2017: 102). Masumiyet kendiliğinde varlığa gelmediğinden -bir anlamda pre-ontolojik olduğundan- masumiyet durumuna dönmeye yönelik arzunun nesnesi de erişilemezdir. Bu bakımdan Kierkegaard'ın düşüncede arzunun nesnesi ile kaygının nesnesi kategorik olarak benzerdir ve masumiyete yönelik arzumuzun nesnesinin yegâne telafisi kaygıdır.

Tüm bunlardan hareketle Kierkegaard'da kaygı, yapısı gereği adlandırılmayan ile ilgili olduğundan onun bir diğer eserine *Kaygı Kavramı* adını vermiş olması bize çelişkili görünebilir; çünkü kaygıyı kavramsal olarak kavramak için, doğasındaki muğlaklığı, adlandırılmayan ile bağıntı ortadan kaldırmak ya da Lacancı terimlerle ifade edecek olursak, kaygıyı *Gerçek* olandan uzaklaştırmak ve gösterene indirgeyerek onu simgeselleştirmek gerekir (Cameron, 2017: 94). Oysa "*Gerçek*, simgeselleşmeye direndir" (Lacan, 1988: 66). Buna karşılık Kierkegaard *Korku ve Titreme'de* kaygı kavramını, (geleneksel/evrensel) etiğin dışında, İbrahim'in *Gerçek* (adlandırılmayan) ile yüzleşme biçimi ve *iman* kavramı üzerinden aktararak bu çelişkinin kendisini problem olmaktan çıkarır. Kierkegaard'a göre etik olan, herkes için geçerli olan, evrensel olandır (Kierkegaard, 2014: 85) ve evrensel olanın karşısına, yani en yüce şey olan etiğin karşısına paradoksal bir kavram olarak *iman* getirilir: "İman tümüyle öyle bir paradokstur ki birey, tikel olarak, evrensel olan karşısında, ondan aşağı değil üstündür" (Kierkegaard, 2014: 85). Bu yüzden Kierkegaard, İbrahim'in öyküsünde geleneksel anlamda etik olanın askıya alındığını belirtir; onun durumu etiğin karşısında bir istisnadır. Lacanyen terimlerle söylenecek olursa Kierkegaard, simgeselleştirilemeyen öğeleri 'saçma' olarak tanımlamaktadır; buna göre "İbrahim, saçmalığın inayetiyle hareket etmektedir; çünkü tikelin evrenselden yüce olması tümüyle saçmadır" (Kierkegaard, 2014: 85). Bu yüzden İbrahim, trajik bir kahraman olarak gösterilemez; Kierkegaard'a göre trajik kahraman ile İbrahim arasındaki fark gayet açıktır:

Trajik kahraman etik olanın içinde kalır. Etik olanın bir ifadesinin ereğini yine etik olanın daha yüksek bir ifadesinde bulmasına izin verir; baba ile oğul ya da baba ile kız arasındaki etik ilişkiyi, diyalektiğini ahlak ideasıyla ilişkisinde bulan ince bir duyguya indirger. Burada, etik olanın teleolojik olarak askıda oluşundan söz edilemez. (Kierkegaard, 2014: 91)

İbrahim'in Tanrı'yla ilişkisi, trajik kahramanların Tanrı'yla (Lacanyen perspektiften okuyacak olursak Baba'nın-Adıyla) ilişkisinden farklıdır. İbrahim'in oğlunu kurban etme meselesinde İbrahim ile oğul arasındaki ilişki, Brutus ile oğul, Agememnon ile kızı ya da Yiftah ile kızı arasındaki ilişkiden farklıdır; söz konusu trajik kahramanlar evlatlarını katlederken bu eylemi sosyopolitik bir topluluğun yararını gözeterek gerçekleştirirler; oysa İbrahim'in böyle bir ereği yoktur (Politis, 2012: 98). Öte yandan İbrahim'in ıstırapı ve kaygısı ifade edilemez, adlandırılmazdır; oysa trajik kahramanın acısını ifade edeceği argümanları vardır; bu acı, topluluğun merhametiyle karşılanır ve bu sayede eylemini başkaları önünde aklama fırsatı vardır (Politis, 2012: 98). Kierkegaard'a göre İbrahim Simgesel olanın, Yasa'nın ve etiğin tümüyle ötesinde konumlanarak eylemini evrensel olanın menziline dışarıda gerçekleştirir; bu yüzden eylemleri etiğin konumundan bakıldığında saçmadır. Saçmadır, çünkü İbrahim eylemlerini "ne bir halkı kurtarmak ne devlet ideasını sürdürmek ne de kızgın bir ilahı yatıştırmak için yapmıştır [...] İbrahim'in eyleminin hiçbir yönü evrensel olanla ilgili değildir; bu tamamen *kişisel* bir meseledir" (Kierkegaard, 2014: 85). Lacanyen anlamda söyleyecek olursak; İbrahim yalnızca kendi arzusunun ve kaygısının peşinden gitmiştir: "Trajik kahraman ahlâki erdemi nedeniyle büyük olduğu halde İbrahim tümüyle kişisel erdemi nedeniyle büyüktür" (Kierkegaard,

2014: 91). Kierkegaard, bu durumun, yani kişinin evrensel olmayan kendi arzusu (Kierkegaardyen terimlerle söylersek *imanı*) için evrensel olandan (Kantçı anlamda ahlâk yasasından) vazgeçmesinin kendisini daima kaygılandırıldığını ifade eder; onun bu kaygısını Lacanyen terimlerle şöyle ifade etmek mümkündür: Kierkegaard'un öyküsündeki İbrahim'in durumunu psikozdan ayırt eden şey nedir? Bu şey, aynı zamanda Kierkegaard ile Lacan'ı birbirine bağlayan bir şeydir: Lacan, İbrahim'in imanını, kişinin arzusunun peşinden gitmesi olarak etik (arzu etiği) biçiminde yorumlar.

İbrahim geleneksel etiğin dışındadır. Lacancı etik kuramında da geleneksel etiğin aksine herkes için evrensel olan buyruğu içerikleyen toplumsal koşullara ya da simgesel bağlılıklara yer yoktur (Molacı, 2019: 115); Kierkegaard'a göre "etik, kişiyi gerçekliğe (Lacancı terimlerle söylersek Simgesel düzene) inanmaya ve gerçekliğin tüm dertleriyle, hatta kendi sorumluluğunda saydığı tüm hissiz acılarıyla kavga etmeye davet eder" (Kierkegaard, 2014: 130). Kierkegaard'un *iman* olarak tanımladığı, Lacan'ın ise *arzu etiği* olarak yenilediği bu durum, kaynağını Simgesel bağlılıklardan (ya da trajik kahramanın beslendiği yerden) değil; farklı bir noktadan, *kaygıdan* alır çünkü "kaygı belirlediği an, öznel çağrışım zinciri kopar, yani kaygı anında özne söz üretmez, söylem içinde bir gösterenden diğerine geçiş mümkün olmaz" (Özcan, 2018: 100), Kierkegaard için "İbrahim de sessiz kalır ve konuşamaz; işte *kaygı* ve keder burada yatar [...] konuşmadaki ferahlık, konuşmanın beni evrenselin diline⁵ çevirmesidir" (Kierkegaard, 2014: 166). O, kaygının adlandırılmayan ile söz konusu ilişkisinin, İbrahim'i trajik kahramandan ayıran şey olduğunu söyler: "Etiğin içinde yani evrensel olanın, dilin içerisinde mücadele etmek konforludur; kendine karşı verdiği mücadele ise kaygı vericidir" (Kierkegaard, 2014: 166).

Lacan'a göre kişinin arzusunun peşinden giderken ödemesi gereken olan bedel ağırdır (hazın yitirilmesi, haz ilkesinin sağladığı konfor alanının bozulması vs.), ancak psikanalitik deneyim, kişinin arzusundan vazgeçmesinin belki de daha yüksek bir bedeli gerektirdiğini göstermektedir; bu nedenle Lacan, toplum tarafından benimsenen 'iyiler' ne olursa olsun, arzuya erişimin bedelini ödemeye hizmet edebilecek olandan başka hiçbir iyilik biçimi olmadığını cesaretle öne sürer (Capobianco, 1995: 394). Lacan'a göre geleneksel etik kavrayışındaki iyiliklerin servisinin evrensel düzeyde kurulması, kendi başına, her bir bireyin doğumu ve ölümü arasındaki kısa zaman diliminde arzusuyla mevcut ilişkisi sorununu çözmez (Lacan, 2013b: 303). Ona göre iyi sorunu, -doğrudan arzu meselesi ile bağlantılı olarak- haz ilkesi ile gerçeklik ilkesinin arasında yer alır (Lacan, 2013b: 224). Bu yüzden geleneksel etiğin dışında, "haz ile ideal iyi arasındaki ilişkiyi etik soruna indirgeyen düşüncenin" (Lacan, 2013b: 36) dışında Lacan'ın formüle ettiği etik, eylemin ilkesini saf arzu olarak kabul eden etikdir ve şöyle sorar: "İçindeki arzuya tümüyle uyumlu olacak bir edimde bulundun mu?" (Lacan, 2013b: 314). Cléro'ya göre bu soru, Lacan'ı hiç de sıkıntıya sokmaz; çünkü *Gerçek*'in sınırında yer alan arzusunun yönelebileceği bir nesne yoktur ve bu yüzden Lacan, Kant'ın nesnesiz ahlâk yasasının etrafında formüle ettiği her bir öğeyi kolaylıkla arzu kavramı etrafında yeniden yapılandırabilir (J. P. Cléro, 2011: 28). Lacan'a göre etik bir eylem ancak Simgesel zorunluluk zincirleri tarafından düzenlenmiş olan katı belirlenim zincirlerinin kırıldığı anda mümkündür ve bu nedenle etik, içinde yaşayabileceğimiz sabit bir *alan* değildir, bir kez ve her şey için üstlenebileceğimiz bir şey değildir, tıpkı bilinçdışı ve özne gibi, etik de titreşen doğasıyla karakterize edilir (Bistoën, 2016: 103). Lacan, Simgesel zorunluluk zincirlerini yeniden koordine eden eylemleri etik eylemler olarak adlandırırken psikoz ve sapkınlık durumundaki eylem biçimlerini de açıkça ayırt etmiş olur.

Lacan'a göre özne, psikoz ve sapkınlık durumları dışında, dil içerisinde konumlanarak arzusunun yapılandırılabilme kapasitesine kavuşuyorsa, Lacanyen perspektifinden bakıldığında Kierkegaard'un benliği kararlı bir şekilde Tanrı'da temellendirme girişimi parçalanmış özneye yanlış bir birlik duygusu sunmak için Tanrı'ya başvurma girişimi (Pound, 2007: 7) olarak okunabilir mi? Lacanyen açıdan bu sorunun cevabı hayır'dır; çünkü İbrahim, Simgesel düzenin koordinatlarını zorlayan arzusunun imkânsızlık nosyonunu (*Gerçek* ile bağlantısını) keşfederek ya da 'geleneksel' etiğin askıya alınması çerçevesinde, haz ilkesinin ötesinde eylemde bulunarak söz konusu yanılmalı birlik içerisinde kaybolma riskinden, yani psikozdan ve sapkınlıktan ayrılır. Psikoz ve sapkınlık durumlarında öznenin Simgesel düzene (Yasa'ya) açıkça yerleşmemiş olması, böyle durumlarda gerçekleşen eylemlerin ilkelerini de arzu etiğinin dışına çıkaracaktır. Böylece Lacan, ilkesi saf arzu olan ve bu yolla Simgesel düzenin koordinatlarını zorlayan başka birtakım eylem biçimlerinden bahseder; bu edimler Lacan'a göre arzu etiği çerçevesinde düzenlenen edimlerdir. Böyle bir etik, tıpkı Kierkegaard'un önerdiği gibi 'nesnesini Simgesel düzende bulamayan' ve bu yüzden adlandırılmayan ile ilgili olan arzusunun (ve arzuyu canlı tutan kaygının)

⁵ Lacanyen anlamda Simgesel düzen.

etrafında formüle edilen etikdir. Kierkegaard'un İbrahim anlatısında da Lacanyen anlamda *adlandırılmayan* ile yüzleşmeyi talep eden ve bu yüzden de merkezinde kaygı kavramının yer aldığı bir *etik-dışı* oluş biçimi bulmaktayız. Örneğin İbrahim, kendine haz veren şeyin (çocuğunun yaşaması ve çocuğunun mutluluğu vs.) ötesinde arzusunun (Tanrı'nın buyruklarına uymak, Tanrı ile bir olmak vs.) peşinden giderek haz ilkesinin ötesinde davranmıştır. O halde Kierkegaard bize Simgesel'in sınırında, haz ilkesinin ötesinde yer alan *Gerçek*'in etiğini (arzu etiğini) Lacan'ı önceleyecek biçimde göstermektedir. Temeline adlandırılmayanın paradoksal karakterini koyan bu Kierkegaardyen *etik-dışı etik* ya da Lacanyen anlamda arzu etiği, aslında Kant'ın ödev ahlâkından daha acımasızdır; böyle bir etik, insanın özünü oluşturan arzusunun kendisinden ve dolayısıyla sorumluluklarımızdan kaçabileceğimiz hiçbir alan bırakmaz:

Kant ahlâkı yine de özneye görevini gerçekleştirmesine olanak tanıyacak dışsal ya da içsel koşullar içinde olamamanın verdiği kaçışı açık bırakır; bu halen bir mutluluk felsefesidir, paradoksal olarak, *arzu etiği* hedonizm değildir ve arzusunu bırakmış/arzusundan vazgeçmiş ve taviz vere vere iyinin etiğine yenilmiş özneye, bu onun ödeviyle ilgili olsa bile, artık hiçbir özür bırakmaz. Ahlâki görev, ne kadar zahmetli görünürse görünsün, arzusunun kuralına göre eğlence şeklinde yardıma çağrılıp, hatta uygulanabilir. (J. P. Cléro, 2011: 126)

Görünen odur ki arzu etiğinin insan edimlerini kısıktırak saran doğası ve Lacan'ın 'arzu, Öteki'nin arzusudur' formülü, kendi arzusunun peşinden giden İbrahim'in ediminde kendini göstermektedir: "O halde İbrahim bunu neden yaptı? Tanrı adına ve Tanrı'yla özdeş olan kendisi adına" (Kierkegaard, 2014: 92). İbrahim, Tanrı'nın arzusunun ve dolayısıyla kendi arzusunun peşinden giderken Kierkegaard, İbrahim'in edimini anlamak için Kantçı anlamda yasal ve yasadışı olan dışında yeni bir kategorinin gerekliliğini savunur. Onun eylemi, arzusunun nesne-nedenine (Tanrı ile birliği sağlayacak nesneye) yöneliktir fakat o, bu elde etmesi imkânsız olan kayıp nesnenin yerini İmgesel ya da Simgesel düzendeki nesnelere doldurmaya çalışmaz, doğrudan *neyse o olan*, öznel arzusunun üzerine yürür. Bu yüzden İbrahim'in oğlunu kurban etmekle ilgili yüzleştiği durum ve paradoksun getirdiği duygulanım, kaygıdır fakat bu kaygı, İbrahim için bir olanaktır; bir paradoks olarak olanaksızın olanağı: "İbrahim bende hayranlık uyandırmasına karşın, beni aynı zamanda kaygıya düşürüyor [...] Evrensel olandan, evrensel olmayan daha yüce bir şey için vazgeçen ne yapmaktadır? [...] Belki de imanlı kişinin söylediğini yapmak, gerçekten düşünülemez olduğu için imkansızdır" (Kierkegaard, 2014: 93). Kierkegaard'un burada kullandığı imkânsızlık/ olanaksızlık nosyonu, Lacanyen terimlerle ifade edilirse 'Simgesel düzende temsil edilemeyen' (*Gerçek*) olarak görülebilir. Lacan'ın eserlerinde Kierkegaard'un izi sistematik biçimde sürülemez de Lacan'ın *Gerçek* kavramı, Kierkegaard'un insan varoluşunun olanağı biçiminde tanımlayarak *kaygı* kavramı ile kavramsal eşyapı içerisinde ele aldığı *Tin* kavramı üzerinden takip edilebilir. *Gerçek*'i, Kierkegaard'un kaygının da taşıyıcısı olarak gösterdiği Tin kavramının seküler bir versiyonu olarak düşünürsek, İbrahim'in kaygıyla ilişkisi içerisinde gerçekleştirdiği *istisnai* edimin Lacan'ın arzu etiğine/*Gerçek*'in etiğine dahil ettiği edimler çerçevesinde değerlendirilebileceği açıktır. Kierkegaard'a göre insan tam da -beden ve ruhun birleşimi olarak- bir sentez olduğu için kaygı duyabilen varlıktır; onun kaygısı derinleştikçe bu sentezi taşıyan Tin de derinleşir (Kierkegaard, 2006: 155). Ayrıca Kierkegaard'un kaygı yoluyla olanağına kavuştuğumuzu söylediği özgürlüğün (Kierkegaard, 2006: 155) yerine Lacan, Simgesel'in sınırlarını zorlamak suretiyle adlandırılmayanın yani kaygının nesnesinin peşinden gidilerek elde edilebileceğine inandığı özgürlüğü koyduğu görülebilir.

Sonuç

Tartışma boyunca elde edilen sonuçlar göstermiştir ki Lacan'ın *Gerçek*'in etiği (arzu etiği ya da psikanalizin etiği) olarak adlandırdığı etik kavrayışın kuramsal dayanaklarına, Kierkegaard'un *Korku ve Titreme*'sindeki İbrahim değerlendirmesi üzerinden evrenselin (Lacanyen anlamda söyleyecek olursak *Simgesel'in*) sınırında hatta ötesinde konumlandığı *etik-dışı etik* kavrayışında rastlamak mümkündür. Simgesel düzenin *Gerçek*'le ilişkili olan paradoksal özüne yani kaygısına tutunarak eylemde bulunan İbrahim'in etik pozisyonu, eylemin hakiki motivasyonunu ifade edilemeyende/adlandırılmayanda bulan etik-dışı oluş biçimidir. Kierkegaard'u İbrahim'in edimi karşısında kaygıya düşüren de budur; evrensel olanda dile getirilemeyen bir eylemi geleneksel etiğin içerisinde anlamaya çalışmak kaygı vericidir. Lacan'a göre kaygının işaret ettiği ve kişinin arzusunu üstlenmesini salık veren edimler de geleneksel etiğin askıya alınarak yerine arzu etiğinin getirildiği ve dolayısıyla yalnızca adlandırılmayan/söylenemez olanın (*Gerçek*'in) konusu olabilecek edimlerdir. Böyle bir edimin faili,

geleneksel etiğin kriterlerince patolojik (sapkın, psikotik vs.) olarak damgalanabilir. Ancak Lacan'a göre hem kaygı uygulanımının varlığı (çalışmanın birinci bölümünde gösterildiği üzere psikozda kaygı ortadan kalkmaktadır) hem de öznenin Yasa'ya tabi oluşu (örneğin İbrahim'in suç işlemek -birini öldürmek- konusundaki çekincesi) söz konusu patoloji durumlarını ortadan kaldırır. Zira adlandırılmayanın sınırında hareket etmek demek, Simgesel'den ayrılmak demek değildir. Adlandırılmayanın sınırında hareket etmek demek, Gerçek ile sırt sırta duran Simgesel'in adlandırılmayanla ilişkisini her an canlı tutan arzumuzla yüzleşme cesareti göstermek, arzumuzu üstlenmek demektir. O halde Lacan, kaygı nesnesi yoluyla Simgesel'in sınırında, Gerçek'in sırtında konuşlanan, Simgesel'den ayrılmaksızın onunla hesaplaşan, Simgesel'in dayatmalarına karşı kendi saf arzusunu savunan etik öznenin inşasını savunur. Kaygı bir yandan özneyi Gerçek'in içinde kaybolmaktan kurtarıırken diğer yandan Simgesel düzenin aksadığı *arzu alanlarını* (temsil eksikliklerini/belirlenimsiz bölgeleri) özneye gösterir. Lacan'a göre arzu etiğinin amacı ne arzuyu doyurmak ne de özneyi bu doyumun imkansızlığıyla uzlaştırmaktır. Lacanyen etik, eyleminin ilkesini ve amacını saf bir ilke olarak arzuda bulur: ne olursa olsun kişi, arzusunu üstlenmelidir. Arzunun koşulsuz üstlenimi, Kierkegaard'a göre haz-iyi dengesini gözeten geleneksel etiğin askıya alınması sonucunu doğurmaktadır. Hazzı iyi olanla dengeleyen ve bir davranışın maksimumunu yalnızca kişinin kendisi için (kendi hazzı için) değil; herkes için genel geçer olmasını salık veren geleneksel etiğin aksine arzu etiği, kişinin kendi hazzına rağmen arzusunun peşinden giden eylemin etik eylem olduğunu savunur. Başka bir deyişle burada *evrensel olan* ya da yasanın karşısında analitik olarak çözümlenebilen bir *etikten* söz etmek mümkün değildir; arzu etiğiyle Lacan, yasanın kendisinin saf arzu olduğunu göstermekten başka bir şey yapmaz. Kierkegaard'un değerlendirmesinde İbrahim'in oğlunun hayatı yerine kendi arzusunu yapılandıran Tanrı'nın buyruğunu seçmesi de bu şekilde, eylemin ilkesini saf arzuda bulan Lacanyen arzu etiği ile açıklanabilir. Kierkegaard'un İbrahim'i sapkın ya da psikotik değildir; o, kendisine haz veren bir durumun (oğlunun hayatının bağışlanmasının verdiği haz) yerine haz ilkesinin ötesinde pozisyon alarak arzusunun (Kierkegardyen anlamda *imanın*) peşinden gitmiş ve Tanrı'nın buyruğunu seçerek arzusunu üstlenmiştir. O halde evrenselin içerisinde adlandırılmayan ve ancak kaygı yoluyla dışa vurulabilen böyle bir edime Kierkegaard *etik-dışı* bir eylem, *kişisel erdem* yahut imanın tezahürü/kanıtı derken, Lacan bu edimin çerçevesini arzu etiği olarak tanımlamaktadır. Görüldüğü üzere Lacan, Kierkegaard'un 'evrenselin dışında, etiğin dışında' olarak ele aldığı 'iman kavramını' ve 'kişisel erdemini' psikanalizin etiği çerçevesinde seküler bir boyuta taşıyarak arzu etiği kuramını ileri sürmektedir.

KAYNAKÇA

- Akış, Y. (2021). *Soren Kierkegaard'da Kaygı Kavramı*, Ayrıntı, İstanbul.
- Bistoën, G. (2016). The Lacanian Concept of the Real in Relation to the Ethics of Psychoanalysis. İçinde G. Bistoën, *Trauma, Ethics and the Political beyond PTSD* (ss. 83-103). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9781137500854_5
- Cameron, E. (2017). *The Ethical Paradox in Kierkegaard's Concept of Anxiety*. 136006 Bytes. <https://doi.org/10.4225/03/59212C5F8E746>
- Capobianco, R. (1995). Lacan and Heidegger: The Ethics of Desire and the Ethics of Authenticity. İçinde B. E. Babich (Ed.), *From Phenomenology to Thought, Errancy, and Desire* (C. 133, ss. 391-396). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1624-6_25
- Castanet, H. (2017). *Lacan'ı Anlamak* (B. Aslan, Çev.), Encore, İstanbul.
- Cléro, J. P. (2011). *Lacan Sözlüğü* (Ö. Soysal, Çev.). Say, İstanbul.
- Descartes. (2015). *Duygular ya da Ruh Halleri* (Ç. Dürüşken, Çev.), Alfa, İstanbul.
- Evans, C. S. (2004). Realism and antirealism in Kierkegaard's Concluding Unscientific Postscript. İçinde A. Hannay & D. M. Gordon (Ed.), *The Cambridge Companion to Kierkegaard* (ss. 154-176). Cambridge University Press, Cambridge.
- Evans, D. (2019). *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü* (T. Sivrikaya & U. Yener Kara, Çev.), İslık, İstanbul.
- Fink, B. (2016). *Lacancı Psikanalize Bir Giriş* (Ö. Öğütçen, Çev.), Encore, İstanbul.
- Fink, B. (2020). *Lacancı Özne* (K. Güleç, Çev.), Encore, İstanbul.
- Hannay, A., & Gordon, D. M. (2004). Introduction. İçinde A. Hannay & D. M. Gordon (Ed.), *The Cambridge Companion to Kierkegaard* (ss. 1-14). Cambridge University Press, Cambridge.

- Hekimoğlu, E. C., & Bilik, M. Z. (2020). Freud'dan Lacan'a Kaygı. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 7(3), 336-367. <https://doi.org/10.31682/ayna.761464>
- Kaçar, E. (2018). Lacan ve Topoloji. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 535-554.
- Kierkegaard, S. (2006). *Kaygı Kavramı* (T. Armaner, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kierkegaard, S. (2014). *Korku ve Titreme* (E. Düzen, Çev.). Pharmakon, Ankara.
- Kirshner, L. A. (2012). Toward an Ethics of Psychoanalysis: A Critical Reading of Lacan's Ethics. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 60(6), 1223-1242. <https://doi.org/10.1177/0003065112457876>
- Lacan, J. (1988). *Seminar of Lacan: Freud's papers on technique, 1953-1954. Book 1* (J. Forrester, Çev.). WW Norton & Company.
- Lacan, J. (2001). *The Seminar of Jacques Lacan: Transference, Book VIII* (J. A. Miller, Ed.; B. Fink, Çev.). Polity, London.
- Lacan, J. (2014a). *Baba'nın-Adları* (M. Erşen, Çev.). Monokl, İstanbul.
- Lacan, J. (2013a). *Psikanalizin Dört Temel Kavramı* (N. Güngörmüş Erdem, Çev.). Metis, İstanbul.
- Lacan, J. (1988a). *The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis Book II, 1954-1955* (J. Forrester, Ed.; S. Tomaselli, Çev.). WW Norton & Company, NY.
- Lacan, J. (2014b). *The Seminar of Jacques Lacan, Book 10: Anxiety* (A. R. Price, Çev.). Polity, London.
- Lacan, J. (2013b). *The Seminar of Jacques Lacan: The Ethics of Psychoanalysis 1959-1960, Book:VII* (D. Porter, Çev.). Routledge, London.
- Louis A. Sass. (2009). Madness and the Ineffable: Hegel, Kierkegaard, and Lacan. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 16(4), 319-324. <https://doi.org/10.1353/ppp.0.0268>
- McCarthy, V. (2015). *Kierkegaard As Psychologist*. Northwestern University Press.
- Molacı, M. (2019). Saf Arzunun Eleştirisi: Lacan'ın Antigone'si. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 2(12).
- Özcan, C. (2018). Gerçeğin Eşiğindeki Kaygı. *Psikanaliz Yazıları*, 37, 95-104.
- Politis, H. (2012). *Kierkegaard Sözlüğü* (İ. Eylem Doğan, Çev.). Say, İstanbul.
- Pound, M. (2007). *Theology, Psychoanalysis, Trauma*. SCM Press, NY.
- Zizék, S. (2014). *Paralaks* (S. Gürses, Çev.). Encore, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:05.11.2021 ✓Accepted/Kabul:05.01.2022

DOI:10.30794/pausbed.1019615

Araştırma Makalesi/ Research Article

Tuğay, O. ve Temel, F. (2022). "Türkiye'de Çimento Sektöründeki Şirketlerin Uluslararası Entegre Raporlama Kılavuz İlkelerine Uyum Düzeylerinin CRITIC ve MAIRCA Yöntemleriyle Değerlendirilmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 45-57.

TÜRKİYE'DE ÇİMENTO SEKTÖRÜNDEKİ ŞİRKETLERİN ULUSLARARASI ENTEGRE RAPORLAMA KILAVUZ İLKELERİNE UYUM DÜZEYLERİNİN CRITIC VE MAIRCA YÖNTEMLERİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Osman TUĞAY*, Faruk TEMEL**

Öz

Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul'a kote çimento sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin yayımladığı entegre raporların Uluslararası Entegre Raporlama Kılavuz İlkelerine uyum düzeylerini analiz etmektir. Çalışma kapsamında ilk olarak, ele alınan şirketlerin 2018 ve 2019 yıllarında yayımladıkları entegre raporlarının içerik analizi Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesinin yedi temel kılavuz ilkesi bağlamında yapılmış; ikinci adımda çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan CRITIC yöntemi yardımıyla belirlenen kriterlerin önem düzeyleri hesaplanmıştır. Son adımda ise belirlenen kriterlerin önem düzeyleri analize dahil edilerek MAIRCA yöntemiyle şirketlerin performans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, kısa ve öz olma ile güvenilir ve bütüncül olma ilkelerinin en çok öneme sahip kriterlerken en az öneme sahip kriterin bilgiler arası bağlantı ilkesi olduğunu göstermektedir. En iyi performansı gösteren şirket 2018 yılında Nuh Çimento, 2019 yılında ise Adana Çimento olmuştur. Çalışma, kılavuz ilkelere uyum düzeyi bağlamında yatırımcılara ve diğer paydaşlara çimento sektöründeki şirketleri değerlendirirken katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Entegre raporlama, Kılavuz ilkeler, Çok kriterli karar verme.

THE EVALUATION OF COMPLIANCE LEVELS OF THE COMPANIES IN THE CEMENT SECTOR IN TURKEY WITH THE INTERNATIONAL INTEGRATED REPORTING GUIDING PRINCIPLES BY CRITIC AND MAIRCA METHODS

Abstract

The purpose of this study is to examine compliance levels of integrated reports published by companies which are operating in the cement sector listed on Borsa İstanbul with the International Integrated Reporting Guiding Principles. In the first step, content analysis of integrated reports published in 2018 and 2019 was made in the context of seven basic guiding principles of International Integrated Reporting Framework. In the second step, weights of importance of the determined criteria were calculated with the help of the CRITIC method, which is one of the Multi-Criteria Decision Making techniques. In the last step, including weights of importance, performance analysis of companies was made with the MAIRCA method. Results show that while principles of conciseness and reliability and completeness are the most important criteria, the least important criteria is the principle of connectivity of information. The company which shows the best performance is Nuh Çimento in 2018 and Adana Çimento in 2019. The study contributes to investors and other stakeholders when evaluating companies in the cement sector in terms of compliance level with the guiding principles.

Keywords: Integrated reporting, Guiding principles, Multi-criteria decision making.

*Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, BURDUR.
e-posta: otugay@mehmetakif.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-8733-7471>)

**Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, BURDUR.
e-posta: ftemel@mehmetakif.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3359-7870>)

1. GİRİŞ

Son yıllarda dünyada yaşanan krizler şirketlerin paydaşlarla olan ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda şirketlerin sadece hissedarları için finansal raporlama yapmaları değil, tüm paydaşları için nasıl bir değer yarattıklarını da açıklamaları beklenmektedir. Şirketlerin yarattığı değeri; kısa, öz ve anlaşılabilir bir şekilde, bütüncül ve stratejik bakış açısı ile paydaşlarına aktarabilme yolu olarak ortaya çıkan kurumsal raporlamanın gelişiminde son aşama olan entegre raporlama, bugün pek çok ülkede kullanılan bir raporlama yöntemi haline gelmiştir. 2010 yılında Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi'nin (International Integrated Reporting Council-IIRC) kurulması ile entegre raporlamaya yönelik çalışmalara hız verilmiştir. IIRC, Uluslararası Entegre Raporlama (ER) Çerçevesini (International IR Framework) 2013 Aralık ayında yayımlamıştır. Uluslararası ER Çerçevesi, şirketlere, strateji ve performanslarını daha iyi ifade edebilmeleri konusunda destek olmak amacıyla hazırlanmıştır. Çerçeve, oluşturulacak olan "Kılavuz İlkeler" ve "İçerik Öğeleri"ni anlatmakta ve söz konusu ilke ve öğelerin altındaki temel kavramları açıklamaktadır. Bu çerçeve, ülkemizde de Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır.

IIRC tarafından entegre rapor "*Bir kuruluşun içinde yer aldığı dış çevre bağlamında stratejisi, yönetimi, performansı ve gelecekte beklenenlerin kısa, orta ve uzun vadede nasıl değer yarattığının kısa ve öz bir iletişimidir*" şeklinde tanımlanmaktadır (IIRC, 2013: 7). İşletmenin faaliyetlerine yönelik finansal ve finansal olmayan (sürdürülebilirlik) raporlarının bir arada yer aldığı entegre rapor, "tek rapor" olarak ifade edilmektedir (Karğın vd. 2013: 28). Literatürde tartışılan konular arasında ilk sıralarda yer alan entegre raporlama mevcut raporlamalardan farklı olarak finansal ve finansal olmayan bilgileri bir arada raporlamaktadır. Entegre raporun amacı bir kuruluşun tüm paydaşlarına kuruluş ile ilgili bütüncül bir bakış açısı sunarak paydaşların karar verme sürecine katkıda bulunmaktır (Aras ve Sarioğlu, 2015: 16). Bu doğrultuda entegre raporun oluşturulmasında kullanılan kılavuz ilkeler ve açıklamaları aşağıda verilmiştir (IIRC, 2013: 16-23; Aras ve Sarioğlu, 2015: 56-59):

Stratejik Yaklaşım ve Geleceğe Yönelim: Bir entegre raporun, kuruluşun stratejisi ve bu stratejinin kısa, orta ve uzun vadede değer yaratma kabiliyetinin yanı sıra sermaye öğelerinin kullanımı ve üzerindeki etkilerini ele alması gerektiğini ifade etmektedir. Bu stratejilerin ve stratejik hedeflerin açıklanarak kuruluşun iş modeliyle arasındaki ilişkisinin ortaya konması gerekmektedir.

Bilgiler Arası Bağlantı: Bir entegre raporun kuruluşun zaman içindeki değer yaratma kabiliyetini etkileyen unsurların birleşimi, birbirleriyle olan ilişkisini ve aralarındaki bağılıkların bütüncül bir resmini göstermesi gerektiğini belirtmektedir. Entegre düşüncenin kuruluşun faaliyetlerinde benimsenmesi, yönetim raporlamasında, analizde, karar verme sürecinde ve sonuç olarak entegre raporda bilgiler arası bağlantının sağlanmasına neden olacaktır.

Paydaşlara Bağlılık: Entegre rapor; kuruluşun temel paydaşları ile ilişkileri hakkında bilgiler vererek onların ihtiyaç ve çıkarlarını ne ölçüde anladığı, dikkate aldığı ve yanıtladığını ifade eder. Değer, yalnızca kuruluşun kendisi ile değil paydaşlarla ilişkiler sonucu yaratılacağından paydaşlara bağlılık ilkesi önem arz etmektedir.

Önemlilik: Kuruluşun kısa, orta ve uzun vadede değer yaratma kabiliyetini önemli düzeyde etkileyebilecek konular hakkında bilgileri içermelidir. Söz konusu önemli konular, kuruluşun üst yönetimi veya sermayedarlarının karar alma sürecini önemli düzeyde etkileyebilecek konulardır.

Kısa ve Öz Olma: Kuruluşun stratejisi, yönetimi, performansı ve beklentileri hakkında yeterli düzeyde bilgi vermesi, ilgi düzeyi düşük bilgileri vermemesi gerektiğini ifade etmektedir.

Güvenilirlik ve Bütünlük: Dengeli bir şekilde maddi hatalara yer vermeden olumlu ve olumsuz tüm önemli hususların entegre raporda yer alması gerektiğini ifade etmektedir. Güçlü iç kontrol ve raporlama sistemi, paydaş katılımı, iç denetim ya da bağımsız dış denetim güvenilir bilgi için gereklidir. Açıklanan bilgilerin kapsamı ve belirgin ya da doğru olması bütünlük için önemlidir.

Tutarlılık ve Karşılaştırılabilirlik: Entegre rapordaki bilgilerin farklı kuruluşlar ile karşılaştırılabilir ve kuruluşun zaman içerisindeki performansının tutarlı olması gerekmektedir. Kuruluşların, önemli bir değişiklik yapıldığında bu değişikliğin nedenini ve bilgilere etkisini açıklamaları gerekmekte ayrıca entegre raporda sektörel ya da bölgesel göstergeler (benchmark) kullanmaları, satışların yüzdesi olarak araştırma harcamaları gibi oranları dahil etmeleri karşılaştırılabilirlik açısından faydalı olabilmektedir.

Şirketlerin entegre raporlama kılavuz ilkelerine bağlılığı sayesinde gerekli ve önemli bilgilerin verilerek entegre raporun okunması kolaylaşacak, şirketler hakkında geleceğe yönelik daha açık ve şeffaf bilgiler verilebilecektir. Bu doğrultuda, çalışmada Borsa İstanbul'a kote çimento sektöründeki şirketlerin entegre raporlama kılavuz ilkelerine uyum düzeyleri içerik analizi ve çok kriterli karar verme teknikleri yardımıyla incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde entegre rapor üzerine yapılan çalışmalara değinilmiş, ikinci bölümünde kullanılacak yöntemler teorik olarak açıklanmıştır. Üçüncü aşamada ise, bu yöntemler kullanılarak elde edilen bulgular paylaşılmış ve sonuç kısmında da çalışmadan elde edilen sonuç ve tartışmalara yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelendiğinde entegre raporlamanın farkındalık düzeyi, işletmelerin finansal performansına etkisi, içerik analizi, şablon önerileri, uyum düzeyi gibi konularda çalışmaların yapıldığı gözlemlenmektedir. Entegre raporlamanın kar amacı gütmeyen kuruluşlar için fırsat olduğunu ileri süren Adams ve Simnett (2011) yaptıkları çalışmada entegre raporlamayı bütüncül, stratejik, duyarlı, önemli ve farklı zamanlarda birbiriyle bağlantılı olan bir raporlama yaklaşımı olarak tanımlamıştır. Söz konusu yazarlar ayrıca entegre raporlamanın her türlü kuruluş için şeffaflığı, yönetişimi ve karar vermeyi geliştirmek için bir fırsat olduğunu öne sürerek, bunun sonucunda uzun vadeli yatırımcıların ve fon sağlayanların karar verme sürecini iyileştireceğini belirtmişlerdir. Bir entegre rapor şablonu öneren Abeysekera (2012), entegre raporun bir şirketin tarihi ve hedeflenen performansını sunarak vizyonuna ulaşmasını sağlayan süreç olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye'de entegre raporlama alanında yapılan ilk çalışmalardan biri Yanık ve Türker (2012) tarafından gerçekleştirilmiş olup, çalışmada entegre raporlama; çevre muhasebesi, sosyal sorumluluk muhasebesi, kurumsal yönetim ve stratejik yönetim ile sürdürülebilir raporlamayı kapsayan bir kavram olarak belirtilmiştir. Ayrıca finansal olmayan bilgileri de içeren entegre raporlamanın, yakın zamanda finansal raporlama yaklaşımının yerini alacağı da ileri sürülmüştür.

Entegre rapor yayımlayan şirketlerin uzun vadeli yatırımcılar üzerine etkisini inceleyen Serafeim (2015), uzun vadeli yatırımcıların kısa vadeli yatırımcılara kıyasla bu şirketleri daha çok tercih ettiği bulgusuna ulaşmıştır. Entegre rapor oluşturmanın sağlayacağı faydaları ele alan Kaya (2015), entegre raporun şirket ile paydaşlar arasındaki güveni artırarak, hem şirketlerin iç kontrolünü hem de paydaşlar açısından şirketin değerini artıracaklarını belirtmiştir.

Havlova (2015) IIRC plot programında yer alan 48 şirketin program öncesi ve sonrası dönemi kapsayan 2010-2014 yıllarını incelemiştir. Elde edilen sonuçlar entegre raporun yayımlanan rapor sayısını azalttığı ve bilgi teknolojileri kullanımını artırdığı yönündedir. Aynı programda yer alan şirketlerin finansal performansını 2012-2014 yılları için inceleyen Hurghiş (2015) ele alınan şirketlerin yayımladıkları entegre raporlar ile finansal performansları arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Entegre raporun tarihini ve finansal raporlama, kurumsal yönetim, çevre ve sürdürülebilirlik gibi kavramlarını çalışmaları ele alan Topcu ve Korkmaz (2015) paydaşlar arasındaki iletişimi sağlayan en iyi yöntemin entegre raporlama olduğunu ileri sürerek şirketlerin bu aşamada entegre raporlamayı benimseyebilmeleri için kurumsal yönetime sahip olmaları gerektiğini belirtmişlerdir.

Entegre raporlama yaklaşımını ilkesel çerçeveye ele alarak bir entegre rapor formatı öneren Gökten (2016), bu raporun hazırlanabilmesi için muhasebe, finans, yönetim, iktisat, mühendislik, sosyoloji, çevre bilimleri gibi birçok alandaki bilgi ve becerilerin bir arada kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla entegre rapor hazırlayacak şirketlerin kurumsal yapıya sahip şirketler olması gerekmektedir.

13 ülkedeki entegre rapor yayımlayan şirketleri inceleyen Kaya vd. (2016) entegre raporun işletmenin vizyonu, hedefleri, risk ve fırsatları, sermaye öğeleri, kurumsal yönetim, çevresel ve sosyal değer yaratma faaliyetleri gibi birçok bilgiyi içermesi gerektiğini ifade ederek finansal olmayan faaliyetlerin mümkünse sayısal olarak da verilmesi önerisinde bulunmuşlardır. Finansal olmayan varlıkların da sayısallaştırılması gerektiğini belirten bir başka çalışma Yılmaz vd. (2017) tarafından yapılmış olup, bu çalışmada sayısallaştırmaların ve diğer mevcut sayısal verilerin birlikte bir işletmenin gerçek değerini ortaya çıkaracağı belirtilmiştir. Çalışmada, önemli ve değer

yaratabilecek finansal ve finansal olmayan bilgilere anlaşılabilir şekilde ulaşmanın gerekli olduğu belirtilmiş ve sonuç olarak entegre rapor sunan şirketlerin geleceği hakkında net bilgilere sahip olunacağı ifade edilmiştir.

Ercan ve Kestane (2017) Türkiye’de 2016 yılı için şirketlerin yayımladığı entegre raporları içerik analizi ile incelemiştir. Çimento sektöründe yer alan şirketlerin de ele alındığı çalışmada, aynı sektördeki şirketlerin değer yaratma süreci bakımından farklı olması, Türkiye’de entegre raporlamanın standartlaştırılmadığının bir sonucu olarak belirtilmiştir.

Yaptıkları çalışmada Türkiye için bir model önerisinde bulunan Elmacı ve Sevim (2017) entegre raporun şirketlerin gelecekte nasıl ve ne kadar değer yaratacağı hakkında bilgi vereceğinden bahsedilmiştir. Entegre rapor için Türkiye’de şeffaflık, sürdürülebilirlik, entegre düşünce, insan hakları gibi kriterlerin sağlanması gerektiği belirtilmiştir.

Suttipun (2017) entegre raporlamanın Tayland borsasında işlem gören 150 şirket üzerindeki etkilerini 2012-2015 dönemi için araştırmıştır. Şirketlerin finansal performansını, kurumsal sosyal sorumluluk ödülüne sahip olmak ve üretilmiş sermaye raporlaması pozitif etkilerken, çevresel sermaye raporlaması negatif etkilemektedir.

Yüksel (2018), Türkiye ve Güney Afrika’daki katılım bankalarının yayımladıkları entegre raporlar arasında farklılık olup olmadığını 2014-2016 dönemi için içerik analizi kullanarak araştırmış, farklılığın olduğu sonucunu bulmuştur. Ayrıca bazı yıllarda entegre raporlama skorları ile firma büyüklükleri ve varlık devir hızları arasında pozitif korelasyona rastlanırken, entegre raporlama ile karlılık oranları ve finansal yapı oranları arasında bir ilişki olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Yüksel ve Kayalı (2020) BİST Banka Endeksindeki şirketlerin finansal performansını, 2017 ve 2018 yılları için finansal oranlarına bakarak çok kriterli karar verme tekniklerinden TOPSİS yöntemi ile ele almıştır. Çalışma sonucunda, 2017 yılında entegre raporlama ilkelerine uygun rapor hazırlamanın bankaların finansal performansı üzerinde bir etkiye sahip olmadığı, 2018 yılı için ise entegre raporun finansal performansı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Akyüz ve Yangibayev (2020) entegre raporlama ile finansal performans arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer vererek bazı çıkarımlarda bulunmuşlardır. Sonuçlar ilişkinin genelde pozitif olduğu yönünde olup ilişkinin olmadığı sonucunu elde eden çalışmaların sayılarının çok az olduğu tespiti yapılmıştır. Entegre raporlamanın işletmelerin finansal performansını etkileyen bir başka çalışma Nijerya için Adegboyegun vd. (2020) tarafından yapılmıştır. Bankacılık sektörünün ele alındığı çalışmada 2009-2018 dönemi için en küçük kareler ve panel eşbütünlük yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçlar kısa vadede entegre raporlamanın finansal performansa etkisinin olmadığını gösterirken, uzun vadede anlamlı bir etkinin olduğunu göstermektedir.

Anket uygulayarak entegre raporlamanın Türkiye’deki kurumsal yatırımcı kararlarına etkisini araştıran Akbaş vd. (2021) entegre raporlama içerik öğelerinin yatırım kararlarında etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Raporun denetimi ve güvencesi, faaliyet yılı gibi bilgiler yatırım kararlarında bir etkiye sahipken, kısa ve öz olma ilkesinin çok fazla etkili olmadığı tespit edilmiş bu da Türkiye’deki kurumsal yatırımcıların farkındalık düzeyinin düşük olması ile açıklanmıştır.

Kızıltan ve Doğan (2021) entegre raporlamanın finansal performansa etkisini BİST’e kote bankacılık ve çimento sektöründeki şirketler için incelemiştir. Karşılaştırma için ise yurt dışındaki aynı sektörden şirketlerin ele alındığı çalışmada, oran analizi, fark analizi ve yapısal eşitlik yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçlar, şirketlerin entegre rapor yayımlamadıkları dönemde daha yüksek finansal performansa sahip olduğunu, Nuh Çimento ve Çimsa Çimento’nun finansal performansının yurt dışında yer alan şirketlerden daha iyi olduğunu gösterirken; entegre rapor yayımlanan dönemde tüm şirketlerin hisse başı karlarında artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, entegre raporlamanın işletmelerin şeffaflığına katkı sağlayacağı, gelecek hakkında öngöründe bulunmanın daha kolay olacağı, finansal performansına olumlu etkisi olacağı, uzun vadeli yatırımcılar için ise yatırım kararlarında önem arz edeceği tespitlerini yapmak mümkündür. Entegre raporlamanın performansa herhangi bir etkisinin olmadığı bulguları ise farkındalık düzeyleri ve entegre raporların kılavuz ilkelere uygun hazırlanmaması ile açıklanabilir.

Literatürde entegre raporlama ilkelerine uyum sağlayan şirketlerin kıyaslaması hakkında yeterli çalışma olmaması bu çalışmanın motivasyonunu oluşturmuş, bu doğrultuda BİST'e kote çimento sektöründeki şirketlerin, entegre raporları içerik analizi ile incelenerek çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan CRITIC yöntemi ve MAIRCA yöntemiyle performans analizi yapılarak entegre raporlama kılavuz ilkelerine uyum düzeyleri kıyaslanmıştır.

3. METODOLOJİ

Çalışma kapsamında analiz süreci şöyle yapılandırılmıştır; Türkiye'de çimento sektöründe faaliyet gösteren ve entegre rapor yayımlayan dört şirkete ait sekiz adet entegre rapor, Entegre Raporlama Türkiye Ağı (ERTA)'nın veri tabanından indirilmiştir. Araştırmada entegre raporlarının kılavuz ilkelere göre değerlendirilmesi Ruiz-Lozano ve Tirado-Valencia (2016; Aktaran: Yüksel ve Aracı, 2017) tarafından kullanılan ölçüt kapsamında yapılmıştır. İlk aşamada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Bu kapsamda entegre raporlar MAXQDA 2020 Plus nitel veri analizi programına yüklenerek Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesinin yedi temel kılavuz ilkesi programa ana kod olarak tanımlanmıştır. Daha sonra ise entegre raporlamanın kılavuz ilkelerine cevap veren 32 madde alt kod olarak tanımlanmıştır. İncelenen entegre raporlarda tespit edilen her alt kod, yazılım yardımı ile raporlar üzerinde belirtilmiştir. Analiz kapsamında her bir alt kodun ne sıklıkla raporlarda yer aldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Anahtar kelimelerin raporlarda ne sıklıkla geçtikleri ve raporlarda yer alan kelimelerin ifade ettiği anlamlardan hareketle açıklanan bilgiler entegre raporlama kılavuz ilkelerine bağlılık düzeyi açısından incelenmiş, bu kriterleri karşılayan raporlara puan verilerek bir matris oluşturulmuştur. İkinci aşamada elde edilen bu matriste yer alan kriterlerin CRITIC yöntemi ile objektif olarak göreceli ağırlıkları hesaplanmıştır. Son aşamada ise MAIRCA yöntemi ile elde edilen bu ağırlıklar ile alternatifleri temsil eden dört şirketin performans sıralaması elde edilmiştir. Bu bölümde bu iki yöntem teorik açıdan açıklanmaktadır.

3.1 CRITIC Yöntemi

Diakoulaki vd. (1995) tarafından geliştirilen CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) Yöntemi çok kriterli karar verme problemlerinde kriterlerin önem düzeylerinin objektif ağırlığının belirlenmesini sağlamaktadır. Yöntemin avantajı çok kriterli problemlerde, karar verme sürecinin subjektifliğini ortadan kaldırarak objektif bir şekilde kriterlerin göreceli ağırlıklarının bulunmasıdır.

Yöntem beş aşamalı bir uygulama sürecine sahiptir (Diakoulaki vd, 1995: 764-765; Kiracı ve Bakır, 2018: 160; Ayçin, 2019: 77-78; Akbulut, 2019: 253-254; Belke, 2020: 127):

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması

Yöntemin ilk adımında m sayıda alternatif ile n sayıda kriterin karar matrisi D oluşturulur:

$$D = [d_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} d_{11} & d_{12} & \dots & d_{1n} \\ d_{21} & d_{22} & \dots & d_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ d_{m1} & d_{m2} & \dots & d_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 1, \dots, m; \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

2. Adım: Karar Matrisinin Normalizasyonu

Karar matrisinde bulunan performans kriterlerinin ortak birimlere çevrilmesi için karar matrisi D normalize edilir. Bu işlem gerçekleştirilirken aşağıda verilen fayda yönlü eşitlik (2) kullanılır.

$$x_{ij} = \frac{d_{ij} - d_j^{\min}}{d_j^{\max} - d_j^{\min}} \quad i = 1, \dots, m; \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

2 nolu eşitlikte x_{ij} i . alternatife j . kritere göre normalize edilmiş performans değerini göstermekteyken d_j^{\max} ve d_j^{\min} j . kriterin sırasıyla en yüksek ve en düşük değerlerini ifade etmektedir.

3. Adım: İlişki Katsayı Matrisini Oluşturulması

Kriter çiftleri arasındaki korelasyonlar hesaplanarak korelasyon matrisi oluşturulur:

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)(x_{ik} - \bar{x}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)^2 \sum_{i=1}^m (x_{ik} - \bar{x}_k)^2}} \quad j, k = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

4. Adım: C_j Değerlerinin Hesaplanması

Bu adımda Eşitlik (4) ile her bir kritere ait bilgi miktarı c_j hesaplanır.

$$c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (4)$$

4 nolu eşitlikte σ_j j. kriterin standart sapmasını, ρ_{jk} ise kriter çiftleri arasındaki korelasyonu ifade etmektedir.

5. Adım: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Son adımda eşitlik (5) ile her bir kriterin önem ağırlığı (önem düzeyi) belirlenir.

$$w_j = \frac{c_j}{\sum_{j=1}^n c_j} \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (5)$$

3.2 MAIRCA Yöntemi

Çalışmada, kriterlerin önem ağırlıkları CRITIC yöntemi ile belirlendikten sonra yapılması gereken MAIRCA (MultiAtributive Ideal-Real Comparative Analysis) yöntemi ile en iyi alternatifin bulunmasıdır. Yöntemin ana varsayımı ideal ve ampirik ağırlıklar arasındaki boşluğu belirlemektir. Her bir kriterden elde edilen boşluklar ile alternatiflerin toplam boşluğu elde edilmektedir. Yöntemin sonunda, en küçük toplam boşluğa sahip alternatifin en iyi olduğu alternatif sıralaması elde edilir. Yöntem 6 adımdan oluşmaktadır (Gigovic vd., 2016: 11-13):

1. Adım: Başlangıç Karar Matrisinin Oluşturulması

Başlangıç karar matrisi Eşitlik (1) yardımıyla oluşturulur.

2. Adım: Alternatiflerin Önceliklerinin Belirlenmesi

Yöntemin varsayımı, karar vericinin alternatiflerin seçim sürecinde bir önceliğin olmamasıdır. m toplam alternatif sayısı olmak üzere her bir alternatifin önceliği Eşitlik (6) yardımıyla hesaplanarak P_{Ai} belirlenir.

$$P_{Ai} = \frac{1}{m}, \quad \sum_{i=1}^m P_{Ai} = 1, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (6)$$

Yukarıdaki eşitlikte her bir alternatifin tercih olasılığı birbirine eşit olup tercih olasılıklarının toplamı 1'dir.

3. Adım: Teorik Derecelendirme Matrisinin (T_p) Oluşturulması

Bu adımda eşitlik (7)'de gösterildiği üzere teorik değerlendirme matrisi oluşturulur. T_p Teorik değerlendirme matrisi kriterlerin önem ağırlıkları ile alternatiflerin tercih olasılıklarının çarpılması ile elde edilir:

$$T_p = \begin{bmatrix} t_{p11} & t_{p12} & \dots & t_{p1n} \\ t_{p21} & t_{p22} & \dots & t_{p2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{pm1} & t_{pm2} & \dots & t_{pmn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} P_{A1}w_1 & P_{A1}w_2 & \dots & P_{A1}w_n \\ P_{A2}w_1 & P_{A2}w_2 & \dots & P_{A2}w_n \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ P_{Am}w_1 & P_{Am}w_2 & \dots & P_{Am}w_n \end{bmatrix} \quad (7)$$

4. Adım: Gerçek Derecelendirme Matrisinin (T_r) Tanımlanması

Bu adımda 7 nolu eşitlik ile elde edilen teorik değerlendirme matrisi ile 2 nolu eşitlik yardımıyla elde edilen normalize karar matrisi çarpılarak gerçek değerlendirme matrisi T_r oluşturulur. Fayda kriteri için 8 nolu eşitlik kullanılmaktadır:

$$t_{rij} = t_{pij} \left(\frac{d_{ij} - d_{min}}{d_j^{max} - d_j^{min}} \right) \quad (8)$$

5. Adım: Toplam Boşluk Matrisinin (G) Hesaplanması

Teorik değerlendirme matrisi elemanlarından gerçek değerlendirme matrisi elemanları çıkarılarak toplam boşluk matrisi G elde edilir:

$$G = T_p - T_r = \begin{bmatrix} g_{11} & g_{12} & \dots & g_{1n} \\ g_{21} & g_{22} & \dots & g_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ g_{m1} & g_{m2} & \dots & g_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} t_{p11} - t_{r11} & t_{p12} - t_{r12} & \dots & t_{p1n} - t_{r1n} \\ t_{p21} - t_{r21} & t_{p22} - t_{r22} & \dots & t_{p2n} - t_{r2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{pm1} - t_{rm1} & t_{pm2} - t_{rm2} & \dots & t_{pmn} - t_{rmn} \end{bmatrix} \quad (9)$$

$$g_{ij} = \begin{cases} 0, & \text{eğer } t_{pij} = t_{rij} \\ t_{pij} - t_{rij}, & \text{eğer } t_{pij} > t_{rij} \end{cases} \quad (10)$$

Teorik değer ile gerçek değer arasındaki farkı düşük olan alternatifin tercih edilmesi gerektiği için g_{ij} değerinin 0'a yakın ya da 0 olması beklenmektedir. Dolayısıyla g_{ij} değeri en düşük olan alternatif en iyi seçimken, en yüksek olan alternatif en kötü seçim olacaktır.

6. Adım: Alternatiflerin Nihai Kriter Fonksiyonlarının Değerinin (Q_i) Hesaplanması

Kriter fonksiyonlarının değeri, her bir alternatif için Eşitlik (11)'den yararlanılarak hesaplanır ve alternatifler için nihai kriter fonksiyonları oluşturulur.

$$Q_i = \sum_{j=1}^n g_{ij}, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (11)$$

11 nolu eşitlikte Q_i , her bir alternatif için g_{ij} değerlerinin toplamını ifade ettiği için elde edilen Q_i değerlerinden en düşük olanın en iyi seçim olması beklenirken, en yüksek olanın ise en kötü seçim olması beklenmektedir.

4. UYGULAMA VE SONUÇLAR

Bu çalışmanın amacı BİST'e kote çimento sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin 2018-2019 yıllarında yayımlanmış oldukları entegre raporların Uluslararası Entegre Raporlama Kılavuz ilkelerine (IIRC) uyum düzeylerini analiz etmektir. Dolayısıyla çalışmanın örneklemini çimento sektöründe faaliyette bulunan ve entegre rapor yayımlayan şirketler oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan kriterler ve şirketleri temsil eden alternatifler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Değerlendirme Kriterleri ve Alternatifler

Kriterler	Kodu
Tutarlılık ve Karşılaştırılabilirlik	C1
Güvenilirlik ve Bütünlük	C2
Kısa ve Öz Olma	C3
Önemlilik	C4
Paydaşlara Bağlılık	C5
Bilgiler Arası Bağlantı	C6
Stratejik Yaklaşım ve Geleceğe Yönelim	C7
Alternatifler	Kodu
Adana Çimento Sanayii Türk A.Ş.	ADANA
Aslan Çimento A.Ş.	ASLAN
Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.	CIMSA
Nuh Çimento Sanayi A.Ş.	NUHCM

4.1 CRITIC Yönteminden Elde Edilen Bulgular

Çalışmada incelenen kriterlerin önem düzeylerinin belirlenebilmesi için CRITIC yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda 1 nolu eşitlik yardımıyla Tablo 2, 2018 ve 2019 yıllarına ait karar matrislerini göstermektedir.

Tablo 2: Karar Matrisi

2018 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
ADANA	15	11	2	4	17	13	21
ASLAN	14	6	2	4	19	25	18
CIMSA	6	2	0	7	23	34	70
NUHCM	27	11	1	10	9	30	24
2019 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
ADANA	23	6	2	3	24	26	16
ASLAN	18	6	2	4	11	10	22
CIMSA	6	8	0	7	9	37	50
NUHCM	5	22	0	4	3	25	17

Yöntemin 2. adımında karar matrisi 2 nolu eşitlik yardımıyla normalize edilir. Ele alınan kriterler fayda yönlü olduğu için kriterlerin optimizasyon yönü maksimumdur. Normalize edilmiş karar matrisi Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Normalize Edilmiş Karar Matrisi

2018 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
ADANA	0,4286	1,0000	1,0000	0,0000	0,5714	0,0000	0,0577
ASLAN	0,3810	0,4444	1,0000	0,0000	0,7143	0,5714	0,0000
CIMSA	0,0000	0,0000	0,0000	0,5000	1,0000	1,0000	1,0000
NUHCM	1,0000	1,0000	0,5000	1,0000	0,0000	0,8095	0,1154
2019 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
ADANA	1,0000	0,0000	1,0000	0,0000	1,0000	0,5926	0,0000
ASLAN	0,7222	0,0000	1,0000	0,2500	0,3810	0,0000	0,1765
CIMSA	0,0556	0,1250	0,0000	1,0000	0,2857	1,0000	1,0000
NUHCM	0,0000	1,0000	0,0000	0,2500	0,0000	0,5556	0,0294

Yöntemin 3. adımında kriterler arası korelasyon katsayıları 3 nolu eşitlik yardımıyla hesaplanarak Tablo 4'te görüleceği üzere korelasyon matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 4: Kriterler Arası Korelasyon Katsayıları

2018 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
C1	1,0000	0,8212	0,3015	0,5427	-0,9937	-0,0929	-0,6667
C2	0,8212	1,0000	0,5990	0,1198	-0,8312	-0,6211	-0,7904
C3	0,3015	0,5990	1,0000	-0,6364	-0,2365	-0,8216	-0,9085
C4	0,5427	0,1198	-0,6364	1,0000	-0,5913	0,6688	0,2581
C5	-0,9937	-0,8312	-0,2365	-0,5913	1,0000	0,0870	0,6070
C6	-0,0929	-0,6211	-0,8216	0,6688	0,0870	1,0000	0,6412
C7	-0,6667	-0,7904	-0,9085	0,2581	0,6070	0,6412	1,0000
2019 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
C1	1,0000	-0,6880	0,9723	-0,6698	0,8800	-0,5028	-0,5037
C2	-0,6880	1,0000	-0,6727	-0,0747	-0,7098	0,1284	-0,2702
C3	0,9723	-0,6727	1,0000	-0,6667	0,7506	-0,6768	-0,5216
C4	-0,6698	-0,0747	-0,6667	1,0000	-0,4460	0,6247	0,9773
C5	0,8800	-0,7098	0,7506	-0,4460	1,0000	-0,0323	-0,2506
C6	-0,5028	0,1284	-0,6768	0,6247	-0,0323	1,0000	0,6339
C7	-0,5037	-0,2702	-0,5216	0,9773	-0,2506	0,6339	1,0000

Yöntemin son iki adımında kriterlerin bilgi miktarı c_j ve önem ağırlığı w_j , 4 ve 5 nolu eşitlikler yardımıyla hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Kriterlerin Bilgi Miktarları ve Önem Ağırlıkları

2018 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
c_j	2,5106	3,2463	3,6873	2,6991	3,3471	2,6632	3,2479
w_j	0,1173	0,1517	0,1723	0,1261	0,1564	0,1244	0,1518
2019 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
c_j	3,2223	4,0008	3,9346	2,7086	2,4466	2,3926	2,8015
w_j	0,1498	0,1860	0,1829	0,1259	0,1138	0,1112	0,1303

Tablo 5 incelendiğinde 2018 yılı için en önemli kriter C3 kodu ile “kısa ve öz olma” kriteri iken önem sırası en yüksekten en düşüğe; “paydaşlara bağlılık”, “stratejik yaklaşım ve geleceğe yönelim”, “güvenilirlik ve bütünlük”, “önemlilik”, “bilgiler arası bağlantı” ve “tutarlılık ve karşılaştırılabilirlik” şeklindedir. 2019 yılı için C2 kodu ile temsil edilen “güvenilirlik ve bütünlük” kriteri en önemli kriteri ifade ederken önem sırası en yüksekten en düşüğe; “kısa ve öz olma”, “tutarlılık ve karşılaştırılabilirlik”, “stratejik yaklaşım ve geleceğe yönelim”, “önemlilik”, “paydaşlara bağlılık” ve “bilgiler arası bağlantı” şeklindedir.

4.2 MAIRCA Yönteminden Elde Edilen Bulgular

Kriterlerin önem ağırlıkları belirlendikten sonra uygulamanın ikinci aşamasında alternatiflerin performansının belirlenebilmesi amacıyla MAIRCA yönteminden yararlanılmıştır. MAIRCA yöntemiyle ele alınan dört şirketin 2018 ve 2019 yılları için performansları entegre raporlama ilkeleri bağlamında değerlendirilmiştir. Yöntemin ilk aşaması 1 nolu eşitlik ile elde edilen karar matrisi olup bu matris Tablo 2’de gösterilmiştir.

“Yöntemin 2. adımında 4 adet alternatifin her birinin tercih olasılığı 6 nolu eşitlik ile $P_{Ai} = 1/4 = 0,25$ olarak hesaplanmıştır. 3. adımda ise teorik değerlendirme matrisi T_p 7 nolu eşitlik yardımıyla oluşturulmuş ve Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Teorik Değerlendirme Matrisi

2018 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
T_p	0,0293	0,0379	0,0431	0,0315	0,0391	0,0311	0,0379
2019 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
T_p	0,0375	0,0465	0,0457	0,0315	0,0284	0,0278	0,0326

Yöntemin 4. adımında ise gerçek değerlendirme matrisi , tüm kriterler fayda yönlü olduğu için 8 nolu eşitlik yardımıyla hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Gerçek Değerlendirme Matrisi

2018 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
ADANA	0,0126	0,0379	0,0431	0,0000	0,0223	0,0000	0,0022
ASLAN	0,0112	0,0169	0,0431	0,0000	0,0279	0,0178	0,0000
CIMSA	0,0000	0,0000	0,0000	0,0158	0,0391	0,0311	0,0379
NUHCM	0,0293	0,0379	0,0215	0,0315	0,0000	0,0252	0,0044
2019 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
ADANA	0,0375	0,0000	0,0457	0,0000	0,0284	0,0165	0,0000
ASLAN	0,0271	0,0000	0,0457	0,0079	0,0108	0,0000	0,0057
CIMSA	0,0021	0,0058	0,0000	0,0315	0,0081	0,0278	0,0326
NUHCM	0,0000	0,0465	0,0000	0,0079	0,0000	0,0155	0,0010

Yöntemin 5. Adımında, teorik değerlendirme matrisinin elemanlarından gerçek değerlendirme matrisinin elemanlarının çıkarılarak bulunduğu 9 ve 10 nolu eşitlik yardımıyla toplam boşluk matrisi G elde edilmiştir. Bulgular Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Toplam Boşluk Matrisi

2018 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
ADANA	0,0168	0,0000	0,0000	0,0315	0,0168	0,0311	0,0358
ASLAN	0,0182	0,0211	0,0000	0,0315	0,0112	0,0133	0,0379
CIMSA	0,0293	0,0379	0,0431	0,0158	0,0000	0,0000	0,0000
NUHCM	0,0000	0,0000	0,0215	0,0000	0,0391	0,0059	0,0336
2019 Yılı							
	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
ADANA	0,0000	0,0465	0,0000	0,0315	0,0000	0,0113	0,0326
ASLAN	0,0104	0,0465	0,0000	0,0236	0,0176	0,0278	0,0268
CIMSA	0,0354	0,0407	0,0457	0,0000	0,0203	0,0000	0,0000
NUHCM	0,0375	0,0000	0,0457	0,0236	0,0284	0,0124	0,0316

Yöntemin son adımında ise 11 nolu eşitlik kullanılarak nihai kriter fonksiyonları Q_i hesaplanmıştır. Bu adımda elde edilen Q_i değerleri alternatiflerin performanslarının sıralanmasında belirleyicidir. Q_i değeri en düşük olan alternatif en iyi performansa sahipken, en yüksek olan alternatif en kötü performansa sahiptir. Q_i değerlerini ve sıralamalarını gösteren Tablo 9 aşağıda verilmiştir.

Tablo 9: Nihai Kriter Fonksiyonları ve Sıralamaları

	2018 Yılı		2019 Yılı	
	Q _i	Sıralama	Q _i	Sıralama
ADANA	0,1319	3	0,1219	1
ASLAN	0,1332	4	0,1528	3
CIMSA	0,1261	2	0,1421	2
NUHCM	0,1001	1	0,1792	4

Tablo 9 incelendiğinde 2018 yılı için entegre raporlama ilkeleri bağlamında en iyi performans gösteren şirket NUHCM iken, CIMSA ikinci, ADANA üçüncü en iyi performansı gösterdiği; performansı en düşük olan şirketin ise ASLAN olduğu gözlemlenmektedir. 2019 yılı için ise performans sıralamasında birinci olan şirket ADANA iken, ikinci sırada CIMSA, üçüncü sırada ASLAN ve son sırada NUHCM gelmektedir. İncelenen şirketlerin ele alınan 2018 ve 2019 yılları için performanslarının değişkenlik gösterdiği gözlemlenmektedir. 2018 yılında birinci olan NUHCM, 2019 yılında son sırada yer almaktadır. Her iki yılda da sıralaması değişmeyen tek şirket CIMSA olmuştur.

5. SONUÇ

Finansal verilerin yanı sıra sosyal, yönetsel ve çevresel verilerin de yer aldığı daha bütüncül bir yapıya sahip olan entegre raporlama, hem kurumların kendi yararına, hem yatırımcılarına hem de diğer paydaşlara çeşitli konularda yarar sağlayacaktır. Sonuç olarak hem kurum hem de paydaşlar daha anlamlı kararlar alabileceklerdir (Aras ve Sarioğlu, 2015: 45).

Entegre rapor işletmelerin bugünü ve geleceği hakkında detaylı bilgiler içeren finansal ve finansal olmayan verilerin bir arada olduğu kapsamlı bir rapordur. Güncel bir kavram olmakla birlikte çeşitli işletme, kamu kurumu, belediye, sivil toplum kuruluşu, düzenleyici ve denetleyici kurum, kendi bünyesine, yatırımcılara ve diğer paydaşlara daha fazla bilgi ve fayda sağlamak amacıyla entegre rapor yayımlamaya başlamıştır. Bu amaca ulaşmada ise entegre raporlama kılavuz ilkeleri yol gösterici olmaktadır.

Çalışmanın sonucunda CRITIC yönteminden elde edilen bulgular 2018 yılı için önem ağırlığı yüksekten düşüğe “kısa ve öz olma”, “paydaşlara bağlılık”, “stratejik yaklaşım ve geleceğe yönelim”, “güvenilirlik ve bütünlük”, “önemlilik”, “bilgiler arası bağlantı” ve “tutarlılık ve karşılaştırılabilirlik” iken; 2019 yılı için ise “güvenilirlik ve bütünlük”, “kısa ve öz olma”, “tutarlılık ve karşılaştırılabilirlik”, “stratejik yaklaşım ve geleceğe yönelim”, “önemlilik”, “paydaşlara bağlılık” ve “bilgiler arası bağlantı” şeklindedir. Her iki yıl da değerlendirildiğinde önem sırası yüksekten düşüğe “kısa ve öz olma”, “güvenilirlik ve bütünlük”, “stratejik yaklaşım ve geleceğe yönelim”, “paydaşlara bağlılık”, “önemlilik”, “tutarlılık ve karşılaştırılabilirlik” ve “bilgiler arası bağlantı” şeklindedir. Objektif olarak ele alınan bu yöntemle entegre raporlamanın kısa ve öz olması, güvenilir ve bütüncül bir yapıya sahip olması en önemli kriterlerdir. En düşük öneme sahip kriter ise bilgiler arası bağlantıdır.

Çalışmada ayrıca MAIRCA yöntemi ile alternatiflerin performansı tespit edilmiştir. 2018 yılı için en iyi performansı gösteren şirket Nuh Çimento iken onu sırasıyla Çimsa Çimento, Adana Çimento ve Aslan Çimento takip etmiştir. 2019 yılında ise sıralama en iyiden en kötüye Adana Çimento, Çimsa Çimento, Aslan Çimento ve Nuh Çimento olmuştur. Her iki yıl birlikte değerlendirildiğinde en iyi performansı gösteren şirketlerin Çimsa Çimento ve Adana Çimento olduğu gözlemlenmektedir. Nuh Çimento sonraki en iyi performansı gösteren şirket iken en kötü performansı gösteren şirket Aslan Çimento olmuştur. Nuh Çimento’nun 2018 yılında en iyi performansı gösterirken, 2019 yılında en kötü performansı göstermesi dikkat çekici bir sonuç olmuştur. Sanayi sektöründe entegre rapor yayımlayan ilk şirket olan Çimsa Çimento entegre raporlama konusunda öncül olduğunu bu çalışmada da göstermiştir (Altınay, 2016: 63; Dereköy, 2018: 593). Çimsa Çimento’nun en iyi performansı göstermesine rağmen hem 2018 hem de 2019 yılında kılavuz ilkelerden kısa ve öz olma ilkesine bağlı kalmaması daha detaylı bilgilerin paydaşlar ve yatırımcılar açısından olumlu karşılanabileceği düşüncesinden kaynaklanmış olabilir.

Bu çalışma, literatürde şirketlerin entegre raporlama kılavuz ilkelerine uyum düzeylerinin kıyaslanması hakkında yeterli çalışma olmaması nedeniyle önem arz etmektedir. Çalışma BİST’e kote çimento sektöründeki

şirketleri değerlendirirken şirketlerin entegre raporlama kılavuz ilkelerine uyum düzeyini ölçmede şirketler arasında bir kıyaslama yaparak yatırımcılara ve diğer paydaşlara katkı sağlamaktadır. Yatırımcılar ve paydaşlar bu dört şirketin entegre raporları uygulama şekillerine bakarak yatırım kararında bulunabilir. Gelecek çalışmalarda istatistik ve ekonometrik yöntemler kullanılarak entegre raporlarla hisse senedi fiyatı, finansal oranlar vb. değişkenler arasındaki ilişkinin test edilmesi, yatırımcıların karar verme sürecinde etkili olacaktır.

Türkiye’de entegre raporlamanın bir standardının sağlanamaması (Ercan ve Kestane, 2017), kurumsal yatırımcıların bile farkındalık düzeylerinin düşük olması (Akbaş vd., 2021) ve sınırlı sayıda kurumun entegre rapor yayımlaması entegre raporun önemini kavrayamadıklarını göstermektedir. Bu doğrultuda paydaşlara ve kurum çalışanlarına entegre raporun önemini anlatan eğitimler düzenlenmesi gerekmektedir. Ayrıca raporların standartlaştırılması, bu raporların analiz edilmesinde ve diğer kurumlarla karşılaştırılabilmesinde kolaylık sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abeysekera, I. (2013). “A Template for Integrated Reporting”, *Journal of Intellectual Capital*, 14(2), 227-245.
- Adams, S., & Simnett, R. (2011). “Integrated Reporting: An Opportunity for Australia’s Not-for-Profit Sector”, *Australian Accounting Review*, 21(3), 292-301.
- Adegboyegun, A. E., Alade, M. E., Ben-Caleb, E., Ademola, A. O., Eluyela, D. F., & Oladipo, O. A. (2020). “Integrated Reporting and Corporate Performance in Nigeria: Evidence from the Banking Industry”, *Cogent Business & Management*, 7(1), 1736866. <https://doi.org/10.1080/23311975.2020.1736866>
- Akbaş, A., Coşkun, A. ve Karamustafa, O. (2021). “Entegre Raporlama İçerik Öğelerinin Yatırımcı Kararları Üzerindeki Etkisi” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 303-326.
- Akbulut, O. Y. (2019). “CRITIC ve EDAS Yöntemleri ile İş Bankası’nın 2009-2018 Yılları Arasındaki Performansının Analizi”, *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 249-263.
- Akyüz, F. ve Yangibayev, B. (2020). “Entegre Raporlama ile Finansal Performans Arasındaki İlişkiye Yönelik Akademik Çalışmaların Değerlendirilmesi”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 41-65.
- Altınay, A. T. (2016). “Entegre Raporlama ve Sürdürülebilirlik Muhasebesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 47-64.
- Aras, G. ve Sarioğlu, G. U. (2015). Kurumsal raporlamada yeni dönem: Entegre raporlama. *TÜSİAD Yayını*, 21-85.
- Ayçin, E. (2019). *Çok Kriterli Karar Verme: Bilgisayar Uygulamalı Çözümler*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Belke, M. (2020). “CRITIC ve MAIRCA Yöntemleriyle G7 Ülkelerinin Makroekonomik Performansının Değerlendirilmesi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 Temmuz 2020 (Özel Ek), 120-139.
- Dereköy, F. (2018). “Entegre Raporlama Uygulamalarının Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 589-608.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). “Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The Critic Method”, *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Elmacı, O. ve Sevim, Ş. (2017). “Entegre Raporlamada Küresel Gelişmeler ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(8), 18-36.
- Ercan, C. ve Kestane, A. (2017). “Entegre Raporlama ve Türkiye’deki Uygulama Örnekleri Üzerine Bir Araştırma”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(4), 73-86.
- Gigović, L., Pamučar, D., Bajić, Z., & Milićević, M. (2016). “The Combination of Expert Judgment and GIS-MAIRCA Analysis for the Selection of Sites for Ammunition Depots”, *Sustainability*, 8(4), 372.
- Gökten, S. (2016). “Entegre Raporlama Yaklaşımı İçin Uygulamaya Yönelik Sistemik Bir Öneri”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18(4), 741-765.
- Havlová, K. (2015). “What Integrated Reporting Changed: The Case Study of Early Adopters”, *Procedia Economics and Finance*, 34, 231-237.
- Hurghiş, R. (2015). “Integrated Reports and Financial Performance: An Analysis”, *11th Workshop on European Financial Reporting*, Paris, 3-4 September 2015.

- IIRC (2013). The International Integrated Reporting Framework. <https://www.integratedreporting.org/wp-content/uploads/2013/12/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-2-1.pdf>
- Karğın, S., Aracı, H. ve Aktaş, H. (2013). "Entegre Raporlama: Yeni Bir Raporlama Perspektifi", *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 27-46.
- Kaya, H. P. (2015). "Entegre Raporlama Sisteminin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Şirketlere Sağlayacağı Faydalar", *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 15(45), 113-130.
- Kaya, U., Aygün, D. ve Yazan, Ö. (2016). "Yeni Bir Kurumsal Raporlama Yaklaşımı Olarak Entegre Raporlama ve Dünyadaki Uygulama Örnekleri Üzerine Bir Araştırma", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 85-101.
- Kızıltan, B. ve Doğan, D. U. (2021). "Raporlama Sisteminde Yükselen Trend Entegre Raporlama: Çimento ve Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1695-1711. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1224>
- Kıracı, K. ve Bakır, M. (2019). "CRITIC Temelli EDAS Yöntemi ile Havayolu İşletmelerinde Performans Ölçümü Uygulaması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 157-174.
- Serafeim, G. (2015). "Integrated Reporting and Investor Clientele", *Journal of Applied Corporate Finance*, 27(2), 34-51.
- Suttipun, M. (2017). "The Effect of Integrated Reporting on Corporate Financial Performance: Evidence from Thailand", *Corporate Ownership & Control*, 15(1), 133-142. <http://doi.org/10.22495/cocv15i1art13>
- Topcu, M. K. ve Korkmaz, G. (2015). "Entegre Raporlama: Kavramsal Bir İnceleme", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 1-22.
- Yanık, S. ve Türker, İ. (2012). "Sürdürülebilirlik ve Sosyal Sorumluluk Raporlamasındaki Gelişmeler (Tümleşik Raporlama)", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47), 291-308.
- Yılmaz, B., Atik, M. ve Okyay, A. (2017). "Geleceğin Raporlama Sistemi: Entegre Raporlama", *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 17(52), 95-108.
- Yüksel, F. (2018). "Entegre Raporlama ve Finansal Performans İlişkisi: Türkiye ve Güney Afrika Katılım Bankaları Üzerinde Bir Araştırma", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 1-17.
- Yüksel, F. ve Aracı, H. (2017). "Hizmet İşletmelerine Ait Raporların Entegre Raporlama İlkeleri Açısından İncelenmesi", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16, 729-748.
- Yüksel, F. ve Kayalı, C. A. (2020). "Entegre Raporlama İlkelerinin Finansal Performansa Etkisi: BİST Banka Endeksi Üzerinde Bir Araştırma", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(Özel Sayı), ös65-ös80. <http://dx.doi.org/10.31460/mbdd.647411>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:12.10.2021 ✓Accepted/Kabul:31.01.2022

DOI:10.30794/pausbed.994521

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gozen, H., Edman, T. B., Peaci, D. ve Hashemipour, S. (2022). "An Archetypal Approach Towards The Great Gatsby: The Transformational American Dream Through Meta-Meme In *The Great Gatsby*", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 50, Denizli, p. 59-70.

AN ARCHETYPAL APPROACH TOWARDS *THE GREAT GATSBY*: THE TRANSFORMATIONAL AMERICAN DREAM THROUGH META-MEME IN *THE GREAT GATSBY*

Hacer GOZEN*, Timucin Bugra EDMAN**, Davut PEACI (William S. PEACHY)***, Saman HASHEMIPOUR****

Abstract

The American dream is one of the most studied subjects, especially in modern American literature. Remarkably when it comes to modern American literature, F. Scott Fitzgerald and *The Great Gatsby* is the unmissable masterpiece to be criticized. Although there are thousands of studies and debates on *The Great Gatsby*, and there will be more, what makes this study somewhat unique is that Gatsby's American dream can be reckoned as a meta-meme inspired by the ancient Greek heroes in a post-postmodernist way. The article will mainly show that Gatsby is a timeless hero whose one foot is in the past and the other in the future. Some may find Gatsby under the name of Hercules, some evaluate him with Odysseus, and some find him under the name Bruce Wayne. Gatsby cannot be limited to a liminal period since the connotations that his existence stands for are creating an everlasting effect on any human society. That is to say, the meta-meme—which Gatsby 'radiates' or reflects—is the matter humankind has craved for since they existed: a power issue. Some may call it the American dream or the multimillionaire's dream; others call it a solipsist's dream, which is, in one way or another, a dream that Morpheus, the Dream God, will continue to bring to us. Although it can sometimes be a nightmare, the silhouette of the dream will always remain the same. Therefore, through a comparative study of history, mythology, and literature, this article intends to show that the American Dream persists even stronger through meta-memes at the dawn of the twenty-first century.

Keywords: Meta-meme, *The Great Gatsby*, American Dream, Post-postmodernism, Mythology.

MUHTEŞEM GATSBY'YE ARKETİP YAKLAŞIM: META-MEME İLE MUHTEŞEM GATSBY'DE DÖNÜŞÜMSSEL AMERİKAN RÜYASI

Öz

Amerikan rüyası özellikle modern Amerikan edebiyatında en çok çalışılmış konulardan biridir. Özellikle modern Amerikan edebiyatı söz konusu olduğunda, F. Scott Fitzgerald ve *Muhteşem Gatsby* eleştirel açıdan kaçırılmayacak bir başyapıttır. Elbette *Muhteşem Gatsby* üzerine pek çok makale ve tartışmalar mevcuttur ve daha fazlası da olacaktır. Fakat, bu çalışmayı diğerlerinden farklı kılan şey, Gatsby'nin Amerikan rüyasının, antik Yunan kahramanlarından ilham alınan bir meta-meme olarak, post-postmodernist açıdan ele alınmasıdır. Bu makale, özellikle Gatsby'nin, bir ayağı geçmişte diğer ayağı gelecekte

*Assist. Prof., Translation and Interpreting (English), School of Foreign Languages, Siirt University, SIIRT.

e-mail: hacergozen@gmail.com, (<http://orcid.org/0000-0001-5013-7804>)

**Assoc. Prof., Department of English Language Teaching, Duzce University, DUZCE.

e-mail:timucinbugraedman@duzce.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-5103-4791>)

***Assist. Prof., Department of English Language Teaching, Duzce University, DUZCE,

e-mail: williampeachy@duzce.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4686-8027>)

****Assoc. Prof., English Language and Literature, Istanbul Yeni Yüzyıl University, ISTANBUL.

e-mail: smnpour@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-1756-3929>)

olan, zamanlar ötesi bir kahraman oluşunu göstermeye çalışacaktır. Kimisi Herakles adıyla, kimisi Odiseus adıyla, kimileri de Bruce Wayne adıyla Gatsby'yi keşfedecektir. Gatsby'nin varlığının temsil ettiği anlam herhangi bir toplum üzerinde sonsuz bir etki yarattığı için, Gatsby belirli bir zamanla sınırlandırılmaz. Bir başka deyişle, Gatsby'nin 'yaydığı' veya yansıttığı meta-meme, insanın varoluşundan beri arzuladığı şeydir: bir güç meselesidir. Kimisi bunu bir Amerikan rüyası veya multimilyonerin rüyası olarak adlandırabilir; kimisi de bir solipsistin rüyası olarak görebilir. Fakat bu, bir şekilde Rüya Tanrısı Morpheus'un bize ulaştırmayı sürdüreceği bir rüyadır. Bazen bir kâbus olabilmesine rağmen, rüya imgesi her zaman aynı kalacaktır. Bu nedenle bu çalışma, Amerikan rüyasının, 21. yüzyılın şafağında meta-memeler ile varlığını daha da güçlü sürdürmekte olduğunu, karşılaştırmalı tarih, mitoloji ve edebiyat aracılığı ile ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Meta-meme, Muhteşem Gatsby, Amerikan rüyası, Post-postmodernizm, Mitoloji.*

INTRODUCTION

It is a saddening thought but we cannot change our nature—we are all alike, we human beings; and in our blood and bone, and ineradicably, we carry the seeds out of which monarchies and aristocracies are grown: worship of gauds, titles, distinctions, power.

Mark Twain¹

In *The Great Gatsby*, written by F. Scott Fitzgerald, the protagonist transcends all heroic figures over time and reemerges as a ubiquitous, ironical form of the American dream, not only through the content it represents but also through its form. Long after the Great Depression, the 1929 crash of the stock market in America, history has witnessed many more economic setbacks. The 1970's energy crises, 1980's and early 1990's recessions, along with 2000's worldwide stagnation, are good examples of contemporary crises. These are not the first crises, nor the last ones. In each economic oscillation, while some companies become more powerful by turning danger into an advantage, others go bankrupt and drag the others down with them. Above all the mentioned crises lies the dream, the lure of being better and more extensive. It is not just a hallucination of companies, but a dream for everyone who pursues a bright future with a gorgeous life under the spotlights. By different means, sometimes by any means, they aim to reach their dreams. Meanwhile, they have to survive and meet their needs. The pursued dreams become subject in the song "Rhinstone Cowboy" by Glen Campbell, which later inspires the American film *Rhinstone* (1984) with a subject in similar lines.

Naturally, people have different desires and priorities that shape who they are in society. Human beings are complex, and mythology has played a significant role in the way life is practiced. What we cannot understand or reach becomes either a social phenomenon or social myths, evolved from the ancients in a parallel development into those people we have today on the stage. Sometimes consciously or unconsciously, people have to choose one that could alter their fate in line with Hannibal's motto of 'either find a way or make one'.

Thus, this study will highlight the American dream's different definitions and meanings in *The Great Gatsby* through a comparative study of history, mythology, and literature. Thereby, the interpretation of a collective unconscious that transcends individual unconsciousness through mythical archetypes that stimulate accumulated experience in human generations, which is the meta-meme that Gatsby typifies, is obliged. Through the angle of post-postmodernism, the meta-meme that Gatsby epitomizes is explicated as the hero myth whose self-sacrificing is on the way to capture the power and fulfill the ultimate task—which is a series of innate thoughts, feelings, instinct, and memories that are found in humans' minds communally. Myths of Heracles, Odysseus, Achilles, and Jason will be studied comparatively to reveal them as meta-memes and archetypal myths, whose accumulated personifications are developed in Gatsby.

Post-postmodernism, Archetypes, and Meta-memes

Northrop Frye contributes to the theory of archetypal images with his construals. According to Frye (1957), the genres in literature are the recreations of old and reinterpretations and metamorphose of the myths and archetypes. Frye expounds myths as 'recurring' and 'cyclical elements' in history, in other quarters, the 'reincarnation' of history:

¹ Inspired by Cantor (2019), who quoted Mark Twain in his article as the opening lines.

...there are cyclical elements in history, that is, recurring patterns that exist in events themselves and are not simply fictions in the mind of the historian, seems inescapable... A very frequent primitive view of history is that it consists of a series of re-enactments in time of certain archetypal myths that happened before human life as we know it began. In some societies, this dominance of repetition over history is so powerful that in a sense nothing ever happens. In the Egyptian Old Kingdom a Pharaoh may set up a stele recording his defeat of his enemies, with the enemies, even their leaders, carefully named. It seems like a genuine historical record - until scholars discover that it has been copied verbatim from another monument two centuries older. (1925: 90)

Jung has the same interpretation and states that archetypal images sight in fairytales, dreams, fantasies, and myths. Men observe the mythological images, which are human personifications, and reproduce them consciously or unconsciously through their lifetime in a cyclical resurrection. Jung proposes the theory of 'archetypal images' as "forms or images of a collective nature which occur practically all over the earth as constituents of myths and at the same time as autochthonous, individual products of unconscious origin" (cited in Campbell, 1949: 16). Mythical archetypes are "the symbols that represent, activate, and originate from archetypes" (Jung cited in Grice 2016: 27), and "all the most powerful ideas in history go back to the archetypes" (Jung, 1975: 153). The origin of myths and mythical images are the same and sole. Each entity in cultures and society is reawakening the original and core myths (Campbell, 1990: 127). Campbell explains social and cultural re-emergence through mythological metamorphose, Frye explains the re-creations in literature as the evolutions of myths and archetypes, and Jung enlightens human psychology, identity, and existence through his Depth Psychology, which proposes humans' 'self,' psychology, and identity as the re-emergence of myths (Grice, 2016). They study human psychology, culture, society, and literature through personal interpretations of re-emerging mythical images.

This study traces back the meta-memes of consumption, wealth, and power through a post-postmodernist perspective, comparing the meta-memes with mythological and archetypal heroes to reveal how post-postmodern philosophy may reconstruct never-ending and never-changing meta-memes through ages which are realities of humankind. Post-postmodernism nominates a dynamic and compelling approach and philosophy for the twenty-first-century phenomena and is a newly emerged era after the dysfunctional structure of postmodernism in the contemporary technology and information age that presents people with fast and easy access to information and the real. For the new generation born into technology and the cyber world as Digital Natives named by Marc Prensky in 2001, it becomes a waste of time and useless to reach any signal through discursive literature or language of postmodernism, which leaves the reader in ambiguity without any concrete reality. The reader of the post-postmodern era expects to reach the meaning or the real concisely and directly without the distraction of a mob of words or signals. In today's cyber world, "meaning seldom hides from us; it is often unabashedly out in the open" (Wilson and Wolford, 2017: 5). Advances and culture in the late-twentieth-century period constrain contemporary literature and philosophy to seek social relevance and social reality to mediate in the contemporary social world (McLaughlin, 2004). It is a requirement for the age's language, literature, and philosophy to reconnect the social sphere, social reality, the truthful and sincere. In this manner, post-postmodernism reenergizes "literature's social mission, its ability to intervene in the social world, to have an impact on actual people and the actual social institutions in which they live their lives" (McLaughlin, 2004: 55).

According to Nealon, in postmodernism, "rampant commodification remains, strictly speaking, a "problem" for your analysis," or namely "commodification functions as a conclusion or end point of your analysis" in postmodernism (Nealon, 2012: 63). Inversely, in post-postmodernism, "rampant commodification functions as a more or less neutral beginning premise for your analysis of popular culture. ...It shows young people staring down the reality of their times, marked by 'commodification without illusions'" (Nealon, 2012: 63). McLaughlin also refers to the post-postmodern era like Nealon. According to McLaughlin, the "culture of consumer technology" created "a society of style without substance, of language without meaning, of cynicism without belief, of virtual communities without human connection, of rebellion without change"; so, it is "[t]he better we understand them and how they operate, the better we can disengage them from the institutions that encourage the cynical despair that perpetuates the status quo and claim them for our own purposes" (2004: 66-67). For this purpose, post-postmodernism catalyzes analysis of the situation and solutions for contemporary people:

Post-postmodernism seeks not to reify the cynicism, the disconnect, the atomized privacy of our society nor to escape or mask it (as much art, serious and pop, does), but, by engaging the language-based nature of its operations, to make us newly aware of the reality that has been made for us and to remind us - because we live in a culture where we're encouraged to forget - that other realities are possible. That, it seems to me, is the social purpose the writers I've been calling post-postmodern have claimed for themselves. (McLaughlin 2004: 67).

Contrary to the philosophy of deconstruction in postmodernism, post-postmodernism proposes reconstruction, a self-conscious state, and conscious cultivation (see Salma, 2009; Skandalis et al., 2016; Dubey, 2011). Nealon quotes Recall Hardt and Negri's estimation on the post-postmodern state to figure out the non-functionality of postmodern and 'postcolonialist' theories in the rapidly changing technological advancements through capitalist power:

When we begin to consider the ideologies of corporate capitalism and the world market, it certainly appears that the postmodern and postcolonialist theorists who advocate a politics of difference, fluidity, and hybridity in order to challenge the binaries and essentialism of modern sovereignty have been outflanked by the strategies of power. Power has evacuated the bastion they are attacking and has circled around to their rear to join them in the assault in the name of difference. These theorists thus find themselves pushing against an open door. (2012: 115)

Nealon also disputes postmodernists such as Derrida, Jameson, and Foucault, who adduce an escape from capitalist power with the slogan "the only way out is through," and, as a reaction to the postmodernists, Nealon elucidates, "there is no outside . . . there is no 'place' outside power, capitalism, metaphysics, the social" (2012: 174). Nealon explains it is because "driving a Prius or eating local foods is not actually to resist capitalism in any meaningful way (insofar as it's just more consumption capitalism, all the way down)... As *amor fati* teaches us, judgment and condemnation are weak tools indeed: condemning capitalism, like condemning thinking, will get you nowhere, and only catch you up in a kind of Habermasian 'performative contradiction'" (2012: 97).

The American Dream in *The Great Gatsby*

The Great Gatsby exemplifies people's understanding of the American dream in the 1920s. F. Scott Fitzgerald's novel breaks the unequal wealth and excess materials that people did not need but loved having around. *The Great Gatsby* portrays the 1920s as the age of social decadence, vain pursuits, and greed. Fitzgerald implies the American Dream, and the characters hope to accomplish everything they desire by living that dream. To achieve that dream, one needs to believe in something and have a goal in mind. The subject of religion is revealed in Gatsby, who thinks that destiny has a role in finding his first love. Therefore, he refuses to be poor as much as any other American.

Beuka points out that "Nick's fascination and frustration with the existing social system indicate Fitzgerald's own struggle to come to terms with the significance of a musical form that was not only popular, but symbolically reflective of the fractures, discontinuities, and improvisations of modern culture," and he goes on with his lines; "the novel provides any number of angles through which a reader of today can bridge the gap to an era that saw transitions, on several levels, into modernity" (Beuka, 2011: 121, 133). In *Approaches to Teaching*, "All That Jazz," Curnutt discusses that the novel responds to the "shifting values of the modern age" (2009: 40-49, 40). Beuka articulates "that it reflects the rise of a mass culture with a noticeable emphasis on youth, leisure, and consumption" which brings about their contrived identity (2011: 134). The secret to the novel's success is its form, especially the narrative form. It criticizes the corruption and moral disorder of that period. It is America that measures life only by purely material criteria. The American community has made the American dream a successful story and made all American literary work more or less related to it. Gatsby is just an example of the corruption process in which an American should not be blamed. His perception of the ideal is more or less related to whatever his community gives him. If Gatsby is personally saved, it is only harmonized by the dream that he grasps because an ideal is essential to cushion reality. However, if we return reality to its nature, it is nothing more than a terrifying creature. Only the dream or the ideal—even illusory—can reverse or transform reality. The art of Fitzgerald's novel allows his protagonist to conquer life and bring eternity, though minor. *The*

Great Gatsby interprets America, its existential philosophy, and an assessment of its failure. Thus, the defeat of Fitzgerald's heroes should not be studied independently; social and political figures in a morally distressed, fundamentally violent, and aimless society have to be noticed.

The American Dream was a statement in *Epic of America* by James Truslow Adams, which led the theory, be promoted first in 1931. Adams divulges The American Dream in his book:

The American Dream is that dream of a land in which life should be better and richer and fuller for everyone, with opportunity for each according to ability or achievement. ... It is not a dream of motor cars and high wages merely, but a dream of social order in which each man and each woman shall be able to attain to the fullest stature of which they are innately capable, and be recognized by others for what they are, regardless of the fortuitous circumstances of birth or position. (quoted in Robinson, 2018: 175)

However, The American Dream dates back to centuries in America, which starts with people dreaming of a new life that is "so precious they were willing to risk everything to make it come true" and was revealed in the Mayflower manifest (Sirak, 2017: 7). The risk, the commitment, and the dedication of 'self' to realize The American Dream became a concrete step by the signers of the Declaration of Independence through the lines "... life, liberty and the pursuit of happiness ... mutually pledge to each other our lives, our fortunes and our sacred honor" (Sirak, 2017: 7), and realized by Lincoln, who put his life on the line and called the whole America to do so with his famous speech during the Civil War. Moreover, according to Thomas Wolfe, the American Dream is "to every man, regardless of his birth, his shining, golden opportunity... the right to live, to work, to be himself, and to become whatever thing his manhood and his vision can combine to make him" (Quoted in Robinson, 2018: 173).

The flight from the Old World to the New World engendered a shift, fundamentally in politics, society, culture, law, education, and religion in the seventeenth and eighteenth centuries (Jillson, 2016: 3). The first document expressing the American Dream and America's self-image was by Thomas Jefferson, Benjamin Franklin, John Adams, and their revolutionary colleagues in the Congress of 1776. It declared "that all Men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty, and the Pursuit of Happiness" (Jillson, 2016: 3). They could not realize the pursued American Dream, but they did inspire the American nation to realize it.

First, the American dream was revealed as the excellent country of good poor men, a land of oppressed, lower-class people pursuing a better life away from the upper-class world of oppressors. The expression of the American Dream dates back to statements like "[a]t the dawning of the eighteenth century, decades before American independence, Virginia planter Robert Beverly (1673–1722), building on William Penn's description of America as 'a good poor man's country,' described America as 'the best poor man's Country in the World'" (Jillson, 2016, p. 4). Benjamin Franklin promised a heavenly new world for 'good poor people' to be 'the masters' and "establish themselves in Business, marry, raise families, and become respectable Citizens" (Jillson, 2016: 5). Referring to Benjamin Franklin's promise of America for the good poor, John Schwarz explained how poor good and virtuous people could raise their poor statuses into a heavenly life in America:

'everyone who steadfastly practices certain practical virtues will find a place at the table. . . . These virtues—self-control, discipline, effort, perseverance, and responsibility—stand at the core of our . . . idea of good character. . . . The notion that people do have a capacity to control their own destinies is an enormously strong, almost insistent feature of our American culture.' (cited in Jillson, 2016: 5)

Inappropriately, contrary to the notion of the proposed description and promises of the American Dream that inspires ideal and inclusive of hope for the oppressed inferiors, there occur opposing perspectives:

it can be argued that the American Dream was only achievable for those who fit the description: white, middle class property owners who likely utilized their voting privileges. ... while the American Dream is meant to apply to everyone, has it ever really been accessible to everyone, racial minorities included?'. (Wong cited in Robinson, 2018: 175)

In the doctrine of the American dream, the promised 'pursuit of happiness' and 'unalienable rights' for 'all men' as they 'created equal' turned into a war of survival after World War I in America, and "[t]he horrors of World War I (1914–1917) shut down upon the progressivism of Roosevelt and Wilson and left Americans thirsting for domestic security and prosperity" (Jillson, 2016: 55, 166). The horrors of World War I endangered the pursued American Dream, which F. Scott Fitzgerald illustrates in his character's collapse and end. Contrary to the illustrated America's self-image or the American Dream, many scholars, like F. Scott Fitzgerald, reveal a conflicting scene in American history.

Mythological Meta-memes in *The Great Gatsby*

The Great Gatsby is a typical reflection of neither American history nor the American Dream; the American Dream and American history Fitzgerald incarnated in *The Great Gatsby* alter into meta-memes like transboundary and timeless mythological personifications. To regard *The Great Gatsby* only through American history or the American Dream would devalue the novel. *The Great Gatsby* exceeds the borders of time, history and geography, and wraps itself up in the universal meta-memes and post-postmodern era. As the gods in Greek mythology, Gatsby becomes prominent as a meta-meme, a mythological persona.

An example of a universal meta-meme of human instincts that Fitzgerald personifies in the novel is Nietzschean-like 'will to power' (1968). The meta-meme in the novel may be interpreted as the frustration in the myth of Prometheus, who promises power to earthly people serving out the stolen light. The god of fire, Prometheus, resists against Olympian gods stealing fire from Olympus to propose the power of Olympian gods to earthly people. At first sight, Prometheus's revolt seems chivalrous. However, the mortals on earth would reach the power of immortal gods on Olympus. Thus, the light brings chaos and downfall not only for Prometheus but also for the earthly people.

In American history, the democracy that the American Dream promises is expected to abolish hierarchies through social mobility, and "Americans are taught as their birthright that they are free to rise in the world by their own efforts... Democracy's motto is, 'You can always do better; you can always make a fresh start'" (Cantor, 2019: 19). However, Fitzgerald portrays the meta-meme of human instincts and validates how the heavenly motto of the American Dream may reveal human instinctive of 'will to power' as in Nietzsche's theory. In the 1920s of America, the poor people were promised to shift the hierarchies and gain power, as Prometheus does by stealing the light in the Olympus from gods for the benefit of earthly people. Prometheus promises a heavenly life and equality with gods receiving them the fire. Instead, it endows chaos and downfall.

Likewise, on the contrary to the illustrated America's self-image illustrated by the pioneer of the American dreams such as Thomas Jefferson, Benjamin Franklin, and Abraham Lincoln, the 'pursuit of happiness' and the prosperity promised for 'good men' were gained by crooks through illegal crimes, which Fitzgerald presents in his novel. People who desire power commit outrages as if the end they pursue justifies any means. In the same manner, Beuka states, "[o]ne could argue, conversely, that it is the very lack of an objective moral stance in the novel, the use of a subjective and at times compromised narrator as moral center, that gives the novel its modern feel" (2011: 72). In his *The Will to Power*, Friedrich Nietzsche reveals men's outrageous instincts that come out through their urge to gain power and sovereignty: "One would make a little boy stare if one asked him: 'Would you like to become virtuous?'—but he will open his eyes wide if asked: 'Would you like to become stronger than your friends?'" (Quoted in Cantor, 2019: 88). Another quote from *Jerusalem* by William Blake promotes the similar vision that silhouettes Gatsby, who pursues his love and happiness through many speculative and hazardous ways: "I care not whether a man is Good or Evil; all that I care is whether he is a Wise Man or a Fool" (quoted in Cantor, 2019: 8). Rowe clarifies the same issue:

Daisy and Jordan, with their cool, impersonal 'absence of desire,' buoyed by privilege and wealth, serve as the vanguard of a process symbolized in the drift from West to East that includes all characters in the book. More than malaise, it is a creeping spiritual paralysis that shows itself in chronic anxiety and dread before it reaches the acute stage of anomie that Nick finds at the pinnacle of American social power. Ironically, it is the restless rich, with their greater freedom to experience life's possibilities, to seek fulfillment in action and experimentation, who most

clearly reveal the aridity at the heart of the American faith that the way to wealth is the way to a new status, a new essence, that through wealth one may rise 'to a loftier place in the mysterious hierarchy of human worth.' They have moved farther and faster from the old America that Nick recognizes in the dreams of Gatsby [...]. (1988: 111)

According to Daier and Ibrahim, "[t]he American dream not only causes corruption but has caused destruction. Myrtle, Gatsby, and Daisy have all been corrupted and destroyed by the dream. American culture is defined and determined, though often 'involuntarily', by its characteristic, not seldom even dogmatic and charismatic symbols that have always placed it in a rather distant and unapproachable notch of one's world of perception" (2017: 345). The power of the light that Prometheus brought from Olympus results in corruption and decadence in human nature, and the power Gatsby possesses fetches his decadence. The power in the novel evolves into decadence for each nouveau-riche who gained the wealth later. Besides, the downfall comes under the image of power, as the stolen fire brings chaos into the earth in the Greek myth.

When American history glanced, most of the first settlers in America were land-poor nobility from Europe. They brought their innate instinctive urge for power, prosperity, and the heritage of the hierarchical structure of their European ancestors like the Olympian gods. The New World they created was 'ascriptive Americanism' that migrated from the Old World without metamorphosing. The newcomers or the first settlers in America, who illustrated the American Dream, contradictorily created the symbiosis of their ancestors. They proposed the dream of equality and freedom yet created a world of poor workers and wealthy owners, in which a shift may occur, but the structure or the hierarchy never changes. Such people sought more power and an opportunity to reside, godlike, at the top of the hierarchy. All the opportunities and blessings were designed for the blessed wealthy, and the rest of the society was domiciled below the hierarchy to produce more to serve these gods. The elaborate parties in which excessive consumption takes place in *The Great Gatsby* depicted the actual parties and the fundamental hierarchical structures of America in the 1920s. They were the final transformation of the American Dream to a contradictory end and reincarnation of the past in Europe they once fled. It turns into a cyclical resurrection that ends at the starting point. Just like the hierarchy in Olympus, which never breaks down, in *The Great Gatsby*, the degree of power or hierarchy never dissolves. As Prometheus, Gatsby and his counterparts who stole power and wealth can never be a member of Olympians nor equal to Zeus. Neither the shine of his parties nor the glamorous and glittery lights of his house can rise Gatsby to Olympus. Gatsby can never be equal to Olympian gods. All the lights of his house, his wealth, and his life fade away.

As a meta-meme and as the symbiosis of gods and goddesses of Olympus—at the beginning of the novel—Nick informs the readers that his ancestors were the first settlers in America. They were "from the Dukes of Buccleuch, but the actual founder of [Nick's] line was [his] grandfather's brother who came here in fifty-one, sent a substitute to the Civil War and started the wholesale hardware business that [his] father carries on today" (Fitzgerald, 1993: 4). His ancestors were from the upper class of the old world and became the new superiors in the new world in America, who turned the crisis into an opportunity. Tom also posits himself and his ancestors as the creators of the new world and the owners of it: "'we've produced all the things that go to make civilization—oh, science and art and all that. Do you see?'" (Fitzgerald, 1993: 12). Tom's civilization in America is the symbiosis and meta-meme of the fire of Olympus Prometheus stole, which technology, science, knowledge, and civilization that Prometheus promises for humankind in Greek mythology.

According to Tom, it is impossible and unfair for the lower class, the poor, or late comers to elevate their statuses and be one of them, the owners of America. On the contrary to Tom, for Gatsby, whose roots do not date back to the upper class, the only way to create opportunity is false pretenses, lies, or false images. Fitzgerald portrays Gatsby as a man lying to veil his past in the west in a poor and lower class. Gatsby steals his new 'self' and creates a new 'self' which is a dream vision portraying his origin as an upper class: "I am the son of some wealthy people in the middle-west—all dead now. I was brought up in America but educated at Oxford because all my ancestors have been educated there for many years. It is a family tradition" (Fitzgerald, 1993: 42).

Fitzgerald posits his protagonist Gatsby seeking to reach his love, Daisy, through spectacular offers that belong to the East Egg, the world of the upper classes, and the superiors. That is why Gatsby situates his new

'self' in a spectacular mansion with spectacular parties before inviting her for the first meeting as Tom did to propose marriage to her: "In June she married Tom Buchanan of Chicago with more pomp and circumstance than Louisville ever knew before. He came down with a hundred people in four private cars and hired a whole floor of the Seelbach Hotel, and the day before the wedding he gave her a string of pearls valued at three hundred and fifty thousand dollars" (Fitzgerald, 1993: 49). Gatsby created the same image to reach her: "'Why didn't [Gatsby] ask you to arrange a meeting?' '[Gatsby] wants [Daisy] to see his house,' [Jordan Baker] explained. 'And your house is right next door'" (Fitzgerald, 1993: 51).

In a Zeus-like manner, Gatsby holds the stolen power and wealth of the East Egg. The meta-meme of the power is reflected through the delusion of 'real,' which is a lie or illusion. The delusion of 'real' brings chaos. In the novel, Fitzgerald depicts characters as falsifiers and imposters. Each character and status and entity in the novel is a consciously created illusion. As each entity becomes knowable compared to its opposite, like day and night or hot and cold, Fitzgerald exposes the imagery and real as juxtaposition in the library with an actual book:

'...They're real.'

'The books?'

He nodded.

'Absolutely real—have pages and everything. I thought they'd be a nice durable cardboard. Matter of fact, they're absolutely real. Pages and—Here! Lemme show you.' Taking our skepticism for granted, he rushed to the bookcases and returned with Volume One of the 'Stoddard Lectures.' 'See!' he cried triumphantly. 'It's a bona fide piece of printed matter. It fooled me. This fella's a regular Belasco. It's a triumph. What thoroughness! What realism! Knew when to stop too—didn't cut the pages. But what do you want? What do you expect?'. (Fitzgerald, 1993: 30)

No one expects the real in Gatsby's world of illusion: Tom betrays Daisy with Myrtle Wilson, and Daisy betrays her husband. Daisy was also one of the deluders to gain more power and wealth: "'It's really [Tom's] wife that's keeping them apart. [Daisy]'s a Catholic and they don't believe in divorce.' Daisy was not a Catholic and I was a little shocked at the elaborateness of the lie" (Fitzgerald, 1993: 23). Not to lose the power she gained, she pretends not to know anything about Tom and Myrtle. Myrtle also is one of the imposters in the illusion world. She betrays her husband because he is a poor man. Every relation and the image people created was illusion and false, which were to gain more power and higher status in that world. Although people are aware of the illusions and the created false images, they do not care as they do not expect any 'real' or 'reality,' unlike the man in the library, who expects the 'real.' For that reason, Fitzgerald hyperbolically portrays the man's astonishment about the 'real' books that positioned in the illusion, in Gatsby's mansion hosting parties, which are all false images. Moreover, despite the rumors about Gatsby's origin and past, people keep attending Gatsby's parties and keep uttering the same rumors without expecting something 'real' or a justification: "'Somebody told me they thought he killed a man once'... 'it's more that he was a German spy during the war' ...'I just don't think he went [to Oxford]'" (Fitzgerald, 1993: 29, 32).

The man in the library, Gatsby's father, and Nick were the sole ones who expected the 'real': "I am one of the few honest people that I have ever known" (Fitzgerald 1993: 39), and thereafter, the readers see Nick, Gatsby's father and the man in the library as the sole ones who attend Gatsby's funeral. The rest in the novel were the representations of illusion and false images in a dream world. The world Gatsby created seems as real at night, but they are neither natural nor delusive in the daytime. They are like ghosts as Nick gives a picture of their tour with Daisy in Gatsby's mansion: "And inside as we wandered through Marie Antoinette music rooms and Restoration salons I felt that there were guests concealed behind every couch and table, under orders to be breathlessly silent until we had passed through. As Gatsby closed the door of 'the Merton College Library' I could have sworn I heard the owl-eyed man break into ghostly laughter" (Fitzgerald, 1993: 58). Nick summarizes the illusion Gatsby created: "For a while these reveries provided an outlet for his imagination; they were a satisfactory hint of the unreality of reality, a promise that the rock of the world was founded securely on a fairy's

wing” (Fitzgerald, 1993: 63). Gatsby was a liar even in the past when he was in the West Egg with Daisy. He pretended as a man to gain Daisy’s love: “eventually he took Daisy one still October night, took her because he had no real right to touch her hand. He might have despised himself, for he had certainly taken her under false pretenses. “I don’t mean that he had traded on his phantom millions, but he had deliberately given Daisy a sense of security” which was not real but just ‘a sense’, and “he let her believe that he was a person from much the same stratum as herself—that he was fully able to take care of her. As a matter of fact, he had no such facilities—he had no comfortable family standing behind him, and he was liable at the whim of an impersonal government to be blown anywhere about the world” (Fitzgerald, 1993: 95).

The happiness Gatsby pursues, the power he seeks, and the statues at which he gazes are all illusions about the green light, which seems authentic and reachable yet an illusion and imagery that is impossible to realize or gain. Gatsby created “A new world, material without being real, where poor ghosts, breathing dreams like air, drifted fortuitously about ... like that ashen, fantastic figure gliding toward him through the amorphous trees” (Fitzgerald, 1993: 103). Gatsby’s pursuit is vain as in the lines that Fitzgerald finishes his novel: “Gatsby believed in the green light, the orgiastic future that year by year recedes before us. It eluded us then, but that’s no matter— tomorrow we will run faster, stretch out our arms farther.... And one fine morning— So we beat on, boats against the current, borne back ceaselessly into the past” (Fitzgerald, 1993: 115). The past Gatsby runs away from becomes the final destination he drops into. Each endeavor he makes is a cyclical resurrection that brings him to the beginning.

Similar to Prometheus, Helen of Troy and Paris in Greek mythology may also be interpreted as meta-memes in the novel. In *The Great Gatsby*, Fitzgerald posits his protagonist in a state where it is impracticable for him to escape from the superior or power or change the state of being an underdog. Gatsby left behind the farming lifestyle to pursue richness and fame. Fitzgerald depicts that although the ‘rags to riches’ dream may seem unbelievable, it is not far-fetched from reality. When Gatsby tries to win Daisy’s heart with money and fame, he starts to have some parties at his big cozy house every night. Parties were intended to attract Daisy by Gatsby’s fame and money. He dreams about the perfect American life, and that dream came true just for his love, Daisy. In the beginning, she was impressed by Gatsby’s plan. They started to hang out together, and she began to betray her husband. She was happy and found himself immediately in a different world like Helen, who betrayed her husband and became the ‘Helen of Troy’. When Gatsby offered Daisy to leave Tom and run away with him, she accepted his proposal. However, later, for some particular reason, she was scared and gave up. Now, confident, sensitive, and self-assured, Gatsby turned out to be a lonely man who succumbed to his true love. He was also the one who acquired money through organized crime and introduced himself with a fake past. He wanted to regain his pure love employing power. This strategy was the foundation of his dream. The rest would be taken care of by his sentimental love. Gatsby was able to communicate with Daisy via lavish and flashy objects. Money became a kind of elixir that he utilized on Daisy to create a powerful but ephemeral hallucination whereby Gatsby, more or less like Paris, prepared his end.

Moreover, as a meta-meme, in *The Great Gatsby*, Gatsby is considered both the hero and the martyr. This is because he was blamed for a crime he did not commit, and he took the blame out of love and loyalty that made him a hero in his way. Nick is Gatsby’s sidekick because he stands by him—no matter what, Gatsby manages to confide in him. Although he did not contest for what he believes, Gatsby is considered a Byronic hero who is willing to blame the woman he loves, even if the cost of the blame was death. Anyone can be a hero, and novels do not have to stick to the typical archetypal approach of characters, which is evident from what Fitzgerald accomplished through his characters. The novel is far from a fairy tale because the facts are ruthlessly bumped into the reader’s face. The book focuses on Jay Gatsby, who has spent many years trying to gain his lost love because of being poor—later by making an incredible fortune.

Therefore, Fitzgerald writes about this frustration and the tragic end and underlines the profound diversity of the classes. An example of Gatsby’s symbols in the novel is when he sees Daisy for the first time in his room, and he drops the clock breaking it. Time stops when Gatsby sees Daisy, he can neither forget the past nor let go of her. The author also has the same meaning as Shakespeare. For example, it rains when he sees his love again after many years, and sadness and grief dominate the room. When the Sun rises, their love is born again. When

Gatsby confronts Daisy's husband, the weather is exceptionally unhealthy, giving a clue about the incoming course of the situation. The colors in the novel have an expression of power. Gatsby hires a house to see only Daisy on the other side of the water and watches the green light from the pier for days as it symbolizes prosperity as well as the American dream.

Additionally, the charm that mesmerized Gatsby was not only the *femme fatale* but rather power. The charm of power embodied in possession of Daisy led Gatsby to debauch himself. He sacrificed himself and his origin to gain what he pursued. The notion of Gatsby's self-sacrifice became prominent when Daisy rejected him and chose to keep her status as Tom's wife. Before then, he devoted himself to his self-esteem, which was a kind of depersonalization, but later, when he was rejected, he went forward and dedicated his bodily existence and his life. First, Gatsby proposed to Daisy to possess her as the queen, the King's wife in a castle-like residence and wealth. However, the things he offered were ineffectual or insufficient for Daisy. This situation inclined him to feel incompetent compared to Nick; he came to an anti-climax and dedicated his own life and existence, which was self-destruction and an attempt to suicide. When he failed at being Daisy's King, he sought to be her savior. Gatsby attempted to be Daisy's self-sacrificing hero, gave his own life to grant Daisy a second life, and became her savior, god, and life-giver. Unfortunately, Daisy had never been a grateful or a servile one. She was always acted as a perverter. When she was living in her hometown, she tempted the other officers in the town in the west, the land of the lower class, and finally married to one of the most powerful ones in the east, from the land of heavenly life, an Olympus of the Gods. Even though Tom was not loyal to Daisy and had a mistress, Daisy was such a tempting woman that Tom got Gatsby killed for her.

The only ones who accepted Gatsby's self-existence and self-esteem were Nick, Gatsby's father, and the library man. Eventually, the only ones who participated in his funeral were those ones. The rest never believed his self-existence, but they were charmed by Gatsby's illusions. It was not Gatsby's authentic self that appealed the others to his mansion and lavish parties; yet, it was the illusion he created and the hallucination he composed. Ultimately, when the illusion dissolved with his death, nobody was at his funeral as there had been no real Gatsby.

CONCLUSION

The Great Gatsby finds fault with the American dream in society's social and moral deterioration. Gatsby is incredibly obsessed with this love behind the scenes of the great American dream of the 1920s, and readers witness the collapse. The author describes this breakdown in a very fluent and literary way, which is one element that makes this work a classic. The best part of the message he wants to give is the part that explains Gatsby's disappointment after he meets with Daisy years later. Gatsby is puzzled; it is the moment he is dreamed of all these years, but not what he expected. Fitzgerald uses symbols, colors, and motifs to reflect life in the 1920s. Symbols like a green light and the American Dream in the novel make the structure. Readers may comment about situations by seeing the world in the way they want to see it. That helps readers to learn from their experiences and find who they are. Jay Gatsby fought for his life; he became rich, fell in love, and this love became his death.

In the 1920s, people were obsessed with the upper class, money, fame, and popularity. The American Dream as a term explains how people were dreaming about the perfect life in the 1920s. Writers and poets mostly use this term to explain to us the failure of humanity's dreams. Because if you expect more than what you have in your hands, it is counted as greedy. Gatsby dreamed about that perfect American life. However, finally, they do not go the way he wants to. His dreams fail and fade away. He loses everything while he wants more of it. He loses his house, money, and his lover until he dies. It symbolizes the failure and fading of the American Dream.

At the beginning of the novel, anything is possible for Jay Gatsby; he becomes too rich, regardless of his class. He got everything, an expensive mansion and a car, and he got close to Daisy; but later, readers realize that Gatsby did not earn his wealth through hard work, but he gained all his money through crime. At the funeral of Gatsby, no one except Nick shows up. Nick called everybody, but nobody attended. Even though he earned all his money, he did not equal the people who belonged to affluent families: "I have an idea that Gatsby himself didn't believe it would come, and perhaps he no longer scared. If that was true that he must have felt that he had lost the old warm world..." (Fitzgerald, 1993: 103). At the end of the novel, readers see that the American Dream that

everyone wants to realize is the reason for his death. He “paid a high price for living too long with a single dream” (Fitzgerald, 1993, 103). Daisy was his main hope, and the dream became his death. Everything that he did in life was just for Daisy. Finally, everything collapsed, and his dream stole his life.

Life repeats itself in time from different perspectives. Heracles, green light, and the American dream ideology in this novel indicate that humans fight for their ambitions, hopes, and desires in their lives, but sometimes they create unhappiness. In the novel, Jay Gatsby fights against his fate, which is a vain strain for him, and he finalizes his fate at the beginning, where he starts to fight. As in human psychology and human nature, humans have common instincts rooted in myths, which are also personifications of human nature. Namely, they are all the cycle of human destiny and the journey that ends at the beginning.

BIBLIOGRAPHY

- Beuka, R. (2011). *American icon: Fitzgeralds “The great Gatsby” in critical and cultural context*. Rochester, NY: Camden House.
- Campbell, J. (1949). *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Campbell, J. (1990). *The Hero’s Journey: Joseph Campbell on His Life and Work*. Ed. Phil Cousineau & Stuart Brown. San Francisco: Harper.
- Cantor, Paul A. (2019). The Macbeth of Meth: Breaking Bad and the Tragedy of Walterwhite. In *Pop Culture and the Dark Side of the American Dream Con Men, Gangsters, Drug Lords, and Zombies*. The USA: University Press of Kentucky.
- Curnutt, K. (2009). All That Jazz: Defining Modernity and Milieu in *The Great Gatsby*. Edited by Jackson R. Bryer and Nancy P. Van Arsdale. In *Approaches to Teaching Fitzgerald’s “The Great Gatsby.”* New York: MLA Press.
- Daier I. A. S., Ibrahim, A. M. I. (2017). The American Dream Corruption in Fitzgerald’s *The Great Gatsby*. *International Journal of Social Science and Humanities Research*. 5(4), 344–348.
- Dubey, M. (2011). Post-Postmodern Realism?. *Twentieth Century Literature, Postmodernism, Then*. Vol. 57, No. 3/4, 364-371, (Duke University Press, Fall/Winter, 2011).
- Fitzgerald, F. Scott. (1993). *The Great Gatsby*. Wordsworth Classics.
- Frye, N. (1925). *The Double Vision*. E-text: <http://northropfrye-thedoublevision.blogspot.com.tr/>
- Grice, Keiron Le. (2016). *Archetypal Reflections Insights and Ideas from Jungian Psychology*. London: Muswell Hill Press.
- Jillson, C. (2016). The Ambiguity of the Dream in American History. In *The American Dream Chapter In History, Politics, and Fiction*. University Press of Kansas.
- Jung, C. G. (1975). *The Collected Works of C. G. Jung: Structure and dynamics of the psyche*. Princeton University Press.
- McLaughlin, R. L. (2004). Post-Postmodern Discontent: Contemporary Fiction and the Social World. *Symplokē*. Vol. 12, No. 1/2, Fiction’s Present, pp. 53-68. (University of Nebraska Press).
- Nealon, J. (2012). *Post-postmodernism: or, the Cultural Logic of just-in-time Capitalism*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Nietzsche, F. W (1968). *The will to power*. (Trans. Kaufmann, W., & Hollingdale, R. J./ Ed. Kaufmann, W.). New York: Vintage Books.
- Robinson, M. A. (2018). *Thirst For The American Dream: The Lost City Of Flint,” Michigan Sociological Review*. Vol. 32 (Fall 2018): 170-186. (Published by: Michigan Sociological Association)
- Rowe, Joyce A. (1988). *Equivocal Endings in Classic American Novels*. Cambridge University Press.
- Salma, V. K. (Fall 2009). Understanding Post-Postmodernism. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, no 23.
- Sirak, G. (2017). *The American Dream, Revisited: Ordinary People, Extraordinary Results*. New York Melbourne: Nashville Publishing.

Skandalis, A, John Byrom, Emma Banister (2014). Paradox, Tribalism, and the Transitional Consumption Experience In Light of Post-postmodernism. *European Journal of Marketing*. Vol. 50 No. 7/8, 2016: 1308-1325. (Emerald Group Publishing Limited). DOI 10.1108/EJM-12-2014-0775.

Wilson, G. , Wolford R. (2017). The Technical Communicator as (Post-Postmodern) Discourse Worker. *Journal of Business and Technical Communication*. Vol. 31(1), 3-29. DOI: 10.1177/1050651916667531

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:07.09.2021 ✓Accepted/Kabul:01.12.2021

DOI:10.30794/pausbed.992526

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yener, H. ve Eroğlu, B. A. (2022) "Borsa İstanbul 100 Endeksi İçin Dinamik Riske Maruz Değer ve Beklenen Kayıp Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 71-86.

BORSA İSTANBUL 100 ENDEKSİ İÇİN DİNAMİK RİSKE MARUZ DEĞER VE BEKLENEN KAYIP ANALİZİ

Haluk YENER*, Burak Alparslan EROĞLU**

Öz

Bu çalışmada, BIST 100 endeks getirileri için, önemli finansal risk ölçütlerinden dinamik riske maruz değer ve beklenen kayıp tahmini ve öngörüsü yapılmıştır. Öngörü modeli olarak, genelleştirilmiş otoregresif skor, ARMA-GARCH ve kayan pencere tabanlı tahmin modelleri kullanılmıştır. Ayrıca, farklı frekanslarda hesaplanan getiri serileri kullanılarak, farklı frekanslarda risk ölçütleri Nisan 2016 ve Şubat 2019 tarihleri arası için elde edilmiştir. Çalışmanın temel bulguları, 1) Yapılan örneklem dışı analizde genelleştirilmiş otoregresif skor tabanlı yöntemlerin daha verimli olduğu ve 2) Risk ölçütlerinin, örneklem sonuna doğru dalgalanması azalırken, bu ölçütlerin seviyelerinin yavaş bir şekilde arttığı olgularıyla özetlenebilir.

Anahtar kelimeler: *Riske maruz değer, Beklenen kayıp, GARCH modeli, GAS modeli*

ANALYSIS OF DYNAMIC VALUE-AT-RISK AND EXPECTED SHORTFALL FOR BIST 100 INDEX

Abstract

In this study, the dynamic Value-at-Risk and Expected shortfall, which are the fundamental financial risk measures, are estimated and forecasted. For the forecast model the generalized autoregressive score, ARMA-GARCH, and rolling window-based forecast models are utilized. Besides, risk criteria at different frequencies are obtained between April 2016 and February 2019 by using the return series calculated at different frequencies. The main findings of the study can be summarized as, 1) In the out-of-sample analysis, the generalized autoregressive score-based methods exhibit better forecasting performance, and 2) while the fluctuation of risk criteria lowers, their levels gradually increase towards the end of the sample.

Keywords: *Value-at-Risk, Expected shortfall, GARCH model, GAS model.*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İşletme Bölümü, İSTANBUL.
e-postal:haluk.yener@bilgi.edu.tr. (<https://orcid.org/0000-0003-2654-5810>)

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, İSTANBUL.
e-posta:burak.eroglu@bilgi.edu.tr. (<https://orcid.org/0000-0001-6814-747X>)

1. GİRİŞ

Riske-maruz-değer (RmD) ölçütü, sade bir konsept olması, hesaplanmasının kolaylığı ve yaygın kullanımı sayesinde, finansal risklerin yönetilmesinde önemli bir araç haline gelmiştir (Yamai ve Yoshiba, 2005). RmD, finansal varlıklara ait getirilerin tarihsel verilerinden belirli bir güven aralığında (%95 veya %99 değerine denk dağılım dilimi gibi) olası en çok kayıp değerinin bulunmasıyla hesaplanır. Örneğin, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun (BBDK) yönetmeliği doğrultusunda Türkiye'de bankalar için RmD değeri hesapları için %99'luk güven düzeyi kullanılmaktadır (Demireli ve Taner, 2009). Aynı zamanda, bu değer hesaplanması için belirli bir dönem değeri ve bazı durumlarda getirilerin olasılık dağılımı hakkında varsayımlarda da bulunmak gerekebilir. Ancak, Mandelbrot'un da (1963) gösterdiği gibi, finansal varlıkların olasılık dağılımları kalın kuyrukludur. Dolayısıyla, finansal yatırımların risk değerleri, genel olarak, RmD değerlerinin üstündedir ve aynı zamanda RmD değerleri alt toplamsal değildir (Artzner vd., 1997, 1999). RmD'deki bu eksiklikler nedeniyle de olası kayıpların hesaplanması için Beklenen Kayıp (BK) metodu (ilk olarak) Rappoport (1993) tarafından önerilmiştir. Alternatif olarak önerilmiş olan BK metodu, 2008 ve 2009 krizi sonrasında daha da önem kazanmış ve Basel Komitesi'nin (2010) Basel III metodolojisi için hazırlamış olduğu raporda, finansal risklerin hesaplanmasında RmD metodunun da üzerinde önem kazanmıştır (Patton vd., 2019). İşte bu makalede, Patton vd.'nin (2019) çalışması esas alınarak Borsa İstanbul (BIST) 100 endeksi getirilerinin RmD ve BK değerleri farklı frekanslarda dinamik olarak hesaplanıp analiz edilecektir. Dinamik hesaplamalar için, modellerin verilere kalibrasyonu hakkında detaylar hakkında Davis'den (2016) bilgi edinilebilir.

Rmd ve özellikle BK hesaplamalarının dayanağı, "sağlanabilir" kayıp fonksiyonlarıyla ilgilidir. Patton vd.'nin de (2019) açıklamış olduğu gibi, sağlanabilirlik, beklenen kaybı minimize edecek bir skor/kayıp fonksiyonunun olmasıyla ilintilidir. Bu kayıp fonksiyonundan en yüksek kaybı verecek RmD hesaplanır ve bu hesaptan da BK'nın değeri bulunur. Dolayısıyla, hesaplamaların yapılabilmesi için kullanılacak skor fonksiyonunun sağlanabilir olması önemlidir. Sağlanabilirlik kavramı Osband (1985) tarafından önerilmiştir (aynı zamanda Lambert vd. 2008; Gneiting, 2011 çalışmalarına bakılabilir). Mesela RmD'nin hesaplanması için sağlanabilir skor/kayıp fonksiyonu halihazırda mevcuttur (örneğin Koenker, 2005). Fakat, BK'nın tek başına hesaplanması için böyle bir skor/kayıp fonksiyonu mevcut değildir (bkz. Gneiting, 2011). Böyle bir eksikliğe rağmen, Fissler vd. (2015) ve Fissler ve Ziegler' (2016) tarafından, hem RmD'nin hem de BK'nın "birlikte sağlanabilir" fonksiyonlar olduğunun gösterilmesiyle beraber, iki ölçütü de aynı anda tahmin edilmesini sağlayacak kayıp fonksiyonları türemiştir. Dolayısıyla, bu çalışmada Patton vd. 'den (2019) yola çıkarak "FZ" fonksiyonu (skoru) olarak isimlendirilen, Fissler ve Ziegler (2016) tabanlı kayıp fonksiyonu kullanılmıştır.

Bu kayıp fonksiyonunun kullanımı, Patton vd.'nin (2019) de yapmış olduğu şekilde, Creal vd. (2013) tarafından önerilen otoregresif skor tabanlı (Generalized Autoregressive Score (GAS)) model altında ele alınmıştır. Bu yöntem sayesinde BIST 100 getirileri için RmD ve BK hesaplamaları yarı parametrik şekilde dinamik olarak hesaplanabilmektedir. Yarı parametrik yaklaşımın, parametrik yaklaşımlara göre avantajı genel bir olasılık dağılımı varsayımına dayanmıyor oluşudur (Lazar ve Xue, 2000). Parametrik olmayan yaklaşımlara göre avantajı ise, finansal getirilerin yarı-yapısal bir yaklaşım içerisinde değerlendirip, risk ölçümlerinin yapılmasını sağlamasıdır. Nitekim, Lazar ve Xue'nin (2020) temel uluslararası endekslerin yüksek frekanslı verilerini kullanarak yapmış oldukları risk ölçümlerinde, Patton vd. (2019), Patton vd. (2019) modelinin diğer parametrik olan ve parametrik olmayan modellere göre daha verimli çalıştığını göstermiştir.

Bir diğer çalışma olarak, Deng ve Qiu'nin (2021) kapsamlı çalışmasında, FZ tipi kayıp modelleriyle risk hesaplamalarının daha verimli şekilde yapıldığını gösterilmiştir. Ayrıca bu çalışma, tahmin ve geriye dönük testlerin hataları arasındaki ilişkilerin modelin başarısını etkilediğini ve FZ kayıp modeli gibi skor fonksiyonu tabanlı çalışmaların daha verimli sonuçlar çıkardığını göstermiştir. Yine, Ardia vd. (2018) tarafından, FZ tipi kayıp modelinin, Markov rejim değişimi yaklaşımı altında verimli çalıştığı gösterilmiştir. Çalışma, S&P 500 endeksi hisselerini, önemli uluslararası endeks değerlerini ve farklı para birimlerinin dolar kuru karşısında getirilerini kullanarak, günlük getirilerde rejim değişikliğinin hesaba katılmasının risk tahminlerini iyileştirdiği bulgusuna erişmiştir. Son olarak da, Bu vd. (2019), FZ tipi kayıp fonksiyonlarının farklı zaman aralıklarında farklı dinamiklere sahip olduğunu göstermiştir. Yazarların dalgacık tabanlı uygulamalarında kısa, orta ve uzun zaman frekanslarında, özellikle BK değerinin, değişken dinamiklere sahip olduğunu ve kayıp tahminlerinde bu dinamiklerin hesaba katılmasıyla daha verimli tahminler yapılabileceğini göstermiştir.

FZ tipi kayıp fonksiyonlarının verimli uygulamaları sonucunda, bu çalışmada BIST 100 endeksinin yüksek frekanslı getirilerine ait RmD ve BK değerleri, Patton vd.'nin (2019) modeli altında, farklı zaman aralıklarında ele alınmıştır. Patton vd.'de (2019) kullanılan iki faktörlü GAS modelleriyle beraber, GARCH-FZ ve GARCH-GAS melez

modelleri, standart risk hesaplama yöntemleriyle 5, 15, 30 dakikalık, 1 saat ve 1 günlük frekanslı getiriler altında karşılaştırılmıştır. Bu sayede farklı zaman aralıklarında, RmD ve BK değerlerinin nasıl yüksek frekanslı dinamiklere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle, BIST 100 veri setinin kullanılmasıyla, gelişmekte olan ülke endekslerinin yüksek frekanslı risk dinamiklerinin gelişimi hakkında fikir edinilmesi mümkün kılınmıştır.

Çalışmanın sonuçlarının gösterilmesi için ikinci bölümde kullanılan veri setinin kısa tasviri ve modellerin detaylı açıklaması yapılmış, üçüncü bölümde ise veri setinin temel istatistikleri hakkında bilgi verildikten sonra, bulguların analizi gerçekleştirilmiştir. Son bölüm olan dördüncü bölümde de çalışmanın sonuçlarının özeti verilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE VERİ SETİ

Araştırmanın bulgularına geçmeden önce, araştırmada kullanılacak veri seti ve tahmin yöntemleri tanıtılacaktır. Çalışmadaki, tahmin yöntemlerinin tanımlanmasında Patton vd.'nin (2019) çalışması esas alınacaktır. Riske maruz değer (RmD) ve beklenen kayıp (BK) değerlerinin tespiti için genelleştirilmiş otoregresif skor (GAS), ARMA-GARCH tabanlı modeller ve hem GAS hem de ARMA-GARCH tabanlı modellerin karışımından oluşan melez modeller kullanılacaktır. Ayrıca, basit kayan pencere yöntemi de bu yöntem kümesine eklenmiştir.

2.1. Veri Seti

Bu çalışmada BIST 100 endeksinin yüksek frekanslı getirileri üzerine çalışılacaktır. Eldeki dakikalık veri setinden, Nisan 2016 ile Şubat 2019 arasındaki endeks fiyatı kullanılarak farklı frekanslarda getiriler elde edilecektir. Bu araştırmada 5, 15, 30 dakikalık yüksek frekanslı; ve 1 saat ve 1 günlük düşük frekanslı getiriler elde edilecektir. Bu getiriler, belirtilen zaman aralığındaki kapanış fiyatlarının logaritmik farkının alınmasıyla, fiyattaki yüzde değişim şeklinde oluşturulacaktır. Patton vd.'de (2019) olduğu gibi, edilen getirilerin sifıra eşit olması durumunda (tatil ve piyasanın kapanmasından dolayı), bu getiriler analiz dışı bırakılacaktır*. Eğer, dakikalık fiyat serisi, n toplam dakikalık gözlem sayısı olmak üzere, $\{P_i\}_{i=1}^n$ olarak tanımlanırsa, analizde kullanılacak getiri serisini farklı frekanslara göre, $f \in \{5,15,30,60,540\}^\dagger$ için, $t := i \times f \in \{1, \dots, [n/f]\}$ olmak üzere, $r_t^{(f)} = [\log(P_{f \times i}) - \log(P_{f \times (i-1)})] \times 100$ şeklinde gösterilecektir.

2.2. Riske Maruz Değer ve Beklenen Kayıp için Tutarlı bir Skor Kuralı ve İki Faktörlü FZ Modeli

Araştırmada kullanılacak yöntemlerden bahsetmeden önce bu yöntemleri temelini oluşturan kayıp fonksiyonu tanıtılacaktır. Fissler ve Ziegel (2016) ve Patton vd. (2019), RmD ve BK değerlerinin eşanlı olarak tanımlanması için şu skor fonksiyonunu (FZ skoru) önermiştir:

$$L_{FZ}(r_t^{(f)}, v_t, e_t; \alpha) = -\frac{1}{\alpha e_t} \mathbf{1}\{r_t^{(f)} \leq v_t\} (v_t - r_t^{(f)}) + \frac{v_t}{e_t} + \log(-e_t) - 1. \quad (1)$$

Yukarıdaki denklemde v_t RmD için ve e_t BK için aşağıda göstereceğimiz şekilde belirlenecek değerlerdir. Diğer tarafta $\alpha \in [0,1]$ dağılım değeri, ve $r_t^{(f)}$ daha önce de tanımlandığı gibi getiri serisidir. Fissler ve Ziegel'e (2016) göre Denklem (1)'deki kayıp kuralı, RmD ve BK için "sağlanabilir" bir fonksiyondur. Bu fonksiyonla ve sağlanabilirlik terimiyle ilgili detaylar Fissler ve Ziegel (2016) ve Patton vd.'de (2019) bulunabilir. Bu çalışmada, Patton vd.'ni (2019) takiple RmD ve BK için dinamik yarı-parametrik modeller tanımlanacaktır. Bu modellerin çözümlenmesinde standart kayıp fonksiyonları (hata teriminin kareler toplamı veya olabilirlik fonksiyonu gibi) yerine Denklem (1)'de tanımlanan FZ skor kuralı kullanılacaktır. İlk önce, RmD ve BK serileri, bilinmeyen parametreler θ ve t anına kadar olan bilgi kümesi \mathcal{F}_t 'nin içerisinde yer alan bir matris olan Z_t 'nin fonksiyonu şeklinde yazılabilir. Bu durumda Denklem (2)'deki optimizasyon, bu serileri oluşturan parametrelerin tahminini, ve bu tahminler yardımıyla hesaplanacak RmD ve BK serilerini verecektir.

$$\hat{\theta} = \underset{\theta}{\operatorname{argmin}} \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T L_{FZ}(r_t^{(f)}, v(Z_{t-1}; \theta), e(Z_{t-1}; \theta); \alpha). \quad (2)$$

* Bu durum bizim veri setimiz için geçerli değildir. Yani, sıfır getiriye sahip olabilecek veriler (tatil ve piyasanın kapalı olduğu durumlar) hali hazırda veri setinde bulunmamaktadır. Ancak, diğer uygulamacıların, bu konuda dikkatini çekmek için bu ifade kullanılmıştır.

† Bir gün içerisinde 9 saatlik işlem yapıldığı varsayılmaktadır.

Belirli Z_t matrisi ve tahmin edilen parametre vektörü $\hat{\theta}$ için, $r_t^{(f)}$ serisinin RmD ve BK tahminleri sırasıyla $\hat{v}_t = v(Z_{t-1}; \hat{\theta})$ ve $\hat{e}_t = e(Z_{t-1}; \hat{\theta})$ şeklinde oluşturulabilir. Bu tahminleri elde edebilmek için gerekli $v(\cdot)$ ve $e(\cdot)$ fonksiyonları, Creal vd'nin (2013) önerdiği GAS modeline uygun olacak şekilde kullanılacaktır. Bu model, en genel haliyle iki faktörlü olarak (bu model 2 faktörlü FZ modeli olarak isimlendirilecektir.) Denklem (3)'teki gibi ifade edilebilir.

$$\begin{bmatrix} v_{t+1} \\ e_{t+1} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \omega_v \\ \omega_e \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \beta_v & 0 \\ 0 & \beta_e \end{bmatrix} \begin{bmatrix} v_t \\ e_t \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} a_{v,v} & a_{v,e} \\ a_{e,v} & a_{e,e} \end{bmatrix} H_t^{-1} \nabla_t \quad (3)$$

Yukarıdaki denklemde, ∇_t ve H_t sırasıyla FZ fonksiyonun $[v_t, e_t]^T$ vektörüne göre skor (gradyan) vektörü ve Hessian matrisi olarak tanımlanabilir. Bu fonksiyonlarla ilgili detaylı bilgi, Patton vd.'da (2019) bulunabilir. Ayrıca, bu denklemde $[v_{t+1}, e_{t+1}]^T$ vektörü, gözlemlenemeyen örtük faktör olarak tanımlanacak ve bu vektör $\theta = [\omega_v, \omega_e, \beta_v, \beta_e, a_{v,v}, \dots, a_{e,e}]$ parametre vektörünün Denklem (2)'teki minimizasyonundan elde edilecek sonuçlar sonrasında hesaplanacaktır.

Bu iki faktörlü modele ek olarak, modeldeki faktör sayısını bire indirerek daha kısıtlı bir model ele alınacaktır. Bu modeldeki gözlemlenemeyen faktör (örtük değişken) κ_t olmak üzere, RmD ve BK dinamikleri şu şekilde gösterilebilir:

$$v_t = a \times \exp(\kappa_t), \quad e_t = b \times \exp(\kappa_t) \quad \text{ve} \quad \kappa_t = \omega + \beta \kappa_{t-1} + \gamma h_{t-1}^{-1} s_{t-1}. \quad (4)$$

Bu gösterimde s_t ve h_t tek değişkenli değerlerdir ve FZ fonksiyonunun κ_t 'ye göre sırasıyla birinci ve ikinci türevidir. Ayrıca, $b < a < 0$ eşitsizlikleri, RmD ve BK'nın tanımlarından dolayı gerekmektedir. Bu modelde, $\theta = [\omega, \beta, \gamma, a, b]$ bilinmeyen parametre vektörünün (Denklem (2)'nin de yardımıyla) tahmin edilmesiyle hesaplanabilir.

Hem 2 faktörlü hem de 1 faktörlü model üzerinden çıkarımlar M-tahmin ediciler sınıfı göz önünde bulundurularak yapılabilir. Patton vd. (2019), belirli varsayımlar altında (bu makalede Varsayım 1), $\hat{\theta}$ 'in θ 'nin tutarlı bir tahmin edicisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Patton vd'nin (2019) Varsayımları 1 ve 2 altında $\hat{\theta}$ 'in asimptotik olarak normal dağıldığı belirtilmiştir. Dolayısıyla, bu iki sonuç kullanılarak, θ içindeki parametreler üzerinde istatistiki çıkarımlar normal dağılım altında yapılabilir.

2.3. Diğer RmD ve BK Tahmin Yöntemleri

Kısım 2.2'de tanımlanan FZ tabanlı GAS modellerinin performansını kıyaslamak için literatürde RmD ve BK değerlerini hesaplamak için kullanılan bazı modeller esas alınacaktır. Bu modeller, basit kayan pencere tahmini (KP) ve GARCH temelli modelleme olmak üzere iki sınıfa ayrılacaktır.

2.3.1. Basit Kayan pencere Tahmini

Bu yöntem, en basit RmD ve BK hesaplama yöntemi olup, belirli bir gözlem aralığında (pencerede) bu değişkenlerin hesaplanmasıyla oluşturulur. Eğer m , bu penceredeki toplam gözlem sayısı olarak alınırsa ve $Dağılım \widehat{dılıml}_\alpha$ α 'ncı dağılım dilimi olarak tanımlanırsa,

$$\widehat{RmD}_t^{(f)} = Dağılım \widehat{dılıml}_\alpha \left\{ r_t^{(f)} \right\}_{s=t-m}^{t-1} \quad \text{ve} \quad \widehat{BK}_t = \frac{1}{\alpha \times m} \sum_{s=t-m}^{t-1} r_s^{(f)} \mathbf{1} \left\{ r_s^{(f)} \leq \widehat{RmD}_t^{(f)} \right\}, \quad (5)$$

sırasıyla RmD ve BK'nın tahmin edicileri olarak kabul edilebilir. Bu çalışmada, $m = \{125, 250\}$ olarak alınacaktır.

2.3.2. ARMA-GARCH ve Melez Modeller Yardımıyla RmD ve BK Tahmini

Bu çalışmadaki bütün ARMA-GARCH modelleri Denklem (6) ve (7)'deki şekilde kullanılacaktır.

$$\begin{aligned} r_t^{(f)} &= \mu_t + u_t, & \mu_t &= \phi_0 + \sum_{i=1}^p \phi_i r_{t-i}^{(f)} + \sum_{i=1}^q u_{t-i}; & (6) \\ u_t &= \sigma_t \eta_t, & \sigma_t^2 &= \omega + \beta \sigma_{t-1}^2 + \gamma \left(r_t^{(f)} - \mu_t \right)^2 \quad \text{ve} \quad \eta_t \sim iid F_\eta(0,1) & (7) \end{aligned}$$

Denklem (6) ve (7)'deki modeli kapatmak için, $\eta_t \sim N(0,1)$ (n-GARCH), $\eta_t \sim \text{yatık } t(0,1, \zeta, \lambda)$ (yt-GARCH) olarak iki farklı dağılım varsayılmıştır. Dağılımlardan yt-GARCH'in parametrelerinden ζ basıklık ve λ yatıklık

parametreleri olmak üzere, yatık t dağılımına denk gelmektedir. Bu varsayımların yanında, η_t 'nin ampirik dağılım fonksiyonu kullanılarak da GARCH (ampd-GARCH) süreci tahmin edilecektir. Bu modeller, yarı-olabilirlik yöntemiyle tahmin edilebilir.

Araştırmada kullanacağımız diğer bir yöntemde, yarı-olabilirlikte kullanılan ve yukarıda belirtilen dağılım fonksiyonları yerine, FZ fonksiyonu kullanılarak GARCH modeli tahmin edilecektir. Bu yeni modele de GARCH-FZ ismi verilecektir.

Makalede kullanılacak olan ARMA-GRACH tabanlı modellerden n-GARCH, yt-GARCH, ampd-GARCH ve GARHC-FZ için, RmD ve BK şu şekilde elde edilecektir:

$$v_t = \mu_t + a\sigma_t, \quad a = F_{\eta}^{-1}(\alpha); \quad (8)$$

$$e_t = \mu_t + b\sigma_t, \quad b = E[\eta_t | \eta_t \leq a]. \quad (9)$$

Denklem (8) ve (9)'daki gösterime göre, ilk önce ARMA-GARCH modeli ile μ_t ve σ_t süreçlerinin tahminleri elde edilecek, daha sonra varsayılan dağılım fonksiyonları kullanılarak a ve b değerleri elde edilecektir. Son aşamada Denklem (8) ve (9) kullanılarak RmD ve BK serileri elde edilebilir. Dolayısıyla, GARCH tipi modeller RmD ve BK'yu iki aşamada tahmin ederken, GAS tipi modeller tek aşamada tahmin edecektir.

Ayrıca, GARCH ile GAS modelini aynı anda kullanan, Melez ismi verilen bir yöntemden de faydalanılacaktır. Bu yöntem şu denklemler olarak tanımlanmıştır:

$$r_t^{(f)} = \exp(\kappa_t)\eta_t, \quad \eta_t \sim iidF_{\eta}(0,1); \quad (10)$$

$$\kappa_t = \omega + \beta\kappa_{t-1} + \gamma \left[-\frac{1}{e_{t-1}} \left(\frac{1}{\alpha} 1\{r_{t-1}^{(f)} \leq v_{t-1}\} r_{t-1}^{(f)} - e_{t-1} \right) \right] + \delta \log |r_{t-1}^{(f)}|. \quad (11)$$

Denklem (11)'da yer alan e_t ve v_t değişkenleri tek faktörlü FZ modelinde olduğu gibi Denklem (4) ile belirlenecektir. Bunlara ek olarak, bu model de FZ minimizasyonu kullanılarak tahmin edilecektir.

Dolayısıyla yukarıda açıklamalarını vermiş olduğumuz dört ana yaklaşımı aşağıdaki gibi özet olarak listeleyebiliriz:

- 1- Denklem (3)'e denk gelen iki faktörlü GAS modeli (FZ 2 faktör modeli);
- 2- Denklem (4)'e denk gelen tek faktörlü GAS modeli (FZ 1 faktör modeli);
- 3- Denklem (6)-(9)'a denk gelen GARCH-FZ modeli. Yine örneklem dışı için de kullanılacak olan n-GARCH, yt-GARCH, ampd-GARCH tabanlı modeller;
- 4- Denklem (10) ve (11)'e denk gelen GARCH ile GAS "Melez" modeli.

Yukarıdaki listeden FZ 1 faktör, FZ 2 faktör, GARCH-FZ ve Melez modelleri önce örneklem içi (Bölüm 3.3), sonra yine aynı modeller n-GARCH, yt-GARCH, ampd-GARCH tabanlı modelleriyle örneklem dışı öngörülerini (Bölüm 3.4) için kullanılacaktır.

3. ÇALIŞMANIN BULGULARI

3.1. Veri setinin Temel Tanımlayıcı İstatistikleri

Çalışmanın bu kısmında, bir önceki kısımda tanımlanan yöntemler, BİST 100 endeks getirilerine uygulanacaktır. Eldeki dakikalık veriler, farklı frekanslarda çalışmaya izin vermektedir. Bu çalışmada, 5, 15, 30 dakika; 1 saatlik ve 1 günlük frekanslar kullanılacaktır. Beklenen kayıp yazınında her ne kadar günlük analiz yapılsa da, bu araştırmada farklı frekanslardaki risk ölçümlerinin ne kadar başarılı olduğu analiz edilecektir. Bu analize geçmeden, farklı frekansta oluşturulan getiri serilerinin tanımlayıcı istatistikleri incelenecektir. Tablo 1'de bu istatistikleri görülebilir.

Tablo 1: Getiri Serilerinin Temel Tanımlayıcı İstatistikleri

	5 dk.	15 dk.	30 dk.	1 saat	1 gün
Ortalama	9.2836	9.0313	8.5872	8.6446	8.3321
Std. Sap	20.4107	19.8503	19.2364	19.3765	19.0047
Yatıklık	-2.3309	-1.2441	-1.0698	-0.9569	-0.5349
Basıklık	117.118	41.5874	24.0725	15.0456	5.8337
RmD-0.01	-3.38732	-3.35251	-3.40529	-3.53632	-3.3929
	(-0.3439)	(-0.5836)	(-0.8259)	(-1.1788)	---
RmD-0.025	-2.35889	-2.36194	-2.35979	-2.37516	-2.4706
	(-0.2395)	(-0.4112)	(-0.5723)	(-0.7917)	---

RmD-0.05	-1.69683	-1.69679	-1.70668	-1.75901	-1.85
	(-0.1723)	(-0.2954)	(-0.4139)	(-0.5863)	---
RmD-0.10	-1.1379	-1.14208	-1.14942	-1.21167	-1.2994
	(-0.1155)	(-0.1988)	(-0.2788)	(-0.4039)	---
BK-0.01	-5.64119	-5.6548	-5.5314	-5.65534	-4.5136
	(-0.5728)	(-0.9844)	(-1.3416)	(-1.8851)	---
BK-0.025	-3.92057	-3.93379	-3.8838	-3.94593	-3.5302
	(-0.3981)	(-0.6848)	(-0.9420)	(-1.3153)	---
BK-0.05	-2.95963	-2.95718	-2.94099	-2.99383	-2.8371
	(-0.3005)	(-0.5148)	(-0.7133)	(-0.9979)	---
BK-0.10	-2.16932	-2.17193	-2.16787	-2.22266	-2.2066
	(-0.2203)	(-0.3781)	(-0.5258)	(-0.7409)	---

Bu tabloya göre, yıllık ortalama getiri %9 civarında olup, frekans azaldıkça azalma eğilimine girmektedir. Aynı şekilde, yıllık getirilerin standart sapmaları frekansla beraber azalan bir eğilime sahiptir. Önemli diğer bir bulgu ise, bütün frekanslarda getirinin eksi yatıklık değerine sahip olmasıdır. Bu durumda BİST 100 endeksine ait getirinin sola yatık olduğu söylenebilir. Ayrıca, bütün frekanslarda gözlemlenen büyük basıklık değeri, getiri değişkeninde kalın kuyruk özelliğine işaret etmektedir. Tabloda gösterilen ve bütün veriler için %5'lik dilim için hesaplanan beklenen kayıp ve riske maruz değerlerine bakılırsa, günlük olarak %2.8 beklenen kayıp ve %1.85 riske maruz değer gözlemlenmektedir. Bu tablodaki ilginç bir bulgu ise, günlük hale getirilmiş riske maruz değer artmaktayken, beklenen kayıpta açık bir gidişat görülmemektedir.

Her ne kadar Tablo 1, BIST 100'ün risk karakteristiği hakkında bir kanaat oluştursa da bu karakteristiğin temelini anlamak ve zaman içerisinde nasıl değiştiğini incelemek için daha detaylı bir analiz gerekmektedir. Bu çalışmadaki analiz Bölüm 2.3.2'nin sonunda listelenen modellerle Patton vd.'nin (2019) geliştirdiği yarı-parametrik dinamik model ve yazındaki diğer GARCH tabanlı yöntemlerle yapılacaktır. Ayrıca, analizde kullanılacak farklı modellerin BIST 100'e ait RmD ve BK tahminlerinin performansı kıyaslanacaktır.

3.2. Standart Zaman Serisi Analizi

RmD ve BK modellerini incelemeyen önce, eldeki veriler standart zaman seri modelleri ile tahmin edilecektir. Bu aşamadaki analizde, sıklıkla kullanılan Denklem (6) ve (7)'ye denk gelen ARMA ve GARCH modelleri kullanılacaktır. Bu kısımdaki analiz bir önceki kısımda yapılan analize ek olarak BIST 100 getiri serilerinin istatistik karakterinin daha detaylı olarak incelenmesi için yapılmıştır. FZ 1 faktör, FZ 2 faktör, GARCH-FZ ve Melez modelleriyle yapılan örneklem içi analiz bir sonraki kısımda sunulacaktır.

ARMA modeli tahmin edilirken en çok gecikme parametresi, hem AR hem de MA bileşenleri için 6 olarak kabul edilmiştir. GARCH analizi için ise Patton vd.'de (2019) olduğu gibi GARCH(1,1) modeli kullanılmıştır. Bu modeller, sırasıyla Denklem (6) ve (7)'de görülebilir. Denklem (6)'da, gecikme değerleri p ve q Bayes Bilgi kriteri (BIC) yardımıyla belirlenecektir. ARMA-GARCH tabanlı modellerden bir tanesi için kullanılan yatık $t(0,1, \zeta, \lambda)$ dağılımı Hansen'de (1994) tanımlanmıştır (yukarıda parametreler hakkında bilgi sağlanmıştır). Bu dağılımın da ele alınmasında neden, getiri değişkeninin basık ve yatık bir formda karşımıza çıkmasıdır (bknz. Tablo 1).

Bu bölümde kullanılan zaman serisi modellerinin ana parametreleri, örneklem içi olan 2016 Nisan ve 2018 Ocak arasındaki gözlemleri kullanılarak tahmin edilmiştir. Tablo 2'de bu modellerin tahmin çıktıkları görülebilir. Bu tabloda, eldeki serilerin basit bir ön incelemesi yapıldığı için ARMA modelinde sadece katsayı değerleri verilmiştir. Ancak, ilerleyen kısımlarda GARCH modeline sıklıkla başvuracağımız için hem katsayı hem de bu katsayıların standart sapmalarına yer verilmiştir.

Tablo 2: Getiri Değişkenlerinin ARMA ve GARCH Tahmini

		5 dk.	15 dk.	30 dk.	1 saat	1 gün
ARMA	ϕ_0	8.91E-04	0.0026	0.0047	0.0089	0.077
	R^2	2.75E-05	7.87E-05	1.46E-04	2.74E-04	0.0023
GARCH	ω	0.0014 (2.16E-9)	0.0083 (0.0000)	0.0000 (0.0000)	0.1207 (0.0007)	0.0140 (0.0001)
	β	0.3230 (0.0001)	0.1313 (0.0001)	0.0038 (0.0000)	0.0364 (0.0001)	0.0292 (0.0001)
	γ	0.6770 (4.71E-5)	0.6599 (0.0005)	0.9955 (0.0000)	0.9610 (0.0424)	0.9590 (0.0002)
	ν	2.8637 (0.0181)	2.8524 (0.0253)	2.9321 (0.1335)	2.8797 (0.0152)	4.7875 (1.3739)
	λ	-0.0328 (0.0053)	-0.0156 (0.0068)	-0.0091 (0.0038)	-0.0219 (0.0209)	0.0474 (0.0937)

Bir taraftan, ARMA analizine bakıldığında bütün seriler için Bayes Bilgi kriteri $p = q = 0$ denklğini göstermektedir. Bu durumda zaman serisi modeli ortalama ve hata teriminden oluşmaktadır. Her bir seri için ortalama değer sifira yakın olmakla beraber, sayisal olarak frekans azaldıkça artma eğilimindedir. Aynı durum modelin uyum iyiliğinde de görülmektedir. Bütün modelleri uyum iyiliği sifira çok yakındır. Bu durum ARMA modelinin getiri serilerini çok iyi açıklayamadığını göstermektedir. Yani, bu modellerin tahmini doğrultusunda BIST 100 getiri serilerinin sifir ortalama getiriye yakın, rastlantısal şekilde hareket etmektedir. BIST 100 yüksek frekanslı getiri serilerinin arasında özilinti olmaması, BIST 100 endeksi fiyatlarının, Etkin Piyasa Hipotezi doğrultusunda (Fama, 1970), etkin şekilde oluştuğuna işaret etmektedir. Bu bulgu da fiyatların martingal (martingale) gidişata sahip olduğunu ve standart piyasa mikro yapısına göre gidişat gösterdiğini belirtmektedir (Alfonsi ve Schied, 2010; Bayraktar ve Ludkovski, 2014).

Diğer taraftan, GARCH modellerine bakıldığında gayet kalıcı bir varyans tipiyle karşılaşılmaktadır. Bütün seriler için $\beta + \gamma$ değeri bire çok yakın seyretmektedir. Yani BIST 100 endeksi getirilerinde risk seviyesi kalıcılık göstermektedir. Bu sonuç, Bekaert and Harvey'nin (1997) gelişmekte olan piyasalardaki risk seviyelerinin gelişmişlere göre daha yüksek olduğu bulgusu ışığında daha da anlam kazanmaktadır. Diğer önemli bir bulgu ise, serilerin gözlem frekansı azaldıkça β parametresi azalmakta, γ parametresinin değeri artmaktadır. Bu durum bize frekans bazlı volatiliteler farklılıklarını işaret etmektedir. Ayrıca, bütün serilerin tahmin edilen yatıklık parametreleri her ne kadar negatif olsa da bu değerler sifira çok yakındır. Bunlarda 5, 15 ve 30 dakikalık frekanslara ait serilerin yatıklık parametreleri eksi ve istatistiki olarak anlamlıdır, 1 saat ve 1 günlük serilerdeyse istatistiki olarak anlamsız yatıklık parametresi gözlemlenmektedir. Basıklık değerleri ise ikinin üzerinde olduğu için kalın kuyruk özelliğine işaret etmektedir.

3.3. Örneklem İçi Tahmin Sonuçları

Bir önceki kısımda belirtildiği üzere, eldeki veri setinin yaklaşık 2 yıllık kısmını (Mart 2016-Ocak 2018) örneklem içi olarak belirleyip, farklı RmD ve BK modelleri tahmin edilecektir. Bu tahmin değerleri kullanılarak veri setinin örneklem dışı olarak kabul edilen kısmında (Ocak 2018-Şubat 2019) ise $\alpha = 0.05^{\dagger}$ için RmD ve BK değerlerinin öngörü (forecast) işlemi bir sonraki kısımda gerçekleştirilecektir. Öncelikle, örneklem içi tahmin sonuçları, dört farklı model için, Tablo 3 ve 4'te sunulmuştur.

Tablo 3: 5, 15 ve 30 Dakikalık Getiri Serileri İçin Riske Maruz Değer ve Beklenen Kayıp Tahminleri

5 dakika						
	GARCH-FZ	FZ 1 Faktör	Hibrit		FZ 2 Faktör	
					RmD	BK
β	0.7542	0.9356	0.8786	ω	-0.0025	-0.0059
	(0.0289)	(0.0056)	(0.0212)		(0.0002)	(0.0011)
γ	0.2608	0.0152	0.0520	b	0.9822	0.9751
	(0.0554)	(0.0011)	(0.0146)		(0.0014)	(0.0047)
a	-1.2176	-0.1399	-0.5793	a_v	-0.1302	0.0030

[†] Diğer α değerleri için sonuçlar mevcut olup, yazarlar tarafında istek doğrultusunda sağlanacaktır.

	(0.014)	(0.0438)	(0.0791)		(0.0182)	(0.0006)
b	-1.9858	-0.2305	-0.9401	a_e	-0.1123	0.0068
	(0.0388)	(0.0732)	(0.1293)		(0.0529)	(0.0018)
δ	----	----	0.0116			
	----	----	(0.0011)			
Ort. Kayıp	-1.4792	-1.4584	-1.4844	Ort. Kayıp	-1.4601	
15 dakika						
	GARCH-FZ	FZ 1 Faktör	Hibrit		FZ 2 Faktör	
					RmD	BK
β	0.5766	0.9774	0.9736	ω	-0.0022	-0.0075
	(0.0517)	(0.0051)	(0.0054)		(0.0005)	(0.0031)
γ	0.2050	0.0062	0.0047	b	0.9912	0.9817
	(0.0262)	(0.0005)	(0.0011)		(0.0019)	(0.0072)
a	-1.4167	-0.2483	-0.4073	a_v	-0.0039	0.0033
	(0.0192)	(0.0959)	(0.2934)		(0.0217)	(0.0009)
b	-2.3459	-0.3936	-0.6597	a_e	-0.0016	0.0062
	(0.0643)	(0.1537)	(0.4758)		(0.0755)	(0.002)
δ	----	----	0.0066			
	----	----	(0.0004)			
Ort. Kayıp	-0.8880	-0.8945	-0.8971	Ort. Kayıp	-0.9018	
30 dakika						
	GARCH-FZ	FZ 1 Faktör	Hibrit		FZ 2 Faktör	
					RmD	BK
β	0.9929	0.9867	0.9856	ω	-0.0085	-0.0145
	(0.0173)	(0.0034)	(0.0038)		(0.0022)	(0.0067)
γ	0.0027	0.0061	0.0041	b	0.9763	0.9742
	(0.0006)	(0.0003)	(0.0001)		(0.0060)	(0.0120)
a	-2.0393	-0.3565	-0.7030	a_v	-0.0517	0.0054
	(0.0807)	(0.1741)	(0.9385)		(0.0484)	(0.0020)
b	-3.3389	-0.5757	-1.1360	a_e	-0.0120	0.0081
	(0.2030)	(0.2783)	(1.5056)		(0.1106)	(0.0032)
δ	----	----	0.0044			
	----	----	(0.0011)			
Ort. Kayıp	-0.5504	-0.5811	-0.5821	Ort. Kayıp	-0.5814	

Tablo 3'te Denklem (3)'e denk gelen FZ 2 faktör modeli incelendiğinde, bütün seriler için b parametresi hem RmD hem de BK için 1'e yakın olup, bu iki değişkenlerin kalıcı ve durağan olmaması, yani birim köke yakın olma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Beklenildiği üzere ω ile tanımlanan kesim/sürüklenme katsayısı, bütün frekanslar için RmD için anlamlı ve eksi; BK serisi ise 15 ve 30 dakikalık serilerde %5 düzeyinde, 5 dakikalık frekansta %1 düzeyinde anlamlı ve işareti eksi çıkmaktadır. Ancak, 2 faktörlü modelde rastsal kısmı belirleyen bileşen olan A matrisinin (Denklem (3)'teki $a_{v,v}, a_{v,e}, a_{e,v}, a_{e,e}$ girdileri olan matris) elamanları RmD için 5 dakika haricinde bütün frekanslarda anlamsız görünmektedir. 5 dakikalık frekansta ise bu katsayılar %5 düzeyinde anlamlıdır. Bu durumda RmD değeri, istatistiki olarak ne kendi skorundan ne de BK'nın skorundan kuvvetli bir şekilde etkilenmektedir. Halbuki, BK bütün frekanslarda hem kendi hem de RmD'in skorundan beslense de 30 dakikalık frekansta kendi skorundan %5'lik anlamlılık düzeyinde etkilenmektedir. Tablo 4'te ise benzer bir durum mevcuttur. 1 saatlik frekansta BK hem kendi hem de RmD'nin skorundan pozitif ve anlamlı olarak etkilenirken, 1 günlük serilerde skorlar her iki değişken içinde anlamsız hale gelmektedir. Tablo 4'te bu model için diğer

parametreler anlamlı ve Tablo 3'tekine benzer bir davranış sergilemektedir. BK'nın Denklem (3)'teki tanımı itibarıyla yüksek frekanslarda RmD değerleriyle etkileşim içerisinde oluşu beklentiyi karşılarken, günlük frekansta etkileşimde olmayışı enteresan bir sonuç teşkil etmektedir.

Tablo 4: 1 Saat ve 1 Günlük Getiri Serileri İçin Riske Maruz Değer ve Beklenen Kayıp Tahminleri

1 saat						
	GARCH-FZ	FZ 1 Faktör	Hibrit		FZ 2 Faktör	
					RmD	BK
β	0.9205	0.9848	0.9788	ω	-0.0065	-0.0120
	(0.3605)	(0.0056)	(0.0078)		(0.0032)	(0.009)
γ	0.5866	0.0063	0.0045	b	0.9871	0.9854
	(1.0064)	(0.0003)	(0.0002)		(0.0063)	(0.0111)
a	-0.3271	-0.5060	-0.7728	a_v	-0.0011	0.0030
	(0.1443)	(0.1939)	(1.6670)		(0.0709)	(0.0024)
b	-0.5519	-0.8269	-1.2906	a_e	-0.0055	0.0053
	(0.4141)	(0.3146)	(2.7614)		(0.2000)	(0.0063)
δ	----	----	0.0061			
	----	----	(0.0025)			
Ort. Kayıp	-0.1658	-0.1980	-0.2011	Ort. Kayıp	-0.2028	
1 gün						
	GARCH-FZ	FZ 1 Faktör	Hibrit		FZ 2 Faktör	
					RmD	ES
β	0.8839	0.984	0.9839	ω	-0.0187	-0.0241
	(0.1251)	(0.0105)	(0.0112)		(0.0126)	(0.0189)
γ	0.1284	0.0109	0.0109	b	0.9888	0.9902
	(0.0254)	(0.0008)	(0.0051)		(0.0082)	(0.0081)
a	-1.4177	-1.5552	-1.5542	a_v	-0.3178	-0.0043
	(0.2439)	(1.451)	(9.5715)		(0.1935)	(0.0053)
b	-2.1134	-2.4043	-2.4013	a_e	-0.0458	0.0141
	(0.5830)	(2.2155)	(14.8853)		(0.5139)	(0.0163)
δ	----	----	0.0000			
	----	----	(0.0000)			
Ort. Kayıp	0.8879	0.8484	0.8482	Ort. Kayıp	0.8338	

1 faktörlü GAS modelinin tahmininde kesim/sürüklenme katsayısı Patton vd.lerini (2019) takiple sıfıra eşitlenmiştir. Bu kısıtın sebebi, 1 faktörlü modelin tanımlanma sorunlarından kaçınma olarak açıklanabilir. Dolayısıyla, bu model için ω haricinde diğer katsayılara odaklanılacaktır. Öncelikle, gözlemlenemeyen durum değişkenini besleyen iki parametreden β , bütün frekanslarda 0.95'in üzerinde yani durağan olmama durumuna çok yakın bir seyir izlemektedir. Bunun yanında γ parametresi bütün frekanslarda anlamlıdır ve artı değer almaktadır. Bu durum bize, skordaki bir artışın parametre değerine artı yönde katkı verdiğini göstermektedir. Ayrıca, sırasıyla RmD ve BK'yı karakterize eden a ve b parametreleri bütün frekanslarda beklendiği gibi eksi değer almaktadır. Bu parametreler 1 günlük frekans haricinde istatistiki en az %5 düzeyinde anlamlıdır.

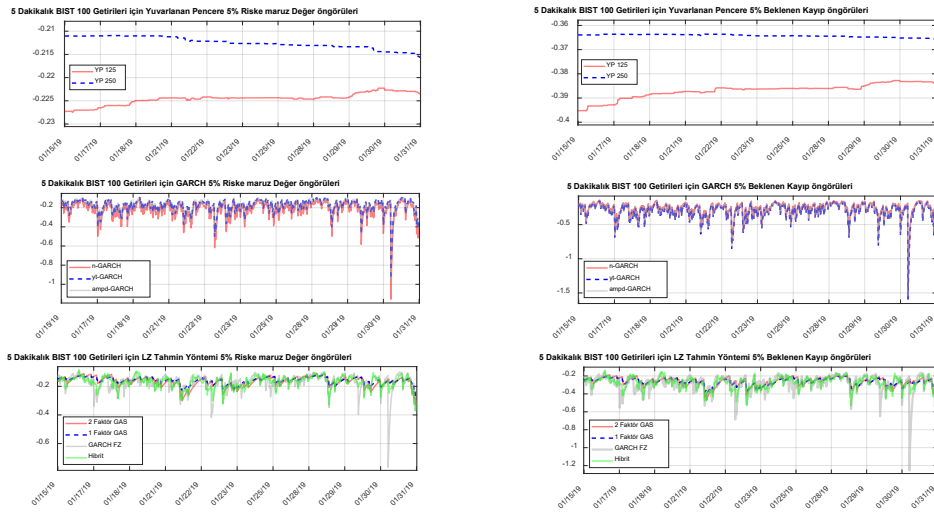
Denklem (1) ve (6)-(9)'un kullanılmasıyla türetilen GARCH-FZ modelinde, bir taraftan, AR(1) parametresi β , bütün frekanslarda %1 düzeyinde anlamlı olsa dahi frekanslar arasında varyasyon göstermektedir. Öyle ki, bu parametre 30 dakikalık getirilerde en yüksek değerinin (0.9929) alırken, 15 dakikalık getirilerde en düşük değerini almaktadır (0.5766). Öte yandan, MA(1) parametresi γ ise 1 saatlik getiriler haricinde diğer getiriler için %1 düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca, RmD'yi belirleyen a parametresi bütün getiriler için %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı iken BK'yı belirleyen b parametresi 1 saatlik getiriler haricinde %5 düzeyinde istatistiki anlamlıdır.

İncelenecek son yöntem olarak, Denklem (10) ve (11)'e denk gelen Melez yöntemde, bütün getiri serilerinde GARCH parametreleri β ve δ %1 ve %5 seviyelerinde anlamlı çıkmaktadır. Buna ek olarak, β ve δ parametrelerinin değerleri ile RmD ve BK serilerinin gayet kalıcı bir gidişat sergiledikleri söylenebilir. Ancak, RmD ve BK serilerinin belirlenmesinde kullanılan a ve b parametreleri 5 dakikalık getiriler haricinde istatistiki olarak anlamsız görünmektedir. Son olarak, skor fonksiyonuyla RmD ve BK serilerinin ilişkilendiren γ parametresi bütün getiriler için anlamlı ve pozitif olarak bulunmuştur.

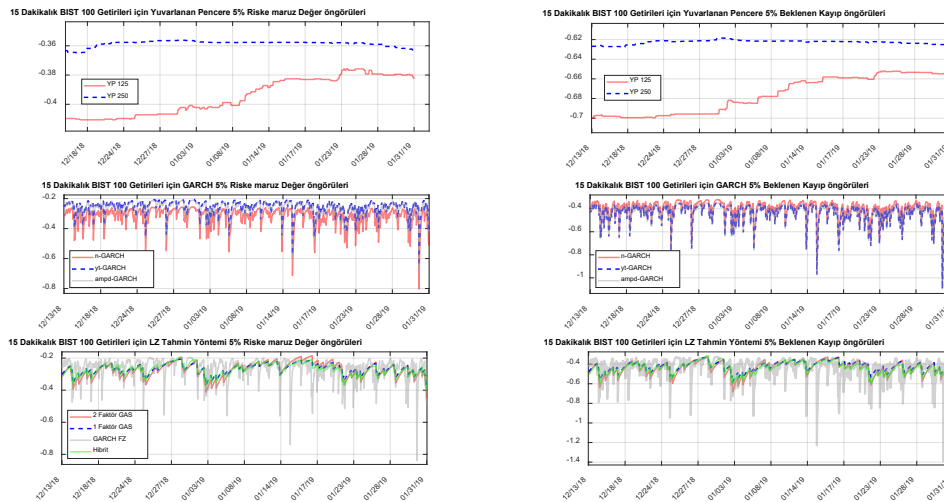
3.4. Örneklem Dışı Öngörü

Örneklem içi tahminleri elde ettikten sonra, bu tahminleri kullanarak örneklem dışındaki seriler üzerine öngörü işlemi yapılacaktır. Bu işlemde sadece $\alpha = 0,05$ ihtimal değeri kullanılacaktır. Kullanılacak modeller, çalışmamızın 3.3. kısmında açıklanan modellere ek olarak şunlardır: 1) 125 aralıkla (yaklaşık finansal yarıyıl) hesaplanan basit kayan pencere (KP125 şeklinde gösterilecektir), 2) 250 aralıkla (yaklaşık bir finansal yıl) hesaplanan basit kayan pencere (KP250 şeklinde gösterilecektir), 3) Normal dağılım altında ARMA-GARCH modeli (n-GARCH şeklinde gösterilecektir), 4) Yatık t dağılım altında ARMA-GARCH modeli (yt-GARCH şeklinde gösterilecektir), ve 5) Ampirik dağılım fonksiyonu altında ARMA-GARCH modeli (ampdf-GARCH şeklinde gösterilecektir). Dolayısıyla toplamda dokuz model kullanılmıştır.

Yukarıda 3 ve 5. Maddelerde sıralanan bütün ARMA-GARCH modellerinde Tablo 2'deki özellikler kullanılmıştır. Ayrıca, öngörü işlemleri dış örneklem olan 2018 Ocak ve 2019 Şubat tarihleri arasında yapılacaktır. Bu grafikler Şekil 1-5'te sunulacaktır. Ancak, grafiklerin okunabilirliğini arttırmak için sadece son 1000 öngörü değeri bu grafiklerde sunulacaktır⁵.

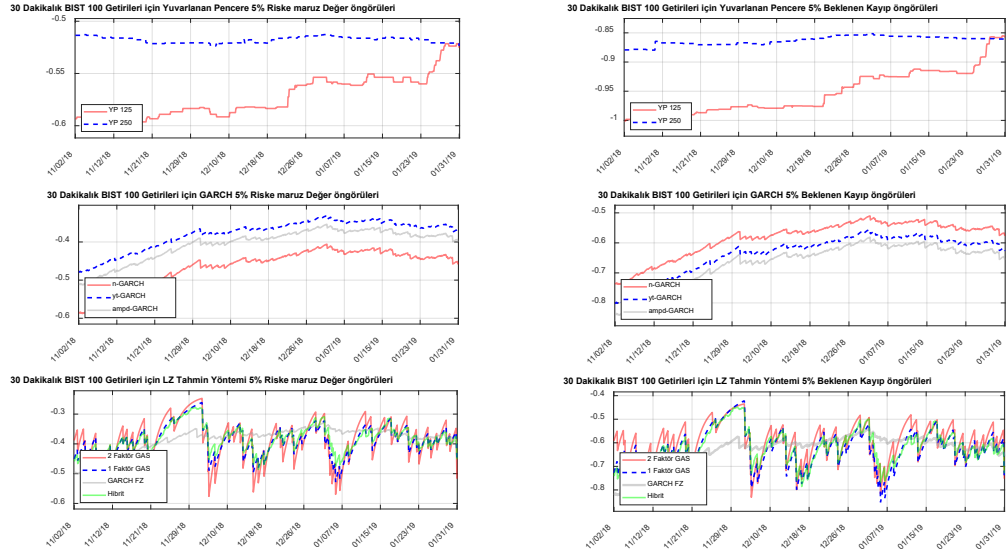

Şekil 1: 5 Dakikalık Getirileri için RmD ve BK Öngörülleri

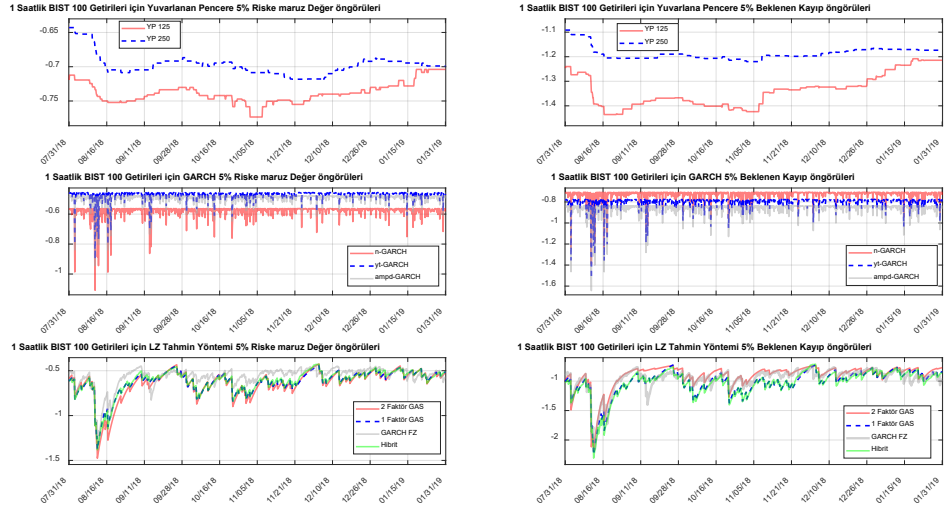

Şekil 2: 15 Dakikalık Getirileri için RmD ve BK Öngörülleri

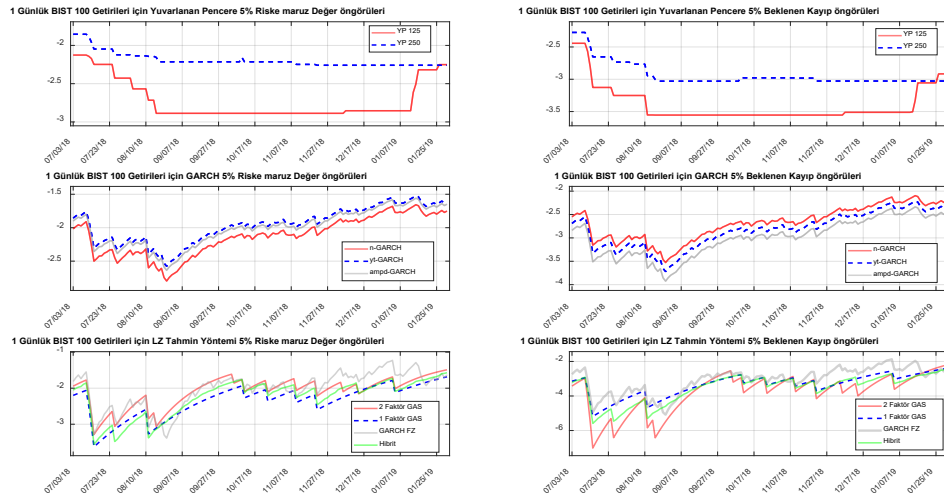
⁵ Eğer toplam öngörü sayısı 1000'den az ise bütün öngörü değerleri grafikte sunulacaktır.

Şekil 3: 30 Dakikalık Getirileri için RmD ve BK Öngörülleri

Şekil 4: 1 Saatlik Getirileri için RmD ve BK Öngörülleri

Şekil 5: 1 Günlük Getirileri için RmD ve BK Öngörülleri

Şekil 1-5'te grafiklerden genel olarak şu yorumlar yapılabilir: 1) Kayan pencere yöntemiyle elde edilmiş RmD ve BK serileri basamak fonksiyonu şeklinde ortaya çıkmakta ve diğer yöntemlerin çıktıklarına göre daha az dalgalanma göstermektedir. Ayrıca, RmD neredeyse doğrusal bir yapı sergilemektedir. 2) Yüksek frekanslarda en fazla dalgalanma GARCH modellerinde ortaya çıkmakla beraber, düşük frekanslarda LZ fonksiyonu kullanılarak elde edilen sonuçlarda daha fazla dalgalanma göze çarpmaktadır. 3) Günlük frekansta GARCH ve FZ modelleriyle elde edilen sonuçlara göre RmD ve BK öngörülerinin varyansı örneklem sonlarına doğru düşmekle beraber, bu öngörülerin örneklem sonuna doğru hafif bir yükselme eğilimine girdiğinden bahsedilebilir.

3.4.1. Öngörü Uygunluğu Testleri

Bu kısımda, farklı frekanslar kullanılarak elde edilen öngörülerin uygunluğu ve birbirleriyle kıyaslaması yapılacaktır. Bu bağlamda, öngörülerini kıyaslamak için Diebold ve Mariano (1995) testini, öngörü uygunluk testi olarak da Patton vd.'ni (2019) takiple Engle ve Manganelli'nin (2004) "Dinamik Dağılım dilimi" (DK) testi kullanılacaktır. Bu testlerin detayları, Patton vd.'de (2019) bulunabilir. Ancak, Engle ve Manganelli (2004) şu şekilde kısaca özetlenebilir. v_t ve e_t sırasıyla RmD ve BK'in öngörülleri olsun. $\lambda_{v,t}^s = 1\{Y_t \leq v_t\} - \alpha$ ve $\lambda_{e,t}^s = (1/\alpha) 1\{Y_t \leq v_t\}(Y_t/e_t) - 1$ sırasıyla RmD ve BK için standartlaştırılmış hata terimleri olarak tanımlansın. Burada kullanılan λ terimiyle, çalışmada kullanılan yatık $t(0,1, \zeta, \lambda)$ dağılımındaki λ birbirinden farklı terimlerdir. Bu kısımda tanımlanan her bir λ değişkeni için şu regresyon modelleriyle çalıştırılacaktır.

$$\lambda_{v,t}^s = \beta_{v,0} + \beta_{v,1}\lambda_{v,t-1}^s + \beta_{v,2}v_t + \epsilon_{v,t}, \quad (12)$$

$$\lambda_{e,t}^s = \beta_{e,0} + \beta_{e,1}\lambda_{e,t-1}^s + \beta_{e,2}e_t + \epsilon_{e,t}. \quad (13)$$

Bu regresyon modellerinde, RmD modelinde öngörünün optimal olması için $H_0: \beta_{v,0} = \beta_{v,1} = \beta_{v,2} = 0$ hipotezinin, ve BK modelinde öngörünün optimal olması için $H_0: \beta_{e,0} = \beta_{e,1} = \beta_{e,2} = 0$ hipotezinin reddedilmemesi gerekmektedir.

Tablo 5: Engle ve Manganelli (2004) Testi Sonuçları

5 dakika				15 dakika			
Model	Ort. Kayıp	Üi p-değeri		Model	Ort. Kayıp	Üi p-değeri	
		MZ-RmD	MZ-BK			MZ-RmD	MZ-BK
KP-125	-0.988	0.000	0.000	KP-125	-0.446	0.000	0.000
KP-250	-0.943	0.000	0.000	KP-250	-0.400	0.000	0.000
N-GARCH	-1.116	0.000	0.000	N-GARCH	-0.468	0.106	0.000
Yt-GARCH	-1.112	0.000	0.000	Yt-GARCH	-0.440	0.000	0.000
Ampd-GARCH	-1.108	0.000	0.000	Ampd-GARCH	-0.452	0.000	0.000
2 FAKTÖR GAS	-1.096	0.000	0.000	2 FAKTÖR GAS	-0.506	0.000	0.000
1 FAKTÖR GAS	-1.084	0.000	0.000	1 FAKTÖR GAS	-0.487	0.000	0.000
GARCH FZ	-1.110	0.000	0.000	GARCH FZ	-0.446	0.000	0.000
Hibrit	-1.118	0.000	0.000	Hibrit	-0.502	0.000	0.000
30 dakika				1 saat			
Üi p-değeri				Üi p-değeri			

Model	Ort. Kayıp	MZ-RmD	MZ-BK	Model	Ort. Kayıp	MZ-RmD	MZ-BK
KP-125	-0.127	0.000	0.000	KP-125	0.187	0.004	0.000
KP-250	-0.066	0.000	0.000	KP-250	0.235	0.000	0.000
N-GARCH	-0.138	0.000	0.001	N-GARCH	0.308	0.000	0.000
Yt-GARCH	-0.137	0.000	0.000	Yt-GARCH	0.387	0.000	0.000
Ampd-GARCH	-0.156	0.000	0.000	Ampd-GARCH	0.313	0.000	0.000
2 FAKTÖR GAS	-0.155	0.000	0.000	2 FAKTÖR GAS	0.182	0.000	0.000
1 FAKTÖR GAS	-0.163	0.000	0.000	1 FAKTÖR GAS	0.173	0.000	0.000
GARCH FZ	-0.146	0.000	0.000	GARCH FZ	0.206	0.000	0.000
Hibrit	-0.161	0.000	0.000	Hibrit	0.167	0.000	0.001
1 Gün							
Uİ p-değeri							
	Model	Ort. Kayıp	MZ-RmD	MZ-BK			
	KP-125	1.172	0.067	0.090			
	KP-250	1.201	0.114	0.077			
	N-GARCH	1.128	0.179	0.161			
	Yt-GARCH	1.169	0.058	0.101			
	Ampd-GARCH	1.145	0.058	0.136			
	2 FAKTÖR GAS	1.123	0.083	0.275			
	1 FAKTÖR GAS	1.070	0.285	0.167			
	GARCH FZ	1.174	0.077	0.099			
	Hibrit	1.080	0.146	0.175			

Bu hipotez testlerine ait bilgiler Tablo 5'te görülebilir. Bu tablonun ilk sütununda öngörü modellerinin ortalama kayıp değerleri, ikinci sütununda RmD modeli için optimallik testinin p-değeri, ve üçüncü sütununda ise BK modeli için optimallik testinin p-değeri görülebilir. Bu testin boş hipotezi "öngörü optimaldir" şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla, öngörünün optimal olması için bu teste ait p-değerinin, seçilen anlamlılık düzeyinden yüksek olması beklenmektedir. Bu bağlamda, günlük frekans haricinde bütün frekanslarda (15 dakikalık n-GARCH RmD modeli haricinde), hem RmD hem de BK için öngörüler optimal değildir. Çünkü, bu testlerdeki p-değerleri en küçük anlamlılık düzeyi %1'den küçüktür. Bu durum yüksek frekansta öngörüye ait hata teriminin öz ilintili olması veya öngörüyle hata terimi arasındaki ilişkinin ortadan kalkmamış olmasına bağlanabilir. Ancak, bu durum %5 anlamlılık düzeyinde 1 günlük getiriler için söz konusu değildir; bütün modellerde %5 anlamlılık düzeyinde optimal öngörü oluşturulmaktadır. Bu modellerden, Melez, n-GARCH ve 1 Faktörlü GAS modelleri hem RmD hem de BK için optimal öngörü %10'luk anlamlılık düzeyinde oluşturulmaktadır. Yüksek frekansa dayalı bulgular, ARMA-GARCH analizinde BIST 100 getirilerinin etkin olduğuna dair bulgumuzdan farklıdır. Yani, daha detaylı analizler fiyatlamaların etkin oluşmayabileceği sonucunu ortaya koymaktadır.

İkinci testimiz olan Diebold ve Mariano (1995) testi ise iki öngörü modelinin ortalama kayıp değeri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını t-testi yardımıyla ölçmektedir. Bu bağlamda, Tablo 6 ve 7'de bu test istatistiklerinin değerleri görülmektedir. Bu tablolardaki değerler, "satırdaki modelin ortalama kaybı" eksi "sütundaki modelin ortalama kaybı" şeklinde tanımlanmıştır. Ortalama kaybın düşük olması modelin uyum iyiliğini arttırdığını düşünülürse, hücrelerdeki değerlerin pozitif olması sütundaki modelin satırdaki modele göre daha iyi performans gösterdiği söylenebilir (Patton vd., 2019). Ayrıca, hücredeki değerlerin kalın olarak yazılması iki test arasındaki farkın %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna varılabilir.

Tablo 6: Yüksek Frekanslı Getiriler İçin Diebold ve Mariano (2004) Testi

5 Dakika									
	KP-125	KP-250	n-GARCH	yt-GARCH	ampd-GARCH	FZ 2 Faktör	FZ 1 Faktör	GCH-FZ	Hibrit
KP-125	---	-5.479	5.622	5.403	5.217	5.475	5.223	5.382	6.563
KP-250	5.479	---	6.126	6.000	5.882	6.229	6.125	6.047	7.022
n-GARCH	-5.622	-6.126	---	-1.206	-2.266	-1.645	-2.571	-1.427	0.181
yt-GARCH	-5.403	-6	1.206	---	-5.087	-1.297	-2.296	-0.89	0.702
ampd-GARCH	-5.217	-5.882	2.266	5.087	---	-0.963	-1.961	0.671	1.167
FZ 2 Faktör	-5.475	-6.229	1.645	1.297	0.963	---	-3.139	1.195	2.873
FZ 1 Faktör	-5.223	-6.125	2.571	2.296	1.961	3.139	---	2.305	4.423
GCH-FZ	-5.382	-6.047	1.427	0.89	-0.671	-1.195	-2.305	---	1.08
Hibrit	-6.563	-7.022	-0.181	-0.702	-1.167	-2.873	-4.423	-1.08	---

15 Dakika									
.	KP-125	KP-250	n-GARCH	yt-GARCH	ampd-GARCH	FZ 2 Faktör	FZ 1 Faktör	GCH-FZ	Hibrit
KP-125	---	-3.56	0.883	-0.262	0.241	2.484	1.858	-0.022	2.545
KP-250	3.56	---	2.376	1.408	1.857	3.497	3.292	1.499	3.696
n-GARCH	-0.883	-2.376	---	-3.987	-2.591	2.251	1.2	-3.241	2.224
yt-GARCH	0.262	-1.408	3.987	---	9.972	3.772	3.055	1.306	4.01
ampd-GARCH	-0.241	-1.857	2.591	-9.972	---	3.142	2.277	-1.557	3.288
FZ 2 Faktör	-2.484	-3.497	-2.251	-3.772	-3.142	---	-3.058	-3.357	-0.897
FZ 1 Faktör	-1.858	-3.292	-1.2	-3.055	-2.277	3.058	---	-2.448	4.227
GCH-FZ	0.022	-1.499	3.241	-1.306	1.557	3.357	2.448	---	3.424
Hibrit	-2.545	-3.696	-2.224	-4.01	-3.288	0.897	-4.227	-3.424	---
30 Dakika									
.	KP-125	KP-250	n-GARCH	yt-GARCH	ampd-GARCH	FZ 2 Faktör	FZ 1 Faktör	GCH-FZ	Hibrit
KP-125	---	-3.359	0.633	0.552	1.858	1.079	1.561	1.028	1.524
KP-250	3.359	---	2.818	3.222	3.638	2.792	3.222	3.198	3.311
n-GARCH	-0.633	-2.818	---	-0.13	2.939	0.749	1.299	0.968	1.295
yt-GARCH	-0.552	-3.222	0.13	---	3.339	0.847	1.459	2.243	1.52
ampd-GARCH	-1.858	-3.638	-2.939	-3.339	---	-0.073	0.407	-1.874	0.325
FZ 2 Faktör	-1.079	-2.792	-0.749	-0.847	0.073	---	1.295	-0.407	0.758
FZ 1 Faktör	-1.561	-3.222	-1.299	-1.459	-0.407	-1.295	---	-1.004	-0.474
GCH-FZ	-1.028	-3.198	-0.968	-2.243	1.874	0.407	1.004	---	1.012
Hibrit	-1.524	3.311	-1.295	-1.52	-0.325	-0.758	0.474	-1.012	---

Tablo 7: Düşük Frekanslı Getiriler için Diebold ve Mariano (2004) Testi

1 Saat									
.	KP-125	KP-250	n-GARCH	yt-GARCH	ampd-GARCH	FZ 2 Faktör	FZ 1 Faktör	GCH-FZ	Hibrit
KP-125	---	-2.467	-2.276	-3.407	-2.709	0.202	0.629	-0.725	0.887
KP-250	2.467	---	-1.861	-3.398	-2.289	1.831	2.138	1.003	2.282
n-GARCH	2.276	1.861	---	-5.318	-0.349	2.323	2.423	2.039	2.475
yt-GARCH	3.407	3.398	5.318	---	5.795	3.507	3.572	3.421	3.598
ampd-GARCH	2.709	2.289	0.349	-5.795	---	2.766	2.889	2.541	2.938
FZ 2 Faktör	-0.202	-1.831	-2.323	-3.507	-2.766	---	1.585	-1.694	2.107
FZ 1 Faktör	-0.629	-2.138	-2.423	-3.572	-2.889	-1.585	---	-2.25	1.576
GCH-FZ	0.725	-1.003	-2.039	-3.421	-2.541	1.694	2.25	---	2.526
Hibrit	-0.887	-2.282	-2.475	-3.598	-2.938	-2.107	-1.576	-2.526	---
1 Gün									
.	KP-125	KP 250	n-GARCH	yt-GARCH	ampd-GARCH	FZ 2 Faktör	FZ 1 Faktör	GCH-FZ	Hibrit
KP-125	---	-0.448	1.082	0.059	0.658	0.982	2.021	-0.028	2.082
KP-250	0.448	---	1.773	0.88	1.315	0.936	1.454	0.387	1.369
n-GARCH	-1.082	-1.773	---	-2.337	-1.822	0.089	0.999	-1.164	0.856
yt-GARCH	-0.059	-0.88	2.337	---	1.839	0.763	1.494	-0.109	1.354
ampd-GARCH	-0.658	-1.315	1.822	-1.839	---	0.429	1.35	-0.79	1.199
FZ 2 Faktör	-0.982	-0.936	-0.089	-0.763	-0.429	---	2.63	-1.065	2.345
FZ 1 Faktör	-2.021	-1.454	-0.999	-1.494	-1.35	-2.63	---	-2.216	-0.609
GCH-FZ	0.028	-0.387	1.164	0.109	0.79	1.065	2.216	---	1.843
Hibrit	-2.082	-1.369	-0.856	-1.354	-1.199	-2.345	0.609	-1.843	---

Tablo 6 ve 7'deki sonuçlara göre, üç farklı model ön plana çıkmaktadır. Bunlardan, FZ 1 Faktör modeli 30 dakika ve 1 günlük getirilerde, FZ 2 Faktör modeli 15 dakikalık getirilerde ve Melez model ise 5 dakika ve 1 saatlik getirilerde diğer modellerin hepsinden daha iyi performans sergilemektedir. Buna ek olarak, en kötü performansı, KP-125, KP-250 ve yt-GARCH modelleri sergilemektedir. Bu durumda, her ne kadar yukarıda belirttiğimiz sonuçların hepsi %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olmasa da BIST 100 getirileri için özellikle FZ tabanlı testlerin üstün performans sergilediğini söyleyebiliriz.

4. SONUÇ

Bu çalışmada BIST 100 getirileri için RmD ve BK değerleri 5, 15, 30 dakikalık, 1 saatlik ve 1 günlük frekanslarda dinamik olarak hesaplanmıştır. Hesaplamalar için Fissler ve Ziegel (2016) ve Patton vd.'de (2019) kullanılan skor fonksiyonu tabanlı modellerle, KP ve ARMA-GARCH tabanlı modellerin sonuçları karşılaştırılmıştır. Bu modellerden FZ 1 faktör, FZ 2 faktör, GARCH-FZ ve Melez olanları hem örneklem içi, hem de örneklem dışı analizler için, KP-125, KP-250, n-GARCH, yt-GARCH, ampd-GARCH modelleri de sadece örneklem dışı analiz için kullanılmıştır. Kısacası, örneklem içi analiz için Fissler ve Ziegel (2016) ve Patton vd.'de (2019) kullanılan skor fonksiyonu tabanlı dört tane model, örneklem dışı analiz için de bu dört modele ek olarak beş tane temel model olmak üzere toplam dokuz model kullanılmıştır.

İlk analiz olarak, temel tanımlayıcı istatistikî sonuçların değerlendirilmesi sonucunda, BIST 100 getirilerinin kalın kuyruklu ve negatif yatıklığa sahip olduğu sonucuna erişilmiş, standart zaman serisi analizinde de yatıklığın her ne kadar negatif olsa da sıfır değerine yakın olduğu gösterilmiş, ancak serilerin kalın kuyruk özelliğine sahip olduğu doğrulanmıştır. Yine, standart zaman serileri analizi sırasında ARMA modeline göre getiri serileri arasında bir özilişinti rastlanmaması nedeniyle BIST 100 fiyatlamalarının farklı frekanslarda etkin şekilde yapıldığı gösterilmiş olsa da GARCH modeli BIST 100 getiri volatilitésinin tahmin edilebilir olduğunu işaret etmektedir. Dolayısıyla BIST 100 getirilerinin risk değerleri tahmin edilebilir gözükmektedir.

Risk getirilerinin tahmin edilebilirliği, volatilitéye alternatif olan RmD ve BK gibi risk modelleri için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Örneklem içi yapılan analizlerde de RmD ve BK tahminleri için kullanılan parametrelerin geçmiş dönem değerleriyle de bağlantılı olduğunu görebilmek mümkündür. Yalnız, yapılan FZ iki faktör analizinde RmD değerlerinin BK değerlerinden kuvvetli şekilde etkilenmediği gözlemlenirken, BK değerinin günlük frekans haricinde tüm frekanslarda RmD değerinden etkilenmektedir. Diğer taraftan, örneklem dışı yapılan analizlerde, RmD ve BK tahminlerinin örneklem sonlarına doğru seviyelerinin artarken, dalgalanmaları azalma eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. Yine bu iki değişkeninin tahmininin optimalliği test edildiğinde günlük değerler dışında, test sonuçları öngörülerin optimal olmadığına işaret etmektedir. Yani yüksek frekanslı değerlerin RmD ve BK tahminleri geçmiş değerlerinden etkilenmektedir. Bu durum da BIST 100 fiyatlarının etkinliği üzerine şüphe uyandırmaktadır. Kısacası, sade modeller etkinlik üzerine sonuç çıkarabilirken, daha karmaşık modeller getirilerin belirli seviyelerinin tahmin edilebileceğini önermektedir. Nitekim, örneklem dışı tahmin analizinde gösterildiği üzere, BIST 100 getirilerinin RmD ve BK tahminlerinde FZ tabanlı modeller genel olarak daha iyi çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alfonsi, A., & Schied, A. (2010). Optimal trade execution and absence of price manipulations in limit order book models. *SIAM Journal on Financial Mathematics*, 1(1), 490-522.
- Ardia, D., Bluteau, K., Boudt, K., & Catania, L. (2018). Forecasting risk with Markov-switching GARCH models: A large-scale performance study. *International Journal of Forecasting*, 34(4), 733-747.
- Basel Committee on Banking Supervision (2010). Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking Systems, Bank for International Settlements. <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>
- Bayraktar, E., & Ludkovski, M. (2014). Liquidation in limit order books with controlled intensity. *Mathematical Finance*, 24(4), 627-650.
- Bekaert, G., & Harvey, C. R. (1997). Emerging equity market volatility. *Journal of Financial Economics*, 43(1), 29-77.
- Bu, D., Liao, Y., Shi, J., & Peng, H. (2019). Dynamic expected shortfall: A spectral decomposition of tail risk across time horizons. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 108, 103753.
- Creal, D.D., S.J. Koopman, and A. Lucas, 2013, Generalized Autoregressive Score Models with Applications, *Journal of Applied Econometrics*, 28(5), 777-795.
- Davis, M. H. (2016). Verification of internal risk measure estimates. *Statistics & Risk Modeling*, 33(3-4), 67-93.
- Demireli, E., & Taner, B. (2009). Risk yönetiminde riske maruz değer yöntemleri ve bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 127-148.
- Deng, K., & Qiu, J. (2021). Backtesting expected shortfall and beyond. *Quantitative Finance*, 21(7), 1109-1125.
- Diebold, F.X. and R.S. Mariano, 1995. Comparing predictive accuracy, *Journal of Business & Economic Statistics*, 13(3), 253-263.
- Engle, R.F. and S. Manganelli, 2004, CAViaR: Conditional Autoregressive Value at Risk by Regression Quantiles, *Journal of Business & Economic Statistics*, 22, 367-381
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.

- Fissler, T., and J. F. Ziegel, 2016, Higher order elicibility and Osband's principle, *Annals of Statistics*, 44(4), 1680-1707.
- Hansen, B.E., (1994). Autoregressive Conditional Density Estimation, *International Economic Review*, 35(3), 705-730.
- Koenker, R.W. (2005) *Quantile Regression*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Mandelbrot, B. (1963). The variation of certain speculative prices. *The Journal of Business*, 45(4), 542-543.
- Patton, A. J., Ziegel, J. F., & Chen, R. (2019). Dynamic semiparametric models for expected shortfall (and value-at-risk). *Journal of Econometrics*, 211(2), 388-413.
- Rappoport, P. (1993). A new approach: Average Shortfall. JP Morgan Fixed Income Research Technical Document.
- Lazar, E., & Xue, X. (2020). Forecasting risk measures using intraday data in a generalized autoregressive score framework. *International Journal of Forecasting*, 36(3), 1057-1072.
- Yamai, Y., & Yoshida, T. (2005). Value-at-risk versus expected shortfall: A practical perspective. *Journal of Banking & Finance*, 29(4), 997-1015.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.07.2021 ✓Accepted/Kabul:28.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.975901

Araştırma Makalesi/ Research Article

Özçalıcı, M., Kaya, A. ve Gürler, H. E. (2022). "Long-Term Performance Evaluation of Deposit Banks with Multi-Criteria Decision Making Tools: The Case of Turkey" *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 50, Denizli, p. 87-114.

LONG-TERM PERFORMANCE EVALUATION OF DEPOSIT BANKS WITH MULTI-CRITERIA DECISION MAKING TOOLS: THE CASE OF TURKEY

Mehmet ÖZÇALICI*, Ahmet KAYA**, Hasan Emin GÜRLER***

Abstract

In this study, it is aimed to measure the long term performance of deposit banks operating in Turkey with an integrated MCDM framework. The effect of stock market indicators is also considered when evaluating the performance of deposit banks. The arithmetic average of the selected ratios between 2014 and 2018 is calculated to obtain long term performance indicators. The weights of the criteria are set with the Best-Worst Method. Five different MCDM tools, namely ARAS, EDAS, MOORA, OCRA and TOPSIS, are used to evaluate the long-term performance of banks. The financial ratio, which has the highest importance, is liquid asset / total assets ratio, according to the expert evaluations. The average return on assets and shareholders' equity/total assets ratio is determined as highly correlated criteria with the final score.

Keywords: *Bank performance, Financial performance, Stock market indicators, Multi-criteria decision making, Best-worst method.*

JEL Codes: G21, C30, C60.

MEVDUAT BANKALARININ UZUN VADELİ PERFORMANSLARININ ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Öz

Bu çalışmada, entegre bir ÇKKV çerçevesi ile Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankalarının uzun vadeli performanslarının ölçülmesi amaçlanmaktadır. Mevduat bankalarının performansı değerlendirilirken borsa göstergelerinin etkisi de dikkate alınmıştır. Uzun vadeli performans göstergeleri elde etmek için 2014-2018 yılları arasında seçilen oranların aritmetik ortalaması hesaplanmıştır. Kriterlerin ağırlıkları En İyi-En Kötü Yöntemi ile belirlenmiştir. Bankaların uzun vadeli performansını değerlendirmek için ARAS, EDAS, MOORA, OCRA ve TOPSIS olmak üzere beş farklı ÇKKV yöntemi kullanılmıştır. En büyük öneme sahip olan finansal oran, uzman değerlendirmelerine göre likit varlık/toplam varlık oranıdır. Ortalama aktif getirisi ve özsermaye/toplam aktifler oranı, nihai puanla yüksek oranda ilişkili kriterler olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Banka performansı, Finansal performans, Borsa göstergeleri, Çok kriterli karar verme, En iyi-En kötü yöntemi*

JEL Kodları: G21, C30, C60.

*Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, KİLİS.
e-posta: mozcalici@kilis.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0384-6872>)

**Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, ANTALYA.
e-posta:ahmetkaya@akdeniz.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-0822-4549>)

***Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ANTALYA.
e-posta:hasangurler@akdeniz.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-5813-1631>)

1. INTRODUCTION

Some parties in the economy have more funds than they need, while some parties seek external funding to meet their needs. In this system, financial markets are markets in which funds are transferred from over-fund people to people with fund shortages (Mishkin & Eakins, 2015). There are many financial institutions and organizations that affect each other in these financial markets. Banks have an indispensable place among these institutions and organizations. Banks are institutions that are accepting deposits (liabilities) and making loans (assets) (Saunders & Millon Cornett, 2019). Due to their intermediary functions between savers and investors, banks are of great importance for all economies and are the building blocks of the economic systems of countries (Akgül, 2019). The efficiency of banks is of great importance, especially in developed countries, as it affects economic growth (Chan & Karim, 2010). In addition, while banks play an important role in the economy in terms of the growth of firms and economic prosperity, a strong banking system ensures financial stability and makes the economy more resistant to possible shocks (Taşkın, 2011).

Banks should take solid steps in the services they offer to meet the needs of their customers (Shaverdi et al., 2011). Due to the increasing competition between banks, banks have to target and achieve maximum performance (Beheshtinia & Omid, 2017). Also considering the functions of the banking sector in the economy, it can be said that the financial performance of banks in the sector concerns a vast segment. Although banks are ranked according to different criteria by many organizations or publications (Fukuyama et al., 2018), evaluating the efficiency and financial performance of banks with the right criteria and methods is essential for decision-makers (Topak & Çanakçıoğlu, 2019). At this point, the performance evaluation process, which provides information on the current status of banks, is of great importance (Beheshtinia & Omid, 2017). This situation reveals that an effective method must be found to evaluate the performance of the whole organization according to its goals (Shaverdi et al., 2011). There have been significant increases in the number of studies conducted to evaluate the performance of banks. In these studies, many different methods such as "Total production analysis", "Delphi analysis", "Balanced Scorecard", "Analytical Hierarchical Process (AHP)", "Data Envelopment Analysis (DEA)" were used (Wanke et al., 2016). Also, there has been an increasing trend towards the use of MCDM methods such as AHP and TOPSIS (Wanke et al., 2016). Multi-Criteria Decision Making methods are extremely useful in evaluating performance since they consider many criteria together (Topak & Çanakçıoğlu, 2019). MCDM tools help the Decision Maker evaluate several alternatives based on different criteria in order to make more accurate decisions (Chitnis & Vaidya, 2018). MCDM tools are used by bank managers to benchmark their relative performance within the sector.

MCDM tools were used to evaluate the performance of banks operating in different countries. This study also aims to measure the performance of banks; however, it differs from previous studies in a few ways:

- Previous studies are focused on short term (1-year) performance of measurement of banks (Kosmidou & Zopounidis, 2008; Uckun & Girginer, 2011; Albayrak & Erkut, 2005; Akkoç & Vatansever, 2013; Seçme et al., 2009; Bozdoğan et al., 2013; Paksoy & Tiras, 2017). This study aims to measure the long term (5-year between 2014 and 2018) performance of banks operating in Turkey.

- It is possible to calculate various financial ratios using the financial statements of banks. To reduce the complexity, financial ratios that will be used for assessing the performance of banks are selected with a literature survey. Six ratio groups are determined, and the most frequent ratios are chosen to represent the ratio groups.

- Using a single source (in this case financial statement of banks) when measuring the performance will produce biased results. Stock market performance of banks has also impact on the performance. Stock market indicators are also added to the decision matrix to assess the performance of banks in a broader framework.

- In previous studies, equal weights among criteria are assumed (Ho, 2006; Demireli, 2010; Dogan, 2013; Gundogdu, 2015; Kandemir & Karataş, 2016; Oral, 2016). Also in some studies, ANP (Ozdemir & Demireli, 2013), AHP (Dincer & Gorener, 2011; Onder et al., 2013; Ozbek, 2015; Ghasempour & Salami, 2016; Beheshtinia & Omid, 2017), fuzzy AHP (Seçme et al., 2009; Wu et al., 2009; Akkoç & Vatansever, 2013; Amile et al., 2013; Celen, 2014; Mandic et al., 2014; Rezaei & Ketabi, 2016; Sisman & Doğan, 2016) or DEMATEL (Yüksel et al., 2017) is employed. In this study, the weights of the criteria are determined with a novel MCDM tool named Best-Worst Method (Rezaei, 2015). BWM has some advantages such as it need a fewer comparison, final weights are highly reliable and deal with only integer numbers, which makes it much easier to use (Rezaei, 2015).

- Five different MCDM tools, namely "ARAS", "EDAS", "MOORA", "OCRA", and "TOPSIS", were used to evaluate the performance of banks. The common point of the techniques is the similarities in the calculation steps. All of the methods are accepting decision matrix as input, and a weight vector then returns the scores for alternatives.

The study is organized as follow: after this introduction section, the results of a detailed literature survey is presented in the second section. In the third section, the calculation steps of MCDM tools are presented. The fourth section is dedicated to analysis.

2. LITERATURE

Decision making is the study of determining and choosing alternatives by considering different factors and meeting the expectations of decision-makers in order to provide an optimum solution. All decisions are made in a decision environment expressed as a combination of information, alternatives, values and preferences available at the time of the decision (Mateo, 2012). Decision making has become a complex process in today's social and business environments. Decision-makers have to find the most effective option, considering the multiple criteria when choosing among alternatives (Çalışkan & Eren, 2016). Decision-makers determine the successful use and control of essential functions and tools of the enterprise such as profit, cost, production, labour force with performance measurements and evaluations. They may have to find the most suitable options that accomplish different goals, sometimes contradicting each other. In cases where there are multiple and generally incompatible criteria, multi-criteria decision-making techniques are used to solve a problem (Uygurtürk & Korkmaz, 2012).

Performance evaluation with MCDM tools involves several criteria (or attributes). In other words, if there is a single criterion, the highest preference rating alternative will be chosen. However, when the decision-maker evaluates the alternatives considering more than one criterion, many problems arise, such as the weights of the criteria, the dependency of preferences and the conflicts between the criteria, which complicates decision making. The solution is possible by using more sophisticated techniques (Tzeng & Huang, 2011). Alternatives

identified to evaluate performance include measurable and non-measurable criteria. These criteria are mutually exclusive, interrelated or independent (Ho, 2006). Strategic decisions made by many businesses typically involve considering more than one strategic goal. In order to achieve these strategic targets, it is recommended to use MCDM tools as an assessment tool for strategic decisions (Zopounidis & Pardalos, 2010).

MCDM tools are widely used in both public and private sector organizations to help make extremely complex decisions (Zopounidis & Pardalos, 2010). The banking sector is not an exception. A detailed literature survey is conducted, and the results are summarized in Table 1.30 studies are found that employed MCDM technique in the evaluation of bank performance. Nineteen of these studies are evaluated by the banks operating in Turkey. There are also other studies using the dataset from Greece (1), Iran (4), Saudi Arabia (1), Taiwan (2), Croatia (1), Serbia (1) and Montenegro (1). As clear from Table 1, various methods are used as weight determination process as well as the MCDM technique. Moreover, some of the studies used non-financial indicators in their decision matrix.

Table 1: Literature Summary of Studies

Study	Origin	Weight Determination	MCDM Technique	Feature Type	Number of Banks	Number of Criteria	Year
(Bozdoğan et al., 2013)	Turkey	-	AHP	Ratios	6	2 main 19 sub	2010
(Ozdemir & Demireli, 2013)	Turkey	ANP	TOPSIS & VIKOR	Ratios	12	3 main 6 sub	2011-2012
(Kandemir & Karatas, 2016)	Turkey	Equal	GRA, TOPSIS & VIKOR	Ratios	12	18	2004-2014
(Paksoy & Tiras, 2017)	Turkey	Equal	PROMETHEE	Ratios	49	7 main 29 sub	2014
(Albayrak & Erkut, 2005)	Turkey	-	AHP	Ratios & non-financial indicators	5	11 main 26 sub	2002
(Dincer & Gorener, 2011)	Turkey	AHP	VIKOR	Ratios	3	8 main 31 sub	2002-2008
(Demireli, 2010)	Turkey	Equal weight	TOPSIS	Ratios	3	10	2001-2007
(Uckun & Girginer, 2011)	Turkey	-	GRA	Ratios	10	4 main 14 sub	2008
(Akkoç & Vatansever, 2013)	Turkey	Fuzzy AHP	Fuzzy TOPSIS	Ratios	12	7 main 17 sub	2010
(Kosmidou & Zopounidis, 2008)	Greece	-	PROMETHEE	Ratios	30	11	2003-2004
(Sisman & Doğan, 2016)	Turkey	Fuzzy AHP	Fuzzy MOORA	Ratios	10	5 main 10 sub	2008-2014
(Özbek, 2015)	Turkey	AHP	OCRA	Ratios	3	4	2005-2014

(Seçme et al., 2009)	Turkey	Fuzzy AHP	TOPSIS	Ratios& non-financial indicators	5	7 main 27 sub	2007
(Amile et al., 2013)	Iran	Fuzzy AHP	TOPSIS	Ratios and non-financial indicators	3	5 ratio 8 non fin.	-
(Beheshtinia & Omidi, 2017)	Iran	AHP & MDL	Fuzzy TOPSIS & Fuzzy VIKOR	Ratios and non-financial indicators	4	6 main 25 sub	-
(Celen, 2014)	Turkey	Fuzzy AHP	TOPSIS	Ratios	13	6 main 29 sub	2010
(Dogan, 2013)	Turkey	Equal	GRA	Ratios	10	4 main 10 sub	2005-2011
(Elsayed et al., 2017)	Saudi Arabia	Entropy	TOPSIS	Ratios& non-financial	12	5 main 25 sub	
(Ghasempour & Salami, 2016)	Iran	AHP	TOPSIS	Ratios	15	6 main 16 sub	2015
(Gundogdu, 2015)	Turkey	Equal	TOPSIS	Ratios	10	16	2003-2013
(Ho, 2006)	Taiwan	Equal	GRA	Ratios	3	17	1997
(Hunjak & Jakovčević, 2001)	Croatia	-	AHP	Ratios	10	7 main 26 sub	1999
(Mandic et al., 2014)	Serbia	Fuzzy AHP	TOPSIS	Financial indicators	35	8	2005-2010
(Oral, 2016)	Turkey	Equal	TOPSIS	Ratios	10	10	2012-2014
(Onder et al., 2013)	Turkey	AHP	TOPSIS	Ratios	17	10 main 57 sub	2002-2011
(Rakocevic & Dragasevic, 2009)	Montenegro	-	AHP	Ratios & non-financial indicators	11	5 main 17 sub	2008
(Rezaei & Ketabi, 2016)	Iran	Fuzzy AHP	TOPSIS	Ratios	21	8	2015
(Tunay & Akhisar, 2015)	Turkey	AHP	TOPSIS	Ratios	21	3	2009-2013
(Wu et al., 2009)	Taiwan	Fuzzy AHP	SAW, TOPSIS and VIKOR	Ratios and non-financial indicator	3	4 main 23 sub	-
(Yüksel et al., 2017)	Turkey	DEMATEL	GRA and MOORA	Ratios	23	4 main 13 sub	2015

When Table 1, which includes the studies in the literature, is examined, there is no study in which criterion weights are determined by using the best-worst method in the studies on bank performance. However, it is seen that the best-worst method is used in many different areas apart from determining the bank performance. For example, Ghaffar et al. (2021) evaluated the economic, environmental and social dimensions of shale development on a cost-benefit focus. Researchers who determined 12 cost and 12 benefit factors used MCDM methods and

determined the criteria weights according to the best-worst method. Biscaia et al. (2021) used a Trapezoidal Bipolar Fuzzy TOPSIS method in their study on project selection for automotive assembly structures and determined the criteria weights according to the best-worst method. Luo et al. (2020) used ANP and TOPSIS methods in their study on the selection of a waste-to-energy plant and determined the criteria weights by the best-worst method. Liu et al. (2021) determined the criteria weights according to the best-worst method in their study where they conducted environmental performance evaluation using the AHP method. Minaei et al. (2021) used GIS-based methodology in their study in which they conducted a spatial evaluation of solar photovoltaic suitability and determined the criteria weights by the best-worst method.

3. METHODOLOGY

In this section, the calculation steps of “BWM”, “ARAS”, “EDAS”, “MOORA”, “OCRA” and “TOPSIS” techniques are explained.

3.1. ARAS Technique

Additive Ratio Assessment (ARAS) technique is developed by (Zavadskas et al., 2010). Steps of the ARAS can be mentioned as follow (Zavadskas et al., 2010).

Step 1: Creating decision matrix (1):

$$A = \begin{bmatrix} \alpha_{01} & \dots & \alpha_{0q} \\ \alpha_{11} & \dots & \alpha_{1q} \\ \dots & \dots & \dots \\ \alpha_{p1} & \dots & \alpha_{pq} \end{bmatrix} \quad (1)$$

The first line of the decision matrix (A) consists of optimal values of criterion j . If the j is unknown, then

$$\alpha_{0j} = \max_i \alpha_{ij}, \text{ if } \max_i \alpha_{ij} \text{ is preferable and } \alpha_{0j} = \min_i \alpha_{ij}^*, \text{ if } \min_i \alpha_{ij}^* \text{ is preferable.}$$

Step 2. Normalize dataset using the following procedure.

Use Equation (2) to normalize decision matrix (preferable values are maxima):

$$n_{ij} = \frac{\alpha_{ij}}{\sum_{i=0}^p \alpha_{ij}} \quad (2)$$

Use Equation (3) to normalize decision matrix (preferable values are minima):

$$n_{ij} = \frac{\alpha_{ij}^*}{\sum_{i=0}^p \alpha_{ij}^*} \quad (3)$$

where

$$x_{ij}^* = \frac{1}{x_{ij}} \quad (4)$$

Step 3: Calculate normalized-weighted values with Equation (5)

$$Y_{ij} = n_{ij} \times w_j \quad (5)$$

Step 4: Calculate values of optimality function with Equation (6)

$$S_i = \sum_{j=1}^q v_{ij} \quad (6)$$

Step 5: Calculate utility degree:

$$K_i = \frac{S_i}{S_0} \quad (7)$$

Where $0 \leq K_i \leq 1$. Higher K values are preferred.

3.2. BWM Method

Best-Worst Method is developed by (Rezaei, 2015). Five steps should be followed before getting the relative weights of the criteria (Rezaei, 2015).

Step 1. Determining the criteria set. In this first step, criteria set $\{c_1, c_2, \dots, c_n\}$ is defined.

Step 2. Determining the best and the worst criteria.

Step 3. Compare the best criterion with all other criteria (1 to 9). The Best-to-Others vector would be:

$$A_B = (a_{B1}, a_{B2}, \dots, a_{Bn}) \quad (8)$$

Step 4. Compare the worst criterion with all other criteria (1 to 9). The Others-to-Worst vector would be:

$$A_W = (a_{1W}, a_{2W}, \dots, a_{nW})^T \quad (9)$$

Step 5. Find the optimal weights ($w_1^*, w_2^*, \dots, w_n^*$) with Equation (10)

$$\min \max_j \left\{ \left| \frac{w_B}{w_j} - a_{Bj} \right|, \left| \frac{w_j}{w_W} - a_{jW} \right| \right\} \quad (10)$$

s.t.

$$\begin{aligned} \sum w_j &= 1 \\ w_j &\geq 0, \text{ for all } j \end{aligned}$$

Mathematical model (10) can be transferred to the following problem:

$$\min \xi$$

s.t.

$$\begin{aligned} \left| \frac{w_B}{w_j} - a_{Bj} \right| &\leq \xi, \text{ for all } j \\ \left| \frac{w_j}{w_W} - a_{jW} \right| &\leq \xi, \text{ for all } j \\ \sum w_j &= 1 \\ w_j &\geq 0, \text{ for all } j \end{aligned} \quad (11)$$

Table 2: Consistency Index Table

a_{BW}	1	2	3	4	5	6	7	8	9
$\max \xi$	0.00	0.44	1.00	1.63	2.30	3.00	3.73	4.47	5.23

In the Best-Worst method, the consistency of the comparison matrix is checked to ensure overall consistency (Ren et al., 2017). Consistency ratio is calculated by Equation (12):

$$\text{Consistency Ratio} = \frac{\xi^*}{\text{consistency index}} \quad (12)$$

A value close to zero indicates high consistency, and a value close to 1 indicates low consistency.

3.3. EDAS Technique

Evaluation Based on Distance from Average Solution (EDAS) technique is developed by (Ghorabae et al., 2015). Calculation steps can be mentioned as follow (Ghorabae et al., 2015).

Step 1: Create a decision matrix with Equation (13):

$$A = \begin{bmatrix} \alpha_{11} & \dots & \alpha_{1q} \\ \dots & \dots & \dots \\ \alpha_{p1} & \dots & \alpha_{pq} \end{bmatrix} \quad (13)$$

Step 2: Determine the average solution with Equation (14)

$$AV_j = \frac{1}{p} \sum_{i=1}^q \alpha_{ij} \quad (14)$$

Step 3: Calculate the actual (PDA) and negative (NDA) distance from average solution.

If *the jth* criterion is beneficial to use Equation (15):

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (A_{ij} - AV_j))}{AV_j}$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - A_{ij}))}{AV_j} \quad (15)$$

Moreover, if the *jth* criterion is non-beneficial (cost) use Equation (16).

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - A_{ij}))}{AV_j}$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (A_{ij} - AV_j))}{AV_j} \quad (16)$$

Step 4: Determine the weighted sum of *PDA* and *NDA* with Equation (17).

$$SP_i = \sum_{j=1}^q w_j PDA_{ij}$$

$$SN_i = \sum_{j=1}^q w_j NDA_{ij}$$
(17)

Where w_j is the weight of the j th criterion.

Step 5. Normalize the values of *SP* and *SN* with Equation (18).

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i(SP_i)}$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i(SN_i)}$$
(18)

Step 6: Calculate the appraisal score (*AS*):

$$AS_i = \frac{1}{2}(NSP_i + NSN_i)$$
(19)

Where $0 \leq AS_i \leq 1$. The highest *AS* is the best choice.

3.4. MOORA Method

Multi-Objective Optimization based on Ratio Analysis (MOORA) technique is developed by (Brauers & Zavadskas, 2006). Calculation steps can be mentioned as follow:

Step 1: Create a decision matrix:

$$A = \begin{bmatrix} \alpha_{11} & \dots & \alpha_{1q} \\ \dots & \dots & \dots \\ \alpha_{p1} & \dots & \alpha_{pq} \end{bmatrix}$$
(20)

Step 2: Normalize dataset:

$$n_{ij} = \frac{\alpha_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^p \alpha_{ij}^2}}$$
(21)

Step 3: Weight the normalized dataset with Equation (22).

$$Y_{ij} = n_{ij} * w_j$$
(22)

Step 4: Calculate coefficients:

$$y_i = \sum_{j=1}^g v_{ij} - \sum_{j=g+1}^q v_{ij}, i = 1, 2, \dots, p$$
(23)

3.5. OCRA Technique

Operational Competitiveness Rating (OCRA) technique is developed by (Parkan, 1994). Calculation steps can be mentioned below (Kundakci, 2017):

Step 1: Create a decision matrix:

$$A = \begin{bmatrix} \alpha_{11} & \dots & \alpha_{1q} \\ \dots & \dots & \dots \\ \alpha_{p1} & \dots & \alpha_{pq} \end{bmatrix} \quad (24)$$

Step 2: Calculate the total performance of the alternative:

$$\bar{I}_i = \sum_{j=1}^g w_j \frac{\max(\alpha_{ij}) - \alpha_{ij}}{\min(\alpha_{ij})}, i = 1, 2, \dots, p \text{ and } j = 1, 2, \dots, g \quad (25)$$

\bar{I}_i indicates the relative performance of alternative i and x_{ij} :

$$\bar{\bar{I}}_i = \bar{I}_i - \min(\bar{I}_i) \quad (26)$$

Step 3: Calculate the ratings with Equation (27).

$$\bar{O}_i = \sum_{j=g+1}^q w_j \frac{\alpha_{ij} - \min(\alpha_{ij})}{\min(\alpha_{ij})}, i = 1, 2, \dots, p \text{ and } j = g + 1, g + 2, \dots, q \quad (27)$$

Step 4: Calculate the linear preference rating with Equation (28).

$$\bar{\bar{O}}_i = \bar{O}_i - \min(\bar{O}_i) \quad (28)$$

Step 5: Calculate the total preference value for each alternative with Equation (29):

$$\rho_i = (\bar{\bar{I}}_i + \bar{\bar{O}}_i) - \min(\bar{\bar{I}} + \bar{\bar{O}}), i = 1, 2, \dots, p \quad (29)$$

3.6. TOPSIS Method

The TOPSIS method is developed by (Hwang & Yoon, 1981). Calculation steps can be mentioned below (Mateo, 2015):

Step 1: Construct a decision matrix:

$$A = \begin{bmatrix} \alpha_{11} & \dots & \alpha_{1q} \\ \dots & \dots & \dots \\ \alpha_{p1} & \dots & \alpha_{pq} \end{bmatrix} \quad (30)$$

Step 2 : Calculate the normalized decision matrix:

$$n_{ij} = \frac{\alpha_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^m \alpha_{ij}^2}} \quad j = 1, 2, \dots, q, i = 1, 2, \dots, p \quad (31)$$

Step 3: Calculate the weighted normalized decision matrix:

$$Y_{ij} = n_{ij}w_j \quad (32)$$

Step 4: Determine the ideal (X^+) and negative-ideal (X^-) solutions:

$$\begin{aligned}
 X^+ &= \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_q^+\} = \left\{ \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \right\} \\
 X^- &= \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_q^-\} = \left\{ \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \right\}
 \end{aligned}
 \tag{33}$$

Step 5: Calculate the separation measures:

$$\begin{aligned}
 S_i^+ &= \sqrt{\sum_{j=1}^q (v_{ij} - v_j^+)^2}, i = 1, 2, \dots, p \\
 S_i^- &= \sqrt{\sum_{j=1}^q (v_{ij} - v_j^-)^2}, i = 1, 2, \dots, p
 \end{aligned}
 \tag{34}$$

Step 6: Calculate relative closeness to the ideal solution:

$$C_i = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+}, i = 1, 2, \dots, p
 \tag{35}$$

4. Results

4.1. Proposed System

Steps of the study are visualized in Figure 1 and can be summarized as follow:

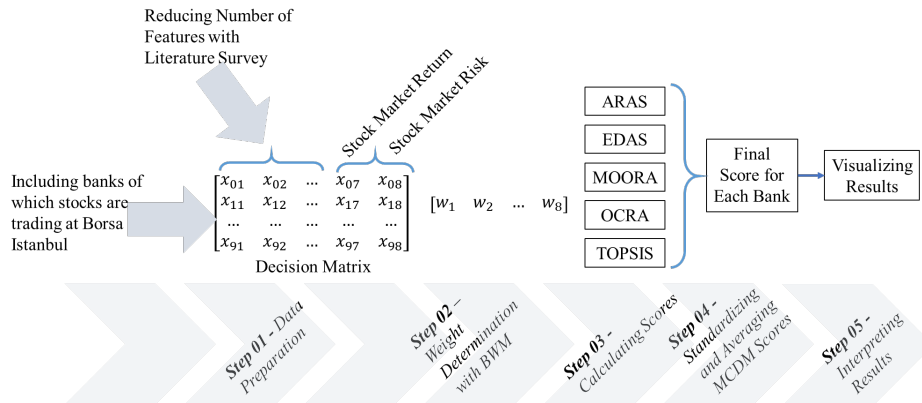

Figure 1: The Flow of the Study

Step 01 – Data Preparation Phase: In this phase, the long-term dataset is obtained from two different data sources. The dataset includes financial ratios as well as stock market indicators. Financial ratios are selected based on the frequency in the literature.

Step 02 – Weight Determination with BWM: In this phase, the relative weights of the criteria are determined with the Best-Worst Method. Three expert opinions are used.

Step 03 – Calculating scores: In this phase, five different MCDM tools are applied to the weighted decision matrix. Tools are selected based on their calculation steps. These five tools applies similar steps in calculating the scores. No extra parameters needed to apply the scores of alternatives with these tools.

Step 04 – Standardizing and Averaging MCDM Scores. In the previous step, five score set is obtained. Interpreting five different score set will be complicated; that is why all of the score sets are standardized and averaged. As a result of this process, a final performance score set where all the elements are in the range of [0, 1] is obtained.

Step 05 – Interpreting results. In this step, the characteristics of banks (state-owned, private or foreign) and scores are interpreted. Also, Spearman Correlation analysis is conducted to analyze the relationship between each of the single-criteria and final performance.

4.2. Dataset

Dataset is compiled from two different data sources. Financial ratios of banks are obtained from The Banks Association of Turkey (tbb.org.tr). Daily return and standard deviation of returns are obtained from investing.com, which provides daily historical stock market data.

There are three types of deposit banks operating in Turkey. These banks are state-owned (3 banks) privately-owned (9) and foreign banks. Foreign banks are further divided into two groups as Founded in Turkey (16) and Having Branches in Turkey (5).

Some banks have a small number of branches throughout the country. Evaluating banks with fewer branches and banks with more branches together may lead to misleading results. Banks with less than 50 branches are excluded from the study to obtain a homogenous dataset. As a result, the dataset contains two state-owned, four privately-owned and four foreign banks. The share of selected banks in total assets of the sector is 88.81%.

4.3. Feature Selection

The Banks Association of Turkey issues more than 40 ratios in 6 main categories for each bank. Using all of the ratios will make the decision-making process complicated. Moreover, some of the ratios may include the same information with another ratio in the dataset. Thus an elimination process is needed to reduce the number of features.

Of the studies reviewed, 21 use similar financial ratios in the data set. Therefore, these 21 studies have been examined in detail to determine the most frequently used financial ratios in the literature. The financial ratios used in 21 studies are categorized, and the frequency of the ratios are presented in Table 3. The most frequent ratio used in the main categories is selected to represent that category. As a result, six financial ratios are selected out of 40 ratios.

Table 3: The Financial Ratios Used in Studies

	(Yüksel et al., 2017)	(Celen, 2014)	(Ghasempour & Salami, 2016)	(Gundogdu, 2015)	(Akkoç & Vatansever, 2013)	(Kosmidou & Zopounidis, 2008)	(Sisman & Doğan, 2016)	(Seçme et al., 2009)	(Bozdoğan et al., 2013)	(Demireli, 2010)	(Kandemir & Karatas, 2016)
Capital Ratios											
“Capital Adequacy Ratio”	✓	✓	✓	✓	✓			✓			
“Shareholders' Equity / Total Assets”		✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓
“(Shareholders' Equity- Permanent Assets) / Total Assets”		✓		✓				✓	✓		
“Shareholders' Equity / (Deposits + Non-Deposit Funds)”											
“On Balance-sheet FC Position / Shareholders' Equity”	✓										
“Net on Balance-sheet Position / Total Shareholders' Equity”		✓									
“N(on+off) Balance-sheet Position / Total Shareholders' Equity”		✓							✓		
Balance-Sheet Ratios											
“TC Assets / Total Assets”		✓						✓			
“FC Assets / Total Assets”								✓			
“TC Liabilities / Total Liabilities”		✓						✓			
“FC Liabilities / Total Liabilities”								✓			
“FC Assets / FC Liabilities”		✓									
“TC Deposits / Total Deposits”		✓									
“TC Loans and Receivables* / Total Loans and Receivables**”				✓							
“Total Deposits / Total Assets”		✓					✓	✓			
“Funds Borrowed / Total Assets”		✓									
Assets Quality											
“Financial Assets (Net) / Total Assets”	✓	✓				✓					✓
“Total Loans / Total Assets”		✓	✓	✓			✓		✓	✓	
“Total Loans / Total Deposits”		✓	✓		✓	✓	✓			✓	
“Loans under follow-up (gross) / Total Loans”	✓	✓	✓	✓	✓				✓		

"Permanent Assets / Total Assets"	✓	✓						✓	✓		
"Consumer Loans / Total Loans"											
Liquidity											
"Liquid Assets / Total Assets"	✓	✓		✓		✓		✓	✓		✓
"Liquid Assets / Short-term Liabilities"		✓	✓		✓	✓		✓	✓		
"TC Liquid Assets / Total Assets"		✓									
"Liquid Assets / (Deposits + Non-Deposit Funds)"				✓							
"FC Liquid Assets / FC Liabilities"				✓							
Profitability											
"Average Return on Assets"	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
"Average Return on Shareholders' Equity"	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
"Income Before Taxes / Total Assets"		✓				✓					
"Net Profit (Losses) / Paid-in Capital"				✓							
Income-Expenditure Structure											
"Net Interest Income After Specific Provisions / Total Assets"	✓	✓		✓	✓			✓	✓	✓	
"Net Interest Income Af Spec Prov / Total Operating Income"		✓						✓	✓		
"Non-Interest Income (Net) / Total Assets"	✓	✓			✓			✓	✓	✓	
"Non-Interest Income (Net) / Other Operating Expenses"											
"Other Operating Expenses / Total Operating Income"	✓							✓	✓		
"Provision For Loan or Other Receivables Losses / Total Assets"					✓	✓		✓			
"Interest Income / Interest Expense"				✓	✓				✓		✓
"Total Income / Total Expense"					✓						
"Interest Income / Total Assets"							✓				
"Interest Expense / Total Assets"	✓						✓				

Table 3 cont.

	(Paksoy & Tiras, 2017)	(Albayrak & Erkut, 2005)	(Dogan, 2013)	(Dincer & Gorener, 2011)	(Ho, 2006)	(Hunjak & Jakovčević, 2001)	(Oral, 2016)	(Onder et al., 2013)	(Rakocevic & Dragasevic, 2009)	(Tunay & Akhisar, 2015)
Capital Ratios										
“Capital Adequacy Ratio”		✓		✓		✓		✓	✓	✓
“Shareholders' Equity / Total Assets”		✓		✓			✓	✓		✓
“(Shareholders' Equity-Permanent Assets) / Total Assets”		✓						✓		✓
“Shareholders' Equity / (Deposits + Non-Deposit Funds)”				✓	✓			✓		
“On Balance-sheet FC Position / Shareholders' Equity”								✓		
“Net on Balance-sheet Position / Total Shareholders' Equity”				✓				✓		
“N(on+off) Balance-sheet Position / Total Shareholders' Equity”		✓								
Balance-Sheet Ratios										
“TC Assets / Total Assets”								✓		
“FC Assets / Total Assets”								✓		
“TC Liabilities / Total Liabilities”								✓		
“FC Liabilities / Total Liabilities”								✓		
“FC Assets / FC Liabilities”								✓		
“TC Deposits / Total Deposits”								✓		
“TC Loans and Receivables* / Total Loans and Receivables*”								✓		
“Total Deposits / Total Assets”				✓				✓		
“Funds Borrowed / Total Assets”								✓		
Assets Quality										
“Financial Assets (Net) / Total Assets”				✓			✓	✓		
“Total Loans / Total Assets”	✓	✓	✓	✓	✓			✓		
“Total Loans / Total Deposits”			✓			✓		✓	✓	
“Loans under follow-up (gross) / Total Loans”	✓	✓		✓						
“Permanent Assets / Total Assets”	✓	✓		✓						
“Consumer Loans / Total Loans”								✓		
Liquidity										
“Liquid Assets / Total Assets”	✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓	
“Liquid Assets / Short-term		✓	✓	✓			✓	✓		

Liabilities”										
“TC Liquid Assets / Total Assets”								✓		
“Liquid Assets / (Deposits + Non-Deposit Funds)”	✓			✓				✓		
“FC Liquid Assets / FC Liabilities”	✓							✓		
Profitability										
“Average Return on Assets”	✓	✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓
“Average Return on Shareholders’ Equity”	✓	✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓
“Income Before Taxes / Total Assets”	✓							✓		
“Net Profit (Losses) / Paid-in Capital”								✓		
Income-Expenditure Structure										
“Net Interest Income After Specific Provisions / Total Assets”		✓		✓				✓	✓	
“Net Interest Income Af Spec Prov / Total Operating Income”	✓	✓						✓	✓	
“Non-Interest Income (Net) / Total Assets”		✓		✓	✓			✓		
“Non-Interest Income (Net) / Other Operating Expenses”	✓	✓						✓		
“Other Operating Expenses / Total Operating Income”					✓	✓			✓	
“Provision For Loan or Other Receivables Losses / Total Assets”										
“Interest Income / Interest Expense”	✓			✓				✓		
“Total Income / Total Expense”	✓							✓		
“Interest Income / Total Assets”								✓		
“Interest Expense / Total Assets”										
“Interest Income / Total Expenses”								✓		
“Interest Expense / Total Expenses”				✓				✓		

Aim of this study is to measure the long term performance. The arithmetic average of the selected ratios between 2014 and 2018 is calculated to obtain long term performance indicators. Column 2 to column 7 of Table 4 represents the average of selected financial ratios.

Table 4: Decision Matrix

	Shareholders' equity/total assets (Ratio 1)	Total deposits/total assets (Ratio 2)	Total loans/total assets (Ratio 3)	Liquid assets/total assets (Ratio 4)	The average return on assets (Ratio 5)	Net interest income after specific provisions /total assets (Ratio 6)	Mean of return (Ratio 7)	The standard deviation of return (Ratio 8)
HALKB	9.24	65.15	102.66	18.77	1.24	2.26	-0.01	3.70
VAKBN	8.94	57.58	117.57	21.05	1.32	2.24	-0.06	3.61
AKBNK	12.21	57.80	103.26	28.18	1.72	2.52	-0.05	3.54
SKBNK	9.70	65.84	104.71	17.18	0.56	2.90	-0.04	3.90
ISCTR	11.86	56.80	114.31	23.69	1.52	2.80	-0.06	3.46
YKBNK	10.53	58.34	112.93	22.60	1.21	2.21	0.01	3.79
DENIZ	10.01	60.38	102.56	24.42	1.35	2.60	-0.18	4.90
ICBCT	9.73	44.53	152.80	30.12	0.21	2.55	-0.02	4.09
QNBFB	10.16	54.96	116.81	20.29	1.30	3.36	-0.07	3.00
GARAN	12.45	56.69	111.59	21.95	1.78	3.10	-0.07	3.57

4.4. Return and Risk Values as Performance Measurement Criteria

Literature survey revealed that all of the examined studies (summarized in Table 3) employed financial ratios or non-financial (quantitative) indicators to assess the performance of banks. In this study, stock market indicators (mean of the returns and standard deviation of returns) are also added as two new criteria to the decision matrix to evaluate the performance of banks in a broad framework.

Stock market performance of a bank cannot be separated from the performance of banks. It is possible to assert that the stock market price of banks also has an impact on the performance of banks. Investors consider not only financial ratios, but also the value of banks in the stock market. Since this study aims to measure the long term performance of the banks, stock market performance is also added to the decision matrix.

Daily stock return is calculated using Equation (36).

$$r_t = \frac{p_t - p_{t-1}}{p_{t-1}} \times 100 \quad (36)$$

Where r_t is the daily return of stock for day t , p_t and p_{t-1} are closing price for day t and $t - 1$, respectively.

Column 7 to column 8 of Table 4 represent the average return and standard deviation of daily returns.

Table 5: Descriptive Statistics of Daily Returns

Stock Quote	Mean	Standard Deviation	Skewness	Kurtosis
HALKB	-0.010	3.698	-15.547	426.078
VAKBN	-0.056	3.614	-16.697	466.027
AKBNK	-0.047	3.539	-17.693	507.230
SKBNK	-0.040	3.905	-16.741	419.620
ISCTR	-0.058	3.457	-19.045	555.710
YKBNK	0.012	3.787	-12.163	422.021
DENIZ	-0.183	4.902	-5.157	189.946
ICBCT	-0.017	4.089	3.377	44.248
QNBFB	-0.070	2.996	-1.801	14.755
GARAN	-0.068	3.568	-17.354	490.196

Time-series properties are presented in Table 5.

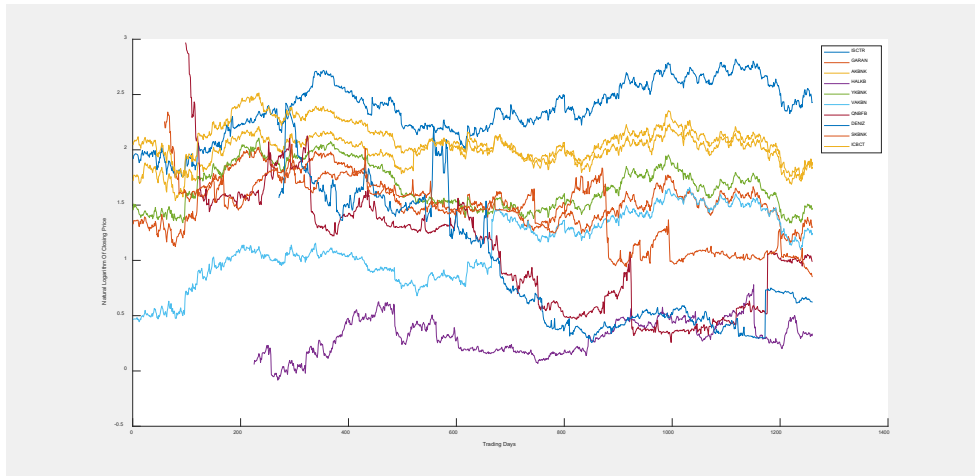

Figure 2: Natural Logarithm of the Closing Price for Each Bank

Natural logarithm of the close price for each bank between 1 January 2014 and 31 December 2018 is presented in Figure 2. Note that the times they started to trade on Borsa Istanbul is different from each other.

4.5. Weight Determination Process

Ratios in measuring the performance of banks may have different degrees of importance. Some ratios may be a good indicator of bank performance, while others may have secondary importance in performance measurement. The relative weights of the ratios can be determined by experts working in the banking sector. With the help of the experience and field knowledge, experts can quantify the impact of each ratio on performance evaluation compared to other ratios.

However, the results may be biased, as experts assess according to subjective judgements. The opinions of three different experts were used in this study to provide an objective

evaluation. Two of them are currently working in the Banking Regulation, and Supervision Agency of Turkey (BRSA) and each one has at least 15 years of experience in Turkey's financial sector. Moreover, an academican studying in the finance department of a university in Turkey also evaluated the criteria. As a result, three different weight sets were obtained using expert evaluations. The consensus among the expert opinions was obtained by taking the arithmetic average of weights.

Table 6: Best Criterion Over Other Criteria Preferences

	A	B	C
Ratio 1	7	1	4
Ratio 2	5	7	5
Ratio 3	6	2	8
Ratio 4	8	4	9
Ratio 5	2	5	2
Ratio 6	4	6	1
Ratio 7	1	8	3
Ratio 8	3	9	7

Three experts are employed as decision-makers to evaluate the criteria weights. Each expert was asked to perform pairwise comparisons. Tables (6-7) are representing the results of the interviews. These tables demonstrate the preference of the best criterion over other criteria, and the preference of other criteria over the worst criterion respectively for every three experts.

Table 7: Other Criteria Over Worst Preferences

	A	B	C
Ratio 1	2	9	5
Ratio 2	4	3	4
Ratio 3	3	8	2
Ratio 4	1	7	1
Ratio 5	7	5	8
Ratio 6	5	4	9
Ratio 7	8	2	6
Ratio 8	6	1	3

The weights are determined with BWM technique. The minimizing problem mentioned in Equation (11) can be formulated for each expert, and by solving these problems, it is possible to obtain optimal weights of each criterion for each expert in addition to the values of ξ . As a result, three sets of weights are obtained, and an average of them is calculated and presented in Table 8.

Table 8. Criteria Weights

	Mean Weights	A	B	C
Ratio 1	0.2241	0.2196	0.0803	0.3723
Ratio 2	0.0541	0.0314	0.0688	0.0620
Ratio 3	0.0632	0.0549	0.0602	0.0745
Ratio 4	0.2358	0.3607	0.1605	0.1861
Ratio 5	0.2053	0.1098	0.3821	0.1241
Ratio 6	0.0624	0.0627	0.0314	0.0931
Ratio 7	0.0849	0.0878	0.1204	0.0465
Ratio 8	0.0703	0.0732	0.0963	0.0414
ξ		0.0784	0.0995	0.000

ξ values are used to check the consistency of pairwise comparisons (Table 8). Since the value of ξ presented in Table 8 is below 0.10 for all decision-makers (or experts), it is possible to conclude that pairwise comparisons are consistent.

4.6. MCDM Analysis Results

The decision matrix and criteria weight set are used to rank the banks based on five different MCDM techniques. The results of MCDM computations are presented in Table 9. As the figures in the table presents, various MCDM tools produced scores on different ranges. To obtain an average of five MCDM techniques, Table 9 has undergone a standardization process by using the following Equation (37).

$$z_i = \frac{x_i - \min(x)}{\max(x) - \min(x)} \tag{37}$$

Where z_i represents the normalized value and x_i represents the value before normalization of i th observation. $\min(x)$ and $\max(x)$ represent the minimum and maximum value of feature x . This normalization technique can reduce the influence of differences in the magnitudes of the input feature (Angelov & Gu, 2019).

Table 9: MCDM Scores

	ARAS	EDAS	MOORA	OCRA	TOPSIS
HALKB	0.0773	0.1825	0.1766	0.9172	0.6154
VAKBN	0.0861	0.4254	0.1650	1.0302	0.5922
AKBNK	0.1047	0.9931	0.2381	1.6215	0.8092
SKBNK	0.0725	0.0793	0.1330	0.2532	0.4198
ISCTR	0.0990	0.7944	0.2077	1.3633	0.7051
YKBNK	0.0779	0.1779	0.1995	0.9448	0.6886
DENIZ	0.1122	1.0057	0.1362	1.1796	0.4414
ICBCT	0.0708	0.0505	0.1476	0.0000	0.4740
QNBFB	0.0932	0.6030	0.1757	1.0810	0.5783
GARAN	0.1043	0.9573	0.2170	1.6175	0.7039

Standardized scores and the mean of standardized scores are depicted in Table 10.

Table 10: Standardized Scores of MCDM Tools

	Final Scores	ARAS	EDAS	MOORA	OCRA	TOPSIS
HALKB	0.3555	0.1565	0.1382	0.4148	0.5657	0.5023
VAKBN	0.4288	0.3690	0.3925	0.3047	0.6353	0.4426
AKBNK	0.9612	0.8192	0.9868	1.0000	1.0000	1.0000
SKBNK	0.0457	0.0420	0.0302	0.0000	0.1562	0.0000
ISCTR	0.7488	0.6810	0.7788	0.7111	0.8408	0.7325
YKBNK	0.4422	0.1722	0.1333	0.6326	0.5826	0.6903
DENIZ	0.5626	1.0000	1.0000	0.0302	0.7275	0.0554
ICBCT	0.0556	0.0000	0.0000	0.1388	0.0000	0.1392
QNBFB	0.5201	0.5423	0.5784	0.4062	0.6666	0.4071
GARAN	0.8571	0.8100	0.9494	0.7991	0.9975	0.7294

Final scores for each bank, as well as bank characteristics, are visualized in Figure 3. State-owned banks are presented with red, private-owned banks are with green and foreign banks are presented with blue colour.

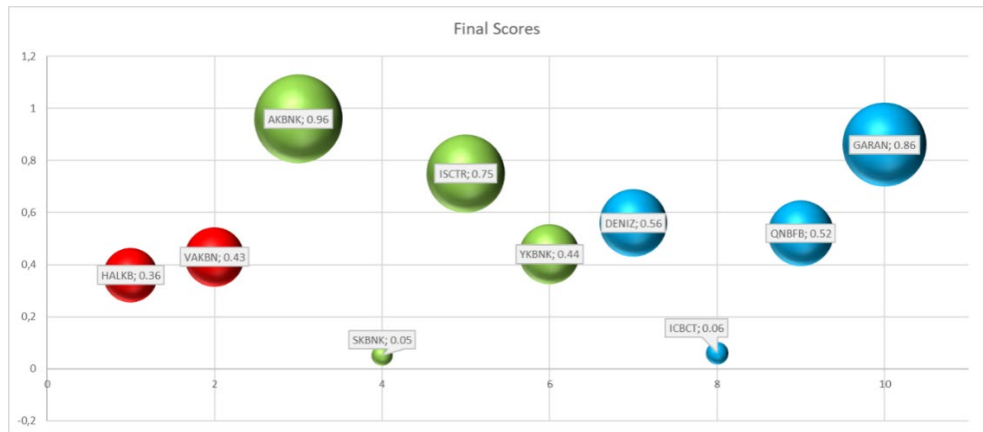

Figure 3. Visualization of Final Scores

As Figure 3 indicates, state-owned banks have similar final performance scores (Türkiye Halk Bankası 0.36 and Türkiye Vakıflar Bankası 0.43). Highest score in privately owned banks belongs to Akbank (0.96). The highest score belongs to foreign banks belong to Türkiye Garanti Bankası (0.86).

4.7. Correlation Analysis

A Spearman Correlation analysis is carried out to analyze the correlation between each of the single-criteria and final performance (Table 11).

Table 11: Correlation Analysis

	Overall	<i>p</i>	ARAS	<i>p</i>	EDAS	<i>p</i>	MOORA	<i>p</i>	OCRA	<i>p</i>	TOPSIS	<i>p</i>
Ratio 1	0.83	0.01	0.6	0.07	0.54	0.11	0.75	0.02	0.75	0.02	0.66	0.04
Ratio 2	-0.26	0.47	-0.04	0.92	-0.02	0.97	-0.26	0.47	-0.18	0.63	-0.21	0.56
Ratio 3	-0.25	0.49	-0.43	0.22	-0.48	0.17	-0.07	0.86	-0.28	0.43	-0.03	0.95
Ratio 4	0.43	0.22	0.33	0.35	0.28	0.43	0.25	0.49	0.3	0.41	0.28	0.43
Ratio 5	0.92	0	0.89	0	0.9	0	0.66	0.04	0.96	0	0.65	0.05
Ratio 6	0.2	0.58	0.22	0.54	0.25	0.49	-0.09	0.81	0.25	0.49	-0.21	0.56
Ratio 7	-0.54	0.11	-0.73	0.02	-0.75	0.02	0.04	0.92	-0.61	0.07	0.09	0.81
Ratio 8	-0.55	0.1	-0.33	0.35	-0.35	0.33	-0.67	0.04	-0.59	0.08	-0.65	0.05

The variables with the highest correlation coefficient are the average return on assets (0.92) and shareholders' equity/total assets ratio (0.83). All of the other variables have less statistically significant coefficients (*p*). Moreover, these criteria also have the highest correlation coefficient with single MCDM tools.

5. DISCUSSION

This study aimed to evaluate the long-term performance of the ten deposit banks operating in Turkey using five different methods of MCDM (i.e. ARAS, EDAS, MOORA, OCRA and TOPSIS). The weights of the criteria are set with the Best-Worst Method. According to the results of the analysis, some significant findings were discussed below.

As can be seen in Table 10 and Figure 3, the financial performances of private banks and foreign banks are higher than those of state-owned banks. Akbank is a privately owned bank with the highest financial performance. Also, Türkiye Garanti Bankası is a foreign bank with the highest financial performance. These findings are similar to the findings of some studies in the literature. Dincer et al. (2016) have measured the performance of banks operating in Turkey using fuzzy DEMATEL fuzzy TOPSIS methods. As a result of their work, they found that the performances of private-owned banks were higher than those of state-owned banks. Bayyurt (2013) has measured the performance of banks operating in Turkey using TOPSIS, DEA and Electra III methods. As a result, it has been found that the performances of private-owned banks are higher than others. Cetin & Cetin (2010) have measured the performance of banks using the VIKOR method. As a result of their work, they found that the performances of private-owned banks were higher than those of state-owned banks. Also, this finding differs from the findings of some studies in the literature. Yuksel et al. (2017) have measured the performance of banks using DEMATEL, GRA and MOORA methods. They found that the performances of foreign banks were higher than the performances of other banks (both state and private banks).

As can be seen in Table 8, the criteria with the highest weight were Liquid Assets / Total Assets. This finding differs from the findings of some studies in the literature. Cetin & Cetin (2010) have measured the performance of banks using the VIKOR method. In their study, they determined that the weight of the Liquid Assets / Total Assets criterion was the lowest in liquidity ratios. Dincer & Gorener (2011) have measured the performance of banks operating in Turkey using AHP and VIKOR methods. They determined that the weight of the Liquid Assets / Total Assets criterion was the third-highest weight among all criteria (31 criteria). Onder et al. (2013)

have measured the performance of banks operating in Turkey using AHP and TOPSIS methods. They determined that the weight of the Liquid Assets / Total Assets criterion was the sixth-highest weight among all criteria, although it is the first among the liquidity ratios. Yüksel et al. (2017) determined that the weight of the Liquid Assets / Total Assets criterion ranked the 12th out of 13 criteria.

Table 8 shows that the weight of 3 of the eight criteria used in calculating the performances of banks is higher than the other five criteria and that the weight of these three criteria is close to each other. However, the difference between the three most weighted criteria and the remaining five criteria is quite high. Therefore, this indicates that “Liquid Assets/Total Assets”, “Shareholders’ Equity/Total Assets” and “Average Return on Assets” criteria are largely determinative when evaluating banks' performances. In other words, the criteria that put forward the Akbank and Türkiye Garanti Bankası in terms of performance reveal the current functional status of these banks regarding these three criteria. When evaluated in terms of criteria, it is possible to say that these two banks have high ability to convert their assets to liquidity in the period, including 2014-2018. Although liquid assets/total assets ratio is evaluated considering alternative costs and the cash producing capacity of the sector in which the enterprise is located, the high ratio increases the company's manoeuvrability in unexpected situations. This situation reveals that both banks had assets with high liquidity in this period, notably cash, checks, government bonds, corporate bonds, etc. At the same time, when looking at the ratio that shows how much of the assets of the two banks is financed by shareholders' equity, it is possible to state that this ratio is high in both banks. Because this ratio is over 75% means that the bank does not have much debt, follows a conservative borrowing model and takes a little risk. This situation shows that the two banks can meet their financial obligations in the analyzed period and are unlikely to experience financial problems. Considering the ratio showing how productive the bank assets are in generating profit, it shows that the assets of the two banks were successfully used in generating profit in the relevant period. This situation indicates that the asset profitability ratio of the two banks in the relevant period is relatively high, or an increase in the return on assets is observed.

To summarize the discussion section, it is seen that the findings of this study related to bank performance and the findings of the majority of the studies related to bank performance in the literature are similar. In the literature, the criteria with relatively high weight differ in the studies for determining bank performance. Although the criteria have different weights, the final results reveal that, as in this study, the performances of privately-owned banks are higher than those of state-owned banks. Especially since 2010, it is possible to say that privately-owned or foreign banks operating in Turkey are in better condition in terms of factors determining bank performance such as financial ratios and the effects of stock market indicators.

5.1. Managerial Implications

One of the most relevant results of the study, in other words, the most critical feature that separates the banks in terms of performance is related to the liquid assets of the banks. When we look at the weights of the criteria such as financial rates and stock market indicators, it would not be wrong to express this. The finding obtained on the importance of liquidity reveals that managers operating in the sector should take care of the liquidity of this asset when it comes to asset acquisition. Also, this finding shows that liquidity has vital importance on bank performance. It is also of great importance that bank managers keep the ratio of liquid assets within total assets to a certain level. It is crucial to maintain high liquidity assets such as cash,

government bonds and corporate bonds within the bank in order to keep the possible adverse effects to a minimum in the extraordinary situations that banks may encounter. At the same time, thanks to the availability of liquid assets, managers may have the option to operate on different assets in extraordinary situations they encounter, in other words, they will be able to obtain mobility for the use of assets.

The second most important feature that distinguishes banks in terms of performance is related to the borrowing status of banks. For managers, borrowing is not the only way to finance bank assets, and assets can be financed through shareholder's equity. Managers need to prefer shareholder's equity rather than short and long term liabilities in asset financing to keep the risk to a minimum. Even if short and long term liabilities are preferred, at least shareholder's equity should be used in asset financing at a specific rate and not too low. As for financing, the vast majority of total assets with foreign assets will bring high levels of borrowing and high risk. This situation can restrict managers in terms of investment decisions or effective use of assets. Managers who can finance their total assets with a reasonable rate of shareholder's equity will be able to fulfil their financial obligations and not encounter unexpected financial problems. Also, managers may prefer methods such as the use of undistributed profits and the addition of internal resources to capital in asset financing.

The third most important feature that causes a difference between the performances of the banks is related to the profitability of the assets. We have mentioned before that managers prefer liquid assets. In addition to attaching importance to assets with high liquidity, managers should also prefer assets that can contribute to bank profitability. Managers should be in search of increasing the profitability rates of existing assets. Since the rate of return on assets provides investors with an investment idea for the assets of the bank, this high rate indicates that the bank earns more with less investment. So, managers should pay attention to the profitability of the assets in order to attract more investors. Finally, it is possible to state that Akbank and Türkiye Garanti Bankası executives performed successfully in terms of the criteria mentioned above, which are prominent in this study. Besides, it is thought that it will be beneficial for the managers of state-owned banks (Türkiye Vakıflar Bankası and Türkiye Halk Bankası) with low performance to prefer assets with high liquidity and high profitability for the coming periods. Moreover, the managers of state-owned banks need to finance their bank assets, mostly using shareholder's equity. Managers must not use foreign assets unless required. Even if they use foreign assets, they must keep it at a reasonable rate in terms of borrowing and risk.

6. CONCLUSION

Banks, one of the essential institution of the financial sector, directly or indirectly affect the general economic situation. In the banking sector, where the competition is at high levels, banks must create superiority over their competitors by controlling and measuring their performance in the sector. Intangible nature of the products and services of the banking industry makes it challenging to measure banking performance. In this study, financial performances of the state-owned, privately-owned and foreign deposit banks (10 banks at total) operating in Turkey from 2014 to 2018 were analyzed. The proposed model includes the use of the Best-Worth method to determine criteria weights and the use of ARAS, EDAS, MOORA, OCRA, and TOPSIS methods to evaluate banks' long-term performance.

According to the expert evaluations, the financial ratio, which has the highest importance, is determined as liquid assets/total assets. The second highest weight belongs to Shareholders' equity/total assets ratio. It is possible to state that stock market indicators did not surpass

traditional indicators. Results indicate that the highest performing bank is AKBNK which is a privately-owned deposit bank. The bank which has the second-highest performance score is determined as GARAN, which is a foreign deposit bank. State-owned banks present a moderate performance. Correlation analysis revealed that the ratio which has the highest coefficient is determined as return on assets. It is possible to comment that the return on asset is the most important feature that affects the final performance evaluation score.

One of the limitations of this study is that only deposit banks of which stocks are traded in Borsa Istanbul are considered. Thirty-three deposit banks are operating in Turkey. However, only ten banks are listed on the stock exchange. In this study, banks' performances were evaluated based on eight criteria. Researchers may consider different criteria for future studies. Also different criteria weight determination process can be employed and the effects of different weights may be examined. The proposed methodology can be applied to the banking sector of other countries or other industries.

References

- Akgül, Y. (2019), "Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Türk Bankacılık Sisteminin 2010-2018 Yılları Arasındaki Performansının Analizi", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA)*, 4(4), 567-582.
- Akkoç, S. ve Vatanserver, K. (2013), "Fuzzy Performance Evaluation with AHP and Topsis Methods: Evidence from Turkish Banking Sector After the Global Financial Crisis", *Eurasian Journal of Business and Economics*, 6(11), 53-74.
- Albayrak, Y. E. ve Erkut, H. (2005), "Analytic Hierarchy Process Approach in Bank Performance Evaluation", *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, 4(6), 47-58.
- Amile, M., Sedaghat, M. ve Poorhossein, M. (2013), "Performance Evaluation of Banks Using Fuzzy AHP and TOPSIS, Case study: State-owned Banks, Partially Private and Private Banks in Iran", *Caspian Journal of Applied Sciences Research*, 2(3), 128-138.
- Angelov, P. ve Gu, X. (2019), *Empirical Approach to Machine Learning*, Springer.
- Bayyurt, N. (2013), "Ownership Effect on Bank's Performance: Multi Criteria Decision Making Approaches on Foreign and Domestic Turkish Banks", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 99, 919-928.
- Beheshtinia, M. A. ve Omidi, S. (2017), "A Hybrid MCDM Approach for Performance Evaluation in the Banking Industry", *Kybernetes*, 46(8), 1386-1407.
- Biscaia, R. V. B., Junior, A. B. ve Colmenero, J. C. (2021), "Selection of projects for automotive assembly structures using a hybrid method composed of the group-input compatible, best-worst method for criteria weighting and TrBF-TOPSIS", *Expert Systems with Applications*, 184, 115557.
- Bozdoğan, T., Akyuz, Y. ve Hantekin, E. (2013), "Evaluation of the Financial Performance with Analytic Hierarchy Process: An Application in the Banking Sector", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 20(575), 71-83.
- Brauers, W. K. M. ve Zavadskas, E. (2006), "The MOORA method and Its Application to Privatization in a Transition Economy", *Control and Cybernetics*, 35(2), 445-469.
- Celen, A. (2014), "Comperative Analysis of Normalization Procedures in TOPSIS Method: with an Application to Turkish Deposit Banking Market", *Informatica*, 25(2), 185-208.
- Cetin, M. K. ve Cetin, E. I. (2010), "Multi-Criteria Analysis of Banks' Performances", *International Journal of Economics and Finance Studies*, 2(2), 73-78.
- Chan, S. G. ve Karim, M. Z. A. (2010), "Bank Efficiency and Macro-Economic Factors: The Case of Developing Countries", *Global Economic Review*, 39(3), 269-289.
- Chitnis, A. ve Vaidya, O. S. (2018), "Efficiency Ranking Method Using SFA and TOPSIS (ERM-ST): Case of Indian Banks", *Benchmarking*, 25(2), 471-488.

- Çalışkan, E. ve Eren, T. (2016), "Bankaların Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemiyle Değerlendirilmesi", *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(2), 85-107.
- Demireli, E. (2010), "TOPSIS Multi-Criteria Decision Making Method: An Examination on State Owned Commercial Banks in Turkey", *Journal of Entrepreneurship and Development*, 5(1), 101-112.
- Dincer, H. ve Gorener, A. (2011), "Dynamic Performance Analysis Via Analytic Hierarchy Process and VIKOR Technique: An Application for Banking Sector", *Istanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 109-127.
- Dincer, H., Yüksel, S. ve Kartal, M. T. (2016), "Evaluating the Corporate Governance Based Performance of Participation Banks in Turkey with the House of Quality Using An Integrated Hesitant Fuzzy MCDM", *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 10(1), 9-33.
- Dogan, M. (2013), "Measuring Bank Performance with Gray Relational Analysis: The Case of Turkey", *Ege Akademik Bakis (Ege Academic Review)*, 13(2), 215-225.
- Elsayed, E. A., Daqood, A. K. S. ve Karthikeyan, R. (2017), "Evaluating Alternatives Through the Application of TOPSIS Method with Entropy Weight", *International Journal of Engineering Trends and Technology*, 42(2), 60-66.
- Fukuyama, H., Färe, R. ve Weber, W. L. (2018), "Valuing and Ranking Japanese Banks: Application to Japan Post Bank and Mizuho Bank", *Journal of the Operational Research Society*, 69(12), 2021-2033.
- Ghaffar, A. R. A., Nadeem, M. R. ve Hasan, M. G. (2021), "Cost-benefit analysis of shale development in India: A best-worst method based MCDM approach", *Journal of King Saud University-Science*, 33(8), 101591.
- Ghasempour, S. ve Salami, M. (2016), "Ranking Iranian Private Banks Based on the CAMELS Model Using the AHP Hybrid Approach and TOPSIS", *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 6(4), 52-62.
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Olfat, L. ve Turskis, Z. (2015), "Multi-Criteria Inventory Classification Using a New Method of Evaluation Based on Distance from Average Solution (EDAS)", *Informatica (Netherlands)*, 26(3), 435-451.
- Gundogdu, A. (2015), "Measurement of Financial Performance Using TOPSIS Method for Foreign Banks of Established in Turkey Between 2003-2013 Years", *International Journal of Business and Social Science*, 6(1), 139-151.
- Ho, C. T. (2006), "Measuring Bank Operations Performance: An Approach Based on Grey Relation Analysis", *Journal of the Operational Research Society*, 57(4), 337-349.
- Hunjak, T. ve Jakovčević, D. (2001), "AHP Based Model for Bank Performance Evaluation and Rating", *6th ISAHP*, Berne, August 2-4.
- Hwang, C. ve Yoon, K. (1981), *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications, A State of the Art Survey*, Springer-Verlag.
- Kandemir, T. ve Karatas, H. (2016), "The Comparison of Financial Performances of Depository Banks by Multi-criteria Decision Making Methods: An Application on the Banks Traded in Borsa Istanbul (2004-2014)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1766-1776.
- Keskin, E., İnan, E. A. ve Ünsal, Ü. (2019), *60th Year of Banks Association of Turkey and Banking System in Turkey*, İstanbul: The Bank Association of Turkey.
- Kosmidou, K. ve Zopounidis, C. (2008), "Measurement of Bank Performance in Greece", *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 1, 79-95.
- Kundakci, N. (2017), "An integrated Multi-Criteria Decision Making Approach for Tablet Computer Selection", *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 5(1), 36-48.
- Liu, P., Zhu, B. ve Wang, P. (2021), "A weighting model based on best-worst method and its application for environmental performance evaluation", *Applied Soft Computing*, 103, 107168.

- Luo, C., Ju, Y., Gonzalez, E. D. S., Dong, P. ve Wang, A. (2020), "The waste-to-energy incineration plant site selection based on hesitant fuzzy linguistic Best-Worst method ANP and double parameters TOPSIS approach: A case study in China", *Energy*, 211, 118564.
- Mandic, K., Delibasic, B., Knezevic, S. ve Benkovic, S. (2014), "Analysis of the Financial Parameters of Serbian Banks Through the Application of the Fuzzy AHP and TOPSIS Methods", *Economic Modelling*, 43, 30-37.
- Mateo, J. R. S. C. (2015), *Management Science, Operations Research and Project Management Modelling, Evaluation, Scheduling, Monitoring*, Gurray: Gower Publishing Limited.
- Minaei, F., Minaei, M., Kougias, I., Shafizadeh-Moghadam, H. ve Hosseini, S. A. (2021), "Rural electrification in protected areas: A spatial assessment of solar photovoltaic suitability using the fuzzy best worst method", *Renewable Energy*, 176, 334-345.
- Mishkin, F. S. ve Eakins, S. G. (2015), *Financial Markets and Institutions*, Boston: Pearson Education.
- Onder, E., Tas, N. ve Hepsen, A. (2013), "Performance Evaluation of Turkish Banks Using Analytical Hierarchy Process and TOPSIS Methods", *Journal of International Scientific Publication*, 7(1), 470-503.
- Oral, C. (2016), "Evaluating the Financial Performances of Privately Owned Deposit Banks in Turkey by TOPSIS Method", *Journal of Business Research Turk*, 8(1), 448-455.
- Özbek, A. (2015), "Performance Analysis of Public Banks in Turkey", *International Journal of Business Management and Economic Research (IJBMER)*, 6(3), 178-186.
- Ozdemir, A. ve Demireli, E. (2013), "A Comparative Financial Performance Analysis of Deposit Banks with ANP-TOPSIS and ANP-VIKOR Integrated Approaches: An Application on Istanbul Stock Exchange (XU Bank)", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 50(584), 59-80.
- Paksoy, S. ve Tiras, M. F. (2017), "Investigating Banks' Performance for Turkey: An Application of PROMETHEE Method", *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1), 143-159.
- Parkan, C. (1994), "Operational Competitiveness Ratings of Production Units", *Managerial and Decision Economics*, 15(3), 201-221.
- Rakocevic, S. ve Dragasevic, Z. (2009), "Analysis of the Efficiency of Banks in Montenegro Using the AHP", *ISAHP*, Pittsburgh.
- Ren, J., Liang, H. ve Chan, F. T. S. (2017), "Urban Sewage Sludge, Sustainability, and Transition for Eco-City: Multi-criteria sustainability assessment of technologies based on Best-Worst Method", *Technological Forecasting and Social Change*, 116, 29-39.
- Rezaei, J. (2015), "Best-worst Multi-Criteria Decision-Making Method", *Omega (United Kingdom)*, 53, 49-57.
- Rezaei, M. ve Ketabi, S. (2016), "Ranking the Banks through Performance Evaluation by Integrating Fuzzy AHP and TOPSIS Methods: A Study of Iranian Private Banks", *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 6(3), 19-30.
- Saunders, A. ve Millon Cornett, M. (2019), *Financial Markets and Institutions*, McGraw-Hill Education.
- Seçme, N. Y., Bayrakdaroğlu, A. ve Kahraman, C. (2009), "Fuzzy Performance Evaluation in Turkish Banking Sector Using Analytic Hierarchy Process and TOPSIS", *Expert Systems with Applications*, 36(9), 11699-11709.
- Shaverdi, M., Akbari, M. ve Fallah Tafti, S. (2011), "Combining Fuzzy MCDM with BSC Approach in Performance Evaluation of Iranian Private Banking Sector", *Advances in Fuzzy Systems*, 1-12.
- Sisman, B. ve Doğan, M. (2016), "The Evaluations of Financial Performance in Turkish Banks by Using Fuzzy AHP and Fuzzy MOORA", *Yönetim ve Ekonomi*, 23(2), 353-371.
- Taşkın, F. D. (2011), "Türkiye'de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler", *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 289-298.
- Topak, M. S. ve Çanakçıoğlu, M., (2019), "Banka Performansının ENTROPİ ve COPRAS Yöntemi İle Değerlendirilmesi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma", *Mali Çözüm Dergisi*, 29(154), 107-132.

- Tunay, K. B. ve Akhisar, I. (2015), "Investigating Performances of Public and Private Banks in Turkey by Using Grey Relation Analysis", *Management International Conference*, Slovenia.
- Tzeng, G. H. ve Huang, J. J. (2011), *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications*, Boca Raton: CRC Press.
- Uckun, N. ve Girginer, N. (2011), "Investigating Performances of Public and Private Banks in Turkey by Using Grey Relation Analysis", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21, 46–66.
- Uygurtürk, H. ve Korkmaz, T. (2012), "Finansal Performansın TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Belirlenmesi: Ana Metal Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 95-115.
- Wanke, P., Azad, M. A. K., Barros, C. P. ve Hassan, M. K. (2016), "Predicting Efficiency in Islamic Banks: An Integrated Multicriteria Decision Making (MCDM) Approach", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 45, 126-141.
- Wu, H. Y., Tzeng, G. H. ve Chen, Y. H. (2009), "A Fuzzy MCDM Approach for Evaluating Banking Performance Based on Balanced Scorecard", *Expert Systems with Applications*, 36(6), 10135-10147.
- Yüksel, S., Dinçer, H. ve Emir, Ş. (2017), "Comparing the Performance of Turkish Deposit Banks by Using DEMATEL, Grey Relational Analysis (GRA) and MOORA Approaches", *World Journal of Applied Economics*, 3(2), 26–47.
- Zavadskas, E. K., Turskis, Z. ve Vilutiene, T. (2010), "Multiple Criteria Analysis of Foundation Instalment Alternatives by Applying Additive Ratio Assessment (ARAS) Method", *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 10(3), 123-141.
- Zopounidis, C. ve Pardalos, P. M. (2010), *Handbook of Multicriteria Analysis*, Verlag Berlin: Springer.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:26.10.2021 ✓Accepted/Kabul:13.01.2022

DOI:10.30794/pausbed.1015216

Araştırma Makalesi/ Research Article

Özçim, H. (2022). "BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ve Makroekonomik Veriler Arasındaki İlişkinin GARCH Modelleri Çerçevesinde İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 115-126.

BİST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİ VE MAKROEKONOMİK VERİLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN GARCH MODELLERİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ*

Hayal ÖZÇİM**

Öz

Ekonominin işleyişini sağlayan işletmeler, doğadaki kaynakların etkin kullanımı, sanayi üretiminde atık sorunu gibi meseleler için sürdürülebilirlik kavramı ekseninde çeşitli politikalar geliştirmeye çalışmışlardır. Bu politikalar çerçevesinde Türkiye’de sürdürülebilirlik alanında çalışmaların ve politikaların geliştirilmesine Borsa İstanbul’da 2014 yılında Sürdürülebilirlik Endeksi’nin oluşturulması katkı sağlamıştır. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nin volatilitesine, çalışmada seçilen makroekonomik değişkenlerin etkisinin ne olacağını analiz etmektir. Çalışmada Brent petrol, TL üzerinden açılan mevduatların toplam mevduatlar içindeki oranı ve döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Bu değişkenlerden Brent petrol, sanayi üretimi için önemli bir girdi olması nedeniyle çalışmaya eklenmiştir. Bir diğer değişken olan TL üzerinden açılan mevduatların toplam mevduatlar içindeki oranı değişkeninde oluşacak değişimler ise BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde değerlendirilen hisselerin yatırım finansmanı maliyetlerini etkileyeceği öngörülmektedir. Döviz kuru ise dış ticareti etkileyen önemli değişkenlerden biri olması nedeniyle çalışmaya eklenmiştir. Veriler 7.11.2014-13.8.2021 dönemi arasında haftalık olarak kullanılmıştır. Çalışmada ekonometrik model olarak E-GARCH modeli seçilmiştir. Çalışma sonucunda BİST Sürdürülebilirlik Endeksi volatilitesine, Brent petrol değişkeninin etki etmediği, döviz kuru değişkeninin endeksin volatilitasını arttırdığı, faiz oranı değişkeninin ise volatilitayı düşürdüğü gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik Endeksi, Brent Petrol, Faiz Oranı, Döviz Kuru.

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN BIST SUSTAINABILITY INDEX AND MACROECONOMIC DATA WITHIN THE FRAMEWORK OF GARCH MODELS

Abstract

Businesses that ensure the functioning of the economy have tried to develop various policies in the axis of the concept of sustainability on issues such as the efficient use of natural resources and the waste problem in industrial production. Within the framework of these policies, the creation of the Sustainability Index in Borsa İstanbul in 2014 contributed to the development of policies in the field of sustainability in Turkey. In this context, the aim of this study is to analyze the effect of the macroeconomic variables selected in the study on the volatility of the BIST Sustainability Index. In the study, Brent oil, the ratio of deposits opened in TL to total deposits and exchange rate variables were used. Brent oil, one of these variables, is included in the study because it is an important input for industrial production. As another variable, it has been added because the change in the ratio of deposits opened in TL to total deposits affects the investment financing costs of the shares valued in the BIST Sustainability Index. Exchange rate is included in the study because it is one of the important variables affecting foreign trade. Data were used weekly between 7.11.2014-13.8.2021. The E-GARCH model was chosen as the econometric model in the study. As a result of the study, it was seen that the Brent oil variable did not affect the BIST Sustainability Index volatility, the exchange rate variable increased the volatility of the index and the interest rate variable decreased the volatility.

Keywords: Sustainability Index, Brent Oil, Interest Rate, Exchange Rate.

* Bu çalışma, 24-26 Aralık 2021 tarihli Anadolu 8. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde “BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nin Volatilitate Analizi” başlığı ile özet metin olarak sunulmuştur.

** Dr, hayalozcim@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-8931-9135>)

1. GİRİŞ

20. yüzyılın ortalarından beri doğal kaynakların bilinçsizce kullanılması nedeniyle çevre kirliliği, atmosferdeki periyodik işleyişin bozulması, küresel ısınma, tarım arazilerinin verimsizliği, bireylerin sınırlarını belirleyemediği tüketim davranışları endişe verir boyuta gelmiştir. Bu nedenle bireylerin, tüketim toplumu biçimindeki yaşam biçimlerini bırakıp çevresel ve toplumsal sorunların çözümüne yönelik oluşturdukları yaşam tarzı ya da tüm bu konularla ilgili otoritelerin izledikleri politikalar bütününe sürdürülebilirlik denilmektedir (Baumgärtner ve Quaas,2010:446; Gladwin vd., 1995: 877; WCED, 1987: 13). Sürdürülebilirlik alanında ilk çalışma 17 yy. yapılmıştır. Hans Carl von Carlowitz'in *Sylvicultura Oeconomica* (1713) isimli çalışmasında orman alanlarında yaşlı ağaçların kesilmesi fakat genç ağaçların, onların yerini alacak kadar fazla olmaması nedeniyle çıkan dengesizliği anlatmak için sürdürülebilirlik kavramını kullanmıştır (Du Pisani, 2006: 85).

2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise dünyada ekonomik kalkınma kavramı gelişmiştir. Ekonomik kalkınma, 1970'li yıllardan itibaren ekonomide insani ve çevresel faktörlerin temelinde, sürdürülebilirlik kavramını ortaya çıkarmıştır (Kaynak, 2011: 52). Sürdürülebilirlik ile ekonomik büyümenin, üretimin ve üretimden sağlanan gelirin topluma fayda sağlaması hedeflenmektedir. Bu süreçte çevreye verilen tahribatın çözümüne yönelik politikalar oluşturulmaya çalışılmıştır. Sürdürülebilirlik alanındaki gelişmeler incelendiğinde küresel olarak üç önemli gelişme dikkat çekmektedir (Kaynak, 2011). Bunlardan ilki birçok bilim dalından 30 uzman tarafından 1972 yılında yayımlanan "Büyümenin Sınırları Raporu", ikincisi 1970'li yıllardaki enerji krizinden sonra kaynak kıtlığı endişesi ile hazırlanan "The Global 2000 Raporu" ve üçüncüsü 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunca hazırlanan "Brundtland Raporu" olmuştur.

İşletmeler açısından sürdürülebilirlik kavramı ise sosyal sorumluluk fikri ile beraber gelişmiştir. İşletmeler yeni istihdam alanları yaratmak için üretim politikaları geliştirmeleri ile beraber sadece kâr amacı gütmeleri bir süre sonra çalışanlarının ve tüketicilerin haklarını görmezden gelmelerine ve üretim aşamasında çevreye verdikleri zararı önemsememelerine neden olmuştur. Ancak zamanla toplumun bilinçlenmesi ve doğal kaynakların azalması kaygısı toplumda işletmelere yönelik beklentileri değiştirmiştir (Yamak, 2007: 27). Dolayısıyla işletmeler çevreye, bireysel hak ve özgürlüklere, iş dünyasında adil rekabet koşullarına önem veren bir bakış açısı ekseninde tanımlanmıştır. Özellikle 20.yy'da birçok işletmenin üretimde yer alması kaynakların bilinçsizce kullanılması, hem bireysel hem de işletmeler bazında "sorumluluk" fikrini ortaya koymuştur.

Bu amaçla literatürde tartışılan modern sosyal sorumluluk anlayışı, herhangi bir işletmenin, kendisini ve çevresini ilgilendiren tüm sorunlara duyarlı davranmasıdır. Bu nedenle işletmeler toplumsal sorunları ele alacak bilince ve kaynaklara sahiplerdir. Ancak işletmeler, toplumun yardımı olmadan kaynakların hepsini kullanamazlar. Sosyal sorumluluğa sahip kurumların sosyal başarısı zamanla toplumun sahip olduğu yapıların ekonomik, yasal, ahlâki ve ihtiyâri beklentilerini karşılaması ile doğru orantılı olarak ilerlemektedir (Consolandi,2009:185; Aktan,2007:9; Sudha,2014:1330).

Kurumsal sosyal sorumluluk bağlamında kurumsal sürdürülebilirlik ile ilgili faaliyetlerin raporlanması çoğu ülkede zorunlu bir uygulama olmayıp işletmelerin tercihi doğrultusunda yapılmaktadır. İşletmeler sürdürülebilirlik faaliyetlerini farklı raporlama yöntemleri ile belirli dönemlerde paylaşmaktadırlar. Raporlama uygulamalarında tüm toplumun çıkarlarının gözetilmesi ilkesi bağlamında çevre ve sürdürülebilirlik ile ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır.

Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative) tarafından 2020 yılında sürdürülebilirlik ile ilgili bir analiz yapılmıştır. Bu analize göre küresel sürdürülebilirlik yatırımları araştırmalarına 35,3 trilyon dolar ayrılmıştır. Bu ayrılan pay 2010-2018 arasında %15 artmıştır. 2016-2020 döneminde ise sürdürülebilirlik yatırımlarındaki artış %55 olmuştur. 2020 yılı verileriyle, bu yatırımları en fazla yapan ülke ise 17,081 trilyon dolar ile ABD'dir (Global Sustainable Investment Review 2020:9). Bu çerçevede işletmelerin sürdürülebilirlik raporları yayımlamaya başlaması ile hem küresel hem de ülkeler ve bölgeler düzeyinde sürdürülebilirlik endeksleri oluşturulmuştur (Hawn vd., 2018: 3). Sürdürülebilirlik endeksleri işletmelerin uzun vadeli değer yaratmak amacıyla ekonomik, çevresel ve sosyal faktörlerin kurumsal yönetim ilkeleri ile birlikte işletme faaliyetlerine ve karar mekanizmalarına uyarlanması ve bu konulardan kaynaklanabilecek risklerin yönetilmesi ile raporlama yapılmasına imkân sağlamaktadır (BİST, 2021).

Sürdürülebilirlik endekslerinin geçmişi 1990'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Finansal piyasalar ve yatırımcıların küresel sürdürülebilirlik göstergesi olarak dikkate aldıkları ilk sürdürülebilirlik endeksleri ise 1999 yılında Dow Jones ve 2001 yılında Londra Borsası (FTSE) tarafından oluşturulmuştur (Consolandi vd., 2009:186). Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi (DJSI) kurumsal yatırımcıların giderek artan bir şekilde "toplumsal sorumluluk için portföy oluşturmak" hedefine uygun bir şekilde oluşturulmuştur (Robinson vd., 2011: 495). 1999 yılında, S&P tarafından kurulan Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi, 2021 yılında yaklaşık 4700 işletmeyi çevresel, sosyal ve

yönetim kriterlerine göre değerlendirmektedir (Robeco, Sustainability Yearbook, 2021). DJSI 61 farklı sektördeki sürdürülebilirlik standartlarını izlemektedir. 2020’de Covid- 19 pandemisinin dünya geneline yayılması nedeniyle sağlık, sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği konularında işletmelerin daha fazla duyarlı olduğu ve bu nedenle karbon salınımı, atık su, içme suyu konusunda daha dikkatli davrandıkları görülmüştür.

Türkiye’de sürdürülebilirlik alanında bir endeks oluşturma fikri dünyadaki sürdürülebilirlik endekslerinin oluşumundaki amaç gibi işletmelerin çevresel, sosyal, kurumsal yönetim konularındaki risklerine ilişkin politika oluşturmaları sürecinde sorumlu yatırımcılara bilgi ileten bir platform oluşturmaktır. Bu amaç doğrultusunda 2014 yılından beri BİST Sürdürülebilirlik Endeksi hesaplanmaktadır. BİST Sürdürülebilirlik Endeksi 4 Kasım 2014 tarihinden itibaren XUSRD koduyla fiyat ve getiri olarak hesaplanmaya ve yayımlanmaya başlanmıştır. Endeksin başlangıç değeri, BİST 30 fiyat endeksinin 03.11.2014 tarihli ikinci seans kapanış değeri olan 98.020,09’dur. Endekste bir payın ağırlığı %15 ile sınırlandırılmıştır (BİST, 2021).

Bu endekste firmaları kurumsal sürdürülebilirlik, ekonomik, çevresel ve sosyal faktörler gibi konulardan kaynaklanabilecek risklerin yönetilmesi hedeflenmektedir. 2021 yılı itibarıyla, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alacak işletmelerin belirlenmesinde Borsa İstanbul ile Refinitiv Enformasyon Limited Şirketi arasında yapılan anlaşma kapsamında Refinitiv’in sürdürülebilirlik değerlendirme sonuçları kullanılmaktadır. Değerlemelerde sadece “kamuya açık” bilgiler dikkate alınmaktadır (BİST, 2021).

Bu çerçevede yapılan bu çalışmada, makroekonomik değişken olarak seçilen değişkenlerin sürdürülebilirlik endeksine etkisi analiz edilmek istenmiştir. Bu sayede, özellikle Covid-19 pandemisi sonrasında sürdürülebilirlik konusuna olan ilginin artması makroekonomik çapta bir politika izlenmesine sebep olacağı öngörüsü ile bu endeksin, bu çalışmada seçilen makroekonomik değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi ileride izlenmesi olağan politikalara fikir vermesi amacıyla yapılmak istenmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Drimbetas vd. (2010), makroekonomik faktörlerin sürdürülebilirlik endeksi üzerine etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, DJSI verileri, petrol fiyatları, 10 yıllık tahvil fiyatı, döviz kuru, tarım dışı istihdam verisi arasındaki ilişki 1999-2008 döneminde aylık veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada GARCH modeli kullanılmıştır. Çalışma sonucunda petrol fiyatları ve döviz kuru ile sürdürülebilirlik endeksi arasında negatif ilişki olduğu, 10 yıllık tahviller ile sürdürülebilirlik endeksi arasında pozitif ilişki olduğu, tarım dışı istihdam ile sürdürülebilirlik endeksinin ilişkisiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sariannidis (2016), çalışmasında sosyal sorumluluk sahibi firmaları temsilen Euro bölgesi DJSI endeksi ile döviz kuru ve ham petrol fiyatları arasındaki ilişki 2001-2015 döneminde aylık veriler kullanılarak GARCH modeli ile analiz edilmiştir. DJSI ve petrol fiyatları arasında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Döviz kuru değişkeni ve DJSI endeksi arasında ilişki bulunmuştur. Fakat bu ilişkinin net bir yönü belirlenememiştir. Petrol fiyatlarının ise endeksteki işletmelerin nakit akışları üzerinde etkili olacağı yönünde bir sonuca ulaşılmıştır.

Koyuncu (2018), BİST-100 endeksi ile sanayi üretim endeksi, enflasyon, faiz oranları ve reel ekonomik büyüme gibi makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Yapılan çalışma sonucunda genel olarak sanayi üretim endeksindeki artışların BİST-100 endeksini önemli derecede artırabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

İbrahim ve Aziz (2003), yaptıkları çalışmada Malezya’daki makroekonomik değişkenler ve sermaye piyasası arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Makroekonomik değişken olarak çıktı miktarı, fiyat düzeyi, para arzı ve döviz kuru kullanılmıştır. VAR modeli kullanılarak analiz yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin eş bütünleşik olması değişkenler arasında uzun dönemde de ilişkinin varlığını göstermektedir. Değişkenler arasındaki gecikmeli tepkilerin ekonomik verimsizliğe yol açtığını ve sermaye piyasalarının makroekonomik temellere bağlı olduğu yorumu yapılmıştır.

Lo’pez vd. (2007), sürdürülebilir kalkınma ve kurumsal performansı ölçmek için DJSI verileri ile yaptığı çalışmada, işletmelerin vergi öncesi kâr/ zarar değişkeni bağımlı değişken seçilirken gelir bağımsız değişken olarak modele eklenmiştir. DJSI verileri ise modele kukla değişken olarak dâhil edilmiştir. Çalışma 1998-2004 arası 110 firma ile iki dönem halinde incelenmiştir. DJSI ile temsil edilen kurumsal sosyal sorumluluk performansı ve bağımsız değişkenler arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

Asprem (1989), 10 Avrupa ülkesindeki hisse senetleri fiyatları, varlık portföyleri ve makroekonomik değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisini incelenen çalışmada 1968-1984 yılları arasında çeyreklik veri kullanılarak analiz yapmıştır. Çalışmada, hisse senedi fiyatları ile istihdam, ihracat, enflasyon, faiz oranı arasında negatif bir korelasyon olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra Avrupa ülkelerinin hisse senetleri endeksi ile S&P 400 endeksi arasında yüksek ve pozitif bir korelasyonun var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Solnik (1987), Kanada, Fransa, Almanya, Japonya, Hollanda, İsviçre, İngiltere ve Amerika'daki borsa endeksi ve faiz oranı arasındaki ilişkiyi regresyon analizi ile 1973-1983 döneminde hem aylık hem de çeyreklik verilerle incelemiştir. Değişkenler arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Qayyum ve Kemal (2006), yaptıkları çalışmada, Pakistan ekonomisinde borsa endeksi ve döviz kuru (Yen/Dolar) dalgalanmalarının birbirlerine etkilerini E-GARCH modeli ile analiz etmişlerdir. Bu iki değişken arasında güçlü bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Jones ve Kaul (1996), uluslararası borsa endeksleri ile petrol şokları arasındaki ilişkiyi 1947-1991 (Dünya savaşı sonrası dönemde) dönemleri arasında analiz etmişlerdir. Petrol fiyatlarındaki değişimler ve borsa endeksi arasında negatif bir ilişki gözlemlenmiştir.

Odusami (2009), yaptığı çalışmada Gjr-GARCH modeli kullanılarak NYSE, AMEX, NASDAQ endeksleri ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi 1996-2005 dönemi arasında incelemiştir. Araştırma sonucunda, bu iki değişken arasında düzensiz ve negatif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Abdioğlu ve Değirmenci (2004), yaptıkları çalışmada BİST hisse senedi fiyatları ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2005-2013 dönemi arasındaki veriler ile analiz yapılmıştır. Johansen eş bütünlük yaklaşımı, vektör hata düzeltme ve VAR modeline dayalı Granger nedensellik testi yapılmıştır. BİST'e bağlı sektörlerin büyük bir çoğunluğu için hisse senedi fiyatlarından petrol fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Şentürk ve Dücan (2014), Türkiye'de döviz kuru, faiz oranı ve borsa getirisi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışma, 1997-2013 arası dönemi kapsamaktadır. Çalışma VAR modeli çerçevesinde yapılmış olup döviz kuru ve faiz değişkenlerinin borsa getirisini yaklaşık üç ay negatif etkilediği yönünde bir sonuca ulaşılmıştır.

Choi (2020), çalışmasında ABD'de Covid-19 pandemiden kaynaklı olarak ekonomik belirsizliğin yatırımlara etkisini araştırmıştır. Çalışmada S&P 500 Endeksi ve ekonomi politikası belirsizliği (EPU) verilerinin 2008-2020 arasındaki volatilitesi incelenmiştir. Covid-19 sürecinde EPU verilerinin sektör oynaklığı tüm sektörlerden daha fazla olduğu ve bu verilerin tüm sektör oynaklığına öncü olduğu gözlemlenmiştir.

Kayral ve Tandoğan (2020), BİST 100 endeksi, Dolar, Euro ve altın fiyatlarına ait getiri ve volatilitelerin Covid-19 pandemiden etkilenme düzeyleri ile söz konusu göstergeler arasındaki volatilitate yayılımının araştırıldığı bir ampirik çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada CCC-GARCH modeli kullanılmıştır. BİST 100 endeksi ile altın fiyatları arasındaki ilişki negatif iken Dolar ile Euro arasında Dolar'dan Euro'ya doğru pozitif volatilitate yayılımı bulunurken, en yüksek yayılımın Türkiye'nin ABD ile politik kriz yaşadığı 2018 yılında görüldüğü tespit edilmiştir.

Sevinç (2020), Covid-19'un uluslararası pay piyasalarına etkisini araştırdığı çalışmasında, WHO verilerine göre en fazla vaka ve ölüm sayısının olduğu 13 ülkenin pay piyasası endekslerini ele almıştır. Çalışmanın analizi E-GARCH modeli ile yapılırken çalışma sonucunda farklı piyasaların farklı tepkiler verdiği, ancak yeni geliştirilen ve pandeminin toplumsal etkisini sayısal olarak gösteren EMV-ID endeksinin analizde yer alan piyasaların birçoğunda volatilitateyi artırıcı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. METODOJİ VE UYGULAMA

Bu çalışmanın amacı, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nin oynaklığı üzerinde makroekonomik değişkenlerin etkisini incelemektir. Bu kapsamda, 7.11.2014-13.8.2021 dönemi arasında haftalık verilerle BİST Sürdürülebilirlik Endeksi, Brent petrol fiyatı, TL/ABD döviz kuru ve TL üzerinden açılan mevduatların toplam mevduatlar içindeki oranı değişkenleri üzerinden analiz yapılacaktır.

3.1. Metodoloji

Çalışmada makroekonomik değişkenlerin sürdürülebilirlik endeksinin volatilitesi üzerindeki etkisini incelemek amacıyla koşullu otoregresif değişen varyans modellerinden biri olan GARCH (1,1) modelinden yararlanılmıştır.

Volatilitate, varlık getirisinin koşullu standart sapmasını ifade etmektedir. Volatilitate modellemesi, risk yönetiminde finansal pozisyonun riske maruz değerinin hesaplanmasında en temel yaklaşımdır. Aynı zamanda, bir zaman serisinin volatilitesinin modellenmesi, parametre tahmininde etkinliği arttırabilmektedir. Volatilitate doğrudan gözlemlenmemektedir. Volatilitate doğrudan gözlemlenmemesine rağmen, varlık getirilerinde ortak olarak görülen bazı özelliklere sahiptir. Bu özelliklerden ilki volatilitate kümelenmesidir. Volatilitate kümelenmesi, finansal varlık getirisine ait değişkenliğin belirli dönemlerde yüksek diğer dönemlerde düşük olabileceğini ifade etmektedir. İkinci özellik, volatilitenin zaman içinde sürekli bir şekilde gelişmesi, diğer bir ifadeyle volatilitate sıçramalarının nadir olmasıdır. Bir diğer özellik ise volatilitenin belirli bir aralık içinde değişmesi, volatilitenin durağan olmasıdır. Volatilitate, büyük fiyat artışlarına veya büyük fiyat düşüşlerine farklı tepki vermektedir. Bu

durum, kaldıraç etkisini ifade etmektedir. Bu özellik, volatilité modellerinin gelişiminde önemli rol oynamaktadır (Tsay, 2002: 110-111).

t zamanında ψ_t şeklinde tanımlanan bir bilgi setine koşullandırıldığında, hata teriminin dağılımının aşağıdaki gibi olduğu varsayılmaktadır:

$$\varepsilon_t/\psi_t \sim N[0, \sigma_t^2] \quad (1)$$

Bollerslev (1986) tarafından önerilen GARCH modelinde, koşullu varyans kavramı önem kazanmaktadır. Koşullu varyans, şoklardaki ε_t^2 otoregresif-hareketli ortalama [ARMA(p, q)] süreci tarafından tanımlanmaktadır. GARCH (p,q) aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Greene, 2002:241; Bollerslev, 1986: 308-309):

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \delta_1 \sigma_{t-1}^2 + \delta_2 \sigma_{t-2}^2 + \dots + \delta_p \sigma_{t-p}^2 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \alpha_2 \varepsilon_{t-2}^2 + \dots + \alpha_q \varepsilon_{t-q}^2 \quad (2)$$

$$z_t = [1, \sigma_{t-1}^2, \sigma_{t-2}^2, \dots, \sigma_{t-p}^2, \varepsilon_{t-1}^2, \varepsilon_{t-2}^2, \dots, \varepsilon_{t-q}^2]' \quad (3)$$

$$\gamma = [\alpha_0, \delta_1, \delta_2, \dots, \delta_p, \alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_q]' = [\alpha_0, \delta', \alpha']' \quad (4)$$

$$\sigma_t^2 = \gamma' z_t \quad (5)$$

GARCH modeli, negatif ve pozitif şokların koşullu varyans üzerindeki etkisinin simetrik olduğunu varsaymaktadır. Bununla birlikte, finansal getiri serisinin koşullu varyansının negatif ve pozitif haberlere verdiği tepki farklılaşabilmektedir. Bu durum kaldıraç etkisini ifade etmektedir. Nelson (1991) tarafından geliştirilen E-GARCH(p,q) modeli, kaldıraç etkisini dikkate almakta ve koşullu varyans sürecinin pozitif ve negatif haberlere asimetric tepki verilmesine izin vermektedir (Nelson, 1991: 350-351). E-GARCH (1,1) modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$\ln(\sigma_{j,t}^2) = \omega_j + \beta_j \ln(\sigma_{j,t-1}^2) + \delta \frac{\varepsilon_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} + \alpha \left[\frac{|\varepsilon_{t-1}|}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} - \sqrt{\frac{2}{\pi}} \right] + \varepsilon_t \quad (6)$$

Koşullu varyansı gösteren σ_t^2 'nin pozitif olması için E-GARCH modelinde koşullu varyansın logaritması dikkate alınmaktadır. Yukarıdaki modelde β_j GARCH parametresini, α ARCH parametresini ve δ kaldıraç parametresini göstermektedir. β_j , koşullu varyanstaki sürekliliği belirtmektedir. δ parametresi asimetriyi veya kaldıraç etkisini ölçmektedir. Eğer $\delta = 0$ ise, model simetriktir. $\delta < 0$ olduğunda, pozitif şoklar (iyi haberler) negatif şoklardan (kötü haberler) daha az oynaklık yaratır. Eğer $\delta > 0$ ise, pozitif değişiklikler negatif değişikliklerden daha çok istikrar bozucudur (Nelson, 1991: 350-351).

Çalışmada makroekonomik faktörlerin sürdürülebilirlik endeksinin volatilitesi üzerindeki etkisini incelemek amacıyla oluşturulan ARMA(p,q)-E-GARCH(1,1) modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y_{LSI,t} = \theta_0 + \sum_{i=1}^q \theta_i y_{LSI,t-i} + \sum_{i=1}^p \varphi_i e_{t-i} + e_t \quad (7)$$

$$\ln(\sigma_{j,t}^2) = \omega_j + \beta_j \ln(\sigma_{j,t-1}^2) + \delta \frac{\varepsilon_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} + \alpha \left[\frac{|\varepsilon_{t-1}|}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} - \sqrt{\frac{2}{\pi}} \right] + \vartheta_i Z_t + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$Z_t: f(Z_{LW,t}, Z_{LFX,t}, Z_{LD,t}) \quad (9)$$

$$\vartheta_i = [\vartheta_{LW}, \vartheta_{LFX}, \vartheta_{LD}]' \quad (10)$$

3.2. Veri Seti

Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilirlik endeksinin oynaklığı üzerinde makroekonomik değişkenlerin etkisini incelemektir. Bu kapsamda, 7.11.2014-13.8.2021 dönemi için haftalık verilerle sürdürülebilirlik endeksi, Brent petrol fiyatı, TL/ABD döviz kuru ve TL üzerinden açılan mevduatların toplam mevduatlar içindeki oranı değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) ve tr. investing internet sitesinden elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler ve açıklamaları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

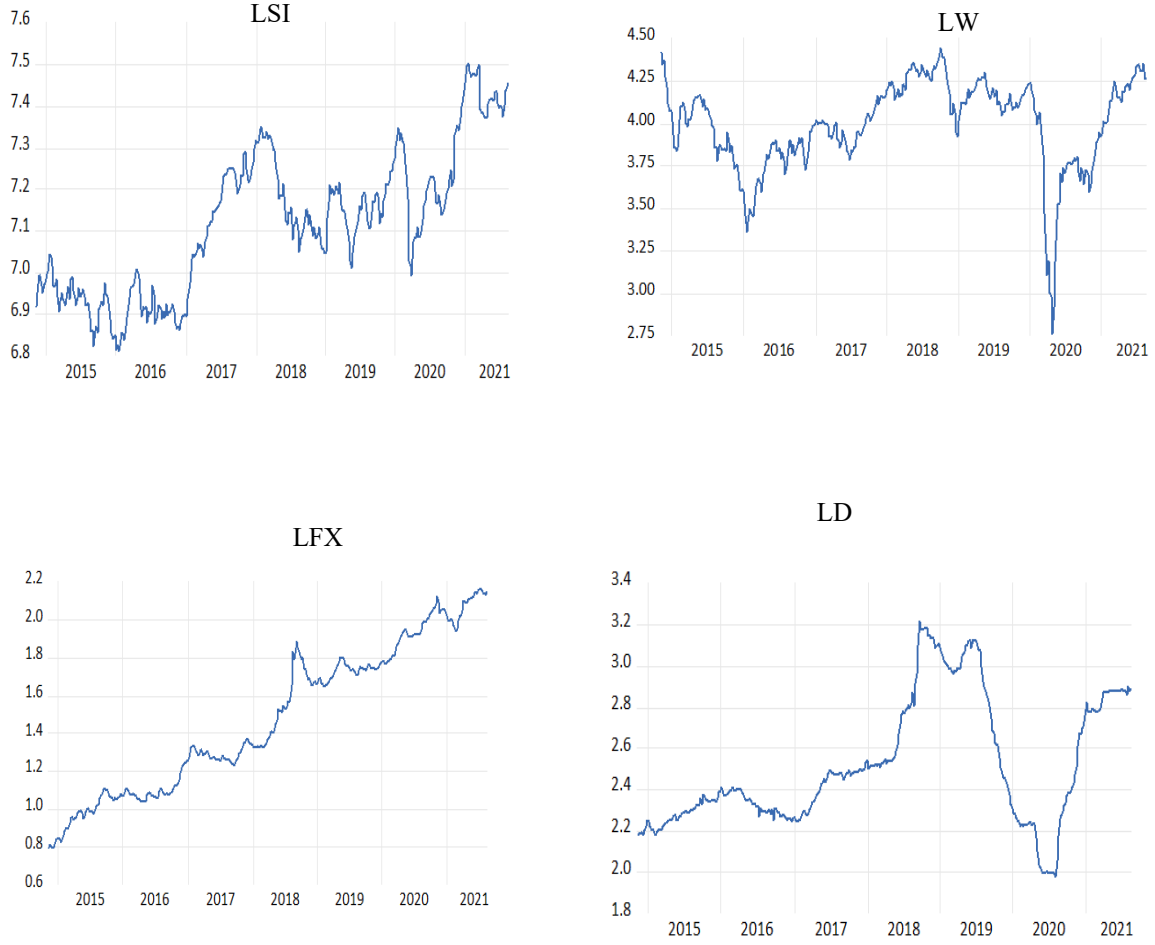
Değişkenler	Açıklamalar	Veri Kaynağı
LSI	Logaritmik Sürdürülebilirlik Endeksi	www.tr.investing.com
LW	Logaritmik Brent Petrol Spot Fiyatı	TCMB EVDS
LFX	Logaritmik TL/ABD doları döviz kuru	TCMB EVDS
LD	Logaritmik TL üzerinden açılan mevduatlar (akım-%)	TCMB EVDS

Çalışmada tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır. Tablo 2’de değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 2:Tanımlayıcı İstatistikler

	LSI	LW	LFX	LD
Ortalama	7,120397	3,995363	1,481602	2,518646
Medyan	7,122463	4,032646	1,375587	2,414126
Maksimum	7,504524	4,444062	2,162435	3,218476
Minimum	6,812818	2,764431	0,798615	1,979621
Std. Sapma	0,172881	0,263848	0,393030	0,307689
Çarpıklık	0,233117	-1,234280	0,093694	0,628555
Basıklık	2,175456	5,610044	1,674957	2,319957
Jarque-Bera	13,23438	190,3652	26,41507	30,13106
Olasılık	0,001337	0,000000	0,000002	0,000000

Tablo 2’ye göre, ele alınan dönemde logaritmik sürdürülebilirlik endeksinin (LSI) ortalama değeri 7,1203, logaritmik Brent petrol fiyatının (LW) ortalama değeri 3,9953, logaritmik TL/ABD dolarının (LFX) ortalama değeri 1,4816 ve logaritmik TL mevduatlarının (LD) ortalama değeri 2,5186’dır. En yüksek standart sapma değerine sahip değişken logaritmik TL/ABD doları (LFX) iken, en düşük standart sapma değeri logaritmik sürdürülebilirlik endeksine (LSI) aittir. LSI, LFX ve LD değişkenleri pozitif çarpıklık değerlerine, LW değişkeni ise negatif çarpıklık değerine sahiptir. Bu sonuç, petrol piyasasında uç olayların varlığını göstermektedir. Basıklık değerleri incelendiğinde ise en yüksek basıklık değeri LW değişkenine ait olduğu görülmektedir. Bu durum, petrol piyasasında büyük şokların var olma olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Jarque-Bera istatistiğine göre, tüm değişkenler için değişkenin normal dağılıma sahip olduğunu gösteren sıfır hipotezinin %5 önem seviyesinde reddedildiği görülmektedir. Buna göre, tüm değişkenler normal dağılıma sahip değildir.

Şekil 1: Değişkenlerin Zaman Yolu Grafikleri

Şekil1’de değişkenlerin zaman yolu grafikleri yer almaktadır. Şekil 1 incelendiğinde, ilk olarak 2019 yılının sonunda başlayan ve sonrasında küresel bir krize dönüşen Covid-19 pandemisinin tüm değişkenlerde kırılmalara yol açtığı görülmektedir. En keskin kırılmanın petrol fiyatlarında meydana geldiği görülmektedir. Bunun nedeni olarak, Covid-19 pandemisinden kaynaklanan arz-talep zincirinin bozulması gösterilebilir.

3.3 Ampirik Bulgular

Modelleme aşamasına geçilmeden önce ilk olarak değişkenlerin birim köke sahip olup olmadıklarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla yapısal kırılmaya izin veren Zivot-Andrews birim kök testi uygulanmıştır. Sabit terimli ve trendli test istatistikleri sonuçları Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3: Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonucu

	Sabit Terimli		Trendli	
	Test İstatistiği	Kırılma Değeri	Test İstatistiği	Kırılma Değeri
LSI	-3,6557	13.04.2018	-3,0319	27.03.2020
Δ LSI	-16,2419***	02.02.2018	-16,0442***	13.03.2020
LW	-4,2040	10.01.2020	-3,4925	20.04.2018
Δ LW	-11,0007***	01.05.2020	-10,5515***	15.04.2016
LFX	-4,8748*	11.05.2018	-3,8174	17.06.2016

ΔLFX	-9,2113***	14.09.2018	-9,2115***	14.09.2018
LD	-3,6749	05.07.2019	-1,8514	15.06.2018
ΔLD	-5,5926***	28.09.2018	-4,9534	08.11.2019

*Not: Sabit terimli test istatistiğine ilişkin kritik değerler %1 için -5,34, %5 için -4,93 ve %10 için -4,58'dir. Trendli test istatistiğine ilişkin kritik değerler %1 için -4,80, %5 için -4,42 ve %10 için -4,11'dir. *, ** ve *** , sırasıyla, %10, %5 ve %1 önem seviyesindeki anlamlılıkları göstermektedir.*

Tablo 3'de yer alan gerek sabit terimli gerekse trendli sonuçlar incelendiğinde, tüm değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök içerdikleri, birinci dereceden farkları alındığında ise durağan hale geldikleri görülmektedir.

Sürdürülebilirlik endeksinin volatilitisini modellemek amacıyla ilk olarak seri birinci dereceden farkı alınarak durağan hale getirilmiştir. Analizlere değişkenlerin durağan halleri ile devam edilmiştir. Daha sonra uygun ARMA(p,q) modelinin belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada, bu değişken için çeşitli alternatif ARMA modelleri denenmiş; elde edilen katsayıların anlamlılıkları, otokorelasyon probleminin olmaması, Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre en uygun model olarak ARMA (2,2) modelinin geçerli olduğu belirlenmiştir. ARMA (2,2) modeline ilişkin sonuçlar Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4: Sürdürülebilirlik Endeksi İçin ARMA(2,2) Model Tahmin Sonucu

Değişken	Katsayı	Std. Hata
Sabit terim	0,0015	0,0016
AR(1)	-1,0790***	0,0605
AR(2)	-0,8145***	0,0615
MA(1)	1,1871***	0,0356
MA(2)	0,9399***	0,0342
SIGMASQ	0,0007***	0,0000
ARCH(5)	77,5782***	
Q(5)	4,3335	
Akaike	-4,4222	
Schwarz	-4,3565	

*Not *** %1 önem seviyesindeki anlamlılıkları göstermektedir.*

Tablo 4'deki sonuçlara göre, sürdürülebilirlik endeksinin bir dönem ve iki dönem önceki değerlerinin cari dönemdeki sürdürülebilir endeksi üzerinde negatif etkileri olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bir ve iki dönem önceki şokların ise sürdürülebilirlik endeksinin cari değerini pozitif etkilediği tespit edilmiştir. ARMA (2,2) modelinde otokorelasyon probleminin varlığını test etmek amacıyla Ljung-Box Q (5) istatistiği hesaplanmıştır. Elde edilen sonuç, ARMA (2,2) modelinde otokorelasyon probleminin olmadığını belirtmektedir. Modele ilişkin ARCH (5) istatistiği değerine göre ARMA (2,2) modelinde güçlü bir ARCH etkisi vardır. Bu nedenle modellemeye otoregresif koşullu değişen varyans modelleri ile devam edilmiştir.

Makroekonomik faktörlerin sürdürülebilirlik endeksinin volatilitesi üzerindeki etkisini incelemek amacıyla oluşturulan ARMA (2,2)-E-GARCH (1,1) modellerine yönelik tahmin sonuçları Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5: Makroekonomik Faktörlerin Sürdürülebilirlik Endeksinin Volatilitesine Yönelik Model Tahmin Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Ortalama Denklemi				
θ_0	0,0017 (0,0011)	0,0027** (0,0012)	0,0018 (0,0011)	0,0018* (0,0011)
θ_1	0,0456*** (0,0109)	-0,9615*** (0,1409)	0,0457*** (0,0134)	0,0434*** (0,0105)
θ_2	-0,9721*** (0,0108)	-0,6324*** (0,1431)	-0,9604*** (0,0155)	-0,9720*** (0,0113)
φ_1	-0,0207 (0,0132)	1,0626*** (0,1199)	-0,0142 (0,0145)	-0,0180 (0,0128)
φ_2	0,9724*** (0,0144)	0,7540*** (0,1207)	0,9593*** (0,0177)	0,9725*** (0,0139)
Varyans Denklemi				
ω_j	-0,1466*** (0,0201)	-1,8184 (1,1247)	-0,1317*** (0,0201)	-0,2111*** (0,0214)
α	-0,1173*** (0,0270)	-0,0537 (0,0945)	-0,1127*** (0,0272)	-0,1403*** (0,0271)
γ	-0,0673** (0,0290)	-0,1459*** (0,0705)	-0,0930*** (0,0221)	-0,0527* (0,0319)
β	0,9681*** (0,0000)	0,7500*** (0,1509)	0,9707*** (0,0000)	0,9590*** (0,0000)
ϑ_{LW}	-0,5193 (0,4428)	-	-	-0,4543 (0,4425)
ϑ_{LFX}	-	3,9129 (3,5451)	-	3,8212** (1,6533)
ϑ_{LD}	-	-	-0,3496 (0,4101)	-0,8781* (0,4684)
T-DIST. DOF	5.3956*** (1.2668)	1.2225*** (0.1225)	5.3346*** (1.2176)	5.0819*** (1.1407)
ARCH (5)	1,0107	1,2101	0,8316	0,9809
Q (5)	4,1824	4,2716	3,2814	4,8406
Q ² (5)	1,0683	1,2262	0,8659	1,0315

Not: *, ** ve *** , sırasıyla, %10, %5 ve %1 önem seviyesindeki anlamlılıkları göstermektedir. Parantez içindeki değerler standart hataları ifade etmektedir.

Tablo 5’de yer alan E-GARCH (1,1) modellere ilişkin ARCH etkisinin varlığını test etmek amacıyla 5 gecikmeli ARCH-LM testi uygulanmış ve tüm modeller için ARCH etkisinin olmadığını belirten sıfır hipotezinin reddedilemediği görülmüştür. Aynı zamanda modellerde artıklarda farklı varyansın ve otokorelasyonun varlığını test etmek amacıyla Ljung-Box Q² ve Ljung-Box Q istatistikleri hesaplanmıştır. 5 gecikmeli Q² ve Q istatistiklerinden elde edilen sonuçlar, söz konusu modellerde farklı varyans ve otokorelasyon problemlerinin olmadığını ortaya koymaktadır. Son olarak, modelin durağanlık koşulunun sağlanabilmesi için GARCH parametresinin 1’den küçük olması gerekmektedir. Bu sonuçlar, tahminlenen modellerin geçerli olduğunu ifade etmektedir.

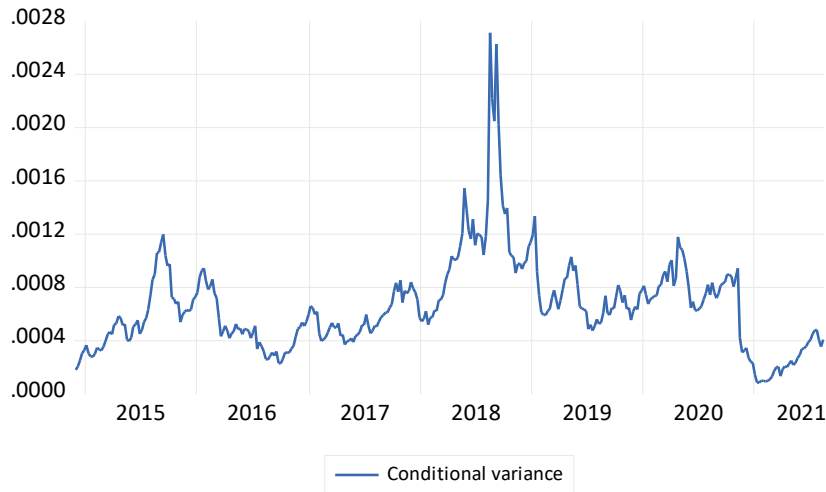
Engle ve Patton (2001) tarafından önerilen ve volatilitenin kalıcılığının ölçümlerinden biri olan half-life şok, volatilitenin uzun dönem değerine dönmesi için gerekli olan ortalama süreyi göstermektedir. E-GARCH modelinde, getiri serilerinin ortalamaya dönme eğiliminin olması için $\beta < 1$ koşulunun sağlanması

gerekmektedir. $\beta = 1$ olması, getiri serisinin rassal yürüyüş süreci takip ettiğini ifade etmektedir (Gbenro ve Moussa, 2019: 4). Makroekonomik faktörlerin sürdürülebilirlik endeksinin volatilitesi üzerinde etkili olabileceğini incelemek amacıyla oluşturulan modellerde β katsayısı, sürdürülebilirlik endeksine gelen şokların kalıcı olduğunu göstermektedir. Buna göre, sürdürülebilirlik endeksine gelen şokun ortalama kalma süresinin yaklaşık 17 gün olduğu ifade edilebilir.

Modelde kaldıraç parametresi γ negatif olarak elde edilmiştir. Buna göre, sürdürülebilirlik endeksinin volatilitesi üzerinde negatif haberlerin (negatif şokların) pozitif haberlere (pozitif şoklara) göre daha etkili olduğu görülmektedir.

Makroekonomik faktörlerin sürdürülebilirlik endeksinin volatilitesi üzerindeki etkisi incelendiğinde, Brent petrolün sürdürülebilirlik endeksinin volatilitesi üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, TL/ABD doları ve TL üzerinden açılan mevduatlar (akım-%) sürdürülebilirlik endeksini üzerinde etkili olmaktadır. Buna göre, döviz kurundaki artışlar, sürdürülebilirlik endeksi volatilitesinin artmasına neden olmaktadır. Döviz kurundaki artışlar, firmaların girdi maliyetlerini ve enflasyonu arttırmakta, dolayısıyla sürdürülebilirlik endeksinde dalgalanmalara neden olmaktadır. Buna karşın, TL üzerinden açılan mevduatlar sürdürülebilirlik endeksinin volatilitesinin azalmasına olanak sağlamaktadır. Bu sonuç, TL üzerinden açılan mevduatlardaki artış, TL'ye olan talep artışını yansıtmakta, bu durum sürdürülebilirlik endeksini olumlu olarak etkilediğini ifade etmektedir.

Şekil 2'de ARMA (2,2)-E-GARCH (1,1) modeline ilişkin koşullu varyans grafiği yer almaktadır. Şekil 2'ye göre, sürdürülebilirlik endeksinin volatilitesinin 2018 yılında oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Covid-19 döneminde (2020-2021 arasında) ise trendde en düşük seviyede olduğu görülmüştür.

Şekil 2: Koşullu Varyans Grafiği

4. SONUÇ

Çalışmada, makroekonomik değişkenlerin BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nin volatilitesi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonucunda Brent petrolün sürdürülebilirlik endeksinin volatilitesi üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Bu sonuç yorumlandığında bu değişkenin bu çalışmaya eklenmesi BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'ndeki 58 işletmenin birçoğunun faaliyet alanı nedeniyle petrol değişkeninin sürdürülebilirlik endeksinin volatilitesi üzerinde etkileyeceği beklenmiştir. Drimbetas vd. (2010) ve Sariannidis (2016) çalışmalarında, DJSI endeksi volatilitesi ve petrol fiyatları arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Jones ve Kaul(1996), uluslararası borsa endeksleri ile petrol şokları arasındaki ilişkiyi negatif olarak gözlemlemiştir. Aynı şekilde Odusami(2009) çalışmasında da borsa endeksleri ve petrol fiyatları arasında negatif ilişkinin olması çalışmanın literatür açısından beklenmedik bir sonucu olarak görülmüştür.

TL/ABD döviz kuru ve TL üzerinden açılan mevduatlar (akım-%) sürdürülebilirlik endeksi üzerinde etkili olmaktadır. Buna göre, döviz kurundaki artışlar, sürdürülebilirlik endeksinin volatilitesinin artmasına neden olmaktadır. Döviz kurundaki artışlar, firmaların girdi maliyetlerini ve enflasyonu arttırmakta, dolayısıyla sürdürülebilirlik endeksinde dalgalanmalara neden olmaktadır. Literatür açısından değerlendirildiğinde ise Drimbetas vd. (2010) sürdürülebilirlik endeksi ve döviz kuru arasında negatif ilişki gözlemlemiştir. Sariannidis

(2016)'in çalışmasında ise bu iki değişken arasındaki ilişkinin yönü belirlenememiştir. Qayyum ve Kemal (2006)'in çalışmasında borsa endeksi ve döviz kuru (Yen/Dolar) dalgalanmaları arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürdeki çalışmalar farklı ülkelerde ya da Türkiye'deki farklı endeksler ile döviz kuru ilişkisine yönelik yapılmıştır. Bu bakımdan her ülkenin dış ekonomik ilişkileri, dış ticaret politikaları ve zaman faktörü farklı olabileceği gibi her endeksin işleyişi ile döviz politikaları da farklılık içerebilmektedir. Dolayısıyla benzer çalışmalarda bir paralellik çoğu zaman çıkmamaktadır.

Bir diğer değişken olarak çalışmaya dâhil olan TL üzerinden açılan mevduatlar, çalışmada sürdürülebilirlik endeksinin volatilitésinin azalmasına olanak sağlamaktadır. Bu sonuç ile TL üzerinden açılan mevduatlardaki artışın TL'ye olan talep artışını yansıttığının göstergesi olarak kabul edildiğinde, sürdürülebilirlik endeksini olumlu olarak etkilediği sonucuna ulaşılabilir. Literatürdeki benzer sonuçlar incelendiğinde ise Solnik (1987), aradaki ilişkiyi regresyon analizine dayanarak yaptığı çalışmasında bu ilişkinin negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Şentürk ve Dücan (2014)'in yaptıkları çalışmada faiz değişkeni, borsa getirisini yaklaşık üç ay negatif etkilemektedir. Dolayısıyla petrol fiyatları haricinde diğer değişkenlerin BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'ni etkiledikleri görülmektedir. Çalışma araştırma ve yayın etiğine uygundur. Bu alanda çalışma yapacak olan araştırmacılar, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi değişkenini etkileyebilecek farklı makroekonomik değişkenlerle çalışabilirler. Bunun dışında BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ile sürdürülebilirlik alanındaki diğer endeksler (DJSI gibi) ile karşılaştırma yapabilirler. Covid-19 süreci sonrasındaki sürdürülebilirlik alanındaki gelişmelerin, Covid-19 süreci öncesi döneme göre arttığı varsayımı ile bu iki dönemi karşılaştırabilirler.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z. ve Değirmenci N. (2014). "Petrol Fiyatları-Hisse Senedi Fiyatları İlişkisi: BIST Sektörel Analiz", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5/8, 1-24.
- Asprem, M. (1989). "Stock Prices, Asset Portfolios And Macroeconomic Variables In Ten European Countries", Journal of Banking and Finance, 13, 589-612.
- Aktan, C. C. (2007). Kurumsal Sosyal Sorumluluk, İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk, İGİAD Yayını, İstanbul.
- Bollerslev, T. (1986). "Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity", Journal of Econometrics, 31/3, 307-327. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(86\)90063-1](https://doi.org/10.1016/0304-4076(86)90063-1).
- Baumgärtner, S. ve Quaas, M. (2010). "What is Sustainability Economics?", Ecological Economics, 69/15, 344-450. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2009.11.019>
- Borsa İstanbul (BİST). Sürdürülebilirlik Endeksi, (2021). <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksi>
- Choi, S.Y., (2020). "Industry Volatility and Economic Uncertainty due to the Covid-19 Pandemic: Evidence from Wavelet Coherence Analysis", Finance Res. Lett. 101783. <http://dx.doi.org/10.1016/j.fl.2020.101783>.
- Consolandi, C., Jaiswal-Dale, A., Poggiani, E. ve Vercelli, A. (2009). "Global Standards and Ethical Stock Indexes: The Case Of The Dow Jones Sustainability Stoxx Index", Journal of Business Ethics, 87/1, 185-197.
- Drimbetas, E., Sariannidis, N., Giannarakis, G., ve Litinas, N. (2010). "The Effects of Macroeconomic Factor on The Sustainability, Large-Cap and Mid-Cap Dow Jones Indexes", International Journal of Business Policy and Economics, 3, 21-36.
- Du Pisani, J.A. (2006). "Sustainable Development-Historical Roots of the Concept", Environmental Sciences, 3/2, 83-96.
- Engle, F. R. ve A. Patton(2001). "What Good is a Volatility Model?", Quantitative Finance, 1, 237-245.
- Gbenro N ve Moussa RK. (2019). "Asymmetric Mean Reversion in Low Liquid Markets: Evidence from BRVM", Journal of Risk and Financial Management, 12/1, 38. <https://doi.org/10.3390/jrfm12010038>
- Gladwin, T.N., Kennelly, J.J. ve Krause, T-S., (1995). "Shifting Paradigms for Sustainable Development: Implications for Management Theory and Research", Academy of Management Review, 20/4, 874-907.
- Global Sustainable Investment Review (2020). <http://www.gsi-alliance.org/wp-content/uploads/2021/08/GSIR-20201.pdf>.
- Greene, W. H. (2002). Econometric Analysis., Prentice Hall, New York.
- Hawn, O., Chatterji, A. K., ve Mitchell, W. (2018). "Do Investors Actually Value Sustainability? New Evidence from Investor Reactions to the Dow Jones Sustainability Index (DJSI)", Strategic Management Journal, 39/4, 949-976.
- İbrahim, M.H. ve Aziz, H. (2003). "Macroeconomic Variables and The Malaysian Equity Market: A View Through Rolling Subsamples", Journal of Economic Studies, 30/1, 6-27.
- Jones, C.M. ve Kaul, G. (1996). "Oil and Stock Markets." J. Finance, 51/2, 463-491.

- Kaynak, M. (2011). *Kalkınma İktisadi*, Gazi Kitabevi, 4. Baskı, Ankara.
- Kayral, İ. E., ve Tandoğan, N. Ş. (2020). "BİST 100, Döviz Kurları ve Altının Getiri ve Volatilitesinde Covid-19 Etkisi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19, 687-701.
- Koyuncu, T. (2018). "Bist-100 Endeksinin Makroekonomik Değişkenler ile İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA)*, 3/3, 615-624.
- Lo'pez, M., Garcia, A. ve Rodriguez, L. (2007). "Sustainable Development and Corporate Performance: A Study Based on The Dow Jones Sustainability Index". *Journal of Business Ethics*, 75/3, 285-300.
- Nelson, D.B., (1991). "Conditional Heteroskedasticity in Asset Returns: A New Approach", *Econometrica*, 59, 347-370.
- Oduşami, B.O. (2009). "Crude Oil Shocks and Stock Market Returns", *Applied Financial Economics*, 19/4, 291-303.
- Qayyum, A. ve Kemal, A.R. (2006). "Volatility Spillovers Between the Stock Market and the Foreign Exchange Market in Pakistan", *MPRA No. 1715*.
- Robeco Sustainability Yearbook (2021). <https://www.robeco.com/en/insights/2021/02/sustainability-yearbook-2021-7000-companies-70-gold-medalists.html>
- Robinson, M., Kleffner, A. ve Bertels, S. (2011). "Signaling Sustainability Leadership: Empirical Evidence of the Value of DJSI Membership", *Journal of Business Ethics*, 101/3, 493-505.
- Sevinç, D. (2020). "Covid-19'un Uluslararası Pay Piyasalarına Etkisi". *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 59-75. DOI: 10.30784/epfad.808308
- Sariannidis N, Giannarakis G, Zafeiriou E ve Billias I. (2016). "The Effect Of Crude Oil Price Moments on Socially Responsible Firms in Eurozone", *Int J Energy Econ Policy*, 6/2, 356-363.
- Solnik, B. (1987). "Using Financial Prices to Test Exchange Rate Models: A Note", *Journal of Finance*, 42/1, 141-149.
- Sudha, S. (2015). "Risk-Return and Volatility Analysis of Sustainability Index in India", *Environment, Development and Sustainability*, 17/6, 1329-1342.
- Şentürk, M. ve Dücan, E. (2014). "Türkiye'de Döviz Kuru-Faiz Oranı ve Borsa Getirisi İlişkisi: Ampirik Bir Analiz", *Business and Economics Research Journal*, 5/3, 67- 80.
- Tsay, A. (2002). "Risk Sensitivity in Distribution Channel Partnerships: Implications for Manufacturer Return Policies", *Journal of Retail-ing*, 78/2, 147-160.
- World Commission on Environment and Development (WCED) (1987). *Our Common Future*. Oxford University Press, New York.
- Yamak, S. (2007). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Gelişimi*, Beta Yayınları, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:11.01.2022 ✓Accepted/Kabul:02.02.2022

DOI:10.30794/pausbed.1056235

Araştırma Makalesi/ Research Article

Oluç, İ. ve Güzel, İ. (2022). "Finansal Küreselleşme ve Çevre İlişkisi: Türkiye Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 127-143.

FİNANSAL KÜRESELLEŞME VE ÇEVRE İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İhsan OLUÇ*, İhsan GÜZEL**

Öz

Bu çalışma Türkiye için finansal küreselleşmenin çevresel bozulma üzerindeki etkilerinin, 1970-2017 dönemini kapsayan yıllık verilerle incelenmesini amaçlamıştır. Literatürde birçok farklı finansal değişken ile EKC hipotezi test edilmiş olsa da bu değişkenleri Türkiye örneğinde bir bütün halinde ele alan herhangi bir çalışmaya henüz rastlanılmamıştır. Bu bağlamda, bu çalışma kompozit ve kapsamlı bir değişken olan finansal küreselleşme ile çevre ilişkisini EKC hipotezi bağlamında test eden ilk çalışma özelliği taşımaktadır. İthalat ve ihracat gibi artan ticari faaliyetler ekonomik büyümenin motoru olarak kabul edilmektedir. Ancak Türkiye gibi tasarruf açığı olan ülkelerde ticaretin sürdürülebilirliği daha çok finansal piyasalara bağlıdır. Değişkenler arasındaki olası ilişkiler Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi kullanılarak araştırılmıştır. Uzun dönem katsayıları Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS), Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) ve Kanonik Eş-bütünleşik Regresyon (CCR) ile tahmin edilmiştir. Son olarak, en yaygın kullanılan yöntemlerden biri olan ARDL, karşılaştırma yapmak ve sonuçları güçlendirmek için kullanılmıştır. Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Uzun dönem katsayıları incelendiğinde, sonuçların çevresel kuznets hipotezini desteklediğini göstermektedir. Ayrıca, finansal küreselleşmedeki %1'lik bir artışın, uzun vadede CO₂ emisyonlarını yaklaşık %0,16 oranında artırdığı gözlemlenmiştir. ARDL yaklaşımı da bu bulguyu doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Finansal küreselleşme, Çevresel kuznets eğrisi, Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL GLOBALIZATION AND THE ENVIRONMENT: TURKEY'S EXPERIENCE

Abstract

This study aims to examine the effects of financial globalization on environmental degradation for Turkey, with annual data covering the period 1970-2017. Although the EKC hypothesis has been examined using a variety of financial variables in the literature, no study has yet been found that deals with these variables as a whole in the Turkish sample. This is the first study to examine the relationship between financial globalization and the environment as a composite and comprehensive variable in the framework of the EKC hypothesis. Increasing commercial activities such as imports and exports are considered the engine of economic growth. However, the sustainability of trade in countries with a savings deficit such as Turkey is more dependent on financial markets. Because structural transformations occurred in the Turkish economy during periods of economic liberalization with an increasing effect of globalization. The possible relationships between the variables were investigated by using the Gregory-Hansen structural break cointegration test. The Fully Modified Least Squares Method (FMOLS), Dynamic Least Squares Method (DOLS), and Canonical Co-integrated Regression (CCR) estimated long-run coefficients. Finally, one of the most frequent methodologies, ARDL, was utilized to perform comparisons and verify robustness. According to the Gregory-Hansen structural break cointegration test results, there is a long-term cointegration relationship between the variables. When the long-term coefficients are estimated, it is seen that the results support the environmental Kuznets hypothesis. Furthermore, a 1% increase in financial globalization has been observed to boost CO₂ emissions by some 0.16% in the long term. The ARDL approach also validated this finding.

Keywords: *Financial globalization, Environmental Kuznets curve, Gregory-Hansen structural break cointegration test.*

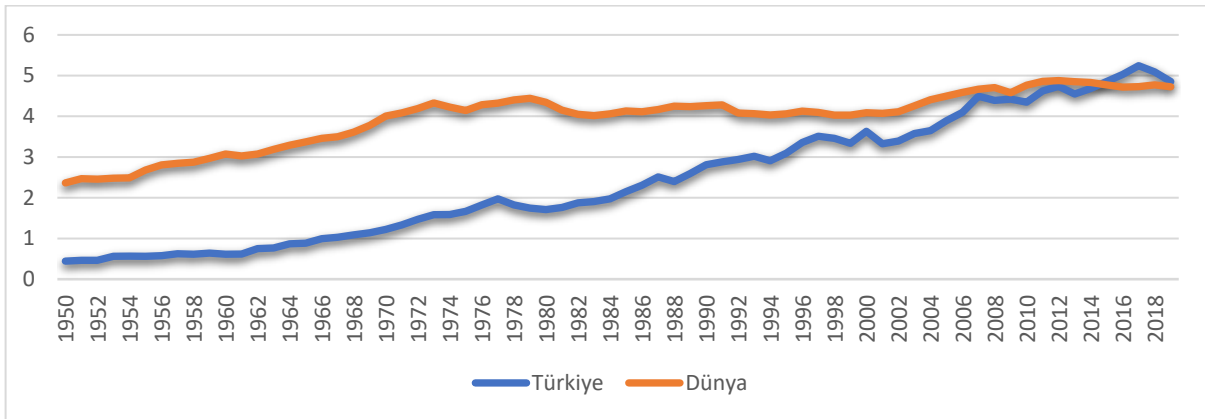
* Arş. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisat Bölümü, BURDUR.
e-posta: ihsanoluc@mehmetakif.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-5167-1862>)
**Dr. Öğr. Üyesi, Şirnak Üniversitesi, İktisat Bölümü, ŞIRNAK.
e-posta: ihsanguzel@sirnak.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9525-6628>)

1. GİRİŞ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında son yüzyılda oluşan ekonomik kalkınmışlık farkı gelişmekte olan ülkelerin dikkatini ekonomik büyümeye vermesine neden olmuştur (Buysse vd., 2018: 338-340). Ekonomik büyümede meydana gelen artış, daha sağlıklı bir toplum, daha yüksek kişi başı gelir, daha düşük işsizlik ve daha az yoksulluk anlamına gelebilmektedir (Pritchett ve Summers, 1993:1-3). Bu doğrultuda ekonomik büyümeyi öncelleyen ülkelerde büyümenin beraberinde getirdiği negatif dışsallıklar uzun süre göz ardı edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak son yirmi yılda, dünyanın yükselen ekonomileri dikkate değer bir ekonomik büyüme sağlayarak, dünya milli hasılasının % 40'ını ve dünya nüfusunun % 59'unu oluşturmuşlardır (Ahmad et al., 2020:1). Bir bütün olarak dünya ekonomik büyümesi incelendiğinde ise 1960 yılında Dünya milli hasılası yaklaşık 1.36 trilyon(cari değer) dolar iken 2019'da bu rakam 87.73 trilyon(cari değer) dolara yükselmiştir (Dünya Bankası, 2020). Ekonomik aktivitelerde meydana gelen bu denli büyük bir artış büyük bir maliyeti de beraberinde getirmektedir. Tarımda, sanayide, madencilikte ve ormancılık faaliyetlerinde ihtiyaç duyulan kaynakların tüketimi sonucunda ciddi çevresel sürdürülebilirlik problemleri meydana gelmekte ve bu faaliyetler hava, su ve toprağı kirletmektedir (Danish vd., 2019:632; Ahmad vd., 2020:1). Çevresel bozulma, ormansızlaşma, su kıtlıkları ve iklim değişikliğine neden olmakta ve bu durum özellikle CO_2 emisyonlarında meydana gelen artışla kendini göstermektedir (Dong, Sun, ve Hochman 2017:1466).

Ekonomik büyüme ile ortaya çıkan çevresel bozulma ve CO_2 emisyonlarındaki artış küresel toplumu harekete geçirmiş ve bu doğrultuda 1997'de Kyoto Protokolü imzalanmıştır. Kyoto protokolünün imzalanması ile tüm dünyada başta CO_2 olmak üzere sera gazı emisyonlarının önemi anlaşmaya başlanmış ve bu emisyonların azaltılmasının etkili yolları araştırılmaya başlanmıştır (X. Wang vd., 2019). Bu doğrultuda iklim değişikliği ile ilgili ilk uluslararası antlaşma olan, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Birleşmiş milletler tarafından 1992'de kabul edilmiştir. Daha sonra 1997 yılında Kyoto protokolü, 2009 yılında Kopenhag anlaşması yapılarak Uluslararası toplum tarafından küresel problemlerin bölgesel çözümleri olmayacağından hareketle bütün imzacı ülkeler arasında CO_2 emisyonlarının azaltılması konusunda mutabakat sağlanmıştır. Türkiye'nin de tarafı olduğu Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 2009 yılında imzaladığı Kyoto Protokolü ve 2016 yılında imzacısı olduğu Paris antlaşmasına göre başta CO_2 olmak üzere sera gazı emisyonlarının 2030 yılına kadar %21 artıştan azaltım hedefi bulunmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018). Oysa CO_2 emisyonlarının Tablo 1'de görüleceği üzere göreceli değişimi göz önünde bulundurulduğunda Dünyada kişi başına düşen CO_2 emisyonu 1970'li yıllardan günümüze kadar yaklaşık olarak sabit bir seyir izlemektedir. Türkiye'de ise kişi başına düşen CO_2 emisyonu, 1950'den 1977'ye kadar artış göstermiş birkaç yıl azalma gösterdikten sonra ise 1980 yılından itibaren artış trendine girdiği görülmüştür.

Tablo 1. Kişi başı karbon emisyonu

Kaynak: Veriler <https://ourworldindata.org/> adresinden temin edilmiş olup; yazarlar tarafından görselleştirilmiştir.

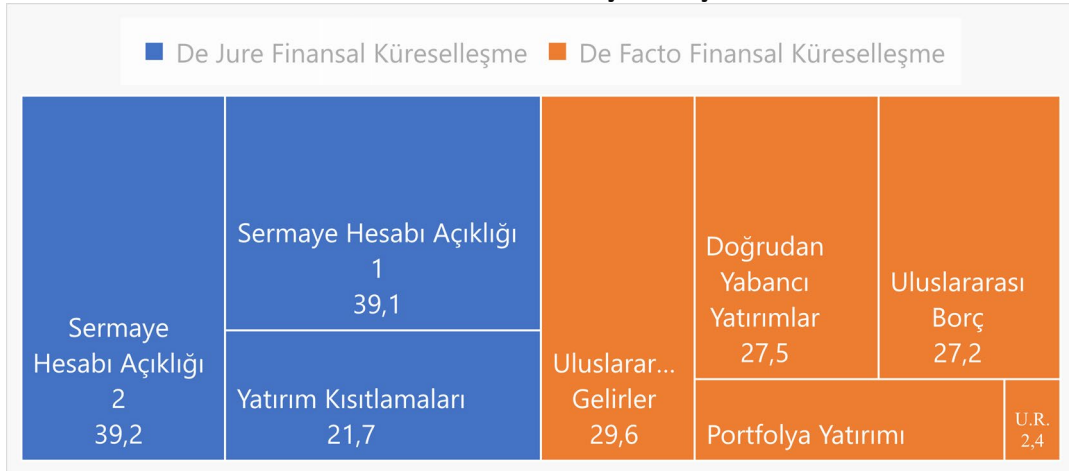
Dünyada kişi başına düşen CO_2 emisyonu durağan seyredirken ve bu değerlerin düşürülmesi gerektiği yönünde bir mutabakat bulunurken Türkiye'de tabloyu oluşturan değerlerden hareketle 2019 yılında 1950 yılına nazaran kişi başına düşen karbon emisyonunun yaklaşık 11 kat arttığı görülmektedir. Türkiye'de göreceli artışın bu denli büyük olması ve trendin yükseliş eğilimi göstermesi bu durumun sebeplerinin araştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan, yeni sanayileşen veya orta gelir düzeyinde bulunan ülkeler için çevresel bozulmanın sınıranmasında Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) ve kirlilik cenneti hipotezi kullanılmakta ve çevresel kirliliğin sebepleri araştırılmaktadır (Copeland ve Taylor, 1995; Cole, 2004; Chow ve Li, 2014). EKC hipotezinin temel varsayımı kişi başına düşen gelir ile çevresel bozulma veya karbon emisyonu arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğu biçimindedir (Selden ve Song, 1994; Martínez-Zarzoso ve Bengochea-Morancho, 2004; Shafiei ve Salim, 2014; Can ve Gozgor, 2017). EKC hipotezi kısa ve uzun dönemli ekonomik büyümenin çevresel etkilerinin birbirine zıt olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu hipoteze göre ekonomik büyüme veya gelir artışı her ne kadar kısa vadede çevresel bozulmaya neden olsa da uzun dönemde çevresel kalitenin artmasına neden olacağı yönündedir. EKC hipotezi bu yönüyle kirlilik cenneti (pollution heaven) hipotezinin bir yansımasıdır (Nasrollahi, Moradi ve Rezaei, 2014:113). Kirlilik cenneti hipotezine göre doğrudan yabancı yatırımlara konu olan ülkede düzenleyici ve denetleyici kurumların nispeten zayıf olması, çevresel regülasyonların çok katı olmaması nedeniyle çevresel kirliliğe neden olan yatırımlar bu tür gelişmekte olan ülkelere yapılmaktadır (Sinha, Kumar, ve Gopalakrishnan, 2020:4).

1970'li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerde finansal serbestleşme hız kazanmış uluslararası konjonktürün etkisiyle 24 Ocak 1980'de Türkiye'de önce dış ticaret serbest bırakılmış ardından 1989 yılında ise her türlü sermaye akımlarının önündeki engeller kaldırılmıştır (Kalaycı ve Barbaros, 2019:217). Böylece finansal küreselleşme Türkiye özelinde hız kazanmış ve finansal sektörün dünya piyasaları ile entegre olması mümkün hale gelmiştir. Dünya piyasaları ile hızla bütünleşmenin getirdiği avantajla tasarruf açığı bulunan Türkiye'ye sermaye girişleri artmış, uluslararası piyasalardan borçlanma imkânı artan bankalar sayesinde iç piyasalara arz edilen kredi miktarı da yükselmiştir. Dolayısıyla finansal küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisinin büyümesi büyük ölçüde dış fon ve sermaye akımlarına bağlı hale gelmiştir. Öte taraftan dış finansmana olan bu derece bağıllık, gelen sermaye akımlarının kalitesini ön plana çıkarmıştır. Ne yazık ki Türkiye kaliteli sermaye akımlarını çekmekte istenildiği ölçüde başarı sağlayamamıştır. Spekülatif yabancı sermaye, Türkiye ekonomisini oldukça kötü etkilemiş ve neredeyse yaşanılan tüm ekonomik krizlerin ortak paydası haline gelmiştir (Özdemir ve Dalkılıç, 2016:56).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ithalat ve ihracat gibi ticari faaliyetler ekonomik büyümenin motoru olarak ele alınmaktadır (Güzel ve Oluç, 2021:59). Bu faaliyetlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması tasarruf açığı bulunan ve ekonomik büyümede dış finansmana muhtaç ülkeler için oldukça önem arz etmektedir. Aksi durumda cari açık problemleri dolayısıyla finansal piyasalarda meydana gelen şoklar ekonomik krizlerin öncüsü haline gelmektedir. Nitekim doğrudan yabancı yatırımlar, portfolyo yatırımları, sermaye hesabı açıklığı gibi finansal küreselleşme bileşenleri ile ekonomik büyüme arasında korelasyon olduğu yönünde oldukça fazla çalışma mevcuttur (Alagöz vd., 2008; Vergil ve Karaca, 2010; Tursoy, 2011). Dolayısıyla çevresel kuznets eğrisinin test edilmesinde ekonomik büyümeyi etkilediği düşünülen değişkenlerden finansal değişkenler incelendiğinde bütüncül bir bakış açısıyla hareket edilmelidir. Bu doğrultuda, çalışmada finansal küreselleşme endeksi içerdiği sekiz değişken ile bu değişkenlerin bütünü temsil etmektedir. Finansal küreselleşme endeksinin meydana getiren değişkenler ve bu değişkenlerin ağırlıkları Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1. Finansal Küreselleşme Bileşenleri

Kaynak: Gygli vd., (2019) tarafından geliştirilen finansal küreselleşme endeksinden elde edilen veriler yazarlar tarafından görselleştirilmiş ve grafik haline dönüştürülmüştür.

Not: U.R. Uluslararası Rezervleri temsil etmekte olup De Facto Küreselleşme Endeksinde %2,4 oranında ağırlıklandırılmıştır. Endeksi oluşturan bileşenler ile ilgili ayrıntılı bilgilere kaynak makaleden ulaşılabilir.

Bu çalışma literatüre önemli katkılarda bulunmaktadır. Öncelikle finansal değişkenler ile EKC hipotezi her ne kadar birçok çalışmada test edilmiş olsa da bu değişkenleri bir bütün halinde ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda, bu çalışma kompozit bir değişken olan finansal küreselleşme çevre ilişkisini EKC hipotezi ile Türkiye örneğinde test eden ilk çalışma özelliği taşımaktadır. Mevcut çalışmanın bir diğer katkısı ise finansal küreselleşmeyi olabildiğince geniş bir zaman aralığında ele alarak Türkiye’de finansal serbestleşmenin başlaması ile yaşanan yapısal kırılmaların modele dâhil edilmesi ve yaşanan değişimin görülmesine imkân vermesidir. Son olarak, bu çalışma, finansal küreselleşme ve çevre politikaları arasındaki mevcut bağlantıyı değerlendirerek çevresel sürdürülebilirlik literatürüne katkıda bulunmaktadır. Makalenin ikinci bölümde çalışma ile ilgili literatür taramasına, üçüncü bölümde veri kaynakları ve metodolojiye, dördüncü bölümde analiz süreçleri ve bulgulara, son bölümde ise Türkiye için politika önerilerine yer verilmektedir.

2. Literatür

Çevre kalitesinin veya çevresel bozulmanın ölçümünde çeşitli değişkenler kullanılmaktadır. Ampirik çalışmalarda karbon emisyonu (CO_2), (He vd., (2017); Chen, Wang ve Zhong (2019); Ahmed vd., (2020)), kereste tüketimi (Nakano ve diğerleri, 2018); Donlan, Skog ve Byrne (2012); Hong, Kim ve Hur (2018); sülfür oksit(SO_x) ve nitrojen oksit(NO_x), (Stern ve Common (2001); Danesh Miah vd., (2010); Sinha ve Bhattacharya (2016) gibi değişkenler kullanılmaktadır. Söz konusu değişkenler ve bir bütün halinde çevresel kaliteyi etkileyen faktörler incelendiğinde ise ampirik çalışmalarda CO_2 değişkeninin diğer değişkenlere oranla çok daha fazla kullanıldığı görülmektedir (Costantini ve Martini, 2010:91).

Mevcut literatür incelendiğinde CO_2 emisyonunu inceleyen çalışmaları üç başlıkta incelemek mümkündür (Nwani, 2021:40). İlk başlıkta yer alan çalışmalarda nüfus ve kişi başı gelirin, CO_2 emisyonu ile ilişkisi incelenmiştir (Holtz-Eakin ve Selden (1995); Friedl ve Getzner (2003); Wang vd., (2011)). İkinci başlıkta yer alan çalışmalarda ise Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) Hipotezi test edilmiştir (Aslanidis ve Iranzo, (2009); Wagner, (2015); Şentürk vd., (2020). Üçüncü başlıkta ise ilk iki başlıkta yer alan çalışmalar genişletilerek CO_2 emisyonunu etkilediği düşünülen enerji tüketimi, küreselleşme, ticari açıklık, beşeri sermaye, doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret kompozisyonu gibi değişkenler kurulan modellere dâhil edilmiştir (Pham, Huynh ve Nasir (2020); Yilanci ve Pata (2020); Sarkodie vd., 2020; Can vd., 2021). Dolayısıyla üç başlık altında incelenen bu çalışmaların açıklayıcı değişkenleri temel alınarak birinci nesil ve ikinci nesil olarak da sınıflandırılması mümkündür. İlk iki başlığın birinci nesil olarak sınıflandırılması ve modellerin genişletilmesi yoluyla değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri inceleyen çalışmaların ikinci nesil çalışmalar olarak ele alınması da isabetli olacaktır.

Bu çalışmada EKC hipotezini test etmek için modele açıklayıcı değişken olarak finansal küreselleşme eklendiğinden ikinci nesil olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla literatürde ikinci nesil çalışmalara yer verilmiştir. Bu doğrultuda ulusal ve uluslararası literatürde finansal küreselleşmenin değişken olarak nitelikleri dikkate alınmıştır. Finansal Küreselleşme bir yönüyle küreselleşmeyi öte yandan finansal gelişmeyi temsil ettiğinden hem küreselleşme hem de finansal gelişmeyi ele alan çalışmalara yer verilmiştir.

Çevresel kirliliğin Türkiye için test edildiği çalışmalar incelendiğinde Şahinöz ve Fotourehchi (2014)’in Kirlilik sığınağı hipotezini 1974-2011 dönemi için Türkiye özelinde test ettikleri görülmektedir. Finansal gelişmeyi temsilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının alındığı çalışmada analiz sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının CO_2 emisyonunu azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Kirlilik sığınağı hipotezinin Türkiye örneğinde geçerli olmadığını belirtmişlerdir. Buna karşın Polat (2015) Türkiye için yapısal kırılmalar altında CO_2 emisyonu ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi 1980-2016 dönemi için incelemiştir. Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile değişkenler arasında yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin tespiti sonrası uzun dönem katsayıları FMOLS ve CCR ile tahmin edilmiş ve doğrudan yabancı yatırımların CO_2 emisyonunu arttırdığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Şahinöz ve Fotourehchi (2014)’in aksine kirlilik sığınağı hipotezini destekler nitelikte sonuçlara ulaşılmıştır.

Öte yandan Lebe (2016) Türkiye için eşbütünleşme ve nedensellik analizi yaptığı çalışmasında EKC hipotezini test etmiştir. 1960-2010 yılları arası verilerin kullanıldığı çalışmada açıklayıcı değişkenler olarak finansal gelişme ve dışa açıklık değişkenleri kullanılmıştır. EKC’nin doğrulandığı ARDL sınır testi sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu görülmüştür. Finansal gelişmenin uzun dönemde CO_2 emisyonunu pozitif etkilediği görülen çalışmada, CO_2 emisyonunu ile finansal gelişme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmüştür. Finansal değişkenlerden farklı olarak Apaydin (2020) küreselleşmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini, Türkiye örneğinde araştırmış olduğu çalışmasında ARDL eşbütünleşme yaklaşımı kullanmıştır. Model tahmininde 1980-2014 dönemine ait veriler kullanılmış, katsayı tahminleri DOLS ve FMOLS ile

yapılmıştır. Küreselleşme ile ekolojik ayak izi arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuş ve uzun dönem katsayı sonuçlarına göre küreselleşmenin ekolojik ayak izini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Küreselleşmenin veya finansal değişkenlerin çevresel kirliliği arttırdığı yönünde birçok çalışma mevcuttur. Tamazian, Chousa ve Vadlamannati (2009) ekonomik ve finansal kalkınmanın çevresel kirliliğe neden olup olmadığını araştırdıkları çalışmada örneklem olarak BRIC ülkeleri seçilmiştir. 1992-2004 panel periyodunun kullanıldığı çalışmada finansal kalkınma göstergeleri olarak borsada işlem gören toplam hisse senedi, doğrudan yabancı yatırımlar, banka mevduatları, finansal açıklık, sermaye hesabı konvertibilitesi gibi değişkenler kullanılmıştır. Analiz sonucunda bulgular, ülkelerdeki finansal gelişmelerin çevre kalitesini etkilediğini, daha yüksek finansal serbestleşme ve finansal açıklığın çevresel bozulmaya azalmaya yol açtığını göstermektedir. Pata ve Çağlar (2021) Çin için EKC hipotezini test ettikleri çalışmalarında açıklayıcı değişken olarak küreselleşmeyi kullanmışlardır. Küreselleşmenin CO_2 emisyonu ile Ekolojik ayak izini arttırdığını buldukları çalışmada bir yapısal kırılmayı da belirleyebilen genişletilmiş ARDL (AARDL) metoduyla değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. FMOLS, DOLS ve CCR ile kontrol edilen sonuçlar da AARDL test sonuçlarını doğrular nitelikte bulunmuştur. Ayrıca yapılan testlerde EKC hipotezinin 1980-2016 döneminde geçerli olmadığı da tespit edilmiştir. Tamazian ve Bhaskara Rao (2010) finansal gelişme ve kurumsal kaliteyi açıklayıcı değişken olarak ele aldıkları çalışmalarında yirmi dört geçiş ekonomisi için Panel veri analizini kullanmışlardır. GMM tahmin yönteminin kullanıldığı bu çalışmada 1993-2004 yılları arası veriler kullanılmıştır. EKC hipotezinin doğrulandığı bu analizde finansal liberalizasyonun çevresel kalite açısından zararlı olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Lan, Kakinaka ve Huang (2012) 1984-2007 yılları verilerini kullanarak Çin eyaletleri özelinde beşeri sermaye ve finansal gelişmenin çevresel bozulma üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Sonuçlar Doğrudan yabancı yatırımların çevre üzerindeki etkilerinin büyük oranda beşeri sermayeye bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Beşeri sermayenin düşük olduğu eyaletlerde doğrudan yabancı yatırımların çevresel kirliliği azaltırken aksi durumda ise arttırdığını tespit etmişlerdir. Bu durumun kirlilik cenneti hipotezini destekler nitelikte olduğunu öne sürmüşlerdir. Shahbaz, (2013) finansal istikrarsızlık ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi Pakistan özelinde araştırmıştır. ARDL yönteminin kullanıldığı ve 1971-2019 zaman dilimi için yapılan çalışmada değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini mevcut olduğu ve finansal istikrarsızlığın uzun dönemde CO_2 emisyonunu arttırdığını ifade etmiştir. Farhani ve Öztürk (2015) Tunus için yapmış oldukları çalışmada EKC hipotezini test etmişlerdir. EKC hipotezinin Tunus örneğinde 1971-2012 yılları arasında geçerli olmadığını buldukları çalışmada finansal gelişme katsayısı pozitif ve anlamlı bulunmuş ve çevresel kirliliği arttırdığı tespit edilmiştir. Shahbaz, Bhattacharya ve Ahmed (2017) küreselleşmenin Avustralya'da CO_2 emisyonunu ne yönde etkilediğini ARDL sınır testi yaklaşımıyla araştırmışlardır. 1970-2012 dönemini kapsayan çalışmada küreselleşmenin karbon emisyonunu ters U şeklinde etkilediği bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle küreselleşmenin ilk aşamalarında çevresel kirlenmeye neden olurken belirli bir eşik değere ulaşıldıktan sonra çevresel kaliteyi olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Ayrıca yapılan Granger Nedensellik testinde CO_2 emisyonundan küreselleşmeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir.

Ali vd. (2019) Nijerya'nın 1971-2010 yılları arası dönemini inceledikleri çalışmada finansal gelişme, ticari açıklık ve enerji tüketimi gibi değişkenlerin CO_2 emisyonu üzerindeki etkilerini ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelemişlerdir. Finansal gelişmenin bağımlı değişken üzerinde istatistiki olarak pozitif ve anlamlı etkilerinin olduğu bulunmuştur. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı da tespit edilmiştir. Sharif vd., (2020) Çevresel kirlenmeyi QARDL yöntemiyle Çin örneğinde 1978Q1-2017Q4 dönemi çeyreklik verileri ile sınımışlardır. Çevresel kirliliği temsilen CO_2 emisyonu, ekolojik ayak izi ve sera gazı emisyonu kullanılırken modelin açıklayıcı değişkenleri olarak turist sayısı ve küreselleşme kullanılmıştır. EKC hipotezinin doğrulandığı çalışmada küreselleşmenin çevresel kirliliği arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Tenaw ve Beyene (2021) yaptıkları çalışmada 1990-2015 dönemi için 20 Sahra Altı Afrika ülkesinde ekolojik ayak izi ve Çevresel bozulma Endeksi, EKC çerçevesinde Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (PMG) ve Ortak Korelasyonlu Etkiler versiyonu (CCE) ile tahmin edilmiştir. Açıklayıcı değişken olarak finansal gelişme ve doğrudan yabancı yatırımların kullanıldığı çalışmada doğrudan yabancı yatırımların çevreyi negatif etkilediği bulunurken finansal gelişmenin çevresel kirliliği azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca EKC hipotezinin kaynak -yoğun ülkeler için desteklendiği tahmin edilmiştir.

Jalil ve Feridun (2011) finansal gelişme, enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin çevre kirliliği üzerindeki etkisini Çin örneğinde araştırmışlardır. 1953-2006 yılları arası verilerin kullanıldığı çalışmada test yöntemi olarak ARDL kullanılmıştır. EKC hipotezini destekler nitelikte sonuçlara ulaşılan çalışmada çevresel kirliliğin asıl sebebi olarak kişi başı gelir olarak bulunmuş ve finansal gelişmenin uzun dönemde çevresel kirliliği azalttığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. ---Shahbaz, Tiwari ve Nasir (2013), Güney Afrika örneğini ele aldıkları çalışmada, 1965-2008 dönemi verileri kullanılarak finansal gelişmenin CO_2 emisyonu üzerindeki rolünü ARDL sınır

testi yardımıyla araştırmışlardır. EKC hipotezinin doğrulandığı çalışmada finansal kalkınmanın karbon emisyonunu azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. ---Dogan ve Seker (2016) EKC hipotezini test ettikleri çalışmalarında enerji tüketimi ve finansal gelişmenin karbon emisyonları üzerindeki etkileri seçilmiş ülke örnekleminde 1985-2011 dönemi için test edilmiştir. Finansal gelişmeyi temsilen özel sektöre verilen yurtiçi kredinin GSYH'ye oranı alınmıştır. Pedroni panel eşbütünleşme testinin uygulandığı çalışmada analiz edilen değişkenlerin test istatistiklerinin çoğuna göre eşbütünleşik olduğu görülmüştür. DOLS ve FMOLS ile uzun dönem eşbütünleşme katsayıları bulunmuş ve finansal gelişmenin çevresel kirliliği azalttığı yönünde katsayılar bulunmuştur. Ulucak vd., (2020) çalışmalarında, ekolojik ayak izini çevresel bozulmanın bir göstergesi olarak kullanarak finansal küreselleşmenin gelişmekte olan ekonomilerde çevresel bozulmayı nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Bu amaçla 1974–2016 dönemini kapsayan yıllık veriler için panel eşbütünleşme testi yapılmış ve MG, PMG ve DOLS ile uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Analiz sonucunda ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasında ters U şeklinde bir ilişki olmadığı yani EKC hipotezinin doğrulanmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca finansal küreselleşmenin çevresel kirliliği azalttığı görülmüştür.

Mahdi Ziaei (2015) Özel sektöre verilen kredilerin GSYİH'ya oranı ve Hisse senedi devir oranı değişkenleriyle finansal gelişmeyi ele alarak bu değişkenlerin çevresel bozulma üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Panel Vektör Otoregresif (PVAR) modelleri, 1989'dan 2011'e kadar 13 Avrupa ve 12 Doğu Asya ve Okyanusya ülkesindeki ilişkileri araştırmak için kullanılmıştır. Yapılan çalışmada finansal gelişmeyi temsil eden değişkenlerin CO_2 emisyonu üzerinde önemli bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Nwani (2021) Venezüella örnekleminde çevresel kirliliği test etmek için STIRPAT modeli (Stochastic Impacts by Regression on Population, Affluence, and Technology) kullanılmıştır. Finansal küreselleşmeyi temsilen "de facto" ve "de jure" finansal küreselleşme endekslerinin kullanıldığı çalışmada, kurulan model ARDL yöntemiyle sınanmıştır. De Jure finansal küreselleşme çevresel kirliliği azaltırken, "de facto" finansal küreselleşmenin CO_2 emisyonunu arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çalışmada EKC hipotezinin doğruluğu Venezüella için kanıtlanamamıştır.

Literatür bir bütün halinde incelendiğinde birbirini destekler nitelikte birçok çalışma bulunduğu gibi EKC hipotezini de doğrulayan veyahut yanlışlayan çok sayıda çalışmaya rastlanılmaktadır. Bu durumun çoğunlukla ülke veyahut ülke gruplarının kendine özgü niteliklerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Öte yandan test edilen değişkenlerin de elde edilen sonuçlarda büyük etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla literatürden de görüleceği üzere ulusal ve uluslararası literatür incelenirken Türkiye örnekleminde CO_2 emisyonu, finansal küreselleşme ve kişi başı milli gelir ilişkisini ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Mevcut çalışmalar incelendiğinde açıklayıcı değişken olarak küreselleşmeye, doğrudan yabancı yatırımlara veya finansal gelişme gibi değişkenlere yer verildiği görülmektedir. Literatürde yer verildiği üzere farklı ülke veya ülke grupları için finansal küreselleşmeye yer verilirken Türkiye örnekleminde bu değişkenin kullanılmamış olması literatürde bir boşluk meydana getirmektedir. Bu çalışmada küreselleşmenin finansal boyutuna odaklanarak kapsamlı ve dinamik bir değişken kullanılmış ve literatürdeki mevcut boşluk giderilmeye çalışılmıştır.

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Bu bölümde CO_2 emisyonunu etkilediği düşünülen gayri safi milli hâsıla ve finansal küreselleşme verilerine ilişkin bilgiler sunulacak ve ampirik analizde izlenen yöntem açıklanacaktır.

3.1 Veri Seti

Çalışmada çevresel bozulmayı temsilen CO_2 emisyonu, ekonomik büyümeyi temsilen gayri safi milli hâsıla kullanılmış olup; finansal küreselleşmenin CO_2 emisyonu üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Analizde kullanılan seriler 1970-2017 yıllarını kapsamaktadır. CO_2 emisyonunun ölçümünde Friedlingstein vd., (2020) tarafından hesaplanarak <https://ourworldindata.org/> sitesinde yayımlanan verilerden yararlanılmıştır. Gayri safi milli hâsıla verileri için Dünya Bankası kalkınma göstergeleri, Finansal Küreselleşme verileri için ise ETH Zürich KOF İsviçre ekonomi enstitüsünün küreselleşme verileri kullanılmıştır. Ampirik analizde kullanılan verilere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere Tablo 2'de yer verilmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

	CO_2	FK	Y	Y^2
Ortalama	1.031662	3.717582	8.904777	79.41810
Medyan	1.091650	3.850148	8.870765	78.69120
Maksimum	1.656983	4.060443	9.614143	92.43175
Minimum	0.199568	3.218876	8.347800	69.68577
Std. Sapma	0.410401	0.290374	0.354492	6.357264
Gözlem Sayısı	48	48	48	48
Korelasyon Matrisi				
	CO_2	FK	Y	Y^2
CO_2	1			
FK	0.913094	1		
Y	0.971920	0.836621	1	
Y^2	0.967595	0.829640	0.999822	1

Not: FK, finansal küreselleşmenin Y, Gayri Safi Yurt içi Hasılanın kısaltması olarak kullanılmış olup, değişkenler ile ilgili ayrıntılı bilgiler 3.2 başlığı altında sunulmuştur.

Tablo 2’de yer alan değişkenlere ilişkin istatistikler virgülden sonra altı basamağa kadar verilmiştir. Korelasyon matrisi ile değişkenlerin birbiri ile olan ilişkisi ortaya konulmuştur. Değerlerin bire yakınsaması değişkenlerin arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

3.2 Metodoloji

Literatürde karbon emisyonunun bağımlı değişken olarak ele alındığı çok sayıda çalışma ve model bulunmaktadır. Model seçiminde küreselleşmenin çevresel bozulma üzerinde etkisini araştıran Suki vd., (2020)’nin kullanmış olduğu model seçilmiştir. Bununla birlikte küreselleşme bir bütün olarak modele dâhil edilmemiş bunun yerine Yilanci ve Gorus (2020) ve Ahmad vd., (2021) in kullanmış olduğu gibi finansal küreselleşme endeksi modele dâhil edilmiştir. Bu durumda ampirik eşitliğin genel formu şu biçimde ifade edilebilir.

$$CO_{2t} = f(Y_t, Y_t^2, FK_t) \quad (1)$$

Kurulu modelde yer alan tüm değişkenlerin esnekliklerinin hesaplanabilmesi için logaritmik dönüşüm uygulandığında ampirik denklem aşağıdaki biçime dönüşmektedir.

$$\ln CO_{2t} = a_0 + a_1 \ln Y_t + a_2 \ln Y_t^2 + a_3 FK_t + u_t \quad (2)$$

Burada CO_2 kişi başı metrik ton cinsinden karbon emisyonunu, Y_t , 2010 yılı sabit dolar fiyatıyla kişi başı milli geliri, Y_t^2 , kişi başı millî gelirin karesini, FK_t , finansal küreselleşmeyi göstermektedir. a_0 , Sabit katsayısı ifade ederken a_1, a_2, a_3 , sırasıyla ilgili değişkenlerin katsayılarını ve u_t hata terimini göstermektedir. Verilere gerekli dönüşümler yapıp, reelleştirme işlemi sonrası logaritmaları alındığından, temel alınan modele uygun olarak veriler analize hazır hale getirilmiştir. Dolayısıyla verilere sırasıyla birim kök testi, eşbütünleşme testi ve uzun dönem katsayı tahmini yapılabilecektir.

4. Ekonometrik Analiz ve Ampirik Bulgular

Çalışma Türkiye özelinde yürütüldüğünden dolayı uygulanacak olan ekonometrik yöntemlerinde bunu dikkate alan yöntemler olması gerekmektedir. Türkiye gelişmekte olan bir ülke olup verilerin kapsadığı olduğu 1970-2017 yılları arasında birçok kez finansal (Ural, 2003:16-18) ve ekonomik krizler (Kibritçioğlu, 2001;5-6) yaşanmış ve ekonomi yapısal dönüşüme uğramıştır. Dolayısıyla birim kök testi olarak yapısal kırılmayı da dikkate alan Zivot-Andrews (1992) birim kök testi seçilmiştir. Küreselleşmenin artan etkisiyle ekonomik liberalleşme adımlarının atıldığı dönemlerde ise Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşümler yaşanmıştır. Bu durumda ise değişkenler arasında eşbütünleşme derecesi değişebileceğinden, eşbütünleşme ilişkisi Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Uzun dönem katsayıları Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) ve Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS), Kanonik Eşbütünleşik Regresyon (CCR) ile tahmin

edilmiştir. Son olarak geleneksel yöntemlerden olan Gecikmesi Dağıtılmış Ototregresif (ARDL) modelinden karşılaştırma yapma ve doğrulama için faydalanılmıştır.

4.1 Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi

Zaman serisi analizlerinde öncelikle serilerin durağanlığı incelenmektedir. Geleceğin geçmişte olduğu gibi olacağı varsayımı durağanlık olarak tanımlanmakta olup; zaman serisi analizlerinde oldukça önemlidir (Stock ve Watson, 2011:530). Serilerde durağanlığın olmadığı durumlarda regresyonda kırılmalar oluşabilmekte ve yapılan çıkarımlar hatalı olabilmektedir. Geliştirilen ekonometrik yöntemlerle bu tip kırılmalar ve trendler tespit edilebilmektedir. Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen birim kök testi yapısal kırılmaları dikkate almakta ve bir kırılmaya kadar kırılmaları içsel olarak belirleyebilmektedir. Bu durum serilerde veri kayıplarının önüne geçmektedir.

Zivot-Andrews (ZA) (1992) Birim Kök Testinde üç farklı model kullanılmaktadır. Bunlardan A modelinde düzeyde kırılmanın, B modeli trendde kırılmanın, C modeli düzey ve trendde kırılmanın varlığı altında durağanlık sınaması yapmaktadır.

$$\text{Model A: } y_t = \mu + \beta_t + \delta y_{t-1} + \theta_1 DU_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k \delta \Delta y_{t-i} + e_t \quad (3)$$

$$\text{Model B: } y_t = \mu + \beta_t + \delta y_{t-1} + \theta_2 DT_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k \delta \Delta y_{t-i} + e_t \quad (4)$$

$$\text{Model C: } y_t = \mu + \beta_t + \delta y_{t-1} + \theta_1 DU_t(\lambda) + \theta_2 DT_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k \delta \Delta y_{t-i} + e_t \quad (5)$$

$DU_t(\lambda)$ Serilerin düzeydeki kırılma zamanını ifade ederken, $DT_t(\lambda)$ serilerin eğimde kırılma zamanını ifade etmektedir. Kukla değişken olarak modele dâhil edilen bu değişkenler sıradan en küçük kareler ile tahmin edilmektedir (Zivot ve Andrews, 1992:255).

$$DU_t(\lambda) = \begin{cases} 1, & t > T_b \\ 0, & t \leq T_b \end{cases} \quad DT_t(\lambda) = \begin{cases} t - T_\lambda, & t > T_b \\ 0, & t \leq T_b \end{cases}$$

Verilen modellerde yapısal kırılmanın hesaplanmasında β katsayısının t istatistik değerleri kullanılmakta her bir gözlemede muhtemel kırılma olduğu varsayımıyla hareket edilmektedir. Tahmin edilen T-2 regresyon içinde, δ için minimum t istatistik değerini veren regresyon tespit edilmekte ve bu regresyonda minimum t istatistik noktası, kırılma noktası olarak kabul edilmektedir. Kurulan modellerde H_0 hipotezi $\alpha=0$ olduğu yönündedir. $\alpha=0$ olması y_t 'nin herhangi bir yapısal kırılmayı dâhil etmeden bir kayma ile bir birim kökü içerdiğini belirtirken, H_0 hipotezinin reddedildiği alternatif hipotezde ise serinin zaman içinde meydana gelen tek-zamanlı bir kırılma ile durağan olduğunu ifade etmektedir (Diler, 2018:110). Hesaplanan t istatistikleri Zivot ve Andrews (1992) makalesinde yer alan kritik değeri ile karşılaştırılmakta ve bu değerlerden küçük olması durumunda H_0 hipotezi red edilmekte ve H alternatif kabul edilmektedir.

Tablo 3. Zivot-Andrews Birim Kök Sınaması

Değişken	Model	Kırılma	t-istatistiği	%1 kritik değer	%5 kritik değer	%10 kritik değer
CO_2	A	1985	-4.32	-5.34	-4.93	-4.58
	B	1997	-3.31	-4.80	-4.42	-4.11
	C	1985	-4.27	-5.57	-5.08	-4.82
FK	A	2002	-3.92	-5.34	-4.93	-4.58
	B	1992	-3.24	-4.80	-4.42	-4.11
	C	2002	-3.69	-5.57	-5.08	-4.82
GDP	A	1979	-3.14	-5.34	-4.93	-4.58
	B	2002	-3.49	-4.80	-4.42	-4.11
	C	2001	-3.64	-5.57	-5.08	-4.82
GDP^2	A	2010	-2.94	-5.34	-4.93	-4.58
	B	2002	-3.51	-4.80	-4.42	-4.11
	C	2001	-3.66	-5.57	-5.08	-4.82
1. Farklar						
ΔCO_2	A	1978	-6.70	-5.34	-4.93	-4.58
	B	1979	-6.55	-4.80	-4.42	-4.11
	C	1981	-7.27	-5.57	-5.08	-4.82
ΔFK	A	1995	-7.18	-5.34	-4.93	-4.58
	B	1982	-6.83	-4.80	-4.42	-4.11
	C	1995	-7.11	-5.57	-5.08	-4.82

ΔGDP	A	1977	-6.93	-5.34	-4.93	-4.58
	B	1980	-6.79	-4.80	-4.42	-4.11
	C	1981	-7.00	-5.57	-5.08	-4.82
ΔGDP^2	A	1977	-6.92	-5.34	-4.93	-4.58
	B	1980	-6.87	-4.80	-4.42	-4.11
	C	1981	-6.96	-5.57	-5.08	-4.82

Not: Yapılan birim kök testi için gecikme uzunluğu tüm seriler için dört olarak seçilmiştir. Δ sembolü, serilerin birinci farkının alındığını göstermektedir.

Tablo 3'ten görüleceği üzere serilerin düzey değerleriyle yapılan birim kök testinde tüm serilerin %10 kritik değerde dahi H_0 hipotezi reddedilmekte, serilerin birim kök içerdiği görülmektedir. Serilerin birinci farkları alındığında ise kurulan tüm modellerde serilerin tek yapısal kırılmanın varlığı durumunda durağanlaştıkları görülmektedir. Tüm serilerin I(1) olması, değişkenlerin eşbütünlüşme ilişkisini araştırmaya imkân tanımaktadır.

Tablo 4. ADF Yapısal Kırılmalı Birim Kök Sınaması

Değişkenler	Düzeyde (Kırılma Tarihi ve Olasılık Değeri)	Düzeyde ve Trendde (Kırılma Tarihi ve Olasılık Değeri)
CO_2	1984 (0.91)	1984 (0.21)
FK	1987 (0.72)	2001 (0.15)
GDP	2002 (0.99)	2010 (0.90)
GDP^2	2002 (0.99)	2010 (0.92)
1.Farklar		
ΔCO_2	1977 (0.01)	1977 (0.01)
ΔFK	1996 (0.01)	1996 (0.01)
ΔGDP	2009 (0.01)	2009 (0.01)
ΔGDP^2	2009 (0.01)	2009 (0.01)

Not: Yapılan birim kök testi için gecikme uzunluğu tüm seriler için maksimum 9 olarak seçilmiş ve Schwarz kriteri kullanılmıştır. Yapısal kırılmaların seçiminde "Dickey-Fuller min-t" testi kullanılmıştır. Δ sembolü, serilerin birinci farkının alındığını göstermektedir.

Zivot-Andrews Birim Kök Sınaması desteklenmesi ve yapısal kırılmaları farklı bir test aracılığıyla görmek üzere ADF yapısal kırılmalı birim kök testi yapılmıştır. Tablo 4'ten görüleceği üzere serilerin düzey değerleriyle yapılan birim kök testinde tüm serilerin birim kök içerdiği ve farkları alındığında durağanlaştıkları görülmektedir.

Yapısal kırılmaların söz konusu olabildiği ekonometrik modellerde her kırılma öncesi ve sonrasında farklı eğim katsayıları bulunabilmektedir. Yapısal değişimler, kurulan modellerde farklı sabit ve trendler bulunmasına neden olabilmektedir. Böyle durumlarda tek model kurularak tahminlerde bulunulması hatalı katsayılarla ulaşılmaktadır. Chow testi ile aynı zaman aralığında iki farklı sabit veya trendin bulunup bulunmadığı araştırılabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle belirli bir dönem için seçilen bir tarih ile iki ayrı alt örneğin söz konusu tarihten önce ve kırılma yaşayıp yaşamadığı araştırılabilmektedir. Bu doğrultuda kurulan modele Chow testi uygulanmıştır.

Tablo 5. Modelin EKK ve CHOW Testi Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t-istatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
FK	0.16	4.87	0.00
GDP	11.87	14.14	0.00
GDP^2	-0.60	-13.19	0.00
C			
CHOW TESTİ			
F-İstatistiği	2.66	Prob. F(4,40)	0.04
Log olabilirlik Oranı	11.34	Ki-Kare Olasılığı(4)	0.02
Wald İstatistiği	10.66	Ki Kare Olasılığı(4)	0.03

Not: Chow testi EKK yapıldıktan sonra modelin stabilitesini test etmek amacıyla yapıldığından tabloda EKK ve Chow testi sonuçları birlikte sunulmuştur.

Yapılan Chow testinde 1975 yılında modelin bir kırılım yaşadığını göstermektedir. Chow testinin zayıf yönü ise yapısal kırılma tarihinin dışsal olarak belirlenmesi ve aynı anda birden fazla kırılma mevcut ise bu durumu tespit edememesidir. Yapısal kırılmalı birim kök testleri ve Chow testi sonuçları göz önüne alındığında modelde kırılım olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kurulacak modelin yapısal kırılmayı dikkate alarak kurulması

gerekmektedir. Bu durumda modelin kurulabilmesi için üç farklı seçenek bulunmaktadır. Bunlardan ilki kırılma tarihini temel alan iki farklı model kurulması, ikincisi sahte (dummy) değişkenle modelin kurulması, son olarak ise kırılmaları da dikkate alan bir test yapılmasıdır. Bu çalışmada üçüncü yöntem tercih edilmiştir. Dolayısıyla model kurulurken ve tahmin edilirken birden çok kırılmayı da tespit edebilen Gregory-Hansen (GH) (1996) eşbütünleşme testinin kullanılması yerinde olacaktır.

4.2 Gregory-Hansen (1996) Eşbütünleşme Testi

Zivot-Andrews birim kök testinde çeşitli tarihlerde yapısal kırılmaların tespit edilmesi eşbütünleşme testlerinde de yapısal değişimlerin olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla yapılacak eşbütünleşme testinin de yapısal kırılmaları dikkate alması gerekmektedir. Gregory-Hansen (GH) (1996) eşbütünleşme testi temel olarak Engle ve Granger (1987) eşbütünleşme testinin yapısal kırılmaya müsaade eden modifiye edilmiş bir halidir. GH testinin içsel olarak belirlenen yapısal kırılmayı dikkate alması Zivot Andrews birim kök testinin doğal bir uzantısı olarak ele alınmasına neden olmaktadır (Yılancı ve Özcan, 2010). ZA testinde olduğu gibi GH testinde de üç alternatif model kurulmuştur. Bu modeller düzeyde kırılmayı ifade eden Model C, düzey ve trendde kırılmayı ifade eden Model C/T ve rejim değişikliğini ifade eden Model C/S olarak sıralanabilir. Modellere ilişkin denklemler şu şekilde ifade edilebilir (Gregory ve Hansen, 1996:103)

$$\text{Model C: } y_{1t} = \mu_1 + \mu_2\varphi_{tr} + \alpha^T y_{2t} + \varepsilon_t \quad t=1,2,\dots,n \quad (6)$$

$$\text{Model C/T: } y_{1t} = \mu_1 + \mu_2\varphi_{tr} + \beta t + \alpha^T y_{2t} + \varepsilon_t \quad t=1,2,\dots,n \quad (7)$$

$$\text{Model C/S: } y_{1t} = \mu_1 + \mu_2\varphi_{tr} + \alpha_1^T y_{2t} + \alpha_2^T y_{2t}\varphi_{tr} + \varepsilon_t \quad t=1,2,\dots,n \quad (8)$$

Gregory-Hansen testinde kırılma tarihinin belirlenmesi için bir kukla değişkenin eklenmesi gerekmektedir. Bu kukla değişken ($t = 1, 2, \dots, n$) olmak üzere;

$$\varphi_t = \begin{cases} 0 & \text{ise } t \leq [n\tau] \\ 1 & \text{ise } t > [n\tau] \end{cases} \quad 0.15 \leq \tau \leq 0.85 \text{ olarak ifade edilebilir.}$$

φ_t kukla değişkenini n gözlem sayısını gösterirken, τ parametresi ise değişim noktasını ifade etmektedir. Gregory-Hansen test prosedürü uygulanarak bu modellerden izin verilen aralıktaki tüm kırılma tarihleri için sırayla uygulanır ve bu tür her kırılma tarihi için, eşbütünleşmenin sıfır değerini test etmek için bir istatistik hesaplanır (Li ve Xiaowen Lin, 2011:4627). Test istatistiği için elde edilen en uç değer Gregory-Hansen kritik değerini aşarsa, eşbütünleşmenin olmadığını ileri süren H_0 hipotezi reddedilmekte ve yapısal bir kırılma ile eşbütünleşme bulunduğunu ifade eden alternatif hipotez kabul edilmektedir. Bu durumda eşbütünleşme testi sonuçları tüm modeller için Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi

Model	Sabitte Kırılma	Trendli Sabitte Kırılma	Rejim Değişimi
ADF-Kırılma Tarihi	1977	1977	2009
Adf t-istatistiği	-6.626299	-7.101980	-7.043351
Za-istatistiği	-47.45464	-47.78964	-51.19903
Za-kırılma tarihi	1976	1976	1975
Zt-istatistiği	-6.745706	-6.797083	-7.128405
Zt-kırılma tarihi	1976	1976	1975
Kritik Değerler			
ADF-Zt: %1 Kritik Değer	-5.77	-6.05	-6.51
ADF-Zt: %5 Kritik Değer	-5.28	-5.57	-6.00
ADF-Zt: %10 Kritik Değer	-5.02	-5.33	-5.75
Za: %1 Kritik Değer	-63.64	-70.27	-80.15
Za: %5 Kritik Değer	-53.58	-59.76	-68.94
Za: %10 Kritik Değer	-48.65	-54.94	-63.42

Not: Kritik değerler Gregory-Hansen (1996), shf.109, tablo 1'den alınmıştır.

Tablodan 6'dan de görülebileceği üzere kurulan her üç modelde test istatistikleri mutlak değerce kritik değerlerden daha büyük olup, %1 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

4.3 Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının tespiti sonrası açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkenleri ne ölçüde etkilediğinin belirlenmesi gerekmektedir. Eşbütünleşme testleri serilerin uzun dönemde beraber hareket ettiğini

tespit etse de bağımlı değişkenin pozitif veya negatif birliktelik sergilediğini ortaya koyamamaktadır. Bu doğrultuda serilerin uzun dönem katsayıları DOLS, FMOLS ve CCR yöntemiyle tahmin edilmiştir.

Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen DOLS metodu en küçük kareler yönteminin küçük örneklem ve dinamik sapmalar için geliştirilmiş bir halidir (Al-Azzam ve Hawdon, 1999:7). DOLS ile parametreler tek denklem ile tahmin edilmekte öncül ve gecikmeleri modele dâhil ederek değişkenlerin içsellik problemini ortadan kaldırmaktadır. FMOLS tahmincisi eşbütünlük serilerin birinci farklarda olduğu durumlarda kullanılan, eşbütünlük denklemlerde uzun dönemli korelasyonların sebep olduğu sorunları ortadan kaldırmak için kullanılan yarı parametrik bir tahmincidir. (Phillips ve Hansen, 1990). Asimptotik olarak sapmasız, serilerin korelasyonlarını dikkate alan yansız ve etkin bir yöntemdir. Bununla birlikte FMOLS eşbütünlük denklemlerinin optimal tahminlerini sağlamak için geliştirilmiştir (An ve Jeon, 2006). CCR yöntemi de FMOLS'a oldukça benzer tahmin yöntemleri kullanmakta olup; stokastik değişken hataları ile model hataları arasında eşzamanlı olarak gerçekleşen korelasyon kaynaklı asimptotik sapmaları düzeltmektedir (Park, 1992:120).

Tablo 7. Uzun Dönem Eşbütünlük Katsayıları

	DOLS		FMOLS		CCR	
	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri
<i>FK</i>	0.159429	0.000***	0.163807	0.000***	0.162476	0.000***
<i>GDP</i>	11.73830	0.000***	11.66828	0.000***	11.53022	0.000***
<i>GDP²</i>	-0.596768	0.000***	-0.593915	0.000***	-0.585951	0.000***
<i>C</i>	-56.68815	0.000***	-56.31117	0.000***	-55.70881	0.000***

Not: Uzun Dönem Eşbütünlük Katsayılarının tahmininde kullanılan her üç yöntemde de $R^2=0.99$ ve $\bar{R}^2=0.99$ değerlerini almıştır. ***, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 7'den de görüleceği üzere uzun dönem katsayılarının araştırılmasında kullanılan DOLS, FMOLS ve CCR yöntemlerin tamamında tüm değişkenler istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Finansal Küreselleşmenin CO_2 emisyonunu arttırdığı tespit edilmiştir. Finansal Küreselleşmede meydana gelen %1'lik artışın CO_2 emisyonunda yaklaşık olarak %0.16 yükselişe neden olacağı görülmüştür. Kişi başı milli gelir yükselişinin karbon emisyonu önemli ölçüde yükseldiği görülürken $GDP^{2'}$ 'nin negatif katsayıya sahip olması teorik olarak anlamlı bulunmuştur. Uzun dönem katsayıları incelendiğinde GDP' 'nin pozitif katsayıya sahip iken $GDP^{2'}$ 'nin negatif katsayıya sahip olması çevresel kuznets eğrisini doğrular niteliktedir.

Son olarak eşbütünlük ilişkisi ve uzun dönem katsayılarının geleneksel yöntemlerden olan ARDL ile test edilmesi sonuçların bir başka açıdan test edilmesi, doğrulanması ve desteklenmesi açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda verilere ARDL sınır testi uygulanmış ve sonuçlar özetlenmiş bir biçimde Tablo 8'de bir bütün olarak sunulmuştur.

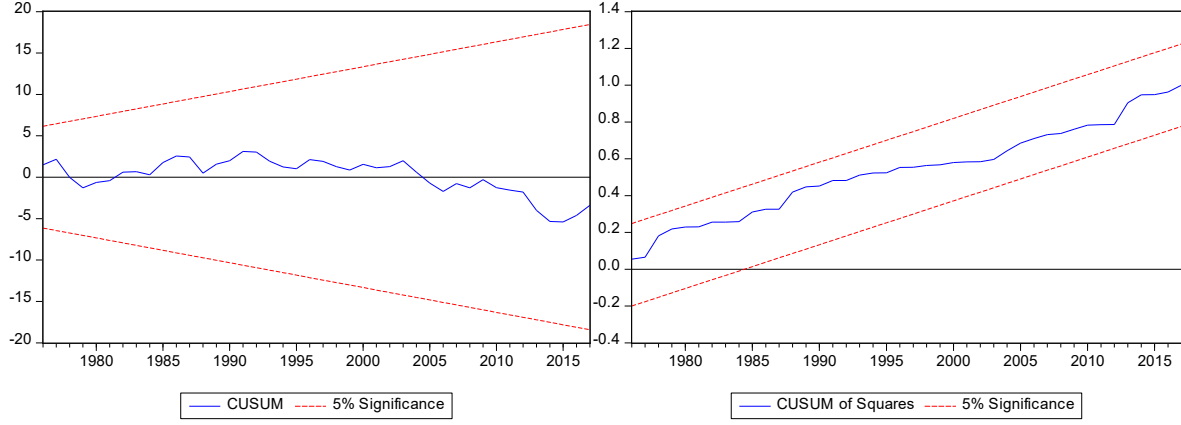
Tablo 8. ARDL Eşbütünlük Testi Sonuçları

Bağımsız Değişken Sayısı	F İstatistik Değeri	Kritik Değerler					
		%1		%5		%10	
		I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
k=3	30.74***	3.65	4.66	2.79	3.67	2.37	3.20
Uzun Dönem Katsayıları							
Değişkenler	Katsayılar	t-istatistik Değerleri		Olasılık Değerleri			
<i>FK</i>	0.174815	4.45		0.00***			
<i>GDP</i>	11.38191	11.32		0.00***			
<i>GDP²</i>	-0.579054	-10.53		0.00***			
<i>C</i>	-54.97911	-12.25		0.00***			
<i>ECT(-1)</i>	-0.878309	-12.97		0.00***			

Not: Yapılan tanısal testlere göre modelde değişen varyans ve otokorelasyon bulunmadığı ve modelin normal dağılım gösterdiği ve model kurulmasının uygun olduğu görülmüştür.

ARDL modeli kurulduğunda bağımlı ve bağımsız model için dörder gecikmeli model seçimine imkân tanınmış değerlendirilen beş yüz model arasından ARDL (1, 0, 0, 0) modeli Schwarz model seçim kriterine göre uygun bulunmuştur. Sınır testi F İstatistik Değeri %1 anlamlılık düzeyinde modelde eşbütünlük ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eş bütünlük testini destekleyici bir sonucu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte ARDL model seçimi ve eşbütünlük ilişkisinin tespiti sonrası yapılan uzun dönem katsayı tahmininde tüm değişkenlerin katsayıları istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Uzun Dönem Katsayıları DOLS, FMOLS ve CCR katsayı tahminleri ile oldukça yakın sonuçlar vermiş katsayı işaretleri ise aynı bulunmuştur.

Bu durum ARDL modeline göre çevresel kuznets eğrisi hipotezinin desteklendiğini göstermektedir. Son olarak ARDL modelinde bir önceki model ve katsayı tahminlerinde yer almayan hata düzeltme tahmini de tahmin edilmiştir. Hata düzeltme terimi $ECT(-1)$ 'in katsayısının negatif bulunması teorik olarak kısa dönemde meydana gelecek şokların uzun dönemde sönmüneceği anlamına gelmektedir. Modelimizde bulunan hata düzeltme teriminin katsayısı bire bölündüğünde kısa dönemde meydana gelen bir şokun yaklaşık olarak 1.14 dönem sonrası etkisini yitireceğini göstermektedir.

Grafik 2: Cusum ve CusumQ grafikleri

ARDL modelinin kararlılığını gösteren 2. Grafikte yer alan CUSUM ve CUSUMQ incelendiğinde modelin %5 anlamlılık düzeyinde kararlı bir yapısının bulunduğu görülmektedir.

BULGULAR

Bu çalışmada Türkiye için 1970'ten 2017'ye kadar olan yıllık veriler kullanılarak finansal küreselleşmenin çevresel bozulma üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu doğrultuda çevresel kuznets eğrisi hipotezinin temel alındığı model temel alınarak finansal küreselleşme açıklayıcı değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Açıklayıcı değişken olarak finansal küreselleşmeye ek olarak gayri safi milli hâsıla ve gayri safi milli hasılanın karesi kullanılırken bağımlı değişken olarak çevresel kirliliği temsilen CO_2 emisyonu kullanılmıştır. Modelin tahmininde Türkiye'nin küreselleşme ve finansal serbestleşme süreçlerinde yaşanan rejim değişikliklerini yansıtabileceği düşüncesiyle Zivot-Andrews (1992) birim kök testi ve Gregory-Hansen (1996) eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Eşbütünleşme sonrası uzun dönem katsayı tahmini DOLS, FMOLS ve CCR ile tahmin edilmiştir. Bulunan sonuçlar ve katsayı işaretleri ayrıca ARDL ile kontrol edilmiş ve güçlendirilmiştir.

Gregory-Hansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu görülmüştür. Serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini ifade eden bu durum sonucunda, model tahmininde elde edilen katsayılar incelendiğinde sonuçların çevresel kuznets hipotezini desteklediği görülmüştür. Diğer bir ifadeyle ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasında ters U şeklinde bir ilişkinin olduğu tüm model tahminlerinde doğrulanmıştır. Bununla birlikte finansal küreselleşmede meydana gelen %1'lik artışın uzun dönemde CO_2 emisyonunu yaklaşık olarak %0.16 oranında arttırdığı DOLS, FMOLS, CCR ile tahmin edilmiş ayrıca ARDL yöntemiyle de söz konusu sonuç doğrulanmıştır. Bulunan sonuçlar Lebe (2016), Pata ve Yurtkuran (2018) Yasmeen vd. (2021) ile de benzeşmektedir. Öte yandan yapılan birim kök testleri birçok yapısal kırılmanın olduğunu da bizlere göstermiştir. Farklı tarihlerde birçok yapısal kırılmanın olması Türkiye ekonomisinin ve finans sisteminin de kırılganlığını göstermektedir.

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Ampirik bulgulardan hareketle, Türkiye'de ekonomik büyüme ve finansal küreselleşmenin çevresel bozulmayı uyardığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye ekonomisi tasarruf açığı olan ve dolayısıyla ekonomik büyüme ve kalkınmanın sürekliliğinin sağlanması için yurtdışından gelecek kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu kaynaklara ulaşım finansal küreselleşme ile oldukça kolaylaşmış olsa da beraberinde doğanın tahribi gibi bir bedeli de getirmiştir. Finansal küreselleşme düzeyinde meydana gelen artışın beraberinde CO_2 salınımını da arttırması politika yapımcıların dikkatle takip etmesi gereken bir husustur. Bu sonuçlardan finansal küreselleşmenin azaltılması gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Dolayısıyla CO_2 emisyonunu azaltma stratejilerinin bir parçası olarak finansal sistemlerin derinliğinin güçlendirilmesi hedeflenmelidir. Finansal küreselleşmenin çevresel bozulmayı etkileme nedenleri olarak iki temel başlık ele alınabilir. Bunlardan ilki finansal sistemlerin kredi yaratma

yetenekleri ve ikincisi ise doğrudan yabancı yatırımlar olarak ele alınabilir. Dolayısıyla finansal küreselleşmenin çevresel kirliliği azaltıcı etkiler gösterebilmesi için kredilerin, özel sektör ve hanehalkını yönlendirici biçimde kullanılmasını gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle üretimde ve tüketimde verimlilik artırıcı, düşük karbonlu enerji kaynaklarının kullanımını teşvik edici, teknolojik modernizasyonu özendirilen bir biçimde kredilerin teşvik edici özelliğinden yararlanılmalıdır.

Öte yandan doğrudan yabancı yatırımlarda da karbon yoğun projeler yerine sürdürülebilir kalkınmayı teşvik edici politikalar yürütülmelidir. Böylece yabancı sermaye ile müzakereler yapılarak ekonominin yapısal dönüşümünü sağlayacak sektörlerde yatırım yapılması sağlanmalı ve Türkiye'nin kirlilik cenneti olmasının önüne geçilmelidir. Ekonomide yeşil dönüşümü teşvik edici sübvansiyonlar sağlanarak yabancı sermayenin düşük karbonlu, teknoloji yoğun, yüksek katma değer sağlayan sektörlerde yatırım yapması teşvik edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Ahmad, M., Jiang, P., Majeed, A., Umar, M., Khan, Z. ve Muhammad, S. (2020). The dynamic impact of natural resources, technological innovations and economic growth on ecological footprint: An advanced panel data estimation. *Resources Policy*, 69, 101817. doi:<https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101817>
- Ahmad, M., Jiang, P., Murshed, M., Shehzad, K., Akram, R., Cui, L. ve Khan, Z. (2021). Modelling the dynamic linkages between eco-innovation, urbanization, economic growth and ecological footprints for G7 countries: Does financial globalization matter? *Sustainable Cities and Society*, 70, 102881. doi:<https://doi.org/10.1016/j.scs.2021.102881>
- Ahmed, Z., Asghar, M. M., Malik, M. N. ve Nawaz, K. (2020). Moving towards a sustainable environment: the dynamic linkage between natural resources, human capital, urbanization, economic growth, and ecological footprint in China. *Resources Policy*, 67, 101677.
- Al-Azzam, A. ve Hawdon, D. (1999). *Estimating the demand for energy in Jordan: a Stock-Watson dynamic OLS (DOLS) approach*. Surrey Energy Economics Centre (SEEC), School of Economics, University of Surrey.
- Alagöz, M., Erdoğan, S. ve TOPALLI, N. (2008). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme: Türkiye deneyimi 1992-2007. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 79–89.
- Ali, H. S., Law, S. H., Lin, W. L., Yusop, Z., Chin, L. ve Bare, U. A. A. (2019). Financial development and carbon dioxide emissions in Nigeria: evidence from the ARDL bounds approach. *GeoJournal*, 84(3), 641–655. doi:[10.1007/s10708-018-9880-5](https://doi.org/10.1007/s10708-018-9880-5)
- An, C.-B. ve Jeon, S.-H. (2006). Demographic changes and economic growth in Korea. *APEA Conference* içinde (ss. 103–113).
- Apaydin, Ş. (2020). Küreselleşmenin Ekolojik Ayakizi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 23–42.
- Aslanidis, N. ve Iranzo, S. (2009). Environment and development: is there a Kuznets curve for CO2 emissions? *Applied Economics*, 41(6), 803–810.
- Bankası, D. (2020). GDP (current US\$) | Data. *The World Bank*. 14 Nisan 2021 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> adresinden erişildi.
- Buysse, J., Can, M. ve Gozgor, G. (2018). Globalisation outcomes and the real output in the sub-Saharan Africa LICs: a cointegration analysis. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 31(1), 338–351. doi:[10.1080/1331677X.2018.1426471](https://doi.org/10.1080/1331677X.2018.1426471)
- Can, M., Ahmad, M. ve Khan, Z. (2021). The impact of export composition on environment and energy demand: evidence from newly industrialized countries. *Environmental Science and Pollution Research*. doi:[10.1007/s11356-021-13084-5](https://doi.org/10.1007/s11356-021-13084-5)
- Can, M. ve Gozgor, G. (2017). The impact of economic complexity on carbon emissions: evidence from France. *Environmental Science and Pollution Research*, 24(19), 16364–16370. doi:[10.1007/s11356-017-9219-7](https://doi.org/10.1007/s11356-017-9219-7)
- Chen, Y., Wang, Z. ve Zhong, Z. (2019). CO2 emissions, economic growth, renewable and non-renewable energy production and foreign trade in China. *Renewable Energy*, 131, 208–216. doi:<https://doi.org/10.1016/j.renene.2018.07.047>
- Chow, G. C. ve Li, J. (2014). Environmental Kuznets curve: conclusive econometric evidence for CO2. *Pacific Economic Review*, 19(1), 1–7.
- Cole, M. A. (2004). Trade, the pollution haven hypothesis and the environmental Kuznets curve: examining the linkages. *Ecological economics*, 48(1), 71–81.

- Copeland, B. R. ve Taylor, M. S. (1995). Trade and the environment: a partial synthesis. *American Journal of Agricultural Economics*, 77(3), 765–771.
- Costantini, V. ve Martini, C. (2010). A modified environmental Kuznets curve for sustainable development assessment using panel data. *International Journal of Global Environmental Issues*, 10(1–2), 84–122.
- Danesh Miah, M., Farhad Hossain Masum, M. ve Koike, M. (2010). Global observation of EKC hypothesis for CO₂, SO_x and NO_x emission: A policy understanding for climate change mitigation in Bangladesh. *Energy Policy*, 38(8), 4643–4651. doi:https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.04.022
- Danish, Baloch, M. A., Mahmood, N. ve Zhang, J. W. (2019). Effect of natural resources, renewable energy and economic development on CO₂ emissions in BRICS countries. *Science of The Total Environment*, 678, 632–638. doi:https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.05.028
- Diler, H. G. (2018). Türkiye Ekonomisinin Makroekonomik Değişkenleri Üzerine Yapısal Kırılmalı ve Mevsimsel Birim Kök Analizi. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri*, 4(7), 106–120.
- Dogan, E. ve Seker, F. (2016). The influence of real output, renewable and non-renewable energy, trade and financial development on carbon emissions in the top renewable energy countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 1074–1085. doi:https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.02.006
- Dong, K., Sun, R. ve Hochman, G. (2017). Do natural gas and renewable energy consumption lead to less CO₂ emission? Empirical evidence from a panel of BRICS countries. *Energy*, 141, 1466–1478. doi:https://doi.org/10.1016/j.energy.2017.11.092
- Donlan, J., Skog, K. ve Byrne, K. A. (2012). Carbon storage in harvested wood products for Ireland 1961–2009. *Biomass and Bioenergy*, 46, 731–738. doi:https://doi.org/10.1016/j.biombioe.2012.06.018
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251–276. doi:10.2307/1913236
- Farhani, S. ve Ozturk, I. (2015). Causal relationship between CO₂ emissions, real GDP, energy consumption, financial development, trade openness, and urbanization in Tunisia. *Environmental Science and Pollution Research*, 22(20), 15663–15676. doi:10.1007/s11356-015-4767-1
- Friedl, B. ve Getzner, M. (2003). Determinants of CO₂ emissions in a small open economy. *Ecological Economics*, 45(1), 133–148. doi:https://doi.org/10.1016/S0921-8009(03)00008-9
- Friedlingstein, P., O’Sullivan, M., Jones, M. W., Andrew, R. M., Hauck, J., Olsen, A., ... Sitch, S. (2020). Global carbon budget 2020. *Earth System Science Data*, 12(4), 3269–3340.
- Gregory, A. W. ve Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of econometrics*, 70(1), 99–126.
- Güzel, İ. ve Oluç, İ. (2021). EKONOMİK BÜYÜME-FİNANSAL GELİŞME İLİŞKİSİNİN EK DEĞİŞKENLERLE ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 12(1), 57–73.
- Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N. ve Sturm, J. E. (2019). The KOF Globalisation Index – revisited. *Review of International Organizations*, 14(3), 543–574. doi:10.1007/s11558-019-09344-2
- He, Z., Xu, S., Shen, W., Long, R. ve Chen, H. (2017). Impact of urbanization on energy related CO₂ emission at different development levels: Regional difference in China based on panel estimation. *Journal of Cleaner Production*, 140, 1719–1730. doi:https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.08.155
- Holtz-Eakin, D. ve Selden, T. M. (1995). Stoking the fires? CO₂ emissions and economic growth. *Journal of Public Economics*, 57(1), 85–101. doi:https://doi.org/10.1016/0047-2727(94)01449-X
- Hong, S., Kim, H. ve Hur, T. (2018). An economic analysis of the carbon benefits of sawmill residues’ use in South Korea. *Journal of Cleaner Production*, 181, 562–570. doi:https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.01.246
- Jalil, A. ve Feridun, M. (2011). The impact of growth, energy and financial development on the environment in China: A cointegration analysis. *Energy Economics*, 33(2), 284–291. doi:https://doi.org/10.1016/j.eneco.2010.10.003
- Kalaycı, S. ve Barbaros, M. (2019). Finansal Serbestleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri: 1992 Q1-2002 Q4 ve 2003 Q2-2018 Q2 Dönemlerinin Analizi. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 15(2), 211–228.
- Kibrıçoğlu, A. (2001). Türkiyede Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001. *Yeni Türkiye Dergisi*, 2(41), 174–183.
- Lan, J., Kakinaka, M. ve Huang, X. (2012). Foreign Direct Investment, Human Capital and Environmental Pollution in China. *Environmental and Resource Economics*, 51(2), 255–275. doi:10.1007/s10640-011-9498-2

- Lebe, F. (2016). Çevresel Kuznets eğrisi hipotezi: Türkiye için eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 177–194.
- Li, H. ve Xiaowen Lin, S. (2011). Do emerging markets matter in the world oil pricing system? Evidence of imported crude by China and India. *Energy Policy*, 39(8), 4624–4630. doi:<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.05.003>
- Mahdi Ziaei, S. (2015). Effects of financial development indicators on energy consumption and CO2 emission of European, East Asian and Oceania countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 42, 752–759. doi:<https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.10.085>
- Martínez-Zarzoso, I. ve Bengochea-Morancho, A. (2004). Pooled mean group estimation of an environmental Kuznets curve for CO2. *Economics Letters*, 82(1), 121–126. doi:<https://doi.org/10.1016/j.econlet.2003.07.008>
- Nakano, K., Shibahara, N., Nakai, T., Shintani, K., Komata, H., Iwaoka, M. ve Hattori, N. (2018). Greenhouse gas emissions from round wood production in Japan. *Journal of Cleaner Production*, 170, 1654–1664. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.10.024>
- Nasrollahi, Z., Moradi, M. ve Rezaei, H. (2014). Pollution Haven Hypothesis And Foreign Direct Investment: Evidence From Selected Asian Countries (Hypotéza Ekologického Neokolonializmu A Priame Zahraničné Investície: Dôkazy Z Vybraných Ázijských Štátov). *Medzinarodne vzťahy (Journal of International Relations)*, 12(2), 111–124.
- Nwani, C. (2021). Taking Venezuela back to the sustainability path: The role of financial development and economic integration in low-carbon transition. *Natural Resources Forum* içinde (C. 45, ss. 37–62). Wiley Online Library.
- Özdemir, A. ve Dalkılıç, R. (2016). Finansal Serbestlesmenin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri/The Effects of Financial Liberalization on Turkish Economy. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53(613), 53.
- Paris Anlaşması / T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2018). 18 Nisan 2021 tarihinde <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> adresinden erişildi.
- Park, J. Y. (1992). Canonical cointegrating regressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 119–143.
- Pata, Ugur Korkut ve Caglar, A. E. (2021). Investigating the EKC hypothesis with renewable energy consumption, human capital, globalization and trade openness for China: Evidence from augmented ARDL approach with a structural break. *Energy*, 216, 119220. doi:<https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.119220>
- Pata, Uğur Korkut ve Yurtkuran, S. (2018). Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Nüfus Yoğunluğu Ve Finansal Gelişmenin CO2 Salımına Etkisi: Türkiye Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 303–318.
- Pham, N. M., Huynh, T. L. D. ve Nasir, M. A. (2020). Environmental consequences of population, affluence and technological progress for European countries: A Malthusian view. *Journal of Environmental Management*, 260, 110143. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2020.110143>
- Phillips, P. C. B. ve Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I (1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99–125.
- Polat, M. A. (2015). TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI İLE CO 2 EMİSYONU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN YAPISAL KIRILMALI TESTLER İLE ANALİZİ. *Journal of International Social Research*, 8(41).
- Pritchett, L. ve Summers, L. H. (1993). *Wealthier is healthier* (C. 1150). World Bank Publications.
- Şahinöz, A. ve Fotourehchi, Z. (2014). Kirlilik Emisyonu ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Türkiye İçin" Kirlilik Sığınağı Hipotezi" Testi. *Sosyoekonomi*, 21(21).
- Sarkodie, S. A., Adams, S., Owusu, P. A., Leirvik, T. ve Ozturk, I. (2020). Mitigating degradation and emissions in China: The role of environmental sustainability, human capital and renewable energy. *Science of The Total Environment*, 719, 137530. doi:<https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.137530>
- Selden, T. M. ve Song, D. (1994). Environmental Quality and Development: Is There a Kuznets Curve for Air Pollution Emissions? *Journal of Environmental Economics and Management*, 27(2), 147–162. doi:<https://doi.org/10.1006/jeem.1994.1031>
- Şentürk, H., Omay, T., Yildirim, J. ve Köse, N. (2020). Environmental Kuznets Curve: Non-Linear Panel Regression Analysis. *Environmental Modeling & Assessment*, 25(5), 633–651. doi:10.1007/s10666-020-09702-0
- Shafiei, S. ve Salim, R. A. (2014). Non-renewable and renewable energy consumption and CO2 emissions in OECD countries: A comparative analysis. *Energy Policy*, 66, 547–556. doi:<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.10.064>

- Shahbaz, M. (2013). Does financial instability increase environmental degradation? Fresh evidence from Pakistan. *Economic Modelling*, 33, 537–544. doi:<https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.04.035>
- Shahbaz, M., Bhattacharya, M. ve Ahmed, K. (2017). CO2 emissions in Australia: economic and non-economic drivers in the long-run. *Applied Economics*, 49(13), 1273–1286.
- Shahbaz, M., Kumar Tiwari, A. ve Nasir, M. (2013). The effects of financial development, economic growth, coal consumption and trade openness on CO2 emissions in South Africa. *Energy Policy*, 61, 1452–1459. doi:<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.07.006>
- Sharif, A., Godil, D. I., Xu, B., Sinha, A., Rehman Khan, S. A. ve Jermisittiparsert, K. (2020). Revisiting the role of tourism and globalization in environmental degradation in China: Fresh insights from the quantile ARDL approach. *Journal of Cleaner Production*, 272, 122906. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122906>
- Sinha, Apra, Kumar, A. ve Gopalakrishnan, B. N. (2020). Environmental Kuznets Curve and Pollution Haven Hypothesis.
- Sinha, Avik ve Bhattacharya, J. (2016). Environmental Kuznets curve estimation for NO2 emission: A case of Indian cities. *Ecological Indicators*, 67, 1–11. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2016.02.025>
- Stern, D. I. ve Common, M. S. (2001). Is there an environmental Kuznets curve for sulfur? *Journal of Environmental Economics and Management*, 41(2), 162–178.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 783–820.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (2011). *Ekonometriye giriş*. Efil.
- Suki, N. M., Sharif, A., Afshan, S. ve Suki, N. M. (2020). Revisiting the Environmental Kuznets Curve in Malaysia: The role of globalization in sustainable environment. *Journal of Cleaner Production*, 264, 121669.
- Tamazian, A. ve Bhaskara Rao, B. (2010). Do economic, financial and institutional developments matter for environmental degradation? Evidence from transitional economies. *Energy Economics*, 32(1), 137–145. doi:<https://doi.org/10.1016/j.eneco.2009.04.004>
- Tamazian, A., Chousa, J. P. ve Vadlamannati, K. C. (2009). Does higher economic and financial development lead to environmental degradation: Evidence from BRIC countries. *Energy Policy*, 37(1), 246–253. doi:<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.08.025>
- Tenaw, D. ve Beyene, A. D. (2021). Environmental sustainability and economic development in sub-Saharan Africa: A modified EKC hypothesis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 143, 110897. doi:<https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.110897>
- Tursoy, T. (2011). Sermaye Hesabı Liberalizasyonu : Teorik Bir İnceleme. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9. doi:10.31671/dogus.2019.214
- Ulucak, Z. Ş., İlkay, S. Ç., Özcan, B. ve Gedikli, A. (2020). Financial globalization and environmental degradation nexus: Evidence from emerging economies. *Resources Policy*, 67, 101698. doi:<https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101698>
- Ural, M. (2003). Finansal Krizler ve Türkiye. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 11–29.
- Vergil, H. ve Karaca, C. (2010). Gelismekte Olan Ülkelere Yönelik Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi1/The Effects of International Capital Movements through Developing Countries on Economic Growth: The Panel Data Analysis. *Ege Akademik Bakis*, 10(4), 1207.
- Wagner, M. (2015). The environmental Kuznets curve, cointegration and nonlinearity. *Journal of Applied Econometrics*, 30(6), 948–967.
- Wang, S. S., Zhou, D. Q., Zhou, P. ve Wang, Q. W. (2011). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in China: A panel data analysis. *Energy Policy*, 39(9), 4870–4875. doi:<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.06.032>
- Wang, X., Zheng, H., Wang, Z., Shan, Y., Meng, J., Liang, X., ... Guan, D. (2019). Kazakhstan's CO2 emissions in the post-Kyoto Protocol era: Production- and consumption-based analysis. *Journal of Environmental Management*, 249, 109393. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2019.109393>
- Yasmeen, H., Tan, Q., Zameer, H., Vo, X. V. ve Shahbaz, M. (2021). Discovering the relationship between natural resources, energy consumption, gross capital formation with economic growth: Can lower financial openness change the curse into blessing. *Resources Policy*, 71, 102013. doi:<https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102013>

- Yilanci, V. ve Gorus, M. S. (2020). Does economic globalization have predictive power for ecological footprint in MENA countries? A panel causality test with a Fourier function. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(32), 40552–40562. doi:10.1007/s11356-020-10092-9
- YILANCI, V. ve Özcan, B. (2010). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için savunma harcamaları ile GSMH arasındaki ilişkinin analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 21–33.
- Yilanci, V. ve Pata, U. K. (2020). Investigating the EKC hypothesis for China: the role of economic complexity on ecological footprint. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(26), 32683–32694. doi:10.1007/s11356-020-09434-4
- Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251–270. doi:10.1080/07350015.1992.10509904

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.09.2021 ✓Accepted/Kabul:22.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.1003073

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kurt, K., Aktaş, B. ve Turan, A. H. (2022). "Understanding Online Shopping Continuance Intention of Turkish Users: An Empirical Assessment", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 50, Denizli, p. 144-160.

UNDERSTANDING ONLINE SHOPPING CONTINUANCE INTENTION OF TURKISH USERS: AN EMPIRICAL ASSESSMENT

Kadir KURT*, Bahadır AKTAŞ**, Aykut Hamit TURAN***

Abstract

Online shopping has become one of the most essential activities in our corporate as well as individual lives for the last couple of decades. Better understanding of socio-psychological, technical, and individual antecedents of adopting, more importantly continuously using websites have critical importance for the financial, organizational, economic, and technical success of online shopping activities. In this study, the factors affecting Turkish users' satisfaction with online shopping and their intention to continue using online shopping have been investigated by integrating the information system success model (ISSM), information system continuance model (ISCM), and technology acceptance theories. Especially continuance intention of online shopping is not widely investigated construct among Turkish E-Commerce Studies. This study also contributes in Information Systems research domain by integrating and empirically testing variety of research frameworks mentioned above. The empirical model of this study has been tested by using the partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) technique. Data were collected using the convenience sampling technique from 313 online shopping users. The results revealed that perceived usefulness and information quality have significant and profound effects on users' continued use of online shopping websites.

Keywords: *Antecedents of online shopping behaviour, Continuance of usage, Structural equation modelling.*

TÜRK KULLANICILARIN ONLINE ALIŞVERİŞLERİNE DEVAM ETME NİYETLERİNİN İNCELENMESİ: AMPİRİK BİR DEĞERLENDİRME

Öz

Online alışveriş, son birkaç on yıldır hem kurumsal hem de bireysel hayatımızda en önemli faaliyetlerden biri haline gelmiştir. Web sitelerini benimsemenin, daha da önemlisi sürekli kullanmanın sosyo-psikolojik, teknik ve bireysel öncüllerinin daha iyi anlaşılması, online alışveriş faaliyetlerinin finansal, organizasyonel, ekonomik ve teknik başarısı için kritik öneme sahiptir. Bu çalışmada, bilişim sistemleri (BS) başarı modeli, BS devam modeli ve teknoloji kabul teorileri entegre edilerek Türk kullanıcıların online alışverişe ilişkin memnuniyetleri ve online alışverişini kullanmaya devam etme niyetlerini etkileyen faktörler araştırılmıştır. Online alışveriş kullanım devamlılığı, Türkiye'de gerçekleştirilen e-ticaret çalışmalarında geniş çapta araştırılmamıştır. Bu çalışma, yukarıda bahsedilen BS araştırma modellerini entegre bir şekilde ampirik olarak test ederek BS araştırma alanına katkıda bulunmaktadır. Çalışmanın ampirik modeli kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi tekniği kullanılarak test edilmiştir. Veriler, 313 online alışveriş kullanıcısından kolayda örnekleme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Araştırma sonuçları, algılanan kullanılabilirlik ve bilgi kalitesi değişkenlerinin kullanıcıların online alışveriş sitelerini kullanmaya devam etmeleri üzeri anlamlı ve güçlü etkileri olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Online alışverişin öncülleri, Kullanım devamlılığı, Yapısal eşitlik modellemesi.*

*PhD Candidate, Sakarya University, Graduate School of Business, MIS Doctoral Program, Sakarya, (Res. Assist., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Business, Management Information Systems Department, ADANA.), e-posta:kadirkurt@sakarya.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4857-2492>)

** Res.Assist., Sakarya University, Management Information Systems Department, SAKARYA, e-posta:bahadiraktas@sakarya.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-3650-6471>)

*** Prof., Sakarya University, Management Information Systems Department, SAKARYA, e-posta:ahturan@sakarya.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8855-4643>)

1. INTRODUCTION

In the last couple of decades, companies have been making significant investments in Information and Communication Technologies (ICTs). Since the 1990s, the Internet and related information technologies have had profound effects on organizations. Many companies in different industries have started to move their services and offerings gradually online. Large and small firms have also felt the strong need to invest in electronic commerce applications. Hence, the Internet has re-defined business rules and offered alternative means for doing business (Mohamed, Hussein, Zamzuri, & Haghshenas, 2014). For many of us today, Internet shopping has become a daily and regular activity.

Electronic commerce has been defined as selling and buying products and services over the Internet. Digital media has some distinct advantages over traditional methods of doing commerce. Yet, the number of companies involved in online commerce increases with the existing competition among those firms (Adaji & Vassileva, 2016). Hence, acquiring new customers and keeping existing ones have become a significant challenge today. Consequently, Electronic Commerce websites with poor quality cannot attract, satisfy and retain customers (Chen et al., 2013). Designing and implementing web pages continuously attracting customers has become a competitive necessity.

Private and public organizations have been and will be spending millions of dollars in designing, implementing, and maintaining their websites. Yet, as academicians and practitioners, we are still struggling to effectively understand the user satisfaction of a website and measure website success effectively (Schaupp, 2010). Moreover, implementation of an online shopping site is risky to invest because of rapid changes in technology, and uncertainties in the future competitive environment. Many online shopping sites crash every year in Turkey on "Black Friday Discount Day(s)". These crashes may play a significant role in the expansion of Black Friday to days and even the whole of November in Turkey. During the website implementation which involves many parameters managers should understand the underlying factors and forces behind the website satisfaction of their existing and prospective customers to make better decisions.

This paper investigates the factors affecting individuals' satisfaction with online shopping and their intention to continue using online shopping by integrating TAM, IS Success model, and IS Continuance model theories. The research model presented in the following section is adapted from Schaupp (2010). Schaupp's (2010) study consists of individuals living in the United States, a developed country where the individualistic culture is common (Individualism Index (IDV) Score: 91) (Hofstede Insights, 2020). In comparison, our study sample consists of individuals living in Turkey, a developing country, where the individualistic culture is scarce (IDV: 37) (Hofstede Insights, 2020). Similarly, uncertainty avoidance and power distance are quite low in US culture (Uncertainty Avoidance Index (UAI): 46, Power-Distance Index (PDI): 40) as opposed to Turkish Culture, where uncertainty avoidance (UAI: 85) and power distance (PDI: 66) are high (Hofstede Insights, 2020). As can be seen, the USA and Turkey are at quite the opposite ends of the three cultural scales presented by Hofstede (1980).

Hofstede (1980) grouped the cultural dimensions as masculinity/femininity, individualism/collectivism, power distance, and uncertainty avoidance. Uncertainty avoidance refers to what extent individuals in a society can accept uncertainty and risk (UAI average: 65); power distance refers to the degree of acceptance of individuals in a society as normal to the fact that power is not equally distributed (PDI average: 57) (Rosillo-Díaz, Blanco-Encomienda, & Crespo-Almendros, 2019); individualism/collectivism describes the extent to which members of a culture rely on and demonstrate allegiance to either themselves or the group (IDV average: 43) (Hofstede, 1991). In line with these dimensions, various studies indicated intercultural differences. For example, Kueh and Voon (2007) have discussed that customers with low power distance have higher service quality expectations. Nath and Murthy (2004) expressed that societies with high uncertainty avoidance tend to have lower internet subscription rates and that people in these societies are risk-averse and unwilling to try new things. Lu et al. (2017) revealed that people with high uncertainty avoidance are more exposed to social influence in the use of mobile payments. On the other hand, Sia et al. (2009) found that customer endorsement can build trust in online shopping more effectively in collectivist cultures rather than individualistic cultures. In general, as Yaveroglu and Donthu (2002) argued that cultures high on individualism, low on power distance, and uncertainty avoidance are more likely to adopt innovations faster than countries located on the opposite side of these three scales. Especially countries with low power distance and uncertainty avoidance, such as the USA, are doing better in adopting new technologies and innovations. Unlike the USA, Turkey has a cultural structure with high power distance, high uncertainty avoidance, and low individualism (i.e., high collectivism). These cultural differences motivated us to investigate whether the results of research conducted in a country belonging to a quite different culture can be obtained in Turkey as well.

The rest of this paper is structured as follows. In the next section, we examined the theories our research model is based on. In Section 3, we introduced the theoretical research framework and the research hypotheses. In Section 4, the research methodology and the data collection procedures are explained. Also, in this section, the validity and reliability analysis of the constructs were reported. In Section 5, the hypotheses in the research model were tested, and the research findings were elaborated. Finally, we concluded with theoretical and practical implications, limitations of our study, and future research possibilities in our last section.

2. THEORETICAL BACKGROUND AND LITERATURE REVIEW

There have been two main streams of research in IS literature regarding IS success within the content of user satisfaction and technology acceptance (Kang & Lee, 2010). We tried to incorporate these two main research streams in this study. The technology acceptance model offers limited IS attributes to predict system usage (Kang & Lee, 2010). Yet, these two major research streams in the literature have some inherited shortcomings. Consequently, we hope to enhance our understandings of IS success by proposing a comprehensive and hybrid research model.

One of the most widely cited research done by DeLone and McLean (1992) was the Information System (IS) Success Model. IS success model was derived from Classic Communication Theory by Shannon and Weaver (1949), later adopted by Mason (1978) in the Information System field. This model consists of six constructs as information quality, system quality, use, user satisfaction, individual impact, and organizational impact. The IS Success Model is one of the most heavily cited IS Models in the literature (Chen et al., 2013). The model has been designed to identify factors leading to IS Success. DeLone and McLean's (1992) IS Success Model has been cited thousand times in the last couple of decades, and many researchers have enhanced the original model by incorporating additional variables. In our research model, we adopted information quality and system quality dimensions from IS Success Model.

The IS Success Model is not without its criticisms. Seddon (1997) argued that IS success is a success measure, and sometimes organizational and individual level benefits could result in opposite outcomes of the satisfaction. IS departments can be both service providers and information providers. Based on the years of accumulated knowledge and feedback, DeLone and McLean (2002) improved their model and incorporated a new variable called service quality. They also merged with Individual Impact and Organizational Impact output variable in a new variable called net benefits. In the 2002 model, there are quality construct as information, system, and service quality, measuring the overall quality of an IS system or software. These three quality antecedents as exogenous variables influence intentions to use the system and user satisfaction in turn. Net benefits capture users' overall impact and outcomes of system use and serve as the most important success factor (DeLone & McLean, 2002). First, Molla and Licker (2001) offered to use DeLone and McLean Model in an electronic Commerce study. Originally the updated IS Success Model was developed to assess electronic commerce sites' success, which is also the major focus of this study.

Expectation Confirmation or Disconfirmation Theory (EDT) from consumer behavior literature is a cognitive theory and argues that satisfaction of adopting a particular technology is the function of our expectations, perceived performance, and disconfirmation beliefs (Oliver, 1977, 1980). The theory has been initially adopted by marketing and psychology scholars and later by information systems scholars. The predictive validity of the theory has been presented in a variety of studies, especially in the marketing context (Koppius, Speelman, Stulp, Verhoef, & van Heck, 2005). If our perceptions after the adoption of technology exceed our expectations, we would have satisfaction; if not, we would have dissatisfaction. IS scholars largely adopt EDT to investigate the relationships among users' expectations, disconfirmations, and satisfactions of ICT usage (Hsu et al., 2006). In most EDT studies, satisfaction has been proposed as the most immediate impetus of our intentions. Satisfaction is also an important determinant of intention to repurchase from a website (Chiu, Hsu, Lai, & Chang, 2012). In our research model, we adopted the satisfaction construct from the Expectation Confirmation or Disconfirmation Theory.

The third antecedent of satisfaction, perceived usefulness, came from the Technology Acceptance Model (TAM) and Theory of Reasoned Action (TRA) model by respectively Davis, Bagozzi, and Warshaw (1989) and Ajzen and Fishbein (1980). TRA is a socio-psychology-based theory aimed to explain a variety of human behaviors. TRA has been developed to predict individual behaviors in a wide range of domains. TRA can explain all human behaviors, including technology use intentions (Ajzen & Fishbein, 1980). However, TRA was specifically designed to measure our conscious behaviors. TRA hypothesizes that individuals' behaviors are determined by their intentions, which in turn is determined by their attitudes and their Subjective Norms perceptions.

TAM is built on social psychology research and was adopted TRA as its foundation. TAM tries to assess users' acceptance of technology and attitudes towards using technology based on two independent beliefs as perceived ease of use and perceived usefulness. TAM is a straightforward and parsimonious model and integrates diverse theoretical perspectives. TAM has been around for a long time and has been adopted by IS researchers to inquire a variety of research questions in technology adoption and use. A major criticism of TAM is its oversimplification (Bagozzi, 2007). Hence, TAM works well when integrated into a broader model (Legris, Ingham, & Colletette, 2003).

Finally, our fourth antecedent of satisfaction construct, social influence, has been derived from the Theory of Planned Behavior (TPB) (Ajzen, 1988, 1991). TPB has been developed to understand and assess as well as predict deliberate human behaviors and actions under complete or incomplete volitional control (Collazo, 2018). TPB posits that our behaviors are the direct function of our intentions, which is a function of three socio-cognitive constructs: attitude, subjective or social influence, and perceived behavioral control. TBP has been quite successful in explaining and predicting diverse human behaviors. TPB is widely used in explaining and predicting the behavioral intention of adopting and using an ICT (Hsu et al., 2006). Hence, in this current study, we try to incorporate TAM, TRA, Expectation Confirmation Theory and IS Success Model.

Loyal customers returning to websites to repurchase on a continuance basis have quite significant value (Beránek, Nýdl, & Remeš, 2015). Loyal customers have important benefits for the companies in terms of their willingness to pay higher prices, valuable recommendations to other customers, and efficient word-of-mouth advertising. Continuance of intentions to purchase from a website also enhances the site's profitability from an organizational point of view.

The major studies published in peer-reviewed journals on continuance intentions of online shopping are presented in Table 1 below. The Table shows sample sizes of the studies, the main research constructs that they employed, and the unit analysis of the studies.

Table 1: Research on online shopping continuance

Research	Method/ (Samp. Size)/ (Country)	Unit of Analysis	Constructs	Key Findings
(Odusanya, Aluko, & Lal, 2020)	Online Survey (207) (Sub-Saharan)	Electronic Retail Platforms	Information Quality (IQ) Perceived Ease of Use (PEU) Hedonic Motivation (HM) Perceived Risk (PR) Social Influence (SI) Trust (TRU) Continuance Intention	IQ, PEU, HM, SI →TRU; PR → (-) TRU; TRU→CI
(Ma, Ruangkanjanases, & Chen, 2019)	Online Survey (302) (Taiwan)	Cross-Border Shopping Websites	Electronic Word of Mouth (EWOM) Uncertainty Avoidance Index (NC) Trust (TRU) Website Design Quality (WDQ) Satisfaction (SAT) Continuance Intention (CI)	EWOM, NC, TRU, WDQ→SAT; SAT→CI
(Chopdar & Sivakumar, 2019)	Online Survey (302) (India)	M-Shopping Applications	Performance Expectancy (PEX) Social Influence (SI) Facilitating Conditions (FC) Hedonic Motivations (HM) Continuance Intention (CI)	PEX, SI, FC, HM, PV, H→CI
(Yassierli, Vinsensius, & Mohamed, 2018)	Survey (230) (Indonesia)	M- Commerce Application	Service Quality (SQ) Information Quality (IQ) Usability (U) Satisfaction (SAT) Continuance Intention (CI)	SQ, IQ, U→SAT; SAT, U→CI

(Adaji & Vassileva, 2016)	Online survey (324) (Canada)	Online Shopping Website	Perceived Product Credibility (PBC) Perceived Review Credibility (PRC) Privacy and Security Concerns (PSC) Perceived System Credibility (PSCR) Primary Task Support (PTS) Social Support (SS) Perceived Effectiveness (PEF) Continuance Intention (CI)	PPC, PRC →PSC; PTS, SS→PEF; SS, PEF, PSCR→CI
(Cheung, Zheng, & Lee, 2015)	Online Survey (385) (China)	Online Shopping Website	Perceived Enjoyment (PE) Satisfaction (SAT) Alternative Attractiveness (AA) Continuance Intention (CI)	PE→SAT; SAT, PE→CI; AA → (-) CI
(Gao, Waechter, & Bai, 2015)	Online Survey (462) (China)	M-Shopping Applications	System Quality (SYQ) Information Quality (IQ) Service Quality (SQ) Trust (TRU) Privacy and Security Concerns (PSC) Satisfaction (SAT) Flow (F) Continuance Intention (CI)	SYQ, IQ, SQ→TRU; PSC → (-) TRU, F, SAT; IQ, SQ→F; SQ→SAT; TRU,F,SAT→CI
(Mohamed et al., 2014)	Survey (197) (Malaysia)	Online Shopping Website	Perceived Usefulness (PU) Perceived Ease of Use (PEU) Satisfaction (SAT) Continuance Intention (CI)	PU, PEU→SAT; PEU→PU; SAT, PEU→CI
(Hsu et al., 2012)	Survey (395) (Taiwan)	Online Shopping Website	Flow Experience (FE) Continuance Intention (CI) Purchase Intention (PI) Impulsive Buying (IB)	FE→CI, PI, IB
(Chen & Chou, 2012)	Online Survey (226) (Taiwan)	Online Shopping Website	Distributive Fairness (DF) Procedural Fairness (PF) Interactional Fairness (IF) Trust (TRU) Satisfaction (SAT) Continuance Intention (CI)	DF, PF, IF→ TRU; DF, TRU→SAT; SAT→CI
(Hsu et al., 2006)	Survey (201) (Taiwan)	Online Shopping Website	Confirmation (C) Perceived Behavioural Control (PBC) Satisfaction (SAT) Interpersonal Influence (II) Attitude (ATT) Continuance Intention (CI)	C→PBC, SAT, II; ATT, SAT, PBC, II → CI

Note: → = Significant Positive Impact; → (-) = Significant Negative Impact

As we can see in Table 1 above, usually in Asian countries, continuance intention of online shopping studies has been carried out in recent years. Most of these studies, like our study, have tested and drove their findings from individual online shopping websites. A couple of mobile application usages were also investigated. The researchers employed a vast range of theoretical constructs as independent variables in those studies, yet the dependent construct was always continuance intention of online shopping.

2.1. Research Model and Hypotheses

Bhattacharjee (2001a) stated that information systems' long-term viability and final success depend on their continued use rather than the first-time use. Hence in our study, we investigate the possible effects of

satisfaction on consumers' intention to continue using online shopping sites and the determinants of users' satisfaction with online shopping sites.

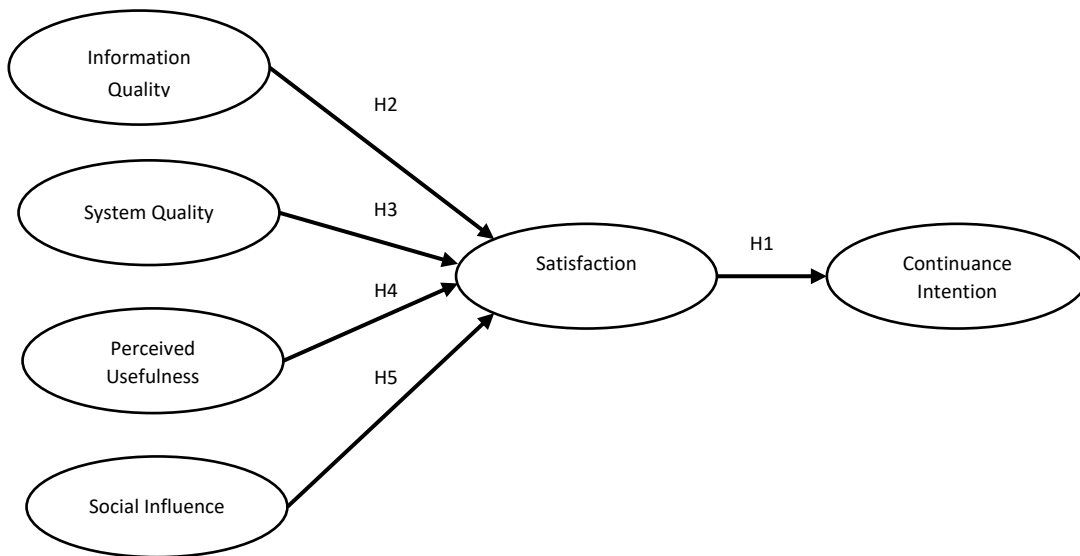

Figure 1: Research Model and Hypotheses

User satisfaction towards an IS depends on whether the user's expectations of the system are met (confirmation) and perceived usefulness of the IS and influences their intention to continue using IS (Mouakket, 2018). Koppius et al. (2005) proved that satisfaction is a strong determinant for individuals to purchase air tickets online again. Similarly, Hsu et al. (2006) found that consumer satisfaction regarding past online shopping experiences strongly influences their continued use of online shopping.

H1: Individuals' satisfaction regarding online shopping sites has a positive impact on their continuance intentions.

Information quality and system quality represent the two most important components in measuring the success of a system (DeLone & McLean, 2003). Information quality is generally measured by dimensions of accuracy, timeliness, relevance, and consistency (Chen et al., 2013). Poor information quality can make it difficult for users to access the information they want, and therefore users' experiences could be poor. Many studies have demonstrated the impact of the quality of information on individuals' satisfaction regarding the use of online services (Chen et al., 2013; Lee & Chung, 2009; Schaupp, 2010; Yassierli et al., 2018).

H2: Information quality of online shopping sites has a positive impact on the individuals' satisfaction regarding the online shopping sites.

The concept of system quality, first proposed by DeLone and Mclean (1992), is measured by user perceptions of the overall performance of a system (DeLone & McLean, 2003; Lee & Chung, 2009). An e-commerce system's low usefulness, usability, and responsiveness can discourage users from using the system (DeLone & McLean, 2004). In many studies, it has been found that individuals' satisfaction regarding using online services is affected by system quality (Chen et al., 2013; Kang & Lee, 2010; Lee & Chung, 2009; Schaupp, 2010).

H3: System quality of online shopping sites has a positive impact on the individuals' satisfaction regarding online shopping sites.

Perceived usefulness expresses the degree of an individual's belief that the use of an information system will increase the efficiency of the individual (Davis et al., 1989). According to IS Continuance model (Bhattacharjee, 2001a), user satisfaction depends on the perceived usefulness and whether the user's expectations of the system are met. Previous studies have found that perceived usefulness has a positive impact on user satisfaction with online shopping (Mohamed et al., 2014; Wen, Prybutok, & Chenyan, 2011).

H4: Perceived usefulness of online shopping sites has a positive impact on the individuals' satisfaction regarding online shopping sites.

Lu et al. (2017) found that social influence has a positive effect on individuals' intentions to continue using mobile payment services. In these studies investigating the acceptance of e-government applications, it has been found that social influence has a significant effect on the satisfaction of individuals regarding e-government applications (Athmay, Fantasy, & Kumar, 2016; Lai & Pires, 2010). With the popularization of Web 2.0 applications, consumers are able to share their online shopping experiences with each other (Lee et al., 2011). Individual's use of online shopping can make them feel that they are doing popular actions in the community, which can positively affect their satisfaction with online shopping.

H5: Social Influence has a positive impact on individuals' satisfaction regarding online shopping sites.

3. METHODOLOGY

3.1. Data Collection

The data collection process in this study was carried out between May 2019 and June 2019. Survey participants were Turkish users of online shopping sites. In order to cope with coverage error, we reached survey participants through two different methods, online and paper-based surveys. The online survey instrument was administered through social media platforms and via mail groups. Paper-based surveys were distributed to voluntary students from Sakarya University, Faculty of Business. According to the Turkish Statistical Institute's (TURKSTAT) report, the age group with the highest rate of computer and internet use every year from 2004 to 2019 is the 16-24 age range (TURKSTAT, 2020a). This high-level usage among young people motivated us to take samples among university students. There is a total of 339 survey participants when the two different sources are combined. Among these surveys, 24 of them were eliminated because they contained incomplete information. From the remaining 315 surveys, two are eliminated in preliminary tests since they are detected as outliers, and further analysis is conducted with 313 remaining samples.

3.2. Demographics

Our sample contains slightly more males (52.1%) than females (47.6%) (Table 2). The people who participated in the survey varied between 19 and 62 years of age. The average age of the participants is 24.7 and, 90% of the participants are below the age of 35. The age distribution of the participants is consistent with the TURKSTAT's report (TURKSTAT, 2020a), stating that the group which uses computers and the internet the most is the 16-24 age group, followed by the 25-34 age group. Therefore, the age distribution is thought to reflect the general e-commerce user-population in Turkey accurately.

Considering the distribution of income, 34.8% of the participants have a monthly income between US\$343 and US\$684, 26.2% of them have a monthly income between US\$685 and US\$1027. Considering that the minimum wage in Turkey is US\$345 as of 2019, the majority of respondents are seen as a middle-income class (T.R. Ministry of Family Labor and Social Services, 2020).

Table 2: Demographics

Gender	Frequency	Percent	Monthly Family Income*	Frequency	Percent
Male	163	52,1	US\$342 and less	44	14.1
Female	149	47,6	US\$343- US\$684	109	34.8
Missing Value	1	0.3	US\$685- US\$1027	82	26.2
Total	313	100	US\$1028- US\$1370	37	11.8
Age			US\$1371- US\$1710	18	5.8
Minimum	19		US\$1711 and more	22	7.0
Maximum	62		Missing Value	1	0.3
Mean	24,7		Total	313	100

* All monetary information is reported by converting the Turkish Lira into American Dollars at the rate as of 6th June 2019

When the participant's frequency of usage is examined, it is seen that the most widely used e-commerce platforms are Trendyol.com, N11.com, Hepsiburada.com, and Gittigidiyor.com, respectively (See Table 3).

Table 3: Usage Frequencies of Online Shopping Sites by respondents

	Never (1)	Rarely (2)	Sometimes (3)	Often (4)	Always (5)	Missing Values	Average
Trendyol	63	59	57	89	45	0	2,98
Hepsiburada	61	72	102	59	19	0	2,69
N11	87	75	75	56	20	0	2,51
Gittigidiyor	99	85	88	35	5	1	2,23
Çiçeksepeti	122	77	65	39	10	0	2,16
Aliexpress	142	64	63	29	15	0	2,07
Idefix	219	35	28	22	6	3	1,58
Morhipo	202	62	34	12	3	0	1,56
Amazon	215	38	47	8	3	2	1,54

Respondents were asked to indicate which online shopping site they do shopping mostly and the frequency of this shopping activity in respective websites. What we aim with this question is that we try to indicate the most visited and used websites among the variety of Turkish alternatives. Later questions did not really inquire the particular website experience, yet we are interested in learning the respondent's general experience, feelings, and attitudes towards Turkish online shopping sites. However, this experience is well being their most popular website based on their responses.

We aim to reach people who are experienced in the use of e-commerce sites and who frequently shop online. It can be seen in the survey results (See Table 4) that 10.5% of the participants have been shopping online for less than a year, and 24.6% have been shopping for more than five years. In addition, 70% of the participants' shop online at least several times a month. When the annual e-commerce expenditures are examined, it is seen that 67.5% of the participants have an annual e-commerce spending below US\$171, and 22% of the participants have an annual e-commerce spending are between US\$172 and US\$513 (See Table 4). By comparison, according to the Turkish Informatics Industry Association (TÜBİSAD) report on e-commerce spending in Turkey (TUBISAD, 2019), users spend an average of US\$186 a year on these platforms.

Table 4: E-Commerce Usage Habits

Shopping Experience	Percent	Shopping Frequency	Percent	Yearly Spending	Percent
Less than 1 year	10.5	Everyday	7.3	Less than US\$171	67.5
Between 1-3 years	31.9	Several times a week	17.3	US\$172 - US\$513	22.0
Between 3-5 years	32.6	Several times a month	45.4	US\$514 - US\$856	6.7
More than 5 years	24.6	Several times a year	30.0	More than US\$857	3.8
Missing Value	0.3	Missing Value	0.0	Missing Value	0.0
Total	100	Total	100	Total	100

3.3. Measures

The survey instrument used in this study is adapted from Schaupp (2010). Survey questions are used to measure online shopping satisfaction and continuance intention to use. During the adaptation and translation process, feedbacks were received from five MIS experts via interviews in order to reach a consistent and meaningful questionnaire, and necessary edits and corrections were done based on these feedbacks. The survey consists of 22 items (see Table 5), not including demographic questions, and each item is measured on a 5-point Likert scale anchored from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree).

3.4. Evaluation of the Measurement Model - Preliminary Tests

Structural Equation Modelling (SEM), a method frequently used by researchers to calculate the path coefficients of models and measure the consistency between the data set and the underlying model, is used in this study. The preliminary tests and SEM analysis are conducted within the scope of this study based on the road map proposed by Hair et al. (Hair et al., 2017). SPSS version 25 is used for descriptive analysis, and SmartPLS version 3¹ is used to test the hypothesis.

SEM offers exploratory and confirmatory multivariate methods that researchers need for more sophisticated data analysis. Among the two SEM types, covariance-based SEM (CB-SEM) is generally used in confirmatory studies, while PLS-SEM is generally used in exploratory studies (Hair et al., 2017). PLS-SEM requires fewer restrictions than CB-SEM (Hair et al., 2011). In PLS-SEM, scales containing fewer items (e.g., one or two) can be used than that CB-SEM requires (Hair et al., 2011). In this study, three scales measuring the constructs in the research model consist of three items. Therefore, we chose the PLS-SEM approach to evaluate the research model in this study.

First, the presence of missing data is observed within the scope of the preliminary tests. Since the rate of missing data is less than 2%, Hair et al.'s (2017) recommendation is followed, and the mean value replacement is performed instead of case-wise deletion. Secondly, Mahalanobis Distance analysis is performed to detect outliers. As a result of the analysis, two outlier values are detected, and these values are removed from the data set and are not used in further analysis. Lastly, Skewness and Kurtosis are evaluated to see if the data set had a non-normal distribution. When these two values and their histograms are examined, it is seen that the data set has a normal distribution.

3.5. Evaluation of the Measurement Model - Reliability and Validity Tests

Firstly, confirmatory factor analysis (CFA) is performed, and Composite Reliability (CR), Cronbach's Alpha, Average Variance Extracted (AVE), and Fornell-Larcker Criterion metrics are checked to test reliability and validity.

Cronbach's Alpha value, which measures internal consistency reliability and was introduced by Nunnally (1978), should be above 0.70. However, researchers state that values between 0.60 and 0.70 are also sufficient for composite reliability (Hair et al., 2017; Nunnally & Bernstein, 1994). According to Hair et al. (2017), the threshold value of Composite Reliability is 0.80, and the Average Variance Extracted metric measuring the Convergent Validity must be greater than 0.50.

The analysis results (See Table 5) indicate that the criteria of construct reliability and convergent validity are satisfied. Even though the Cronbach Alpha value of the System Quality variable was found to be 0.664 and remained below the threshold value of 0.70, hence the recommendations of Hair et al. (2017) and Nunnally and Barnstein (1994) were followed, and it is decided that this result is satisfactory since the value is more than 0.60. According to Hair et al. (2014), factor loadings should be 0.5 or higher and ideally 0.7 or higher in order to ensure construct validity. It is seen that the loadings are well above 0.5. Also, Composite Reliability values of all constructs are above the threshold value (>0,80) mentioned above (Table 5).

¹ Ringle, Christian M., Wende, Sven, & Becker, Jan-Michael. (2015). SmartPLS 3. Bönningstedt: SmartPLS. Retrieved from <http://www.smartpls.com>

Table 5: Reliability and Validity

Constructs	Measurement Items	Loading >0.50	Alpha >0.60	CR >0.80	AVE >0.50
Information Quality Sources: (Rai, Lang, & Welker, 2002; Schaupp, 2010)	Online shopping sites provide the precise information I need.	0.777	0.795	0.860	0.551
	Online shopping sites provide an output that is exactly what I need.	0.777			
	Online shopping sites provide sufficient information to complete the task.	0.730			
	Online shopping sites have not errors that I have to work around.	*			
	I am satisfied with the accuracy of the information on online shopping sites.	0.751			
	The output options of online shopping sites are sufficient for my use.	0.671			
	Online shopping sites provide helpful information regarding my questions and tasks	0.777			
System Quality Sources: (Rai et al., 2002; Schaupp, 2010)	I think Online Shopping Sites to be user-friendly.	0.739	0.664	0.817	0.599
	I think Online Shopping Sites to be easy to use.	0.808			
	I think Online Shopping Sites to be well organized.	0.773			
Perceived Usefulness Source: (Schaupp, 2010)	I think online shopping sites to useful.	0.842	0.834	0.900	0.751
	Online shopping sites enable me to accomplish my task(s) quicker.	0.892			
	Using online shopping sites increases my productivity.	*			
	By using online shopping sites, I increase my chances of accomplishing my task(s).	0.865			
Social Influence Sources: (Schaupp, 2010; Venkatesh, Morris, Davis, & Davis, 2003)	Those who influence my behavior think I should use online shopping sites.	0.857	0.749	0.844	0.579
	People who're important to me think I should use online shopping sites.	0.795			
	I use online shopping sites because of the number of people around me who use it also.	0.599			
	People around me who use online shopping sites have more prestige.	0.770			
Satisfaction Sources: (Bhattacharjee, 2001b; Schaupp, 2010)	I am satisfied to use online shopping sites.	0.781	0.791	0.878	0.706
	I recommend using online shopping sites.	0.854			
	I am pleased to use online shopping sites.	0.882			
Continuance Intention Sources: (Bhattacharjee, 2001b; Schaupp, 2010)	I think I will continue using Online Shopping sites in the near future.	0.901	0.772	0.898	0.815
	I predict I will use online shopping sites again.	*			
	To make shopping, I would use online shopping sites again.	0.904			

*Dropped Items

Discriminant validity, which implicates how the constructs are empirically different from each other, can be evaluated by Fornell-Larcker Criterion. This method is based on the comparison between the square root of Average Variance Extracted and the correlation of the latent constructs. Therefore, the square roots of the Average Variance Extracted values of each construct should be higher than their correlations with other latent constructs (Hamid et al., 2017; Fornell & Larcker, 1981). The analysis results (See Table 6) indicate that the square roots of the AVE values of each construct are higher than their correlations with other latent constructs; that is, the criteria of discriminant validity are satisfied.

Table 6: Discriminant Validity

Construct	CI	IQ	PU	SAT	SI	SQ
Continuance Intention (CI)	0.903*					
Information Quality (IQ)	0.528	0.742				
Perceived Usefulness (PU)	0.655	0.547	0.867			
Satisfaction (SAT)	0.674	0.575	0.803	0.840		
Social Influence (SI)	0.335	0.341	0.341	0.447	0.761	
System Quality (SQ)	0.494	0.539	0.583	0.551	0.289	0.774

* Average Variance Extracted (AVE) values are given on the diagonal of the Table 5

3.6. Evaluation of the Structural Model

The structural model provides information about the quality of the theoretical model foreseeing the paths described in depth in the hypotheses (Halawi & Mccarthy, 2008). The statistical significance of the proposed relationships in the model and R² analysis for each dependent structure was used to evaluate the structural equation model. Therefore, SmartPLS 3.0 software was used to evaluate the proposed research.

In our case, considering the R² values (Table 7), satisfaction is explained by the information quality, system quality, perceived usefulness, social influence with an R² value of 0,697. Therefore, we argue that satisfaction is explained sufficiently by the independent exogenous variables. The main reason for this high value would be that perceived usefulness could have a substantial effect on satisfaction. Continuance intention is also explained by satisfaction with the R² value of 0,454. Even though the R² value is greater than the threshold mentioned above, we can conclude that measurement errors should be reduced and/or more variables should be added to the model in order to better explain the continuance intention.

Then, we verified how predictive variables help explain the variance and significance (path coefficients or β) of the model's endogenous variables. According to the results (See Table 7), information quality has a significant positive effect on satisfaction (β = 0.139, p<0.001), and thus hypothesis 1 was supported. This indicates that the accuracy and reliability of the information on the online shopping sites and the proper presentation of the site's contents are important factors affecting the satisfaction of online shoppers.

Secondly, it was found that perceived usefulness has a strong significant effect on satisfaction (β = 0.637, p<0.001), and thus hypothesis 3 was supported as well. This is an expected result, and it shows the fact that online shoppers would make purchases successfully without any problems which affects the satisfaction they receive from this activity.

Social influence has a significant positive effect on satisfaction (β = 0.166, p<0.001), and thus hypothesis 4 was also supported too. This indicates perceptions of online shoppers' social environment on online shopping affect the satisfaction online shoppers receive from this activity.

Table 7: Path Coefficients and Significant Findings

Path	Hypothesis	Path Coefficient	P Values	Supported?
Information Quality → Satisfaction ¹	H1 (+)	0.139	<0.001	Yes
System Quality → Satisfaction	H2 (+)	0.056	0.192	No
Perceived Usefulness → Satisfaction	H3 (+)	0.637	<0.001	Yes
Social Influence → Satisfaction	H4 (+)	0.166	<0.001	Yes
Satisfaction → Continuance Intention ²	H5 (+)	0.674	<0.001	Yes

¹R²=0.697; ²R²=0.454

On the other hand, we found that system quality has no significant impact on satisfaction ($\beta = 0.056$, $p = 0.192$), and thus hypothesis 2 was not supported. This would be an unexpected finding. It seems that the usability of the system and the general perception of performance does not affect the satisfaction of the users. This may have been caused by the already high-quality expectations of online shoppers from these websites.

Finally, it was found that satisfaction has a significant effect on continuance intention ($\beta = 0.674$, $p < 0.001$). This indicates online shoppers tend to continue to use online shopping sites where they are satisfied. In other words, online shopping websites can acquire regular users by taking steps to increase the satisfaction of their current users.

4. DISCUSSION AND CONCLUSION

With the extremely rapid development of Internet technologies, organizations have also felt to dramatically change their business rules. Many companies that carry out their sales through traditional stores have started to use online shopping sites as a new sales or distribution channel. Electronic commerce usage in Turkey is rising steadily every year. According to the report published by the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT), the rate of online shopping for personal use was 8.4% in 2011, while this figure reached 34.1% in 2019, representing a fourth-fold increase in eight years (TURKSTAT, 2020b). In today's world, where e-commerce is gaining more and more importance, knowing the factors affecting users' continued use of online shopping sites would provide important clues in managing companies' scarce and valuable IT investments. Therefore, this study investigates the factors affecting the users' continuance intentions of using online shopping sites.

The current study provides strong empirical evidence on which factors strongly affect individuals' satisfaction with online shopping sites as well as their continuance intentions of using the websites. This result is in line with the studies conducted on individuals from different cultures that investigate the continuance intention to use of online shopping services (Hsu et al., 2006; Kang & Lee, 2010; Koppius et al., 2005; Mohamed et al., 2014; Wen et al., 2011). For companies to make their investments in online shopping sites and be successful in the long term, managers should know the antecedents determining the shopping satisfaction of the customers. This information shall have great importance to keep existing customers.

According to the findings of the current study, the variable that has relatively more impact on the satisfaction construct has turned out to be perceived usefulness. This finding is also supported by similar studies in the literature (e.g. (Mohamed et al., 2014; Wen et al., 2011)). The cultural comparisons made using the Individualism Index (IDV), Uncertainty Avoidance Index (UAI), and Power Distance Index (PDI) defined by Hofstede (2001) are as follows.

A significant effect of perceived usefulness on satisfaction was observed in South East Asia country Malaysia (Mohamed et al., 2014), which has a low individuality (or high collectivism) and low uncertainty avoidance (IDV = 26, UA = 34) but a high power distance (PDI = 104). A similar effect was also observed in the United States of America (Wen et al., 2011), where individuality is very high (IDV = 91), but power distance and uncertainty avoidance are low (PDI = 40, UAI = 46). In addition to this, the current study was carried out in Turkey, where individualism is low (IDV = 37) and power distance and uncertainty avoidance is high (PDI = 66, UAI = 85), and a significant impact of perceived usefulness on satisfaction was also observed.

In line with our results, we can argue that successful purchases and transactions completed by individuals without a problem through online shopping sites have a positive effect on their shopping satisfaction and continuance of use, even in different cultural settings. Thus, it has been observed that this variable is an effective antecedent in determining the online shopping habits of individuals regardless of cultural changes.

Another factor affecting customers' satisfaction with online shopping sites is information quality. This result also coincides with the findings of similar studies that have a sample of people from different cultures, such as South Korea with very low individualism (IDV = 18), relatively high uncertainty avoidance (UAI = 85), and close to the average power distance (PDI = 60) (Lee & Chung, 2009), United States of America with high individualism (IDV = 91) but low power distance and uncertainty avoidance (PDI = 40, UAI = 46) (Schaupp, 2010), Indonesia with very high power distance (PDI = 78) and low individualism and uncertainty avoidance (UAI = 48, IDV = 14) (Yassierli et al., 2018), and lastly South East Asia countries with low individualism including Taiwan (IDV = 17) and Thailand (IDV = 20) (Chen et al., 2013).

Our study suggests that information quality's effect on customer satisfaction also applies in Turkey, a country with high collectivism (or low individualism) (IDV = 34), high power distance, and uncertainty avoidance. This indicates that in order for e-commerce sites to be competitive in the current business environment, they must

be rich, accurate, and knowledgeable. And it seems both pragmatist and hedonistic benefits from shopping experiences on e-commerce sites are valued by customers (To, Liao, & Lin, 2007).

On the other hand, we found that system quality has no significant effects on individuals' satisfaction with online shopping sites. This result contradicts the results of similar studies in the literature (e.g. (Chen et al., 2013; Kang & Lee, 2010; Lee & Chung, 2009)). In these studies, countries with a different cultural setting than Turkey, such as the USA (Schaupp, 2010) with high individualism and low power distance and uncertainty avoidance, Thailand, and Taiwan (Chen et al., 2013) with low individualism and close to average power distance and uncertainty avoidance have found a significant effect of System Quality on Satisfaction. However, besides these countries, a similar effect was also observed in South Korea (Kang & Lee, 2010; Lee & Chung, 2009), which is culturally similar to Turkey according to Hofstede, with low individualism (or high collectivism) and high uncertainty avoidance.

Also, the e-commerce sector in Turkey, unlike developed countries such as the USA and South Korea, recently began to grow and spread (TUBISAD, 2019), where e-commerce users are already accustomed to mature and high-quality online shopping sites, and even these expectations have become a standard.

Lastly, the overall usability of today's online shopping sites has higher standards, thanks to the more advanced software tools availability. Not only online shopping sites, but many services such as mobile applications, e-government applications, social network sites that individuals use every day are at higher standards compared to their first years. In other words, the fact that today's online shopping sites are user-friendly, easy to use, and well-organized can already be a familiar situation for customers. Therefore, in today's conditions and current cultural settings, it can be said that system quality does not determine customers' satisfaction with online shopping sites.

Another important finding is that social influence has an impact on individuals' satisfaction with online shopping sites. Social influence has a profound effect on adaptation to innovation in countries with high collectivism and high uncertainty avoidance, such as Turkey (Hofstede, 2001). In such societies, the social environment plays a major role in the integration of individuals into innovation (Yaveroglu & Donthu, 2002). In other words, the fact that people who are important to the individual think that the individual should use online shopping sites affects the individual's satisfaction and intention to use as well as reuse with the online shopping sites.

4.1. Implications

This study provides an insight into better understanding users' satisfaction with online shopping sites and their intention to continue using them. However, when we look at the research findings, we can say that the R² value of continuance intention to use is not high enough. Findings of this research present that 45% of the continuance intention is explained by its antecedents. In future studies for the large unexplained part, it would be appropriate to consider different variables such as perceived entertainment, trust (Wen et al., 2011), perceived credibility (Adaji & Vassileva, 2016), which are not included in this study.

On the other hand, the research findings provide important clues to the firms that want to invest in online shopping sites. In line with the results, we can say that the quality of the information on online shopping sites is very important for customers. For this reason, firms should pay strict attention to the accuracy, completeness, and accessibility of information on online shopping sites. Search filters must be well organized so that customers can easily access correct information. In addition, the fact that individuals carry out their shopping activities efficiently by using online shopping sites affects their satisfaction positively. This information can shape the marketing campaigns that will be organized for customers to start using online shopping sites. For example, the features of online shopping sites such as providing service independent of time and place, being fast and reliable, and having a wide product range can be considered as the points that will be emphasized in acquiring new customers.

4.2. Limitations

This study has several limitations. First, convenience sampling was used due to time and resource constraints. Online shopping behaviors may vary due to some cultural or technical reasons on the basis of regions or provinces in Turkey. For example, while the percentage of households that can access the internet in the 12 statistical regions is 96,4 for the Istanbul region, it was 81,4 for the West Black Sea region in 2020 (TURKSTAT, 2020c). For future research, a sampling method in which equal numbers of participants will be selected randomly from 12 statistical regions can provide more generalizable results.

Another limitation is that respondents answered these questions based on various online shopping websites, rather than responding to questions about a specific website. Characteristics of online shopping websites may affect customers' experiences and perceptions. Future research could consider the effect of various types of websites and the impact of different website characteristics. Also, this study examines the factors affecting only Turkish people's continuance intention to use online shopping sites. Factors affecting the intentions of individuals from different cultures in cross-cultural studies to continue using online shopping sites could reveal many valuable insights. Therefore, in order to explain the continuance intention dependent variable in future studies, it will be appropriate to determine the independent variables by considering the cultural characteristics of the individuals, who will participate in the research.

The final limitation would be our original study that we based on a research framework published a little more than 10 years ago. That would somehow hinder its applicability in today's conditions, given IS field is changing so fast. However, prior to adopting their instrument into Turkish context, we made some modifications and alterations, yet decades old frameworks are still valid and used in Information Systems context even today so that they are so robust. But in further studies, choosing a little current works might be more beneficial.

REFERENCES

- Ab Hamid, M. R., Sami, W., & Mohmad Sidek, M. H. (2017). Discriminant Validity Assessment: Use of Fornell & Larcker criterion versus HTMT Criterion. *Journal of Physics: Conference Series*, 890(1), 0–5.
- Adaji, I., & Vassileva, J. (2016). Perceived Effectiveness, Credibility and Continuance Intention in E-commerce: A Study of Amazon. *2016 Persuasive Technology conference* (pp. 293–305).
- Ajzen, I. (1988). *Attitudes, Personality, and Behavior*. Chicago, IL: Dorsey Press.
- Ajzen, I. B., & Fishbein, M. (1980). *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Englewood Cliffs: NJ: Prentice-Hal.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211.
- Athmay, Al. A. A. AL, Fantazy, K., & Kumar, V. (2016). E-government adoption and user's satisfaction: an empirical investigation. *EuroMed Journal of Business*, 11(1), 57–83.
- Bagozzi, R. P. (2007). The legacy of the technology acceptance model and a proposal for a paradigm shift. *Journal of the Association for Information Systems*, 8(4), 244–254.
- Beránek, L., Nýdl, V., & Remeš, R. (2015). Factors Influencing Customer Repeated Purchase Behavior in the E-commerce Context. *The International Scientific Conference INPROFORUM* (pp. 123–128).
- Bhattacharjee, A. (2001a). Understanding Information Systems Continuance: An Expectation-Confirmation Model. *MIS Quarterly*, 25(3), 351–370.
- Bhattacharjee, A. (2001b). An empirical analysis of the antecedents of electronic commerce service continuance. *Decision Support Systems*, 32(2), 201–214.
- Chen, J. V., Rungruengsamrit, D., Rajkumar, T. M., & Yen, D. C. (2013). Success of electronic commerce Web sites: A comparative study in two countries. *Information and Management*, 50(6), 344–355. Elsevier B.V. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1016/j.im.2013.02.007>
- Chen, Y. T., & Chou, T. Y. (2012). Exploring the continuance intentions of consumers for B2C online shopping: Perspectives of fairness and trust. *Online Information Review*, 36(1), 104–125.
- Cheung, C. M. K., Zheng, X., & Lee, M. K. O. (2015). How the Conscious and Automatic Information Processing Modes Influence Consumers' Continuance Decision in an e-Commerce Website. *Pacific Asia Journal of the Association for Information Systems*, 7(2), 25–40.
- Chiu, C. M., Hsu, M. H., Lai, H., & Chang, C. M. (2012). Re-examining the influence of trust on online repeat purchase intention: The moderating role of habit and its antecedents. *Decision Support Systems*, 53(4), 835–845. Elsevier B.V. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1016/j.dss.2012.05.021>
- Chopdar, P. K., & Sivakumar, V. J. (2019). Understanding continuance usage of mobile shopping applications in India: the role of espoused cultural values and perceived risk. *Behaviour and Information Technology*, 38(1), 42–64. Taylor & Francis.
- Collazo, A. A. (2018). A Theory-Based Model for Understanding Faculty Intention to Use Students Ratings to Improve Teaching in a Health Sciences Institution in Puerto Rico. *Journal of Hispanic Higher Education*, 17(3), 229–248.
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989). User Acceptance of Computer Technology: A Comparison of Two Theoretical Models. *Management Science*, 35(8), 982–1003.

- Delone, W. H., & E. McLean. (1992). Information Systems Success: The Quest for the Dependent Variable. *Information Systems Research. The Institute of Management Sciences (now INFORMS)*, 3(1), 60–95.
- DeLone, W. H., & McLean, E. R. (2002). Information Systems Success Revisited. *Proceedings of the 35th Annual Hawaii International Conference on System Sciences* (pp. 2966–2976). Big Island, HI.
- DeLone, W. H., & McLean, E. R. (2003). The DeLone and McLean model of information systems success: A ten-year update. *Journal of Management Information Systems*, 19(4), 9–30.
- DeLone, W. H., & McLean, E. R. (2004). Measuring e-Commerce Success: Applying the DeLone & McLean Information Systems Success Model. *International Journal of Electronic Commerce*, 9(1), 31–47. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10864415.2004.11044317>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39.
- Gao, L., Waechter, K. A., & Bai, X. (2015). Understanding consumers' continuance intention towards mobile purchase: A theoretical framework and empirical study - A case of China. *Computers in Human Behavior*, 53, 249–262. Elsevier Ltd. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2015.07.014>
- Hair, J., Hult, G., Ringle, C., & Sarstedt, M. (2017). *A primer on Partial Least Squares Structural Equation Modelling (PLS-SEM)* (2nd ed.). Los Angeles: SAGE Publications, Inc.
- Hair, Joe F., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 139–152.
- Hair, Joseph F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis. Exploratory Data Analysis in Business and Economics*.
- Halawi, L., & Mccarthy, R. (2008). Measuring Students Perceptions of Blackboard Using the Technology Acceptance Model: a Pls Approach. *Issues in Information Systems*, 9(2), 95–102.
- Hofstede, G. (1980). *Culture Consequences: International Differences in Work-related Values*. Beverly Hills, CA.: Sage Publications.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and organizations: Software of the mind*. New York: McGraw-Hill.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations* (2nd ed.). CA: Sage.
- Hofstede Insights. (2020). Country Comparison. Retrieved March 10, 2020, from <https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/>
- Hsu, C.-L., Chang, K.-C., & Chen, M.-C. (2012). Flow Experience and Internet Shopping Behavior: Investigating the Moderating Effect of Consumer Characteristics. *Systems Research and Behavioral Science*, 29(3), 317–332.
- Hsu, M. H., Yen, C. H., Chiu, C. M., & Chang, C. M. (2006). A longitudinal investigation of continued online shopping behavior: An extension of the theory of planned behavior. *International Journal of Human Computer Studies*, 64(9), 889–904.
- Kang, Y. S., & Lee, H. (2010). Understanding the role of an IT artifact in online service continuance: An extended perspective of user satisfaction. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 353–364. Elsevier Ltd. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2009.11.006>
- Koppius, O., Speelman, W., Stulp, O., Verhoef, B., & van Heck, E. (2005). Why are customers coming back to buy their airline tickets online? theoretical explanations and empirical evidence. *Proceedings of the 7th International Conference on Electronic Commerce* (pp. 319–326).
- Kueh, K., & Voon, B. H. (2007). Culture and service quality expectations: Evidence from Generation Y consumers in Malaysia. *Managing Service Quality*, 17(6), 656–680.
- Lai, C., & Pires, G. (2010). Testing of a model evaluating e-government portal acceptance and satisfaction. *The Electronic Journal Information Systems Evaluation*, 13(1), 35–46.
- Lee, K. C., & Chung, N. (2009). Understanding factors affecting trust in and satisfaction with mobile banking in Korea: A modified DeLone and McLean's model perspective. *Interacting with Computers*, 21(5–6), 385–392. Elsevier B.V. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1016/j.intcom.2009.06.004>
- Lee, M. K. O., Shi, N., Cheung, C. M. K., Lim, K. H., & Sia, C. L. (2011). Consumer's decision to shop online: The moderating role of positive informational social influence. *Information and Management*, 48(6), 185–191. Elsevier B.V. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1016/j.im.2010.08.005>
- Legris, P., Ingham, J., & Collette, P. (2003). Why do people use information technology? A critical review of the technology acceptance model. *Information and Management*, 40(3), 191–204.

- Lu, J., Wei, J., Yu, C. S., & Liu, C. (2017). How do post-usage factors and espoused cultural values impact mobile payment continuation? *Behaviour and Information Technology*, 36(2), 140–164.
- Ma, Y., Ruangkanjanases, A., & Chen, S. C. (2019). Investigating the impact of critical factors on continuance intention towards cross-border shopping websites. *Sustainability (Switzerland)*, 11(21).
- Mason, R. O. (1978). Measuring information output: A communication systems approach. *Information & Management*, 1(4), 219–234.
- Mohamed, N., Hussein, R., Zamzuri, N. H. A., & Haghshenas, H. (2014). Insights into individual's online shopping continuance intention. *Industrial Management & Data Systems*, 114(9), 1453–1476.
- Molla, A., & Licker, P. S. (2001). E-Commerce Systems Success : an Attempt To Extend and Respecify the DeLone and Maclean Model of IS Success. *Journal of Electronic Commerce Research*, 2(4), 131–141.
- Mouakket, S. (2018). The role of personality traits in motivating users' continuance intention towards Facebook: Gender differences. *Journal of High Technology Management Research*, 29(1), 124–140. Elsevier Inc. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.hitech.2016.10.003>
- Nath, R., & Murthy, N. R. V. (2004). A study of the relationship between Internet diffusion and culture. *Journal of International Technology and Information*, 13(1994), 123–132.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.
- Nunnally, Jum C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory: 3rd (Third) edition*. New York: McGraw-Hill.
- Odusanya, K., Aluko, O., & Lal, B. (2020). Building Consumers' Trust in Electronic Retail Platforms in the Sub-Saharan Context: an exploratory study on Drivers and Impact on Continuance Intention. *Information Systems Frontiers*, (2016). Information Systems Frontiers.
- Oliver, R. L. (1977). Effect of Expectation and Disconfirmation on Postexposure Product Evaluations : An Alternative Interpretation. *Journal of Applied Psychology*, 62(4), 480–486.
- Oliver, R. L. (1980). A Cognitive Model of the Antecedents and Consequences of Satisfaction Decisions. *Journal of Marketing Research*, 17(4), 460–469.
- Rai, A., Lang, S. S., & Welker, R. B. (2002). Assessing the validity of IS success models: An empirical test and theoretical analysis. *Information Systems Research*, 13(1), 50–69.
- Rosillo-Díaz, E., Blanco-Encomienda, F. J., & Crespo-Almendros, E. (2019). A cross-cultural analysis of perceived product quality, perceived risk and purchase intention in e-commerce platforms. *Journal of Enterprise Information Management*, 33(1), 139–160.
- Schaupp, L. C. (2010). Web site success: Antecedents of web site satisfaction and re-use. *Journal of Internet Commerce*, 9(1), 42–64.
- Seddon, P. (1997). A respecification and extension of the DeLone and McLean model of IS. *Information Systems Research*. *Information Systems Research*, 8(3), 240–253. Retrieved from <https://pubsonline.informs.org/doi/abs/10.1287/isre.8.3.240>
- Shannon, C. E., & Weaver, W. (1949). *The mathematical theory of communication*. Urbana: University of Illinois Press.
- Sia, C. L., Lim, K. H., Leung, K., Lee, M. K. O., Huang, W. W., & Benbasat, I. (2009). Web strategies to promote internet shopping: Is cultural-customization needed? *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 33(3), 491–512.
- T.R. Ministry of Family Labor and Social Services. (2020). Asgari Ücretin Net Hesabı ve İşverene Maliyeti (Yıllara Göre). Retrieved January 15, 2020, from <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/askari-ucret/askari-ucret-2020/>
- To, P. L., Liao, C., & Lin, T. H. (2007). Shopping motivations on Internet: A study based on utilitarian and hedonic value. *Technovation*, 27(12), 774–787.
- TUBISAD. (2019). Türkiye'de E-Ticaret, 2018 Pazar Büyüklüğü. Retrieved August 18, 2019, from http://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad_2019_e-ticaret_sunum_tr.pdf
- TURKSTAT. (2020a). Individuals using the computer and Internet in the last 3 months by age groups and sex, 2004-2019. Retrieved February 17, 2020, from http://www.turkstat.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028
- TURKSTAT. (2020b). Internet purchases by individuals in the last 12 months for the private use by type of goods and services by sex, 2011-2019. Retrieved January 12, 2020, from http://www.turkstat.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028
- TURKSTAT. (2020c). Information and Communication Technology (ICT) Usage in Households and by Individuals. Retrieved from [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679)

- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User Acceptance of Information Technology: Toward a Unified View. *MIS Quarterly*, 27(3), 425–478.
- Wen, C., Prybutok, V. R., & Chenyan, X. (2011). AN INTEGRATED MODEL FOR CUSTOMER ONLINE REPURCHASE INTENTION. *Journal of Computer Information Systems*, 52(1), 14–23.
- Yassierli, Y., Vinsensius, V., & Mohamed, M. S. S. (2018). The Importance of Usability Aspect in M-Commerce Application for Satisfaction and Continuance Intention. *Makara Journal of Technology*, 22(3), 149.
- Yaveroglu, I. S., & Donthu, N. (2002). Cultural Influences on the Diffusion of New Products. *Journal of International Consumer Marketing*, 14(4), 49–63.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.10.2021 ✓Accepted/Kabul:29.12.2021

DOI:10.30794/pausbed.1009211

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yavuzer, M. T. ve Peker, O. (2022). "Türkiye'de Maliye Politikalarının Ekonomik Büyüme Etkisi: Ampirik Bir Analiz" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 161-178.

TÜRKİYE'DE MALİYE POLİTİKALARININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: AMPİRİK BİR ANALİZ

M. Taylan YAVUZER*, Osman PEKER**

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'de kamu harcamaları ve vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi, 2006:Q1-2020:Q1 dönemi temel alınarak, Johansen eşbütünlük yöntemi vasıtasıyla araştırılmıştır. Uzun dönemden elde edilen bulgulara göre; Model 1'de, kamu harcamalarında meydana gelen %1'lik bir artış, ekonomik büyümeyi %1.1 oranında artırmaktadır. Model 2'de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi, pozitif ve istatistiki olarak anlamlı; krizin etkisi ise, istatistiki olarak anlamsızdır. Model 3'te, dolaylı vergilerde meydana gelen %1'lik artış, ekonomik büyümeyi %0.88 artırırken; dolaysız vergilerde meydana gelen %1'lik artış, ekonomik büyümeyi %0.17 artırmaktadır. Model 4'ün sonuçlarına göre, dolaysız vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatiftir. Krizin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır. Kısa dönem analizinden elde edilen bulgulara göre, bütün modellerin hata düzeltme terimi katsayısı negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: *Maliye politikası, Ekonomik büyüme, Kamu harcamaları, Vergi gelirleri, Johansen eşbütünlük analizi.*

JEL Kodları: B22, C22, E62, H30

THE EFFECT OF FISCAL POLICY ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY: AN EMPIRICAL ANALYSIS

Abstract

In this study, the impact of public spending and tax revenues on growth in Turkey, based on 2006:Q1-2020:Q1 period, has been analyzed by Johansen cointegration method. According to the findings obtained from the long-term estimation results, a 1% increase in public expenditures in Model 1 have increased the growth by 1.1%. In Model 2, the effect of public expenditures on growth have been positive and statistically significant, the effect of the crisis is in the opposite direction of the expectations, statistically insignificant. In Model 3, a 1% increase in indirect taxes have increased the growth by 0.88%; 1% increase in direct taxes have increased the growth by 0.17%. According to the results of Model 4, the effect of direct taxes on growth was found to be negative as predicted. Contrary to what was predicted, the impact of the crisis on growth has been positive and significant. According to short run estimates, the error term of all models has been negative and statistically significant.

Keywords: *Fiscal policy, Economic growth, Public expenditures, Tax revenues, Johansen cointegration analysis.*

JEL Classification Codes: B22, C22, E62, H30

*YÖK 100/2000 Doktora Programı Doktor Adayı, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, AYDIN.

e-posta: mtaylanyavuzer@gmail.com , (<https://orcid.org/0000-0001-7808-8290>)

**Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, AYDIN.

e-posta: opeker@adu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-4068-1448>)

GİRİŞ

1929 Büyük Buhran'a kadar olan süreçte ekonomiye hâkim olan Klasik görüşte, devlet müdahalesinin asgari düzeyde tutulması gerekliliği ve piyasa mekanizmasının gücü savunulmaktaydı. Ancak, Büyük Buhran sonrasında Klasik görüşün temel dayanağını teşkil eden görünmez elin önerdiği yöntemler, yetersiz kaldığı gibi, var olan durumu daha da kötüleştirerek derinleştirmiştir. Klasik görüşe bir tepki olarak ortaya çıkan Keynesyen görüş, ekonomik dengenin ancak maliye politikasıyla sağlanabileceğini öne sürmüştür. Bununla, gerekli durumlarda devletin ekonomiye müdahale etmesi bir yöntem olarak uygulanmıştır.

Büyük Buhran'ın sona ermesinde etkili olan Keynesyen görüşle birlikte, maliye politikasına olan güven önemli ölçüde artmıştır. Ancak, sonraki on yıllarda, devletin ekonomiye aşırı şekilde müdahale etmesi sonucunu doğuran bu süreç, bütçe dengelerini bozacak şekilde kamu harcamalarını genişleterek maliye politikasına olan güveni sarsmıştır. Enflasyon, işsizlik, bütçe açığı ve benzeri temel makro ekonomik sorunların temel kaynağı genişletici maliye politikalarına bağlanmış ve 1980'li yılların başından itibaren Klasik görüşün önermelerinin tekrar güçlenmesine yol açmıştır. Ancak, 2008'in son çeyreğinde başlayan Küresel kriz ve halen devam eden pandemi süreci maliye politikası araçlarıyla ekonomiye müdahaleyi gerekli kılmıştır.

Maliye politikası en temel biçimde, piyasayı düzenleyici politikalar ve kamu harcamalarıyla birlikte, bu politikaları finanse eden vergi politikalarının eş zamanlı olarak kullanılması şeklinde tanımlanabilmektedir (Bruce, 2001). Maliye politikası hem fiskal (mali) hem de ekstra-fiskal (mali olmayan) amaçlarla uygulanabilmektedir. Maliye politikasının fiskal amacı; kamu harcamaları için finansman sağlamak ve toplumsal ihtiyaçları karşılamaktır. Bunun yanı sıra, maliye politikası; fiyat istikrarını sağlamak, tam istihdam seviyesine yaklaşmak, ekonomik büyümeye ve kalkınmayı sağlamak, gelir ve servet dağılımını dengelemek, nüfus hareketlerini kontrol etmek, çevre kirliliğinin önüne geçmek, erdemsiz malların kullanımı sınırlandırmak vb. ekstra-fiskal amaçlara da sahiptir (Nadaroğlu, 2000).

Ekonomik büyümeye, sadece gelişmekte olan ülkeler için değil, aynı zamanda gelişmiş ülkeler için de önde gelen ekonomik amaçlardan biridir. Maliye politikası krizlere karşı etkin bir önlem aracı olmasının yanında, ülkelerin büyümeye hedeflerine ulaşması için de önemli bir politika aracıdır. Gelişmekte olan ülkeler için maliye politikası, gelişmiş ülkelere kıyasla, daha büyük bir öneme sahiptir. Çünkü belli bir büyümeye hedefinin gerçekleştirilmesinde para politikası yeterli değildir. Bu kapsamda, maliye politikası hem krizle mücadele aracı olarak hem de büyümeye ve kalkınma hedeflerini gerçekleştirme aracı olarak vazgeçilemez bir ekonomi politikası olmuş; 2008 Küresel Krizi ve halen devam eden pandemi süreciyle daha da güçlenmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye'de, maliye politikası araçları olarak seçilen kamu harcamaları ve vergi politikasının büyümeye üzerine etkisi araştırılmıştır. Günümüzde Covid-19 ekonomik krizine karşı alınan yoğun önlemlerle birlikte, maliye politikası ve ekonomik büyümeye arasındaki ilişkinin önemi oldukça artmıştır. Aynı zamanda söz konusu ilişki, büyümeye literatüründe dikkat çeken konulardan biridir. Özellikle Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler göz önünde bulundurulduğunda, büyümenin ana unsurunun maliye politikası olduğu görülmektedir. Türkiye'de maliye politikasının gittikçe daha fazla önem kazanması ve büyümeye literatüründe önemli bir yere sahip olması, çalışmamızın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

Literatürde, kamu harcamaları ve vergi gelirlerinin büyümeye üzerine etkisinin birlikte ele alınmamış olduğu görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda kriz etkisinin de göz ardı edildiği görülmektedir. Çalışmamızda vergi gelirleri; dolaysız vergi gelirleri ve dolaylı vergi gelirleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Buradaki amaç, hangi vergi türünün ekonomiyi ne yönde ve ne büyüklükte etkilediğinin araştırılabilmesidir. Seçilmiş olan maliye politikası değişkenlerinin büyümeye ile ilişkisinin daha açık görülebilmesi için ve 2008 küresel krizi etkisinin daha iyi görülebilmesi için, dört farklı model kurulmuştur. İki den fazla değişken, birden fazla uzun dönem denge ilişkisi ortaya çıkarabileceği için Johansen eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan yöntemin, seçilen değişkenlerin ve çalışmanın dönemi itibarıyla özgün olmasının literatüre katkı sağlamasını umuyoruz.

Çalışmanın bundan sonraki ikinci bölümünde, ilgili literatür kapsamlı olarak ele alınmıştır. Üçüncü bölümünde, grafik ve tablolar yardımıyla Türkiye ekonomisinin genel bir çerçevesi anlatılmıştır. Dördüncü bölümünde, Türkiye'de ve dünyada yapılmış olan ampirik çalışmaların özeti sunulmuştur. Beşinci bölümünde ise, ampirik uygulama sonuçları ve sonuçların analizi yapılmıştır. Sonuç kısmıyla çalışma genel bir değerlendirmeyle bitirilmiştir.

1. TEORİK ÇERÇEVE

Bir ekonominin gayri safi milli hasılasındaki pozitif yönlü değişimi, büyümeye olarak tanımlanmaktadır. Büyümenin ne kadar olacağı para politikasıyla uyumlu olarak uygulanan maliye politikasına bağlıdır. Kamu

harcamalarındaki artışlar, geliri ve dolayısıyla büyümeyi çarpan etkisiyle artırırken; özel yatırımlarda dışlama etkisi doğurabilir. Benzer durum, vergi politikası için de geçerlidir.

1.1.Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi

Literatürde, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Keynesyen görüş ve Wagner yasası olarak bilinen iki farklı perspektifle değerlendirilmiştir. Söz konusu görüşler arasındaki temel farklılık, nedenselliğin yönüyle ilgilidir. İlkinde, kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik tanımlanmışken; diğerinde, bu ilişki tam tersi yöndedir (Samudram vd., 2008). Kamu harcamaları ve büyüme arasındaki nedenselliğin yönünü bilmek, alınacak politik kararlar açısından önemlidir. Wagner'e göre, kamu harcamaları politik açıdan pasif iken, Keynes'e göre kamu harcamaları aktif bir politika aracıdır (Singh ve Sahni, 1984).

Wagner yasasına göre, bir ülkede meydana gelecek pozitif yönlü büyüme, o ülkenin kamu sektöründe de büyümeye neden olur. Söz konusu büyüme, ekonomik büyümeden daha yüksektir. Çünkü, özel sektörde meydana gelecek büyüme ve artan talep daha fazla kamusal mal ihtiyacı doğurur (Iyare ve Lorde, 2004). Büyüme sonucu kamu harcamalarındaki artış üç temel nedenden kaynaklanır (Henrekson, 1993; Mehrara vd., 2013): 1.Ülkelerin endüstriyel gelişimi arttıkça, kamusal hizmetlere olan ihtiyaçları da artacaktır. 2.Kişi başına düşen gelir arttıkça, gelir esnekliği yüksek olan kültürel harcamalar ve refahı artırıcı harcamalar da artacaktır. Bu tarz hizmetleri kamu sektörünün daha etkin bir biçimde verebiliyor olması kamusal kesimdeki yükü, özel sektöre kıyasla daha fazla artıracaktır. 3.Ülkelerde ekonomik kalkınmanın artması ve teknolojik gelişmelerin fazlaşması sonucu, ekonomik etkinliğin sağlanması adına kamusal kesimin doğal monopollerin sorumluluğunu üzerine alması gerekmektedir. Yolların yapımı, altyapı hizmetleri veya demiryollarının yapımı gibi hizmetler, özel sektörün ihtiyaç duyduğu ancak maliyetlerinin karşılayamayacağı hizmetlerdir.

Buna karşılık, Keynesyen görüşte, kamu harcamaları, ekonomik istikrarı sağlayan, gelir dağılımında adaleti tesis eden ve ekonomik büyümeyi artıran önemli bir maliye politikası aracıdır (Samudram vd., 2009). Kamu harcamalarındaki artış, kısa dönemde toplam talebi, uzun dönemde ise ekonomik büyümeyi artırır. Transfer harcamaları ise, toplam geliri artırdığı için, toplam talebin dolaylı bir bileşenidir. Keynesyen efektif talep teorisine göre, harcamaların ekonomide yarattığı toplam etki, marjinal tüketim eğilimiyle doğru orantılıdır. Her harcama çeşidinin milli gelirden meydana getireceği değişim, çarpan etkisiyle hesaplanır (Dornbusch vd., 1984).

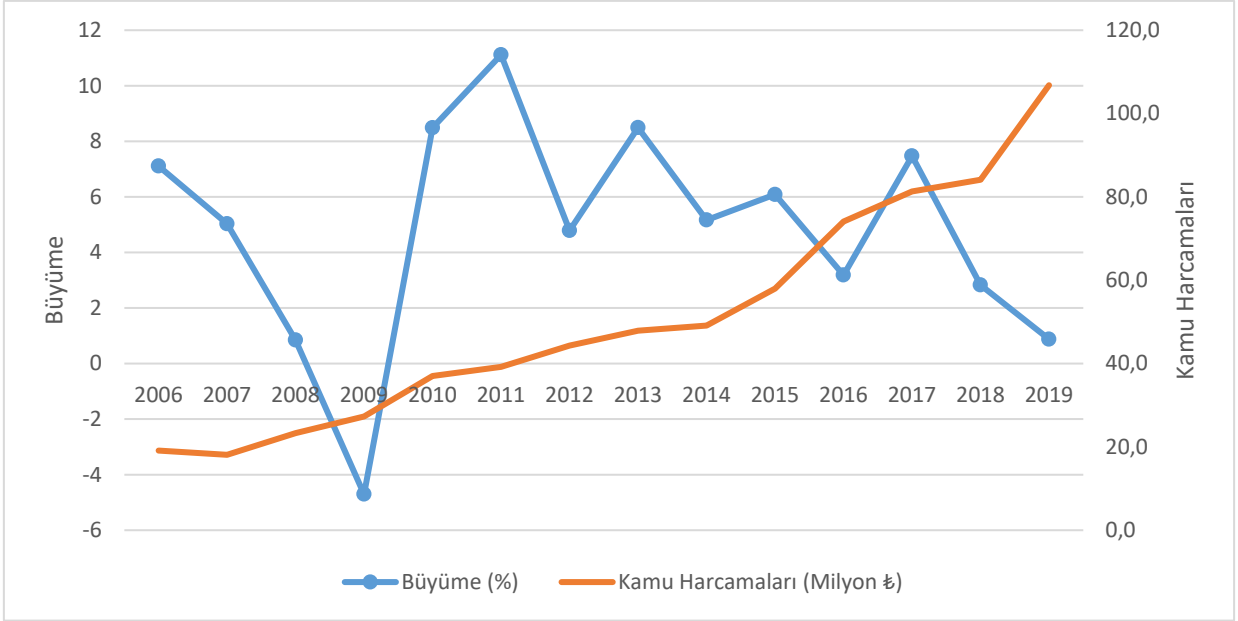
1.2.Vergi ve Büyüme İlişkisi

Literatürde, vergilerle milli gelir arasındaki ilişki, büyüme modelleri aracılığıyla ve farklı varsayımlarla incelenir. Vergilerin ekonomi üzerindeki etkisini ölçebilmek oldukça zordur (Koch vd., 2005).

Neo Klasik iktisat akımının önde gelen temsilcilerinden biri olan Solow, vergi ve büyüme arasındaki ilişkiyi Neo Klasik büyüme modeli ile açıklamıştır. Modelde vergi politikalarının da içinde bulunduğu hükümet politikası, büyüme üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir Solow (1956). Romer ve Lucas tarafından geliştirilen İçsel Büyüme Teorisinde, ülkeler arası büyüme hızı farklılıkları, teknolojinin yayılması, nüfusun artması, beşerî sermaye birikimi ve devlet politikaları gibi faktörlere bağlanmıştır (Barro, 1996). Buna göre, iktisadi büyüme, içsel olarak belirlenmekte ve vergi politikalarının da içinde bulunduğu devlet politikaları büyüme üzerinde etkili olmaktadır (Benos, 2009). Vergi oranları ve ekonomik büyüme arasında ilişkiyi inceleyen Laffer (2004) ise, vergi indirimlerinin, vergi gelirlerini düşürmeyeceğini ileri sürerek; vergide yapılacak indirimler yoluyla, tasarrufların yatırıma dönüşmesinin daha kolay hale geleceğini ve bu durumun toplam çıktıyı artıracığını savunmuştur (Laffer, 2004).

2.TÜRKİYE'DE MALİYE POLİTİKASI VE BÜYÜME

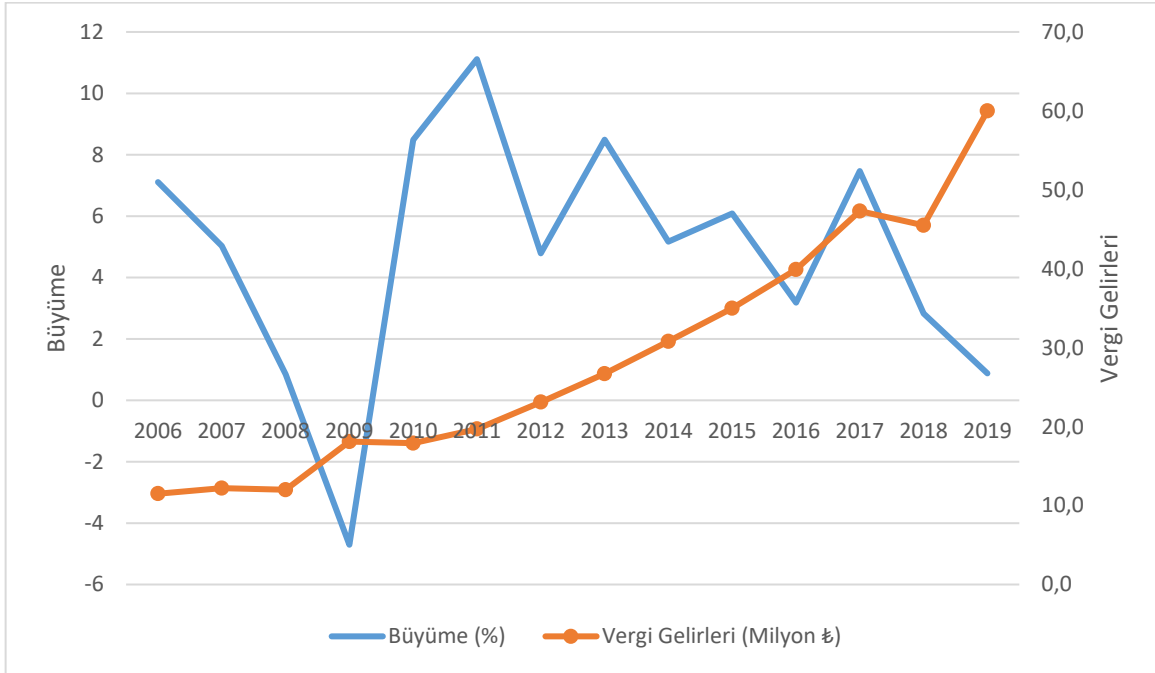
Türkiye'de büyüme ve kamu harcamalarının tarihsel gelişiminin gösterildiği Grafik 1'de, 2006 yılından itibaren büyüme oranında meydana gelen aşağı yönlü kırılma 2008 Küresel Krizi'nin de etkisiyle negatif olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılından itibaren büyüme hızla artarak V tipi bir kriz görünümünü ortaya çıkarmıştır. 2010-2017 yılları arasında büyüme oranları dalgalanarak azalış trendine girmiştir. Grafik 1'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin büyüme performansının düşüş gösterdiği yılları takip eden yıllarda, kamu harcamalarındaki artış daha yüksektir. Büyüme performansının önceki dönemlere kıyasla kötü gitmesinin önüne geçilmesi için, 2018 yılından itibaren kamu harcamalarında büyük bir artışa gidildiği görülmektedir. Ancak grafikte görüldüğü kadarıyla kamu harcamalarındaki artış, büyüme performansındaki kötü gidişi düzeltememiştir.

Grafik 1: Türkiye'de Büyüme ve Kamu Harcamaları

Kaynak: Dünya Bankası, 2020; TCMB, 2020.

Türkiye'nin büyüme performansı ve vergi gelirleri arasındaki ilişkinin gösterildiği Grafik 2'de, 2008 yılından itibaren vergi gelirleri artmıştır. 2009 yılından itibaren 2008 Küresel Kriz'inin etkilerinin hem dünyada hem de Türkiye'de azalması ve ekonominin toparlanma sürecine girmesi vergi gelirlerine de yansımıştır. 2010 yılından itibaren vergi gelirlerinin sürekli olarak artması iki temel nedenle açıklanabilir. Bunlardan birincisi, ülkenin sürekli olarak büyümesi mükellef sayısını artırmış ve bu vergi gelirlerine pozitif yönde etki etmiştir. Bir diğer etken ise, artan vergi oranları ve maaşlara yapılan artışlardan dolayı toplanan vergi miktarının nominal artışıdır. 2018 yılından itibaren vergi gelirlerinin önceki yıllara kıyasla büyük miktarda artışı, tıpkı 2007-2009 yıllarında olduğu gibi, kamu harcamalarının finansman ihtiyacından kaynaklanmış olduğu söylenebilir.

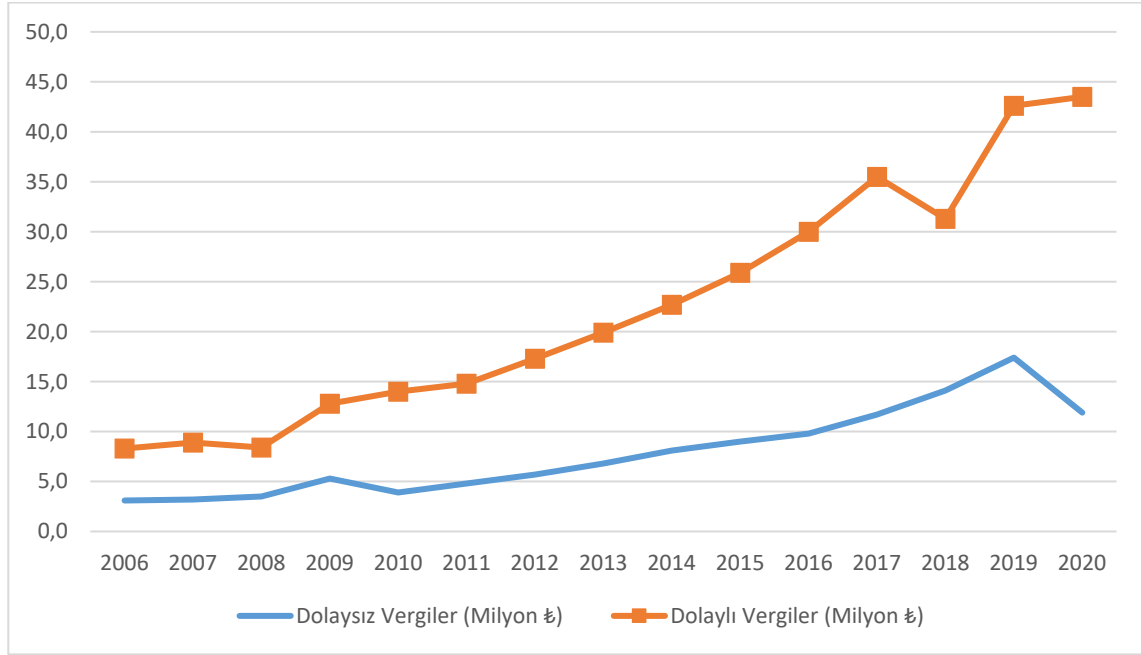

Grafik 2: Türkiye'de Büyüme ve Vergi Gelirleri

Kaynak: Dünya Bankası, 2020; TCMB, 2020.

Grafik 3'te Türkiye'nin yıllara göre dolaylı ve dolaysız vergi dağılımı gösterilmektedir. Özellikle 2010 yılından itibaren, toplanan dolaylı ve dolaysız vergileri arasındaki farkın dolaylı vergiler lehine arttığı görülmektedir.

Dolaylı vergilerin, gelir dağılımını bozucu etkisinden söz etmek mümkündür. Çünkü Katma Değer Vergisi (KDV) ve Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) gibi kişinin gelir durumundan bağımsız alınan vergiler, kişilerin harcanabilir gelirini azaltmaktadır. Bu durum, özellikle düşük gelir seviyesine sahip tüketicilerin alım gücünü etkilemektedir. Öte yandan, dolaylı vergilerin üreticiler üzerindeki vergi yükünü azalttığı bilinmektedir. Bu yönüyle, bu vergi tipinin büyümeye teşvik edici olduğu söylenebilir. Dolaylı vergilerin aksine, dolaysız vergiler, gelir dağılımının daha adil olmasına katkı sağlamaktadır. Bunun en büyük nedeni, vergi hesaplanırken kişinin gelir durumunun göz önünde bulundurulması ve üreticilerin dolaysız vergiyi yansıtmasının nispeten daha zor olmasıdır. Gelişmiş ülkelerde dolaysız vergi oranının, toplam vergi miktarı içindeki payı daha fazla iken, Türkiye’de bu oran aksi yönde gelişmiştir. 2017 yılında dolaysız vergi miktarında yaşanan aşağı yönlü kırılma, o yılda yapılmış olan ÖTV indirimleri ve ekonominin gidişatı ile ilgilidir.

Grafik 3: Türkiye’de Dolaylı ve Dolaysız Vergiler

Kaynak: TCMB, 2020.

3.AMPİRİK LİTERATÜR

Literatürde ekonomik büyüme ve maliye politikası ilişkisini araştıran birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda ulaşılan sonuçlarda fikir birliği yoktur. Ulaşılan farklı sonuçlar, ele alınan dönem, kullanılan yöntem ya da araştırılan ülkelerin farklılığından kaynaklanmıştır. Tablo 1’de ekonomik büyüme ve maliye politikası arasındaki ilişki kronolojik bir sırayla sunulmuştur.

Tablo 1: Yapılmış Ampirik Çalışmaların Özeti

Yazar	Araştırılan Ülke	Dönem	Analiz Yöntemi	Bulgu
Landau (1986)	65 Ülke	1960-1980	En Küçük Kareler (EKK)	Büyüme ile Kamu tüketim harcamaları (KTH) arasında negatif yönlü ilişki, kamu yatırım harcamalarıyla (KYH) ise zayıf pozitif yönlü ilişki
Barro (1991)	Gelişmiş ve gelişmekte olan 98 ülke	1960-1985	Basit Korelasyon Yöntemi	Büyüme ile KTH arasında negatif yönlü, KYH arasında pozitif yönlü ilişki
Yamak & Küçükkale (1997)	Türkiye	1950-1994	Engle-Granger ve Johansen Eşbütünlüşme yöntemleri	Wagner yasası geçerlidir.
Demirbaş (1999)	Türkiye	1950-1990	Granger Nedensellik Yöntemi	Kamu harcamaları ve büyüme arasında ilişki yoktur

Loizides & Vamvukoas (2004)	Yunanistan, Birleşik Krallık, İrlanda	1948-1995	Eşbütünleşme Yöntemi	Kamu kesimi hacminin artması büyümeyi artırmaktadır
Yılmaz & Tezcan (2007)	Türkiye	1980-2005	Johansen-Juselius Eşbüyünleşme Yöntemi	Büyüme ile dolaysız vergiler arasında pozitif, dolaylı vergiler arasında negatif yönlü ilişki
Temiz (2008)	Türkiye	1960-2006	Johansen Eşbütünleşme	GSMH ile dolaysız vergiler arasında pozitif, dolaylı vergiler arasında negatif yönlü ilişki
Selen & Eryiğit (2009)	Türkiye	1923-2006	Johansen-Juselius Eşbütünleşme Yöntemi	Wagner yasası geçerlidir.
Uysal & Mucuk (2009)	Türkiye	1980-2006	Johansen-Juselius Eşbütünleşme Yöntemi	Büyüme ve kamu harcamaları arasında çift yönlü nedensellik
Gangal & Gupta (2013)	Hindistan	1998-2012	Granger Nedensellik Yöntemi	Çift yönlü nedensellik (Hem Wagner hem de Keynesyen görüş geçerlidir)
Erdoğan & Topçu & Bahar (2013)	Türkiye	1998-2011	Maki Eşbütünleşme	Vergi gelirleri ve büyüme arasında ilişki yoktur
Yavuz & Beşel (2015)	Türkiye	1960-2012	Toda-Yamamoto Nedensellik	Vergi gelirleri ve ekonomik büyüme arasında nedensellik yoktur.
Pula & Elshani (2017)	Kosova	2004-2016	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Kamu harcamalarından büyüme doğru tek yönlü nedensellik
Uzoma-Nwosu (2018)	Nijerya	1970-2016	Granger Nedensellik	Kamu harcamaları ve büyüme arasında iki yönlü nedensellik
Koç (2019)	Türkiye	1980-2017	Johansen Eşbütünleşme Analizi	Büyüme ve vergi yükü arasında pozitif yönlü ilişki
Karahan & Çolak (2019)	Türkiye	1998-2016	ARDL Model	Keynesyen hipotez desteklenmektedir.
Özmen & Gerçeker & Mucuk (2020)	G7 Ülkeleri	1950-2011	Asimetrik Nedensellik Analizi	Beş ülkede kamu kesimi büyüklüğünden ekonomik büyümeye doğru nedensellik vardır
Atgür (2020)	Türkiye	2006-2019	Granger Nedensellik	Hem Wagner yasası hem de Keynesyen hipotez geçerlidir
Raihan & Anjum (2020)	Bangladeş	1980-2017	Johansen Eşbütünleşme	Hem kamu harcamalarının hem de vergi gelirlerinin büyüme ile pozitif yönlü ilişki
Cookey & Okorie (2020)	Nijerya	1980-2017	Johansen Eşbütünleşme	Kamu harcamaları ile büyüme arasında pozitif yönlü ilişki

4. VERİ SETİ, MODEL VE YÖNTEM

Bu çalışmada, maliye politikasıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye ekonomisi için analiz edilmiştir. 2006:Q1-2020:Q1 dönemini kapsayan çalışmanın değişken vektörü: $X_t = [Y_t, BE_t, DT_t, IT_t]$. Burada; Y , büyümeyi; BE , kamu harcamalarını; IT , dolaylı vergileri, DT , ise dolaysız vergileri temsil eder. Değişkenlere ait tüm seriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden elde edilmiş ve tüm değişkenler mevsimsel etkilerden arındırılmıştır. Serilerin homojenliği için oransal olmayan değişkenlerin logaritması alınmıştır. Analizin başlangıç dönemi olarak 2006:Q1 döneminin tercih edilmesinin temel nedeni ise, söz konusu dönemin öncesinde mali kural yasası çıkarılması ve açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmesidir. Tablo 2'de, değişkenlere ilişkin ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Değişkenlerin başındaki Ln harf sembolü, logaritmik dönüşümün yapıldığını belirtir.

Tablo 2: Değişkenler

Değişkenler	Kısaltması	Açıklaması	Birimi	Kaynağı
Büyüme	$LnYSA$	Harcama yöntemiyle GSYİH	Düzyey	TCMB
Kamu Harcamaları	$LnBESA$	Genel Bütçe Gelirleri	Düzyey	TCMB
Dolaysız Vergiler	$LnDTSA$	Dolaysız Vergi Gelirleri	Düzyey	TCMB
Dolaylı Vergiler	$LnITSA$	Dolaylı Vergi Gelirleri	Düzyey	TCMB

Maliye politikalarının büyüme üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla 4 farklı model oluşturulmuştur:

$$\ln Y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln BESA_t + u_t \quad (1)$$

$$\ln Y_t = \gamma_0 + \gamma_1 \ln BESA_t + \gamma_2 K2008Q4 + u_t \quad (2)$$

$$\ln Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln DTSA_t + \alpha_2 \ln ITSA_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\ln Y_t = \delta_0 + \delta_1 \ln DTSA_t + \delta_2 \ln ITSA_t + \delta_3 K2009Q1 + \varepsilon_t \quad (4)$$

Buna göre, tüm denklemlerde belirtilen değişkenlerin eş-bütünleşik olup olmadıklarını test etmek için önce Engle ve Granger (1987) tarafından bulunan, daha sonrasında ise Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen Johansen Eşbütünleşme yöntem kullanılmıştır. Küresel krizin etkilerini belirlemek amacıyla, Denklem 1 ve Denklem 2'ye kukla değişken ilave edilerek yeniden tahmin edilmiştir.

Johansen Eşbütünleşme yöntemi yaklaşımı p dereceden bir vektör otoregresif (VAR) süreç ele alınarak açıklanabilmektedir:

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + Bx_t + \varepsilon_t \quad (5)$$

Burada; y_t durağan olmayan $I(1)$ değişkenlerinin bir k vektörünü, x_t deterministik değişkenlerin bir d vektörünü, ε_t ise; bir yenilik (innovation) vektörünü temsil etmektedir. Denklem (5)'teki otoregresif sürecinin birinci farklı alındığında ise:

$$\Delta y_t = \pi y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \tau_i \Delta y_{t-i} + Bx_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$\pi = \sum_{i=1}^p A_i - I, \quad \tau_i = - \sum_{j=i+1}^p A_j \quad (7)$$

Burada; π matrisinin indirgenmiş bir rankı olarak tanımlanan Eşbütünleşme hipotezi, $\pi = \alpha\beta'$ şeklinde ifade edilmektedir. α ve β' ($k \times r$) boyutlu ve rankı r olan iki matrisi temsil etmektedir. r Eşbütünleşme sayısını (rankı), β' değişkenlerin denge ilişkileri içinde uzun dönem etkilerini gösteren Eşbütünleşme vektörünü, α hata düzeltme modelinde (ECM) uyarlanma hızını göstermektedir. Böylelikle, Johansen yönteminde, kısıtlanmamış bir VAR'dan π matrisi tahmin edilmekte ve π 'nin indirgenmiş rankıyla belirtilen koşulların reddedilip reddedilmeyeceği test edilmektedir. π matrisinin kaç rankı olduğu Johansen yöntemi test istatistikleri iz (λ_{trace}) ve maksimum öz (λ_{maks}) değerleri yardımıyla belirlenmektedir.

5. UYGULAMA

5.1 Ön Testler

VAR modeli temeline dayanan Johansen Eşbütünleşme yönetimiyle analiz yapılabilmesi için bazı işlem ve ön testlerin yapılması gerekmektedir. Öncelikle tüm değişkenlerin logaritmik dönüşümleri yapılmıştır. Tüm değişkenlerin mevsimsel etkiye sahip olduğu tespit edilmiş olup, söz konusu değişkenler mevsimsellikten arındırılmıştır. Daha sonra, değişkenlerin durağanlık özelliklerini belirlemek amacıyla Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır.

Değişkenlerin hesaplanmış olan ADF değerleri Tablo 3'te sunulmuştur. Tüm değişkenlerin düzey değerinde durağan olmadıkları ve aynı dereceden farkı alındığında durağan hale geldikleri görülmüştür. Diğer bir ifade ile söz konusu seriler birinci dereceden bütünlük seriler olup; $I(1)$ biçimindedir. Dolayısıyla, seriler eşbütünleşme analizi için gerekli ön koşulu sağlamaktadır.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF Test	Kritik Değer
<i>lnYSA</i>	2.145[3]	-3.560
<i>lnBESA</i>	-1.376[1]	-3.555
<i>lnDTSA</i>	-0.311[3]	-3.560
<i>lnITSA</i>	-1.417[0]	-3.552
$\Delta \ln YSA$	-8.743[2]	-3.560
$\Delta \ln BESA$	-14.317[2]	-3.560
$\Delta \ln DTSA$	-7.600[2]	-3.560
$\Delta \ln ITSA$	-8.488[2]	-3.560

Not: Test biçimi olarak düzey değerinde bütün değişkenler için sabit terim kullanılmıştır. Köşeli parantez içindeki değerler, değişkenlerin AIC'ye göre belirlenmiş uygun gecikme uzunluğunu belirtir. %1 anlamlılık düzeyi tercih edilmiştir.

Serilerin $I(1)$ olduğu belirlendikten sonra, bir sonraki adım olan modellerin doğru gecikme uzunluğunun belirlenmesi aşamasına geçilmiştir. İktisadi bir analizde, bir değişken ile başka bir değişken arasındaki ilişki ender olarak eş anlıdır. Genellikle bağımlı değişken, bağımsız değişkene bir süre sonra tepki vermektedir. Bağımlı değişkenin, bağımsız bir değişkene tepki vermesi için geçen süre gecikme olarak tanımlanır (Gujarati ve Porter, 2012). Optimum gecikme uzunluğu belirlemek için çeşitli kriterlerden yararlanılmaktadır. Bu kriterler genellikle; Sıralı Modifiye Olasılık Oranı Bilgi Kriteri (Sequential Modified LR Test Statistics (LR)), Son Tahmin Hatası Bilgi Kriteri (Final Prediction Error-FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC) ve Hannan Quin Bilgi Kriteridir (HQ) (Johansen, 1995; Enders, 1995). Bununla birlikte, belirlenmiş olan gecikme uzunluğunun değişen varyans ve içsel bağıntı sorunlarını da içermemesi gerekmektedir. Her bir modelin optimum gecikme uzunluğu için belirlenen doğrulama testleri Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 4: Model 1'in Testleri

Gecikme Uzunluğu Testi					
Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	NA	0.0002	-2.533	-2.383	-2.475
2	16.109	0.0002	-2.715	-2.414	-2.600
3	79.360	4.72e-05	-4.286	-3.836	-4.113
4	14.471	3.98e-05	-4.461	-3.861	-4.231
5	18.107*	3.03e-05*	-4.738*	-3.988*	-4.451*
Otokorelasyon Testi					
Gecikme	LM-İstatistiği	p-değeri	Gecikme	Lm-İstatistiği	p-değeri
1	8.939	0.062	5	5.022	0.285
2	2.160	0.706	6	4.598	0.331
3	5.480	0.241	7	4.340	0.361

4	1.600	0.808	8	8.546	0.073
Değişen Varyans Testi					
Ki-Kare İstatistiği		Serbestlik Derecesi		Olasılık	
61.863		60		0.409	

Tablo 4'teki bulgulara göre, model 1 için belirlenen optimum gecikme uzunluğu beş bulunmuştur. Bu gecikmede, otokorelasyon testinde LM olasılık değerleri ve değişen varyans olasılık değeri %0.05'ten büyük bulunmuştur. Dolayısıyla model doğrulama testleri açısından belirlenen optimum gecikmeli model, doğrulama testleri açısından etkin ve tutarlıdır.

Tablo 5: Model 2'nin Testleri

Gecikme Uzunluğu Testi					
Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	NA	4.40e-06	-3.820	-3.485	-3.691
2	24.738	3.66e-06	-4.007	-3.338	-3.749
3	83.690	7.73e-07	-5.569	-4.565*	-5.183
4	22.492*	6.36e-07*	-5.778*	-4.440	-5.263*
Otokorelasyon Testi					
Gecikme	LM-İstatistiği	p-değeri	Gecikme	Lm-İstatistiği	p-değeri
1	9.792	0.367	5	7.383	0.597
2	9.750	0.371	6		
3	9.575	0.385	7	7.383	0.597
4	10.882	0.283	8	7.316	0.604
Değişen Varyans Testi					
Ki-Kare İstatistiği		Serbestlik Derecesi		Olasılık	
127.390		120		0.304	

Tablo 5'te, model 2'nin gecikme uzunluğunun belirlenmesine ilişkin bulgular sunulmuştur. Buna göre, Schwarz Bilgi Kriteri (SC) hariç diğer tüm kriterler 4 gecikme uzunluğuna işaret etmiştir. Bu gecikmede, otokorelasyon ve değişen varyans testi olasılık değerlerinin tümü %0.05'ten büyük olması nedeniyle dört gecikmeli model, doğrulama testleri açısından etkin ve tutarlıdır.

Tablo 6: Model 3'ün Testleri

Gecikme Uzunluğu Testi					
Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	NA	1.06e-06	-5.241	-4.906	-5.112
2	45.607	5.67e-07	-5.872	-5.203	-5.614
3	67.302*	1.74e-07	-7.062	-6.058*	-6.676*
4	15.944	1.68e-07*	-7.111*	-5.773	-6.596
Otokorelasyon Testi					
Gecikme	LM-İstatistiği	p-değeri	Gecikme	Lm-İstatistiği	p-değeri
1	14.189	0.115	5	3.997	0.911
2	10.123	0.340	6	9.759	0.370
3	9.123	0.426	7	7.671	0.567
4	9.517	0.390	8	7.871	0.547

Değişen Varyans Testi		
Ki-Kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık
161.194	144	0.155

Tablo 6’da, Model 3’ün gecikme uzunluğunun belirlenmesine dair bulgulara yer verilmiştir. Burada Model 1 ve Model 2’nin gecikme uzunluğunun belirlenmesinde aynı sistematik takip edilmiş ve dört gecikmeli model optimum gecikmeli model olarak belirlenmiştir.

Tablo 7: Model 4 Gecikme Uzunluğu Testi

Gecikme Uzunluğu Testi					
Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	NA	1.69e-08	-6.546	-5.951	-6.317
2	51.136	9.99e-09	-7.079	-5.889	-6.621
3	72.134	3.22e-09	-8.234	-6.450*	-7.548*
4	29.235*	2.80e-09*	-8.421*	-6.042	-7.506
Otokorelasyon Testi					
Gecikme	LM-İstatistiği	p-değeri	Gecikme	Lm-İstatistiği	p-değeri
1	24.769	0.074	5	4.164	0.998
2	18.494	0.295	6	13.32	0.649
3	18.246	0.309	7	23.967	0.090
4	18.946	0.271	8	16.230	0.437
Değişen Varyans Testi					
Ki-Kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık			
297.158	280	0.230			

Son olarak Tablo 7’de, Model 4’ün ön testlerine ilişkin bulgular sunulmuştur. Burada da Model 1 ve Model 2’nin gecikme uzunluğunun belirlenmesinde aynı sistematik takip edilmiş ve dört gecikmeli modelin optimum gecikmeli model olarak belirlenmesine karar verilmiştir.

5.2. Johansen Eşbütünlüme Testi

İki ya da daha fazla değişkenin ortak bir stokastik trende sahip olmaları, eşbütünlüme ilişkisi olarak adlandırılmaktadır (Stock ve Watson, 2011). Bu ilişkiye sahip olan serilerde, uzun dönemde birlikte hareket etmelerine rağmen, sahte regresyon sorunu olmayacaktır (Gujarati, 2015).

Bu bölümde, her bir model için, Johansen eşbütünlüme testi uygulanmış ve tablolar halinde raporlanmıştır.

Tablo 8: Model 1 Johansen Eşbütünlüme Testi

Trace Test				
Boş Hipotez (H ₀)	Alternatif Hipotez (H ₁)	Eigenvalue		%5 Kritik Değer
λ_{Trace} Test			λ_{Trace} Değeri	
r=0	r>0	0.280875	22.77533	15.49471
r≤1	r>1	0.110286	5.959630	3.841466
Maximum Eigenvalue Test				
Boş Hipotez (H ₀)	Alternatif Hipotez (H ₁)	Eigenvalue		%5 Kritik Değer
λ_{maks} Test			λ_{maks} Değeri	
r=0	r=1	0.280875	16.81570	14.26460
r=1	r=2	0.110286	5.959630	3.841466

Model 1'e yapılan eşbütünlük testi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 8'de sunulmuştur. Buna göre, λ_{trace} ve λ_{maks} değerleri, %5 anlamlılık düzeyinde olan kritik değerlerden büyük olduğundan değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olmadığını içeren boş hipotez reddedilmektedir. Değişkenler arasında en az bir eşbütünlük ilişkisinin olduğunu içeren alternatif hipotez ise kabul edilmektedir. Bu nedenle tahmin edilen modelde eşbütünlük ilişkisinin tespit edildiği söylenebilmektedir.

Tablo 9: Model 2 Johansen Eşbütünlük Testi

Trace Test				
Boş Hipotez (H_0)	Alternatif Hipotez (H_1)	Eigenvalue		%5 Kritik Değer
λ_{Trace} Test			λ_{Trace} Değeri	
$r=0$	$r>0$	0.412948	37.90893	29.79707
$r\leq 1$	$r>1$	0.163871	10.21157	15.49471
$r\leq 2$	$r>2$	0.017253	0.904990	3.841466
Maximum Eigenvalue Test				
Boş Hipotez (H_0)	Alternatif Hipotez (H_1)	Eigenvalue		%5 Kritik Değer
λ_{maks} Test			λ_{maks} Değeri	
$r=0$	$r=1$	0.412948	27.69736	21.13162
$r=1$	$r=2$	0.163871	9.306583	14.26460
$r=2$	$r=3$	0.017253	0.904990	3.841466

Model 2 için yapılan eşbütünlük testi sonuçları Tablo 9'da gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre hem trace testinde hem de maximum eigenvalue testinde, değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi olmadığını belirten H_0 hipotezi reddedilmiştir ve bir eşbütünlük ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 10: Model 3 Johansen Eşbütünlük Testi

Trace Test				
Boş Hipotez (H_0)	Alternatif Hipotez (H_1)	Eigenvalue		%5 Kritik Değer
λ_{Trace} Test			λ_{Trace} Değeri	
$r=0$	$r>0$	0.373564	31.09426	29.79707
$r\leq 1$	$r>1$	0.120855	6.773426	15.49471
$r\leq 2$	$r>2$	0.001451	0.075518	3.841466
Maximum Eigenvalue Test				
Boş Hipotez (H_0)	Alternatif Hipotez (H_1)	Eigenvalue		%5 Kritik Değer
λ_{maks} Test			λ_{maks} Değeri	
$r=0$	$r=1$	0.373564	24.32083	21.13162
$r=1$	$r=2$	0.120855	6.697908	14.26460
$r=2$	$r=3$	0.001451	0.075518	3.841466

Model 3'e yapılmış olan eşbütünlük testi sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur. Buna göre, yapılmış olan iki testte de boş hipotez (H_0) reddedilmiştir. Değişkenler arasında en az bir eşbütünlük ilişkisi olduğunu kabul eden alternatif hipotez (H_1) ise kabul edilmektedir.

Tablo 11: Model 4 Johansen Eşbütünlüme Testi

Trace Test				
Boş Hipotez (H ₀)	Alternatif Hipotez (H ₁)	Eigenvalue		%5 Kritik Değer
λ_{Trace} Test			λ_{Trace} Değeri	
r=0	r>0	0.391686	64.19211	47.85613
r≤1	r>1	0.319631	38.34478	29.79707
r≤2	r>2	0.273606	18.31858	15.49471
Maximum Eigenvalue Test				
Boş Hipotez (H ₀)	Alternatif Hipotez (H ₁)	Eigenvalue		%5 Kritik Değer
λ_{maks} Test			λ_{maks} Değeri	
r=0	r=1	0.391686	25.84733	27.58434
r=1	r=2	0.319631	20.02621	21.13162
r=2	r=3	0.273606	16.62243	14.26460

Model 4'ün eşbütünlüme testi sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur. Buna göre, λ_{Trace} istatistiğine göre üç eşbütünlüme ilişkisi, λ_{maks} istatistiğine göre ise, bir eşbütünlüme ilişkisi tespit edilmiştir.

5.3 Uzun Dönem Analiz Sonuçları

Model 1 ve Model 2'nin uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 12'de sunulmuştur. Model 1'de kuramsal beklentiyle uyumlu bir şekilde, kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve istatistiki olarak anlamlıdır. Kamu harcamalarında %1'lik bir artış, büyümeyi %1.1 oranında artırmaktadır. Büyümenin kamu harcamalarına karşı çok duyarlı olduğunu gösteren bu sonuç, Keynesyen görüşü desteklemektedir. Kamu harcamalarının maliye politikası aracı olarak kullanıldığı durumda, büyüme çok büyük artış trendine girecektir. Model 2, Model 1'e kukla değişken eklenerek tahmin edilmiştir. Kamu harcamalarının büyümeye etkisinin öngörüldüğü gibi pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olmasına rağmen, krizin etkisi beklentilerin tersi yönünde gerçekleşmiş ancak, istatistiki olarak anlamsız bulunmuştur.

Tablo 12: Model 1 ve Model 2 Uzun Dönem Analizi Sonuçları

Model 1			
LnY	LnBE	Sabit Terim	
1.000	-1.109495	-0.636287	
	(0.03622)		
	[-30.6326]		
$LnY = 0.636287 + 1.109495LnBE$			
Model 2			
LnY	LnBE	K _{2008Q4}	Sabit Terim
1.000	-1.085398	-0.016568	-1.042357
	(0.03677)	(0.04724)	
	[-29.5169]	[-0.35072]	
$LnY = 1.042357 + 1.085398LnBE + 0.016568K_{2008Q4}$			

Not: () içindeki veriler standart sapmayı, [] içindeki veriler ise t-istatistiğini ifade etmektedir. Anlamlılık düzeyi olarak %1 seçilmiştir.

Maliye politikasının bir diğer aracı olan vergi politikası ile büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden model 3'ün ve model 3'e kukla değişkeni eklenerek oluşturulan model 4'ün sonuçları Tablo 13'te sunulmuştur. Buna göre hem dolaysız hem de dolaylı vergilerin büyüme oranına etkisi pozitif ve anlamlıdır. Söz konusu vergi oranlarındaki %1'lik bir artış, büyümeyi sırasıyla %0.17 ve %0.88 oranında artırmaktadır. Teorik beklentimizle uyumlu olmayan bulgular, Türkiye ekonomisine özgü bir durum olarak değerlendirilmiş; Vergi oranlarının artışına bağlı olarak artan kamu kaynakları büyümeyi pozitif yönde uyuracak etkisinin olduğu değerlendirilmektedir.

Model 4'ün sonuçlarına göre, dolaysız vergilerin büyüme üzerindeki etkisi öngörüldüğü gibi negatif bulunmuştur. Bu sonucun krizi temsil eden kriz kuklasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Krizin büyüme üzerindeki etkisi öngörülenin aksine pozitif ve anlamlıdır. Dünya ölçeğindeki krizler istisnai olarak bazı durumlarda fırsatlar ortaya çıkarabilir. Örneğin, parasal genişlemeyle birlikte sermayenin daha ucuza temin edilmesi gibi bu ve benzeri nedenler büyümeyi olumlu etkileyebilir.

Tablo 13: Model 3 ve Model 4 Uzun Dönem Analizi Sonucu

Model 3			
LnY	LnDT	LnIT	Sabit Terim
1.000	-0.173355	-0.882367	-3.281281
	(0.10573)	(0.09823)	
	[-1.63963]***	[-8.98285]*	
$LnY = 3.281281 + 0.173355LnDT + 0.882367LnIT$			
Model 4			
LnY	LnDT	LnIT	K _{2009Q1}
1.000	0.269732	-1.221390	-0.157771
	(0.23116)	(0.20301)	(0.05941)
	[1.16685]	[-6.01627]*	[-2.65585]**
$LnY = 5.248727 - 0.269732LnDT + 1.221390LnIT + 0.157771K_{2009Q1}$			

Not: () içindeki veriler standart sapmayı, [] içindeki veriler ise t-istatistiğini ifade etmektedir. %1 anlamlılık düzeyini "*" temsil etmekte iken, %10 anlamlılık düzeyini ise "***" temsil etmektedir.

5.4. Kısa Dönem Analiz Sonuçları

Model 1'in kısa dönem tahmin sonuçları Tablo 14'te sunulmaktadır. Modelin hata düzeltme teriminin işareti (EC_{t-1}) teorik beklentiyle uyumlu bir şekilde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, hata düzeltme teriminin çalıştığını, uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında oluşan dönemsel sapmaların ortadan kalktığını ve serilerin uzun dönem denge değerlerine tekrar yakınsadığını ifade etmekle birlikte, uzun dönemde tahmininde değişkenler arası nedensellik ilişkisinin doğruluğunu da desteklemektedir. Hata düzeltme terimine göre, uzun dönemde meydana gelen sapmalar, her dönem %29.7'si ve sapmaların tümü ise, 3.4 dönem sonra bütünüyle ortadan kalkmaktadır.

Model 1'e kukla değişken eklenerek tahmin edilen Model 2 sonuçlarına göre, hata düzeltme teriminin katsayısı anlamlı ve teorik beklentimizle uyumlu bir şekilde negatif bulunmuştur. Dolayısıyla, hata düzeltme terimi çalışmakta ve her dönem, sapmaların %24'u ortadan kalmaktadır. Yaklaşık 4 dönem sonra, model uzun dönem denge düzeyine yakınsamaktadır. Model 1'le karşılaştırıldığında, Model 2'de kısa dönem sapmaların uzun dönem denge düzeyine yakınsaması daha yavaş gerçekleşmektedir. Burada, kriz sürecinin ekili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 14: Model 1 ve Model 2 Kısa Dönem Analizi Sonucu

Model 1: $\Delta \ln Y$						
Sabit Terim	$\Delta \ln Y_{t-1}$	$\Delta \ln Y_{t-2}$	$\Delta \ln Y_{t-3}$	$\Delta \ln Y_{t-4}$	$\Delta \ln Y_{t-5}$	$\Delta \ln BE_{t-1}$
0.058692 (0.01730) [3.39311]	-0.118417 (0.13138) [-0.90132]	-0.373982 (0.11898) [-3.14314]	-0.129309 (0.13409) [-0.96431]	0.430018 (0.11839) [3.63231]	0.184377 (0.13614) [1.35431]	-0.309781 (0.08090) [3.82918]
$\Delta \ln BE_{t-2}$	$\Delta \ln BE_{t-3}$	$\Delta \ln BE_{t-4}$	$\Delta \ln BE_{t-5}$	EC_{t-1}		
-0.244838 (0.07841) [-3.12264]	-0.146491 (0.06611) [-2.21582]	-0.099835 (0.05144) [-1.94076]	-0.018894 (0.03411) [-0.55399]	-0.297865 (0.07639) [-3.89927]		

Model 2: $\Delta \ln Y$						
Sabit Terim	$\Delta \ln Y_{t-1}$	$\Delta \ln Y_{t-2}$	$\Delta \ln Y_{t-3}$	$\Delta \ln Y_{t-4}$	$\Delta \ln BE_{t-1}$	$\Delta \ln BE_{t-2}$
0.096238 (0.01667) [5.77443]	-0.303109 (0.12730) [2.38111]	-0.624698 (0.12566) [-4.97116]	-0.467538 (0.12760) [-3.66409]	0.226294 (0.12125) [1.86638]	-0.253761 (0.05632) [-4.50532]	-0.182596 (0.04781) [3.81916]
$\Delta \ln BE_{t-3}$	$\Delta \ln BE_{t-4}$	$K_{2008Q4_{t-1}}$	$K_{2008Q4_{t-2}}$	$K_{2008Q4_{t-3}}$	$K_{2008Q4_{t-4}}$	EC_{t-1}
-0.11418 (0.03903) [2.92566]	-0.084594 (0.02715) [3.11542]	-0.124224 (0.02902) [-4.28010]	-0.086241 (0.03422) [-2.52053]	-0.029886 (0.03484) [-0.85770]	-0.061363 (0.03059) [-2.00587]	-0.245834 (0.05463) [-4.4996]

Not: () içindeki veriler standart sapmayı, [] içindeki veriler ise t-istatistiğini ifade etmektedir. Anlamlılık düzeyi olarak %5 seçilmiştir

Tablo 15'te model 3'ün ve model 4'ün kısa dönem analizinden elde edilen bulgular sunulmaktadır. Buna göre, hata düzeltme teriminin katsayısı negatif ve istatistiki olarak yorumlanabilir bir büyüklüğe sahiptir. Bu terimin negatif çıkması kısa dönem sapmalarının dengeye yakınsadığını, yani hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını gösterir. Kısa dönemde meydana gelen sapmalar, yaklaşık olarak 2.77 dönem sonra ortadan kalkmaktadır.

Model 3'e kukla değişken ilave edilerek tahmin edilen Model 4'ün kısa dönem tahmin bulgularının sunulduğu Tablo 15'e göre, hata düzeltme terimi istatistiki olarak anlamlı ve yorumlanabilir bir değerdir. Kısa dönemde meydana gelen saplamalar, her dönem yaklaşık olarak %17si uzun dönem denge düzeyine yakınsamaktadır. Model, 5.88 dönem sonra sapmaların tümünü ortadan kaldırmaktadır. Hata düzeltme teriminin, negatif bulunması kurulan modelin nedensellik ilişkisi açısından doğru olduğunu gösterir.

Tablo 15: Model 3 ve Model 4 Kısa Dönem Analiz Sonucu

Model 3: $\Delta \ln Y$						
Sabit Terim	$\Delta \ln Y_{t-1}$	$\Delta \ln Y_{t-2}$	$\Delta \ln Y_{t-3}$	$\Delta \ln Y_{t-4}$	$\Delta \ln DT_{t-1}$	$\Delta \ln DT_{t-2}$
0.054700 (0.01598) [3.42411]	0.019299 (0.17031) [0.11332]	-0.330516 (0.14891) [-2.21954]	-0.214451 (0.14369) [-1.49248]	0.416942 (0.14551) [2.86540]	0.002500 (0.09030) [0.02768]	0.004158 (0.09431) [0.04409]
$\Delta \ln DT_{t-3}$	$\Delta \ln DT_{t-4}$	$\Delta \ln IT_{t-1}$	$\Delta \ln IT_{t-2}$	$\Delta \ln IT_{t-3}$	$\Delta \ln IT_{t-4}$	EC_{t-1}
0.031472 (0.10441) [0.30143]	0.001758 (0.08795) [0.01999]	-0.294161 (0.12908) [-2.27899]	-0.151545 (0.11133) [-1.36123]	-0.090227 (0.08845) [-1.02004]	-0.059032 (0.06246) [-0.94511]	-0.360834 (0.16210) [2.22599]
Model 4: $\Delta \ln Y$						
Sabit Terim	$\Delta \ln Y_{t-1}$	$\Delta \ln Y_{t-2}$	$\Delta \ln Y_{t-3}$	$\Delta \ln Y_{t-4}$	$\Delta \ln DT_{t-1}$	$\Delta \ln DT_{t-2}$
0.044857 (0.02379) [1.88547]	-0.055888 (0.23289) [-0.23997]	-0.325910 (0.21523) [-1.51422]	-0.196543 (0.20421) [-0.96246]	0.472139 (0.21087) [2.23896]	0.056833 (0.10759) [0.52826]	0.001927 (0.10735) [0.01795]
$\Delta \ln DT_{t-3}$	$\Delta \ln DT_{t-4}$	$\Delta \ln IT_{t-1}$	$\Delta \ln IT_{t-2}$	$\Delta \ln IT_{t-3}$	$\Delta \ln IT_{t-4}$	$K_{2009Q1_{t-1}}$

0.023320 (0.11502) [0.20275]	-0.006397 (0.09910) [-0.06456]	-0.197261 (0.10211) [-1.93179]	-0.060460 (0.09162) [-0.65988]	-0.033063 (0.08379) [-0.39461]	-0.030771 (0.06423) [-0.47905]	-0.034990 (0.05312) [-0.65876]
$K_{2009Q1_{t-2}}$	$K_{2009Q1_{t-3}}$	$K_{2009Q1_{t-4}}$	EC_{t-1}			
-0.008221 (0.05336) [-0.15406]	0.005871 (0.04525) [0.12975]	0.005471 (0.05327) [0.10270]	-0.175104 (0.09024) [-1.94047]			

Not: () içindeki veriler standart sapmayı, [] içindeki veriler ise t-istatistiğini ifade etmektedir. Anlamlılık düzeyi olarak %5 seçilmiştir

SONUÇ

Devletin kamu harcamaları ve vergi politikaları yoluyla makroekonomik hedefleri gerçekleştirme amacı olarak tanımlanan maliye politikası, 2008 Küresel Krizi ve halen devam eden pandemi süreciyle birlikte, önemini daha da artırmıştır. Devletin piyasada düzenleyici ve denetleyici olarak yer aldığı bu durum, her bakımdan bir koruma işlevi görmektedir. Dolayısıyla, maliye politikası söz konusu edilen krizlerden kaynaklı sorunların çözümüne büyük katkı sunacaktır.

Bu çalışmada Türkiye’de, maliye politikası araçları olan, kamu harcamaları, dolaysız ve dolaylı vergilerin büyümeye etkileri, 2006:Q1-2020:Q1 dönemi temel alınarak, Johansen Eşbütünleşme yöntemiyle araştırılmıştır. Bu amaç için, büyüme dışındaki değişkenlerin önce logaritmik dönüşümü yapılmış ve mevsimsel etkiye sahip olduğu anlaşılan seriler mevsimsellikten arındırılmıştır. Daha sonra değişkenlere ADF birim kök testi uygulanmış ve değişkenlerin $I(1)$ oldukları tespit edilmiştir. Buna göre tahmin edilen modeller, model doğrulama testleri açısından değerlendirilmiş ve herhangi bir ekonometrik soruna rastlanmamıştır. Dolayısıyla, tahmin edilen modeller etkin ve tutarlıdır.

Uzun dönemde ulaşılan bulguların bir kısmı teorik beklentilerimizle uyumlu iken, bir kısmı ise, örtüşmemektedir. Model 1’den elde edilen sonuçlara göre, Kamu harcamalarındaki %1’lik bir artış, büyümeyi %1.1 oranında artırmaktadır. Model 2’den elde edilen bulgulara göre ise; kamu harcamalarında meydana gelecek bir artış, büyümeyi %1.04 oranında artırmaktadır. Her iki modelde de tüm değişkenler istatistiki olarak anlamlıdır. Buna ek olarak, küresel krizin büyüme üzerindeki etkisi pozitif yönlüdür. Model 1 ve Model 2 karşılaştırıldığında, kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin kriz kuklası nedeniyle azaldığı görülmektedir. Her iki modelde de, kamu harcamalarının uzun dönemde büyümeyi artırtacağını söyleyen Keynesyen görüş desteklenmektedir. Model 3’te ulaşılan sonuçlara göre, dolaylı ve dolaysız vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır. Dolaylı vergilerde %1’lik bir artış, büyümeyi %0.88 artırırken; dolaysız vergilerde %1’lik artış büyümeyi %0.17 artırmaktadır. Dolaysız vergilerin gelir dağılımını bozmayan, dolayısıyla toplumun büyük kesiminin alım gücünü düşürmeyen yapısı ekonominin olumsuz etkilenmemesine neden olmaktadır. Bu şekilde toplanacak vergilerin, efektif kullanılması sonucu büyüme rakamlarının artması beklenir. Ancak, dolaylı vergilerin büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olması teorik beklentimizle uyumlu değildir. Söz konusu etki, Türkiye’nin dinamiklerine özgü bir durum olup; artan kamu kaynaklarının büyümeyi pozitif yönde etkileyecek alanlara yönlendirilmesi olarak değerlendirilmektedir. Model 4’ün analiz sonuçlarına göre, dolaysız vergiler istatistiki olarak anlamsız iken; kriz kuklası ve dolaylı vergiler istatistiki olarak anlamlıdır. Ulaşılan sonuçlara göre, dolaylı vergilerde meydana gelecek %1’lik bir artış, büyümeyi %1.22 artırmakta ve küresel krizin büyüme üzerindeki etkisi pozitif yönde gerçekleşmektedir.

Model 1 ve Model 2’de uzun dönemde ulaşılan sonuçlar teorik olarak, Loizides & Vamvukoas (2004), Karahan & Çolak (2019), Atgür (2020), Raihan & Anjum (2020) ve Cooney & Okorie (2020) çalışmalarında ulaştıkları sonuçlar ile paraleldir. Model 3’te elde edilen bulgulara göre hem dolaylı hem de dolaysız vergilerin büyüme ile olan ilişkisi pozitif yönlüdür. Yılmaz & Tezcan (2007) ve Temiz (2008) yapmış oldukları çalışmalarda, büyüme ile dolaysız vergiler arasında pozitif, dolaylı vergiler arasında ise negatif yönlü ilişki bulmuşlardır. Buna göre, model 3’te ulaşılan sonuçlar ile bu iki çalışmada ulaşılan sonuçlar, dolaysız vergiler kanalında paralel iken, dolaylı vergiler kanalında çelişmektedir.

Kısa dönemde analizinde bütün modellerin hata düzeltme terimi negatif yönlü ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bu durum, hata düzeltme modelinin çalıştığını, uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında oluşan dönemsel sapmaların ortadan kalktığını ve serilerin uzun dönem denge değerlerine tekrar yakınsadığını ifade

etmektedir. Model 1, Model 2, Model 3 ve Model 4'te kısa dönemde meydana gelen sapmalar, sırasıyla; 3.4 dönemde, 4.08 dönemde, 2.77 dönemde ve 5.88 dönemde ortadan kalkmaktadır.

Bu kapsamda değerlendirildiğinde, maliye politikasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin net bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Kamu harcamaları yanında vergi politikasına ilişkin ortaya çıkacak düzenlemelerin bile ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, maliye politikasına ilişkin kamu harcaması ve vergi kapsamında yapılacak düzenlemeler konusunda uygulanacak adımlar, çok özenle seçilmeli ve uygulanmalıdır. Nitekim pandemi döneminde de maliye politikasının ne kadar önemli ve etkin olduğu görülmüştür. Vergilerdeki artışın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemesi durumu, buradan elde edilen kaynağın nispeten daha verimli alanlara yönlendirildiği şeklinde değerlendirilmektedir. Buna ek olarak dolaylı vergilerin gelir dağılımını bozucu etkiye sahip olduğu literatürde geniş bir kesim tarafından kabul görmesine rağmen, üreticinin yükünü azaltması bakımından büyümeye pozitif yönde etki ettiği -özellikle Türkiye için- düşünülmektedir. İkincil gelir dağılımı doğru şekilde yapıldığı takdirde, dolaylı vergilerdeki bu negatif etkinin büyük bir kısmının giderilebileceği söylenebilir.

Tüm bu bilgiler ışığında, Türkiye'de maliye politikası araçları olan vergi ve kamu harcamaları kanalı çalışmaktadır. Diğer ekonomi politikası kanallarıyla uyumlu olarak uygulanacak söz konusu politikalar daha etkili olacak ve işsizlik, gelir dağılımının iyileştirilmesi, yoksulluğun azaltılması ve benzeri sorunların çözümüne büyük katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Atgür, M. (2020), Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Wagner Yasası'nın ve Keynesyen Hipotez'in Türkiye'de Geçerliliği Üzerine Bir İnceleme, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 34, Sayı: 3, s. 895-915. DOI: 10.16951/atauniiibd.701686
- Barro, R. (1991), Economic Growth in a Cross Section of Countries, The Quarterly Journal of Economics, Cilt: 106, Sayı: 2, s. 407-443.
- Barro, R. J. (1996), Institutions and Growth: An Introductory Essay, Journal of Economic Growth, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 145-148.
- Benos, N. (2009), Fiscal policy and economic growth: empirical evidence from EU countries, MPRA Paper 19174, University Library of Munich, Germany.
- Bruce, N. (2001), Public Finance and the American Economy, Addison Wesley Longman, Inc. N.Y.C.
- Cookey, B. C. ve Okorie, S. (2020), Fiscal Policy and Economic Growth in Nigerian Economy, International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS), Cilt: 4, Sayı: 4, s. 218-225.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979), Distribution of the Sstimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root, Journal of the American Statistical Association, Sayı: 74, s. 427-431. DOI: 10.2307/2286348
- Dornbusch, R. ve S. Fischer (1984), Macroeconomics, Newyork: McGraw-Hill.
- Enders, W. (1995), Applied Econometric Time Series, John Willey and Song, Inc.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. (1987), Co-integration and Error Correction Representation, Estimation, and Testing, Econometrica, Sayı: 55 1987, s. 251-276.
- Erdoğan, E. ve Topçu, M. ve Ozan B. (2013), Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt: 50, Sayı: 576, s. 99-109.
- Gangal, V. L. N. ve Gupta, H. (2013), Public expenditure and economic growth a case study of India, Global Journal of Management and Business Studies, Cilt: 3, Sayı: 2, 191-196.
- Gujarati, D. (2015), Econometrics (by example second edition). China: Palgrave.
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. (2012), Temel Ekonometri (Çeviren: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Henrekson M. (1993), Wagner's law-A spurious relationship, Public Finance, Sayı: 48, s. 406- 415.
- Horton, M. ve A. El-Ganany, (2009), Back to Basics: What is Fiscal Policy?, Finance&Development, Cilt: 46, Sayı: 2, s. 52-53.
- Dünya Bankası (2020), <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> , (Erişim Tarihi: 09.11.2020).
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2020), <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket> , (Erişim Tarihi: 09.11.2020)
- Iyare S.O. ve Lorde, T. (2004), Co-integration, Causality and Wagner's Law: Tests for Selected Caribbean Countries, Applied Economics Letters, Sayı: 11, s. 815-825.

- Johansen, S. (1988), Statistical Analysis of Cointegration Vectors, Journal of Economic Dynamic and Control, Sayı: 12 1988, s. 231-254.
- Johansen, S. (1995), Likelihood Based Inference in Cointegrating Vector Autoregressive Models, NewYork: Oxford University Press.
- Johansen, S. ve Juselius K. (1990), Maximum Likelihood Estimation And Inference on Cointegration with Application to the Deman for Money, Oxford Bulletin of Economic and Statistics, Sayı: 52 1990, s. 169-210.
- Karahan, Ö., ve Çolak, O. (2019). Examining the Validity of Wagner's Law Versus Keynesian Hypothesis: Evidence from Turkey's Economy. Scientific Annals of Economics and Business, Cilt: 66, Sayı: 1, s. 117-130.
- Keynes, J. M. (1936), The general theory of employment, interest and Money, New York: Harcourt, Brace.
- Koch, S. ve Schoeman, N. ve Tonder, J. (2005), Economic Growth and the Structure of Taxes in South Africa: 1960-2002, South African Journal of Economics. Sayı: 73, s. 190-210. 10.1111/j.1813-6982.2005.00013.x.
- Koç, Ö.E. (2019), Türkiye’de Vergi Yükü Ekonomik Büyüme İlişkisi, Alanya Akademik Bakış, Cilt: 3, Sayı: 3, s. 247-259.
- Koop, G. ve Poirier, D. J. (1995), An Empirical Investigation of Wagner’s Hypothesis by Using a Model Occurrence Framework, Journal of Royal Statistical Society A, Cilt: 158, Sayı: 1, s. 123-141.
- Laffer, A. B. (2004). The Laffer Curve: Past, Present, and Future, Heritage Foundation Backgrounder, Sayı: 1765, s. 1176-96.
- Landau, D. (1986), Government and Economic Growth in the Less Developed Countries: An Empirical Study for 1960-1980, Economic Development and Cultural Change, Cilt: 35, Sayı: 1, s. 35-75.
- Loizides, J., ve Vamvoukas, G. (2004), Government expenditure and economic growth: Evidence from trivariate causality testing, Journal Of Economics, Cilt: VIII, Sayı: 1, s. 125-152.
- Mehrara, M. ve Abrishami, H. ve Boroujli, M. ve Amin, M. (2013), Government expenditure and economic growth in İran, International Letters Of Social And Humanistic Sciences, Sayı: 11, s. 76-83.
- Michael P. Devereux ve İrem Güçeri ve Martin Simmler ve Eddy H F Tam (2020). Discretionary Fiscal Responses to the Covid-19 Pandemic, Oxford Review of Economic Policy, graa019, DOI: <https://doi.org/10.1093/oxrep/graa019>
- Nadaroğlu, H. (2000), Kamu Maliyesi Teorisi, Gözden Geçirilmiş ve Düzeltilmiş 11. Baskı, İstanbul: Beta Basım.
- Özmen, İ. ve Gerçekler, M. ve Mucuk, M. (2020), Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İçin Destek Mi? Engel Mi? G7 Ülkelerinde Asimetrik Nedensellik Testi, Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, s. 267-283. Doi: 10.17130/ijmeb.756875
- Pula, L. ve Elshani, A. (2017). The relationship between public expenditure and economic growth in Kosovo: Findings from a johansen co-integrated test and a granger causality test, Ekonomika, Cilt: 97, Sayı: 1, s. 47-62.
- Raihan S. ve Anjum I. (2020), Effectiveness of Fiscal Policy in Stimulating Economic Growth: An Empirical Study on Bangladesh, In: Hossain M. (eds) Bangladesh's Macroeconomic Policy. Palgrave Macmillan, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-1244-5_7
- S. Demirbas. (1999), Cointegration Analysis-Causality Testing and Wagner's Law The Case of Turkey, 1950-1990, Department of Economics, University of Leicester, Discussion Papers in Economics.
- Samudram, M. ve Mahendhiran, N. ve Santha, V. (2009), Keynes and Wagner on government expenditures and economic development: The case of a developing economy, Empirical Economics, Sayı: 36, s. 697–712.
- Selen, U. ve Eryiğit, K. (2009). Yapısal Kırılmaların Varlığında Wagner Kanunu Türkiye için Geçerli Mi?. Maliye Dergisi, Sayı: 156, s. 177-198.
- Singh, B. ve Sahni, B. (1984). Causality Between Public Expenditure and National Income, The Review of Economics and Statistics, Cilt: 66, Sayı: 4, s. 630-644.
- Solow, M. Robert (1956), A Contribution to the Theory of Economic Growth, Quarterly Journal of Economics, Cilt: 70, Sayı: 1, s. 65-94.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (2011), Ekonometriye Giriş (Çeviren Prof. Dr. Bedriye Saraçoğlu). Ankara: Efil Yayınevi.
- Stokey, N. ve Rebelo, S. (1995), Growth Effects of Flat-rate Taxes, Journal of Political Economy, Sayı: 103, s. 519-550.
- Temiz, D. (2008), Türkiye’de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1960 – 2006, 2. Ulusal İktisat Kongresi, İzmir.
- Uysal, D. ve Mucuk, M. (2009), Türkiye Ekonomisinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt: 46, Sayı: 527, s. 39-48.
- Uzoma-Nwosu, D. C. (2018), The causality between economic growth and government expenditure in Nigeria, Review of Innovation and Competitiveness, Cilt: 4, Sayı: 4, s. 5-21.

- Wagner, A. (1883), Three Extracts on Public Finance, R.A. Musgrave ve A.T. Peacock (der.), Classics in the Theory of Public Finance, London: Macmillan, s. 1-15.
- Yamak, N. ve Küçükkale, Y. (1997), Türkiye’de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi, İktisat İşletme ve Finans, Cilt: 12, Sayı: 131, s. 5-15.
- Yavuz, H. ve Furkan B. (2015), Türkiye’de Uluslararası Ticaret ve Muamelelerden Alınan Vergi Gelirleri- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Frekans Nedensellik Analizi, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 45-55.
- Yıldız, F. ve Sarısoy, S. (2012), OECD ülkelerinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine ampirik bir çalışma, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 33, Sayı: 2, s. 517- 540.
- Yılmaz, F. ve Tezcan, N. (2007), Vergi Hasılatı ve Sabit Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Olan Etkisi: Ekonometrik Bir İnceleme, 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, Malatya.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.09.2021 ✓Accepted/Kabul:22.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.979099

Araştırma Makalesi/ Research Article

Soydaş, M. E. ve Gürler, M. (2022). "Gastronomi Şehri Paydaşlarının Şarap Turizmine Yönelik Bakış Açılırları- Hatay Örneği" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 179-194.

GASTRONOMİ ŞEHİRİ PAYDAŞLARININ ŞARAP TURİZMİNE YÖNELİK BAKIŞ AÇILARI- HATAY ÖRNEĞİ*

M. Emin SOYDAŞ**, Mehmet GÜRLER***

Öz

Gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilen şarap turizmi hitap ettiği kitle sebebiyle ülkeler için önemli bir turizm çeşidi olarak görülmektedir. Tarih boyunca Hatay, kültür, inanç ve gastronomi açılarından dikkat çeken bir şehir olmuştur. 2017 yılında UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı kapsamında gastronomi şehri seçilen Hatay'da şarap üretimi de yapılmaktadır.

Bu çalışma ile gastronomi şehri paydaşlarının şarap turizmine yönelik bakış açılarını belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma bölgesi Hatay ili seçilmiştir. Bu anlamda Hatay'da bulunan paydaşlarla mülakat tekniği kullanılarak görüşülmüştür. Görüşülen paydaşlar; seyahat acentaları, kamu görevlileri, oteller, turist rehberleri, üreticiler ve sivil toplum kuruluşudur. Görüşmeler 26 katılımcı ile yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ortak olarak 4 soru sorulmuştur. 9 soru ise paydaşların niteliğine göre sorulmuştur. Katılımcılara ortak sorulan 4 soruya içerik analizi tekniği uygulanmıştır. Diğer 9 soruya ise betimsel analiz tekniği tercih edilmiştir. Araştırma sonucunda şarap turizmine yönelik tanıtım eksikliği, altyapı yetersizliği, pazarlama faaliyetleri eksiklikleri olduğu ortak görüş olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın sonuçlarından bir tanesi de Hatay'ın gastronomi yönünden zengin mutfağıyla şarabın birlikte pazarlanabileceğini belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şarap turizmi, Üzüm bağı, Gastronomi turizmi, Hatay.

GASTRONOMY CITY STAKEHOLDER'S PERSPECTIVES TO WINE TOURISM-CASE OF HATAY

Abstract

Wine Tourism is evaluated within the scope of gastronomic tourism and it is seen as an important type of tourism for countries due to its audience. Throughout history, Hatay has been a remarkable city in terms of culture, belief and gastronomy. Hatay was selected as a gastronomy city within the scope of UNESCO Creative Cities Network in 2017 and wine production is also carried out in Hatay.

This study aims to reveal the perspectives of gastronomy city stakeholders towards wine tourism. Hatay province was chosen as the research region. In this sense, the stakeholders in Hatay were interviewed using the interview technique. Stakeholders interviewed; Travel Agencies, Public Officials, Hotels, Tourist Guides, Producers and Civil Society Organization. The interviewers were conducted face to face with 26 participants. In the study, descriptive analysis technique and content analysis technique were used among the qualitative analysis methods. Stakeholders were asked 4 questions in common. 9 questions were asked according to the quality of the stakeholders. Content analysis technique was applied to 4 common questions asked to the participants. Descriptive analysis technique was preferred to the other 9 questions. As a result of the research, it was revealed that there is a lack of publicity, infrastructure and marketing activities for wine tourism. One of the results of the study is stated that wine can be marketed together with the cuisine of Hatay rich in gastronomy.

Key Words: Wine tourism, Vineyard, Gastronomy tourism, Hatay.

*Bu makale Mehmet GÜRLER'in (2020). "Gastronomi Şehri Paydaşlarının Şarap Turizmine Yönelik Bakış Açılırları-Hatay Örneği", İskenderun Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm ve Otel İşletmeciliği Anabilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Emin Soydaş danışmanlığında tamamlanan yayımlanmamış yüksek lisans tezinden geliştirilerek üretilmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği, DENİZLİ.

e-posta: mesoydas@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-3584-7303>)

***Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Doktora Programı, İstanbul.

e-posta: mehmetgurler91@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-4622-3165>).

1. GİRİŞ

Turizm özellikle birkaç on yıl içerisinde dünyada hızla gelişen bir sektör haline gelmiştir. Ülkeler için turizm, ekonomik açıdan büyüme ve yüksek refah düzeyi konusunda önemli olarak görülmektedir (Bulut, 2006). Turizm gelişim sürecinin bir sonucu olarak, mevcut turistlerin kitle turizminden farklı zevk ve duygular hissedebileceği klasik anlayıştan uzaklaşmak istemesi farklı turizm türleri arayışına girmesine neden olmaktadır (Acır, 2010). Turizmin cezbedici unsurlarından biri bölgenin yiyecek ve içeceği olarak görülmektedir. (Macionis ve Cambourne, 2002). Bu bağlamda alternatif turizm çeşitlerinden biri olarak görülen gastronomi turizmi; bir bölgenin kültürü ve geçmişine ek olarak yiyecek ve içeceklerinin turistlerin deneyimlemesiyle oluşan bir turizm aktivitesi olarak tanımlanmaktadır (Akbaba ve Kendirci, 2016; Demir, 2011). Gastronomi turizmi de turizm çeşitleri içerisinde sürekli artan bir eğilime sahiptir. Turizm bölgelerinin kitle turizmine alternatif olarak düşündükleri turizm çeşitlerinin başında gelmektedir. Bunun en önemli sebebi yeme içme deneyimlerinin turistlerin destinasyon seçimlerinde etkili olduğunun düşünülmesidir. Gastronomi turizminden pay almak için destinasyonlar yeme, içme ve yöresel mutfak kültürlerini turistlerin isteklerine göre sunmaktadır (Işkın, 2020).

Gastronomi turizmi; şarap, bağcılık, şarap turizmi kavramlarını içermektedir (Hall vd., 2000; Ergüven, 2015). Türkiye sahip olduğu yöresel ve kültürel değerleriyle gastronomi turizmi yönünden önemli olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda Türkiye’den öne çıkan şehirler; Hatay, Adana, Mersin, Urfa ve Mardin’dir (Şahin ve Ünver, 2015; Susup, 2018). Şarap turizmi turistik bir ürün olarak gastronomi turizmi içerisinde değerlendirilmektedir (Ergüven, 2015). Şarap turizmi, şarap bölgelerinde meydana gelen gastronomi, kültür, sanat ve eğitim gibi deneyimleri içeren benzersiz bir turizm çeşidi olarak tanımlanmaktadır (Saayman ve Van Der Merwe, 2014). Türkiye’de şarap bölgeleri olarak görülen yerlerden bazıları şöyledir; Tekirdağ, Çanakkale, Kapadokya, Şirince vb. (Yıldız, 2009). Şarap turizminin istihdama ve bölge ekonomisine yönelik katkılarının olduğu görülmesi (Xu, vd. 2016) dolayısıyla önemli olarak görülmektedir. Şarap turizminde, şarap, yemekle birlikte pazarlanmaktadır (Macionis ve Cambourne, 2002). Bu açıdan yemekleriyle ünlü olan ve UNESCO tarafından 2017 yılında gastronomi şehri seçilen Hatay’da şarap bu anlamda yemeklerle pazarlanabileceği için önemli hale gelmektedir.

Uluslararası Üzüm ve Şarap Örgütü (OIV) 2019 yılında Dünya Şarapçılık ve bağcılığı ile ilgili rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre Türkiye’de şaraplık bağ alanı gittikçe küçülmektedir. 2014 yılında 502.000 hektar şaraplık bağ alanı var iken bu rakam 2018 de 448.00 hektara kadar düşmüştür. Şaraplık bağ alanlarının oranı ise; toplam bağ alanı içerisinde %6’dır. Üzüm üretimi konusunda ise Türkiye dünya sıralamasında 3,9 milyon ton üzüm üretimi yaparak 6. Sıradadır. Türkiye’nin şarap üretimi hacmi ise 1 milyon mhl’nin altındadır (OIV, bağcılık ve şarapçılık raporu, 2019). Türkiye’de şarap turizmi aktivite olarak önceleri bağ bozumu şeklinde yapılırken (Yıldız, 2009), Trakya ve Urla bağ rotaları ile beraber bağcılık turizmi de ilgi görmeye başlamıştır (Ergüven, 2015; Demirkol, Salha ve Cinnioğlu, 2016). Türkiye sahip olduğu doğal güzellikler ve bağcılık deneyimi ve kültürü ile şarap turizmi açısından potansiyelle sahip ülkeler arasındadır (Kıracı ve Şenol, 2017).

Uluslararası ve ulusal alanyazına bakıldığında şarap turizmine ilginin arttığı açık bir şekilde görülebilir. Bu çalışmalara bakıldığında, şarap turistlerinin şarap destinasyonlarını ziyaret amaçları ve algıları (Williams, 2001; Charters ve Ali Knight, 2002) turistlerin seyahat motivasyonlarında yemek, şarabın ve diğer faaliyetlerin yeri (Macionis ve Cambourne, 2002; Alant ve Bruwer, 2004; Olaru, 2012) şarap turist profilinin ortaya çıkarılması (Fountain ve Charters, 2015), yerel halkın şarap turizmine bakış açısı (Xu vd., 2016) bağın konumunun şarap turizmi açısından önemi (Kaddi ve Suklabaidva, 2014; Soontiens vd., 2018) ve şarap turistlerinin deneyimlerini paylaşmaya önem gösterdiği ifade edilmektedir (Brochado, Stoleriu ve Lupu, 2019). Ulusal alanyazında ise turistlerin seyahat motivasyonları (Sezer, 2006), bağ rotası işletmecilerinin şarap turizmi algıları (Ergüven, 2015), şarap turistlerinin şarap turizmine yönelik beklenti ve algıları (Bako, 2016), şarap turisti profili (Demirkol vd., 2016), yerel halkın şarap turizmine bakış açısı (Soydaş ve Gürler, 2019) şeklinde çalışmalara ulaşılmıştır.

Alanyazındaki çalışmalarda şarap turizmine ilginin arttığı, katılımcılarının profilinin yüksek olduğu, şarap turizminin gelir artırıcı etkisi olduğu sonuçlarına ek olarak Hatay bölgesinde şarap üretimi yapıldığı ancak turizm amaçlı kullanımının olmaması dolayısıyla paydaşların bu konu ile ilgili düşünceleri ve bölgeye katkı sağlayabileceği düşüncesi araştırmanın önemini belirtmektedir. Ulaşılan çalışmaların çoğunun turist bakış açısı ile ilgili olduğu ve sadece birinin bağ rotası işletmecileri bakış açısını incelediği (Ergüven, 2015) görülmüştür. Oysa diğer paydaşların da görüşlerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Zira işletmeler alanda birçok farklı kuruluş ile ilişki içindedir ve başarıları bu ilişkinin iyi yönetilmesi ile sağlanabilir (Ertuğrul, 2008). Paydaşlar sistemde birbirini tamamlayan ve destekleyen unsurlar olarak öne çıkarken, karşılıklı çıkar ilişkisi söz konusudur. Bu düşünceden hareketle bu çalışmasının amacı, gastronomi turizmi içerisinde değerlendirilen şarap turizmine Hatay’daki paydaşların

(seyahat acentaları, oteller, turist rehberleri, sivil toplum kuruluşu, şarap evleri ve bağ sahibi gibi üreticiler, kamu görevlileri gibi) bakış açısının tespit edilmesidir. Bu çalışma da birçok paydaşın şarap turizmi konusunda bakış açılarının öğrenilmesi bu anlamda fark yaratmaktadır. Hatay UNESCO tarafından 2017'de yaratıcı şehirler ağı kapsamında gastronomi şehri olarak seçilmiştir. Bağcılık ve üzüm üreticiliği Hatay'ın ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Şarap turizminin gerçekleştiği bölgelere ekonomik katkıları da dikkate alınarak bu çalışma Hatay ilinde gerçekleştirilmiştir.

2. Alanyazın Taraması

Alanyazın taramasında ana tema şarap turizmi olarak belirlenmiştir. Alanyazında şarap turizmi ile kaynaklar yer almaktadır.

Şarap turisti ile ilgili yapılan çalışmalar aşağıdaki gibidir;

Williams (2001) şarap turizmi destinasyonlarının gelişim aşamalarının incelendiği çalışmada; tarihsel açıdan kişilerin şaraphanelere ve şarap bağlarına olan ziyaret amaçlarını ve destinasyonların şarap temelli gelişimini incelemiştir. Çalışma sonucunda, şarap turistlerinin ilgi alanlarının şarap üretimi ve tesislerden değişime uğrayarak tercihlerden dolayı dönemsel şarap turizmi faaliyetlerinde eğlenceye yönelik aktivitelere ağırlık verdikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışma, şarap turistlerine hizmet sağlayacak yerlere şarap turizmini güçlendirecek alternatifler sağlanması gerektiğini önermektedir.

Charters ve Ali-Knight (2002) Avustralya'nın Margaret River ve Swan Valley olarak farklı iki bölgesinde şarap turistiyle alakalı çalışmalarında, 368 kişiye yapılmış, farklı şarap bölgelerini ziyaret eden şarap turistlerinin şarap turizmine yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar çıktığı anlaşılmaktadır. Bu farklar; şarap turistlerinin yaşlarına ve mesleklerine göre şarap turizmine yönelik algılarının değiştiğini sonucuna ulaşmışlardır. Turistlerde yaş oranı ve meslek niteliği yükseldikçe şarap turizmine yönelik algının ve motivasyonun olumlu şekilde arttığı ifade edilmektedir.

Alant ve Bruwer (2004) Motivasyonla alakalı faktörlere dikkat edildiğinde şarap turizmi yerlerine ve şarap bağlarında yapılacak turistik faaliyetleri araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, şarap turizmi alanlarının reklam faaliyetlerini arttırmaları, bilgilendirmenin fazla olduğu ve ulaşılabilirliğin fazla olması gibi kişilerin şarap turizmi motivasyonlarına katılımlarını pozitif yönde etkilediğine ulaşılmıştır.

Olaru (2012) Romanya'da yapılan şarap turizm faaliyetlerini, şarap turistleri, şarap rotaları üzerinden araştırmıştır. Çalışmada kişilerin şarap turist profilleri sınıflandırılırken, kişilerin şarap turizmiyle alakalı motive unsurları incelenmiştir.

Demirkol, Salha ve Cinnioğlu (2016) Trakya bağ rotasında yer alan işletmeleri ziyaret eden turistlerin profillerini ortaya koyan bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışma neticesinde bağ rotasını ziyaret eden turistlerin çoğunluğunun eğitim seviyelerinin yüksek olduğu ve büyük bir kısmının 36-45 yaş aralığında yer aldığını belirlemişlerdir. Çalışma neticesinde katılımcıların çoğunluğunun turlar vasıtası ile geldiği ve günü birlik turlar şeklinde ziyaretin gerçekleştiği ortaya konmuştur.

Bako (2016) çalışmada şarap turistlerinin Kula bölgesiyle alakalı şarap turizmi deneyimi öncesi ve sonrasında ki değerlendirmelerini karşılaştırmaktadır. Şarap turizmi deneyimi öncesi beklentilerinin düşük olduğu ancak deneyimden sonra beklentilerinin çok üstünde hizmet ve kaliteli ürünle karşılaştıkları belirtilmektedir. Şaraba ek olarak destekleyici unsurların önemli olduğu vurgulanmaktadır. Şarap turizmi deneyiminde konaklamanın da olması memnuniyeti arttırdığı ortaya çıkmaktadır.

Yeni Zelanda'da gerçekleştirilen çalışmada Y jenerasyonunun şarap turizmi açısından önemli bir potansiyel taşıdığını ileri sürmektedir. Y jenerasyonu ileriki yıllarda önemli bir turizm pazarı olarak değerlendirilmekte, yeni deneyimlere ve öğrenmeye istekli bir kuşak olarak görülmektedir. Y jenerasyonunun beklentilerini açıkça ortaya koyan, duyarlı, bireye yönelik ve esnek olan bir hizmet bekledikleri açıklanmaktadır (Fountain ve Charters, 2015).

ABD, Makedonya ve Fransa'da yapılan üç farklı çalışmanın ortak sonuçlarına göre; insan kaynaklarının, kişilere yönelik bilgilendirme unsurlarının, şarap turizm alanının çevre düzeninin, şarap üretilen yerin ziyaret edilmesinin en temel unsurları olarak öne çıkmaktadır. Şarap uzmanlarına göre şarap üretilen yerde görev yapanların bilgisi, becerisi, insanlara yakınlığı ve birden fazla dil bilmeleri önemli görülmektedir. Ek olarak şarap deneyimi esnasında ziyaret edenlerin deneyim hazzını arttıracak faaliyetlerin olmasının deneyime pozitif yönde etki sağlayacağı vurgulanmaktadır (Byrd vd., 2016; Brzovska, vd. 2017).

Portekiz’de yer alan Douro şarap bağlarına yönelik yapılan çalışmada turistler tarafından çevrimiçi olarak paylaşılan duyuşal deneyimlerinin ana temalarını belirlemeye çalışılmıştır. Araştırmada, TripAdvisor web sitesinde yayınlanan ve şarap otelleri işleten bölgesel şarap markalarının deneyimlerine yorumda bulunan 470 ziyaretçi incelemesiyle oluşturulmaktadır. Karışık içerik analizleri, yorumlardan beş duyu ile ilişkili ana temaları ortaya çıkarmaktadır. Sonuçlar 12 ana temayı içermektedir: şarap, manzara, spa, oda, otel, yemek, restoran, havuz, servis, Douro, lezzetli (yiyecek ve şarap) ve konfor. Kavramların çoğu görme ve tat ile bağlantılıdır, bunu işitme izler, dokunma veya kokudan bahseden birkaç inceleme vardır. Bu bulguların şarap turizmi için yönetsel etkileri de vardır, bu da duyuşal boyutların ziyaretçiler için nasıl unutulmaz deneyimler yarattığının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır (Brochado, Stoleriu ve Lupu, 2019).

Şarap turizminin ekonomik boyutlarıyla alakalı çalışmalar;

Macionis ve Cambourne (2002) Avustralya’da yer alan Canberra şehrinde yaptıkları çalışmalarında bir sektör olarak turizmin, yemek ve şarap ile birlikte çok yakın bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Canberra’nın sahip olduğu destinasyon imajı yemeğin önemli bir unsur olmasına ek olarak şarabın bununla beraber pazarlanabilme durumunun mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Yeni Zelanda’da gerçekleştirilen çalışmaya göre; bölgede bulunan şarap işletmecileri şarap turizm faaliyetinin eğlence unsuruna ek olarak tüketiciyi ilgilendiren diğer durumlarında çekici kılınması fikrini ileri sürmektedirler. Ankete katılanların şarap bölgelerini en çok ağızdan ağıza söylenti veya tavsiye şeklinde seçtiği görülmektedir. Ayrıca şarap turistleriyle kurulan olumlu ilişkinin mühim olduğu, şarap fiyat oranlarının artmasına rağmen satışı olumsuz etkilemediğine değinilmektedir (Alonso, 2005).

Amerika Birleşik Devletleri sınırları içerisinde yer alan Piedmont’da yapılan çalışmanın konusu iki şarap rotasında yaşayan yerel halkın şarap turizmiyle alakalı bakış açılarıyla ilgilidir. Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında; şarap turizminin çevrenin korunmasına ve çevre bilincinin artmasına katkı sağladığı görülmektedir. Kültürel kaynakları sahiplenen ve kullanan bir yapı içerisinde sürdürülebilirliğe de katkı sağlaması ise bir başka sonuç olarak ortaya konmaktadır. Bunların yanında ekonomik olarak ta bölgeye katkı sağlayan şarap turizmi yeni istihdam imkanları da yaratmaktadır (Xu, vd., 2016).

Hindistan’ın Maharaştra Eyaleti’nde gerçekleştirilen bu çalışmaya göre; şarap turizm alanının şehre yakınlığı günlük gelen ziyaretçi sayısını yükselttiği ileri sürülmektedir. Şehre yakınlığın altyapı sorunları, bağın genişlemesinde zorluklar, alana faaliyetler ekleme ve cazibesini olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir (Kaddi ve Suklabaidya, 2014)

Şarap turizm bölgelerine yönelik çalışmalar;

Sezer (2006) çalışmasında Bozcaada’nın turizm açısından gelişmesinde şarabın öneminden bahsederken, uzun dönemli turizm gelişimi açısından şarap turizminin destekleyici olarak önemli olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Ergüven (2015) çalışmasında şarap turizmi ile gastronomi özel ilgi turizmi kapsamında ele alınmıştır. Trakya Bağ Rotasında yer alan 12 şarap üreticisiyle yapılan görüşmelerde, Trakya Bağ Rotasının gelişimi için lazım olan destek unsurlarının sağlanması ve mevcut olan rotalara eş rotalar yaratmanın turistik bölgelerin gelişimine katkısı incelenmiştir.

Hatay’ın Antakya ve Samandağ ilçelerinde yapılan şarap turizmine yerel halkın bakış açısını belirlemek için yapılan çalışmanın sonucuna göre; yerel halkın şarap turizmine yönelik olumlu tutum içinde oldukları görülmektedir. Yerel halkın sahip olduğu olumlu görüşten hareketle şarap turizminin bölgede geliştirilebileceği ifade edilirken tanıtım ve faaliyet alanının genişletilmesinin uygun olacağı ifade edilmektedir. (Soydaş ve Gürler, 2019).

3. Yöntem

Hatay’da şarap turizmine paydaşların bakış açısının belirlenmesini amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma tasarımı tercih edilmiştir. Verilerin toplanması için Görüşme Tekniği kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizi için Betimsel Analiz Tekniği ve İçerik Analizi Tekniği kullanılmıştır. Katılımcılara toplam 13 soru sorulmuştur. Sorulan 13 sorunun 4 tanesi tüm katılımcılara, 9 tanesi ise kişiye göre sorulmuştur. Katılımcılara sorulan 4 sorunun analizi için içerik analizi uygulanmıştır. Geriye kalan 9 soru için ise betimsel analiz tekniği uygulanmıştır.

Nitel araştırmalarda, nitel veri toplama tekniklerinden çoğunlukla gözlem, görüşme, doküman ve söylev analiz tekniği gibi teknikler kullanılmaktadır. Bununla beraber insana ait algı ve durumların, sosyal gerçeklikte ve doğal ortamında derinlemesine irdelenmesinin temel alındığı bütüncül olan bir bakış açısına da sahip olmaktadır (Hatch, 2002; Merriam ve Grenier, 2019). Nitel araştırmalarda sadece görüşmeyle alakalı veri elde edilmesine ek olarak, sonuçların literatür taraması ve gözlem gibi ek yöntemlerle beraber desteklenip ortaya konulması, nitel verilerin güvenilirliğinin artırılmasına katkıda bulunmaktadır. Toplamda kaç soru olduğu, kaç kişiyle ve kimlerle yapıldığı, nerede ve ne zaman yapıldığı gibi ölçütler nitel araştırma yöntemlerinde güvenilirlik için temel olarak görülmektedir (Değışgel, 2018).

Nitel araştırma yöntemlerinde üç teknik bulunmaktadır. Bunlar betimsel analiz, betimsel ve sistematik analiz ve içerik analizidir (Altunışık vd., 2010).

Betimsel analiz; nitel veri setinden yola çıkılarak detaylı ayrıştırmaya gereksinim duyulmayan verilerin analizinde kullanılmaktadır. Betimsel analiz tekniğinde görüşme yapılan kişilerden veriler alındığı şekilde değiştirilmeden aktarılmaktadır. Ek olarak elde edilen veriler, önceden belirlenmiş olan başlıklar altında özetlenerek ardından yorumlanmaktadır (Miles ve Huberman, 1994). İçerik analizi ise elde edilen verilerin daha detaylı incelenmesi ve açıklanması amacıyla kavram, tema ve kategorilere ulaşmayı amaçlayan bir veri analiz tekniğidir. İçerik analizinde, odaklanılan şey toplanan verilerdir. Veri setin de sık olarak tekrar edilen veya katılımcının yoğunlaştığı olay ve olgulardan kodlar oluşturulur. Kodlardan kategorilere ve kategorilerden de temalar oluşturulur. Özetle birbirine benzeyen ve yakın olan kodlar, kategoriler ve temalar çerçevesinde toplanarak yorumlama yapılır. İçerik analizinde katılımcıların görüş ve düşünceleri sistemli bir şekilde ayrıştırılmaktadır (Bengtsson, 2016; Crabtree ve Miller, 1999; Merriam ve Grenier, 2019).

Araştırma verilerinin toplanması için “ Paydaşların Şarap Turizmine Bakış Açısına İlişkin Görüşme Formu” adlı yarı yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak, anlaşılır, yönlendirme olmadan hazırlanmış görüşme soruları açık uçlu olarak oluşmaktadır. Görüşme sorunları alanyazın taramasındaki bazı çalışmalardan (Alant ve Bruwer 2004; Ergüven, 2015; Xu ve diğerleri, 2016) esinlenerek oluşturulmuş, uzman görüşünün ardından öneriler doğrultusunda son halini almıştır.

Araştırma verileri 16 Eylül 2019 ile 10 Ocak 2020 tarihleri arasında elde edilmiştir. Sivil Toplum Kuruluşu ve Kamu Görevlileri ile 23 Eylül 2019 tarihinde görüşmeler sağlanmıştır. Üreticiler ile 25 Eylül 2019, 5 Profesyonel Turist Rehberleriyle 20 Kasım 2019 diğer 5 Turist Rehberiyle de 10 Ocak 2020 tarihinde görüşmeler sağlanmıştır. Görüşmelere randevulu gidildiği için katılımcılar içerik hakkında önceden bilgi sahibi oldukları düşünülerek, görüşme öncesinde içerik hakkında kısa bir bilgilendirme yapılarak mülakatın kayıt altına alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca herhangi bir zamanda isterlerse mülakatı sonlandırabilecekleri belirtilmiştir.

Nitel çalışmaların geçerlilik ve güvenilirliği nicel çalışmalardan farklı olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013; Arastaman, Öztürk Fidan ve Fidan, 2018). Nitel araştırmalarda Lincoln ve Gruba (1986) geçerlilik güvenilirlikten öte inandırıcılık kavramının önemli olduğunu belirtmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). İnanırıcılık kriterleri olarak: inanılrlık, güven duyulabilirlik, onaylanabilirlik ve aktarılabirlik şeklinde belirtmişlerdir (Arastaman, Öztürk Fidan ve Fidan, 2018). Creswell’e göre (2003) bu kriterlerden en az bir ya da daha fazlasının sağlanması yeterlidir (Başkale, 2016). Ayrıca görüşmenin kaç kişiyle ve kimlerle yapıldığı, nerede ve ne zaman gerçekleştiği, toplamda kaç soru sorulduğu gibi ölçütlerin inandırıcılığı artırdığı ifade edilmektedir (Saldamlı, 2016). İnanılrlığı artırmak için görüşmeler kayıt altına alınmış ve aynı zamanda not tutulmuş, görüşme bitiminde tutulan notlar katılımcıya okunarak teyit alınmıştır.

3. 1. Araştırmanın Örnekleme

Bu araştırmanın evreni Hatay ili Antakya yöresindeki ‘Gastronomi Şehri Paydaşlarının Şarap Turizmine Yönelik Bakış Açıları’ isimli konuyla ilgili Paydaşlar altında yer alan; Kamu Görevlileri, Üreticiler (Şarap evleri ve bağ sahibi yöneticisi), Sivil Toplum Kuruluşu, Oteller, Turist Rehberleri, Seyahat Acentalarıdır.

Bu çalışmada Amaçlı Örnekleme Yöntemi kullanılarak araştırma sorularına yanıt verecek kişilerle yüz yüze görüşme yapılmıştır. Amaçlı Örnekleme; araştırmanın amacından yola çıkılarak sistemli ve rastgele bir şekilde seçilmiş olan durum örneklerinin sınıflandırılmasıdır (Marshall ve Rossman, 2014). Araştırmacı rastgele yöntemleri kullanarak evrenden bir örneklem grubu seçmekte ve sonra bu grup içerisinde araştırmaya en çok katkı sağlayacağını düşündüğü daha küçük bir alt grup belirlemektedir (Tashakkori ve Teddlie, 2010).

Veri doygunluğu nitel araştırma da veri toplama esnasında önemli olmaktadır. Veri doygunluğundan kasıt örneklemin büyüklüğü veya katılımcı sayısıdır. Ancak veri doygunluğunun sayılarla ilgisi yoktur, verilerin

derinliğiyle yakından alakalıdır (Burmeister ve Aitken, 2012). Veri doygunluğunun sağlanması için katılımcıların sayısı değil, verinin zengin ve yoğun olmasını önemlidir. Verilerin zengin olması niteliği belirtirken, yoğun veri niceliği belirtir. Zengin veri çok aşamalı, çetin, detaylı veriyken, yoğun veri çok sayıda veri demektir. (Fusch ve Ness, 2015). Veri toplama yöntemlerinden biri olan derinlemesine görüşmeler de örneklem büyüklüğü yaklaşık 30 kişi olarak kabul edilmektedir (Başkale, 2016). Bu çalışmada da Hatay ilinde toplam 26 kişi ile görüşülmüştür. Böylece örneklem büyüklüğü yaklaşık olarak yeterli olduğu söylenebilir.

4. Analiz ve Bulgular

Katılımcılar analiz ve bulgular sürecinde kodlar ile ifade edilmiştir. Çizelge 1 katılımcıların kodlamaları, demografik özellikleri ve görüşmelerin sürelerini göstermektedir. Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde; 26 katılımcının 18'i erkek, 8'si ise kadındır. Katılımcıların 25-55 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Eğitim düzeylerine bakıldığında 24'ünün lisans, 2'sinin ise ön lisans mezunu, olduğu görülmektedir. Görüşme süreleri de çizelgede de görüldüğü üzere farklılık göstermekle beraber en uzun süren görüşme 27 dakika ile Üretici 2 ile gerçekleşirken, en kısa süren görüşme ise Otel 3 (Ön büro müdür yardımcısı ile gerçekleşmiştir.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri ve görüşme süreleri

Katılımcılar	Kod	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Görüşme süresi (dk)
Kamu Görevlisi	KG1	E	47	Lisans	Kamu Görevlisi	14:24
Kamu Görevlisi	KG2	E	33	Lisans	Belediye Görevlisi	13:50
Sivil Toplum Kuruluşu	STK1	E	55	Lisans	Dernek Başkanı	10:22
Üretici	Ü1	E	27	Lisans	Satış ve Pazarlama Yöneticisi	25:10
Üretici	Ü2	E	30	Ön Lisans	İşletmeci	27:00
Üretici	Ü3	E	25	Ön Lisans	İşletmeci	25:59
Seyahat Acentesi	SA1	K	54	Lisans	Yönetici	26:22
Seyahat Acentesi	SA2	K	38	Lisans	Yönetici	22:03
Seyahat Acentesi	SA3	E	25	Lisans	Yönetici	21:10
Seyahat Acentesi	SA4	E	32	Lisans	Yönetici	21:29
Seyahat Acentesi	SA5	K	40	Lisans	Yönetici	21:50
Otel	O1	E	37	Lisans	Ön Büro Şefi	09:04
Otel	O2	E	30	Lisans	Ön Büro Şefi	10:24
Otel	O3	K	34	Lisans	Ön Büro Müdür Yardımcısı	08:05
Otel	O4	E	45	Lisans	Ön Büro Şefi	09:50
Otel	O5	E	36	Lisans	Ön Büro Şefi	12:10
Turist Rehberi	TR1	E	25	Lisans	Turist Rehberi	20:20
Turist Rehberi	TR2	K	32	Lisans	Turist Rehberi	20:56
Turist Rehberi	TR3	K	32	Lisans	Turist Rehberi	19:12
Turist Rehberi	TR4	E	28	Lisans	Turist Rehberi	22:00
Turist Rehberi	TR5	E	24	Lisans	Turist Rehberi	24:49
Turist Rehberi	TR6	E	38	Lisans	Turist Rehberi	25:04
Turist Rehberi	TR7	K	50	Lisans	Turist Rehberi	25:27
Turist Rehberi	TR8	K	45	Lisans	Turist Rehberi	25:06
Turist Rehberi	TR9	E	30	Lisans	Turist Rehberi	20:40
Turist Rehberi	TR10	E	29	Lisans	Turist Rehberi	18:09

Paydaşlar ile yarı yapılandırılmış görüşme soruları ve hangi soruların kimlere sorulduğu aşağıda yer almaktadır. Görüşme soruları hazırlanırken araştırma yöntemlerine bağlı kalarak anlaşılması kolay, yönlendirmeye meyilli olmayacak şekilde sorular sorulup cevaplar alınmaya gayret gösterilmiştir.

Ortak olarak sorulan sorular;

- 2017 yılında gastronomi şehri olarak seçilen Hatay'da şarap turizminin gelişebilmesi konusunda ki fikirleriniz nelerdir?

- Hatay kendine özgü bir şarap üretip markalaşabilir mi? (Süryani, Ermeni, Şirince vb. gibi)
- Şarap turizminin tanıtımı konusunda ne düşünüyorsunuz?
- Hatay'da bulunan tek şaraplık üzüm bağı daha önce duydunuz mu? Bu üzüm bağı şarap turizmine kazandırılarak bir rotaya dönüştürülebilir mi?

Paydaşlara yönelik olarak sorulan sorular;

- “Hatay, gastronomi şehri olmasına rağmen sizce neden sadece yemekleriyle ön plana çıkmaktadır” (STK1, KG1, KG2).
- Şarap turizmine gerekli yatırımların yapılması konusunda düşünceleriniz nelerdir? (KG1, KG2).
- Şarap turizmine turistlerin ilgilerinin nasıl olacağıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir? (SA, TR)
- Hatay'daki şaraplık üzüm bağı şarap turizmine kazandırıldıktan sonra Hatay'a düzenlenen turlarla ilgili buna yer vermeyi düşünüyor musunuz? (SA).
- Hatay dışında şarap turizmine yönelik turlarınız var mı? (SA).
- Turlarınızda turistler bölgeye özgü şarap konusunda ilgileri nasıl veya bu anlamda soruları oluyor mu? (TR).
- Şaraplık üzüm bağında şarap turizm aktiviteleri var mı? Varsa nasıl yapılıyor? (Ü1)
- Şaraplık üzüm bağında yetişen üzümlerden elde edilen şarap nerede veya nerelerde satılıyor? (Ü1)
- Şaraplık üzüm bağından üretilen üzümlerin şarap evlerinde satışı konusunda düşünceleriniz nelerdir? (Ü1, Ü2, Ü3).

Tüm katılımcılara sorulan 4 sorunun ilki 2017 yılında gastronomi şehri olarak seçilen Hatay'da şarap turizminin gelişebilmesi konusunda ki fikirleriniz nelerdir? Bu soruya verilen cevaplara içerik analizi tekniği uygulanmıştır. Analiz sonucunda Bölge Gelişim ana kategorisi oluşturulmuş, oluşturulan kategoriden 2 alt kategori belirtilmiştir. Oluşturulan 2 alt kategoriden de verilen cevaplar doğrultusunda kodlar oluşturulmuştur.

Çizelge 2. Şarap Turizmi Bölge Gelişim Kategorisi

Kategori	Alt Kategori	Kod	Σi	Σ (40)	%
Bölge Gelişimi	Gelişim Engeli	Tanıtım Eksik	11	23	57,5
		Bilgilendirme Yok	6		
		Rakı Ön Planda	4		
		Altyapı Eksik	1		
		Ruhsat Alma Sorunu	1		
	Gelişim Önerisi	Üretim Yapılmalı	4	17	42,5
		Yatırım Yapılmalı	3		
		El Yapımı Şaraba Önem Verilmeli	3		
		Şarap Tadım Etkinlikleri Yapılmalı	3		
		Şarap Yemeklere Tamamlayıcı	2		
		Şarap Turizmi Gelişebilir	2		

Çizelge 2'de 'Gelişim Engeli' alt kategorisinde tanıtım eksik, bilgilendirme yok, rakı ön planda, altyapı eksik, ruhsat alma sorunu kodları yer almıştır. 'Gelişim Engeli' alt kategorisi şarap turizminde bölge gelişimine engel görülen ifadeler olarak belirtilebilir. Katılımcılar çoğunlukla tanıtım eksik bulgusuna değinmişlerdir. Daha sonra ise bilgilendirme yok bulgusuna değinmişlerdir. Bunları rakı ön planda bulgusu takip etmiştir. Oluşturulan kodlardan öncelikle tanıtım eksik koduna yönelik örnekler aşağıdaki gibidir; (TR: Turist Rehberi, O: Otel)

TR8: “Şarap turizminin gelişebilmesi için öncelikle tanıtım yapılmalıdır. Çünkü bu anlamda yeterli tanıtım ve bilgilendirme yok.”, TR9: “Bölge de gelişebilmesi için tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmelidir. Çünkü tanıtımın eksik olduğunu düşünüyorum.”, O1: “Gelişebilmesi için tanıtımın artırılması gerekiyor ancak gelişebilmesinin zor olduğunu düşünüyorum.”, O3: “...Şarap turizminin gelişebilmesinin önündeki engellerin fazla olduğunu düşünüyorum. Bunların başında da tanıtım ve bilgilendirme eksikliği geliyor.”

Tanıtım eksik kodundan sonra ikinci sırada olan bilgilendirme yok koduyla ilgili örnekler aşağıdaki gibidir; (TR: Turist Rehberi)

TR2: “Turist rehberlerinin Hatay’da gerçekleştirdiği turlarda şarap turizmine yönelik bilgilendirmelerini arttırmaları, ilgili turistleri yönlendirmelerinin faydalı olacağını düşünüyorum.”, TR4: “Turistlerden önce yerel halk bilgilendirilmeli, tanıtıma önem verilmelidir. Ayrıca şarap turizmi için gereken desteğin verilmesi gerek diye düşünüyorum.”

Gelişim engeli alt kategorisinde yer alan üçüncü kod rakı ön plandadır kodudur. Rakı ön plandadır koduyla ilgili örnekler aşağıda gösterilmektedir; (SA: Seyahat Acentesi)

SA1: “Bölge de şarap yerine rakının daha çok ön planda olduğunu düşünüyorum. O yüzden gelişebilmesinin zor olduğunu düşünüyorum.”, SA2: “Şarap bölge de yaygın bir içecek değil. Rakı çok daha ön planda ancak şarap üretimine yönelim olursa gelişeceğini düşünüyorum”

Bölge Gelişim Kategorisi’nin diğer alt kategorisi ‘Gelişim Önerisidir’. Gelişim önerisi alt kategorisinde katılımcılar çoğunlukla ‘üretim yapılmalı’ koduna değinmişlerdir. Gelişim Önerisi alt kategorisi katılımcıların şarap turizminin bölge gelişimine yönelik gelişim önerileri olarak ifade edilebilir. Katılımcıların değindikleri diğer kodlar ise ikinci sırada ‘yatırım yapılmalı’, üçüncü ‘el yapımı şaraba önem verilmeli’, dördüncü ise ‘şarap tadım etkinlikleri yapılmalı’, beşincisi ‘şarap yemeklere tamamlayıcı’, son olarak ‘şarap turizmi gelişebilir’ kodları olmaktadır.

Gelişim önerisi alt kategorisinin ilk kodu ‘üretim yapılmalı’ kodu ile ilgili örnekler aşağıda yer almaktadır; (STK: Sivil Toplum Kuruluşu, Ü: Üretici)

STK1: “Öncelikle üretimin artırılması gerektiğini düşünüyorum. Tanıtımlar da önemli ancak üretim artmadığı sürece yapılacak tanıtımlar yetersiz kalacaktır.”, Ü1: “Fabrikasyon şarap üretimine yönelim olduğu için el yapımı şarapların ön plana çıkmıyor. Şarap turizminin gelişebilmesi için yöresel ve el yapımı butik şarap üretiminin artmasının gerektiğini düşünüyorum.”

Gelişim önerisi alt kategorisinin ikinci kodu ‘yatırım yapılmalı’ kodu ile ilgili örnekler aşağıda yer almaktadır; (SA: Seyahat Acentesi, TR: Turist Rehberi)

SA4: “Her şeyden önce halk bilgilendirilmeli ve tanıtım ön plana çıkarılmalıdır. Ancak bunun içinde yatırımlar yapılmalı diye düşünüyorum.”, TR5: “Yerel halk bilinçlendirilmeli ve gerekli yatırımlar yapılmalıdır. Ek olarak bilgilendirme yok. Şu an için gelişebilmesinin zor olduğunu düşünüyorum”

Gelişim önerisi alt kategorisinin üçüncü kodu ‘el yapımı şaraba önem verilmeli’ koduna yönelik örnekler aşağıda görülmektedir; (Ü: Üretici, O: Otel).

Ü1: “Fabrikasyon şarap üretimine yönelim olduğu için el yapımı şarapların ön plana çıkmıyor. Şarap turizminin gelişebilmesi için yöresel ve el yapımı butik şarap üretiminin artmasının gerektiğini düşünüyorum”, O3: “Bazı turistlerin ilgileri var. Özellikle el yapımı ve yerli şarapla ilgili sorular alıyoruz. Ancak bununla ilgili doğru yönlendirme sağlamak zor oluyor. Şarap turizminin gelişebilmesinin önündeki engellerin fazla olduğunu düşünüyorum. Bunların başında da tanıtım ve bilgilendirme eksikliği geliyor.”

Gelişim önerisi alt kategorisinin dördüncü kodu ‘şarap tadım etkinlikleri yapılmalı’ koduyla ilgili örnekler aşağıdaki gibidir; (SA: Seyahat Acentesi, TR: Turist Rehberi)

SA5: “şarap turizminin gelişimi için öncelikle belirli bir markanın üzerinden gidilmeli ve tadım yerleri arttırılmalı diye düşünüyorum.”, TR3: “Şarap turizminin gelişmesi için düzenlenen turlarda şarap tadım faaliyetlerine daha çok yer verilmesinin önemli olduğunu düşünüyorum”, TR7: “Şarap turizminin gelişmesi konusunda tanıtıma ek olarak tadım faaliyetlerine yer verilmelidir.”

Katılımcıların hepsine yöneltilen ikinci soru Hatay kendine özgü bir şarap üretip markalaşabilir mi? (Süryani, Ermeni, Şirince vb. gibi) sorusuna içerik analizi tekniği uygulanmıştır. Aşağıdaki çizelge 2’de Bölgeye Özgü Şarap Üretme ve Markalaşma Kategorisi ve kodları yer almaktadır.

Çizelge 3. Bölgeye Özgü Şarap Üretme ve Markalaşma Kategorisi

Kategori	Kod	Σi	Σ (40)	%
Üretim ve Markalaşma	Evet, üretip markalaşabilir	20	40	100
	Barburi markalaşabilir	10		
	Hayır, üretip markalaşamaz	6		
	Yemekler Ön Planda	2		
	Kültürel ve Tarihi Özellikler Ön Planda	2		

Çizelge 3’de görüldüğü üzere, Üretim ve Markalaşma Kategorisi adıyla verilen cevaplar doğrultusunda oluşturulan kodlar ise ‘evet, üretim markalaşabilir’, ‘barburi markalaşabilir’, ‘hayır, üretim markalaşamaz’, ‘yemekler ön planda’, ‘kültür ve tarihi özellikler ön planda’ olmak üzere 5 kod oluşturulmuştur. Katılımcılar çoğunlukla bölgeye özgü şarap üretme ve markalaşma konusunda ‘evet, üretim markalaşabilir’ bulgusuna değinmişlerdir. İkinci olarak ‘barburi markalaşabilir’ bulgusuna değinmişlerdir. Katılımcılar üçüncü olarak ‘hayır, üretim markalaşamaz’ bulgusuna değinmişlerdir. Dördüncü olarak ‘yemekler ön planda’ bulgusuna, son olarak da ‘kültür ve tarihi özellikler ön planda’ bulgusuna değinmişlerdir.

Oluşturulan kodlardan öncelikle ‘evet, üretim markalaşabilir’ koduna yönelik örnekler aşağıdaki gibidir;

STK1: “Evet, elverişli bağların işlenerek Hatay kendine özgü şarabı üretebilir, Hatay markasıyla sunum ve tanıtım yapılabilir”, SA4: “Evet kesinlikle üretim markalaşabilir. Hatay’ın çoğu yemeği markalaşmıştır. Aynı şekilde de şarap konusunda da markalaşabilir”, TR10 “evet kesinlikle üretebilir. Hatay gastronomi anlamında başlı başına bir marka bu yüzden şarap turizmi konusunda da Kapadokya gibi markalaşabilir”

Üretim ve Markalaşma kategorisinden ikinci kod olan ‘barburi markalaşabilir’ koduna yönelik verilen cevaplar aşağıda örneklendirilmektedir;

SA1: “Evet, üretebilmesi için potansiyel taşıyor. Özellikle barburi üzüm türü üzerinden markalaşma mümkün olabilir.”, SA2: “Evet üretebilir ve markalaşabilir. Bu markalaşma da bölgeye özgü barburi üzüm türü kullanılarak olabilir.”, SA3: “Evet ve bu bölge barburi gibi özgün bir üzüm türüne sahip. Bunu en iyi şekilde değerlendirerek markalaşmanın önü açılabilir.”, Ü2: “Evet, Hatay özellikle barburi üzüm çeşidi üzerinden markalaşma sağlanarak şarap turizmi konusunda ön plana çıkan bölgeler arasına girebilir.”, TR1: “Evet, barburi üzüm çeşidi bu anlamda markalaşma aracı olarak görülebilir.”

Üretim ve Markalaşma kategorisinden üçüncü kod olan ‘hayır, üretim markalaşamaz’ koduna yönelik verilen örnekler aşağıda yer almaktadır; (TR: Turist Rehberi, O: Otel)

TR2: “Hayır ve markalaşma konusunda Hatay daha çok tarihi özellikleriyle ön planda olduğu için bunun olabileceğini düşünmüyorum”, O2, O3, O5: “Hayır, üretim markalaşamaz”

Tüm katılımcılara sorulan 4 sorudan üçüncüsü ‘şarap turizminin tanıtımı konusunda ne düşünüyorsunuz?’ Sorusuna verilen cevaplar içerik analizi tekniği uygulanmıştır. Bu anlamda verilen cevaplar analiz edilmiştir. Çizelge 4’te kategori, alt kategori ve kodlar yer almaktadır.

Çizelge 4. Şarap Turizmi Bölge Tanıtım Kategorisi

Kategori	Alt Kategori	Kod	Σi	Σ (36)	%
Bölge Tanıtımı	Tanıtım Faaliyetleri	Tanıtım Yetersiz	12	24	66,6
		Tanıtım İçin Uygun Ortam Var	8		
		Tanıtım Yok	4		
	Tanıtım Tavsiyesi	Sergi, Pazar ve Fuarlar	2	6	16,6
		İş birliği Olmalı	2		
		Merak Oluşturan Etkinlikler	1		
		Görsel ve İşitsel Medya	1		
	Bölgesel Durum	Yemekler Popüler	2	6	16,6
		Halk Sıcakkanlı	2		
		Künefe ve Döner Ön Planda	1		
		Alkole Karşı Ön Yargı	1		

‘Tanıtım faaliyetleri’ alt kategorisinde tanıtım yetersiz, tanıtım için uygun ortam var, tanıtım yok kodları yer almıştır. ‘Tanıtım faaliyetleri’ alt kategorisi şarap turizminde bölge tanıtımının durumunu içeren ifadeler olarak belirtilebilir. Katılımcılar çoğunlukla tanıtım yetersiz bulgusuna değinmişlerdir. Daha sonra ise tanıtım için uygun ortam var bulgusuna değinmişlerdir. Bunları, tanıtım yok bulgusu takip etmiştir.

Oluşturulan kodlardan öncelikle tanıtım yetersiz koduna yönelik örnekler aşağıdaki gibidir; (TR: Turist Rehberi, O: Otel, Ü: Üretici)

TR10: *“Tanıtım yetersiz.”*, O4: *“Tanıtımlar konusunda ilgilenenlere tadımlar yaptırılabilir ancak yeterli tanıtım maalesef yok”*, TR9: *“Tanıtımın etkin olmadığını düşünüyorum.”*, Ü1, Ü2: *“Tanıtım yetersiz hatta hiç yok.”*

Tanıtım faaliyetleri alt kategorisinin ikinci kodu tanıtım için uygun ortam var bulgusu olmuştur. Bu koda yönelik örnekler aşağıda yer almaktadır; (TR: Turist Rehberi, Ü: Üretici)

Ü3: *“Tanıtım konusunda elimizden geleni yapıyoruz ancak şarap turizmi konusunda henüz çok yeni bir bölge olduğu için zamanla tanıtımların gelişeceğini düşünüyorum.”*, TR1: *“Bölgenin potansiyel taşıdığını düşünüyorum ancak bu potansiyelin değerlendirilmesi için gerekli tanıtımlar yapılmalı.”*, TR6: *“Bölge tanıtıma uygun bir yer ancak bu anlamda adım atılmıyor.”*

Tanıtım faaliyetleri alt kategorisinin üçüncü kodu tanıtım yok bulgusu olmuştur. Bu koda yönelik örnekler aşağıda yer almaktadır; (SA: Seyahat Acentesi, O: Otel)

SA1: *“Tanıtımın olmadığını düşünüyorum. Bu büyük bir eksiklik.”*, O2, O3, O5: *“Tanıtımlar neredeyse yok”*.

Bölge tanıtım kategorisinde yer alan ikinci alt kategori ise tanıtım tavsiyesi alt kategorisidir. Bu alt kategori katılımcıların bölgenin tanıtımına yönelik tavsiyelerini içeren bulgulardan oluşmaktadır. Tanıtım tavsiyesi alt kategorisinin ilk kodu sergi, pazar ve fuarlar kodudur. Bu koda yönelik örnek aşağıda yer almaktadır; (SA: Seyahat Acentesi)

SA3: *“Tanıtımın yetersiz olduğunu düşünüyorum. Bazı pazar ve fuarlarda tanıtım yapılmalı ancak potansiyelin değerlendirilmesi için bunun bireysel tanıtımdan öte genellenmesi gerektiğini düşünüyorum.”*

Tanıtım tavsiyesi alt kategorisinde yer alan ikinci kod ise iş birliği olmalı kodudur. Bu koda yönelik örnekler aşağıda yer almaktadır; (TR: Turist Rehberi)

TR4: *“...Şarap turizmi de böyle bir ortamda tanıtımla ön plana çıkabilir. Tanıtım içinde herkesin iş birliği içinde olması ve teşvik edici bir rol oynaması gerektiğini düşünüyorum.”*, TR5: *“Tanıtım için herkesin iş birliği içinde olması ve teşvik edici bir rol oynaması gerektiğini düşünüyorum.”*

Bölge tanıtım kategorisinde yer alan üçüncü alt kategori ise bölgesel durum alt kategorisidir. Bu alt kategori katılımcıların bölgenin durumuna yönelik düşüncelerini içeren bulgulardan oluşmaktadır. Bölgesel durum alt kategorisinin ilk kodu yemekler popüler kodudur. Bu koda yönelik örnek aşağıda yer almaktadır; (SA: Seyahat Acentesi)

SA2: *“Tanıtımın olduğunu ancak oldukça eksik olduğunu düşünüyorum. Bölgede yoldan insanlara sorsanız kaç kişi şaraplık üzüm bağı olduğunu, bu bağdan şarap üretildiğini, bölgenin potansiyel taşıdığından haberdardır? Bence çoğunun haberi yoktur. Tanıtım ve reklam eksikliğinden dolayı insanlar sadece yemeklerden haberdarlar.”*

Bölgesel durum alt kategorisinin ikinci kodu halk sıcakkanlı kodudur. Bu koda yönelik örnek aşağıda yer almaktadır; (TR: Turist Rehberi)

TR3: *“Bölge halkı sıcakkanlı ve turist seviyor. Bu ortamdan yola çıkılarak tanıtım etkili olabilir.”*

Bölgesel durum alt kategorisinin üçüncü kodu künefe ve döner ön planda kodudur. Bu koda yönelik örnek aşağıda yer almaktadır; (TR: Turist Rehberi)

TR7: *“Künefe, döner gibi lezzetlerin popülerleştiği gibi şarapta bu lezzetlere katılabilir. Bu anlamda tanıtım yapılabilirse etkili olabilir.”*

Tüm katılımcılara sorulan 4 sorudan dördüncü ve sonuncusu ‘Hatay’da bulunan tek şaraplık üzüm bağını daha önce duydunuz mu?’ Bu üzüm bağı şarap turizmine kazandırılarak bir rotaya dönüştürülebilir mi? Sorusuna verilen cevaplar içerik analizi tekniği uygulanmıştır. Çizelge 4’te kategori ve kodlar yer almaktadır.

Çizelge 5’te katılımcıların yarısından fazlası Hatay’daki şaraplık üzüm bağı konusunda ‘evet, duydum’ bulgusuna değinmişlerdir. İkinci olarak ‘rotaya dönüştürülmesi zor’ bulgusuna değinmişlerdir. Katılımcılar üçüncü olarak ‘hayır, duymadım’ bulgusuna değinmişlerdir. Dördüncü olarak ‘rotaya dönüştürülebilir’ bulgusuna, son olarak da ‘alkole karşı önyargı’ bulgusuna değinmişlerdir.

Çizelge 5. Hatay'daki Şaraplık Üzüm Bağları Kategorisi

Kategori	Kod	Σi	Σ (46)	%
Üzüm Bağları	Evet duydum	15	46	100
	Rotaya Dönüştürülmesi Zor	13		
	Hayır duymadım	11		
	Rotaya Dönüştürülebilir	6		
	Alkole Karşı Ön yargı	1		

Çizelge 5'te üzüm bağı kategorisinde yer alan kodlardan ilki 'evet, duydum' koduna yönelik örnekler aşağıda verilmektedir (Ü: Üretici, TR: Turist Rehberi, O: Otelci, KG: Yerel Paydaş);

Ü1: "Evet ve dönüştürülebilir diye düşünüyorum.", TR5: "Evet, duydum ancak sadece tek bir bağla olabileceğini düşünmüyorum.", TR10: "Evet duydum ama bu sadece bir şaraplık üzüm bağıyla olmaz.", O2: "Evet duydum. İlgili olan ve soran turistlere de tarif ediyoruz. İlerde dönüşebileceğini düşünüyorum.", O5: "Evet duydum ve meraklı olan misafirlere yardımcı da oluyoruz. Bu anlamda ilerleyen zamanlarda rotaya dönüşebileceğini düşünüyorum."

Üzüm bağı kategorisinde yer alan kodlardan ikincisi 'rotaya dönüştürülmesi zor' koduna yönelik örnekler aşağıdaki verilmektedir;

O1: "Hayır duymadım. Rota olması zor.", O4: "Hayır duymadım. Rota haline gelmesi zor.", TR1, TR2, TR4, TR6, TR7, TR8, TR9: "Hayır duymadım. Rotaya dönüştürülmesi zor.", KG1: "Evet, duydum ama dönüştürülebilme olasılığının zor olduğunu düşünüyorum."

Katılımcılara yöneltilen ortak sorulardan sonra, geriye kalan 9 soru katılımcıların niteliklerine göre kişisel olarak sorulmuştur. Bu sorulardan ilk olarak sivil toplum kuruluşuna ve kamu görevlilerine yönelik sorulardan ilki şudur;

"Hatay, gastronomi şehri olmasına rağmen sizce neden sadece yemekleriyle ön plana çıkmaktadır." Verilen cevaplar aşağıda yer almaktadır;

"Hatay bulunduğu bölge olarak yemekleriyle ön plana çıkmaktadır. Çünkü çevresinde de Adana, Gaziantep gibi gastronomi şehirleri yer almaktadır. Bölgenin etkisi ve alkollü içecekler için bakış açısından dolayı yemeklerin ön planda yer aldığını düşünüyorum." (STK1,).

"Yemekler o kadar ön planda ve popüler ki tüm içecekler arka planda ve sadece tamamlayıcı olarak kalıyor. İçecek bir alışkanlık olarak yerleşmemiş ve kültüründe etkisiyle içecekler olsa da olur olmasa da olur diye bir düşünce hâkim diye düşünüyorum." (KG1)

"Yemekler bölgede oldukça ön planda. Türkiye'de de böyle bilinmektedir. Bölge kültüründe de yemek daha önemli görülmektedir. İçecek konusunda da kendine özgülük maalesef yok." (KG2)

Verilen cevaplara göre 3 paydaşta ortak bir payda da buluşarak yemeklerin baskın ve popüler olmasından dolayı içeceklerin geri planda kaldığını, içeceğe bakış açısının sadece tamamlayıcı olarak görüldüğü söylenebilir.

"Şarap turizmine gerekli yatırımların yapılması konusunda düşünceleriniz nelerdir?" Sorusu kamu görevlilerine sorulmuştur. Kamu görevlisinin cevabı aşağıdaki gibidir.

"Yatırım yapıldığını düşünüyorum. Özellikle üzüm bağlarına üzüm çeşitleriyle ilgili olarak yatırımlar yapılıyor. Bu konuda ticaretle alakalı halkın gelir elde edebileceğini düşünen bir grup var. Ayrıca bununla ilgili bir çalışmada var. Mesela çok fazla üzüm bağına yönelik dikim yapıldığını öğrendim." (KG1)

Şarap turizmine gerekli yatırımların yapılması ile ilgili kamu görevlilerinin cevaplarına bakıldığında; KG1, üzüm üretimine yönelik dikimler yapıldığını söylemiştir. Üzüm çeşitleriyle alakalı bazı yatırımlar olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca ticari amaçlı bir grubun olduğunu da eklemiştir. KG2'nin ise yatırımlar konusunda fikri olmadığını söylemiştir. Bu durumda yerel paydaşlardan KG1'e dayanarak üzüm üretiminin ve çeşitliliğinin artmasına yönelik çalışmalar olduğunu ve ticari amaç güden bir grup olduğu söylenebilir.

Seyahat acenteleri ve turist rehberlerine “Şarap turizmine turistlerin ilgilerinin nasıl olacağıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir?” Sorusu sorulmuştur. Aşağıda örnekleri de verilen cevaplara göre seyahat acentelerinden 3’ü, turist rehberlerinden 6’sı şarap turizmine turistlerin ilgilerinin olmayacağını düşünmektedirler. Ancak butik şarapçılığın ilgi görebileceğini belirtmektedirler.

“Bu bölgeye sadece şarap turizmi için geleceklerini düşünmüyorum.” (SA1, SA4, SA5), “Medeniyetler şehri olarak önemli bir yer olduğu için ilgilerinin olabileceğini düşünüyorum. Ancak bu bağıcılık üzerinden değil de butik şarapçılık üzerinden olabilir.” (SA2), “Şarap turizmine ilginin yüksek olduğunu düşünüyorum ancak bu bölge için haberdar değilim.” (SA3), “Bölge deki insanlar rakı ve şarap ürettikleri için buda şarap turizmine kazandırılırsa zaten yemekleriyle ön planda olan Hatay şaraplarıyla da popülerleşebilir.” (TR1), “Bölgede rakı ve şarap üretimi var, bu yüzden popülerleşebilir. (TR2), “Şarap özellikle bu toprakların ürünü. Bu bölgede de popüler hale geleceğini düşünüyorum” (TR6), “Turistlerin ilgili olabileceğini düşünüyorum. Çünkü bölgenin yeme içme anlamında potansiyeli yüksek.” (TR3), “Hatay, bazı şarap bölgeleri gibi bağ üzerinden şarap turizmini yapabileceğini düşünmüyorum. Butik şarapçılığa daha uygun olarak görüyorum.” (TR7)

Hatay’da şaraplık üzüm üreten tek bir bağ bulunmaktadır. Bu bağ ile ilgili soru seyahat acentelerine sorulmuştur. “Hatay’daki şaraplık üzüm bağı turizmine kazandırıldıktan sonra Hatay’a düzenlenen turlarla ilgili buna yer vermeyi düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar aşağıdaki gibidir.

“Eğer kazandırılırsa kesinlikle düşünüyoruz.” (SA1, SA3, SA4, SA5), “Evet, ancak başlı başına bir şarap turizmi turu olarak değil de tur içeriğine eklenebilir.” (SA2)

Bu cevaplara bakıldığında seyahat acentelerinin neredeyse tamamı şarap bağının turizme kazandırılmasından sonra düzenlenen turlarda yer vermeyi düşündüklerini belirtmişlerdir.

Seyahat acentelerine “Hatay dışında şarap turizmine yönelik turlarınız var mı?” sorusu sorulmuştur. Verilen cevaplar doğrultusunda genel olarak seyahat acentalarının şarap turizmi ile ilgili aktiviteleri mevcut tur programlarının içerisine yerleştirdikleri görülmüştür.

Turist rehberlerine “Turlarınızda turistler bölgeye özgü şarap konusunda ilgileri nasıl ve bu anlamda soruları oluyor mu?” sorusu sorulmuştur. Verilen bazı cevaplar şu şekildedir:

“İlgileri oluyor ve ev yapımı şaraba yönelik sorular oluyor” (TR3), “İlgileri var ve sorular sorduklarında yardımcı oluyoruz” (TR5), “Turistler ilgili ve ev yapımı şarap nereden alacaklarıyla alakalı sorular oluyor. Yardımcı da oluyoruz” (TR10), “İlgili olanlar az. Sorular da ev yapımı şaraplarla ilgili ancak yönlendirme zor oluyor. Bölgedeyken dikkatleri dağılıyor. Çünkü tanıtım amaçlıda bir şey göremedikleri için başka ürünlere yöneliyorlar. Şarapla ilgili çarşı, pazarda denk gelemiyorlar. Tadım amaçlı yerler olsa yoğun olan alanlarda, daha da ilginin artacağını düşünüyorum.” (TR2).

Verilen cevaplara göre genel olarak turistlerin ev yapımı şarap ile ilgili oldukları ancak bölge de de bunu destekleyecek, tanıtacak, turiste hatırlatacak aktivite ve faaliyetlerin olmadığı söylenebilir.

Hatay’da tek bulunan şaraplık üzüm bağında bölgeye özgü şarap üretilmektedir. Bu bağdan üretilen ve tek olan şarap markasının satış ve pazarlama yöneticisine iki soru sorulmuştur. Bu sorulardan ilki “Şaraplık üzüm bağında şarap turizm aktiviteleri var mı? Varsa nasıl yapılıyor?” sorusu sorulmuştur. Bu soruya;

“Evet var. Ancak bağ şehir merkezine yakın olmadığı için belirli sayıda kişi olunca araçla alıyoruz. Bağın önünde bir konak yer alıyor. Bağ gezildikten sonra terasta tadım ve kahvaltı yapılabiliyor. Şu an ki bağı daha da genişletmeyi düşünmüyoruz.” (Ü1) şeklinde cevap verilmiş;

Yine aynı paydaşa (Ü1) “Şaraplık üzüm bağında yetişen üzümlerden elde edilen şarap nerede veya nerelerde satılıyor?” sorusu sorulmuştur.

“Ürettiğimiz şaraplar tekel dükkânlarında, büyük marketlerde ve bazı şarap evlerinde satılmaktadır” (Ü1)

Verilen cevaplara bakıldığında bağ sahiplerinin turizm amaçlı çabaladıkları, tadım ve ardından şarap satışı yaptıkları ancak yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Üretilen şarapların çoğunlukla market ve tekel dükkânlarında satılması şarap turizmi açısından olumsuz görülürken şarap evlerinde de satıldığını belirtmesi umut vericidir.

“Şaraplık üzüm bağından üretilen şarapların şarap evlerinde satışı konusunda düşünceleriniz nelerdir?” sorusu paydaşlardan üreticilere sorulmuştur.

“Ürettiğimiz şarapları daha çok tekel dükkânlar da ve marketlerde satıyoruz. Fabrika üretimi olduğu için satış anlamında böyle bir yol izliyoruz.” (Ü1), “Şarap evi olarak merkezi bir yerde yer aldığımız için tadım ve tanıtım yapma şansımız daha yüksek. Ancak şarap evlerine ayrı bir özen gösterilmiyor, indirim yapılmıyor. Tanıtım amaçlı faaliyetler olsa daha çok bölgeye özgü şarap duyurulabilir ve bizde destek verebiliriz. Bölgeye özgü üretilen tek şarap markasının şarabını tatmak için başa gidemeyenler buradan da tadabilirler. Şarap başına gitmeden önce de bir durak şeklinde düşünülebilir.” (Ü2), “Şaraplık üzüm bağından üretilen şarabı satmayı tercih etmiyoruz. Çünkü kar marjı düşük ve yüksek maliyetli olduğu için maalesef satamıyoruz. Şarap evi olarak tabiki bölgeye özgü bir şarabı desteklemek istiyoruz ancak tanıtımlar, teşvikler olmadan maalesef olmuyor.” (Ü3)

Verilen cevaplar doğrultusunda genel olarak bakıldığında üreticilerden Ü2 ve Ü3, şarap evlerine yeterli teşvikin olmadığını, üretici olarak yeterince değerlendirilmediklerini ve aslında tadım ve tanıtım amaçlı önemli bir yere sahip olduklarını vurgulamaktadırlar. Merkezi yerde olmaları dolayısıyla şarap turizminin merkezinde yer aldıkları, dolayısıyla desteklenmeleri gerektiğini belirtmektedirler. Üreticiler arasında bir iş birliği olmadığı da verilen cevaplardan anlaşılmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Tüm katılımcılara sorulan 4 ortak soruya içerik analizi tekniği uygulanmış ve elde edilen sonuçlar şu şekildedir;

Şarap turizminin gelişebilmesi konusunda katılımcıların fikirlerine bakıldığında tanıtımın eksik olduğu fikrinin baskın olduğunu sonucu ortaya çıkmaktadır. Olumlu anlamda bölgenin rakı ve şaraba yakınlığı gelişebilmesi açısından potansiyel taşıdığını da göstermektedir. Bazı katılımcılar ise şarabı tek başına bir unsur olarak değil de bölgenin özellikle yemekleri tamamlayıcı bir unsur olarak görmektedirler. Bu bulgu Macionis ve Cambourne'nin (2001) çalışmasının sonuçlarından biri olan şarabın yemeğin yanında tamamlayıcı ve pazarlayıcı özelliğiyle benzerlik göstermektedir.

Hatay'ın kendine özgü bir şarap üretilip markalaşabileceği konusunda verilen cevaplar doğrultusunda, katılımcıların büyük çoğunluğu Hatay'ın kendine özgü bir şarap üretebileceğini ifade etmişlerdir. Buna ek olarak özellikle bölgeye özgü üzüm çeşidi olan barbari üzüm çeşidinin bu konuda önem arz ettiğini beyan etmişlerdir. Şarap turizminin tanıtımı konusunda katılımcıların fikirleri incelendiğinde, tanıtımın eksik olduğu yönündedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu tek şaraplık üzüm bağının rotaya dönüştürülmesinin zor olacağını düşünmektedir. Katılımcılardan 11 kişinin mevcut şaraplık üzüm bağından haberinin olmaması tanıtım ve bilgilendirmenin önemini ortaya koymaktadır. Bu sonuç Alant ve Buruwer'in (2004) çalışmasındaki tanıtım faaliyetlerinin ve bilgilendirmenin şarap turizminin gelişimi için artırılması gerektiği sonucuyla örtüşmektedir. Ayrıca Soydaş ve Gürler'in (2019) aynı bölgede yaptığı çalışmanın yerel halkın şarap turizminin bölge tanıtımının genişletilmesine yönelik pozitif bir bakışa sahip olması bölgenin tanıtım faaliyetlerine oldukça uygun olduğu sonucun göstermektedir.

Şarabın başlı başına bir turizm ürünü olarak değil de destekleyici unsur olarak, yemeklerin arka planında kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum Hatay'ın gastronomi turizminde önemli bir şehir olmasının etkisi olabilir. Bölge kendine özgü yemekleriyle ülke de ön plana çıkmaktadır. Katılımcı paydaşlar özellikle paydaşların bazıları yemeklerin arka planında kalacağı için şarap turizminin gelişemeyeceğini söylemişlerdir. Bu sonuç Macionis ve Cambourne'nin (2002) yemeğin şarapla yakın ilişkide olduğu ve şarabın yemeğe ek olarak pazarlanabileceğini ileri sürmeleriyle ters düşmektedir. Yani şarap turizminin yemeklerin gerisinde kalması gelişmesine bir engel değil bilakis yemeklerle birlikte pazarlanarak hem tanıtımı hem de bir turizm ürünü olarak gelişimine katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.

Ortaya çıkan diğer sonuçlara bakılacak olursa;

Hatay'da ki mevcut bulunan tek şaraplık üzüm bağından üretilen şarapların tekel dükkânları, bazı büyük marketler ve şarap evlerinde satılmasının yanında otellerin restoranlarında da satılması tanıtıma katkı sağlayabilir.

Hatay'daki mevcut şaraplık üzüm bağı ve şarap evlerinin görüşleri neticesinde bölgedeki üreticiler arasında bir dayanışma olmadığı sonucuna varılmaktadır. Üreticiler arasındaki dayanışmanın olabilmesi için karşılıklı kar edilmesi gerekmektedir. Dayanışmanın temelinde de şarap turizminin gelişimi üzerine ortak bir yolda buluşmak gereklidir. Çünkü şaraplık üzüm bağındaki üretici ve satış yapan üreticiler birlikte ortak bir zeminde hareket ettiklerinde, şarap turizminin bölgede ve ülkede tanıtımının kolaylığı sağlanabilir hem de ziyaretler arttıkça tüm üreticilerinde kazanç sağlayabileceği düşünülmektedir.

Ev şarapçılığının ruhsat sorunları ve bazı prosedürlerden ötürü gelişemediği ortaya çıkmaktadır. Hatay'ın şarap turizminde de var olabilmesi için ev yapımı şarapların mutlaka olması gerekmektedir.

Yatırım konusunda bölge de üzüm bağına yönelik çok dikim yapıldığı ancak bu dikimin ne kadarının şaraplık üzüme yönelik olduğuna ilişkin veri elde edilememiştir. Hatay'da üzüm üretiminin artmasının şarap turizmini de geliştireceği söylenemez ancak üzümün çokça üretilmesi bölgenin potansiyeli olduğunu bunu da şaraplık üzüm üretiminde değerlendirildiği takdirde şarap turizmine katkıda bulunabileceğini söylenebilir.

Turist rehberlerinin ve seyahat acentelerinin çoğu turistlerin şarap turizmine ilgisinin olmayacağını düşünmektedir. Hangi turizm ürünü olursa olsun Seyahat Acentaları ve Turist Rehberleri bu ürünlerin tanıtımı ve gelişebilmesi konusunda önemlidir. Ancak çıkan sonuç hem Turist Rehberlerinin hem de Seyahat Acentalarının bu konuda negatif bir ön yargıda oldukları yönündedir. Bu negatif ön yargıya rağmen, Seyahat Acentaları eğer mevcut bağ ya da bağlar şarap turizmine kazandırılırsa turlarında yer vereceklerini belirtmişlerdir. Bölge dışında şarap turizmine yönelik turlar olduğu ancak bu turların çoğunluğunun mevcut turlara eklenerek yapıldığı, başlı başına şarap turizmi amacıyla tur olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu da bahsedilen negatif önyargının sebebi olarak ifade edilebilir. Seyahat Acentaları ile Hatay'daki mevcut olan tek şaraplık üzüm bağı arasında bir iletişim ve iş birliği olmaması da şarap turizminin bölge de bilinir olmamasına sebep olmakta ve var olan potansiyeli desteklememektedir. Bu durumda seyahat acentalarının girişim eksikliği yaşadığı söylenebilir.

Turist rehberlerinin çoğunluğu bölgeye gelen turistlerin bölgeye özgü şaraba yönelik ilgi ve sorularının az olduğunu belirtmişlerdir. Bu sonuç bölgeye gelen turistlerin bölgedeki şarap üretimi ya da şaraplık üzüm bağıyla ilgili bilgilerinin az olduğunu ortaya koymaktadır.

Konuyla ilgili olarak öneriler şu şekildedir;

Hatay bölgesine yönelik şarap turizminin gelişimi konusunda tanıtıma destek sağlanmalıdır. Tanıtımla alakalı hem Türkçe hem İngilizce bilgilendirme sağlanabilir. Hatay'daki mevcut şaraplık üzüm bağından önce bölge halkının bilgi sahibi olması sağlanmalıdır. Bu anlamda yerel halkın dâhil olabileceği festival ve aktiviteler düzenlenebilir. Şaraplık üzüm bağlarının sayısı artırılmalı böylece şarap turizmi için uygun ortam sağlanması açısından adımlar atılmalıdır. Şarap turizmine yönelik yatırımcılara yasal prosedürler için destek ve teşvik sağlanmalıdır. Ev yapımı şarapların kontrollü üretimi için gerekli yasalar çıkarılmalı, bölgedeki üreticiler üretime teşvik edilmelidir. Böylece bağda gerçekleşecek şarap turizmine ek olarak butik şarapçılığa yönelim olabilir. Bu da şarap evleri ve yerel üreticilerin iş birliğiyle sağlanabilir. Bölgeye özgü barburi üzüm çeşidi üzerinden gidilerek markalaşma sağlanabilir veya oluşturulan markanın tanıtımı yapılabilir. Tanıtımla ilgili olarak Alonso'nun (2005) yaptığı çalışmasının sonuçlardan biri olan şarap turizminin ağızdan ağıza söylenti ve tavsiye yoluyla tanıtılmasının olumlu sonuçlarından yola çıkılarak Hatay'da da bu yol izlenmelidir. Xu, vd. (2016) çalışmasının bir sonucunda rotaların oluşturulması turist harcamalarını arttırdığı, bölge ekonomisine ve istihdama katkısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle var olan şaraplık üzüm bağı gibi bağlar kurulabilir, ev yapımı şaraba yönelik üretimler yapılabilir, rotalar yaratılabilir.

Şarap evleri tadım ve tanıtımda öncü olabilir. Şehir merkezinde bulunmalarının avantajı olarak gelen turistlere bölgeye özgü şarap tadımları sağlanarak ilgili olanlarda şaraplık üzüm bağına ziyaret etmeleri konusunda yönlendirmeler sağlanabilir. Şarap tadımı yapılırken bölgeye özgü yemek, meze vb. yanında ikram edilebilir. Üreticiler arasında hem şaraplık üzüm bağı sahibi ve yeni oluşacak olan diğer bağlarda dâhil hem de şarap evleri ve ev yapımı şarap üretenler arasında dayanışma ve iş birliği sağlanmalıdır. Bölge halkının şarap turizmi hakkında bilgi edinmesi ve deneyimleyebilmesi için sadece şarap turizmine yönelik şehir dışı turlar düzenlenebilir. Gelen turistlere turlarında olmasa bile bölgeye özgü şarapla alakalı bilgi ve tanıtım yapılabilir. İlgili olanlara bölgede şarap turizmini deneyimleyebilmesi açısından yol gösterilebilir. Hatay'da mevcut bulunan şaraplık üzüm bağıyla iş birliği yapılarak tanıtım ve tadım turları yapılabilir. Hem bölge halkı hem de bölgeyi ziyaret eden turistlerin katılımı sağlanabilir. Seyahat Acentalarının internet siteleri veya broşürlerinde bölgeye özgü şarap vurgusu yapılabilir. Turlar esnasında Hatay'dan bahsederken şarap ve şarap turizmiyle alakalı bilgiler verilebilir. Bölgeye özgü şaraplardan bahsedilebilir. Özellikle bölgeye özgü barburi üzüm çeşidi hakkında bilgi verilebilir. İlgilenen turistlere tadım yapacağı ya da satın alabileceği yerler gösterilebilir. Konaklayan turistler için hem Türkçe hem İngilizce bölgedeki şarap ve şarap turizmiyle alakalı tanıtım alanları oluşturulabilir. Alkollü otel menülerinde veya alkollü yemeklerde Hatay'a özgü şaraplar tanıtılıp önerilebilir. İlgili turistleri şarap tadımı için yönlendirme sağlanabilir. Buna ek olarak diğer üreticilerle iş birliği yapılarak tanıtım ve tadım faaliyetleri desteklenebilir. Bu çalışma Hatay şehrinin Antakya ilçesinde bulunan turizm sektörü ile alakalı kuruluşların temsilcileri ile

gerçekleştirilmiştir, dolayısıyla genelin fikrini yansıtmamaktadır. Benzer çalışmaların daha geniş katılımlı olarak gerçekleştirilmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Acır, E. (2010). *Türkiye’de Gençlik Turizmi Potansiyelinin Geliştirilmesi ve Çözüm Önerileri. Kültür ve Turizm Bakanlığı*, Ankara: Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.
- Akbaba, A. ve Kendirci, P. (2016). *Gastronomi Turizmi ve Coğrafi İşaretleme Ürünleri*. İçinde O. N. Özdoğan (Ed.), *Yiyecek İçecek Endüstrisinde Trendler 2*. Ankara: Detay Yayıncılık. s. 115.
- Alant, K. ve Bruwer, J. (2004). Wine tourism behavior in the context of a motivational framework for wine regions and cellar doors. *Journal of Wine Research*, 15, (1), 27-37.
- Alonso D. A. (2005) *Wine Tourism Experiences in New Zealand, Philosophy at Lincoln University New Zealand* Doctoral Thesis.
- Arastaman, G., Öztürk Fidan, İ. Ve Fidan T. (2018) Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik: Kuramsal Bir İnceleme, *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 1, 37-75
- Bako, A.G. (2016). *Alternatif Turizm Kapsamında Şarap Turizmi: Manisa/Kula’yı Ziyaret Eden Şarap Turistlerine Yönelik Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Mersin s. 40-90.
- Başkale, H. (2016) *Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 9, 1, 23-28
- Brochado A., Stoleriu O. ve Lupu C. (2019): *Wine tourism: a multisensory experience, Current Issues in Tourism*, s. 3-20.
- Brzovska E, Simhanovska I, Dosen, D. O. (2017) *The Importance Of Different Dimensions in The Experimental Based Model Among Wine Tourists and Wine Industry Experts in The Republic Of Macedonia*, God. s. 137-147.
- Bulut Z. (2006). *Kemaliye (Erzincan) İlçesi ve Yakın Çevresinin Alternatif Turizm Kapsamında Rekreatif Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Byrd, E. T. Canziani, B. Hsieh Y. Debbage K. Sönmez S. (2016) Wine Tourism: Motivating Visitors Through Core and Supplementary Services, *Tourism Management* 52.
- Charters, S., Ali-Knight J. (2002). Who Is The Wine Tourist?, *Tourism Management* 23, s. 311-319.
- Demir, C. (2011). *Mutfak turizminin destinasyon pazarlamasındaki önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demirkol, C., Salha, H., Cinnioğlu H. (2016) Trakya Bağ Rotasına Gelen Turistlerin Profilinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 109-120.
- Ergüven, M. H. (2015), Gastronomy and wine tourism as a variety of special interest tourism: Thracian vineyard, *Turkish Studies*, 10,(10), s. 449-464.
- Fountain J. Charters S. (2015) Generation Y as wine tourists: Their expectations and experiences at the winery cellar door, *Tourism and Generation Y*, s. 47
- Hall, C. M., Johnson, G., Cambourne, B., Macionis, N., Mitchell, R., ve Sharples, L. (2000). Wine tourism: An introduction. In C. M. Hall, L. Sharples, B. Cambourne, ve N. Macionis (Eds.). *Wine tourism around the world: Development, management and markets* (pp. 1–24). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- İşkın, M. (2020). *Bir destinasyon gastronomi turizmine uygunluğunun belirlenmesi üzerine keşifsel bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sakarya.
- Kaddi, K. A. Suklbaidya, P. (2014). *An Empirical Analysis of Wine Tourists’ Perspective on Tourism Infrastructure in Wine Regions of Maharashtra*. *Atna J Tour Stud* 9,2 pp. 23-43
- Kıracı, M.A. ve Şenol M.A. (2017) Türk Bağcılığında Ekonomik Durum Analizi, *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Cilt 6, pp.123-127.
- Lincoln, Y. S., and Guba, E. G. (1986). But Is It Rigorous? Trustworthiness and Authenticity in Naturalistic Evaluation. *New Directions for Evaluation*, (30), 73-84
- Macionis, N., ve Cambourne, B. (2002). Wine and food tourism in the Australian capital territory: Exploring the links. *International Journal of Wine Marketing*, 10, (3), 5- 22.
- OIV (2019). Statistical Report on World Vitiviniculture, s.3-19 <http://www.oiv.int/public/medias/6782/oiv-2019-statistical-report-on-world-vitiviniculture.pdf> (s.e.t 21.02.20).
- Olaru O. (2012). *Wine Tourism – An Opportunity for the Development of Wine Industry*, s.55-162.
- Saayman, M., ve Van Der Merwe, A. (2014). Factors determining visitors' memorable winetasting experience at wineries. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 26 (3), 372-383.

- Saldamlı, A. (2016). *Bilimsel Araştırma ve Sunum Teknikleri*, Ankara, Detay Yayıncılık.
- Sezer, B. (2006). *Bir turizm ürünü olarak şarap kültürünün Bozcaada turizmine etkileri*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, s. 97.
- Soontiens W. Dayaram K. Burgess J. Grimstad S. (2018) Bittersweet? Urban proximity and wine tourism in the Swan Valley Region, *Tourism Management Perspectives* 28.
- Soydaş, M. E. & Gürler, M. (2019). Şarap Turizmi'ne Yerel Halkın Bakış Açısı: Hatay Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (3), s. 2274-2293.
- Susup, A. E. A. (2018). *İzmir 'de Gastronomi Turizminin Geliştirilmesine Yönelik Sistemsel Bir Yaklaşım*, Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, s.46.
- Şahin Güzel, G., Ünver, G. (2015). Destinasyon Pazarlama Aracı Olarak Gastronomi Turizmi: İstanbul'un Gastronomi Turizmi Potansiyeli Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(2):63-73.
- Thanh V. T. Kirova V. (2018). Wine Tourism experience: A Netnography Study, *Journal of Business Research* 83, s. 30-37.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, Ö.E. (2009) *Türkiye'de Şarap Turizmi – Çeşme Örneğinde Ürün Geliştirme Modeli*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği, pp. 88-97.
- Williams P (2001) Positioning wine tourism destinations: an image analysis. *International Journal of Wine Marketing* 13(3): 42–58.
- Xu S. Barbieri C. Anderson D. Leung F. Y. Rozier-Rich S. (2016) Residents' Perceptions of Wine Tourism Development, *Tourism Management* 55, pp. 276-286.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:17.11.2021 ✓Accepted/Kabul:17.12.2021

DOI:10.30794/pausbed.1024890

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yeşilkaya, M. ve Karasu, A. (2022). "Bulgar Ağız Atlası Işığında Türkiye Ağız Atlasının Hazırlanmasına Yönelik Bazı Öneriler", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 195-206.

BULGAR AĞIZ ATLASI IŞIĞINDA TÜRKİYE AĞIZ ATLASININ HAZIRLANMASINA YÖNELİK BAZI ÖNERİLER

Mehmet YEŞİLKAYA*, Abidin KARASU**

Öz

Günümüzde Türk dünyasında ve birçok ülkede ağız atlası çalışmaları tamamlanmış ve bu eserler eşsiz birer kaynak olarak kütüphanelerdeki yerini almıştır. Almanya, Fransa, İtalya, Macaristan gibi pek çok ülkenin ağız atlası uzun yıllar önce hazırlanmıştır. Bunlar arasında ilk örnek olması bakımından önem taşıyan Alman Dil Atlası, 1876'da tamamlanmıştır. Türkiye'de ağız çalışmalarının başladığı 1940'lı yıllardan günümüze kadar, ağız atlası hazırlanmasının gerekliliği ve ağız atlası hazırlama sürecinde yapılması gereken çalışmalara yönelik öneriler, çeşitli araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Öneriler ışığında küçük ölçekli de olsa Türkiye'de henüz bir ağız atlası çalışması yapılmamıştır. Bu çalışmada, 1995 yılında çalışmalarına başlamış olan ve 2001 yılında ilk üç cildi, 2016 yılında dördüncü cildi basılan Bulgar Diyalektolojik Atlası örneği incelenerek Türkiye ağız atlasının nasıl hazırlanması gerektiği, ne tür haritaların kullanılabileceği, haritaların hangi kriterler doğrultusunda hazırlanabileceği, haritaların isimlendirilmesi ve numaralandırılması yöntemi, dijital ağız atlasında olması gereken özellikler ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: *Türk Dili, Ağız atlası, Diyalektoloji, Bulgar Ağız Atlası, Ağız haritaları.*

RECOMMENDATIONS ON THE PREPARATION OF A DIALECT ATLAS OF TURKISH WITH REFERENCES TO THE BURGARIAN DIALECT ATLAS

Abstract

Today, dialect atlases have been completed in many parts of the world as well as the Turkish World; and they have now been available in libraries as valuable resources. Many countries such as Germany, France, Italy, Hungary, etc. had had their dialect atlases prepared long ago. Among these, the dialect atlas of Germany, which is the first example of dialect atlases, stand out as it was completed in 1876. The necessities regarding the preparation of a dialect atlas and the actions required in the preparation for a dialect atlas has been mentioned previously by several researchers and entities from 1940s, when dialect studies started in Turkey, until today. Several dialect atlases must be studied thoroughly, SWOT analyses must be carried out, and relevant steps and actions must be taken to prepare a dialect atlas. In this study, Atlas of Bulgarian Dialect, whose foundations were set in 1995, whose first three volumes were published, and whose fourth volume was published in 2016 was studied thoroughly in order to determine what preparations for a dialect atlas of Turkish should be made, what kind of maps can be utilized, what kind of criteria must be deployed for the preparation of those maps, how the naming and numbering of those maps should be made and what kind of properties a digital dialect atlas should feature.

Keywords: *Turkish language, Dialect atlas, Dialectology, Bulgarian dialect atlas, Dialect maps.*

*Dr. Programı Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: mehmetyes34@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-8905-3306>)

** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İSTANBUL.

e-posta: abidinkarasu@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-2324-111X>)

GİRİŞ

Anadolu iskân tarihi üzerinde çalışan tarihçilere göre 24 Oğuz boyunun en az 23'ü Anadolu'ya gelerek çeşitli yörelere yerleşmişlerdir (Gülensoy, 1993, s. 57). Oğuz boylarının gelişi Anadolu'da çeşitli ağızların ortaya çıkmasına, yerleştiği bölgedeki diğer ağızlarla/dillerle etkileşime sebep olmuştur. Resmî yazı diline bağlı olmayan ve zaman içinde çeşitli değişikliklere uğrayan ağızlar dilbilimin bir dalı olarak incelenmeye değer bulunmuştur.

Ağız kavramı “*Bir dilin veya bir lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri*” olarak açıklanmıştır (Korkmaz, 1992, s. 4). Ahmet Buran'a göre ağız *bir şive içinde mevcut olan, söyleyiş farklılıklarına dayanan küçük dil kollarının adıdır* (1992, s. 3). Nurettin Demir, “Ağız terimi üzerine” başlıklı makalesinde ağız kavramını “*Aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; ... resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı ... prestiji standart dile göre daha az yerel konuşma biçimleridir.*” şeklinde açıklamıştır (2002, s. 114). Kısaca ağız kavramı, *ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı bakımından ölçünlü dilden küçük farklarla ayrılan, dar bir çevre ile sınırlı olan konuşma biçimi* olarak tanımlanabilir.

Ses, şekil bilgisi, söz varlığı ve söz dizimi yönünden konuşma farklılıklarına ait dilsel verilerin toplandığı, kategorize edildiği haritaların oluşturduğu atlasa *ağız atlası* denir. Ağız atlasları, bir dilin farklı yerleşim birimlerinde konuşulan ağız özelliklerini gösterirken, dil atlasları ölçünlü dilin özelliklerini gösterir. Dil atlasları bir dilin dünya üzerinde konuşulduğu tüm coğrafyayı gösterebildiği gibi, sınırları çizilmiş belirli bir alan içinde konuşulan tüm dilleri de gösterebilir. Ağız atlası bu yönüyle dil atlasından ayrılmaktadır.

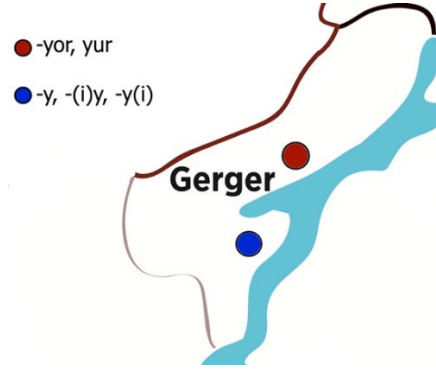
Ağız atlasını hazırlamış ilk ülke Almanya'dır. 1876 yılında yayımlanan *Alman Dil Atlası'nı* hazırlayan G. Wenker, yaklaşık 4000 yerleşim birimine gönderilmek üzere 40 tane kısa anket cümlesi hazırlar ve yöresel söyleyiş özelliğine göre öğretmenlerden cevaplamasını ister (Boz, Ağız Atlasları, 2008, s. 153). Önceleri masa başında çalışma yöntemi ile hazırlanan ağız atlası daha sonra geliştirilmiş, doğrudan kaynağa ulaşarak, derlemeler ve ses kayıtları yapılarak veri toplama yöntemi tercih edilmiştir. Ancak Türkiye gibi 80 milyondan fazla vatandaşın yaşadığı bir ülkede tüm yerleşim birimlerini dolaşmak, tümünden veri toplamak oldukça zor, uzun ve zahmetli bir süreç gerektirmektedir. Yine de Türkiye'de yerli araştırmacılar tarafından ilk çalışmaların başladığı 1940'larda bu konuda bir adım atılmış olsaydı, günümüze kadar ağız atlası hazırlanmış olacaktı. Ağız atlası çalışmasına nasıl ve nereden başlanacağı, kimin öncülük edeceği, veri toplanmasında nasıl bir yol izleneceği kesinlik kazanmadığından günümüze kadar bu alanda bir ilerleme kaydedilememiştir.

Türkiye'de kapsamlı bir ağız atlası hazırlanabilmesi için öncelikle dar ölçekli bir ağız atlası modelinin oluşturulması gerekmektedir. Doğrudan ülke çapında bir ağız atlası oluşturmak için yeteri kadar fonetik, morfolojik ve leksik verinin yanında harita uzmanlarına, dijital ağız atlası üzerine çalışma yapabilecek “Google Maps”, “Esri ArcMap” ve benzeri harita pinleme uygulamalarını kullanabilecek, verileri dijital ortama ekleyebilecek ve zaman zaman bunları güncelleyebilecek bilişim uzmanlarına, ciddi bir maddi kaynağa ve alan uzmanlarına ihtiyaç duyulacaktır. Oysa dar ölçekli bir ağız atlası için daha az sayıda kişiye ve maddi kaynağa ihtiyaç duyulacaktır. Veriler tasnif edilirken, dijital ortama aktarılırken, ağız grupları belirlenirken yapılması muhtemel bir hata veya eklenmesi gereken bir özellik için bazen tüm verilerin yeniden güncellenmesi gerekebilir; verilerin analizi, haritaların hazırlanması süreci sil baştan başlayabilir. Bu nedenle ülke çapında bir ağız atlası hazırlama girişiminde bulunulmadan önce dar ölçekli ağız atlası hazırlanması teşvik edilmelidir. Hazırlanan örnekler incelenerek, geliştirilerek, eklemeler yapılarak gittikçe büyüyen bir ağız atlası elde edilecektir. Dar ölçekli ağız atlasından geniş ölçekli ağız atlası, özelden genele olacak şekilde şöyle yapılabilir:

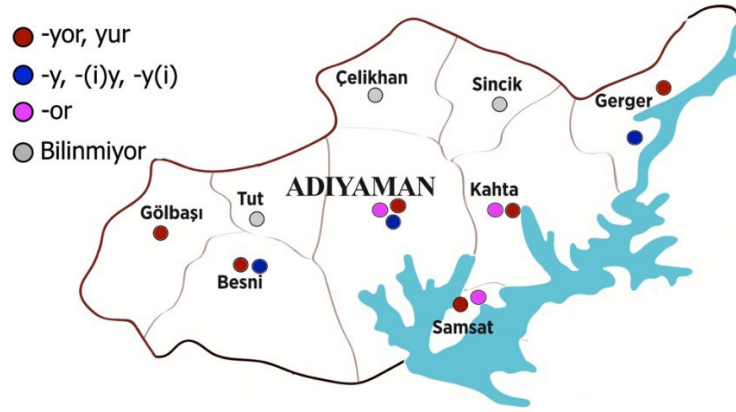
- Çorlu Ağız Atlası
- Tekirdağ Ağız Atlası
- Trakya Ağız Atlası
- Marmara Bölgesi Ağız Atlası
- Türkiye Ağız Atlası

Tümevarım yöntemi ile hazırlanabilecek ağız atlası için tek koldan değil, aynı anda birden çok araştırmacının birbirinden bağımsız olarak, ayrı ayrı ağız atlası hazırlaması gerekir. Örnek olarak bir araştırmacı Tekirdağ-Çorlu ağız atlası hazırlarken, bir başka araştırmacı Bursa-Mudanya ağız atlası hazırlamalıdır. Böylece birden fazla araştırmacının hazırladığı atlas örneklerinden yola çıkılarak en iyi modelin hangisi olduğuna karar verilebilecektir. Ayrıca her yerleşim biriminden verilerin toplanması da mümkün olacaktır. Ağız atlası hazırlanmasında başka bir yöntem de tek bir kriter ile yola çıkarak tüm ülkenin verilerini elde etmektir. *Adıyaman ili Gerger ilçesi ağızlarında şimdiki zaman ekinin varyantları, Adıyaman ili ağızlarında şimdiki zaman ekinin varyantları, Güneydoğu ağızlarında şimdiki zaman ekinin varyantları, Türkiye ağızlarında şimdiki zaman ekinin varyantları* şeklinde tek bir

özellik ile yola çıkılarak ağız atlası tamamlanabilir. Tümevarım yoluyla hazırlanan harita örnekleri aşağıda gösterilmiştir.

Harita 1: Gerger Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri

Harita 2: Adıyaman Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri

Harita 3: Türkiye Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekinin -or Biçiminin Kullanıldığı Yerler

*Harita-1'*de görüldüğü üzere bir ilçenin ağızlarındaki şimdiki zaman biçimi gösterilmiştir. Bir ilçenin ağızlarında kullanılan tüm ses bilgisi ve biçim bilgisi ölçütleri toplanarak ağız atlası oluşturmak mümkündür. *Harita-2'*de Adıyaman ilindeki belirli bir ağız özelliği gösterilmiştir. Benzer şekilde her araştırmacı bir ilçenin ağız haritasını ortaya koyarsa kolayca ülkenin ağız atlası hazırlanabilir. Bir diğer yöntem, belirli bir özellik esas alınarak ülkedeki tüm ağızlar incelenir. *Harita-3'*te şimdiki zaman ekinin -or biçiminin ülke genelinde kullanıldığı yerler gösterilmiştir. Bu haritada sadece yöntem üzerinde durulduğundan ilçe ayrımı yapılmamıştır. İlçe ayrımının yapıldığı daha ayrıntılı ağız haritaları oluşturmak mümkündür.

1. BULGAR AĞIZ ATLASI KİTABI VE WEB SİTESİ HAKKINDA

İnternet tabanlı Bulgar ağız atlası fikri Slovenya ve Bulgaristan'ın ortaklaşa gerçekleştirdikleri "Bulgarca ve Slovence'nin Ağız Düzeyinde Bilgisayar Tabanlı Mukayeseli Çalışması" projesi sırasında doğmuş bir çalışmadır. Bulgaristan Bilimler Akademisine bağlı olarak faaliyet gösteren Bulgar Dili Enstitüsünün Bulgar Diyalektolojisi ve Coğrafi Dilbilim bölümü öğretim üyeleri L. Antonova-Vasileva, L. Vasileva, Sl. Keremidçeva, A. Koçeva- Lefendjjeva'nın ve bilgisayar uzmanlarının ortaklaşa hazırladıkları "Bilgisayarlı Dilbilim Eğitiminde Yeni Tekniklerin Uyumu/Adaptasyonu" proje kapsamında İnternet tabanlı *Bulgar Ağız Atlası* ortaya çıkmıştır. İnternet tabanlı *Bulgar Ağız Atlası*, *Sloven Ağız Atlası*'ndan (Karta Slovenskih Narečij) esinlenerek tasarlanmıştır. Aynı şekilde basılı bir eser hâlinde bulunan *Sloven Ağız Atlası*'nın internet tabanlı ağız atlası da mevcuttur. Hatta başkent Lüblyana'daki müzede ziyaretçilerin Sloven ağızlarını tanımaları için atlasın sesli interaktif uygulaması da mevcuttur.

Bulgaristan Bilimler Akademisinin hazırladığı Bulgar ağız atlası sadece Bulgaristan sınırlarıyla kalmayıp Bulgaristan sınırları dışındaki ağız bölgelerini de içine almaktadır. İnternet tabanlı Bulgar ağız atlası gerek Bulgaristan sınırları içinde gerekse Bulgaristan sınırları dışında kalan ağızlardan derlenen ses dosyalarını ve derleme metinleri görmemizi sağlamaktadır. Sırbistan, Romanya, Yunanistan, Türkiye, Makedonya, Kosova, Arnavutluk, Karadağ'daki ağız bölgelerini de kapsamaktadır.

Bulgar Ağız Atlası iki kitap hâlinde dört cilt olarak basılmıştır. Birinci kitap 1-3 olarak tanımlanmıştır. Kitabın üç cilt olarak kabul edilmesinin sebebi "Fonetik, Aksentoloji, Leksik" olmak üzere üç bölümün yer almasıdır. Her bölüm başta ayrı ayrı ciltler hâlinde hazırlanmış, daha sonra tek kitap olarak düzenlenmiştir. Kitap, 2001 yılında Trud Yayınevi tarafından Sofya'da basılmıştır. Kitabın açıklama bölümünde *içeriğinde 368 haritanın bulunduğu, 2300'den fazla dil bölgesinden gelen verilerle atlasın hazırlandığı* (2001, s. 21-22) ifade edilmektedir. Verilerin bir kısmının daha önce yayımlanmış toplam 11 bölgesel atlasla ait olduğu belirtilmiştir. Ancak verilerin ne kadarının yeni olduğuna ne kadarının yayımlanmış atlaslara ait olduğuna yönelik bir açıklama mevcut değildir.

Kitabın ilk bölümünde (s.23-31) Bulgar diyalektinde görülen fonetik özellikler açıklanmış, ikinci bölümünde (s.33-43) Aksentoloji (lehçe) başlığı altında şekil bilgisi özellikleri verilmiş, üçüncü bölümünde ise (s.45-53) Leksika başlığı altında sözcük bilgisi verilmiştir. Leksik özelliklerin açıklandığı iki harita bu bölüme eklenmiştir.

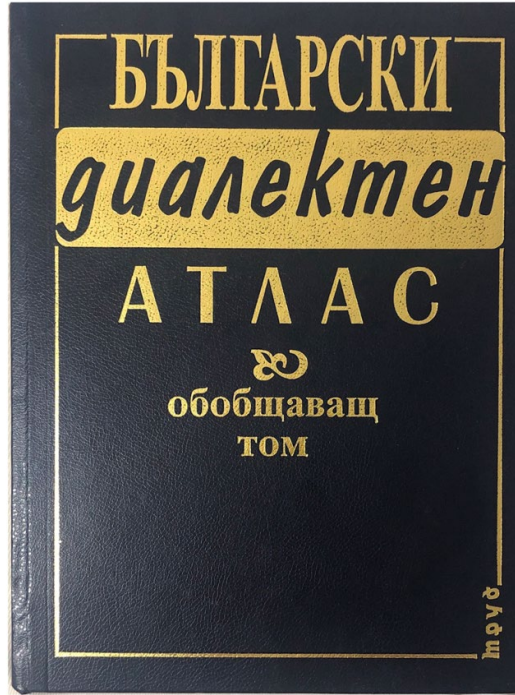
Ses ve şekil bilgisi özelliklerinin kısaca anlatıldığı bölümden sonra kitabın geri kalanı, neredeyse tamamen haritalardan oluşmaktadır. *Haritalar* üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde fonetik özelliklerin gösterildiği haritalar bulunmaktadır. Haritalar "Kart No: F1, F2, F3..." şeklinde F172'ye kadar devam etmektedir. İki veya üç farklı özelliğin gösterildiği haritalarda çoğunlukla kırmızı, açık kırmızı ve mavi renkler kullanılmıştır. Özellik sayısının fazla olduğu haritalarda mavi, kırmızı, sarı, yeşil, turuncu, bej, mor, gri ve diğer renkler de kullanılmıştır. Haritaların sonunda her kartın (haritanın) numarasının altında birkaç paragraflık açıklama yapılmıştır. Ses özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi, seslerin geçtiği kelime örnekleri açıklanmıştır. 172 kartın (haritanın) ayrı ayrı açıklandığı bu bölüm 34 sayfadan oluşmaktadır. Kart açıklamalarından sonraki 15 sayfada alfabetik olarak sıralanmış bir dizin bölümü bulunmaktadır.

Aksentoloji bölümünde haritalar A1, A2, A3... A88'e kadar numaralandırılmış ve şekil bilgisi özellikleri haritalandırılmıştır. Çoğunlukla kırmızı ve mavi renklerin tercih edildiği haritalarda zaman zaman sarı, mor, gri ve diğer renkler de tercih edilmiştir. Bu bölümün sonunda da aynı şekilde bir kart açıklamaları bölümü (15 sayfa) ve dizin bölümü (4 sayfa) bulunmaktadır.

Leksika (kelime) bölümünde L1, L2, L3... L108'e kadar haritalar bulunmaktadır. Bu bölümdeki haritalarda kullanılan renk çeşidi diğer bölümlere oranla daha fazladır. Bunun sebebi kelimelerin çeşitli yerleşim birimlerinde farklı biçimlerde kullanılması veya tamamen farklı kelimelerin tercih edildiği şeklinde açıklanabilir. Birden fazla varyantı bulunan ses bilgisi ve şekil bilgisi özelliği için birden fazla rengin kullanılması mümkündür. Bu bölümün sonunda yine kart açıklamaları (19 sayfa) ve dizin (10 sayfa) bulunmaktadır. *Sonuç bölümünde* elde edilen verilerden ortaya çıkan sonuç kısaca yazılmıştır.

Ayrıca kitapta haritada gösterilmeyen yerleşim birimlerinin olduğu şeffaf plastik malzemeden yapılmış (asetat) harita bulunmaktadır. Bağımsız bir yaprak olarak kitabın içine bırakılan bu harita, kitaptaki haritaların üzerine getirilerek kullanıldığında tüm yerleşim birimlerinin isimleri görülebilmektedir. Bu özelliği sayesinde hem kitaptaki haritaların daha sade ve anlaşılır olması sağlanmakta hem de tüm yerleşim birimlerinin isimleri yazılmadığı için, haritaların karışık hâle gelmesi önlenmiştir. Kitabın PDF formatında düzenlenmiş örneği internet ortamında yayımlanmıştır.¹

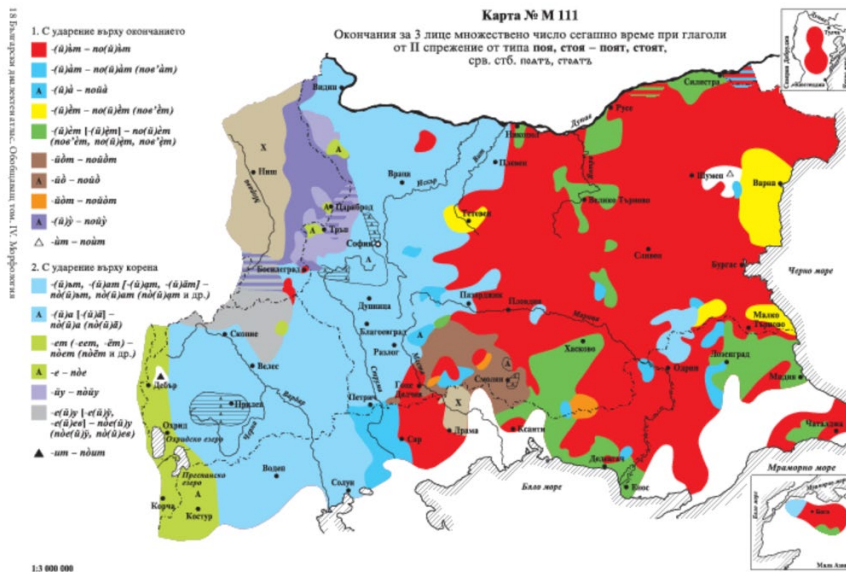
¹ Kitabın PDF formatına <https://ibl.bas.bg/lib/bda/> adresinden ulaşılabilir.

Resim 1: Bulgar Ağız Atlası 1.Kitap

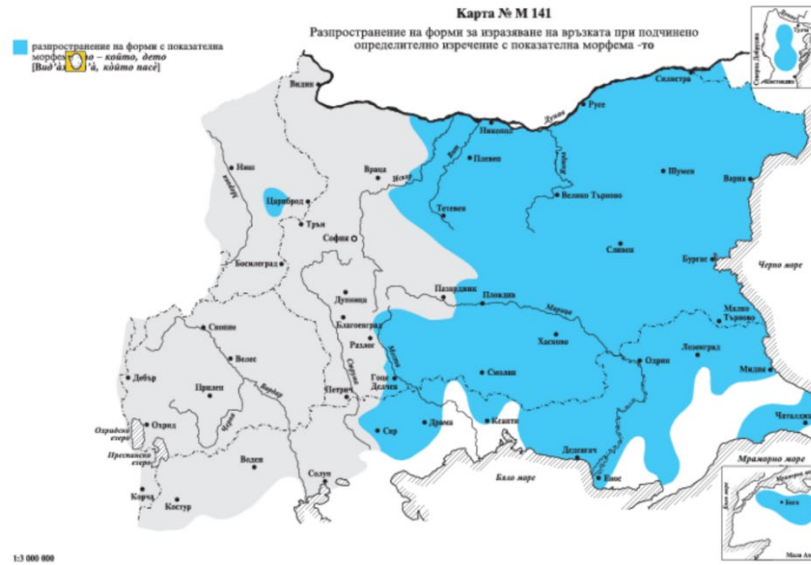
Atlasta kullanılan haritaların tamamı belirli özelliklerin simge, sembol, renk ve çeşitli işaretlerle gösterildiği dağılım haritalarıdır.

Atlasın dördüncü cildi Prof. Marin Drinov ismiyle 2016 yılında Sofya’da basılmıştır. 247 sayfadaki kitapta 145 harita bulunmaktadır. Haritalar M1, M2, M3... M145 şeklinde sıralanmıştır. Haritalar bölümünden sonra “Açıklamalar” başlığı altında 145 haritada belirtilen morfolojik özelliklerin ayrıntılı açıklaması bulunmaktadır. Haritalar ve açıklamalar bölümünden sonra *dizin* ve *sonuç* bölümleri bulunmaktadır. Bu cilt de önceki ciltler gibi PDF formatında internet ortamında yayımlanmıştır.² Kitaptaki haritaların tamamı morfolojik özellikleri gösteren dağılım haritalarıdır. Haritaların bir kısmı tek renkten oluşurken bir kısmında yediye kadar farklı renk kullanılmıştır. Bunun sebebi ses ve şekil bilgisi özelliklerine benzer olarak morfolojik özelliklerin her yerleşim biriminde farklılık gösterip göstermediği ile ilgilidir. Harita örnekleri aşağıda gösterilmiştir:

Harita 4: Çok Renkli Morfolojik Harita Örneği

² <https://ibl.bas.bg/lib/bda4/> adresinde kitabın dördüncü cildine ulaşılabilir.

Harita 5: Tek Renkli Morfolojik Harita Örneği

İnternet ortamına yüklenen ağız atlası kitaplarının PDF formatı dışında interaktif haritadan oluşan bir atlas bulunmaktadır³. Bu web sitesi, atlas ağız özelliklerine göre bölümlendirilmiş ve renklendirilmiştir. Sanal ağız atlası olarak kabul edilen web sitesi haritalarında birçok kitap simgesi ve ses simgesi bulunmaktadır. Kitap simgesi tıklanıldığında ilgili yerleşim biriminin adı, ağız özellikleri, dosya arşiv numarası ve metin örnekleri bulunan bir pop-up pencere açılmaktadır. Ses simgesi tıklanıldığında yine pop-up pencere içinde ilgili yerleşim birimine ait ses kaydı örneği açılmaktadır. Ses kayıtları; ileri-geri sarma, durdurma, tekrar dinleme özellikleri ile kullanıcıların hizmetine sunulmuştur.

İnternet tabanlı *Bulgar Ağız Atlası* 2400 merkezden (köy, şehir vb.) derlenen ağız materyallerini ihtiva etmektedir. Proje kapsamında hazırlanan bu çalışmada toplam 470 kişi (bilim insanı, yüksek lisans- doktora öğrencisi, öğretmen, uzman) görev almıştır.

2. BASILI AĞIZ ATLASI İÇİN ÖNERİLER

Ağızların fonetik, morfolojik, leksik ve söz dizimi özelliklerini, ağızların sayısını ve coğrafi dağılımını ortaya koyacak bir atlas hazırlamak zor, zahmetli fakat her lehçe için gerekli bir iştir (Karahan, 2011, s. 324). Türkiye ağız atlasının hazırlanabilmesi için önerilen fonetik, morfolojik, leksik ve söz dizimi ölçütleri Leyla Karahan tarafından 226 başlık hâlinde açıklandığından (2018, s. 144) burada bu konuya değinilmeyecektir.

Ağız özellikleri tespit edildikten sonra basılı atlarda sıkça kullanılacak olan şey tematik kümelenme haritaları ve isoglos⁴ haritaları olacaktır. İsoğlos haritaları yaygın biçimde kullanılmaktadır (Çalışkan, 2018, s. 29). Tematik harita olarak adlandırılan bir başka harita türü daha bulunmaktadır. Bu haritalar daha çok kümeleme analizinde kullanılmaktadır. Erdoğan Boz, *Eskişehir Dil Atlası*'nda /n/, /e/, /h/ fonemlerinin mekânsal kümelenme analizlerini bu haritalar ile göstermiştir (2017, s. 364-366).

Basılı ağız atlasında haritalar renkli baskı olmalı ve kaliteli kâğıt kullanılmalıdır. Yerleşim birimlerinin çokluğuna göre haritalar düzenlenmelidir. Çok sayıda yerleşim yerinin bulunduğu bir haritada tüm yerleşim yeri adlarını yazmak, haritanın karışık görünmesine sebep olacağından yerleşim yeri adları yerine sayılar tercih edilmelidir. Her yerleşim yerine hangi sayının verildiği ayrı bir sayfada açıklanmalıdır. Yerleşim yerleri numaralandırılırken il plaka kodu, ilçe posta kodu gibi rakamların kullanılması haritaların anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Ayrıca *Bulgar Ağız Atlası*'nda olduğu gibi şeffaf bir asetat kâğıdına tüm yerleşim birimleri adlarının olduğu bir harita yazdırılması işi kolaylaştıracaktır. Hazırlanan şeffaf asetat kâğıdı, basılı atlardaki herhangi bir haritanın üzerine yerleştirildiğinde tüm yerleşim yeri isimlerini gösterecek, böylece haritalardaki yerleşim birimlerinin hangileri olduğu kolaylıkla anlaşılacaktır.

2.1. Haritaların adlandırılması

Bulgar Ağız Atlası'nda haritaların A, F, L, M adları ile dört kategori hâlinde ayrı ayrı sıralanması diğer atlara göre önemli bir farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı ağız atlaslarında haritalara isim verilmeden *Harita-1*, *Harita-2* gibi adlandırmalar yapılmaktadır. *Bulgar Ağız Atlası* bu açıdan bir yenilik getirmiştir. Hazırlanması

³ https://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/ adresinden haritaya ulaşılabilir.

⁴ Ağız bölgelerini birbirinden ayırmak için harita üzerinde gösterilen çizgilerdir. Başka bir deyişle harita üzerindeki ağız sınırlarıdır.

planlanan *Türkiye Ağız Atlası* da bu şekilde “F1: Artdamaksıl N Ünsüzünün Kullanımı”, “M1: Şimdiki Zaman Ekinin -or Biçiminin Kullanıldığı Yerler” gibi adlandırmalar ile gösterilebilir. Haritalara isim verilirken “Ses Bilgisi” haritaları için “SB-1” gibi ulusal düzeyde anlaşılabilir isimler vermek yerine “F1” gibi uluslararası düzeyde anlaşılabilir isimler vermek, hedef kitlenin büyüklüğü açısından daha faydalı olacaktır.

2.2. Metin örnekleri ve transkripsiyon

Ağız atlasları incelendiğinde çoğunlukla haritalardan oluşan eserler olduğu görülse de ağız atlaslarında ağız derlemelerinde olduğu gibi metin örneklerinin olması faydalı olacaktır. Her ağız grubu ve alt ağız grubundan kısa bir metin örneği bulunması eseri bu alanda değerli kılan bir özellik olacaktır. Metin örnekleri sadece ulusal düzeyde değil uluslararası düzeyde anlaşılabilir olmalıdır. Bu nedenle metinlerin yazımında sadece Türkologların anlayacağı yazı sistemi yerine IPA sistemi tercih edilmelidir. IPA (International Phonetic Alphabet) bugün geliştirilmiş işaretlerin yer aldığı en yaygın sistemdir (Demir, 2013, s. 76).

Ağız araştırmalarında kullanılacak transkripsiyon işaretlerinde birlik sağlamak amacıyla Tuncer Gülensoy kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada *Türkologlar tarafından kapalı, boşuk a sesi için 6 farklı işaretin kullanıldığı* (1979, s. 185) tespit edilmiştir. Her araştırmacının aynı ses için farklı bir işaret tercih etmesi karışıklığa sebep olmaktadır. Derlemelerin yazıya geçirilmesinde kullanılan transkripsiyonda ortak bir işaret sisteminin geliştirilmemiş olması bir sorundur (Yıkımsı, 2015, s. 26). Bu sorunu çözenin en kolay yolu IPA sistemini tercih etmek olacaktır.

2.3. Metin örneklerinde karekod sistemi

Ağız atlaslarında ve derlemelerde kullanılabilecek metinlerin çeviri yazı işaretlerinin doğru okunması ve anlaşılması için ses kayıtlarının dinlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ses kayıtlarının CD ortamında arşivlenmesi eski bir yöntemdir ve günümüzde bu arşivlerin sanal ortamda yayımlanmaması büyük eksikliklerdir. Bu eksikliğin giderilmesi için ağız çalışmalarında kullanılan seslerin sanal ortama aktarılması gerekir. Sanal ortamda karışık hâlde sunulan bir ses arşivinin de kullanışlı olmayacağı aşikârdır. Ağız atlasında hangi metinlerden faydalanılmışsa, metinler hangi sıra ile basılı kitapta yer almışsa sanal ortamda da aynı şekilde sıralanması gerekir. Ağız atlasında kullanılan metinlerin ses arşivine kolayca ulaşabilmek için her metnin yanına bir karekod eklenmelidir. Karekod vasıtasıyla metnin seslendirmesine hızlıca ulaşılabilir. Aşağıda Adıyaman merkez ağız için sanal ortamda ulaşılabilir bir karekod örneği bulunmaktadır. Bu yöntemle metnin ve ses kaydının karşılaştırılarak değerlendirilmesine imkân sağlanmış olacaktır.

Tablo 1: Metin ve karekod örneği

<p>“Su içmiyo mu, su? Su, soğuk. İç ha, kısmet... Bah bah bunu katiyo mı, lezo. Mısafra ikram ediyoruz...”⁵</p>
--

2.4. Harita renklendirme

Bulgar Ağız Atlası haritalarında kullanılan renklerde fonetik ve morfolojik veriler genellikle kırmızı, mavi, sarı renklerde gösterilmiştir. Belirli morfolojik özellikleri göstermek için kullanılan haritalarda ana renklerin yetersiz kaldığı ve çeşitliliğin bol olduğu örneklerde ara renklerin de tercih edildiği görülmektedir. Ara renklerin tercihinde ana renklerden belirgin bir şekilde farklılık gösteren zıt renkler tercih edilmiştir.

Harita üzerinde Bulgar ağızları batı ve doğu olmak üzere iki ana gruba iki farklı renk tonuyla ayrılmıştır. Bu renk tonları sıcak ve soğuk renk tonlamasına göre bölünmüştür. Ağız bölgelerinin sınırları bu renklere göre belirlenmiştir. Bölgeler içindeki ağız sınırları ise iç çizgiler vasıtasıyla, ana grupları spesifik ağız oluşumlardan

⁵ Metni dinlemek için karekodu akıllı telefonunuzun kamerasını açarak okutunuz. Ardından açılacak linke onay veriniz.

karakteristik kılan unsurlarla ayrılmıştır. Yine atlastaki farklı renklendirmelerle geçiş ağzları da belirtilmiştir. Atlasta, doğu ağzlarının genel ayrımı sıcak renk tonlarıyla -kırmızı ve kırmızıya yakın tonları- belirtilmektedir. Batı ağzlarının genel ayrımı soğuk renk tonlarıyla -mavi ve mavinin tonlarıyla- gösterilmiştir.

Harita-5'te ana renklerin ağırlıkta olduğu ve birden fazla rengin kullanıldığı görülmektedir. Farklı morfolojik özelliklerin aynı yerleşim yerinde kullanıldığını göstermek için bu yöntem tercih edilmiştir. Hazırlanması muhtemel Türk Dili Ağız Atlası'nda da bu renklendirme yöntemi tercih edilebilir. Birbirine yakın renkler benzer özellikleri veya alt ağız gruplarını göstermek için kullanılabilir. Zıt renkler birbirinden oldukça farklı fonetik/morfolojik özellikleri göstermek veya ana ağız gruplarını ayırmak için kullanılabilir. Farklı özelliklerin aynı yerleşim yerinde kullanıldığını göstermek için Bulgar Ağız Atlası'nda olduğu gibi tarak yöntemi uygulanabilir.

Harita-2'de yer alan renklendirme yöntemi genellikle fonetik/morfolojik özelliklerin tespitinde kullanılmaktadır. Bunun yanında tek bir şekil ve farklı renkler yerine zaman zaman farklı şekillerin de kullanıldığı görülmektedir. *Harita-6*'da farklı şekiller kullanılmıştır. Bu haritalar daha çok siyah-beyaz baskılarda renklerin görülmediği/işlevsiz kaldığı durumlarda kullanılır.

Harita 6: Çok Şekilli Morfolojik Harita

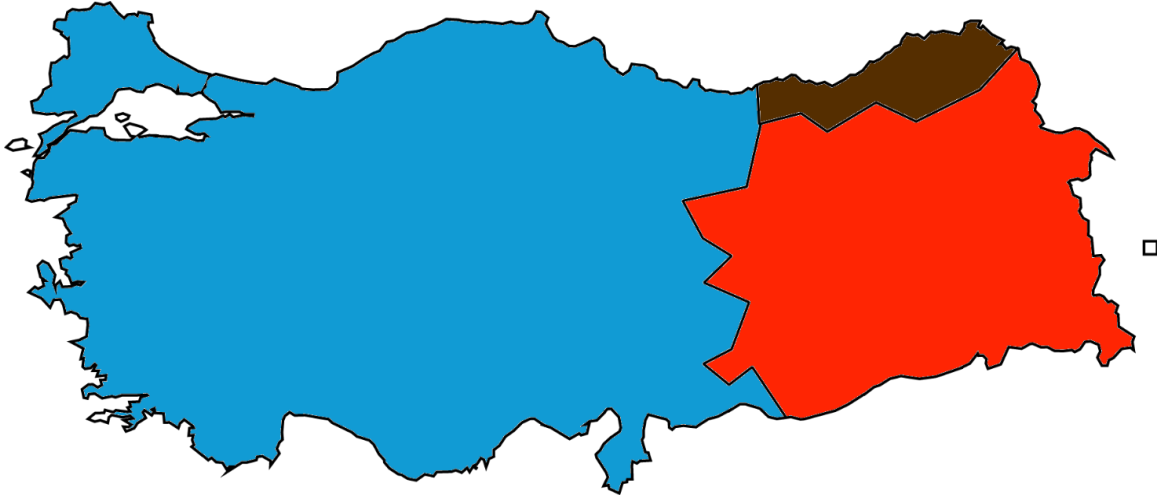

Harita 7: Renksiz Harita Örneği

Türkiye’de iç göçler ve karışık kaynaşmalar sebebiyle ağızlar iç içe geçtiğinden, ağız bölgelerini tek bir sembolle veya tek bir renkle göstermek bazen mümkün olmayabilir (Buran, 2010, s. 20). Hem farklı şekillerin hem farklı renklerin kullanılması ağız bölgesi ve fonetik ayrımların daha iyi yapılmasını sağlamaktadır. Ancak bu tür haritalar daha çok siyah-beyaz baskıda işe yaramaktadırlar. Renklerin ayırıcı özelliklerinin kaybolduğu varsayırsa harita üzerinde gösterilen özellikleri ayırabilecek tek yöntem şekiller olacaktır. *Harita-7’*de bir önceki haritadaki renkli alanlar siyah-beyaz renklere dönüştürülmüştür. Bu yöntemle hazırlanacak haritalarda renklerin varlığını yitirdiğinde bile fonetik/morfolojik özellikler gösterilebilecektir. *Harita-1 ve Harita-2’*de ise renksiz baskı alındığı durumlarda renklerin karıştığı, haritanın anlaşılabilirlik oranının azaldığı görülecektir.

Türkiye ağızlarının sınıflandırılması ile ilgili yapılan en kapsamlı çalışmada ağızlar, Doğu, Kuzeydoğu ve Batı grubu olmak üzere üç ana grupta toplanmıştır (Karahan, 1996, s. 1). Her ağız grubu zıtlık derecesi yüksek renklerde gösterilmeli, alt ağız gruplarında ise ana ağız gruplarının gösterildiği renklerin birer ton açığı veya koyusu tercih edilmelidir. Renk benzerliği ve farklılığı ağız gruplarının ve alt gruplarının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Doğu ve Güneydoğu’nun Dil Atlası adlı çalışmada tek şekil (daire) ve 6 dil için 6 farklı renk tercih edilmiştir (Buran, 2009). Farklı şekiller veya farklı renklerin kullanılması haritalardaki özellikleri göstermek için yeterlidir. Hem farklı şekillerin hem de farklı renklerin kullanılması özellikleri daha da belirginleştirmek için kullanılabilir.

Leyla Karahan Anadolu ağızlarını tasnif ederken Doğu, Batı ve Kuzeydoğu ağızları adlarıyla üç ana kategoride değerlendirmiş, bunlara ait alt ağız gruplarını belirlemiştir (1996, s. 53). Bu gruplara ait renklendirme şöyle olabilir: Doğu Grubu Ağızları sıcak renk (kırmızı), Batı Grubu Ağızları soğuk renk (mavi), Kuzeydoğu Grubu Ağızları diğerlerinden oldukça farklı bir renk ile gösterilebilir. Bir başka anlamda değerlendirmek gerekirse; ateş, su, toprak renkleri ile ana ağız grupları gösterilebilir. Alt ağız grupları için bunların daha açık veya daha koyu tonları tercih edilebilir. Türkiye ana ağız grupları için renklendirme örneği kaba hatlarıyla aşağıdaki haritada gösterilmiştir.

Harita 8: Türkiye ana ağız grupları

Harita 8 örneğinden yola çıkarak alt ağız grupları için sınırlar belirlenebilir, her alt ağız grubu dâhil olduğu ana ağız grubunun rengi dikkate alınarak belirli tonlarda gösterilebilir. Böylece harita üzerinde gösterilen ana ağız grupları ve alt ağız grupları kolayca fark edilebilecektir.

2.5. Harita açıklamaları

Bulgar Ağız Atlası’nda “Harita Açıklamaları” adıyla bir başlık açılması ve 34 sayfadan oluşması, harita açıklamalarına verilen önemi göstermektedir. Harita açıklamaları bölümünde her harita için kısa bir başlık açılmış ve haritada gösterilen özellikler için ayrıntılı örnekler verilmiştir. Türk Dili Ağız Atlası hazırlanırken de benzer şekilde haritalar için açıklama sayfaları eklenmelidir. Örnek harita açıklama bölümü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2: Ağız atlası harita açıklamaları örneği

Harita No	Açıklama
1	<i>Gerger Ağızlarında şimdiki zaman ekinin iki farklı kullanım biçimi bulunmaktadır. Biri Eski Gerger olarak bilinen Fırat Nehri kenarındaki köylerde kullanılan -iy, -y biçimidir, diğeri Gerger ilçe merkezinde kullanılan -yor, -yur biçimidir. Eski Gerger ağızından örnekler: geli, bahiy, oturi. Gerger ilçe merkezinden örnekler: geliyor, ohuyor/ohiyor, bahiyur, yapıyur.</i>

2.6. Dizin

Dizin bölümü haritalarda aranan fonetik ve morfolojik özelliklerin nerede, nasıl geçtiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Gerek yer adlarından gerekse eklerden oluşan bir dizin bölümünün bulunması haritaların daha kolay okunmasını, bu özelliklere kolayca ulaşılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla dizin bölümü ağız atlaslarında asli unsur olarak değerlendirilmelidir.

3. DİJİTAL AĞIZ ATLASI İÇİN ÖNERİLER

Bulgar Ağız Atlası PDF olarak sanal ortama yüklenmiştir. *Atlas OLA, Bulgar Ağız Atlası 1-3, Bulgar Ağız Atlası 4* ve on bir adet sözlük sanal ortamda bulunmaktadır (Bulgar Dili Enstitüsü, 2020). Haritada Bulgar ağızları dört sınıfta toplanmıştır (Bulgarian Dialects, 2020). Tüm Bulgar lehçelerinin ayrı renklerde harita üzerinde gösterilmesi, her yerleşim birimine ait ses ve metin örneklerinin bulunması, haritanın sade ve tek sayfa olarak tasarlanması, kullanım kolaylığı haritayı ilgi çekici hâle getirmiştir. Dinamik yapıda bir haritanın kullanılmaması sebebiyle ileride haritaya ek özelliklerin, ek yerleşim birimlerinin eklenememesine sebep olacaktır. Yeni yerleşim birimlerinin eklenebilmesi için mevcut haritanın kaldırılarak yerine yeni bir harita tasarlanmasına ihtiyaç duyulacaktır. Bu da haritanın hazırlanması sürecinde emek verilen tüm aşamaların baştan başlaması anlamına gelecektir.

Türkiye ağızları için dijital ağız atlası hazırlanırken, Bulgar ağızları için hazırlanan atlasın kullanışsız ve sürecin her seferinde baştan başlamasına sebep olabilecek durumlar dikkate alınmalı, benzer hatalardan kaçınılmalıdır.

3.1. Responsive tasarım

Bulgar dijital ağız atlasının responsive (telefon ve tablet uyumlu) olmaması, tablet ve telefonda haritaya girildiğinde ses ve metin dosyalarının tıklanmaması/çalışmaması haritanın kullanılabilirliğini azaltmaktadır. Günümüzde hemen hemen her boyda tabletin, telefonun, bilgisayarın olduğu göz önüne alındığında, standart ölçülere sahip bir ağız atlasının bazı cihazlarda küçük, bazılarında büyük görünmesine, ses ve metin dosyalarına erişimde zorluk yaşanmasına sebep olacaktır. Hem bağlantı menüsünün hem de harita görünümünün her ölçüdeki ekran ile uyumlu olması, atlasın kullanıcı odaklı olmasını sağlayacak, verimi artıracaktır.

3.2. Etkileşimli kullanım

Bulgar ağızları için araştırmacılar tarafından keşfedilen bir özelliğin atlası eklenme süreci oldukça zahmetli olacaktır. Atlası ekip dışından bir araştırmacının veri ekleyebilmesi için atlası hazırlayan ekibe ulaşması, verinin hangi yerleşim birimi ile ilgili olduğunu belirtmesi, veriyi elektronik ortamda ilgililere iletmesi gibi uzun bir süreçten geçmesi gerekmektedir. Oysa günümüzde her işin elektronik ortamda dakikalar içinde halledilebilmesi mümkündür. Tüm bu süreci araştırmacılara yaşatmak yerine dijital ortamda "Veri Gönder" adıyla bir bağlantı oluşturulması, bu bağlantının içine eklenecek verinin türü ve dosyanın hangi yerleşim birimiyle ilgili olduğuna dair seçeneklerin tıklanıp gönderilmesi mümkündür. Dijital ağız atlası hazırlarken araştırmacılara veri gönderme kolaylığı sağlanmalıdır.

3.3. Veri arşivi

Dijital *Bulgar Ağız Atlası*'nda her yerleşim yerine ait birkaç dakikalık ses arşivi, kısa bir paragraftan oluşan metin arşivi bulunmaktadır. Her ağız bölgesinin özelliklerini ayrıntılı anlatan kısa bir açıklama metninin bulunmaması, bu atlasın eksik yönlerindedir.

Türkiye'de ağızlar üzerine yapılmış çalışmalarda kullanılan derleme seslerinin çoğu üniversite kütüphanelerinde, arşivlerde CD/DVD olarak saklanmaktadır. CD ve DVD gibi ortamlarda yayımlanan atlaslar, basılı atlaslarda olduğu gibi güncelleştirilmeye veya geliştirilmeye çevrimiçi olanlar kadar elverişli değildir (Sarı, 2016, s. 520). Dijital ağız atlaslarında ses, metin ve açıklama başlıkları altında veriler arşivlendiğinde bunlar güncelleştirilebilir, düzenlenebilir ve her web sitesi kullanıcı tarafından denetlenebilirler. Dolayısıyla derleme metinleri, ses dosyası ve açıklama yazılarının yanında, her yerleşim biriminin yöresel konuşmalarından derlenmiş kısa bir video olması, dijital ağız atlasını mükemmelliğe ulaştıracaktır.

3.4. Dinamik haritalar

Bulgar ağızları için hazırlanmış dijital haritanın kaynak kodları incelendiğinde haritanın resim formatında olduğu görülmektedir. Günümüzde web sitelerinin iletişim formlarında bile artık Google altyapısı ile hazırlanan dinamik haritalar kullanılmakta, mağaza isimleri harita üzerinden işaretlenmekte, mağaza adı tıkladığında, mağaza hakkında yorumlara, açıklamalara, web sitesi bağlantılarına ulaşabilmektedir. Basit navigasyon cihazlarında bile herhangi bir kullanıcı dinamik harita üzerinden yer işaretleyebilmekte, yol durumu hakkında bilgi verebilmekte, kaza gibi yol kapanmasına sebep olan durumlar hakkında sürücülerini bilgilendirebilmektedir. Böyle imkânların olduğu bir ortamda PNG formatında bir resimden oluşan görüntüyü harita olarak kullanıcılara sunmak, etkileşimde bulunamamak, yer işaretleyememek, veri gönderememek, ihtiyaçlara cevap verememek anlamına gelmektedir.

“Türkiye Yerleşim Birimleri Envanteri” adıyla hazırlanmış olan dijital harita⁶, dinamik harita örneğidir (Nişanyan, 2020). Nişanyan’ın bu çalışmasında Türkiye’deki herhangi bir yerleşim yerinin adı arama kutucuğuna yazıldığında yerleşim birimi harita üzerinden görülmektedir. Bu yerleşim birimi üzerindeki açıklamalar okunabilmekte, düzeltme ve veri gönderme seçenekleri kullanıcıya sunulmaktadır. Harita *Esri haritalama programı* ile hazırlanmıştır. Dijital ağız atlası hazırlarken benzer programlar ile dinamik haritalar oluşturulması daha doğru olacaktır. Benzer şekilde hazırlanmış *Anadolu ve Rumeli Ağızları Haritası*⁷ ve *Güneydoğu Ağız Atlası*⁸ bu yönden dikkate değer örneklerdir. Anılan örnekler tarafımızca hazırlanmış ve geliştirilmesi devam eden dijital haritalardır.

SONUÇ

Türkiye ağız atlaslarının nasıl hazırlanması gerektiği ve hazırlanamamasının sebepleri üzerine yapılan yayımlarda genel olarak *zaman, kaynak, bütçe, ağız atlası hazırlarken dikkate alınması gereken ölçütler* açıklanmıştır. Bu çalışmada örnek teşkil ettiği düşünülen, üzerinde oldukça emek verilen ve dijital atlası bulunan *Bulgar Ağız Atlası* incelenmiştir. *Bulgar Ağız Atlası*’nda görülen eksikler değerlendirilmiş ve *Türkiye Ağız Atlası*’nın hazırlanması için daha fazla ayrıntıya yer verilmiştir. Ağız atlası hazırlanırken harita örnekleri değerlendirilmeli, fonetik, morfolojik, sentaktik ve leksik tasnif yapılarak haritalar kategorize edilmeli ve bu doğrultuda isimlendirilmelidir. Her harita için açıklama tablosuna yer verilmeli, tablo bolca örneklerle detaylandırılmalıdır. Renklendirmede sıcak ve soğuk renkler bir bütünlük içinde uyumlu kullanılmalı, gerekirse harita ve renklendirme uzmanlarından destek alınmalıdır. Atlas için kullanılan tüm veriler saklanmalı, sanal ortamda yayımlanmalı, sanal veri arşivi yapılmalıdır. Web tasarım uzmanından destek alınarak dijital atlas hazırlanmalı; hazırlanan dijital atlas, basılı atlas ile bir bütünlük oluşturmalıdır. Yeni verilerin toplanması ve değerlendirilmesi ve dijital ağız atlasına eklenmesi amacıyla sanal ortamda veri gönderilmesi ve işlenmesinin yolu açılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Çalışkan, N. (2018). Ağız Atlasları. L. Karahan, E. Boz, S. Günay Aktaş, N. Çalışkan, & Ö. Yayla içinde, *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı* (s. 13-77). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Boz, E. (2008). Ağız Atlasları. *Turkish Studies*, 3(3), 152-166.
- Boz, E. (2017). *Eskişehir İli Dil Atlası*. Eskişehir: Gazi Kitabevi.
- Bulgar Bilimler Akademisi. (2001). *Bulgar Ağız Atlası (Български диалектен атлас - I – III. Фонетика)*. Sofia: Trud.
- Bulgar Dili Enstitüsü*. (2020, 06 27). IBL: ibl.bas.bg/lib adresinden alındı
- Bulgarian Dialects*. (2020, 06 04). Bulgar Dili Enstitüsü: https://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/ adresinden alındı
- Buran, A. (1992). *Doğu ve Güneydoğu Ağızları Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Buran, A. (2009). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Dil Atlası*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Buran, A. (2010). Türkiye Türkçesi Ağız Atlasının Önündeki Sorunlar. *Diyalektolog*, 15-20.
- Demir, N. (2002). Ağız Terimi Üzerine. *Türkbilig*, 105-116.
- Demir, N. (2013). *Ankara Örneğinde Ağızların Belgelenmesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (1979). Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine. *Türkooloji Dergisi*, 169-188.
- Gülensoy, T. (1993). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Ağızları Üzerine Düşünceler*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karahan, L. (2011). *Türk Dili Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2018). *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

⁶ <https://nisanyanmap.com/> adresinden ilgili haritaya ulaşılabilir.

⁷ <https://anadoluverumeliagizlari.com/> adresinden ilgili haritaya ulaşılabilir.

⁸ <https://www.agizatlası.com/gab-atlas/> adresinden ilgili haritaya ulaşılabilir.

Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Nişanyan, S. (2020, 06 10). *Nişanyan MAP*. Türkiye Yerleşim Yerleri Envanteri: <https://nisanyanmap.com/> adresinden alındı

Sarı, İ. (2016). Türkiye Türkçesinin Ağız Atlası Nasıl Tasarlanmalıdır? *Turkish Studies*, 513-528.

Yıkılmış, S. (2015). Ağız Atlasları Hazırlama Yöntemleri ve Eskişehir İli Türkmen Ağızları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.01.2022 ✓Accepted/Kabul:09.02.2022

DOI:10.30794/pausbed.1052511

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yıldız, M. (2022). "An Investigation into The Construct of Translation Students' Information Literacy", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 50, Denizli, p. 207-228.

AN INVESTIGATION INTO THE CONSTRUCT OF TRANSLATION STUDENTS' INFORMATION LITERACY

Mehmet YILDIZ*

Abstract

This study is the first paper to investigate Turkish translation students' information literacy, with particular focus on the steps ranging from problem detection to (un)acceptable solutions to detected problems. The paper investigated the construct of translation students' information literacy by describing their information retrieval trajectory in view of (1) need for information, (2) search locations by gender, source type, and search items' structures, and (3) search results by search items, participants' genders, search items' structures, and search locations. Due to the recent prominence of electronic media as translators' workbenches, this research was primarily focused on online information retrieval skills. A screen-recording program, Camtasia Studio, was employed to monitor the participants' information mining process. SPSS – a statistical software program – was used to gain insight into the relationships between the operationalized parameters. The sample comprises ten fourth-year translation undergraduates, selected through convenience sampling.

Keywords: *Information literacy, Translation students, Translation competence, Process research, Screen recording*

ÇEVİRİ ÖĞRENCİLERİNİN BİLGİ OKURYAZARLIĞININ DOĞASINA İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

Öz

Bu çalışma, Türk çeviri öğrencilerinin bilgi okuryazarlığını araştırmayı amaçlayan ilk araştırmadır. Bilgi okuryazarlığının bileşenleri olan ve bir çeviri sorununun tespitinden söz konusu soruna kabuledilebilir/edilemez bir çözümün sunulmasına kadar uzanan adımlar çalışmanın odağını oluşturmaktadır. Çalışma, üç ana parametre bağlamında katılımcıların bilgi okuryazarlığı yörüngelerini betimleyerek çeviri öğrencilerinin bilgi okuryazarlıklarının yapısını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu parametreler; (1) bilgi ihtiyacı, (2) cinsiyete, kaynak türüne ve aranan öğelerin yapılarına göre arama konumu ve (3) aranan öğelere, katılımcıların cinsiyetlerine, aranan öğelerin yapılarına ve arama konumlarına göre arama sonuçlarıdır. Elektronik ortamların son zamanlarda çevirmenlerin ana çalışma ortamları olması nedeniyle bu araştırma özellikle çevrimiçi bilgi edinme becerilerine odaklanmıştır. Katılımcıların bilgi edinme süreçlerini gözlemleyebilmek için bir ekran kayıt yazılımı olan Camtasia Studio kullanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda işlevselleştirilen parametreler arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını bulgulandırmak için bir istatistik yazılımı olan SPSS kullanılmıştır. Örneklem, uygun örnekleme yoluyla seçilen on dördüncü sınıf çeviri öğrencisinden oluşmuştur.

Anahtar sözcükler: *Bilgi okuryazarlığı, Çeviri öğrencileri, Çeviri edinci, Süreç araştırması, Ekran kaydı*

*Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Arts and Sciences, Department of English Language and Literature, ÇANAKKALE.
e-mail: mehmetyildiz@comu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-9482-4358>)

1. INTRODUCTION

It is widely accepted that the primary objective of translation education is/should be to help prospective translators at translation schools develop a high level of translation competence, which incorporates declarative and procedural translational knowledge and skills, including but not limited to linguistic and world knowledge and transfer, instrumental, and research skills. Yet these sets of knowledge and skills cannot be attained or mastered within the entire span of an undergraduate program. Therefore, translation students should be helped in acquiring adaptive skills and in obtaining the capacity to adapt their already gained knowledge and skills to new situations. Bernardini (2004) suggests that learners should “develop the ability to employ available knowledge to solve new problems, and to gain new knowledge as the need arises” and “the ability to use finite resources indefinitely” (Bernardini, 2004: 19-20). Thus, students should be able to know how to wield tools “to gain new knowledge as the need arises” and a limited number of (re)sources to produce infinite solutions. This is why they need to develop a high level of information literacy, i.e., to solve a translation problem or difficulty posed by a new/unfamiliar intratextual, intertextual, or extratextual situation by operationalizing their information retrieval skills.

Massey and Ehrensberger-Dow (2011: 193) call for further research on information literacy:

Although not always labeled as such, information literacy has been implicitly recognized as a key aspect of translation competence by practitioners, teachers, and scholars. Yet, researchers have only recently begun to systematically examine information behavior in the translation processes of students and professionals to determine how translation-centered information literacy develops. The questions of how and whether translators use the tools and resources at their disposal and how students, novices, and professionals differ in this regard remain to be investigated in detail (2011: 193).

Although some research studies have been conducted regarding the information literacy of translators, the need for more research is yet to be satisfied (further elaborated on below). This research is an attempt to contribute to the related literature in this sense. Thus, firstly information literacy and its relevance for translation were discussed. Secondly, the data collection tool, the textual material, and the sample were presented. Then, the obtained data were analyzed to reveal what kind of information the participants needed, where they attempted to locate the piece of information in question, whether their genders were associated with their search location choice and search items' structures, how effective their search processes were, whether the success of their search process was associated with their genders, search items' structures, and search locations. Lastly, the paper provided the conclusions drawn from the analyses.

2. INFORMATION LITERACY

It is ideal yet over-idealistic with the available resources to teach students all knowledge, skills, and abilities that they will need to ‘survive’ in their post-graduation lives. This seems unlikely for several reasons, such as limited time of education, the ever-increasing number of skills, and incongruence between implemented curricula and real-life professional settings. Therefore, education and learning typically do and should continue out of school and after graduation. Pym (2005: 3) states that “there is a whole range of possible training situations, some in universities, a lot outside universities”. This manifestly shows that learning mostly occurs outside formal schools. Specialized out-of-school learning primarily refers to on-the-job learning, yet, differently from formal education, “field experience and self-instruction [potentially] involve much groping in the dark and learning by trial-and-error” (Gile, 2009: 7). This predicament awaiting translation students in their post-graduation lives is aggravated by a volatile translation market, and since “it is difficult to characterize the translation market unambiguously” (Int, 2005: 134), schools cannot graduate market-tailored translators; thus, “translators are forced to ‘learn and train’ in new fields, often all alone, and they must always be up-to-date in terms of new advances” (Int, 2005: 134). This is why translation students need to be provided “with tools to guide them in their autonomous progression along the learning curve after they leave the classroom” (Gile, 2004: 2-3).

It is an agreed-upon fact that a full-degree translation program cannot inculcate every single skill in students; hence, students should be educated to learn and adapt and helped acquire skills adaptable to diverse tasks (Mossop, 2000; Bernardini, 2004; Pym, 2005; Yazıcı, 2011). To corroborate this proposition, Akbulut (2005: 105) argues that translation schools should train researching translators “to teach them how to solve problems posed by a new translation situation by utilizing their previously acquired information retrieval skills as a scientist does”. Therefore, “if we are to train translation students to work in different subject areas, text types and topics, our focus needs to shift from the acquisition of specialized knowledge in several domains to the development of information skills that

can be used for problem-solving in any field of expertise” (Raido, 2011: 57).

It can be concluded from the remarks above that it is unlikely to design an exhaustive program to furnish the students with every single skill and piece of knowledge for them to confront any possible real-life translation situation and that the primary aim of translation pedagogy should be to equip translation students with an adaptive and flexible translation competence for them to be able to solve the problems and difficulties caused by new translation situations by adopting the most effective strategy possible. The impossibility of producing an all-around curriculum presupposes that education and learning remain incomplete and continue after graduation and thus entails that there should be some compensatory tools to make up for the shortcomings of the so-called ‘incomplete’ translation education. In other words, learning is typically an open-ended, never-ending process, and it can take place either at a translation education institution or in a non-formal learning environment. *“Many translators are still trained on-the-job; others learn a great deal from practicums; some are trained at postgraduate level (having done a first degree in something else), and still others are professionals who constantly retrain, taking a series of short-term courses” (Pym, 2005: 6).*

The foregoing discussion eventually points to and necessitates a high level of information literacy. It is already an indispensable component of the multicomponential translation/translator competence models yet named differently, i.e., (re)search competence (Schäffner, 2000), instrumental sub-competence (PACTE, 2009), research-oriented knowledge and skill (Yazıcı, 2007), tools and research competence (Göpferich and Jääskeläinen, 2009), information mining competence (European Master's in Translation Expert Group, 2009), general information handling and information skills (Calvo, 2011), and research sub-competence (Eser, 2015). These competencies *“include the routine use of standard translation tools and established resources, but also go beyond this to encompass the identification of translation problems and problem types, the location and evaluation of appropriate language and knowledge resources, and the ability to make adequate problem-solving decisions about the use of those resources” (Massey and Ehrensberger-Dow, 2011: 194).* The definition of information literacy should reveal its similarity with these (sub-)competencies as described by Massey and Ehrensberger-Dow (2011).

“Information literate people will demonstrate an awareness of how they gather, use, manage, synthesise and create information and data in an ethical manner and will have the information skills to do so effectively” (Society of College, National and University Libraries [SCONUL], 2011: 3). An information literate individual should typically move horizontally to acquire as many of these abilities as possible and vertically to develop expertise and specialization in each attribute. Therefore, as individuals become *“more information literate”*, they are expected to *“demonstrate more of the attributes in each pillar and so move towards the top of the pillar” (SCONUL, 2011: 4).*

A similar list of abilities has been produced by the Information Literacy Competency Standards of Association of College and Research Libraries (Association of College and Research Libraries [ACRL], 2000), in which an information literate individual is expected to:

1. Determine the extent of information needed
2. Access the needed information effectively and efficiently
3. Evaluate information and its sources critically
4. Incorporate selected information into one's knowledge base
5. Use information effectively to accomplish a specific purpose
6. Understand the economic, legal, and social issues surrounding the use of information, and access and use information ethically and legally (ACRL, 2000: 2-3).

It can be understood from the order of the abilities that individuals are anticipated to develop from Item 1 to the last for a proper information retrieval process – i.e., from the step of identifying the needed information piece up to the step of using it effectively and appropriately. This is why information literacy can be defined as *“a set of abilities requiring individuals to recognize when information is needed and have the ability to locate, evaluate, and use effectively the needed information” (ACRL, 2000: 2).* According to Pinto and Sales, information literacy *“also enables people to take responsibility for their own continued learning in areas of personal or professional interest” (Pinto and Sales, 2008: 5).* Similarly, its role in lifelong learning is emphasized in the Information Literacy Competency Standards for Higher Education of ACRL that *“information literacy forms the basis for lifelong learning. It is common to all disciplines, to all learning environments, and to all levels of education. It enables learners to master content and*

extend their investigations, become more self-directed, and assume greater control over their own learning” (2000: 2).

It can be concluded from the remarks above that information literacy is among the key skills for the ‘survival’ of a translator in the market because, along with the other components of translation competence – e.g., linguistic sub-competence, thematic sub-competence, and transfer sub-competence –, it has the potential to contribute greatly to translation process by (a) alerting translators of a translation problem or the need for a piece of information and helping them (b) search for and take the most efficacious pathway to sort out the detected problem, (c) choose the most satisfactory search result over the others and (d) use it in the most effective and appropriate way possible. Thus, information literacy can be claimed to compensate for the shortcomings of linguistic and extralinguistic competencies and is needed to equip translators with the skills to confront the upcoming tasks by adding to their schemata of translation competence.

3. INFORMATION LITERACY’S RELEVANCE FOR TRANSLATION: NEED FOR MORE RESEARCH

The present study is intended to investigate the construct of Turkish translation students’ information literacy by operationalizing their ability to locate, evaluate, and use effectively the needed information as the research parameters. Thereby, the research parameters are as follows: (1) ability to recognize when information is needed, (2) ability to locate the needed information, (3) ability to evaluate the located information, and (4) ability to use the obtained information effectively.

Because an information retrieval process cannot be initiated without problem detection, the participants’ capabilities of pinpointing translation problems were included in the analysis. Since the detection of translation problems is assumed to mark the onset of information mining, the author operationalized translation problem detection as the first step of the information retrieval process.

The present study takes the participants’ choice of keywords and search tools/environments as the criteria to evaluate how the participants locate the needed information. Keywords are useful indicators of whether a translator in need of some information is aware of what he/she needs. Ad hoc keywords potentially give information seekers a head start because they help inquirers refrain from an inconclusive search process and irrelevant search results, which in return minimizes the time spent. Moreover, not wasting time and effort on an initial search item but being capable of narrowing down the search results is a marker of an advanced level of information mining skill. However, a highly developed capability to extract keywords from a corpus of words does not guarantee the efficacy of the rest of the search process. For that, one needs to hold a high level of declarative and procedural knowledge of search tools and locations.

It is certain that search engines are beneficial in resolving a translational problem but may pose several difficulties. To elaborate, search engines produce a large body of relevant search results, but it is up to translators to discern one result from the other. In ACRL’s Information Literacy Competency Standards for Higher Education, the importance of the reasoning skill of an individual is accentuated by stating “*information literacy is an intellectual framework for understanding, finding, evaluating, and using information—activities which may be accomplished in part by fluency with information technology, in part by sound investigative methods, but most important, through critical discernment and reasoning*” (ACRL, 2000: 3).

It can be understood from the above proposition that “*critical discernment and reasoning*” are the most important steps of the search process although being digitally competent or highly capable of extracting keywords plays a significant part in obtaining the needed information. However, because the current research is intended to investigate the construct of the participants’ information literacy, the efficacy of the information retrieval capabilities of student translators, being the last step of information mining, will be assessed in consideration of whether a particular search result over the others is effectively used. An information literate student “*applies new and prior information to the planning and creation of a particular product or performance*” (ACRL, 2000: 13); therefore, a translation student is ideally expected to successfully introduce the acquired information into the target text, which is to a large extent the product of an *a priori* schema (of knowledge and skills).

As stated above, this research was initiated to answer Massey and Ehrensberger-Dow’s (2011) call for more research to investigate translators’ information-seeking behaviors. The author believes that this research gap has not

been filled yet even though several studies have been conducted so far. Kopczyńska (2013) has studied the information mining skills of students of English *“to determine whether and how dictionary microstructure can contribute to the quality of the target text”*. Xu and Wang (2011) have investigated *“how translation students in Chinese universities are introduced to, use, and evaluate online resources in Chinese-English translation”*. Paradowska (2020) has presented *“a collection of web-based resources for translators”* and showed *“the ways in which they can develop their web searching skills”*. Alonso has questioned how translation professionals use Wikipedia (2015a) and Google (2015b). Sales and Pinto (2011) have found about *“the strengths and weaknesses indicated by professional translators regarding the information competencies they need”*. Pinto et al. (2014) have examined the answers of self-reporting translation and interpreting students to assess *“the acquisition of the information competence”* in consideration of *“information search, assessment of information, information treatment, and communication and dissemination of information”*. These papers were published in or after 2011, when Massey and Ehrensberger-Dow (2011) called for further research. An analysis of these research studies revealed that they are focused on the use of specific search tools and (re)sources (e.g., dictionaries, Wikipedia, Google), professional translators’ wielding online information mining tools, how translation students make use of online information (re)sources, and how translation and interpreting students and professionals self-report their exploitation of information (re)sources.

A few more papers featuring information literacy and translation can be listed here. The studies were presented chronologically. Hirci (2012: 219) has operationalized *“pre- and post-experiment questionnaires to elicit views on the contribution of electronic reference resources to the translator’s work, both from trainee translators and external evaluators”* in Slovenia. Hirci reports that exploiting electronic resources promotes translators’ productivity and translation quality, but they can be *“detrimental when used uncritically”* (2012: 219). Pinto et al. (2014) have assessed *“the acquisition of the information competence”* in terms of *“information search, assessment of information, information treatment, and communication and dissemination of information”* by analyzing the data from self-report tests taken by respondents from Spanish universities. They have found their participants’ overall levels of information management *“excellent, particularly in relation to disseminating and communicating information, and to assessing the information required for translation tasks”*. Pakkala-Weckström (2015: 139) reports different research methods of second-year undergraduate translation students in Finland, who have been asked to submit *“work reports (or translation commentaries) on five homework assignments”*. Volanen (2015) has experimentally investigated the information searching behavior of five professional translators in Finland and their use and views on online resources by examining information-seeking pauses (2015: 63). Alonso (2015a) has conducted a survey to find the way her respondents from 14 countries (and “others”) use Wikipedia and to analyze their perceptions thereof. Gough (2016: 3) has conducted an empirical study to examine *“the use of online resources by professional translators during their translation-oriented research activities” “from an information behaviour perspective”* by delving into *“the nature and quantity of resources used by translators”* and *“the time they spend on research activities”*. Kuznik (2017), a member of PACTE research group, presents the data, from a screen recorder, on the number of resources, total time of searches, time of searches at each stage of the translation process, number of searches, variety of searches, and acceptability of the results. Hvelplund (2017: 71) has examined *“time translators spend on digital resource consultation”*, differences in eye movements *“between translation drafting, revision and digital resource consultation”*, and types of digital resources employed by his participants. Shih (2017: 52) has investigated the web search behavior of six Chinese MA students of translation by using screen recording along with think-aloud protocols. Sales et al. (2018: 1) have recruited first-year translation trainees *“to investigate how they find, evaluate and use information for their course”*. The study by Shih (2019) investigates the web search process of post-graduate students, *“when facing terminology problems”* to reveal *“characteristics of successful vs unsuccessful web search episodes”*, *“characteristics of more optimal web search episodes”*, and *“strategic web search process a trainee translator may engage in order to achieve web search optimisation”*. Sycz-Opoń conducted two research studies in Poland in 2019 and 2021 to examine the information-seeking behaviors/styles of Polish students. In 2019, she made use of observation and think-aloud protocols to gain insight into the information-seeking behavior of 104 first- and second-year MA students of translation. In the study she conducted in 2021, she presents *“a typology of information-seeking styles”* of 52 MA students of translation and interpreting to generate six research styles.

The aforementioned research studies can be observed to present valuable insight into translators’ information literacy. Yet they prove that there is exiguous research on this phenomenon. Raido (2014), Volanen (2015), Alonso

(2015a), Gough (2016), Shih (2017), Hvelplund (2017), Sales et al. (2018), Shih (2019), and Sycz-Opoń (2021) too claim that little research has been conducted to study information literacy and information search behavior of translators, particularly translation students. The chronological order of these nine studies reveals that more research is needed to develop a more in-depth understanding of information literacy.

To the author's best knowledge, the present study contributed to the above efforts to fill the research gap in the literature on information literacy by examining some never or rarely problematized phenomena. This is the first study to investigate the information literacy of Turkish translators, particularly translation students. It presents the participants' search locations according to their genders, the source types, the search items' structures and provides the search results in terms of the students' genders, the search items, the search items' structures, and the search locations. It can be listed among the very rare studies to investigate the relationship between information-seeking behavior and gender. The research is also among the few to deal with the entire construct of information literacy and to sample BA translation students, particularly fourth-year students. It is one of the few to use a statistical program to look for associations between the investigated parameters. Since the research obtained the information retrieval data by using a less intrusive data collection tool – a screen recorder – and the translation process was not interrupted by a reporter, an observer, or self-verbalization, the paper can be thought to have a high level of ecological validity, which helps reveal more naturally occurring, undisturbed information behaviors of the participating translation students. Besides, because the data were produced by the researcher by analyzing the recorded screen videos, the analysis can be expected to yield more reliable and valid results than the examination of participant-provided data could do.

The following part features the methodological consideration of the research, in which the author adopted the four major components of information literacy as his research parameters, i.e., recognizing when information is needed, locating the needed information, evaluating the located information, and using the obtained information effectively, to gain insight into the construct of the participating translation students' information literacy.

4. METHODOLOGY

4.1. DATA COLLECTION TOOL

The present study is an empirical study based on the analysis of qualitative and quantitative data. The qualitative data were obtained via Camtasia Studio 8. This software program is a screen recorder used to capture screen activities of text producers – translators herein. It is *“very useful in following the search paths and helping understand how and why the translators searched for information”* (Lauffer, 2002: 69). Thus, it was used to monitor the translation rendering process of the participating students, for it offers *“a real-time account of the translation process [and] a timed account of every action which took place on the screen during the production”* (Asadi and Séguinot, 2005: 523) and *“a detailed account of which electronic sources or web-sites the subjects are using during translation”* (Göpferich and Jääskeläinen, 2009: 173). This software program's running in the background makes it *“invisible and non-intrusive”* (Massey and Ehrensberger-Dow, 2010: 132), which *“does not affect the translator's natural working environment [and promotes] the ecological validity of the data”* (Asadi and Séguinot, 2005: 523). For the purpose of the study, the program was installed on ten computers. Then, ten participants were invited to translate an excerpt from an owner's manual into their mother tongue, i.e., Turkish.

4.2. MATERIALS AND PARTICIPANTS

The source text is an excerpt from the owner's manual of Ford Escape 2014 (Ford Motor Company, 2014: 26) on sale in the North American market. The source text consists of 230 words. Ten translation students (four male and six female students) in their fourth/final year were recruited from a state university through convenience sampling. Their working language pair was Turkish-English – the former being their native language. Similar process-oriented studies have been conducted to reveal novice or/and professional translators' translation processes. Alonso (2015b: 312) has included *“a total of five Spanish speaking translation professionals”* *“to explore how translation professionals use and perceive tools, especially generic tools such as Google and Wikipedia, during the translation process”*. By using *“direct observation via screen recording”*, Raido (2011: v) explores the web search behaviors of a total of six participants on *“a naturally occurring sample of four postgraduate translation trainees”* and *“two additional subjects [...] who participated in a pilot study conducted prior to the main study”*. Lauffer (2002) has observed the translation process of three participants by employing a keylogger and a screen recorder. Shih (2017)

has used a screen recorder and think-aloud protocols to investigate six Chinese trainee translators' web search behavior. O'Brien (2008: 79) has employed five participants to investigate the relationship between Fuzzy Match value and cognitive effort. Along with her co-authors, she has recruited six professional translators "to investigate the usefulness of sub-segment matching" and translators' attitudes to the development of new interfaces in consideration of the observed matches (O'Brien et al., 2010: 187). Alves and Liparini Campos (2009: 191) have examined "the performance of 12 professional translators [...] in terms of the types of support they used for orientation, drafting, and revision". Onishi and Yamada (2020: 1) have invited "five university students and four professional translators to translate the same source text" to compare their online searching behaviors. Rosa et al. (2020: 295) employed ten student translators "to describe the process of English-Indonesian translation". Asadi and Séguinot (2005: 522) have used "a **large**[†] group of professionals [nine participants]" to investigate their strategies, whereas Massey and Ehrensberger-Dow (2010: 133) have gathered their data from "a **small**[‡] group (n=7) of freelance and staff professional translators".

The process research studies above were observed to have recruited five, six, three, six, five, six, twelve, nine, ten, nine, and seven participants, respectively. Remarkably, Massey and Ehrensberger-Dow (2010) consider a group of seven participants to be a "small" sample, whereas Asadi and Séguinot (2005) regard their sample size of nine as "large". It can be concluded that there is no consensus on the 'ideal' number of participants to be included in a translation process research, yet the foregoing authors seem to have harvested satisfying amounts of workable data, referred to as "data saturation" by Saunders et al. (2018), because "large amounts of data are generated" in translation process research (O'Brien, 2008: 81; Dam-Jensen and Heine, 2009: 8). However, "the amount of data generated [in a process research] even with a small cohort is rather overwhelming" (Raido, 2014: 186) and "the capacity of one researcher to thoroughly analyse the amount of data that translation process methods can produce is limited" (O'Brien, 2009: 261), which "reduces the number of participants". Otherwise, the evaluation process would be "very time-consuming" (O'Brien, 2008: 81), "prolonged and complicated" (Dam-Jensen and Heine, 2009: 7). These are the reasons why the author of the current paper as the only conductor of the research believes that a group of ten students can conceivably provide him with the adequate amount of data to fulfill the purpose hereof. To elaborate, even a relatively small sample can generate a large amount of data in process studies, yet an excess of data will encumber a researcher's capacity to conduct a meticulous analysis, which will require a prolonged process; thus, a sample of ten students in this study was deemed to generate the data operationalizable to investigate their constructs of information literacy incorporating the steps ranging from problem detection to (un)satisfactory solutions to detected problems.

5. DATA ANALYSIS

In this part, the results of the analyses were presented in consideration of what kind of information was needed, where the participants looked for the needed information, whether the type of the search locations differed by the participants' genders and search items' structures, how effective the search process was, and whether the search results varied by the participants' genders, the location types and the search items' structures. Qualitative and quantitative data were exploited to investigate the information literacy constructs of the participants. To this end, some of the qualitative data were processed into quantitative data, such as the number of words looked up in an online dictionary and the number of fruitful search results. The quantification was carried out by enumerating the instances of the qualitative data, such as dictionary use and searched items. Besides, the qualitative data were analyzed on IBM SPSS Statistics 21, a statistical software program, to investigate whether there were significant associations between them. Because the qualitative data in the present study are categorical (e.g., search location, location type, participants' genders, and search items' structures), Pearson's chi-square test can be used (Field, 2009: 688). Yet there are two other assumptions to meet. When these two assumptions were not satisfied, the test was not performed.

- a. When analyzing a 2-by-2 table, each expected frequency in each cell must be more than 5 to perform Pearson's chi-square test.
- b. In the presence of larger tables, each expected frequency in each cell must be more than 1 or more than 20% of the expected frequencies must be more than 5 to run Pearson's chi-square test (Miller et al., 2002: 134).

[†] My boldfacing

[‡] My boldfacing

In the cases where the tables larger than 2 by 2 were analyzed if assumption 2 was not met, the related categorical variables were merged to increase the frequencies in each cell (Connolly, 2007: 183).

5.1. Recognizing the Need for Information

The first step that an information-literate person typically takes is to identify the item for which more information is needed. Such a need is a recurring case for translators. Linguistic, intratextual, and extratextual uncertainties, difficulties, and problems are inherent in the translation process because each commissioned text is new to translators – even if familiar to varying degrees – and incorporates various new challenges. To resolve these issues, they need to have recourse to tools and methods, particularly of information mining. Yet since the failure to identify such matters of concern would potentially lead to the production of a target text unacceptable by the client, a translator should (be able to) pinpoint them and come to understand the need for a piece of information.

Table 1: Most frequently searched single and multiple words (P: Participant; S: Searched; N: No search)

	SEARCHED ITEMS	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	TOTAL
1	Booster seat	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	10
2	Lap belt	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	10
3	4 feet 9 inches	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	10
4	Slouch	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	10
5	Belt-positioning	S	S	S	N	S	S	S	S	N	S	8
6	Child restraint	S	N	S	S	S	S	S	S	N	S	8
7	40 pounds	S	N	N	S	S	S	S	S	S	S	8
8	80 pounds	S	S	N	S	N	S	S	S	S	S	8
9	100 pounds	S	N	S	S	N	S	S	S	S	S	8
10	Outgrow	N	S	N	N	S	S	S	S	S	S	7
11	Seat cushion	N	S	S	N	S	S	S	S	N	S	7
12	Child safety seat	S	S	N	N	S	N	S	S	S	S	7
13	Shoulder belt	N	S	N	N	S	S	S	S	N	S	6

Séguinot (2000: 90) states “*problems [...] do not actually exist out there. It is our perception that identifies something as a problem*”; therefore, this study is limited to the problems detected by the participants rather than possible pitfalls latent in the source text. In other words, the items considered in this paper were isolated from a plethora of searched items because the need for information is the first step of information retrieval. Table 1 presents the data on the 13 most frequently searched items as ordered starting with the most frequently searched, which is ‘booster seat’, the title of the source text. It was looked for by each of the ten participants along with ‘lap belt’, ‘4 feet 9 inches’, and ‘slouch’. Eight of the participants searched for ‘belt-positioning’, ‘child restraint’, ‘40 pounds’, ‘80 pounds’, and ‘100 pounds’, whereas seven for ‘outgrow’, ‘seat cushion’, and ‘child safety seat’, and six for ‘shoulder belt’. It is also noteworthy that after they looked for ‘40 pounds’ to obtain its metric equivalent, they went on typing in ‘80 pounds’ and ‘100 pounds’ instead of calculating each based on the search result concerning ‘40 pounds’.

5.2. Locating the Needed Information

After realizing the need for a piece of information, an information-literate translator is expected to think of and decide where to find the needed piece in question. If he/she does not know about the source likely to produce the most viable result, then trial-and-error will take over to turn searching into groping. A translation-oriented inquiry should be purposeful and focused, for it is greatly decisive in the success of a search process. This part presents the data on search locations by participants’ genders, source types, and search items’ structures.

5.2.1. Search locations by participants’ genders

Table 2 provides the search locations by the participants’ genders. 28.8% and 10.3% of the male and female participants can be seen to have performed no search, respectively. This finding may suggest that the males were more knowledgeable about the search items at stake or failed to realize the need for a particular search item. Bilingual dictionaries can be observed to be the most frequented source of information for both genders (female: 30.8%; male: 25.0%).

Besides, the table shows that even though both genders used all the five types of information sources (i.e., a search engine, bilingual dictionaries, monolingual dictionaries, online encyclopedia, and converters), the female

students exploited a greater variety of search location combinations than the male students. The former can be seen to have used four combinations (i.e., bilingual dictionary+online encyclopedia, bilingual dictionary+search engine, bilingual dictionary+monolingual dictionary, and bilingual dictionary+bilingual dictionary), while the latter employed only one, i.e., bilingual+search engine. Massey and Ehrensberger-Dow (2011) present that their student participants have reported monolingual and multilingual online dictionaries, search engines, online encyclopedias, search portals, search catalogs/directories, terminology databases, and model/parallel texts as their sources of information. Xu and Wang (2011: 79-80) have found that their participating students have reported online dictionaries, online translation tools, internet search engines, and online corpora as their sources. To compare, the participants of the present research did not use online corpora, online translation tools, search directories, online terminology databases, and search portals. This suggests that they might not be knowledgeable about these sources or, even if they are, they did not want to use them.

Table 2: Gender-based distribution of first two information sources

		Gender		Total
		Female	Male	
Location	NoSearch	8 (6.2%)	15 (11.5%)	23 (17.7%)
	SearchEngine	10 (7.7%)	11 (8.5%)	21 (16.2%)
	Bilingual+Encyclopedia	1 (0.8%)	0 (0.0%)	1 (0.8%)
	Bilingual+SearchEngine	9 (6.9%)	8 (6.2%)	17 (13.1%)
	Bilingual	24 (18.5%)	13 (10.0%)	37 (28.5%)
	Bilingual+Monolingual	2 (1.5%)	0 (0.0%)	2 (1.5%)
	Converter	14 (10.8%)	4 (3.1%)	18 (13.8%)
	Bilingual+Bilingual	10 (7.7%)	0 (0.0%)	10 (7.7%)
	SearchEngine+Encyclopedia	0 (0.0%)	1 (0.8%)	1 (0.8%)
Total		78 (60%)	52 (40%)	130 (100%)

It is a notable finding that 60% and 40% of 130 searches were performed by the female and male participants, respectively. A similar pattern is conspicuous in the by-gender analysis of the location type: the female and male students performed 35.4% and 16.2% of the inquiries on bilingual dictionaries as their primary search locations, whereas the former and the latter triangulated 16.9% and 6.2% of their search results from bilingual dictionaries with secondary sources, respectively. This finding may suggest that the female students were more reliant on bilingual dictionaries than the male students, yet they were more doubtful about their first results and more prudent in making the final decision. This inference could be supported by the fact that the female and male participants were detected to have resorted to a different source of information than bilingual dictionaries in 18.5% and 12.3% of their searches, respectively. Moreover, Table 2 reveals that the female participants had no subsequent recourse to an online encyclopedia, while the male students did not use a bilingual dictionary and an online encyclopedia and also two bilingual dictionaries consecutively.

Table 3: Relationship between genders and information sources

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	11.724 ^a	4	.020
Likelihood Ratio	11.805	4	.019
N of Valid Cases	130		
a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 7.20.			

Table 3. presents the results of the chi-square tests as to whether there was an association between the participants' genders and the type of information sources. Since there were seven cells (38.9%) with expected counts less than 5, five search combinations of two locations (i.e., Bilingual+Encyclopedia, Bilingual+SearchEngine, Bilingual+Monolingual, Bilingual+Bilingual, and SearchEngine+Encyclopedia) were conflated (Connolly, 2007: 183), by which Assumption 2 was satisfied. As evident from the table, there was a statistically significant relationship between gender and search location ($X^2(4, N = 130) = 11.7, p = .020$). Thus, it can be inferred that different genders may avail of different sources of information to solve a translation problem.

5.2.2. Search locations by source types

Table 4 presents the primary and secondary online media where the participating students looked for the items about which they desired to know more. The table shows that the participants had recourse to five types of information sources – i.e., bilingual dictionary (Turkish-English), monolingual dictionary, search engine, online encyclopedia, and unit converter. The table also reveals that they used three types of bilingual online dictionaries, two types of monolingual dictionaries, one type of search engine, one type of online encyclopedia, and several unit converters. The most frequently exploited sources of information are bilingual dictionaries (76 instances), which are followed by a search engine (39 instances), unit processors (18 instances), monolingual dictionaries (three instances), and an online encyclopedia (one instance). Raido (2014: 173) states that students may not be able to resolve which resource to use when in need of a piece of information, which may account for their “rather highly iterative or repetitive type of online search behavior that was characterized by frequent repeat visits to the same site (primarily reference sites)”. This proposition could explain the prevalence of bilingual dictionaries in search instances observed in the present research.

Table 4. Sources of information

	SOURCE	TYPE	FREQUENCY	(%)
1	Tureng	Bilingual online dictionary	67	48.6
2	Google	Search engine	39	28.3
3	Converter (generic)	Unit processor	18	13.0
4	Zargan	Bilingual online dictionary	5	3.6
5	Seslisözlük	Bilingual online dictionary	4	2.9
6	Wikipedia	Online encyclopedia	2	1.4
7	Freedictionary	Monolingual online dictionary	2	1.4
8	Merriam-Webster	Monolingual online dictionary	1	0.7
			138	100.0

Table 4 features only one search engine, which is ‘Google’, which is likely to result from the fact that Google is the most popular search engine and is capable of quickly providing the needed information in a vast array of sources. It is also evident from the table that the participants resorted to dictionaries as their primary and secondary information sources, accounting for 79 (55.1%) of 138 searches in total. Of these 79 searches, 67 (63 as a primary source) were conducted on a single bilingual online dictionary (Tureng), nine on two other bilingual dictionaries (Zargan and Seslisözlük), and three on two monolingual dictionaries (Freedictionary and Merriam-Webster). Some likely causes can be proposed as to why the participants predominantly used a single bilingual dictionary (i.e., Tureng); firstly, they might have started using a variety of bilingual dictionaries and singled one out over time thanks to its fruitfulness. Secondly, the dictionary might be recommended by a friend, a teacher, or a professional. Lastly, the dictionary in question could be so popular that it might have engrossed their attention.

Table 5 reveals that 63 of the dictionary lookups were primarily performed on bilingual dictionaries, whereas none of the participants used monolingual dictionaries as a primary source of information. Only two participants (P7 and P8) resorted to monolingual dictionaries; two inquiries on freedictionary.com and one on merriam-webster.com. Sycz-Opoń (2019) has obtained a substantiating result, which suggests that bilingual dictionaries are the most popular resources of student translators, whereas recourse to monolingual dictionaries corresponds to 1.79% of all the inquiries.

It is clear from the summarized data above that the dictionary searches correspond to more than half of the total inquiries. It can be understood from the table that only two participants used monolingual dictionaries but as secondary sources of information. This means that the other 76 searches were performed on bilingual online dictionaries. Such a prevailing use of bilingual dictionaries might have resulted from their easy accessibility (Sales and Pinto, 2011), their popularity among students (Roberts, 1992), and the participants’ desire to find an immediate solution to a specific translation problem, which might be considered a usual practice, for they were asked to translate interlingually. It was observed that two participants had recourse to monolingual dictionaries to refine their search results that they obtained from a bilingual dictionary in order to find a working solution because, as Roberts

(1992) suggests, dictionaries may contain so much information and this profusion may lead to “dilemma”.

As available in Tables 4 and 5, the present study corroborates the findings in the previous research. Raido (2011: 480) expresses that “the student participants typically used reference sites (mostly dictionaries) as their first port of call in searching for both linguistic and thematic (specialized) information”. Shih (2017) has found bilingual online dictionaries to be her participants’ primary sources of information. Massey and Ehrensberger-Dow (2011) report that their student participants have opted for multilingual online dictionaries as their first location of information retrieval. They have also shown that “most freelancers, irrespective of their language versions, use search engines, online multilingual dictionaries and terminology databanks often or very often”. In addition, most of them often or very often consult online parallel texts and encyclopedias (Massey and Ehrensberger-Dow, 2011: 202). Ramos (2005) has found that 87.8% of her participants, translation students, make use of bilingual dictionaries. Sycz-Opoń (2019) remarks that dictionary consultations account for 72.70% of the total inquiries. Paradowska (2020: 174) has detected that the students in her research have most frequently availed themselves of “Google search engine, bilingual dictionaries, and Wikipedia” before her educational intervention, after which her participants started to use “parallel texts more frequently”, to spend “more time checking target text accuracy” and to rely “less on bilingual dictionaries and Wikipedia” (Paradowska, 2020: 174). Similarly, PACTE (2009) has indicated that bilingual dictionaries are primarily consulted in the occurrence of “linguistic problems”. Alonso (2015a: 98) reports that 82.8% of the participating professionals had recourse to bilingual and monolingual dictionaries. From the findings of the mentioned researchers, it can be propounded that monolingual and multilingual dictionaries are among the first-to-use sources of information for students and professional translators. However, this may not be the case for every research setting as Onishi and Yamada (2020) report that their participating student and professional translators have conducted 30.96% and 11.40% of the searches on dictionary websites, respectively. This result of theirs suggests that translation professionals may have recourse to non-dictionary resources more frequently than novices.

Table 5. Search items and first two information sources used by participants (N: no search)

SEARCHED ITEM	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10
Booster seat	Google	Tureng Google	Tureng	Tureng Google	Google	Tureng	Tureng Freedictionary	Tureng Google	Tureng Google	Tureng Google
Lap belt	Tureng Google	Tureng	Tureng	Google	Tureng Google	Tureng Google	Tureng Zargan	Tureng	Google Tureng	Tureng
4 feet 9 inches	Google	Converter	Google	Convert er	Google	Converter	Google	Converter	Google	Converter
Slouch	Tureng Google	Tureng	Tureng	Tureng	Tureng	Tureng	Tureng	Tureng Merriam- Webster	Tureng	Tureng Seslisözlük
Belt-positioning	Google Tureng	Tureng Google	Tureng	N	Tureng Google	Tureng	Tureng Seslisözlük	Tureng Zargan	N	Tureng
Child restraint	Tureng	N	Tureng	Tureng	Tureng	Tureng Seslisözlük	Tureng Zargan	Tureng Zargan	N	Tureng
40 pounds	Google		N	Convert er	Google	Converter	Google	Converter	Google	Converter
80 pounds	Google	Converter	N	Convert er		Converter	Google	Converter	Google	Converter
100 pounds	Google		Google	Convert er		Converter	Google	Converter	Google	Converter
Outgrow	N	Tureng Seslisözlük	N	N	Tureng	Tureng	Tureng Freedictionary	Tureng Zargan	Tureng	Tureng
Seat cushion	N	Tureng	Tureng	N	Tureng	Tureng	Tureng	Tureng	N	Tureng
Child safety seat	Google Wikipedia	Tureng Google	N	N	Google Tureng	N	Tureng Google	Google	Wikiped ia Tureng	Tureng
Shoulder belt	N	Google	N	N	Tureng Google	Tureng	Tureng	Tureng	N	Tureng

It was also found out that the participants benefited from only one search engine, namely Google (Table 5), which is the second most frequently exploited tool. In Alonso (2015a: 108), Google is reported as the most frequently used source of information by professionals (85.7%), which is substantiated by Onishi and Yamada (2020), who have revealed that their professional and student participants have spent 56.43% and 36.90% of their search time on non-dictionary websites, respectively. Shih (2017) has found that Baidu and Google were the search engines of choice by the Chinese trainee translators. Likewise, Xu and Wang (2011) note that 57% of their reporting students are frequent

users of internet search engines, while 41% sometimes use them and 2% never have recourse to search engines (2011: 73) and that Google (35.6%), Baidu (34.8%), and Yahoo (14.6%) are the most popular engines (2011: 74). 88% of their respondents remark that search engines are “convenient and fast”, 86% think that they provide a vast body of information, and 60% are of the view that search results may be of varying quality (2011: 79). Xu and Wang (2011) also state that Internet search engines are widely used as a source of information, for most “are free to access, with rapidly updated and real-time information and wide coverage of fields” (2011: 64). In this study, the participants were observed to have recourse to the search engine (1) to retrieve such extralinguistic information as converted measure units and product’s images, (2) to narrow down the search results, and (3) to check the accuracy of the guessed translation solutions. The screen records revealed that the participants made direct or indirect use of Google to convert length (feet and inch) and weight units (pound). To exemplify, four participants used it as a shortcut converter by directly typing in the unit to be converted into the metric, while the others used it to gain access to converters and then to perform the conversions. Because some of the conversion websites did not have user-friendly interfaces, the participants using the converters wasted far more time than the Google users. For instance, some converters have separate slots designated for feet and inches, while others require users to type and calculate feet and inches simultaneously by providing collapsing windows. The other searches on Google, as a secondary source, were majorly focused on the refinement of the results found on online dictionaries or conducted to make sure that the possible solution they guessed when they could find no equivalent for the search item on online dictionaries was a plausible solution. It was observed that, in doing so, they were quite incompetent in isolating the ad hoc keywords or adopting an effective method to maximize the efficacy of the search. For example, Table 6 shows that the participants are knowledgeable of the function of the quotation mark (to search for an exact item), a search behavior which Alonso (2015b: 315) too reports in her paper. Yet the participants were observed to be oblivious of the potential pitfalls. To be specific, they used these keywords sometimes to narrow down the search results and sometimes because they could think of no other way but to type in what they thought was true. It seems that they missed a point; the longer the search items are, the further they might move from the intended result.

Table 6: Some keyword examples

Search Item	Back Translation
‘Turkiye’de çocuk koltuğu yasası’	Child Safety Seat Law in Turkey
‘Türk Hukuk Sisteminde Çocuk Oto Güvenlik Koltuğu’	Child Safety Seat in Turkish Legal System
‘Kemerin kucak kısmı’	Lap part of the belt
‘Bele oturan çocuk güvenlik koltuğu’	Child Safety Seat fitting around the waist

Tables 4 and 5 exhibit a noteworthy picture, where only two students (P1 and P9) made use of an online encyclopedia, Wikipedia. Considering that the analysis was built on the participants’ first two sources of information and only two instances of Wikipedia out of 130 searches, the students in this study can be claimed not to prioritize online encyclopedias as their primary search media. This finding contradicts Alonso (2015a: 111), in which she notes that the use of Wikipedia as a translation-oriented source of information has acquired a canon position, at least in her national context, and 53.6% of her participants look to Wikipedia to satisfy their need for information. Massey and Ehrensberger-Dow (2011: 202) report that most of their freelancers consult online encyclopedias along with online parallel texts “often or very often to solve extra-linguistic problems”. Since, to the best knowledge of the author, there is scarce research on translation students’ use of online encyclopedias and the present study harvested very little about how and why students benefit from online encyclopedias, further research is needed to shed more light on this phenomenon.

5.2.3. Search locations by search items’ structures

Table 7 shows the distribution of the search locations according to the search items’ structures. The table reveals that the single-word and multiple-word search items account for 15.4% and 84.6%, respectively. This finding suggests that the participants encountered difficulty with phrases and compound words more often than with stand-alone words.

Table 7: Search locations by structures of search items

		Structure		Total
		Single Word	Multiple Words	
Location	NoSearch	3 (2.3%)	20 (15.4%)	23 (17.7%)
	SearchEngine	0 (0.0%)	21 (16.2%)	21 (16.2%)
	Bilingual+Encyclopedia	0 (0.0%)	1 (0.8%)	1 (0.8%)
	Bilingual+SearchEngine	1 (0.8%)	16 (12.3%)	17 (13.1%)
	Bilingual	11 (8.5%)	26 (20.0%)	37 (28.5%)
	Bilingual+Monolingual	2 (1.5%)	0 (0.0%)	2 (1.5%)
	Converter	0 (0.0%)	18 (13.8%)	18 (13.8%)
	Bilingual+Bilingual	3 (2.3%)	7 (5.4%)	10 (7.7%)
	SearchEngine+Encyclopedia	0 (0.0%)	1 (0.8%)	1 (0.8%)
Total		20 (15.4%)	110 (84.6%)	130 (100%)

Their performing 38.5% of the initial inquiries for multiple words on bilingual dictionaries and 43.9% on a search engine, converters, and an online encyclopedia (Table 7) may suggest that they have developed an advanced understanding of terminological items, which can also consist of multiple words, and they are knowledgeable of tools to process available data to produce metadata, to delve into the relevant contexts through descriptions and images, and to obtain further refined results. However, their overdependence on dictionaries, bilingual dictionaries in particular, alludes that the participants of the present research, even though seniors, tended to exhibit an atomistic processing capacity rather than “*meta-level thinking*” typical of professionals (Yazıcı, 2016: 68).

Paradowska (2020: 174) has found out that her participants consulted “*web-based resources, or information needs*” with the purpose of “*checking the meaning of unknown words, checking the accuracy of translated phrases, searching parallel texts, and increasing extralinguistic knowledge*”. She reports that the majority of them performed online searches to look up an unknown word and check how accurately they have translated a segment. She also notes that they have “*hardly ever used web-based resources to increase their extralinguistic knowledge or access parallel texts*” (2020: 174). She has observed these characteristics before she decided to intervene in her students’ information retrieval behaviors. But after she had performed the intervention, she discovered that the participants have “*used parallel texts more frequently, spent more time checking target text accuracy and relied less on bilingual dictionaries and Wikipedia*” (2020: 174). The present study’s participants’ overreliance on dictionaries and search engines and seldom use of such media of extralinguistic information as product websites/forums, online encyclopedias, online corpora, and terminology databases is greatly similar to the search behaviors of Paradowska’s participants before her pedagogical intervention. Thus, translation students’ information mining capabilities should be assessed with diagnostic tests and, if need be, ad hoc pedagogical interventions should be implemented at once.

5.3. Evaluation and Effective Use of Obtained Information

Both SCONUL and ACRL list the critical evaluation of a piece of obtained information and its source as an indispensable step of the information retrieval process since meticulous assessment potentially enables to eliminate unlikely choices and to single out a potentially viable solution. Therefore, assessing the quality of a target text will eventually manifest how successful the evaluation step has been. This is why the success of the evaluation step was assessed based on the effective use of the retrieved piece in the produced target text.

Because a successful evaluation tends to precede and lead to a successful decision, acceptable use of a given search result as the agreed-upon solution depends on how successful the evaluation step has been. Thus, the author decided to tackle the evaluation and effective use of the obtained information under the same title.

5.3.1. Search results by search items, participants, and their genders

Table 8 shows how effectively the participants used the obtained information and reveals whether the translation solution is acceptable in consideration of the translation brief. Since some items were not searched for by some participants, they were not included in the analysis. The table indicates that the items in question were looked for 107 times, of which 50 and 57 yielded negative and positive results, respectively. This finding suggests that the participants realized the lexical and phrasal needs but performed weakly in almost half the searches and failed in one

or more of the following steps: effective access to information, critical evaluation of information and its source, and effective use of obtained information. From this general judgment, it can be inferred that they have a relatively low level of information literacy.

Table 8: Search results by items and participants (A: Acceptable; U: Unacceptable; N: No search)

	SEARCHED ITEM	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	POSITIVE	NEGATIVE	TOTAL
1	Booster seat	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	0	10	10
2	Lap belt	A	U	U	A	U	U	U	U	U	A	3	7	10
3	Belt-positioning	A	U	U	N	U	U	U	U	N	U	1	7	8
4	Child restraint	A	N	U	A	A	U	U	U	N	U	3	5	8
5	Child safety seat	U	U	N	N	A	N	U	A	U	A	3	4	7
6	4 feet 9 inches	A	U	A	A	A	A	U	A	U	A	7	3	10
7	Slouch	A	A	U	A	A	U	A	A	A	U	7	3	10
8	Shoulder belt	N	A	N	N	U	U	U	A	N	A	3	3	6
9	40 pounds	A	N	N	U	U	A	A	A	A	A	6	2	8
10	100 pounds	U	N	A	A	N	A	A	A	A	U	6	2	8
11	Outgrow	N	U	N	N	A	U	A	A	A	A	5	2	7
12	80 pounds	A	U	N	A	N	A	A	A	A	A	7	1	8
13	Seat cushion	N	A	U	N	A	A	A	A	N	A	6	1	7
												57	50	
	NEGATIVE	3	7	6	2	5	7	7	4	4	5	50		107
	POSITIVE	7	3	2	6	6	5	6	9	5	8	57		
	NO SEARCH	3	3	5	5	2	1	0	0	4	0	23		

From a deeper analysis of the data in the table, it can be concluded that none of the students were able to come up with an acceptable solution for ‘booster seat’, only three of ten students produced a working solution for ‘lap belt’, and one of eight for ‘belt-positioning’. Considering that ‘booster seat’ is the title of the source text, this might mean that they would fail to adopt a macro-perspective on the intratextual context and handle the upcoming translation problems and their proposed solutions deprived of this macro-level view. Their relatively lower performance in yielding a viable solution for ‘belt-positioning’ and ‘lap belt’ may have resulted from this lack of perspective. ‘Belt-positioning’ is what exactly the booster seat is supposed to do, i.e., to elevate the child at a certain height so as to allow him/her to use the adult belt and ‘lap belt’ and ‘shoulder belt’ to firmly and securely ‘restrain’ the child to prevent ‘slouching’. Thus, their failure to find a nonviable solution for ‘booster seat’ can speculatively account for their low performance in producing an acceptable target language equivalence of ‘belt-positioning’ (seven negative results out of eight searches) and ‘lap belt’ (seven negative results out of ten), ‘child restraint’ (five negative results out of eight), and ‘should belt’ (three negative results out of six).

It is also clear from the table that the students exhibited a relatively better performance in finding a working solution for the items including numbers – e.g., seven positives out of ten for ‘4 feet 9 inches’, seven positives out of eight for ‘80 pounds’, and six positives out of eight for 40 pounds and 100 pounds. Yet the table reveals that P2 and P3 conducted no search for ‘40 pounds’, P3 and P5 for ‘80 pounds’, and P2 and P5 for ‘100 pounds’ and that P2 and P5 failed to produce working translation solutions for ‘80 pounds’ and ‘40 pounds’, respectively. Thus, P2 and P5 can be claimed to have realized the significance of converting these units into the metric system but did not know where and how to look for a working way to convert them. Their performances in these figures translated to their overall results in the table. It can be speculated based on the fruitful searches in Table 8 that P8, with nine positive search results, holds the highest level of information literacy, who is followed by P10 and P1 with eight and seven positive results, respectively. Contrarily, P3 was found to exhibit the lowest level of information literacy with two positive search results. P3 was followed by P2, P9, P6, P7, P5, and P4 with 3, 5, 5, 6, 6, and 6 positive results, respectively.

Table 9: Search results by genders

		Gender		Total
		Female	Male	
Result	No Search	8 (6.2%)	15 (11.5%)	23 (17.7%)
	Positive	36 (27.7%)	21 (16.2%)	57 (43.8%)
	Negative	34 (26.2%)	16 (12.3%)	50 (38.5%)
Total		78 (60%)	52 (40%)	130 (100%)

Table 9 gives the distribution of the search results according to the participants' genders. The table shows that the female participants produced higher numbers of positive (36; 27.7%) and negative results (34; 26.2%) than the male participants (positive: 21; 16.2%, negative: 16; 12.3%). It can be understood from the table that even though the female participants came up with a higher number of positive results (36; 27.7%), it is very notable that they produced almost as many unacceptable results (34; 26.2%) as their acceptable ones. The difference between the positive and negative search results accounts for 1.5%. While a similar success pattern holds for the male participants, the difference between their positive and negative results corresponds to 3.9%.

Table 10: Relationship between search results and genders

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	7.664 ^a	2	.022
Likelihood Ratio	7.551	2	.023
N of Valid Cases	130		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 9.20.

Table 10 provides the data as to whether there is any relationship between the search results and the participants' genders. The table indicates a statistically significant relationship between the search results and the genders (χ^2 (2, N = 130) = 7.7, p = .022). This result suggests that male and female students may differ in terms of their success in coming up with an acceptable translation solution to a translation problem that has triggered the search behavior.

5.3.2. Search results by search items' structures

Table 11 presents the search results by the structures of the search items. The table shows that the participants produced 12 positive (9.2%) and five negative results (3.8%) in the single-word inquiries, whereas 45 positive (34.6%) and 45 negative results (34.6%) in the multiple-word searches. The participants conducted no searches for single- and multiple-word items in three (2.3%) and 20 (15.4%) instances, respectively.

Table 11: Search results by search items' structures

		Structure		Total
		Single Word	Multiple Words	
Result	No Search	3 (2.3%)	20 (15.4%)	23 (17.7%)
	Positive	12 (9.2%)	45 (34.6%)	57 (43.8%)
	Negative	5 (3.8%)	45 (34.6%)	50 (38.5%)
Total		20 (15.4%)	110 (84.6%)	130 (100%)

Table 11 reveals that the students were relatively more successful in their inquiries for the single words than for the multiple words, which might have arisen from bilingual dictionaries' potential to offer more viable results for single words and/or students' lack of declarative and procedural knowledge of where and how to look for a phrase or compound linguistic element.

Table 12: Relationship between search results and search items’ structures

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	2.617 ^a	2	.270
Likelihood Ratio	2.633	2	.268
N of Valid Cases	130		
a. 1 cells (16.7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3.54.			

Table 12. provides the relationship between the search results and search items’ structures. According to the table, there was no statistically significant relationship between the search results and the search items’ structures ($X^2(2, N = 130) = 2.6, p = .270$).

5.3.3. Search results by search locations

Table 13. presents the search results as distributed according to the search locations. The table shows that no search occurred in 23 (17.7%) of 130 instances, which may suggest that some of the students did not regard some items as translation problems, while the items at stake were considered so by some and/or that some failed to identify the potentially problematic elements. According to the table, 57 (43.8%) and 50 (38.5%) of the 130 instances yielded positive and negative results, respectively. Given that the rate of the negative results is very close to that of the positive ones, it can be propounded that the participating students hold a low level of information literacy.

Table 13: Search results by search locations

		Result			Total
		No Search	Positive	Negative	
Location	NoSearch	23 (17.7%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	23 (17.7%)
	SearchEngine	0 (0.0%)	15 (11.5%)	6 (4.6%)	21 (16.2%)
	Bilingual+Encyclopedia	0 (0.0%)	0 (0.0%)	1 (0.8%)	1 (0.8%)
	Bilingual+SearchEngine	0 (0.0%)	4 (3.1%)	13 (10.0%)	17 (13.1%)
	Bilingual	0 (0.0%)	21 (16.2%)	16 (12.3%)	37 (28.5%)
	Bilingual+Monolingual	0 (0.0%)	2 (1.5%)	0 (0.0%)	2 (1.5%)
	Converter	0 (0.0%)	14 (10.8%)	4 (3.1%)	18 (13.8%)
	Bilingual+Bilingual	0 (0.0%)	1 (0.8%)	9 (6.9%)	10 (7.7%)
	SearchEngine+Encyclopedia	0 (0.0%)	0 (0.0%)	1 (0.8%)	1 (0.8%)
Total		23 (17.7%)	57 (43.8%)	50 (38.5%)	130 (100%)

Table 13 also provides the location-based breakdown of the positive and negative results. Considering that each of these locations was visited at least once (see Table 4), 0.0% refers to the absence of the respective result type, i.e., positive or negative. The students were found to produce no positive results (0.0%) but negative ones (0.8% and 0.8%) by using the pairs ‘Bilingual+Encyclopedia’ and ‘SearchEngine+Encyclopedia’. The table reveals that the pair ‘Bilingual+Bilingual’ produced the fewest positive results, whereas the highest number of positive results were produced with bilingual dictionaries (16.2%), which are followed by search engines (11.5%) and converters (10.8%). The table also reveals that bilingual dictionaries provided the highest number of negative results (12.3%) as well. This finding combined with the rates of the negative results concerning the source pair ‘Bilingual+Bilingual’ (6.9%) purports that the participants are not competent enough in exploiting bilingual dictionaries. The table also manifests that even the secondary sources used after the visits to bilingual dictionaries to come up with a working translation solution or to triangulate or improve a search result obtained on a bilingual dictionary could not prevent the participants from failing to produce unacceptable translation solutions. Among the most striking patterns in Table 13 is that the pairs of information sources provided more negative results and fewer positive results, whereas the participants were able to harvest a higher number of positive results than negative results with stand-alone sources such as bilingual dictionaries, search engines, and converters. Shih (2019) reports that the most unsuccessful web searches result from her participants’ “posing one single ST term as a query either in an online dictionary or a search engine” and their accepting “whatever they found in the online dictionary as a [target language] equivalent without double-checking it”. This finding was not substantiated by the current study because the searches on the bilingual dictionaries and a search engine were observed to have yielded the highest number of positive results (16.2% and

11.5%, respectively), which might be because the majority of the searches were performed to resolve multiple-word problems, for which search engines tended to generate better results.

Table 14: Relationship between search results and search locations

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	153.126 ^a	8	.000
Likelihood Ratio	141.286	8	.000
N of Valid Cases	130		

a. 3 cells (20.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3.18.

Table 14 presents the data as to whether there is any relationship between the search results and the search locations. Since there were 16 cells (59.3%) with expected counts less than 5, five search combinations of two locations (i.e., Bilingual+Encyclopedia, Bilingual+SearchEngine, Bilingual+Monolingual, Bilingual+Bilingual, and SearchEngine+Encyclopedia) were conflated (Connolly, 2007: 183), by which Assumption 2 was satisfied. The table shows that there is a statistically significant relationship between the search results and the search locations ($X^2(8, N = 130) = 153.1, p = .000$), from which it can be concluded that search location potentially determines how fruitful a search process is likely to be. Similarly, Kuznik (2017: 226) found a relationship “between the number of resources used by translators and teachers whose Acceptability was medium or high” as they translate into their mother tongue. Her analysis suggests that subjects whose search produced a high level of acceptability have used a larger number of different resources. But she also notes that translators with low-acceptability results have exploited the largest number of different resources (2017: 226), which seems to support the finding in the present study that resorting to multiple sources does not translate to successful search results (Table 13).

6. CONCLUSION

Information literacy as a translation-related phenomenon has been studied very little. To date, even though valuable data have been produced with regard to the nature of translators’ information literacy, more research should be carried out, as the foregoing researchers too claim. The current study was an attempt to contribute to the small but growing body of literature by researching the four major components of information literacy, namely recognizing when information is needed, locating the needed information, evaluating the located information, and using the obtained information effectively.

One of the primary concerns of the study was to explore several phenomena which had been never or rarely problematized by the previous research. The study was observed to offer new data on translation students’ information-seeking behaviors, exclusively in terms of the following aspects: it is the first study to investigate the information literacy of Turkish translators, particularly translation students. As far as the author is concerned, the paper is one of the few to investigate the entire construct of information literacy. Furthermore, it makes considerable contributions to the available literature by presenting data on (a) the participant students’ capacity to recognize the information need, (b) the search locations according to the participants’ genders, source types, and search items’ structures, and (c) their search results according to the search items, their genders, the search items’ structures, and the search locations, which were also operationalized as the research parameters to form the backbone of the analysis.

The study was primarily built on the analysis of 130 instances – i.e., of 13 items that were most frequently searched for by the ten participants. The single- and multiple-word searches account for 15.4% (20) and 84.6 (110) of the 130 inquiries, respectively, including 23 no-search instances. This shows that the participants needed to look for phrases and compound words more frequently than stand-alone words. The participants were also detected to have encountered difficulty with the phrases and compound words more often than with the stand-alone words.

The gender-based analysis of the search locations showed that the female students made more inquiries than the male participants and they were more reliant on bilingual dictionaries than the male students but more doubtful about their first results and more prudent in making the final decision because they more frequently triangulated their initial search results by a secondary search location. The inquiry as to whether there was an association between

the participants' genders and search locations yielded a statistically significant relationship between these two parameters. The problematization of how male and female students benefit from different search locations was not observed in the current body of research. Hence, it can be further studied in future research. Because the present study relies on the analysis of translation students' information literacy in consideration of their online activities, future research on translation students' offline information retrieval can be complementary to this paper.

The participants were found to have had recourse to five types of information sources, which were bilingual dictionaries (Turkish-English), monolingual dictionaries (English-English), a search engine, an online encyclopedia, and unit converters. The results showed that the students' search location of choice was bilingual dictionaries which were followed by a search engine, Google. This result was found to be in congruence with the previous research but also manifested that the search locations consulted by the participating students were less diverse than the ones observed in the reviewed works. Whether translation students in different Turkish universities benefit from more diverse search locations and tools can be investigated by other researchers. Moreover, a comparative research study to sample Turkish and international translation students can present invaluable insights into their information retrieval-related differences and similarities.

An individual with a higher level of information literacy is expected to use the obtained piece of information in the most acceptable way possible. The participants' success in finding an acceptable translation solution and using it effectively was of the utmost importance *"because translators' autonomy and part of their initial success depend on their skill to recognize when they need information and, above all, on knowing how to locate, evaluate and use it effectively"* (Pinto and Sales, 2008: 434). With the no-search cases excluded, the participants produced 107 search instances, of which 50 and 57 yielded negative and positive results, respectively. This indicates that the participants were able to obtain no acceptable results in almost half the searches; thus, although they identified the information need, the students with the unsuccessful results can be thought to have failed in one or more of the following steps to generate a successful solution – accessing information, critically evaluating the obtained information and its source, and effectively using it. This purports that the participants have a relatively low level of information literacy.

Although a statistically significant relationship was observed between the participants' genders and the search results, the author could not judge which one was more successful in finding a working solution because although the female participants harvested higher numbers of positive results than the male students did, yet the former also produced more negative results than the latter. The participants were found relatively more successful in their inquiries for the single words than for the multiple words. But the analysis yielded no statistically significant relationship between the search results and the search items' structures.

The search results were also examined in consideration of the search locations. It is a remarkable finding that the pairs of information sources provided more negative results and fewer positive results, whereas the participants were able to harvest a higher number of positive results than negative results with the stand-alone sources, i.e., bilingual dictionaries, search engines, and converters. This finding may suggest that the students were not knowledgeable enough about how to collectively or interchangeably exploit multiple sources of information to produce a working translation solution. Olalla-Soler (2018: 1313) reports *"no clear relationship between the use of electronic information resources [...] and the quality of the translation solutions"*. In contrast, the present study identified a statistically significant relationship between the search results and the search locations, evidencing an association between translation quality and information resources. Raido (2014: 181) states that most of her students successfully solved translation problems; however, she also reports that their *"uncritical reliance on solutions offered in online bilingual dictionaries led to poor translation solutions in some cases"*. Shih (2019) proposes that search success is closely associated with *"in-depth and exploratory types of search behaviour"* and time and effort invested in critically assessing search engine result pages. Moreover, she expresses that it is not only the amount of time that leads to success but also *"how and where it was spent"*. For Raido (2014: 183), positive search results depend on *"knowledge about search engine features"* and most importantly *"on the selection of key [source text] terms and the planning of search statements"*. Besides, she notes that her participating students have sometimes entered *"acronyms, allosemantic words, and collocations"* in bilingual online dictionaries, which should be attended to with *"formal training in the use of appropriate resources"* and *"the formulation of effective search statements"* (2014: 181).

These results of this research paper, along with those of the previous, revealed that translation students should be trained as to which information (re)sources to use when they need to solve a translation problem, be it lexical, phrasal, sentential, or textual. “if [students are] provided with translation strategies there is a greater chance that they will arrive at good solutions” (Kussmaul, 1995: 9). Therefore, they should be informed about the existence of a great variety of sources, such as search engines, monolingual and multilingual online and offline dictionaries, online and offline encyclopedias, thesauruses, online corpora, professional forums, online translation tools, search directories, online terminology databases, and search portals. The low diversity of the resources used by the participants in this study may indicate that they received no or inadequate training in using the listed search locations. In addition to these pieces of declarative knowledge, they should also be presented with how to exploit the information (re)sources at their disposal.

In addition to the cognitive side of translators, their affective and behavioral components should be attended to. Translation students should learn how to manage such affective aspects as “*frustration and mental fatigue*” (Shih, 2019: 921), “*haste and impatience*”, “*uncertainty and doubt*” (Sycz-Opoń, 2019: 167), and stress. This research substantiated the findings of a great majority of the reviewed studies that dictionaries are the first-to-consult resources since, as Sycz-Opoń (2019: 167) claims, they were taught from the very beginning of their language education that dictionaries potentially generate successful results (mostly they do when used appropriately). This inculcation is likely to make translation students develop a search reflex, namely defaulting to dictionaries, but it will take much time and effort to reverse or attenuate this calcified behavior. These affective and behavioral factors might have caused the participants herein and in the other studies to fail to come up with a satisfactory solution to a translation problem and to choose dictionaries as their primary source of information over the other sources, respectively. This is why classes focused on information literacy should be offered right from the first year of translation education to help them acquire declarative and procedural knowledge and skills in lessening affective load, for example through effective time and resource management, and thinking of potential information depositories other than dictionaries. The interrelation between affective factors and the differences in the male and female students’ search performances – as in this study – could be a noteworthy research topic.

6. REFERENCES

- Akbulut, A. N. (2005). Özerk bir Bilim Dalı olarak Çeviribilim – Adı ve Kimliği, *The Fourth Language, Literature and Stylistics Symposium*, Çanakkale, Turkey, 17-19 June 2005, 103-113.
- Alonso, E. (2015a). Analysing the use and perception of Wikipedia in the professional context of translation. *The Journal of Specialised Translation*, (23): 89-116. https://jostrans.org/issue23/art_alonso.pdf.
- Alonso, E. (2015b). Google and Wikipedia in the Professional Translation Process: A Qualitative Work. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, (173): 312-317. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.02.071>.
- Alves, F. and Liparini Campos, T. (2009). Translation Technology in Time: Investigating the Impact of Translation Memory Systems and Time Pressure on Types of Internal and External Support. In: Göpferich S, Jakobsen AL and Mees IM (eds) *Behind the Mind. Methods, Models and Results in Translation Process Research*. Copenhagen: Samfundslitteratur, 191-218.
- Asadi, P. and Séguinot, C. (2005). Shortcuts, Strategies and General Patterns in a Process Study of Nine Professionals. *Meta*, 50(2): 522-547. <https://doi.org/10.7202/010998ar>.
- Association of College and Research Libraries (2000). *Information Literacy Competency Standards for Higher Education*. Retrieved July 3, 2020, <http://www.acrl.org/ala/mgrps/divs/acrl/standards/standards.pdf>.
- Bernardini, S. (2004). The theory behind the practice: Translator training or translator education?. In: Malmkjaer K (ed.) *Translation in undergraduate degree programmes*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing, 17–29.
- Calvo, E. (2011). Translation and/or translator skills as organising principles for curriculum development practice. *Journal of Specialised Translation*, (16): 5-25. https://jostrans.org/issue16/art_calvo.pdf.
- Connolly, P. (2007). *Quantitative data analysis in education: A critical introduction using SPSS*. Abingdon and New York: Routledge.
- Dam-Jensen, H. and Heine, C. (2009). Process research methods and their application in the didactics of text production and translation: Shedding light on the use of research methods in the university classroom. *trans-kom. Zeitschrift für Translationswissenschaft und Fachkommunikation*, 2(1): 1-25.

- European Master's in Translation Expert Group (2009). *Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication*. Retrieved July 3, 2020, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/emt_competences_translators_en.pdf.
- Eser, O. (2015). A model of translator's competence from an educational perspective. *IJCLTS*, 3(1): 4-15.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. 3rd Edition. London: Sage Publications.
- Ford Motor Company (2014) 2015 ESCAPE Owner's Manual. USA. https://www.fordservicecontent.com/Ford_Content/Catalog/owner_information/2015-Escape-Owners-Manual-version-1_om_EN-US_07_2014.pdf
- Gile, D. (2004). Integrated problem and decision reporting as a translator training tool. *Journal of Specialised Translation*, (2): 2-20. https://jostrans.org/issue02/art_gile.php.
- Gile, D. (2009). *Basic concepts and models for interpreter and translator training*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Gough, J. (2016). *The patterns of interaction between professional translators and online resources*. PhD Thesis, University of Surrey: UK.
- Göpferich, S. and Jääskeläinen, R. (2009). Process research into the development of translation competence: Where are we, and where do we need to go?. *Across Languages and Cultures*, 10(2): 169-191.
- Hirci, N. (2012). Electronic reference resources for translators. *The Interpreter and Translator Trainer*, 6(2): 219-236, DOI: 10.1080/13556509.2012.10798837.
- Hvelplund, K. T. (2017). Translators' use of digital resources during translation. *HERMES - Journal of Language and Communication in Business*, (56): 71-87. <https://doi.org/10.7146/hjlc.v0i56.97205>.
- Int, A. (2005). Translator training and modern market demands. *Perspectives*, 13(2): 132-142.
- Kopczyńska, M. (2013). Do dictionaries really convey the meaning? The influence of the microstructure of selected dictionaries on the quality of student translations. In: Piątkowska K and Kościakowska-Okońska E (eds) *Correspondences and contrasts in foreign language pedagogy and translation studies*. Switzerland: Springer, 241-255.
- Kusmaul, P. (1995). *Training the Translator*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Kuznik, A. (2017). Use of instrumental resources. In: Albir AH (ed) *Researching Translation Competence by PACTE Group*, Amsterdam: John Benjamins, 219-242.
- Lauffer, S. (2002) The translation process: An analysis of observational methodology. *Cadernos de Tradução*, 2(10). 59-74.
- Massey, G. and Ehrensberger-Dow, M. (2010). Investigating demands on language professionals. *Bulletin suisse de linguistique appliquée (Special issue)*, (1): 127-141. <http://doc.rero.ch/record/11876?ln=fr>.
- Massey, G. and Ehrensberger-Dow, M. (2011). Investigating information literacy: A growing priority in translation studies. *Across Languages and Cultures*, 12(2). 193-211. DOI: 10.1556/Acr.12.2011.2.4.
- Miller, R. L., Acton, C., Fullerton, D. A. and Maltby, J. (2002). *SPSS for Social Scientists*, New York: Palgrave Macmillan
- Mossop, B. (2000). What should be taught at translation school?. *Innovation in Translator and Interpreter Training*. <http://www.fut.es/~apym/symp/mossop.html>
- O'Brien, S. (2008). Processing fuzzy matches in translation memory tools: An eye-tracking analysis. In: Göpferich, S., Jakobsen A. L. and Mees, I. M. (eds) *Looking at eyes: Eye-tracking studies of reading and translation processing*. Copenhagen: Samfundslitteratur, 79-102.
- O'Brien, S. (2009). Eye tracking in translation process research: Methodological challenges and solutions. In: Mees IM, Alves F and Göpferich S (eds) *Methodology, technology and innovation in translation process research: a tribute to Arnt Lykke Jakobsen*. Copenhagen: Samfundslitteratur, 251-266.
- O'Brien, S., O'Hagan, M. and Flanagan, M. (2010). Keeping an eye on the UI design of translation memory: How do translators use the 'concordance' feature?. In: *Proceedings of European Conference on Cognitive Ergonomics*, Delft, The Netherlands, 25-27 August 2010, 187-190.
- Olalla-Soler, C. (2018). Using electronic information resources to solve cultural translation problems. *Journal of Documentation*, 74(6): 1293-1317. <https://doi.org/10.1108/JD-02-2018-0033>.

- Onishi, N. and Yamada, M. (2020) Why translator competence in information searching matters: An empirical investigation into differences in searching behavior between professionals and novice translators. *Invitation to Interpreting and Translation Studies*, (22): 1-23.
- PACTE (2009). Results of the validation of the PACTE translation competence model: Acceptability and decision making. *Across Languages and Cultures* (10): 207-230. <https://doi.org/10.1556/Acr.10.2009.2.3>.
- Pakkala-Weckström, M. (2015). Student's data mining skills in second-year undergraduate translation. *Current Trends in Translation Teaching and Learning E*, (2): 139-170.
- Paradowska, U. (2020). Web-based resources and web searching skills for translators with a specific focus on the Polish-English language pair. *Current Trends in Translation Teaching and Learning E* (7): 167-212.
- Pinto, M. and Sales, D. (2008). INFOLITRANS: A model for the development of information competence for translators. *Journal of Documentation*, 64(3): 413-437.
- Pinto, M., García-Marco, J., Granell, X. and Sales, D. (2014). Assessing information competences of translation and interpreting trainees: A study of proficiency at Spanish universities using the InfoliTrans Test. *Aslib Journal of Information Management*, 66(1): 77-95. <https://doi.org/10.1108/AJIM-05-2013-0047>.
- Pym, A. (2005). Training translators – ten recurrent naiveties, *Translating Today*, (2): 3-6. https://usuaris.tinet.cat/apym/on-line/training/10_naivetes.pdf.
- Raido, V. E. (2011). Developing Web Searching Skills in Translator Training, Developing Web Searching Skills in Translator Training. *Revista Electrónica de Didáctica de la Traducción y la Interpretación*, (6): 57-77.
- Raido, V. E. (2014). *Translation and Web Searching*. New York: Routledge.
- Ramos, M. (2005). Research on dictionary use by trainee translators. *Translation Journal*, 9(2). Retrieved July 2, 2020, <https://translationjournal.net/journal/32dictuse.htm>.
- Roberts, R. P. (1992). Translation Pedagogy: Strategies for Improving Dictionary Use. *TTR*, 5(1): 49-76.
- Rosa, R. N., Amri, Z. and Zaini, Y. (2020). Translation strategies used by student translators in solving equivalence finding-related problems. In: *Proceedings of the 7th International Conference on English Language and Teaching (ICOELT 2019)*, Padang, Indonesia, 4-5 November 2019, Atlantis Press, 394-401.
- Sales, D. and Pinto, M. (2011). The professional translator and information literacy: Perceptions and needs. *Journal of Librarianship and Information Science*, 43(4): 246-260. DOI: 10.1177/0961000611418816.
- Sales, D., Pinto, M. and Fernández-Ramos, A. (2018). Undressing information behaviour in the field of translation: A case study with translation trainees. *Journal of Librarianship and Information Science*, 50(2): 186-198.
- Saunders, B., Sim, J., Kingstone, T., Baker, S., Waterfield, J., Bartlam, B., Burroughs, H. and Jinks, C. (2018). Saturation in qualitative research: Exploring its conceptualization and operationalization. *Quality and Quantity*, 52(4): 1893-1907. <https://doi.org/10.1007/s11135-017-0574-8>.
- Schäffner, C. (2000). Running before Walking? Designing a Translation Program at Undergraduate Level. In: Schäffner, C. and Adab, B. (eds) *Developing Translation Competence*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing. 143-156.
- Shih, C. Y. (2017). Web search for translation: An exploratory study on six Chinese trainee translators' behaviour. *Asia Pacific Translation and Intercultural Studies*, 4(1): 50-66. DOI: 10.1080/23306343.2017.1284641.
- Shih, C. Y. (2019). A quest for web search optimisation: An evidence-based approach to trainee translators' behaviour. *Perspectives*, 27(6): 908-923. DOI: 10.1080/0907676X.2019.1579847.
- Society of College, National and University Libraries (2011). *The SCONUL Seven Pillars of Information Literacy Research Lens for Higher Education*. Retrieved July 5, 2020, <https://www.sconul.ac.uk/sites/default/files/documents/coremodel.pdf>.
- Séguinot, C. (2000). Knowledge, Expertise and Theory in Translation. In: Chesterman A, Salvador NGS and Gambier Y (eds) *Translation in Context: Selected Contributions from the EST Congress*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing. 87-104.
- Sycz-Opoń, J. E. (2019). Information-seeking behaviour of translation students at the University of Silesia during legal translation – an empirical investigation. *The Interpreter and Translator Trainer*, 13(2): 152-176.
- Sycz-Opoń, J. E. (2021). Trainee translators' research styles: A taxonomy based on an observation study at the University of Silesia, Poland. *The International Journal for Translation and Interpreting Research*, 13(2): 136-163.

- Volanen, S. (2015) *Translating with the Web Professional translators' information-seeking behaviour in translation with online resources*. MA thesis, University of Turku, Finland.
- Yazıcı, M. (2007). *Yazılı Çeviri Edinci*. İstanbul: Multilingual.
- Yazıcı, M. (2011). *Çeviribilimde Araştırma*. İstanbul: Multilingual.
- Yazıcı, M. (2016). Barriers vs Creativity in Translator Training, *Journal of Education and Practice*, 7(27): 62-68.
- Xu, M. and Wang, C. (2011) Translation students' use and evaluation of online resources for Chinese-English translation at the word level. *Translation and Interpreting Studies*, 6(1): 62-86.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.11.2021 ✓Accepted/Kabul:28.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.1018248

Araştırma Makalesi/ Research Article

Dağdeviren, M. (2022). "Marsyas Vadisinde Bir Tümülüs "Mutaf Tepe ", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 229-247.

MARSYAS VADİSİNDE BİR TÜMÜLÜS "MUTAF TEPE"*

Memduh DAĞDEVİREN**

Öz

Mutaf Tepe Tümülüsü, Aydın ili, Çine ilçesinde, Mutaf Tepe mevkinde bulunmaktadır. Tarihi süreç içerisinde Karia Bölgesi MÖ 7-6. yüzyılda Lydia hâkimiyetinde kalmıştır. MÖ 546 yılında Lydialıların Perslere yenilmesiyle birlikte Karia'da Pers dönemi başlamıştır. Karia Bölgesi'nin geneli incelendiğinde Pers ve Lydia etkisinin az olduğu görülmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan Mutaf Tepe Tümülüsü de İç Karia Bölgesi'nde Pers etkili Lydia mimari özellikleri gösteren önemli bir örnektir.

Çalışma kapsamında ele alınan Mutaf Tepe Tümülüsü 1996 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilmiş ancak kapsamlı bir yayın halinde bilim çevreleriyle paylaşılmamıştır. Burada Mutaf Tepe Tümülüsü ayrıntılı ele alınmış Lydia ve Karia Bölgesi'ndeki tümülüsler ile karşılaştırılmıştır.

Yapının üst örtüsündeki beşik çatı, Lydia Bölgesi'ndeki tümülüslerde MÖ 6. yüzyıl sonundan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Üst örtüsü, duvar örgüleri, çift kanatlı kapısı ve "L" dönüşlü bloklarının benzerliklerinden dolayı Mutaf Tepe Tümülüsü'nün Lydia mimari etkileri taşıdığı gözlemlenmiş, tümülüsün MÖ 6.yüzyıl sonu MÖ 5. yüzyıl başına tarihlendirilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Karia, Marsyas, Tümülüs, Alabanda, Mutaf Tepe, Taş giriş, Beşik Çatı.*

"MUTAF TEPE" A TUMULUS IN MARSYAS VALLEY

Abstract

Mutaf Tepe Tumulus is situated in the city of Aydın's Çine district in Mutaf Tepe Location. In the historical process, the Karia Region BC VII-VI. century, remained under the rule of Lydia. With the defeat of the Lydians to the Persians in 546 BC, the Persian period began in Caria. When the Caria Region is examined in general, it is seen that the Persian and Lydian influence is less. Mutaf Tepe Tumulus, which is the subject of the study, is an important example of Lydian architectural features with Persian influence in the Inner Caria Region.

Mutaf Tepe Tumulus, which is covered within the scope of the study, was first identified with the surveys carried out in 1996, but it was not shared with the scientific community as a comprehensive publication. Within the scope of the study, Mutaf Tepe Tumulus was compared with the tumuli in Lydia and Caria Region.

The gable roof on the upper cover of the building has been used in the tumuli in the Lydian Region since end of the 6th century BC. Mutaf Tepe Tumulus was observed to have Lydian architectural influences due to the similarities of the wall blocks, cover of the gable roof at the top, double-winged door and "L" rotating blocks, and it was proposed to date the tumulus at the end of the 6th century BC to the beginning of the 5th century BC.

Key Words: *Caria, Marsyas, Tumuli, Alabanda, Mutaf Tepe, Stone Beam, Gable Roof.*

*Bu çalışma Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Doktora programında, Prof. Dr. Asuman BALDIRAN danışmanlığında yürütülen "Muğla-Çine Sınırlarındaki Antik Dönem Mezar Örnekleri ve Ölü Gömme Gelenekleri" adlı Doktora Tezinden türetilmiştir. Çalışmalar sırasında yardımları nedeniyle Prof. Dr. Asuman BALDIRAN, Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT, Doç. Dr. Abuzer KIZIL, Doç. Dr. Aytekin BÜYÜKÖZER, Dr. Erdener PEHLİVAN, Arkeolog Mustafa ÇİMEN'e teşekkür ederim.

**Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Doktora Programı, KONYA.
e-posta: memduhdagdeviren@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-2917-1351>)

1. GİRİŞ

Karia Bölgesi'nde Menderes (Maiandros) başta olmak üzere, Çine Çayı (Marsyas), Akçay (Harpasos) gibi nehirlerin oluşturduğu ovalar bulunmaktadır. Bu ovalardan Çine Ovası, Çine Çayı'nın taşıdığı alüvyonlarla oluşmuştur¹. Günümüzde olduğu gibi antik dönemde de tarım ekonomisi açısından önem arz eden ovanın batısında Madran Dağı, güneyinde Gökbel Dağı bulunur. Bölgenin en erken buluntuları Çine-Sağlık Mahallesi sınırlarında bulunan Asarkaya-Kestanelik mevkisindeki, Latmos Dağı'ndakilerin benzerleri olan prehistorik kaya resimleridir². İç Karia Bölgesi'nde bulunan bu verimli toprakların etrafına, antik çağların önemli kentleri Alabanda, Alinda ve Gerga Kutsal Alanı kurulmuştur. Bu kentlerin *teritoriumunda* bulunan kırsal alanlarda yoğun mezar tiplerine rastlanmaktadır.

Mutaf Tepe Tümülüsü, Aydın ili, Çine ilçesi, Madran Dağı'nın batı yamaçlarındaki Mutaflar Mahallesi'nin doğusunda, Mutaf Tepe mevkisinde, Çine Çayı (Marsyas) vadisinin üzerinde bulunmaktadır³ (fig. 1). Alan 930 m rakımlı, çam ağaçları arasında, çeşitli yapı kalıntılarında rastlanılan küçük bir yerleşmedir⁴. Özellikle tepenin güneyinde, çeşitli yapı kalıntılarını görmek mümkündür. Kalıntıların bulunduğu alanda çatı kiremiti parçalarına rastlanmaktadır. Ayrıca tümülüsün 150 m güneydoğusunda ana kaya üzerine yapılmış, bir adet oygu tekne mezar (khamasorion) bulunmaktadır.

Araştırmaya konu olan tümülüs ilk defa A. Diler tarafından 1996 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilerek yapı kısaca tanımlanmıştır⁵.

N. Atik ve Z. Koçel Erdem tarafından 2004 yılında TÜBA Kültür Envanteri dergisinde ise A. Diler'e atıfta bulunularak lokalizasyonu verilmiştir⁶.

O. Henry, 2005 yılında tamamladığı "Tombes De Carie" adlı doktora tezinde mezarın izole bir alandaki varlığını, Karia Bölgesi'ndeki diğer tümülüslerle karşılaştırarak anlatmıştır. Ayrıca yuvarlak dış duvarları ve çatı kirişlerinden bahsetmiş, yine A. Diler'in yazdıklarına bağlı kalarak Karia'daki diğer mezarlarla kıyaslamıştır⁷. Ancak tüm bu çalışmalarda Mutaf Tepe Tümülüsü'nün yuvarlak duvarının detayları, mezar odası ve *dromosunun* mimarisi, ölü gömme biçimleri, yapının kirişlerle desteklenen üst örtüsü ile üst örtüyü koruma amaçlı yapılan mezarın en özgün özelliği olan beşik çatıdan hiç bahsedilmemiştir. Bu nedenle yapılan çalışmayla, bu tümülüs detaylı bir şekilde incelenmeye karar verilmiştir.

1.1. MALZEME

Tümülüsün inşasında, bölgede sık rastlanan sarı, beyaz ve siyah damarlı gnays kayaç bloklar kullanılmıştır. Sağlam yapısıyla dikkat çeken gnays kayaçlar dörtgen şekilli kesilmiş, yüzeyleri ince yonulu işlenmiştir. Bloklar taş ocağında kesildikten sonra inşaat alanına getirilip, burada duvarın yapısına göre şekillendirilmiştir. *Dromos* ve mezar odasından kaçak kazılar ile çıkartılan taş yerlerinden, duvar bloklarının arka taraflarının düzensiz olduğu görülebilmektedir. Mezarın blokları üzerindeki işçiliklerden çekiç, keski ve mekanik delici aletlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2. TANIM

Tümülüs, Mutaf Tepe'nin kuzey ucunda, yer seviyesinden yaklaşık 2 m yükseklikte, girişi güneyde olup, kuzeybatı-güneydoğu yönlü inşa edilmiştir (fig. 2). Ormanlık alanda bulunan yapı, bitki köklerinin etkisiyle hem doğal hem de mezar soyguncularının tahribatına maruz kalmıştır⁸. Yapının girişte üç, doğu tarafta beş sırası korunmuş duvar kalıntılarında göre dıştan yuvarlak *krepis* duvarı ile çevrelendiği anlaşılmaktadır⁹. Girişi güneyde olan tümülüsün, kuzeye bakan arka bölümlerinde kaçak kazılar ve maden arama çalışmaları nedeniyle 10 m çapındaki yuvarlak duvar tahrip edilmesine rağmen kısmen izlenebilmektedir¹⁰. Yapının yuvarlak *krepis* duvarlarının giriş bölümünün üstünden üç sırası görülmesine karşın doğu tarafta *in-situ* beş blok sırası tespit edilmiştir. Bu bloklar zeminden itibaren 0,46-0,37-0,33-0,28-0,15 m toplamda 1,60 m yüksekliktedir. En üstteki

¹ Marsyas Çayı'nın adı antik kaynaklarda da geçmektedir. Herodotos İonia ayaklanması sırasında Perslerle savaşın Marsyas Çayı kıyılarında yapıldığını belirtir (Herodotos V, 117).

² Bu alan Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 23.07.2014 tarih ve 2945 sayılı kararı ile I. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir.

³ Tümülüs 37°35'54.26" kuzey – 28°7'18.39" doğu koordinatlarındadır.

⁴ Atik-Koçel, 2004: 47. İç Karia envanter çalışmalarında ören yeri olduğunu belirtmektedir. Ancak alan bir ören yerinden çok küçük bir köy yerleşmesi olmalıdır.

⁵ Diler, 1998: 412. Söz konusu arazi çalışmasına katılmama olarak sağladığı için Prof. Dr. Adnan Diler'e teşekkürlerimi sunarım.

⁶ Atik-Koçel: 2004: 46.

⁷ Henry, 2005: 87.

⁸ Mezar, 1996 yılında ilk tespit edildiğinde etrafı tamamen çam ağaçları ile çevrili iken 2021 yılında etrafındaki çam ağaçları tamamen kesilmiş, kuzey tarafından maden alınmış, oldukça tahrip edilmiştir.

⁹ "A. Diler mezarın Belevi Mezar Anıtı ve Hierapolis Kurganları gibi dıştan yuvarlak tasarlı olduğunu belirtmekte ve bu yuvarlak formu oluşturan duvar örgü tekniğinden dolayı gömütü MÖ 4.yüzyıla tarihlemektedir" (Diler, 1998: 412).

¹⁰ Yuvarlak tümülüsler; Termera ve Pedesa'da görülmektedir. Pedesa tümülüsleri ile ilgili bkz. (Gümüş, 2013).

0,15 m yükseklikteki blok 0,10 m dışa çıkıntılıdır. Saçak şeklinde tasarlanmış bu blok ile *krepis* duvarını yağışlara karşı korumak ve yapıya anıtsal bir görünüm kazandırmak hedeflenmiştir. Pedesa *teritoriumunda* bulunan MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen Gebe Kilise olarak bilinen yuvarlak tümülüste de son blok çıkıntılı yapılmıştır¹¹.

Krepis duvarının giriş bölümünde üç sırası görülmesine karşın¹² doğu taraftaki beş blok sırası, giriş bölümünde iki duvar bloğunun tahribata uğradığını, *krepis* duvarının mezarın inşasında beş blok dizilimli 1,60 m yükseklikte yapıldığını kanıtlamaktadır (fig. 3). Yine girişin batısındaki üçüncü sıra blok diziliminin üstünde *in-situ* olarak tespit edilen 0,43 m yükseklikte, 0,20 m kalınlıkta dikine atılmış bir atkı taşı bulunmaktadır. Günümüzde tek başına duran bu taş, mezarın inşasında girişin üzerindeki dördüncü blok sırasında uzun taşların arasında olmalıydı. Olasılıkla dördüncü blok sırası mezarın girişindeki çatı katı şeklinde düzenlenen bölümü kapatmaktaydı. Bu bölümün önünün kapatılması, burada oluşan alanın herhangi bir işlevi olmadığını yalnızca üst örtüsünde oluşacak basıncı azaltmak için yapıldığını ispatlamaktadır.

Mezar girişinde, *dromosun* kapı aralığındaki lento taşının üzerindeki blok sırası 0,20 m dışa doğru çıkıntılı yapılmıştır. Blok çıkıntıları batı tarafa doğru izlendiğinde lento üstündeki blok sırasının çıkıntılı devam ettiği, üstüne gelen blok dizilimde *krepis* duvarının çapını 0,20 m daraltıp, basamaklandığı tespit edilmiştir. Duvarı basamaklandırılan bu tasarım girişin doğu tarafında yoktur. Çıkıntılı tasarım *dromosun* kapı aralığını yağışlara karşı korumakta, girişe estetik bir görünüm kazandırmakta ve duvarın çapını 0,20 m daraltmaktadır.

Mezar girişi, söveler ve lento taşına açılan 0,09 m yükseklikte 0,13 m kalınlıktaki yuvalardan dolayı tek parça blok taşla kapatılmış olmalıdır. Tümülüs altı mezar, plan olarak *dromos* ve mezar odası olmak üzere toplamda 5,45 m uzunluğunda iki bölümden oluşmaktadır (fig. 4).

2.1. DROMOS

Tümülüsün güneydeki giriş kapı açıklığı her iki kapı sövelerinden itibaren 1,20 m'dir. *Dromos* içten 1,90 m uzunlukta, 1,55 m genişliktedir. Yükseklik, zemindeki toprak ve taş parçalarından dolayı ölçülememektedir. Bu bölümünün yan duvarları dörtgen, özenle kesilmiş, *rektogonal* taş bloklarla *isodom* örgü tekniği ile yapılmış olup, blok yükseklikleri tavan bölümüne doğru yer yer değişmektedir. *Dromosun* doğu duvarında, üç sıra görülen tek parça 2,05 m uzunlukta bloklar kullanılmıştır (fig. 5). Bu blokların yükseklikleri doğu duvarda görülebilen zemin seviyesinden itibaren (...) ¹³-0,40 m - 0,30 m - 26 m'dir. Batı duvarda ise (...) -0,35 m - 0,30 m - 0,30 m yükseklikte daha kısa ve kalın bloklar kullanılmıştır (fig. 6). *Dromosun* doğu ve batı üst blokları "L" dönüşlü kesilmiş, kısa dönüşler 0,16 m uzunlukta kapı sövesi olarak işlevlendirilmiştir. Duvar bloklarının kalınlıkları 0,44 m'dir¹⁴. Duvarlarda kullanılan taş blokların arka yüzeylerinde işçilik, ön yüzlerdeki gibi özenli değildir.

Dromosta doğu-batı yönünde yapılmış, 1,70 m uzunlukta, 0,56 m yükseklikte iki adet taş kiriş vardır. Bunların arasına yan duvarlar üstüne 0,57 m yükseklikte dikine kesilmiş bloklar yerleştirilerek kirişler kilitlenmiştir. Bu kirişlerden ilki *dromos* girişinde 0,70 m genişliğinde hem lento hem de kiriş olarak kullanılmıştır. İki kiriş arası 0,42 m, ortadaki kirişin genişliği ise 0,56 m'dir. Kiriş araları üstten tek parça, kayrak, blok taşlarla kapatılmıştır (fig. 7).

Dromostan mezar odasına iki kademeli bir geçiş vardır. *Dromosa* bakan kapı açıklığı 1,06 m iken mezar odasına bakan kapı açıklığı her iki taraftan 0,10 m genişletilerek 1,26 m olarak tasarlanmıştır. *Dromos* tarafında 0,10 m çıkıntılı 0,27 m kalınlıkta söveler yapılmıştır. Bu sövelerden doğu taraftakinin üst bölümünde oldukça tahrip olmuş bir profil bulunmaktadır. 0,27 m kalınlıktaki bu söve bölümünden sonra kapının yapıldığı her iki tarafa doğru 0,10 m genişleyen toplamda kapı açıklığını 1,26 m'ye çıkaran 0,56 m kalınlıkta bir alan kalmaktadır. Bu alanın *dromos* tarafındaki sövelerle birleştiği lento köşelerinde iki adet 0,10 m çapında mil yuvası bulunmaktadır (fig. 8). Taban seviyesinde toprak dolgu olduğundan mil yuvaları tespit edilememiştir. Ancak benzer örneklerden hareketle üst mil yuvalarının karşılarında alt mil yuvaları da olmalıdır. Düzgün yuvarlak şekilli bu oyukların yapılmasında muhtemelen mekanik deliciler kullanılmıştır. Bu yuvalar mezar odasına açılan iki kanatlı kolay açılıp kapanabilen taş ya da mermer bir kapıya ait olmalıdır. Olasılıkla gnaystan yapılan bu kapı 0,56 m kalınlıktaki mezar odasına açılan alanda hareket etmektedir¹⁵. İki kanatlı kapının örnekleri Lydia Selçikler ve Bekçitepe tümülüslerinde¹⁶

¹¹ Diler, 2011: 332. Söz konusu tümülüsün yuvarlak duvarları Mutaf Tepe ile benzerdir.

¹² Giriş bölümünün üst duvarının ilk sırasını oluşturan 0,58 m yükseklikteki lento bloğu ile birlikte 0,35 ve 0,43 m yükseklikteki üç sıra blokla yapılan duvar toplam 1,35 m yüksekliktedir. Bu bloklardan bazılarının uzunlukları 1,00 - 2,35 m'ye kadar ulaşmaktadır.

¹³ Toprak dolgudan dolayı net yükseklik tespit edilememiştir ancak diğer bloklardan yüksektir.

¹⁴ Batı duvarın kısa bir taş bloğu parçalanmıştır. Bu bloğun yerinden duvar kalınlığı ve duvarların arka taraf işçilikleri hakkında bilgi edinilmektedir.

¹⁵ 0,56 m'lik alandan hareketle kapının bir kanadının 0,56 m genişlikte olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁶ Dinç, 1993: 38, Kat. No. 24.

Karia Bölgesi'nde ise Mylasa Orta Okulu avlusundaki mezar¹⁷ ile Alabanda Klasik Devir Mezarı'nda da görülmektedir (fig. 9).

2.2. MEZAR ODASI

Mezar odası içten 2,72 X 2,80 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen formudur. Mezar odasının kuzey duvardaki lahit üst seviyesinden yüksekliği 1,76 m'dir¹⁸. Kuzey duvarda, kuzey kenarı duvarın blokları içinde bulunan zemindeki molozlardan dolayı ölçülebilen yüksekliği 0,62 m olan ana kayaya oyulmuş bir lahit bulunmaktadır (fig. 10). Lahdin genişliği 1,06 m'dir. Lahdin kuzey kenarı, duvarın birinci blok sırasını oluşturmaktadır. Sonraki blokların yüksekliği sırasıyla 0,50 m- 0,47- 0,33 m şeklinde devam etmektedir. Mezar odasının diğer duvarlarındaki blok yükseklikleri kuzey duvardakilerle aynıdır. Kuzey duvarda kare formu 0,30 m uzunlukta 0,50 m yükseklikte iki duvar bloğunun parçalanması ile oluşmuş iki adet blok boşluğu vardır. Lahdin üstüne gelen ikinci blok sırasındaki boşluktan duvar kalınlığının 0,54 m olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Boş bloğun batı tarafında, bloğun birleşme yerinde duvar bloklarını sağlam yapmak için çapraz kesim uygulanmıştır.

Doğu duvar sondan bir önceki blok sırası üzerinde 0,50 m uzunlukta, 0,15 m genişlikte, 0,06 m derinlikte bir tarafı oval olarak bırakılmış bir niş bulunmaktadır. Bu niş geçme bir levhanın yeri olarak tasarlanmış olmalıdır (fig. 11).

Mezar odasının yan duvarlarındaki işçilik oldukça dikkat çekicidir. Duvar örgülerinde zemin seviyesinde daha yüksek iki taş blok kullanılmışken üst blokların yükseklikleri daha azdır. Bu uygulamanın örnekleri Pers mimarisinde de görülür¹⁹. Zemin seviyesindeki ilk sıra blokların yüksek yapılmalarıyla mezarın duvarlarında ve üst örtüsünde oluşacak yükün daha rahat taşınması hedeflenmiştir. Duvarlar düzgün işlenmiş, yüzeyleri özenle kesilmiş dikdörtgen uzun sıra taşı ve kısa ara taş dizilimli örülmüştür. Duvarlardaki sıra taşların uzunlukları 1,02 m'den 1,82 m'ye kadar çıkabilmekte iken uzun taşların arasına konan kısa taşlar 0,16 m uzunlukta tüm bloklarda standart ölçüdedir. Dörtgen duvar blokların uzunlukları köşelere gelen bölümlerde daha kısa iken diğer bloklar daha uzundur. Uzun bloklar sarı damarlı gnays, kısa ara taşlar ise siyah damarlı gnays çeşidi olan *hornblend* ile yapılmıştır²⁰.

Dromosa geçişte kapı aralığının sağında dikine ve yatay kullanılan blok taşlar bulunmaktadır. Burada 1,16 m uzunluğunda, genişliği üst tarafta 0,23 m, zemine doğru 0,26 m'ye ulaşan dikine konmuş tek parça blok, kademelendirilerek yontulmuş hem 0,28 m kalınlıkta kapı sövesini hem de 0,56 m kalınlıkta kapı kanat alanını oluşturmaktadır. Bu blok dış tarafa doğru çapraz kesilmiştir. Bloğu destekleyen taşlarda, tersine çapraz kesilerek bir tür kilitleme tekniği uygulanmıştır (fig. 12).

Duvar örgüleri; dikdörtgen şekilli, yüzeyleri perdahlanmış uzun bloklarla, *isodom* örgü tekniği ile yapılmıştır²¹.

Mezar odasının batı duvarındaki ilk blok, sanduka kapak yeri olarak 0,07 m dışa çıkıntılı bırakılmış 0,50 m yükseklikte hem duvarın ilk bloğu hem de ölü yatağı sandukasının batı kenarı olarak işlevlendirilmiştir (fig. 13). Bu bloğun karşısındaki korkuluk plakası parçalanmış ancak dikine konan korkuluk plakasının yuvaları kuzey duvardaki lahdin üzerine oyulmuştur. Ölü yatağı plakasının genişliği 0,70 m, uzunluğu 1,70 m'dir. Kuzey sanduka üzerindeki plaka yerleri, 0,10 m genişlikte 0,08 m derinliktedir. Ölü yatağının alt yüzeyini oluşturan 0,10 m kalınlıkta, ölü yatağı olarak işlevlendirilmiş plaka, yarısı tahrip edilmiş şekilde *in-situ* olarak bulunmaktadır. Ölü yatağı plakası duvar bloklarının arasına yerleştirilmiştir. Bu uygulamadan gerek lahdin gerekse ölü yatağının mezarın duvarları ile aynı zamanda inşa edildiği bilgisine ulaşılmaktadır. Bu plaka mezar soyguncuları tarafından kırılmış ve altında toprak dolgu olduğundan plaka yüksekliği tespit edilememektedir (fig. 14). Ölü yatağının yüksekte yapılması Karia'da bilinen ölü gömme geleneklerindedir²². Mezar odasında toplam iki adet *inhümasyon* gömü bulunmaktadır. Mezarın doğu tarafı tamamen toprak altında olduğundan gömü hakkında bilgi edinilememektedir ancak benzer örneklerden dolayı burada da bir plaka tekne gömü daha olmalıdır²³. Bu plaka tekne ile mezar en az üç birey için tasarlanmıştır, diyebiliriz.

¹⁷ Akarca, 1952. Kapılardaki mil sistemi ahşap mimarinin taş üzerinde uygulanışının bir örneğidir.

¹⁸ Lahdin zemin seviyesinde toprak ve moloz dolgular olduğundan yüksekliği net alınamamakla birlikte yüzeydeki yüksekliği 0,62 m olup lahitle birlikte mezar odasının yüksekliği 2,38 m'dir.

¹⁹ Pers Kralı Kyros'un Pasargadae'deki mezarının duvarlarında uzun taş bloklar kullanılmıştır. Alt bloklar diğerlerine nazaran daha yüksektir. Bu yapıların yapımında Lydia ve İonia'dan da taş ustalarının getirildiği bilinmektedir (Stronach, 2013: 59).

²⁰ Kısa ara taşların daha sert bir gnays çeşidi olan *hornblend*le yapılmasıyla yapının duvarlarının sağlamlştırılması hedeflenmiştir.

²¹ Whicherley, 1993: 43. İso-domik duvar sisteminin MÖ 5. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başladığını belirtiyor.

²² Sandukanın yüksekte yapılması ile ilgili Mylasa ve çevresindeki mezarlar için bkz. Kızıl, 2012: 389. Çine çevresinden Alabanda Klasik Devir Mezarı, Alabanda Kırısındaki Oda Mezarında aynı gömü geleneği vardır.

²³ Mezar temizlendiğinde bu konuda kesin bilgilere ulaşılabacaktır.

Mezar odasının düz dam üst örtüsü, Karia Bölgesi'nde yaygın kullanılan doğu-batı doğrultusunda atılan iki adet taş kiriş ile desteklenmiştir. Kirişlerinin yükseklikleri 0,63 m, kiriş aralarında ise 0,58 m'lik açıklıklar vardır. Bu açıklıklara yan duvarlar üzerinde 0,58 m genişliğindeki kare taş bloklar yerleştirilerek, taş kirişler kilitlenmiştir. İki kiriş arasındaki açıklıklar 0,56 m üst derinlikten sonra, kirişler üzerinde birleşen kayrak blok taşlarla kapatılmıştır (fig. 15).

2.3. ÜST YAPI

Üst örtü, doğu-batı doğrultusunda atılan kirişlerin üzerine tek parça kayrak blokların kapatılmasıyla düz dam şeklinde tasarlanmıştır. Kayrak ince bloklar kirişlerin üzerinde birleştirilmiştir. Yapının kirişleri ve kayrak üst örtü blokları ince yonulu, özenli işçiliği ile ahşap mimariye öykünerek yapılmıştır.

Tümülüs ön tarafta üç, batı tarafta beş blok sırası *in situ* olan, uzun sıra taş ve kısa atkı taş dizimli yapılan 10 m çapında daire formulu *krepis* duvarı ile çevrelenmiştir. Mezarın yan duvarlarının üzerine oturtulan beşik çatı şeklinde yapılan çatı katı formulu bir kısım bulunmaktadır. Bu bölümün girişindeki taşlar 0,32 m genişlikte, yüzeyden görülebilen uzunluğu 0,70 m²⁴, iç taraf kalınlıkları ise 0,86 m olan "Λ" şeklinde, iki taşın birbirine yaklaşık 50 derecelik açıyla çapraz kesilip, çatılmasıyla oluşturulmuş, ayrı bir bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır (fig.16). Burada kullanılan taş bloklar daha özensiz, kaba yonuludur. Bloklar üzerinde çekiç ve keski izleri görülmektedir. Bu alan, tümülüs altı mezar ile aynı uzunluktadır. Ön taraftan bakıldığında alanın, yedi adet karşılıklı çatılmış taşlarla beşik çatı şeklinde sürdürülmüş olduğu, arka tarafında da aynı formulu iki taşın çatılmasıyla sonlandırıldığı görülmektedir (fig. 17). Bu bölüm, mezarın çatısını korumak, düz dam biçimli üst örtüsüne, toprağın oluşturabileceği basıncı azaltmak için çatı katı şeklinde düzenlenmiştir. Mekânın girişi çok dar olduğu için, girilip ölçüsü alınamamaktadır. Birbirine çatılan yedi blokla yapılan beşik çatı, çapraz kesimle²⁵ birbirlerine çatılarak dayanıklılık hedeflenmiştir (fig. 18). Alanın sonlandığı yer, arkada yapılan kaçak kazı ile ortaya çıkarılmıştır. Bu bölümdeki beşik çatının deformasyonunu daha fazladır (fig. 19).

3. MEZAR ÇEVRESİNDEKİ DÜZENLEMELER

Tümülüs girişinin karşısında büyük ana kayalar bulunmaktadır. Ana kayalar üzerinde çeşitli düzenlemeler yapıldığı gözlemlenmiştir. Özellikle ana kayalardan birinin mezara bakan kuzey tarafında oval, büyük niş şeklinde yontulmuş bir alan vardır. Bu kayanın hemen batısındaki diğer ana kayanın güney cephesinde ise gelişi güzel yapılmış adak nişi işlevi olması muhtemel oyuklar bulunmaktadır. Kayanın güney cephesine açılan nişlerin arasına iki adet, kayanın altının yontulmasıyla oluşturulmuş, bağlama yerleri olarak yapıldığını düşündüğümüz içinden ip geçebilecek şekilde tasarlanmış, günümüze kadar sağlam kalabilmiş halkalar görülmektedir. Buradaki nişler ve halkalar ölü gömme gelenekleriyle bağlantılı adak eşyalarını koymak veya asmak için tasarlanmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu kayalıklar, ölü kültü ile ilgili mezar ziyaret yeri veya tören alanı olarak tasarlanmış olmalıdır.

4. DEĞERLENDİRME

Tümülüsün etrafını çeviren yuvarlak *krepis* duvarlarında ve *dromosun* doğu duvarında uzunlukları 2,05 m'ye kadar ulaşan uzun taşlar kullanılmıştır. Ayrıca *dromosun* ve mezar odasının duvarlarındaki blokların yükseklikleri zemin seviyesinde daha fazla iken tavana doğru azalmaktadır²⁶. Uzun taşların zemin seviyesinde daha yüksek kullanımı Pers sanatında Pasargadae'deki Kyros'un mezarında²⁷, Mylasa'daki Hekatomnos mezarında da görülmektedir. Bu tasarımın Lydia Tümülüsleri'nde de örnekleri bulunmaktadır. Bekçi Tepe Tümülüsü'nün sundurması ve mezar odasının blok uzunlukları 1,19-2,06 m arasındadır. Bunların ilk iki sıra blok yükseklikleri 0,75 m iken üçüncü bloklarda bu yükseklikler 0,59 m olarak tespit edilmiştir. Yine Bekçitepe mezar odasında görülen "L" şeklinde kesilmiş hem yan blok hem de söve olarak işlevlendirilen uygulamalar Mutaf Tepe Tümülüsü'nün *dromosun*da da bulunmaktadır. Bekçitepe Tümülüsü kline ayaklarına göre MÖ 530-500'e tarihlendirilmiştir. Yine MÖ 550-525'e tarihlendirilen Harta Abidintepe Tümülüsü'nde "L" dönüşler ve ilk bloklar daha yüksek yapılmıştır. İkiztepe Tümülüsü'nün ilk iki bloğu 0,76 m iken diğer bloklar 0,35 m'dir²⁸. Zemin kodunda yüksek taşların kullanılmasıyla üst yapının ağırlığının daha kolay taşınması hedeflenmiştir.

²⁴ Yüzeyden 0.70 m ölçülmesine karşın, içeriye doğru dikkatlice bakıldığında taşların uzunluğunun 1.00 m fazla oldukları *dromosun* yan duvarlarına oturtuldukları görülmektedir.

²⁵ Günümüzde birleşme yerlerinde, çatılan taşların basınçlarından kaynaklı deformasyona uğramıştır.

²⁶ *Dromosun* doğu duvarındaki 2,05 m uzunluktaki alt blok yüksekliği 0,40 m sonraki blokların yükseklikleri 0,30 m'dir. Mezar odasının tüm duvarlarındaki duvar blok yükseklikleri aynı olup zemin kodundan itibaren yükseklikler 0,50-0,50-0,38-0,33 m'dir.

²⁷ Bu yapının MÖ 530'da Büyük Kyros'un ölümünden sonra yapıldığı, yapımında Lydia ve İonia'dan da taş ustalarının getirildiği bilinmektedir (Stronach, 2013: 59).

²⁸ Dinç, 1993: 210.

Mutaf Tepe Tümülüsü'ndeki taş kirişler, ahşap işçiliğin taklidi olarak yapılmış, Karia'da oldukça yaygın bir uygulamadır²⁹ ve Karia Bölgesi'ne ait bir kullanımdır. Düz dam üst örtüyü destekleyen kirişler Karia'da; MÖ 6. yüzyıla tarihlenen Beçin anıt mezardan, MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Mylasa Yer Altı Oda Mezarı'na kadar şimdilik bilinen toplamda yirmi iki adet mezarda uygulanmıştır³⁰. MÖ 6. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan taş kirişler MÖ 4. yüzyılda zirveye ulaşmış, MÖ 3. yüzyıldan itibaren yerini beşik tonozla bırakmıştır³¹.

Çatıyı destekleyen taş kirişlerin üzerine yassı taşlarla oluşturulan düz dam çatı, onun üstüne de beşik çatı yapma geleneğinin benzer uygulamaları; İç Karia'da Kavaklı Sultanlar Tepesi, Lale Tepe, Altıntaş, Alamut Maltepe ve Harpasa Asarlık Tepe tümülüslerinde de söz konusudur. Akçay (Harpasos) vadisindeki bu tümülüslerde beşik çatı, *dromosun* bittiği yerden başlayıp, mezar odasının arka duvarına kadar sürmektedir³². Ancak Mutaf Tepe Tümülüsü'ndeki beşik çatı *dromosun* başlangıcından mezar odasının sonlandığı kuzey duvara kadar devam etmektedir. Duvar örgülerinde kullanılan düzgün taş işçiliğini ve düz zemin üzerine yapılan beşik çatı üst örtü uygulamasını, Lydia Tümülüsleri'nden İkiştepe³³, Selçikler T1³⁴, Bekçitepe³⁵ ve Hacıoğlan³⁶ tümülüslerinde³⁷ de görüyoruz³⁸ (fig. 20). Beşik çatı sistemi Lydia ve Kuzey Karia dışında Elmalı Kızılbil ve Karaburun tümülüslerinde³⁹, ayrıca Pasargadae'deki Kyros'un Mezar Anıtı'nda⁴⁰ ve Sardes'deki Piramit Mezarı'da⁴¹ da görülmektedir. Özellikle Selçikler T1 olarak adlandırılan mezarda düz dam mezar örtüsü üzerine yapılan beşik çatı, Mutaf Tepe mezarıyla oldukça benzerlikler taşımaktadır. R. Dinç Lydia tümülüslerinde görülen beşik çatı üst örtülerini semerdam üst örtü olarak nitelendirmiştir⁴². Ancak bilindiği üzere semerdam çatıda merkezde birleşen kenarlar daha ovaldir, beşik çatıda ise dik inmektedir. Bundan dolayı bu üst örtü sistemini beşik çatı olarak isimlendirmek daha doğru bir tanım olacaktır.

Karia Bölgesi'nde ise Uşak tümülüslerindeki benzer mimari özellikler, Kuzey Karia Akçay (Harpasos) vadisindeki tümülüslerde karşımıza çıkmaktadır. Harpasos tümülüslerinde Lydia tümülüs geleneğinden farklı olarak çatı kiriş uygulaması vardır. Harpasa Asarlık Tepe Tümülüsü, Lydia tümülüslerine benzer özelliklerinden dolayı MÖ 6. yüzyıl sonu MÖ 5. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir⁴³. Harpasa tümülüslerinde hem üçgen şekilli beşik çatı hem de çatı kiriş uygulaması birlikte bulunur. Bu özellikleriyle çalışma konumuz olan Mutaf Tepe Tümülüsü, Harpasa Asarlık Tepe Tümülüsü ile benzerlikler taşır.

Lydia mezar mimarisi geleneğinin izlerini Mutaf Tepe Tümülüsü'nde, üçgen şekilli beşik çatı uygulamasında görmek mümkündür. Ancak tavan kiriş uygulaması Lydia tümülüslerinde yoktur. Bu uygulamanın Karia Bölgesi'ndeki mezarlarda yaygın kullanıldığından yukarıda bahsetmiştik.

Mutaf Tepe Tümülüsü'nde batı duvar blokları arasına yerleştirilen Karia'da oldukça yaygın olan ölü yatağı plakası ve kuzey duvarındaki ana kayaya oyularak yapılan lahit ile aynı mezar odasında iki farklı *inhümasyon* gömü tipi bulunur. Ana kayaya oyularak yapılmış lahit ve ölü yataklarının birlikte kullanımı, Harpasos Vadisi'ndeki tümülüslerden Altıntaş Köyü Asar mevkisindeki tümülüste de vardır⁴⁴. İlk bakışta mezarın mimarisindeki bu gömü çeşitliliği, mezarın farklı zamanlarda kullanılmış olabileceğini düşündürse de gerek ölü yatağı plakasının bloklar arasında olması gerekse lahadin kuzey duvar içine girintili yapılması, bunların mezarın ilk inşasında yapılmış olduğunu kanıtlamaktadır.

İçyapıdaki *isodom rektogonal* örgü tekniği ile yapılmış duvarlar, çatı kirişli uygulamaları Karia'daki benzerlerinden, özellikle Harpasa tümülüslerinde MÖ 6. yüzyıla kadar tarihlendirilmektedir⁴⁵. Mutaf Tepe

²⁹ Çatı kiriş sisteminin uygulandığı tümülüsler için bkz. Fellows, 1852: 464; Newton, 1865: 62–63; Lebas-Reinach, 1888; Paton-Myres, 1896: 259-263; Paton, 1900: 66–67; Edhem Bey, 1906: 407–422; Akarca, 1952; Akarca, 1971; Kızıl, 1996; Kızıl, 2009; Henry, 2009: 135–137; Henry, 2010: 47; Karlsson, 2010; Diler, 1997: 412; Varkıvaç, 1995; Henry, 2013.

³⁰ Henry, 2016: 432.

³¹ Henry, 2010: 19.

³² Çörtük, 2007: 43.

³³ Uşak ili Güre ilçesi yakınlarındadır.

³⁴ Uşak İli Sivaslı ilçesi yakınlarındadır.

³⁵ Nayır, 1982: 199; McLouchlin, 1985: 261-265; Dinç, 1993: Kat. No. 24.

³⁶ Dinç, 1993: Kat. No. 36, Çörtük, 2007: 44.

³⁷ Bu uygulama Lydia mimarisinde sadece bu bölgede kullanılmıştır. Henry, 2016: 431-433.

³⁸ Üçgen üst örtü Lydia tümülüslerinde görülmektedir. İki Tepe Tümülüsü, (Uşak, Güre) ve Selçikler (Uşak, Sivaslı), İzmirilgil, 1975; Tezcan, 1979; Akbıykoğlu, 1995.

³⁹ Mellink, 1983: 171; Çörtük, 2007: 44.

⁴⁰ Nylander, 1965: 51; Nylander, 1970: Res.31a; Çörtük, 2007: 44.

⁴¹ Günümüzde yalnızca basamakları sağlam olarak görülebilen Sardes'teki Piramidal Mezarın çatısı C. Ratte tarafından çizilen tahmini rekonstrüksiyonunda beşik çatılı olarak gösterilmektedir. Çörtük, 2007: 44.

⁴² Dinç, 1993: 213.

⁴³ Henry, 2005: 156.

⁴⁴ Çörtük, 2007: 43.

⁴⁵ Henry, 2016: 432. Henry, Beçin Oda Mezarını MÖ 6. yüzyıla tarihlemektedir.

Tümülüsü'ndeki tavan bloklarını destekleyen giriş uygulamaları Harpasa'daki tümülüslerle aynı mimari kaygıyla, ahşap işçiliğin taşa yansıtılmış örnekleridir.

Tümülüsü çevreleyen yuvarlak *krepis* duvarla, beşik çatı sağlamlaştırılmıştır. Yuvarlak *krepis* duvar geleneğinin ilk örnekleri Erken Demir Çağ'dan Trakya dolmenleri⁴⁶, Tunç Çağ'dan Etrüsk Mezarlarıdır. Ayrıca MÖ 2.-1. yüzyıllara tarihlenen Hierapolis'teki *Hierapolitan* mezarları, Pedesa Tümülüsleri, İonya Bölgesi'nde Kuştur Tümülüsü'nde de uygulanmıştır. *Krepis* duvarlı örnekler Batı Anadolu'da MÖ 8-7. yüzyıllardan itibaren bilinmektedir⁴⁷. Bu gelenek MS 2. yüzyılda Roma'nın kuzey ve kuzeybatı eyaletlerinde tekrar moda olmuştur⁴⁸.

Bu mezar tipine son araştırmalarda İç Karia'daki üç örnek eklenmiştir⁴⁹. Karia Bölgesi'nde bu geleneğin erken uygulamaları Pedesa tümülüslerinde görülmektedir. Özellikle Pedesa'daki Gebe Kilise olarak adlandırılan tümülüsün yuvarlak *krepis* duvarı ve duvarın üst bloğundaki saçak kısmı Mutaf Tepe Tümülüsü'nün doğu taraftaki beş sıra *in situ* duvar örgüsünün son bloğunda da bulunmaktadır. Gebe Kilise buluntu kaynaklı MÖ 6. Yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir⁵⁰.

Yuvarlak *krepis* duvarlarında özellikle doğu taraftaki *in situ* beş sıra duvar bloklarının kenarlarının hafif eğimli yapılması antik dönemde yaygın olup, blokların yerleştirilmesi sırasında sivri kenarlarının kırılmasını önlemeye yönelik bir uygulamadır. Bu uygulamanın erken örneklerine Sardes Karnıyarıktepe Tümülüsü *krepis* duvarı⁵¹ ve Ephesos Artemis Tapınağı-D evresine ait sella duvarlarında rastlanmaktadır⁵². Bu duvar tekniklerinin Fenikeli taş ustaları tarafından ilk olarak Sardes'te kullanıldığı ve Ephesos gibi Lydia egemenliğindeki dışa açık kentler aracılığıyla diğer bölgelere yayılmış olduğu düşünülmektedir⁵³.

Mutaf Tepe Tümülüsü'ndeki yuvarlak duvarlarda kullanılan iki uzun taş arasına kısa taşla yapılan blok dizilimi Karia'da bilinen bir uygulamadır. Özellikle sur ve teras duvarlarında kullanılan atkı taşlı dizilimde dar atkı taşlar dışa çıkıntılıdır⁵⁴. Tekekale duvarlarını R. Marchese MÖ 5-4. yüzyıla⁵⁵ A. W. McNicoll ve I. Pimouguet-Pedarros ise Hekatomnidler zamanına tarihlendirme önerilerinde bulunmuşlardır⁵⁶. Tümülüsün yuvarlak duvarlarındaki atkı taş dizilimi Alinda ve Tekekale örnekleri gibi standart değildir. Ön cephede yer alan en üst sıradaki bloklarda standart bir dizilim olmayan yalnızca iki kısa taş kullanımı söz konusudur. Bu dizilim Hekatomnidler döneminin duvar örgü biçimi olarak kabul gören atkı taşlı standart duvar örgü tekniğinin öncüleri olabilir. Yine mezar odasındaki uzun taşlar arasına yerleştirilen 0,16 m genişlikteki bloklar bu kapsamda düşünülebilir⁵⁷.

Mutaf Tepe Tümülüsü'nün söveler üzerindeki mil yuvalarından mezar odasına doğru açılan çift kanatlı kapılarından bahsetmiştik. Bu tip kapıların Lydia tümülüslerinden Selçikler ve Bekçi Tepe mezar odalarında yine mil yuvalarından hareketle varlığı kanıtlanmıştır. Bu tasarımda kapı kanatlarının köşelerine yapılan çıkıntılar mil yuvalarına oturmakta böylelikle yuvalarda hareket eden çıkıntılar kanatların rahat açılıp kapanmasını sağlamaktadır. Çift kanatlı kapıya sahip Selçikler Tümülüsü MÖ Erken 5. yüzyıla, Bekçi Tepe Tümülüsü ise MÖ 6. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmiştir⁵⁸. Aynı tasarım Karia'daki mezarlarda da görülür. Çift kanatlı kapıya sahip Karia'daki örnekler genellikle MÖ 4-3. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Tümülüsün güneyinde, girişin karşısındaki düzlüğün uç kısmındaki kayalık alanda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (fig. 21). Yapının önündeki ana kayalardan mezar girişine bakan tahrip olmuş yaklaşık 1,40 m çapındaki yarım daire formulu ana kaya üzerindeki düzenleme (fig. 22) mezar ziyaretleri için yapılmış olmalıdır. Ziyaret alanı bulunan kayanın 2 m batısındaki diğer ana kayanın güney yüzündeki raflar, nişler ve bağlama halkaları olarak kullanılmış olabilecek alanlar ölü gömme gelenekleriyle ilgili düzenlemeler olmalıdır (fig. 23). Mezar çevresindeki bu tür düzenlemeler ölü kültüne yöneliktir. Bunun benzer örnekleri Olba Akropolisi'nin güney yamacındaki MÖ

⁴⁶ Yıldırım, 2008: 48-49; Yıldırım, 2017: 137; Büyüközer, 2020:19.

⁴⁷ Ronchetta, 2016: 516; Cormack, 1997; Henry, 2009: 81-102; Hanfman, 1983; Büyüközer, 2020: 19.

⁴⁸ Tonybee, 1996: 179. Yuvarlak duvarlı tümülüslerin örneklerine Hierapolis Nekropolü'nde de rastlanmaktadır. Ancak Hierapolis Tümülüsleri daha küçük ebatlardadır.

⁴⁹ Bunlar Gökgedik Tümülüsü (Büyüközer, 2020), Mutaf Tepe ve Akçaova'da bulunan tümülüstür. Akçaova Tümülüsü, tarafımdan hazırlanmakta olan doktora tezinde yayınlanacaktır.

⁵⁰ Diler, 2011: 332.

⁵¹ Hanfman, 1972: Fig. 112; Baran, 2010: 129.

⁵² Hogart, 1908: 256-8, Fig. 68; Baran, 2010: 129.

⁵³ Ratté, 1993: 11.

⁵⁴ Alinda da *akropol* surları, Tekekale duvarları (Büyüközer, 2020: 46).

⁵⁵ Marchese, 1989: 46.

⁵⁶ Pimouguet-Pedarros, 2000: 303-305; Büyüközer, 2020: 46.

⁵⁷ Her ne kadar surlarla mezar duvarlarını karşılaştırmak ve bunlarla tarihlleme yapmak çok sağlıklı olmasa da Tümülüs duvarları Hekatomnidler dönemine verilen Tekekale ve Alinda duvarlarının erken örnekleri olabilir.

⁵⁸ Dinç, 1993: 38.

1.-MS 1.yüzyıllarda kullanılmış Nişli Alan 2'de de görölmektedir⁵⁹. Olba'da kazı çalışmaları yapılan alan; ritüel alanı olarak isimlendirilmiştir. Olba ritüel alanındaki bağlama delikleri ve nişlerin benzerlerinin Mutaf Tepe Tümülsü çevresindeki varlığı, aynı geleneğin ürünleridir. Antik Çağ'da mezar sahibinin ölümlünden sonra da sayęı gördüğü hatta tanrılaştırıldığı ve bunların sonucu olarak yılın belirli günlerinde mezarlarının ziyaret edilip mezar başında seremoniler yapıldığı bilinmektedir⁶⁰. Seremoni alanı örneklerine Dağlık Kilikya Bölgesi'nde de rastlanmıştır. Dağlık Kilikya'daki alanların mezarın giriş yönünde yapılması⁶¹ Mutaf Tepe Tümülsü seremoni alanı düzenlemesiyle benzerdir. Buradaki düzenlemeler bu düşüncenin Karia'daki temsili olması açısından oldukça önemlidir.

5. SONUÇ

Alabanda *territoryumu*'nda kalan, ine Ovası ile etrafındaki Madran ve Gökbel Dağları'nda Antik Dönem'e ait pek çok kalıntılara rastlanmaktadır. Bunlardan birisi de Mutaf Tepe Tümülsü'dür. Yuvarlak *krepis* duvarıyla çevrelenen yapının dikdörtgen formu, oldukça özenli yapılmış bir *dromosu* ile kareye yakın dikdörtgen planlı bir mezar odası bulunmaktadır. Bu tip tümülsülerin sınırlarını belirleyen yuvarlak *krepis* duvarlarının, mezara anıtsal bir görünüm kazandırdığını söylemek mümkündür. Mutaf Tepe Tümülsü; dıştaki yuvarlak *krepis* duvarı, beşik çatı üst örtüsü, ölü yatakları, tavanındaki taş kiriş uygulamalarıyla Karia, Pers ve Lydia mimari geleneklerinin birlikte kullanıldığı bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

Coğrafi olarak Lydia Bölgesi ile Karia Bölgesi'ni Menderes Nehri (Maiandros) ayırmakla birlikte, özellikle Lydia coğrafyasına oldukça yakın olan Akçay Vadisi'ndeki tümülsülerin Lydia unsurlarını taşıması bu yakınlığın ortaya çıkardığı etkileşimden kaynaklanmaktadır. Akçay (Harpasos) Vadisi'ndeki Harpasa tümülsüleri Madran Dağı'nın kuzey eteklerinde iken Marsyas Vadisi'ndeki Mutaf Tepe Tümülsü batı eteklerindedir. Lydia kültürünün etkilerinin İ Karia'daki Mutaf Tepe Tümülsü'nde görölmesi yine coğrafi yakınlıktan kaynaklı kültür etkileşiminin bir sonucu olduğunu düşündürmektedir.

Lydia tümülsü mimarisinde MÖ 6. yüzyılın sonları ile MÖ 5. Yüzyılın erken dönemine tarihlenen örneklerde görölen; duvarlarda uzun blokların kullanılması bunların alt bloklarda daha yüksek olması, kapı sövelerine gelen yerlere "L" şeklinde dönüş yaparak bağ oluşturan blokların kullanılması, mezar odalarındaki çift kanatlı kapılar ve beşik çatı üst örtü sistemi Mutaf Tepe Tümülsü'nde tespit ettiğimiz ortak özelliklerdir. Ayrıca Mutaf Tepe Tümülsü'nün MÖ Erken 5. yüzyıla tarihlendirilen Uşak-Selçikler T1 ve Harpasa Asarlık Tepe tümülsülerinin beşik çatı üst örtüsü ve çift kanatlı kapısı ile yakın benzerlikleri vardır. Tespit edilen mimari detaylar bütün olarak değerlendirildiğinde, Mutaf Tepe Tümülsü'nün MÖ 6. yüzyılın sonları ile MÖ 5. Yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceği düşünölmektedir.

FIGÜRLERİN LİSTESİ

- Figür 1. Mutaf Tepe Tümülsü'nün Konumu (Kaynak: Google Earth)
Figür 2. Tümülsü yuvarlak dış duvarları
Figür 3. Doğudaki beş sıra *in situ* duvar
Figür 4. Mutaf Tepe Tümülsü Planı, görünüş, kapı profili
Figür 5. Dromosun doğu duvarında kullanılan "L" kesilmiş tek parça uzun bloklar
Figür 6. Dromosun batı duvarındaki "L" kesilmiş bloklar
Figür 7. Mezar odası geçişindeki mil yuvaları ve doğu sövedeki profil
Figür 8. Mezar Odası girişindeki "L" şekilli bloklar ve doğu söve üzerindeki profil
Figür 9. Milas Ortaokul mezarın çift kanatlı kapı ve millerinin izimi (Akarca, 1952: fig. LXXVII)
Figür 10. Kuzey duvardaki lahit, batı ölü yatağı ve korkulukları ile kuzey duvar blokları
Figür 11. Doğu duvardaki niş ya da levha yeri
Figür 12. Çapraz kesim uygulanan dikine blok
Figür 13. Mezar odasının duvar örgü sistemi
Figür 14. Batı duvardaki ölü yatağı ve korkuluk geçme yerleri
Figür 15. Mezar odasının taş kirişleri
Figür 16. Tümülsü ön cephe görünüm
Figür 17. Beşik atı üst örtü
Figür 18. Beşik çatıyı oluşturan taşların çapraz kesim birleşme yerleri
Figür 19. Beşik çatının sonlandığı yer, kuzeyden bakış
Figür 20. Uşak Selçikler tümülsüleri beşik çatı üst örtü (Din, 1993: Fig. 294'den)

⁵⁹ Akçay, 2016: 153.

⁶⁰ Leonard, 1953: 380; Söğüt, 2006: 50-52.

⁶¹ Söğüt, 2006: 50-52.

Figür 21. Tümülüs çevresindeki düzenlemeler

Figür 22. Mezar girişindeki seremoni alanı

Figür 23. Adak nişleri ve bağlama halkaları olan ana kaya

ANTİK KAYNAKLAR

Herodotos, Herodot Tarihi (Çev. M. Ökmen), İstanbul, 1991.

MODERN KAYNAKLAR

Akarca, A. (1952). "Mylasa'da Hellenistik Bir Mezar" *Bellekten* 16, 367-405.

Akarca, A. (1971). "Beçin", *Bellekten* 137, 1-37.

Akbyıkoğlu, K. (1995). "1994 Yılı İkiztepe Tümülüsü Kazısı", *MKKS* 6, 163-176.

Akçay, T. (2016). *Olba'da Ölü Kültü.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi

Atik, N. ve Koçel, Z. (2004). "Çine ve Nazilli (Aydın) ilçeleri Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanteri 2000-2003", *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi* 2, 41-66.

Baran, A. (2010). *Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimarisi*, Ankara, 2010.

Büyüközer, A. (2020). "Stratonikeia Territoryumundan Elit Mezarları", *Arkhaia Anatolika Dergisi*.

Cormack, S. (1997). "Funerary Monuments and Mortuary Practice in Roman Asia Minor", *The Early Roman Empire in the East*, (Ed. E. Alcock) Oxford.

Çörtük, U. (2007). "Kuzey Karia Akçay (Harpasos) Vadisi Mezar Mimarisi Hakkında Bir Araştırma", *A.Ü. Arkeoloji Bölümü Dergisi*, 37-60.

Diler, A. (1998). "İç Karia Yüzey Araştırması 1996", *ASTXV- II*, Ankara, 1998, 409-425.

Diler, A. – Özer B. – Bulut, H. – Gümüş, Ş. (2011b). "PEDASA, 2010" *KST 33-IV*, 67-194.

Diñç, R. (1993). *Lydia Tümülüsleri.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi

Edhem Bey, H. (1906). "Fouilles D'Alabanda En Carie", *CRAI*, 422-431.

Fellows, C. (1852), *Travels and Researches in Asia Minor, More Particular in the Province of Lycia*, London.

Gümüş, Ş. (2013). *Pedasa Leleg Tümülüsleri.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi

Hanfmann, G. M. A. (1972). *Letters From Sardis*, Cambridge.

Henry, O. (2009). *Tombes De Carie/Architecture Funéraire Et Culture Carienne VI-II S. AV. J.- C*, Presses Universitaires De Rennes, Rennes.

Henry, O. (2005). *Tombes De Carie–Tombes Cariennes Contribution De La Archetecture Funereire A L Histoire De La Carie Aux Perodes Classique Et Hellenistique.* (These De Doctorat), *Universite Michael De Montaigne, Bordeaux-3*, Histoire, Civilisation, Archeologie Et Art Mondes Anciens, Bordeaux.

Henry, O. (2010). "Labraunda Nekropolü", (Editör: Amelie Edgü), *Mylasa/Çomakdağ, Güney Ege Bölgesindeki Arkeoloji, Tarihi ve Kırsal Mimari*, Mas Matbaacılık, İstanbul, 71-128.

Henry, O. (2016). Marking Karian Soil. Lydian Tumuli in Karia, Sixth to Fourth Century BC. In *Tumulus as Sema*, De Gruyter, 429-444.

Hogart, D. G. (1908). *British Museum, Excavations at Ephesos, The Archaic Artemisia*, London.

İzmirli, U. (1975). "Uşak Selçukler Tümülüsleri", *TAD* 22, 41-69.

Karlsson, L. (2010). "Labraunda 2009 A Preliminary Report on the Swedish Excavations with Contributions by O. Henry and J.Bild" *Opuscula* 3, 61-104.

Kızıl, A. (1999). *Karia Bölgesi Roma Dönemi Anıt Mezarları.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi.

Kızıl, A. (2009). "1990-2005 Yılları Arasında Mylasa'da Kurtarma Kazıları Yapılan Mezarlar ve Buluntular Üzerinde Genel Bir Değerlendirme", (Ed: Rumscheid), *Die Karer Und Die Anderen, Internationales Kolloquium an der Freien Universitat Berlin 13. Bis 15. Oktober 2005*, Bonn, 497-367.

Kızıl, A. (1996). "Beçin Hellenistik Dönem Oda Mezarı" *MKKS6*, 255-271.

Kızıl, A. (2012). Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tirpan Armağanı (Ed: B. Söğüt), Tuzabat Mezarı, Ege Yayınları, İstanbul.

Lebas, Ph. ve Reinach, S. (1888), *Voyage archeologique en Grece et en Asie Mineure*, Paris.

Leonard, H. (1953). *Helen-Latin Eski Çağ Bilgisi II*, (Çev. R. Balaban), Mersin.

Marchese, R. T. (1989). *The Historical Archeology of Northern Caria*, Oxford.

Marchese, R. T. "Ancient Remains in Caria: The Watchtower at Arpas", *Anatolian Studies* 42, 47-51.

McNicoll, A. - Milner N. P. (1997). *Hellenistic Fortifications*, Oxford University Press.

- McLauchlin B. (1985). *Lydian Graves and Burial Customs*, Doctoral disartation, University of California, Berkeley.
- Mellink, M. (1991). "The Native Kingdom of Anatolia: Caria", *CAH III/2*, 661-664.
- Nayır, K. (1982). "Alibeyli Tümülüsleri Kurtarma Kazısı 1981" *KST*, 199 -206.
- Newton, C. T. (1865). *Travels and Discoveries in the Levant*, London.
- Nylander, C. (1965). "Old Persian and Greek Stone Cutting and Chronology of Achaemenid Monuments: Achemenid Problems I", *AJA 69 (1)*, 49-55.
- Nylander, C. (1970). *Ionians in Pasargadae: Studies in old Persian architecture*, Acta Universitatis, Upsaliensis.
- Paton, W.R. (1900). "Sites in E.Carria And S.Lydia", *JHS 20*, 66-67.
- Paton, W.R. – Myres, J.L. (1896). "Karian Sites And Inscriptions" *JHS 16*, 1896, 188-236.
- Peschlow, A. (1996). *Der Latmos*, Mainz am Rhein, Philipp von Zabern.
- Ratté, C. (1993). Lydian contributions to archaic East Greek architecture. *des Courtils J. et J.-Ch. Moretti (éd.), Les grands ateliers d'architecture dans le monde égéen du VIème siècle av. J.-C*, 1-12.
- Ronchetta, D. (2016). "The Significance of the Tumulus Burial among the Funeral Buildings of Hierapolis of Phrighia" (Eds. O. Henry – U. Kelp). *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC*, Berlin, 513-587.
- Stronach, D. (2013). "Cyrus and Pasargadae", (Ed: Touraj Daryae), *Cyrus the Great An Ancient Iranian King, Afshar publishing*, Santa Monica, 53-72.
- Söğüt, B. (2006). *Dağlık Klıkya Bölgesindeki Çokgen Taş Duvarlı Mezarlar*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Tezcan, B. (1979). "Uşak İkiztepe Kazısı", VIII. Türk Tarih Kongresi, 391-397.
- Tonybee, J. M. (1976). *Death and burial in the Roman world*, JHU Press.
- Varkıvaç, B. (1995). "Das Heroon Von Mezargedigi in der Nahe von Kaunos", *Lykia 2*, 99-111.
- Yıldırım, Ş. (2008). *Doğu Trakya'da Mezar Tepelerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, Ankara.
- Yıldırım, Ş. (2017). "Paphlagonia'da Bir Tholos Mezar: Kayı Köyü Tümülüsü", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi 155*, 127-142.
- Whicherley, R.E. (1993). *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu*, İstanbul, 1993.

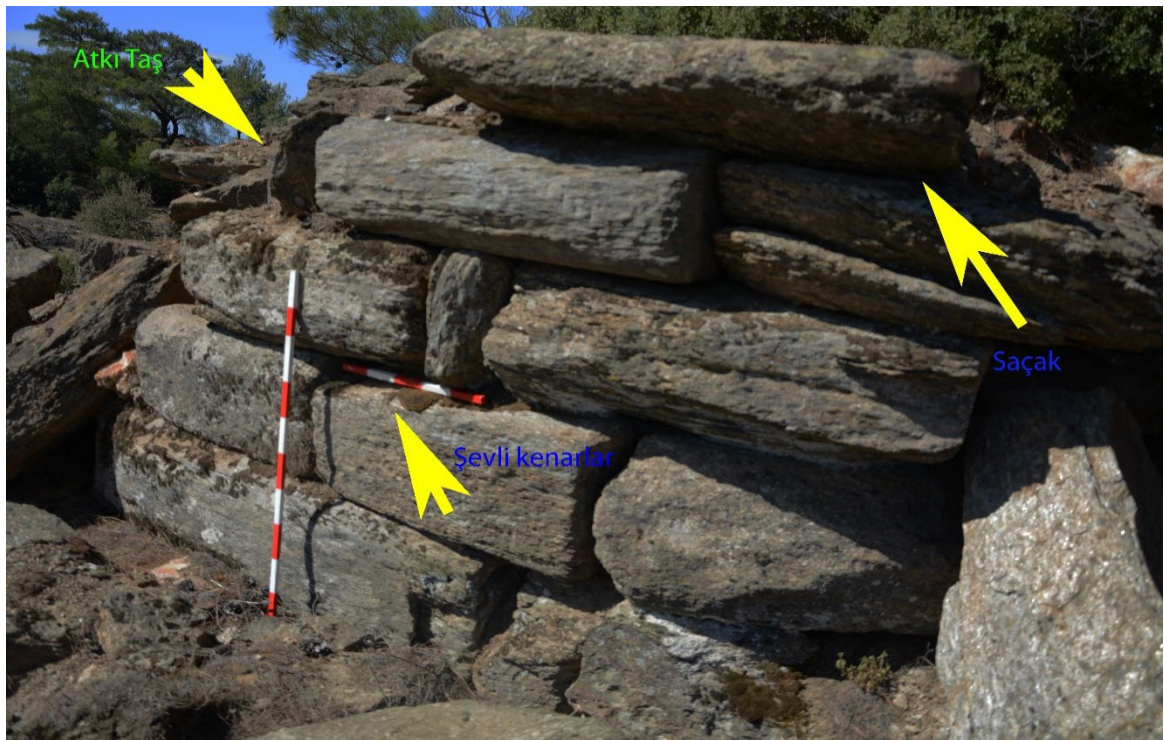
FIGÜRLER

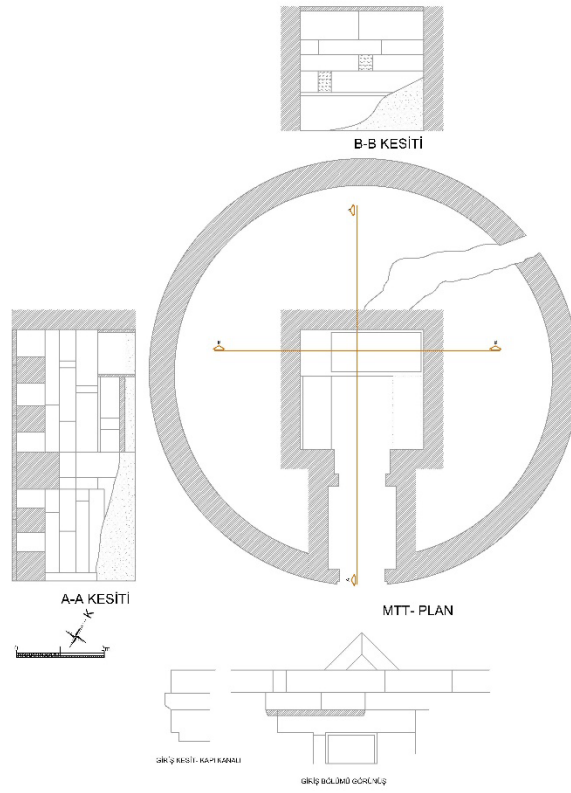
Figür 1. Mutaf Tepe Tümülüs'ünün Konumu

Figür 2. Tümülüs'ün yuvarlak dış duvarları

Figür 3. Doğudaki beş sıra in situ duvar

Figür 4. Mutaf Tepe Tümülüs Planı, görünüş, kapı profili

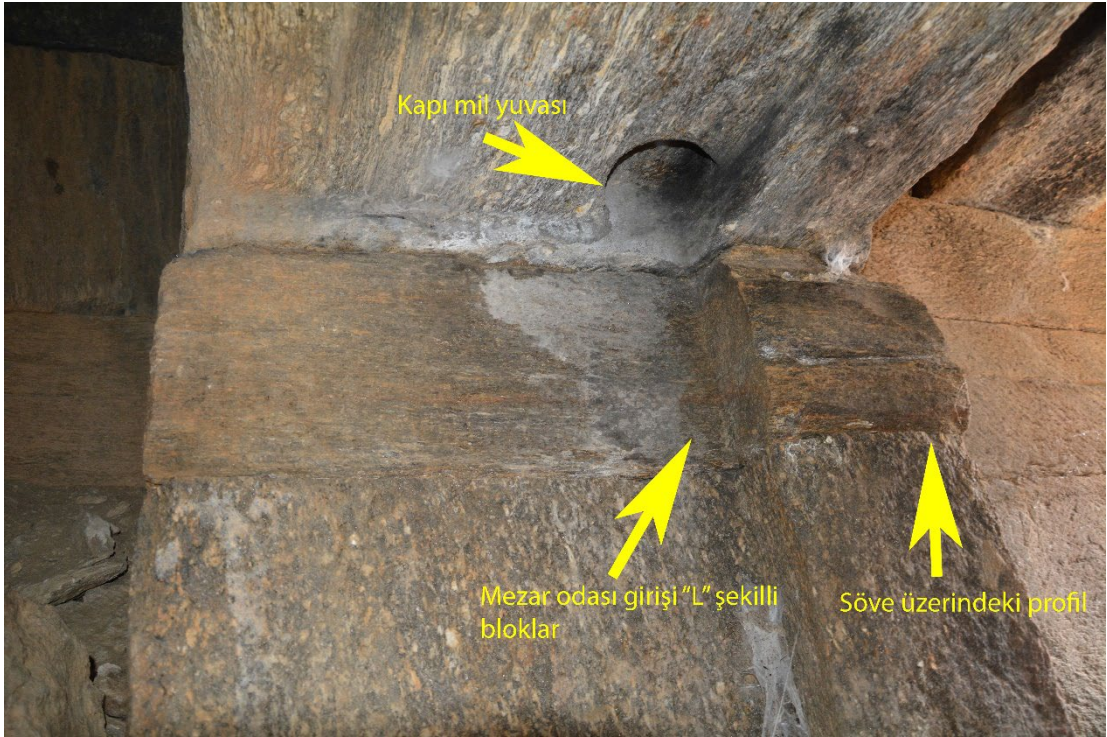
Figür 5. Dromosun doğu duvarında kullanılan "L" kesilmiş tek parça uzun bloklar

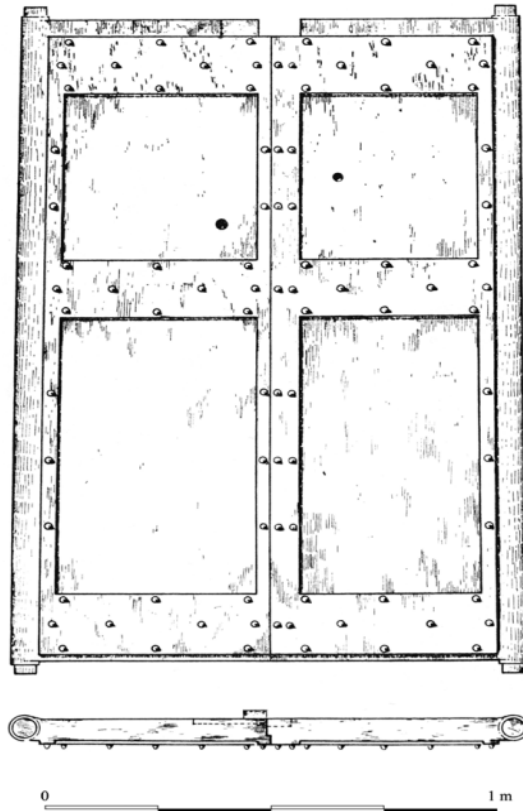
Figür 6. Dromosun batı duvarındaki "L" kesilmiş bloklar

Figür 7. Mezar odası geçişindeki mil yuvaları ve doğu sövedeki profil

Figür 8. Mezar Odası girişindeki "L" şekilli bloklar ve söve üzerindeki profil

Figür 9. Milas Ortaokul avlusundaki mezarın çift kanatlı kapı ve millerinin çizimi (Akarca, 1952: Lev. LXXVII'den)

Figür 10. Mezar Odası kuzey duvardaki lahit, batı ölü yatağı ve korkulukları ile kuzey duvar blokları

Figür 11. Doğu duvardaki niş ya da levha yeri

Figür 12. Çapraz kesim uygulanan dikine blok

Figür 13. Mezar odasının duvar örgü sistemi

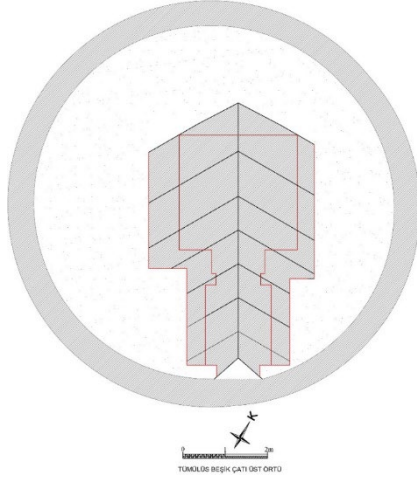
Figür 14. Batı Duvardaki ölü yatağı ve korkuluk geçme yerleri

Figür 15. Mezar odasının taş kirişleri

Figür 16. Tümüls ön cephe görünüm

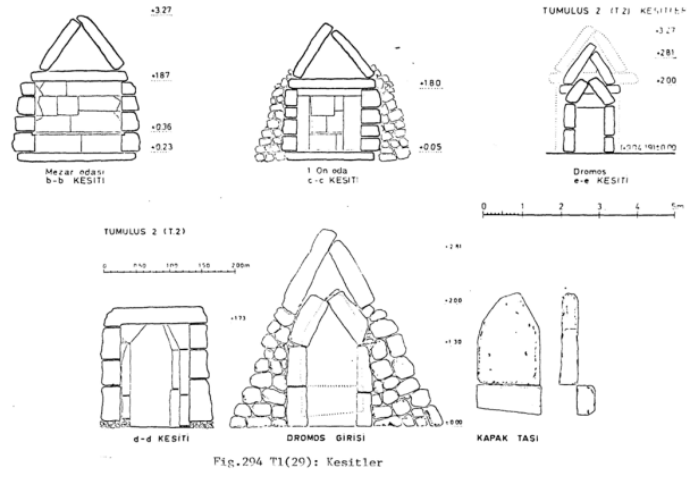
Figür 17. Beşik çatı üst örtü

Figür 18. Beşik çatıyı oluşturan taşların çapraz kesim birleşme yerleri

Figür 19. Beşik Çatının sonlandığı yer, kuzeyden bakış

Figür 20. Uşak Selçukler Tümülüsleri beşik çatı üst örtüleri (Dinç, 1993: Fig. 294'den)

Figür 21. Tümülüs Çevresindeki Düzenlemeler

Figür 22. Mezar girişindeki seremoni alanı

Figür 23. Adak nişleri ve bağlama halkaları olan ana kaya

Pamukkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:14.08..2021 ✓Accepted/Kabul:09.01.2022

DOI:10.30794/pausbed.982782

Araştırma Makalesi/ Research Article

Zhou, Z. ve Taşkın, N. (2022). "The Social Processes and Factors Affecting Organizational Knowledge Creation and Sharing in New Zealand Firms", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 50, Denizli, p. 248-269.

THE SOCIAL PROCESSES AND FACTORS AFFECTING ORGANIZATIONAL KNOWLEDGE CREATION AND SHARING IN NEW ZEALAND FIRMS*

ZhuZheng (Iverson) ZHOU**, Nazım TAŞKIN***

Abstract

This research delves into social processes and antecedent factors that influence organizational knowledge creation and sharing in NZ firms. The ideal processes or barriers have not been fully explored, especially in New Zealand context where the paucity of research in knowledge management still exists. To extend the knowledge management research stream, the study incorporates these two theoretical views into a single conceptual model and extends the organizational knowledge creation theory by considering set theory in terms of social and motivational factors. We attempt to link social processes, trust, rewards and IT support constructs within a nomological network that could predict factors that might influence organizational knowledge creation and sharing in New Zealand firms. Data were gathered using an online survey and analyzed using Partial Least Squares technique. Results show that trust, hard rewards and certain social processes have positive impact on organizational knowledge creation and sharing. In addition, trust and soft rewards are found to be positively associated with peer mentoring. Use of IT is positively associated with knowledge combination. Implications of the study are discussed.

Keywords: *Knowledge creation, Knowledge sharing, Social processes, Rewards, Trust, Peer mentoring.*

YENİ ZELANDA FİRMALARINDA ÖRGÜTSEL BİLGİ OLUŞTURMA VE PAYLAŞIMINI ETKİLEYEN SOSYAL SÜREÇLER VE FAKTÖRLER

Öz

Bu araştırma, NZ firmalarında kurumsal bilgi yaratma ve paylaşmayı etkileyen sosyal süreçleri ve bu süreçlere ortam oluşturan faktörleri araştırmaktadır. Yeni Zelanda'da bilgi yönetimi ile ilişkili araştırmalar hala yetersiz olduğundan gerek süreçlerin tamamı gerekse olabilecek engeller tam olarak keşfedilmemiştir. Bu çalışma, bilgi yönetimindeki araştırma akışını genişletmek için tek bir kavramsal modele iki teorik görüşü dahil etmektedir. Bu şekilde sosyal ve motivasyonel faktörler de göz önünde bulundurularak kurumsal bilgi yönetim teorisinin genişletilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, Yeni Zelanda şirketlerinde kurumsal bilgi yaratma ve paylaşmayı etkileyebilecek sosyal süreçler, güven, ödüller ve IT destek yapıları gibi tahmin edilebilecek faktörler arasında nomological bir bağlantı olabileceğine işaret ettik. Çevrimiçi bir anket kullanılarak elde edilen veriler Partial Least Squares tekniği ile analiz edilmiştir. Sonuçlar, güven, maddi ödül ve belirli sosyal süreçlerin kurumsal bilgi oluşumu ve paylaşımına pozitif etkisinin olduğunu göstermiştir. Buna ilaveten güven ve yumuşak ödüllerin akran danışmanlığı ile olumlu bir ilişkisi olduğu bulunmuştur. Son olarak BT kullanımı bilgi kombinasyonları ile pozitif ilişki içerisindedir. Çalışmanın sonuçları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Bilgi oluşturma, Bilgi paylaşma, Sosyal süreçler, Ödüller, Güven, Paydaş Gözlemi.*

* The content of this paper comes from the graduate research report entitled "The social processes and factors affecting organizational knowledge creation and sharing in New Zealand firms" supervised by Dr Nazım TAŞKIN and prepared by Mr ZhuZheng (Iverson) Zhou at Massey University. Furthermore, a conference paper was published and presented as Zhou, Z.I., and Taskin, N. (2017) Factors affecting organizational knowledge creation and sharing in New Zealand firms. The 9th International Conference on PLS and Related Methods (PLS'17). June 17-19, 2017. Macau, China.

** ZhuZheng (Iverson) Zhou, BI Engineer, MGM, ÇİN, e-posta: iverson.zhou@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3233-2619>

*** Dr. Öğr. Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, İstanbul, TÜRKİYE, e-posta: nazim.taskin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5327-9012>

1. INTRODUCTION

Over the past few decades, knowledge management (KM) evolved as a separate field of organizational management (Nonaka, 2005: 3; Nonaka & Toyama, 2005: 41; Rai, 2011; Shu-Chen, ChienHsing, & Ping-Chieh, 2011: 780). There has been a large volume of studies examining organizational knowledge management over a broad spectrum. Smith and Rupp (2002: 250), and Rong and Grover (2009: 376) investigated knowledge sharing in terms of organisational learning and innovation. They realized the strategic significance of organizations that have the ability to capture, process and share collective expertise and intelligence and leverage it to encourage learning, enhance innovation and increase organizational competitiveness.

The paucity of studies in knowledge management in New Zealand indicates this is an under-researched disciplinary area which has not received enough attention from practitioners and scholars. The critical questions here then become: Why did organizations fail to achieve KM objectives? What makes organizations better at KM to ensure sustainable competitive advantage? In response, various scholars have investigated various drivers of organizational knowledge, ranging from social factors to organizational, motivational and psychological factors. The assumption behind these antecedents is that they facilitate a firm's knowledge management (Dyck, Starke, Mischke, & Mauws, 2005; Easa & Fincham, 2012; Martín-de-Castro, López-Sáez, & Navas-López, 2008; Tammets & Laanpere, 2012; Travaille & Hendriks, 2010).

For the past decades, literature that studied firm's capability to develop sustainable competitive advantage through creating and sharing knowledge has highlighted the crucial role of knowledge creation in successful organizations (Chia, 2003; Ho & Ganesan, 2013; Reychar & Weisberg, 2010). Many scholars acknowledged that organizations that utilize a knowledge creation process can benefit from better connection of knowledge in both new and unique ways (Lee & Choi, 2003: 180; Nonaka & Konno, 1998: 41). The process also allows firms to create business value and improve efficiency by amplifying knowledge embedded within the organization and enables the transition of knowledge into functional activities (Nonaka & Konno, 1998: 41; Nonaka, Toyama, & Konno, 2000: 5). With a general consensus is that knowledge creation and sharing (KCS) can result in sustainable competitive advantage. The key question becomes: "What influence knowledge creation and sharing in New Zealand organizations?"

The SECI model is the cornerstone of the knowledge creation theory, which explains the process of KCS. In knowledge creation theory, social processes were the main antecedents and functions of KCS. Comprising socialization, externalization, combination and internalization, the model is probably the most influential and a good, distinctive theoretical foundation to investigate knowledge not only because it broadly covers both knowledge sharing and knowledge creation (Shu-Chen et al., 2011: 1041), more importantly it also arguably best embraces the characteristics of KM, and explores the interrelationships between both explicit and tacit knowledge.

Social and motivational factors not included in the theory, even though scholars generally claim that social and motivational factors also play an important part in organizational knowledge management (Ali, Whiddett, Tretiakov, & Hunter, 2012: 500; Ardichvili, Page, & Wentling, 2003: 65; Peralta & Saldanha, 2013: 538). Further, the model was based on a Japanese management cultural context and previous studies that examined the model were in the North American and European contexts. Arguably, in the New Zealand context, the impact of peer mentoring along with social, technological and motivational factors could vary or even contrast to that found in previous studies. In order to make the claim that motivational and social factors can be the primary antecedents of KCS in the New Zealand context, we need to examine both motivational and social factors and the knowledge creation process in the NZ setting. This leads to the current question: What role do social processes and social and motivational factors play in influencing organizational KCS in New Zealand firms? And what role do social, motivational and IT factors play in influencing social processes in the context of organizational KCS in New Zealand firms?

Knowledge has become increasingly significant and now plays a more crucial role in stimulating long-term growth. There is a general agreement among researchers that organizational knowledge is a source of sustainable competitive advantage (Ho & Ganesan, 2013: 93; Scalzo, 2006: 60; Syed-Ikhsan & Rowland, 2004: 98). It is apparent that appropriate understanding of how to implement knowledge management strategies is crucial for organizations. This is because one key aspect for organizations seeking competitive advantage in the K-economy is learning to work more effectively, through knowledge. However, the lack of effective knowledge management in New Zealand presents serious challenges to local organizations. As shown by reports of local government agencies, there are various issues concerning healthcare professionals not taking full advantage of available tools for facilitating the sharing of tacit knowledge, which was reportedly shared significantly less than explicit knowledge. Additionally, task related information, successful experience and lessons learnt from failure

are not shared or shared minimally between firms on a need to know basis (Lips, O'Neill, & Eppel, 2011: 255). Therefore, there is a need for organizations in NZ to be proactive in dealing with existing and future challenges presented in knowledge management.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. The Dynamic Theory of Organizational Knowledge Creation and SECI Model

Organizational KCS is generally linked both to the “knowledge-based views and theories of the firm” (Grant, 1996; Smith, 2001) and the earlier work of Polanyi (1962) on the classification of organizational knowledge (tacit and explicit). Nonaka (1994) drew upon these associations and established the Dynamic Theory of Organizational Knowledge Creation. Nonaka (1994) criticized that such a paradigm reflects a static and passive view of the organizational knowledge. According to Nonaka et al. (2000), “knowledge creation is a continuous process through which one overcomes the individual limitations and restrictions imposed by prevailing information and experience by attaining a new perspective, a new observation of the environment and new knowledge” (p.7).

Proposed by Nonaka (1994: 14), the theory hypothesizes that organizational learning is a dynamic process of systematic routines of individual knowledge transfer, accumulation and exchange, in an upward manner to the organization level. Characterized as a dynamic spiral converting tacit knowledge to explicit knowledge, the theory suggests organisation knowledge creation can be viewed as recurring “transactions” between tacit and explicit knowledge, dynamically. That is, the process is initiated from the individual level where tacit knowledge is being extracted from an individual to make it explicit. The output is then expanded through social interactions for the purpose of capturing the diversity of perspectives for re-internalization of tacit knowledge. This will eventually become shared knowledge at the organisational level. This once again highlights the social process orientation of organizational KCS.

In order to describe the spiral nature of the knowledge creation process Nonaka proposed and illustrated a cyclical model which consists of four modes of knowledge conversion driven by the interactions between tacit and explicit knowledge within the organization. The four modes of knowledge conversion are: socialization, combination, externalization, and internalization. According to Nonaka and Takeuchi (1995): “These four modes of knowledge conversion are what individuals experience and are also the mechanisms by which knowledge is communicated and amplified throughout an organization” (p.13).

2.2. Social Exchange Theory

There has been support in the literature for social exchange theory being useful as a theoretical base for investigating certain aspects of organizational KCS. We argue that it is important to examine trust and rewards in the context of social exchange for organizational KCS as it involves an exchange relationship between people or a collective where knowledge is the source of the exchange with the expectation of reciprocity (Wei-Li, Bi-Fen, & Ryh-Song, 2007: 326). Moreover, individuals participate in exchange “transactions” based on their evaluation of the perceived ratio of cost and benefit, and are likely to engage in behavior when mutual gratification is provided or the expected rewards such as reputation and tangible incentives have been received (Blau, 1964).

Informed by social behavior in economic undertakings in the economic exchange theory, that is, the social behavior observed during the trading of commodities between individuals, the social exchange theory suggests that goal oriented human behavior is driven by the same element explained in the economic exchange theory: rewards after the cost of the behavior. The theory is viewed as the exchange of activity, tangible or intangible, rewarding or costly, between at least two people (Homans, 1961).

Social exchange theory adopts the logic of economic cost and benefit with a focus on interpersonal relationships. Unlike the economic commodities, social engagement, human behavior or exchange in the social exchange theory are based on an ongoing reciprocal process (Andresen, Ekker, & Gottschalk, 2007: 477).

In the context of organizational KCS, rewards and incentives can motivate knowledge sharing behaviors and the cooperative interaction of a well maintained exchange relationship fostered by trust. For instance, studies by Okyere-Kwakye and Nor (2011: 66) and Hung, Durcikova, Lai and Lin (2011: 417) suggest individuals only share knowledge when there is mutual trust and the expectation of reward for sharing knowledge will be met.

The goal of this research is to investigate the existence of relationships among social processes, antecedent factors and organizational KCS in New Zealand. As illustrated in the conceptual model, social processes (socialization, peer mentoring, knowledge combination and knowledge internalization) are known to have a positive impact on KCS. We also posit that motivational (reward), social (trust) and technological (IT support) factors positively affect some of the social processes and organizational KCS, respectively (Figure 1).

2.3. Socialization and Organizational Knowledge Creation and Sharing

Experienced workers can use socialization as a “social interactions icebreaker” mechanism to share tacit knowledge which can only be practically shared through similar means of face-to-face interaction, making socialization arguably a product of knowledge sharing in addition to its early effect on organization’ knowledge creation (Bock & Kim, 2002: 15; Castro, López-Sáez, & Delgado-Verde, 2011: 872; Nonaka, 2007: 165; Sazali, Haslinda, & Raduan, 2009: 411). Socialization also serves as a method for integrating new members into the organization or even beyond organizational boundaries as it provides the opportunity for individuals to develop connections with other members, customers and suppliers within or outside the organization. Thus, socialization is the social process for tacit KCS through shared experience (Nonaka, 1994).

Hypothesis 1: *Socialization is positively associated with organizational knowledge creation and sharing.*

2.4. Knowledge Combination and Organizational Knowledge Creation and Sharing

Knowledge and ideas that are not shared with a wider group have limited organizational value (Bolisani, Scarso, & Giunan, 2014: 138). The explicit knowledge newly captured and created during a peer mentoring relationship can be converted into more complex and systematic sets of explicit knowledge (Nonaka, 1994) for the purpose of greater utilization and sharing across the wider organization (Nonaka, 1994).

Based on the wide support in the literature for social processes as a second-order factor (knowledge creation theory) influencing organizational knowledge creation (Andreeva & Ikhilchik, 2011: 56; Shih-Wei & Yu-Hung, 2004: 205; Li & Zhang, 2015: 1544), we argue that if social processes as a whole can influence organizational KCS as a second-order latent construct, then it is realistic to claim that combination as a sub-factor of the social processes will have a direct impact on organizational KCS. As informed by Nonaka (1994) and Bryant and Terborg (2008), combination can create knowledge independently of the other three social processes, we posit that combination allows knowledge exchange, combination and new knowledge collection in tangible or intangible forms. In doing so, existing knowledge is assimilated to pave the way for new KCS across the organization which ultimately positively influences organizational KCS.

Hypothesis 2: *Knowledge combination is positively associated with organizational knowledge creation and sharing.*

2.5. Peer Mentoring and Organizational Knowledge Creation and Sharing

The process of knowledge externalization converts tacit knowledge into explicit knowledge (Nonaka, 1994). This conversion of knowledge can be facilitated by explicitly expressing tacit concepts in a more comprehensible form of language and visual content. There is support in the literature for peer mentoring performing the role of knowledge externalization by implementing these conversion practices in a peer mentoring relationship for converting tacit knowledge held by individual employees into explicit forms. These include job related numeric data, written descriptions, graphs, diagrams and images shared or co-created with more knowledgeable individual members of the team that can facilitate subsequent group discussions and analysis beyond the granular level (Anand, Ward, Tatikonda, & Schilling, 2009: 453; Hansen & Haas, 2001: 1).

When looking at organizational knowledge as a whole, the skills an employee mastered or the new knowledge this employee created do not readily become available to other members in the organization. Previous research argued that peer mentoring with socializing and storytelling can assist in sharing and transferring complex tacit knowledge (Bryant, 2005: 319; Bryant & Terborg, 2008: 11; Ruginosu, 2014: 297; Swap, Leonard, Shields, & Abrams, 2001: 96). When an employee can comfortably articulate the foundation of his or her tacit knowledge, this employee can peer mentor other mentees in the organization. This allows his or her implicit knowledge to be externalized, via various activities such as recording thoughts and noting key points, thus converting tacit knowledge that is in contextual form into explicit knowledge (Bryant, 2005; Eddy, Tannenbaum, Lorenzet, & Smith-Jentsch, 2005).

The impact of peer mentoring in turning knowledge from tacit to explicit was noted by scholars. Several studies show that employees who participated in a mentoring relationship consistently increase their knowledge and skills (Ploeg, Witt, Hutchison, Hayward, & Grayson, 2008: 22; Sambunjak, Straus, & Marusic, 2010: 75). More importantly, knowledge sharing is enhanced when mentors impart their tacit knowledge and demonstrate their skills to mentees.

We argue that if social processes as a whole can influence organizational KCS as a second-order construct, then it is reasonable to assume that peer mentoring as a sub-factor of the social processes will have a direct impact on organizational KCS. As informed by Nonaka (1994) and Bryant and Terborg (2008), knowledge externalization can create knowledge independently of the other three social processes; thus to some extent, it is reasonable to assume that peer mentoring allows the conversion of tacit to codified explicit knowledge to

occur in isolation as more experienced mentors articulate and illustrate their own perspectives and ideas during mentoring sessions. Hence, we reason that the codified knowledge produced by peer mentoring alone can then be combined with existing tacit knowledge from members of other teams. In doing so, knowledge is circulated and shared across the organization, which ultimately positively influences organizational KCS.

Hypothesis 3: *Peer mentoring is positively associated with organizational knowledge creation and sharing.*

2.6. Internalization and Organizational Knowledge Creation and Sharing

Internalization is a social process for converting explicit knowledge into tacit knowledge. This last sequential stage of the social process resembles the traditional notion of “learning by doing” (Nonaka, 1994: 20), in which it facilitates the conversion of explicit knowledge into tacit knowledge through reviewing, interpreting and embodying explicit knowledge. Supported in the literature (Anand et al., 2009), the efforts put into learning and acclimatizing best practices from other avenues within the organization make possible the collection and conversion of explicit knowledge to a more useful and comprehensible form. This in turn can be absorbed by other individuals working in the processes. As stated by Nonaka et al. (2000), “knowledge internalization is the process in which knowledge becomes valuable when it is internalized in individuals’ tacit knowledge base through shared mental models or technical know-how” (p.63).

As informed by Nonaka (1994) and Bryant and Terborg (2008), it is reasonable to assume that internalization can create knowledge independently of the other three social processes. When individuals compare and understand (learning by doing) existing and new concepts incorporating personal experience, their understanding and personal learning will be enhanced. As “learning by doing” can correct personal mistakes, entrenching skills and knowledge into an individual’s mind and making their understanding of existing and new concepts and ideas more able to be used in daily routines, it will eventually contribute to improved group and organizational learning.

Hypothesis 4: *Internalization is positively associated with organizational knowledge creation and sharing.*

2.7. Trust and Socialization

Depending on the context, trust is commonly assessed as a competence based or integrity based personal quality (Das & Teng, 2001; McEvily, Perrone, & Zaheer, 2003). In psychology, Rotter defines trust as “an expectancy held by an individual or a group that the word, promise, verbal or written statement of another individual or group can be relied on” (Rotter, 1967: 651).

The theory posits a strong, long term relationship between social exchange and the relational dimension of social bonds such as trust (Chadwick-Jones, 1976), highlighting the significance of trust in social processes. Where trust exists, parties are more willing to engage in interaction and that subsequent exchange relationship is easier to create and maintain (Krok, 2013: 106).

Socialization constitutes social activities such as team building, social gatherings and meetings where members can share experiences. The atmosphere of trust amongst group members directly affects the outcome of the socialization (Nonaka, 1994). An environment where there is a high level of trust provides a secure social foundation that reduces undesirable opportunist behavior (Hsu, Ju, Yen, & Chang, 2007: 154) and increases openness in interactions (Renzl, 2008: 216). As a result, individuals feel more comfortable and engaged in gathering more information about the environment, which will reduce uncertainty and ambiguity.

This is supported by findings established in the literature that socialization is negatively associated with uncertainties and anxieties for new employees and positively related to trust (Ashforth, Sluss, & Saks, 2007: 452; Lapointe, Vandenberghe, & Boudrias, 2014: 602; Robinson, 1996: 575). A high mutual trust climate leads to increased companionship and support amongst individuals in organizations (Baumeister & Leary, 1995: 514). Thus, we argued that members of teams are better integrated socially in trusting relationships.

Hypothesis 5: *Trust is positively associated with socialization.*

2.8. Trust and Peer Mentoring

While there has been empirical support showing the importance of trust for socialization, there is still a lack of empirical research on the relationship between trust and mentoring (Hezlett & Gibson, 2007: 384; Levin & Cross, 2004: 1477), especially in the context of organizational KCS. Scholars regularly presume the existence of trust in exchange relationships, which presents problems when referring to fundamental exchange relationships, since they can lead to outcomes other than trust outcomes. This shows that trust is rooted in social exchange theory and significant in predicting the outcome of a relationship. Thus, it is irrational to isolate trust from the social processes, which include peer mentoring.

In the context of social processes, trust is frequently referred to regarding mentor functions and roles (Ragins & Cotton, 1999: 529). Mutual trust and fidelity were considered unique features of a mentor by students in education research (Liang, Spencer, Brogan, & Corral, 2008: 168). It has been recognized that trust must be present for mentor and protégés in order to allow functional peer mentoring relationships to occur and continue (Bakioglu, Hacifazlioglu, & Ozcan, 2010: 245; Six & Sorge, 2008: 857). It is considered an important component of mentoring relationships (Hezlett & Gibson, 2007). Hence, we argued that trust plays a significant role in peer mentoring (Dappen & Isernhagen, 2006: 164).

Hypothesis 6: *Trust is positively associated with peer mentoring.*

2.9. Trust and Organizational Knowledge Creation and Sharing

Trust has an impact on the social exchange behaviors between individuals. Supported in the literature, in the absence of trust, two parties are less willing to engage in cooperative interaction (Nahapiet & Ghoshal, 1998). According to Dovey (2009), trust “is indispensable to the creation of a social environment in which ideas are freely generated, honestly assessed and selected” (p.13). Nonaka (1994) and Chiu, Hsu, and Wang (2006) suggest that because individuals’ contributions during the exchange are not simple to evaluate, this interpersonal trust is an important factor for establishing an atmosphere for voluntary activities such as KCS.

A noticeable distinction between a highly trusted relationship and a casual relationship is that it can be very difficult to evaluate one’s attitude towards the latter, making trust potentially a significant influential factor in voluntary activities such as knowledge sharing.

It has been established in the literature that trust plays a crucial role in knowledge management. Janowicz-Panjaitan and Noorderhaven (2009) and Davenport and Prusak (2000) argued that trust is a strong determinant of the willingness of liaison personnel to engage in tacit knowledge sharing and an essential factor of the knowledge management process. This implies the need for an atmosphere of trust to sustain social exchange for optimizing knowledge sharing. Trust has certainly been seen as a prerequisite for a collaborative culture and organizational climate and the success of knowledge management (Rivière & Tuggle, 2008: 68), as distrust is considered to be correlated with knowledge hoarding (Sankowska, 2013: 90) and negatively associated with individual individuals’ willingness to share their tacit knowledge and create new knowledge (Ngh, Hoo, & Ibrahim, 2009: 115).

Hypothesis 7: *Trust is positively associated with organizational knowledge creation and sharing.*

2.10. Peer Mentoring and Socialization

It has been established in the literature that peer mentoring and mentoring programs facilitate socialization (Cawyer & Friedrich, 1998; Cawyer, Simonds, & Davis, 2002). According to Wright (1992), an experienced person in a mentoring relationship serves as a “teacher, master, guider or protector, to a younger, inexperienced individual searching for identity, for autonomy” (p.45). Newcomers can use mentoring programs as an avenue for easing the anxieties of organizational entry (Wright, 1992). In education, mentoring programs were considered as beneficial for socialization and newcomers suggested that mentors facilitate their own socialization (Cawyer & Friedrich, 1998: 225). Mentoring programs are often implemented to alleviate the challenges involved in the socialization process (Kirk, 1992: 59).

The positive possibilities of peer mentoring were recognized as enablers that enhance the process of socializing newcomers into the work environment. For instance, providing support for establishing a supportive interpersonal relationship and the opportunity to understand the organization and learn daily job related tasks (Miller & Jablin, 1991: 98). Newcomers’ socialization of information from a peer mentoring relationship is considered an overt form of indication that the newcomer is actively participating in the socialization process (Miller & Jablin, 1991: 97). We argued that, to an extent, peer mentoring relationships exemplify the socialization process. In the absence of a peer mentoring relationship for communicating ideas and concepts that are difficult to articulate explicitly, a positive effect of socialization would be greatly constrained.

Hypothesis 8: *Peer mentoring is positively associated with socialization.*

2.11. Rewards and Peer Mentoring

Organizational mentors may not always want to tell others what they know or to share their knowledge because they may fear losing leverage by revealing it (Amayah, 2013: 463; Husted, Michailova, Minbaeva, & Pedersen, 2012: 756). Previous research has shown individuals choose to hoard knowledge instead of sharing it (Connelly, Zweig, Webster, & Trougakos, 2012: 64; Peng, 2012: 119). For example, a report shows that 76% of survey respondents from organizations in the United States had hidden knowledge (Connelly et al., 2012). Several antecedents for constraining KCS were identified which include distrust, organizational climate, lack of time and lack of incentive and rewards (Menon & Pfeffer, 2003: 509).

Organizational rewards can range from hard rewards (Bridson, Evans, & Hickman, 2008; Hall, 2001; Hammermann & Mohnen, 2014; Wirtz, Mattila, & Lwin, 2007) - the expectation of obtaining explicit and tangible benefits or outcomes (e.g. financial rewards, reciprocity, promotion and other job related benefits) in return for performing knowledge sharing activities - to soft rewards (Bridson et al., 2008: 365; Hammermann & Mohnen, 2014: 2) - the expectation of obtaining non-tangible benefits or outcomes (e.g., reputation, friendships and relationships with other parties) (Cruz, Pérez, & Cantero, 2009: 480; Hummel, Burgos, Tattersall, Brouns, Kurvers., & Koper, 2005: 356; Kankanhalli, Lee, & Lim, 2011: 107). Rewards have traditionally been used for the purpose of reciprocating favors and maintaining relationships (Hall & Widen-Wulff, 2008: 14). Informed by social exchange theory, which implies a bilateral behavioral relationship between rewards and replication of behavior, and predicts the exchange relationship between two parties, we argue that the provision of rewards is an influential determinant of an individual's willingness to share information.

There is support in the literature for the rewards factor being applicable to peer mentoring relationships. Soft and hard external rewards have been identified as possible influences on information exchange (Iqbal, Toulson, & Tweed, 2015: 1072; Young & Perrewé, 2004: 108), and peer mentoring has been considered a reciprocal exchange of information (Young & Perrewé, 2000: 108). We argue that both hard and soft rewards have a positive impact on peer mentoring.

Hypothesis 9: *Soft rewards are positively associated with peer mentoring.*

Hypothesis 10: *Hard rewards are positively associated with peer mentoring.*

2.12. Rewards and Organizational Knowledge Creation and Sharing

As discussed previously, rewards influence social exchange behaviors and peer mentoring relationships between individuals. Further, if rewards have a positive influence on the sub-factors of the social process, in this case peer mentoring, then we argued that it is reasonable to assume that rewards influence organizational KCS.

It has been established in the literature that those who are willing to share knowledge will withdraw if there are "free riders" (Dyer & Nobeoka, 2000: 347; Huseman & Goodman, 1999: 204) due to lack of compensation or benefit. We then argued that both soft and hard rewards play a crucial role in KCS as they treat the process more formally, and motivate individuals by rewarding them. Supported by many scholars, soft rewards such as recognition and reputation and hard rewards such as promotion and financial rewards can be used to help build a collaborative culture in organizations (Wang & Noe, 2010: 118) and stimulate knowledge sharing (Iqbal et al., 2015: 1072; Scekcic, Truong, & Dustdar, 2013: 72; Zhang & Vogel, 2013: 148).

There is further support in the literature for rewards having a positive impact on organizational knowledge creation. For example, Wang and Hou (2015: 1) suggest that soft and hard rewards (financial rewards, promotions and other benefits) have great influence on employees' knowledge sharing behaviors. Durmusoglu, Jacobs, Nayir, Khilji and Wang (2014: 29) found a positive association between knowledge sharing and rewards. Based on the wide support in the literature and informed by social exchange theory, we argued that both soft and hard rewards have a positive impact on organizational KCS.

Hypothesis 11: *Soft rewards are positively associated with organizational knowledge creation and sharing.*

Hypothesis 12: *Hard rewards are positively associated with organizational knowledge creation and sharing.*

2.13. IT Support in KM and Knowledge Combination

It has been established in the literature that successful KCS in knowledge-based organizations requires fusion of people and information technology (Hosseini, 2011; Iyengar, Sweeney, & Montealegre, 2015; Lopez-Nicolas & Soto-Acosta, 2010; Tammets & Laanpere, 2012; Choi, Lee, & Yoo, 2010). Although informed by social exchange theory, KCS behavior involves people more than technology. However, an individual's decision to create and share knowledge, and their effectiveness in doing so, can be affected by IT.

Although there has been general support in the literature for IT's positive impact on KM, we argue that IT is more applicable to knowledge combination in the context of KCS. Alavi and Leidner (2001: 199), Lopez-Nicolas and Soto-Acosta (2010: 521) and Chou and Wang (2003: 169) posit that information technology facilitates, supports and enhances the knowledge combination process and the creation of new knowledge. Various scholars claim that IT support enhances KCS from the perspective of knowledge combination: storage (e.g., knowledge repositories), retrieval and representation (Argote & Miron-Spektor, 2011: 1129; Dulipovici, 2009; Lee, Szulanski, & Rittiner, 2016: 99). Tippins and Sohi (2003: 746) argue that IT contributes to knowledge combination via an accelerated rate of acquiring and disseminating information and knowledge, an enhanced environment for consensus development due to better sharing and interpretations of information, and a structural arrangement supporting the collection, storage and retrieval of knowledge.

Further, previous studies suggest that individuals’ use of IT is in accordance with their perception and understanding about the ease of use and support of the systems (Kulkarni, Ravindran, & Freeze, 2006: 315; Yu, Kim, & Kim, 2004: 4). A study by Paroutis and Al Saleh (2009: 56) highlights that employees’ not using technology for sharing and creating knowledge can be attributed to lack of knowledge about the IT system, benefits of the tool and instructions on how to use them.

Hypothesis 13: *The use of IT to support knowledge management practices are positively associated with knowledge combination.*

Figure 1 demonstrates the conceptual model for the study as described above.

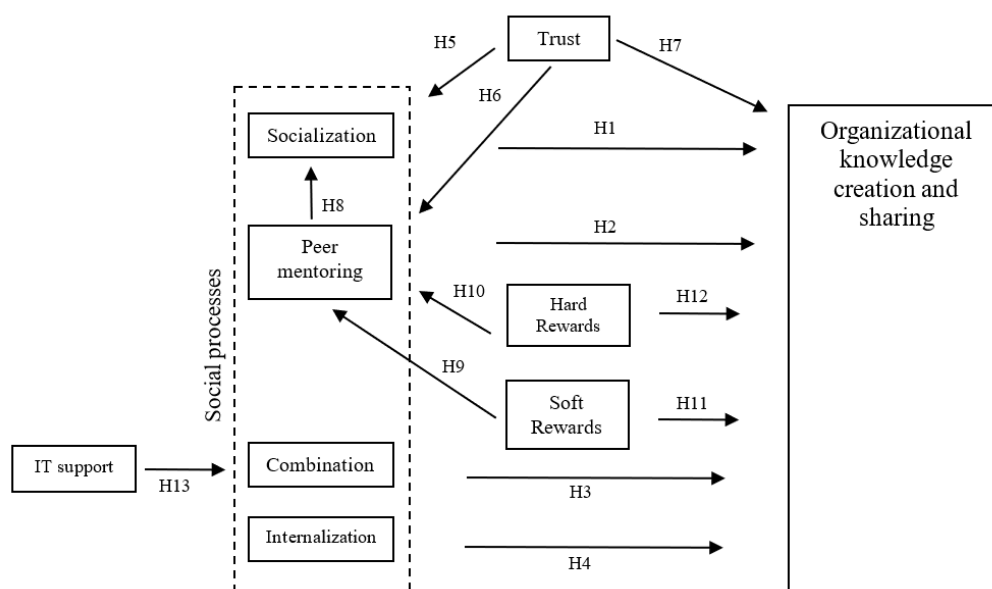

Figure 1. Conceptual model

3. METHODS

In order to address the research questions of this study, an online survey was conducted. Organizations were randomly selected as each organization would have had involved in some form to KCS. Employees from each of the selected organizations were the target respondents. Previously validated scales were adapted for the study. We adopted KCS (Bryant & Terborg, 2008), socialization, combination measurement, internalization measurement (Huang & Wang, 2002), peer mentoring measurement (Bryant, 2005), trust (Peralta & Saldanha, 2013), soft rewards and hard rewards (Wang & Hou, 2014) and IT (Choi et al., 2010) construct for the study. For all the scales, each item was measured using a five-point semantic differential scale ranging from one (strongly disagree) through five (strongly agree), with three being neither agree nor disagree.

We obtained a random sample of 5,000 New Zealand organizations’ email addresses from the Yellow Pages; and the Kompass.com business directory. In addition, we approached NZ professionals on LinkedIn.co.nz (Claybaugh & Haseman, 2013: 94; Irfan et al., 2013: 224).

The data used in this analysis were collected through a web-based survey, which is designed to be completed online with negligible cost of distribution and provides advantages in terms of reaching many geographical areas (Fink, 2013). The questionnaires were sent via email. Emails containing the survey invitation with an embedded URL link for accessing the survey questionnaire were sent to email addresses of the selected organizations. To increase the response rate, follow-up emails were sent two weeks after the initial one to remind targeted respondents to complete the questionnaire. For LinkedIn members, survey invitation posts were displayed to members in the selected LinkedIn groups (Holmbeck, Li, Schurman, Friedman, & Coakley, 2002).

A total of 357 responses were received with the total sample size use of useable data for analyzing as 202. Table 1 lists the respondent demographic characteristics in terms of gender, age, industry type and ethnicity, and education level, length of service in the organization and industry sector. The majority of the respondents were male. The majority of the respondents were aged 40-59 years old. Most of the respondents were NZ European. With regard to length of service, 17% of the respondents had worked for the organization for less than 2 years, 15% 2-5 years, 13% 6-10 years, and 16% of the respondents 11-20 years. In terms of qualifications, most of the respondents have Bachelors and Master’s degrees.

Table 1. Participants’ demographic characteristics

Age	Percentage	Ethnicity	Percentage
<i>20-29 years</i>	10%	<i>Asian</i>	4%
<i>30-39 years</i>	12%	<i>Maori</i>	2%
<i>40-49 years</i>	20%	<i>NZ European</i>	62%
<i>50-59 years</i>	24%	<i>Other</i>	9%
<i>60 years or over</i>	16%	<i>Pacific Island</i>	1%
<i>Unknown/Did not answer</i>	16%	<i>Unknown/Did not answer</i>	22%
Industry sector	Percentage	Qualification	Percentage
<i>Accommodation and Food Services</i>	2%	<i>High School or Below</i>	6%
<i>Administrative and Support Services</i>	4%	<i>Certificate</i>	6%
<i>Agriculture, Forestry and Fishing</i>	3%	<i>Diploma</i>	9%
<i>Arts and Recreation Services</i>	2%	<i>Bachelor’s Degree</i>	25%
<i>Construction</i>	3%	<i>Graduate Certificate</i>	0%
<i>Education and Training</i>	8%	<i>Graduate Diploma</i>	3%
<i>Electricity, Gas, Water and Waste Services</i>	0%	<i>Bachelor Honours Degree</i>	3%
<i>Financial and Insurance Services</i>	1%	<i>Postgraduate Certificate</i>	1%
<i>Health Care and Social Assistance</i>	4%	<i>Postgraduate Diploma</i>	9%
<i>Information Media and Telecommunication</i>	9%	<i>Master’s Degree</i>	14%
<i>Manufacturing</i>	6%	<i>Doctoral Degree</i>	5%
<i>Other Services</i>	12%	<i>Unknown/Did not answer</i>	17%
<i>Professional, Scientific and Technical Services</i>	12%	Length of service	Percentage
<i>Public Administration and Safety</i>	6%	<i>11-20 years</i>	17%
<i>Rental, Hiring and Real Estate Services</i>	0%	<i>20 years +</i>	15%
<i>Retail Trade</i>	2%	<i>2-5 years</i>	16%
<i>Transport, Postal and Warehousing</i>	2%	<i>6-10 years</i>	14%
<i>Wholesale Trade</i>	3%	<i>Less than 2 years</i>	18%
<i>Unknown/Did not answer</i>	17%	<i>Unknown/Did not answer</i>	19%
Gender	Female	<i>Male</i>	<i>Did not Answer</i>
	34%	47.50%	18%

4. ANALYSIS

Structural Equation Modeling (SEM) based approaches are the two most popular, extensively employed approaches for testing measurement and structural models in information systems research (Boudreau, 2000). Partial Least Square Path Modeling (PLS-SEM) is an SEM based method, which supports testing and estimating complex cause-effect relationship models with latent variables.

PLS is known for its suitability for early-stage research model building (Fornell & Bookstein, 1982), does not impose normality and multivariate homogeneity requirements, works with small sample size and nonlinear relationships (Hair, Ringle, & Sarstedt, 2011; Kock, 2010a; Kock, 2010b; Kock, 2015). PLS can evaluate measurement and structural models at the same time. Considering the exploratory and predicative nature of this study, PLS-SEM which focuses on causal-effect prediction and is oriented more towards theory building and variance explained maximization is probably a suitable analysis tool (Hair, 2014).

This study used both the Mann-Whitney U test and Levene’s statistic for homogeneity of variance to examine non-response bias. These tests were conducted using statistical software R (Fox, 2005; Team, 2015). In order to ensure the two groups of respondents did not differ significantly, comparisons were made based on variables of respondents’ demographic characteristics including age, gender and length of service in the organization. Summarized in Table 2, Levene’s statistics test results show no evidence for rejecting the null hypothesis that the variances of the two groups are equal. In addition, the p-values of the Mann-Whitney U test were greater than 0.05 for all comparisons, thus accepting the null hypothesis of statistical equality of the means of the two populations. Informed by the test results, we found no evidence of significant differences between late and early respondents in terms of gender, age and length of service in the organization, suggesting non-response bias did not represent a problem in this study.

Table 2. Non-response bias testing

Test	Gender	Age	Length of service
Wilcoxon-Mann-Whitney Test	W = 2112.5	W = 613	W = 521.5
p-value	0.1673	0.7277	0.3874
Levene’s Statistics	F = 0.0526	F = 0.1304	F = 0.1496
p-value	0.8189	0.7191	0.7002

According to Nunnally (1978), reliability represents the ability to produce consistent results in research. Cronbach’s alpha coefficient is known as a fundamental measure of reliability of research instruments and provides information on the associations between questionnaire items and assists the researcher’s decisions on the removal or modification of items.

We tested how well the measurement items relate to the constructs by examining construct validity, convergent validity and discriminant validity. Convergent validity can be demonstrated through indicator reliability, composite reliability and average variance extracted (AVE). We checked item reliability by extracting the factor- and cross-loadings of all items to their reflective latent variable. All item factor loadings of the respective constructs were greater than the minimum threshold value of 0.5 (Chin, 1998b; Hair, 2009; Hutzschenreuter, 2009), as shown in Table 3.

Table 3. Factor loadings

Items	KCS	Trust	PMen	INT	SOC	COM	HRW	SRW	ITS
Item 1	0.755	0.857	0.695	0.87	0.654	0.7	0.906	0.739	0.848
Item 2	0.778	0.799	0.707	0.797	0.68	0.697	0.915	0.734	0.755
Item 3	0.676	0.786	0.662	0.692	0.681	0.696	0.697	0.705	0.817
Item 4	0.724		0.698		0.708	0.752	0.865	0.793	0.775
Item 5	0.77								

As Table 4 demonstrates, composite reliability values are above the minimum threshold of 0.7 (Becerra-Fernandez & Leidner, 2008; Katsoni & Stratigea, 2016), indicating respective constructs have high levels of internal consistency reliability. This is supported by Cronbach’s alphas coefficient, which also provides evidence of composite reliability; they were above 0.6 (Diamantopoulos & Siguaw, 2000), confirming the convergent validity of these items.

Table 4.3 Composite reliability (CR) and Cronbach’s Alpha (C-Alpha) coefficients

KCS	Trust	PMen	INT	SOC	COM	HTW	SRW	ITS	Reliability
0.84	0.931	0.804	0.809	0.833	0.832	0.857	0.87	0.889	CR
0.762	0.888	0.676	0.645	0.731	0.73	0.776	0.8	0.833	C-Alpha

AVE measures the amount of the variance captured by a latent construct relative to that caused by measurement error; our results show AVE for each of the latent variables were all above the recommended value of 0.5 (Flynn & Zhao, 2015; Fornell & Larcker, 1981; Segars, 1997) and the square roots of average variances extracted (AVEs) were all greater than 0.707 (Flynn & Zhao, 2015; Fornell & Larcker, 1981; Segars, 1997).

The study verified discriminant validity through evaluating the cross-loading criterion and the shared variance between items and constructs (Fornell & Larcker, 1981). Item loadings on the intended construct were greater than their cross-loadings with other constructs, suggesting stronger relationships between constructs

and their respective items when compared with that of other constructs in the model (Hutzschenreuter, 2009). Further, the correlations between the latent variables shown as off-diagonal values in Table 5 indicated the square roots of AVE of constructs were greater than inter-construct correlations, demonstrating a greater shared variance between the construct and its items relative to that between the other constructs. These tests show discriminant validity and that all of the constructs used in this study are reliable.

Table 5. Correlations and square roots of AVE values

	KCS	Trust	PMen	INT	SOC	COM	HRW	SRW	ITS
KCS	(0.717)								
Trust	0.395**	(0.904)							
PMen	0.329**	0.29**	(0.712)						
INT	0.183*	0.045	0.35**	(0.765)					
SOC	0.385**	0.34**	0.521**	0.297**	(0.745)				
COM	0.236**	0.237**	0.418**	0.423**	0.494**	(0.744)			
HRW	0.181*	0.05	0.16*	0.24**	0.035	0.181*	(0.777)		
SRW	0.241**	0.118	0.417**	0.286**	0.418**	0.35**	0.387**	(0.793)	
ITS	0.439**	0.262**	0.304**	0.142*	0.261**	0.249**	0.117	0.199*	(0.817)

Note: Square roots of average variances extracted (AVEs) shown on diagonal.
 KCS= Knowledge creation and sharing; PMen= Peer mentoring; INT= Internalization; SOC= Socialization; COM=Knowledge Combination; HRW= Hard rewards; SRW= Soft rewards; ITS= IT support
 p<.10. * p<.05. **p<.001.

A test of multicollinearity was conducted prior to hypotheses testing to ensure there was no violation of the assumption of multicollinearity (Midi & Bagheri, 2013; Miles, 2005). As shown in Table 6, the VIF of the predictor constructs are below the tolerance level of 5 (Kock, 2010a; Sarmiento, 2005; Wissmann, Toutenburg, & Shalabh, 2007), indicating there was no evidence of multicollinearity.

Table 6. Full collinearity VIFs

KCS	Trust	PMen	INT	SOC	COM	HTW	SRW	ITS
1.513	1.3	1.631	1.341	1.862	1.573	1.281	1.548	1.306

5. RESULTS

We used a PLS-SEM algorithm to assess the significance and relevance of the model relationships, presented as path coefficients that provide insights into the significance of the relationships between the independent and dependent variables. The study used the R^2 of endogenous latent constructs to measure the predictive accuracy or explanatory power of the theoretical model (Aik-Chuan, Garry Wei-Han, Keng-Boon, & Binshan, 2015; Chin, 1998b; Sarstedt, Ringle, Smith, Reams, & Hair, 2014). As shown in Table 7, the analysis of the structural model (inner model) revealed that our model explained approximately 31% of the variance in KCS, 31% of the variance in peer mentoring and 35% of the variance in socialization, well exceeding the recommended 10% threshold (Falk & Miller, 1992) for suitable explanatory power, suggesting adequate predictive accuracy of the research model (structural model). The study also examined the predictive relevance which was measured by the Q^2 value (Hair, Sarstedt, Ringle, & Mena, 2012). As shown in Table 7, the results demonstrate that Q^2 values were above 0 for all endogenous constructs, supporting the model’s predictive relevance for these endogenous constructs (Grote, Herstatt, & Gemünden, 2012; Šerić, Gil-Saura, & Mollá-Descals, 2016).

Table 7.4 R-squared and Q-squared coefficients

KCS	Trust	PMen	INT	SOC	COM	HTW	SRW	ITS	
0.31		0.308		0.353	0.083				R-Square
0.338		0.314		0.353	0.084				Q-Square

Our first hypothesis predicts a direct positive relationship between socialization and organizational knowledge creation. This hypothesis is supported ($\beta=0.14$, $P=0.02$) and yields a significant path in the model, indicating that socialization is positively associated with organizational knowledge creation. Surprisingly, although not statistically significant, knowledge combination ($\beta=-0.04$, $P=0.31$) has a negative path coefficient. In addition, peer mentoring ($\beta=0.02$, $P=0.37$) and knowledge internalization ($\beta=0.07$, $P=0.17$) also do not make a significant contribution to the equation, indicating there are no significant relationships between these constructs and organizational KCS; thus we reject the null hypothesis for H2, H3 and H4, and accept the null hypothesis for H1.

Our fifth hypothesis predicts a direct positive relation between trust and socialization. The test result suggests the level of trust is important when it comes to socialization. Trust and socialization ($\beta=0.30$, $P<0.001$) yield a positive and statistically significant path. Thus, this hypothesis of trust having a positive impact on socialization is supported.

Our sixth hypothesis, which predicts a direct positive relation between trust and peer mentoring, yielded a positive and statistically significant path ($\beta=0.37$, $P <0.001$). The result suggests trust is important for peer mentoring. Thus, this hypothesis of trust having a positive impact on peer mentoring is supported, which also supports the view of trust playing a significant role in peer mentoring to allow functional peer mentoring relationships to occur and continue.

Our seventh hypothesis, which predicts a direct positive relation between trust and organizational KCS, yielded a positive and statistically significant path ($\beta=0.4$, $P <0.001$). The result suggests trust is an influential factor for organizational KCS. Thus, this hypothesis of trust having a positive impact on KCS is supported.

Our eighth hypothesis, which hypothesized peer mentoring is positively related to socialization, was supported with a highly significant path coefficient of 0.4 ($P<0.001$). The result suggests a positive relationship between peer mentoring and organizational KCS.

Our ninth hypothesis, which hypothesized soft rewards are positively related to peer mentoring, yielded a statistically significant path ($\beta=0.354$, $P <0.001$), indicating the hypothesis that there is a significant relationship between soft rewards and peer mentoring is supported. The results of this analysis are summarized in Figure 2. Surprisingly, our tenth hypothesis, which hypothesized hard rewards are positively related to peer mentoring, yielded a weak, negative and statistically insignificant path ($\beta=-0.017$, $P=0.4$), indicating the hypothesis that there is a significant relationship between hard rewards and peer mentoring is not supported.

Our eleventh hypothesis, which hypothesized soft rewards are positively related to organizational KCS, yielded a weak and statistically insignificant path ($\beta=0.05$, $P=0.24$), indicating it had no significant effect on KCS, thus not supporting the hypothesis that there is a significant relationship between soft rewards and organizational KCS. Our twelfth hypothesis, which hypothesized hard rewards are positively related to organizational KCS, yielded a statistically significant path ($\beta=0.14$, $P=0.02$), indicating it had no significant effect on KCS, thus supporting the hypothesis that there is a significant relationship between hard rewards and organizational KCS.

Our last hypothesis, which hypothesized IT support for KM practices is positively related to organizational KCS, yielded a statistically significant path ($\beta=0.29$, $P<0.001$), indicating it had a significant effect on knowledge combination, thus supporting the hypothesis that there is a significant relationship between use of IT to support knowledge management practices and knowledge combination.

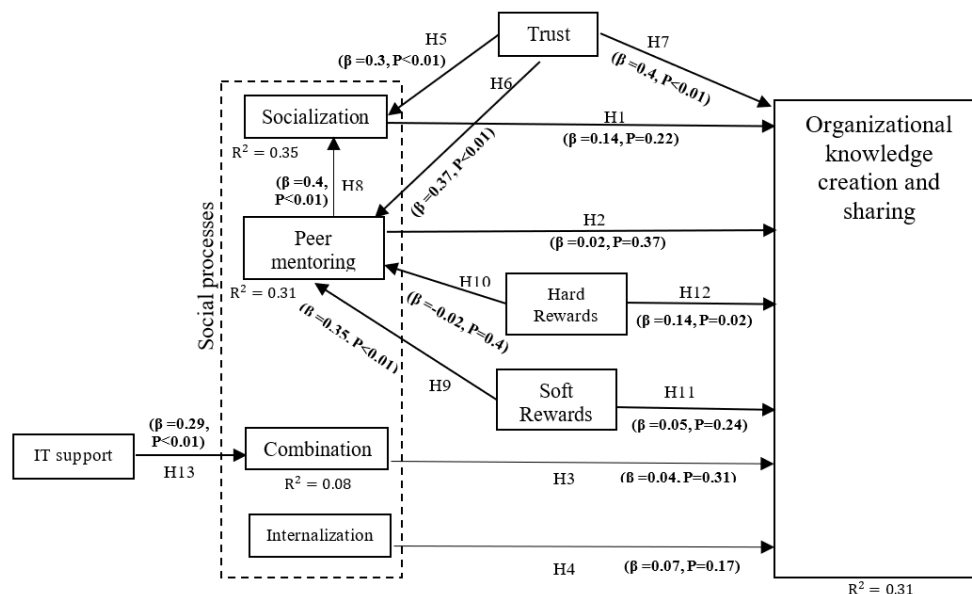

Figure 2. Path coefficients

6. DISCUSSION AND CONCLUSION

This research aimed at better understanding the organizational KCS in New Zealand context. For this purpose, the focus of this thesis, as stated in the introduction, was “the social processes and antecedent factors that influence organizational knowledge creation and sharing in New Zealand firms”.

We proposed this empirical question about the conceptual and statistical structure of the organizational KCS in New Zealand based on a total of thirteen hypotheses, of which goal is to identify and examine the relationship amongst social processes, antecedent factors and organizational KCS in New Zealand firms-in a sample of professionals from organizations across New Zealand. To generate the findings for this thesis question, an initial conceptual/exploratory model and measurement model were developed. PLS-SEM analysis was conducted for testing hypotheses based on survey data of obtained from the abovementioned sample.

The first hypothesis, we hypothesized that socialization is positively associated with organizational knowledge creation and sharing, results suggest that this hypothesis held true. This claims socialization has a significant direct influence on organizational KCS in New Zealand, which is supported by previous research (Li & Zhang, 2015: 1544; Ramirez & Morales, 2011: 444; Tan, Lye, Ng, & Lim, 2010: 192; Travaille & Hendriks, 2010: 423).

The second and fourth hypothesis, hypothesized relationships were outlined as: knowledge combination is positively associated with organizational knowledge creation and sharing, internalization is positively associated with organizational knowledge creation and sharing. Although the literature reviewed suggested that knowledge combination, internalization (Li & Zhang, 2015: 1544; Chaikrongrag & Angkasith, 2010: 218; Tan, Lye, Ng, & Lim, 2010: 192) results suggest these hypotheses are not supported.

An empirical study by Bryant and Terborg (2008: 14) suggests a positive, statistically significant relationship between higher perceived levels of peer mentoring and higher perceived levels of knowledge creation and sharing. Surprisingly, in contrast to this prior research, the result of hypothesis 3, which hypothesized peer mentoring was positively associated with organizational knowledge creation and sharing, did not hold true in the current study. Further specific studies of the impact of peer mentoring in organizational KCS would inform this line of research.

Aligned with that in the literature (Baumeister & Leary, 1995: 515; Hsu et al., 2007: 162), our fifth hypothesis, which hypothesized that trust is positively associated with socialization held true. In addition, our sixth hypothesis, which hypothesized that trust is positively associated with peer mentoring, also held true, as found in previous studies (Dappen & Isernhagen, 2006: 162; DuBois & Karcher, 2012: 102; Sipe, 2002: 253; Bakioglu, Hacifazlioglu, & Ozcan, 2010: 245). This consistent with the views of social exchange theory, which posits that trust is vital for the social exchange process and the quality and desirability of the exchange. The finding will support future research literature focused on trust and social processes; in this case trust held strong direct effect on both socialization and peer mentoring.

The seventh hypothesis, which hypothesized that trust is positively associated with organizational knowledge creation and sharing, held true. This claim was supported by previous research (Don Jyh-Fu & Dunk, 2013: 51; Nejatian, Nejati, Zarei, & Soltani, 2013: 242; Renzl, 2008: 211) and this finding will support future research literature focused on trust; in this case trust held strongest direct effect on organizational KCS in New Zealand firms.

The eighth hypothesis was as follows: Peer mentoring is positively associated with socialization. Based on the results of the PLS-SEM, this hypothesis held true. Perceived peer mentoring has a significant direct effect on socialization. Within this relation, peer mentoring possibly held strong predictive power in socialization, as is noted in the literature (Cawyer, Simonds, & Davis, 2002: 228).

The ninth and tenth hypothesis, were as follows: hard rewards are positively associated with peer mentoring, and soft rewards are positively associated with peer mentoring, respectively. In contrast to the literature (Iqbal et al., 2015: 1072; Young & Perrewé, 2004: 108), the hypotheses held partially true. Based on the results of the PLS-SEM, hard rewards did not have a significant direct effect on peer mentoring while soft rewards was on the contrary. This contribution to the literature helps to support the future research being conducted on peer mentoring in New Zealand context, with the added focus on the impact of rewards. This finding supports the need to further study how different types of rewards can facilitate better peer mentoring in New Zealand context.

The eleventh and twelfth hypothesis, were as follows: soft rewards are positively associated with organizational knowledge creation and sharing, and hard rewards are positively associated with organizational knowledge creation and sharing, respectively. There have been a wide support in the literature for the positive relationship between rewards and organizational KCS. For example, Wang and Hou (2015) suggest that soft and hard rewards (financial rewards, promotions and other benefits) have great influence on KCS behaviors. Durmusoglu, Jacobs, Nayir, Khilji and Wang (2014: 19) also found a positive association between KCS and rewards. However, in contrast to the literature (Scekic, Truong, & Dustdar, 2013; Zhang & Vogel, 2013), findings of the current study show the hypotheses held partially true. While hard rewards was found to have significant direct effect on organizational KCS in New Zealand firms, soft rewards on the other hand did not have the same direct effect. By nature, hard rewards that would bring tangible benefits or outcomes such as various financial rewards, promotion in the organization and other benefits related to job (Bridson et al., 2008: 365; Hammermann & Mohnen, 2014: 8; Wirtz et al., 2007: 328) would be motivating the employees directly regarding knowledge sharing. The behaviors bringing such benefits would be easier to report in the performance evaluations and supported by the management. Such benefits would be easier to track and receive in a relatively short period of time as they would be officially recognized by the management. An organization motivating employees for sharing knowledge with such quick returning and tangible benefits would receive positive outcomes sooner. On the other hand, soft rewards that are associated with non-tangible benefits or outcomes including but not limited to reputation, friendships and relationships with other parties (Cruz et al., 2009: 480; Hummel et al., 2005: 355; Kankanhalli et al., 2011: 108) would be hard to record officially for the recognition. Even though such relationships would bring some benefits to employees as these relationships would help employees to form a personal network of relationships, they are not always for the purpose of obtaining any rewards. As hypothesized in the study, such relationships were expected to bring some rewards. However, the indirect effects of these rewards on knowledge sharing can be explained with the various aspects such as culture at national and organizational levels. New Zealand is considered as individualistic culture in which employees are considered as "self-reliant" and decisions generally made based on merit and more tangible criteria depending on the amount and quality of the produced work (Hofstede, 2021). Such culture could be dominant in New Zealand organizations and the effect of relationships would be indirect in knowledge sharing. Accordingly, relationships at personal level would not be a matter of reward directly. Employees would be sharing organizational knowledge for hard rewards but sharing information for the sake of relationship may be accepted by the employees as it would not be considered professional. However, this sort of friendship and relationship with other employees or colleagues would help employees improve their personal network and benefit from it in an unplanned manner as opportunities appear.

The last hypothesis was about the use of IT to support knowledge management practices and knowledge combination. Consistent to that in the literature (Garcia-Barriocanal, Sicilia, & Sanchez-Alonso, 2013; Gargon, Williamson, & Clarke, 2015; Yen, 2009; Yuan, Zhao, Liao, & Chi, 2013), the hypotheses was supported. Based on the results, IT support on KM have a significant direct effect on knowledge combination. This contribution to the literature helps to support and confirm the positive impact of IT support on KM on knowledge combination in New Zealand context. The values of editing, combining, processing and synthesizing of new knowledge that IT support brings should not be neglected.

6.1. Limitations and Future Studies

There are certain limitations of this study which should be addressed. First, the survey collects self-reported data based on the perceptions of individuals, measured by rating scales, rather than asking informants about organization attributes. Some items such as hard rewards measures are more adequate than a rating scale. Secondly, the study was not longitudinal in design, so the causal relationships in the research model were inferred from underlying theory. Causal relationships established by longitudinal research with multiple sources of measurement would be useful in further validation of these causal relationships.

In the current study we limited our scope to four sub-constructs of social processes, one social factor and one motivational factor. Because social processes are a broad concept, there may be other social processes in NZ organizations that are involved with organizational knowledge creation. It is possible that the other social processes may produce different effects on organizational knowledge creation and sharing other than those investigated in this study. Future research should include more sub-constructs of social processes and social and motivational factors for investigating KCS.

To the best of our knowledge, the current study is the first in New Zealand to provide quantitative analysis of the impact of social processes and social and motivational factors in New Zealand firms. Although we followed a rigorous research approach, our findings are based upon the data collected from a sample of employees and future research should investigate the inconsistencies between the theoretical foundations and results of this study.

Furthermore, the current study focused on social processes and social exchange factors, and hence only examined the causal path between IT support and knowledge combination. Future research should investigate the impact of IT on organizational KCS. The study also did not control for the effects of gender, age, and length of service in the current organization. This should be investigated in future research.

Finally, the study targeted employees in New Zealand organizations. The sample is comprised of employees and organizations with respect to geography. This can be a limitation with respect to generalizability to other geographic contexts that are significantly different from social, cultural or organizational factors in New Zealand. Accordingly, the results of the study can be generalized for only organizations in New Zealand, employees with similar demographics and working in an environment matching to New Zealand organizations. In addition, the generalization of the study's findings could be extended to the organizations having similar features in terms of size and culture within countries having similar natural culture aspects. As these characteristics and features would refer to a small number of participants and organizations in terms of comparability, future studies would need to test the same or similar model to this study in different organizational context and with employees having differing backgrounds. In spite of the limitations, we believe that the findings of this study contribute to the paucity of research on knowledge management in a New Zealand context.

REFERENCES

- Aik-Chuan, T., Garry Wei-Han, T., Keng-Boon, O., & Binshan, L. (2015) "Why consumers adopt mobile payment? A partial least squares structural equation modelling (PLS-SEM) approach". *International Journal of Mobile Communications*, 13(5), 478-497. doi:10.1504/IJMC.2015.070961
- Alavi, M., & Leidner, D. E. (2001) "Review: Knowledge Management and Knowledge Management Systems: Conceptual Foundations and Research Issues". *MIS Quarterly*, 25(1), 107-136.
- Ali, N. a., Whiddett, D., Tretiakov, A., & Hunter, I. (2012) "The use of information technologies for knowledge sharing by secondary healthcare organisations in New Zealand". *International Journal of Medical Informatics*, 81(7), 500-506. doi:10.1016/j.ijmedinf.2012.02.011
- Amayah, A. T. (2013) "Determinants of knowledge sharing in a public sector organization". *Journal of Knowledge Management*, 17(3), 454-471. doi:10.1108/JKM-11-2012-0369
- Anand, G., Ward, P. T., Tatikonda, M. V., & Schilling, D. A. (2009) "Dynamic capabilities through continuous improvement infrastructure". *Journal of Operations Management*, 27(6), 444-461. doi:10.1016/j.jom.2009.02.002
- Andreeva, T., & Ikhilchik, I. (2011) "Applicability of the SECI model of knowledge creation in Russian cultural context: theoretical analysis". *Knowledge and process management*, 18(1), 56-66.
- Andresen, R., Ekker, K., & Gottschalk, P. (2007) "Critical success factors from outsourcing theories as determinants of leadership roles in IT outsourcing projects". *International Journal of Management & Enterprise Development*, 4(4), 477-487.

- Ardichvili, A., Page, V., & Wentling, T. (2003) "Motivation and barriers to participation in virtual knowledge-sharing communities of practice". *Journal of Knowledge Management*, 7(1), 64-77. doi:10.1108/13673270310463626
- Argote, L., & Miron-Spektor, E. (2011) "Organizational learning: From experience to knowledge". *Organization Science*, 22(5), 1123-1137.
- Ashforth, B. E., Sluss, D. M., & Saks, A. M. (2007) "Socialization tactics, proactive behavior, and newcomer learning: Integrating socialization models". *Journal of Vocational Behavior*, 70(3), 447-462. doi:10.1016/j.jvb.2007.02.001
- Bakioglu, A., Hacifazlioglu, O., & Ozcan, K. (2010) "The Influence of Trust in Principals' Mentoring Experiences across Different Career Phases". *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, 16(2), 245-258.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995) "The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation". *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529. doi:10.1037/0033-2909.117.3.497
- Becerra-Fernandez, I., & Leidner, D. E. (2008) *Knowledge management : an evolutionary view*: Armonk, N.Y. : M.E. Sharpe, c2008.
- Blau, P. M. (1964) *Exchange and power in social life*: New York, J. Wiley [1964].
- Bock, G. W., & Kim, Y.-G. (2002) "Breaking the myths of rewards: an exploratory study of attitudes about knowledge sharing". *Information Resources Management Journal*, 15(2), 14-21.
- Bolisani, E., Scarso, E., & Giunan, L. (2014) "Wiki as a Knowledge Management System in a Small Project-Based Company: Benefits, Issues and Managerial Challenges". *Proceedings of the European Conference on Knowledge Management*, 1, 138-147.
- Boudreau, D. G. D. S. M. (2000) "Structural equation modeling and regression: Guidelines for research practice". *Communications of the Association for Information Systems*, 4(1), 7.
- Bridson, K., Evans, J., & Hickman, M. (2008) "Assessing the relationship between loyalty program attributes, store satisfaction and store loyalty". *Journal of Retailing and Consumer Services*, 15(5), 364-374. doi:10.1016/j.jretconser.2007.08.004
- Bryant, S. E. (2005) "The Impact of Peer Mentoring on Organizational Knowledge Creation and Sharing: An Empirical Study in a Software Firm". *Group & Organization Management*, 30(3), 319-338. doi:10.1177/1059601103258439
- Bryant, S. E., & Terborg, J. R. (2008) "Impact of Peer Mentor Training on Creating and Sharing Organizational Knowledge". *Journal of Managerial Issues*, 20(1), 11-29.
- Castro, G. M., López-Sáez, P., & Delgado-Verde, M. (2011) "Towards a knowledge-based view of firm innovation. Theory and empirical research". *Journal of Knowledge Management*, 15(6), 871-874. doi:10.1108/13673271111179253
- Cawyer, C. S., & Friedrich, G. W. (1998) "Organizational socialization: processes for new communication faculty". *Communication Education*, 47(3), 234.
- Cawyer, C. S., Simonds, C., & Davis, S. (2002) "Mentoring to facilitate socialization: The case of the new faculty member". *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 15(2), 225-242. doi:10.1080/09518390110111938
- Chadwick-Jones, J. K. (1976) *Social exchange theory : its structure and influence in social psychology*: London ; New York : Published in cooperation with European Association of Experimental Social Psychology by Academic Press, 1976.
- Chaikrongrag, P., & Angkasith, V. (2010) "Organizing Knowledge Creation: The Implementation of SECI Model in Slider Fabrication in Hard Disk Drive Industry". *KMUTT Research & Development Journal*, 33(3), 216-222.
- Chia, R. (2003) "From knowledge-creation to the perfecting of action: Tao, Bashi and pure experience as the ultimate ground of knowing". *Human Relations*, 56(8), 953-981.
- Chin, W. W. (1998b) The partial least squares approach for structural equation modeling. In G. A. Marcoulides (Ed.), *Modern methods for business research*. (pp. 295-336). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Chiu, C.-M., Hsu, M.-H., & Wang, E. T. G. (2006) "Understanding knowledge sharing in virtual communities: An integration of social capital and social cognitive theories". *Decision Support Systems*, 42(3), 1872-1888. doi:10.1016/j.dss.2006.04.001
- Choi, S. Y., Lee, H., & Yoo, Y. (2010) "The impact of information technology and transactive memory systems on knowledge sharing, application, and team performance: A field study". *MIS Quarterly*, 855-870.
- Chou, S. W., & Wang, S. J. (2003) "Quantifying 'ba': An investigation of the variables that are pertinent to knowledge creation". *Journal of Information Science*, 29(3), 167-180. doi:10.1177/01655515030293004

- Claybaugh, C. C., & Haseman, W. D. (2013) "Understanding Professional Connections in LinkedIn - A Question of Trust". *Journal of Computer Information Systems*, 54(1), 94-105.
- Connelly, C. E., Zweig, D., Webster, J., & Trougakos, J. P. (2012) "Knowledge hiding in organizations". *Journal of Organizational Behavior*, 33(1), 64-88. doi:10.1002/job.737
- Cruz, N. M., Pérez, V. M., & Cantero, C. T. (2009) "The influence of employee motivation on knowledge transfer". *Journal of Knowledge Management*, 13(6), 478-490. doi:10.1108/13673270910997132
- Dappen, L., & Isernhagen, J. C. (2006) "Urban and Nonurban Schools: Examination of a Statewide Student Mentoring Program". *Urban Education*, 41(2), 151-168.
- Das, T. K., & Teng, B.-S. (2001) "Trust, Control, and Risk in Strategic Alliances: An Integrated Framework". *Organization Studies (Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.)*, 22(2), 251.
- Davenport, T. H., & Prusak, L. (2000) *Working knowledge: how organizations manage what they know*: Boston, Mass. Harvard Business School; New York: McGraw-Hill, 2000 New ed.
- Diamantopoulos, A., & Sigauw, J. A. (2000) *Introducing Lisrel : A Guide for the Uninitiated*. London: SAGE Publications Ltd.
- Don Jyh-Fu, J., & Dunk, N. (2013) "Knowledge Management Enablers and Knowledge Creation in ERP System Success". *International Journal of Electronic Business Management*, 11(1), 49-59.
- Dovey, K. (2009) "The Role of Trust in Innovation". *Learning Organization*, 16(4), 311-325.
- DuBois, D. L., & Karcher, M. J. (2012) *Handbook of youth mentoring. [electronic resource]*: Thousand Oaks, Calif. ; London : SAGE, 2012 2nd ed.
- Dulipovici, A. M. (2009) *Exploring IT-based knowledge sharing practices: Representing knowledge within and across projects*. (70), ProQuest Information & Learning, US.
- Durmusoglu, S., Jacobs, M., Nayir, D. Z., Khilji, S., & Wang, X. (2014) "The quasi-moderating role of organizational culture in the relationship between rewards and knowledge shared and gained". *Journal of Knowledge Management*, 18(1), 19-37. doi:10.1108/JKM-05-2013-0183
- Dyck, B., Starke, F. A., Mischke, G. A., & Mauws, M. (2005) "Learning to Build a Car: An Empirical Investigation of Organizational Learning". *Journal of Management Studies*, 42(2), 387-416. doi:10.1111/j.1467-6486.2005.00501.x
- Dyer, J. H., & Nobeoka, K. (2000) "Creating and Managing a High-Performance Knowledge-Sharing Network: The Toyota Case". *Strategic Management Journal*, 21(3), 345-367.
- Easa, N. F., & Fincham, R. (2012) "The Application of the Socialisation, Externalisation, Combination and Internalisation Model in Cross-cultural Contexts: Theoretical Analysis". *Knowledge & Process Management*, 19(2), 103-109. doi:10.1002/kpm.1385
- Eddy, E. R., Tannenbaum, S. I., Lorenzet, S. J., & Smith-Jentsch, K. A. (2005) "The influence of a continuous learning environment on peer mentoring behaviors". *Journal of Managerial Issues*, 383-395.
- Falk, R. F., & Miller, N. B. (1992) *A primer for soft modeling*. Akron, OH, US: University of Akron Press.
- Fink, A. (2013) *How to conduct surveys : a step-by-step guide*: Thousand Oaks, Calif. : SAGE Publications, c2013 5th ed.
- Flynn, B. B., & Zhao, X. (2015) *Global supply chain quality management. [electronic resource] : product recalls and their impact*: Boca Raton : CRC Press, [2015].
- Fornell, C., & Bookstein, F. L. (1982) "Two Structural Equation Models: LISREL and PLS Applied to Consumer Exit-Voice Theory". *Journal of Marketing Research (JMR)*, 19(4), 440-452.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981) "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error". *Journal of Marketing Research (JMR)*, 18(1), 39-50.
- Fox, J. (2005) "The R Commander: A Basic Statistics Graphical User Interface to R". *Journal of Statistical Software*. 14 (9): 1-42.
- Garcia-Barriocanal, E., Sicilia, M.-A., & Sanchez-Alonso, S. (2013) "Providing Semantic Metadata to Online Learning Resources on Sustainable Agriculture and Farming: Combining Values and Technical Knowledge". *Interactive Learning Environments*, 21(3), 301-318.
- Gargon, E., Williamson, P. R., & Clarke, M. (2015) "Collating the knowledge base for core outcome set development: developing and appraising the search strategy for a systematic review". *BMC Medical Research Methodology*, 15(1), 1-7. doi:10.1186/s12874-015-0019-9
- Grant, R. M. (1996) "Toward a knowledge-based theory of the firm". *Strategic Management Journal*, 17(S2), 109-122.
- Grote, M., Herstatt, C., & Gemünden, H.-G. (2012) *Cross-divisional innovation in large, multi-divisional firms: economic relevance and managerial actions*: Hamburg. (No. 66). Working paper.

- Hair, J., Sarstedt, M., Ringle, C., & Mena, J. (2012) "An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling in marketing research". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(3), 414-433. doi:10.1007/s11747-011-0261-6
- Hair, J. F. (2009) *Multivariate data analysis : a global perspective*: Upper Saddle River, N.J. ; Harlow : Pearson Education, 2010 7th ed.
- Hair, J. F. (2014) *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*: Thousand Oaks, Calif. : SAGE Publications, c2014.
- Hair, J. F., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2011) "PLS-SEM: Indeed a Silver Bullet". *Journal of Marketing Theory & Practice*, 19(2), 139-152. doi:10.2753/MTP1069-6679190202
- Hall, H., & Widén-Wulff, G. (2008, June) Social exchange, social capital and information sharing in online environments: lessons from three case studies. In *From information provision to knowledge production: Proceedings of the international conference for the celebration of the 20th anniversary of Information Studies, Faculty of Humanities, University of Oulu, Finland* (Vol. 8, pp. 73-86).
- Hammermann, A., & Mohnen, A. (2014) "The price of hard work: Different incentive effects of non-monetary and monetary prizes". *Journal of Economic Psychology*, 43, 1-15. doi:10.1016/j.joep.2014.04.003
- Hansen, M. T., & Haas, M. R. (2001) "Competing for Attention in Knowledge Markets: Electronic Document Dissemination in a Management Consulting Company". *Administrative Science Quarterly*, 46(1), 1-28.
- Hezlett, S. A., & Gibson, S. K. (2007) "Linking Mentoring and Social Capital: Implications for Career and Organization Development". *Advances in Developing Human Resources*, 9(3), 384-412.
- Ho, H., & Ganesan, S. (2013) "Does Knowledge Base Compatibility Help or Hurt Knowledge Sharing Between Suppliers in Competition? The Role of Customer Participation". *Journal of Marketing*, 77(6 SRC - GoogleScholar), 91-107.
- Hofstede Insights (2021). What about New Zealand? Retrieved from <https://www.hofstede-insights.com/country/new-zealand/>
- Holmbeck, G. N., Li, S. T., Schurman, J. V., Friedman, D., & Coakley, R. M. (2002) "Collecting and Managing Multisource and Multimethod Data in Studies of Pediatric Populations". *Journal of Pediatric Psychology*, 27(1), 5-18.
- Homans, G. C. (1961). *Social behaviour : its elementary forms*: London : Routledge and Kegan Paul, 1961.
- Hosseini, S. M. (2011) "The Application of SECI Model as a Framework of Knowledge Creation in Virtual Learning: Case Study of IUST Virtual Classes". *Asia Pacific Education Review*, 12(2), 263-270.
- Hsu, M.-H., Ju, T. L., Yen, C.-H., & Chang, C.-M. (2007) "Knowledge sharing behavior in virtual communities: The relationship between trust, self-efficacy, and outcome expectations". *International Journal of Human - Computer Studies*, 65(2), 153-169. doi:10.1016/j.ijhcs.2006.09.003
- Huang, J. C., Wang S. F. (2002) Knowledge Conversion Abilities and Knowledge Creation and Innovation: A New Perspective on Team Composition.
- Hummel, H. G., Burgos, D., Tattersall, C., Brouns, F., Kurvers, H., & Koper, R. (2005) "Encouraging contributions in learning networks using incentive mechanisms". *Journal of Computer Assisted Learning*, 21(5), 355-365. doi:10.1111/j.1365-2729.2005.00140.x
- Hung, S.-Y., Durcikova, A., Lai, H.-M., & Lin, W.-M. (2011) "The influence of intrinsic and extrinsic motivation on individuals' knowledge sharing behavior". *International Journal of Human - Computer Studies*, 69(6), 415-427. doi:10.1016/j.ijhcs.2011.02.004
- Huseman, R. C., & Goodman, J. P. (1999) *Leading with knowledge. [electronic resource] : the nature of competition in the 21st century*: Thousand Oaks, Calif. ; London : SAGE, c1999.
- Husted, K., Michailova, S., Minbaeva, D. B., & Pedersen, T. (2012) "Knowledge-sharing hostility and governance mechanisms: An empirical test". *Journal of Knowledge Management*, 16(5), 754-773. doi:10.1108/13673271211262790
- Hutzschenreuter, J. (2009) *Management control in small and medium-sized enterprises. [electronic resource] : indirect control forms, control combinations and their effect on company performance*: Wiesbaden : Gabler, 2009 1st ed.
- Iqbal, S., Toulson, P., & Tweed, D. (2015) "Employees as performers in knowledge intensive firms: role of knowledge sharing". *International Journal of Manpower*, 36(7), 1072-1094. doi:10.1108/IJM-10-2013-0241
- Iyengar, K., Sweeney, J. R., & Montealegre, R. (2015) "Information technology use as a learning mechanism : the impact of IT use on knowledge transfer effectiveness, absorptive capacity, and franchisee performance". *Management information systems : mis quarterly*, 39(3), 615-641.

- Irfan, R., Bickler, G., Khan, S. U., Kolodziej, J., Hongxiang, L., Dan, C., . . . Ranjan, R. (2013) "Survey on social networking services". *IET Networks*, 2(4), 224.
- Janowicz-Panjaitan, M., & Noorderhaven, N. G. (2009) "Trust, Calculation, and Interorganizational Learning of Tacit Knowledge: An Organizational Roles Perspective". *Organization Studies*, 30(10), 1021-1044.
- Kankanhalli, A., Lee, O.-K., & Lim, K. H. (2011) "Knowledge reuse through electronic repositories: A study in the context of customer service support". *Information & Management*, 48(2-3), 106-113. doi:10.1016/j.im.2011.02.002
- Katsoni, V., & Stratigea, A. (2016) *Tourism and Culture in the Age of Innovation : Second International Conference IACuDiT, Athens 2015*. Cham: Springer.
- Kirk, J. J. (1992) "Establishing a Faculty Mentoring Program". *Association for Communication Administration Bulletin* (79), 59-65.
- Kock, N. (2010a) *Structural equation modeling made easy: A tutorial based on a behavioral study of communication in virtual teams using WarpPLS 1.0*.
- Kock, N. (2010b) Using WarpPLS in e-collaboration studies: an overview of five main analysis steps. *International Journal of e-Collaboration*, 6(4), 1-11.
- Kock, N. (2015) "Common method bias in PLS-SEM: A full collinearity assessment approach". *International Journal of e-Collaboration*, 11(4), 1-10. doi:10.4018/ijec.2015100101
- Krok, E. (2013) "Willingness to Share Knowledge Compared with Selected Social Psychology Theories". *Contemporary Economics*, 7(1), 101-109. doi:10.5709/ce.1897-9254.77
- Kulkarni, U. R., Ravindran, S., & Freeze, R. (2006) "A Knowledge Management Success Model: Theoretical Development and Empirical Validation". *Journal of Management Information Systems*, 23(3), 309-347.
- Lapointe, E., Vandenberghe, C., & Boudrias, J. S. (2014) "Organizational socialization tactics and newcomer adjustment: The mediating role of role clarity and affect-based trust relationships". *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 87(3), 599-624.
- Lee, H., & Choi, B. (2003). (2003) "Knowledge Management Enablers, Processes, and Organizational Performance: An Integrative View and Empirical Examination". *Journal of Management Information Systems*, 20(1), 179-228.
- Lee, S., Szulanski, G., & Rittiner, F. (2016) "The Past, Present, and Future of Organizational Learning Research: A Conversation With Professor Linda Argote". *Journal of Management Inquiry*, 25(1), 85-92. doi:10.1177/1056492615576974
- Levin, D. Z., & Cross, R. (2004) "The Strength of Weak Ties You Can Trust: The Mediating Role of Trust in Effective Knowledge Transfer". *Management Science*, 50(11), 1477-1490. doi:10.1287/mnsc.1030.0136
- Li, Y., & Zhang, L. (2015, June) Governing the knowledge sharing for repatriates with SECI model An empirical test. In *International Conference on Education, Management and Computing Technology (ICEMCT-15)*. Atlantis Press.
- Li, Y.-H., Huang, J.-W., & Tsai, M.-T. (2009) "Entrepreneurial orientation and firm performance: The role of knowledge creation process". *Industrial Marketing Management*, 38(4), 440-449. doi:10.1016/j.indmarman.2008.02.004
- Liang, B., Spencer, R., Brogan, D., & Corral, M. (2008) "Mentoring relationships from early adolescence through emerging adulthood: A qualitative analysis". *Journal of Vocational Behavior*, 72(2), 168-182. doi:10.1016/j.jvb.2007.11.005
- Lips, A. M. B., O'Neill, R. R., & Eppel, E. A. (2011) "Cross-agency collaboration in New Zealand: An empirical study of information sharing practices, enablers and barriers in managing for shared social outcomes". *International Journal of Public Administration*, 34(4), 255-266.
- Lopez-Nicolas, C., & Soto-Acosta, P. (2010) "Analyzing ICT adoption and use effects on knowledge creation: An empirical investigation in SMEs". *International Journal of Information Management*, 30(6), 521-528. doi:10.1016/j.ijinfomgt.2010.03.004
- Martín-de-Castro, G., López-Sáez, P., & Navas-López, J. E. (2008) "Processes of knowledge creation in knowledge-intensive firms: Empirical evidence from Boston's Route 128 and Spain". *Technovation*, 28(4), 222-230. doi:10.1016/j.technovation.2007.10.002
- McEvily, B., Perrone, V., & Zaheer, A. (2003) "Trust as an organizing principle". *Organization Science*, 14(1), 91-103.
- Menon, T., & Pfeffer, J. (2003) "Valuing Internal vs. External Knowledge: Explaining the Preference for Outsiders". *Management Science*, 49(4), 497-513.

- Midi, H., & Bagheri, A. (2013) "Robust Multicollinearity Diagnostic Measures Based on Minimum Covariance Determination Approach". *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 47(4), 1-15.
- Miles, J. (2005) *Tolerance and Variance Inflation Factor*: John Wiley & Sons, Inc.
- Miller, V. D., & Jablin, F. M. (1991) "Information Seeking During Organizational Entry: Influences, Tactics, and a Model of the Process". *Academy of Management Review*, 16(1), 92-120. doi:10.5465/AMR.1991.4278997
- Nahapiet, J., & Ghoshal, S. (1998) "Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage". *Academy of Management Review*, 23(2), 242-266. doi:10.5465/AMR.1998.533225
- Nejatian, M., Nejati, M., Zarei, M. H., & Soltani, S. (2013) "Critical Enablers for Knowledge Creation Process: Synthesizing the Literature". *Global Business & Management Research*, 5(2/3), 105-119.
- Ngah, R., Hoo, C. H., & Ibrahim, A. R. (2009) "The relationship between knowledge management and trust: Malaysian perspective". *International Journal of Management Innovation Systems*, 1(1), 1.
- Nonaka, I. (1994) "A dynamic theory of organizational knowledge creation". *Organization Science*, 5(1), 14-37.
- Nonaka, I. (Ed.). (2005) *Knowledge management: critical perspectives on business and management* (Vol. 2). Taylor & Francis.
- Nonaka, I. (2007) "The Knowledge-Creating Company". *Harvard Business Review*, 85(7/8), 162-171.
- Nonaka, I., & Konno, N. (1998) "The Concept of "Ba": Building a Foundation for Knowledge Creation". *California Management Review*, 40(3), 40-54.
- Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995) *The knowledge-creating company: How Japanese companies create the dynamics of innovation*: New York : Oxford University Press, 1995.
- Nonaka, I., Toyama, R., & Konno, N. (2000) "SECI, Ba and Leadership: a Unified Model of Dynamic Knowledge Creation". *Long Range Planning*, 33(1), 5-34. doi:10.1016/S0024-6301(99)00115-6
- Nunnally, J. C. (1978) *Psychometric theory*: New York : McGraw-Hill, c1978 2nd ed.
- Okyere-Kwakye, E., & Nor, K. M. (2011) "Individual factors and knowledge sharing". *American Journal of Economics and Business Administration*, 3(1), 66-72.
- Paroutis, S., & Al Saleh, A. (2009) "Determinants of knowledge sharing using Web 2.0 technologies". *Journal of Knowledge Management*, 13(4), 52-63. doi:10.1108/13673270910971824
- Peng, H. (2012) "Counterproductive Work Behavior Among Chinese Knowledge Workers". *International Journal of Selection & Assessment*, 20(2), 119-138. doi:10.1111/j.1468-2389.2012.00586.x
- Peralta, C. F., & Saldanha, M. F. (2013) "Knowledge-centered culture and knowledge sharing: The moderator role of trust propensity". *Journal Of Knowledge Management*, 18(3 SRC - GoogleScholar), 538-550. doi:10.1108/JKM-12-2013-0494
- Ploeg, J., de Witt, L., Hutchison, B., Hayward, L., & Grayson, K. (2008) "Evaluation of a Research Mentorship Program in Community Care". *Evaluation and Program Planning*, 31(1), 22-33.
- Polanyi, M. (1962) *Personal Knowledge: Towards a Post-critical Philosophy*. Chicago University of Chicago Press.
- Ragins, B. R., & Cotton, J. L. (1999) "Mentor Functions and Outcomes: A Comparison of Men and Women in Formal and Informal Mentoring Relationships". *Journal of Applied Psychology*, 84(4), 529-550.
- Rai, R. K. (2011) "Knowledge management and organizational culture: A theoretical integrative framework". *Journal of Knowledge Management*, 15(5), 779-801. doi:10.1108/13673271111174320
- Ramírez, A. M., & García Morales, V. J. (2011) "Improving Competitiveness Through Creation of Knowledge and Reverse Logistics". *Konkurencingumo gerinimas kuriant žinias ir grįžtamąją logistiką*, 22(4), 443-450.
- Renzl, B. (2008) "Trust in management and knowledge sharing: The mediating effects of fear and knowledge documentation". *Omega*, 36(2), 206-220. doi:10.1016/j.omega.2006.06.005
- Reychav, I., & Weisberg, J. (2010) "Bridging intention and behavior of knowledge sharing". *Journal of Knowledge Management*, 14(2), 285-300. doi:10.1108/13673271011032418
- Ribiere, V. M., & Tuggle, F. D. (2005). The role of organizational trust in knowledge management: Tool & technology use & success. *International Journal of Knowledge Management (IJKM)*, 1(1), 67-85.
- Robinson, S. L. (1996) "Trust and Breach of the Psychological Contract". *Administrative Science Quarterly*, 41(4), 574-599.
- Rong, G., & Grover, V. (2009) "Keeping up-to-date with information technology: testing a model of technological knowledge renewal effectiveness for IT professionals". *Information & Management*, 46(7), 376-387.
- Rotter, J. B. (1967) "A new scale for the measurement of interpersonal trust". *Journal of Personality*, 35(4), 651-665. doi:10.1111/j.1467-6494.1967.tb01454.x
- Ruginosu, A. T. (2014) "The Importance of Mentoring in the Knowledge Based Organizations' Management". *Management Intercultural*, 16(2), 297-302.

- Sambunjak, D., Straus, S. E., & Marusic, A. (2010) "A Systematic Review of Qualitative Research on the Meaning and Characteristics of Mentoring in Academic Medicine". *Journal of General Internal Medicine*, 25(1), 72-78. doi:10.1007/s11606-009-1165-8.
- Sankowska, A. (2013) "Relationships between organizational trust, knowledge transfer, knowledge creation, and firm's innovativeness". *The learning organization: An International Journal*, 20(1), 85-100.
- Sarmiento, A. (2005) *Issues of human computer interaction*. [electronic resource]: Hershey, Pa. : IGI Global (701 E. Chocolate Avenue, Hershey, Pennsylvania, 17033, USA), c2005.
- Sarstedt, M., Ringle, C. M., Smith, D., Reams, R., & Hair, J. J. F. (2014) "Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM): A useful tool for family business researchers". *Journal of Family Business Strategy*, 5(1), 105-115. doi:10.1016/j.jfbs.2014.01.002
- Sazali, W. A., Haslinda, A., & Raduan, C. R. (2009) "A Holistic Model of the Inter-Firm Technology Transfer Based on Integrated Perspectives of Knowledge-Based View and Organizational Learning". *Journal of International Social Research*, 2(9), 407.
- Scalzo, N. J. (2006) "Memory loss? Corporate knowledge and radical change". *Journal of Business Strategy*, 27(4), 60-69. doi:10.1108/02756660610677137
- Scekic, O., Truong, H.-L., & Dustdar, S. (2013) "Incentives and Rewarding in Social Computing". *Communications of the ACM*, 56(6), 72-82. doi:10.1145/2461256.2461275
- Segars, A. H. (1997) "Assessing the unidimensionality of measurement: a paradigm and illustration within the context of information systems research". *Omega*, 25(1), 107-121.
- Šerić, M., Gil-Saura, I., & Mollá-Descals, A. (2016) "Can advanced technology affect customer-based brand equity in service firms? An empirical study in upscale hotels". *Journal of Service Theory and Practice*, 26(1), 2-27.
- Shih-Wei, C., & Yu-Hung, T. (2004) "Knowledge creation: individual and organizational perspectives". *Journal of Information Science*, 30(3), 205-214. doi:10.1177/0165551504042803
- Shu-Chen, K., ChienHsing, W., & Ping-Chieh, S. (2011) "Which mode is better for knowledge creation?". *Management Decision*, 49(7), 1037-1060. doi:10.1108/00251741111151136
- Sipe, C. L. (2002) "Mentoring programs for adolescents: A research summary". *Journal of Adolescent Health*, 31(6), 251-260. doi:10.1016/S1054-139X(02)00498-6
- Six, F., & Sorge, A. (2008) "Creating a High-Trust Organization: An Exploration into Organizational Policies that Stimulate Interpersonal Trust Building". *Journal of Management Studies*, 45(5), 857-884. doi:10.1111/j.1467-6486.2007.00763.x
- Smith, A. D., & Rupp, W. T. (2002) "Communication and loyalty among knowledge workers: A resource of the firm theory view". *Journal of Knowledge Management*, 6(3), 250-261. doi:10.1108/13673270210434359
- Smith, E. A. (2001) "The role of tacit and explicit knowledge in the workplace". *Journal of Knowledge Management*, 5(4), 311-321. doi:10.1108/13673270110411733
- Swap, W., Leonard, D., Shields, M., & Abrams, L. (2001) "Using Mentoring and Storytelling to Transfer Knowledge in the Workplace". *Journal of Management Information Systems*, 18(1), 95-114.
- Syed-Ikhsan, S., & Rowland, F. (2004) "Knowledge management in public organizations: a study on the relationship between organizational elements and the performance of knowledge transfer", *Journal of Knowledge Management*, 8(2), 95-111.
- Tammets, K., Pata, K., & Laanpere, M. (2012) "Implementing a Technology-Supported Model for Cross-Organisational Learning and Knowledge Building for Teachers". *European Journal Of Teacher Education*, 35(1), 57-75.
- Tan, N. L., Lye, Y. H., Ng, T. H., & Lim, Y. S. (2010) "Motivational factors in influencing knowledge sharing among banks in Malaysia". *International Research Journal of Finance and Economics*, 44, 191-201.
- Team, R. C. (2015) R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. Retrieved from <https://www.R-project.org/>
- Tippins, M. J., & Sohi, R. S. (2003) "IT Competency and Firm Performance: Is Organizational Learning a Missing Link?". *Strategic Management Journal*, 24(8), 745.
- Travaille, A. M., & Hendriks, P. H. (2010) "What keeps science spiralling? Unravelling the critical success factors of knowledge creation in university research". *Higher Education*, 59(4), 423-439.
- Wang, S., & Noe, R. A. (2010) "Knowledge sharing: A review and directions for future research". *Human Resource Management Review*, 20(2), 115-131. doi:10.1016/j.hrmr.2009.10.001
- Wang, W.-T., & Hou, Y.-P. (2015) "Motivations of employees' knowledge sharing behaviors: A self-determination perspective". *Information and Organization*, 25(1), 1-26. doi:10.1016/j.infoandorg.2014.11.001

- Wang, W., & Hou, Y. (2014) "Motivations of employees' knowledge sharing behaviors: A self-determination perspective". *Information Organization*, 25(1), 1-26. doi:10.1016/j.infoandorg.2014.11.001
- Wei-Li, W., Bi-Fen, H., & Ryh-Song, Y. (2007) "Fostering the determinants of knowledge transfer: a team-level analysis". *Journal of Information Science*, 33(3), 326-339. doi:10.1177/0165551506070733
- Wirtz, J., Mattila, A. S., & Lwin, M. O. (2007) "How Effective Are Loyalty Reward Programs in Driving Share of Wallet?". *Journal of Service Research*, 9(4), 327-334. doi:10.1177/1094670506295853
- Wissmann, M., Toutenburg, H., & Shalabh. (2007) *Role of Categorical Variables in Multicollinearity in the Linear Regression Model*.
- Wright, K. S. (1992) "From the Odyssey to the University: What is This Thing Called Mentoring?". *Association for Communication Administration Bulletin*, (79), 45-53.
- Yen, B. (2009) Coordinated Combination of Knowledge in a KM System to Improve Work Effectiveness and Efficiency: A Knowledge Sharing Approach for Library Reference Service. *Proceedings of the International Conference on Intellectual Capital, Knowledge Management & Organizational Learning*, 89-94.
- Young, A. M., & Perrewé, P. L. (2000) "What Did You Expect? An Examination of Career-Related Support and Social Support Among Mentors and Proteges". *Journal of Management*, 26(4), 611-632.
- Young, A. M., & Perrewé, P. L. (2004) "The Role of Expectations in the Mentoring Exchange: An Analysis of Mentor and Protégé Expectations in Relation to Perceived Support". *Journal of Managerial Issues*, 16(1), 103-126.
- Yu, S. H., Kim, Y. G., & Kim, M. Y. (2004, January) Linking organizational knowledge management drivers to knowledge management performance: An exploratory study. In *Proceedings of the 37th Annual Hawaii International Conference on System Sciences*, (pp. 10-pp). IEEE.
- Yuan, Y. C., Zhao, X., Liao, Q., & Chi, C. (2013) "The use of different information and communication technologies to support knowledge sharing in organizations: From e-mail to micro-blogging". *Journal of the American Society for Information Science & Technology*, 64(8), 1659-1670 1612p. doi:10.1002/asi.22863
- Zhang, X., & Vogel, D. (2013) "Understanding the effect of organisational reward on knowledge sharing: the role of exchange ideology and knowledge sharing visibility". *International Journal of Information Technology & Management*, 12(3/4), 148-168. doi:10.1504/IJITM.2013.054796

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of his article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:28.10.2021 ✓Accepted/Kabul:03.01.2022

DOI:10.30794/pausbed.1015954

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kılıçarslan, O. (2022). "Gülşen-i Hulefâ Müellifi Nazmîzâde Murtażâ ve Şiirleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 270-279.

GÜLŞEN-İ HULEFÂ MÜELLİFİ NAZMÎZÂDE MURTAZÂ VE ŞİİRLERİ

Orhan KILIÇARSLAN*

Öz

Nazmîzâde Murtażâ, tarihçi kimliği ön planda olan; ancak edebiyat ile de meşgul olmuş isimlerdendir. Hayatının büyük kısmı Bağdat'ta geçen Nazmîzâde, bu şehir özelinde yazdığı eserler ile tanınmaktadır. İsmi Bağdat şehri ile birlikte anılan müellifin farklı kaynaklardaki biyografisi de Bağdat özelinde yazılmıştır. Kaynaklarda klasik tarzda bir Divan'ının varlığından bahsedilse de bu eserin herhangi bir nüshası henüz ele geçmemiştir. Şairin Gülşen-i Hulefâ adlı Bağdat tarihinde çeşitli vesilelerle yazdığı şiirleri vardır. Biyografik kaynaklarda bir gazeli ve iki rubaisi bulunan şairin bir şiir mecmuasında çoğunluğu gazel nazım şeklinde olan şiirleri tespit edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde Nazmîzâde Murtażâ'nın hayatı ve eserleri üzerine bilgiler verilmiştir. İkinci kısımda mecmuanın katalog bilgilerinde şiirlerin kendisine ait gösterildiği 19. yüzyıl tekke şairlerinden Murtażâ Baba (Sükûti) ile Nazmîzâde Murtażâ arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Çalışmanın son bölümünde Nazmîzâde Murtażâ'nın tespit edilen şiirleri metin başlığı altında bir araya getirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Nazmîzâde Murtażâ, Murtażâ Baba, Mecmua, Gülşen-i Hulefâ.*

NAZMÎZÂDE MURTAZÂ, THE AUTHOR OF GÜLŞEN-I HULEFÂ AND HIS POEMS

Abstract

Nazmîzâde Murtażâ, whose identity as a historian is in the foreground, is one of the names who has also been busy with literature. Nazmîzâde, who spent most of his life in Baghdad, is known for his works written specifically for this city. The biography of the author, whose name is mentioned together with the city of Baghdad, was written in different sources specifically for Baghdad. Although the existence of a classical style Divan is mentioned in the sources, no copy of this work has been found yet. The poet has poems called Gülşen-i Hulefâ, which he wrote on various occasions in the history of Baghdad. The poet, who has one ghazel and two rubais in the biographical sources, has been identified in a poetry magazine, mostly in the form of ghazel verse. In the first part of the study, information on the life and works of Nazmîzâde Murtażâ is given. In the second part, a comparison has been made between Murtażâ Baba (Sükûti) and Nazmîzâde Murtażâ, one of the 19th century lodge poets, whose poems are shown as his own in the catalog information of the journal. In the last part of the study, the identified poems of Nazmîzâde Murtażâ were brought together under the title of text.

Keywords: *Nazmîzâde Murtażâ, Murtażâ Baba, Journal, Gülşen-i Hulefâ.*

*Dr. Öğr. Üyesi., Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, DÜZCE.
e-posta: orhank19@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-9479-6975>)

GİRİŞ

Tezkirelerdeki biyografik bilgiler içerisinde bir şairin eser/eserlerinin ismi, sayısı, telif/tercüme oluşu; yazılış hikayesi, tarihi vb. ile ilgili bilgiler belli ölçü(t)lerde verilmektedir.¹ Tezkirelerde bir şaire ait gösterilen eserlerden bazılarının mahlas benzerliğinden, bazılarının ise biyografide aktarılan kimi ilişkilerinden hareketle şaire mal edildiği örneklerle karşılaşılmaktadır. Eserlerle ilgili bir diğer durum ise tezkirelerde veya başka biyografik kaynaklarda, şaire aidiyeti kesin olarak bilinen ancak herhangi bir sebeple elde bulunmayan örneklerin varlığıdır. Hakkında biyografik kaynaklarda bilgilere erişebildiğimiz Nazmîzâde Murtazâ şiiirle meşgul olmuş, yazdığı şiiirlerden oluşan “klasik tarzda bir *Dîvân*’ı” meydana getirmiştir. Ne var ki kaynaklarda *Divan*’ı olduğu bilgisi aktarılan şairin bu eseri henüz ele geçmemiştir.

Edebiyat tarihi içinde önemli bir yeri olan şiiir mecmuaları, döneminde veya sonrasında meşhur pek çok şairin şiiirlerinin derlendiği eserler olmalarının yanı sıra farklı sebeplerle şiiirleri derlenemeyen şairlerin şiiirlerinin zayı olmasının önüne geçmede de önemli işlevleri olan eserlerdir. Nazmîzâde Murtazâ’nın bir şiiir mecmuası içinde bulunan şiiirleri, hem müellifin şair kimliğinin tespiti hem de daha sonra yapılacak çalışmalara bir zemin oluşturacak olması bakımından önem arz etmektedir.

1. NAZMÎZÂDE MURTAZÂ VE ESERLERİ

Nazmîzâde Murtazâ, Tezkireci “*Ahdî’nin kızı tarafından torunu Nazmî mahlaslı Bağdatlı şiiir Seyyid Ali Efendi’nin oğludur*” (Özcan, 2006:461). Nazmîzâde olarak anılması bu sebeptedir. Bağdat’ta doğan Nazmîzâde’nin, “*Osmanlı valilerinin maiyetinde çeşitli hizmetlerde bulunduğu ve Bağdat hazinesinde rûznâmçe halifeliliğine kadar yükseldiği bilinmektedir*” (Özcan, 2006: 461). Daha ziyade tarihçi kimliği ile tanınan Nazmîzâde Murtazâ, 1136 [1723-1724] yılında vefat etmiştir.²

Nazmîzâde’nin hayatı hakkında verilen bilgiler sınırlı olmakla birlikte eserleri hakkında farklı kaynaklarda detaylı açıklamalar vardır. Bu kaynaklarda Nazmîzâde’ye ait olarak gösterilen eserler şunlardır; *Gülşen-i Hulefâ*, *Tercüme-i Târîh-i Timur*, *Şerh-i Kasîde-i Ferezdak*, *Zeyl-i Siyer-i Nâbî*, *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd*, *Tercüme-i Kâbüsnâme*, *Şerhu Lügât-i Târîh-i Vassâf*,³ *Tercüme-i Kitâb-ı Fezâ’î’li’-Hayl*, *Tercüme-i Tuyûr Cârîha ve Zavâri’ Sâyide*, *Münşeât-ı Nazmîzâde*, *Hey’et-i Seniyye Tercümesi (Tercüme-i Hey’eti’l-İslâmiyye)*, *Risâle fî Rub’i Düstûri’l-Müceyyeb*. Bu eserler dışında müellifin *Şerhu Tecziyeti’l-Emsâr ve Tecziyeti’l-Âsâr*, *Kenzü’l-İrfân* adlı eserleri de vardır.⁴ Nazmîzâde’nin yukarıda isimleri verilen eserleri dışında bugüne ulaşmış ulaşmadığı bilinmeyen, herhangi bir nüshası da ele geçmeyen bir *Dîvân*’ı olduğunda kaynaklar ittifak halindedir. Nazmîzâde’nin eserleri hakkında tezkireci Sâlim bir kısmının Anadolu’ya ulaştığından bahseder. Bu bilgi, şairin *Dîvân*’ı üzerine bir değerlendirme kapısı aralamaktadır. Bu ifadeden hareketle şairin *Dîvân*’ının, Anadolu’ya ulaşmayan eserleri arasında kalmış olabileceğini söylemek mümkündür. Şairin *Dîvân*’ı üzerine yapılan bu değerlendirmelerin yanı sıra şiiirlerine verilen örnekler de kaynak eserlerde tekrar edilegelmiştir. Tekrar eden bu şiiirler içerisinde şairin “... benim” redifli bir gazeli, iki rubaisi ve bir beyti vardır.⁵

Yukarıda bahsedildiği şekliyle şairin eserlerine ilişkin Sâlim’in “*Müterci’im-i mezkûrun hod katı çok eseri vardır. Bevn-i ba’îdde olmağla diyâr-ı Rûm’a kimi gelmiş kimi gelmemişdir*” (İnce, 2005:408) şeklinde bahsetmesi ve devamında “*...Rûm’a gelenlerden...*” (İnce, 2005:408) diyerek Anadolu’ya ulaşan eserlerini anması, şairin *Dîvân*’ına ilişkin bir fikir vermektedir. Bu kısımda Nazmîzâde’nin Bağdat tarihi olarak kaleme aldığı *Gülşen-i Hulefâ* adlı eserinden bahsedilmesi ve kaynaklarda geçen tek gazel örneğinin Sâlim tarafından bir bilgi ile aktarılması önem arz etmektedir. Sâlim, *Tezkire*’inde bu bilgiyi; “*Gülşen-i Hulefâ’sı bir gülistân-ı bî-akrân olmuştur ki ol*

¹ Tezkirelerde şairlerin eserlerine ilişkin geniş bilgi için bkz. Tolasa, H. (2002). *Sehî, Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 308-327.

² Nazmîzâde’nin ölüm tarihine ilişkin farklı görüşler ve geniş bilgi için bkz. Özcan, T. (2006). “Nazmîzâde Murtazâ Efendi”. *TDVİA*. C.32. s. 461; Güngör, R. Ş. (2017). Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ Efendi ve Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd isimli Eseri. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*. Yıl 3. Sayı 7. Güz.

³ Bu eserin Nazmîzâde’nin kardeşi Hüseyin’e ait olduğuna ilişkin Sâlim, *Tezkire*’inde şu bilgileri verir; “*...birâderleri Hüseyin Efendi Vassâf’ü’l-Hazretin ma’rûf u meşhûr olan te’lif-i celîlinin lûgat-ı müşkilesin Türkî lîsân üzre hall ü beyân ve zebân-ı Türkîde türkiileri surh ile tahrîr edip o lûgat-ı Türkiyenin Fârisî ve ‘Arabî edâsını cem’ edip bir nâzik lûgat eylemişdir*” (İnce, 2005:623).

⁴ Nazmîzâde’nin eserlerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. (Özcan, 2006: 461-463); (Güngör, 2017: 123-126); Kesik, B. (2014). MURTAZÂ, Nazmîzâde Seyyid Murtazâ Efendi (d.?? - ö. 1723-24/1136).

<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/murtaza-nazmizade-seyyid-murtaza> (e.t. 25.09.2021).

⁵ Nazmîzâde’nin şiiirlerinden örneklerin geçtiği kaynaklar için bkz. İnce, A. (2005). *Tezkiret’ü’ş-Şu’arâ-Sâlim Efendi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. s. 623-624; Çapan, P. (2005). *Mustafa Safâyi Efendi Tezkire-i Safâyi (Nuhbetü’l-Âsâr Min Fevâidi’l-Eş’âr) İnceleme-Metin-İndeks*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. s. 557-559. Saraç, M. A. Y. (2016). *Bursalı Mehmed Tahir-Osmanlı Müellifleri*. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA). Ankara. s. 1093; Ekinci, R. (2018). *Vekâyi’ü’l-Fuzalâ Şeyhî’nin Şakâ’ik Zeyli*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. s. 3429-3430; Güzel, B. (2018). *Kemiksiz-zâde Safvet Mustafa-Nuhbetü’l-Âsâr Fî-Ferâidi’l-Eş’âr*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 364.

nüsha-i celîlede ibtidâ-i Devlet-i 'Abbâsiyye'den bed' eyleyip Bağdâd-ı behîst-âbâdîñ binâsını ve anlardan soñra gelen vülâtı 'Ömer Paşa ve Ahmed Paşa'ya degin biñ yüz târîhine gelince bi'l-cümle beyân etmişdir. Hattâ ol nüshanıñ âhirine karîb olan mahalde Bağdâd-ı behîst-âbâda gelen vüzerâ-yı kiramdan ma'rifetli vezîr-i rûşen-zamîr 'Abdî Paşa bir gazel-i nâzik-edâ ile güftâr-senc bunlar da bu nazîreyi eylediklerini tahrîr etmişler" (İnce, 2005:408) biçiminde vermiştir. Bu cümlelerden söz konusu gazelin Bağdat'a gelen Abdi Paşa'nın bir gazeline nazire olarak yazıldığı anlaşılmaktadır. Şairin bir gazelinin bu bağlamda kaydedilmiş olması, Nazmîzâde'nin şiirle iştigalini doğrularken eserinin akıbetine ilişkin de bir fikir vermektedir.

Kaynaklarda Bağdatlı bir aileye mensup oluşu, hayatının büyük bölümünü burada geçirmesi ve yine bu şehirde vefat etmiş olması dışında hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmayan Nazmîzâde'nin eserleri hakkında ise nispeten daha geniş bilgiler mevcuttur. Bu durum eserlerinin meşhur eserlerin tercümeleri olması, bir şehir özelinde tarihî bilgileri ihtiva etmesi gibi nedenlerle izah edilebilir. Nazmîzâde'nin eserleri arasında zikredilen Nâbî'nin *Zeyl-i Siyer-i Veys*'sine yapmış olduğu zeyl de (*Zeyl-i Siyer-i Nâbî*) önemli eserleri arasındadır. Diğer yandan Nazmîzâde'nin *Dîvân'ı* da çoğunlukla tarihçi kimliği ile tanınan bir şairin edebî hüviyetinin tespiti noktasında önemli bir eserdir.

2. NAZMÎZÂDE MURTAZÂ'NIN ŞİİRLERİ

Nazmîzâde Murtaza'nın şiirlerinin tespit edildiği mecmua, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde 003664-VI numarada kayıtlıdır. Belirtilen numarada Nazmîzâde'nin şiirleri 113a-116b varakları arasında bulunmaktadır. Nesih yazı ile yazılmış mecmuanın katalogda belirtilen aralığında (113a-121b) "*Murtazâ Sükûti'ye, Aşık Gevheri'ye, Levnî'ye ve Şair Zihni'ye ait beyitler mevcuttur*" notu vardır. Katalogda yer alan notlarda şiirlerin ait gösterildiği Murtaza Sükûti, 1825-1896 tarihleri arasında yaşamış 19. yüzyıl tekke şairlerindedir. Notlarda mahlasları geçen diğer şairlerle birlikte düşünüldüğünde mecmuada yer alan bu şiirler de bir tekke şairi olan Murtaza Baba'ya atfedilmiştir.

Mecmuada Murtaza mahlası ile yazılmış gazellerden biri 18. yüzyıl divan şairlerinden Nazmîzâde Murtaza hakkında bilgi veren biyografik kaynaklarda tekrar eden gazelidir. Farklı kaynaklarda şairin şiirlerine örnek olarak verilen '... benim' redifli bu gazel, şairin Abdî Paşa'nın talebi üzerine onun bir gazeline yazdığı naziredir.⁶ Gazelin matla beyti şu şekildedir;

Bülbül-i bâğ-ı hâkîkat hem enînümdür benüm

Şâhid-i cûş-ı dilüm çeşm-i terînümdür benüm

Mecmuada Nazmîzâde Murtaza'nın kendisi hakkında bilgi veren hemen bütün kaynaklarda tekrar edilmiş olan '... benim' redifli gazeli dışında dokuz gazeli daha tespit edilmiştir. Her ne kadar mecmuada bulunan şiirler içerik ve üslup açısından klasik şiirin özelliklerini gösterse de Murtaza Baba'nın elde olan nispeten hacimli *Dîvân'ı* üzerinden de bir karşılaştırma yapılmıştır.⁷ Bu karşılaştırmada görülen önemli bir nokta Murtaza Baba'nın şiirlerinde Sükûti ve Derviş Sükûti mahlaslarını kullanmış olmasıdır. Mecmuada bulunan dokuz gazel ve bir tahmiste Murtaza dışında herhangi başka bir mahlas bulunmamaktadır.⁸ Şiirlerin başlıklarında bulunan "gazel-i Murtaza, tahmîs-i Murtaza" kayıtları da iki şair arasındaki ayrımı destekleyen unsurlardandır.

Biyografik kaynaklarda Nazmîzâde'nin yukarıda anılan '... benim' redifli gazeli dışında iki manzumesi daha vardır. Bu iki manzume, Safâyî'nin *Tezkire*'si yanında Kemiksiz-zâde Safvet'in yazımında *Tezkire-i Safâyî*'yi model aldığı ve bu tezkirenin özeti mahiyetinde olan (Güzel, 2018:4) *Nuhbetül-Âsâr min-Ferâ'idil-Eş'âr* adlı tezkiresinde de kayıtlıdır. Şairin *Osmanlı Müellifleri*'nde yukarıda anılan gazelinin dört beyti yanında bir de müfredi kayıtlıdır.

Çalışmada, Nazmîzâde Murtaza'nın mecmuada tespit edilen 10 gazeli ve 1 tahmisinin metni verilmiştir. Nazmîzâde'nin "*Bağdat'ın kuruluşundan başlayarak 1130/1717 tarihine kadar geçen olaylardan, Endülüs'e ait kısım hariç, bilhassa Osmanlılar'ın fetihlerinden sonra Bağdat ve Irak tarihinden*" (Karataş 2014:XXXVII) bahsettiği eseri *Gülşen-i Hulefâ* adlı eserinde de müellifin çeşitli vesilelerle yazdığı şiirleri bulunmaktadır.⁹ Şairin bu şiirlerinin eserin işlevi ile uyumlu şekilde çoğunlukla tarihlerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Nazmîzâde, *Gülşen-i Hulefâ*'da "... yeri geldiği zaman bazen söze güzellik katmak, bazen olaylara tarih düşürmek bazen de sözü

⁶ Nazmîzâde Murtaza'nın tanzir ettiği gazel için bkz. Karataş, M. (2014). *Nazmîzâde Murteza Gülşen-i Hulefâ Bağdat Tarihi 762-1717*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara. s. 310.

⁷ Murtaza Baba'nın *Dîvân'ı* için bkz. Özcan, N. (2001). *Sükuti hayatı, sanatı ve divanı*. Gazi Üniversitesi S.B.E. (Yayımlanmamış YL Tezi). Ankara; Karayığıt, A. B. (2019). *Divan-ı sükuti (Metin-inceleme-dizin)*. Gazi Üniversitesi S.B.E. (Yayımlanmamış YL Tezi). Ankara.

⁸ Sâlim ve Safâyî *Tezkire*'lerinde, şairin mahlası konusunda benzer ifadeler kullanmışlardır; "*Nâmî kendüye mahlaş olmuşdur*" (Çapan, 2005:557), "*Bağdâd-ı behîst-âbâd üdebâsından ve ol havâlniñ fuzalâ-yı şu'arâsından Nazmî-zâdelikle şehir olan Murtaza Efendi'dir ki ziy-i küttâbdan olup nâm-ı şeriflerin mahlaş ittihâz eylemişlerdir*". (İnce, 2005:623).

⁹ Nazmîzâde Murtaza'nın *Gülşen-i Hulefâ*'da yer alan şiirleri için bkz. (Karataş, 2014:309-311; 324; 333-334; 377; 401-402; 419-423).

uzatmamak için ya önceden konu ile ilgili söylenmiş şiiri zikreder ya da kendisi konu ile ilgili şiir yazıp kullanır” (Karataş 2014: XLVII).

Tespit edilen gazellerin çoğunluğu müreddeftir. Şairin kullandığı redifler arasında “*añlar beni, tursun mı, olmaz mı, bu bû, eyle, benüm, idelüm*” gibi kelime ve kelime grupları vardır. Şiirlerde kullanılan vezinlerin Türk edebiyatında daha çok tercih edilen bahirler ve bu bahirlere ait kalıplardan olduğu görülmektedir. Remel bahrinin “*fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün*” kalıbı dört şiirle en çok tercih edilen kalıp olmuş, yine remel bahrinden “*fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün*” ve hezec bahrinden “*mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün*” kalıpları ise üçer şiirle bu kalıbı takip etmiştir. Nazmîzâde’nin hem mecmuada tespit edilen hem de *Gülşen-i Hulefâ* adlı tarihinde bulunan şiirlerinden hareketle onun, bir divan vücuda getirecek seviyede bir yetkinliğine sahip olduğu söylenebilir.

3. METİN

[113a]

1.

Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün

Ol dil-rübâda çeşm-i nigeş dil-firîbdür

Ey dil şağın ki tîr-i kemânı muşîbdür

Bir dil ki bend-i zülf-i sih[i]r-kârı olmadı

Hayf ol fakîre tâ ebedî bî-naşîbdür

Olmış esîr-i hâk-i derûñ bî-nevâ gönül

Luţf it kapuñda pâdişehüm bir garîbdür

Bezm-i vişâl-i hâşuñna mahrem olanlara

Lâ-şek nigâh u çeşm-i tekellüm rakîbdür

Tîğ-i müjeñ hayâli şifâ-bağş-ı derd-i dil

Âb-ı hayâtı merhem ider bir tabîbdür

Çekdüñ cefâ-yı tîre-şeb-i hecr-i dilberi

Müjde dilâ ki şubh-ı vişâli karîbdür

Kalmaz ayağda merd-i hüner-pîşe *Murtażâ*

Gerçi cihânda ehl-i ma’ârif garîbdür

2.

Tahmîs-i Murtażâ

Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

Dün gice çün gördüm ey mâh ruğı ruhsârûñı

Şubha dek encüm şayup yâd eyledüm dîdârûñı

Tâ-be-key nâlân idersin ‘andelîb-i zârûñı

Gül yüzüñden dûr eyle zûlf-i ‘anber-bâruñı
Tâ görem bir kez dañi ruhsâr-ı mihr-envâruñı

[113b]

Fitneler çâh-ı zenañdânuñda gûyâ sihr ider
Çeşm-i mestüñ zümre-i ‘uşşâka peymâne şunar
Âb u tâb-ı hüsn ile gül-berg-i rûyın tâze ter
Dâhil-i her meclis olma sevdigüm eyle hâzer
Açmasun kimse kemer-bend-i muraşsa‘-kâruñı

Serv-ğaddüñ her kaçan kim cilve-i reftâr ider
Müzd-i pâ nağd-i sirişkin bu dil-i hûn-bâr ider
Dide-i giryânuma dünyâyı teng [ü] târ ider
Dûd-ı âhum yeryüzin bir demde sünbül-bâr ider
Rûzgâr itse perîşân zûlf-i zerrîn-târuñı

Câm-ı la‘lüñ hâste-dil ‘uşşâka Dârâ-yı ğarîb
Var mı senden özge derd-i ‘aşka cânâ bir tabîb
Şimdi sensin şâhib-i i‘câz-ı hüsn-i dil-firîb
Gülsitân-ı âsitânuñda hezârân ‘andelib
Vird iderler her seher medh-i bedî‘-âşârûñı

[114a]

Her ne itdiyse baña ol çeşm-i fettân eyledi
Gâh luţfin zâhir eyler gâh pinhân [eyledi]¹⁰
Nâlemi geh gûşına mengûş-ı iz‘ân eyledi
Murtazâ çün sözlerin te‘şîr-i cânân eyledi
Yâdgâr itsün cihân şimdi girü eş‘ârûñı

3.

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Nâlemi gûş eyleyen bilmez de mest añlar beni
Hâlümi ancak bilür mest-i elest añlar beni

Olmayan âmâc-ı tîr-i ğam ne bilsün hâlümi
Nâvek-i müjgân-ı yâr u zañm-ı şaşta añlar beni

Bâde-i gül-fâm içüp keyfin ne mümkün şal[ma]mak
Rûy-ı zerdinden bilür a‘lâ [vü] pest añlar beni

¹⁰ Metinde biçiminde.

Bî-sütûn-ı miñnet içre almışam Ferhâd-ı ‘aşk
Nağş-ı řîrñüm gören şûret-perest añlar beni

Genc-i bâb-ı nağd-i ‘aşkım *Murtażâ* ben dehrde
Bilmeyen adr-i metâ‘um teng-dest añlar beni

[114b]

4.

Mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün

Dil-i mestânum ey sâi yeter maħmûr ursun mı
Daı şem‘-i emel fânûs-ı dilden dûr ursun mı

Niâb-ı zülfi taħrîk eyle bir gün göster ey meh-rû
Yeter tâ rûz-ı âir bu şeb-i deycûr ursun mı

Metâ‘-ı ‘alı ber-ı ‘aşı yek-câ eylemek olmaz
şikeste pâre-i elmâs ile nâsûr ursun mı

Mey-i la‘l-i temennâsıyla ol rûsvâ olur âir
Sebû-yı pür-şikâf içre mey-i pür-zû[r] ursun mı

şikâyet resmin icrâ eyleme dîrsin baña ammâ
Hemîře *Murtażâ* erbâb-ı dil rencûr ursun mı

5.

Mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün

Gel ey âhû-yı vahşî olmasañ bîgâne olmaz mı
N’ola ünsiyet itseñ bir zamân insâna olmaz mı

adeħ ber-kef çemen ser-sebz ü dilber dâil-i meclis
Bu demde dil mürîd-i bâde vü peymâne olmaz mı

Gül ü mül zâr-ı bûlbûl nâz-ı sâi ĥod yaħûd řoħbet
Ĥaîat reşk-i bezm-i Ĥüsrev [ü] Ĥââna olmaz mı

Delîl-i ‘aşk ile a‘-ı reh[i] müşkil olur ey dil
Bu vâdîde yapıřsañ dâmen-i pîrâna olmaz mı

N’ola itseñ tetebbu‘ *Murtażâ* eř‘âr-ı Dil-yâba (?)
Yazup sûz-ı dili ‘arz eyleseñ cânâna olmaz mı

6.

[115a]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Bülbül-âsâ dil degül hâlî gam-ı feryâddan
Neylesün kâm almadı ol gönçe-i bî-dâddan

Dâd iderler şehriyâra zulm olunca 'âleme
Dâd ider diller saña ol gamze-i cellâddan

Zülf-i Leylâ vü leb-i Şîrîn[e] oldum mübtelâ
Bu meşel midür baña Mecnûn ile Ferhâddan

Gerçi Mecnûn vâdî-i 'aşk içredür üstâd degül
Kâbil-i şâkirdüm üstâdum velî üstâddan

Murtazâ n'ola olursa kâmyâb-ı feyz-i dil
Evliyâ-yı hâk-i Bağdâd-ı behişt-âbâddan

7.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Nesme-i rûhum_mıdur revh-i Yemânî bu bû
Eyledi tâze vü ter bâğ-ı cihânı bu bû

Güyyiâ gâliye-sâ oldı hâ u hâlîne yâr
'Âşık-ı pîre sere virdi civânı bu bû

[115b]

Nükhet-i zülfi ile doldı meşâm-ı 'âleme
Nev-bahâr itse n'ola faşl-ı hazânı bu bû

Oldı meşşâta-i dil lahlahâ-sâ-yı güftâr
Eyledi mest dil-i murğ-ı zebânı bu bû

Murtazâ kâkül-i şeb-bû ile it za'fa devâ
Haste-i hıcre virür tâb [u] tûvânı bu bû

8.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Hâğ-ı nev virdi ruğ-ı yâra füsûnı tâze
Oldı mecmû'a-i hüsüne 'aceb şîrâze

Olalı mest-i lebi ol büt-i gûyânuñ dil
Ta'n ider mey-kede hüsnine mey-i Şîrâza

Şem'-i ruhsârına pervâne-i per-sûhtesi
Çün hümâ bâl-i zerin ile gelür pervâza

Rişte-i 'aşk 'aceb râbîtadur 'âlemde
Tavk-ı kumrîden olur dâm o serv-i nâza

Murtazâ gibi niçe bülbülü kılduñ nâlân
Geydi ol gönçe-i [üş]küfte yeşiller tâze

[116a]

9.

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün
Hırâm it sâkiyâ peymâne bî-mihr imtiyâz eyle
Tarab-efzâ ol ey muṭrib nevâ-yı dil-nüvâz eyle

Kadeḥ ber-kef çemen ser-sebz [ü] dilber dâḥil-i meclis
Tekellüf ber-ṭaraf ey dil bu dem şâhâne nâz eyle

Nigâh-ı süst ü şemşîr-i kazâ te'sîr-i gamzeñle
Harâb-âbâd-ı hicri pâdişâhum terk-i nâz eyle

Dilâ sevdâ-yı 'aşkı niçe bir dâğ-ı derûn itmek
Şeb-i hicrânda âhuñ şu'le-i ferkad-firâz eyle

'Irâkî nağme çün geldi muḥâlif ṭab'-ı dildâra
Tarîkuñ *Murtazâ* imdi hüseynîden hicâz eyle

10.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Bülbül-i bâğ-ı ḥaḳîkat hem enînümdür benüm
Şâhid-i cûş-ı dilüm çeşm-i terînümdür benüm

Nâ-ümîd-i mâsivâ ümmîd-vâr-ı Ḥaḳḳ olan
Keşret içre ḥâṭır-ı vahdet-güzînümdür benüm

Luţf-ı Hakkâ eyledüm ilkâ-yı dest-i i'tişâm
*Hasbiyallâhu kefâ*¹¹ naqş-ı nigînümdür benüm

Yoğdur a'mâle ümîdüm dergeh-i Hakkâ hemân
Rişte-i 'acüzüm benüm hablü'l-metnümdür benüm

'Urvetü'l-vüşşâ¹²-yı ihlâşa temessük *Murtazâ*
Bî-tekellüf hâşıl-ı kedd-i yemînümdür benüm

[116b]

11.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
Sâkiyâ bezme gelüp mey gibi gel cûş idelüm
Bârî bir dem ğam-ı dünyâyı ferâmûş idelüm

Ṭûṭî-i ṭab'ı nevâ-perver-i 'uşşâk idelüm
Tâze bir beste ile bülbülü hâmûş idelüm

Mevc-pûş-ı yem-i keyfiyyet olup hemçü şadef
Şâyed ol lü'lü-i lâlâyı der-âğûş idelüm

Râygân itmek için bâde-i mey-hâreler[i]
Pîr-i mey-hâneyi bir âl ile serhoş idelüm

Murtazâ çün sözüñ ol serkeşe te'sîr itdi
Gevher-i nazmuñı pîrâye-i mengûş idelüm

SONUÇ

Çalışmada bir şiir mecmuasının katalog kayıtlarına göre 19. yüzyıl tekke şairlerinden Murtazâ Baba'ya (Sükûtî) atfedilen şiirlerin araştırma neticesinde zikredilen şaire ait olmadığı ortaya konulmuştur. Mecmuada Murtazâ mahlası ile kayıtlı bu şiirlerin, 18. yüzyıl divan şairlerinden Nazmîzâde Murtazâ'nın çoğunlukla gazel nazım şekli ile yazdığı şiirleri olduğu görülmektedir. İsimlerinde ortaklık bulunan bu iki şair arasındaki farklardan en önemlisi Murtazâ Baba'nın şiirlerini Sükûtî/Derviş Sükûtî mahlaslarıyla yazmasıdır. Buna karşın Nazmîzâde Murtazâ'nın ismi olan Murtazâ'yı mahlas olarak kullandığı kendisi hakkında bilgi veren tezkirelerde kayıtlıdır. Bu karışıklık, isim ortaklığından olduğu kadar mecmuanın bu kısmında şiirleri bulunan diğer şairlerin tekke edebiyatında şiirler yazan şairler olmasıyla da izah edilebilir. Murtazâ mahlasının kullanıldığı bu şiirlerin matla beyitlerinden önce "gazel-i Murtazâ, tahmîs-i Murtazâ" gibi başlıkların yer alması da şiirlerin Murtazâ Baba'nın şiirleri olamayacağını gösteren bir diğer husustur. Mecmuada yer alan diğer tekke sahası şairlerinin delaletiyle tespit edilen şiirler Sükûtî Baba'nın *Dîvân'* ile de karşılaştırılmış, şiirler arasında herhangi bir ortaklık tespit edilememiştir.

Mecmuada Murtazâ mahlası ile yazılan gazellerden biri, 18. yüzyılın önemli müverrihlerinden Nazmîzâde Murtazâ'nın biyografik bilgilerinin verildiği hemen bütün kaynaklarda tekrar eden gazelidir. Bu tespit ile şiirlerin Nazmîzâde'ye ait olduğu yönünde herhangi bir belirsizlik kalmamıştır. Şairin biyografisi ve eserlerine bakıldığında

¹¹ (Benim için) Allah ile (bir vakit vardır).

¹² "Her kim kendini iyiliğe adanmış olarak özünü Allah'a teslim ederse sağlam kulpa yapışmış demektir. İşlerin sonu Allah'a varır". Kur'an-ı Kerim 31/22.

tarihçi kimliğinin ön planda olduğu görülmektedir. Nazmîzâde Murtazâ'nın Bağdat şehri ile olan münasebeti, *Dîvân'ının* akıbetine ilişkin de bir fikir vermektedir. Şairin kaynaklarda varlığından bahsedilen *Dîvân'ının* henüz bir nüshasına ulaşılamamıştır. Mecmuada tespit edilen şiirler, şairin şiir anlayışına ilişkin bir fikir edinilebilmesine imkân sağlayacaktır. Bu çalışma, şairin tekrar eden bir gazelinin tespit edilen yeni manzumelere kaynaklık etmesine benzer şekilde sonraki çalışmalara ve tespitlere katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Çapan, P. (2005). *Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Ekinci, R. (2018). *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Güngör, R. Ş. (2017). Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ Efendi ve Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd İsimli Eseri, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, (7), 121-139.
- Güzel, B. (2018). *Kemiksiz-zâde Safvet Mustafa-Nuhbetü'l-Âsâr Fî-Ferâ'idü'l-Eş'âr*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İnce, A. (2005). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ-Sâlim Efendi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Karataş, M. (2014). *Nazmi-zâde Murteza Gülşen-i Hulefâ Bağdat Tarihi 762-1717*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karayığit, A. B. (2019). *Divan-ı sükuti (Metin-inceleme-dizin)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Kesik, B. (2014). *Murtazâ, Nazmî-zâde Seyyid Murtazâ Efendi (d.?? - ö. 1723-24/1136)*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/murtaza-nazmizade-seyyid-murtaza> (e.t. 25.09.2021).
- Kur'ân-ı Kerîm. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/lokman-suresi-31/ayet-20/kuran-yolu-meali-5> (e.t. 20.12.2021).
- Mecmua-i Eş'ar. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi. Demirbaş No: 003664-VI.
- Özcan, N. (2001). *Sükuti hayatı, sanatı ve divanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Özcan, T. (2006). Nazmîzâde Murtazâ Efendi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.32, ss. 461) TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- Saraç, M. A. Y. (2016). *Bursalı Mehmed Tahir-Osmanlı Müellifleri*, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara.
- Tolasa, H. (2002). *Sehî, Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Yarimoğlu, S. (2022). "Türk Sağına Özgü Bir Propaganda Aracı Olarak Millî Yol Dergisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 280-293.

TÜRK SAĞINA ÖZGÜ BİR PROPAGANDA ARACI OLARAK MİLLÎ YOL DERGİSİ

Sacit YARIMOĞLU*

Öz

Bu çalışmada, Millî Yol dergisinin en önemli propaganda amaçları arasında hem dergideki Alparslan Türkeş hem de anti-komünizm konuları olduğu ifade edilecektir. Birincisi, milliyetçi kesimler adına, 14'lerin yurtdışına gönderilmesinden doğduğu düşünülen mağduriyet, Millî Yol dergisinin bu bağlamda yaptığı propagandayı irdelemeyi gerektirmiştir. Sorun, Albay Alparslan Türkeş'in süreçte ön plana çıkarılma gerekliliği üzerinden ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Alparslan Türkeş, yurtdışı görevinden döndükten sonra eski bir komiteci olarak siyaset sahnesine de atılacaktır. Millî Yol dergisi, aslında bunun propagandasını da yapmıştır. İkincisi ise, derginin çıkış dönemine denk gelmesi itibarıyla, Türk sağının ortak bir mücadele çerçevesini oluşturan ve karşısında mobilize olmayı sürekli gerekli gördüğü bir husus; anti-komünizm'dir. Türkiye iki kutuplu Soğuk Savaş düzeninde tarafını Batı bloku olarak seçmiştir. Ayrıca, derginin çıktığı dönemde iki kutup arasındaki tansiyonun derecesi artmıştır. Bu kutuplardan birisi olan ABD'nin başı çektiği Batı blokunun komünizmle mücadele konusundaki tecrübeleri, Millî Yol dergisi tarafından örnek alınması gerektiği şekliyle okurlarına sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs Darbesi, Türk Sağı, Propaganda, Alparslan Türkeş, Anti-Komünizm.

THE MAGAZINE OF MİLLÎ YOL AS A PROPAGANDA TOOL SPECIFIC TO THE TURKISH RIGHT-WING

Abstract

In this article, it will be indicated that among the most important propaganda purposes of the magazine of Millî Yol are both Alparslan Türkeş and anti-Communism topics in the magazine. Firstly, on behalf of the nationalists, the victimization, which is thought to have arisen from the sending 14's abroad, necessitated the examination of the propaganda made by the magazine of Milli Yol in this context. The issue emerged through the necessity of bringing Colonel Alparslan Türkeş to the fore in the process. Additively, Alparslan Türkeş is also a politician of the future. On account of, Millî Yol magazine made also its propaganda. Secondly, as of the magazine's release period, anti-communism is an issue that constitutes a common framework of the struggle of the Turkish right-wing and that it constantly deems necessary to mobilize against it. Turkey has chosen its side as the Western bloc in the bipolar Cold War system. Additionally, the degree of tension between the two poles increased in the period when the magazine was published. The experiences of the Western block, led by the USA, which is one of these poles, in combating communism, will be presented to its readers by the magazine of Milli Yol magazine as it should be taken as an example.

Keywords: The 27 May Coup, Turkish Right-Wing, Propaganda, Alparslan Türkeş, Anti-Communism.

*Dr., sacityarimoglu@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5366-6680>)

1. Dergi Tanıtımı

Millî Yol dergisinin yayımlanmasına neden ihtiyaç duyulduğu noktasında 1950'lerden 1960'lara kalan bakiyenin ve 1960'ların başındaki siyasi ortamın payı büyüktür. Türk siyasi tarihinde 1950'ler, çok partili sisteme geçişin ilk meyvelerini verdiği ve uzun bir tek parti hakimiyetinin, DP tarafından seçimler yoluyla sonlandırılmasının ifadesidir. Böyle bir anlayış değişikliği, büyük ölçüde Türk siyasetinin süreçte alacağı hali de etkilemiştir. On senelik DP iktidarı, 27 Mayıs Darbesi'nin etkisiyle iktidardan düşürülmüştür. Darbeden sonra MBK kurulmuş, ülkeyi, siyasette partilerin söz sahibi olacağı sürece kadar Cemal Gürsel Hükümetleri yönetmiştir. Bu süreç en çok, darbeden doğrudan etkilenen DP'li kesimleri sarsmıştır. 27 Mayıs Darbesi'nden önce DP, Türk sağının merkezinde yer alan ve sağın birçok unsurunu da bünyesinde bulunduran bir çatı partisidir. Bir de Türk sağının merkez konumu haricinde, uçlara doğru, daha çok İslamcı ya da milliyetçi eğilimleri benimseyen kesimler olduğunu belirtmek gerekir. Sağın bu iki parçası, 27 Mayıs Darbesi sonrasında çeşitlenen ideolojik ortamın da etkisiyle ve 1960'ların sonlarında milliyetçi ya da İslamcı partilerin kurulmasıyla konumlarını pekiştirmiştir.

Kabaca bu şekilde ifade edilebilecek Türk sağı, 27 Mayıs Darbesi'ni, bir açıdan solun önünü açtığı ve sağın birtakım nedenlerle mağdur edildiği şekliyle tahayyül etmiştir. 27 Mayıs Darbesi'nden sonra yapılan 1961 Anayasası da Türk sağının konuyla ilgili eleştirilerinin temelinde yer alır. 1960'lardan sonra Türk solunun, daha önce olmadığı kadar olumlu yönde bir ivme yakaladığı ya da gelişme gösterdiği bir gerçektir fakat şu da belirtilmelidir ki, 1961 Anayasası'nın sağladığı görece özgürlük ortamı, Türk sağına da, Türk solu ile aynı ortak zemini sunar. Nitekim ideolojik eğilimi fark etmeksizin, gazete, dergi ve benzeri türde birçok yazılı kaynak, 1960 sonrasında siyasi ortamında yayımlanma şansı bulmuştur. Milliyetçi-Türkçü kesimler için bir yayın aracı ya da bir propaganda unsuru olan Millî Yol dergisi de böyle bir sürecin ürünüdür. Zaten ideolojik yönden tutumu belli olan bir yazılı kaynak, herhangi bir propagandaya ortam hazırlaması bakımından en kullanılabilir, en ses getirici araçlardandır.

Milliyetçi-Türkçü kesimlerin bir üyesi olan Altan Deliorman'ın, 1961 yılında sivil siyasete geçilmesiyle birlikte, fikir ve ifade özgürlüğü ortamının oluşmasını, Millî Yol'un sansüre uğramadan çıkarılması için bir avantaj ve fırsat olarak görmesi bu düşünceyi kanıtlar niteliktedir (2000: 180). Kendini, "*Haftalık Tarafsız Siyasî Milliyetçi Haber Dergisi*" (Millî Yol, 1962b: 3) olarak tanıtan Millî Yol'un ilk sayısı, 26 Ocak 1962, son sayısı ise 28 Aralık 1962 tarihinde yayımlanmış olup, dergi bu süreçte 48 sayı halinde çıkmıştır. Millî Yol dergisinin 49. sayısı, yayıma ara verildikten birkaç yıl sonra çıkmış, dergi bir daha da yayımlanmamıştır. Derginin imtiyaz sahibi Necati Bozkurt, yazı işlerini "*fiilen*" idare edense, milliyetçi-Türkçü camianın makul ve akla yatkın düşünceleriyle bilinen üyelerinden, avukat, yayıncı ve aynı zamanda derginin bir yazarı da olan İsmet Rasin Tümtürk'tür (Millî Yol, 1962a: 2; Yılmaz, 2018: 164-166; Deliorman, 2000: 110). Bunun haricinde derginin yazı kadrosunda, başta Türkçü lider Hüseyin Nihal Atsız olmak üzere; M. Zeki Sofuoğlu, Nejdet Sançar, Fethi Tevetoğlu, İlhan E. Darendelioğlu, Hayrani Ilgar, Refet Körüklü gibi milliyetçi-Türkçü camianın ileri gelenleri bulunur. Bu düşüncenin bir sağlaması, 1944'deki ırkçılık-Turancılık davasında suçlananların içinde; Nejdet Sançar, Nihal Atsız, Zeki Sofuoğlu, İsmet Tümtürk ve 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne katılan MBK üyesi, Albay Alparslan Türkeş'in de olması göz önünde bulundurularak yapılabilir (Özdoğan, 2006: 303; Akgöz, 2018: 14).

Ayrıca derginin yayın aşamasında yer alan milliyetçi-Türkçü kadronun, ideolojik ortaklıkları bağlamında bir geçmişleri olduğu görülsede, Millî Yol çizgisi; örneğin milliyetçi-Türkçü bir nitelik göstermenin yanında, güncel siyasi gelişmelerle ilgili olarak da görüş belirtme iddiasındadır. Bir diğer deyişle dergide, doktriner milliyetçi görüşlerin ifade edilmesinden başka amaçlar da benimsenmiştir (Tümtürk, 1962b: 3). Millî Yol'daki yazıları, bazen Murat Gencoğlu adıyla, bazen de imzasız yayımlanan Altan Deliorman da, güncel siyasi gelişmelerin milliyetçi bir versiyonunun düzenli aralıklarla -haftalık- yayımlanmasının öneminden bahsetmiştir. Ona göre söz konusu süreçte çıkarılan dergilerin çoğu, ya CHP'ye yakındır ya da sol eğilimlidir. Ek olarak 1952'den 1961'e kadar yayımlanan milliyetçi nitelikteki "*Orkun*" dergisinin kapanmasından doğan boşluğun, Millî Yol dergisi ile doldurulması öngörülmüştür. Böylece hem sol yayınlara karşı bir cevap verilmiş olacak hem de milliyetçi kitleler mobilize edilecektir (Deliorman, 2000: 179-180; Sefercioğlu, 2008: 37-41; Şimşek, 2021: 183-188). Millî Yol'un, henüz darbenin etkileri hissedilirken yayımlanan bir dergi olarak kendi çizgisindeki örneklerden bir ölçüde farklı olduğu düşünülürse, öncelikle kendinden sonraki milliyetçi yayımlar için bir öncü, sonra da Türk sağına yönelik haftalık dergiler içindeki önemli örneklerden bir tanesi olduğu söylenebilir.

2. Alparslan Türkeş Propagandası

Bu hususta ilk olarak milliyetçi-Türkçü kesimlerin, 27 Mayıs Darbesi'yle ilgili düşüncelerine, daha doğrusu düşüncelerinin ilk aşamasına değinmek gerekir. Bu açıdan daha çok, milliyetçi kesimlerin MBK'daki gözü kulağı olan, bu yüzden de Millî Yol dergisi tarafından yapılan propagandanın odak noktasında yer alan Başbakanlık Müsteşarı Alparslan Türkeş'ten bahsedilecektir. Örneğin Türkçü ideolog Atsız, Türkeş'in MBK'daki varlığı nedeniyle, kendileri adına, askeri darbeden yana endişe edilecek bir durum olmadığından bahsedecektir (Polat, 2018: 16). Bu görüşe; 27 Mayıs 1960 günü, milliyetçi-muhafazakar camianın üyelerinden biri olan Osman Yüksel Serdengeçti'nin, Türkeş'in radyodan darbe bildirisini okuyan sesini duyunca içinin rahatladığını söylemesi de eklenebilir. Bu örneklerden hareketle denebilir ki, milliyetçi camianın geneline yakını, ilk aşamada 27 Mayıs darbesinden kendilerine bir zarar gelmeyeceği düşüncesindedir (1967: 9). Buna paralel olarak darbe sonrasında Türkeş ve komite içinde onun gibi düşünenler açısından da henüz bir sorun yoktur. Bununla birlikte MBK'nın Türkeş çizgisindeki üyelerinin yeni siyasi düzenden beklentileri vardır.

Bu beklentileri kısaca ifade etmek gerekirse; bunlardan en geneli, darbe bildirisine uyulması, yani 27 Mayıs Darbesi'nin partiler üstü konumunun ve dolayısıyla tarafsızlığın -ki Millî Yol'un devam ettirme iddiasında olduğu düşünce budur- korunmasıdır. Nitekim yukarıda Osman Yüksel Serdengeçti üzerinden ifade edildiği gibi, Albay Alparslan Türkeş'in 27 Mayıs sabahı, "o tok, erkek ses"iyle okuduğu bildiriye yazılanlar, 27 Mayıs'ın gerçek ifadesi olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden milliyetçi kesimlerin büyük bir bölümü tarafından 27 Mayıs Darbesi, yukarıda ifade edilenin tersine -sonraki aşamada-, "aslında temiz, ama ihanete uğramış, bahtsız bir ihtilâl" olarak değerlendirilecektir. Ayrıca Millî Yol dergisinde, 27 Mayıs'ın ilk anda halk tarafından da desteklediği yönünde bir fikir beyan edilecek olsa da, bu, büyük oranda yanlış bir değerlendirmedir (Millî Yol, 1962ş: 3). Aslında doğru olmayan bir şeyin, doğruymuş gibi topluma yansıtılmasının, bir popülist-propagandist tavır olduğu düşünüldüğünde, böyle bir sonuç normal karşılanabilir. Oysa gerek darbe sonrasında MBK üyeleri tarafından yapılan propagandanın komite üyeleri adına olumlu bir sonuç vermemesi, gerekse de 1961 Anayasası'nın kabulü için yapılan referandumda halkın verdiği oyların 27 Mayısçı kesimler açısından yetersiz görülmesi, onların genel anlamda 27 Mayıs Darbesi'ni desteklemediğini göstermiştir.

Diğer yandan Millî Yol çizgisi, komitedeki üyelerin, tüm ordunun oylarıyla/rızasıyla seçilmemelerini eleştirse de, yine de MBK'da farklı fikirlerden üyeler olduğu için, en azından komitedeki ideolojik yelpazeyi olumlu karşılıyordu. Bir diğer deyişle ilk MBK kadrosu her şeye rağmen tüm orduya mal edilebilirdi. Ama 14 üyenin komiteden çıkarılması sonrasında, MBK kadrosunun tek tip -CHP'li ya da sol- bir düşünce tarzına sahip olduğu, dolayısıyla da MBK içinde kalan üyelerin artık TSK'yı temsil etmediği düşünülüyordu¹¹ (Millî Yol, 1962t: 8-9). Millî Yol çizgisine göre milliyetçi fikirlerin komiteden dışlanmasıyla birlikte, komite üyelerinin artık zayıf kararlar alması kaçınılmazdı ve bu da, yönetsel olarak yapılabilecek icraatlar açısından zafiyet yaratacaktı.

13 Kasım 1960 tarihinde 14 üyenin komiteden dışlanması² (Örtülü, 1966: 58-73) Millî Yol dergisinin emekçilerinden ve yazarlarından biri olan Altan Deliorman tarafından milliyetçi kesimlere karşı yapılan bir "darbe" olarak ifade edilmişti. Türkçü ideolog Atsız'a göreyse, MBK'daki bölünme gerçekleştiğinde hala ihtilal şartları geçerli olduğundan, bu gelişme biraz da normal karşılanmalıydı. 14'ler olayının bu yöndeki etkisi, hem komite içindeki milliyetçi kesimlerin hem de onları destekleyen milliyetçi camianın -özellikle Türkçülerin- 27 Mayıs sürecinin karşısına geçmesinin bir nedeni oldu (Deliorman, 2000: 149-152). İşte Millî Yol bu kitlenin bir sözcüsü olmuştu. Bu kesimler, 27 Mayıs'ın ardından MBK'nın bölünmesini 'biz' ve 'onlar' ayırımına tabii tutarak değerlendirecekti. Değerlendirmenin 'biz' kısmıyla komiteden uzaklaştırılan 14 üye, dergideki eleştirilerin yöneltildiği 'onlar' kısmıyla da, CHP hizbi ya da 27 Mayıs Darbesi ile birlikte palazlandığı iddia edilen sol unsurlar ifade ediliyordu. Millî Yol dergisinde verilmek istenen düşünceye göre, 27 Mayıs ve sonrasında parlayan yıldızı Alparslan Türkeş'ti. Siyasi sürece eleştiriler, Millî Yol dergisinin propagandasına malzeme sağlarken bununla bağlantılı olarak dergi tarafından çizilen Türkeş imgesi de kitlelere hatırlatılmıyordu.

¹ Milliyetçi kesimlerin darbe yönetimi aleyhine dönmelerinde 14'ler olayının büyük etkisi vardı. Söz konusu grubun komiteden aforoz edilmesi, başta onların sivil siyasete geçilmeden önce yapılması gereken icraatların başarısız olacağını düşünmelerinden ileri geliyordu. Örneğin alınan kararların hızlı bir şekilde uygulanması gerekiyordu ve sivil siyasetin var olduğu demokratik bir ortamda, bu çok da mümkün değildi. Bu yüzden kararların daha tepeden -tam olmasa da biraz Jakobin bir anlayışla- alınması darbe sonrasında yeni rejimin işini kolaylaştırabilirdi. Ama bu öngörüler ve komiteden ayrılmadan önceki birtakım icraatları, 14'lerin komiteden dışlanmasını engellemeyecekti (Sanlı, 2018a: 219-225). 13 Kasım 1960 tarihinde toplanan komite, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in okuduğu bir bildiriyle, 14 üyenin MBK'dan uzaklaştırıldığını ilan edecekti (Resmî Gazete, 1960: 2757). Millî Yol dergisinde savunulduğu gibi, darbe sonrasında ortaya çıkan komitenin, tüm ordunun onayıyla oluşturulması çok da mümkün değildi. 27 Mayıs sonrasında böyle bir gelişme olsaydı da, bundan en büyük zararı kuşkusuz 14'ler içindeki milliyetçi grup görürdü. Çünkü başta Alparslan Türkeş olmak üzere, Muzaffer Özdağ ve benzeri komitecilerin çoğu alt rütbeliydi. Nitekim alt rütbeli subayların çoğu da Türkeş'i destekliyordu. Bu durumda komite üyelikleri oya sunulsa bile, üyelerin çoğu muhtemelen üst rütbeli subayları destekleyenlerden -ki bu da 38 üye içinde en azından 14'den fazla bir sayıya tekabül eder- oluşacaktı. Bu da en çok Millî Yol çizgisinin komite içinde propagandasını yaptıği üyelerin, aslında sürecin başında komite dışı kalması demekti.

² Bu kişiler; Alparslan Türkeş, Dünder Taşer, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Muzaffer Özdağ, Rifat Baykal, Fazıl Akkoyunlu, Ahmet Er, Numan Esin, Mustafa Kaplan, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Muzaffer Karan ve Münir Köseoğlu idi.

Alparslan Türkeş, 27 Mayıs Darbesi sonrasında Başbakanlık Müsteşarlığı görevine getirilmişti. Türkeş aslında bu gücünü, darbe öncesinden başlayarak somut olarak sürece kafa yormuş olmasından alıyordu. Bunun kadar önemli bir diğer etken, Ferit Salim Sanlı'nın da ifade ettiği gibi, onun Cemal Gürsel ile olan tanışıklığının 27 Mayıs Darbesi'nin çok öncesine dayanmış olmasıydı. Ayrıca sahip olduğu nitelikler de Başbakanlık Müsteşarlığı görevini almasında Türkeş'i avantajlı kıldı. Öyle ki dış basına bilgi vermek gerekti. Bu doğrultuda komitenin İngilizce bilen üye ihtiyacını da komitenin bir diğer üyesi Sami Küçük ile birlikte karşılayan kişi Alparslan Türkeş oldu (2018a: 215-219). 14'lerden biri olan Orhan Erkanlı ise, Türkeş'in, Başbakanlık Müsteşarlığı göreviyle birlikte aslında fiili bir Başbakanlık yaptığını söyleyecekti. Erkanlı'nın da dediği gibi bundan sonra Türkeş'ten, "*ihtilâlin Kudretli Albayı, İkinci Adamı, Türkiye'nin Nasırı olarak bahsediliyor*" ve Türkeş, Millî Yol dergisi tarafından okurlara bu doğrultuda hatırlatılıyordu³ (Erkanlı, 1972: 304). Bu hatırlatma daha çok onun ve kendisi gibi düşünen komiteci arkadaşlarının 27 Mayıs sürecindeki haklılığı üzerinden yapılıyordu. Diğer yandan Millî Yol dergisi sütunlarında, 27 Mayıs Darbesi sonrasında başta idamlar olmak üzere eski DP'li siyasetçilerin mağduriyetlerine de değinildi. Örnek olarak, Millî Yol çizgisi tarafından 27 Mayıs Darbesi'nin ardından üç eski DP'linin karşı karşıya kaldığı idam cezalarının uygulanmaması için, 38 kişilik MBK kadrosundan kalanların, Türkeş tarafından birçok kez uyarıldığı anımsatılıyordu. Millî Yol'da, 27 Mayıs sonrası süreçte Türkeş tarafından yazıldığı ifade edilen iki mektup yayımlandı. Bunlardan birincisi, 7 Eylül 1961 tarihli, Türkeş'in Cemal Gürsel'e hitaben yazdığı mektuptu. Mektupta, idamların infazının sakıncalarından bahsediliyor ve cezaların uygulanması durumunda, bundan MBK'nın sorumlu olacağı ifade ediliyordu (*Millî Yol*, 1962ç: 7). Alparslan Türkeş'in idamlarla ilgili olarak Millî Yol'da yayımlanan ikinci bir mektubundaysa, idam sorununun farklı yollardan çözülebileceği, ama buna, MBK içindeki bazı üyeler tarafından izin verilmediği vurgulanıyordu (*Millî Yol*, 1962f: 5). Bunun haricinde Millî Yol dergisi tarafından 27 Mayıs sonrasında yargılanan eski DP'lilerin affı konusunda da olumlu görüşler sunulmuştu (*Millî Yol*, 1962o: 11,12,14,15).

Amaç, 13 Kasım 1960 sonrasındaki yeni MBK kadrosunun olumsuz icraatlarını, dolayısıyla MBK içindeki Türkeş destekçisi grubun haklılığını vurgulamaktı. Ayrıca belirtmek gerekir ki, daha sonra 14'ler de kendi içerisinde 'biz' ve 'onlar' ayırımına tabi tutuldu. 14'lerin dağılması, Millî Yol çizgisi tarafından grubun bir fikir birliği içinde olmaması öne sürülerek isabetli bir karar şeklinde değerlendirilmişti (Millî Yol, 1962h: 3-4). Milli Yol'daki eleştiriler, 14'lerin yurtdışındaki daha ilk buluşmasından, dağılma kararı alacakları Brüksel toplantısına kadar, grubun Alparslan Türkeş ve Orhan Kabibay'ı destekleyenler arasında bölünmesine yönelikti (Sanlı, 2018b:226-244). Artık Millî Yol'un propaganda alanında, 14'ler içinde, Türkeş'in peşinden giden, kemikleşmiş bir milliyetçi grup vardı. Örneğin Dündar Taşer, MBK'dan çıkan ve sonrasında kemikleşecek Türkeşçi kadronun önemli bir üyesi durumundaydı. Bu ve benzeri isimler, Türkeş'in gelecekteki siyasi hayatında hatırı sayılır bir rol oynayacaktı. Taşer'in süreçte, Ülkücü Hareket'in önde gelen ideologlarından biri olması ve hayatının sonuna kadar MHP genel başkan yardımcılığı yapması da bunu gösterir niteliktedir (Yılmaz, 2017: 668-677). 14'lerden kalan kadronun şekillenmesi sonucunda Türkeş'e, destekçileri ve Millî Yol dergisi tarafından Weberyan anlamda karizmatik lider özellikleri atfedildi. Cemil Oktay'ın da belirttiği gibi, karizmatik lider olabilmek için önemli olan, karizmatik liderlerin "*kişiliği*" ya da onun kendisinde var olduğu sanılan gücü değildi. Söz konusu "*karizmanın oluşması*" - oluştuğu süreç- idi. Bu nitelikte görülen biri sorgulanamazdı da. Dolayısıyla bu gibi kişilerin küçük ya da büyük kitlelerle bağlantı kurması, kitleleri etrafında toplaması da doğaldı (2014: 58-62). Türkeş'in MBK'dan ayrılmak zorunda bırakılması ve Millî Yol'un yayımlandığı süreç, Türkeş'te bu karizmatik kimliğin, kişiliğin oluşmasına, kendi destekçi kitlelerinin onu tanımalarının ilk aşamasına tekabül ediyordu.

Türkeş, ilk olarak taşıdığı iddia edilen bu özellikler nedeniyle, dergi tarafından MBK'nın diğer birçok üyesinden ayrı bir yere koyuldu. Örneğin MBK kurulurken, en tanınanları; 28-29 Nisan 1960 protestolarında İstanbul Sıkıyönetim Komutanı yapılan Orgeneral Fahri Özdilek ve darbe sırasında Tümgeneral rütbesini taşıyan Cemal Madanoğlu gibi generaller olmak üzere, kadrosunda yüksek rütbeli beş ordu üyesi bulunuyordu. TSK'nın komuta kademesi haricindeki MBK üyeleri ise daha çok alt rütbeli subaylardan oluşuyordu. Bu alt rütbeli subaylardan biri olan Albay Türkeş'in, diğer MBK üyelerinden, belli bir ideolojiyi savunmasıyla ayrıldığı düşünülüyordu. Diğer bir deyişle Türkeş'in 1944 ırkçılık-Turancılık davasında yer alması referans alınarak gösterilen bu durum, onun milliyetçiliği ön plana çıkarılarak meşrulaştırılıyordu. Dolayısıyla milliyetçi çevrelerdeki bu görüşler, 27 Mayıs 1960 süreciyle de birleşince, sonucunda Türkeş'in milli bir kahraman olarak tanıtılmasına kadar vardırıldı⁴ (Millî Yol, 1962a: 8-9).

³ Türkeş daha sonra müsteşarlık görevini, yani fiili başbakanlığı, diğer komite üyelerinin de pek alakadar olmamasıyla orantılı olarak, bilinçli bir şekilde "*işgal*" ettiğini söyleyecekti (Taylak, 1977: 46).

⁴ Türkeş'e bu özelliklerin atfedilmesi, aynı zamanda milliyetçi camiadaki, liderin sorgulanamazlığı ya da lidere itaat anlayışının da bir örneğini sunmaktaydı. Mesela milliyetçi kesimlerden Galip Erdem, milliyetçi camia içinde artık "*Ağabey*" konumuna geldiğini düşündüğü Dündar Taşer'in ülkücülüğünü; Taşer'in, "*Alparslan Türkeş'in yanlışı, benim doğrudan üstündür!...*" demesi örneğinden hareketle değerlendiriyor ve onu övüyordu (1974: 8).

Milliyetçi kesimlerden Nuri Gürgür, bir dönem hocalığını da yapan Alparslan Türkeş'in, adının Orkun dergisinde geçmesi nedeniyle, gençliğinde onu bir milli kahraman olarak gördüğünden bahsedecekti. Millî Yol da, Türkeş imgesinin zihinlerdeki bu konumunun 27 Mayıs Darbesi sonrasında pekiştirilmesine katkı yaptı (2014: 184). Alparslan Türkeş, 27 Mayıs Darbesi gerçekleştiğinde ileriye dönük bir şekilde plan yapan tek komite üyesiydi. Nitekim apar topar darbenin başına geçirilen emekli bir Orgeneral ve yeni Devlet Başkanı Cemal Gürsel de dahil olmak üzere, neredeyse hiçbir MBK üyesi, darbe sonrasında neler yapılması gerektiğine dair bir fikre sahip değildi. Zaten darbe sonrasında yönetsel anlamda karar mekanizmasının başına geçecek olan Cemal Gürsel, darbenin gerçekleşme aşamasında bile yoktu. Komiteninse genel amacı, Osmanlı Devleti'nin gerileme/dağılıma dönemlerindeki Genç Osmanlılar ya da Jön Türkler örneğinden hareketle ifade edilecek olursa, o dönemdeki birçok sivil aydının belirttiği gibi devleti kurtarmaktı, 27 Mayıs paralelinde düşünülürse bu, memleketi Demokrat Parti'den kurtarmaktı.

Başta Türkeş ve onun komitedeki destekçileri, askeri yönetimin dört yıllık bir süre -geçiş süreci- için iktidarı elinde tutması gerektiğini düşünüyordu. Muhtemelen bununla, yeni yönetim anlayışını tüm topluma benimsetmek amaçlanmıştı. Türkeş destekçisi komite üyeleri, 27 Mayıs sonrasında gerçekleştirilmesi düşünülen "*Ülkü ve Kültür Birliği*"⁵ (Bora, 2017: 688) projesine de sahip çıkmıştı. Ama bu proje, temelde 14'lere ya da onlardan birine ait değildi. Nitekim 14'ler dışındaki MBK üyelerinden de tasarımı destekleyenler oldu. Bu konuda, "*Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı Teşkilatı*" adıyla hazırlanan kanun tasarısı, aslında Harp Akademisi'nde öğretmen olan Kurmay Albay Muhterem Seral tarafından hazırlanmış ve hükümet tarafından onaylanması için Komite Sekreterliği'ne verilmişti. Komite sekreterlerinden iki isim de, projenin gerçekleşmesi fikrinde olan, 14'lerden Muzaffer Özdağ ve Numan Esin'di. Fakat basın tarafından bu proje komite içindeki radikal gruba mal edildi. Bu çalışma açısından önemli olansa, bu projenin MBK içindeki radikal grubun fikirleriyle örtüşmesidir (Özdağ, 2004: 363-367; Sanlı, 2018a: 238-241). Dolayısıyla bu konuda Türkeş ve onun komitedeki destekçileriyle ilgili çıkarım yapmakta bir sakınca yoktur.

Milliyetçi kesimler 27 Mayıs'ın halk tarafından kabul gördüğü konusunda yanılmalarının yanında Türkeş'in "millî" bir kahraman olarak görüldüğü hususunda da büyük oranda yanıldı. Söz konusu süreçte, milliyetçi çevreler arasında -mesela süreçte Türkeş grubu ve Türkçülerin ayrılan yolu gibi- keskin bir ayrılık da henüz yoktu. Dolayısıyla Türkeş'e duyulan sempati muhtemelen önce milliyetçi sonra da muhafazakar çevrelerle sınırlı kaldı ve doğal olarak da Türkiye geneline yayılmadı. Ama bu, Türkeş'in tanıtımı doğrultusunda yapılan propagandanın, onun destekçileri tarafından sürdürülmesine engel değildi. Millî Yol çizgisi bunu biraz da, Türk halkının taşıdığı düşünülen muhafazakar değerler üzerinden yapmaya çalıştı.

Muhafazakarlığın temel olarak bir koruma duygusu olduğu düşünülürse, Ahmet Çiğdem'in belirttiği gibi bu anlayışta hem bir "*gelenek*" korumacılığı yapılmakta hem de mevcut yapının değişim ve dönüşümü reddedilmektedir. Burada karşı çıkılan, 27 Mayıs sonrasındaki dönüşümün, sol yönelimli eğilimler lehine olma olasılığı ya da toplumsal değerlerin yeni politikalarla zedelenmesi ihtimaliydi. Aslında Alparslan Türkeş'in, Millî Yol dergisinde topluma örnek bir figür olarak sunulması, toplumun nasıl değerler taşıması gerektiğinin ipuçlarını biraz da pragmatik bir şekilde veriyordu (2016: 40-41). Millî Yol, bu doğrultuda onu; "*ahlak*", "*iman*", "*aile reis*" gibi kavramlar üzerinden değerlendirdi. Alparslan Türkeş, dergide; "*içki ve sigara kullanmayan ciddi bir insan, tatil günlerinde çoluk çocuğu ile yediği öğle yemeklerinden sonra çocuklarına dinin ahlâki tarafları hakkında sohbet şeklinde dersler veren bir baba*" olarak tanıtılmış, böylece onun dindarlığına da vurgu yapılmıştı. Dolayısıyla Millî Yol tarafından halkın Türkeş'e güvenmesi için her türlü seçeneğe yer veriliyordu (Millî Yol, 1962a: 8-9). Öyle ki Millî Yol dergisi, "*Türkiye'yi Kim Kurtarabilir*" şeklinde bir soru gündeme getirmişti. Bu sorunun seçenekleri arasındaysa, dönemin siyasi parti liderlerinden İsmet İnönü, Ekrem Alican, Osman Bölükbaşı ve Ragıp Gümüşpala bulunuyordu. Millî Yol'da belirtildiği üzere, söz konusu liderlere ne ordu ne de Türkeş'e büyük sevgi beslediği söylenen halk, saygı duymuyordu. Dolayısıyla sorunların çözümü bu liderler ile olamazdı. Diğer anlamda Millî Yol dergisinin hedefinde, sivil siyasete geçilmesinden sonra oluşturulan koalisyon hükümetleri vardı, çünkü Milliyetçi kesimlerin tasarladığı bir darbe sonrası süreç, hiç yaşanmamıştı. Bu arada Millî Yol'un, tarafsız olmak gibi bir iddiası olsa da, dergide yer alan tüm bu düşünceler, derginin artık siyaseten taraf olduğunu gösterir niteliktedir. Bu, aynı zamanda Türkeş hareketinin ileri süreçte milliyetçi bir siyasi parti kurma yoluna gideceğinin de belirtilerindedir (Millî Yol, 1962r: 8-9; Millî Yol, 1962c: 3). Peki, Türkiye'yi gerçekten kim kurtarabilirdi? Bu sorunun cevabının Türkeş olduğuna dair, Millî Yol çizgisinin herhangi bir tereddüdü yoktu. Fakat bu doğrultudaki bir yazı, Millî Yol'da yayınlanamadı. Çünkü derginin bir önceki sayısı-22. Sayı-, 27 Mayıs Darbesi'nin kazanımlarını korumak amaçlı çıkarılan Tedbirler Kanunu'na takıldı ve toplatıldı. Dolayısıyla Türkeş ile ilgili böyle bir yazı da toplatılma olasılığına karşı, derginin 23. sayısında yer almadı ve dergide, sadece yazının neden yayınlanamadığıyla ilgili bilgi vermekle yetinildi (Millî Yol, 1962s: 9). Kısacası 27 Mayıs örneğinden hareketle Millî Yol'da, karşısında

⁵ Ülkü ve Kültür Birliği Projesi, toplumda birbirine benzer nitelikte vatandaşlar yaratma amacı da taşıyordu. Örneğin Türkeş'e göre, kurulacak olan teşkilatın bir amacı; "*Türk milletini en küçük ünitelerine kadar aynı fikir ve imanda toplamak*" idi (Türkeş, 1977: 58-64).

olunan birtakım düşünceler ya da öteki olarak belirlenen düşman, Türkes üzerinden ortaya konulan seçenikle birlikte üstesinden gelinebilecek bir varlık olarak okurlara sunuluyordu.

3. Anti-Komünist Propaganda

Milliyetçi kesimlerin; 'onlar' ya da 'öteki' olarak ortaya koydukları sol unsurların, genel anlamda anti- komünist propagandanın da öznesi olması bakımından "*ortak düşman*" şeklinde görüldüğü yukarıda vurgulanmıştır. Bu, aynı zamanda Türk sağına özgüdür ve söz konusu dönemde milliyetçi, mukaddesatçı, yani görece daha muhafazakar ve mütedeyyin kesimler için de böyledir (Öztan, 2016b: 139-140). Aslında ortak düşmanın belirleniminde, 27 Mayıs sürecinin de öncesine gitmek gerekir. Anti-komünist tavrın, özellikle ABD'de belirgin bir hale geldiği 1940'lı ve 1950'li yıllar önem arz etmektedir. Nitekim Sinan Yıldırım'ın ABD'deki Mchartycilik bağlamında dikkati çektiği gibi Soğuk Savaş şartları, ABD'nin komünizm konusundaki şüpheciliğini derinleştirmesine ve politikalarını da bu doğrultuda oluşturmasına neden olmuştur (2016: 48-49). Tabii ki bu, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra BM ve ardından NATO üyesi de olan Türkiye gibi Soğuk Savaş sürecinde ABD kutbunda yer alan ülkelerin politik tavrını etkilemiştir. Söz konusu dönemdeki Türk siyasi seçkinlerin, Amerika'dan etkilenmesinin hem maddi hem de manevi boyutları vardı. Örneğin ekonomisi çok güçlü, kapitalist bir ülke olarak ABD'de özel teşebbüse önem veriliyordu. Ayrıca 1940'larda ve 1950'lerde Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımlar da ABD ile ittifakın sürdürülmesinin nedenlerinden biriydi. Amerikan tarafgirliğinin manevi boyutlarına birkaç örnek ise, Tanıl Bora'nın, 1950'lerin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'dan aktardıkları üzerinden belirttiği gibi, geleneğin, dinin, ahlakın, Türkiye gibi ABD'de de önemli toplumsal nitelikler olarak görülmesiydi. Kısacası birçok yönüyle gelişmiş bir ülke olarak Amerika, Türk siyasi seçkinler için gücünden etkilenilen önemli bir rol modeldi. Bu yüzden müttefik olarak görülmesine şaşmamak gerekti (2016: 154-155). Öte yandan 27 Mayıs 1960 darbe süreciyse, Türkiye'deki ideolojik farkındalığı artırmış, Türkiye'de sağ ve sol ayrımı 27 Mayıs sonrasında, öncesine göre daha da belirginleşmişti. Bir diğer anlamda 27 Mayıs 1960 öncesinde DP ve CHP olmak üzere iki siyasi parti arasındaki kutuplaşma, özellikle 1960'ların ikinci yarısıyla birlikte toplumsal alana yansiyacak, daha doğrusu halkta karşılık bulacaktı.

Fakat bu ayrımın Türk sağ algısında yer aldığı konum, Yüksel Taşkın'ın ifade ettiği gibi daha çok bir "*millîlik/gayrimillîlik*" şeklinde tezahür etmiştir (Taşkın, 2017: 634; Zeybek, 1991: 173-176; Meşe, 2017: 43). Benzer bir anlayış Millî Yol çizgisi tarafından da benimsenir. Örneğin Soğuk Savaş sürecinde, temelini tarihteki Türk-Rus anlaşmazlıklarından alan Rus karşıtlığının yeni bir versiyonu ortaya koyulacaktır. Nitekim Millî Yol dergisinde, Sovyet rejimini nitelemek için en çok kullanılan iki imgeden biri "*Moskof*"⁶ (Öztan, 2016a: 75-80) diğeri "*Kızıl*" (Yıldırım, 2016: 47) ya da Kızılar gibi ifadelerdir. Örneğin milliyetçi-Türkçü yazar İsmet Tümtürk, milliyetçi grupların bir araya getirilmesi amacıyla kurulması düşünülen Türkçüler Derneği'nin oluşum aşamasında, Türkçü gruplara "*düşman*" olanlarda ilk sıraya "*kızıl Moskofçu*"ları koyacaktır. Dolayısıyla Millî Yol dergisinde sıkça propagandası yapılacak olan derneğin amaçlarından biri de, söz konusu düşmanla mücadele etmektir (1962a: 14). Bu aşamada tehlikeli görülen ise, aslında hem iç hem de dış düşmanın varlığıdır. Bu açıdan dış düşmanın kapsayıcılığı üzerinden düşünülecek olursa, genelden özele doğru bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Buna göre öncelikle, dış düşmanın hafızalardaki konumu net bir şekilde belirlenir. Nitekim Millî Yol dergisinde, Batı kutbunda yer alan, özellikle ABD gibi ülkeler tarafından SSCB'nin dünya siyaset ortamındaki konumunun nasıl algılanabileceğine yönelik bir sunum yapılması, biraz da bundandır.

Bu doğrultuda Millî Yol dergisinde Amerika'daki komünistlerin nasıl yakalandığına ya da komünizmle nasıl mücadele edilebileceğiyle ilgili örnekler sergilenmiştir (Millî Yol, 1962b: 14; Millî Yol, 1962c: 4,5,6). Mesela dergide, Amerika'daki sendikaların, komünistler tarafından ele geçirildikten sonra, tekrardan nasıl bir mücadeleyle geri alındığı, Amerikan Federal Polis Teşkilatı Başkanı J. Edgar Hoover'ın ağzından aktarılır. Bunun haricinde dergide, J. Hoover üzerinden anti-komünizm ile ilgili birçok yazıya yer verilmiştir. Burada anti- komünist propaganda, önce Amerika tarafından yapılmakta, daha sonra bunun, Türkiye'nin de o dönemde içinde bulunduğu müttefik devletler için her zaman bir tehlike olduğu okuyuculara hatırlatılmaktadır (Millî Yol, 1962g: 8-11). Ayrıca, komünizme karşı mücadelenin Millî Yol dergisi tarafından okurlara sunulan yanı oldukça ayrıntılıdır. Örneğin derginin bir sayısında, bir komünistin nerede saklanabileceğinden tutun da, eğer takip ediliyorsa hangi taktiklere başvurabileceğine kadar birçok ilginç detaya yer verilmiştir⁷ (Millî Yol, 1962h: 8- 9,10,11).

Derginin farklı bir sayısında, Amerika'daki hangi kurumların mücadeleyi doğru ve başarılı bir şekilde yaptığı da vurgulanmıştır. Tabii Türkiye'deki anti-komünistlerin buradaki amacı, benzer yöntemlerin, milliyetçi- muhafazakar kesimler tarafından Türkiye'de de uygulanmasını istemelerindedir (Millî Yol, 1962c: 8-10). Nitekim Millî Yol'daki

⁶ Mesela Türkçü yazar Hayrani Ilgar, Sovyet Rusya'yı kastederek "*Moskofistan*" tabirini de bir yazısında kullanmıştır (Ilgar, 1962: 11).

⁷ Derginin bir sayısında, "*Milliyetçi Tarsus Gençliği*" tarafından "*Komünizmle Mücadeleye Davet*" adlı bir bildiri yayımlanmıştır. Bildiride sol kesimlerin çeşitli yayın araçları ile civardaki köylüyü ve işçiyi etkilediği ifade edilmiştir. Buna karşın milliyetçilerin, kendi aralarında para toplayıp, köylü ve işçiyi milliyetçi nitelikte kitap, dergi ve benzeri yayın araçları dağıttıkları söylenmiş, aynı zamanda milliyetçi kesimlerden başış talep edilmiştir (Millî Yol, 1962i: 4).

bir yazıda anti-komünizmin Amerika’da devlet politikası haline getirildiği uygulamalara örnek verilirken, ayınlarının Türkiye’de de yapılabileceğinden, daha doğrusu yapılması gerektiğinden bahsedilir. Mesela Türk sağının küresel ölçekte anti-komünist uygulamalardan yeterince haberi olmadığı ya da milliyetçilikle ilgili önemli görülen bir eserin çevirisinin, Türkiye’de yeterince yapılmadığına da dergide dikkat çekilmiştir. Devlet uygulamaları bakımından; komünistlerin sosyal hayattan elenmesinin sağlanması, solcu öğretmenlerin eğitim sürecinden ayıklanması, kitaplarda ağırlıklı olarak milliyetçi görüşlerin işlenmesi ve benzeri önlemlere yer verilmesi gerektiği bildirilir. Ek olarak komünizmle mücadele için ABD’de olduğu gibi gerekli dernekler de kurulmalıdır. Ayrıca Türk sağının kolektif hafızası ve tahayyülündeki maneviyatı, öz değerleri ve dinine bağlılığı, Türk ordusunun sahip olması gereken özellikler olarak sunulurken, olası tehlikelere karşı korunmanın bu şekilde daha kolay sağlanabileceği de, ABD ordusu örneğinden hareketle vurgulanmaya çalışılır (Millî Yol, 1962e: 8-10). Aslında bu ve benzeri birçok talep, anti-komünistler tarafından karşılanmış ya da onların mücadelesiyle bir karşılık bulmuştur. Tabii böyle bir durumda anti-komünizme yapılan devlet desteği de önemli bir eksikliği giderecektir. Örneğin Türkiye’de Komünizmle Mücadele Dernekleri’nin kurulması, benzeri daha önce Amerika’da yapılan uygulamaların bir uzantısıdır.

Nitekim 1950’de Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği’nin kurulmasından sonra, 1956’da bu kez İstanbul’da bir Komünizmle Mücadele Derneği (Şimşek, 2021: 290-294) kurulmuştur. 1963’de ise İzmir’de Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği kurulacaktır. Milliyetçi kesimlerden Nuri Gürgür’ün, gazeteci Yücel Hacıoğlu’ndan aktardığı üzere, 1950’lerin ikinci yarısında faaliyet gösteren Komünizmle Mücadele Derneği, devlet yardımı da almıştır. Söz konusu destek, genelde konferans düzenlemek için salon ya da basılacak eserler için matbaa ayarlamak türündendir (2014: 445). 27 Mayıs sonrasında ise, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in ya da herhangi bir siyasi muktedirin bu derneklere desteğini ifade etmesi ve Türkiye’de komünizmle mücadelenin, özellikle sağ eğilimli siyasi grupların bir meşruiyet aracı olması, en azından 12 Eylül 1980’deki askeri darbe sürecine kadar Türkiye’de bunun bir devlet politikası haline geldiğini/getirildiğini göstermiştir (Meşe, 2017: 8-10). Aynı zamanda 1965’de, Millî Yol’un da yazarlarından İlhan E. Darendelioğlu Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği’nin başkanı olduktan sonra, Cumhurbaşkanı Gürsel, bu derneğin üyesi de olmuştur (Şimşek, 2021: 346-347). Böyle bir durumda içlerinde Millî Yol dergisinin de olduğu sağ eğilimli yayın araçlarının, söz konusu devlet politikasına, propagandalarıyla yardımcı olmadığı düşünülemezdi.

Millî Yol’un daha ilk sayısında, komünizme ya da komünistlere karşı düşman olma duygusundaki azalmanın yaratacağı olumsuzluklardan bahsedilmiştir. Bu da en sonunda, arka planında SSCB idaresinde bir hükümetin kurulmasına ve komünist rejimin kurulduğu coğrafyadaki milliyetçilerin tasfiyesine neden olacaktır. Amaç, artık o bölgeyi aşama aşama gerçekleşecek bir süreç sonucunda Ruslaştırma olacaktır. Yazıda, Sovyet güdümündeki-Demirperde gerisindeki- ülkelerden ve Sovyet Orta Asya’sında Müslüman Türk unsurların yaşadığı coğrafyalardan da örnekler verilmiştir. Bunlardan Kazakistan, Ruslaştırma aşamasındayken, Başkurtların yaşadığı coğrafyanın “*imha*” safhasında olduğu söylenir ki, bu bilgiler o dönem için doğrudur. Kısacası, Rusların rejim olarak kendilerine yakın coğrafi bölgelerde kültürel hükümranlık kurmaları, milliyetçi kesimler adına istenmeyen bir sonuç olacaktır (Millî Yol, 1962h: 3,4; Millî Yol, 1962n: 13-14). Diğer yandan dergide, sosyalist bir rejimle yönetilen; Küba, Doğu Almanya ve Çin -Kızıl Çin- (Okçuoğlu, 1962b: 12) gibi ülkeler, SSCB ile birlikte hareket etmeleri nedeniyle eleştirilmiştir. Zaten Millî Yol’un yayımlandığı yıl olan 1962’de, uluslararası siyaset ortamının içinde bulunduğu kaosu yansıtan Küba Füze Krizi gibi olaylar da yaşanmıştır. Bir diğer deyişle dönem, Soğuk Savaş’ın tırmanma yıllarıdır. Bu yüzden Türkiye’deki sağ kesimler tarafından gelişmelere verilen tepkiler de bir ölçüde bununla orantılıdır.

Millî Yol’da, bir taraftan SSCB’ye yakın rejimler eleştirilirken, SSCB’ye karşı durma tavrını gösteren ülkeler ise övülecektir. Mesela, Sovyet rejimine karşı ve buradaki komünist rejimi sonlandıran Macar İhtilâli; Millî Yol dergisinin sütunlarında yer ayırdığı bir “*Şahlanış*”tır (Millî Yol, 1962i: 8-11; Millî Yol, 1962m: 14). Aynı zamanda Millî Yol, komünizm aleyhine olan yazıların Batı dillerinden tercüme edilmesine de içeriğinde yer vermiştir. Mesela bu doğrultuda dergide; yazarı, dertlere çare olduğu düşünülen bir doktor ve bir Amerikan sağcısı olduğunda belirtilen bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazıda, “*yalnızlık acısı*” çekmek!, “*kıskanç*” olmak ya da “*menfaat peşinde*” koşmak gibi bazı olumsuz davranışlarda bulunanlar, komünistliğe kapılma tehlikesi içinde olabilecekleri endişesiyle uyarılır (Millî Yol, 1962g: 8-10). Tüm bunlar, komünist ideolojik özelliklere sahip dış düşmanın, ülke içindeki solculardan bağımsız olarak ele alındığı örneklerdir.

Nitekim Millî Yol’da yapılan propagandanın daha genel bir niteliği, içerideki düşmanın, genel olarak komünist düşünce yapısıyla dış düşmandan etkilendiği ya da onun, dış düşmanın himayesinde olduğu şeklinde okuyuculara yansıtılır (Darendelioğlu, 1962b: 11). Burada, Millî Yol’daki anti-komünizm yönündeki eleştirilerin asıl odak noktasının, içerideki düşman, yani Türkiye’de 27 Mayıs Darbesi ile birlikte ivme kazandığı düşünülen solun -ortanın solundan radikal sola kadar- geniş bir yelpazede hedef alındığını söylemek doğru olacaktır. Mesela sol görüşlü bir parti olarak TİP, bu süreçte Millî Yol’un eleştirilerinden nasibini alacaktır. TİP tarafından düzenlenen bir parti kongresinde eleştiriler, kongrenin yapıldığı salonun TİP gibi “*küçük*” bir parti için büyük olduğundan başlayarak, partinin tüzüğüne kadar uzanıyordu. TİP’in Ankara’daki bir toplantısında komünistlikten sabıkalı olduğu vurgulanan

lideri Mehmet Ali Aybar'ın, Karl Marx'ın sözlerinin tercüme edilmiş ve küçük değişiklikler yapılmış halini, toplantıya gelenlere aktardığı iddia ediliyordu. Millî Yol tarafından TİP eleştirilerinde tekrarlanan bir başka düşünce, partinin gerçek anlamda bir işçi partisi olmadığıydı (Millî Yol, 1962p: 5,6; Karışmaz, 1962: 3; Akkurt, 2021; 395). Derginin bir diğer sayısında, Aybar'ın farklı bir TİP toplantısındaki konuşmalarına, "Demirperde" gerisinden sol eğilimli yayınlar yapan "Bizim Radyo"da yer verilmiş olmasının özellikle altı çiziliyordu (Millî Yol: 1962ç: 11,12). Solun parti yapılanmasından farklı olarak sol eğilimli gazete, dergi ve benzeri yayın araçlarına da Millî Yol'da sıkça değinilecekti.

Öncelikle Tebessüm Öztan'ın belirttiği gibi, dönemin 27 Mayısçı niteliğini yansıtan "Milliyet", "Cumhuriyet", "Vatan", "Akşam" gibi günlük gazeteler (2016b: 161) ve sonrasında "aşırı CHP'ci" olarak nitelenen "Kim", "Akis", "Sır", "Akbaba", "Sözcü" gibi dergiler, Millî Yol'daki eleştirilerin odağında olacaktır (Millî Yol, 1962g: 3). Örneğin Türkçü ideolog Atsız'ı Millî Yol'da yazmaya iten nedenlerden biri de, o dönemde Falih Rıfkı Atay ve Bedîî Faik'in yönettiği, CHP ve İsmet İnönü lehine yayınlar yapan Dünya Gazetesi'nde yer alan Alparslan Türkeş eleştirilerine, Atsız'ın kendi isminin karıştırılmış olmasıydı (Deliorman, 2000: 185-187). Bunlara ek olarak 27 Mayıs sonrasındaki sürecin yakından tanığı olan ve komitecilerle de çalışan Ahmet Hamdi Başar'ın "Barış Dünyası" adlı dergisi de Millî Yol'un fişlemelerinden payını alacaktır. Millî Yol'a göre "Barış Dünyası"nda, "Yön" ve "Forum" dergilerinin okunmasının tavsiye edilmesi, aslında tüm bu dergilerin aynı çizgide olduğunu gösteriyordu. Dergi; CHP, Devletçilik ve Sosyalizm savunusu yapmakla suçlanıyordu (Millî Yol, 1962d: 5,6,7). Fakat sol eğilimli dergilere yönelik en genel eleştiri noktası, içinde sıkça sosyalizm kavramının kullanıldığı ve Doğan Avcıoğlu'nun idare edip yazılar yazdığı "Yön" dergisinedir (Öktem, 1962: 3). Bu yüzden Millî Yol sütunlarında en çok Yön dergisine yönelik eleştirilere (Darendelioglu, 1962a: 7; Millî Yol, 1962u: 5,6) yer verilmesi tesadüf değildir. Çünkü o dönemde Yön dergisinin, aslında Zinde Kuvvetler'in aydın boyutunu temsil ettiği söylenebilecek, mesela Avcıoğlu'na ek olarak Mümtaz Soysal, Sadun Aren, İlhan Selçuk gibi birçok yazarı ve destekçisi vardı.

Atsız, bu aydınların sosyalizmi ön plana alan bir reçete ortaya koymasına karşı çıkıyor ve bunu daha önce deneyen farklı ülkelerden örnekler vererek sosyal adaletin, söylendiği gibi sol eğilimli aydınların halka sunduğu şekliyle sağlanamayacağından yakınıyordu. Ayrıca Atsız bu aydınların, sosyalizmi komünizmin panzehiri olarak sunmasından da rahatsızdı. Atsız'a göre manevi değerler, özellikle de "milli şuur" ihmal ediliyordu. Ona göre bu ve benzeri gelişmeler, ülkeyi komünizme daha da yakınlştırıyordu. Bu düşünceler sonucunda, komünizmle ilişkilendirilen bir noktaya yakın görülmek, Millî Yol'un ideolojik çizgisini takip edenler tarafından fişlenmek için yeterliydi (Atsız, 1962: 5,13). Örneğin sadece soldan değil, sağ kesimlerden de şair Nazım Hikmet'in affedilmesi konusuna destek veren birçok aydın, isimlerinin 'unutulmaması' açısından Millî Yol dergisinin bir sayısında yer alan listenin içinde fişleniyordu. Bu listede, aydınlar, gazeteciler, akademisyenler, siyasilere, parti liderleri ve benzeri birçok kesimden isimler vardı. Örneğin Halide Edip Adıvar, Hilmi Ziya Ülken gibi isimlerin yanında, Orhan Veli Kanık, Cahit Sıktı Tarancı, Sabiha Sertel gibi isimlere de listede yer veriliyordu (Millî Yol, 1962j: 4). Zaten Türk sağının tahayyülünde, milletin sahip olduğu düşünülen değerler, Türk sağının bir çerçeve üzerine oturttuğu "geleneğe" kavramını aşındırmamalıydı. Nitekim komünizm, masonluk, dinsizlik, batıcılık, bu bağlama örnek ve değişmez bazı ortak düşman imgeleriydi. Bu eleştirilerin anti-komünizm boyutunun, Millî Yol'da yer alan en genel çerçeve bağlamında Köy Enstitüleri örneğiyle gündeme getirildiği söylenebilir.

Aslında Millî Yol'un yayımlandığı süreç, Türkiye'de Köy Enstitüleri'nin tekrardan açılıp açılmaması konusunda tartışmaların yapıldığı bir döneme denk gelmiştir. Köy Enstitüleri'ne önem verilmesi, enstitülerin toplum üzerindeki eğitici rolü nedeniyle. Örneğin yazılarında A. Okçuoğlu müstear adını kullanan Nejdet Sançar'a göre bu kurumlar, sadece eğitimci yönleriyle de düşünülmemeliydi. Sevinç'e göre enstitülerde "Kızılpropaganda", yani "yerli kızillar" tarafından komünizm propagandası yapılıyordu (1962a: 11). Bu iddiaya göre enstitülerle ilgisi olanlardan çok sayıda kişi, sol siyasal düşünceleri dolayısıyla ceza almış olmalıydı ama bu sayı, Asım Karaömerlioğlu'nun belirttiği kadarıyla 20.000 kişide sadece dört idi (2011: 107).

Bu suçlayıcı düşünceler paralelinde enstitülerin, "Sovyet eğitim sisteminin bir benzeri olduğu" (Millî Yol, 1962ö: 14-15) ifade edilirken, "milliyetçilik, vatanseverlik, ahlâk, din, fazilet, aile, mülkiyet, ordu, savaş gibi" kavramların; manevi değerlere bağlılığı en önemli özelliklerinden biri olduğu düşünülen Türk toplumunun bünyesinden ayrıştırılmak istendiği belirtiliyordu. Bunların içinde de en çok din ve milliyetçiler özel bir şekilde ordu algısının zihinlerdeki yerinin, enstitüler tarafından boşaltılmaya çalışıldığı söyleniyordu⁸ (Okçuoğlu, 1962c: 12,13). Diğer yandan ahlak konusu vurgulanırken enstitülerdeki karma eğitimin sakıncalarından bahsediliyor ve eğitimden ziyade, enstitülerde meydana gelen gayri ahlaki durumlar komünizmle ve dolayısıyla solculukla bağdaştırılıyordu (Millî Yol, 1962f: 13,14). Tüm bunlara ek olarak Millî Yol'da yer alan yazılar bağlamında dikkat çekici bir nokta, tüm bu eleştiriler yapılırken, belki düşman bilineni ajite etme amacının da güdülmesiyle, kaba bir üslubun kullanılmasıdır (Targan, 1962: 15; Çalışkan, 1962: 15). Burada amaç, düşman olarak görülen kesimleri, Güven Gürkan Öztan'ın da belirttiği gibi "dehumanize" etmektir (2016a: 77). Bu durumda yapılan propagandanın

⁸ Mesela ordu ile ilgili Köy Enstitüleri dergilerinden örnekler verilip, enstitülerin savaş karşıtı olma iddiası, komünizmdeki asker ya da ordu düşmanlığıyla bağdaştırılıyordu. Barışı savunmanın ise, muhtemelen teslimiyetçi bir anlayış olduğu düşünülüyordu (Okçuoğlu, 1962ç: 11).

niteliği Millî Yol çizgisi tarafından önemli görülmemekle birlikte asıl amaçlanan, Türk sağının en güçlü düşman imgelerinden biri olan komünizmi ve onu savunanları dize getirmektir. Bu durumda yapılması gereken ilk şey, sıkı bir anti-komünist tavır takınmaktır.

Sonuç

Millî Yol'un kapatılmasına, derginin emekçilerinden ve yazarlarından İsmet Tümtürk ve Türkçü lider Atsız arasındaki fikir ayrılıkları sebep olmuştu. Atsız'ın tasvip etmediği birkaç gelişme vardı. Bunlardan bir tanesi, İsmet Tümtürk'ün, Türkçüler Derneği ile Millî Yol'un doğrudan bir ilişki içinde bulunması sonucunda, derneğin Millî Yol'u desteklemesi yönündeki düşüncesiydi. Diğer ise derginin son sayılarında, nurculuk meselesiyle ilgili bazı yazılara yer verilmesiydi. Atsız, derginin kapatılmasının, çıkmasından daha iyi olacağını söyledikten bir süre sonra dergi kapanmıştı (Deliorman, 2000: 233-236; Millî Yol, 1962k: 8-9; Millî Yol, 1962l: 8-9,10; Tümtürk, 1962c: 13,14). Tümtürk, kapatılmanın geçici olduğunu söylüyor, çalışanların yıprandığından ve ekonomik zorlukların dergiyi finanse etmeyi zorlaştırdığından bahsediyordu. Aynı zamanda derginin, kendinden önce çıkan Orkun dergisi örneğindeki gibi, daha çok doktriner/teorik görüşlerin yansıtıldığı bir yayın aracına dönmesini isteyenler de vardı (Tümtürk, 1962b: 3). Fakat dergi, kapatıldıktan iki yıl sonra, o da dört sayfalık özel bir sayı şeklinde çıkartılabildi ve sonrasında tarihe karıştı (Akkurt, 2021: 381).

Bu çalışmada, Millî Yol dergisinde yapılan propagandanın iki temel amacına değinildi. Bunlardan ilki, dergide Türkeş propagandasına yer verilmesiydi. Milliyetçilerin ya da Milli Yol'un 27 Mayıs'la ilgili düşüncelerinin değişmesindeki en temel neden 14'ler olayıydı. Millî Yol'a göre 14'lerin komiteden dışlanması, öncelikle hukuka aykırıydı. Bu nedenle onlar adına bir haksızlık ortamı doğmuştu. Öte yandan Türkeş; 27 Mayısçı komitecilerin içinde gerek ideolojik görüşü gerekse de darbe sonrasında yapılabilecek icraatlar açısından en hazırlıklı isimdi. Bu yüzden Millî Yol'da, Türkeş'in darbe sürecinden dışlanmasıyla Türkiye'nin geleceği adına büyük bir fırsatın kaçırıldığı ifade edildi. Bu değerlendirmeler doğrultusunda 27 Mayıs Darbesi, rayından çıkan ve amacından saptırılan bir hareket olarak görüldü. Alparslan Türkeş, milliyetçi kesimlerin 27 Mayıs Darbesi ve sonrasındaki siyasi gelişmelerle ilgili haklılıklarını kanıtlamak için ortaya koydukları bir isim oldu. Aslında bu, dergi tarafından yapılan bir Türkeş propagandasıydı ve dolaylı olarak -çünkü derginin çıkarılma amaçları arasında "doğrudan" Türkeş'i desteklemek gibi bir amaç yoktu-, Türkeş'in, geleceğin bir siyasetçisi olarak tanınmasının temel taşları döşendi. Türkeş ismi, kendini tanıtırken üç özelliğinden birini "tarafsızlık" olarak ilan eden Millî Yol dergisi tarafından o dönemdeki siyasi parti liderlerine karşı bir alternatif olarak sunuldu ve doğal olarak da bu yönde bir Alparslan Türkeş imajı çizildi. Kısacası Millî Yol dergisi, Alparslan Türkeş'in karizmatik bir liderlik kimliği kazanmasına, daha doğrusu böyle bir kimliğin oluşmasına yardım eden bir yayın aracı oldu.

Dergideki anti-komünist propaganda ise, kökleri zamansal olarak derginin çıkmasının da çok öncesine aitti. Aslında komünizmi ve onu savunanları ne pahasına olursa olsun güçsüz ve toparlanamaz halde bırakmak için sergilenen bu tavır, komünizmle mücadelenin en etkili yöntemlerinden biri olarak görüldüğünden, sadece Millî Yol dergisini takip eden milliyetçi kitleler değil, Türk sağı tarafından da benimsenmişti. Dergide sadece bu iki tutumun propagandası da yapılmadı. Diğer bir deyişle bu çalışmada, dergide yapılan genel bir propagandadan bahsedilmezken, en önemli görülen ikisinden bahsedildi. Buna ek olarak Millî Yol dergisinde milliyetçi kesimlerin toplanmalarını sağlayabilecek bir çatı olması öngörülen Türkçüler Derneği'nin kurulması ya da derneğin açılmasının propagandası da yapıldı. Nitekim Milliyetçi kitleleri etkilemeyi hedefleyen bir propagandaydı bu. Sonuç olarak dergi, genelinde Türkeş ve anti-komünizm propagandasıyla Türk sağının da hislerine tercüman oldu. Çünkü Millî Yol dergisinin yayımlandığı tarihte Türk sağı, neredeyse tamamen 27 Mayıs hareketinin karşısına geçmişti. Anti-komünizm zaten Türk sağının en önemli meşruiyet araçlarından biriydi. Dolayısıyla dergideki anti-komünist propaganda da sadece milliyetçi kesimlere değil, tüm Türk sağına hizmet etmiş oldu.

Kaynakça

Akgöz, S. (Haz.). (2018). *1944 Irkçılık – Turancılık Davası Mahkeme Günlükleri Nejdet Sançar*. Bozkurt Yayınları. İstanbul.

Akkurt, H. (2021). "Milliyetçi ve Antikomünist 'Millî Yol' Dergisi'nin (1962) Bir Tahlili", *CTAD*, 17/33, 377-408.

Atsız. (1962). "Bugünkü Yemlîhâlar", 1/9, 5,13.

Bora, T. (2017). "Alparslan Türkeş", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, (Ed: Tanıl Bora), 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 686-695.

Bora, T. (2016). "Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD / Amerika İmgesi: Amerika: "En" Batı ve "Başka" Batı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, (Ed: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 147-169.

Çalışkan, S. (1962). "Kızıl Tehlike", *Millî Yol*, 1/23, 15.

- Çiğdem, A. (2016). *Taşra Epiği "Türk" İdeolojileri ve İslâmcılık*, 3. Baskı, Birikim Kitapları, İstanbul.
- Darendelioğlu, İlhan E. (1962a). "Bir Sayıklama", *Millî Yol*, 1/17, 7.
- Darendelioğlu, İlhan E. (1962b). "Moskof radyosu ile ağız birliği edenler", *Millî Yol*, 1/25, 11.
- Deliorman, A. (2000). *Tanıdığım Atsız*, 2. Baskı, Orkun Yayınları, İstanbul.
- Erdem, G. (1974). "Taşer'in Ülkücülüğü", *Bozkurt*, 21, 8.
- Erkanlı, O. (1972). *Anılar... Sorunlar... Sorumlular...*, Baha Matbaası, İstanbul.
- Gürgür, N. (Haz.). (2014). *60'lılardan Vatan Kurtarma Hikâyeleri*. Ötüken Neşriyat. İstanbul.
- İlgar, H. (1962). "Din düşmanlığı", *Millî Yol*, 1/26, 11.
- Karaömerlioğlu, A. (2011). *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karışmaz, A. (1962). "T. İşçi Partisinin Toplantısını", *Millî Yol*, 1/34, 3.
- Meşe, E. (2017). *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Millî Yol*. (1962a). 1/1, 2.
- Millî Yol*. (1962b). 1/1, 3.
- Millî Yol*. (1962c). 1/1, 3,4,5,6.
- Millî Yol*. (1962ç). 1/1, 7.
- Millî Yol*. (1962d). 1/3, 1.
- Millî Yol*. (1962e). 1/7, 1.
- Millî Yol*. (1962f). 1/10, 5.
- Millî Yol*. (1962g). 1/13, 3.
- Millî Yol*. (1962ğ). 1/26, 6.
- Millî Yol*. (1962h). 1/27, 3,4.
- Millî Yol*. (1962ı). 1/33, 6.
- Millî Yol*. (1962i). 1/38, 16.
- Millî Yol*. (1962a). "Alparslan Türkeş Hakkında bir görüş", 1/6, 8-9.
- Millî Yol*. (1962b). "Amerikadaki Komünistler", 1/2, 14.
- Millî Yol*. (1962c). "Amerika'da Komünistliğe Karşı Duran Kuvvetler: 1", 1/36, 8-10.
- Millî Yol*. (1962ç). "Aybar'ın Korkunç İddiaları", 1/38, 11,12.
- Millî Yol*. (1962d). "Barış Dünyasında Neler Dönüyor?", 1/18, 5,6,7.
- Millî Yol*. (1962e). "Birleşik Amerika'da Sağlık Hareketleri", 1/22, 8-10.
- Millî Yol*. (1962f). "Diploma mı, Bebek mi?: Köy Enstitüleri konusunda", 1/10, 13,14.
- Millî Yol*. (1962g). "İnsanlar neden komünist olurlar", 1/24, 8-10.
- Millî Yol*. (1962ğ). "Kızıllar Sendika ve Derneklerin İdaresini Nasıl Ele Geçiriyorlar", 1/29, 8-11.
- Millî Yol*. (1962h). "Komünistlerin Yer Altı Çalışmaları", 1/30, 8-9,10,11.
- Millî Yol*. (1962ı). "Komünizmle Mücadeleye Dâvet", 1/10, 4.
- Millî Yol*. (1962i). "Macar Şahlanışı", 1/40, 8-11.
- Millî Yol*. (1962j). "Nazım Hikmet'in Affını İsteyenler", 1/9, 4.
- Millî Yol*. (1962k). "Nurculuk meselesi", 1/43, 8-9.
- Millî Yol*. (1962l). "Nurculuk meselesi: 2", 1/44, s. 8-9,10.
- Millî Yol*. (1962m). "Peyk Ülkelerde Rus Düşmanlığı", 1/30, 14.
- Millî Yol*. (1962n). "Rusyadaki Müslümanların Durumu", 1/38, 13-14.
- Millî Yol*. (1962o). "Tarafsız Görüşle: Af Meselesi", 1/14, 11,12,14,15.
- Millî Yol*. (1962ö). "Tonguç ve Fotoğraf Makinesi Köy Enstitüleri konusunda", 1/12, 14,15.
- Millî Yol*. (1962p). "Türkiye İşçi Partisi Kongresi", 1/31, 5,6.
- Millî Yol*. (1962r). "Türkiyeyi Kim Kurtarabilir?", 1/21, 8-9.
- Millî Yol*. (1962s). "Türkiyeyi Kim Kurtarabilir? Türkeş mi?", 1/23, 9.
- Millî Yol*. (1962ş). "27 Mayıs ve sonrası", 1/2, 3.
- Millî Yol*. (1962t). "27 Mayıs ve sonrası", 1/4, 8,9.

- Millî Yol. (1962u). "Yön", 1/2, 5,6.
- Okçuoğlu, A. (1962a). "Köy Enstitülerindeki Komünizm Propagandası Unutulmamalı !..", *Millî Yol*, 1/1, 11.
- Okçuoğlu, A. (1962b). "Tehlike Büyüyor", 1/19, 12.
- Okçuoğlu, A. (1962c). "Vatansever Köy Enstitüsü mezunlarına açık mektup: II", *Millî Yol*, 1/8, 12,13.
- Okçuoğlu, A. (1962ç). Vatansever Köy Enstitüsü Mezunlarına Açık Mektup: 5, *Millî Yol*, 1/11, 11.
- Oktaç, C. (2014). *Siyaset Bilimi İncelemeleri Meşruyet, Sınıflandırma, Kültür, Modernleşme*, 7. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Öktem, Y. (1962). "Yöncülerin Yönleri", *Millî Yol*, 1/17, 3.
- Örtülü, E. (1966). *Üç İhtilâlin Hikâyesi*, 5. Baskı, Milli Ülkü Yayınevi, Konya.
- Özdağ, Ü. (2004). *Menderes Döneminde Ordu – Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul.
- Özdoğan, Günay G. (2006). "Turan"dan "Bozkurt"a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946), (Çev: İsmail Kaplan), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öztan, Güven G. (2016a). "'Ezeli Düşman' ile Hesaplaşmak: Türk Sağında 'Moskof İmgesi'", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (Der: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 75-104.
- Öztan, T. (2016b). "Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Portreleri", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (Der: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 137-167.
- Polat, Zeynel A. (2018). *Atsızlı Söyleşiler*, (Haz: Oğuzhan Murat Öztürk), Historia Yayınları, İstanbul.
- Resmî Gazete*. (1960, Aralık 15), Sayı: 10681.
- Sanlı, Ferit S. (2018a). "13 Kasım 1960 Tasfiyesine Giden Süreçte Alparslan Türkeş ve Milli Birlik Komitesi İçinde İhtilaf", *CTAD*, 14/28, 213-249.
- Sanlı, Ferit S. (2018b). "27 Mayıs'ın "Zoraki Diplomatları": 14'lerin Yurtdışı Faaliyetleri", *Akademik Bakış*, 11/23, 221-248.
- Sefercioğlu, N. (2008). *Türkçü Dergiler*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları: 27, Ankara.
- Serdengeçti, O. Y. (1967). "Körlük – Nankörlük", *Millî Hareket*, 12, 8-9.
- Şimşek, A. (2021). "Komünistin Eşkâli" Türkiye'de Antikomünizm (1945-1971), İletişim Yayınları, İstanbul. Targan, S. (1962). "Biz Moskof Piçi Değiliz!", *Millî Yol*, 1/23, 15.
- Taşkın, Y. (2017). "Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 4 Milliyetçilik*, (Ed: Tanıl Bora), 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 618-634.
- Taylak, M. (1977). *27 Mayıs ve Türkeş*, 2. Baskı, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Tümtürk, İ. (1962a). "Dernek Sayfası", *Millî Yol*, 1/21, 14.
- Tümtürk, İ. (1962b). "Millî Yol neşriyatına ara veriyor", *Millî Yol*, 1/48, 3.
- Tümtürk, İ. (1962c). "Nurculuk meselesi: 3", *Millî Yol*, 1/47, 13,14.
- Türkeş, A. (1977). *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, 2. Baskı, Dokuz Işık Yayınevi, İstanbul.
- Yıldırım, S. (2016). "Nefretin ve Korkunun Rengi: "Kızıl"", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (Der: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 47-73.
- Yılmaz, M. (2017). "Dündar Taşer", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 4 Milliyetçilik*. (Ed: Tanıl Bora), 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 668-677.
- Yılmaz, M. (2018). "Millî Yol Dergisinde Alparslan Türkeş İmajı", *Doğumunun 100. Yılında Alparslan Türkeş'e Armağan*, (Haz. Saadettin Yağmur Gömeç, Tuba Tombuloğlu), Berikan Yayınevi, Ankara, 163-180.
- Zeybek, Namık K. (1991). "Sağ-sol yok, milli gayri milli var", *Vatan Millet Pragmatizm*, (Röportaj: Hıdır Göktaş, Ruşen Çakır), Metis Yayınları, İstanbul, 173-191.

EKLER

Ek-1: Millî Yol çizgisi, gerek 27 Mayıs sonrasında gerekse de 13 Kasım Komitesi oluştuktan sonraki MBK görüşmelerinde tutulan tüm kayıtların açıklanması gerektiğini savunuyordu.

Kaynak: (Millî Yol, 1962d: 1)

Ek-2: MBK'nın Türkeş'i hedef almasıyla, 27 Mayıs'ın kazanımlarına zarar gelmemesi için çıkarılan Tedbirler Kanunu'nun, Türkeş'in de aslında bir 27 Mayısçı olmasıyla çeliştiği söyleniyordu.

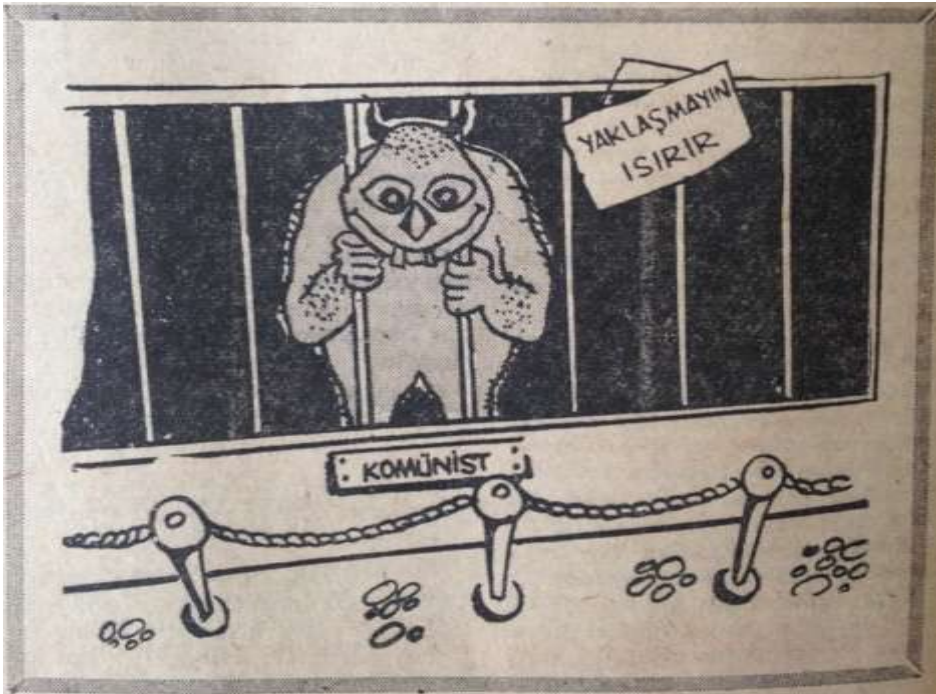
Kaynak: (Millî Yol, 1962e: 1).

Ek-3: SSCB'yi simgeleyen, ayı olduğu görülebilecek bir örnek üzerinden komünizme atfedilen birtakım özellikler.

Kaynak: (Millî Yol, 1962i: 16).

Ek-4: Millî Yol dergisinde yer alan bir komünist tasviri

Kaynak: (Millî Yol, 1962i: 6).

Ek-5: Komünizmin uluslararası boyutlarına bir örnek, aynı rotadaki siyasi liderler: Kruşçev, Mao, Castro...

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Turper-Alışık, S., Altıok, B., Ağalday, B. ve Köseoğlu-Darılmaz, F. (2022). "Etnik ve Göçmen Azınlıklar ile Anket Çalışmaları: Türkiye Örnekleri Üzerine Yöntembilimsel Bir İnceleme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 294-310.

ETNİK VE GÖÇMEN AZINLIKLAR İLE ANKET ÇALIŞMALARINI: TÜRKİYE ÖRNEKLERİ ÜZERİNE YÖNTEMBİLİMSEL BİR İNCELEME

Sedef TURPER-ALIŞIK*, Birce ALTIÖK**, Burak AĞALDAY***, Feyza KÖSEOĞLU-DARILMAZ****

Öz

Türkiye'nin etnik çeşitliliği, yakın coğrafyasındaki insan hareketliliği ve göç alan konumu ile Türkiye'deki etnik ve göçmen azınlıklar üzerine yapılan çalışmalar son on yılda artış göstermiştir. Bu çalışmalar arasında nicel yöntemlere başvuran çalışmaların yaygınlaştığı da gözlenmektedir. Ancak bu çalışmaların ilgili gruplara yönelik etkin politikaların geliştirilmesine dayanak oluşturabilmeleri veri toplama aşamasında kullandıkları yöntemlerin doğru uygulanmasına ve yöntemsel seçimlerin etraflıca raporlanmasına bağlıdır. Bu sebeple bu makale 2000-2019 yılları arasında etnik ve göçmen azınlıklar üzerine anket yöntemi ile yapılan çalışmaları yöntembilimsel ilkeler bağlamında incelemektedir. Veri toplama süreçleri ve sonuçların genellenebilirliği üzerine yapılan incelemede bahse konu çalışmaların azımsanamayacak oranda çalışmanın hedef kitlesini tanımlamadığı, örnekleme yönteminin uygulamasına dair bilgi paylaşmadığı ve/ya örnekleme yöntemiyle uygulama arasında uyumsuzluk olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, birçok çalışmanın örnekleminin temsiliyet yeterliliğine sahip olmadığı ve sonuçlarının genellenebilirliğine şüpheyle yaklaşılması gerektiği görülmüştür. Bu makale, son olarak etnik ve göçmen azınlıklarla yürütülen çalışmalarda benzer eksiklikler ve sınırlamaların üstesinden gelebilmeleri için araştırmacılara öneriler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Nicel, Etnik, Göçmen, Azınlık, Metot, Araştırma metotları.*

SURVEY RESEARCH ON ETHNIC AND MIGRANT MINORITIES: METHODOLOGICAL EVALUATION OF STUDIES IN TURKEY

Abstract

The number of studies on ethnic and immigrant minorities in Turkey has increased in the last decade due to an increased human mobility in the region and migrant intake next to its existing ethnic diversity. Among these studies, a growing number of them are observed to utilize quantitative methods. However, the ability of these studies to substitute a basis of effective policies to be developed for those minority groups depends on appropriate application and reporting of methodological choices made during the data collection stage. Therefore, current study examines the methodological aspects of the survey studies conducted with ethnic and immigrant minorities in Turkey between 2000-2019. Our findings on data collection processes and the generalizability of findings reveal that most studies fail to define their target groups and to provide detailed information on the sampling procedures and that there often is a discrepancy between the naming of the sampling method and its application. Moreover, generalizability claims of a substantive number of studies should be cautiously evaluated as they do not utilize representative samples. Current study also presents recommendations for researchers facing similar shortcomings and limitations while conducting survey research on ethnic and immigrant minorities.

Keywords: *Quantitative, Ethnic, Migrant, Minority, Method, Research methods.*

*Dr Öğr. Üyesi, Koç Üniversitesi, İSTANBUL.

e-posta:sturper@ku.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-5659-3181>)

**Doktora Sonrası Araştırma Görevlisi, Koç Üniversitesi, İSTANBUL.

e-posta:baltiok@ku.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-7307-6589>)

***Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, MARDİN.

e-posta:burakagalday@artuklu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-6411-593X>)

****Yüksek Lisans Öğrencisi, Koç Üniversitesi, İSTANBUL.

e-posta:fdarilmaz18@ku.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-2269-4731>)

1.GİRİŞ

Göçmenlerin ve etnik azınlıkların toplumsal entegrasyonu pek çok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de önemli politika alanlarından birini teşkil etmektedir. Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan bir raporda ‘yerleşik etnik azınlıklara sahip ve yakın dönemde göç almaya başlamış bir ülke’ olarak tanımlanan Türkiye’de (Simon, 2007, s. 39) entegrasyon politikalarına yönelik tartışmalar özellikle 2011 yılının Mart ayında başlayan Suriye’den Türkiye’ye yönelik yoğun göç hareketliliği sonrasında özellikle göçmenlerin sosyal ve ekonomik uyumlarına ilişkin tartışmalar akademik yazında ele alınmış (Akıncı vd., 2015; İçduygu ve Şimşek, 2016), aynı zamanda medyada da geniş yankı bulmuştur (Akşam, 2017; Karakaş, 2015, 2018).

Göçmenlerin ve etnik azınlıkların sosyal, ekonomik, kültürel ve politik entegrasyonlarının değerlendirilebilmesi ve bu alanlarda etkin politikaların geliştirilebilmesi için karşılaştırılabilir güvenilir verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaca karşılık, Türkiye’de entegrasyonun istihdam ve eğitim gibi alanlarına ilişkin veriler ilgili kamu kurumlarınca kayıt altına alınırken, entegrasyon politikalarına ilişkin veriler Göç ve Entegrasyonu Politika İndeksi (MIPEX) tarafından ülkeler ve yıllar bazında karşılaştırmalı bir veri seti olarak derlenmekte (Huddleston vd., 2011), kamuoyunun göçmenler ve etnik azınlıklar hakkındaki görüş ve tutumlarına ilişkin istatistikler ise Avrupa Sosyal Araştırması, Dünya Değerler Araştırması ve Suriyeliler Barometresi gibi çeşitli nicel çalışmalarca ortaya konmaktadır (M. M. Erdoğan, 2018; ESS, y.y.; WVS, y.y.). Ancak, göçmenlere ve etnik gruplara yönelik etkin politikaların üretilebilmesi için aynı zamanda bu gruplara mensup kişilerin deneyimlerine, ihtiyaçlarına ve beklentilerine ilişkin veriye de ihtiyaç duyulmaktadır. Etnik ve göçmen azınlıkların yürürlükte olan politikaların işleyişine ilişkin değerlendirmelerinin ve yeni politikalara ilişkin tercihlerinin entegrasyon politika yapım süreçlerine dahil edilebilmesi ise ancak bu gruplarla yürütülen anket çalışmaları ile mümkün olabilmektedir (Reichel ve Morales, 2017).

Bu tür anket çalışmalarının üreteceği verilerin entegrasyon politikalarına sağlıklı bir dayanak oluşturabilmesi için bu çalışmaların ilgilendikleri etnik ve göçmen azınlıkların üyelerini isabetle tespit edebilmeleri ve ilgilendikleri toplulukları temsil etme kabiliyetine sahip örneklem ile yürütülmüş olmaları gerekmektedir (Aguilera vd., 2020). Etnik ve göçmen azınlıklar, genel popülasyon içerisinde sayıca az olmaları, üyelerinin kolaylıkla tespit edilememesi ve kendileri için örneklem belirlemede kullanılabilecek bir çerçevenin genellikle temin edilememesi veya eksik olması gibi nedenlerle literatürde ‘ulaşılması güç’ topluluklar olarak betimlenmektedirler (Marpsat ve Razafindratsima, 2010) ve tüm anket çalışmaları için geçerli olan sorunların üstesinden gelmek, söz konusu anket çalışmaları bu topluluklarla yürütülmekte olduğu zaman daha da zor olabilmektedir (Erens, 2013; Kappelhof, 2015). Bu durum, genel popülasyon ile yürütülen çalışmalarda etnik ve göçmen azınlıkların yetersiz temsiline veya yalnızca etnik azınlık ve göçmenlerle yürütülen çalışmalar söz konusu ise ilgili grupların bütününe yansıtan bir resmin oluşturulamamasına neden olmaktadır (Feskens vd., 2007).

Geçtiğimiz yıllarda politika yapım süreçlerine destek sağlayacak sağlıklı veriye duyulan ihtiyacın artmasıyla birlikte göçmen ve etnik gruplardan veri toplama çabalarına destek olacak yöntemsel çalışmalar da oldukça yaygınlaşmıştır. Bu yöntemsel çalışmalarda etnik ve göçmenler azınlıklar ile yürütülen anket çalışmalarında örneklem belirlemede farklı metodların avantaj ve dezavantajları (Careja ve Andreß, 2018; Font ve Méndez, 2013; Reichel ve Morales, 2017; Tyldum, 2021), anket dizaynı ve veri toplama sürecindeki problemler (Fortunato vd., 2019; Steiner ve Landös, 2019), cevaplama oranının yükseltilmesi ve katılımcı alımı (*recruitment of participants*) (Fête vd., 2019; Zeisler vd., 2020), araştırmacının saha çalışmasındaki konumu (pozisyonu) (Carling vd., 2014; De Tona vd., 2010) gibi pek çok konuya dikkat çekilmektedir. Okuyacağınız çalışmada ise etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen çalışmalarda hedef kitlenin belirlenmesi ve çalışmanın örnekleminin oluşturulması konuları üzerinde durularak Türkiye’de 2000-2019 yılları arasında etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen ve Uluslararası Etnik ve Göçmen Azınlıklar Anket Veri Ağı COST Aksiyonu çerçevesinde derlenen nicel çalışmalar bu iki konuda başta olmak üzere çeşitli açılardan yöntemsel olarak incelenmektedir.

Bu amaçla, çalışmanın bundan sonraki ilk bölümünde etnik ve göçmen azınlıkların resmi kayıtlar ve akademik çalışmalarda nasıl tanımlandıkları ve hangi kriterler baz alınarak belirlendikleri tartışıldıktan sonra etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen nicel araştırmalarda bu toplulukları temsil etme kabiliyetine sahip örneklem oluşturmak için kullanılabilecek farklı örnekleme yöntemleri üzerinde durulmaktadır. Bunu takiben, COST Aksiyonu çerçevesinde derlenen ve bu araştırmaya kaynaklık eden nicel çalışmaların toplanması ve incelenmesinde izlenen yöntemler tanıtılarak, Türkiye’de 2000-2019 yılları arasında etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülmüş çalışmaların yöntemlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye’de azınlık ve göçmen azınlıklar ile yürütülen nicel araştırmaların

yöntemsel eksikliklerine ilişkin değerlendirmelerde bulunularak gelecekte bu tür topluluklarla yürütülmesi planlanan çalışmaların benzer kısıtlılıkların üstesinden gelebilmeleri için öneriler sunulmaktadır.

2. ETNİK VE GÖÇMEN AZINLIKLARLA ANKET ÇALIŞMALARINDA ARAŞTIRMA DİZAYNI

2. 1. Hedef Kitlenin Tanımlanması ve Belirlenmesi

Etkin entegrasyon politikalarının üretilebilmesi için temel sosyal ve etnik grupların sınıflandırılması bu gruplara ilişkin verilerin toplanıp takibinin yapılabilmesi için her ne kadar kritik öneme sahipse de göçmenleri ve etnik azınlıkları tanımlamada kullanılabilecek üzerinde uzlaşılan tanımlamalar bulunmamakta ve her ülke bu konuda farklı tanımlara dayanan istatistikler üretmektedir (Jacobs vd., 2009). Simon (2007), Avrupa Konseyi üye ülkelerinin istatistiki veri oluşturma birimleri ile yürüttüğü anket çalışması sonucunda ülkelerin etnik kompozisyonlarına ve göç deneyimlerine bağlı olarak geliştirdikleri üç farklı nüfus sınıflandırma modeli tespit etmiştir. Simon'a göre Türkiye'nin de içinde bulunduğu pek çok Batı ve Güney Avrupa ülkesi ulus-devlet temelli bir model benimseyerek nüfuslarını vatandaşlık ve doğum yeri temelinde kategorize etmekte ve istatistiki kayıtlarını vatandaş, yabancı ve göçmen kategorilerini kullanarak derlemektedir. Buna karşılık, genellikle daha büyük bir siyasi yapının dağılmasından sonra kurulan devletlerin benimsediği mozaik modeli nüfusun etnik köken ve dil temellerinde sınıflandırılmasına dayanmaktadır. Geleneksel olarak göç alan Hollanda ve İngiltere gibi ülkelerin benimsediği bir başka yaklaşım olan çok-kültürlülük modelinde ise nüfusun sınıflandırılmasında etnik köken yerine göçmenlik deneyimi temel alınmaktadır.

Üzerinde fikir birliğine varılmış tanım ve ölçütlerin eksikliği yalnızca resmi kayıtlarda değil, aynı zamanda göçmen ve etnik azınlıklar ile yürütülen saha çalışmalarında da ilgili toplulukların tanımlanması ve belirlenmesinde farklı yaklaşımların benimsenmesine neden olmaktadır. Hedef kitlesini göçmenler ve/veya etnik azınlıkların oluşturduğu bu tür çalışmalarda, etnik köken ve göçmenlik terimleri çeşitli şekillerde kavramsallaştırılmakta ve farklı ölçütler kullanılarak belirlenebilmektedir. Göçmen toplulukları belirlemede sınır geçişi temel alınmaktadır (Waters, 2014) ve göçmenlik statüsü bireylerin kendi göç deneyimleri üzerinden tanımlanıp doğum yeri ve vatandaşlık durumu ile tespit edilebildiği gibi, ikinci ve üçüncü nesil göçmenlerin de kapsanacakları şekillerde ailelerin göç deneyimleri üzerinden veya çifte vatandaşlık statüleri üzerinden de tanımlanıp belirlenebilmektedir (Salentin, 2014). Pek çok etnik azınlıklığın ortaya çıkışı geçmiş göç deneyimlerine dayandırıldığı ve bu grupların yerleştikleri topluluklara nazaran farklılıklarının bir kısmının değişmez kaldığı varsayımı ile tanımlandığından (Font ve Méndez, 2013), etnik azınlık statüsü göç deneyimi üzerinden tanımlanabildiği gibi kültürel özellikler üzerinden de tanımlanabilmekte ve üyelerinin tespitinde bu tanımlara bağlı olarak doğum ülkesi, uyruk ve vatandaşlık gibi kriterlerin yanı sıra dil ve din gibi kültürel işaretler de kullanılabilmektedir (Salentin, 2014). Ancak etnik kökenin çok yönlü ve anlamı konjonktüre bağlı hızlı değişkenlik gösteren bir kavram olması nedeniyle tanım ve ölçütlerinin çalışılan coğrafyaya ve zamana göre çeşitlilik göstermesi beklendiğinden (Petersen, 1980) etnik azınlıklar ile yürütülen çalışmalarda öz tanım kriterine de sıklıkla başvurulmaktadır (Bonnett ve Carrington, 2000).

Etnik azınlık ve göçmenlerin nasıl tanımlandıkları ve hangi kriterler baz alınarak belirlendikleri, bulguların kendi başına değerlendirilmesi ve anlamlandırılması için hayati bir öneme sahip olduğu kadar araştırma bulgularının yıllar içinde veya gruplar arasında karşılaştırılması esnasında ayrı bir önem kazanmakta ve benzer ölçütlerin kullanılmamış olması farklı çalışmalardan veya kaynaklardan elde edilen bulguların kıyaslanabilirliğini sınırlamaktadır (Parameshwaran ve Engzell, 2015, s. 401). Örneğin bir etnik azınlığın veya göçmen grubunun ekonomik entegrasyonunun yıllar içindeki seyrine ilişkin analizler ancak ilgili grubu benzer şekilde tanımlayan ve üyelerinin tespitinde benzer ölçütleri kullanan çalışmaların verilerinin kıyaslanması ile mümkün olabilecektir. Öte yandan hedef topluluğun farklı şekilde tanımlandığı ve/veya ilgili topluluğun üyelerini belirlemede farklı ölçütlerin kullanıldığı resmi istatistiklerin veya araştırma sonuçlarının kıyaslanması ise sağlıklı bir karşılaştırmaya el vermeyecek ve veri örüntüleri hakkında yanıltıcı sonuçlara varılmasına neden olabilecektir (Groenewold ve Lessard-Phillips, 2012; Mateos vd., 2009). Bu nedenle etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen çalışmalarda ilgili hedef kitlenin nasıl kavramsallaştırılıp hangi ölçütler ile belirlendiğinin çalışma bulgularının sunulduğu yazında açıkça ifade edilmesi, bu çalışmaların ürettikleri bilginin doğru şekilde yorumlanıp kullanılabilmesi ve farklı veriler ile kıyaslamalı olarak değerlendirilebilmesi açısından oldukça önemlidir.

2.2. Etnik ve Göçmen Azınlıklarla Yürütülen Çalışmalarda Örneklemin Belirlenmesi

Göçmen ve etnik azınlıklar ile yürütülen çalışmaların yöntemsel yaklaşımlarını inceleyen araştırmaların ortaya koyduğu gibi, etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen çalışmalarda hedef kitlenin tüm üyelerinin güncel kayıtlarına erişilebildiği durumlarda çalışmaya dahil edilecek bireylerin basit tesadüfi örnekleme yöntemi ve varyasyonları ile belirlenmesi mümkün olsa da, yerleşik nüfusa ilişkin kayıtlarda ilgili etnik azınlık ve göçmen topluluklarının üyelerinin tespitine el verecek bilgilerin bulunmaması ve özellikle daha

mobil olan göçmen nüfus için ikamet adreslerine ilişkin kayıtların eksik veya güncelliğini yitirmiş olması gibi nedenlerle bu gruplarla yürütülen çalışmalarda kişi listesi çerçevesine dayalı tesadüfi örnekleme metodu çoğu zaman kullanılamamaktadır (Aguilera vd., 2020; Reichel ve Morales, 2017). Tam ve güncel kişi listesi çerçevesinin bulunmadığı durumlarda kullanılacak tesadüfi numara çevirme ve tesadüfi güzergâh gibi diğer olasılık temelli örnekleme yöntemleri ise etnik azınlık ve göçmenler gibi genel popülasyonun küçük bir kesimini oluşturan grupları örneklemede yüksek zaman, emek ve finansal maliyetleri nedeni ile tercih edilmemektedir.

Buna karşılık, ulaşılması güç topluluklar ile yürütülecek çalışmalarda kullanılmak üzere pek çok örnekleme yöntemi geliştirilmiştir. Etnik azınlık ve göçmenlerle yapılacak çalışmalarda da yararlanılabilecek bu yöntemleri örnekleme çerçevelerine göre adres çerçevesi, zaman-mekan çerçevesi ve ağ çerçevesi temelli yöntemler olarak üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan adres çerçevesine dayalı olanlar, etnik azınlıklar ve göçmenlerin belli coğrafi alanlarda kümelenedikleri ön kabulüne dayanmakta ve adrese dayalı rassal örnekleme yönteminin maliyetlerini düşürmek üzere tasarlanan odaklı sayım (*focused enumeration*) ve uyarlanabilir küme örnekleme (*adaptive cluster sampling*) gibi yöntemleri içermektedir (EASO, 2018; Lynn vd., 2018). Odaklı sayım ve uyarlanabilir küme örnekleme yöntemleri tesadüfi adres seçimi ile başlayıp çalışmanın hedef grubunun bir üyesine rastlanan her hanenin civarındaki hanelerin de taranması esasına dayanmaktadır. Odaklı sayım yönteminde bu tarama görüşmenin yapıldığı deneklerden komşu hanelerde hedef gruptan kişilerin bulunup bulunmadığına dair bilgi edinme şeklinde gerçekleştirilirken, uyarlanabilir küme örnekleme yönteminde hedef gruptan üyelerin bulunduğu tespit edilen tüm hanelere komşu hanelerin de örnekleme dahil edilmesi şeklinde uygulanmaktadır (Reichel ve Morales, 2017). Bu yöntemlerin özellikle yoğun kümelenmiş ikamet örüntüsüne sahip toplulukları örneklemede etkin oldukları bilinmektedir (Verma, 2013).

Zaman-mekan çerçevesi temelli buluşma noktası örnekleme yöntemi (*centers of aggregation / intercept point sampling*), ilgili etnik azınlık ve göçmen grupların sıklıkla ziyaret ettiği mekanların ve ziyaret saatlerinin tespit edilerek görüşmelerin bu buluşma noktalarında gerçekleştirilmesi, görüşme sonunda katılımcılardan çalışmaya dahil edilen her mekanı ne sıklıkla ziyaret ettiklerine dair bilgi toplanması ve toplanan bu bilgi ışığında her katılımcının örnekleme dahil edilme olasılığının hesaplanarak verilerin ağırlıklandırılmasında (*weighting*) kullanılması esaslarına dayanmaktadır (Baio vd., 2011). Her ne kadar yöntemin iyi işlerliği kayıtsız göçmenler dahil pek çok popülasyon için ortaya konmuşsa da (Groenewold ve Lessard-Phillips, 2012), buluşma noktası örnekleme yönteminin temsiliyet kabiliyeti görüşmelerin gerçekleştirileceği mekanların ve etkinliklerin isabetle tespit edilebilmesi ve hedef grubun tüm kesimlerini yakalayabilecek çeşitlikte olmasına bağlı olduğundan (Mckenzie ve Mistiaen, 2007) öncesinde ciddi bir etnografik çalışma yapılmasını gerektirir (Reichel ve Morales, 2017). Ancak kamuya açık alanlar olan buluşma noktalarında görüşme gerçekleştiriminin düşük yanıtlanma oranı, anket sürelerinin kısa tutulması gerekliliği ve hassas konulara uygun olmaması gibi bazı dezavantajları bulunmaktadır (Marpsat ve Razafindratsima, 2010).

Ağ çerçevesi (*network sampling*) kullanan örnekleme yöntemleri ise ilgili hedef grubun bir sosyal ağ ile bağlı olduğu ve tüm üyelerinin referans zincirleri üzerinden ulaşılabilir oldukları varsayımına dayanmaktadır. Ağ çerçevesi kullanan yöntemlerin etnik azınlıklar ve göçmenler ile yürütülen çalışmalarda en yaygın kullanılan örneklerinden bir tanesi Goodman (1961) tarafından geliştirilen kartopu örnekleme (*snowball sampling*) yöntemidir. Kartopu örnekleme yönteminde çalışmanın ilk katılımcı grubunun tesadüfi ya da farklı bir örnekleme yöntemi ile belirlenmesinin ardından örnekleme dahil edilecek diğer bireylere çalışmaya katılmış olan bireylerin tavsiyeleri ile ulaşılmaktadır. Ancak bu yöntemde katılımcıların örnekleme dahil edilme olasılıkları eşit olmadığı ve bilinmediği için bu yöntem ile oluşturulan bir örneklemden elde edilen verilerin yanlı olma ihtimali yüksektir (Baio vd., 2011). Kartopu örnekleme yönteminde sıklıkla karşılaşılan tavsiye edilen katılımcıların çalışmaya dahil olmaya ikna edilememesi ve uzun tavsiye zincirlerine ulaşamaması gibi sorunlarının üstesinden gelmek için Heckathron (1997) yine ağ çerçevesi kullanan bir yöntem olan katılımcı güdümlü örnekleme (*respondent-driven sampling*) yöntemini geliştirmiştir. Çift teşvik sistemi ve karmaşık bir kayıt sistemi ile çalışan bu yöntemde, çalışmaya dahil edilen tüm katılımcılar hem kendi katılımları hem de örnekleme kazandırdıkları her bir katılımcı için ödüllendirilmekte ve katılımcıların tavsiye zincirlerinin kayıtları üzerinden hesaplanan çalışmaya dahil olma olasılıkları çalışma verilerinin ağırlıklandırılması için kullanılmaktadır. Gile ve arkadaşları (2015) katılımcı güdümlü örnekleme yönteminin başarısının tavsiye zincirlerinin uzunluğuna bağlı olduğunu vurgulayarak, referans zincirlerinin yeterince uzun olmadığı durumlarda bu yöntem ile elde edilen örneklemin ilk katılımcı grubun özelliklerini yansıtaçağını ve bu nedenle tesadüfi örnekleme yöntemine iyi bir alternatif oluşturamayabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle, Marpsat ve Razafindratsima (2010) bu yöntemin kullanılırken ilk katılımcı grubunun belirlenmesi öncesinde

yürütülecek bir nitel çalışmanın katılımcıların isabetle belirlenebilmeleri için önemli olacağına altını çizmektedirler.

McKenzie ve Mistianen (2007) Dünya Bankası tarafından desteklenen deneysel çalışmalarında nüfus sayımına dayalı tesadüfi, buluşma noktası ve kartopu örnekleme metotları ile oluşturulan örneklemelerin göçmen toplulukları temsil etme kabiliyetlerini karşılaştırmışlardır. Bu çalışmaya göre nüfus sayımı kayıtlarından hareketle seçilen bölgelerde haritalama çalışması yapılarak elde edilen kişi listesi çerçevelerine dayalı tesadüfi örnekleme yöntemi, ilgili göçmen grubu en iyi temsil eden örnekleme sağlarken, buluşma noktası ve kartopu yöntemleri ile oluşturulan örneklemelerde göçmen topluluğunun toplulukla bağları kuvvetli olan üyelerinin daha yüksek olasılıkla örnekleme dahil edildikleri gözlenmiştir. Çalışmada ayrıca buluşma noktası örnekleme yöntemi ile elde edilen verilerin deneklerin çalışmaya dahil edilen mekanları ziyaret etme sıklıklarına göre ağırlıklandırılması ile nüfus sayımına dayalı tesadüfi örneklemeden elde edilen verilere yaklaştığı gözlemlenmiş ve bu yöntemin kartopu örnekleme yöntemine kıyasla çok daha düşük maliyeti olmasına karşılık temsili örneklemeden elde edilen verilere daha yakın sonuç veren bir yöntem olduğunun altı çizilmiştir. Reichel ve Morales (2017) ise, Göçmen Vatandaşlar Anketi (*Immigrant Citizen Survey*) çalışmasının hedef grubuna ilişkin tam ve güncel bir örnekleme çerçevesinin bulunmadığı beş ülkede kullanılan farklı örnekleme yöntemlerini temsiliyet kabiliyeti açısından karşılaştırmış ve resmi kayıtlara dayalı tesadüfi örnekleme ile buluşma noktası örnekleme metotlarının birlikte kullanımının yalnızca buluşma noktası örnekleme, tesadüfi numara çevirme ve tesadüfi güzergah yöntemlerine kıyasla daha iyi sonuç verdiğini bulgulamışlardır.

3.METODOLOJİ

Bu çalışmadaki veriler, temel amacı etnik ve göçmen azınlıkların (EGA) ekonomik, sosyal ve siyasal entegrasyonu üzerine yapılmış çok sayıda ve dağınık anket verisinin erişimini ve kullanılabilirliğini artırarak bu tür çalışmaların yaygınlaştırılması ve standartlarının geliştirilmesi çabalarına katkı sunmak için araştırmacıları, politika yapıcıları ve diğer anket veri üreticilerini bir araya getirmek olan "Uluslararası Etnik ve Göçmen Azınlıklar Anket Veri Ağı" başlıklı COST Aksiyonu¹ kapsamında toplanmıştır. Aksiyonun ekonomik, sosyal ve politik entegrasyon alanlarında araştırma kapasitesini geliştirme hedefi temel alınarak, bu çalışmada Türkiye'de etnik azınlıklar ve göçmenler üzerine yapılan nicel araştırmaların metodolojileri incelenerek alandaki çalışmaların karşılaştırmalı bir analizinin sunulması hedeflenmiştir. Bu amaçla, Ocak 2000-Aralık 2019 tarihleri arasında Türkiye'de etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülmüş ve COST Aksiyonu kriterlerine uyan nicel araştırmalar toplanarak incelenmiştir. Araştırma kapsamında ele alınan iki gruba (etnik ve göçmen azınlıklar) yönelik çalışmaların aynı analiz çerçevesinde ele alınmasının nedeni metodolojik olarak benzer türde sorunların tartışılmasını gerektirir. Akademik yazın incelendiğinde de bu iki grubun bir arada ele alındığı ve yönetsel tartışmaların bu iki grubu ele alan çalışmalar üzerinden ilerlediği görülmektedir (McKenzie ve Mistiaen, 2007; Font ve Méndez, 2013; Lynn vd., 2018) COST Aksiyonu kriterleri uyarınca incelenen araştırmalar arasında bu çalışmaya yalnızca i) etnik veya göçmen azınlıklara yönelik olarak yürütülen 300'den fazla katılımcıya sahip ulusal anket çalışmaları, ii) 150'den fazla katılımcıya sahip ulus-altı anket çalışmaları veya iii) etnik ve göçmen azınlığa yönelik olmayan ancak etnik ve göçmen azınlık katılımcılarından oluşan bir alt örnekleme sahip 400'den fazla katılımcı ile yürütülmüş ulusal ve ulus-altı anket çalışmaları dahil edilmiştir.

Aksiyon kriterleri çerçevesinde Türkiye'de etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen nicel araştırmaların tespit edilmesi amacıyla akademik yayınları tarayan veri tabanları² ile araştırmacıların çalışmalarının tam metnini ya da künyesini paylaşabildikleri ve yaygın olarak kullanılan akademik sosyal ağ siteleri³ önceden

¹ Orijinal adı "The International Ethnic and Immigrant Minorities' Survey Data Network" (ethmigsurveydata) olan "Uluslararası Etnik ve Göçmen Azınlıklar Anket Veri Ağı", 2017-2021 yılları arasında faaliyet göstermek üzere Avrupa Bilim ve Teknoloji İş Birliği altında araştırmacıların çeşitli bilimsel konularda kendi araştırma ağlarını kurmalarını sağlamak üzere Avrupa Birliği tarafından desteklenen COST Aksiyonu (www.cost.eu) programı çerçevesinde kurulmuş bir aksiyondur. Bu Aksiyon, Avrupa'nın etnik ve göçmen azınlıklarının ekonomik, sosyal ve politik entegrasyonları alanlarında araştırmacılara, politika yapıcılara ve sivil toplum kuruluşlarına güvenilir ve kanıtla dayalı bir bilgi aktarımı sağlamayı ve bu alanlarda araştırma kapasitesini artırmayı hedeflemektedir. Ağ, bu hedefleri kapsamında Avrupa çapında yapılan karşılaştırılabilir çeşitli çalışmalardan gelen büyük miktarda veriyi derleyerek, tasnifleyerek ve arşivleyerek bir araya getirmekte ve derlenen bu geniş veri setini yüksek kalitede araştırmaların yapılmasına olanak sağlamak amacıyla web tabanlı bir platformda araştırmacıların kullanımına sunmaktadır (<https://ethmigsurveydatahub.eu/ethmig-survey-data-hub/>). Aksiyon ayrıca, bu koordineli çabaların sonraki nesil araştırmacıların geleceğe aktarılmasını garanti altına almak amacıyla belirli araştırma eğitimleri de düzenlemektedir. 35 ülkeden geniş bir araştırmacı ekibine sahip bu Aksiyonun Türkiye temsilcilerinden Koç Üniversitesi öğretim üyeleri Prof. Dr. Ahmet İcduygu ve Dr. Öğr. Gör. Sedef Turper ile Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (www.mirekoc.ku.edu.tr) araştırmacılarından oluşan bir ekip ülke verilerinin toplanmasından sorumludur.

² ULAKBİM, Google Scholar ve Web of Science

³ ResearchGate ve Academia

belirlenmiş anahtar kelime ve kelime setleri⁴ kullanılarak sistematik olarak taranmıştır. Buna göre, Google Scholar, ResearchGate, Academia, Web of Science ve ULAKBİM üzerinden TÜBİTAK projeleri, yüksek lisans ve doktora tezleri de dahil edilerek yapılan taramalarda Türkçe ve İngilizce arama kelimeleri kullanılmış ve çalışmaya yalnızca İngilizce ve Türkçe dillerinde yayınlanmış araştırmalar dahil edilmiştir. Ayrıca göçmen ve azınlıklarla çalışan sivil toplum kuruluşları ile devlet kurumlarının ilgili web sayfaları taranmış ve araştırma şirketleri ile irtibata geçilerek etnik ve göçmen azınlıklar ile yürüttükleri çalışmaları paylaşımları istenmiştir (bkz. Ek A).

Bu kapsamlı tarama yoluyla Ocak 2000–Aralık 2019 tarihleri arasında yayınlanmış çok sayıda araştırmaya ulaşılmış, ancak bu çalışmaların hepsi COST Aksiyonu kriterlerine uygun bulunmadığından bir kısmı çalışmamızın dışında bırakılmıştır. COST Aksiyonu kriterleri çerçevesinde yapılan eleme sonucunda çoğunluğu bilimsel makaleler aracılığıyla paylaşılan ama aralarında proje raporları ile yüksek lisans ve doktora tezlerinin de bulunduğu toplam 83 araştırma çalışmamıza dahil edilerek metodolojik açılarından incelenmek üzere kodlanmıştır. Çalışmaya dahil edilen tüm araştırmalar yalnızca yöntembilimsel öğeler açısından değerlendirilmiştir. Bu kapsamda çalışmalar ilgilendikleri etnik ve göçmen azınlık topluluklarını belirlemede kullandıkları kriterleri, örnekleme yöntemleri ve araştırma dizaynlarının görüşme metodu ve anket dili gibi diğer öğeleri açılarından iki farklı kodlayıcı tarafından kodlanmış ve kodlayıcılar arası güvenilirlik katsayısı (Krippendorf Alpha) 96.7 olarak saptanmıştır.

4.BULGULAR

Araştırmamız kapsamında incelenen çalışmaların yayımlandıkları yıllara göre dağılımları incelendiğinde, örneklem türü ve büyüklüğü açılarından COST Aksiyonu kriterlerine uygun bulunan çalışmaların sayısında yıllar içinde belirgin bir artış görülmektedir. 2000-2004 yılları arasında çalışmamıza dahil edilebilen herhangi bir çalışma bulunmamasına karşın, 2005-2009 yılları arasında 7, 2010-2014 yılları arasında ise 20 çalışma araştırmamıza dahil edilmiş ve araştırmamızın kapsadığı son beş yıllık dönem içinde incelenen çalışma sayısı büyük bir artış göstererek 56'ya ulaşmıştır.

Bu çalışma kapsamında incelenen 83 araştırmanın 49 tanesinde yalnızca nicel yöntem kullanılmış, geriye kalan 34 çalışmada ise karma yöntem yaklaşımı benimsenerek anket çalışmasının yanı sıra derinlemesine mülakat veya odak grup tartışması gibi nitel yöntemler de uygulanmıştır. Uygulanan anket çalışmalarının yüzde 60'ı yüz yüze görüşme tekniği, yüzde 11'i kişilerin anket formlarını kendilerinin doldurdukları yöntemlerin tek başına veya yüz yüze görüşme tekniği birlikte kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İncelenen çalışmaların yüzde 29'unda ise uygulanan anket çalışmasının hangi teknik ile yürütüldüğüne ilişkin bilgi paylaşılmamıştır.

Kapsamları açısından değerlendirildiklerinde ise, araştırmamıza dahil edilen çalışmaların büyük bir çoğunluğunun etnik veya göçmen azınlıklara yönelik olarak yürütülen ulus-altı anket çalışmaları olduğu görülmektedir. Ulus-altı düzeyde yalnızca etnik ve göçmen azınlık katılımcıları ile yürütülen bu tür çalışmalar araştırmamıza dahil edilen tüm çalışmaların yüzde 82'sini oluşturmaktadır. Ulusal düzeyde yalnızca etnik ve göçmen azınlıklardan katılımcılar ile yürütülmüş olan veya genel popülasyona yönelik yürütülmüş olmakla birlikte etnik ve göçmen azınlık katılımcılarından oluşan bir alt örnekleme sahip olan çalışmalar ise oldukça sınırlı sayıda kalmış ve incelenen çalışmaların sırasıyla yüzde 11 ve yüzde 7'sini oluşturmuşlardır.

4.1.Türkiye'deki Etnik ve Göçmen Azınlık Çalışmalarında Hedef Kitlenin Tanımlanması

Türkiye pek çok farklı etnik ve göçmen azınlığa ev sahipliği yapmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ulus-devlet temelinde bir yandan nüfus mübadeleleri ile ulus-devlet yapısı homojenleştirilmeye çalışırken, diğer yandan Osmanlı tebaasındaki etnik çeşitliliği barındırmaya devam etmiştir. 1960 sonrası süreçte göç veren bir ülkeye dönüşmeye başlamış ve 1980 sonrası ulusal göç rejimindeki değişikliklerle birlikte yakın ve uzak coğrafyasından çeşitli göçmen hareketlilikleri deneyimleyerek hem bir geçiş hem de bir varış ülkesi olma özelliği kazanmıştır (Icduygu, 2005). Böylelikle farklı azınlık gruplara ilaveten birçok düzenli ve düzensiz göçmenin Türkiye'ye geçici ya da temelli gelişi söz konusu olmuştur. Bu özellikleriyle, Türkiye etnik ve göçmen azınlık çalışmaları için oldukça zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Tam da bu sebeple, Türkiye gibi zengin ve zaman zaman iç içe geçmiş kimliklere sahip ulaşılması zor gruplarla gerçekleştirilen nicel araştırmalarda, hedef kitlenin yani araştırma evreninin tanımlanması, araştırma sorularının ve bulgularının anlamlandırılabilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

⁴ Tarama kelimeleri olarak 'göçmen', 'etnik grup', 'azınlık', 'mülteci', 'Kürt' ve 'Ermeni' kelimelerinin yanı sıra 'Roman' ve 'Çingene' gibi gündelik dilde azınlıklara yönelik kullanılan kelimeler belirlenmiştir. Kelime setleri ise tarama kelimelerinin her birinin ayrı ayrı 'anket' ve 'nicel' kelimeleri ile bir araya getirilmeleri ile elde edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz 83 araştırmanın hedef kitleleri açısından incelenmesi, bu çalışmaların ilgilendikleri topluluklar itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde ikamet eden etnik ve göçmen azınlık çeşitliliğini büyük ölçüde yansıttığını göstermektedir. Türkiye’de 2000-2019 yılları arasında etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülmüş olan bu çalışmalar Afganistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Özbekistan, Rusya ve Suriye gibi farklı ülkelerden gelen farklı statülerdeki göçmen gruplarına odaklanabildikleri gibi Aleviler, Ermeniler, Hemşinliler, Kürtler, Lazlar ve Rumlar gibi Türkiye’deki pek çok farklı etnik grubu da hedef kitle olarak tanımlayabilmektedir. Ancak, her ne kadar incelenen çalışmalar ilgilendikleri etnik ve göçmen azınlık grubu açısından çeşitliliğe sahip olsalar da son yirmi senede yürütülmüş olan bu araştırmaların büyük bir çoğunluğunun göçmenler, özellikle de düzensiz göçmenler üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışma kapsamında değerlendirmeye alınan araştırmaların yüzde 75’ini göçmenler ile yürütülen çalışmalar oluştururken, etnik azınlıklara odaklanan çalışmalar çok daha sınırlı kalmış ve incelenen çalışmaların yaklaşık yüzde 25’lik kısmını oluşturmuştur.

Göçmen gruplar ile yapılan çalışmalar daha detaylı incelendiğinde, *Tablo 1*’den takip edilebileceği gibi göçmen gruplar ile yürütülmüş olan 62 araştırmanın 53 tanesinde, yani yaklaşık yüzde 85’inde, düzensiz göçmenlere odaklanıldığı görülmektedir. Düzensiz göçmenler üzerine yapılan araştırmaların büyük bir çoğunluğunu Suriyeli mülteciler ile gerçekleştirilmiş çalışmalar oluştursa da Bulgaristan ve Afganistan uyruklu düzensiz göçmenler ile geri gönderme merkezlerinde tutulmakta olan veya üçüncü ülkelerce Türkiye’ye iade edilmiş olan düzensiz göçmenlerle yapılan çalışmalar da azımsanamayacak sayıdadır. Etnik azınlıklarla yürütülen çalışmalara bakıldığında ise, Kürt ve gayrimüslim azınlıklara yoğunlaşan çalışmaların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Etnik azınlıklar ile yürütülen ve incelememiz kapsamında değerlendirilen 21 çalışmadan 10 tanesi yalnızca Kürt azınlığa veya Kürt azınlığın yanı sıra diğer azınlıklara odaklanırken, gayrimüslim azınlıklara yönelik olarak yürütülen 7 çalışmada ise özellikle Ermeni azınlıkların ele alındığı görülmektedir.

Tablo 1: İncelenen Çalışmaların Hedef Kitle Türlerine Göre Sayıları ve Oranları

	Çalışma Sayısı	İncelenen Çalışmalar İçindeki Oranı
Göçmen Azınlıklar		
Düzensiz göçmenler	53	%63.9
Uluslararası düzenli göçmenler	6	%7.2
İç göçmenler	3	%3.6
Etnik Azınlıklar		
Kürt azınlık /Kürt ve diğer azınlıklar	10	%12
Gayrimüslim azınlıklar	7	%8.4
Roman azınlık	3	%3.6
Laz ve Hemşinli azınlıklar	1	%1.2
Toplam	83	%100

Daha önce de belirtildiği gibi araştırmanın hangi grup ile yürütüleceğinin ifade edilmesinin yanında bu grubun nasıl tanımlandığının da belirtilmesi, çalışmanın ortaya attığı tezin ve bu teze bağlı olarak ortaya çıkan sonuç ve önerilebilecek sosyal politikaların geçerliliğini koruduğu topluluğun da sınırlarını belirleyeceğinden çalışmanın faydalanıcıları açısından oldukça önemlidir (Erens, 2013; Jacobs vd., 2009). Buna karşılık, etnik ve göçmen azınlıklara yönelik ele alınan araştırmalarda, görüşülen katılımcılarının araştırmanın ilgilendiği topluluğa mensup olduklarına dair çıkarımının nasıl yapıldığının belirtilmemesi incelediğimiz çalışmalarda en sık rastladığımız eksikliklerinden biri olmuştur. Etnik ve göçmen azınlıklarla yürütülen ve değerlendirmemize dahil edilmiş olan çalışmaların 49 tanesinde, yani yaklaşık yüzde 60’ında, araştırmanın ilgilendiği topluluğa mensubiyetin hangi kriterlerce belirlendiğine dair bir ifadenin bulunmadığı tespit edilmiştir. Örneğin İnsani Gelişme Vakfı (Sunata, 2017) tarafından bir rapor olarak yayınlanan ve Türkiye’de kamp dışında yaşayan Suriyeli mültecilerin yaşam koşullarını, Türkiye’de yaşamaya ilişkin genel tutumları ve gelecek planlarını izlemeyi amaçlayan *Suriyeli Mülteci Hayatlar Monitörü* araştırmasında raporlanan veriler ışığında katılımcıların çalışmaya dahil edilmelerinde bu tür çalışmalarda sıklıkla kullanılan Türkiye’ye geliş yılı veya geçici koruma statüsü sahibi olmak kriterlerinin uygulanmadığı takip edilebilmekte, ancak çalışmaya ‘Suriyeli mülteci’ olarak dahil edilen katılımcıların hangi ölçütle kabul edildiklerine dair bir açıklama bulunmamaktadır. Benzer şekilde, Türkiye Ermenileri üzerine yürütülen ve Nor Zartok (2007) tarafından raporlanan *Türkiye’de Azınlık Olmak* araştırmasının raporlanan verileri ışığında çalışmada ilgili etnik azınlık grubunun

tanımlanmasında kişilerin kendi beyanlarına dayanan kimliklerinin, ana dillerinin veya cemaat okullarında eğitim geçmişlerinin hiçbirinin tek başına ölçüt olarak kullanılmadığı görülmekte ancak çalışmada görüşülen Ermeni katılımcıların hangi kriter veya kriterler baz alınarak belirlendiği belirtilmemektedir.

Çalışmamıza dahil ettiğimiz araştırmalar incelendiğinde, araştırma evreninin tanımlanmaması veya yetersiz tanımlanması sorununun özellikle Suriyeli mülteci gruplar ile yürütülen çalışmalarda öne çıktığı görülmektedir. Her ne kadar Türkiye’de mülteci merkezli çalışmalar Suriye iç savaşıyla birlikte ivme kazanmış ve Suriyeli mültecilere odaklanan araştırmalar sayıca bu çalışmada incelenen araştırmalarının yaklaşık yarısını oluşturmuşsa da Suriyeli mültecilerle yürütülen çalışmaların pek çoğunun araştırma evreninin tanımlanması açısından en zayıf çalışmalar olduğu görülmektedir. İncelememiz Suriyeli mültecilerle yürütülen 38 çalışmanın 28 tanesinde, yani oransal olarak baktığımızda yaklaşık her dört çalışmadan üçünde, hedef kitlenin kavramsal olarak tartışılmadığını ve işlemsel olarak tanımlanmadığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmalarda ilgili göçmen azınlıklar “göçmen”, “misafir”, “mülteci”, “sığınmacı” ve benzeri kavramlarla ifade edilmiş ve bu kavramlara ilave olarak hedef kitleye dair detaylandırma yapılmadığından araştırma evreninin çerçevesi sunulmamıştır. Türkiye özelinde bakıldığında, mülteci çalışmalarında hedef kitlenin tanımlanmasında yaşanan zorluğun muhtemel bir nedeni olarak Türkiye’nin mevcut mülteci rejimi görülebilir. Türkiye’nin 1951 Cenevre Sözleşmesine koyduğu coğrafi sınırlılık şerhiyle birlikte, yine bu sözleşmeye dayanarak yasal olarak mülteci statüsü elde edebilecek kişilerin ancak farklı statüler altında Türkiye’de kalabilmeleri mümkün olmuştur. Bu farklı statüler arasında uluslararası koruma, 2014’te yürürlüğe giren geçici koruma ve yine Suriyeli mültecilere de sağlanan çalışma izni ve öğrenci ikameti gibi yasal tanımlamalar yer almış, pek çok düzensiz göçmenin ise yasal statü sahibi olmaksızın ikamet etmesi söz konusu olmuştur. Bu nedenle ‘mülteci’ veya ‘düzensiz göçmen’ gibi genel ifadelerle yapılan tanımlamalar hedeflenen ve incelenen göçmen azınlıklar gruplarını tanımlamada yetersiz kalmaktadır.

İncelememiz sonucunda Türkiye’de göçmen azınlıklarla yürütülen çalışmalarda araştırma evreninin, yani araştırmanın odaklandığı göçmen azınlığın tanımlanmasında genellikle iki temel ölçüt üzerinden gidildiği gözlenmiştir. Bunlardan ilki, araştırmaya dahil edilen göçmen azınlığın yasal statüsü üzerinden bir tasviridir. Özellikle düzensiz göçmenler ile yürütülen çalışmalarda katılımcıların belirlenmesinde sıklıkla geçici koruma statüsü sahipliği, uluslararası koruma başvurusu sahipliği veya uluslararası koruma statüsü sahipliğinin ölçüt olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Türkiye’deki sığınmacıların Türkiye’nin sosyo-ekonomik yapısına yönelik etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, İşcan ve Çakır (2019) araştırma evrenlerini Türkiye’deki uluslararası koruma ve geçici koruma başvuru sahibi sığınmacılar olarak tanımlamaktadır. Göçmen azınlıkların tanımlanmasında ana unsur olarak yasal statünün kullanıldığı çalışmalarda ayrıca araştırmanın kapsamının sınırlanması amacıyla ilgili göçmen azınlığın uyruğuna veya ikamet ettiği alana ilişkin tanımların da tamamlayıcı unsurlar olarak kullanılabilirdiği gözlenmiştir. Eryurt ve Koç (2017), Göç İdaresi Genel Müdürlüğü işbirliği ile gerçekleştirdikleri araştırmalarını Türkiye’de uydu kentlerde yaşayan Afganistan, İran, Irak ve Somali uyruklu uluslararası koruma başvuru ve statü sahipleri ile yürütürken, Sığınmacı ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği ve Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (Yücel vd., 2018) ortaklığıyla yürütülen bir diğer araştırmanın hedef grubu kamp dışında yaşayan geçici koruma statüsü sahibi Suriyeli kadınlar olarak tanımlanmıştır.

Türkiye’deki göçmen azınlıklar ile yürütülen çalışmalarda hedef azınlık grubunun tanımlanmasında kullanılan ikinci temel ölçüt ise kişilerin kendilerinin veya ebeveynlerinin göç deneyimleridir. Özellikle Türkiye’ye düzensiz göçmen olarak gelmelerinin ardından vatandaşlık statüsü edinmiş olan Bulgaristan göçmenlerinin ve ülke içinde göç hareketliliği deneyimleyen grupların tanımlanması ve üyelerinin tespiti konusunda kişilerin beyanlarına veya resmi kayıtlara dayalı göç deneyimlerinin esas alındığı görülmektedir. Örneğin, Aşkın ve Güllüpınar (2018) çalışmalarının hedef kitlesini Bursa’nın İnegöl İlçesinin Huzur Mahallesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden göç etmiş birinci kuşak göçmenler ve onların çocukları olan ikinci kuşak göçmenler olarak tanımlarken bu kişilerin tespitinde adrese dayalı nüfus kayıt sisteminden faydalanmıştır. Dişbudak ve Balmumcu (2012) ise Bulgaristan Türkleri ile yürüttükleri çalışmalarında araştırma evrenlerini Bulgaristan’da doğmuş ve 1989 yılı ve sonrasında Türkiye’ye göç etmiş olan kişiler olarak tanımlamakta ve katılımcıların tespitinde kişilerin beyanlarını esas almaktadır.

Öte yandan etnik azınlıklar ile yürütülen çalışmalarda, Türkiye’nin ulus-devlet temelli bir kayıt sistemi izleyerek nüfusunu yalnızca vatandaşlık ve doğum yeri temelinde kategorize ediyor olması ve mozaik ve çok-kültürlülük modellerini kullanan ülkelerin aksine nüfusa ilişkin etnik köken, ana dil veya göçmenlik deneyimi gibi bilgilerin resmi kayıtlar aracılığıyla üretilmiyor olması (Simon, 2007) araştırmacıların etnik azınlıkları tanımlama ve belirlemede kullanabilecekleri ölçütleri sınırlamaktadır. Bu nedenle, Türkiye’de etnik azınlıklar ile yürütülen çalışmalarda araştırmanın odaklandığı etnik azınlığın tanımlanmasında genellikle öz-tanımlama (*self-identification*) ölçütü kullanıldığı görülmüştür. Çalışmamız kapsamında değerlendirmeye alınan ve

ilgilendikleri etnik azınlığı kavramsal ve işlemsel olarak tanımlayan 9 çalışmadan 7'sinde öz-tanımlama ölçütü kullanıldığı, geri kalan iki çalışmada ise ilgili etnik azınlığa mensubiyetin değerlendirilmesinde ana dil ve azınlık okulu öğrencisi olma kriterlerinin esas alındığı tespit edilmiştir.

Etnik azınlık çalışmalarında, Türkiye'de olduğu gibi, araştırma evrenin tanımlanmasında kullanılacak resmi kayıtların bulunmadığı durumlarda öz-tanımlama, ana dil veya soy bağı ölçütlerinden hangisinin kullanıldığına bağlı olarak hedef kitlenin sınırları ve buna bağlı olarak araştırma bulguları önemli ölçüde farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle, bazı durumlarda araştırmacılar çalışma bulgularının geçerliliğini sınamak için araştırma evrenlerini birden fazla şekilde tanımlamış ve farklı ölçütler kullanarak belirledikleri örneklemelerden elde ettikleri araştırma bulgularını kıyaslama yoluna gitmişlerdir. Örneğin, Sarıgil ve Karakoç (2016) genel popülasyon ile yürüttükleri çalışmalarında Kürt alt-örneklemini tanımlarken katılımcıların hem ana dilleri hem de öz-tanımlamalarından faydalanmış ve bu iki farklı kriter temelinde oluşturdukları örneklemelerden elde edilen bulgular arasındaki paralelliğe binaen örneklemin belirlenmesinde yalnızca katılımcıların öz-tanımlamalarını kullanmışlardır.

Sonuç olarak, göçmen ve azınlık odaklı özellikle akademik çalışmalarda evrenin birçok araştırmacı tarafından net bir şekilde tanımlanmadığı tespit edilmiştir. Bu durum, bilimsel araştırmaların bulgularını kendi başlarına ve kıyaslamalı olarak anlamlandırıp değerlendirilmesinin önünde önemli bir sorun teşkil etmektedir. Öte yandan araştırma evreninin tanımlandığı durumlarda göçmen azınlıkları tanımlamada sıklıkla göçmenlerin yasal statüleri veya kendilerinin ve ailelerinin göçmenlik deneyimlerinden yararlandığı görülmektedir. Etnik gruplarla yürütülen çalışmalarda ise hedef kitlenin belirlenmesinde önemli ölçüde öz kimlik tanımlamalarının esas alındığı, ender olarak da ana dil veya azınlık okulları gibi azınlıklarca kullanılan kurum ve vakıflara mensubiyetin ölçüt olarak kullanıldığı saptanmıştır.

4.2. Türkiye'deki Etnik ve Göçmen Azınlık Çalışmalarında Örneklem Seçimi ve Yöntem

Çalışmamızın bu ikinci bölümünde Türkiye'de etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen araştırmalar, kullandıkları örnekleme yöntemleri, seçilen yöntemin uygulanışının yönetsel gerekliliklere uygunluğu ve araştırma verilerinden yapılan genellemelerin kullanılan örnekleme yöntemi ile uyumu açısından incelenmiştir.

Kullandıkları örneklem belirleme yöntemleri açısından değerlendirildiklerinde, çalışmamıza dahil edilen 83 araştırmadan 25 tanesinde, yani yaklaşık yüzde 30'unda, çalışma bulgularının paylaşıldığı makale, rapor ve kitap bölümleri içerisinde yalnızca araştırmanın yapıldığı bölge ve görüşülen kişi sayısının raporlandığı görülmüş ve araştırma örnekleminin belirlenmesinde kullanılan yöntemle ilişkin bilgi sağlanmadığı için bu çalışmaların kullandıkları örnekleme yöntemlerine dair bir değerlendirme yapmak mümkün olmamıştır. İncelenen beş çalışmada ise örneklem kullanılmadığı, onun yerine tanımlanan hedef kitlenin tüm mensuplarının çalışmaya dahil edildiği gözlenmiştir. Örneğin, Hrant Dink Vakfı ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi iş birliği ile gerçekleştirilen *İstanbul'da Yaşayan Ermenistan Vatandaşı Göçmenlerin ve Çocukların Durumu* araştırması (E. Erdoğan ve Uyan Semerci, 2018), Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Ermeni azınlık okulları ve Gedikpaşa Hrant Dink Okulu'na devam eden Ermenistan vatandaşı 8 yaş üstü tüm çocuklar ile gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde Sever (Sever, 2012), Türkiye Cumhuriyeti topraklarına yasadışı yollardan giriş yapan ve İstanbul ilinde yakalanan Asyalı yabancı uyruklu şahısların sosyo-ekonomik profillerini incelediği çalışmada, ilgili göçmen azınlığı temsilen bir örneklem seçmemiş; bunun yerine 2008 yılı Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları içerisinde yakalanarak İstanbul Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şube Müdürlüğü Takip Kontrol Büro Amirliği'nce sınır dışı edilmek üzere bekletilen 18-50 yaşları arasındaki Afganistan, Bangladeş ve Pakistan uyruklu yasadışı tüm erkek göçmenleri çalışmasına davet ederek anket çalışmasına katılmayı kabul eden göçmenler ile araştırmasını gerçekleştirmiştir.

Araştırma bulgularının raporlandığı yazında sağladıkları bilgiler ışığında örnekleme yöntemleri açısından değerlendirilebilen 53 araştırma olduğu saptanmış ve Türkiye'de etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen anket çalışmalarının örneklemelerine ilişkin incelemede bu çalışmalardan yararlanılmıştır. Değerlendirilen çalışmaların 29 tanesinde araştırmacılar çalışmalarında olasılık temelli örnekleme yöntemleri kullandıklarını belirtirken geri kalan 24 çalışmada ise kullanılan örnekleme yöntemi yine araştırmacıların kendileri tarafından olasılık temelli olmayan bir örnekleme yöntemi olarak tasvir edilmiştir.

Olasılık temelli örnekleme yöntemi kullanıldığı ifade edilen araştırmalar yakından incelendiğinde, ilgili göçmen ve etnik azınlığa ilişkin kişi listelerinin erişilebilir olduğu durumlarda kişi çerçevesi kullanan sistematik tesadüfi örnekleme yöntemlerinin tercih edildiği görülmektedir. Örneğin, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü iş birliği ile gerçekleştirilen ve Türkiye'de yasal olarak ikamet eden yabancıların profillerinin ve yaşam koşullarının incelenmesini amaçlayan çalışmada (M A Eryurt vd., 2017) resmi kayıtlardan elde edilen kişi listeleri üzerinden sistematik tesadüfi örnekleme yöntemi

uygulanmıştır. Ancak bu çalışmada ilgili göçmen azınlık grubuna ilişkin resmi kayıtlardan elde edilen çerçeve listede yer alan adres bilgilerinin güncel olmaması nedeniyle seçilen kişilerin yaklaşık üçte ikisine ulaşılamadığı belirtilmiştir. Bu örnekten de izlenebileceği gibi, her ne kadar kişi çerçevesine dayalı tesadüfi örnekleme yöntemleri temsil edilmesi hedeflenen kitleyi temsil etmede en başarılı örnekleme yöntemleri olsalar da, etnik ve göçmen azınlıklara ilişkin kişi çerçevesi oluşturmada kullanılacak kayıtların eksik veya güncelliğini yitirmiş olmaları, bu tür yöntemlerin zamansal ve finansal maliyetlerini artırmakla birlikte etnik ve göçmen azınlık çalışmalarının uygulanma alanlarını oldukça sınırlamaktadır.

Olasılık temelli bir örnekleme yönteminin benimsendiği ifade edilen araştırmalarda kişi çerçevesinin ulaşılabilir olmadığı durumlarda ise genellikle kümeli ve/veya tabakalı çok aşamalı tesadüfi örnekleme yöntemlerinin uygulandığı görülmektedir. Örneğin, genel popülasyon ile yürüttükleri ve geniş bir Kürt etnik azınlık alt örnekleme sahip çalışmalarında Getmansky ve arkadaşları (2018) tabakalı bir örnekleme yöntemi izlemiş ve seçtikleri 27 ilin çalışmalarına dahil edilecek ilçeleri belirlemede mülteci yoğunluğu, Türk-Kürt çatışması deneyimi ve iktidar partisini destekleme oranlarına göre oluşturulan tabakalardan yaralanmışlardır. Yine tabakalı ve çok aşamalı tesadüfi örnekleme yöntemini kullanan ve Türkiye’de yaşayan Suriyeli mültecilerin sağlık durumlarını tespit etmeyi amaçlayan bir başka çalışmada (Balcılar, 2016) ise kamp dışında yaşayan Suriyeli mülteci katılımcıların belirlenmesinde kullanılacak mahallelerin seçimi esnasında mahallelerde kayıtlı Suriyeli mülteci nüfuslarının yoğunluğu göz önüne alınarak mültecilerin az, orta ve çok yoğunlukta yaşadığı tabakalar içinden seçim yapılmıştır.

Olasılık temelli olmayan örnekleme yöntemlerini kullanan çalışmalarda ise ağ çerçevesine dayalı yöntemler ile yürütülen çalışmaların ağırlıkta olduğu, ancak zaman-mekân çerçeveli örnekleme yöntemleri ile yürütülmüş çalışmaların da bulunduğu görülmektedir. İncelenen çalışmaların 10 tanesinde ağ çerçevesi temelli kartopu örnekleme yöntemi kullanılırken, 7 çalışmada ağ veya zaman-mekân çerçevesi temelli kolayda örnekleme yöntemi kullanıldığı ifade edilmiştir. Ağ çerçevesine dayalı kartopu örnekleme yöntemi kullanan çalışmalarda görüşülecek ilk katılımcıların belirlenmesinde muhtarlıklardan ya da ilgili etnik ve göçmen azınlık üyelerinin ziyaret ettiği kurum ve kuruluşlardan destek alınmasının yanı sıra araştırmacıların kendi sosyal ağlarından da faydalandıkları görülmektedir. Örneğin, Türkiye’de yaşayan Ermenilerin 12 Eylül askeri darbesine ilişkin algılarını incelediği çalışmasında Örs (2006), referans zincirini başlatacak ilk katılımcıların belirlenmesinde Ermeni Kiliseleri, okulları, gazeteleri, dernekleri gibi çeşitli kurumları içeren bir listenin yanı sıra kendisinin komşuluk, öğrencilik ve arkadaşlık ilişkileri üzerinden tanıdığı kişilerden oluşturulmuş ikinci bir listenin daha kullanıldığını belirtmektedir. Türkiye’de etnik ve göçmen azınlıklarla kolayda örnekleme yöntemi ile yürütülen çalışmalarda ise zaman-mekân çerçevesi kullanımının ağ çerçevesi kullanımından daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Suriyeli mülteciler ile yürüttüğü çalışmasında, Chemin (2016) katılımcıların belirlenmesinde zaman-mekân çerçeveli kolayda örnekleme yöntemini kullanmış ve anket çalışmasının Suriyelilerin işlettiği veya Suriyeli çalışanları bulunan kafeler ve restoranlar ile alışveriş merkezleri, süpermarketler ve şehrin daha dezavantajlı mahallelerinde yürütüldüğünü belirtmektedir. Benzer şekilde, Suriyeli gençlerin istihdamda karşılaştıkları güçlükleri araştıran bir çalışmada (International Youth Foundation, 2018), anket görüşmeleri İstanbul ilinin 20 ilçesinin seçili bölgelerinde ve günün belirli saatlerinde ulaşılabilen katılımcılar ile tamamlandığı belirtilmektedir. Ancak incelenen bu tür çalışmalarda dikkat çeken önemli bir nokta, olasılık temelli olmayan ağ veya zaman-mekân çerçeveli yöntemlerin kullanımı esnasında görüşülen katılımcıların örnekleme dahil olma olasılıklarının hesaplanmasına ve buna bağlı olarak anket verilerinin ağırlıklandırılarak değerlendirilmesine imkan verecek ‘buluşma noktası örnekleme’ veya ‘katılımcı güdümlü örnekleme’ gibi yöntemlere başvurulmamış olmasıdır.

İncelememizde örnekleme yöntemlerini değerlendirebildiğimiz çalışmalarda sıklıkla karşılaşılan en önemli eksikliklerden biri araştırmada kullanıldığı ifade edilen örnekleme yönteminin uygulanışına ilişkin bilginin çok sınırlı tutulmuş olması ve örnekleme yönteminin gerektiği şekilde uygulanıp uygulanmadığının değerlendirilmesine olanak tanımaması olmuştur. Bu nedenle, incelememiz kapsamında değerlendirilen çalışmaların yaklaşık yüzde 20’sinde araştırmacıların örnekleme yöntemlerini adlandırmaları ile örnekleme uygulamalarının ne derece örtüştüğünü incelemek mümkün olmamıştır. Örnekleme tanımı ile uygulaması arasındaki uyumun incelenemediği çalışmalarda ise, yaklaşık her beş çalışmadan birinde araştırmacıların örnekleme yöntemlerini tasvir etmede kullandıkları terimler ile örnekleme uygulamalarına ilişkin sağladıkları bilgiler arasında uyumsuzluk olduğu tespit edilmiş ve bu durumun özellikle olasılık temelli bir örnekleme yöntemi kullanan çalışmalarda daha yaygın olarak karşılaşılan bir sorun olduğu görülmüştür. Örneğin araştırma evrenini ‘Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yaşayan sığınmacı ve mülteciler’ olarak tanımladıkları çalışmalarında İşcan ve Çakır (2019), çalışmanın katılımcılarının belirlenmesinde basit tesadüfi örnekleme tekniği kullanıldığını belirtmişlerdir. Ancak örnekleme uygulamasına ilişkin araştırmacılarca sağlanan bilgilerden bu çalışmanın Göç İdaresi’nin il müdürlüklerine gelen katılımcılardan anket formlarını doldurmaları

istenerek uygulandığı anlaşılmaktadır. Araştırmacılarca belirtilen örnekleme uygulaması anlatısından hareketle, çalışmada tanımlanan araştırma evreninin tüm üyelerinin örnekleme dahil edilme olasılıklarının eşit olduğu basit tesadüfi yöntemi yerine yalnızca bu kurumları ziyaret eden ve anket formlarını kendi başına doldurabilecek yetkinliğe sahip okur-yazar sığınmacı ve mültecilerin çalışmaya dahil edilmesinin mümkün olduğu, aynı zamanda katılımcıların belirlenmesinde tesadüfi örnekleme yöntemlerinin gerektirdiği örnekleme adımlarının izlenmediği anlaşılmakta ve çalışmada ifade edilen aksine olasılık temelli olmayan bir örnekleme yönteminin izlendiği görülmektedir. Benzer şekilde, Aydın ve arkadaşlarının (2019, s. 61) Türkiye'deki Roman etnik azınlığın iktisadi yaşamlarını araştırdıkları çalışmalarında seçili illerde görüşülecek katılımcıların belirlenmesinde basit tesadüfi örnekleme yönteminin izlendiği belirtilmesine karşılık çalışmada tesadüfi örneklemin belirlenmesinde kullanılan kişi veya hane çerçeve listesinin nasıl temin edildiğine ilişkin bir bilginin sağlanmaması ve 'Roman erkeklerinin kahvelerde yoğunlaşması, başka yere çalışmaya gitmesi ve kadınlarımıza yaz ve bahar mevsimlerinde sokaklarda bulunmasından dolayı araştırma bazı durumlarda kahve ve sokaklarda yine basit rastgele yöntem esas alınarak erkeklere uygulanmıştır' ifadesinin kullanılması, çalışmada olasılık temelli bir örnekleme yöntemi yerine kolayda örnekleme veya kota örnekleme yöntemlerinden birinin kullanıldığını düşündürmektedir.

Hedef kitle olarak belirlenen etnik ve göçmen azınlıkların araştırmaya katılmamış olan üyelerini de kapsayacak değerlendirmelerin yanlı (*biased*) olmaması ancak araştırmada katılımcıların olasılık temelli bir örnekleme yöntemi ile seçilmesi ile mümkün olabileceğinden, etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen çalışmaları incelerken şimdye kadar gözden geçirdiğimiz 'çalışmada hangi örnekleme yöntemi kullanılmıştır?' ve 'örnekleme uygulaması ilgili yöntemin gerekliliklerini yerine getirmekte midir?' sorularının yanıtları araştırmada kullanılan örneklemin hedeflenen etnik veya göçmen azınlığı temsil etme kabiliyetine sahip olup olmadığına, diğer bir deyişle, araştırma bulgularının ilgili etnik veya göçmen azınlığa genellenebilirliğinin değerlendirilebilmesi açısından oldukça önemlidir. Araştırma bulgularının sunuluşu açısından incelendiklerinde, çalışmamız kapsamında değerlendirilen ve örneklem kullanan 78 çalışmanın yarısında bulguların çalışmanın hedef kitlesini oluşturan etnik veya göçmen azınlığın tümüne genellendiği, geri kalan yarısında ise araştırmanın ilgilendiği etnik veya göçmen azınlığın geneline ilişkin değerlendirmeler yapılmaksızın araştırma bulgularının yalnızca katılımcılara ilişkin tespitler şeklinde sunulduğu görülmektedir.

Örneklemden elde edilen verilerin araştırmanın hedef kitlesini oluşturan etnik veya göçmen azınlığa genellenerek verildiği 39 çalışmaya yakından bakıldığında, bu çalışmaların yalnızca 12 tanesinde, yani yüzde 30'unda, kullanılan örneklemin hedef kitleyi temsil etme kabiliyetine sahip olduğu takip edilebilmektedir. Araştırma bulgularını hedeflediği etnik veya göçmen azınlığın tüm üyelerine genellenen çalışmaların yüzde 70'inde ise örnekleme yöntemine ilişkin bilgi sağlanmadığı veya sağlanan bilginin olasılık temelli olmayan bir örnekleme yöntemini tasvir ettiği görülmektedir. Örneğin, araştırma evrenini Şanlıurfa'daki Suriyeli mülteciler olarak tanımladıkları çalışmalarında Kılıç ve Tahmaz (2016), katılımcıların belirlenmesinde tesadüfi bir örnekleme yöntemi kullandıklarını ifade etmelerine karşın, örnekleme uygulamasına ilişkin sağladıkları bilgiden çalışmanın kasti olarak seçilen üç ilçede ve yalnızca toplum merkezlerini ziyaret eden mülteciler arasından belirlenen katılımcılar ile gerçekleştirildiği takip edilebilmekte ve bu örnekleme yanlılığı nedeniyle araştırma bulgularının Şanlıurfa ilinde yaşayan tüm mültecilere genellenmesinin sorunlu olduğu görülmektedir. Benzer bir örnekleme yanlılığı sorunu, Mutlu ve arkadaşlarının (2018) tekstil sektöründe çalışan Suriyeli göçmen işçilerin olasılık temelli olmayan bir yöntem aracılığıyla örneklediği çalışmalarında katılımcıların belirlenmesinde tekstil atölyelerinin yoğunlaştığı ilçeler ve bu ilçelerde araştırmanın yürütüleceği atölyeler araştırmacılarca tesadüfi olmayan yöntemlerle belirlenmiş olmasına rağmen çalışma bulgularının tekstil sektöründe çalışan tüm Suriyelilere ilişkin değerlendirmeler olarak sunulmasıyla ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak Türkiye'de etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen anket çalışmalarında kullanılan örnekleme yöntemlerine ilişkin incelememiz, değerlendirmeye alınan çalışmaların hedef kitlesini oluşturan ulaşılması güç toplulukları örneklemede olasılık temelli örnekleme yöntemlerini başarıyla uygulayan ve hedef kitle olarak tanımlanan etnik ve göçmen azınlığın geneline ilişkin sağlıklı değerlendirmeler sunan kısıtlı sayıda da olsa çalışmanın olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık incelememizin ortaya koyduğu en önemli olgulardan biri, Türkiye'de etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen ve bulguları ilgili topluluğa genellenen her on çalışmadan yedisinde kullanılan örneklemin ilgili azınlık topluluğu temsiliyet kabiliyetinin olmadığı veya araştırmacılarca sağlanan veriler ışığında değerlendirilemediği, dolayısıyla bu çalışmaların sonuçlarının hedef gruba genellenebilirliğine şüpheyle yaklaşılması gerektiği olmuştur.

4.3. Türkiye'deki Etnik ve Göçmen Azınlık Çalışmalarında Gözlemlenen Diğer Sorunlar

Çalışmamızın son bölümünde, hedef kitlenin tanımlanması ve örneklem seçiminin yanı sıra göze çarpan diğer başlıca önemli konular incelenen araştırmalarda cevaplama oranına (*response rate*), pilot çalışma (*pretest*) ayağına ve anket uygulama tarihlerine dair eksik bilgi veya belirsiz raporlamadır.

İlk olarak cevaplama oranının raporlanmasından başlayacak olursak, yaptığımız inceleme sonucunda 83 çalışmanın sadece 14'ünde, yani yaklaşık %17'sinde, araştırmacıların cevaplama oranlarını raporladıkları saptanmıştır. Cevaplama oranının düşük olmasından ötürü bazı araştırmacılar bu verileri paylaşma noktasında isteksiz davranabilmektedir. Bu konuda, alan yazınında bazı araştırmacılar yüksek cevaplama oranının anketin temsiliyetini artırdığına veya düşük yanıtlanma oranının yanıtlamama yanlılığını engellediğine dair bilgiye şüpheyle yaklaşsa da (Groves ve Peytcheva, 2008; Krosnick, 1999, s. 541), cevaplama oranının raporlanması bilimsel ilkeler çerçevesinde değerlendirilmeli ve akademik bir sorumluluk olarak görülmelidir. Yüksek ya da 'kabul edilebilir' bir cevaplama oranı, araştırmacının sonuçlarının belirtilen hedef kitlesinin temsil edilebilirliğini ve anket çalışmasının amaçlandığı gibi yürütüldüğünü göstermesi açısından önemlidir. İncelediğimiz neredeyse her altı çalışmanın sadece birinde cevaplama oranlarının raporlanması Türkiye'deki etnik ve göçmen azınlıklar yazınında bir eksiklik olarak öne çıkmaktadır.

İncelememizde ikinci olarak karşılaştığımız başka bir konu, yöntemsel araç öntest (*pretest*) olarak da adlandırılan pilot çalışmalardan faydalanılmamış ya da bu konuda bilgi paylaşılmamış olunmasıdır. Kodlanan 83 çalışmanın sadece 21'inde, yani yaklaşık %25'inde, pilot çalışma uygulanmış, geriye kalan 62 çalışmada pilot uygulama yapıp yapılmadığına dair bir veriye ulaşılamamıştır. Pilot çalışmaların amacı soruların anketör veya katılımcı nezdinde anlaşılabilirliğini test etmek, sahada karşılaşılabilecek muhtemel sorunları tespit etmek ve anket sorularının ölçmeyi hedeflediği değişkenleri ne derece ölçebildiğini görmektir (Fowler, 2014, ss. 105–107). Bununla ilişkili, özellikle belirli bir amaçla geliştirilmiş ölçeklerin yeniden uygulanması veya anket sorularının farklı bir dile çevrilerek katılımcılara yöneltilmesi durumunda anket sorusunun ölçmeyi amaçladığı kavramın katılımcıya aktarılamaması olası bir durumdur. Nitekim, incelememizde, pilot çalışmaya dair bilginin yer almadığı 62 çalışmanın 13'ünde, yani yaklaşık %21'inde, anket sorularının orijinal dilden tercüme edilerek uygulandığı belirtilmiştir. İncelediğimiz çalışmaların hedef kitlesinin etnik ve göçmen azınlıklar olduğu düşünüldüğünde, anket sorularının farklı bir ana dilde uygulanması ihtimalinin ve araştırmacılarla katılımcıların farklı kültürel arka plana sahip olmaları olasılığının yüksek olduğu beklenmektedir. Bu nedenle etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen araştırmaların pilot çalışma ayağıyla birlikte kurgulanmaları tercüme ve kültürel farklılıklardan doğabilecek anlam farklılıklarının tespit ve çözümüne olanak sağlamak ve araştırma sonuçlarının güvenilirliğine katkıda bulunmaktadır. Ancak pilot çalışmaların yürütülmemesi veya raporlanmaması, Türkiye'de yaşayan etnik ve göçmen azınlıklar literatüründe göze çarpan bir yöntemsel eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmamız kapsamında ele alacağımız son önemli eksiklik ise anket uygulama tarihlerinin raporlanmaması ya da eksik raporlanmasıdır. Cevaplama oranı ve pilot çalışmaya yönelik incelememize kıyasla anket uygulama tarihlerinin raporlanma oranı daha yüksek olmasına rağmen incelenen çalışmaların yalnızca %65'inde veri toplama tarihlerini gün veya ay olarak detaylandırıldığı görülmektedir. Çalışmamız kapsamında incelenen 83 çalışmanın 23'ünde ise veri toplama tarihlerine yönelik hiçbir bilgi paylaşılmadığı, altı çalışmada da veri toplama tarihleriyle ilgili sadece yıl bilgisi raporlandığı görülmektedir. Çalışma verisinin toplanma zamanına ilişkin bilginin paylaşılması çalışmanın hedef kitlesinin zamansal açıdan tanımlanması açısından önemli bir unsur olduğundan eksikliği çalışma bulgularının yorumlanmasını ve farklı çalışmaların bulgularıyla kıyaslanmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca saha çalışmasının yürütüldüğü zaman aralığının detaylı olarak raporlanması anket katılımcıların görüşlerinin gündemden etkilenmesi olası olduğundan verilerin değerlendirilmesi için kritik bir öneme sahip olabilmektedir. Özellikle etnik ve göçmen azınlık konularının politikleşmiş yapısı ve katılımcıların anket sorularına verdikleri yanıtların dönemsel politik söylemlerden ve gelişmelerden etkilenebileceğini göz önünde bulundurulduğunda saha çalışmasının yürütüldüğü zaman aralığının çalışma bulgularının paylaşıldığı yazında belirtilmesi araştırma sonuçlarının yorumlanmasına katkı sağlayabilmekte ve farklı dönemlerde yürütülen benzer çalışmalar ile kıyaslanarak dönemsel etkilerin incelenmesine de olanak sunabilmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, Türkiye'deki etnik ve göçmen azınlıklar üzerine 2000-2019 yılları arasında yapılan ve veri toplama yöntemi olarak anket kullanan çalışmaları yöntemsel ilkeler çerçevesinde incelemekte ve Türkiye'de bu topluluklarla yürütülen saha çalışmalarının tasarlanma, yürütülme ve raporlanma aşamalarında sıklıkla karşılaşılan yöntemsel eksiklikleri tespit ederek etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen çalışmaların yöntemsel olarak gelişmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada hedef kitlenin

tanımlanması ve çalışmanın örnekleminin oluşturulması konularına yoğunlaşmış ve ayrıca bazı öne çıkan başlıklar altında çalışmaların cevaplama oranları, pilot çalışma ve anket uygulama tarihlerinin raporlanması konuları ele alınmıştır. Genel olarak çalışma bulguları, Türkiye’de etnik ve göçmen azınlıklarla yürütülen anket çalışmalarının aralarında başarılı örnekler yer alsa da tasarlanma, yürütülme ve raporlanmalarına ilişkin önemli eksikliklerin bulunduğunu göstermektedir.

Çalışmamızın bulguları Türkiye’de etnik ve göçmen azınlıklarla yürütülen anket çalışmalarının yalnızca yüzde 25’inin etnik azınlıklar ile yürütüldüğünü, göçmen azınlıklar ile yürütülen çalışmaların, özellikle düzensiz göçmen grupları ile yürütülen çalışmaların ise çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Türkiye’de yaşayan etnik azınlıkları tanımlanmada kullanılacak resmi kayıtların eksikliğinde öz-tanımlama ölçütünün etnik azınlıklar ile yürütülen çalışmalarda hedef kitlenin tanımlanmasında en sık başvurulan yöntem olduğu gözlenmiş, göçmen azınlıkların ise sıklıkla yasal statü veya beyana dayalı göçmenlik deneyimleri üzerinden tanımlandıkları bulgulanmıştır. Etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen çalışmalarda öne çıkan eksiklerden biri, çalışma tasarımında kullanılan hedef kitle tanımının ve hedef kitleye mensubiyetin değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerin çalışma bulgularının sunulduğu yazında paylaşılmasıdır. İncelememiz kapsamında değerlendirilen çalışmaların önemli bir çoğunluğunda ve özellikle düzensiz göçmenler ile yürütülen çalışmalarda hedef kitle tanımının tartışılmadığı ve çalışmanın katılımcılarının ilgilenilen topluluğa mensubiyetlerinin hangi kriterlerce belirlendiğinin belirtilmediği gözlemlenmiştir. Bu durum çalışma sonuçlarının kimler ya da hangi özelliklere sahip bir hedef kitle için geçerli olduğu sorusunun yanıtsız kalmasına neden olmakta ve çalışma sonuçlarının gerektiği şekilde değerlendirmesinin önünde bir engel oluşturduğundan etnik ve göçmen azınlıklarla nicel çalışma yürüten araştırmacıların hedef kitlelerini tanımlama özenli davranmaları ve çalışmalarında kullandıkları hedef kitle tanımları ve hedef kitleye mensubiyeti belirleme ölçütlerini paylaşmaları önerilmektedir.

Çalışmamızda tespit edilen bir diğer önemli eksiklik de örnekleme yöntemine ilişkin bilgi sağlanmaması veya sağlanan bilginin eksik ya da sağlıklı olmasıdır. İncelenen çalışmaların yaklaşık yüzde 30’unda örneklemin belirlenmesinde kullanılan yöntemle ilişkin bilginin paylaşılmadığı gözlenmiş ve her beş çalışmadan birinde araştırmacıların örnekleme yöntemlerini tasvir etmede kullandıkları terimler ile örnekleme uygulamalarına ilişkin sağladıkları bilgiler arasında uyumsuzluk olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaların örneklemlerinin temsiliyet gücünün ve sonuçlarının genellenebilirliklerinin değerlendirilmesi için kritik bir öneme sahip olan yöntemsel bilgilerin sağlıklı bir şekilde sağlanmaması çalışma bulgularının geçerliliğinin anlaşılmasının önünde önemli bir engel teşkil ettiğinden etnik ve göçmen azınlıklar ile nicel çalışma yürüten araştırmacıların örnekleme yöntemlerine ilişkin detaylı ve sağlıklı bilgi sağlamaları önerilmektedir.

Örnekleme yöntemleri açısından değerlendirildiklerinde ise, incelenen araştırmaların yaklaşık yarısında olasılık temelli örnekleme yöntemini kullandığı ve bu çalışmalarda kişi çerçevesinin erişilebilir olduğu durumlarda sistematik tesadüfi örnekleme yönteminin tercih edildiği, ancak böylesi bir çerçevenin olmadığı durumlarda çoğunlukla kümeli ve/veya tabakalı çok aşamalı tesadüfi örnekleme yöntemlerine başvurulduğu gözlenmiştir. Olasılık temelli olmayan örnekleme yöntemlerini kullanan çalışmaların büyük bir bölümünde ağ çerçevesine dayalı yöntemlerin tercih edildiği, buna karşılık zaman-mekân çerçeveli örnekleme yöntemleri ile yürütülmüş çalışmaların oldukça az olduğu görülmüştür. Bir diğer önemli bulgu da Türkiye’de etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen çalışmalarda yöntemsel çalışmalarda maliyetleri oldukça düşük olmasına karşın temsil kabiliyeti açısından kartopu veya kolayda örnekleme yöntemlerine kıyasla çok daha iyi sonuçlar sağladığı ortaya konmuş olan ‘buluşma noktası örnekleme’ veya ‘katılımcı güdümlü örnekleme’ gibi yöntemlere başvurulmadığı olmuştur. Bu nedenle değerlendirmemiz sonucunda Türkiye’de etnik ve göçmen azınlıklar ile nicel çalışmalar yürütecek araştırmacıların ulaşılması güç topluluklar olarak nitelendirilen etnik ve göçmen azınlıkları örnekleme amacıyla geliştirilmiş ve bireylerin örnekleme dahil edilme olasılıklarının hesaplanmasına el veren örnekleme yöntemlerini değerlendirmeleri ve çalışmalarında kullanacakları örnekleme yöntemini belirlemede ilgilendikleri hedef kitleye ilişkin sosyokültürel özellikleri, sosyal ağ yapısı ve yerleşim örüntüsü gibi özellikleri de dikkate almaları önerilmektedir. Bu çerçevede, Türkiye örneğinde uygulanan ulus-devlet temelli kayıt modeli gereği örnekleme seçiminde kişi listesi çerçevesine dayalı örnekleme metodlarının kullanılması çoğu zaman mümkün olmadığından, katılımcıların örnekleme dahil edilme olasılıklarının hesaplanmasına dayalı ağırlıklılandırma yöntemiyle beraber uygulanan buluşma noktası örnekleme veya katılımcı güdümlü örnekleme yöntemlerinin tercih edilmesi önerilebilir.

Çalışmamız ayrıca Türkiye’de etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen çalışmaların ancak yüzde 25 gibi küçük bir bölümünde pilot çalışma uygulandığını ve pek çok çalışmada araştırma bulgularının yorumlanması için kritik öneme sahip olan saha çalışmasının zamanlaması ve cevaplanma oranları gibi bilgilerin araştırma bulgularının tartışıldığı yazında raporlanmadığını ortaya koymuştur. Pilot çalışma uygulaması araştırmayı küçük bir grup üzerinde test ederek muhtemel eksiklerin giderilerek çalışmanın güçlendirilmesine el vereceğinden etnik ve

göçmen azınlıklarla yürütülecek çalışmalarda pilot çalışma uygulamalarına yer verilmesi önerilmektedir. Benzer şekilde, saha çalışması zamanlamasının raporlanması, çalışma bulgularının elde edildiği zamandaki mevcut şartların geçerliliğini koruyup korumadığının değerlendirilebilmesi açısından kritik olduğundan çalışma bulgularının paylaşıldığı yazında saha çalışması tarihlerine yer verilmesi gerekliliğinin altı çizilmektedir.

Etnik ve göçmen azınlıklar gibi ulaşılması güç topluluklarla yapılan çalışmalarda gözlemlenen yöntemsel eksiklikler nedeniyle elde edilen verilerin ve bu veriler üzerinden ulaşılan sonuçların akademik yazına yanlı (*biased*) bir katkı sunacağı ve politika yapımını hatalı temeller üzerine oturtabileceği ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen çalışmaların yöntemsel olarak gelişmesine katkıda bulunmayı amaçlayan incelememizden elde edilen bulgular, bu topluluklarla ileride yürütülecek araştırmaların tasarlanması, yürütülmesi ve raporlanması aşamalarında yapılabilecek iyileştirmeler hakkında önemli ipuçları sağlamaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, araştırmacıların hakkında bilgi ürettikleri toplulukları tanımlamada ve üyelerini belirlemede kullandıkları ölçütleri belirtmeleri bu çalışmalardan elde edilecek bilginin anlamlandırılması ve farklı çalışmalarla kıyaslanması açısından önemli olduğundan bulguların raporlandığı yazının bir parçası olarak paylaşılması gerekliliğinin altı çizilmelidir. Ayrıca araştırmacıların ilgili etnik ve göçmen azınlık topluluklarını temsil etme kabiliyetine sahip örneklem oluşturmak için kullanılabilecek farklı örnekleme yöntemlerini araştırma yapılan sahanın gerçekleriyle birlikte değerlendirmeleri ve ulaşılması güç bu tür topluluklarla yürütülecek çalışmalar için geliştirilen örnekleme yöntemlerini tercih etmeleri önerilmektedir. Ayrıca seçilen örnekleme yöntemlerinin yöntemsel gerekliliklere uygun uygulanması, pilot çalışmaların yaygınlaşması ve saha çalışması süreçlerine ilişkin detaylı raporlama yapılması çalışma bulgularının güvenilirliğinin tesisi ve çalışmanın akademik yazında konumlanması açısından önemli olduğundan araştırmacıların bu konularda azami dikkat göstermesi tavsiye edilmektedir. Bu ilke ve pratiklerin yaygınlaşmasının Türkiye’de etnik ve göçmen azınlıklar ile yürütülen nicel çalışmaların yöntemsel eksikliklerin giderilmesine ve bu alandaki bilimsel çalışmaların gelişimine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aguilera, A., Krishnan, N., Muñoz, J., vd. (2020) "Sampling for Representative Surveys of Displaced Populations", *Data Collection in Fragile States: Innovations from Africa and Beyond* (Ed.:J. Hoogeveen ve U. Pape), Palgrave Macmillan, Cham, 129–151.
- Akıncı, B., Nergiz, A. ve Gedik, E. (2015) "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul". *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1/2, 58–83.
- Akşam (2017) Suriyeliler için fazladan 1 milyon istihdam alanı gerekli. Elde edilme tarihi: 12 Kasım 2021, <https://www.aksam.com.tr/guncel/suriyeliler-icin-fazladan-1-milyon-istihdam-alani-gerekli/haber-626695>.
- Aşkın, D. ve Güllüoğınar, F. (2018) "Göçmen Kürt Gençlerinde Kültürel Değişim Parametreleri: İnegöl Huzur Mahaltesinde Saha Çalışmasından İzlenimler", *İdealkent*, 5/14, 277–308.
- Aydın, K., Çaha, Ö., Uzunöz, M., vd. (2019) *Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi*. <https://app.trdizin.gov.tr/publication/project/detail/TVRrd016QXc=>.
- Baio, G., Blangiardo, G.C. ve Blangiardo, M. (2011) "Centre Sampling Technique in Foreign Migration Surveys: A Methodological Note", *Journal of Official Statistics*, 27/3, 451–465.
- Balcılar, M. (2016) *Health Status Survey of Syrian Refugees in Turkey: Non-communicable Disease Risk Factor Surveillance Among Syrian Refugees Living in Turkey*. Steps.
- Bonnett, A., ve Carrington, B. (2000) "Fitting into categories or falling between them? Rethinking ethnic classification", *British Journal of Sociology of Education*, 21/4, 487–500.
- Careja, R. ve Andreß, H.J. (2018) "In Search of a Frame: Challenges and Opportunities for Sampling Immigrant Minorities", *Comparative Migration Studies*, 6/1, 1–6.
- Carling, J., Erdal, M.B. ve Ezzati, R. (2014) "Beyond the Insider–Outsider Divide in Migration Research", *Migration Studies*, 2/1, 36–54.
- Chemin, J.E. (2016) "Guests-Hosts Relations in the Context of the Syrian Exodus: A Study of Turkish and Syrian Populations in Two Turkish Cities", *Middle East Journal of Refugee Studies*, 1/2, 49–74.
- De Tona, C., Frisina, A. ve Ganga, D. (2010) "Editorial: Research Methods in Ethnic and Migration Studies", *Migration Letters*, 7, 1–6.
- Dişbudak, C. ve Balmumcu, Ö. (2012) "Göçmenler Arasındaki Gelir Farklılıklarının Belirleyenleri: 1989 Bulgaristan Göçmenleri Örneği", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4/1, 65–75.
- EASO. (2018). *A Review of Empirical Surveys of Asylum- Related Migrants*. <https://euaa.europa.eu/sites/default/files/easo-review-surveys-1-2.pdf>

- Erdoğan, E. ve Uyan Semerci, P. (2018) *İdare Edilen Yaşamlar: İstanbul'da Yaşayan Ermenistan Vatandaşı Göçmenlerin ve Çocukların Durumu*. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Erdoğan, M.M. (2018) *Suriyeliler Barometresi:Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Erens, B. (2013) "Designing High-Quality Surveys of Ethnic Minority Groups in the United Kingdom", *Surveying Ethnic Minorities and Immigrant Populations: Methodological Challenges and Research Strategies* (Ed: J. Font ve M. Mendez), Amsterdam University Press, Amsterdam, 45–67.
- Eryurt, M.A. ve Koç, İ. (2017) "Konu, Kapsam ve Amaç", *Uydu Kentlerde Yaşayan Sığınmacıların Sosyo-Ekonomik Profili* (Ed:M.A. Eryurt, İ. Koç, T. Adalı ve A. Çavlin), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 17–24.
- Eryurt, M.A., Koç, İ., Türkyılmaz, A.S., vd. (2017) "Konu, Amaç ve Yöntem", *Türkiye'de Yasal Olarak İkamet Eden Yabancıların Profili ve Yaşam Koşulları* (Ed:A.S. Türkyılmaz, İ. Koç ve M.A. Eryurt), Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, 17–38.
- ESS (y.y.) European Social Survey. <https://www.europeansocialsurvey.org/>
- Feskens, R., Hox, J., Lensvelt-Murders, G., vd. (2007) "Nonresponse Among Ethnic Minorities: A Multivariate Analysis", *Journal of Official Statistics*, 23/3, 387–408.
- Fête, M., Aho, J., Benoit, M., vd. (2019) "Barriers and Recruitment Strategies for Precarious Status Migrants in Montreal, Canada", *BMC Medical Research Methodology*, 19/1, 41.
- Font, J. ve Méndez, M. (2013) *Surveying Ethnic Minorities and Immigrant Populations: Methodological Challenges and Research Strategies*, Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Fortunato, C., González-Ferrer, A., Lopatin, E., vd. (2019) *Guidelines for Surveying Ethnic Minorities and Migrants: A Legal Framework for Collecting Data and Methodological Issues*. Ethmig Survey Data.
- Fowler, F.J. (2014) *Survey Research Methods*, 5. baskı, SAGE.
- Getmansky, A., Sınmazdemir, T. ve Zeitzoff, T. (2018) "Refugees, Xenophobia, and Domestic Conflict: Evidence from a Survey Experiment in Turkey", *Journal of Peace Research*, 55/4, 491–507.
- Gile, K.J., Johnston, L.G. ve Salganik, M.J. (2015) "Diagnostics for Respondent-driven Sampling", *Journal of the Royal Statistical Society*, 178/1, 241–269.
- Goodman, L.A. (1961) "Snowball Sampling", *The Annals of Mathematical Statistics*, 32/1, 148–170.
- Groenewold, G., ve Lessard-Phillips, L. (2012) "Research Methodology", *The European Second Generation Compared: Does the Integration Context Matter?* (Ed: M. Crul, J. Schneider ve F. Lelie), Amsterdam University Press, 39–56.
- Groves, R.M. ve Peytcheva, E. (2008) "The Impact of Nonresponse Rates on Nonresponse Bias: A Meta-analysis", *Public Opinion Quarterly*, 72/2, 167–189.
- Heckathorn, D.D. (1997) "Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Populations", *Social Problems*, 44/2, 174–199.
- Huddleston, T., Niessen, J., Chaoimh, E.N., vd. (2011) *Migrant Integration Policy Index III*, British Council ve Migration Policy Group.
- Icduygu, A. (2005) *Transit Migration in Turkey: Trends, Patterns, and Issues*. European University Institute.
- İçduygu A ve Şimşek, D. (2016) "Syrian Refugees in Turkey: Towards Integration Policies", *Turkish Policy Quarterly*, 15/3, 59–69.
- International Youth Foundation (2018) *Opportunities for Syrian Youth in Istanbul: A Labor Market Assessment*, İstanbul.
- İşcan, İ.H. ve Çakır, M. (2019) "Türkiye'deki Sığınmacı ve Mültecilerin Türk İşgücü Piyasasına Etkisi: Bir Saha Araştırması", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19/43, 177–236.
- Jacobs, D., Swyngedouw, M., Hanquinet, L., vd. (2009) "The Challenge of Measuring Immigrant Origin and Immigration-related Ethnicity in Europe", *Journal of International Migration and Integration*, 10/1, 67–88.
- Kappelhof, J. (2015) *Surveying Ethnic Minorities: The Impact of Survey Design on Data Quality*. Netherlands Institute for Social Research.
- Karakaş, B. (2015) Suriyelilerin entegrasyonu için Uyum Bakanlığı kurulmalı. *Milliyet*. Elde edilme tarihi: 12 Kasım 2021, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/suriyelilerin-entegrasyonu-icin-uyum-bakanligi-kurulmalı-2060571>.
- Karakaş, B. (2018) Türkiye'deki Suriyeliler: Entegrasyon mümkün mü?, *DW*. Elde edilme tarihi: 12 Kasım 2021, <https://www.dw.com/tr/türkiyedeki-suriyeliler-entegrasyon-mümkün-mü/a-45038052>.

- Kılıç, İ.H. ve Tahmaz, O. (2016) *Şanlıurfa’da Suriyeli Sığınmacılar ve Eğitim Araştırması 2016*. GAP Gençlik Derneği.
- Krosnick, J.A. (1999) "Survey Research", *Annual Review of Psychology*, 50, 537–567.
- Lynn, P., Nandi, A., Parutis, V., & Platt, L. (2018) "Design and implementation of a high-quality probability sample of immigrants and ethnic minorities: Lessons learnt", *Demographic Research*, 38/1, 513–548.
- Marspat, M. ve Razafindratsima, N. (2010) "Survey Methods for Hard-to-Reach Populations: Introduction to the Special Issue", *Methodological Innovations Online*, 5/2, 1–16.
- Mateos, P., Singleton, A., & Longley, P. (2009) "Uncertainty in the analysis of ethnicity classifications: Issues of extent and aggregation of ethnic groups", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35/9, 1437–1460.
- Mckenzie, D.J. ve Mistiaen, J. (2007) *Surveying Migrant Households : A Comparison of Census-Based, Snowball and Intercept Point Surveys*. The World Bank Development Research Group.
- Mutlu, P., Mısırlı, K.Y., Kahveci, M., vd. (2018) "Suriyeli Göçmen İşçilerin İstanbul Ölçeğinde Tekstil Sektörü Emek Piyasasına Eklemlenmeleri ve Etkileri", *Çalışma ve Toplum*, 1/56, 69–92.
- Nor Zartonk (2007) "Türkiye’de Azınlık Olmak" *Anketi Sonuçları*. Elde edilme tarihi: 12 Kasım 2021, <https://www.norzartonk.org/files/anketsonuclari.pdf>.
- Örs, B. (2006) "Türkiye’de Yaşayan Ermenilerin '12 Eylül' Algılaması", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 34, 1–17.
- Parameshwaran, M., & Engzell, P. (2015) "Ethnicity in England: What Parents’ Country of Birth Can and Can’t Tell Us about Their Children’s Ethnic Identification", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41/3, 399–424.
- Petersen, W. (1980) "Concepts of Ethnicity", *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups* (Ed: S. Thernstrom, A. Orlov ve O. Handlin, Harvard University Press, 234–242.
- Reichel, D. ve Morales, L. (2017) "Surveying Immigrants Without Sampling Frames – Evaluating the Success of Alternative Field Methods", *Comparative Migration Studies*, 5/1, 1–22.
- Salentin, K. (2014) "Sampling the ethnic minority population in Germany: the background to ‘migration background’", *Methods, Data, Analyses*, 8/1, 25–52.
- Sarigil, Z. ve Karakoc, E. (2016) "Who Supports Secession? The Determinants of Secessionist Attitudes Among Turkey’s Kurds", *Nations and Nationalism*, 22/2, 325–346.
- Sever, H. (2012) "Sosyal Öğrenme Teorileri Işığında Yasadışı Göç Ve Etkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 51–66.
- Simon P (2007) "Ethnic" *Statistics and Data Protection in the Council of Europe Countries: Study report*. October. Strasbourg.
- Steiner, I. ve Landös, A. (2019) "Surveying Migrants in Europe. Experiences of the Swiss Migration-Mobility Survey", 14th International Conference, ICTERI 2018, Kiev, Ukrayna 14-17 Mayıs 2018. Revised Selected Papers., 21–54.
- Sunata, U. (2017) *Suriyeli Mülteci Hayatlar Monitörü: Genel değerlendirme*. INGEV.
- Tyldum, G. (2021) "Surveying Migrant Populations with Respondent-driven Sampling. Experiences from Surveys of East-West Migration in Europe", *International Journal of Social Research Methodology*, 24/3, 341–353.
- Verma, V. (2013) *Sampling Elusive Populations: Applications to Studies of Child Labour*. International Labour Office, Geneva.
- Waters, M. C. (2014) "Defining Difference: The Role of Immigrant Generation and Race in American and British Migration Studies", *Ethnic and Racial Studies*, 37/1, 10-26.
- WVS (y.y.) World Values Survey. <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>.
- Yücel, A., Utaş, C., Luchsinger, G., vd. (2018) *Needs Assessment of Syrian Women and Girls under Temporary Protection Status in Turkey*. UN Women ve ASAM.
- Zeisler, M-L., Bilgic, L., Schumann, M., vd. (2020) "Interventions to Increase the Reachability of Migrants in Germany With Health Interview Surveys: Mixed-Mode Feasibility Study", *JMIR Formative Research*, 4/4, e14747.

EK A

Araştırma Merkezleri

- Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (İstanbul Bilgi Üniversitesi)
- Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (Harran Üniversitesi)
- Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
- Göç ve Kent Çalışmaları Merkezi (Bahçeşehir Üniversitesi)
- Göç ve Siyaset Uygulama ve Araştırma Merkezi (Hacettepe Üniversitesi)
- Göç ve Uyum Uygulama ve Araştırma Merkezi (Türk-Alman Üniversitesi)
- İltica ve Göç Araştırma Merkezi (IGAM)
- Kent Sorunları ve Yerel Yönetimler Araştırma ve Uygulama Merkezi (Marmara Üniversitesi)
- Küresel Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
- Nüfus Etütleri Enstitüsü (Hacettepe Üniversitesi)
- Nüfus ve Göç Uygulama ve Araştırma Merkezi (Celal Bayar Üniversitesi)
- Romanlar Uygulama Ve Araştırma Merkezi (Adnan Menderes Üniversitesi)

Sivil Toplum Kuruluşları

- Göç Araştırmacıları Platformu
- Göç Araştırmaları Derneği
- Göç Araştırmaları Vakfı
- Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP)
- Hrant Dink Vakfı
- İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı (İKGV)
- Mülteci Destek Derneği (MÜDEM)
- Mülteciler Derneği
- Mültecilerle Dayanışma Derneği (MÜLTECİ-DER)
- Rum Vakıfları Derneği RUMVADER
- Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD/ASAM)
- Uluslararası Mülteci Hakları Derneği

Kamu Kurumları

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)
- Polis Akademisi Başkanlığı

Uluslararası Örgütler

- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR Turkey)
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM Turkey)

Araştırma Şirketleri

- ANAR
- GENAR
- IPSOS
- KONDA

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:10.10.2021 ✓Accepted/Kabul:11.02.2022

DOI:10.30794/pausbed.1007732

Araştırma Makalesi/ Research Article

Baydar, T. (2022). "Necil Kazım Akses ve Viyola Konçertosu'nun Çağdaş Türk Müziğine Katkısı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 311-332.

NECİL KAZIM AKSES VE VİYOLA KONÇERTOSU'NUN ÇAĞDAŞ TÜRK MÜZİĞİNE KATKISI

Tuğçe BAYDAR*

Öz

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yurt dışına eğitim almak için gönderilen başarılı öğrenciler, yurda döndüklerinde her alanda besteledikleri çağdaş, evrensel ve çok sesli müziği dünyaya tanıtmışlardır. Türk Beşleri olarak bilinen birinci kuşak Türk bestecileri Cumhuriyet dönemi çağdaş müzik eğitiminin öncüleri olmuşlardır. Çağdaş Türk Müziği'nin ortaya çıkmasını sağlayan ve bununla birlikte Türk Halk ve Geleneksel Müziği'nin her ögesini Batı Müziği ile iç içe geçiren Necil Kazım Akses, Atatürk'ün başlatmış olduğu çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma hedefinde önemli rol oynamıştır. Bu makalede Necil Kazım Akses'in 1977 yılında yazmış olduğu Viyola Konçertosu hakkında bilgi verilmiş, Türkiye'de müzik devrimine katkıları incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Çağdaş müzik, Viyola konçertosu, Necil Kazım Akses*

THE CONTRIBUTION OF NECİL KAZIM AKSES AND HIS VIOLA CONCERTO TO THE MODERN TURKISH MUSIC

Abstract

Under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, talented students who were sent abroad to study Western Music introduced the modern, universal and polyphonic music they composed in every field to the world when they had returned to Turkey. This first generation Turkish composers, known as the Turkish Five, were the pioneers of contemporary music education in the young Turkish Republic. Necil Kazım Akses, who provided the emergence of Turkish Folk and Traditional Music with Western Music, played an important role in the goal of reaching the level of modern civilizations that Atatürk initiated. In this article, information about the Viola Concerto written by Necil Kazım Akses in 1977 is given and his contributions to the music revolution in Turkey are examined.

Keywords: *Contemporary music, Viola concerto, Necil Kazım Akses*

*Sanatta Yeterlilik, Yaşar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü/Yasar University Graduate School, İZMİR.
Öğretim Görevlisi, Başkent Üniversitesi Devlet Konservatuarı, ANKARA.
e-posta: tugcebardakioglu@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-0293-6198>)

GİRİŞ

Cumhuriyet'in kurulmasından önce klasik Türk müziği sadece saray, tekke ve askeri ortamlarda icra ediliyordu. Müzik eğitimi veren ilk kurum olan Muzika-i Hümayun'da¹ yetişen öğrencilerle birlikte bando toplulukları kuruldu. 1828 yılında Giuseppe Donizetti'nin (1788-1856) Muzika-i Hümayun'un başına getirilmesiyle birlikte ilk zamanlar sadece saray ve çevresinde konserler veren topluluk, İstanbul'da halk konserleri vererek halka çoksesli müziği sevdirmeye başlamıştır (Kütahyalı, 1981:101). 1917 yılında sadece Türk Sanat Müziği eğitimi veren Darüelhan² (Melodiler evi) 1921 yılında kapatılmış, 1923 yılında tekrar açılmış ve 1926 yılında batı müziği eğitimi veren bir kurum olmuş ve konservatuvara dönüştürülmüştür. 1924 yılında Muzika-i Hümayun Ankara'ya getirilmiş ve Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti adını almıştır. Aynı yıl müzik öğretmenleri yetiştirilmesi amacıyla Musiki Muallim Mektebi kurulmuştur (Say, 2006:513). 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte eski müzik kurumları kapatılmış yeni müzik kurumları kurulmuştur (Selanik, 1996:293). Mustafa Kemal Atatürk 1 Kasım 1934 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantısında müzik ile ilgili düşüncelerini şöyle aktarmaktadır; "Arkadaşlar, güzel sanatların hepsinde, ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu yapılmaktadır; ancak, bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan, Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğine ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir. Bugün dinletilmeye yeltenilen musiki, yüz ağartıcı değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal ince duyguları, düşünceleri anlatan, yüksek değişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce, genel, son musiki kurallarına göre işlemek gerekir; ancak bu düzeyde, Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir" (Çalgan, 1991:27).

Türkiye Cumhuriyeti'nde müzik, toplumun uygar medeniyetler seviyesine ulaşma yolunda en önemli husustur. "Bir ulusu çağdaş uygarlığa kavuşturmanın en etkin yollarından belki birincisi müzikte yapılması gereken atılımdır" (Çalgan, 1991:100).

Ulusun kendi müziğini geliştirmesi Atatürk'ün hedeflerinden biriydi ve bunun gerçekleşmesi için gerekli olan üç önemli unsur vardı; birincisi, sürdürülebilirliği olan kültür ve sanat politikası; ikincisi, bu düzeninin oluşması ve benimsenmesi için zaman ve üçüncüsü ise, bu alanda yetişecek, Çağdaş Çoksesli Türk Müziği'nin ilk ürünlerini verecek ve akademik eğitimini en iyi şekilde alıp bilgilerini aktarabilecek Türk bestecilerine ihtiyaç vardı (Çalgan, 1991:27). Bu hedefler doğrultusunda 1925 yılında Avrupa'ya eğitim almak üzere yetenekli öğrenciler gönderildi. İlk kuşak bestecileri olarak bilinen ayrıca da Türk Beşleri olarak anılan Cemal Reşit Rey (1904-1985), Ulvi Cemal Erkin (1906-1972), Hasan Ferid Alnar (1906-1978), Ahmed Adnan Saygun (1907-1991) ve Necil Kazım Akses (1908-1999) Çağdaş Türk Müziği'nin ortaya çıkması için çalışmalar yapmışlardır (Kütahyalı, 1981:106). Türk Beşleri'nin amacı Türk müziğini evrensel düzeye ulaştırmak ve Batı müziği formu içinde, Türk müziği ile Türk halk müziğinin renklerini kullanarak ortaya çıkan yeni müziği, Türk toplumu tarafından benimsenmesini sağlamaktı (Çapacı, <https://docplayer.biz.tr/5559116>).

Cemal Reşit Rey 1904-1985 yılları arasında yaşamıştır. Cemal Reşit Rey'in müzik yaşamı Paris'te Fransız piyanist Marguerite Long'dan aldığı müzik dersleriyle başlamıştır. Avrupa'da birçok okulda kompozisyon, piyano, şeflik dersleri aldıktan sonra ülkeye geri dönmüştür. Uslu, Cemal Reşit Rey ile ilgili düşüncelerini şöyle aktarır; "Cemal Reşit Rey, Osmanlı-Türk-Batı kültürlerini almış, bunu güzel bir mozaik tablosuna dönüştürmüştü ve çoktandır kendini Türkiye'de, Türk müziğinde yepyeni bir geçiş yapmaya hazırlamıştı" (Uslu, 2013:34). Ulvi Cemal Erkin 1906-1972 yılları arasında yaşamıştır. Eğitim almak üzere 1925 yılında Paris'e gönderilmiş, 1930 yılında eğitimi tamamlandıktan sonra ülkeye geri dönmüştür. Öğrenimi boyunca öğrendiği Batı teknikleri ile Türk müziği geleneklerini harmanlamıştır. Hasan Ferit Alnar 1906-1978 yılları arasında yaşamıştır. Devlet bursu ile Viyana'ya gönderilmiş aldığı eğitim sayesinde önemli eserler ortaya koymuştur. Batı müziği teknikleri ile klasik Türk müziğinin kaynaştırmış olduğu "Kanun Konçertosu" müzik tarihinde bir ilk olarak yer almıştır (Maden, 2021). Ahmed Adnan Saygun 7 Eylül 1907 tarihinde İzmir'de doğmuştur. Saygun'un Batı müziğine olan ilgisi evinin civarındaki İzmir Sanayi Mektebi Bandosunun bahçe konserlerini izlemesi ile başlamıştır (Aydın, 2004:22). 1925 yılında Türk Hükümeti'nin yetenekli gençlere yurt dışında okuma olanağı sağlamış olduğu imtihanı kazanmış, annesinin ani vefatı sebebi ile gidememiştir. Saygun 3 yıl sonra 1928 yılında aynı imtihanı kazanarak Paris'te Ecole Normale De Musirve'de Nadya Boulanger ile çalışmalara başlamıştır (Aracı, 2007:57). 1931 yılında yurda dönen Saygun, üç yıl Musiki Muallim Mektebi'nde öğretmenlik yapmıştır. 1934-1935 yılları arasında Riyaset-i Cumhur Filarmonik Orkestrası yönetmenliği görevini üstlenmiş ve 1936-1939 yılları arasında ise İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda öğretmenlik yapmıştır. 1936 yılında ülkemize gelen Macar besteci Bela Bartok ile Anadolu'da geziler yapıp değişik yörelerden halk müziklerini derlemiştir. Saygun 1939 yılında Halkevleri müfettişliğine

¹II.Mahmud İtalya'dan müzisyenler getirtmiş ve askeri bando topluluğu kurmak istemiştir. 1827 yılında Muzika-i Hümayun kurulmuştur (Say, 2006:509).

² Türkiye'de ilk müzik okulu.

atanmış ve Cumhuriyet Halk Partisi müzik danışmanlığı yapmıştır. Saygun buradaki görevi boyunca ülkenin çeşitli yerlerini dolaşmış ve halk müziğinin yerel ritim ve ezgiler üzerinde çalışmalar yapmıştır. 1940 yılında Türkiye’de çağdaş müziğin yaygınlaştırılması ve halk müziğinin türkülerini çok sesli koro eserlerine dönüştürerek, halka müzik eğitimi vermek amacıyla “Ses ve Tel Birliği” adı altında bir dernek kurmuştur (İlyasoğlu, 1989:30).

1.NECİL KAZIM AKSES (1908-1999)

Necil Kazım Akses 6 Mayıs 1908 yılında İstanbul’da doğmuştur. Akses’in çocukluk yılları 1. Dünya Savaşı zamanına denk gelmiş olmasına rağmen ailesinin desteği ile birlikte başarılı bir eğitim hayatı sürdürmüştür. Akses ilk müzik eğitimine 7 yaşında keman öğrenerek başlamıştır. Daha sonra Mesut Cemil (1902-1963) ile birlikte viyolonsel çalışmalarına devam etmiştir. 1927 yılında, ileriki tarihlerde İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı’na dönüştürülecek olan Darülelhan’da, Cemal Reşit Rey (1904-1985) ile armoni çalışmalarına başlamıştır (Kolçak, 2006:14). Akses 1926 yılında kendi imkanları ile Viyana Müzik ve Temsil Akademisi’ne girerek Avusturyalı Walther Kleinecke ile viyolonsel ve Joseph Marx ile armoni çalışmıştır. Bir yıl sonra Türk Hükümeti’nin yetenekli öğrencilere Avrupa’da okuma olanağı sağlamış olduğu burs ile Viyana’daki eğitimine devam etmiş, aynı zamanda Prag Devlet Konservatuvarı’nda Josef Suk (1874-1935) ile kompozisyon ve Alois Haba (1893-1973) ile mikrotonal müzik bilgisini geliştirmiştir (Kütahyalı, 1981:114-115).

Cumhuriyet döneminin en önemli bestecilerinden Necil Kazım Akses, ilk opera denemelerini 1934 yılında Bayönder Operası ile gerçekleştirmiştir. Bayönder Operası ile büyük başarı elde eden Akses, Atatürk’ün hedeflemiş olduğu çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma yolunda ilk adımlarını atmıştır (Çalgan, 1998:63-65).

1933 yılında yurda dönen Akses, Musiki Muallim Mektebi’nde öğretmenliğe başlamıştır. 1936 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı’nın kuruluş amacı doğrultusunda çağrılan Paul Hindemith (1924-1963) ile birlikte çalışmalar yapmıştır (Kolçak, 2006:20-21). Bu dönemde Akses, Ankara Devlet Konservatuvarı’na kompozisyon öğretmeni olarak atanmıştır. 1948 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı Müdürlüğü ve 1949 yılında Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü görevlerinin ardından 1954 yılında Bern ve Bonn’da Kültür Ateşesi olmuştur. 1958 yılında Ankara Devlet Operası Müdürlüğü görevini yapmıştır. Akses, Almanya 1. Sınıf Hizmet Nişanı ve 1963 yılında İtalya Cumhuriyeti Hizmet Nişanı’nı aldıktan sonra 1971 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sanatçısı ünvanını almıştır. Aynı yıl Tunus’da Centre Méditerranéen de Musique Comparé et de Danse’in yönetim kurulu üyesi ve başkanvekili olmuştur (Kolçak, 2006:27).

1.1.Necil Kazım Akses’in Eğitimci Yönü

Necil Kazım Akses 1933 yılında yurda dönmüş, 1936’da Paul Hindemith ve Carl Ebert (1887-1980)’in çalışmalarıyla kurulan Ankara Devlet Konservatuvarı’nda kompozisyon öğretmeni olarak göreve başlayan ilk eğitimcilerden olmuştur. 1948 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı Müdürlüğü görevine atanan Akses, müfredat üzerinde çeşitli düzenlemeler yaparak eğitim alanındaki yenilikler için büyük bir adım atmıştır. 20. yüzyılı başından sonuna dek soluyan Akses, yurt dışında aldığı müzik bilgisini öğrencilerine aktarmayı amaçlamış, çağdaş müzik ruhunu benimsetmek için çalışmıştır (Kolçak, 2006:99).

1.2. Necil Kazım Akses’in Bestecilik Yönü

Necil Kazım Akses Çağdaş Türk Müziği’nin gelişiminde öncü olan bestecilerinden biridir. Türk Beşleri’nin en genç üyesi olan Necil Kazım Akses eserlerinde, Çağdaş Türk Müziği’ni her zaman ileriye taşımıştır.

Akses’in bestecilik süreci dört dönemden oluşur; birinci dönem eserleri, 1926-1947 yılları arasında ortaya çıkmıştır. 1929 yılında “Piyano için Prelüd ve Füg” bestelemiştir. 1930 yılında “Beş Piyano Parçası”, “Klarnet ya da Saksafon ve Piyano için Allegro Ferace”, “Piyano Sonatı”, 1932’de “Orkestra için Poem”, 1932-1933 yılında “Orkestra için Bir Yaz Hatırası” ve 1933 yılında “Mete Operası”nı bestelemiştir (Kolçak. 2006:43).

1934 yılında Ankara’ya dönen Akses, Mustafa Kemal Atatürk’ün isteği üzerine “Bayönder Operası”nı bestelemiştir. Akses Divan Edebiyatı’na ve klasik Türk Müziği’ne daha da ilgi duymaya başlamış, eserlerinde Türk ezgilerinin melodik ve ritmik yapısını kullanmıştır. Akses’in “Yaylı Çalgılar için Trio” ve “1 numaralı Yaylı Çalgılar Kuarteti” eserlerinde geleneksel müziğin makamsal ve ritmik yapısı görülür. 1936 yılında yazmış olduğu “Minyatürler” de halk müziğinden etkilenmiştir. 1940 yılından sonraki senfonik eserlerinde kendine has tarzı ortaya çıkmaya başlamış, makamı daha soyut düzeyde kullanmıştır. 1942 yılında bestelemiş olduğu “Ankara Kalesi Senfonik Tarih”, Berlin Şehir Orkestrası tarafından seslendirilmiş ve yurt dışında plağa alınan ilk Türk yapıtı olmuştur (Çalgan, 1998:187).

Necil Kazım Akses'in ikinci dönem eserleri 1947-1969 yılları arasında ortaya çıkmıştır. 1947 yılında Suna Kan'ın ilk yorumlamasını yapmış olduğu "Ballad Keman Konçertosu"nu bestelemiştir. 1964'de "On Piyano Parçası", 1966'da "1. Senfonisi"ni yazmıştır (Kolçak, 2006:44).

Akses'in üçüncü dönem eserleri 1969-1976 yılları arasında ortaya çıkmıştır. 1969'da "İtri'nin Neva Kar'ı Üzerine Scherzo" eserini geçmiş ve yeniyi harmanlayarak bestelemiştir. İtri'nin Neva Kar'ı Akses'i etkilemiş ve yepyeni çağdaş bir eser yaratmıştır. 1971 yılında "Yaylı Çalgılar Kuarteti için Ağıt"ı bestelemiştir (Kolçak, 2006:44)

Necil Kazım Akses'in dördüncü dönem eserleri 1976 yılından sonra yazdığı eserleri kapsar. 1976 yılında ortaya çıkan "Bir Divandan Gazel" eserinde geleneksel müziğin makamlarını soyut bir anlayışla kullanmıştır. 1976-1977'de tamamlamış olduğu "Orkestra Konçertosu"nda kullandığı yeni teknikleri şöyle açıklamıştır; "Amodal, bu eser modal değildir anlamına gelmez. Eserimi mod düşüncesinden yola çıkarak soyut bir makam anlayışında işledim...". Akses, aynı düşünce ile 1977 yılında "Viyola Konçertosu"nu ve 1980 yılında Viyolonsel ve Orkestra için "İdil" (Idly) adlı eserini bestelemiştir (Kolçak, 2006:44-45).

Tablo 1. Necil Kazım Akses'in eserleri

1929	Prelüd ve Fügler	1933	Senfonik Dans 'Çiftetelli'	1942	Sofokles'in 'Antigone' oyunu için müzik	1948-1969	'İtri'nin Neva Kar'ı Üzerine Scherzo'
1930	Beş Piyano Parçası	1933	Flüt ve piyano için 'Sonat'	1942	Shakespeare'in 'Julis Caesar' oyunu için müzik	1956	Timur Operası (tamamlanmamıştır)
1930	Piyano Sonatı	1933	Mezzo soprano ve yaylı çalgılar kuarteti için 'Üç Şiir'	1943	Sofokles'in 'Kral Oedipus' oyunu için müzik	1960	'Eskilerden İki Dans'
1930	Allegro Feroce	1934	Bayönder Operası	1945	Yaylı Çalgılar için Trio	1962	'Eskilerden İki Dans (orkestra uyarlaması)
1930	Piyano ve keman için 'Poem'	1935	Bas, bariton ve orkestra için 'Şiir ve Müzik'	1946	Yaylı Çalgılar Kuarteti No.1	1964	'Portreler I'
1932-1933	Şiir	1936	Minyatürler	1946	Viyolonsel ve Orkestra için 'Poem'	1964	On Türkü
1932-1933	Bir Yaz Hatırası 'Boğaziçi'nde Sabah'	1936	Çokseslendirilmiş Türküler	1947	Eşliksiz Çoksesli Koro Kompozisyonları	1964	On Piyano Parçası
1933	Mete Operası	1942	Senfonik Şiir 'Ankara Kalesi'	1947	Ballad	1966	Senfoni No. 1

1969	Keman Konçertosu	1977	Solo viyola için 'Capriccio'	1983-1984	Viyolonsel ve Orkestra için Senfoni No.4	-	İzciler Marşı
1972	Yaylı Çalgılar Kuarteti No.2 'Ağıt'	1977	Viyola Konçertosu	1984	'Acıklı Ezgi'	-	Birlik Marşlı
1973	Soprano, koro ve orkestra için 'Senfonik Destan'	1978	Yaylı Çalgılar için Senfoni No.2	1988	'Hatır mı Evet mi?'		
1973	Cumhuriyeti mizin 50. Yıl Marşı	1979	Yaylı Çalgılar Kuarteti No.3	1988	Senfoni No.5 'Atatürk Diyor ki'		
1973	Cumhuriyeti mizin Ellinci Yılına 'Sesleniş'						

1974	Timur Operası'nda n 'Sololar Geçidi'	1980	Viyolonsel ve Orkestra için 'İdil'	1990	Yaylı Çalgılar Kuarteti No.4		
1975	Şiirlere Müzik 'Portreler II'	1980	Senfoni No.3	1992	Bariton solo ve koro için Senfoni No.6 'Ölümsüz Kahramanlar'		
1976	Bir Divandan Gazel	1981	Senfonik Şiir 'Barış İçin Savaş'	1940	Konservatuar Marşı		
1976-1977	Orkestra Konçertosu	1983	İstanbul'a Gönül Veren Ozanlar		Türkiye Marşı		

(Kaynak: Kolçak,2006:46-49)

2.NECİL KAZIM AKSES VİYOLA KONÇERTOSU

Necil Kazım Akses 1977 yılında viyola sanatçısı ve eğitmeni Koral Çalgan'ın isteği üzerine Viyola Konçertosu'nu bestelemiştir. Koral Çalgan, 1977 yılının başında Akses'den kendisi için bir viyola konçertosu istemiş ve 1977 yılının sonunda eser tamamlanmıştır. Akses, eseri partiyon olarak yazıp sayfa sayfa Koral Çalgan'a vermiştir. Eser 14-15 Nisan 1978 tarihinde, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası tarafından Koral Çalgan solistliğinde ve Polonyalı şef Tadeusz Strugala yönetiminde seslendirilmiştir (Kolçak, 2006:58). Faruk Güven 18 Nisan 1978 tarihli Milliyet Gazetesi yazısına eser ile ilgili düşüncelerini şu şekilde kaleme almıştır; "...Akses bu defa orkestrayı küçük tutmuş. Vurmalı çalgılar oldukça kalabalık. Ama ağaç üflemeliler iki tane. Trombon ve tuba yok. Sonra boyutları da diğer eserlerine göre daha ufak Konçerto'nun. Yirmi-yirmi beş dakika ancak sürüyor. Anlaşılan hoca perhiz yapıyor şu günlerde. Konçerto'da büyük tuttilerin dışında orkestra gayet berrak ve hafif. Hiçbir zaman solo çalgıyı ezmiyor. Trompetle viyolayı yan yana kullanmak gerçekten parlak bir buluş. ...Akses'in belki de en atmosferli eseri bu konçerto diyeceğim. İlk bölümün başlangıcı gerçekten bir şaheser. Hele o ikinci bölüm! Orkestranın inatçı dörtlüklerinin üzerinde viyolanın sürüp giden o sonsuz şarkısı, eserin zirvesi bence. Sevgili Akses'i bu başarısı için gerçekten kutlarım" (Çalgan, 1998:195-196). Eser 23 Şubat 1979 tarihinde Akses'in "70. Doğum Yıldönümü" çerçevesinde şef Gürer Aykal yönetimindeki İzmir Devlet Senfoni Orkestrası ile solist Koral Çalgan tarafından ve 28 Nisan 1979 tarihinde de İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası tarafından seslendirilmiştir. Daha sonra 1984 yılında Akses'in "75. Doğum Yılı" için düzenlenen konserde, Rengim Gökmen yönetimindeki İzmir Devlet Senfoni Orkestrası ile Koral Çalgan solistliğinde seslendirilmiştir. Akses Viyola Konçertosu 10-11 Haziran 1980 tarihinde şef Hikmet Şimşek yönetiminde Arnavutluk- Tirana Devlet Opera ve Bale Senfoni Orkestrası ile solist Koral Çalgan tarafından ilk defa yurt dışında seyirci ile buluşmuştur (Çalgan, 2007:6-7).

Konçertolarında genellikle büyük orkestralar kullanan Akses, Viyola Konçertosu'nda viyolanın tınısını örtmemek için orkestra kadrosunu küçültmüştür. Eserinde trombon ve tubaya yer vermemiş, timpani, blocco di legno, piatto sospeso, piatti, tamtam, gran cassa, silofone ve tambura piccolo gibi vurmalı çalgıları ile orkestrasyona renk katmıştır (Çalgan, 1998:195-196).

Viyola Konçertosu üç bölümden oluşur. Süresi 25-26 dakikadır.

Birinci bölüm "Allegro Moderato"³, çağdaş bir anlayış ile serim, gelişme ve serim olarak geleneksel sonat formunda⁴ düzenlenmiştir. Bakır üflemelerin ve vurmalı çalgıların kuvvetli girişleri ile bölüm başlar.

³ "Allegro Moderato, orta çabuklukta anlamına gelmektedir" (Say, 2006:28).

⁴ Sonat formu, "klasik dönemin yaratıcılığına olanaklar açan gelişkin çalgı müziği yapısının adı: 18. Yüzyılın ikinci yarısındaki olgun niteliğiyle iki temayı içeren dört bölümlü çalgı müziği formu" (Say, 2006:486).

Necil Kazım AKSES

(Şekil 1. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu ölçü numarası 1-4)

(Kaynak: Devlet Konservatuarı Yayınları, 1982:1)

Yaylı çalgılar glissando⁵ ve flageolet⁶, tahta üflemeli çalgılar ise aleatorik (rastlamsal)⁷ periodları ile viyolayı girişine hazırlar ve viyolanın koyu tınısı ile birlikte ilk tema duyulur (Kolçak. 2006:58-59). Aleatorik müzik, belirli bir tekniğe bağlı kalmadan, deneysel olarak bestelemeyi ve icracının da doğaçlama yapmasına izin verildiği bir müzik akımıdır. Bu bölümde Akses, aleatorik müziği tahta üflemelilerde kullanarak daha önce denenmemiş bir doku ve atmosfer yaratır.

⁵ Glissando, "kaydırmak. Sesleri birbiri ardı sıra hızla üretme" (Say, 2006:225).

⁶ Flageolet, "yaylı çalgılarda doğuşkanları öne çıkarma şeklinde kullanılan bir teknik yöntem" (Say, 2006:201).

⁷ Rastlamsal (Aleatorik müzik), belirsizliğin ya da rastlantıların bilerek kullanıldığı 20. Yüzyıl deneysel deneysel müzik yaklaşımı.

(Şekil 2. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu ölçü numarası 5-6)

(Kaynak: Devlet Konservatuvarı Yayınları, 1982:2)

İkinci temayı devralan trompete solo viyola çift sesli glissandoları ile eşlik eder. Serimin sonunda viyola orkestrayı temaya hazırlar ve bu temaya silofonun katılması bölüme bir coşku katar. Serim bölmesinde viyola, orkestrada özellikle trompet ve silofon ile diyalog halindedir (Çalgan, 1998:195).

The image shows a handwritten musical score for the first movement of Necil Kazım Akses's Viola Concerto, measures 16-17. The score is written on multiple staves for various instruments including Flute, Clarinet, Bassoon, Oboe, Horn, Trombone, Trumpet, Violin I and II, Viola, Cello, and Double Bass. The tempo is marked 'a tempo'. The key signature has one flat. The score includes dynamic markings such as 'pp', 'pizz. secco', and 'molto espr. e molto marcato'. The Viola part is marked 'Solo' and 'a tempo'. The score is written in a clear, legible hand.

(Şekil 3. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu 1. Bölüm ölçü numarası 16-17)

(Kaynak: Devlet Konservatuvarı Yayınları, 1982:6)

Viyola teması tekrar daha tiz notalarda seslendirir. Viyolaya bakır üflemeliler, tahta üflemeliler ve silofon eşlik eder. Orkestra ve viyola yeni motifler ekler, eski motifleri değişmiş bir şekilde sunar. Viyolanın tınısı orkestranın her zaman üstünde kalır (Çalgan, 1998:195).

Gelişme bölümü giderek hızlanarak viyolayı kadansına⁸ hazırlar. Kadans, çalgıcının solo olarak yorumladığı kısa ve gösterişli bir geçittir. Kadansın sonuna doğru viyola tiz seslere çıkarak giriş için orkestrayı hazırlar.

(Şekil 5. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu 1. Bölüm ölçü numarası 106-107)

(Kaynak: Devlet Konservatuarı Yayınları, 1982:56)

⁸ Kadans, "Türkçeye batı dillerinden giren bu terim, iki anlamda kullanılır: Birincisi 'Kalış' anlamındadır: Müzikte cümlenin sonunda yer alan melodik ve armonik konfigürasyon. İkincisi, konçerto formunda solistin ustalığını sergilemesine olanak açan ve solo olarak yorumlanan gösterişli kısa parça anlamındadır" (Say, 2006:282).

Kadansın sonuna doğru viyola tiz seslere çıkarak giriş için orkestrayı hazırlar.

(Şekil 6. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu 1. Bölüm ölçü numarası 159-161)

(Kaynak: Devlet Konservatuvarı Yayınları, 1982:2)

Birinci bölümde kadanstan sonra orkestra, baştaki coşuklu temayı çalar.

(Şekil 7. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu 1. Bölüm ölçü numarası 162-163)

(Kaynak: Devlet Konservatuvarı Yayınları, 1982:76)

İkinci bölüm "Larghetto"¹⁰, bestenigar¹¹ makamındadır. Viyola üç ölçümlük¹² bir aradan sonra bölüme başlar. Viyolanın sol telindeki makamsal ezgisi alışılga gelmedik bir tını ve ton ile duyulur.

The image shows a handwritten musical score for the second section of Necil Kazım Akses's Viola Concerto. The score is in 4/4 time, marked "Larghetto-Ostinato" with a tempo of quarter note = 54. The top staff is for the Viola Solo, showing a melodic line with a "sol. G" marking and a "cresc." marking. Below it are staves for Violini I and II, Violoncelli, and Contrabass. The Viola Solo part is circled in red. The score includes dynamic markings like "pp" and "pizz." for pizzicato.

(Şekil 9. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu 2. Bölüm Ölçü Numarası 1-6)

(Kaynak: Devlet Konservatuvarı Yayınları, 1982: 87-88)

Temaya viyolonsel ve kontrabasların pizzicato ostinato¹³ dörtlükleri¹⁴ eşlik eder. Orkestranın pizzicatolarına timpani de katılır.

¹⁰ Larghetto, "tempo terimi: Ağır, largo'da biraz daha hızlı (Say, 2006:317).

¹¹Türk musikisinde bir makam. Saba makamı ve Irak dörtlüsünden oluşur. İnci ve çıkıcıdır.

¹² "Bir müzik eserinin süre olarak birbirine eşit gruplara bölünmüş birimleri ve bu eşit kümelerin yarattığı süre disiplini (Say, 2006:409).

¹³ "İnatçı. Bir müzik cümlesinin bütün bölüm boyunca, ya da bölümün içi kesitlerin bazılarında sürekli tekrarlanması (Say, 2006:407).

¹⁴ "Süre değeri birlik notanın dörtte biri olan nota (Say, 2006:165).

The image shows a handwritten musical score for the Viola Concerto by Necil Kazım Akses, measures 16-18. The score is written on ten staves. The instruments are labeled on the left: Timp. (Timpani), Bett. (Bass), Sofono (Cello), Vio. (Viola), Vn. I (Violin I), Vn. II (Violin II), Vcl. (Violoncello), and Cb. (Contrabass). The Viola part is the most prominent, featuring a melodic line with the instruction 'mf sempre espr.' and a dynamic marking 'pizz.'. The other instruments provide accompaniment with various rhythmic patterns and dynamics.

(Şekil 10. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu 2. Bölüm Ölçü Numarası 16-18)

(Kaynak: Devlet Konservatuarı Yayınları, 1982:92)

Viyola ve mi kararlı hicazkar¹⁵ makamında trompetin diyalogları başlar. Yaylı çalgıların pizzicatoları ısrarlı bir şekilde devam eder. Viyola ve trompetin diyalogu bu sefer kornolar ve trompetler tarafından seslendirilir ve viyolanın girişi hazırlanır (Çalğan, 1998:195).

¹⁵ Bilinen en eski musiki makamlarından birisi. Rast perdesinde karar kılan bir makam.

The image shows a handwritten musical score for the Viola Concerto by Necil Kazım Akses, specifically the 2nd movement, measures 28-30. The score is written on ten staves. The top two staves are for Tuba (1 and 2), followed by Timpani. The next two staves are for Bassoon and Viola Solo. The bottom six staves are for Violin I and II, Violin, Viola, Violoncello, and Contrabass. The music is in 4/4 time and features a complex melodic line for the Viola Solo and a rhythmic accompaniment for the percussion and strings.

(Şekil 11. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu 2. Bölüm Ölçü Numarası 28-30)

(Kaynak: Devlet Konservatuvarı Yayınları, 1982: 96)

Viyolanın bestenigar makamındaki ezgisine tahta üflemelilerin aleatorik periodları eşlik eder.

a Tempo (♩=54)
Pizzicato (ritmo solo - ripetere aleatore)
solo - ripetere aleatore)
Pizzicato (ritmo solo - ripetere aleatore)
Pizzicato (ritmo solo - ripetere aleatore)
a Tempo (♩=54)
pp sub.
a Tempo (♩=54)
Sub G →
pp
a Tempo (♩=54)
pp sub.
pp sub.

(Şekil 12. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu 2. Bölüm Ölçü Numarası 66-68)

(Kaynak: Devlet Konservatuarı Yayınları, 1982: 25)

Bölümün sonunda sadece viyola ve ona eşlik eden viyolonsel ve kontrabasların pizzicato dörtlükleri duyulur. Üçüncü bölüm "Allegro¹⁶", vurmali çalgıların aksak ritmi ile başlar.

¹⁶ "Tempo terimi: Çevik, dinç, neşeli bir çabuklukta" (Say, 2006:28).

Allegro ($\text{♩} = 116$)

2 Flauti
2 Oboi
2 Clarineti (Si b)
2 Fagotti
3 Corni (Fa)
2 Trombe (Do)
Timpani
Batteria
S. Corno
Viola Solo
Violini I & II
Viola
Violoncelli
Contrabbassi

poco a poco molto cresc.
poco a poco molto cresc.

(Şekil 13. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu 3. Bölüm Ölçü Numarası 1-3)

(Kaynak: Devlet Konservatuarı Yayınları, 1982: 116)

Kısa bir giriş yapan vurmali çalgılara tüm orkestra eklenerek ilk tema duyurulur. Viyolanın girdiği ikinci tema 'Vivo' canlı bir tempodadır (Kolçak, 2006:59).

Vivo (♩ = 126)

Fl. 1. 2.
Ob. 1. 2.
Cl. 1. 2.
Fag. 1. 2.
Cor. 1. 2. 3.
Tuba 1. 2.
Timp.
Bk.
Silofono
Vcl. Solo
Vcl.
Cb.

Vivo (♩ = 126)

Vivo (♩ = 126)

pp, p, f, ff, (c.s.), (c.s.), Tante, Div., Div., p sul ponticello

(Şekil 14. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu 3. Bölüm Ölçü Numarası 19-25)

(Kaynak: Devlet Konservatuarı Yayınları, 1982: 122)

Tema sirtoya benzeyen bir oyun havasıdır. Orkestra başka bir makamda temayı işler ve viyola ikinci temayı duyurur.

The image displays a handwritten musical score for the Viola Concerto by Necil Kazım Akses, specifically the 3rd movement, measures 150-152. The score is written on multiple staves, each labeled with an instrument. The instruments listed are: Fl. 1., Picol., Ob. 1., Ob. 2., Cl. 1., Cl. 2., Fag. 1., Fag. 2., Cor. 1., Cor. 2., Cor. 3., Trpt. 1., Trpt. 2., Timp., Batt., Silofono, Viola Solo, Vni I, Vni II, Vcl., and cb. The Viola Solo part is the most prominent, showing a melodic line with various ornaments and dynamics. The score is written in a clear, legible hand, with notes, rests, and dynamic markings clearly visible. The measures are numbered 150, 151, and 152 at the top of each staff.

(Şekil 15. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu 3. Bölüm Ölçü Numarası 150-152)

(Kaynak: Devlet Konservatuvarı Yayınları, 1982: 146)

Vivo bölümü tekrar duyulurken viyola bu sefer silofona eşlik eder.

The image displays a handwritten musical score for the Viola Concerto by Necil Kazım Akses, specifically measures 96-101. The score is written on multiple staves, including parts for Flute (Fl.), Oboe (Ob.), Clarinet (Cl.), Bassoon (Fag.), Cor Anglais (Cor.), Trumpet (Timp.), Trombone (Tbn.), Violoncello (Violonçello), Viola Solo, Violin I (Vn. I), Violin II (Vn. II), Viola (Vla.), Violoncello (Vcl.), and Contrabasso (Cb.). The Viola Solo part is the central focus, showing a melodic line with various ornaments and dynamics. The score is written in a clear, legible hand, with notes, rests, and dynamic markings clearly visible.

(Şekil 16. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu 3. Bölüm Ölçü Numarası 96-101)

(Kaynak: Devlet Konservatuarı Yayınları, 1982:136)

Viyola orkestranın temasını geliştirir. Ardından orkestra viyolanın ilk temasını çalar ve gelen 'Vivo'¹⁷ bölümüne viyola katılır. Solo viyolanın kısa olan kadansını orkestra oyun havası teması ile aniden keser ve konçerto sona erer (Kolçak, 2006:59-60).

¹⁷ Canlı.

(Şekil 17. Necil Kazım Akses Viyola Konçertosu 3. Bölüm Ölçü Numarası 257-263)

(Kaynak: Devlet Konservatuarı Yayınları, 1982: 166)

SONUÇ

Akses Viyola Konçertosu'nun yapısı, birinci bölüm hızlı, ikinci bölüm yavaş ve üçüncü bölüm hızlı olmak üzere üç bölümden oluşur. Bu yapı karakteri itibarıyla "Barok döneme dönüşü simgeleyen bir akım olan 'Neoklasik' akımı" hatırlatır. Neoklasik form ile Türk müziği tınısını bir araya getiren Akses, bu yönüyle tamamen kendine has bir yapı oluşturur. Akses, armonideki yatay hatları bağımsız olarak sürdüren ve aynı zamanda, çoğunlukla uyumsuzluk barındıran dikey hatları, geleneksel ve özgün müziğimizle ön plana çıkaran kendi tınısını yarattı.

1950'den sonra sıklıkla kullanılan ve çağdaş müziğe özgü olan aleatorik yazım tekniğini konçertonun girişinde piccolo, flüt ve klarinet ile, ikinci bölümün sonunda piccolo, flüt, obua ve klarinet ile kullanarak klasik formdaki esere alışıl gelmişin dışında bir renk kazandırdı. Aleatorik müzikte olan serbest ve deneysellik, neoklasik müziğin klasik formuyla birlikte kullanırken, viyolayı geleneksel müzikteki taksimi hatırlatan melodilerle solo olarak

kullanarak daha önce deneyimlenmemiş bir tını ortaya çıkardı. Akses bu yönüyle, aleatorik yazım tekniğini bütüncül bir yapı içinde sadece doku ve atmosfer yaratmak için kullandı.

Akses gibi Türk Beşleri'nde yer alan Ahmed Adnan Saygun'un Viyola Konçertosu'nda ise müzik kalıpları yer alır. Saygun, Türkçe dilinin vurgularını birebir soyut müziğine yansıtır. Akses ise daha serbest ve viyolanın tonunu ve kendine özgü rengini öne çıkartan bir besteleme tekniği kullandı.

Akses, Viyola Konçertosu'nda Türk müziği makamlarından bazılarını kullandı. İkinci bölümde viyolanın bestenigar makamında icra ettiği girişi, son bölümde ise trompetin mi kararındaki hicazkar makamında seslendirdiği sirtouy hatırlatan solosu bunlara verilebilecek en iyi örneklerdendir. Akses, sergilediği bu girişimlerle kendi yerel ve özgün müziğindeki makamları, Viyola Konçertosu'nda ilk defa kullanan Cumhuriyet dönemi bestecisidir.

Halk Müziği ve Geleneksel Müziğin melodik, makamsal ve ritmik unsurlarını Batı Müziği formları ile iç içe geçiren Akses, Viyola Konçertosu ile bunun somut bir örneğini ortaya koydu.

KAYNAKÇA

- Aracı, E. (2007). *Ahmed Adnan Saygun Doğu- Batı Müzik Köprüsü*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Aydın, Y. (2004). *Biyografya Ahmed Adnan Saygun*, 1. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Çalgan, G. (2007). *Necil Kazım Akses'in Yaşam Öyküsü ile "Viyola Konçertosu'nun Müzikal ve Teknik Analizi" Diğer Türk Bestecilerinin Viyola İçin Yazılmış Eserlerine Yönelik Bir Değerlendirme*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik Anasanat Dalı.
- Çapacı, K. (2016). Türkiye'de Çoksesli Müzik. (08.12.2021) <https://docplayer.biz.tr/5559116-Turkiye-de-cok-seslimuzik-kazim-capaci.html>.
- Finkelstein, S. (1995). *Besteci ve Ulus*, Pencere Yayınları, İstanbul.
- İlyasoğlu, E. (1989). *Yirmibeş Türk Bestecisi*, 1. Baskı, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- İlyasoğlu, Evin (1998). *Necil Kazım Akses*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kolçak, O. (2006). *Necil Kazım Akses*, 1. Baskı, Kastaş Yayınevi, İstanbul.
- Maden, F. (2021). Hasan Ferit Alnar. (07.12.2021) <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hasan-ferit-alnar/>.
- Say, A. (2002). *Müzik Sözlüğü*, 1. Basım, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.
- Say, A. (2006). *Müzik Tarihi*, 6. Basım, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.
- Selanik, C. (1996). *Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni*, 1. Baskı, Doruk Yayıncılık, Ankara.
- Saygun, A. A. (1987). *Atatürk ve Musiki*, 2. Baskı, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii A.Ş., Ankara.
- Tarman, S. (2013). *Doğumunun 130. Yılında Atatürk ve Müzik*, 2. Baskı, Müzik Eğitimi Yayınları, Ankara.
- Turnagöl, A. A. N. (2020, Temmuz). Necil Kazım Akses'in 'Şan ve Piyano İçin 6 Poem' Şarkı Dizisinde Yer Alan "Anlatamıyorum" Adlı Eserinin Şan Tekniği ve Şan Eşliği Açısından İncelenmesi. [Online Dergi]. Sahne ve Müzik Eğitim-Araştırma e-Dergisi. Elde edilme tarihi: 5 Ocak 2022, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1210719>.
- Uslu, M. (2013). Türk Müzik Eğitiminde Çok Yönlü Bir Kişilik Cemal Reşit Rey. (8.12.2021) <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/9383/makaleler/34/arastirmax-turk-muzik-egitiminde-cok-yonlu-bir-kisilik-cemal-resit-rey.pdf>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:10.10.2021 ✓Accepted/Kabul:18.01.2022

DOI:10.30794/pausbed.1007770

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kalelioğlu, U. B. (2022). "Dernek Sosyolojisi Yolunda Bir Deneme: Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği Üzerinde Sosyolojik Tetkikler", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 333-349.

DERNEK SOSYOLOJİSİ YOLUNDA BİR DENEME: SIEGERLAND ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE DERNEĞİ ÜZERİNDE SOSYOLOJİK TETKİKLER

Uğur Berk KALELIOĞLU*

Öz

Derneklere sosyolojik bir yaklaşım ve bunların toplumsal rollerinin ortaya çıkarılması ufuk açıcı bir bakış açısı sağlamaktadır. Gelişmekte olan bu sosyolojik araştırma alanı, derneklerin muhtelif biçimlerinin analizini ve derneksel yaşamın doğasının incelenmesini içerir. Demokratik bir ülkenin olmazsa olmaz sivil toplum kurumları arasında olan dernekler; siyasi, sosyal, hukuki, ekonomik, vs. her alanda Türk toplumunu yakından ilgilendirmekte ve halkın yaşam biçimlerini şekillendirmektedir. Araştırmanın amacı, Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği'nin (SADD) sosyolojik bir analizini sunarak, Almanya'ya göç eden Türk mültecilerin kurduğu bir sivil toplum kuruluşu olan derneğin örgütsel kültürü, özellikle bu kültürün üyeler tarafından algılanma, içselleştirilme ve yeniden üretilme biçimlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmanın ana verileri; Dernek Başkanı, Dernek Sekreteri ve 11 kişiden oluşan dernek görevli ve üyeleri ile 04.04.2019-20.11.2019 tarihleri arasında gerçekleştirilen derinlemesine mülakata dayanmaktadır. Araştırma sonucunda derneğin, Almanya'da bulunan Türk göçmenlerin entegrasyonunda ve Türk toplumunun sosyo-kültürel ve ekonomik sorunlarının çözümünde rol oynadığı, üyelerin; Atatürk ile anavatan Türkiye'yi özdeşleştirdiği ve vatandaşlık, kimlik ve mensubiyet olgusunu da yine Atatürk üzerinden kurguladığı gözlemlenmiştir. Bunların dışında derneğin aktif olarak; gezi etkinlikleri, milli kutlamalar, spor faaliyetleri ve geleneksel kahvaltılar düzenleyerek, Türklük kimliğini çeşitli gündelik yaşamsal pratiklerle yeniden ürettiği müşahade edilmiştir. Dernek Sosyolojisi üzerine gerçekleştirilen çalışmaların, derneğin üyeler tarafından algılanış biçimi ve şahıslara olan etkilerinden ziyade faaliyet gösterdiği topluma ve siyasal sisteme olan demokratik etkisine odaklandığı gözlemlenmiştir. Ancak, bu çalışma ile yapısal-fonksiyonel çalışmalara nazaran birey odaklı, sembolik-etkileşimci ve/veya Weberyan çalışmaların da dernekleri anlamada yarar sağlayabileceği gösterilmek hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dernek, Göç, Dernek sosyolojisi, Atatürkçü düşünce derneği.*

TOWARD A SOCIOLOGY OF VOLUNTARY ASSOCIATION: SOCIOLOGICAL OBSERVATIONS ON SIEGERLAND ASSOCIATION OF ATATURKIST THOUGHT

Abstract

Taking a sociological approach to associations and uncovering the social roles of such foundations provides an eye-opening perspective. This gradually developing sociological research field involves various forms of analyses of voluntary organizations and the investigation of the nature of organizational life. Associations, which are among the indispensable non-governmental institutions of a democratic country, are closely related to Turkish society in every field, such as political, social, legal, economic, etc., and they also shape the lifestyles of the people. The research aims to present the and sociological analysis of the Siegerland Kemalist Thought Association (SADD) as a non-governmental organization founded by Turkish refugees who migrated to Germany and to reveal the organizational culture of the association, especially how this culture is perceived, internalized, and reproduced by its members. The research's main data is based on in-depth interviews performed between 04.04.2019 and 20.11.2019 with the President of the Association, the Secretary of the Association, and the members -consisting of 11 people. As a result of the research, it was determined that the association contributed to the integration of Turkish immigrants in Germany and the solution of socio-cultural and economic problems. It has been observed that the members identify Ataturk with the motherland Turkey and construct the concept of citizenship, identity, and affiliation based on Ataturk. It was also observed that the association actively organizes travel, national and sports activities, and traditional breakfasts, thus reproducing the Turkish identity with various practices in daily life. It has been observed that previous studies on the Sociology of Voluntary Association focused solely on the democratic effect of the associations on the society and the political system in which they operate, rather than the ways they are perceived by the members and their effects on individuals. However, this study aimed to show that - compared to structural-functional studies - individual-oriented, symbolic-interactionist, and/or Weberian studies can also be beneficial in understanding associations.

Keywords: *Association, Migration, Sociology of voluntary association, Ataturkist thought association.*

*Doktora Adayı, Universität Münster, Sosyoloji, ALMANYA.
e-posta: kaleliberk@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-5127-8756>)

1. GİRİŞ

Dernek; kendi kendine tanımlanmış, bir gaye çevresinde gruplanabilmek amacıyla serbestçe bir araya gelen bir grup aktör (bireyler ve/veya kuruluşlar) olarak tanımlanır (Smith, 2015: 252). Bu tür organizasyonlar yerel futbol kulüplerinden küresel organizasyonlara kadar çeşitlilik göstermektedir. Dernekler, hayatta kalabilmek için üyelerin zamansal ve maddi fedakarlıklarına muhtaçtır. Mazisi Antik Yunan'a kadar giden bu oluşumlar, kâr amacı gütmeyen kuruluşların geniş ve özgün bir biçimini oluşturmaktadır. Örneğin Antik Yunan'da, varlıklı erkeklerden oluşan *Hetaireiai* isimli seçkin kulüplerden, özel dini veya profesyonel derneklere kadar çeşitli organizasyonlar varlık sürmüştür (Cadoux ve Rhodes, 2015). Sanayi öncesi toplumlarda ise, hükümetin idari görevleri genellikle loncalar gibi gönüllü dernekler tarafından yürütülmüştür. Derneklerin sosyolojik olarak bilimsel ve sistematik olarak incelenmesi henüz kurumsallaşmamışsa da dernek benzeri gönüllü insan toplulukları veya diğer adı ile sivil toplum kuruluşlarının analizi sosyal bilimlerde köklü ve yerleşik bir gelenektir. Dernek sosyolojisi, toplumun doğası hakkında belirli bir inanç setinin ve sosyal dünyayı incelemek için belirli bir araç setinin kullanılmasıyla karakterize edilir. Dolayısıyla derneklerin sosyolojik perspektifi -bu örgütleri araştırma odağı olarak alan diğer birçok disiplinin aksine- derneklerin doğası ve rolü hakkında hiçbir varsayımda veya normatif iddialarda bulunmaz. Bunun yerine sosyolojik bir perspektif, derneklerin kapsamı ve dinamikleri hakkında sürekli değişen gerçekler ve bu değişiklikleri test etmek için ampirik verileri bilimsel titizlikle kullanması bakımından farklıdır.

Çalışma, derneklerin, hangi düşünürlerin dikkatini çektiği konusuna odaklanarak, literatür taraması ile başlamaktadır. Özellikle klasik dönem sosyologların ve çağdaş düşünür Smith'in, dernekler üzerine görüşleri tartışılmıştır. Daha sonra, demokratik toplumların vazgeçilmez unsuru olan sivil toplum kuruluşlarının sosyolojik işlevlerine değinilerek, Almanya'da aktif olarak faaliyet gösteren bazı Türk dernekleri tanıtılmıştır. Bunun yanında, Dernek Sosyolojisi alanı içinde değerlendirilebilecek, Alman ve Türk akademisyenler tarafından daha önce yapılan çalışmalar zikredilmiştir. Almanya'da 3000'e yakın Türk derneği olduğu tahmin edilmektedir. Mensup üye sayısı, Alman ve Türk kamuoyundaki etki gücü, kurumsallaşmışlık gibi etkenler göz önünde bulundurularak seçilen 10 Türk derneğinden ismen bahsedilmiştir. Türkiye'deki teşkilatçılık/dernekçilik kavramı irdelenmiş olup, siyasi ve toplumsal bir reaksiyonun neticesi olarak kurulduğu telakki edilen Türkiye Atatürkçü Düşünce Dernekleri tanıtılmış, daha sonra Almanya'da bu derneklerin teşekkülü araştırılmıştır. Makalenin, gözlem, mülakat ve analiz kısımlarını içeren ana kısımda, dernek tüzüğünde yer alan hukuksal tanımlamaların ardından, gözlemin yapıldığı tarihlerin güncel dernek başkanı ve sekreterinin muhtelif sosyolojik kuramlar ışığında sosyo-karakteristik profili çıkarılmaya çalışılmış ve mülakat gerçekleştirilen üyelerden elde edilen veriler ışığında, derneğin fertler tarafından algılanış biçimlerinin aydınlatılmasına gayret edilmiştir. Ek olarak derneğin sosyal ve kültürel faaliyetler başlığı altında toplanabilecek olan etkinliklerinin bazıları tanıtılmıştır. Etkinliklerin zahiri fonksiyonunun yanında, örtük olarak ne gibi sosyolojik ve sosyo-psikolojik ihtiyaçlara cevap verdiği incelenmiştir.

1.1. Metodoloji ve Çalışmanın Alana Katkısı

Araştırmanın öncelikli amacı Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği'nin (SADD) sosyolojik -kültürel sembollerin tahlili bakımından bir ölçüde de etnografik- bir analizini sunmaktır. Almanya'ya göç eden Türk mültecilerin kurduğu bir sivil toplum kuruluşu olan derneğin örgütsel kültürü, özellikle bu kültürün üyeler tarafından algılanma, içselleştirilme ve yeniden üretilme biçimlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmanın ana verisini sunan görüşmeler Dernek Başkanı Kadir Koçyigit ve Dernek Sekreteri Tufan Bozdoğan ile 04.12.2018 tarihinde derneğin etkinlik merkezi olarak kullanılan *Interkulturelles Zentrum der AWO Am Sohlbach 18, 57078 Siegen* adresinde gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, şahsi gözlemlere daha iyi temel bulabilmek, dernek içi görüşleri aydınlatabilmek ve dernek hakkında derinlemesine bilgi edinebilmek amacıyla 11 kişiden oluşan dernek görevlileri ve üyeleri ile 04.04.2019-20.11.2019 tarihleri arasında derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Mültecilik, Almanya'da Türkler, dernekçilik, dernek faaliyetleri, dernekte geçirilen zaman ve daha birçok konu hakkında hazırlanan sorular doğrultusunda mülakat yapılmış olup, aşağıda konular ayrıntıları ile verilmiştir. Çalışmanın ilmi, sosyal ve kültürel başlıklar altında değerlendirilebilecek farklı hedefleri bulunmaktadır. Bunlar genelden özele doğru şu şekildedir:

1. Küreselleşmenin etkisinde evrimsel bir dönüşüm yaşayan, fakat hala demokratik siyasal kültürlerin önemli bir ön koşulu olarak görülen sivil toplum kurumları olan derneklerin, bilimsel bakış açısı ile tetkikini sunmak,
2. Türk Akademisi'nde sayıca çok kısıtlı miktarda çalışılmış olan ve çoğunluğunun kantitatif (niceliksel) araştırmalardan oluştuğu Dernek Sosyolojisi çalışmalarına kalitatif (niteliksel) bir destekte bulunmak ve bu disiplinlerin Türkiye'de kurumsallaşmasına katkı yapmak,
3. Almanya'daki Türk dernekleri hakkında çalışma yapacak müteakip araştırmacılar için data sunmak,
4. Almanya'ya göç etmiş olan Türk kökenli göçmenlerin kurdukları bir derneğin kültürel haritasını çıkarmak ve üyelerin bakış açıları ile derneğin sosyolojik rolüne değinmektir.

Gelişmekte olan bu sosyolojik araştırma alanı, derneklerin muhtelif biçimlerinin analizini ve derneksel yaşamın doğasının incelenmesini içerir. Bu bakımdan evrensel bilim dünyası ve Türk Sosyolojisi için önemi açıktır. Dernekler, Türk kamusal hayatında önemli bir yer işgal etmesine rağmen, Türkiye’de Dernek ve Dernekçilik üzerine sosyolojik yöntemlerin kullanıldığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Sosyoloji, insan gruplarının analizidir. Dernekler de insan gruplarının kurumsal ve hukuki çatısı olması sebebiyle doğrudan sosyolojinin çalışma alanına girmektedir. Literatürde teorik anlamda Dernek Sosyolojisi yalnızca Amerikan Sosyoloji çevrelerinde görülmektedir. Bu alanın Türk akademi camiasınca tanınması elzemdir. Bu örnek çalışma ile, Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği üzerinde gerçekleştirilen sosyolojik tetkiklerin, demokratik siyasal kültürün önemli bir unsuru olan derneklerin doğası hakkında sosyolojik bir bakış açısı yaratılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra dernekleri bir biçimde sosyolojik olarak değerlendiren Durkheim, Tönnies, Parsons, Tocqueville gibi klasik düşünürlerin yanı sıra Smith’in çalışmalarına bakıldığında, derneklerin yalnızca yapısal yönünün dikkate alındığı, analizlerin kurumsal bazda sınırlı kaldığı, derneğin üyeler tarafından algılanış biçimi ve şahıslara olan etkilerinden ziyade faaliyet gösterdiği topluma ve siyasal sisteme olan demokratik etkisine odaklanıldığı gözlemlenmiştir. Bu çalışma bir ölçüde, yapısal-fonksiyonel çalışmalara nazaran birey odaklı, sembolik-etkileşimci ve/veya Weberyan çalışmaların eksikliğini gidermeye yönelik duyulan ihtiyaca yanıt vermektedir.

2. SOSYOLOJİK AÇIDAN DERNEKLER VE DERNEKLERİN ÖNEMİ: LİTERATÜR TARAMASI

Tarihsel olarak sosyologlar -klasik dönem için- genel olarak cemiyeti iki makro çerçeve veya tasavvur bağlamında kabul etmişlerdir. Bunlar, yapısal ve işlevsel tasavvurdur. Topluluğun yapısal unsurları, bireylerin herhangi bir zorunluluk hissetmeden birbirine beslediği bağlılık türleri olan sosyal organizasyonlardır (kulüpler, kiliseler, mahalleler, vb.). Dolayısıyla yapısal alan, nasıl bir arada var olduğumuzun, kiminle ilişki kurmayı seçtiğimizin ve zamanımızın ne tür faaliyetler tarafından işgal edildiği ile ilgilidir. İşlevsel alan, diğer yandan, kaçınılmaz koşullarla ilişkilidir veya başka bir deyişle, belirli bir alanda birlikte yaşayan veya birlikte çalışan insan grupları tarafından ihtiyaç duyulan birliktelikler bağlamında anlaşılabilir. Durkheim'a göre toplum, az çok kesin ve kalıcı bir ilişkiler sistemidir (Durkheim, 1960: 58). Birlik, etkileşim ve iletişimdir. Aynı zamanda canlı bir sistemdir (Durkheim, 1960: 105). Durkheim'dan türetilen Yapısal-İşlevselci yaklaşım, toplum yaşamında örüntüler ve düzenlilikler arar ve bireylerin farkındalığının altında, toplumun düzgün işleyişini sağlayan özellikler arar. Dolayısıyla vurgu; konsensüs ve sosyal uyum, dayanışma mekanizmaları ve paylaşılan değerlerin ve inançların rolü üzerinedir.

Durkheim’ın yanı sıra, topluluk/grup kavramını tartışmaya gelince etkili açıklama Ferdinand Tönnies’in *Gemeinschaft* (topluluk/cemaat) ve *Gesellschaft* (toplum/cemiyet) arasındaki ayrışmada kendisini göstermektedir. *Gemeinschaft*, duygu bağlarının ortaklığına dayanan sosyal dayanışma, deneyim, yer ve amaç duygusu, kimlik, duygusal bağlılık ve değerler ile birlikte yoğun sosyal ağlar ve kişiler arası ilişkileri tanımlarken, *Gesellschaft* ise kişisel olmayan, yüzeysel ilişkiler, normsuzluk ve heterojen kimlikler ile karakterizedir (Tönnies, 1922: 8, 40). Her iki sosyal oluşumda da bir tür sosyal uyum korunur, ancak niteliksel olarak farklı yollarla sağlanır. Birincisi söz konusu olduğunda, resmi olmayan kurumlar (yani aile ve akran grubu) tarafından fikir birliği bulunurken (Tönnies, 1922: 8), ikincisinde sosyal dayanışma resmi otorite tarafından yönetilir. Tönnies için, kurumlar ve bireyler bir araya getirildiğinde, birbirlerinden bir tür sembolik desteğe ihtiyaç duydukları için değil, sosyal beraberliğe duyulan ihtiyaç nedeniyle ve ortak bir değer sistemi bu ayrı parçaları birleştirilmiş bütüne bağladığı için gerçek bir topluluk meydana gelir. Tönnies'e göre, topluluklar, onları besleyen ve onları bir fikir yapısına bağlayan değerler etrafında sosyal olarak örgütlenmiştir. Derneklerin sosyolojik bir incelenmesi yapılırken, Tönnies ve Durkheim arasında bu tasavvur farkına da dikkat edilmesi gerekmektedir. Tönnies için, birliktelik, kimlik kavramının gösterdiği türden bir bağlılık türünün olmadığı yerde hayata gelir. Dernekler, özel amaçların benimsenmesine ve bu amaçların peşinde koşmaya ya da Tönnies'in ifadesiyle “yapay irade” ye dayanırlar.

Belirtilen düşünürlerin yanında Amerikalı sosyolog Talcott Parsons, işlevsel entegrasyon (bireysel sosyal aktörlerin uzmanlaşması ve birbirine bağımlılığı) ve normatif entegrasyon (toplumun normları, değerleri ve ahlaki, yaptırımları, rolleri ve davranışlarının içselleştirilmesi) arasında ayırım yapmıştır (Lyden, 1975: 59-60). Parsons’a göre kapsayıcı, heterojen sosyal sistem içinde yaşayan bireyler, daha küçük ölçekli toplumlardaki (göçmenler ve göçmen dernekleri arasında olduğu gibi) işlev gören topluluklar oluşturabilmektedir.

Dernekler hakkındaki modern sosyolojik düşüncenin kökleri, Alexis de Tocqueville'in yerel düzeyde demokrasinin işleyişi için gönüllü birliklerin önemini gözlemlediği *Amerika'da Demokrasi* (1862) eserine dayanır. Modern, demokratik toplumlarda, gönüllü dernekler ikili bir işleve hizmet eder: farklı geçmişlere sahip insanları ortak bir amaç etrafında örgütler, böylece sosyal uyuma katkıda bulunurlar ve siyasi iktidar merkezi ile seçmen

arasında bir aracı alan inşa ederler ve böylelikle potansiyel bir 'çoğunluğun tiranlığına' karşı azınlık tercihlerinin ifadesine izin verirler (De Tocqueville ve Reeve, 1862: 19).

Amerika Birleşik Devletleri ziyaretinde Alexis de Tocqueville, üç sektörlü modeli ile Durkheim ve Tönnies'in bulgularını teorik hale getirmesinden yarım yüzyıl önce, Amerikan toplumunda gönüllü derneklerin sosyolojik işlevini ayrıntıları ile tetkik etmiştir. Tocqueville'in gönüllü dernekler analizi onlara iki tür işlev atfetmektedir: Sadece bireyleri güçlendirmekle kalmazlar, bireysel zayıflıklarının üstesinden gelmelerini sağlarlar, aynı zamanda üyelerin müzakere etmeyi öğrendikleri demokrasi için bir 'öğrenme okulu' olarak da işlev görürler (Dekker, 2014: 8). Tocqueville, dernekleri kamu yararı için çalışmanın tezahürü olarak niteler. Dezavantajlı kişilere yardım sağlayan gönüllü kuruluşlar, genel olarak topluma bakım ve yardımın kamuoyunun dikkatine değer normlar haline gelmesini sağlar. Tocqueville, sayısız derneklerin yalnızca grupların belirtilen hedeflerini sürdürmekle kalmayıp, aynı zamanda topluluğun kendisinin ve topluluktaki fertlerin çeşitliliğinin değerlerini de güçlendirdiğini iddia eder (Tocqueville, 2002: 19). Kısacası, Tocqueville'e göre, dernekler sadece bir ulusun kültürel sağlığına önemli bir katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ulusu oluşturan insanların iyi niyetinden beslenir (Tocqueville, 2002: 19).¹ Tocqueville, Amerika'daki sosyal ve siyasal her türden "dernek" kurma olgusu hakkında en kapsamlı çalışmayı yapan düşünürdür.² Tocqueville, derneklerin çoğalmasını sadece demokratik hükümet denemesinin başarısı olarak görmekle kalmaz, aynı zamanda tüm vatandaşlarının daha önce var olan bir eşitlik duygusuna uygun olarak refahını sağlamaya hizmet eden benzersiz bir yanıt olarak görür.

Bunların dışında derneklerin sosyolojik olarak çalışılmasını ilk öneren ilk düşünür Max Weber'dir. Weber, 1910 yılında düzenlenen Frankfurt Alman Sosyoloji Günleri'nde yapmış olduğu "Dernek Sosyolojisi'nin Gerekliliği Üzerine" olan konuşmasında,³ derneklerin kökeninin ve üyelerin mesleki, coğrafi, etnik ve sosyal bölgelerinin sistematik olarak araştırılmasının faydalı olacağını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, derneklerin üyeler üzerinde içsel olarak işleyen vasıtalarının ve dışsal olarak propaganda ve çatışmalarının, sonuç olarak da propaganda edilen içeriğin, taze bir şekilde, sosyolojik kazuistik yöntem ile analiz edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. (Simmel, 1911: 60).

Günümüzde Dernek Sosyolojisi çalışmalarının temelini atan ve çoğunluğunu elinde bulunduran, Boston Üniversitesi Öğretim Görevlisi David Horton Smith'dir. "Sociology of Voluntary Associations" (Derneklerin Sosyolojisi) (2015) başlıklı makalesi ile Smith, "Gönüllü Organizasyonlar" olarak tanımladığı derneklere ilk defa sosyolojik bir bakış açısı ile bakmıştır. Smith, çalışmasında; dernek yönetimi ve liderliği, tarihçesi, yaygınlık oranları ve belirleyicileri, hükümet kontrol sorunları, derneğe içkin demokrasi, tek biçimli ve çok biçimli birlikler, iş birliği, faaliyet yoğunluğu, prestij ve güç gibi geniş bir yelpazeye değinmiştir. Derneklerin, ekonomik ve mesleki ihtiyaç ve hedeflerin yanı sıra geleneksel, siyasal, sosyal hareket (aktivizm), dini, sağlık, eğitim, sosyal refah ve boş zaman ihtiyacı gibi unsurlara da hizmet edebileceğini belirten Smith, gönüllü, kâr amacı gütmeyen dernekleri, dünyada ve her çağdaş ulusta hesaba katılması gereken kalıcı bir güç olarak nitelemektedir (Smith, 2015: 259).

Dernekleri bir biçimde sosyolojik olarak değerlendiren Durkheim, Tönnies, Parsons, Tocqueville gibi klasik düşünürlerin yanı sıra Smith'in çalışmalarına bakıldığında, derneklerin yalnızca yapısal yönünün dikkate alındığı, analizlerin kurumsal bazda sınırlı kaldığı, derneğin üyeler tarafından algılanış biçimi ve şahıslara olan etkilerinden ziyade faaliyet gösterdiği topluma ve siyasal sisteme olan demokratik etkisine odaklanıldığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, yapısal-fonksiyonel çalışmalara nazaran birey odaklı, sembolik-etkileşimci ve/veya Weberyen çalışmalara ihtiyaç bulunduğu kanaat getirilmiştir.

2.1.1. Almanya'da Türk Dernekleri ve Atatürkçü Düşünce Dernekleri Üzerine Bir Literatür Taraması

Almanya'daki Türklerin sivil toplum hayatına katılımı 50 yılı aşan bir geçmişe sahiptir. 1960'lı yıllarda sivil toplum örgütlenmesinin az sayıdaki ilk örneklerinde politik eğilimli işçi dernekleri ve öğrenci hareketleri görülmektedir. 1970'lerde işçi ailelerinin Almanya'ya gelmeye başlaması Türk nüfus yapısını değiştirmiş, bu

¹ Tocqueville'in tartışmasında esas olan, toplumun üç sektöre ayrılabilmesi fikridir. Bunlar: devlet, pazar ve gönüllü sektördür. Üç sektör modeli olarak bilinen bu tasavvur kapsamında devlet, resmi zorlayıcı güçler tarafından düzenlenen ve meşrulaştırılan faaliyetler aralığı olarak tanımlanır. Pazar, göreceli arz ve talep seviyelerine bağlı bir fiyatlandırma mekanizmasına dayalı olarak mal ve hizmetlerin kar için değişimini içeren bir dizi faaliyettir. Gönüllü sektör ise çift taraflı zorlama ve ekonomik kârlardan arınmış olma anlamına gelen, gerçekten gönüllü olan faaliyetlerden oluşur. Bu nedenle üçüncü sektör, sonuçta karşılıklık, arkadaşlık veya yükümlülük veya ücretten arındırılmış hizmetler için ittifak özgürlüğünü içeren bir ilke olan gönüllülüğe dayanmaktadır.

² Dernekler tartışmasında, Tocqueville'in gözlemleri hayırseverlikle ilişkilidir. Tocqueville, dernekleri, iyi insan yetiştirmek ve yaşam kalitesini arttırmanın anahtarı olarak görmektedir. Ayrıca Tocqueville, dernekleri Amerika'da demokrasinin kalıcı bir etkisi olarak değerlendirmektedir. Derneklerin, demokrasinin güçlendirilmesi ve denetlenmesinde oynadığı rolle ilgili kapsamlı analizi geniş bir biçimde atf görmektedir ve eser Amerikan hayırseverliğinin yapısı üzerinde oldukça etkilidir.

³ Metnin Türkçe tercümesi için bkz. Kalelioğlu, U. B. (2021). Max Weber- Dernek Sosyolojisinin Gerekliliği Üzerine. *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi*. 3(1). 78-85

doğrultuda toplumda farklı ihtiyaçlar belirmeye başlamıştır. Bu ihtiyaçlara karşılık başta dini konular olmak üzere farklı alanlarda faaliyet gösteren STK'lar ortaya çıkmış ve nihayetinde Almanya'daki Türk toplumu zengin bir sivil toplum hayatına sahip olmuştur. Günümüzde Türk derneklerinin bir bölümü sadece yöresinde ya da eyaletler düzeyinde, bir bölümü de hem eyaletler hem de üyesi oldukları çatı kuruluşlar vasıtasıyla federal düzeyde faaliyetlerini sürdürmektedirler (Kocagöz, 2018: 109). 50 yılı aşkın bir süredir Almanya'da Türk göçmenlerin mevcudiyeti sırasında, etnik-kültürel iletişimin bir sonucu olarak, çok çeşitli hedeflere sahip derneklerin kurulduğu görülmüştür. Türk siyasi manzarasının tüm spektrumunu yansıtan, -kendilerini tanımlamaları ile- "solcu, sağcı, milliyetçi, muhafazakâr veya dini-politik" konumlarda bulunan farklı dernekler, Federal Almanya Cumhuriyeti'nde varlıklarını sürdürmektedir.⁴ Sosyal organizasyonların çoğunluğunu, çok işlevli bir şekilde hareket eden kültür merkezleri, cami dernekleri, iş, öğrenci ve ebeveyn dernekleri gibi fonksiyonel dernekler oluşturur. Bu derneklerin amaçlara, ideolojik yönelimlere veya faaliyetlere göre kesin olarak ayrılması da mümkün değildir. Almanya'da geniş üye kitlesine sahip bazı Türk dernekleri şu şekildedir:

1. Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion e. V.
2. Milli Görüş (Islamische Gemeinschaft Millî Görüş (IGMG))
3. İslam Kültür Merkezleri Birliği (Verband der Islamischen Kulturzentren e.V. (VIKZ))
4. Avrupa Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu (Föderation der Türkisch-Demokratische Idealistenvereine in Europa e.V. (ADÜTDF))
5. Avrupa Türk İslam Birliği (ATİB) (Union der Türkisch-Islamischen Kulturvereine in Europa e.V.)
6. Sosyal Demokrat Halk Dernekleri Federasyonu (Föderation der Volksvereine türkischer Sozialdemokraten e.V. (HDF))
7. Hür-Türk, Hürriyetçi Türk-Alman Dostluk Derneği (Freiheitlich Türkisch-Deutscher Freundschaftsverein e.V.)
8. Liberal Türk-Alman Derneği (Liberaler Türkisch-Deutscher Vereinigung e.V. (LTD))
9. Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF) (Alevitische Gemeinde Deutschland)
10. Avrupa Atatürkçü Düşünce Dernekleri Birliği (AADDDB) (Verband der Vereine Zur Förderung Der Ideen Atatürks in Europa e.V.)

Almanya'daki Türk dernekleri üzerine birçok kapsamlı çalışma yapılmıştır. *From Guest Workers into Muslims: The Transformation of Turkish Immigrant Associations in Germany* (Misafir İşçilerden Müslümanlara: Almanya'daki Türk Mülteci Derneklerinin Dönüşümü) (2009) adlı çalışması ile Berlin Humboldt Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Gökçe Yurdakul, göçmen entegrasyonu ve vatandaşlık hakları açısından çeşitli yaklaşımlara dikkat çeken 5 Türk göçmen derneğinin karşılaştırmalı bir analizini sunmuştur. Bu derneklerin entegrasyon, asimilasyon, milliyetçilik, etnik köken, laiklik, İslam ve onların ana akım Alman siyasi partileriyle ilişkileri hakkındaki görüşlerini inceleyerek, göçmenlerin Alman devletinin siyasi kararlarının kurbanı olmadığını göstermeye çalışmaktadır (Yurdakul, 2009: 113). Yurdakul aksine, Türk seçkin göçmenlerin, bu etno-millî grup adına hak ve üyelikleri müzakere etmek için önemli aktörler haline geldiği vurgulamaktadır. Yurdakul, Berlin'deki 5 Türk göçmen derneğinin heterojenliğini ortaya koymakta ve her birinin üyelerinin çıkarlarına ve sosyo-politik bağlamına dayalı çatışmalarla başa çıkma stratejilerini göstermektedir. Eser, göçmenlerin; nasıl göçmen dernekleri aracılığıyla taleplerde buldukları ve üyeliklerini müzakere ettikleri ve yeni ülkenin sivil geleneklerini kendi dernekleri aracılığıyla nasıl dönüştürdüğü konusunu ele almaktadır.

Almanya'da yaşayan Türk topluluğu ve bu toplulukların dernekleri hakkında en kapsamlı çalışmayı yapan ikinci grup Prof. Dr. Anna Amelina ve Prof. Dr. Thomas Faist'dir. Brandenburg Teknoloji Üniversitesi, Kültürlerarası Çalışmalar Kürsüsü Başkanı Prof. Amelina ve Bielefeld Üniversitesi Sosyoloji Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Faist, *Turkish Migrant Associations in Germany: Between Integration Pressure and Transnational Linkages*, (Almanya'daki Türk Göçmen Dernekleri: Entegrasyon Baskısı ile Ulus ötesi Bağlar Arasında) makalesi ile; göçmen topluluklarının ulus aşırı siyasi faaliyetlerinin esas olarak ulus devletlerin kurumsal baskısından etkilendiği tezinden aksine, göçmenlerin ulus aşırı politikalarının göçmen derneklerinin anavatan yönelimlerini tarafından belirlendiğini savunmaktadır (Amelina ve Faist, 2008: 93). Bu nedenle, makale ulus ötesi bağlantıları geliştiren göçmen derneklerinin entegrasyon baskısıyla nasıl başa çıktığı sorusuna odaklanmaktadır. Belirtilen çalışmaların dışında Adıgüzel'in (2004) Kimliğin korunmasında ve üretilmesinde Türk derneklerinin rolü üzerine olan çalışması, Kocagöz'ün (2017) Bavyera eyaletindeki Türk derneklerinin Türk kökenli siyasetçiler, Türkiye'deki kurumlar, diğer

⁴ Almanya'da bulunan Türk derneklerinin kesin sayısı bilinmemektedir. Dışişleri Bakanlığı verilerine göre Almanya'da 2008 yılı itibarı ile yaklaşık olarak 2500 Türk derneği faaliyet göstermekte olup, ayrıca 1500 adet cami derneğinin de aktif olarak çalışmalarda bulunduğu bilinmektedir. Kocagöz (2017: 549), kaynaklarda farklı rakamların geçtiğini belirterek, Hunger (2005)'da 11000; Koç (2012)'da 2000; Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na (YTB, ty) göre 4000'nin üzerinde olduğunu vurgulamıştır.

siyasetçiler ve dernekler ile olan ilişkilerini incelediği çalışması ve Fındıkcı'nın (2002) Almanyalı Türklerin kurdukları dernekleri tarihsel bir perspektifle eleştirel olarak ele aldığı çalışması da dikkate değerdir.

Atatürkçü Düşünce Derneği üzerine yapılan çalışmalar ise kısıtlıdır. Atatürkçü Düşünce Derneği üzerinde Türkiye'deki en kapsamlı çalışma Çeçen'in *ADD'nin Kitabı* (2010) eseridir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku uzmanı Prof. Dr. Anıl Çeçen, Atatürkçü Düşünce Derneği'nin 1989'daki 50 kişilik kurucular kurulunca görev almış ve derneğin ilk Genel Yazmanlığını üstlenmiştir. Eserde, 27 Mayıs sonrası Türk kamuoyunda öne çıkan Atatürkçülük akımının son 50 yıllık tarihçesi, Atatürkçü Düşünce Derneği'nden hareket ederek aktarılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Çeçen; *Sorularla ADD* adlı çalışması ile 25 soru Atatürkçü Düşünce Derneği'nin kuruluşunu, tarihçesini, gelişimini, bugününü ve geleceğini irdelemiştir (Çeçen, 2013).

Bunun yanı sıra *Bir 'Sivil' Toplum Girişimi Olarak Atatürkçü Düşünce Derneği* başlıklı Yüksek Lisans Tezi ile S. Püren Mutlutürk Meral (2012), teorik bağlamda sivil toplum kavramı tartışmalarını ve Türkiye'de sivil toplum durumunu ele almış, 1990'lı yıllarda ortaya çıkan ve mevcut yapısıyla etkisi artan Neo-Kemalizm kavramı üzerinde durmuş ve Kemalist ideoloji bağlamında değerlendirilen Atatürkçü Düşünce Derneği'nin, resmi ideolojinin ne derecede "sivil" destekçisi olduğunu incelemeye çalışmıştır.

Atatürkçü Düşünce Derneği üzerine yapılan bir diğer çalışma; Atay ve diğerleri (2016) tarafından hazırlanan *Atatürkçü Düşünce Derneği'nin Kuruluş Tarihi* çalışmasıdır. Akademik bir metinden ziyade, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi öğrencileri tarafından dönem ödevi şeklinde hazırlanan çalışma, Atatürkçü Düşünce Derneği'nin kuruluş aşamasını, farklı dönemlerdeki konumunu ve politik vizyonunu derneğin üst düzey yönetimini üstlenmiş Prof. Dr. Anıl Çeçen ve Hüseyin Emre Altınışık'ın görüşlerine dayanarak incelemektedir (Atay vd., 2016).

Gerçekleştirilen literatür taramasında da görüleceği üzere, Almanya'da faaliyet gösteren, özellikle geniş üye kitlesine sahip Türk dernekleri, birçok araştırmacı için yoğun ilgi konusudur. Bu dernekler üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla göç, göçmenlik, kültür, kimlik ve entegrasyon sorunları temalarına yoğunlaşmaktadır. Bunun haricinde genel anlamda Atatürkçü Düşünce Dernekleri'nin tarihçesi, kuruluş şartları, gelişimi, siyasi-kültürel konumunu irdeleyen münferit çalışmalar bulunsa da (Çeçen, 2010; Meral, 2012; Atay vd. 2016), özelde Almanya'da bulunan Atatürkçü Düşünce Dernekleri üzerinde herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Almanya'daki Atatürkçü Düşünce Dernekleri'nin bir ölçüde göz ardı edilmesinin, dini tandanslı olan diğer Türk derneklerinin Alman devletinin göçmenlere yönelik politikalarında önemli referans kaynaklarından biri olması ve bu sebeple Alman siyasi hayatı ve kamuoyunu yakından ilgilendirmesinin etkili olduğu değerlendirilmektedir. Öbür taraftan, diğer Türk derneklerine mukayese ile Atatürkçü Düşünce Dernekleri'nin katı laik tutumu, mültecilik kimliğinin çoğunlukla din üzerinden kurgulandığı Türk mülteciler için daha uzak bir seçenek olarak görülmüş ve görülmektedir. Bu da Almanya'daki Atatürkçü Düşünce Dernekleri'nin daha çok marjinal ve etkisiz konumda kalmasına, dolayısıyla araştırmacıların ilgisini çekmemesine sebep olmuştur. Bu çalışma ile bu boşluk bir nebze olsun kapatılmak istenmiş, Almanya'da faaliyet gösteren Atatürkçü Düşünce Derneği'nin emsal bir profili çıkarılarak müteakip araştırmacılara fikir sağlanması amaçlanmıştır.

2.2. Türkiye'de Teşkilatçılık/Dernekçilik, Atatürkçü Düşünce Dernekleri ve Almanya'da Atatürkçü Düşünce Dernekleri'nin Teşekkülü

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 70 ve 79'uncu maddelerinde "Dernek (cemiyet) kurma hürriyeti" başlığı altında güvenceye alınmış olan dernek faaliyetleri, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin her dönemi için önemli bir yapı taşı olmuştur. Bunda, Türk halkının iç ve dış konjonktürlerden etkilenecek evrimleşmesinin yanı sıra, Türk Kurtuluş Savaşı'nda derneklerin (veya eski adı ile cemiyetlerin) oynadığı faal rolün de etkisi bulunmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak başlattığı Millî Mücadele, bir bağımsızlık direnişinin sembolü olduğu kadar, Türk halkına demokrasi yolunda örgütün, örgütlülüğün ve kurumsal örgütlenmenin önemini öğreten bir süreci de ifade etmektedir. Atatürk'ün şahsi inisiyatiflerinin yanı sıra, Türk halkının kongreler döneminde gösterdiği teşkilatçı faaliyetler, örgütlülüğün veya bugünkü anlamda derneklerin, modern bir cumhuriyet inşasında nasıl aktif bir rol oynayabileceğini ve kurucu iradeyi teşkil edebileceğini göstermiştir. Dernekçilik, Türk halkına çok erken bir dönemde sirayet etmiş, bağımsızlık gayesi ile bütünleşerek cumhuriyetin inşasında önemli bir işlevi yerine getirmiş, daha sonraki süreçte her dönem için halkın rağbet ettiği bir örgütlenme şekli olarak konumunu muhafaza etmiştir. Özellikle 1945 sonrası süreçte Türkiye'de dernek sayıları kademeli olarak artmıştır. 1946 yılında Türkiye'de bulunan dernek sayısı 733 iken, bu sayı 1950'de 2011, 1951'de 2470, 1955'te 7086, 1956'da 11368, 1960'da ise 18958 olmuştur (Toksöz (1986)'den aktaran Özkiraz ve Arslanel, 2015: 33).

Bu teşkilatçı kültürün bir uzantısı olarak Atatürkçü Düşünce Derneği de Türk toplumsal ve siyasal kültürünün önemli bir parçası olarak yerini almıştır. Demokratik kitle örgütünün tipik bir temsili olan Atatürkçü düşünce

derneklerinin ilk teşekkülü 19 Mayıs 1989 tarihinde Ankara’da gerçekleşmiştir. Dernek, Mustafa Kemal Atatürk’ün 6 ilke olarak formüle ettiği dünya görüşünü benimsemektedir. Takribi 50 kişi olan kurucuları arasında aktif olan isimler: Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Dr. Muammer Aksoy ve Doç. Dr. Bahriye Üçok’tur. Dernek kuruluş amacını; *“Atatürk’ün ilkelerini, devrimlerini, her türlü yeniliğe açık ve sürekli devrimi gerçekleştirecek nitelikteki düşünce sistemini, devrimlerinin bugünkü sonuçlarını ve yarınlara doğal uzantılarını, yapıtlarını ve toplumsal davranışlarını incelemek, araştırma konusu yapmak, bunları tehlikeye düşüren gerici adım ve akımlarla yasalar çerçevesinde düşün savaşı vermektir. Başka bir deyişle derneğin amacı: Atatürk’e ve Atatürkçülüğe inananları bir araya getirerek, güç ve enerjilerini birleştirip, dinamik nitelikteki Atatürk devrimleri doğrultusunda ve karşı devrimcilerin, ulusun düşünce yapısında geriye dönüşe yönelik çaba ve girişimlerden Türk toplumunu korumak için, “erken Cumhuriyet misyonu” olarak nitelendirilen himayeci, aydınlatıcı ve uyarıcı hizmetler verebilmelerini gerçekleştirmektir.”* olarak belirtmektedir (Meral, 2012: 71).

Dernek, 1996 yılında Kırıkkale’de eski Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’in adını taşıyan bir ilköğretim okulu yaptırmış, yine 1996 yılında ADD İstanbul Merkez Şubesi 31 Ağustos’ta üçüncüsünün gerçekleştiği “Atatürk ve Barış Konseri”ni, Harbiye Açık hava Tiyatrosu’nda düzenlemiştir (Meral, 2012: 72). Derneğin kurucu üyelerinin şahsi yaşamları ve siyasi düşünceleri birbirine paralel olup, bu altyapılar derneğin oluşumuna uyumluluk göstermiş; hukukçu kimliği ön planda olan ve bu doğrultuda akademisyenlik görevleri olan isimler derneğin aktif kişileri olmuştur (Meral, 2012: 72).

Federal Almanya Cumhuriyeti’nde Türk göçmenler tarafından kurulan dernekler arasında Atatürkçü Düşünce Dernekleri’nin kuruluşu, dönemin sosyolojik ve siyasi şartlarının bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Almanya’da ADD’lerin ortaya çıkışı, Soğuk Savaş’ın bittiği, Doğu Almanya ve Batı Almanya’nın birleştiği ve kimliklerin (aidiyet tanımlarının) yeniden şekillendiği bir dönem olan 1990’lara tekabül etmektedir. 1990’lar aynı zamanda Avrupa Birliği’nin genişlemeye gittiği, azınlıklar ve mülteciler konusunda yeni kimlik politikalarının tercih edildiği bir dönemdir. Bu dönemde Almanya’nın Türk göçmenlere bakışı büyük bir oranda değişmiştir. Türk toplumu arasında bazı “marjinal” kabul edilebilecek gruplar, birinci ve ikinci kuşak ile gelen ve Alman toplumunda yerleşik halde bulunan “anlayışsız, pis ve tutucu” Türk-Müslüman algısının yıkılması için, Türk etnik kimliklerinin dini bir çerçevede tanımlanmadığı arayışlara girmiştir. Çok kutuplu dünya düzeninden tek kutuplu dünya düzenine geçilmesi, tek ve azılı düşman olarak telakki edilen komünizm tehlikesinin artık ortadan kalkarak Varşova Paktı’nın feshi, müstemlekeci devletleri yeni bir “öteki” ve “düşman” kurgulamaya itmiştir. 11 Eylül saldırıları ve bilhassa Avrupa’da Türk kuruluşları ve camilere yapılan saldırılar, yeni ötekinin İslam dini ve bu dine mensup Müslümanlar olduğunu ortaya koymuştur. Dönem, İslamofobi’nin Avrupa’da hızla artış gösterdiği bir dönemdir. Bu sürecin neticesinde iki farklı reaksiyon göze çarpmıştır. Kendisini -politik fraksiyonlardan bağımsız olarak- dindar-muhafazakâr olarak tanımlayan birinci kesim, İslami kimliğine daha çok sarılarak, adeta savunmaya geçmiştir. Diğer kesim tarafından aranan yeni kimlik tanımı ise, dini mensubiyet değil, ulusal mensubiyettir. Bu süreçte de Türk kimliğinin özdeşleştiği en önemli unsur olarak Mustafa Kemal Atatürk görülmüş, hali hazırda Türkiye deneyimi bulunan derneğin yapılanmasına Almanya’da başlanmış ve Almanya’da Atatürkçü Düşünce Dernekleri’nin temelleri atılmıştır.

3. SİGERLAND ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE DERNEĞİ

3.1. Derneğin Adı, Yeri ve Faaliyet Yılı

Derneğin adı Atatürkçü Düşünce Derneği Siegerland (kısaltılmış adı ile ADD Siegerland e.V.) olup, Alman Dernekler Yasası gereğince Siegen Yerel Mahkemesi tarafından tescillidir. Dernek, tescil işlemleri yapıldıktan sonra “Kayıtlı Dernek” anlamına gelen Almanca *Eintragung Verein*, kısaltılmış hali ile “e.V.” sıfatını almıştır. Derneğin faaliyet yılı, tüzükte belirtildiği üzere takvim yılıdır. Dernek, Siegen⁵ şehrine bağlı Geisweid mevkiinde, belediye binasının karşısında bulunmaktadır. Derneğin hemen girişinde bulunan stantta Almanca ve Türkçe muhtelif dergiler bulunmaktadır. Dergiler; göç, işsizlik, ırkçılık, vs. gibi güncel konuları içeren dergilerdir. Aynı zamanda dernek tarafından basılan broşürde Mustafa Kemal Atatürk’ün ilkeleri Türkçe ve Almanca olarak yer almaktadır. Dernek kapısı belirtilen saatler arasında açık tutulmakta, gelen misafirler karşılanmakta, dışarıdan geçmekte olan Alman ve Türkler içeriye davet edilmektedir. Dernek kapısına yapıştırılmış Atatürk resmi ve portatif bir Atatürk posterini bulunmaktadır.⁶ Dernek lokali takribi olarak 100 kişi kapasitelidir. Küçük çaplı seminer ve konferanslar lokalde, daha büyük sosyal etkinlikler ve anma törenleri *Am Solbach 18 Siegen* adresindeki mekânda gerçekleştirilmektedir. Dernek içerisindeki duvarlar, Atatürk’ün muhtelif resimleri ile süslüdür.

⁵ Siegen, Federal Almanya Cumhuriyeti’nin Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinin güney kısmında yer alan bir şehirdir. 102.770 nüfuslu şehir, 19.306 öğrencili Siegen Üniversitesi’ni barındırması sebebiyle üniversite şehri olarak anılmaktadır (Daten|Fakten 2018/2019, 2019: 3).

⁶ Atatürk posterini gören bazı Alman vatandaşların, Atatürk’ü bir film artisti zannettikleri ve içeriye merakla gelerek soru sordukları da kaydedilmiştir.

Resimler, tablolar veya fotoğraflar belirli zamanlarda güncellenmektedir. Gözlemin yapıldığı süreç zarfında duvarlarda, derneğin Samsun'a yaptığı gezi sürecinde çekilen fotoğraflar asılı bulunmaktadır.

3.2. Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği'nin Kuruluş Gayesi

Siegerland ADD Dernek Başkanı Kadir Koçyiğit, derneğin kuruluş amacını öncelikli olarak Almanya'da ikamet eden Türklerin daha iyi bir konuma getirilmesi olarak belirtmiştir.⁷ Uzun bir müddet Almanya'da yaşamının getirdiği bir gözlem sonucu, Türk toplumunun diğer etnik gruplara mukayese ile çok daha geri bir sosyal konuma sahip olduğunu vurgulayan Koçyiğit; İspanyol, İtalyan, Yunan ve Arap topluluklarından örnekler vermiştir. Alman toplumunun Türklere karşı gayri ihtiyarı negatif bir bakış açısına sahip olduğunu ve belirli önyargılarla kendilerine yaklaştığını belirtmiştir. Koçyiğit'e göre, kendisinin Almanya'ya iltica ettiği tarih olan 1970 senesinden beri Alman toplumu ile Türk toplumu arasında belirli sınırlar bulunmaktadır. Türkler, toplum olarak hala düşük bir mertebededir.

***Kadir:** Almanya'da Türk toplumu olarak çok arkalarda kaldık. Mesela İspanyol, İtalyan, Yunan veya Arap toplulukları daha iyi bir konumdadır. Bu durum, bizim kanaatimizce Alman toplumuna uzak düşmemizden kaynaklanıyor. Önümüze sınırlar koyarsak, o kadar karşı taraf bize koyacaktır. İlk adımı bizim yapmamız gerekiyor. Çünkü biz bu memlekete geldik, ben 47 seneden beri buradayım. 1970 senesinde geldim. Konumuz hep düşük seviyedeydi, hala da öyle.*

Dernek Sekreteri Tufan Bozdoğan ise derneğin kuruluş gayesinin bir temsiliyet davası olduğunu vurgulamıştır. Bozdoğan'a göre "İlk Kuşak" olarak tabir edilen 1961 yılı göçmenleri, Almanya'da sosyal, siyasi, hukuki, vs. alanlarda nüfus alanı meydana getirememişlerdir. Bunu bir hor görme veya küçümseme amacı ile söylemediğini belirten Bozdoğan, gelen kuşakların temsile dair bir niyet taşımadığını özenle vurgulamıştır. Yetersiz ve özverisiz olarak nitelendirilebilecek ilk kuşak temsiliyeti, Almanya'da bulunan Türk toplumu için hala geçerliliğini korumaktadır. Bu temsiliyet sorunu Bozdoğan'a göre Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği'nin esas kuruluş gayesidir. İtalyan, Yunan, Portekiz gibi azınlıkların tanınması dernek ve sendikalar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu da Türk toplumunun tanınması için önemli bir girişimdir.

***Tufan:** Bir çekirdek çalışma grubu oluşturduk. Bu çalışma grubunda acaba bir dernek nasıl kurabiliriz ve de kurduğumuz zaman; bu derneğin işlevliği ne olabilir? toplumda saygınlık kazanabilir mi? topluma ne verebilir? diye düşüncelerimizi değerlendirdik ve ilk aşamada bir çalışma kurulu üzerinden toplantılar yaptık. Belediyeye görüştük, diğer göçmen örgütleriyle tanıştık ve en önemlisi hedefimizin dernek olduğunu hiçbir zaman unutmadık. Derneğin bilfiil ön hazırlık çalışmalarını bu çalışma kurulu üzerinden gerçekleştirdik. Artık derneğin kurulmasının kaçılmaz olduğunu gördük. Bilhassa Türkler arasında dernek yaygın bir fikirdi ve destek gördük.*

Kurucu üyelerin ve katılımcıların mülakatları göz önüne alındığında, organizasyonun esas amacının bir "kamusal alan" yaratmaya yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Alman sosyolog Jürgen Habermas'ın kamusal alan tanımı, savaş sonrası Batı toplumlarında kamu görüşlerinin oluşturulması ve demokrasinin meşrulaştırılmasına yönelik girişimlerin ilk ve kurucu ögesidir. Genel anlamı ile kamusal alan: modern toplum kuramlarında, toplumun ortak yararını belirlemeye ve gerçekleştirmeye yönelik düşünce, söylem ve eylemlerin üretildiği ve geliştirildiği ortak toplumsal etkinlik alanıdır (Habermas, 1991: xii). Kamusal alan, kamuoyunun oluşabileceği bir sosyal yaşam alanı olarak görülmektedir. Habermas, çeşitli yönlerin kamusal alan için hayati olduğunu beyan eder. Esas olarak tüm yurttaşlara açıktır ve bireylerin bir araya gelerek bir toplum (birlik) oluşturduğu her koşulda oluşur. Vatandaş, bir iş veya özel çıkar adına hareket etmeyen, ancak bir kamusal alan oluşturmak için genel çıkar konularını ele alan bir özel kişi rolünü oynar. Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği'nin kuruluşunda, farklı bakış açılarına sahip insanların bir araya gelip aynı çatı altında toplanmaya girişmesi, herkesin kendisini rahatça ifade edebileceği ve bunu yaparken de kendisini geliştirebileceği bir sosyal alan (kamusal alan) oluşturulması hedeflenmiştir. Derneğin kuruluş aşaması için oluşturulan çekirdek düşünce grubu da aslında Habermasçı bir kamusal alana tekabül etmektedir.

⁷ Derneğin kurumsal analizinin yanı sıra, dernek başkanlarının liderlik tanımları açısından değerlendirilmesinin de Dernek Sosyolojisi çalışmalarına katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Örneğin; Weber'in liderlik tipolojisi ışığında Dernek Başkanı Kadir Koçyiğit'in gözlemlenen süre boyunca tek bir lider tipi ile sınırlandırılmayacağı görülmüş, Koçyiğit'in "Yasal Rasyonel Otorite" ve "Karizmatik Otorite" olarak sınıflandırılan lider tiplerine yakın olduğuna kanaat getirilmiştir. Koçyiğit, başkanlık sürecinde mevcut yapıda görülen ihtiyaçlara göre radikal kararlar almıştır. Burns ve Bass'ın (2009) değişim ve gelişim odaklı "Dönüşümcü Liderlik" (Sürücü & Sağbaş, 2020: 338) karakterine uygun olarak geri dönüşlere, farklı düşüncelere ve eleştirilere açık olan Kadir Koçyiğit, dernek hakkında alınacak bütün kararları dernek genel kurulu ile tartışmış, kuruldan onay çıkması halinde hemen işleme koymuştur.

3.3. Neden Atatürk?

Mülakatlardan elde edilen bilgilere göre Mustafa Kemal Atatürk figürü, üyeler için önemli bir yere sahiptir. Özellikle kadın üyelerin kendilerini birer “Atatürk ve Cumhuriyet Kadını” olarak nitelermeleri dikkat çekmiştir. Kadın hakları konusundaki atılımlardan dolayı, bütün Türk kadınlarının kaçınılmaz olarak Atatürkçü olması gerektiği vurgulanmıştır. Bazı üyeler ise Atatürk sevgisinin ailevi bir geçmiş taşıdığını belirtmiş, anne ve babalarının Atatürk’e gösterdiği bağlılık ve saygının kendilerine de aynen intikal ettiğini belirtmiştir. Mülakatların ortak noktası Atatürk ile Türkiye Cumhuriyeti’nin özdeşleştirilmesidir. Buna göre, Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk birbirini tamamlayan iki konsept olarak görülmekte, vatandaşlık ve mensubiyet olgusu da yine Atatürk üzerinden kurgulanmaktadır. Türk kimliği ile Atatürk’ün ayrılmaz birlikteliği, mülakat gerçekleştirilen bütün fertler tarafından özenle belirtilmiştir.

Gül: Ben, Atatürk kadınıyım. Biz kadın olarak Atatürk’ün değerini bilemezsek kimse bilemez. Onun bize verdiği ganimetler, sunduğu özgürlükler, nimetler... Biz bunu asla inkâr edemeyiz.

Celalettin: Atatürk düşüncelerimizin bulunduğu bir nokta. Demokratik kurucu liderimiz. Atatürk noktasında herkes aynı fikirde olduğu için kendini rahat hissediyorsun. Atatürk bizim kanımızda var.

Merve: Babam Atatürk’e çok bağlıdır. Küçüklüğümüzden beri bize hep Atatürk’ü anlatırdı. Hatta her sabah kahvaltıda: “Atatürk’ün annesinin ismi ne? Atatürk ne zaman doğdu?” gibi sorular sorar, bizi test ederdi. Benim görüşüm de şöyledir ki, bir insan Atatürk’ün neler yaptığını, neler başardığını bilse, muhakkak onu takdir ederdi.

3.4. Dernek, Üyeler İçin Ne İfade Ediyor?

Üyelerin, mensup oldukları derneğin kendileri için ne ifade ettiği öğrenilmek istenmiştir. Bazı üyeler, bir dernek etrafında toplanmanın bile aslında siyasi bir duruş sergilemek olduğunu belirtmiş, bazıları ise derneğin apolitik bir kurum olduğunu, yalnızca sosyal aktivite ve yardımlaşma odaklı bir kurum olduğunu ifade etmişlerdir. Algılanış biçimi farklılık taşısa da kolektif düşüncenin, derneğin “her fraksiyona tolerans gösteren bir sosyal kurum” yönünde olduğudur.

Ali: Şimdi her yaptığımız hareket bir siyasettir. Yani burada siyaset yapmıyoruz dersek yalan olur. Biz Atatürk’ün bize göstermiş olduğu ilim ve irfan yolunda onu yaşatmaya çalışıyoruz. Hurafelerle uğraşmak yerine, gösterdiği ilim doğrultusunda, bir şeyler vermeye çalışıyoruz insanlara. Verebiliyorsak, insanlar alabiliyorsa bunu, ne mutlu bize. İnsanlara yardım etmek sosyal bir yaşam biçimidir.

Tufan: Biz kendimizi Türkiye’nin veya Türk politikasının değil; kültürel, sanatsal ve Anadolu hoşgörü kültürünün temsilcileri olarak görüyoruz.

Gülay: Sivil toplum örgütüdür bir kere. Siyasi bir özelliği yok. Çünkü bizim aramızda çok değişik siyasi görüşleri olan arkadaşlarımız, dini farklı olan arkadaşlarımız, üye dostlarımız var ve onun için biz dernekte kesinlikle siyasi bir görüş bildirilmesini veya derneğin siyasi bir amaç taşınmasını istemedik. İstemiyoruz da. Çünkü insanlar düşüncelerinde özgürlerdir ve özgür olmaları gerekiyor. Demokratik bir ortamda, herkes istediği şekilde istediği görüşü savunabilir. Dolayısıyla benim için Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği bir sosyal bir sivil toplum örgütüdür.

3.5. Tanınma-Temsiliyet Meselesi ve Etkinliklerin Rolü

Koçyiğit’e göre Türk toplumunun tanınması ve en iyi şekilde temsil edilmesi, Almanya’da yaşayan Türk halkının girişimleri ile mümkün olacaktır. Atatürkçü Düşünce Derneği bu sorumluluğu üzerine almakta ve Almanya’da Türk toplumunun pozitif bir temsili için uğraşmaktadır. Belediye Meclisi ile irtibatlar kurulmasının önemi büyüktür. Yalnızca maddi amaçlar için Almanya’ya gelmiş olan eski jenerasyona ait olan Türk imajının kırılması, yapılan etkinliklerin çeşitliliği ve kapsamına bağlıdır. Koçyiğit ve Bozdoğan, Türklerin Almanya’da tanınmalarında en büyük rolün etkinlikler tarafından oynandığına kanaat getirmektedir. Bu vesile ile maddi imkanların el verdiği kadar, hemen hemen her türlü sosyal ve kültürel aktivitede bulunmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Belediye Meclisi’nin, düzenledikleri etkinlikler dolayısıyla kendilerine nişan takdim ettiğini belirten Koçyiğit, futbol turnuvaları düzenlediklerini kaydetmiştir.

Hatice: Bu dernek, Türklerin farklı bir yönünün de olduğunu gösteren bir dernektir. Almanlar, bu derneği ve faaliyetlerini gördükleri zaman “Demek ki Türkler arasında da böyle kültürel faaliyetler yapan dernekler de varmış” diyorlar. Çünkü genellikle şimdiye kadar Türklerin kurdukları dernekler hep din ağırlıklı. Malum burası İslamofobi’nin yoğun olduğu bir ülke. Burada din üzerinden, özellikle de İslam dini üzerinden Almanlarla entegrasyona girmek mümkün değil. Bana göre, bu iki toplumun

kaynaşması din üzerinden olamaz. Ancak böyle bizimki gibi sosyal-kültürel dernekler üzerinden olur. Mesela bazı müzikli aktiviteler olduğu zaman, farklı milletlerden insanlar ailecek geliyor.

3.6. Alman Toplumuna İntibakta (Entegrasyonda) Lisanın Önemi

Farklı kültürel geçmişleri olan bir toplumun ferdi olarak hayatı idame ettirmek belirli güçlükler barındırmaktadır. Bu nedenle Avrupa'nın artan kültürel çeşitliliğini yönetmek, toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılığa uğramadan canlı ve açık bir toplum sağlamak Avrupa Konseyi için bir önceliktir. Dil, kültürler arası diyalog ve entegrasyon için gerekli bir araçtır. Avrupa Komisyonu'nun göçmen entegrasyonu ile ilgili istatistiklerinde göçmen entegrasyonunun başarılı alanları: istihdam, eğitim ve aktif katılımıdır (Muliro, 2019). Kuşkusuz dil, başarılı entegrasyonun bahsedilen unsurlarına açılan bir kapıdır. Bu nedenle göçmenlerin ev sahibi ülkelerinin dilini öğrenmeleri esastır. Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği üyeleri de lisanın önemine dikkatlice vurgu yapmış ve lisanı Alman toplumuna entegrasyonda birinci sıraya yerleştirmişlerdir. Yabancı bir toplumda, var olmak ve tanınmak arzusunun, yalnızca o toplumun dilini benimsemek ile gerçekleşebileceği vurgulanmıştır. Bazı üyeler Almancaya hakimiyeti sosyo-ekonomik gerekçelerle önemli görürken, bazı üyeler ise Atatürk'ün hem Almanya'da yaşayan Türk toplumuna hem de Alman toplumuna tanıtılması açısından önemine değinmiştir.

Ali: Eğer ben Almanca bilmiyorsam Atatürk'ü nasıl anlatacağım? Dilin önemini ben birinci sıraya koyarım.

Feryal: Lisan çok mühim. Başka bir yere de gitsen, ortak dil ile konuştuğun zaman aradaki iletişim bambaşka oluyor. Burası da öyle. Madem onların memleketindeyiz, az çok lisanlarını bilmek lazım. Ben hep burada yetişen çocuklara söylerim. Çocuklar ne meslekten olursanız olun; doktor olun, mühendis oldun, ama karşınıza bir Avrupalı doktor, mühendis geldiği zaman onunla konuşun. Senin de Avrupa kültüründen haberinin olması lazım. Senin de Mozart'tan Goethe'den haberinin olması lazım. Bu kültürü de bilmen lazım, çünkü burada yetişiyorsun.

4. KÜLTÜREL SEMBOLLER, RİTÜELLER VE YENİDEN ÜRETİLEN KİMLİKLER

4.1. Müzik ve Müzikal Etkinlikler

Müzik, göçmen topluluklar için özel bir önem kazanan, göçmenlerin kamu nosyonlarını, duygularını ve kültürel mesajlarını iletme ve sembolik olarak ifade etme gücünü ortaya koyan bir sanat faaliyetidir. Ayrıca, müzik - geleneksel danslar ile birlikte- göçmenlerin kültürel mirasının temel bileşenlerinden birini teşkil eder. Müzik, kültürlerin en derin sosyal olaylarının ve deneyimlerinin kalbindedir. Çeşitli toplumsal anlamları içerir ve bireyselden küresel olana kadar toplumun her düzeyinde faaliyet gösterir ve birçok insanın yaşamında önemli bir rol oynar. Fertlerin kendilerini anlamasına, sosyal gruplar oluşturmaya ve sürdürmesine, duygusal iletişimde bulunmasına ve diğer amaçların yanı sıra siyasi amaçlar için harekete geçmesine izin verebilir. Anavatan ile ev sahibi ülke arasında dinamik bir bağlantı kurması ve göçmen topluluğunun, diğer çevre gruplarla münasebetlerinde kendilerini/kimliklerini tanımlaması veya yeniden oluşturması için temel bir aktiviteyi oluşturur (Boura, 2006: 1).

Kişinin kültürel kökenleriyle irtibatını sürdürmesi, gelenekle örtülmek anlamına gelmemekte, daha ziyade bireyin veya grubun kendisini topluma yöneltme çabalarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Kültür bir süreç olduğu için, istikrarlı ve eksiksiz bir ürün değil, kültürel kaynakların -eserler, ritüeller ve bilgi- sürekli inşası ve yeniden müzakeresi ile hayat bulan bir yapıdır (Lidskog, 2016: 24). Küresel süreçler -politik, sosyal ve kültürel- birbirleriyle sürekli kesişmekte, bu da kimliklerin ve eşyaların kültürel bir potansiyel meydana getirmektedir. Müzik, bu anlamda kültürü tanımlayan, yeniden üreten, kimlik oluşumunda başat rol oynayan bir aktiviteyi betimlemektedir. Özetlemek gerekirse, müzik kimliğin ifadesi için bir fırsat sağlar ve yerleşik sosyal kimliklerin yeniden üretilmesini ve dönüştürülmesini kolaylaştırır. Müzik, bir grubun kimliğini inşa etmesi ve yeniden müzakere etmesi için kaynaklar sağlar, ancak aynı zamanda kendilerinden olmayan grupları çevreye itmek için de bir dışlayıcı araç olarak da kullanılabilir (Lidskog, 2016: 25).

Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği için müzik, günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Dernek lokalinde bulunan ses sistemi ve hoparlör ile hemen hemen her gün müzik dinletisi gerçekleştirilmektedir. İnternet üzeri açılan müziklerin tamamının Türkçe müzikler olduğu ve özellikle Türk Sanat Müziği olduğu dikkat çekmiştir. Niceliksel olarak en fazla Zeki Müren'in şarkılarının seçildiği, bunun yanında Emel Sayın, Muazzez Ersoy gibi daha çok 1980 ve 1990 kuşağına hitap eden nostaljik şarkıların beğenildiği gözlenmiştir. Frankfurt Üniversitesi'nden Haluk Yücel'in Kuzey Ren Vestfalya eyaleti içerisinde yer alan 7 şehirde ikamet eden göçmen Türk toplulukları üzerinde yaptığı geniş çaplı niceliksel analizde de katılımcıların çoğunluğunun birincil derecede Türk Sanat Müziği tercih ettiği ortaya çıkmıştır (Yücel, 2019). Dernek bunun dışında, 3 Ekim 2018

tarihinde Siegen Bismarckhalle’de geniş çaplı bir Türk Sanat Müziği organizasyonu tertiplemiş, profesyonel bir müzik ekibi ile temas kurarak, gurbetteki “memleket aşkını” gidermeye yönelik atılımda bulunmuştur.

“Bir toplumun önemli kültürel değerlerinden biri olan geleneksel müzik, oluşumu ve tarihsel süreçteki devamlılığı bakımından ortaya çıktığı kültürün içerisinde harmanlanmış bir şekilde günümüze ulaşır. Yöresel yaşam tarzları, sosyo-ekonomik şartlar ve coğrafi özellikler, halkın müziksel tutumunu derinden etkileyen önemli etkenlerdendir.” (Yücel, 2019). Atatürkçü Düşünce Derneği’nde Türk Sanat Müziklerinin yoğunlukla seçilmesi ve dinlenmesi de millî kültür değerlerinin önemli bir parçası olan geleneksel müziklere sahip çıkma arzusunun bir tezahürüdür. Türklük şuurunun yaşatılması, kolektif şekilde şarkıya katılım ve söyleme, fertleri bir yandan günlük stresten uzaklaşmalarını sağlarken, diğer yandan da Türk müzik kültürünün Avrupa’da yaşatılmasına ve sosyo-psikolojik bir açlığın dindirilmesine yardımcı olur. Bunun dışında derneğin aktif üyelerinden Celalettin Bey’in girişimleri ile derneğe kazandırılan piyano da Doğu müziklerine duyulan ihtiyaç kadar, Batı müziğinin de dengesine verilen önemin bir yansımasıdır.

4.2. Milli ve Dini Bayramların Kutlanması

Bayramlar, kutlamalar eşliğinde tekrarlanan belirli ritüellerin dışında, toplumların kolektif değerlerini canlı tutan, ortak-üstün değerlerin yeniden üretimini sağlayan işleve sahiptir. *“Davranış ölçülerinin bireylerce bilinçli olarak, gerekçeleriyle birlikte kavranıp benimsenmesi, yeni kuşaklara da aktarılması bakımından temel bir fonksiyonu yerine getirirler”* (Ozankaya, 1989: 541). Sosyal hayatın temel dayanaklarının sağlamlaşmasının ana yolları arasında yer alırlar (Ozankaya, 1989: 541). Bu da toplumsal bütünleşme ve dayanışmanın pekişmesini ifade etmektedir (Ozankaya, 1991: 215). Yurtdışında yaşayan, milli ve dini bayramları Türkiye’deki gibi kutlama şansı olmayan Türkler için Türk dernekleri bayramların kutlanmasında sosyal, kültürel ve dini duyguların tekrar özümsemesini sağlamaktadır. Bir araya gelinerek bayramların kutlanması için hazırlıklar yapmak, birliktelik coşkusunu tekrar hissetmek milli duyguların güçlenmesi için önemli etkinliklerdendir. Almanya’da bulunan 3. ve yetişmekte olan 4. nesil için bu kutlamaların yapılması elzem bir hal almaktadır. Siegen Atatürkçü Düşünce Derneği’nin de bu konuda hassasiyetle çalışmakta olduğu ve bayramların gösterişli şekilde kutlanabilmesi için çabaladıkları görülmüştür. Dernek, milli bayramlarda çeşitli şiir okuma etkinlikleri, konferanslar, söyleşiler ve çocuklar için eğlenceler yapmaktadır. Bu sayede çocuklara ve gençlere kültürel ve tarihi bilgiler verilmekte, milli duygular aşılanarak Türk toplumu olarak bir araya gelinerek güçlenmesi sağlanan birlik duygusuna ek olarak dayanışma artırılmaktadır. Toplumları bir araya getiren dini duygular, dini bayramların kutlanması ile dayanışma duygularını daha da çoğaltmakta, Ramazan ve Kurban Bayramları kutlamalarında yemeklerde toplanılarak Türk örf ve adetleri yerine getirilmektedir. Bu sayede kültürel ve dini pratikler tekrarlanarak devam ettirilmekte, tarihi ve milli bellek yeşertilerek sosyalleşmeye katkıda bulunmaktadır.

4.3. Kahvaltılar

Anavatanlarının haricindeki bir ülkede ikamet etmekte olan göçmenler için evde yemek yapmak veya yemek yemek önemli bir aktiviteyi hayata getirmektedir. Yemek Sosyolojisi adıyla yeni yeni disiplinleşmeye başlayan bilim dalı, hayatın vazgeçilmez bir parçası, genel-geçer ve basit gibi görülen yemek hazırlama ve yeme işlevinin, aslında çok farklı anlamlara geldiği ve sosyal, siyasi, etnik, kültürel, dini, vs. birçok farklı unsurla bağıntılı olduğunu gözler önüne sermektedir (Lin vd. 2020: 2). Özellikle göçmenlerin, uluslararası hareket ve uyum yolculuklarında etnik yemeklerin oynadığı rol, sosyologların son zamanlarda dikkatini fazlasıyla çekmeye başlamıştır (Lin vd. 2020: 2). Geleneksel gıda tüketimi, yeni yerleşilen ülkede, memleketin yeme alışkanlıklarını sürdürme tavrı ve uygulamasıdır. Bu yaklaşım, evle bağlantıyı sürdürmek gibi birçok faktörden etkilenir (Lin vd. 2020: 2). Etnik yiyecekler hazırlama veya yeme, göçmenler üzerinde birçok olumlu etkiye sahiptir. Bu davranış sadece göçmenlere gerekli beslenmeyi sağlamaz, aynı zamanda yemeklerin lezzetleri nostaljik duyguların serbest bırakılmasına yardımcı olur. Bu yiyecekler olumlu psikolojik etkiler sağlayarak, insanların refahını arttırmaktadır. Geleneksel yemek yaklaşımı aynı zamanda ritüel ve kültürel alışkanlıklardan da etkilenir. Evde yemek yemeyi ve kültürel yemek alışkanlıklarını sürdürmek, göçmenlerin özledikleri hayali birliği hatırlamak için “evi” ve pratik ve mecazi ritüelleri yeniden yaratma stratejisini temsil eder. Geleneksel yemek, yerinden edilmenin neden olduğu yalnızlık hissini hafifletebilecek tipik Pazar yemeklerini pişirmek gibi somut etkinlikler yoluyla evin soyut anlamının yeniden yaratılmasıdır.

Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği için geleneksel yemek, önemli bir sosyolojik ritüeli ifade etmektedir. Kahvaltılar herkese açık olarak yapılmakta ve takribi olarak 40-50 kişiyi ağırlamaktadır. Üyeler tamamen gönüllük esasına dayanarak çeşitli yemekler hazırlayarak organizasyona katkı sağlamaktadırlar. Bazı durumlarda değişiklik gösterse de genellikle her ayın ilk pazar günleri yapılan sabah kahvaltıları, “biz” duygusunun devamlılığı, yabancı ülkede Türklük kimliğinin yaşatılması ve milli şuurun sürekliliğinin sağlanması gibi işlevlere hizmet eder. Farklı sosyo-kültürel gruplardan gelen bireyler, kahvaltılarda tanışarak, sosyal ağlarını

kuvvetlendirmektedir. Kahvaltılar aynı zamanda eğitimsel bir faaliyettir. Her kahvaltıda farklı çevrelerden (akademisyen, araştırmacı-yazar, dernek temsilcisi, vs.) konuşmacılar davet edilmekte; tarih, eğitim, sağlık, emeklilik gibi birçok konuda panel tarzı faaliyetler gösterilmekte, üyeler veya misafirler konuşmacılara sorularını yöneltmektedir. Bu kahvaltılarda benim de şahsen şahit olduğum bir konu, bu buluşmaların bir “önyargı kırma” işlevi yerine getirdiğidir. Üyeler, sosyal medya hesaplarından paylaşımında bulunmak en yakın çevrelerindeki insanlara duyurmak sureti ile bu kahvaltıya davetler yapmaktadır. Hemen hemen her kahvaltıda, daha önce herhangi bir dernekle ilişkisi olmayan veya Atatürkçü Düşünce Derneği'nin varlığından haberi olmayan misafirlerin katıldığı ve gerçekleştirilen organizasyona sonunda etkinliklere büyük rağbet gösterildiği müşahede edilmiştir.⁸

4.4. Sağlık, Spor ve Dostluk Etkinlikleri

Dernek üyelerinin spora ve sağlıklı yaşama sürekli olarak vurgu yaptığı görülmektedir. Özellikle genel üye kitlesinin çoğunlukla orta yaş ve üzeri bireylerden oluşması, derneği sağlık konusunda önemli bilgilendirmelere itmektedir. Örneğin Almanya'da görev yapmakta olan Psikiyatrist Dr. Ömer Er Derbeder, derneğe davet edilmiş ve fiziki sağlık ve ruh sağlığı konularında kendisine danışılmıştır. Dr. Derbeder, daha sonra yapılan çalıştayda da yine sağlıklı yaşam konusunda aydınlatıcı bilgiler sunmuştur. Bunun dışında dernek, düzenli olarak Pazar Yürüyüşleri gerçekleştirmektedir. Pazar günleri organize edilen kahvaltı günlerinden hemen önce erken saatlerde gerçekleştirilen yürüyüşlerde üyeler ve misafirler doğada yürüyüş yaparak birliktelik duygusunu devam ettirmekte ve sağlıklı yaşamın olmazsa olmaz koşulu her gün 1 saat kuralını yerine getirmektedirler. Yine düzenlenen futbol turnuvaları derneğin önemli bir spor faaliyetidir. 08.07.2018 tarihinde Hofbach Stadyumu'nda Bölge Spor Birliği ve Klafeld Geisweid ile birlikte düzenlediği turnuva ile Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği, kültürler arası köprü görevi ifa etmektedir. “İrkçiliğe ve Yabancı Düşmanlığına Karşı Futbol Turnuvası” adı ile gerçekleştirilen turnuvaya Hristiyan Demokrat Parti Milletvekili Jens Kamieht de iştirak etmiştir. Bunun dışında, 40'ın üzerinde göçmen sivil toplumunun, gençlik örgütlerinin, partilerin, sendikaların, sosyal kuruluşların vs. katıldığı Dostluk Festivali, Siegen şehrinin Eski Şato Parkı'nda yapılmıştır. Yoğun ilgi gören festival, göçmen örgütlerinin kendilerini kamuoyuna tanıtmaya büyük katkı sağlamıştır. Yapılan etkinlik, göçmen organizasyonların kendilerini Alman kamuoyuna tanıttıkları bir platform amacı gütmüştür. ADD Siegen yöneticileri platformda yerlerini almış, kadınlar kolu üyelerinin hazırladığı Türk mutfağından yemekler sergilemiş ve dernek çalışmaları gelen misafirlere tanıtılmıştır. Bu süreçte derneğe yeni katılımlar da gerçekleşmiştir.

4.5. Gezici Kaybolan Meslekler Fotoğraf Sergisi

Sanayileşme, otomasyon ve bilgi teknolojilerinin hızlı atılımları nedeniyle birçok meslek toplumsal ve ekonomik hayattan silinmiştir. Geleneksel mesleklerin toplumsal ve ekonomik hayatı terk etmesi kapitalist-liberal sistemlerin bir getirisi olarak toplumları derinden etkilemekte ve çeşitli sosyal dönüşümlere sebep olmaktadır. Dernek, bu duruma karşı duyarlılık örneği göstermek istemiş ve “Gezici Kaybolan Meslekler Fotoğraf Sergisi” (Wanderfotoausstellung Der Verloren Gegangenen Berufe) adlı resim sergisi organize etmiştir. Serginin amacı, derneğin kendi ifadesi ile “miadı tükenmiş meslekleri fotoğraflarla yakalamak ve izleyiciye sunmaktır”. Fotoğraflar için paralelliklerin altını çizmek üzere Siegerland madencilik bölgesi ile Türkiye'nin kuzeybatı bölgesi ve Zonguldak çevresi seçilmiştir. Daha önce organize edilen İstanbul fotoğraf sergisinde olduğu gibi, *Reisende Fotografen* sanat grubu, sergi için fotoğraf sağlamıştır. Nalbantlar, bakır kap galvanizörleri, sürahiciler, tabakçılar; Ayakkabıcılar, madenciler, pamuk toplayıcıları, vb. Anadolu meslekleri bu sergi sayesinde halkın seyrine sunulmuştur. Siegen-Weidenau Belediye Başkanlığı'ndan 04.04.2019 tarihinde alınan özel izinle belediye binasında gerçekleştirilen serginin, 1 ay süre boyunca açık kalması kararlaştırılarak, misafirlerin istenilen zamanda ziyaret etmesine imkân sağlanmıştır. Sergi çevrece büyük ilgi görmüştür. Alman yetkililerinde de katıldığı sergi genç neslin en azından bu meslekleri fotoğraflarda görme ve eski kuşakta hatıraları uyandırma fırsatı bulması açısından önemli bir tarihi-sosyolojik işlevi yerine getirmiştir.

4.6. “Tarihte Bugün” Paylaşımları

Dernek sekreteri Tufan Bozdoğan her gün düzenli olarak belirli alanlarda tarihte bugün araştırmaları yaparak sosyal medya paylaşımları ile dernek üyelerini bilgilendirmektedir. Türk edebiyatının önemli temsilcileri, Türk tarihçi ve siyasetçiler hakkında özellikle yazılar düzenleyip paylaşmakta ve bir gündem oluşturmaktadır. Türk edebiyatına büyük önem verilmekle birlikte, merhum yazarlar anılarak eserlerin okunması teşvik edilmeye çalışılmakta, günlük toplantılarda ve “Edebiyatçıları Anma Günleri”nde özel kitap ve şiir okuma etkinlikleri gerçekleştirilmektedir. Türk tarihinin dönüm noktaları, savaşlar, önemli antlaşmalar tarih yazılarının ana

⁸ Bu kahvaltılarda sonunda çeşitli yaş gurubu ve sınıftan bireylerin derneğe katılmak istediği, müteakip etkinliklerde de yeni katılan üyelerin takdim edildiği gözlemlenmiştir.

konularını oluşturmaktadır. Atatürk'ün başarıları, devrimleri ve öğütleri her zaman için yazıların temasını oluşturmaktadır. Milli bayramlar ve bayramların tarihçeleri için ayrıca metinler oluşturulmakta, çeşitli etkinlikler planlanmaktadır. Türk edebiyatı, tarih ve siyasetinin yanı sıra Türk iç ve dış politikası hakkındaki konular da zaman zaman takip edilip üzerinde durulmaktadır. Bu hassas konulardan bir tanesi olan Ermeni Tehciri üzerine yerli ve yabancı basında ilgili haberler takip edilmekte, çıkan haberler günlük paylaşımlara konu edilmektedir. Göç, Türklerin Almanya'daki konumları, hakları ve yaşadıkları ayrımcılığa dair bilinçlendirme yazıları paylaşılmakta, ayrımcılığa karşı farkındalık kazandırılmak hedeflenmektedir. Almanya tarihindeki önemli dönemlere, savaşlara, Siegen ve çevre şehirlerin 2. Dünya Savaşı döneminde atlattığı badirelere ayrıca değinilmekte, Alman Belediyeleri tarafından yapılan anma törenlerinde Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" yazılı pankartları ve çelenkler ile barış ve birliktelik mesajları vermek için özellikle bulunmaktadır.⁹

4.7. Ulus Ötesicilik: Kardeş Dernek

Transnasyonalizm (ulus ötesicilik); ekonomik, politik ve kültürel süreçlerin ulus devlet sınırları dışına taşınmasıdır (Huff, 2014). Artan göç, gelişmiş ülkelerde gelişen küresel ekonomiye karşılık olarak göçmenlerin öz kültürleriyle irtibatlarını devam ettirme olasılığı daha yüksek olan çok kültürlü toplumlar meydana getirmiştir (Huff, 2014). Artan küresel hareketlilik ve iletişim teknolojilerine anlık erişim sonucu, geleneksel ulus devlet tarafından dayatılan ülkesel kontrolleri göreceli hale getirmiş ve sınırlar şeffaflaşmaya başlamıştır (Huff, 2014). Buna karşılık, devletin vatandaşlık ve milliyet tanımları ve siyasal katılım kuralları, transnasyonal gruplar için daha belirgin hale gelmiştir. Örneğin, *Kardeş Şehir* oluşumu bu ağın tipik örneğini teşkil etmektedir. Çeşitli şehirler arasında kurulan derin ve uzun vadeli bir ortaklık biçimi olarak kardeş şehir uygulaması, kültürel, ticari, ekonomik, çatışma çözümü gibi pek çok farklı sebebe dayanmakta ve karşılıklı fayda için ortak konuların ele alınması açısından esneklik ve kolaylık sağlamaktadır. TDBB Kardeş Şehirler Platformu'nun belirttiği üzere: "*Farklı ülkelerdeki kentlerin, temsilcileri aracılığıyla doğrudan ilişki ve iletişim kurarak tecrübe, insan, sermaye ve kültür akışını sağlamanın, en çok kullanılan yolu olarak Kardeş Şehir, tamamlayıcı bir diplomasi türüdür. Yerel yönetimler arasındaki Kardeş Şehir ilişkisi, çatışmaların önlenmesi/barışçıl yollarla çözümü, kalkınma, iş birliğinin arttırılması, sosyal hizmetler, çevre politikaları ve kültürel mirasın korunması gibi konularda olumlu bir role sahiptir.*" (TDBB Kardeş Şehirler Platformu, t.y.)

Siegen Atatürkçü Düşünce Derneği Türkiye'de bulunan birçok Atatürkçü Düşünce Derneği ile kardeşlik bağı kurmuştur. Farklı ülkelerde olursa da aynı fikir altında toplanma ve bu fikri daha çok yayma isteği ile bağları kuvvetlendirme adına kardeş dernekler edinilmektedir. Belirli aralıklarla bu kardeş dernekler karşılıklı olarak ziyaret edilmekte, fikir alışverişleri yapılmakta ve müşterek etkinlikler düzenlenmektedir. Burada amaç: "Atatürk'ün mirasını bir şekilde korumaya, yaymaya ve yaşatmaya çalışmaktır". Dernekler birbirleri ile daha çok kişiye ulaşma hedefi güderken, stratejik planları hakkında paylaşım yapmakta ve yerel halkın da katılımını en üst seviyeye çıkarmaya çabalamaktadır. Dernek yöneticileri tarafından önemle vurgulandığı gibi "Türkiye ile bağlar hiçbir zaman kopmamakta, aksine öze ve Türk kültürüne bağlılık daha da artmaktadır". Bu sayede dernekler uluslararası bağlantılar ve projeler meydana getirmektedirler. Siegen Atatürkçü Düşünce Derneği'nin Türkiye'deki Kardeş Dernekleri: ADD Bandırma/Balıkesir, ADD Erdek/Balıkesir, ADD Çorum, ADD Gümüşhacıköy/Amasya, ADD Isparta ve ADD Didim/Aydın'dır.

4.8. Gezi Etkinlikleri, Kolektif Bilinç: Müşterek Acı

Kolektif bilinç (veya kolektif vicdan), bir sosyal grup veya toplum için ortak olan paylaşılan inançlar, fikirler, tutumlar ve bilgi kümesini ifade eden temel bir sosyolojik kavramdır (Durkheim 1989: 38–9). Kolektif bilinç, aidiyet ve kimlik duygumuzu ve davranışlarımızı bildirir. Durkheim, müstakil bireylerin sosyal gruplar ve toplumlar gibi kolektif birimlere nasıl bağlandığını açıklamak için bu konsepti geliştirmiştir. Toplumu bir arada tutan nedir? Bu, 19. yüzyılın yeni sanayi toplumları hakkında Durkheim'ı meşgul eden ana sorudur. Durkheim, geleneksel veya ilkel toplumlarda dini sembollerin, söylemin, inançların ve ritüellerin kolektif bilinci desteklediğini gözlemlemiştir. Toplumsal grupların oldukça homojen olduğu (örneğin, ırk veya sınıfsal açıdan farklı olmayan) bu tür durumlarda, kolektif bilinç Durkheim'ın "mekanik dayanışma" olarak adlandırdığı şeye yol açmıştır. Buna karşı olarak Durkheim, Batı Avrupa ve genç ABD'yi karakterize eden modern, sanayileşmiş toplumlarda, bir iş bölümü aracılığıyla işleyen bireylerin ve grupların diğerlerine karşı karşılıklı güvene dayalı olarak "organik dayanışma"

⁹ Dernek üyeleri tarafından; yerel belediyeler ve Almanlar arasında önce şaşkınlığa sonrasında ise memnuniyete yol açtığı belirtilen bu katılımlar, Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği'nin Alman makamlar tarafından diğer derneklere mukayese ile daha çok ilgi görmesini ve tanınmasını sağlamıştır. Alman siyasetini de aktif olarak takip eden dernek, yaptıkları etkinliklere Alman siyasi parti görevlilerini de davet etmekte ve Alman-Türk dostluğunun tesisi için çabalamaktadır. Gözlem yapılan süreçte çeşitli partilerden Alman milletvekillerinin davet üzerine söyleşilere katıldığı ve gündemdeki konular üzerine tartışılıp, fikir beyanında bulunduğu müşahade edilmiştir. Dernek yönetici ve üyeleri, bunun tanınma ve temsiliyet meselesi için elzem olduğunu belirtmiştir.

içerisinde olduğunu ileri sürmüştür. Bu gibi durumlarda, örneğin din hala çeşitli dinlere bağlı insan grupları arasında kolektif bilinç üretmede önemli bir rol oynamıştır, ancak diğer sosyal kurumlar ve yapılar da bu daha karmaşık dayanışma biçimi ve ritüeller şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dernek, Yahudi soykırımı meselesinde hassas davranmakta ve insanlık suçları kapsamında değerlendirdiği soykırımları imkanları dahilinde kınamaktadır. Soykırım sonucunda hayatlarını kaybedenleri hatırlamanın önemine dikkat çekmektedir. Koçyiğit'e göre ayrımcılık, bir kişiye veya gruba sahip oldukları özellikler- örneğin dinleri, ırkları ya da cinsiyetleri nedeniyle- haksız muamele edilmesidir. Alman toplumuna intibakın en önemli unsurlarından birisinin ortak acı ve kolektif bilinç olduğunu kaydeden Koçyiğit, II. Dünya Savaşı sırasında Hitler rejimi dolayısıyla acı çeken, hayatlarını kaybeden veya sakat kalan bütün insanların acılarını paylaştıklarını belirtmiştir. Bu acıların paylaşılması münferit kalmamış, soykırımın sembol olmuş günlerinde dernek tarafından anma etkinlikleri düzenlenmiştir.

5. BULGULAR

Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği'nde gerçekleştirilen bu çalışma sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır. Verilen liderlik tanımları ışığında Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği Başkanı Kadir Koçyiğit'in gözlemlenen süre boyunca tek bir lider tipi ile sınırlandırılmayacağı görülmüş, yapılan tetkik sonucu Koçyiğit'in Max Weber'in yasal rasyonel otorite ve karizmatik otorite olarak sınıflandırıldığı lider tipi ile Burns ve Bass'ın (2009) dönüşümcü lider tipine daha yakın olduğuna kanaat getirilmiştir. Eski başkanın görev süresinin dolması üzerine Kadir Koçyiğit başkanlık talebinde bulunmuş ve başkan olarak seçilmiştir. Başkanlık sürecinde ise mevcut yapıda görülen ihtiyaçlara göre radikal kararlar almıştır. Dönüşümcü liderin karakterine uygun olarak geri dönüşlere, farklı düşüncelere ve eleştirilere açık olan Kadir Koçyiğit dernek hakkında alınacak bütün kararları, dernek genel kurulu ile tartışmış, kuruldan onay çıkması halinde hemen işleme koymuştur. Üyeler ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatta ise dikkate değer sonuçlara ulaşılmıştır. Üyeler, Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği'nden önce çeşitli derneklerde değişik görevler ifa etmişler ve dernek etkinliklerine katılım göstermişlerdir. Dernek geçmiş olan üyelerin farklı derneklerle olan etkileşimlerinden sonra ortak paydada buluşma ihtiyacının ve arayışının Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği ile gerçekleştiği görülmüştür. Katılımcıların çeşitli yanıtlarına göre, dernek ile tanışma serüvenlerinin başlıca sebebi ise arkadaş tavsiyesidir.

Yine mülakatlardan elde edilen bilgilere göre Mustafa Kemal Atatürk figürü, üyeler için önemli bir yeri işgal etmektedir. Özellikle kadın üyelerin kendilerini birer "Atatürk ve Cumhuriyet Kadını" olarak nitelemeleri dikkat çekmiştir. Kadın hakları konusundaki atılımlardan dolayı, bütün Türk kadınlarının kaçınılmaz olarak Atatürkçü olması gerektiği vurgulanmıştır. Bazı üyeler ise Atatürk sevgisinin ailevi bir geçmiş taşıdığını belirtmiş, anne ve babalarının Atatürk'e gösterdiği bağlılık ve saygının kendilerine de aynen intikal ettiğini belirtmiştir. Mülakatların ortak noktası Atatürk ile Türkiye Cumhuriyeti'nin özdeşleştirilmesidir. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk birbirini tamamlayan iki konsept olarak görülmekte, vatandaşlık ve mensubiyet olgusu da yine Atatürk üzerinden kurgulanmaktadır. Türk kimliği ile Atatürk'ün ayrılmaz birlikteliği, mülakat gerçekleştirilen bütün fertler tarafından özenle belirtilmiştir. Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği üyeleri de lisanın önemine dikkatlice vurgu yapmış ve lisanı Alman toplumuna entegrasyonda birinci sıraya yerleştirmişlerdir.

Yabancı bir toplumda, var olmak ve tanınmak arzusunun, yalnızca o toplumun dilini benimsemek ile gerçekleşebileceği vurgulanmıştır. Bazı üyeler Almancaya hakimiyeti sosyo-ekonomik gerekçelerle önemli görürken, bazı üyeler ise Atatürk'ün hem Almanya'da yaşayan Türk toplumuna hem de Alman toplumuna tanıtılması açısından önemine değinmiştir. Dernek, yönetim kurulunun belirlediği tarihlerde çeşitli konuşmacıları derneğe davet ederek seminer düzenlemektedir. Seminerlerin esas hedefi, dernek üyelerinin genel kültür seviyelerini arttırmak ve eğitici platformlar oluşturmaktır. Dernek üyelerinin spora ve sağlıklı yaşama sürekli olarak vurgu yaptığı da görülmektedir. Özellikle genel üye kitesinin çoğunlukla orta yaş ve üzeri bireylerden oluşması, derneği sağlık konusunda önemli bilgilendirmelere itmektedir. Watcher'in (2012) mültecilerin sosyal hayata dahil edilmesine yönelik projesinde vurgulandığı gibi spor, mültecilerin hedef ülkeye entegrasyonuna ve plüralist bir dünya görüşüne sahip olmasında önemli fonksiyona sahiptir. Her hafta sonu pazar günleri dernek üyeleri tarafından topluca gerçekleştirilen sabah sporları ve doğa yürüyüşleri bunun tipik örneğini oluşturmaktadır.

Bunların dışında dernek için müzik, günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Dernek lokalinde bulunan ses sistemi ve hoparlör ile Türk Sanat Müziği dinletisi gerçekleştirilmektedir. Sabah kahvaltıları da dernek için önemli bir sosyolojik ritüeli ifade etmektedir. Kahvaltılar herkese açık olarak yapılmakta ve takribi olarak 40-50 kişiyi ağırlamaktadır. Üyeler tamamen gönüllük esasına dayanarak çeşitli yemekler hazırlayarak organizasyona katkı sağlamaktadırlar. Bazı durumlarda değişkenlik gösterse de genellikle her ayın ilk pazar günleri yapılan sabah kahvaltıları, "biz" duygusunun devamlılığı, yabancı ülkede Türklük kimliğinin yaşatılması ve milli şuurun sürekliliğinin sağlanması gibi işlevlere hizmet etmektedir. Dernek bünyesinde bulunan Türk mültecilerin,

Türkiye ile aktif temas halinde olduğu ve bu teşkilat aracılığıyla Türkiye ile kalıcı bir bağ içinde oldukları ortaya çıkmıştır. Bu hususta iki farklı kimlik birlikte yaşatılmaktadır. Her iki kültür de kolektif bir şekilde idame ettirilmektedir.

Alman kültürüne uyum sağlama çabalarının yanı sıra, kendi kültürlerini muhafaza için Türkiye ile temaslarını sürdürdükleri ve Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları ve bilhassa Atatürkçü Düşünce Dernekleri ile koordinasyon sağlandığı görülmüştür. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, dernek kısmen Türkiye'deki siyasal iktidar veya diğer siyasi hareketlerden etkilenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkelerinde katı bir şekilde istikrarlı olmaya çalışmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün fikirlerinden beslenildiği, özellikle Laiklik ve Halkçılık prensiplerinin dernek yönetimi ve üyeleri tarafından tavizsiz bir şekilde içselleştirildiği tespit edilmiştir. Bu ilkelerin aynı zamanda modern Alman toplumuna intibakta kolaylıklar sağladığı müşahede edilmiştir. Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği'nin "Kardeş Dernek" kavramı aracılığıyla inşa ettiği köprülerin Türk ve Alman toplumu arasında karşılıklı anlayışı geliştirdiği, Türkiye ile kurulan köprülerin ise Türk kimliğinin bir anlamda "gurbette" yaşatılması ve anavatan algısının muhafaza edilmek istenmesi olarak görülmüştür. Özellikle dernek içerisinde alınan fotoğraflarda görüleceği üzere, dernekte bulunan kültürel semboller, topluluk bilincinde bir hafıza yaratmaktadır. Bu, anavatan Türkiye'nin bir hatırasını oluşturmakta ve üyelerin tekrar tekrar hatırlamasını sağlamaktadır. Dernek, kolektif hafızayı canlı tutmakta ve bilhassa Türk kültürü, sanatı ve edebiyatına yönelik gerçekleştirdiği faaliyetlerle bu hafızayı güçlendirmektedir.

Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği Başkanı Kadir Koçyiğit'e göre, uluslararası göçün devamlılığını artıran en önemli faktörlerden biri göçmen ilişkileri ağıdır. Huff'ın (2014) *Transnasyonalizm* kavramı ile vurgu yaptığı gibi göç eden ağlar, Türkiye'den Almanya'ya göç sürecinde Türkler için önemli bir rol oynamaktadır. Yeni gelenler, önce gelen göçmenlerinin deneyimlerinden yararlanarak, daha önce Almanya'ya göç etmiş akrabalarıyla bir süre yaşamaktadırlar. Bu ağ sistemi hem göçmenleri maddi olarak desteklemekte hem de hedef ülkede bireylerin yalnız hissetmelerini engellemektedir. Bu ilişki ağları Türkleri toplumdan izole etmemekte, tam tersine uyum sürecinde fayda sağlamaktadır. Siegen'de Türk göçmenler tarafından kurulan bu dernek, ilişkiler ağında aktif olarak kullanılmaktadır. Dernek, kültürel aktarımı ve kültürü canlı tutmada önemli bir rol oynamaktadır. Dernek ayrıca bu göçmenlerin günlük yaşam sorunlarıyla da ilgilenmektedir. Almanya'ya uyum, konaklama, çalışma ve oturma izinleri gibi konularda önemli destekler sağlamaktadır.

6. SONUÇ

Bu araştırmada, Almanya'ya göç eden Türk mültecilerin kurduğu bir sivil toplum kuruluşu olan Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği'nin (SADD) sosyolojik bir analizi sunularak, derneğin örgütsel kültürü, özellikle bu kültürün üyeler tarafından algılanma, içselleştirilme ve yeniden üretilme biçimleri ortaya çıkarılmıştır. Dernek Başkanı, Dernek Sekreteri ve 11 kişiden oluşan dernek görevli ve üyeleri ile gerçekleştirilen mülakat ve gözlem sonucu; derneğin, Almanya'da bulunan Türk göçmenlerin entegrasyonunda ve Türk toplumunun sosyo-kültürel ve ekonomik sorunlarının çözümünde rol oynadığı, üyelerin; Atatürk ile anavatan Türkiye'yi özdeşleştirdiği ve vatandaşlık, kimlik ve mensubiyet olgusunu da yine Atatürk üzerinden kurguladığı gözlemlenmiştir. Bunların dışında derneğin aktif olarak; gezi etkinlikleri, milli faaliyetler, spor faaliyetleri ve geleneksel kahvaltılar düzenleyerek, Türklük kimliğini çeşitli gündelik yaşamsal pratiklerle yeniden ürettiği müşahede edilmiştir.

Mülakatlardan elde edilen bilgilere göre Mustafa Kemal Atatürk figürü, üyeler için önemli bir yeri işgal etmektedir. Özellikle kadın üyelerin kendilerini birer "Atatürk ve Cumhuriyet Kadını" olarak nitelemeleri dikkat çekmiştir. Kadın hakları konusundaki atılımlardan dolayı, bütün Türk kadınlarının kaçınılmaz olarak Atatürkçü olması gerektiği vurgulanmıştır. Bazı üyeler ise Atatürk sevgisinin ailevi bir geçmiş taşıdığını belirtmiş, anne ve babalarının Atatürk'e gösterdiği bağlılık ve saygının kendilerine de aynen intikal ettiğini belirtmiştir. Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği üyeleri de lisanın önemine dikkatlice vurgu yapmış ve lisanı Alman toplumuna entegrasyonda birinci sıraya yerleştirmişlerdir. Yabancı bir toplumda, var olmak ve tanınmak arzusunun, yalnızca o toplumun dilini benimsemek ile gerçekleşebileceği vurgulanmıştır. Bazı üyeler Almancaya hakimiyeti sosyo-ekonomik gerekçelerle önemli görürken, bazı üyeler ise Atatürk'ün hem Almanya'da yaşayan Türk toplumuna hem de Alman toplumuna tanıtılması açısından önemine değinmiştir.

Atatürkçü Düşünce Derneği'nde Türk Sanat Müziklerinin yoğunlukla seçilmesi ve dinlenmesi de millî kültür değerlerinin önemli bir parçası olan geleneksel müziklere sahip çıkma arzusunun bir tezahürüdür. Bunun yanı sıra dernek, milli bayramlarda çeşitli şiir okuma etkinlikleri, konferanslar, söyleşiler ve çocuklar için eğlenceler yapmaktadır. Bu sayede çocuklara ve gençlere kültürel ve tarihi bilgiler verilmekte, milli duygular aşılansak Türk toplumu olarak bir araya gelinerek güçlenmesi sağlanan birlik duygusuna ek olarak dayanışma artırılmaktadır. Gönüllük esasına dayanarak, genellikle her ayın ilk pazar günleri yapılan sabah kahvaltıları da "biz" duygusunun devamlılığı, yabancı ülkede Türklük kimliğinin yaşatılmasına hizmet etmektedir. Dernek, kültürel aktarım ve

kültürü canlı tutma konusunda önemli bir rol oynamakta, Türk toplumunun sosyo-kültürel ve ekonomik sorunlarının çözümüne katkıda bulunmaktadır.

7. SINIRLILIKLAR

Öncelikle çalışma, Almanya’da farklı zaman sürelerince (20-30-40 sene) ikamet etmekte olup, çeşitli derneklerde faaliyet yürütmüş olan bireylerin görüşlerini sunmaktadır. Fakat çalışma, Almanya’da bulunan Atatürkçü Düşünce Dernekleri’nin ortak bir gözlemine dayanmamaktadır ve veriler yalnızca Siegerland Atatürkçü Düşünce Derneği özelinde sınırlıdır. Diğer yandan, *Sosyolojik Açından Dernekler ve Derneklerin Önemi* başlıklı bölümde tanıtılan düşünürlerin teorileri ile analiz edilen data arasında boşluk bulunmaktadır. Bu boşluğun sebebi, Türkçe literatürde alanında ilk olma özelliği taşıyan bu makale ile Dernek Sosyolojisi çalışmaları üzerine bibliyografik bir denemede bulunmak ve müteakip araştırmacılara bir kaynak yaratmaktır. Datanın analizi, her konu başlığı altında iltisaklı olduğu düşünülen sosyolojik teori ile gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Y. (2004). Kimliğin korunmasında ve üretilmesinde Türk derneklerinin rolü Almanya/Köln örneği. T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmış Doktora Tezi. url: <https://hdl.handle.net/20.500.12619/77371>
- Amelina, A. & Faist, T. (2008). Turkish Migrant Associations in Germany: Between Integration Pressure and Transnational Linkages. *Revue européenne des migrations internationales*, vol. 24(2), 91-120. <https://doi.org/10.4000/remi.4542>
- Atay, U., Türkseven, C., Aksoy, G., Bal, Z. E., & Ağabeyoğlu, G. (2016). Atatürkçü Düşünce Derneği’nin Kuruluş Tarihi. Erişim: 13.07.2021. <http://hdl.handle.net/11693/35579>
- Bass, B. M., & Bass, R. (2009). *The Bass handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications*. Simon and Schuster.
- Boura, S. (2006). Imagining Homeland: Identity and Repertoires of a Greek Labourimmigrant Musician in Germany [30 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 7(3), Art. 10, s.1
- Cadoux, T. J. & Rhodes, P. J. (2015, December 22). Hetaireiai. *Oxford Classical Dictionary*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199381135.013.3081>
- Çeçen, A. (2010). *ADD’nin Kitabı*. İstanbul: Tekin Yayınevi
- Çeçen, A. (2013). Sorularla ADD. Erişim: 13.07.2021. http://ahmetsaltik.net/arsiv/2013/09/SORULARLA_ADD_Anil_Cecen_8.9.13.pdf
- Daten | Fakten 2018/2019 Studium & Lehre. Kanzler der Universität Siegen | Dezernat 2 – Hochschulplanung. Erişim: 15.11.2020. https://www.unisiegen.de/start/die_universitaet/ueber_uns/daten/daten_fakten/2019-08-26_daten-fakten_2018-2019_final.pdf?m=e
- De Tocqueville, A., & Reeve, H. (1862). *Democracy in America*. Translated by Henry Reeve, Esq. In Two Volumes. Longman, Green, Longman, and Roberts. <http://seas3.elte.hu/coursematerial/LojkoMiklos/Alexis-de-Tocqueville-Democracy-in-America.pdf>
- Dekker, P. (2014). Tocqueville did not write about soccer clubs: Participation in voluntary associations and political involvement. In *Modernizing democracy* (pp. 45-57). Springer, New York, NY.
- Durkheim, E. (1960). *The Division of Labor In Society*. Illionis: The Free Press of Glencoe
- Fındıkçı, A. (2002). Federal Almanya Örneğinde" İşçi Göçü" nün 40. Yılında Türk Dernekleri Nerede?. *Mülkiye Dergisi*, 25(231), 209-266.
- Habermas, J. (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge: The MIT Press
- Huff, R. (2014, Ağustos 15). Transnationalism. *Encyclopedia Britannica*. Erişim: 17 Kasım 2020. <https://www.britannica.com/topic/transnationalism>
- Kalelioğlu, U. B. (2021). Max Weber- Dernek Sosyolojisinin Gerekliği Üzerine. *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi*. 3(1). 78-85
- Kocagöz, E. (2017). Almanya’daki Türk Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Çevre Aktörleriyle İlişkileri: Bavyera Eyaletindeki Türk Dernekleriyle Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 547-592.
- Kocagöz, E. (2018). Almanya’daki Türk Sivil Toplum Kuruluşlarını Bazı İç Çevre Faktörleri İtibariyle Profilleme: Bavyera Federal Eyaletindeki Türk Dernekleri Araştırması. *Hacettepe University Journal of Economics & Administrative Sciences/Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(3).

- Lidskog, R. (2016). The role of music in ethnic identity formation in diaspora: a research review. *International Social Science Journal*, 66(219-220).
- Lin, H. M., Pang, C. L., & Liao, D. C. (2020). Home food making, belonging, and identity negotiation in Belgian Taiwanese immigrant women's everyday food practices. *Journal of Ethnic Foods*, 7(1), 1-18.
- Lyden, F. J. (1975). Using Parsons' functional analysis in the study of public organizations. *Administrative science quarterly*, 20(1), 59-70. <https://doi.org/10.2307/2392123>
- Meral, S. P. M. (2012). Bir 'Sivil' Toplum Girişimi Olarak Atatürkçü Düşünce Derneği. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi
- Muliro, E. (Eylül 11, 2019). Language-An Important Tool for Integration. European Parliament Directorate General for Translation. Terminology Coordination. Erişim: 03.04.2020. <https://termcoord.eu/2019/09/language-an-important-tool-to-integration/>
- Ozankaya, Ö. (1991). Ulusal Toplumun ve Ulusal Kültürün Kurucu Ögeleri. *Atatürk Yolu*, 3(10)
- Ozankaya, Ö. (1989). Ulusal Bayramların Toplumsal İşlevleri Açısından 30 Ağustos Zafer Bayramı. *Atatürk Yolu*, 4, 541-547.
- Özkiraz, A., & Arslanel, M. N. (2015). Türkiye'de 1945-1960 Döneminde Sivil Toplum Örgütlerinin Varlığı Meselesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1)
- Simmel, G. (1911). *Verhandlungen des ersten Deutschen Soziologentages, vom 19.-12. Oktober 1910 in Frankfurt a. M.: Reden und Vorträge*. Verlag von JCB Mohr. Tübingen. 52-60
- Smith, D. H. (2015). Voluntary Associations, *Sociology of*. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol.25, 252-260. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.32168-7>
- Smith, K. S. (2014). *Emile Durkheim and the collective consciousness of society: a study in criminology* (Vol. 1). Anthem Press.
- Sürücü, L. & Sağbaş, M. (2020). The Impact of Leadership Styles on Job Satisfaction: A Study of the Hospitality Industry. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 19(40). 323-346
- TDBB Kardeş Şehirler Platformu, (t.y.). Kardeş Şehircilik Hakkında. Erişim tarihi: 10.11.2021. Kardeş Şehircilik Hakkında (kardessehirler.org.tr)
- Toksöz, F. (1986), "Dernekler", C.D.T.A., C:2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tönnies, F. (1922), *Gemeinschaft und Gessellschaft*, Berlin: Karl Curtius
- Wachter, K. (2012). Inclusion of Migrants in and through Sports A Guide to Good Practice. *Vienna Institute for International Dialogue and Cooperation*. Vienna: VIDC
- Weber, M. (2019). *Sosyoloji Yazıları*. Haz. Hans H. Gerth, C. Wright Mills. Metis Yayınları. İstanbul. s.105
- YTB T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı. Erişim tarihi: 14.07.2021. <https://www.ytb.gov.tr/>
- Yurdakul, G. (2009). *From guest workers into Muslims: The transformation of Turkish immigrant associations in Germany*. Cambridge Scholars Publishing.
- Yücel H. (2019, 30 Mayıs). Dosya "Avrupa'da Göç ve Müzik". "Gurbette" Müzik Yaşamı. Perspektif. Erişim: 02.05.2020. <https://perspektif.eu/2019/05/30/gurbette-muzik-yasami/>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:23.01.2022 ✓Accepted/Kabul:14.02.2022

DOI: 10.30794/pausbed.1061814

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gül, Y. ve Suyadal, M. (2022). "Covid-19'un Pay Piyasaları Arasındaki Getiri ve Volatilite Yayılımlarına Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 350-368.

COVID-19'UN PAY PİYASALARI ARASINDAKİ GETİRİ VE VOLATİLİTE YAYILIMLARINA ETKİSİ

Yavuz GÜL*, Mehmetcan SUYADAL**

Öz

Bu çalışma, COVID-19 pandemisi öncesinde ve süresince 11 pay piyasası arasındaki dinamik bağımlılık ilişkilerini incelemektedir. Volatilite ve getiri yayılımlarını araştırmak için Diebold - Yılmaz yayılım endeksi (2009) kullanılmıştır. Veri seti 1 Ocak 2010 tarihinden 23 Kasım 2021 tarihine kadar 3103 günlük gözlemi kapsamaktadır. Çalışma bulguları, COVID-19 pandemisi boyunca pay piyasaları arasındaki bağlantıların arttığını göstermektedir. Getiri yayılımı endeksi %29.6'dan %36.6'ya yükselirken, volatilite yayılımı endeksi %20.1'den %43.7'ye sıçramıştır. Ayrıca kayan pencereler analizi, hem getiri hem volatilite yayılımlarında patlama yaşandığına dair açık kanıtlar sunmaktadır. Öte yandan ABD'nin (S&P-500) yayılım etkilerinin en büyük belirleyicisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, COVID-19 salgınının pay piyasaları arasında bulunan dinamik ilişkiler üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Diebold-Yılmaz Endeksi, Getiri ve Volatilite Yayılımı

IMPACT OF COVID-19 ON THE RETURN AND VOLATILITY SPILLOVERS AMONG STOCK MARKETS

Abstract

This research examines dynamic connectedness between eleven stock markets before and during the COVID-19 pandemic. Diebold – Yılmaz spillover index (2009) is employed in an attempt to explore return and volatility spillovers. The data set covers 3103 daily observations from January 1, 2010 to November 23, 2021. Findings indicate that interdependence between stock markets increased during the COVID-19 pandemic. The return spillover index rose from 29.6 percent to 36.6 percent as the volatility spillover index jumped from 20.1 percent to 43.7 percent. Furthermore, rolling window analysis provides clear evidence of burst in both return and volatility spillovers. On the other hand, USA (S&P-500) appears to be a major transmitter of shocks. These results reveal the impact of COVID-19 outbreak on the dynamic relationships between stock markets.

Keywords: Covid-19, Diebold-Yılmaz Index, Return and Volatility Spillover

*Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme (EN) Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: yavuzgul@beykent.edu.tr., (<https://orcid.org/0000-0002-0208-6798>).

**Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sermaye Piyasası Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: mehmetcansuyadal@beykent.edu.tr., (<https://orcid.org/0000-0002-8235-7462>).

1. GİRİŞ

Finansal ve teknolojik gelişmeler açısından içerisinde bulunulan dönem, küresel piyasalar arası etkileşimlerin arttığı, farklı özellikteki araçların finansal piyasalarda işlem görmeye başladığı ve bu gelişmelerin getirdiği dönüşüme bağlı olarak bütünleşmenin hız kazandığı bir dönemdir. Söz konusu bütünleşmenin bir sonucu olarak, ülkeler ya da ülke borsaları arasında çoklu bağlantılar oluşmakta ve herhangi bir piyasada yaşanan bir şok diğer piyasalar üzerinde etkisini hızla gösterebilmektedir. Bir başka ifade ile küresel piyasalar, kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan risklerin yanı sıra diğer piyasalardan kaynaklanan risklere de maruz kalabilmektedir.

Finansta risk, meydana gelebilecek muhtemel değişkenlikler doğrultusunda finansal piyasalardaki yatırımcıların karar alma süreçlerine tesir eden belirsizliği simgelemektedir (Pabuçcu ve Değirmenci, 2018: 325). Söz konusu belirsizlik ise literatürde volatilité ölçütü ile somutlaştırılmaktadır. Volatilité kavramı “oynaklık”, “yukarı ve aşağıya doğru ani sıçramalar”, “hareketlilik”, “ani değişim”, “değişkenlik” gibi anlamlara gelmektedir. Finans alanında ise volatilité, bir finansal enstrümanın belirli bir gözlem aralığındaki dalgalanma seviyesi olarak açıklanmaktadır (Çelik vd., 2018: 10). Bir başka ifade ile volatilité kavramının, bir piyasa ya da finansal varlığa ilişkin getiri dağılımının ya da değişkenliğinin ölçülmesi olduğu söylenebilir.

Genellikle, daha yüksek volatilité daha yüksek risk anlamına gelmektedir. Bir faktörde bir süre boyunca meydana gelen dalgalanma volatilité varlığının göstergesidir ve tahmin edilen değerin beklenen getirisindeki sapma genellikle volatilité olarak ifade edilmektedir. Volatilité kimi zaman olumlu sonuçlar sağlamasına rağmen, belirsizlik ve risk perspektifinden genellikle negatif neticeler üzerine kurulu bir kavramdır. Dolayısıyla yatırım faaliyetlerinde volatilitenin dikkate alınması, yatırımcıların karar alma süreçlerinde bilhassa finansal varlıkların getirilerini tahmin edebilmeleri açısından oldukça önemlidir (Pabuçcu ve Değirmenci, 2018: 325).

Sermaye piyasalarındaki dinamik ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve çeşitli açılardan önem atfedilen finansal konulardan biri de yayılma etkileridir (Akkuş vd., 2018: 43). Yayılma kavramı, daha çok bir ya da birden fazla piyasada ortaya çıkan volatilitenin diğer piyasalardaki volatilitéye etki etmesi anlamında kullanılmaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde ya da ekstrem piyasa koşullarında önem kazanan bir kavram olan yayılma, tıpkı finansal bulaşıcılık gibi ülkedeki finansal sektörün performansı ile ülkenin ekonomik performansını negatif olarak etkileyebileceğinden, pek çok araştırmacının ve politika yapıcıların dikkatini çekmektedir. Dolayısıyla, volatilitenin kaynağının ve volatilitéyi etkileyen faktörlerin anlaşılması, politika yapıcıların, yatırımcıların ve genel anlamda diğer paydaşların kararları için önem teşkil etmektedir (Mwambuli vd., 2016: 344-345). Volatilité yayılımının olmadığı durumlarda, sorunların temel kaynakları varlığa ya da piyasaya özgü esaslarda meydana gelen değişimlerdir ve büyük bir şok sadece bu belirli bir varlık ya da piyasadaki volatilitéyi yükseltmektedir. Volatilité yayılımının var olduğu durumlarda ise, büyük bir şok yalnızca belirli bir varlık ya da piyasadaki değil diğer varlıklar ve piyasalardaki volatilitéyi de yükseltmektedir (Hong, 2001: 184). Volatilité yayılımının yanı sıra, varlıklar ve piyasalar arasında getiri yayılımının da meydana geldiği görülebilmektedir. Getiri yayılımı en basit ifadeyle, bir varlık veya piyasanın getirisinde çeşitli nedenlerle oluşan değişimin (şokun), diğer varlıkların / piyasaların üzerine yayılarak, bahse konu varlıkların / piyasaların getirilerini etkilemesidir. Tıpkı volatilité yayılımı gibi getiri yayılımının da araştırılması ve anlaşılması, yatırım kararları açısından kritik öneme sahiptir.

Küreselleşme, finansal piyasalar arasında bulunan etkileşimin ya da bağlantıların daha da artmasına yol açmaktadır. Özellikle kısa vadeli sermaye hareketleri, anlık gelişmelerle ekonomilerin aniden aleyhine dönebilmekte, likidite yetersizliği sorunu ve bulaşıcılık etkisi ile dünya finans piyasalarında istikrar bozulabilmektedir (Anbar vd., 2011: 156). Piyasalarda belirsizliği arttıran kriz vb. durumlarda söz konusu bulaşıcılık etkisinin daha da arttığı bilinmektedir. Son yıllarda reel ve finansal sektörün sağlıklı işleyişini bozan ve piyasalarda şiddetli dalgalanmalara yol açan bir diğer problem salgınlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2019 yılının Aralık ayında Çin’de ortaya çıkan Sars-CoV-2 virüsü ve söz konusu virüsün yol açtığı Covid-19 salgını Mart 2020’den itibaren finansal piyasalarda önemli ölçüde dalgalanmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle salgının Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilanını takip eden süreçte dünya piyasalarında kısa sürede ciddi değer kayıpları yaşanmıştır. Artan belirsizliğe bağlı olarak yaşanan bu kayıplar sonraki dönemlerde telafi edilse de, piyasalarda yaşanan dalgalanmaların analiz edilmesi ve Covid-19’un uluslararası piyasalarda hangi ölçüde getiri ve volatilité yayılımına neden olduğunun belirlenmesi önem taşımaktadır. Ülkelerin makroekonomik yapılarındaki benzerliklerin, aralarındaki karşılıklı ticaretin büyüklüğünün, finansal bağların gücünün ve coğrafi yakınlık derecelerinin özellikle kriz ve finansal karışıklık dönemlerinde piyasalar arasındaki volatilité yayılımı üzerinde etkili olduğu bilinmektedir (Güngör ve Taştan, 2019: 6). Bu kapsamda ülke ekonomileri ve finansal piyasalar üzerinde ciddi olumsuzluklar yaratan bir küresel kriz olarak değerlendirilebilecek Covid-19 pandemisinin getiri ve volatilité yayılımına etki edip etmediğinin araştırılması önem arz etmekte olup, çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, dünya piyasalarından seçilmiş borsa endeksleri arasındaki getiri ve volatilité yayılımı derecesinin Covid-19 döneminde ne ölçüde farklılaştığını, söz konusu yayılım etkilerinin ağırlıklı olarak hangi ülkelerden kaynaklandığını ve hangi ülkeleri etkilediğinin tespit edilmesidir. Bu kapsamda dünya borsaları arasından seçilmiş 11 borsa endeksine ilişkin 2010-2021 yılları arası günlük fiyat verileri kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Diebold ve Yılmaz (2009) tarafından literatüre kazandırılan Yayılma Endeksi yöntemi ile tüm örneklem dönemi, Covid-19 öncesi dönem ve Covid-19 dönemi için getiri ve volatilité yayılım dereceleri hesaplanmıştır. Çalışmada piyasa değeri ve işlem hacmi açısından üst sıralarda bulunan başlıca dünya borsalarına ait zengin ve güncel bir veri seti kullanılarak, anlamlı sonuçlara ulaşmaya çalışılmıştır. Ayrıca mevcut çalışma, Diebold – Yılmaz Endeksi'ni kullanarak pay piyasaları arasındaki yayılım etkilerini araştıran az sayıdaki çalışmalardan biri olup, elde edilen sonuçların uluslararası yatırımcılara, politika yapıcılara ve ülkeler arası getiri ve volatilité transferi üzerine çalışmalar yürüten akademisyenlere faydalı olması beklenmektedir.

Çalışmada giriş bölümünü takiben ikinci bölümde literatürde yer alan çalışmalara değinilmiştir. Üçüncü bölümde veri seti tanıtılmış, tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon değerleri sunulmuştur. Dördüncü bölümde çalışmada kullanılan yöntem aktarılmıştır. Beşinci bölümde ulaşılan bulgular tartışılmış, altıncı ve son bölümde ise çalışmanın sonuçları genel olarak değerlendirilmiştir.

2. LİTERATÜR

Mevcut literatürde getiri ve volatilité yayılımını inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir bölümünde ARCH ailesi modelleri kullanılarak dünya piyasaları arasındaki getiri ve volatilité ilişkileri incelenmiştir. Literatürde gerçekleştirilen çalışmaların bir bölümü aşağıda sunulmuştur.

Tse (1999), DJIA endeksi ile CBOT (Chicago Board of Trade) tarafından ortaya konulan DJIA futures endeksi arasındaki volatilité yayılımlarını incelemiştir. Kasım 1997 – Nisan 1998 verileri ile EGARCH modeli kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonuçları, söz konusu piyasalar arasında çift yönlü volatilité yayılımı olduğunu göstermiştir.

Kanas (2000) çalışmasında pay senedi getirileri ile döviz kurları arasındaki volatilité yayılımlarını incelemiştir. Bu kapsamda ABD, Birleşik Krallık, Japonya, Almanya, Fransa ve Kanada piyasalarına ait 1 Ocak 1986 – 28 Şubat 1998 dönemi verileri kullanılarak ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma bulguları, Almanya dışındaki ülkelerde pay senedi piyasalarından döviz kurlarına doğru bir volatilité yayılımı gerçekleştiğini ortaya koymuştur.

Reyes (2001), Tokyo pay senedi piyasasındaki volatilité yayılımlarını ele aldığı çalışmada, piyasa değeri büyük ve küçük pay senedi endeksleri arasındaki volatilité yayılımlarını tespit edebilmek için EGARCH modelini ve Ocak 1970 – Mart 1996 dönemi verilerini kullanmıştır. Uygulama sonuçları piyasa değeri yüksek pay senedi getirilerinden, piyasa değeri düşük pay senedi getirilerine doğru volatilité yayılımları olduğunu ortaya koymuştur.

Bala ve Premaratne (2004), 1992-2002 dönemi verilerinden hareketle Singapur pay senedi piyasası ile ABD, Birleşik Krallık, Hong Kong ve Japonya piyasaları arasındaki volatilité yayılımını çeşitli ekonometrik modeller vasıtasıyla incelemişlerdir. Çalışmalarının neticesinde Singapur piyasasından Hong Kong, Japonya ve ABD piyasalarına doğru volatilité yayılımları gerçekleştiğini belirlemişlerdir.

Deehani ve Moosa (2006), çalışmalarında Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan pay senedi piyasaları boyunca gerçekleşen volatilité yayılımlarını incelemişlerdir. Ekonometrik analizler ile 1 Ocak 2000 – 15 Nisan 2003 dönemi verilerinden yararlandıkları araştırmalarının sonucunda, volatilité yayılımlarının gözlemlendiğini ve Kuveyt piyasasının bu konuda baş rolü oynadığını bildirmişlerdir.

Malik ve Hammoudeh (2007) çalışmalarında ABD pay senedi piyasası, global ham petrol piyasası ve Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn pay senedi piyasaları arasındaki volatilité yayılımlarını araştırmışlardır. 14 Şubat 1994 – 25 Aralık 2001 dönemi verileri ile gerçekleştirilen analizlerde MGARCH modeli kullanılmıştır. Sonuçlar, Suudi Arabistan pay senedi piyasasından petrol piyasasına doğru volatilité yayılımları olduğunu göstermiştir.

Diebold ve Yılmaz (2009), getiri ve volatilité yayılımlarını Ocak 1992 – Kasım 2007 periyodu için ele almışlardır. Bu çerçevede 19 uluslararası pay senedi piyasasını çalışmalarına dahil etmişlerdir. Sonuç olarak, getiri yayılımlarının yükselen bir trend sergilediğini ama patlama yaşamadığını, volatilité yayılımlarının ise bir trend içinde hareket etmediğini ve patlama biçiminde ortaya çıktığını beyan etmişlerdir.

Çiçek (2010), Türkiye'deki iç borçlanma senetleri, döviz ve pay senedi piyasaları arasındaki fiyat ve volatilité yayılımı etkilerini E-GARCH modeli ile ele almıştır. Sonuç olarak, iç borçlanma senetleri ve pay senedi piyasalarından döviz piyasasına doğru anlamlı bir fiyat yayılma etkisinin mevcut olduğunu bildirmiştir.

Dean vd. (2010), Avustralya'daki pay senedi ve tahvil piyasalarının arasındaki getiri ve volatilité yayılımlarında meydana gelen asimetrisi, 1 Haziran 1992 – 20 Kasım 2006 dönemi verilerini ve BEKK-GARCH modelini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonuçları, tahvil piyasasındaki volatilitenin pay senedi piyasası üzerine yayıldığını ancak tersi durumun geçerli olmadığını ortaya koymuştur.

Anbar vd. (2011), ABD pay senedi piyasası ile İMKB arasındaki etkileşimi ve ilişkiyi araştırmışlardır. Nisan 2005 – Mayıs 2010 dönemi verileri üzerinde dinamik koşullu korelasyon yöntemini kullanmışlardır. Sonuç olarak, her iki piyasadaki getirilerin volatiliteleri arasındaki korelasyonun pozitif ve negatif yönde arttığını bildirmişlerdir.

Diebold ve Yılmaz (2012) çalışmalarında, ABD pay senedi, tahvil, döviz ve emtia piyasaları arasındaki volatiliteler yayılımlarını ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu bağlamda, 25 Ocak 1999 – 29 Ocak 2010 dönemi verilerini kullanan araştırmacılar, 2008 Küresel Krizi'ne kadar piyasalar arası volatiliteler yayılımlarının oldukça sınırlı olduğunu, krizin ortaya çıkmasıyla beraber volatiliteler yayılımlarının da yoğunlaştığını belirtmişlerdir.

Arouri vd. (2012), Avrupa'daki pay senedi piyasaları ile petrol fiyatları arasındaki volatiliteler yayılımını, 1 Ocak 1998 – 31 Aralık 2009 dönemi verilerini ve VAR-GARCH modelini kullanarak incelemişlerdir. Sonucunda petrol fiyatları ile pay senedi getirileri arasında anlamlı bir volatiliteler yayılımı tespit etmişlerdir.

Azis vd. (2013), gelişmiş tahvil piyasalarından Asya'daki gelişmekte olan tahvil piyasalarına doğru gerçekleşen önemli şok ve volatiliteler yayılımlarını BEKK-GARCH modelini ve Haziran 2005 – Mayıs 2012 dönemi verilerini kullanarak ortaya koymaya çalışmışlardır. Sonuç olarak 2008 krizinin şok ve volatiliteler yayılım etkilerinin Asya piyasalarında yoğun şekilde görüldüğünü bildirmişlerdir.

Mensi vd. (2013), S&P 500 ile enerji, yiyecek, altın ve meşrubat fiyat endeksleri arasındaki volatiliteler yayılımlarını incelemişlerdir. 3 Ocak 2000 – 31 Aralık 2011 dönemi için VAR-GARCH modelini kullanmışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar S&P 500 ile söz konusu emtia piyasaları arasında volatiliteler yayılımlarının olduğunu ortaya koymuştur.

Choudhry ve Jayasekera (2014), 2002 – 2014 periyodu kapsamında, Almanya, Birleşik Krallık ve ABD (büyük ekonomiler) ile İtalya, İrlanda, Yunanistan, İspanya ve Portekiz (daha küçük ekonomiler) bankacılık sektörü payları arasında getiri ve volatiliteler yayılımları olup olmadığını GARCH-GJR modeli ile ele almışlardır. Sonuç olarak, kriz öncesi dönemden kriz dönemine doğru büyük ekonomiler ve diğer ülkeler arasında getiri ve volatiliteler yayılımlarının yükseldiğini ifade etmişlerdir.

Karali ve Ramirez (2014), ham petrol, ısıtma yağı (heating oil) ve doğal gaz futures piyasalarındaki volatiliteler yayılımlarını analiz etmişlerdir. BEKK-GARCH modelini ve 14 Ocak 1994 – 4 Şubat 2011 dönemi verilerini kullanmışlardır. Sonuç olarak doğal gaz ve ham petrol ile doğal gaz ve ısıtma yağı arasında çift yönlü volatiliteler yayılım etkileri bulmuşlardır.

Lin vd. (2014), petrol piyasası ile Gana ve Nijerya pay senedi piyasaları arasındaki volatiliteler yayılımlarını VAR-GARCH, VAR-AGARCH ve DCC-GARCH modellerini kullanarak ele almışlardır. 7 Ocak 2000 – 31 Aralık 2010 dönemi verileri kullanılarak gerçekleştirilen analizler, petrol piyasası ile çalışma kapsamındaki iki pay senedi piyasası arasında anlamlı volatiliteler yayılımları olduğunu göstermiştir.

Li ve Giles (2015), ABD ve Japonya ile Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland pay senedi piyasaları arasındaki volatiliteler yayılımlarını, 1 Ocak 1993 – 31 Aralık 2012 dönemi için BEKK-GARCH modeliyle incelemişlerdir. Çalışma sonuçları ABD piyasasından Japonya ve diğer piyasalara doğru tek taraflı şok ve volatiliteler yayılımı olduğunu ortaya koymuştur.

Jebran ve Iqbal (2016), Pakistan, Hindistan, Sri Lanka, Çin, Hong Kong ve Japonya'daki pay senedi ve döviz piyasaları arasındaki volatiliteler yayılımlarını araştırmışlardır. 4 Ocak 1999 – 1 Ocak 2014 dönemi verilerinden ve EGARCH modelinden yararlanmışlardır. Sonuç olarak, Pakistan, Çin, Hong Kong ve Sri Lanka pay senedi ve döviz piyasaları arasında çift yönlü asimetric volatiliteler yayılımları bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Mwambuli vd. (2016), Türkiye'deki pay senedi piyasası ile döviz piyasası arasındaki volatiliteler yayılımlarını EGARCH modelini kullanarak mercek altına almışlardır. 3 Ocak 2005 – 25 Aralık 2015 dönemi verileri ile gerçekleştirilen analiz sonuçları pay senedi fiyatları ile döviz kurları arasında simetric volailite yayılımları gözlemlendiğini ortaya koymuştur.

Değirmenci ve Abdioğlu (2017), çalışmalarında ABD, Kanada, Çin, Japonya, Güney Kore, Almanya, İngiltere, İsviçre ve Yunanistan pay senedi piyasalarından, kırılmalı sekizlilerin pay senedi piyasalarına doğru volatiliteler yayılımını 2006 – 2015 dönemi ekseninde EGARCH modeli ile ele almışlardır. Çalışma sonuçları, gelişmiş ülkelerin pay senedi piyasalarından kırılmalı sekizlilerin pay senedi piyasalarına doğru volatiliteler yayılımı olduğunu göstermiştir.

Aktaş vd. (2018), petrol fiyatları ve dolar kurundan BİST 100 endeksine doğru ortalama ve volatiliteler yayılım etkilerini incelemeyi amaçlamışlardır. Bu bağlamda 18 Eylül 2012 - 15 Eylül 2017 dönemi verilerinden yararlanmışlar ve EGARCH modelini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda, dolar kurunda meydana gelen şokların BİST 100 endeks getirisini düşürücü, petrol fiyatlarındaki şokların ise arttırıcı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Kamışlı ve Sevil (2018), krizlerin ve farklı tipteki şokların, BİST alt sektör endeksleri arasındaki volatilité yayılımları üzerindeki etkilerini tespit etmeyi amaçladıkları çalışmalarında, DCC-GARCH metodunu uygulayarak analizler gerçekleştirmişlerdir. Netice olarak Asya Krizi, Rusya Krizi, 1999 Depremi, 2002 Genel Seçimi, 2003 Körfez Savaşı, Gezi Parkı Olayları, 17-25 Aralık Operasyonları ile sektörlere özgü hadiselerin volatilité yayılımlarını etkilediğini bulmuşlardır.

Vardar ve Aydoğan (2018), 1985 – 2017 seneleri arasında Avrupa ülkelerindeki gayrimenkul ve pay senedi piyasaları piyasalarındaki dinamik getiri ve volatilité yayılımını VAR-BEKK-GARCH modelinden faydalanarak ele almışlardır. Çalışmalarının neticesinde, Danimarka, İrlanda, Finlandiya ve İspanya’da gayrimenkul piyasalarından pay senedi piyasalarına şok ve volatilité yayılım etkilerinin var olduğunu belirlemişlerdir.

Kumar ve Anandarao (2019), dört kripto arasındaki volatilité yayılımlarını 15 Ağustos 2015 – 18 Ocak 2018 dönemi verilerini kullanarak çeşitli ekonometrik modeller ile incelemişlerdir. Sonuç olarak, Bitcoin’den, Ethereum ve Litecoin’ine doğru istatistiksel olarak anlamlı volatilité yayılımları belirlemişlerdir.

Kuzu (2019), döviz kurlarının, devlet iç borçlanma senetlerinin ve petrol fiyatlarının BİST 100 endeksi üzerine yayılım etkilerini belirlemeyi amaçladığı çalışmada, 2 Ocak 2005 – 31 Mayıs 2018 dönemi verilerini ve EGARCH modelini kullanarak analizler gerçekleştirmiştir. Analiz sonuçları devlet iç borçlanma senetleri ve pay senedi piyasası arasında anlamlı bir ortalama volatilité yayılma etkisinin bulunduğunu ve bu etkinin çift yönlü olduğunu göstermiştir.

Corbet vd. (2020), enerji şirketleri özelinde sektörel volatilité yayılımlarını COVID-19 salgını açısından ele almışlardır. Sonuç olarak petrol fiyatlarından, yenilenebilir enerji ve kömür fiyatlarına doğru anlamlı yayılım etkileri saptamışlardır.

Gürsoy ve Gövdere (2020), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki yayılım etkilerini VAR-EGARCH modeli ile araştırmışlar ve ABD, Japonya ile İngiltere’den çalışmada bulunan gelişmekte olan ülkelere doğru güçlü bir getiri yayılımı tespit etmişlerdir.

Yousaf ve Ali (2020), Covid-19 döneminde kripto paralar arasındaki getiri ve volatilité yayılımlarını VAR-DCC-GARCH modelini kullanarak araştırmışlar ve söz konusu dönemde Bitcoin’den Ethereum’a doğru tek yönlü, Ethereum ile Litecoin arasında çift yönlü volatilité yayılımı tespit etmişlerdir.

Ajmi vd. (2021), BEKK-GARCH modelini kullanarak Covid-19 döneminde ABD pay senedi piyasası, petrol ve altın arasındaki volatilité yayılımlarını ele almışlar ve pandemi döneminde piyasalar arasındaki yayılımların yoğunluğunun arttığını saptamışlardır.

Amar vd. (2021), COVID-19 döneminde emtia ve pay senedi fiyatları arasındaki yayılımları ve eş hareketleri araştırmışlardır. Diebold – Yılmaz Endeksi gibi ekonometrik yöntemlerden yararlanan araştırmacılar, çalışma kapsamına alınan piyasalar arasındaki yayılımların zamana göre değiştiğini ve COVID-19 döneminde en yüksek yayılım seviyelerine ulaştığını aktarmışlardır.

Aslam vd. (2021), Avrupa’daki 12 pay senedi piyasası arasındaki volatilité yayılımlarını incelemişlerdir. 2 Aralık 2019 – 29 Mayıs 2020 dönemi verilerini kullanan yazarlar, en yüksek net volatilité yayılımlarının Almanya ve Hollanda pay senedi piyasalarından gerçekleştiğini ortaya koymuşlardır.

Belaid vd. (2021), COVID-19 pandemisinin 22 pay piyasası arasında bulunan ilişkiler üzerindeki etkilerini mercek altına almışlardır. Diebold – Yılmaz Endeksi vb. ekonometrik modelleri kullanan yazarlar, salgın döneminde gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalar arasındaki stres yayılımlarının yükseldiğini ve gelişmekte olan ülke piyasalarının, gelişmiş ülke piyasalarından etkilendiğini beyan etmişlerdir.

Fasanya vd. (2021), Covid-19 pandemisi ve global döviz piyasaları arasındaki dinamik yayılımları araştırmışlar ve Covid-19 vakaları ile döviz kurları arasında yüksek derecede getiri ve volatilité yayılımları olduğunu belirlemişlerdir.

Guru ve Das (2021), COVID-19’un Hindistan pay piyasasındaki on sektör endeksi arasındaki volatilité yayılımlarına etkisini irdelemişlerdir. Diebold – Yılmaz Endeksi’ni esas alan araştırmacılar, COVID-19 döneminde toplam volatilité yayılımının %69’a ulaştığını ve enerji sektörüne gelen şokların, diğer sektörler üzerine yayıldığını ifade etmişlerdir.

Hung ve Vo (2021), S&P 500 endeksi, petrol ve altın fiyatları arasındaki yayılım etkilerine odaklanmışlardır. Dalgacık uyumu (wavelet coherence) ve Diebold – Yılmaz Endeksi’nden faydalanmışlardır. Çalışmalarının sonucunda, getiri yayılımlarının COVID-19 döneminde daha yoğun olduğunu belirlemişlerdir.

Kakinuma (2021), Güneydoğu Asya pay senedi piyasaları, Bitcoin ve altın arasındaki getiri ve volatilité yayılımlarına odaklanmıştır. Bu bağlamda BEKK-GARCH modelinden faydalanan araştırmacı, Covid-19 döneminde çalışma kapsamındaki varlıklar arasında getiri ve volatilité yayılımlarının arttığını ifade etmiştir.

Khalid vd. (2021), Pakistan pay senedi piyasası sektör endeksleri arasındaki getiri ve volatilité yayılımlarını ele almışlar ve getiri yayılımı açısından elektrik üretim-dağıtım sektörünün, volatilité yayılımı açısından otomotiv sektörünün en belirleyici sektörler olduklarını belirlemişlerdir.

Malik vd. (2021), Brezilya, Rusya, Çin, ABD ve Hindistan pay senedi piyasaları arasındaki volatilité yayılımlarını BEKK-GARCH modeliyle mercek altına almışlardır. Neticede, en yüksek ve en uzun dönemli yayılım etkilerinin ABD ve Rusya arasında olduğunu belirtmişlerdir.

Rakshit ve Neog (2021), döviz kurlarındaki volatilitenin, petrol fiyatlarının ve Covid-19 vakalarının, pay senedi piyasalarının getirileri ve volatiliteleri üzerindeki etkilerini araştırmışlar ve döviz kurlarındaki volatilitenin, Brezilya, Şili, Hindistan, Meksika ve Rusya pay senedi piyasalarının getirileri üzerinde negatif etkisinin bulunduğunu belirlemişlerdir.

Wang vd. (2021), pay piyasaları, döviz kurları ve petrol fiyatları arasındaki volatilité yayılımlarını incelemişler ve volatilité yayılımlarının, COVID-19 salgınının başlangıcında tepe noktasına ulaştığını ve sonrasında düşüşe geçtiğini öne sürmüşlerdir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, çalışmalardan elde edilen bulguların borsa endeksleri, döviz piyasaları ya da emtia piyasaları arasında getiri ve volatilité yayılımları olduğunu ortaya koydukları görülmektedir. Bunun yanı sıra 2008 Küresel Ekonomik Krizi ya da 2020 Covid-19 pandemisinin getiri ve volatilité yayılımı üzerindeki etkilerini göz önüne alarak gerçekleştirilen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ekstrem piyasa koşullarının olduğu söz konusu dönemlerde getiri ve volatilité yayılımında yaşanan değişimler incelenmiştir. Yaklaşık iki senelik bir geçmişe sahip olan COVID-19 salgınıyla ilgili çalışma sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Yapılan çalışmalarda ARCH modelleri başta olmak üzere çeşitli ekonometrik yöntemler kullanılarak, genellikle COVID-19'un finansal piyasalar üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda mevcut çalışma, Diebold – Yılmaz Endeksi'ni kullanmak suretiyle getiri ve volatilité yayılımlarını inceleyerek, COVID-19'un finansal alandaki etkilerini ele alan kısıtlı sayıdaki çalışmalardan biri konumundadır.

3. VERİ

Çalışmada, pay senedi piyasaları arasındaki getiri ve volatilité yayılımlarını incelemek ve Covid-19'un söz konusu yayılım hareketleri üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla 11 seçilmiş piyasa endeksine ilişkin günlük frekanslı veriler kullanılmıştır. Bu borsa endeksleri, S&P 500 (ABD), DAX (Almanya), FTSE 100 (İngiltere), BİST 100 (Türkiye), FBM KLCI (Malezya), NIFTY 500 (Hindistan), KOSPI 200 (Güney Kore), Merval (Arjantin), NIKKEI 225 (Japonya), RTS (Rusya) ve SSE Composite (Çin) fiyat endekslerinden oluşmakta olup, literatürde benzer sayıda değişken kullanan çalışmalara (Aslam vd., 2021; Belaid vd., 2021) rastlamak mümkündür. İlgili fiyat endekslerinin çalışma kapsamına alınmasının altında yatan gerekçe, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden oluşturulmuş bir örneklemin, getiri ve volatilité yayılımlarının ülkeler arası yönü konusunda bulgular sunabileceği düşüncesidir. Söz konusu piyasaların 1 Ocak 2010 – 23 Kasım 2021 dönemi verilerinden faydalanılmış olup, her bir piyasa için 3103 günlük gözlem bulunmaktadır. 2008 Küresel Ekonomik Krizi'nin etkilerinden olabildiğince sakınabilmek amacıyla, çalışma döneminin 2010 yılından başlatılması uygun görülmüştür. Covid-19 etkisinin belirlenebilmesi için analiz dönemleri Covid-19 öncesi dönem (1 Ocak 2010 – 10 Mart 2020) ve Covid-19 dönemi (11 Mart 2020 – 23 Kasım 2021) biçiminde iki alt döneme ayrılmıştır. 11 Mart 2020 Dünya Sağlık Örgütü'nün Covid-19'u "pandemi" olarak ilan ettiği tarih olduğundan, Covid-19 döneminin başlangıcı olarak bu tarih esas alınmıştır. İlgili veriler Thomson Reuters veri tabanından elde edilmiştir.

Çalışmada, borsa endekslerine ilişkin günlük logaritmik getiriler aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır:

$$\ln(P_i) - \ln(P_{i-1}) = \ln\left(\frac{P_i}{P_{i-1}}\right) \quad (1)$$

Burada,

P_i = i 'inci dönem endeksin değeri,

P_{i-1} = $i-1$ 'inci dönem endeksin değerini ifade etmektedir.

Günlük volatilité ölçütü olarak ise Parkinson (1980) Tarihsel Volatilité ölçütü kullanılmıştır. Parkinson volatilité ölçütü, belirli bir pay senedi ya da endekse ilişkin günlük en yüksek ve en düşük fiyat verilerinden faydalanarak gün içi oynaklığı tespit etmektedir:

$$\text{Parkinson } T.V. = \sqrt{\frac{1}{4N \ln 2} \sum_{i=1}^N \left(\ln \frac{h_i}{l_i}\right)^2} \quad (2)$$

Burada,

h_i = Gün içi en yüksek fiyat seviyesi,

l_i = Gün içi en düşük fiyat seviyesini göstermektedir.

Getirilere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de sunulmaktadır. Buna göre, ele alınan tüm dönemde en yüksek ortalama getiriyi MERVAl’in (0.001155), en düşük ortalama getiriyi ise SSE Composite’in (0.000029) sağladığı görülmektedir. Diğer yandan en yüksek standart sapmaya MERVAl’in (0.023123), en düşük standart sapmaya FBM KLCI’nın (0.006377) sahip olduğu gözlemlenmektedir. Çarpıklık, basıklık ve Jarque-Bera istatistikleri bir arada incelendiğinde, serilerin hiç birinin normal dağılıma uymadıkları belirlenmiştir ($p < 0.05$). Bir başka ifade ile “*Seri Normal Dağılmaktadır*” şeklindeki hipotez reddedilmiştir. Bu netice finansal zaman serilerinin geneli için beklenen bir durumdur.

Tablo 1: Endeks getirilerinin tanımlayıcı istatistikleri

Panel A: 1 Ocak 2010 – 23 Kasım 2021 (Tüm Dönem)								
	Ortalama	Maks.	Min.	Std. Sap.	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	Gözlem
S&P 500	0.000463	0.089683	-0.127652	0.010659	-0.875381	20.10211	38211.79 ***	3103
DAX	0.000317	0.104143	-0.130549	0.012488	-0.550255	11.27313	9005.918 ***	3103
FTSE 100	9.49E-05	0.086668	-0.115124	0.010147	-0.666887	13.38235	14166.76 ***	3103
BİST 100	0.000392	0.068951	-0.110633	0.013970	-0.725085	7.907932	3386.251 ***	3103
FBM KLCI	5.78E-05	0.066263	-0.054047	0.006377	-0.292624	12.18574	10953.64 ***	3103
NIFTY 500	0.000401	0.074094	-0.137063	0.010335	-1.235525	18.46886	31727.09 ***	3103
KOSPI 200	0.000187	0.087548	-0.079780	0.010606	-0.197359	9.431333	5367.912 ***	3103
MERV	0.001155	0.097732	-0.476922	0.023123	-3.196259	64.55247	495131.6 ***	3103
NIKKEI 225	0.000334	0.077314	-0.111534	0.012847	-0.450874	8.840943	4516.127 ***	3103
RTS	4.53E-05	0.132462	-0.139486	0.017422	-0.645802	11.49616	9548.580 ***	3103
SSEC	2.96E-05	0.056036	-0.088732	0.012827	-0.948450	9.924159	6663.978 ***	3103
Panel B: 1 Ocak 2010 – 10 Mart 2020 (Covid-19 Öncesi Dönem)								
	Ortalama	Maks.	Min.	Std. Sap.	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	Gözlem
S&P 500	0.000338	0.048403	-0.079010	0.009539	-0.675846	9.593359	5016.914 ***	2658
DAX	0.000211	0.052104	-0.082770	0.011862	-0.430972	6.490707	1431.774 ***	2658
FTSE 100	3.09E-05	0.050322	-0.079986	0.009369	-0.470539	7.421464	2263.173 ***	2658
BİST 100	0.000244	0.068951	-0.110633	0.013881	-0.535642	6.825623	1747.972 ***	2658
FBM KLCI	4.74E-05	0.033222	-0.040552	0.005604	-0.534003	6.855712	1772.792 ***	2658
NIFTY 500	0.000259	0.051581	-0.069468	0.009321	-0.372454	5.721408	881.6750 ***	2658
KOSPI 200	5.53E-05	0.050572	-0.066490	0.009756	-0.410833	6.995584	1842.860 ***	2658
MERV	0.000980	0.097312	-0.476922	0.022587	-3.859875	80.39412	669976.0 ***	2658
NIKKEI 225	0.000230	0.074262	-0.111534	0.012722	-0.601407	8.948667	4079.299 ***	2658
RTS	-0.000107	0.132462	-0.139486	0.017128	-0.590000	11.48298	8123.881 ***	2658

SSEC	-3.72E-05	0.056036	-0.088732	0.013227	-0.999911	9.864230	5661.201 ***	2658
Panel C: 11 Mart 2020 – 23 Kasım 2021 (Covid-19 Dönemi)								
	Ortalama	Maks.	Min.	Std. Sap.	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	Gözlem
S&P 500	0.001207	0.089683	-0.127652	0.015765	-1.084942	21.85403	6678.392 ***	445
DAX	0.000951	0.104143	-0.130549	0.015720	-0.872294	18.91598	4753.377 ***	445
FTSE 100	0.000477	0.086668	-0.115124	0.013924	-0.991352	17.38744	3910.986 ***	445
BİST 100	0.001280	0.058104	-0.103068	0.014474	-1.743811	13.70581	2350.673 ***	445
FBM KLCI	0.000120	0.066263	-0.054047	0.009807	0.021389	10.86364	1146.591 ***	445
NIFTY 500	0.001252	0.074094	-0.137063	0.015015	-2.388354	24.42226	8932.083 ***	445
KOSPI 200	0.000974	0.087548	-0.079780	0.014686	0.111528	9.725353	839.5692 ***	445
MERV	0.002196	0.097732	-0.156289	0.026100	-0.588198	7.705326	436.1741 ***	445
NIKKEI 225	0.000961	0.077314	-0.062736	0.013566	0.276863	8.116167	491.0163 ***	445
RTS	0.000956	0.088251	-0.116844	0.019080	-0.909503	11.30999	1341.762 ***	445
SSEC	0.000429	0.055543	-0.046026	0.010117	-0.049171	6.359418	209.4347 ***	445

*** %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir.

Endekslerin volatilitelerine ait istatistikler Tablo 2’de gösterilmektedir. İncelenen dönemde (1 Ocak 2010 – 23 Kasım 2021) en yüksek volatilitelere sahip endeks MERV (0.000321) iken, en düşük volatiliteleri sergileyen endeks FBM KLCI (0.000025) olarak belirlenmiştir. Sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, MERV’in en yüksek ortalama getiriye ancak aynı zamanda en yüksek volatilitelere sahip endeks olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlarla beraber, getiri serilerine benzer şekilde volatiliteler de normal dağılıma uymamaktadır.

Tablo 2: Endeks volatilitelerinin tanımlayıcı istatistikleri

Panel A: 1 Ocak 2010 – 23 Kasım 2021 (Tüm Dönem)								
	Ortalama	Maks.	Min.	Std. Sap.	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	Gözlem
S&P 500	6.42E-05	0.003001	0.000000	0.000151	9.079503	121.1734	1848185. ***	3103
DAX	9.72E-05	0.003378	0.000000	0.000186	8.466821	110.1872	1522519. ***	3103
FTSE 100	8.00E-05	0.004780	0.000000	0.000190	12.01203	211.6832	5705101. ***	3103
BİST 100	0.000133	0.004397	0.000000	0.000229	7.805259	95.34874	1134144. ***	3103
FBM KLCI	2.56E-05	0.001598	0.000000	6.10E-05	12.04945	222.5991	6310016. ***	3103
NIFTY 500	6.59E-05	0.009940	0.000000	0.000218	31.71904	1364.640	2.40E+08 ***	3103
KOSPI 200	6.31E-05	0.005021	0.000000	0.000151	16.40986	429.7686	23687346 ***	3103
MERV	0.000321	0.083048	0.000000	0.001582	46.37969	2411.144	7.51E+08 ***	3103
NIKKEI 225	6.74E-05	0.006832	0.000000	0.000198	18.23859	507.6884	33103967 ***	3103
RTS	0.000209	0.024990	0.000000	0.000611	25.04315	919.0103	1.09E+08	3103

SSEC	0.000114	0.004085	0.000000	0.000243	7.774715	91.44381	1042620. ***	3103
Panel B: 1 Ocak 2010 – 10 Mart 2020 (Covid-19 Öncesi Dönem)								
	Ortalama	Maks.	Min.	Std. Sap.	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	Gözlem
S&P 500	5.74E-05	0.003001	0.000000	0.000120	9.584820	168.9188	3089540. ***	2658
DAX	9.30E-05	0.003111	0.000000	0.000158	7.866236	111.6387	1334524. ***	2658
FTSE 100	6.96E-05	0.003085	0.000000	0.000137	11.26702	202.5435	4466036. ***	2658
BİST 100	0.000130	0.003529	0.000000	0.000205	7.222885	83.35626	738238.3 ***	2658
FBM KLCI	2.04E-05	0.001041	0.000000	4.53E-05	11.74077	197.5300	4252059. ***	2658
NIFTY 500	5.45E-05	0.001449	0.000000	8.11E-05	6.328992	75.71361	603309.9 ***	2658
KOSPI 200	5.13E-05	0.002476	0.000000	9.33E-05	12.29357	249.8275	6814263. ***	2658
MERV	0.000296	0.083048	0.000000	0.001675	45.54856	2243.058	5.57E+08 ***	2658
NIKKEI 225	6.51E-05	0.006832	0.000000	0.000198	19.98590	578.5625	36865345 ***	2658
RTS	0.000208	0.024990	0.000000	0.000632	26.05965	937.0208	96882116 ***	2658
SSEC	0.000121	0.004085	0.000000	0.000259	7.401276	82.00416	715530.6 ***	2658
Panel C: 11 Mart 2020 – 23 Kasım 2021 (Covid-19 Dönemi)								
	Ortalama	Maks.	Min.	Std. Sap.	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	Gözlem
S&P 500	0.000105	0.002557	0.000000	0.000268	5.917480	42.34362	31298.08 ***	445
DAX	0.000122	0.003378	0.000000	0.000304	6.825840	57.93197	59405.46 ***	445
FTSE 100	0.000142	0.004780	0.000000	0.000368	7.632606	76.90459	105593.2 ***	445
BİST 100	0.000151	0.004397	0.000000	0.000338	7.212158	71.77259	91553.75 ***	445
FBM KLCI	5.71E-05	0.001598	0.000000	0.000112	8.196361	95.83101	164767.1 ***	445
NIFTY 500	0.000134	0.009940	0.000000	0.000537	14.41261	253.6038	1179864. ***	445
KOSPI 200	0.000133	0.005021	0.000000	0.000320	9.731374	131.6254	313785.8 ***	445
MERV	0.000475	0.010694	0.000000	0.000819	6.132937	61.69590	66669.54 ***	445
NIKKEI 225	8.13E-05	0.002650	0.000000	0.000197	7.754165	8244.272	121478.6 ***	445
RTS	0.000218	0.004898	0.000000	0.000469	5.837477	43.79474	33384.55 ***	445
SSEC	7.19E-05	0.000894	0.000000	9.70E-05	4.123247	26.17157	11216.34 ***	445
*** %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir.								

Endeks getiri ve volatilitelerinin tanımlayıcı istatistikleri Covid-19 öncesi ve sonrası biçiminde mercek altına alındığında, Covid-19 öncesi dönemde en yüksek ve en düşük ortalama getirileri sırasıyla MERV ve SSE Composite'in sağladığı tespit edilmiştir. Bu dönemde en yüksek volatiliteler MERV, en düşük volatiliteler FBM KLCI tarafından sergilenmiştir. Covid-19 sonrası periyotta ise, en yüksek ortalama getiriye yine MERV sahipken, en

düşük ortalama getiriyi FBM KLCI endeksi sağlamıştır. Söz konusu zaman diliminde volatilitesi en yüksek endeks MERV ve en düşük endeks FBM KLCI'dır.

Seriler normal dağılıma uygunluk göstermediği için, korelasyon ilişkileri Spearman korelasyon analizi ile araştırılmıştır. Ulaşılan sonuçlar Tablo 3'de verilmiştir. Analiz çıktılarına göre en güçlü korelasyon ilişkisi ABD (S&P 500) ve Arjantin (MERVAL) arasındadır (0,976). En zayıf korelasyon Rusya (RTS) ve Malezya (FBM KLCI) arasında (-0,507) gözlemlenmekte olup, ilişkinin yönü negatiftir. Diğer deyişle, bu iki piyasa zıt yönde hareket etmektedir. Ancak piyasaların bu hareketi sergilerken birbirlerinden etkilenip etkilenmediklerini belirleyebilmek için nedensellik analizleri gibi ek analizlerin gerçekleştirilmesine ihtiyaç vardır.

Tablo 3: Korelasyon katsayıları

	S&P 500	DAX	FTSE 100	BİST 100	FBM KLCI	NIFTY 500	KOSPI 200	MERV	NIKKEI 225	RTS	SSEC
S&P500	1,000										
DAX	0,959	1,000									
FTSE100	0,729	0,804	1,000								
BİST100	0,936	0,934	0,721	1,000							
FBM KLCI	0,183	0,274	0,579	0,235	1,000						
NIFTY500	0,955	0,953	0,760	0,926	0,178	1,000					
KOSPI200	0,733	0,780	0,662	0,781	0,177	0,738	1,000				
MERV	0,976	0,941	0,703	0,923	0,144	0,957	0,733	1,000			
NIKKEI225	0,958	0,963	0,740	0,922	0,196	0,959	0,717	0,954	1,000		
RTS	-0,256	-0,264	-0,286	-0,187	-0,508	-0,240	0,191	-0,238	-0,267	1,000	
SSEC	0,592	0,677	0,400	0,591	-0,078	0,657	0,442	0,621	0,683	-0,258	1,000

4. YÖNTEM

Bu çalışmada uluslararası pay senedi piyasaları arasındaki getiri ve volatilité yayılımı Diebold ve Yılmaz (2009, 2012) tarafından literatüre kazandırılan DY-Yayımla Endeksi (DY-Spillover Index) yöntemi ile hesaplanmıştır. Bahsi geçen metodoloji, farklı piyasalar arasındaki çift yönlü getiri ve volatilité yayılım yoğunluğunun ölçülmesine olanak tanıdığından, geleneksel yöntemlere göre daha güvenilir bulgular sunabilmektedir. Bununla beraber, yayılım endeksi oluşturarak yayılım etkilerinin gücünün ortaya konulmasını ve alternatif veri setleri arasında anlamlı karşılaştırmalar yapılabilmesini mümkün kılmaktadır (Corbet vd., 2020: 8-9). Bu yüzden, piyasalar arasındaki bağlantıların ve nedensel ilişkilerin, COVID-19 öncesi ve sonrası dönemde nasıl bir dönüşüme uğradıkları Diebold – Yılmaz Endeksi ile incelenerek, literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Söz konusu yöntem, varyans ayrıştırması hesaplamalarının değişkenlerin sıralamasına göre değişmemesi özelliğini temel alan genelleştirilmiş vektör otoregresif (VAR) yöntemine dayanmaktadır. Bir başka ifade ile DY Endeksi ile $i \neq j$ ve $i = 1, 2, 3, \dots, N$ kısıtları altında "i" ülkesinden "j" ülkesine gelen yayılıma ait tahmin hatası varyanslarının her "i" ülkesi için ayrıştırılmasını esas almaktadır.

N adet bileşene sahip VAR modelinde her bir x_i terimi $i=1, \dots, N$ olacak şekilde aşağıda formüle edilmiştir:

$$x_t = \sum_{i=1}^q \Phi_i x_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Burada;

x_t : $N \times 1$ boyutlu varlık vektörü

Φ_i : $i=1, \dots, p$ olmak üzere $N \times N$ parametre matrisi

ε_t : Normal dağılıma sahip hata terimleri matrisi

VAR modelinin zayıf durağanlığı temel alan hareketli ortalamalar gösterimi ise şu şekildedir:

$$z_t = \sum_{i=0}^{\infty} A_i \varepsilon_{t-i} \quad (4)$$

Burada, A_i katsayı matrisi özyineleme ile uyumlu ($A_i = \Phi_1 A_{i-1} + \Phi_2 A_{i-2} + \dots + \Phi_p A_{i-p}$) iken A_0 $i < 0$ kısıtı altında $N \times N$ boyutlu birim matrisi temsil etmektedir. Denklem 4'de gösterilen hareketli ortalama katsayıları, çalışma kapsamında kullanılacak yayılma endekslerinin belirlenmesinde ihtiyaç duyulan dinamik süreci temsil etmektedir.

Diebold ve Yılmaz (2012) geliştirdikleri yayılma endeksi yaklaşımında, Koop vd. (1996) tarafından kullanılan, Pesaran ve Shin (1998) tarafından geliştirilen ve değişken sıralamasına göre değişmeyen etki-tepkileri ortaya

koyan genelleştirilmiş VAR modelinden yararlanmışlardır. Genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonu aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$A_j^G(i) = \sqrt{\sigma_{jj}} A_i \Sigma^{e_j} \quad (5)$$

Burada;

$\sqrt{\sigma_{jj}}$ = j'inci denklemin hata terimlerinin standart sapması

e_j = her j'inci eleman için 1 ile sonuçlanan aksi halde 0'a eşit olan Nx1 seçim vektörü

Pesaran ve Shin'in (1998) $\theta_{ij}^G(H)$ ile ifade edilen *H* adimli tahmin hataları varyans ayrıştırması eşitliği Denklem 6'da sunulmuştur:

$$\theta_{ij}^G(H) = \frac{\sigma_{jj}^{-1} \sum_{h=0}^{H-1} (e_i' A_h \Sigma^{e_j})^2}{\sum_{h=0}^{H-1} (e_i' A_h \Sigma_h^A e_i)} \quad (6)$$

Burada $i, j = 1, \dots, N$ kısıtları altında her $\theta_{ij}^G(H)$ girişinin satır toplamına göre normalleştiğini gösteren $(\sum_{j=1}^N \theta_{ij}^G(H))$ ile $\theta_{ij}^G(H)$ kullanılarak Toplam DY-Yayımla Endeksi aşağıdaki şekilde ifade edilir:

$$S_{DY}^G = \frac{\sum_{i,j=1, i \neq j}^N \theta_{ij}^G(H)}{N} * 100 \quad (7)$$

Denklem 7'de ifade edilen S_{DY}^G yayılım endeksi, analiz kapsamına alınan tüm değişkenler için ($j=1, \dots, N$) değişkenlerin ($i=1, \dots, N, i \neq j$) *H* adimli toplam tahmin hataları varyansına olan ve belirli bir şoktan kaynaklanan getiri/volatilite yayılımının derecesini ölçmektedir.

Toplam yayılım endeksinin yanı sıra, Diebold ve Yılmaz (2012) değişkenlerin (ülkelerin) bağıllık ve ilişki düzeylerine yönlü giden yayılma (directional spillover to), yönlü gelen yayılma (directional spillover from) ve net yayılma olmak üzere farklı şekilde sınıflandırmıştır. Yönlü giden yayılma formülü aşağıdaki şekilde gösterilir:

$$S_i^g(H) = \frac{\sum_{j=1}^N \theta_{ji}^G(H)}{\sum_{i,j=1}^N \theta_{ji}^G(H)} * 100 \quad (8)$$

Yönlü gelen yayılma ise aşağıdaki eşitlik ile ifade edilir:

$$S_i^g(H) = \frac{\sum_{j=1}^N \theta_{ij}^G(H)}{\sum_{i,j=1}^N \theta_{ij}^G(H)} * 100 \quad (9)$$

Her iki eşitlikten elde edilen sonuçlar arasındaki fark ise net yayılmayı gösterir:

$$S_i^g(H) = S_i^g(H) - S_i^g(H) \quad (10)$$

Bu çalışma kapsamında incelenen farklı ülkelere ait borsa endeks getirileri ve volatilite dereceleri arasındaki toplam, yönlü ve net yayılım dereceleri ilgili denklemlerden elde edilmiştir. Analizler gerçekleştirilirken ilgili veri setini oluşturan tüm dönem boyunca (2010-2021) gerçekleşen getiri ve volatilite yayılımları, Covid-19 pandemisi öncesi (2010-2020) getiri ve volatilite yayılımları ve Covid-19 sonrası (2020-2021) getiri ve volatilite yayılımları ayrı ayrı analiz edilmiştir. Söz konusu analizlerin, küresel salgın döneminde finansal piyasalarda yaşanan hareketliliklere bağlı olarak hangi ülkelere hangi ülkelere ne derecede getiri ve volatilite yayılımı olduğu konusunda yararlı bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

5. BULGULAR

Piyasalar arasındaki getiri yayılımları Tablo 4'te gösterilmektedir. Tabloda Covid-19 öncesi döneme, Covid-19 dönemine ve çalışma döneminin tamamına ait sonuçlar birlikte verilmiştir. "Diğerlerine" satırı, her bir pay senedi piyasasının sisteme ne kadar volatilite aktardığını göstermektedir. Keza "diğerlerinden" sütunu, pay senedi piyasalarının sistemden ne kadar volatilite aldığını ifade etmektedir. Tablonun sağ alt köşesinde raporlanan yayılım endeksi, "diğerlerinden" sütunundaki değerlerin toplamının, "diğerlerine (kendi dahil)" satırındaki değerlerin toplamına bölünmesiyle elde edilmiş ve yüzdesel olarak gösterilmiştir. Buna göre, tüm çalışma dönemi için getiri yayılım endeksi %30.5 olarak bulunmuştur. Yani çalışmadaki 11 piyasanın getirilerinin varyanslarındaki değişimin %30.5'i yayılım etkisiyle açıklanabilmektedir. Piyasalar özelinde bakılırsa, ABD'nin en dominant ülke pozisyonunda yer aldığı ve ABD pay senedi piyasasının getirilerindeki değişimlerin, diğer piyasaların getirilerini yönlendirdiği görülmektedir. Bu nedenle söz konusu piyasanın çalışma kapsamındaki diğer piyasaların getirileri üzerinde güçlü etkisinin bulunduğu dile getirilebilmektedir. Bir başka deyişle, ABD piyasasında ortaya çıkan şokların, diğer piyasalarda meydana gelen şoklara kıyasla, piyasaları daha sert şekilde etkilediği öne sürülebilmektedir. ABD'den sonra en fazla getiri yayılımına neden olan ülke Almanya'dır (%62.9). Diğer ülke piyasalarına doğru en az getiri yayılımı Çin (%1.6) ve Japonya (%1.7) piyasalarında gözlemlenmektedir. Öte yandan, diğerlerinden kaynaklanan getiri yayılımından en fazla etkilenen ülkeler sırasıyla İngiltere (%72.5) ve

Almanya'dır (%44.3). İngiltere piyasasının getirilerindeki değişimin sadece %27.5'i piyasanın kendi dinamiklerinde meydana gelen şoklardan, %72.5'i ise diğer piyasalara gelen şokların yayılım davranışından oluşmaktadır. Diğer piyasalardaki yayılımlardan en az etkilenen ülkeler ise, ABD (%1.4) ve Çin'dir (%13.4). ABD pay senedi piyasasının getirilerindeki değişimin %98.6'sı piyasanın kendi iç dinamikleriyle ve yalnızca %1.4'ü diğer piyasalara gelen şoklardan kaynaklanan getiri yayılımıyla açıklanabilmektedir.

Tablo 4: Endeksler arasındaki getiri yayılımları

<i>Panel A: Tüm dönem (1 Ocak 2010 – 23 Kasım 2021)</i>												
	S&P 500	DAX	FTSE 100	BİST 100	FBM KLCI	NIFTY 500	KOSPI 200	MERV	NIKKEI 225	RTS	SSEC	Diğerlerinden
S&P500	98.6	0.1	0.0	0.0	0.1	0.4	0.4	0.0	0.2	0.1	0.0	1.4
DAX	42.8	55.7	0.2	0.1	0.0	0.7	0.1	0.1	0.2	0.0	0.2	44.3
FTSE100	42.7	28.4	27.5	0.1	0.1	0.5	0.2	0.1	0.1	0.0	0.3	72.5
BİST100	12.2	6.6	1.4	79.1	0.1	0.0	0.1	0.3	0.0	0.0	0.1	20.9
FBM KLCI	13.3	2.8	0.9	0.9	79.7	0.3	0.1	0.6	0.0	1.0	0.3	20.3
NIFTY500	16.1	4.7	1.3	1.1	3.8	72.3	0.0	0.2	0.1	0.2	0.3	27.7
KOSPI200	20.3	4.5	1.4	0.7	6.5	3.2	62.1	0.2	0.1	0.7	0.3	37.9
MERV	17.2	1.0	0.8	0.1	0.1	0.1	0.1	80.4	0.0	0.2	0.0	19.6
NIKKEI225	23.7	3.8	0.5	0.1	2.4	0.7	6.7	0.0	61.6	0.3	0.1	38.4
RTS	21.0	10.3	2.7	1.8	0.3	0.6	0.2	1.4	0.0	61.4	0.1	38.6
SSEC	5.6	0.6	0.6	0.1	1.2	1.1	2.9	0.1	1.1	0.1	86.6	13.4
Diğerlerine	215.0	62.9	10.0	5.1	14.6	7.6	10.7	3.0	1.7	2.7	1.6	Yayılm endeksi (335.1/1100) %30.5
Diğerlerine(kendi dahil)	313.6	118.5	37.5	84.3	94.3	79.9	72.8	83.4	63.3	64.2	88.2	
Net yayılım	213.6	18.6	-62.5	-15.8	-5.7	-20.1	-27.2	-16.6	-36.7	-35.9	-11.8	
<i>Panel B: Covid-19 öncesi dönem (1 Ocak 2010 – 10 Mart 2020)</i>												
	S&P 500	DAX	FTSE 100	BİST 100	FBM KLCI	NIFTY 500	KOSPI 200	MERV	NIKKEI 225	RTS	SSEC	Diğerlerinden
S&P500	99.2	0.4	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2	0.0	0.8
DAX	42.5	56.9	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2	43.1
FTSE100	43.6	27.9	28.0	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.3	72.0
BİST100	11.4	6.1	1.4	80.4	0.0	0.0	0.1	0.2	0.3	0.0	0.1	19.6
FBM KLCI	15.3	2.1	1.3	1.0	78.3	0.0	0.0	0.5	0.3	0.8	0.4	21.7
NIFTY500	12.6	5.2	1.2	1.0	2.7	76.4	0.0	0.3	0.1	0.1	0.4	23.6
KOSPI200	21.0	4.1	1.3	0.8	5.6	2.2	63.7	0.1	0.3	0.6	0.4	36.3
MERV	19.2	0.5	0.7	0.1	0.1	0.1	0.0	79.1	0.0	0.1	0.0	20.9
NIKKEI225	25.0	2.7	0.3	0.1	2.8	0.8	5.7	0.0	62.0	0.4	0.1	38.0
RTS	21.0	8.3	2.5	2.1	0.4	0.3	0.2	1.3	0.1	63.6	0.1	36.4
SSEC	5.7	0.6	0.8	0.0	0.9	1.1	2.7	0.0	1.1	0.1	87.0	13.0
Diğerlerine	217.3	57.9	9.5	5.4	12.6	4.7	8.8	2.4	2.2	2.4	2.1	Yayılm endeksi (325.3/1100) %29.6
Diğerlerine(kendi dahil)	316.5	114.8	37.5	85.8	91.0	81.1	72.4	81.5	64.2	66.0	89.1	
Net yayılım	216.5	14.8	-62.5	-14.2	-9.1	-18.9	-27.5	-18.5	-35.8	-34.0	-10.9	
<i>Panel C: Covid-19 dönemi (11 Mart 2020 – 23 Kasım 2021)</i>												
	S&P 500	DAX	FTSE 100	BİST 100	FBM KLCI	NIFTY 500	KOSPI 200	MERV	NIKKEI 225	RTS	SSEC	Diğerlerinden
S&P500	87.0	1.1	0.6	0.2	0.0	4.3	3.1	0.2	3.3	0.0	0.0	13.0
DAX	33.9	56.0	0.6	0.4	0.0	6.6	0.2	0.0	1.8	0.2	0.3	44.0
FTSE100	29.2	31.7	28.2	0.2	0.7	6.3	1.0	0.0	1.8	0.1	0.7	71.8
BİST100	11.7	8.0	1.7	73.1	0.4	2.3	0.2	0.3	2.0	0.1	0.1	26.9
FBM KLCI	7.7	5.4	0.2	0.6	76.5	2.1	1.0	0.5	3.2	2.9	0.0	23.5
NIFTY500	19.4	3.5	1.8	1.7	5.2	63.1	0.3	0.0	3.5	1.5	0.0	36.9
KOSPI200	15.3	6.9	2.4	0.5	7.1	8.6	56.3	0.7	0.8	1.3	0.1	43.7
MERV	9.0	5.6	1.5	0.3	0.4	0.2	0.9	80.0	0.4	1.6	0.2	20.0

NIKKEI225	18.7	9.9	2.1	0.3	1.5	4.6	11.4	0.3	50.8	0.2	0.0	49.2
RTS	17.2	21.0	3.8	0.5	0.4	3.1	0.1	1.2	1.3	51.1	0.3	48.9
SSEC	6.9	0.5	2.6	0.1	4.7	2.9	5.8	0.6	0.5	0.3	75.0	25.0
Diğerlerine	169.0	93.7	17.3	4.8	20.5	41.1	23.9	4.0	18.6	8.2	1.6	Yayılm endeksi (402.8/1100) %36.6
Diğerlerine(kendi dahil)	256.1	149.7	45.5	78.0	96.9	104.2	80.2	84.0	69.4	59.3	76.7	
Net yayılım	156.0	49.7	-54.5	-22.1	-3.0	4.2	-19.8	-16.0	-30.6	-40.7	-23.4	

Getiri yayımları alt dönemler halinde mercek altına alındığında, Covid-19 krizinden önce %29.6 olan getiri yayılım endeksinin, Covid-19 şokuyla birlikte %36.6'ya yükseldiği saptanmıştır (Tablo 4). Bu noktada yaklaşık %25'lik bir artışın gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda, Covid-19 pandemisinin ülke piyasaları arasındaki etkileşimler ile getiri yayımlarını arttırdığı ve piyasaların birbirlerinin hareketlerinden daha fazla etkilenir konuma geldikleri belirtilebilmektedir.

Net yayılım değerleri, Covid-19 öncesi dönemde diğer pay senedi piyasalarına doğru en yüksek net getiri yayılımına ABD ($217.3 - 0.8 = 216.5$) ve Almanya ($57.9 - 43.1 = 14.8$) piyasalarının neden olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, İngiltere ($9.5 - 72.0 = -62.5$) ve Japonya ($2.2 - 38.0 = -35.8$) piyasaları diğerlerine doğru en düşük net getiri yayılımına neden olan piyasalardır. Covid-19 dönemi verileri incelendiğinde ABD ($169.0 - 13.0 = 156.0$) ve Almanya'nın ($93.7 - 44.0 = 49.7$) en yüksek net getiri yayılımına sebep olma bakımından ilk iki sıradaki yerlerini korudukları görülürken, İngiltere ($17.3 - 71.8 = -54.5$) ve Rusya ($8.2 - 48.9 = -40.7$) diğer piyasalardaki getirilerin varyanslarında neden oldukları değişimden daha fazla oranda diğer piyasalardan gelen şoklardan etkilenmektedirler. Kısacası getiri yayılımına neden olan değil, maruz kalan bir konumda bulunmaktadırlar.

Çalışmaya dahil edilen pay senedi endeksleri arasındaki volatilité yayımları ise Tablo 5'te sunulmaktadır. Buna göre, çalışma döneminin bütünü için volatilité yayılım endeksi %27.4 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, piyasalar arasındaki etkileşimin orta seviyelerde olduğunu ve piyasaların volatilitelerinde meydana gelen değişimlerin %27.4'ünün yayımlar sebebiyle gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Piyasalar tek tek incelendiğinde ise, volatilité yayılımının en büyük kaynağı olan ülkenin ABD olduğu dikkat çekmektedir. ABD'den diğer ülke piyasalarına gerçekleşen toplam volatilité yayılımı 168.1'dir. Bu durum, ABD'nin ekonomik ve finansal büyüklüğü düşünüldüğünde sürpriz olarak karşılanmamaktadır. Bununla beraber, ABD'den en yüksek volatilité yayımları %37.5 ile İngiltere ve %36.6 ile Almanya'ya gerçekleşmektedir. ABD'den en az volatilité yayılımının meydana geldiği ülke ise Çin olup, Çin'in volatilitesindeki değişimlerin sadece %1'i ABD piyasasında oluşan şoklardan kaynaklanmaktadır. ABD'nin ardından diğer ülke piyasalarına en fazla volatilité aktaran ülkeler Almanya (%43.9) ve İngiltere (%42.4)'dir. Çalışma kapsamındaki piyasalara en düşük volatilité yayımları Çin (%0.6) ve Arjantin (%1.3) pay senedi piyasalarında gözlemlenmektedir. Diğer piyasalardan yayılan volatiliteden en fazla etkilenen ülke İngiltere'dir (%58.8). İngiltere piyasasının (FTSE100) volatilitesinde gerçekleşen değişimlerin %58.8'i yayılım etkisi kaynaklıdır. Volatilité yayılımından en az etkilenen ülke ise Arjantin (%2.3)'dir.

Tablo 5: Endeksler arasındaki volatilité yayımları

Panel A: Tüm dönem (1 Ocak 2010 – 23 Kasım 2021)												
	S&P 500	DAX	FTSE 100	BİST 100	FBM KLCI	NIFTY 500	KOSPI 200	MERV	NIKKEI 225	RTS	SSEC	Diğerlerinden
S&P500	83.8	6.0	5.7	0.4	0.0	0.6	2.1	0.2	0.4	0.8	0.0	16.2
DAX	36.6	52.6	5.6	0.3	0.0	0.5	2.3	0.1	0.9	0.9	0.1	47.4
FTSE100	37.5	17.1	41.2	0.2	0.0	1.4	1.0	0.1	0.4	1.1	0.0	58.8
BİST100	8.4	7.0	1.8	81.5	0.0	0.2	0.6	0.0	0.1	0.2	0.0	18.5
FBM KLCI	17.4	1.7	2.2	0.3	65.6	0.6	10.5	0.3	1.0	0.3	0.2	34.4
NIFTY500	18.9	2.3	13.7	0.2	0.1	62.9	0.6	0.1	0.8	0.3	0.1	37.1
KOSPI200	30.8	2.8	3.7	0.8	1.0	5.0	54.2	0.3	0.9	0.4	0.0	45.8
MERV	1.5	0.1	0.5	0.0	0.1	0.0	0.1	97.7	0.0	0.0	0.0	2.3
NIKKEI225	8.2	2.4	7.7	0.1	0.7	1.5	2.9	0.0	76.4	0.1	0.0	23.6
RTS	7.9	3.2	1.3	0.9	0.1	0.1	0.6	0.2	0.2	85.5	0.1	14.5
SSEC	1.0	1.0	0.1	0.0	0.4	0.0	0.2	0.0	0.2	0.1	96.9	3.1
Diğerlerine	168.1	43.9	42.4	3.2	2.5	9.9	20.9	1.3	5.0	4.2	0.6	Yayılm endeksi (301.9/1100) %27.4
Diğerlerine(kendi dahil)	251.8	96.4	83.5	84.7	68.1	72.8	75.1	99.0	81.4	89.7	97.5	
Net yayılım	151.9	-3.5	-16.4	-15.3	-31.9	-27.2	-24.9	-1.0	-18.6	-10.3	-2.5	

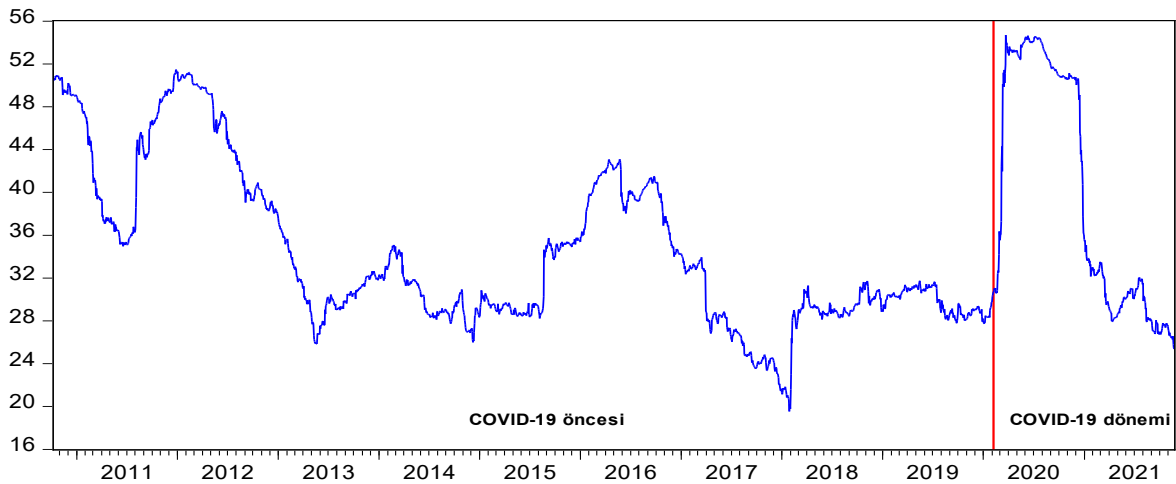
Panel B: Covid-19 öncesi dönem (1 Ocak 2010 – 10 Mart 2020)												
	S&P 500	DAX	FTSE 100	BİST 100	FBM KLCI	NIFTY 500	KOSPI 200	MERV	NIKKEI 225	RTS	SSEC	Diğerlerinden
S&P500	92.2	4.1	1.4	0.5	0.1	0.0	1.0	0.1	0.3	0.1	0.1	7.8
DAX	32.5	55.5	1.3	0.8	0.4	0.0	7.5	0.1	1.5	0.2	0.2	44.5
FTSE100	32.9	15.7	48.8	0.4	0.1	0.0	1.5	0.0	0.5	0.1	0.1	51.2
BİST100	7.9	5.6	1.0	83.0	0.4	0.0	1.7	0.0	0.3	0.0	0.0	17.0
FBM KLCI	7.6	1.7	1.2	0.5	85.8	0.1	1.7	0.2	0.5	0.1	0.7	14.2
NIFTY500	4.8	1.6	1.7	0.2	0.4	91.0	0.2	0.1	0.0	0.0	0.0	9.0
KOSPI200	24.2	8.3	2.6	2.0	2.0	0.5	59.2	0.0	1.1	0.0	0.0	40.8
MERVAL	0.5	0.0	0.3	0.0	0.0	0.0	0.0	99.1	0.0	0.0	0.0	0.9
NIKKEI225	3.1	1.5	7.6	0.2	0.6	1.0	5.7	0.0	80.2	0.0	0.0	19.8
RTS	5.5	2.9	0.9	1.2	0.2	0.1	0.4	0.1	0.1	88.4	0.2	11.6
SSEC	1.1	1.1	0.2	0.1	0.9	0.1	0.3	0.0	0.1	0.1	96.0	4.0
Diğerlerine	120.2	42.4	18.2	5.9	5.1	1.8	20.0	0.8	4.4	0.6	1.3	Yayılm endeksi (220.8/1100) %20.1
Diğerlerine(kendi dahil)	212.4	97.9	67.0	88.9	90.9	92.8	79.3	99.8	84.7	89.0	97.3	
Net yayılım	112.4	-2.1	-33.0	-11.1	-9.1	-7.2	-20.8	-0.1	-15.4	-11.9	-2.7	
Panel C: Covid-19 dönemi (11 Mart 2020 – 23 Kasım 2021)												
	S&P 500	DAX	FTSE 100	BİST 100	FBM KLCI	NIFTY 500	KOSPI 200	MERV	NIKKEI 225	RTS	SSEC	Diğerlerinden
S&P500	66.2	12.4	13.1	0.0	0.9	1.5	3.8	0.6	0.1	1.0	0.3	33.8
DAX	23.9	49.5	17.9	0.2	0.4	3.3	1.3	0.6	1.1	1.2	0.4	50.5
FTSE100	19.9	28.0	43.1	0.2	0.8	3.4	0.8	0.5	0.5	2.0	0.8	56.9
BİST100	1.4	4.8	2.1	89.5	0.1	0.3	0.1	0.9	0.1	0.7	0.1	10.5
FBM KLCI	13.7	3.8	2.7	0.5	48.8	3.2	19.0	4.1	2.0	0.5	1.8	51.2
NIFTY500	16.5	4.8	19.2	0.3	1.8	52.8	0.6	0.4	1.2	1.6	0.8	47.2
KOSPI200	18.0	6.6	10.2	0.5	0.3	3.7	51.7	6.4	2.0	0.5	0.3	48.3
MERVAL	7.5	9.4	4.7	0.2	0.5	3.2	5.7	60.3	7.8	0.5	0.2	39.7
NIKKEI225	21.6	15.1	14.3	0.2	0.8	3.9	5.2	2.4	34.9	1.1	0.4	65.1
RTS	24.9	8.0	8.1	0.4	2.2	2.6	8.5	9.0	2.2	33.8	0.2	66.2
SSEC	3.1	1.5	1.0	0.7	0.6	0.2	1.6	0.6	0.5	0.9	89.2	10.8
Diğerlerine	150.6	94.4	93.4	3.1	8.4	25.3	46.6	25.4	17.6	10.0	5.4	Yayılm endeksi (480.2/1100) %43.7
Diğerlerine(kendi dahil)	216.7	143.9	136.6	92.6	57.2	78.1	98.3	85.7	52.5	43.8	94.6	
Net yayılım	116.8	43.9	36.5	-7.4	-42.8	-21.9	-1.7	-14.3	-47.5	-56.2	-5.4	

Volatilité yayılımları Covid-19 öncesi dönem ve Covid-19 dönemi olmak üzere iki alt periyot açısından ele alındığında, Covid-19 öncesi %20.1 olarak hesaplanan volatilité yayılım endeksinin, Covid-19 etkisiyle beraber %43.7'ye yükseldiği tespit edilmiştir (Tablo 5). Bir anlamda Covid-19 döneminde piyasa volatilitelerinin varyanslarındaki değişimin %43.7'si yayılımlardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla volatilité yayılım endeksinde %100'ün üzerinde sert bir sıçrama meydana gelmiştir. Bu bulgu, Covid-19 nedeniyle finansal piyasalarda yaşanan türbülans, yükselen oynaklıkları ve piyasalar arasında artan etkileşimleri net biçimde gözler önüne sermektedir. Covid-19 öncesinde ABD'den diğer ülke piyasalarına gerçekleşen volatilité yayılımları 120.2 iken, Covid-19 döneminde bu rakam 150.6'ya yükselmiştir. Ek olarak, ABD'nin en fazla volatilité yaydığı ülkeler Covid-19 öncesi dönem için İngiltere (%32.9) ve Covid-19 dönemi için ise Rusya (%24.9)'dır. ABD'ye benzer şekilde, çalışmadaki diğer ülkelerin birbirleri arasında gerçekleşen yayılımlar ve etkileşimler de kayda değer derecede artış göstermiştir. Örneğin, Covid-19 öncesinde diğer ülkelerden Rusya pay senedi piyasasının (RTS) volatilitesine doğru gerçekleşen etki %11.6 iken, Covid-19 döneminde %66.2'ye fırlamıştır. Bahsedilen sonuçlar "Covid-19 krizi"nin pay senedi piyasalarına ciddi ölçüde etki ettiğini ortaya koymaktadır.

Tabloların en alt satırında net yayılım (net spillover) değerleri sunulmaktadır. Bu değerlere göre, ABD pay senedi piyasası diğer piyasalara en yüksek net volatilité yayılımını gerçekleştirmektedir (168.1 - 16.2 = 151.9). Öte yandan diğerlerine en düşük net volatilité yayılımı Malezya (2.5 - 34.4 = -31.9) ve Güney Kore (20.9 - 45.8 = -24.9) piyasalarından meydana gelmektedir. Almanya (DAX) ve İngiltere (FTSE100) piyasalarının Covid-19 öncesi dönemde volatilité yayılımına maruz kalan piyasalar olduğu gözlemlenirken, Covid-19 döneminde ABD ile beraber diğer piyasalara doğru volatilité yayılımına neden olan ülkeler konumuna geldikleri görülmektedir. Bundan dolayı

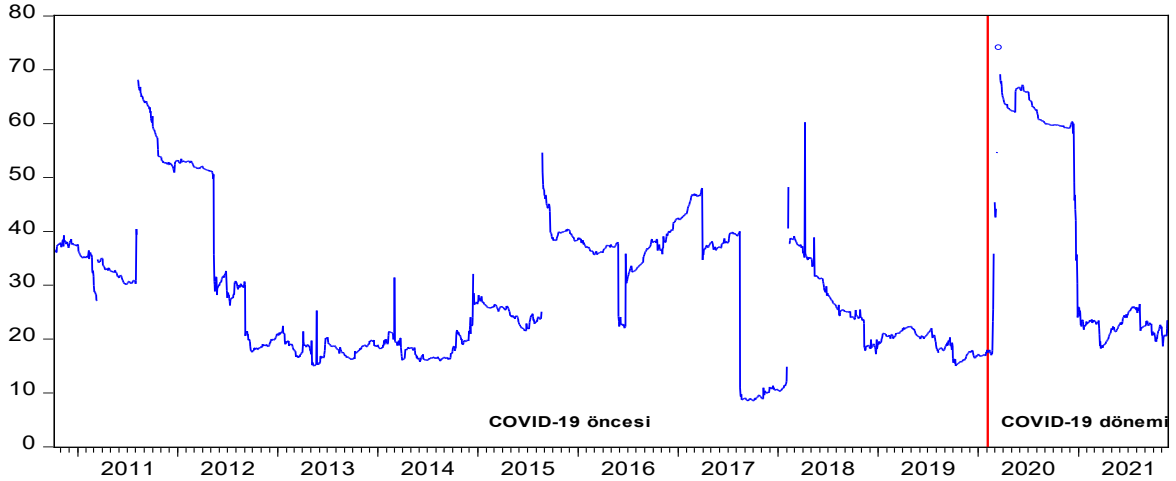
söz konusu üç ülkenin, diğer piyasalardan etkilenen değil, diğer piyasaları etkileyen konumda oldukları ve bu ülkelerde meydana gelen şokların, diğer piyasaların volatilité hareketleri üzerinde önemli etkilerinin bulunduğu söylenebilmektedir.

Covid-19'un volatilité ve getiri yayılımları üzerindeki etkisini ve bu etkinin zaman içerisindeki değişimini daha net görebilmek için "Kayan Pencere Analizi (Rolling Window Analysis)" yapılmıştır. Bu analiz, çalışma dönemi boyunca yayılım dinamiklerini ve değişimini değerlendirmektedir. Yayılım tabloları dönemin ortalama dinamikleri hakkında bir bakış açısı sağlasa da, yayılım davranışlarındaki döngüsel hareketleri (piyasalar arasındaki etkileşimlerin zaman içerisindeki değişimi gibi) yakalayabilme açısından eksik kalabilmektedir (Diebold ve Yılmaz, 2009: 165). Bu bağlamda getiri ve volatilité yayılımlarına ait analiz grafikleri Grafik-1 ve Grafik-2'de verilmiştir. Grafik-1'e göre, çalışma periyodu boyunca getiri yayılımının %20 - %55 arasında değiştiği gözlemlenmekte olup, 2012 yılının başlarında Avrupa'daki borç krizinin etkisiyle beraber piyasalar arası getiri yayılımının yükseldiği ve %50 seviyelerine geldiği görülmektedir. Ardından düşüş eğilimine giren yayılım grafiği 2013 yılının ortalarından 2014 yılının Mart ayına kadar tekrar yükselişe geçmiş ve 28 Şubat 2014'te %35'e erişmiştir. Bu durumun oluşmasında Temmuz 2013'te Mısır'da gerçekleşen askeri darbenin ve Arap ülkelerinde artarak devam eden huzursuzlukların etkili olduğu düşünülmektedir. 2016 yılında ortaya çıkan artış trendinde ise Brexit'in büyük rol oynadığı söylenebilmektedir. 13 Nisan 2016'da getiri yayılımı %43.1 değerini görmüştür. 2017 yılının başlarından Şubat 2020'ye kadar üç yıl boyunca %20 - %33 arasında dalgalanan getiri yayılımı endeksi, Covid-19 ile ilgili endişelerin artmasıyla birlikte sıçrama yaşamıştır. Öyle ki 2019 yılının sonunda %28.1 olan endeks, Covid-19'un hayatın diğer alanlarıyla beraber finansal piyasalarda da çalkantıya neden olması sonucunda, 23 Mart 2020 tarihi itibarıyla %54.8 ile çalışma dönemi içerisindeki en yüksek değerine ulaşarak, neredeyse iki katına çıkmıştır. Bu dönemde piyasalar arasındaki getiri yayılımı son derece artmış ve piyasa getirilerinin varyanslarındaki değişimin %54.8'i yayılım etkileri dolayısıyla gerçekleşmiştir. Sonrasında bir süre bu noktalarda yatay seyreden endeks, aşılama çalışmaları ve endişelerin nispeten azalması neticesinde düşüş eğilimine girmiştir.

Grafik 1: Getiri yayılımı grafiği

Öte yandan volatilité yayılımı grafiği (Grafik-2) getiri yayılımı grafiğine (Grafik-1) benzer bir yapı sergilemektedir. Ancak volatilité yayılımındaki hareketler çok daha sert olup, dönem boyunca %9 - %74 arasında dalgalanmaktadır. 2011 yılının sonlarına doğru piyasalar arasındaki volatilité yayılımı %70 seviyelerine yaklaşmıştır. Akabindeki düşüşün ardından tekrar yükselişe geçen volatilité yayılımı endeksi 2015'in sonlarında büyük bir artış göstererek %55'i gördükten sonra, Eylül 2017'de sert düşüşle %9'a kadar gerilemiştir. 2017'nin sonu 2018'in başlarıyla beraber ABD - Çin arasındaki "ticaret savaşları" dolayısıyla artan tansiyon sonucunda kayda değer bir sıçrama olmuş ve 9 Nisan 2018'de piyasalar arasındaki volatilité yayılımı %60'a ulaşmıştır. Sonrasında düşüş gösteren ve nispeten sakin seyretmekte olan endeks, Covid-19 pandemisinin tüm dünyanın gündemine oturmasının ardından, 20 Şubat 2020'de %18 iken, 17 Mart 2020'de %74'e kadar yükselmiş ve zirve yapmıştır. Toparlamak gerekirse görülmektedir ki, toplumlara, ülkeleri ve ekonomileri etkileyen önemli nitelikteki olayların pay senedi piyasaları özelinde finansal piyasalar üzerinde de dikkate değer etkileri bulunmaktadır. Sonuçlar irdelendiğinde hem getiri yayılımı hem de volatilité yayılımı grafikleri Covid-19'un piyasalar arasındaki etkileşimler üzerindeki etkisini açık şekilde ortaya koymaktadır.

Grafik 2: Volatilite yayılımı grafiği

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Covid-19'un neden olduğu korku ve belirsizlik, davranışsal finansın inceleme alanına giren sürü davranışına sebebiyet vererek, gerek kurumsal gerek bireysel yatırımcıların aynı yönde (satış) ve aynı zamanda işlem yapmalarına ve dolayısıyla "yayılım" etkilerinin görülmesine yol açmıştır. Söz konusu etkiler finansal piyasalarda sert hareketler görülmesinin ana faktörlerinden biri olmuştur. Bu sebeple getiri ve volatilite yayılımlarının irdelenmesi önem arz etmektedir. Mevcut çalışmada, 11 pay senedi piyasası arasındaki getiri ve volatilite yayılımlarının ve Covid-19'un yayılım davranışları üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmaya S&P 500 (ABD), DAX (Almanya), FTSE 100 (İngiltere), BİST 100 (Türkiye), FBM KLCI (Malezya), NIFTY 500 (Hindistan), KOSPI 200 (Güney Kore), Merval (Arjantin), NIKKEI 225 (Japonya), RTS (Rusya) ve SSE Composite (Çin) endeksleri dahil edilmiştir. Çalışma dönemi 1 Ocak 2010 – 23 Kasım 2021 olarak belirlenmiş olup, Covid-19 etkisinin saptanabilmesi için 1 Ocak 2010 – 10 Mart 2020 ve 11 Mart 2020 – 23 Kasım 2021 olmak üzere iki alt döneme ayrılmıştır. Çalışmada günlük verilerden faydalanılmış, getiri ve volatilite yayılımları "Diebold – Yılmaz yayılım endeksi" kullanılarak irdelenmiştir.

Getiri yayılımı çıktıları ele alındığında, her üç dönem için de en yüksek getiri yayılımının S&P-500 endeksinden diğer piyasalara olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifade ile ABD piyasalarından kaynaklanan şokların diğer piyasalardaki getiriler üzerinde güçlü bir yayılım etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer ülkelere en az getiri yayılımı ise Çin ve Japonya piyasalarında gözlenirken, ABD ve Çin piyasalarının diğer ülkelerden kaynaklanan yayılım etkilerinden en az etkilenen ülkeler olduğu gözlenmiştir. Söz konusu bulgular, ABD ve Çin piyasalarının diğer ülke piyasalarından gelen getiri yayılımlarından etkilenme açısından ortak bir konumda olduğunu ancak diğer piyasaları etkileme konusunda ayrıştığını göstermektedir.

Volatilite yayılımı bakımından piyasalar arası ilişkiler incelendiğinde getiri yayılımında olduğu gibi her üç dönem için de ABD piyasalarının belirleyici olduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile ABD piyasalarından diğer ülke piyasalarına gerçekleşen toplam volatilite yayılımı diğer tüm ülkelere daha yüksektir. Diğer ülkelere volatilite yayılımının en düşük olduğu ülkeler ise Çin ve Arjantin olarak bulunmuştur.

Çalışma bulguları Covid-19 perspektifinden değerlendirildiğinde ise, Covid-19 öncesi dönem olarak ele alınan zaman diliminde %29.6 olarak bulunan getiri yayılım endeksinin, Covid-19 döneminde %36.6'ya yükseldiği görülmektedir. Ülkeler açısından net yayılım değerleri incelendiğinde ABD ve Almanya'nın hem Covid-19 öncesi hem de Covid-19 sonrası en yüksek getiri yayılımına sebep olan ülkeler olduğu görülürken, Covid-19 öncesi dönemde İngiltere ve Japonya piyasalarının en düşük getiri yayılımına sahip olduğu görülmektedir. Covid-19 döneminde ise en düşük getiri yayılımına sahip ikinci ülke Japonya yerine Rusya olmuştur.

Volatilite yayılımı açısından Covid-19 etkileri analiz edildiğinde, Covid-19 öncesi %20.1 olarak bulunan volatilite yayılım endeksi, Covid-19 dönemi olarak ele alınan periyotta %43.7 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, Covid-19 döneminde uluslararası pay piyasaları arasındaki volatilite yayılımlarının yüksek seviyelerde olduğunu belirten çalışmaların (Aslam vd., 2021; Belaid vd., 2021; Malik vd., 2021) bulgularını destekler nitelikte olup, küresel pandeminin ülkeler arası volatilite yayılımını önemli ölçüde artırdığını göstermektedir. Bir başka ifade ile Covid-19 döneminde piyasalardaki volatilite değişimlerinin %43.7'si yayılım etkileri ile açıklanmaktadır ve bu durum piyasalardaki volatilite değişiminin pandemi etkisiyle önceki dönemlere göre ciddi ölçüde arttığını göstermektedir. Volatilite yayılımının temel belirleyicisi olan ABD piyasaları için de Covid-19 döneminde ciddi bir

yayımların artışı görülmektedir. Daha açık bir ifade ile Covid-19 etkisi ile ABD’den diğer ülkelere olan yayılım değeri 120.2’den 150.6’ya yükselmiştir.

Çalışmada elde edilen önemli bir diğer bulgu ise net volatilité yayılım değeri bakımından Covid-19 öncesi dönemde diğer ülkelerden etkilenen konumunda bulunan Almanya ve İngiltere piyasalarının, Covid-19 döneminde diğer ülkeleri etkileyen konumuna geçmeleridir. Diğer bir deyişle, DAX ve FTSE-100 endeksleri Covid-19 öncesi dönemde negatif net yayılım değerine sahipken, Covid-19 döneminde pozitif net yayılım değerlerine ulaşmıştır. Bu sonuçlar Covid-19’un dünya piyasa dinamiklerini değiştirdiğini göstermekte ve volatilité yayılımlarının yalnızca önceki dönemde olduğu gibi baskın olarak ABD piyasalarından değil, aynı zamanda Avrupa piyasalarından da diğer piyasalara yöneldiğini göstermektedir.

Getiri ve volatilité yayılımlarının zamana bağlı değişimini gözlemlemek için gerçekleştirilen “Kayan Pencere Analizi” sonuçları ise, Covid-19 salgınının çalışma kapsamında ele alınan dönemde meydana gelen diğer gelişmelere oranla en yüksek etkiyi yarattığını ortaya koymuştur. Küresel piyasalarının birçok gelişmeden etkilendiği göz önüne alındığında, 2010-2021 dönemleri arasında gözle görülür derecede pandemi etkisi olduğu söylenebilmektedir.

Covid-19 pandemisi nedeniyle, sadece araştırmacılar değil, aynı zamanda yatırımcılar ve düzenleyici otoriteler de finansal piyasalar arasındaki etkileşimlere odaklanmışlardır. Özetlemek gerekirse, elde edilen sonuçlar yatırımcılar, kural koyucular ve risk yöneticileri için önemli doneler sağlamaktadır. Covid-19 gibi kriz dönemlerinde uluslararası pay senedi piyasaları arasındaki etkileşimlerin ve eş hareketlerin artması nedeniyle, yatırımcılar yeni portföy çeşitlendirme stratejileri geliştirmeli (piyasalar arasındaki yüksek entegrasyon çeşitlendirme yapmayı güçleştirmesine ve piyasaların şoklara karşı duyarlılığını arttırmasına rağmen) ve ayrıca yayılım etkilerinin görüldüğü piyasalara eş zamanlı olarak yatırım yaparken son derece dikkatli olmalıdır. Sonuçlar ayrıca, yatırımcıların yayılım etkilerine dayanarak ve bir piyasanın hareketlerini takip etmek suretiyle, diğer piyasaların hareketlerini tahmin etmeye çalışarak çeşitli yatırım stratejileri geliştirebileceğini öne sürmektedir. Kural koyucular daha işlevsel bir düzenleyici yapı oluşturma iradesi göstermeli ve risk yönetimi yapan yöneticiler de volatilité ve getiri yayılımlarını dikkate alan risk ölçütleri geliştirmelidir.

Son olarak, çalışmadan elde edilen bulguların, çalışma kapsamındaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülke borsalarına ait sonuçlar ile sınırlı olduğu unutulmamalıdır. Farklı nitelikteki piyasalar ya da farklı dönemli veriler analizlere dahil edilerek, farklı sonuçlar elde edilmesi ihtimaller dahilindedir. Covid-19 döneminde pay senedi piyasaları ile kripto para piyasaları, döviz kurları veya petrol fiyatları arasındaki volatilité ve getiri yayılımlarının araştırılmasının gelecekteki çalışmaların ana konusunu oluşturabileceği düşünülmektedir. Ayrıca saatlik, 15 dakikalık, 5 dakikalık gibi yüksek frekanslı verilerin kullanılması, daha kapsamlı analizler yapılabilmesine ve detaylı sonuçlara ulaşılabilmesine olanak tanıyabilecektir.

KAYNAKÇA

- Ajmi, H., Arfaoui, N. ve Saci, K. (2020). “Volatility Transmission across International Markets amid COVID-19 Pandemic”, *Studies in Economics and Finance*, 38(5), 926-945.
- Akkuş, H.T., Sakarya, Ş. ve Tüzün, O. (2018). “Tahvil Faizleri ile CDS Primleri Arasındaki Oynaklık Yayılım Etkilerinin Belirlenmesi”, *Bankacılar Dergisi*, 104(29), 41-54.
- Aktaş, H., Kayalidere, K. ve Elçiçek, Y.K. (2018). “Petrol, Dolar Kuru ve Hisse Senedi Piyasası Arasındaki Ortalama Oynaklık Yayılım Etkisi: BİST 100 Üzerine Bir Uygulama”, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, (10. yıl özel sayısı), 354-377.
- Amar, A.B., Belaid, F., Youssef, A.B., Chiao, B. ve Guesmi, K. (2021). “The Unprecedented Reaction of Equity and Commodity Markets to COVID-19”, *Finance Research Letters*, 38, 1-7.
- Anbar, A., Alper, D. ve Kara, E. (2011). “Küresel Finansal Kriz Döneminde ABD Hisse Senedi Piyasası ile İMKB Arasındaki Etkileşimin Dinamik Koşullu Korelasyon Analiziyle İncelenmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 155-170.
- Arouri, M.E.H., Jouini, J. ve Nguyen, D.K. (2012). “On the Impacts of Oil Price Fluctuations on European Equity Markets: Volatility Spillover and Hedging Effectiveness”, *Energy Economics*, 34(2), 611-617.
- Aslam, F., Ferreira, P., Mughai, K.S. ve Bashir, B. (2021). “Intraday Volatility Spillovers among European Financial Markets During COVID-19”, *International Journal of Financial Studies*, 9(1), 1-19.
- Azis, I.J., Mitra, S., Baluga, A., Dime, R. (2013). “The Threat of Financial Contagion to Emerging Asia’s Local Bond Markets: Spillovers from Global Crises”, *ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration*, No:106, 1-41.
- Bala, L. ve Premaratne, G. (2004). “Volatility Spillover and Co-movement: Some New Evidence from Singapore”, *Midwest Econometrics Group Fourteenth Annual Meeting*, 15-16 Ekim, Evanston.

- Belaid, F., Amar, A.B., Goutte, S. ve Guesmi, K. (2021). "Emerging and Advanced Economies Markets Behaviour During the COVID-19 Crisis Era", *International Journal of Finance & Economics*, Ahead of Print. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2494>
- Choudhry, T. ve Jayasekera, R. (2014). "Returns and Volatility Spillover in the European Banking Industry During Global Financial Crisis: Flight to Perceived Quality or Contagion?", *International Review of Financial Analysis*, 36, 36-45.
- Corbet, S., Goodell, J.W. ve Günay, S. (2020). "Co-movements and Spillovers of Oil and Renewable Firms Under Extreme Conditions: New Evidence from Negative WTI Prices During COVID-19", *Energy Economics*, 92, 1-24.
- Çelik, İ., Özdemir, A., ve Gülbahar, S.D. (2018). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Getiri ve Volatilité Yayılımı: NIMPT Ülkelerinde VAR-EGARCH Uygulaması", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (636), 9-24.
- Çiçek, M. (2010). "Türkiye'de Faiz, Döviz ve Borsa: Fiyat ve Oynaklık Yayılma Etkileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 1-28.
- Dean, W.G., Faff, R.W. ve Loudon, G.F. (2010). "Asymmetry in Return and Volatility Spillover Between Equity and Bond Markets in Australia", *Pacific-Basin Finance Journal*, 18(3), 272-289.
- Deehani, T.A. ve Moosa, I.A. (2006). "Volatility Spillover in Regional Emerging Stock Markets", *Emerging Markets Finance and Trade*, 42(4), 78-89.
- Değirmenci, N. ve Abdioğlu, Z. (2017). "Finansal Piyasalar Arasındaki Oynaklık Yayılımı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 104-125.
- Diebold, F.X. ve Yılmaz, K. (2009). "Measuring Financial Asset Return and Volatility Spillovers, With Application to Global Equity Markets", *The Economic Journal*, 119(534), 158-171.
- Diebold, F.X. ve Yılmaz, K. (2012). "Better to Give than to Receive: Predictive Directional Measurement of Volatility Spillovers", *International Journal of Forecasting*, 28(1), 57-66.
- Fasanya, I.O., Oyewole, O., Adekoya, O.B. ve Odei-Mensah, J. (2021). "Dynamic Spillovers and Connectedness Between COVID-19 Pandemic and Global Foreign Exchange Markets", *Economic Research-Ekonomika Istraživanja*, 34(1), 2059-2084.
- Guru, B.K. ve Das, A. (2021). "COVID-19 and Uncertainty Spillovers in Indian Stock Market", *MethodsX*, 8, 1-8.
- Gürsoy, S. ve Gövdere, B. (2020). "Uluslararası Pay Piyasaları Arasındaki Getiri ve Volatilité Yayılımı: Gelişmiş Ülkeler ve Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(27), 498-513.
- Hong, Y. (2001). "A Test for Volatility Spillover With Application to Exchange Rates", *Journal of Econometrics*, 103(1-2), 183-224.
- Hung, N.T. ve Vo, X.V. (2021). "Directional Spillover Effects and Time – Frequency Nexus Between Oil, Gold and Stock Markets: Evidence from Pre and During COVID-19 Outbreak", *International Review of Financial Analysis*, 76, 1-9.
- Jebran, K. ve Iqbal, A. (2016). "Dynamics of Volatility Spillover Between Stock Market and Foreign Exchange Market: Evidence from Asian Countries", *Financial Innovation*, 2(1), 1-20.
- Kakinuma, Y. (2021). "Nexus Between Southeast Asian Stock Markets, Bitcoin and Gold: Spillover Effect Before and During the COVID-19 Pandemic", *Journal of Asia Business Studies*, Ahead of print. <https://doi.org/10.1108/JABS-02-2021-0050>
- Kamışlı, M. ve Sevil, G. (2018). "Borsa İstanbul Alt Sektör Endeksleri Arasındaki Oynaklık Yayılımlarının Analizi", *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(4), 1015-1032.
- Kanas, A. (2000). "Volatility Spillovers Between Stock Returns and Exchange Rate Changes: international evidence", *Journal of Business Finance & Accounting*, 27(3&4), 447-467.
- Karali, B. ve Ramirez, O.A. (2014). "Macro Determinants of Volatility and Volatility Spillover in Energy Markets", *Energy Economics*, 46, 413-421.
- Khalid, H.M., Farooq, S., Liaqat, F. ve Naeem, M. (2021). "Assessment of Return and Volatility Spillovers across Sectors' Indices: Evidence from Pakistan Stock Exchange", *International Journal of Monetary Economics and Finance*, 14(5), 477-496.
- Koop, G., Pesaran, M. H., & Potter, S. M. (1996). "Impulse response analysis in nonlinear multivariate models", *Journal of econometrics*, 74(1), 119-147.
- Kumar, A.S. ve Anandarao, S. (2019). "Volatility Spillover in Crypto-currency Markets: Some Evidences from GARCH and Wavelet Analysis", *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 524, 448-458.
- Kuzu, S. (2019). "Devlet İç Borçlanma Senetleri, Döviz, Petrol Piyasalarının Hisse Senedi Piyasası Üzerine Ortalama ve Oynaklık Yayılma Etkileri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 443-461.

- Li, Y. ve Giles, D.E. (2015). "Modelling Volatility Spillover Effects Between Developed Stock Markets and Asian Emerging Stock Markets", *International Journal of Finance & Economics*, 20(2), 155-177.
- Lin, B., Wesseh Jr, P.K. ve Appiah, M.O. (2014). "Oil Price Fluctuation, Volatility Spillover and the Ghanaian Equity Market: Implication for Portfolio Management and Hedging Effectiveness", *Energy Economics*, 42, 172-182.
- Malik, F. ve Hammoudeh, S. (2007). "Shock and Volatility Transmission in the Oil, US and Gulf Equity Markets", *International Review of Economics and Finance*, 16(3), 357-368.
- Malik, K., Sharma, S. ve Kaur, M. (2021). "Measuring Contagion During COVID-19 Through Volatility Spillovers of BRIC Countries Using Diagonal BEKK Approach", *Journal of Economic Studies*, Ahead of print. <https://doi.org/10.1108/JES-05-2020-0246>
- Mensi, W., Beljid, M. ve Boubaker, A. (2013). "Correlations and Volatility Spillovers across Commodity and Stock Markets: Linking Energies, Food and Gold", *Economic Modelling*, 32, 15-22.
- Mwambuli, E.L., Xianzhi, Z. ve Kisava, Z.S. (2016). "Volatility Spillover Effects Between Stock Prices and Exchange Rates in Emerging Economies: Evidence from Turkey", *Business and Economic Research*, 6(2), 343-359.
- Pabuççu, H. ve Değirmenci, N. (2018). "Volatilitenin Modellenmesi ve ANFIS Model ile BİST100 Getiri Tahmini", *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 325-345.
- Parkinson, M. (1980). "The Extreme Value Method for Estimating the Variance of the Rate of Return", *The Journal of Business*, 53(1), 61-65.
- Pesaran, H. H., & Shin, Y. (1998). "Generalized impulse response analysis in linear multivariate models", *Economics letters*, 58(1), 17-29.
- Rakshit, B. ve Neog, Y. (2021). "Effects of COVID-19 Pandemic on Stock Market Returns and Volatilities: Evidence from Selected Emerging Economies", *Studies in Economics and Finance*, Ahead of print. <https://doi.org/10.1108/SEF-09-2020-0389>
- Reyes, M.G. (2001). "Asymmetric Volatility Spillover in the Tokyo Stock Exchange", *Journal of Economics and Finance*, 25(2), 206-213.
- Tastan, H. ve Gungor, A. (2019). "Türkiye Hisse Senedi Piyasa Volatilitésinin Makroekonomik Temelleri", *Business and Economics Research Journal*, 10(4), 823-832.
- Tse, Y. (1999). "Price Discovery and Volatility Spillovers in the DJIA Index Futures Markets", *The Journal of Futures Markets*, 19(8), 911-930.
- Vardar, G. ve Aydoğan, B. (2018). "Volatility Transmission Between Housing and Stock Markets in Europe: A Multivariate GARCH Perspective", *Ege Akademik Bakış*, 18(4), 619-629.
- Wang, D., Li, P. ve Huang, L. (2021). "Time – Frequency Volatility Spillovers Between Major International Financial Markets During the COVID-19 Pandemic", *Finance Research Letters*, Ahead of Print. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102244>
- Yousaf, I. ve Ali, S. (2020). "The COVID-19 Outbreak and High Frequency Information Transmission Between Major Cryptocurrencies: Evidence from the VAR-DCC-GARCH Approach", *Borsa İstanbul Review*, 20(Supp. 1), 1-10.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:24.11.2021 ✓Accepted/Kabul:08.02.2022

DOI: 10.30794/pausbed.1027845

Araştırma Makalesi/ Research Article

Karaömer, Y. (2022). "Is the Cryptocurrency Policy Uncertainty a Determinant of Bitcoin's Price?", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 50, Denizli, p. 369-378.

IS THE CRYPTOCURRENCY POLICY UNCERTAINTY A DETERMINANT OF BITCOIN'S PRICE?

Yunus KARAÖMER*

Abstract

This study attempts to answer the question: "Is the Cryptocurrency Policy Uncertainty (UCRY Policy) a determinant of the Bitcoin's price (BTC)?" Besides, this study uses these factors as explanatory variables for the BTC movements alongside the UCRY Policy and control variables such as the velocity of the Bitcoin in circulation (BC), the computational power of Bitcoin (HR), popularity (PO), and exchange rate (EX). In the study, December 30, 2013-February 21, 2021, was determined as the term and weekly data were investigated. The ARDL bounds testing method was used to determine the relationship between the variables. According to empirical findings, this study suggests that the UCRY Policy is essential to the BTC. There is a negative relationship between UCRY Policy and BTC. When UCRY Policy increases, BTC decreases, holding other variables constant. Besides, this study shows that control variables can be used as determinants of BTC. In long run, BC and HR have a significant, positive relationship with BTC. The EX has a significant, negative relationship with BTC. The PO has a significant, positive relationship with BTC in the short run. In addition, this study demonstrates that UCRY Policy can be used as a type of uncertainty index for Bitcoin.

Keywords: *Bitcoin, Cryptocurrency Policy Uncertainty, Determinants of Bitcoin's Price.*

KRİPTO PARA POLİTİKASI BELİRSİZLİĞİ BİTCOİN'İN FİYATININ BİR BELİRLEYİCİSİ MİDİR?

Öz

Bu çalışma, "Kripto Para Birimi Politika Belirsizliği (UCRY Politikası) Bitcoin fiyatının (BTC) belirleyicisi midir?" sorusuna cevap bulmaya çalışmaktadır. Ayrıca, bu çalışma UCRY Politikasının yanı sıra Bitcoin'in dolaşımdaki hızı (BC), Bitcoin'in hesaplama gücü (HR), popülerlik (PO) ve döviz kuru (EX) gibi kontrol değişkenlerinin BTC hareketleri için açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmaktadır. Çalışmada, 30 Aralık 2013-21 Şubat 2021 dönem olarak belirlenmiş ve haftalık verilerle inceleme yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır. Ampirik bulgulara göre, bu çalışma UCRY Politikasının BTC için gerekli olduğunu göstermektedir. UCRY Politikası ile BTC arasında negatif bir ilişki vardır. Diğer değişkenler sabit tutulduğunda, UCRY Politikası arttığında BTC azalmaktadır. Ayrıca bu çalışma, kontrol değişkenlerinin BTC'nin belirleyicileri olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Uzun vadede, BC ve HR, BTC ile önemli, pozitif bir ilişkisi vardır. EX'in BTC ile önemli, olumsuz bir ilişkisi vardır. PO'nun kısa vadede BTC ile önemli, pozitif bir ilişkisi vardır. Ayrıca bu çalışma, UCRY Politikasının Bitcoin için bir tür belirsizlik endeksi olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Bitcoin, Kripto Para Politika Belirsizliği, Bitcoin Fiyatının Belirleyicileri.*

*Dr. Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hatay Mustafa Kemal University, HATAY.
e-mail:yunuskaraomer@mku.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-6377-1326>).

1. INTRODUCTION

Cryptocurrency; in its most general definition, is a digital money type that is based on the internet system and is not connected to a central authority. Cryptocurrencies are based on a number of ciphers and are traded virtually. The fact that this system is in a development process that will replace the existing currencies and payment instruments and even replace the traditional monetary theory and practices increases the importance of this system day by day (Alpago, 2018: 411). While there has been an increasing interest in cryptocurrencies in recent years, Bitcoin is the most prominent (Kristoufek, 2015: 1). However, due to the fact that Bitcoin prices are constantly volatile, it is still not used in a significant amount of daily transactions. Among all the analyzed features of Bitcoin compared to existing currencies, extreme price volatility stands out most clearly (Ciaian et al, 2016: 883). Figure 1 displays the price development of Bitcoin from 15th August 2009 until 07th June 2021.

Figure 1: The Bitcoin price in USD, Coincodex

Source: Coincodex, 2021.

The BTC rose from zero at the beginning of 2009 to around \$1,150 at the end of 2013. At the end of 2014, the BTC dropped to around \$340. In 2016, the BTC rose from \$400 to \$1,190. In 2017, BTC pushed the \$20,000 mark but fell to around \$3,300 in the next 12 months. Then, in December 2020, BTC surpassed \$20,000 and then reached an all-time record of \$64,816 on April 14, 2021.

Bitcoin-related events affect the expectations of market participants. Bitcoin-related events have played an important role in triggering market price uncertainty. These events usually occur suddenly and are of very short duration, causing a particular channel to cause a ripple. Moreover, in times of economic unrest and weak confidence, Bitcoin's attractiveness for investors and practitioners increases, allowing it to shine. By focusing on Bitcoin-related information, investors will gain greater access to policy information and then adjust relevant strategies. Therefore, it is clear that policies play a decisive role in BTC volatility (Li, et al. 2021: 2). Colon et al. (2021) examine the effect of political and economic uncertainty on the cryptocurrency market. They find that the cryptocurrency market reacts to uncertainty differently, depending on the type of uncertainty and uncertainty is an essential determinant of cryptocurrency returns. Besides, Lucey et al. (2021) state that uncertainty is the main determinant of cryptocurrency volatility, and the UCRY Policy captures the uncertainty attributable to major events (for example, the Brexit vote, China banning ICOs, hacks of cryptocurrency exchanges, Covid-19 crisis).

Various uncertainty can have different effects and predictive power on cryptocurrency markets. The effects on cryptocurrencies have been examined by using various uncertainty measures in the literature. Some of the cryptocurrency literature analyzes how these uncertainties and risks affect cryptocurrency returns and price volatility. Akyildirim et al. (2020) analyze the relationship between the Volatility index (VIX) and cryptocurrency's volatility and results indicate that cryptocurrency markets experience an increase in volatility when investors' fears are increased. Fang et al. (2020) investigate the impact of the News-based Implied Volatility index (NVIX) on long-term cryptocurrency volatility. They find that the NVIX negatively affects long-term cryptocurrency volatility. Gozgor et al. (2019) investigate the relationship between Bitcoin returns and the Trade Policy Uncertainty (TPU) in the USA and results indicate that the TPU negatively affects Bitcoin returns. Shaikh (2020) investigate the effects of the Economic Policy Uncertainty (EPU) index on Bitcoin returns in the US, the UK, Japan, China, Hong Kong, and results indicate that uncertainty has a negative effect on the Bitcoin market in the US and Japan whereas in China it has a positive effect. Chen et al. (2021) investigate the relationship between Bitcoin returns and Chinese EPU and the result shows that Chinese EPU affects Bitcoin returns positively. Wu et al. (2020) investigate the effect of twitter-based EPU on the cryptocurrency market and results indicate that twitter-based EPU positively affects the returns of cryptocurrencies. A kind of new proxy of uncertainty is the Cryptocurrency Uncertainty Index (UCRY); it is an index developed in the study of Lucey et al. (2021) and based on the analysis of text content. UCRY captures two main types of uncertainty, UCRY Policy, and Cryptocurrency Price Uncertainty

(UCRY Price). They note that these indices could be used to assess how policy and regulatory debates affected cryptocurrency's price, return, or volatility, especially Bitcoin. They build UCRY Policy on the construct found in Baker et al. (2016). Hasan et al. (2021) analyze the UCRY Policy impact on Bitcoin, Sukuk, DJ Islamic Index, the US dollar, gold, and WTI returns and find that UCRY Policy negatively impacts Bitcoin, WTI returns, the US dollar. Hassan et al. (2021) investigate correlations between the top four precious metals (gold, platinum, silver, palladium) and UCRY. They find that gold shows a consistent positive correlation with UCRY among the precious metals.

There is rising interest in the literature by focusing on economic and financial determinants of the BTC. This study attempts to answer the question: "Is the UCRY Policy a determinant of the BTC?". This study provides several contributions to previous literature. First, previous empirical studies focus on several determinants of the BTC: internal factors (supply and demand, Bitcoin in circulation, hash rate, trading volume, number of transactions) and external factors (popularity, macro-financial and political). This study differently investigated the determinants of the BTC using the UCRY Policy. Second, previous empirical studies comment on the relationship between various uncertainty measures (the VIX, NVIX, TPU, EPU, etc.) and Bitcoin price or return. This study comments on the relationship between the UCRY Policy and BTC. Third, due to the limited number of studies on the UCRY Policy in the finance literature, this study would be useful for new studies and fill a gap in finance literature.

The rest of this study is organized as follows: Section 2 introduces the literature review, section 3 explains the model, data, methodology. Empirical findings are discussed in section 4. Finally, section 5 is the conclusion.

2. LITERATURE REVIEW

There are many studies in the literature on the determinants of the BTC, which managed to attract the attention of all walks (of life) by showing a rapid rise with the first quarter of 2017 and hold approximately 54% of the cryptocurrency market. In this section, this study provides empirical studies on the determinants of the BTC. The empirical studies in the context of the determinants of the BTC are summarized in Table 1.

Table 1: Empirical studies

Study	Determinants	Methodologies	Results
Garcia et al. (2014)	Popularity, user volume	The VAR model	Popularity, user volume affect BTC positively.
Bouoiyour and Selmi (2015)	Popularity, hash rate, trading volume, gold price, Shanghai market index	The ARDL model	Popularity, hash rate, trading volume, gold price, Shanghai market index affect BTC positively.
Polasik et al. (2015)	News, popularity, Bitcoin in circulation, number of transactions	Ordinary and Tobit regressions	News, popularity, Bitcoin in circulation, number of transactions affect BTC positively.
Balcilar et al. (2017)	Number of transactions	A novel nonparametric causality-in-quantiles test	The number of transactions affects Bitcoin price positively.
Sukamulja and Sikora (2018)	Dow Jones Industrial Average (DJIA) index, gold price, Bitcoin supply and demand	The VAR model	Bitcoin supply affects BTC negatively (short-run). Bitcoin demand affects Bitcoin price positively (short-run and long-run). DJIA index and gold price affect Bitcoin price positively (long-run).
Sovbetov (2018)	Popularity, Standard & Poor's 500 index	The ARDL model	Popularity, Standard & Poor's 500 index affect BTC positively.
Panagiotidis et al. (2018)	European EPU, the NIKKEI index, popularity, exchange rates, interest rates, gold and oil returns.	The LASSO approach	European EPU, the NIKKEI index, popularity affect Bitcoin return negatively, while exchange rates, interest rates, gold and oil returns.
Ciaian et al. (2018)	Public interest, Bitcoin in circulation, number of transactions, exchange-rate	The ARDL model	Public interest, Bitcoin in circulation, number of transactions, exchange rate affect BTC positively.

3. MODEL, DATA, AND METHODOLOGY

In this part, weekly data is used for the model. The data time frame spans from December 30, 2013, to February 21, 2021. The reason why the weekly frequency is chosen is that it is impossible to obtain the data weekly for the UCRY Policy developed by Lucey et al. (2021). The model estimated in this study are given in the following equations:

$$BTC_t = \beta_0 + \beta_1 BC_t + \beta_2 HR_t + \beta_3 PO_t + \beta_4 EX_t + \beta_5 UCRY\ Policy_t + \epsilon_t \tag{1}$$

where the BTC is the price of Bitcoin versus the US Dollar (USD). The BC is the velocity of Bitcoin in circulation. The HR is the computational power of Bitcoin (Terahashes/Second). The PO is a popularity variable. The EX is the USD/EUR exchange rate. The UCRY Policy is a cryptocurrency policy uncertainty index developed by Lucey et al. (2021). All variables are in logarithmic form. A summary of data definitions and sources is given in Table 2.

Table 2: Variable definitions and sources

Variables	Definitions	Sources
BTC	Bitcoin’s price (BTC/USD)	Investing.com (2021a)
BC	The velocity of Bitcoin in circulation	Bitcoin.com (2021)
HR	The estimated number of terahashes per second the Bitcoin network is performing in the last 24 hours.	Blockchain.com (2021)
PO	Numbers of “searches queries” including the keyword “bitcoin”	Google Trends (2021)
EX	USD/EUR exchange rate	Investing.com (2021b)
UCRY Policy	Cryptocurrency policy uncertainty	brianmlucey.wordpress.com (2021)

Figure 2 indicates the hypothesis of the research. It uses these factors as explanatory variables for the BTC movements alongside with the UCRY Policy and control variables such as the BC, HR, PO, and EX.

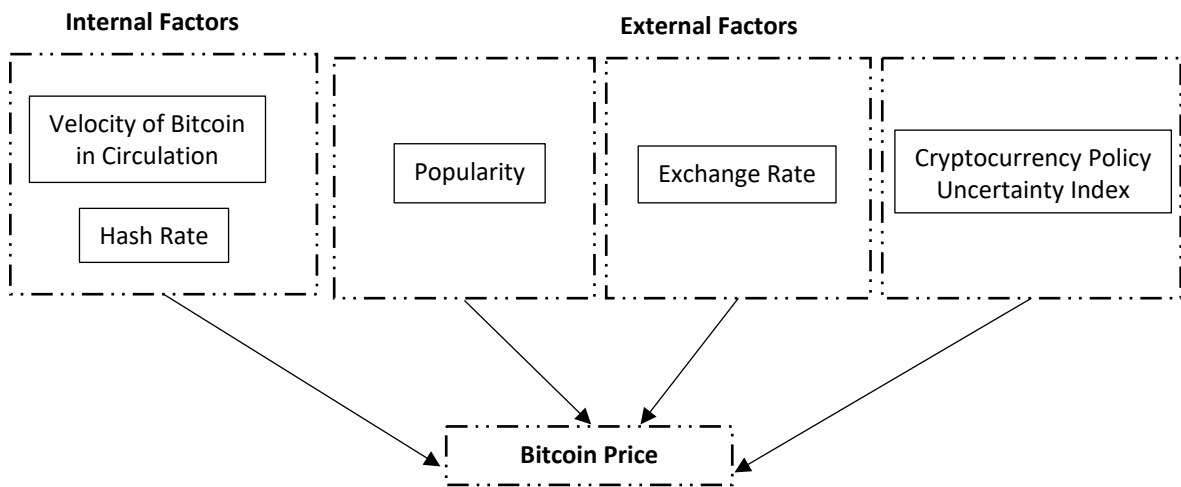

Figure 2: The hypothesis of the research

Poyser (2017) stated that types of BTC determinants were in two different ways, namely internal and external factors. Bitcoin’s supply and demand, Bitcoin in circulation, hash rate, trading volume, number of transactions were the main internal factors that directly impacted the market price. On the other side, attractiveness (popularity), macro-financial, and political (adaptation, legalization, restrictions, bans, and others) factors were accepted as external factors. Based on this information, this study has the following five hypotheses for the determinants of BTC.

Hypothesis 1 (H₁): The BC has a positive impact on the BTC.

The BC is one of the factors affecting the BTC. Velocity measures the BC in the economy and is determined by the amount of spending on each transaction. In other words, velocity can be measured on a supply-demand basis because the more transactions made using Bitcoin, the faster the velocity. It is explained by the theory of the amount of money that the BTC, especially the BC, is positively correlated with the BTC, while the BTC has a negative relationship between the BTC and the quantity (Woo et al., 2019: 19).

Hypothesis 2 (H₂): The HR has a positive impact on the BTC.

The total number of Bitcoins in circulation is asymptotically given by a known algorithm until it reaches 21 million Bitcoins. The generation of new Bitcoins is driven and regulated by difficulties that reflect the computing power (hash rate) of Bitcoin miners. By solving computationally demanding tasks, Bitcoin miners confirm ongoing transactions and the uniqueness of Bitcoins and receive new Bitcoins as a reward. Awards and challenges are given with a known formula (Kristoufek, 2015: 4). It states that the greater the amount of computational power allocated to the mining process, the higher the price of Bitcoin. Because the higher the mining power, the more Bitcoin is accepted (Hayes, 2015: 2).

Hypothesis (H₃): The PO has a positive impact on the BTC.

If Bitcoin is spoken and heard by people, if their popularity increases due to mass media, the demand for Bitcoin is expected to increase (Nguyen et al., 2018: 114). Kristoufek (2013) stated that both Google Trends search queries and Wikipedia views for the keyword "Bitcoin" in the same time period had had a positive impact on the change in BTC.

Hypothesis 4 (H₄): The BTC reacts to the EX.

Many researchers have been trying to find the relationship between Bitcoin and macro-financial factors. Georgoula et al. (2015) examine the relationship between the BTC and basic economic variables using daily data between October 27, 2014, and January 12, 2015. They find that the BTC is negatively affected by the USD/EUR exchange rate and S&P 500 index. Jang and Lee (2017) find that the Dow Jones index, exchange rate, and WTI oil price affect the BTC in the long run.

Hypothesis 5 (H₅): The BTC reacts to the UCRY Policy.

Lucey et al. (2021) state that the UCRY Policy captures the uncertainty attributable to major events in the cryptocurrency more prominently compared to the Global EPU, EPU, and VIX indices.

In this study, the ARDL (Autoregressive Distributed Lag) test is applied to the series because it has the advantage of stationarity constraint to examine the relationship of variables. Cointegration tests are used to determine or examine the long or short-term relationships of various variables. In the literature, Engle-Granger (1987), Johansen (1988), and Johansen-Juselius (1990) cointegration tests are applied to variables that are integrated in the same order. It is not possible to use these tests if the series is integrated into a different order. However, the ARDL test developed by Pesaran and Shin (1998) and Pesaran et al. (2001) makes it possible to examine the relationship between different orders (I₀, I₁, or a combination of both) of integrated variables. The ARDL test also gives meaningful results when applied to small samples. The established ARDL model is as follows:

$$\Delta BTC_t = \psi + \eta_0 BTC_{t-1} + \eta_1 BC_{t-1} + \eta_2 HR_{t-1} + \eta_3 PI_{t-1} + \eta_4 EX_{t-1} + \eta_5 CPU_{t-1} \sum_{j=1}^p \beta_{1j} \Delta BTC_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{2j} \Delta BC_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{3j} \Delta HR_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{4j} \Delta PO_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{5j} \Delta EX_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{6j} \Delta UCRY Policy_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

The ARDL model allows creating an error correction model to see in how many periods the variables will come to equilibrium. The error correction equation is as follows:

$$ECM_t = BTC_t - \beta_0 - \beta_1 BC_t - \beta_2 HR_t - \beta_3 PO_t - \beta_4 EX_t - \beta_5 UCRY Policy_t \quad (3)$$

$$\Delta BTC_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^n \gamma_{1i} \Delta BTC_{t-1} + \sum_{i=0}^q \gamma_{2i} \Delta BC_{t-1} + \sum_{i=1}^q \gamma_{3i} \Delta HR_{t-1} + \sum_{i=1}^q \gamma_{4i} \Delta PO_{t-1} + \sum_{i=1}^q \gamma_{5i} \Delta EX_{t-1} + \sum_{i=1}^q \gamma_{6i} \Delta UCRY Policy_{t-1} + \delta ECM_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

4. EMPIRICAL FINDINGS

Tablo 3 indicates results of Augmented Dickey-Fuller (1979) (ADF) and Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992) (KPSS) unit root test for all variables both at the level and first difference.

Table 3: Unit root test results

	Variable	ADF		KPSS	
		Intercept	Intercept and Trend	Intercept	Intercept and Trend
Level	BTC	0.669370	-2.228837	2.177377	0.231791
	BC	-2.216113	-1.936832	2.315069	0.567493
	HR	-2.755292	-2.604011	2.407703	0.350598
	PO	-3.547474***	-3.502325***	0.183748***	0.137298***
	EX	-2.336777	-1.830856	0.878209	0.270067
	UCRY Policy	-0.318144	-1.293803	0.990058	0.080980***
1 st Difference	Variable	Intercept		Intercept	
	BTC	-19.72655***		0.338380***	
	BC	-15.82198***		0.304027***	
	HR	-19.18647***		0.279407***	
	EX	-18.20194***		0.372044***	
	UCRY Policy	-21.04459***		-	

Note: “***, **, *” denote statistical significance at the 1%, 5%, 10% levels, respectively.

Findings from the ADF tests suggest that the BTC, BC, HR, EX, UCRY Policy exhibit non-stationarity and can be considered as an I_1 time series, while the PO exhibits stationarity and can be considered as an I_0 time series. Findings from the KPSS tests suggest that the BTC, BC, HR, EX exhibit non-stationarity and can be considered as an I_1 time series, while the PO and UCRY Policy exhibit stationarity and can be considered as an I_0 time series. According to both the ADF and KPSS unit root test findings, variables are integrated into different orders. Therefore, the ARDL model is appropriate for series with a mixture of I_0 and I_1 variables. The results of the ARDL model are as follows:

Table 4: ARDL (1, 1, 0, 2, 0, 0) estimation results

Model	BTC = f (BC, HR, PO, EX, UCRY Policy)		
Variable	Coefficient	t-Statistic	P value
BTC(-1)	0.953810	57.26924	0.0000***
BC	-26.73694	-1.384144	0.1672
BC(-1)	27.55988	1.438607	0.1511
HR	0.013882	0.851227	0.3952
PO	-0.031932	-1.548987	0.1223
PO(-1)	-0.069023	2.511069	0.0125***
PO(-2)	0.045653	2.207036	0.0279***
EX	-0.540059	-2.256503	0.0246***
UCRY Policy	-1.371306	-1.675046	0.0948*
C	-18.87010	-2.897599	0.0040***
Diagnostic Tests		Statistic	P value
Serial correlation LM test		0.286	0.750
Heteroscedasticity test		1.926	0.166
Jarque Bera normality test		1.497	0.475
Ramsey Reset Test		0.959	0.328

Note: “***, **, and *” denote rejection of null hypothesis at 1%, 5%, and 10% significance levels, respectively.

The result of the ARDL (1, 1, 0, 2, 0, 0) model is shown in Table 4. The optimum lag levels are determined with Akaike Information Criterion (AIC). According to diagnostic test results, it is seen that ARDL (1, 1, 0, 2, 0, 0) model does not have autocorrelation, heteroscedasticity problems, and specification error. In addition, the error term is normally distributed. After the diagnostic tests, firstly, the "ARDL Bound Test" will be applied to variables in order to test whether there is a long-term relationship or not. In this step, the F-statistic value is needed to determine the long-term relationship of the series with each other. Table 5 indicates the results of the ARDL Bound Test.

Table 5: Result of ARDL bound test

Model	BTC = f (BC, HR, PO, EX, UCRY Policy)	
F-statistic	3.674305	
Optimal lag	[1, 1, 0, 2, 0, 0]	
	Lower Bound	Upper Bound
5% significance	2.39	3.38

According to Table 5, the F-statistic value is exceeding the upper bound at a 5% significance level. This finding means that there is a long-term cointegration between variables.

Table 6: Long run coefficients

Model	BTC = f (BC, HR, PO, EX, UCRY Policy)		
Variable	Coefficient	t-Statistic	P value
BC	17.816418	1.833574	0.0675*
HR	0.300545	0.731663	0.0848*
PO	0.185371	0.936939	0.3494
EX	-11.692082	-3.098829	0.0021***
UCRY Policy	-29.688285	-1.655352	0.0987*
C	-408.530963	-2.363710	0.0186**

Note: “***”, “**”, and “*” denote rejection of null hypothesis at 1%, 5%, and 10% significance levels, respectively.

In Table 6, it is seen that the EX, BC, HR, and UCRY Policy are statistically significant at the level of 1% and 10% in the long term, respectively. This means that there is a long-term cointegration relationship between the BTC and EX, BC, and UCRY Policy. In the long term, the BTC decreases as the EX, UCRY Policy increase, while the BTC increases as the BC, HR increase.

Table 7: Short run coefficients and error correction model results

Model	BTC = f (BC, HR, PO, EX, UCRY Policy)		
Variable	Coefficient	t-Statistic	P value
D(BC)	18.37249	1.339671	0.1812
D(BC(-1))	-15.72739	-1.160294	0.2467
D(HR)	0.007807	0.166233	0.8681
D(PO)	0.044059	2.123991	0.0344**
D(PO(-1))	0.021272	2.208010	0.0243**
D(PO(-2))	0.051530	2.478858	0.0136**
D(EX)	-0.681566	-0.991779	0.3220
D(UCRY Policy)	-0.403445	-0.390120	0.6967
ECM(-1)	-0.046318	-2.630670	0.0089***

Note: “***”, “**”, and “*” denote rejection of null hypothesis at 1%, 5%, and 10% significance levels, respectively.

According to the error correction model (ECM) estimation results shown in Table 7, the coefficient of the ECM is negative and statistically significant at a 1% level, implying that 0.04% of the errors are correcting in a single time period. Besides, the PO has a significant impact on the BTC in the short run, and the impact is positive.

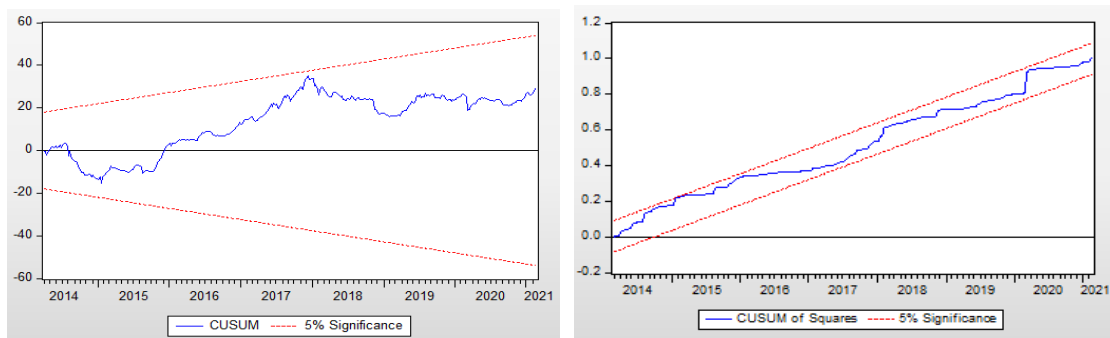

Figure 3: The plot of CUSUM and CUSUM of squares tests

The plot of CUSUM and CUSUM of Squares tests in Figure 3 shows that no misspecification and structural instability of long-run estimated parameters emerged in the sample period. Therefore, this means that the estimated parameter of the model constructs a reliable estimation.

The results from this empirical study can be summarized as follows: (i) This study regressed the BTC on the BC, HR, PO, EX, UCRY Policy using the ARDL Bounds testing method, the ADF, KPSS unit root test for weekly data covering the period from December 30, 2013, to February 21, 2021. The series is integrated into different orders according to the ADF, KPSS unit root test. Hence, the ARDL model and boundary testing method proposed by Pesaran and Shin (1998) and Pesaran et al. (2001) is suitable for this study. (ii) In the long run, regarding the BC, it is proved that the BC indicates a positive and significant coefficient in 10% significance, confirming H_1 . When there is a 1% increase in the BC, the BTC would increase by 17.81%, holding other variables constant. It can be said that this result is consistent with the results of studies conducted by Polasik et al. (2015), Ciaian et al. (2018), Sukamulja and Sikora (2018). Regarding the HR, it is proved that the HR indicates a positive and significant coefficient in 10% significance, confirming H_2 . When there is a 1% increase in the HR, the BTC would increase by 0.30%, holding other variables constant. It can be said that this result is consistent with the result of the study conducted by Bouoiyour and Selmi (2015). The EX shows a negative and significant relationship towards the BTC in the long-run relationship. When there is a 1% increase in the EX, the BTC would decrease by 11.69%, holding other variables constant. It can be said that this result is consistent with the result of the study conducted by Ciaian et al. (2018). Moreover, the UCRY Policy indicates a negative and significant relationship towards the BTC in the long-run relationship. When there is a 1% increase in the UCRY Policy, the BTC would decrease by 29.68%, holding other variables constant. It can be said that this result is consistent with the result of the study conducted by Hasan et al. (2021). (iii) In the short-run, regarding the PO, it is proved that the PO indicates a positive and significant coefficient in 5% significance, confirming H_3 . When there is a 1% increase in the PO, the BTC would increase by 17.81 %, holding other variables constant. It can be said that this result is consistent with the results of studies conducted by Garcia et al. (2014), Bouoiyour and Selmi (2015), Polasik et al. (2015), Sovbetov (2018), Ciaian et al. (2018) but not Panagiotidis et al. (2018). (iv) According to error correction results, 0.04% of errors are correcting in a single time period and CUSUM and CUSUM of squares tests indicate consistency in coefficients at a 1% significance level.

5. CONCLUSION

This study attempts to answer the question: "Is the UCRY Policy a determinant of the BTC?". It uses these factors as explanatory variables for the BTC movements alongside the UCRY Policy and control variables such as the BC, HR, PO, and EX. According to empirical findings, this study suggests that the UCRY Policy is an essential determinant of the BTC. There is a negative relationship between the UCRY Policy and BTC. When the UCRY Policy increases, the BTC decreases, holding other variables constant. This result demonstrates that the UCRY Policy is used as a type of uncertainty index on Bitcoin. In addition, this result offers potential implication for policymakers. Policymakers should be aware that policy uncertainties can adversely impact BTC and thus take appropriate decisions.

The absence of a central, trusted authority means that the blockchain needs a "consensus mechanism" to maintain network-wide trust. In the case of Bitcoin, consensus is achieved through a method called "Proof of Work" (PoW), in which computers on the network - "miners" - compete with each other to solve a complex mathematical puzzle. Today, miners need to perform a (PoW) by spending a high level of energy in order to obtain a Bitcoin reward. Thus, the hash rate a miner makes per second would increase his energy expenditure (Kamiya, 2019). In this study, HR has a significant, positive relationship with BTC. According to this result, as the BTC increases, the hash rate would increase. Thus, it can be said that energy consumption would increase as the hash rate increases. Besides, this study shows that other control variables can be used as determinants of the BTC. In long run, the BC has a significant, positive relationship with the BTC. The EX has a significant, negative relationship with the BTC. This result offers potential implication for portfolio managers, investors, and market participants. Bitcoin can be preferred by them as safe-haven or hedging assets. The PO has a significant, positive relationship with the BTC in the short run.

Furthermore, for further empirical investigations, it is recommended that researchers include additional independent variables suggested by previous empirical research to enhance and expand this research model.

REFERENCES

- Akyildirim, E., Corbet, S., Lucey, B., Sensoy, A. and Yarovaya, L. (2020). "The Relationship between Implied Volatility and Cryptocurrency Returns", *Finance Research Letters*, 33(101212), 1-10.
- Alpago, H. (2018). "Bitcoin'den Selfcoin'e Kripto Para", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(2), 411-428.
- Baker, S. R., Bloom, N. and Davis J.S. (2016). "Measuring Economic Policy Uncertainty", *The quarterly journal of economics*, 131(4), 1593-1636.

- Balcilar, M., Bouri, E., Gupta, R. and Roubaud, D. (2017). "Can Volume Predict Bitcoin Returns and Volatility?", *A quantiles-based approach. Economic Modelling*, 64, 74-81.
- Bitcoin.com (2021). The velocity of Bitcoin in circulation. (10.09.2021) <https://charts.bitcoin.com/bch/chart/velocity#5ma4>.
- Blockchain.com (2021). The estimated number of terahashes per second the Bitcoin network is performing in the last 24 hours. (10.09.2021) <https://www.blockchain.com/charts/hash-rate>.
- Brianmlucey.wordpress.com (2021). The cryptocurrency uncertainty index data. (10.09.2021) <https://brianmlucey.wordpress.com/2021/03/16/cryptocurrency-uncertainty-index-dataset/>.
- Bouoiyour, J. and Selmi, R. (2015). "What Does Bitcoin Look Like?", *Annals of Economics & Finance*, 16(2), 449-492.
- Chen, T., Lau, C. K. M., Cheema, S. and Koo, C. K. (2021). "Economic Policy Uncertainty in China and Bitcoin Returns: Evidence from the COVID-19 Period", *Frontiers in Public Health*, 9(140), 1-7.
- Ciaian, P. and Rajcaniova, M. (2016). "The Digital Agenda of Virtual Currencies: Can Bitcoin Become A Global Currency?", *Information Systems and e-Business Management*, 14(4), 883-919.
- Ciaian, P. and Rajcaniova, M. (2018). "Virtual Relationships: Short-and Long-Run Evidence from Bitcoin and Altcoin Markets", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 52, 173-195.
- Coincodex (2021). Bitcoin Price. (08.09.2021) <https://coincodex.com/crypto/bitcoin/?period=ALL>
- Colon, F., Kim, C., Kim, H. and Kim, W. (2021). "The Effect of Political and Economic Uncertainty on the Cryptocurrency Market", *Finance Research Letters*, 39(101621), 1-7.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root", *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431.
- Engle, R. F. and Granger, C. W. (1987). "Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 55(2), 251-276.
- Fang, T., Su, Z. and Yin, L. (2020). "Economic Fundamentals or Investor Perceptions? The Role of Uncertainty in Predicting Long-Term Cryptocurrency Volatility", *International Review of Financial Analysis*, 71(101566), 1-12.
- Garcia, D., Tessone, C. J., Mavrodiev, P. and Perony, N. (2014). "The Digital Traces of Bubbles: Feedback Cycles between Socio-Economic Signals in the Bitcoin Economy", *Journal of the Royal Society Interface*, 11(99), 1-8.
- Georgoula, I., Pournarakis, D., Bilanakos, C., Sotiropoulos, D. and Giaglis, G. M. (2015). "Using Time-Series and Sentiment Analysis to Detect the Determinants of Bitcoin Prices", available at: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2607167> (accessed April 10, 2021).
- Google Trends (2021). Bitcoin <http://www.google.com/trends>
- Gozgor, G., Tiwari, A. K., Demir, E. and Akron, S. (2019). "The Relationship between Bitcoin Returns and Trade Policy Uncertainty", *Finance Research Letters*, 29, 75-82.
- Hasan, M. B., Hassan, M. K., Karim, Z. A. and Rashid, M. M. (2021). "Exploring the Hedge and Safe Haven Properties of Cryptocurrency in Policy Uncertainty", *Finance Research Letters*, 102272.
- Hassan, M. K., Hasan, M. B. and Rashid, M. M. (2021). "Using Precious Metals to Hedge Cryptocurrency Policy and Price Uncertainty", *Economics Letters*, 109977.
- Hayes, A. (2015). "A Cost of Production Model for Bitcoin", available at: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2580904> (accessed 07.02, 2021).
- Investing.com (2021a). Bitcoin's price (BTC/USD). (11.09.2021) <https://www.investing.com/crypto/bitcoin/btc-usd-historical-data>.
- Investing.com (2021b). USD/EUR exchange rate. (11.09.2021) <https://www.investing.com/currencies/usd-eur-historical-data>.
- Jang, H. and Lee, J. (2017). "An Empirical Study on Modeling and Prediction of Bitcoin Prices with Bayesian Neural Networks Based on Blockchain Information", *Ieee Access*, 6, 5427-5437.
- Johansen, S. (1988). "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", *Journal of economic dynamics and control*, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S. and Juselius, K. (1990). "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Applications to the Demand for Money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Kristoufek, L. (2013). "Bitcoin Meets Google Trends and Wikipedia: Quantifying the Relationship between Phenomena of the Internet Era", *Scientific reports*, 3, 3415.
- Kamiya, G. (2019). Bitcoin energy use: mined the gap. paris: international energy agent. (09.02.2022) <https://www.iea.org/commentaries/bitcoin-energy-use-mined-the-gap>.

- Kristoufek, L. (2015). "What Are the Main Drivers of the Bitcoin Price? Evidence from Wavelet Coherence Analysis", *PloS one*, 10(4), 1-15.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P. and Shin, Y. (1992). "Testing the Null Hypothesis of Stationarity against the Alternative of A Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have A Unit Root?", *Journal of econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- Li, Z., Chen, L. and Dong, H. (2021). "What are Bitcoin Market Reactions to Its-Related Events?", *International Review of Economics & Finance*, 73, 1-10.
- Lucey, B. M., Vigne, S. A., Yarovaya, L. and Wang, Y. (2021). "The Cryptocurrency Uncertainty Index", *Finance Research Letters*, 102147, 1-14.
- Nguyen, T., De Bodisco, C. and Thaver, R. (2018). "Factors Affecting Bitcoin Price in the Cryptocurrency Market: An Empirical Study", *International Journal of Business & Economics Perspectives*, 13(1), 106-125.
- Panagiotidis, T., Stengos, T. and Vravosinos, O. (2018). "On the Determinants of Bitcoin Returns: A LASSO Approach", *Finance Research Letters*, 27, 235-240.
- Pesaran, M. H. and Shin, Y. (1998). "An Autoregressive Distributed-Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis", *Econometric Society Monographs*, 31, 371-413.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Polasik, M., Piotrowska, A. I., Wisniewski, T. P., Kotkowski, R. and Lightfoot, G. (2015). "Price Fluctuations and the Use of Bitcoin: An Empirical Inquiry", *International Journal of Electronic Commerce*, 20(1), 9-49.
- Poyser, O. (2017). "Exploring the Determinants of Bitcoin's Price: An Application of Bayesian Structural Time Series", *arXiv preprint arXiv: 1706.01437*, 1-47.
- Shaikh, I. (2020). "Policy Uncertainty and Bitcoin Returns", *Borsa Istanbul Review*, 20(3), 257-268.
- Sovbetov, Y. (2018). "Factors Influencing Cryptocurrency Prices: Evidence from Bitcoin, Ethereum, Dash, Litecoin, and Monero", *Journal of Economics and Financial Analysis*, 2(2), 1-27.
- Sukamulja, S. and Sikora, C. O. (2018). "The New Era of Financial Innovation: The Determinants of Bitcoin's Price", *Journal of Indonesian Economy & Business*, 33(1), 46-64.
- Woo, X. L., Boon, K. K., Chee, P. J., Ngee, Z. Y. and Wong, K. S. (2019). "The Determinants of Crypto Currency Price: The Case of Bitcoin. *Unpublished manuscript*, UTAR.
- Wu, W., Tiwari, A. K., Gozgor, G. and Leping, H. (2020). "Does Economic Policy Uncertainty Affect Cryptocurrency Markets? Evidence from Twitter-Based Uncertainty Measures", available at: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3662748> (18.06.2021).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:23.05.2021 ✓Accepted/Kabul:02.01.2022

DOI:10.30794/pausbed.941484

Derleme Makalesi/Review

Memiş, L. (2022). "Kentlerin Çocuklarından Çocukların Kentlerine: "Çocuk Dostu Akıllı Kentler"", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 50, Denizli, ss. 379-397.

KENTLERİN ÇOCUKLARINDAN ÇOCUKLARIN KENTLERİNE: "ÇOCUK DOSTU AKILLI KENTLER"

Levent MEMİŞ*

Öz

Bu çalışmanın çıkış noktası, belirli ortalamalar üzerinden üretilen kentsel politikaların istenilen sonuçları vermediği, bu nedenle kentin farklı taraflarını dikkate alan politikaların önemli görüldüğü kabulüne dayanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın odağını, kentin önemli bir tarafı olan çocuklar oluşturmaktadır. Yer verilen argümanı destekleyen, hak temelli çeşitli çabaların gösterildiği bilinmektedir. Diğer taraftan yaşanan teknolojik gelişmelerin kentsel alana yansımaları, çocuklar için yeni fırsatları gündeme taşımaktadır. İfade edilenler çerçevesinde çalışmanın amacı, teknolojik gelişmelerin etkisiyle bir yaklaşım olarak karşılık bulan akıllı kenti çocuk odaklı incelemektir. Bu araştırmayla, akıllı kent çalışmalarında göz ardı edilen çocuklara dikkat çekilmekte, öne çıkarılan çocuk dostu akıllı kent kavramıyla ilgili literatürdeki boşluğa katkı sağlaması ve yeni tartışmalara başlangıç yapması beklenmektedir. Bu çalışma, teknolojinin engelleri ve riskleri saklı kalmakla birlikte, kentin farklı konularında gerek fiziksel mekânın bir uzantısı gerekse de sadece dijital ortamda karşılık bulan akıllı uygulamalarla, kentlerin çocuklar için daha anlaşılabilir, yaşanabilir ve yararlanılabilir olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle akıllı kent çalışmaları içinde çocuğa ayrıca önem verilmesi gerekli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Teknoloji, Akıllı Kent, Çocuk Dostu Akıllı Kent.

FROM THE CHILDREN OF THE CITIES TO THE CITIES OF THE CHILDREN: "CHILD-FRIENDLY SMART CITIES"

Abstract

This study's starting point is that urban policies made on certain averages do not lead to the desired results, so policies that take different sides of the city into account are considered fundamental. In this context, the focus of the study is children, who are an essential part of the city. It is known that various rights-based efforts have been made to support the argument. On the other hand, the reflection of technological developments in the urban area brings new opportunities for children. Within the framework of the statements, the study aims to scrutinize the smart city, which has been responded as an approach with the impact of technological developments, with a child-oriented focus. With this research, attention is drawn to children who are ignored in smart city studies, it is expected to contribute to the void in the literature regarding the concept of child-friendly smart city and to start new discussions. This study reveals that smart city applications that both an extension of the physical space and only in the digital environment in different subjects of the city makes more understandable, livable and contributory for children. Therefore, it is deemed necessary to give special to children in smart city studies.

Keywords: City, Technology, Smart City, Child Friendly Smart City.

*Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, GİRESUN.
e-posta: levent_memis@hotmail.com, (https://orcid.org/0000-0002-5438-691X)

1.GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerin akışı içinde ortaya çıkan yeni araçlar, ekonomiden siyasete, özel sektörden kamu sektörüne, bireysel yaşamdan örgütsel yaşama var olan yapıları etkilemekte, getirdiği yeniliklerle değişime ve dönüşüme uğratmaktadır. Bir yandan da güncel anlamda ortaya çıkan teknolojik araçlar ve bunların oluşturduğu etkiyle geleceğe yönelik önemli tartışmalar (tekillik, post-hümanizm gibi) yapılmaktadır. Bu tartışmalara bakıldığında teknolojinin, yaşamı veya işleri kolaylaştıracak yeni fırsatlar getirerek daha fazla yer edineceği ve dijitalleşme eğiliminin ağırlık kazanacağı öngörüsü ortaya çıkmaktadır. İfade edilen çerçevede teknolojik gelişmelerin etki alanında olan yerlerden biri de kentlerdir. Kentlerin teknolojilerle donatılarak yönetilmesi, beraberinde bazı yeni sorunları gündeme getirmekle birlikte, bugün ve gelecek açısından önemli fırsatlar sunabilmektedir. Ayrıca Covid-19 ile başlayan salgın süreci, kentsel alanda teknolojik uygulamaların yaygınlaştırılmasına yeni bir hız kazandırmıştır. Dolayısıyla fiziksel mesafelerin en önemli çözüm aracı olarak görüldüğü salgın sürecinin, kentlerdeki “akıllı” olarak nitelendirilen uygulamaları daha fazla öne çıkaracağı değerlendirilmektedir (Kunzmann, 2020: 22).

Diğer taraftan kentsel alanda yaşanan nüfus yoğunlaşması, ortalama yaklaşımların dışında kent toplumunu oluşturan farklı taraflara göre hareket etmeyi gündeme getirmektedir. Bu anlamda kentin toplumsal yapısını oluşturan önemli taraflardan birini çocuklar oluşturmaktadır. Çocuklar, ülkeler arası dağılımları farklılık göstermekle birlikte, dünya nüfusunun ortalama %26’sını, Türkiye nüfusunun ise %27,2 (2020)’sini (TÜİK, 2021a) oluşturmaktadır. Bu bağlamda var olan kentleri daha fazla çocuklara yaklaştırmaya yönelik, “Çocuk Dostu Kent” yaklaşımı gibi bazı çabaların gerçekleştirildiği bilinmektedir. Yer verilen kentsel alanda çocuğu odağa alan çabalara başka bir açıdan katkı, teknolojik alanda yaşanan gelişmelerle söz konusu olabilmektedir. Şöyle ki çocukların, “dijital yerliler” olarak yetişkinlere göre daha fazla çevrim içi ortamlara dahil olduğu vurgulanmaktadır, (Demiral, 2018: 13). Diğer taraftan dijital ortamların yaygınlık kazanması, bu ortamlardan kaynaklanan risklere ve tehditlere yönelik tartışmaları (çevrim içi cinsel istismar, bağımlılık, siber zorbalık gibi) da daha fazla gündeme getirmeye yol açmıştır. Fakat Odabaşı (2021)’nin de vurguladığı gibi, çevrim içi ortamların çocuklar nezdinde bazı olumsuzlukları barındırmakla birlikte önemli getirilerinin olduğunu, göz ardı etmemek gerekir. Teknolojik gelişmelerle karşılık bulmuş yeni öğrenme imkânları, özellikle çeşitli gerekçelerle dezavantajlı duruma düşmüş çocukların, bilgi ve beceri sahibi olması açısından yeni fırsatlar sunabilmektedir. Vurgulanan hususu destekler nitelikte UNICEF (*United Nations Children’s Fund*) İcra Direktörü Anthony Lake, “Dünya artık çocuklara miras kalmamakta, onların da yardımıyla şekillenmektedir” ifadesinde bulunmaktadır (UNICEF, 2017: 2). Bu bağlamda dijitalleşmenin ağırlık kazandığı ve salgın gibi etkenlerle fiziksel yapıların (eğitim kurumları, sinema, tiyatro gibi sosyal faaliyet mekânları vb.) etkisiz hale geldiği dönemde, teknolojiye yönelik riskleri azaltarak kazanımları artıracak çabaların gösterilmesi gerekliliği önem kazanmaktadır.

Kentsel alanda gerçekleşen teknolojik gelişmeler, akıllı kent uygulamaları üzerinden çocuklar açısından kentin anlaşılmasına, yaşanılmasına ve geliştirilmesine katkı sağlayabilecektir. Çocuklar için teknoloji, bir araç olarak var olan kentsel sınırlılıkların aşılmasında işlev görebilmektedir. Çocuk odaklı ele alındığında akıllı kentler, veri odaklı karar verme, farklı grupların görünürlüğünü sağlama, daha iyiye ulaşma ve dâhil etme açılarından çocuklar için bazı fırsatları sunabilmektedir. Sözü edilen fırsatları detaylandırmak yerinde olacaktır. Teknolojik uygulamalar veya araçlarla çocuklar, kentin gündelik yaşamını daha kolay şekilde yaşayabilecek, kentsel hizmetlere erişimi kolaylaşabilecek ve kendisiyle ilgili konularda görüş ve düşüncelerini daha hızlı ileterek katılım sağlayabilecektir. Benzer şekilde geliştirilecek öğrenme uygulamaları, çocuklar açısından mevcut eğitim sistemine destek olabileceği gibi alternatif öğrenme ortamları da oluşturulabilecek ve öğrenme ortamları çeşitlenebilecektir. Diğer taraftan geliştirilen oyun uygulamalarıyla kentin fiziksel mekân deneyimi artırılabilir, katılım işlevi görebilecek ve kullanıma bağlı olarak oluşan veri üzerinden politikalara girdi sağlanabilecektir. Ayrıca akıllı uygulamalar, engelli çocukların daha fazla görünürlüğünü sağlayabilecektir. Yer verilen fırsatlar bağlamında dijital yaşamda çocuk hakları olarak bazı unsurlara dikkat çekilmektedir. Diğer taraftan vurgulamak gerekir ki, teknolojik gelişmeler faydayla birlikte bazı riskleri barındırmaktadır. Sözü edilen teknolojilerle muhatap olan tarafın çocuk olmasından dolayı, oluşabilecek riskler daha fazla önem arz etmektedir. UNICEF’in 2017 yılına ait, “Dünya Çocuklarının Durumu 2017: Dijital Bir Dünyada Çocuklar” başlığı altındaki Rapor’da da benzer bir duruma dikkat çekilmektedir (UNICEF, 2017). Burada yer verilen hususlar dikkate alınarak politikalar üretildiğinde, çevrim içi ortamların riskleri azaltılarak daha fazla faydaya dönüşebilecektir.

İfade edilenler çerçevesinde yaşanan gelişmeler, akıllı kent üzerinden çocuğu ele almayı ihtiyaç haline getirmektedir (bkz. Graaf, 2020; Naz, 2019). Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, “çocuk dostu kent” ve “akıllı kent” yaklaşımlarından hareketle çocuk dostu akıllı kent (*child friendly smart cities*) kavramı üzerinden çocuğu odağa alarak kentsel alandaki teknolojik gelişmeleri incelemektir. Araştırma; teknolojik alanda yaşanan gelişmelerin kentleri yeniden biçimlendirdiği, yaşanan teknolojik gelişmelere çocukların daha hızlı uyum sağladığı, sadece olumsuzlukları gündeme getirerek teknoloji kullanımına yönelik engellerin örülmemesi, kentsel alandaki

uygulamalar geliştirilirken çocukların ayrıca dikkate alınması, bu sayede çocuklar adına kentlerin daha anlaşılabilir, yaşanabilir ve katkı sağlanabilir duruma geleceğine dayanmaktadır. İfade edilenler bağlamında araştırmanın cevabını aradığı soru şudur: *Kentsel alandaki teknolojik gelişmeler çocuğun kentsel yaşamını nasıl biçimlendirmektedir?* Sorunun cevabı, çocuk dostu kent ve akıllı kent kavramlarını kapsayan ilgili literatür ve uygulamadaki örneklerle verilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmanın üç açıdan katkı sunması beklenmektedir. Birincisi, belirli ortalamalar üzerinden geliştirilen akıllı kent uygulamalarından kentin farklı taraflarını odağa alan akıllı kent uygulamalarına ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmesinden; ikincisi, literatürde sınırlı düzeyde ele alınan çocuk dostu akıllı kent kavramını öne çıkarmasından; üçüncüsü ise çocuk dostu bir akıllı kentin nasıl olabileceğine yönelik detaylara odaklanmasından gelmektedir.

Yer verilenler çerçevesinde bu çalışmada, öncelikle kentsel alanda çocuğun varlığı incelenmektedir. Sonrasında 1996 yılında UNICEF ve UN-HABITAT (*United Nations Human Settlements Programme*) tarafından çalışmaları başlatılan *çocuk dostu kent* yaklaşımı ele alınmaktadır. Devamında genel olarak dünyada ve detayda da Türkiye’de çocukların özellikle bilişim ve iletişim teknolojileri kullanımına ve barındırdığı risklere odaklanılmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise çocuk dostu akıllı kent konusu ele alınmakta ve kavramın bileşenlerine yönelik detaylar irdelenmektedir. Sonuç bölümünde ise, gerçekleştirilecek muhtemel araştırmalar ve uygulamalar için öneriler ortaya konulmaktadır.

2. KENTSEL ALAN VE ÇOCUK YAŞAMI

2020 yılı itibarıyla dünya nüfusu 8 milyara yaklaşmakta ve bir yaşam alanı olarak kentler önemini korumaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) örgütünün kent nüfusuyla ilgili en son güncellemelerini içeren *“The World’s Cities in 2018”* raporuna göre, 2018 yılı baz alınarak yapılan hesaplamada, dünya nüfusunun %53.3’ü kentlerde yaşamaktadır. Bu oran 2030 yılı için % 60 olarak tahmin edilmektedir. Yani önümüzdeki yıllarda üç kişiden birinin kentlerde yaşayacağı öngörülmektedir. Diğer taraftan kentsel alandaki nüfus yoğunlaşmasının ise yeni kentler veya küçük-orta ölçekli kentler yerine, öne çıkan büyük kentlerde gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda 2000 yılında bir milyon nüfuslu kentlerin sayısı 371 iken, 2018 yılına gelindiğinde bu sayının 548’e yükseldiği görülmekte, 2030 yılı öngörülerinde ise bu sayının 706’ya yükseleceği anlaşılmaktadır. Diğer bir hesaplamayla 2018 yılında dünya nüfusunun %12.1, 1 ile 5 milyon aralığında nüfusa sahip kentlerde (467 kent) yaşamaktadır. Bu kentler, sahip oldukları nüfusları itibarıyla aynı zamanda en fazla nüfusu barındırmaktadır. Bu ağırlığın 2030 öngörülerinde de devam edeceği, oranın ise %13.8’e yükseleceği ifade edilmektedir. Diğer taraftan benzer şekilde bir yoğunlaşma 10 milyonu aşan mega kentlerde görülmektedir. Bu noktada 2018 yılında dünya genelinde 33 mega kent bulunurken, 2030 yılında sayının 43’e yükseleceği öngörülmektedir. Bu yükselişin de ağırlıklı olarak doğu ülkelerinde (Hindistan, Japonya, Mısır, Bangladeş gibi) devam edeceği öne sürülmektedir (BM, 2018).

Çocuklar (0-14 yaş), ifade edilen dünya nüfusunun ortalama % 26’sına karşılık gelmektedir. Çocuk nüfusuna ülkeler bazında bakıldığında, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde oranların yüksek, gelişmiş ülkelerde ise daha düşük seyir izlediği görülmektedir (DB, 2020). Türkiye açısından ele alındığında, 0-17 yaş grubu kriterine göre nüfusun %27,2’sini (22.750.657) çocuklar oluşturmaktadır. Bu çocukların da %26,9’u 0-4; %28,7’si 5-9; %28,2’si 10-14 ve %16,2’si de 15-17 yaş grubunda yer almaktadır. İçinde bulunduğumuz yüzyılın sonuna doğru Türkiye’deki çocuk nüfusunun % 19 düzeylerinde devam edeceği öngörülmektedir (TÜİK, 2021a).

Sözü edilen niceliksel durum, kentlerin vaat ettiği ve sunduğu imkânlarla cazibesini koruduğunu göstermektedir. Fakat kentlerin sunduğu imkânlar ve vaatler, farklı tarafları kapsadığında, kentler gerçek anlamda işlevini yerine getirebilmektedir. Bu bağlamda mevcut durumda daha çok yetişkinleri veya belirli kesimleri odağına alan kentler, gerçekleştirilen çabalarla farklı tarafları da kapsamaya çalışmaktadır. Bu çabalar gösterildiğinde kentlerin sürdürülebilirliği mümkün olabilmektedir. Bu noktada kentlerin yaşam kalitesini artırarak sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla kent hakkı gündeme gelmektedir. Kavramsal olarak 1967 yılında H. Lefebvre tarafından gündeme getirilen kent hakkı, gelecek kuşakların da ihmal edilmeden kentte bulunan farklı tarafların sağlık, eğitim, barınma, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi hizmetlerden yararlanması ve dolayısıyla kentsel alanda yaşanan adaletsizliklerin giderilmesi amacıyla hizmet etmektedir (Akkoyunlu Ertan, 2014: 39-40). Diğer bir açıdan kent hakkı, ortak bir eylem alanı olarak kentin, yaşayan tarafların idealleri çerçevesinde biçimlendirilmesidir. Kent hakkı, kentlerin sahip olduğu mekânsal ve toplumsal dayanaklarından hareketle, insan haklarının gelişim evresinde ortaya çıkan farklı hakları genişletme vaatleri barındırmaktadır. Bu bağlamda yapılan bir değerlendirmede kentli haklarına, yaşama hakkının bir uzantısı, çevre hakkının bir alt başlığı veya çevre hakkının bir uzantısı olarak yer verilebilmektedir (Akkoyunlu Ertan, 2014: 61; 69). Dolayısıyla kent hakkı, bir yandan kentte gündelik yaşamı sürdürme, bir yandan kentsel hizmetlere yeterli düzeyde erişim, diğer yandan da kentle ilgili konularda söz sahibi olma ve katılım sağlama boyutlarını kapsayabilmektedir (Akkoyunlu Ertan, 2014: 73).

İfade edilenler bağlamında kentte gündelik yaşamı en iyi şekilde sürdürmeye, kentin sunduğu imkânlardan yararlanmaya ve kentin biçimlenmesinde yeri olan, bu anlamda kentte hakkı bulunan taraflardan biri de çocuklardır. Bu bağlamda çocukların yaşam koşullarının iyileştirilmesi amacıyla 1990 yılında yürürlük kazanan “Çocuk Haklarına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi” ile kentli hakları birbirini tamamlamaktadır. Çocuk Hakları Sözleşmesi incelendiğinde, oluşabilecek tehditlerden arındırılarak çocuğun yaşamını sürdürmesi, çocukların sunulan hizmetlere yeterli düzeyde erişimin sağlanması ve çocukların görüşlerini serbestçe dile getirmesi ve çocukların, bireysel veya örgütsel düzeyde kararlara katılım sağlaması konularının öne çıktığı anlaşılmaktadır. Örneğin Sözleşme’nin 31-2 maddesi: “*Taraf Devletler, çocuğun kültürel ve sanatsal yaşama tam olarak katılma hakkını saygı duyarak tanırlar ve özendirirler ve çocuklar için, boş zamanı değerlendirmeye, dinlenmeye, sanata ve kültüre ilişkin (etkinlikler) konusunda uygun ve eşit fırsatların sağlanmasını teşvik ederler*” şeklinde düzenlemektedir.

Dolayısıyla kentler, insan haklarının hayata geçirilmesinin zeminini oluşturmaktadır. Bu bağlamda “*insan hakları kenti*” kavramı altında bir yaklaşımın da gündeme geldiği görülmektedir. Bu konuda Türkiye’de belediyelerle yürütülen önemli bir proje (insan Hakları Kentleri Göstergeleri) dikkati çekmektedir. Proje konusu olan insan hakları kenti, “*evrensel düzeyde kabul edilen insan hakları norm ve standartlarının yerel düzeyde uygulanması ve belediyeler tarafından referans alınması*” şeklinde tanımlanmaktadır. Anlaşılacağı üzere yer verilen yaklaşımla insan haklarının gerçek yaşamda karşılığını bulmasında belediyelere roller yüklenmektedir. Sözü edilen kavram altında gelişmeleri değerlendirmek amacıyla çocuk, engelli, yaşlı, mülteci ve toplumsal cinsiyet temelinde, “katılım”, “erişilebilirlik” ve “güvenlik” ana temaları altında, ayrı ayrı insan hakları kent göstergelerinin geliştirildiği görülmektedir (bkz. Yücel, 2021: 38-41; Thibert, 2021: 53-57; Aykara, 2021: 67-71; Arun, 2021: 79-81; Sunata, 2021: 91-93). Aslında genel olarak bakıldığında, kentlere yönelik geliştirilen çeşitli yaklaşımların (sağlıklı kentler, yürünebilir kentler, akıllı kentler, kadın dostu kentler vb.) odağında sağlık, çevre, ekonomi, sosyal ve kültürel vb. alanlarda hakların karşılanması yer aldığı anlaşılmaktadır (Coşgun, 2021: 10-12). Bu bağlamda çocuğu kapsayan hakların karşılanması amacıyla öne sürülen yaklaşımlardan biri de çocuk dostu kenttir.

3. ÇOCUK DOSTU KENT YAKLAŞIMI

Çocuk dostu kent, çocukların güvenli, keyifli, sorumlu ve dinamik şekilde büyümesi doğrultusunda kentin fiziksel ve sosyal çevresinin çocuğa yönelik düzenlendiği bir kent olarak ifade edilmektedir (NIUA, 2016). Diğer bir ifadeyle çocuk dostu kent, kentte yaşayan çocukların haklarını önemseyen ve bu haklar üzerinden inşa edilmiş bir yerleşimdir (Kocaoğlu ve Mamur Işıkcı, 2020: 409). Yer verilen tanımlar çocuk dostu kentin iki kaynaktan beslendiğini göstermektedir. Birincisi çocuk hakları, ikincisi ise fiziksel ve sosyal çevredir. Bu bağlamda kent planlama ve tasarımdan hareketle, çocuk dostu kent için dört temel kategoriden oluşan bir tipoloji geliştirilmektedir. Bunlar fiziksel çevre (konut, okul ve açık alanlardan oluşan), hizmet ve imkânlar (fiziksel ve sosyal altyapı ile özel imkânlardan oluşan); güvenlik ve hareketlilik (kişisel ve trafik güvenliği ile hareketlilikten oluşan); doğal çevre ve afet yönetimidir (NIUA, 2016: 13). Burada yer verilen hususlar dikkate alındığında kentleri çocuk dostuna dönüştürmek mümkün olabilmektedir.

Çocuk dostu kent yaklaşımının yaygınlık kazanması, uluslararası bir girişim sonucunda olmuştur. Bu noktada çocuk dostu kent girişimi [*Child Friendly Cities Initiative (CFCI)*], HABITAT II Konferansı’nda gündeme gelen kentsel sorunlara çözüm üretmek ve kentleri daha yaşanabilir kılmak adına, UNICEF ve UN-HABITAT tarafından 1996 yılında başlatılmıştır. Girişimin sekretaryası 2000 yılında oluşturulmuştur. 2004 yılında çocuk dostu kentlere yönelik dokuz başlıktan oluşan eylem planı hazırlanmıştır. 2008-2010 yılları arasında, yerleşim yerlerinin çocuk dostu niteliklerini değerlendirmek amacıyla kriterler geliştirilmiştir. 2016-2017 yılları arasında çocuk dostu uygulamaları yaygınlaştıracak bazı çabalar gerçekleştirilmiş, 2018 yılında bir el kitabı hazırlanmış ve yapılan çalışmaları paylaşmak amacıyla bir web sayfası oluşturulmuştur. Gerçekleştirilen çalışmalarla çocuk dostu kent ağına katılmak isteyen yerleşimlerin bazı şartları yerine getirmesi beklenmektedir. Çocuk dostu ağına katılmak için şu aşamaların gerçekleştirilmesi belirtilmektedir (UNICEF, 2018: <https://s25924.pcdn.co/wp-content/uploads/2019/10/CFCI-Brochure-FINAL-September-2018.pdf>):

- UNICEF ile bir mutabakat imzalanmakta,
- Mutabakatın muhatabı olan yerleşimde çocukların durumu analiz edilmekte,
- Çocuk dostu kent yaklaşımı bağlamında belirlenen amaç ve hedeflerin genel çerçevesi içinde öncelik verilecek amaç ve hedefler belirlenmekte,
- Çocuk dostu kent yaklaşımına yönelik eylem planı ve bütçesi belirlenmekte,
- Çocuk dostu kent yaklaşımının aday logosu edinilmekte,
- Eylem planı (2-5 yıllık zaman diliminde) hayata geçirilmekte,

- Süreç değerlendirilmekte,
- Değerlendirmelerin olumlu olması halinde başvuruda bulunan kent, çocuk dostu kent olarak tanınmakta ve logoyu kullanmaya başlayabilmektedir.

Çocuk dostu kent girişiminin hayata geçmesinde temel aktör devlet ve yerelde de belediye olmakla birlikte, farklı sektörlerden diğer aktörlerin [Sivil Toplum Kurumları (STK), işletmeler, üniversite, medya gibi] katılımı önemsenmektedir. Çocuk dostu bir kentin aşağıdaki işlevleri yerine getirmesi beklenmektedir (UNICEF, 2021: <https://childfriendlycities.org/what-is-a-child-friendly-city/>):

- Çocukların sömürü, şiddet ve istismardan korunması,
- Çocukların iyi şartlarda yaşama başlaması, sağlıklı ve bakımlı olarak büyümelerinin sağlanması,
- Çocukların kaliteli sosyal hizmetlere erişiminin sağlanması,
- Çocuklara kaliteli, kapsayıcı ve katılımcı eğitim ve beceri geliştirme deneyiminin sunulması,
- Düşüncelerini ifade etme fırsatının çocuklara verilmesi ve kendileriyle ilgili kararları etkilemesi,
- Çocukların ailede, kültürel, toplumsal ve sosyal yaşamda katılımının sağlanması,
- Çocukların yeşil alanlara erişimiyle güvenli ve temiz bir çevre içinde yaşaması,
- Çocukların diğer çocuklarla karşılaşabileceği ve oyun oynayabileceği alanların bulunması,
- Çocukların etnik kökenleri, dinleri, gelirleri, cinsiyetleri veya yeteneklerine bakılmaksızın adil bir fırsat sunulması.

Görüldüğü gibi çocuk dostu kent, kentsel alanda yaşamını sürdüren tüm çocukların, herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadan bir araya geldikleri, toplumsal yapı içinde karşılaştıkları risklerden arındırıldıkları, fiziksel çevrenin çocukların ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlendiği ve farklı açılardan katılımlarının sağlandığı bir yaklaşımı temsil etmektedir. Kentsel alanda kullanım işlevi gören yeni teknolojiler, “akıllı kent” kavramı altında çocuk dostu kent yaklaşımına yeni bir biçim kazandırmaktadır.

4. DİJİTAL DÜNYADA ÇOCUK

Gelişen teknolojik yeni araçlar ve internet, dijitalleşmeye yönelik önemli fırsatlar sunmaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık %64'ünün internet bağlantısının olduğu bilinmektedir (Internet World Stats,2021: <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>). Dünya genelinde internet kullanıcılarının 1/3'ünü çocuklar oluşturmaktadır (Hosta, 2017). İnternetle birlikte teknolojik gelişmelerin güncel yaşama yansımaları sağlayan en önemli araç olarak mobil telefonlar öne çıkmaktadır. Özellikle kullanım kolaylığı ve interneti içermesiyle akıllı telefonlar önem kazanmaktadır. Çocukların mobil kullanımını ele alan geniş çaplı en güncel çalışma “*Children’s Use of Mobile Phones: A Special Report 2014 (CUMP 2014)*” olarak tespit edilmektedir. Bu araştırma Belçika, Danimarka, İrlanda, İtalya, Portekiz, Romanya, İngiltere ve Japonya örneğinde, her bir ülkeden 9-16 yaş aralığındaki 500 civarındaki çocukların katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre çocukların %69'u mobil telefon kullanmaktadır. Çocukların en fazla mobil telefon kullandığı ülkeler sırasıyla Danimarka, Portekiz ve İngiltere olarak tespit edilmektedir. Çocukların mobil telefona sahip olma yaşı ise ortalama 10 olarak belirtilmektedir. Çocukların sahip olduğu telefonların %62.8'i akıllı, %37.2'si ise mesaj ve arama özelliklerine sahiptir. Bu açıdan da Danimarka, akıllı telefon kullanımında %88.9 ile ilk sırada yer almakta. Danimarka'yı %77.6'lık oranla İngiltere, %74.8 oranla İrlanda takip etmektedir. Diğer taraftan mobil kullanım kadar tablet kullanımında bir yoğunluk olmadığı tespit edilmektedir. Bu noktada çocukların tablet kullanımı ortalama %33.5 olarak tespit edilmektedir. Ayrıca ortalamanın dışında tablet kullanımında ülkeler arasında önemli farklar görülmektedir. Örneğin Danimarkalı çocuklar %60.1 oranında tablet kullanırken, Romanyalı çocukların %10.9'u tablet kullanabilmektedir. Diğer taraftan sahip olunan mobil telefonların ortalama olarak %71.5'inde internet bağlantısı tespit edilmektedir. İnternet bağlantısı olan telefonların da ortalama %95.3'ü akıllı kategorisinde yer almaktadır. Yine internet kullanımının ağırlık kazanmaya başladığı yaş dilimi olarak da 10 yaş öne çıkmaktadır. Çocuklar interneti hangi amaçla kullanıyor diye incelendiğinde ise %87.5 video kayıt etme/izleme, %77 ders çalışma, %66 bireysel düzeyde online oyunlar oynama, %47.9 diğerleriyle online oyun oynama ve %33.4 görüntülü ve sesli sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer taraftan sosyal medya araçlarının kullanımının çok fazla tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Çocukların %90'nın, günlük yaşam pratiklerinden bir değişikliğe gitmeden mobil telefon kullanımını gerçekleştirdiği, %40'ının aileleriyle mobil telefon üzerinden iletişim kurdukları ifade edilmektedir.

Bulgaristan, Şili ve Güney Afrika ülkeleri bağlamında gerçekleştirilen başka bir araştırmada, üç ayrı yaş grubunda 9-17 yaş aralığındaki çocukların bir haftalık zaman dilimindeki online faaliyetleri incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Bulgaristan'da ağırlıklı olarak iletişim kurma ve eğlenme amacıyla; Şili'de video izleme, okul

çalışması, oyun ve mesajlaşma; Güney Afrika’da mesajlaşma, okul çalışması, araştırma ve oyun için online platformların ağırlıklı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Livingstone vd., 2019).

Türkiye açısından ele alındığında TÜİK’in Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması (2020)’na göre hanelerin %90.7’si internet erişimine sahiptir. 16 yaş sonrası dönemi dikkate alan internet kullanım verilerine göre ise 16-24 yaş aralığındaki kişilerin internet kullanım oranı %91.8 olarak tespit edilmiştir. Diğer taraftan Türkiye’nin 12 İstatistik Bölge Birimleri örnekleminde 9-16 yaş aralığındaki çocuklara yönelik gerçekleştirilen bir araştırmada da (Turgut ve Kurşun, 2019), akıllı telefon sahipliği %64 ve tablet sahipliği %57.1 olarak tespit edilmiştir. Akıllı telefon sahipliğinde 13-16 yaş aralığı öne çıkarken, tablet sahipliğinde 9-12 yaş aralığı öne çıkmaktadır. Kullanım sıklığı açısından akıllı telefon kullanımı “günde birçok kez” ortalama %60, tablet kullanımı “günde birçok kez” ortalama %20 olarak tespit edilmiştir. Çocukların %85’inin kendi odasında, %81,2’sinin ise evde kendi odasının dışında internet erişiminin olduğu tespit edilmiştir. Günlük yaşam içinde interneti, en fazla sosyal ağları kullanmak (profil sahip olma oranı %89.5, Facebook kullanımı ilk sırada %78.1) ve çevrim içi film izlemek/müzik dinlemek için kullandıkları tespit edilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı’nın gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerini eğitim-öğretim süreçlerine dahil etmek amacıyla 2010 yılında başlattığı Fatih projesiyle 4.5G GSM sim kart 25 GB kotalı internet paketiyle 500 bin tablet dağıtımını hedeflenmektedir (Tablet Bilgisayar Seti, 2021: http://fatihprojesi.meb.gov.tr/tablet_seti.html). Aralık 2020’de verilen bilgilere göre, 3. etap dağıtımlarla birlikte 266.500 cihazın dağıtımını gerçekleştirildiği, Ocak 2021 itibariyle de hedeflenen sayının tamamlanacağı ifade edilmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, <http://www.meb.gov.tr/uzaktan-egitime-tablet-bilgisayar-desteginin-3-faziyla-birlikte-266-bin-500-cihaz-ogrencilere-ulasti/haber/22240/tr>, 05. 02. 2021).

Çocukların bilişim teknolojileri kullanım pratiğini etkileyen önemli değişkenlerden biri de Covid-19 ve beraberinde ortaya çıkan salgın süreci olmuştur. Salgın süreciyle, özellikle ilk bir buçuk yıllık süre içinde ağırlıklı olarak uzaktan öğretime geçilmesi, çocukların bilişim teknolojilerini kullanma yoğunluğunda artışa yol açmıştır. TÜİK’in Aralık 2021’de yayınladığı Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasına göre (TÜİK, 2021b), 6-15 yaş grubundaki çocukların internet kullanım oranı %82,7 şeklinde tespit edilmiştir. Düzenli internet kullanan (hemen her gün veya haftada en az bir defa) çocukların (%98,6) internet kullanım amaçları arasında çevrim içi derse katılma (%86,2), ödev veya öğrenme (%83,6) ve oyun oynama veya oyun indirme (%66,1) amacıyla interneti en fazla kullandığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan 6-15 yaş grubundaki çocukların cep telefonu/akıllı telefon kullanım oranları %64,4 olarak tespit edilmiştir. Sahiplik açısından bakıldığında 6-15 yaş grubundaki çocukların %39’u, 11-15 yaş grubuna ait çocukların ise %55,5’i bir cep telefonu/akıllı telefonu olduğu belirtilmektedir. Düzenli kullanan çocukların (%97,9) en fazla çevrim içi derse katılma (%77,7), ders çalışma, ödev/sunum hazırlama (%77,4), görüntülü veya görüntüsüz konuşma (%68,7) ve çevrim içi/çevrim dışı oyun oynama (%66,9) amacıyla cep telefonu/akıllı telefonlardan yararlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca çocukların %32,3’nün her yarım saatte bir cep telefonu/akıllı telefonu kontrol ettiği görülmektedir. Söz konusu araştırmanın diğer bulguları şöyledir: Bilgisayar türleri açısından tablet, %57,2 ile çocuklar arasında ilk sırada yer almakta; internet kullanan çocukların %31,3’nün sosyal medya araçlarını kullandığı ve günde 3 saat sosyal medya kanallarında vakit geçirdiği anlaşılmaktadır.

Yer verilen rakamlar, çocukların günlük yaşamında bilişim teknolojilerinin önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Bu durum çocuklar açısından yeni fırsatları sunabilmektedir. Bu bağlamda Yay (2019: 21-22), teknolojik gelişmelerin çocuklara getirdiği fırsatları şu şekilde sıralamaktadır: Bilgi ve becerilerini gösterebilecekleri yeni araçlar sunması, yaratıcılıklarını gösterme imkânı sağlaması (üç boyutlu çizim, animasyon uygulama gibi), farklı kişi veya gruplarla iletişim fırsatı tanınması, kendilerini rahatça ifade edebilmeleri ve eğitimlerini sürdürmeleri açısından olanak yaratması, ayrıca öğrenmeyi destekleyici alternatifler sunması, karşılaşılan sorunların ve taleplerin gündeme getirilmesi, bilgiye erişimi kolaylaştırması, vb. Dijital alanda ortaya çıkan bu imkânlarla birlikte çocuklar, Demiral (2018: 14; 24)’in de belirttiği gibi, yalnızca yetişkinlerin sahip olduğu bilgiye kolay ulaşmamakta, aynı zamanda ortaya çıkan yeni erişilebilirlik olanaklarıyla, yetişkinlere rağmen kendilerine ait bir anlam dünyası üretmeye (youtuber, blogger vb. araçlarla) de sahip olmaktadır.

Dijital alanda yaşanan gelişmeler, çocuklar açısından bazı dijital hakları da gündeme getirmektedir. Bu bağlamda Livingstone ve O’Neil (2014: 3-4), BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nden hareketle çocukların çevrim içi haklarını; kapsama/erişme (*provision*), korunma (*protection*) (dijital okur-yazarlığın sağlanması) ve katılım (*participation*) (3P) şeklinde öne sürmektedir. 2014 yılında 16 ülkeden 148 çocuk ile gerçekleştirilen çalıştaylarda, dijital haklar bağlamında çocuklar bazı noktaları öne çıkarmışlar, bazı kaygılar gütmekle birlikte, olumlu katkılarına vurgulamışlardır. Bu noktada çocuklar için dijital ortamlar, bilgi edinme, eğitim ve katılım hakları açısından hayati önemde görülmekte; çocukların yeteneklerini geliştirme, fayda sağlayacak yurttışa dönüşme, toplumun bir parçası olma ve aidiyet duygularının güçlenmesine dijital ortamların katkı sağladığı vurgulanmaktadır (Third vd., 2014).

Diğer taraftan kentsel alanda teknolojik gelişmelerin yayılımının ağırlık kazanması, oluşabilecek olumsuzlukları gidermek, belirli standartlar geliştirmek ve iyi uygulamaları yaygınlaştırmak adına bazı oluşumları gündeme getirmiştir. Bu oluşumlardan biri Amsterdam, Barselona ve New York kentleri tarafından Kasım 2018 yılında başlatılan Dijital Haklar İçin Kentler Arası Koalisyon/İş Birliği (*The Cities Coalition for Digital Rights*) girişimidir. Mevcut durumda 50'ye yakın (Türkiye'den Balıkesir Büyükşehir Belediye'sinde yer almakta) kentin imzaladığı bu bildirme/oluşum, dijital haklar temelli politikaların geliştirilmesine odaklanmakta ve bu hakların hayata geçirilmesi için tüm tarafların erişilebilirliğinin sağlandığı dijital ortamları sağlamak ve dijital hakları korumak için bazı standartları geliştirme çabası gütmektedir. Standartların geliştirilmesinde şu ilkeler benimsenmektedir (Cities for Digital Rights, 2021: <https://citiesfordigitalrights.org/>): 1. Evrensel ve eşit internet erişimi ve dijital okuryazarlık, 2. Gizlilik, veri koruma ve güvenlik, 3. Şeffaflık, hesap verebilirlik ve veri, içerik ve algoritmaların ayrımcılık yapmaması, 4. Katılımcı demokrasi, çeşitlilik ve kapsayıcılık, 5. Açık ve etik dijital hizmet standartları.

Çocuklar nezdinde teknoloji kullanımının yaygınlık kazanması, detayda kentsel yaşam açısından yeni fırsatları gündeme getirmektedir. Söz konusu fırsatlar çocuk dostu akıllı kent kavramını gündeme getirmektedir. Çocuk dostu akıllı kentler, veri odaklı karar verme, farklı grupların görünürlüğüne sağlama, daha iyiye ulaşma ve dâhil etme açılarından bazı fırsatları sunabilmektedir. Bu çerçevede yaşanan teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan akıllı uygulamalar, kentleri daha fazla çocuk dostu haline getirebilme potansiyelini taşımaktadır. Fakat çocuk dostu akıllı kent politikalarını geliştirme sürecinde, çocukların bir paydaş olarak görülmemesi, teknoloji odaklı çözümlerin altyapı iyileştirmenin ötesinde planlama ve stratejilerine entegre edilmemesi, kurumların teknolojiye adaptasyon düzeyleri ve dijital uçurum gibi noktalarda bazı zorluklara dikkat çekilmektedir (Tiwari vd., 2019: 30).

5. ÇOCUK DOSTU AKILLI KENT

Sensörler, nesnelerin interneti gibi yeni teknolojilerin kentin farklı alanlarına yansımaları, 2000'li yılların başından itibaren "*akıllı kent*" kavramını gündeme getirmeye başlamıştır (Cocchia, 2014: 25). Sonraki zaman diliminde akıllı kent kavramına yönelik ilginin hem literatür nezdinde hem de uygulamada artarak devam ettiği görülmektedir. Akıllı kent kavramına yönelik farklı tanımlar gerçekleştirilmektedir (bkz. Memiş, 2017a; Memiş, 2017b; Memiş ve Babaoğlu, 2018). Geliştirilen farklı tanımlar incelendiğinde iki temel unsurun öne çıktığı görülmektedir. Bu unsurlar, sorunların çözüme kavuşturularak kentsel yaşam kalitesinin artırılması ve yeni teknolojilerdir (Memiş, 2017a: 72). Ayrıca yeni teknolojilerle daha fazla söz konusu olan büyük veriyi de eklemek yerinde olacaktır. Elde edilen veriler üzerinden yeni teknolojilerin güdümünde geliştirilen politikalarla kentleri daha yaşanabilir kılmaya olanağı beklenmektedir. Burada vurgulanan yeni teknolojiler, çocukların kentsel yaşamı açısından da önemli potansiyeller taşımaktadır.

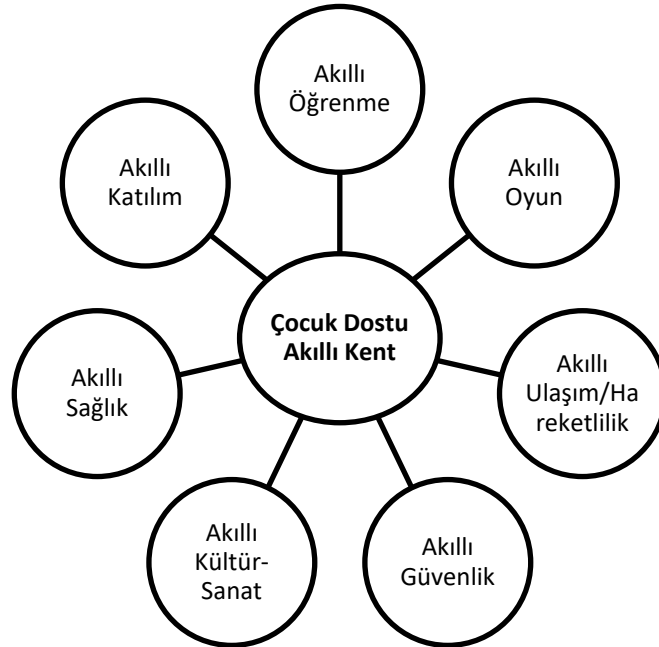
Dijital dünyanın en önemli kitlesinin çocuklar olmasından dolayı, bu ortamlar açısından da "çocuk dostu" kavramı gündeme taşınmakta ve dijital ortamların çocuk dostu olma yöntemleri ele alınmaktadır. Bu bağlamda dijital ortamların çocuk dostu olabilmesi için bazı araçlar öne sürülmektedir. Bunlardan birincisi, çocuğun dijital kimliğinin korunmasıdır. Dijital ortamların veri biriktirme gücü dikkate alındığında, çocuğun dijital kimliğinin korunması önemli bir husus olmaktadır. İkincisi, dijital ortamlardan sağlıklı şekilde yararlanmak için dijital okuryazarlığın gerekliliğidir. Üçüncüsü, görüntü ve kimlik paylaşımı, cinsiyet eşitliği, unutulma hakkı, özel hayatın korunması gibi hususları içine alan dijital çocuk politikasının geliştirilmesidir. Dördüncüsü ise çocuğun ailesini de içine alacak şekilde dijital bir kültürün oluşturulmasıdır (Kurt, 2020). Burada yer verilen hususlar aynı zamanda çocuk dostu bir akıllı kentin zeminini oluşturmaktadır.

Çocuk dostu akıllı kent kavramının uygulamada karşılığını bulduğu nadir örneklerden biri Hindistan'da görülmektedir. Ülkede akıllı kent çalışmalarına 2015 yılında yayınlanan akıllı çözümler ile kentte yer alan tüm taraflar için sürdürülebilir çevrenin, yaşam kalitesinin ve yeterli altyapının sağlandığı bir "*Akıllı Kent Misyonu*" ile ağırlık verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Bu misyonun içinde yer alan taraflardan biri de çocuklardır (Tiwari vd., 2019: 11; 13). Bernard van Leer Vakfı ortaklığında *The National Institute of Urban Affairs* (NIUA)'in geliştirdiği projede, akıllı kentlerin çocuk dostu olma amacı güdülmektedir. Bu girişim, yine bir çocuk dostu kent çalışması olan Bernard van Leer Vakfı'nın 2016-2020 yılları arasını kapsayan bir strateji olarak başlattığı "Kent95" projesi altında gündeme gelmiştir. Sözü edilen proje kapsamında, ülkedeki çocuk dostu akıllı kent çalışmalarına Bhubaneswar kenti öncülük etmektedir. Burada belirtilen öncü çalışmada, veri odaklı ve katılımcı bir yaklaşımla çalışmaların yürütüldüğünün altı çizilmektedir. Yürütülen çalışmalar kapsamında kentte, kentle ilgili çeşitli uzmanların bir araya geldiği, bilgi ve deneyimlerin paylaşıldığı, projelerin gerçekleştirildiği bir çocuk dostu akıllı kent merkezinin kurulduğu anlaşılmaktadır. Sözü edilen merkezde, kamu sağlığı, emniyet ve güvenlik, ulaşım/hareketlilik ve yaşama koşulları başlıkları altında kentsel planlama ve tasarım temelinde çocukların ihtiyaçlarına odaklanılmaktadır. Teknolojik uygulamalar aracılığıyla kentleri daha fazla çocuklara yaklaştırmak mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda dijital haritalar, toplu taşıma sistemi bilgisinin erişiminin etkinleştirilmesi,

açık oyun alanlarının erişilebilirliğinin ve güvenliğinin sağlanması gibi durumlarda, sahip olduğu esnekliklerle erken çocukluk dönemlerinde öğrenmeye yönelik çeşitli imkânlar ortaya çıkarabilmektedir²(Naz, 2019: 881-884).

Çocuk dostu akıllı kent kavramı üzerinden oldukça sınırlı bir literatürün olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca kavramın, öncesinde belirtildiği üzere, sınırlı düzeyde bir uygulama alanı bulunduğu anlaşılmaktadır. Sözü edilen kaynaklar ve uygulamalar kapsamında hazırlanan dokümanlar incelendiğinde, çocuk dostu akıllı kent kavramını doğrudan tanımlamaktan kaçınıldığı, çocuk dostu kent ve akıllı kent kavramlarından hareketle açıklamaların getirildiği ve bazı unsurların öne sürüldüğü görülmektedir (bkz. Graaf, 2020; Henning, 2014; Naz, 2019). Örneğin Mboup (2014) doğrudan bir tanım vermenin yerine, çocuk dostu akıllı kentin şu üç unsuru içermesi gerektiğini vurgulamaktadır: Sürdürülebilir, kapsayıcı ve müreffeh. Ayrıca çocuk dostu akıllı kent için kent planlaması ve tasarımına dikkat çekilmektedir. Bu unsurlardan hareketle oluşturulacak bir kentin, çocukların yüksek yararına olacağı kabul edilmektedir. İfade edilenler çerçevesinde çocuk dostu akıllı kent şu şekilde tanımlanabilir: Kentsel politikaların belirlenme sürecinde çocukları ayrıca dikkate alan, teknolojik araç veya uygulamaları çocuklara yönelik de hayata geçiren, bunları yaparak çocukları kentin aktif bir öznesine dönüştüren, çocuklar adına kenti daha fazla anlaşılabilir, yaşanabilir ve üretebilir kılan bir yaşam alanıdır.

Akıllı kentler bağlamında gündeme gelen uygulamalar, kentin konu veya tarafları için farklı şekillerde karşılık bulabilmektedir (Yin vd., 2015: 7). Akıllı kentler, çocuk odaklı ele alındığında, kentin unsurlarını yeniden biçimlendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda Tiwari vd. (2019: 5) tarafından, çocuk dostu akıllı kentin vizyonu, hak temelli yaklaşım ile çevre temelli yaklaşıma dayandırılmaktadır. Diğer bir ifadeyle hak temelli ve çevre temelli çocuklara odaklanan yaklaşımlar, teknolojinin etkisi altında yeniden biçim kazanmaktadır. Kentsel alanda karşılığını bulan teknolojiler, insan merkezli olmakla birlikte kentin mekânıyla ilgilenmektedir. Çünkü akıllı uygulamalar, insanı merkeze aldığı ölçüde amacına hizmet etmiş olacaktır. Bu noktada insan haklarını odağına alan yeni bir, yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için stratejik olarak, sağlam bir yasal ve düzenleyici çerçevenin gerçekleştirilmesi, teknolojiye yönelik düzenlemelerin insan hakları hukukunu dikkate alması, insan hakları süreçlerine odaklanan kurumların akıllı kent süreçlerine dâhil edilmesi gibi uygulamaların hayata geçirilmesi önerilmektedir (Brown, 2019).

Şekil 1: Çocuk Dostu Akıllı Kentin Unsurları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Genel düzeyde ele alındığında akıllı kentin unsurlarına yönelik farklı konular sıralanmaktadır (bkz. Yılmaz, 2020: 10). Çocuk odaklı ele alındığında akıllı kentin unsurları değişmektedir. İfade edilenler çerçevesinde çocuk dostu akıllı kentin unsurları; barınma, açık alanlar ve parklar, emniyet ve güvenlik, sağlık, temel hizmetler, hareketlilik, yaşanabilirlik ve eğitim başlıkları altında sıralanmaktadır (Tiwari vd., 2019: 14). Bu çalışmada çocuk dostu akıllı kentin unsurları Şekil 1’de gösterildiği gibi yer verilmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, akıllı kent uygulamaları, farklı sektörlerden aktörlerin gösterdikleri çabalarla mümkün olmaktadır. Bu çabalar, birbirinden

² Detaylar için bkz. <https://www.niua.org/cfsc/>.

bağımsız olarak ortaya çıkabildiği gibi, biçimsel veya biçimsel olmayan özellikleriyle farklı aktörlerin iş birliği içinde de gerçekleşebilmektedir.

5. 1. Çocuk Dostu Akıllı Kentin Unsurları

Çalışmanın bu bölümde bir kenti çocuk dostu akıllı kente dönüştürecek unsurlar üzerinde durulmaktadır.

5. 1. 1. Akıllı Kentte Öğrenme

Ortaya çıkan akıllı öğrenme ortamları aracılığıyla, zaman ve mekâna bağlı sınırlılıklar azaltılarak, farklı yaş grupları açısından yeni öğrenme imkânları oluşturulmakta ve öğrenme, kişisel düzeye indirgenmiş (izleme, değerlendirme ve ihtiyaca göre uygulama) şekilde uygulanabilmektedir. Bu noktada akıllı imkânlarla okul, ev, toplum gibi farklı alanlarda öğrenme gerçekleşebilmektedir (Liu, Huang ve Wosinsski, 2017: 12). Akıllı öğrenme ortamları, kendine has sahip olduğu imkânlarla, öğrenme kaynakları, araçları, öğrenme ve öğretme kitlesi ve yöntemleri açısından klasik sınıf ve dijital öğrenme ortamlarından farklılaştığı anlaşılmaktadır (bkz. Liu, Huang ve Wosinsski, 2017: 18; 34). Bu bağlamda yeni akıllı öğrenme ortamları, öğrenmeyi daha geniş sosyal bir bağlama taşımaktadır. Akıllı telefonlar, akıllı öğrenme açısından da önemli fırsatlar sunduğu gibi, artırılmış gerçeklik uygulamaları da fiziksel ortam açısından önemli katkılar sunabilmektedir (Liu, Huang ve Wosinsski, 2017: 19). Bu sayede öğretmenler ve aileler, çocukların öğrenme durumunu elde edilen geri dönüşlerle daha iyi değerlendirebilmektedir (Pohjolainen, 2020). Khanacademy.org'un kurucusu Selman Khan (2016: 188), bilgisayar temelli imkânların, özellikle sınırlı düzeyde olanaklara sahip topluluklar açısından çok düşük maliyetlerle eğitim konusunda eşit fırsatlar yarattığını vurgulamaktadır.

Diğer yandan yayınların dijital türlerinin ağırlık kazanmasıyla kütüphanelerin dijitalleşmesi söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla kaynaklara erişim kolaylaşmakta ve alternatif öğrenme platformları yaygınlık kazanabilmektedir. Bu noktada akıllı kent uygulamalarıyla öne çıkan Helsinki'de, öğrencilerin kendi kendilerine öğrenme yöntemleri ve araçlarını geliştirecek alternatif öğrenme yöntemlerinin hayata geçirilmesine yönelik çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. "Geometry City" başlığında gerçekleştirilen bir projede, deneysel öğrenmeye odaklanılmaktadır. Bu proje kapsamında yerel bir okul ile iş birliği gerçekleştirilmekte ve 3 yaşındaki çocuklara odaklanan bir mobil uygulama hazırlanmaktadır. Bu mobil uygulama sayesinde, kentin fiziksel yapılarıyla ilişkilendirilerek öğrencilerin birçok geometrik şekille karşılaşması sağlanmaktadır (Rehm vd., 2014).

Alternatif öğrenme platformları açısından öne çıkan diğer yeni teknolojik araçlar artırılmış gerçeklik (AG) ve sanal gerçeklik (SG) uygulamalarıdır. AG, gerçek nesnelere sanal nesnelere birleştirilerek yeni bir boyut kazandırılması işlemi olarak tanımlanabilmektedir. AG araçları olarak giyilebilir teknolojiler önem kazanmaktadır. Giyilebilir teknolojiler "çeşitli algılayıcılar ve çeşitli yansıtıcı çıkış aygıtları ile bireylerin o an etraflarında olmayan nesnelere varmış gibi algılamalarını sağlayan ve insan bedenini saran teknolojiler" şeklinde ifade edilmektedir. AG'nin giyilebilir teknolojilerle yaygınlık kazanması eğitim, sağlık, eğlence gibi farklı alanlarda kullanımı ortaya çıkarmıştır. Belirtilen yeni imkânların eğitim uygulamalarına yansıtılmasıyla, öğrenmenin artış kazanacağı vurgulanmaktadır (Erbaş ve Demirer, 2014: 9). Bu bağlamda eğitim alanında AG'lerin, müfredat destekleyici, rehberlik ve tanıtım, oyun, eğitim gezisi ve alıştırmaya için kullanılabilmesi ifade edilmektedir (Çetinkaya ve Akçay, 2013). Bu çerçevede gerçek zamanlı kullanıma, kaydedip yayınlama, internet bağlantısı ve belge oluşturma özellikleriyle Google Glass örnek olarak ele alınmaktadır (Erbaş ve Demirer, 2014: 12). Austin kentinde AG ve SG teknolojileriyle donatılmış 13 adet gezici otobüsün, sağlığa ilgili bazı hizmetleri sunmak ve eğitim faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır (Koutitas vd., 2020: 54).

5. 1. 2. Akıllı Kentte Oyun

Çocuk için oyun, yaşamındaki temel ihtiyaçlarının giderilmesinden sonra en önemli gündemini oluşturmaktadır. Çocukların gelişim sürecinde oyunun, eğlenme, yaşamı deneyimleme, sosyalleşme, hayal kurma, spor, kuralları tanıma gibi işlevleri bulunmaktadır. Diğer taraftan oyun, farklı amaç ve bağlamlarda ele alınabilmektedir. Bu çerçevede önem kazanan oyunlaştırma (*gamification*), farklı alanlarda öne çıkan bir yaklaşıma karşılık gelmektedir. Oyunlar, insanların mevcut davranışlarını sorgulatmayı ve uygun davranışlarda bulunmayı teşvik edebilmektedir. Oyunların gerçek bağlamının dışına taşınmasını vurgulayan oyunlaştırma, sağlık, eğitim, enerji, su, atık yönetimi, toplu taşıma, trafik gibi farklı konu ve alanlarda uygulanabilmektedir (Nijholt, 2020b: 360). Kentsel alanda oyunlar, kendini iyi hissetme, öğrenme, veriye erişme, katılım sağlama gibi çeşitli işlevleri yerine getirebilmektedir (Nijholt, 2020: 5).

Yazılım alanında yaşanan gelişmeler altında geliştirilen dijital oyunlar, boş zamanların değerlendirilmesi açısından yeni imkânlar oluşturduğu gibi, aynı zamanda öğrenme ve katılım imkânları da sağlamaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkan yeni teknolojiler ve dijital uygulamalar, kentlerin daha fazla oynanabilir olması için yeni fırsatlar sunabilmektedir (Nijholt, 2020: 3). Bu sayede kentte yaşayanlar bulunduğu yere daha fazla dahil olabilmektedir (Innocent, 2020: 26). Bu gelişmelerin oynanabilir kentler (*playable city*) yaklaşımının hayata

geçmesini desteklediği vurgulanmaktadır. Bu konuda bazı kentlerin, oynanabilirliği bir yaklaşım olarak benimseyerek hayata geçirmeye çalıştığı bilinmektedir. Bu kapsamda Bristol kentinin öncü uygulamaları bulunmaktadır. Diğer taraftan Austin (Texas/Amerika Birleşik Devletleri), Amsterdam (Hollanda), Barcelona (İspanya) kentlerinde de oyunlaştırma konusunda gerçekleştirilen çalışmalar dikkat çekmektedir (Peacock, Harlow ve Gardon, 2020: 136-137).

İfade edilenler çerçevesinde birkaç oyun örneğine değinmek yerinde olacaktır. Birincisi, Pokemon GO oyunudur. Akıllı telefonlara indirilen uygulamayla oynanması mümkün olan oyun, kent içinde yürüyerek dolaşıma ve etkileşime imkân tanımaktadır (Rivera, Ringenson ve Pargman, 2020: 100). İkincisi, Bristol'de sensör yerleştirilen bir lamba ile oluşturulan gölge oyunudur. Üçüncüsü, Genev'de insanların dikkatini çeken, hareketleri teşvik eden ve etkileşim oluşturan sensörlü LED ışıklı oturma bankıdır (Nijholt, 2020b: 248-249; diğer uygulama örnekleri için bkz. Nijholt, 2015; Innocent, 2020). Dördüncü örnek, Hollanda'dan verilebilir. Burada da ışıklandırma üzerinden etkileşimi sağlayacak bir oyun gerçekleştirilmektedir (Nijholt, 2020: 8). Diğer bir örnek ise Saving Face'dir. Yeni teknolojik donanımlardan oluşan bu uygulama, sosyal katılımı teşvik eden ve katılımcının yüzünü akıllı ekrana yansıtan bir kent ara yüzü (*city interface*) olarak konumlandırılmaktadır (Lancel, Maat ve Brazier, 2020: 183-185)³.

Dijital oyunlar [Grand Theft Auto (GTA gibi)], aynı zamanda kaynakların yönetiminde, kentin planlanmasında, kullanıcıların katılımını sağlayacak imkânlar sunmaktadır. Bu bağlamda dijital oyunlar akıllı kentlerin önemli bir parçası olabilmektedir. Diğer taraftan örneğin nesnelerin interneti gibi yeni teknolojilerle fiziksel ortamlarda (okul bahçelerinde, sokakta) da kişiler arasında etkileşimi sağlamak amacıyla geliştirilen oyunların varlığı bilinmektedir (Nijholt, 2020: 8). Ayrıca geliştirilen mobil tabanlı uygulamalar, öğrenme amacıyla da yeni imkânlar sunabilmektedir. Bu bağlamda Nisi, Prandi ve Nunes (2020: 241-250)'in incelediği mobil uygulamalarda, farklı taraflara ekoloji temelli olarak (biyoçeşitlilik gibi) farkındalık ve bilgi sağlamanın amaçlandığı anlaşılmaktadır. Benzer bir durum Lepe-Salazar vd. (2020: 284-285) tarafından katı atıkların sebep olduğu su baskını riskine dikkat çekmek amacıyla, 15-25 yaş aralığındaki kişileri hedefleyerek geliştirilen "*Wood of War (WoW)*" isimli mobil tabanlı oyunda da görülmektedir. Oyun, Pokemon Go gibi, atıklarla istila edilmiş belirli alanların tespit edilmesi ve puan kazanılmasıyla ilerlemektedir. Çocuklar, bu oyunlar sayesinde yeni tanıştıkları kişilerle sosyal ilişkilerini geliştirebilmektedir (Demiral, 2018: 21).

5. 1. 3. Akıllı Kentte Ulaşım/Hareketlilik

Kentsel alanda çocukların başkalarına bağımlı olmadan hareket etmesi önemli bir meseledir (Gerosa vd., 2015). Bu durumun sunulması, çocuğun kenti keşfetmesine ve kent içinde kendi başına ihtiyaçlarını görmesine katkı sunacaktır. Çocuğun günlük ihtiyacı doğrultusunda kentsel alandaki serbest dolaşımına yönelik, özellikle planlama temelli farklı yaklaşımların geliştirildiği bilinmektedir. Diğer taraftan geliştirilen yeni teknolojik araçlarla birlikte, kent içi dolaşımı kolaylaştırarak daha güvenli hale getirebilmek mümkün olabilmektedir. Benzer şekilde akıllı uygulamalarla hava kirliliğinin azalması, trafik kazalarının ve sıkışıklığının azalması, gürültü kirliliğinin azalması, transfer maliyetinin ve süresinin azalması gibi faydalar öne çıkmaktadır (Brcic vd., 2018: 1602). Ayrıca akıllı uygulamalar farklı ulaşım hizmetlerini kolektif olarak yönetmeyi, aktif katılımı ve iş birliğini sağlayabilmekte, acil durumlar için de yeni fırsatlar sunabilmektedir. Diğer taraftan teknolojik gelişmelerin kent içi ulaşımına yansması, sürdürülebilir bir ulaşım yapısının temel bileşenlerinden biri olarak da konumlandırılmaktadır (Holden vd., 2020: 6-8). Geliştirilecek araç ve uygulamalarla, vatandaşlar tam zamanlı olarak kent içi hareketliliği sağlayabilecektir. Bu noktada araç ve bisiklet paylaşımı, park sistemi, entegre trafik ışıkları, hız kontrol sistemleri, yaya geçitleri, entegre bilet sistemi, trafik veri yönetimi gibi uygulamalar önem kazanmaktadır (detaylar için bkz. Benevolo, Dameri ve D'Auria, 2016: 18-21). Ulaşım odaklı geliştirilen araç ve uygulamalar, sözü edilen sistemler, çocuklar açısından da kullanılabilir olmaktadır.

Burada çocuklar açısından bazı uygulama örneklerine yer vermek faydalı olacaktır. Toplu taşıma bağlamında ele alındığında, çocukların kent içindeki hareketleri, farklı teknolojik unsurların (sensörler, kameralar, sosyal ağlar gibi) entegrasyonu ile geliştirilen uygulamalarla anlık olarak ve geçmişe yönelik izlenebilmektedir (Gerosa vd., 2015). Singapur'da gerçekleştirilen bir uygulamada otobüs durakları wi-fi, interaktif akıllı tahtalar, e-kitaplar, yeşil çatı, salıncak ve bisiklet parkı ile donatılmış, eklenen donanımlarla birlikte durak, bekleme süreci içinde etkileşimli bir öğrenme ortamına dönüştürülmüştür (Child in the city, 2021: <https://www.childinthecity.org/2018/03/22/creating-child-friendly-smart-cities-with-urban-redevelopment/?gdpr=accept>).

İtalya'nın Trento kentinden hareketle açık bir platform olarak geliştirilen "*Open Platform for Children's Independent Mobility (CLIMB Platform)*" uygulaması, mevcut olan fiziksel koşullara teknolojiyi de dâhil ederek

³ Ayrıca farklı kentlerdeki uygulama deneyimleri için bkz. Lancel, Maat ve Brazier, 2020: 194-200.

çocukların serbest dolaşımını sağlayacak, yeni bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu projenin üç temel bileşeni görülmektedir: PediBus (walking bus), SafePath ve KidsGoGreen. PediBus, birden fazla kişinin hareket ettirmesiyle bir ulaşım aracına dönüşen, ilköğretim seviyesindeki çocuklara yönelik uygulamayı kapsamaktadır. SafePath, ileri yaş grubunda olan çocukların yürümesini teşvik etmek amacıyla teknolojik donanımlarla yolların güvenliğini artırma çabasıdır. KidsGoGreen ise, çocukların kent içi hareketlilik deneyimleri üzerinden gerçekleşen oyun özellikleri öne çıkan bir uygulamadır (Farella vd., 2020: 34-36). Akıllı telefon tabanlı oyun niteliği öne çıkan bu uygulamayla farklı taraflarla (aileler, öğretmenler, polis, işyeri sahipleri, otobüs şoförleri gibi) iş birliği içinde çocukların ev ile okul arasında güvenli ve serbest dolaşım sağlayacakları bir ortam oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda yer verilen uygulama üzerinden bir öğrenciye PediBus durağına kadar eşlik edecek bir gönüllüye veya aynı güzergâhı veya okulu kullanan başka bir aileye ulaşmak mümkün olabilmektedir. Diğer taraftan bu uygulamada, çocukların kullandığı bir güzergâhta araba kullananlara uyarıda bulunulması veya bir çocuğun toplu taşımadaki seyrinin takip edilmesi gibi özellikler bulunmaktadır. Bu uygulamalar sayesinde farklı tarafların katılımıyla veri ve hizmet üretilmekte, bilgi paylaşılmakta (harita ve portal üzerinden) ve oyun özellikleriyle davranışsal bir değişim söz konusu olmaktadır (Gerosa vd., 2015). Bu bağlamda proje kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarla güvenlik önlemleri artırılarak özellikle araç kullanımının azaldığı, toplu taşıma araçlarının ve yürümenin teşvik edilerek davranış değişimine gidildiği tespit edilmektedir (Farella vd., 2020: 40).

5. 1. 4. Akıllı Kentte Güvenlik

Kent yaşamının önemli unsurlarından birini de güvenlik oluşturmaktadır. Bir kentin güvenlik unsuru, tercihlerde etkili olabilmektedir. Bu bağlamda farklı güvenlik unsurları öne çıkmaktadır. Güvenli Kentler Endeksi (Safe Cities Index)'ne göre kentin güvenliği dijital güvenlik, sağlık güvenliği, altyapı güvenliği ve kişisel güvenlik bileşenleriyle ele alınmaktadır (Safe Cities Index, 2019: <https://safecities.economist.com/safe-cities-index-2019/>). Fakat güvenlik konusu kompleks bir duruma karşılık gelmektedir. Dolayısıyla çok farklı değişkenler altında ele alınması önemli görülmektedir. Bu bağlamda gündeme gelen yeni teknolojiler [nesnelerin interneti, coğrafi bilgi sistemleri (GIS), çevresel zekâ (*ambient intelligence*), her yerde bilgi işlem (*ubiquitous computing*), büyük veri, makine öğrenmesi] doğrudan veya dolaylı olarak kentin güvenliğini sağlama noktasında önemli potansiyele sahip olabilmektedir (Vogiatzaki, Zerefos ve Tania, 2020: 2-4; Khan, Billhardt ve Hanson, 2019: 4). Kentin güvenliğinin sağlanmasında önemli bir değişken olan aydınlatma, yeni teknolojilerle birlikte daha etkin kullanılabilir (diğer farklı uygulama örnekleri için bkz. Khan, Billhardt ve Hanson, 2019). Bu bağlamda güvenliğin sağlanması çerçevesinde yeni teknolojiler ve büyük veriyle sokak aydınlatmasına ayrıca dikkat çekilmektedir (Vogiatzaki, Zerefos ve Tania, 2020: 9).

Diğer taraftan mobil araçlar, güvenlik düzeyinin artırılması açısından yeni fırsatlar sunmaktadır. ABD'de geliştirilen erken uyarı sistemiyle (*Amber Alert*), bir çocuk kaçırma olayı ortaya çıktığında, ilgili kamu örgütleri tarafından vatandaşlara kısa mesaj gönderilmekte, vatandaşlar da gelen mesaja dönüş yaparak ilgili birime yardımcı olmaktadır. Bu uygulama sayesinde Aralık 2020 itibarıyla 1,029 çocuğun kurtarıldığı ifade edilmektedir (Amber Alert, <https://amberalert.ojp.gov/>, 15.02.2021).

Güvenlik konusunun önemli olduğu bir başka alan da oyun parklarıdır (Memiş ve Gülcan, 2020: 642). Oyun elemanlarına yerleştirilen sensör, nesnelerin interneti gibi teknolojik araçlarla çocuğun parktaki hareketliliğini uzaktan kontrol edebilmek mümkün olabilecektir. Diğer taraftan park alanına yönelik çevreden gelecek tehditlere karşı da bahsi geçen yeni teknolojiler katkı sağlayabilecektir.

5. 1. 5. Akıllı Kentte Kültür-Sanat

Teknolojik imkânların yaygınlık kazanması, sanatsal faaliyetleri de dönüştürmeye ve başka bir boyut kazandırmaya başlamıştır. Bu noktada dijital teknolojilerin sanata iki yönlü bir yansımalarının olduğu vurgulanmaktadır. Teknoloji, bir yandan var olan geleneksel yöntemleri dijitalle dönüştürmekte, diğer taraftan da dijital ortamlarda yeni sanat alanları oluşturmaktadır (Winegard, 2019: 50). Örneğin resim sergileri sanal ortamda gerçekleştirilebilmekte⁴, diğer taraftan dijital ortamlarla birlikte dijital heykel, dijital enstalasyon ve sanal gerçeklik, müzik, animasyon, net sanatı gibi farklı sanat biçimleri gündeme geldiği anlaşılmaktadır (Akt. Winegard, 2019: 51-54). Diğer taraftan müzeler, var olan koleksiyonlarını dijital ortama taşıyarak erişimi kolaylaştırmakta, ayrıca da geliştirdikleri kimi oyunlarla (Londra Bilim Müzesi, dijital atık malzemeler oyunu; Avustralya Ulusal Denizcilik Müzesi, yolculuk oyunu gibi), uygulamalarla (Louvre Müzesi, Louvre Çocuklara Anlatıyor eğitsel oyun; Penn Müzesi, Günlük Kazı isimli atölye çalışması gibi) eğitsel açıdan da katkı sunabilmektedir (Karadeniz, 2020: 976-979). Sözü edilen müze oyunlarından biri olan "Monstres Eat Art", 6-10 yaş aralığında çocukları hedefleyen bir müze içinde uygulanabilen keşif oyunudur. Bu uygulamayla birlikte iki farklı düzeyde iş birliği ve etkileşim amaçlanmaktadır. Birincisi kullanıcılar ve canavar figürü arasında, ikincisi ise kullanıcılar (aileler ve öğrenciler)

⁴ bkz. <http://esenlersergi.com/>; Odunpazarı Belediyesi.

arasındadır. Bu uygulama sayesinde bir sanat eseriyle geçirilen zamanda artış yaşandığı gibi sanat eserinin detayları hakkında bilgi edinilebilmektedir (Rehm vd. 2014).

Diğer bir örnek ise iki ülke arasında gerçekleşmektedir. RheijnL ve Xperiences (2020), bir konuma dayalı artırılmış gerçeklik gibi yeni özellikleri barındıran mobil tabanlı bu oyunla/uygulamayla (Pokemon Go gibi), bir bölge içinde yer alan Almanya ve Hollanda'dan sekiz müzenin, devamlılığın sağlanması (*continuation network*), deneyim paylaşımının gerçekleşmesi amaçlandığı gibi, 14-25 yaş aralığındaki kullanıcıların birbirleriyle etkileşim kurması ve diğer müzelerin ziyaretinin teşvik edilmesi de amaçlanmaktadır. Bu uygulama müze ziyaretçilerine farklı bakış açısı kazandırmak amacıyla interaktif bir deneyim paylaşım platformu sunmaktadır (Sezen vd., 2020: 261-262; 271).

5. 1. 6. Akıllı Kentte Sağlık

Teknolojik gelişmelerin sağlık alanına yansması, anlık izleme ve veriler üzerinden hareket etme şeklinde olmaktadır. Bir akıllı sağlık sistemi kabaca şöyle işlemektedir: Vücudun farklı organlarıyla ilişkilendirilen sensörler, giyilebilen teknolojiler, ölçüm cihazları, dedektör gibi araçlarla veriler üretilmekte, elde edilen veriler akıllı telefonlar veya diğer uydu araçlarıyla bir veri alanında toplanmakta ve sonrasında bu verilerden doktorlar, hastalar, aileler veya hastaneler yararlanabilmektedir (Akt. Zeadally vd., 2019: 96; Deloitte, 2018: 10). Yeni teknolojilerle ortaya çıkan bu durum, hasta, sağlık hizmeti sunanlar ve sağlık sistemi arasındaki ilişkileri yeniden şekillendirmektedir (Deloitte, 2018). Akıllı sağlık uygulamaları üç alanda karşılık bulmaktadır: Sağlıklı yaşam, evde bakım ve akut bakımdır (Sundaravadivel vd., 2018: 5). Akıllı sağlık hizmetleri, sağlık sorunlarının çeşitliliğiyle bağlantılı olarak ortalamaların ötesinde hizmetlerin kişiselleştirilmesi ve veriye dayalı tanı-tedavi yönteminin uygulanması şeklinde karşılık bulmaktadır. Örneğin giyilebilir cihazlar, ortam sensörleri gibi araçlarla üretilen veriler üzerinden anlık olarak hastalar takip edilebilmekte ve tedavi süreci işletilebilmektedir. Bu sayede hasta odaklı sağlık hizmeti, kişiselleştirilmiş sağlık planlaması ve hasta katılımı gerçekleştirilmektedir (Perez-Roman, Alvarado ve Barrett, 2020; verinin odağa alındığı sağlık hizmetlerine yönelik farklı örnekler için bkz. Pramanik vd., 2017: 380). Yeni teknolojilerin sağlık sistemi içine entegre edilmesiyle birlikte; hataları ve tekrarları azaltmaya katkı sağlayan gerçek zamanlı veriye erişim sağlanması, entegre şekilde sağlık hizmetlerinin sunulması, hastanın uzaktan izlenmesini sağlama (tele tıp), teşhis ve tedaviyi artıracak veri analitiği, teknoloji destekli bakım hizmetlerinin sunulması, maliyetlerin düşürülmesi, coğrafi engellerin aşılması gibi kazanımlar ortaya çıkmaktadır (Deloitte, 2018; Sundaravadivel vd., 2018). Örneğin tuvaletlere yerleştirilen sensörlerle birlikte vitamin eksiklikleri veya herhangi bir hastalık durumu, öncesinde tespit edilerek iyileştirilmelere gidilebilmektedir (Tiwari vd., 2019: 21).

5. 1. 7. Akıllı Kentte Katılım

Gelişen teknolojik imkânların en önemli getirilerinden biri de karar vericiler ile karardan etkilenenler arasındaki iletişimi kolaylaştırmasından gelmektedir. Bu bağlamda farklı katılım imkânları önem kazanmaktadır. Hatta 2017 yılında Barselona'da gerçekleşen "Akıllı Kent Fuarı"nın teması "akıllı teknolojiler aracılığıyla vatandaş katılımının desteklenmesi ve oyun" olarak belirlenmiştir (Innocent, 2020: 45). Bu katılım imkânlarının, herkesin kullanımında olan iletişim araçları üzerinden gerçekleşebileceği gibi ayrıca oluşturulmuş platformlar/uygulamalar (bkz. Fredericks, 2020: 113-115) üzerinden de gerçekleşebilmesi mümkün olabilmektedir. Hatta çevrim içi olarak hazırlanan oyunlar da (bkz. Super BARRIO, Barselona, Innocent, 2020: 36), çocukların katılımı açısından yeni fırsatlar sunabilmektedir. Vatandaş odaklılığı temele alan akıllı kentler, gerçekleştirilen akıllı kent uygulamalarının vatandaşlar tarafından yine vatandaşlar için geliştirilmesini gerekli kılmaktadır (Castelnovo, 2020: 2). Dolayısıyla vatandaş katılımı gerçekleştirilmeksizin bir akıllı kent oluşturmak ve yürütmek, bazı açılardan eksiklikleri barındırabilecektir. Bu bağlamda katılımı gerçekleştirilecek çeşitli platformların varlığı söz konusu olmaktadır. Tam da bu noktada yaygın kullanım pratiği ve kolaylığı dikkate alındığında sosyal medya araçları, katılım açısından önemli bir olanak sunmaktadır. Bazı Avrupa ülkelerindeki akıllı kentler üzerinden gerçekleştirilen bir araştırmada, sosyal medya araçlarının yaygın şekilde kullanıldığı, buna karşı katılımın etkinliğini artıracak ayrı bir platform şeklinde oluşumların sınırlı düzeyde yer aldığı tespit edilmektedir (Munoz ve Bolivar, 2020: 33). Diğer taraftan mobil tabanlı uygulamalar da, çocukların katılımına imkân tanımaktadır. Finlandiya'nın Oulu kentinde, (UNICEF'in Çocuk Dostu Kent ağında yer almakta), 13 yaşın üzerinde olan çocuklar için gerçekleştirilmesi planlanan etkinlikler ile hizmetlere erişimin sağlanmasına yönelik bilgilerin elde edilebileceği, çocukların araştırmalara ve oylamalara katılım sağlayacakları "nappi" adıyla bir mobil uygulama geliştirilmiştir (Willman, 2019). Gerek çocuğu odağına alan akıllı kentlerin oluşumunda gerekse de genel olarak ele alındığında, çocuğun katılımı önemli bir konu başlığını oluşturmaktadır.

Ayrıca akıllı kentler açısından, katılıma ve iş birliğine imkân sağlayan, sorunların/ihtiyaçların ele alındığı, çözümler geliştirildiği ve hayata geçirilmeye çalışıldığı önemli uygulamalardan biri de yaşam laboratuvarlarıdır

(*living lab*) (bkz. Babaoğlu ve Memiş, 2019; Memiş ve Küçük Bayraktar, 2020; Babaoğlu ve Memiş, 2020). Söz konusu uygulamanın çocuk odaklı gerçekleştirilmesi, çocuğun katılımını daha işlevsel kılacaktır.

Yer verilen hususlar genel olarak değerlendirildiğinde, teknoloji odaklı uygulamalar bir yandan çocuğu kentsel alanda yaşanabilir ve yararlanabilir kılarken, bir yandan da çocukların katılımını güçlendirerek kentsel politikalar açısından üretken kılabilir. Bu gelişmelerle kentleri çocuklara daha fazla yakınlaştırarak, kentsel alanda çocuğa daha fazla özgürlük alanı oluşturulabilecektir (Çakırer-Özservet, 2018).

6. DİJİTAL ORTAMLARIN ÇOCUKLAR NEZDİNDE BARINDIRDIĞI ENGELLER VE RİSKLER

Gelişen yeni teknolojiler var olan hizmetlere erişim sağlanması veya yeni hizmetlerin oluşturulması noktasında önemli fırsatlar sunabilmektedir. Fakat herkesin eşit fırsatlara sahip olmaması üzerinden yaşanan dijital bölünme, teknolojinin getirdiği imkânlarla erişme açısından bir engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla gerekli altyapı ve araç yerine getirilerek eşit biçimde sağlandığında teknoloji her çocuk için fırsat barındırabilmektedir. Diğer taraftan dijital ortamların çocukları tehdit eden bazı riskleri bulunmaktadır. Bu tehditler şu şekilde sıralanabilir (Yay, 2019: 25-35): İstenmeyen içeriklere maruz kalma, bilinçsiz kullanıma bağlı veri açıklarının oluşması, yer tespitinin yapılması, siber zorbalık, cinsel istismar, yasadışı faaliyetler, ticari açıdan sömürüye dönüşmesi, dijital bağımlılık, sosyal ilişkilerin bozulması, sağlıklı günlük yaşamın ihmal edilmesi (uyku düzeninin, beslenme alışkanlıklarının, spor faaliyetleri gibi), vb.

UNICEF'in 2017 yılına ait, "*Dünya Çocuklarının Durumu 2017: Dijital Bir Dünyada Çocuklar*" başlığı altındaki raporu, yukarıda yer verilenleri tamamlayacak şekilde dijital dünyada çocuklara odaklanmaktadır. Raporda, çocukların çevrim içi ortamlardaki varlığına karşılık oluşabilecek tehlikelere yönelik çok az çaba gösterildiği vurgulanmaktadır. Bu noktada kişisel bilgilerin kullanılması, zararlı içeriğe erişim, siber zorbalık gibi tehlikelere dikkat çekilmekte ve mobil teknolojiyle birlikte denetimin azalmasına bağlı olarak tehlikelerin artış göstereceği belirtilmektedir. Diğer taraftan raporda erişimdeki eşitliğe ve bu durumun yarattığı/yaratacağı ekonomik etkilere dikkat çekilmektedir. Raporda UNICEF Genel Direktörü Anthony Lake, dijital ortamlardan yararlanmanın yaygınlık kazanmasından hareketle iki görevin ortaya çıktığını vurgulamaktadır: "*Bu durumun zararlarını azaltmak, buna karşılık her çocuk için internetin yararlarının nasıl azamiye çıkartılabileceğinin yollarını bulmak*". Diğer taraftan Lake, dijital yaşamın daha fazla çocukları etkilemesinden hareketle, "*dijital politikaların, pratiklerin ve ürünlerin çocukların ihtiyaçlarını, bakış açılarını ve seslerini daha fazla yansıtması gerekir*" ifadesinde bulunmaktadır (Hosta, 2017).

Söz edilen raporda, yer verilen engel ve risklerin azaltılması için aşağıdaki öneriler gündeme getirilmektedir (UNICEF, 2017):

- Kaliteli çevrim içi kaynaklara uygun maliyetli erişim sağlanması:
 - Bağlantı maliyetlerinin düşürülmesi
 - Erişime açık kablosuz bağlantı noktalarının oluşturulması
 - İçeriklerin farklı dillerde oluşturulması
 - İnternet erişiminde eşitliğin sağlanması
 - Göçmen çocuklara buldukları noktalarda erişim imkânının sağlanması
- Çocukların zararlı çevrim içi içerikten korunması:
 - Kolluk kuvvetlerinin ve çocukları koruma çabalarının desteklenmesi
 - WePROTECT küresel ittifakı stratejik çerçevesinin belirlenmesi ve uygulanması
 - Çocukların değişen kapasitelerini yansıtan koruma önlemlerinin tasarlanması
 - Çocuklarla yakın iletişim halindeki kişilerin desteklenmesi
- Çevrim içi ortamda çocukların mahremiyetinin ve kimliklerinin korunması:
 - Çocuklara yönelik verilerin korunması için önlemlerin alınması
 - Dijital verilerin ticari kazançlar için suistimal edilmemesi
 - Mahremiyet ayarlarının varsayılan olarak azami düzeyde belirlenmesi
 - Çocuk verilerinin şifrelenmesine yönelik kuralların uygulanması
- Çocuklara dijital okur-yazarlığın öğretilmesi:
 - Dijital okur-yazarlığın öğretilmesi
 - Çevrim içi eğitim fırsatlarının verilmesi
 - Yaygın eğitimde bilişim iletişim teknolojileri (BİT) becerilerini öğrenme fırsatlarının geliştirilmesi

- Öğretmenlerin kendi dijital becerilerinin ve okur-yazarlıklarının geliştirilmesinin desteklenmesi
- Çevrim içi kütüphane kurulmasının desteklenmesi
- İçerik oluşturma ve paylaşma risklerinin anlaşılması
- Çevrim içi hoşgörü ve empati öğretiminin güçlendirilmesi
- Çocuklar için iyi birer dijital rol model olunması
- Çocukları çevrim içi ortamlarda koruyan ve faydalar sağlayan etik standartları ve uygulamaları geliştirmek için özel sektörün gücünden yararlanılması:
 - Çocuk istismarına yol açabilecek materyallerin yayılımının önlenmesi
 - İnternet hizmetinin daha fazla yaygınlaştırılması
 - İşletmeler ve teknolojiler için etik standartların belirlenmesi
 - Yaşa uygun çevrim içi ortam oluşturabilmek için ebeveynlere yönelik uygulanabilir araçların geliştirilmesi
- Çocukların dijital politikaların merkezine yerleştirilmesi:
 - Kendi yaşamlarını etkileyen dijital politikaların geliştirilmesinde çocuklara söz hakkı verilmesi
 - Erişimdeki eşitsizliğin ve engellerin takip edilmesi
 - Çocuklara özgü sorunların ulusal politikalara ve stratejilere entegre edilmesi

Görüldüğü gibi UNICEF Raporunda dijital ortamlarda çocuğa yönelik oluşan engel ve risklerin azaltılmasına yönelik kapsamlı öneriler sunulmaktadır. Yer verilen önerilerin dikkate alınması, dijital ortamların güvenliğini artırarak kullanım pratiğinin yaygınlaşmasına katkı sağlayacaktır. Bu sayede kentsel alanda karşılığını bulan teknolojik uygulamalar, çocuklar nezdinde daha fazla faydaya dönüşebilecektir.

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çocuklar, geleceğin teminatı olduğu gibi bugünün toplumsal yapısının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Fakat var olan toplumsal ve örgütsel düzen içinde göz ardı edilebilmekte ve bu duruma bağlı olarak bazı olumsuzluklar yaşanabilmektedir. Sözü edilen olumsuzlukların yaşanmaması ve çocukların yaşam kalitesinin iyileştirilmesine yönelik hak temelli çabalar söz konusu olmaktadır. Bu çerçevede 1989 yılında kabul edilen BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, uluslararası düzeyde önem kazanmaktadır. Sözleşme incelendiğinde, çocukların gelişimine, eğitimine, korunmasına, sosyal ve kültürel yaşamına odaklanıldığı ve bu sayede çocuğun yüksek yararı hedeflendiği anlaşılmaktadır. Burada yer verilen Sözleşme'nin dışında hak temelli diğer belgelerde de çocukları kapsayan ilkelere yer verildiği bilinmektedir.

Kentler, ifade edilen hakların çocukların yaşamında karşılık bulmasında en önemli yaşam alanı olarak karşılık bulmaktadır. Çünkü kentler, yetişkinlerin tercihlerine bağlı olarak çocukların yaşadığı bir mekândır. Bu çerçevede belirtilen haklar bağlamında yaşadıkları kentleri daha fazla çocuklara yaklaştıracak ve çocuk odaklı kılacak bazı yaklaşımlar söz konusu olmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri de çocuk dostu kenttir. 2000'li yılların başından itibaren dünya genelinde karşılık bulmaya başlayan bu yaklaşımla, kentlerdeki çocuklara dikkat çekilmekte ve çocukların yüksek yararına çalışmalar yürütüldüğü bilinmektedir. Anlaşılacağı üzere yerel yönetimler ve bilhassa belediyeler, kentlerin amir kurumu olarak sözü edilen çalışmaların hayata geçirilmesinde temel aktördür. Bu bağlamda çocukları da içine alacak şekilde, hakların yerel düzeyde ne derece karşılık bulduğunu değerlendirmek amacıyla insan hakları kenti göstergeleri geliştirilmektedir.

İfade edilenler çerçevesinde, gelişen yeni teknolojilerin kentlerin çocuklar açısından anlaşılmasına, yaşanılmasına ve geliştirilmesine katkı sağlayacağı ve kentleri daha fazla çocuk dostu hale getireceği, bu nedenle sadece teknolojik gelişmelerin olumsuzluklarına odaklanılmaması gerektiği, bu çalışmanın temel savını oluşturmaktadır. Belirtilen savın temel dayanağını ise yeni teknolojilerle birlikte kentsel alanda karşılık bulan akıllı uygulamalar oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada kentsel alandaki teknolojik gelişmelerin çocukların kentsel yaşamını temel düzeyde nasıl biçimlendirdiği sorusunun cevabı aranmıştır. Bu soru, araştırmada çocuk dostu akıllı kent konusu çerçevesinde incelenerek yanıtlanmaya çalışılmıştır.

Gerçekleştirilen incelemede, çocuklara yönelik akıllı kent uygulamalarının en önemli dayanağını da oluşturulacak şekilde, çocukların özellikle akıllı mobil telefon (9 yaş sonrası) ve internet kullanım pratiği dikkat çekmiştir. Çalışmada çocuk dostu bir kentin yedi temel unsuru belirlenmiştir. Bunlar; ulaşım, kültür-sanat, sağlık, katılım, güvenlik, oyun ve eğitim-öğrenmedir. Bu unsurlar üzerinden gelişen yeni teknolojilerin bazı önemli fırsatlar sunduğu tespit edilmiştir. Bu fırsatların kimi zaman var olan fiziksel şartları tamamladığı kimi zaman da

yeni imkânlar sunduğu saptanmıştır. Belirtilen unsurlar çerçevesinde incelendiğinde şu hususların önem kazandığı görülmüştür:

- *Öğrenme*: Yeni teknolojiler ve uygulamalar, öğrenme sürecini kişiselleştirmekte ve konuların anlaşılması için yeni imkânlar sunmaktadır. Ayrıca öğrenmeyi biçimsel bir yapının ötesine taşıyarak yaygınlaştırmaktadır.
- *Oyun*: Yeni teknolojiler ve uygulama imkânlarıyla kent ve çocuk, çok fonksiyonlu bir boyuta taşınmaktadır. Bu bağlamda dijital oyunlar, bir yandan kenti keşfetme ve deneyimleme aracı olmakta diğer taraftan da yeni buluşma ortamı sunmaktadır. Hatta kimi oyunların öğrenme açısından da yeni fırsatlar sunduğu tespit edilmektedir.
- *Kent içi ulaşım/hareketlilik*: Yeni teknolojiler ve uygulamalar, gerek bireysel düzeyde kullanılan araçlarla gerekse de toplu taşıma araçlarının kullanımında kolaylıklar sunmaktadır.
- *Güvenlik*: Yeni teknolojiler ve uygulamalar, bireysel düzeyde çocuklara yönelik oluşan risklerde ve mekânın güvenliğini artırmak açısından faydalar sağlamaktadır.
- *Kültür-Sanat*: Yeni teknolojiler ve uygulamalar, zaman ve mekân sınırlamasını ortadan kaldırılarak kültür-sanat hizmetlerini daha fazla çocuğa ulaştırma potansiyeli ortaya çıkabilmektedir.
- *Sağlık*: Yeni teknolojiler ve uygulamalar, çocukların sağlık durumunu yakından takip etmek ve üretilen verilerle birlikte ortalamaların üzerinde kişiselleştirilmiş tedavi yöntemlerini mümkün kılmaktadır.
- *Katılım*: Yeni teknolojiler ve uygulamalar, bir oyun aracılığıyla dolaylı veya konu odaklı doğrudan çocukların katılımına imkân vermektedir.

Elde edilen bulgular çerçevesinde uygulayıcılara yönelik şu önerilerin geliştirilmesi mümkündür:

- Kente yönelik politikaların geliştirilme ve uygulama sürecinde ortalamaların ötesinde, kent toplumunu oluşturan farklı taraflar dikkate alınmalıdır.
- Hak temelli bir yaklaşımla kentsel alanda çocuklar önemsenmeli ve bu çerçevede geliştirilen göstergeler üzerinden politikalar hayata geçirilmelidir.
- Yeni teknolojiler ve kente yansıyan taraflar izlenerek, akıllı bir kentin oluşturulmasında belirli bir plan dahilinde hareket edilmeli, kentlerin fiziksel ve teknolojik altyapısı iyileştirilerek çocuklara yönelik akıllı çözümler geliştirilmelidir. Bu noktada şu uygulamalar gündeme getirilebilir:
 - Dijital kütüphanelerin ve müzelerin oluşturulması,
 - Sensörler ve nesnelerin interneti teknolojileri aracılığıyla oyun alanlarının güvenliğinin artırılması,
 - Çocuklar açısından farklı kazanımları olan yaşam laboratuvarlarının uygulanması,
 - Teknoloji ile fiziksel mekân etkileşimini gerçekleştiren uygulamalarla deneyimsel öğrenmenin sağlanması,
 - Katılımı ve öğrenmeyi sağlamak amacıyla kentlere özel dijital oyunların geliştirilmesi ve çocukların kullanımına sunulması,
 - Çocukların kent içi hareketliliğini daha güvenli hale getirecek, farklı tarafları ve alanları (aile, taşıma araçları, duraklar gibi) kapsayan uygulamaların geliştirilmesi.
 - Geliştirilen akıllı uygulamaları tüm çocuklara ulaştırmak için dijital bölünmenin dikkate alınması ve giderilmesi için de çaba (internet erişimi, internet bağlantısı sunan araçların yaygınlaştırılması gibi) gösterilmelidir.
 - Çocuklara yönelik dijital ortamlardan kaynaklı riskleri engellemek amacıyla gerekli özenin gösterilmesi, önem taşımaktadır.

Çocuk dostu akıllı kent konusunda genel çerçeveyi ortaya çıkaran bu çalışmanın sonrasında, çocuk dostu akıllı kentin unsurları açısından gerçekleştirilecek daha detaylı teorik ve pratik araştırmalar, konuyla ilgili önemli tartışmaları başlatacağı gibi uygulamaya dair yeni bulguları da ortaya çıkaracaktır.

KAYNAKÇA

- Arun, A. (2021). "Yaşlanma Göstergeleri", *İnsan Hakları Kentleri Göstergeleri*, (Yayına Haz. B. Özden Coşgun ve G. Özdemir Eroğlu), Emsal Matbaa, Ankara, 72-81.
- Akkoyunlu E., K. (2014). *Kent ve Kentli Hakları*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.
- Aykara, A. (2021). "Engellilik Alanına İlişkin Göstergeler", *İnsan Hakları Kentleri Göstergeleri*, (Yayına Haz. B. Özden Coşgun ve G. Özdemir Eroğlu), Emsal Matbaa, Ankara, 58-71.
- Babaoğlu, C. ve Memiş, L. (2019). "Akıllı Kentlerin Politika Üretme Aracı Olarak Yaşam Laboratuvarları (Living Labs)", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28/ 4, 23-47.
- Babaoğlu, C. ve Memiş, L. (2020). "Laboratuvardan Yerele: Yaşayan Laboratuvarlar ve Yerel Yönetimler", *Teknoloji ve Kamu Politikaları*, (Ed: M. Yıldız ve C. Babaoğlu), Gazi Kitabevi, Ankara, 199-232.
- Benevolo, C., Dameri, R. P. ve A'Auria, B. (2016). "Smart Mobility in Smart City", *Empowering Organizations: Enabling Platforms and Artefacts*, (Ed: T. Torre, A. M. Braccini ve R. Spinelli), Springer, Switzerland, 13-28
BM, 2018: (13.02.2021)
https://www.un.org/en/events/citiesday/assets/pdf/the_worlds_cities_in_2018_data_booklet.pdf
- Brcic, D., Slavulj, M., Sojat, D. ve Jurak, J. (2018). "The Role of Smart mobility in Smart Cities", *5th International Conference on Road and Rail Infrastructure*, 17–19 May 2018, Zadar, Croatia
- Brown, T. E. (2019). "Human Rights in the Smart City: Regulating Emerging Technologies in City Places", *Regulating New Technologies in Uncertain Times*, (Ed: Anton Nijholt), Asser Press, Netherlands, 47-66.
- Castelnova, W. (2019). "Coproduction and Cocreation in Smart City Initiatives: An Exploratory Study", *E-Participation in Smart Cities: Technologies and Models of Governance for Citizen Engagement*, (Ed: M. P. Rodríguez Bolívar ve L. A. Munoz), Springer, Switzerland, 1-22.
- Child in the city (2021). (10. 02. 2021) <https://www.childinthecity.org/2018/03/22/creating-child-friendly-smart-cities-with-urban-redevelopment/?gdpr=accept>
- Cities for Digital Rights (2021). (14.02.2021) <https://citiesfordigitalrights.org/>
- Cocchia, A. (2014). "Smart and Digital City: A Systematic Literature Review", *Smart City How to Create Public and Economic Value with High Technology in Urban Space*, (Ed: R. P. Dameri ve C. Rosenthal-Sabroux), Springer, s. 13-43.
- Çakırer-Özservet, Y. (2018). "Kent Havası Çocuğu Özgür Kılar mı?", *Çocuk Üzerine Araştırmalar*, (Ed: G. Uludağ ve M. Altunbay), Astana Yayınları, Ankara, 87-109.
- Çetinkaya, H. H. ve Akçay, M. (2013). Eğitim Ortamlarında Arttırılmış Gerçeklik Uygulamaları. (10.02.2021) <https://ab.org.tr/ab13/bildiri/114.pdf>.
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, (20.01.2021) <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>
- Coşgun, B. Ö. (2021). "Giriş", *İnsan Hakları Kentleri Göstergeleri*, (Yayına Haz. B. Özden Coşgun ve G. Özdemir Eroğlu), Emsal Matbaa, Ankara, 10-17.
- DB, 2020. (13.02.2021) <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.0014.TO.ZS>
- Deloitte (2018). A Journey Towards Smart Health The Impact of Digitalization on Patient Experience, (25.01.2021) https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/lu/Documents/life-sciences-health-care/lu_journey-smart-health-digitalisation.pdf
- Demiral, S. (2018). "Dijital Teknoloji Aracılığıyla Çocuk Özneleşmesinin Olanakları", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, 21/86, 13-37.
- Erbaş, Ç. ve Demirer, V. (2014). "Eğitimde Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları: Google Glass Örneği", *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 3 (2), 8-16.
- Farella, E., Ferron, M., Giovanelli, D., Leonardi, C., Marconi, A., Massa, P., Murphy, A. L., Nori, M., Pistore, M. ve Schiavo, G. (2020). "CLIMB: A Pervasive Gameful Platform Promoting Child Independent Mobility", *IEEE Pervasive Computing*, 19/ 1, 32-42.
- Fredericks, J. (2020). "From Smart City to Smart Engagement: Exploring Digital and Physical Interactions for Playful City-Making", *Making Smart Cities More Playable: Exploring Playable Cities* (Ed: A. Nijholt), Springer, Singapore, 107-130
- Gerosa, M., Marconi, A., Pistore, M. ve Traverso, P. (2015). "An Open Platform for Children's Independent Mobility, VEHTS 2015: Smart Cities", *Green Technologies, and Intelligent Transport Systems*, 50-71
- Graaf, S. van der (2020). "The Right to the City in the Platform Age: Child-Friendly City and Smart City Premises in Contention", *information*, 11, 285.
- GSMA (2014). Children's use of mobile phones: A special report 2014, (20. 03. 2021) <https://www.gsma.com/publicpolicy/resources/childrens-use-mobile-phones-2014-special-report>

- Holden, E., Banister, D., Gössling, S., Gilpin, G. ve Linnerud, K. (2020). "Grand Narratives for Sustainable Mobility: A Conceptual Review", *Energy Research & Social Science*, 65, 101454.
- Hosta, S. (2017). (10.02.2021), <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCtenleri/unicef-dijital-eri%C5%9Fim-en-dezavantajl%C4%B1-konumda-olanlar%C4%B1n-yarar%C4%B1na-olacak-%C5%9Fekilde>.
- Innocent, T. (2020). "Citizens of Play: Revisiting the Relationship Between Playable and Smart Cities", *Making Smart Cities More Playable: Exploring Playable Cities*, (Ed: A. Nijholt), Springer, Singapore, 25-50.
- Internet World Stats (2021), (03.02.2021) <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>.
- Karadeniz, C. (2020). Müzede Dijital Teknolojilerin Kullanımı Ve Salgın Sürecinde Dijital Katılım, *İDİL*, 70, 975-984.
- Khan, S. (2016). *Dünya Okulu*, 3. Baskı, Yapıredi Yayınları, İstanbul.
- Khan, S., Billhardt, K. ve Hanson, K. (2019). Smarter, Safer Cities: Improving Public Safety in the age of AL and IT, (20.03.2021) <https://www.delltechnologies.com/fr-fr/collaterals/unauth/infographic/products/gateways-embedded-computing/intel-dell-improving-public-safety-in-the-digital-age-ebook.pdf>
- Odabaşı, H. F. (2021). Dijital Yaşamda Çocuk Hakları. (05. 02. 2021) <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/dijital-yasamda-cocuk-haklari-41740618>.
- Kocaoğlu, M. ve Mamur Işıkçı, Y. (2020). "Çocuk Dostu Kent Kavramı ve Uygulamaları", *Yerel Yönetimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar (4Y)*, (Ed: L. Memiş, O. Erdoğan ve C. Babaoğlu), Orion Kitabevi, Ankara, 405- 422.
- Koutitas, G., Smith, S., Lawrence, G. ve Noble, K. (2020). "Smart Responders for Smart Cities: A VR/AR Training Approach for Next Generation First Responders", *Smart Cities in Application Healthcare, Policy, and Innovation*, (Ed: S. McClenlan), Springer, Switzerland, 49-66.
- Kunzman, K. R. (2020). "Smart Cities After Covid-19: Ten Narratives", *The Planning Review*, 56/2, 20-31.
- Kurt, M. (2020). Risklerin Azaltılması İçin Dijital Çocuk Politikası Oluşturulmalı, (16. 03. 2021) <https://www.sivilsayfalar.org/2020/04/13/risklerin-azaltilmasi-icin-digital-cocuk-politikasi-olusturulmal/>
- Lancel, K., Maat, H. ve Brazier, F. (2020). "Saving Face: Shared Experience and Dialogue on Social Touch, in Playful Smart Public Space", *Making Smart Cities More Playable: Exploring Playable Cities*, (Ed: A. Nijholt), Springer, Singapore, 179-206.
- Livingstone, S., Kardefelt-Winther, D., Kanchev, P., Cabello, P., Claro, M. Burton, P. ve Phyfer, J. (2019). Is There a Ladder of Children's Online Participation? Findings from Three Global Kids Online Countries. (20. 02. 2021) <https://www.unicef-irc.org/publications/1019-ladder-of-childrens-online-participation-findings-from-three-gko-countries.html>.
- Livingstone, S., ve O'Neill, B. (2014). "Children's rights online: challenges, dilemmas and emerging directions", *Minding Minors Wandering the Web: Regulating Online Child Safety*, (Ed: S. van der Hof, , B. van den Berg ve B. Schermer), Springer, Berlin, 19-38.
- Liu, D., Huang, R. ve Wosinski, M. (2017). *Smart Learning in Smart Cities*, Singapore: Springer.
- Mboup, G. (2014). Smart Child-Friendly Cities within the framefork of Sustainable, Inclusive & Prosperous, (12.11.2021) <https://slideplayer.com/slide/4649785/>.
- Memiş, L. (2017a). "Akıllı Teknolojiler, Akıllı Kentler ve Belediyelerde Dönüşüm", *Yasama Dergisi*, 36, 66-92.
- Memiş, L. (2017b). "Akıllı Kentler ve Akıllı Atık Yönetimi", *Belediyelerin Geleceği ve Yeni Yaklaşımlar Cilt 2*, (Ed: M. Güler ve M. Turan), Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul, 483-503.
- Memiş, L. ve Babaoğlu, C. (2018). "Kentleri Akıllandıran Yollar: Akıllı Kentler Üzerine Bir Değerlendirme", *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (4), 151-157.
- Memiş, L. ve Gülcan, S. (2020). "Kentsel Alanda Çocuk ve Çocuk Oyun Alanları: Giresun Merkez İlçe Örneğinde Bir Araştırma", *OPUS: Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16 (27), 633-671.
- Memiş, L. ve Küçük Bayraktar, H. (2020). "Akıllı Kentler ve Yaşam Laboratuvarları (Living Labs): Başakşehir Yaşam Laboratuvarı Örneğinde Bir İnceleme", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16/4, 954-975.
- Munoz, L. A. ve Bolivar, P. R. (2019). "Using Tools for Citizen Engagement on Large and Medium-Sized European Smart Cities", *E-Participation in Smart Cities: Technologies and Models of Governance for Citizen Engagement*, (Ed: M. P. Rodríguez Bolívar ve L. A. Munoz), Springer, Switzerland, 23-36.
- Naz, F. (2019). "Child Friendly Smart Cities as Urban Play-Lab for Children", *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 8/7, 877-885.
- NIUA (2016). Indicators for Child Friendly Local Development (I - CHILD). (08.02.2021) <https://bernardvanleer.org/publications-reports/indicators-for-child-friendly-local-development/>.
- Nijholt, A. (2015). "Designing Humor for Playable Cities", *Procedia Manufacturing*, 3, 2175 – 2182
- Nijholt, A. (2020a). "Towards Playful and Playable Cities", *Playable Cities: The City as a Digital Playground*, (Ed:A. Nijholt), Springer, Singapore, 1-22.

- Nijholt, A. (2020b). "Mischief Humor in Smart and Playable Cities", *Playable Cities: The City as a Digital Playground*, (Ed: A. Nijholt), Springer, Singapore, 235-253.
- Nisi, V., Prandi, C. ve Nunes, N. J. (2020). "Towards Eco-Centric Interaction: Urban Playful Interventions in the Anthropocene", *Making Smart Cities More Playable: Exploring Playable Cities*, (Ed: A. Nijholt), Springer, Singapore, 235-260.
- Peacock, S., Harlow, J. ve Gordon, E. (2020). "Beta Blocks: Inviting Playful Community Exploration of Smart City Technologies in Boston, USA", *Making Smart Cities More Playable: Exploring Playable Cities*, (Ed: Nijholt), Springer, Singapore, 131-148.
- Perez-Roman, E., Alvarado, M. ve Barrett, M. (2020). "Personalizing Healthcare in Smart Cities", *Smart Cities in Application Healthcare, Policy, and Innovation*, (Ed: S. McClellan), Springer, Switzerland, 3-18.
- Pohjolainen, L. (2020). How Helsinki implements and supports smart learning environments. (10. 02. 2021) <https://ecolebranchee.com/en/how-helsinki-implements-and-supports-smart-learning-environments/>
- Pramanik, I., Lau, R. Y. K., Demirkan, H. ve Azad, A. K. (2017). "Smart Health: Big Data Enabled Health Paradigm Within Smart Cities", *Expert Systems With Applications*, 87, 370-383.
- Rehm, M., Jensen, M. L., Woldike, N. P., Vasilariou, D. ve Stan, C. (2014). Smart Cities for Smart Children, (18. 03. 2021) http://www.mifav.uniroma2.it/inevent/events/sclo_ectel2014/docs/scloectel2014_submission_4.pdf
- Rivera, M. B., Ringenson, T. ve Pargman, D. (2020). "The Sustainable Playable City: Making Way for the Playful Citizen", *Making Smart Cities More Playable: Exploring Playable Cities*, (Ed: A. Nijholt), Springer, Singapore, 87-106.
- Safa Cities Index (2019). (15.02.2021) <https://safecities.economist.com/safe-cities-index-2019/>.
- Sezen, T., Iurgel, I., Fischöder, N. ve Sezen, D. (2020). "Interactive Narrative Design for Geographically Dispersed Points of Interest", *Making Smart Cities More Playable: Exploring Playable Cities*, (Ed: A. Nijholt), Springer, Singapore, 261-278.
- Sunata, U. (2021). "Mülteci Göstergeleri", *İnsan Hakları Kentleri Göstergeleri*, (Yayına Haz. B. Özden Coşgun ve G. Özdemir Eroğlu), Emsal Matbaa, Ankara, 82-93.
- Sundaravadivel, P., Kougianos, E., Mohanty, S. P. ve Ganapathiraju, M. (2018). "Everything You Wanted to Know about Smart Healthcare", *IEEE Consumer Electronics Magazine*, 7/1, 18-28.
- Tablet Bilgisayar Seti, 2021. (05.02.2021) http://fatihprojesi.meb.gov.tr/tablet_seti.html
- Thibert, A. A. (2021). "Çocuk Hakları Göstergeleri: Belediyeler İçin Çocuk Hakları Yükümlülüklerini Uygulayarak İzlemek Aracı", *İnsan Hakları Kentleri Göstergeleri*, (Yayına Haz. B. Özden Coşgun ve G. Özdemir Eroğlu), Emsal Matbaa, Ankara, 42-57.
- Third, A., Bellerose, D., Dawkins, U., Keltie, E. ve Pihl, K. (2014). Dijital Çağda Çocuk Hakları. (20. 03. 2021) https://www.unicef.org/turkey/media/2606/file/TURmedia_Dijital%20Cagda%20Cocuk%20Haklari.pdf%20.pdf
- Tiwari, K., Kaur, I., Seth, N. ve Zutshi, S. (2019). "Children" In The Urban Vision Of India, <https://smartnet.niua.org/content/132c0484-1aee-4185-8b5e-d76f8754c26a>
- UNICEF (2017). Dünya Çocuklarının Durumu 2017: Dijital Bir Dünyada Çocuklar, (12. 11. 2021) <https://www.unicef.org/turkey/raporlar/d%C3%BCnya-%C3%A7ocuklar%C4%B1n%C4%B1n-durumu-2017-dijital-bir-d%C3%BCnyada-%C3%A7ocuklar>.
- UNICEF (2018). For Every Child, A Child-Friendly City, (20. 03. 2021) <https://s25924.pcdn.co/wp-content/uploads/2019/10/CFCI-Brochure-FINAL-September-2018.pdf>.
- UNICEF (2021). (20. 03. 2021) <https://childfriendlycities.org/what-is-a-child-friendly-city/>.
- TÜİK (2021a, 20 Nisan). İstatistiklerle Çocuk, 2020 (12. 11. 2021) <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Cocuk-2020-37228>
- TÜİK (2021b, 22 Aralık). Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2021 (31. 12. 2021) <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>
- Vogiatzaki, M., Zerefos, S. ve Tania, M. H. (2020). "Enhancing City Sustainability through Smart Technologies: A Framework for Automatic Pre-Emptive Action to Promote Safety and Security Using Lighting and ICT-Based Surveillance", *Sustainability*, 12, 6142.
- Willman, A. (2019). Child Friendly Cities Summit Smart city, Case Oulu, Finland, (25.01.2021) <https://s25924.pcdn.co/wp-content/uploads/2019/10/Oulu-Case-Study-UNICEF-Smart-City-Arto-Willman.pdf>.
- Winegard, E. (2019). *Dijital Medya Teknolojilerinin Sanatın ve Tasarımın Yaygınlaşmasındaki Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul.
- Yay, M. (2019). *Dijital Ebeveynlik*, 2. Baskı, Yeşilay Yayınları, İstanbul.

- Yılmaz, O. K. (2020). *Akıllı Şehirler: Belediyeler İçin Amsterdam Deneyiminden Uygulama Örnekleri*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Yin, C. T., Xiong, Z., Chen, H., Wang, J. Y., Cooper, D. ve David, B. (2015). "A Literature Survey on Smart Cities", *Science China Information Sciences*, 58, 100102:1–100102:18
- Yücel, Y. (2021). "Toplumsal Cinsiyet Göstergeleri", *İnsan Hakları Kentleri Göstergeleri*, (Yayına Haz. B. Özden Coşgun ve G. Özdemir Eroğlu), Emsal Matbaa, Ankara, 28-41.
- Zeadally, S., Siddiqui, F., Baig, Z. ve Ibrahim, A. (2019). "Smart Healthcare: Challenges and Potential Solutions Using Internet of Things (Iot) And Big Data Analytics", *PSU Research Review*, 4 (2), 93-109.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Çokışler, N. (2022). "Turizm Rehberliği Eğitiminde Parçalanmış Yapı Sorunu: Öyküleyici Alanyazın İncelemesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 50, Denizli, ss. 398-410.

TURİZM REHBERLİĞİ EĞİTİMİNDE PARÇALANMIŞ YAPI SORUNU: ÖYKÜLEYİCİ ALANYAZIN İNCELEMESİ*

Nazım ÇOKIŞLER**

Öz

Turist rehberliği eğitiminin en büyük sorunlarından biri "parçalanmış yapı sorunu" olarak 2002'de teşhis edilmiş, bu soruna çözüm getirmeye çalışan çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen, sorunun tarihsel gelişimini ve paydaşlarını ortaya koyan bir çalışma tespit edilememiştir. Bu çalışmanın amacı, uzun bir zaman dilimine yayılan parçalı yapı sorununun ortaya çıkışı ve gelişim aşamalarını açıklamaktır. Bu amaçla alanyazında ve çeşitli dokümanlarda yer alan bilgiler bir araya getirilmiş ve akademik çalışmalarda ele alınmaya başlandığı ilk tarihlerden itibaren incelenen sorunun gelişimi ortaya konmuştur. Tarihsel gelişimin ortaya konabilmesi için alanyazın yanında çeşitli toplantı tutanakları ve yönetmeliklerde yer alan bilgilerin de kullanılması gerekmiştir. Farklı kaynakların kullanılması ihtiyacı, sistematik bir inceleme yapmaya imkân tanımamış, bu nedenle 'öyküleyici alanyazın taramasından' yararlanılmıştır. İnceleme sonunda ortaya çıkan sonuca göre, turist rehberliği eğitiminin bu denli parçalı bir hal almasına, meslek eğitimi olarak başlayan bir alanın zamanla bir ana bilim dalı haline gelmesi ve bu süreçte farklı paydaşlar arasındaki koordinasyonsuzluk ve güç çatışması neden olmuştur. Bu tespitten yola çıkılarak, rehberlik eğitimindeki parçalı yapı sorununun ortadan kaldırılabilmesi ve güncel imkân ve ihtiyaçlara göre yeniden yapılandırılması için, öncelikle, paydaşlar arasındaki farklı beklentilerin ve çatışma ortamının ortadan kaldırılması, daha sonra eğitime hangi seviyelerde devam edileceği ve her bir seviyenin amacı ile birlikte giriş koşullarının net olarak belirlenmesi gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Turist rehberliği eğitimi, Turist rehberliği kursları, Parçalı yapı sorunu.*

THE PROBLEM OF FRAGMENTATION IN TOUR GUIDE TRAINING: A NARRATIVE LITERATURE REVIEW

Abstract

One of the issues of major concern in tourist guide training was identified in 2002 to be the problem of "fragmentation"; although a great number of research studies were conducted to offer solutions to this matter, none was found to present the historical development and the stakeholders of the problem. This study intends to explain the stages of the emergence as well as the development of the extended problem of fragmentation. To that end, related information in the literature and various other documents were collected, and the development of the problem, which has been a subject of study since it began to be discussed by scholarship, was presented. The presentation of historical development required sets of information in various meeting minutes and legal regulations besides those found in the literature. As the need to use different sources did not allow conducting a systematic examination, a 'narrative literature review' was employed. According to the results of the study, heavy fragmentation in tourist guide training was caused by the process of a vocational training field becoming an academic department and, lack of coordination as well as a power struggle among different stakeholders during this period. Having been concluded so, it is proposed that to settle the fragmentation problem and, to shape tour guide training in line with current capabilities and needs, different expectations and struggle environment between stakeholders should be eliminated first, then, at which levels the education will be continued and the purpose of each level and the entry requirements should be determined clearly.

Keywords: *Tourist guiding education, Tourist guiding training courses, The problem of fragmentation.*

* Bu çalışma yazarın 3. Turizm Şurası'nda sunduğu "Turizm Rehberliği Eğitiminde Çeyrek Asırdır Değişmeyen Parçalanmış Yapı Sorunu" başlıklı bildiriden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turist Rehberliği Bölümü, İZMİR.
e-posta: cokisler@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3273-7472>)

1. GİRİŞ

Turizm sektörünün en önemli aktörlerinden biri olan turist rehberlerinin eğitimine özel bir önem atfedilmektedir (Ap ve Wong 2001). Turist rehberliği eğitimi Türkiye’de; kurslar, ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora olmak üzere beş farklı seviyede verilmekte ve mezunlar, aralarında bir fark olmaksızın aynı haklara sahip olarak mezun olmaktadır. Turist rehberi yetiştiren kurslar 1971-2012 yılları arasında Bakanlık tarafından açılmış, bu yetki 2012 yılında çıkarılan 6326 sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu ile Turist Rehberliği Birliği’ne (TUREB) devredilmiştir. TUREB bu hakkını şimdilik kullanmıyor olsa da, kurslarla turist rehberi olabilmeyen resmi yolu hala açıktır. Dört farklı seviyede verilen eğitim kendi içinde de parçalı bir yapıya sahiptir; iki yıllık programlar öğretim şekillerine göre “örgün” ve “uzaktan”, dört yıllık programlar öğretim seviyesine göre “yüksekokul” ve “fakülte”, öğretim türüne göre ise “birinci öğretim” ve “ikinci öğretim” olarak ayrılmaktadır. Ön lisans programlarından mezun öğrencilerin rehberlik yapabilme hakkına sahip olmaları, lisans bölümlerinde okuyan öğrencilerin de ön lisans diploması ile mezun olmaları durumunda aynı hakkı elde etmeleri sonucunu beraberinde getirmektedir. Yani, lisans bölümlerinin sadece ilk iki yılını okuyan öğrenci, dilerse, ön lisans diploması alarak mezun olabilmekte ve bu da rehberlik mesleğini yapma hakkı kazanmasına yetmektedir. Benzer şekilde lisansüstü programlar da yüksek lisans ve doktora olarak ikiye, yüksek lisans programları ise kendi içinde “birinci öğretim”- “ikinci öğretim” ve “tezli”-“tezsiz” şeklinde ayrılmaktadır. Böylece, rehberlik yapma hakkının kazanıldığı farklı yol sayısı 11’e ulaşmaktadır. Başka bir alanda örneği olmayan bu sorun ilk defa 2002 yılında tespit edilmiş ve “parçalı yapı sorunu” olarak adlandırılmıştır (Kuşluvan ve Çeşmeci, 2002).

Rehberlik eğitimi, bir mesleğin öğretilmesi amacıyla kurulmuş iki yıllık meslek yüksekokulları ile ilk defa üniversite bünyesine girmiş, günümüzde turizm fakülteleri içinde bir anabilim dalı haline gelmiş, 2015 yılından beri tezli yüksek lisans ve 2021 yılından itibaren doktora seviyesinde eğitimlere başlanmıştır. Bu süreç, eğitim sisteminin de daha parçalı bir hal almasına neden olmuştur. Eğitimin parçalanmış yapısı uzun zamandır dile getirilmekte (Türksoy ve Yürük, 1997; Kuşluvan ve Çeşmeci, 2002; Arslantürk, 2010; Karaman vd., 2012; Temizkan vd., 2012; Tür, 2012; Türker vd., 2012), farklı eğitimlerden sonra aynı hakkın kazanılması “haksız rekabet” ve “fırsat eşitsizliği” olarak nitelendirilmekte (Hacıoğlu, 2008: 62; Yıldız, 2008; Avcıkurt vd., 2009) ve “rehberlik mesleğinin en önemli sorunlarından biri” olarak gösterilmektedir (Kuşluvan ve Çeşmeci, 2002; Çakır, 2010; Köroğlu, 2011). Buna rağmen sorun çözülememektedir. Bu nedenle, incelemede, turizm rehberliği eğitiminde mevcut durumun nasıl bir tarihsel gelişim seyri sonunda ortaya çıktığı araştırılmıştır. Parçalı yapının ortaya çıkışı ve gelişim aşamalarının bilinmesi, bu sorunun köklerinin daha iyi anlaşılması ve çözümünün doğru bir zeminde tartışabilmesi açısından hayati bir önem taşımaktadır.

2. YÖNTEM

Bilimsel yayınların sayısının artmasına bağlı olarak, mevcut alanyazını sentezleyen ve değerlendiren araştırmalara duyulan ihtiyaç artmış ve hemen her disiplinde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır (Üstün ve Eryılmaz, 2014). Bir konu hakkında yapılmış yayınların sentezlenerek incelenmesi demek olan alanyazın taraması, diğer amaçların yanında; “konu ya da problemin bağlamını kurma, en son gelişmelerle benzerliği göstermek için araştırmayı tarihsel bağlamda inceleme” gibi amaçlarla da yapılmaktadır (Hart, 1998’den akt. Randolph, 2009: 252). Alanyazın taramasının temel olarak “nitel sistematik derleme”, “nicel sistematik derleme (meta-analiz)” ve “öyküleyici alanyazın incelemesi” olmak üzere üç türü vardır (Green vd. 2006: 102-103). Geleneksel derleme (Karaçam, 2013: 26) ve sistematik olmayan öyküleyici derleme (Oxman vd. 1994) olarak da adlandırılan öyküleyici alanyazın incelemesi sayesinde; bir konuya ait farklı parçaları birleştirerek konunun daha bütüncül bir resmi ortaya konabilmekte (Hammersley, 2001) ve konunun tarihsel gelişimi açıklanabilmektedir (Green vd. 2006).

Öyküleyici incelemenin sistematik incelemeden farkını oluşturan nicel ve kesin verilerle desteklenmek zorunda olmaması, araştırmanın tekrarlanabilirliği, dolayısıyla da güvenilirliği hakkında endişeleri de beraberinde getirmektedir (Davies, 2000; Karaçam, 2013; Yılmaz, 2021). Buna rağmen, bir sorunu ve bu sorunun gelişimini bütüncül olarak ortaya koymaya ve felsefi tartışmaları tetikleyebilmeye yaradığı için son derece faydalı çalışmalar olarak görülmekte ve pek çok disiplinde kullanılmaktadır (Green vd., 2006). Bu araştırmada incelenen konu hakkındaki verilerin farklı zaman dilimlerine ve farklı yayın türlerine dağılmış olması, araştırmaya dâhil etme ölçütlerinin net olarak belirlenebilmesine ve dolayısıyla sistematik bir inceleme yapmaya imkân tanımamış, bu nedenle öyküleyici inceleme tercih edilmiştir.

Kaliteli bir öyküleyici inceleme için; iyi bir tarama yapılması, metnin sağlamca yapılandırılması ve mevcut bilgilerin tarafsız bir gözle sentezlenerek verilmesi önerilmektedir (Green vd., 2006). Bu amaçla incelemede, tarihsel gelişimin alanyazına yansımaları, turizm rehberliği eğitiminin tartışılmaya başlandığı en erken tarihten itibaren bilimsel toplantılarda sunulan çalışmalardan itibaren izlenmeye başlanmıştır. Gelişimin en net izlenebildiği yayınlar; çeşitli tarihlerde çıkarılan yönetmelikler, Turizm Eğitimi Kongresi (1984), Birinci, İkinci ve Üçüncü Turizm Eğitimi Konferansları (1992, 2002, 2012), 1994 ve 1997 yıllarında, Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik

Yüksekokulu'nun düzenlediği Hafta Sonu Seminerleri, 2002 ve 2007 yıllarında TUREB ve üniversite temsilcilerinin bir araya geldiği toplantılar ve Turizm Şuraları olmuştur (Çokişler, 2017: 325-326). Ayrıca, çeşitli dergilerde yayınlanan makaleler, farklı tarihlerde çıkarılmış yönetmelikler ve güncel gelişimleri aktaran internet siteleri de inceleme sırasında taranmıştır. Araştırmaya dâhil etme ölçütü olarak “en iyi örnek” yaklaşımı benimsenmiş (Slavin, 1995), konunun anlaşılmasına en çok fayda sağlayacağı düşünülen eserlerden yapılan doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Bilgilerin sentezlenerek verilmesinde açık ve basit bir dil kullanılmasına ve öznel yorumlardan uzak durulmasına özen gösterilmiş, sonuç kısmında, sunulan veriler incelemenin amacı açısından değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

İncelemede bulgular dört başlıkta sunulmuştur. İlk bölümde, 1971-2012 yılları arasında Bakanlık tarafından düzenlenen kurslar, ikinci bölümde 1990'larda başlamış ve halen devam etmekte olan önlisans programları, üçüncü bölümde 1997'de başlamış ve halen devam eden lisans programları ve son bölümde 2015 yılından beri açılmakta olan yüksek lisans ve 2021 yılında başlanan doktora seviyesindeki eğitimin parçalı yapısının gelişim aşamaları tarihsel bir bakış açısıyla açıklanmış, ayrıca konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bir takım güncel gelişmeler hakkında bilgiler verilmiştir.

3.1. Bakanlık Kurslarının Parçalı Yapısı

Turist rehberliği mesleği hakkında ilk yasal düzenlemeler 1890 ve 1925 yıllarına dek uzanmasına rağmen, turist rehberlerinin Bakanlık tarafından düzenlenen resmi kurslarla yetiştirilmesine 1971'de başlanmıştır. 1963'te kurulan Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından 1971'de yayımlanan “Tercüman Rehber Kursları ve Tercüman Rehber Yönetmeliği” ile kurslar 8 aylık ülkesel ve 3 aylık bölgesel olmak üzere iki seviyede verilmeye başlanmıştır (Md.7)¹. Yönetmelikte, o tarihe kadar çeşitli öğrenci federasyonlarının düzenlediği kurslara katılarak kazanılan amatör rehberlik tanınmış (Md.47.a)², böylece rehberlik mesleği hem “ülkesel ve bölgesel” hem de “amatör ve profesyonel” olmak üzere ilk defa parçalı bir yapıya bürünmüştür. 1974'te çıkarılan ve 1971 düzenlemelerinin genişletilmiş hali olan ikinci yönetmelikten itibaren amatör rehberliğin tanınması uygulamasına son verilmiş, Bakanlığın açacağı yabancı dil sınavında başarılı olmaları koşuluyla mevcut amatör rehberlerin bölgesel rehberlik yapabilmelerine imkân tanınarak (Md.40)³ amatör-profesyonel ayrımı bir daha gündeme gelmeyecek şekilde kaldırılmıştır.

Turist rehberliği mesleği yapma hakkı veren çalışma belgesinin (kokart/ruhsatname) kapsadığı alana göre; sadece bir coğrafi bölgede çalışma izni veren ruhsatnameler “bölgesel”, tüm bölgelerde çalışma hakkı verenler ise “ülkesel” olarak anılmaktadır. Bölgesel-ülkesel ayrımı ise birden çok kez kaldırılmış ve geri getirilmiştir. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın 10 Aralık 1981'de Kültür ve Turizm Bakanlığı olarak isimlendirilmesi üzerine gerekli yasal değişikliklerin yapılabilmesi için 1983'te çıkarılan yeni yönetmelikte yer alan “*Profesyonel tercüman rehberlik kursları “ülkesel” olarak açılır*” (Md.5) şeklindeki müstakil bir madde ile bölgesel-ülkesel ayrımı kısa süreliğine kaldırılmış, ancak, 1986 yılında çıkarılan yeni bir yönetmelikle geri getirilmiştir (Md.5). 1986 Yönetmeliğinin getirdiği en büyük değişiklik kursların tekrar ülkesel ve bölgesel olmak üzere iki aşamalı açılmaya başlanmasıdır (Çokişler, 2021: 22). 2005 yılında çıkarılan bir yönetmelikte “*Kursların süresi toplam beş yüz altmış ders saati ve yedi aydır*” (Md.7) denerek tüm kurslar ülkesele çevrilmiş ve ülkesel-bölgesel ayrımı bir kere daha kaldırılmıştır. 2013 tarihli yönetmelikte ise “*sertifika programının süresi ülkesel sertifika programlarında en az yedi yüz ders saati, bölgesel sertifika programlarında ise bölge başına en az yüz elli ders saatidir*” (Md.10) denerek kurslar yeniden ülkesel ve bölgesel olmak üzere iki aşamalı olarak açılmaya başlanmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, ülkesel-bölgesel ayrımı, süreç içinde, iki kez kaldırılmış ve iki kez de geri getirilmiştir.

Çalışma belgesini Bakanlık kursundan alan rehberler, açılan kursun ilan edilen niteliğine göre ülkesel ya da bölgesel çalışma hakkı kazanırken, 2 ve 4 yıllık rehberlik programlarından mezun olan rehberlerin çalışma alanları her zaman ülkesel olmuştur. Kanuni açıdan bir hak değişikliği olmasa da, 2012 tarihli Meslek Kanunu sonrası Turist Rehberleri Birliği (TUREB) tarafından düzenlenmeye başlanan uygulama gezilerinin düzenlenme şekli, pratikte, rehberlik bölümleri öğrencilerinin mezun olur olmaz ülkesel kokart almalarını engellemekte ve çoğunlukla bölgesel kokart sahibi olmaları sonucunu doğurmaktadır. Şöyle ki, uygulama gezilerini düzenleme görevini TUREB'e veren 2012 tarihli Meslek Yasası öncesinde, her okul, kendi öğrencileri için uygulama turunu; Batı Anadolu ve Doğu Anadolu olmak üzere iki seferde düzenlemekte, böylece öğrenciler, mezun olduklarında tüm

¹ “Kurslar, Bakanlığımıza bağlı OTEM'lerde (Otelcilik ve Turizm Eğilim Merkezleri) Türkiye çapında, bölgelerde bölge çapında olmak üzere iki seviyede açılır. Türkiye çapında olan kursların süresi 8 aydır.” (Md.7)

² “Amatör Tercüman- Rehber kursları, usulüne göre kurulmuş ve Turizmle ilgili olduğu Bakanlıkça kabul edilen dernek ve kurumlarla yüksek öğrenim öğrenci kuruluşları tarafından en yakın Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Bölge Müdürlükleri iş birliği halinde Bakanlığın izni ile açılır.” (Md.47)

³ “Amatör Tercüman Rehber Kurslarından mezun olanlar bu Yönetmeliğin yayımlandığı tarihten itibaren 1 yıl içinde Bakanlık tarafından açılacak ve bu Yönetmeliğin 13'üncü maddesinde belirtilen koşullara göre yapılacak dil sınavını başarmış olmaları şartıyla bölgesel turist rehberliği yapabilirler.” (Md.40)

bölgelere tur yapmış ve ülkesel kokart almaya hak kazanmış olarak mezun olmaktadır. Gezi düzenleme görevi TÜREB'e devredildikten sonra her bölge için ayrı turlar düzenlenmeye başlanmış, ülkesel çalışma kartına sahip olabilmek için yedi coğrafi bölgenin de turunu tamamlamak zorunlu hale gelmiştir. Ancak, gerek artan maliyetler, gerekse de zaman kısıtı gibi nedenlerle, son zamanlarda öğrencilerin çoğunun, rehberlik hayatlarına bölgesel kokartla başladığı görülmektedir. Bu durum, teoride olmasa bile, pratikte, ülkesel-bölgesel ayrımının rehberlik bölümü mezunları için de geçerli olmasını sağlamıştır.

Bu açıklamalardan, turist rehberlerinin sadece Bakanlık kursları ile yetiştirildiği ve üniversite düzeyinde eğitimin henüz gündemde olmadığı 1971-1990 yılları arası dönemde de rehberlik eğitiminin parçalı bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, yeni kurslar açılmıyor olsa bile, uygulama gezilerinin düzenlenme şekli, turist rehberlerinin çalışma kartlarının, yeniden, ülkesel-bölgesel şekilde ikili bir yapıda olması sonucunu doğurmuştur.

3.2. Ön Lisans Seviyesinde Rehberlik Eğitiminin Parçalı Yapısı

Rehberlik eğitiminin ne seviyede verilmesi gerektiği yönünde bilimsel bir toplantıda sunulmuş tespit edilebilen ilk bildiri, iki yıllık rehberlik okullarının açılmasından altı yıl önce 1984'te, Boğaziçi Üniversitesi tarafından düzenlenen Turizm Eğitimi Kongresi'nde sunulmuştur. Rehberlik eğitiminin üniversiteler bünyesine alınmasının henüz gündemde olmadığı bu dönemde, İstanbul Bölge Müdürlüğü'ne bağlı Eğitim Daire Başkanı tarafından kaleme alınmış bildiride;

"(t)ercüman rehber mesleğinin özelliği göz önüne alındığında konunun üniversite dışında tutulması üniversite seçme sınavlarının ortaya çıkardığı kişinin puan barajını tutturmasıyla hasbelkader bu bölümü kazanması gibi durumları da ortadan kaldıracaktır"

görüşüne yer verilmiştir (Bilgin, 1984: 180). "Hasbelkader bir bölüm kazanmak" ilerleyen yıllarda, artan üniversite sayısına bağlı olarak tüm turizm bölümleri için bir sorun haline gelecektir (Keleş, 2018: 228).

Türkiye'de ilk iki yıllık rehberlik bölümleri 1990'lı yılların başında (Türksoy ve Yürük, 1997) mezunların çalışma belgesi (kokart) sahibi olmalarını sağlayacak bir yasal düzenleme olmaksızın, yani, okul mezunlarına verilecek diplomaların Bakanlık tarafından kursların muadili sayılacağı kararlaştırılmadan açılmaya başlanmıştır (Oral vd., 1994). Ön lisans seviyesinde ilk bölümlerin açılması ile birlikte, rehberlik eğitiminin hangi seviyede verilmesi gerektiği tartışmaları da hız kazanmış ve tartışmalara akademisyenlerin yanında rehber odaları yöneticileri de dâhil olmaya başlamış, böylece, gelecek tartışmaların tarafları da şekillenmiştir. Bundan böyle tartışmalar; Bakanlık yetkilileri, akademisyenler ve 2012 yılında TÜREB olarak örgütlenerek yasal bir yapıya kavuşacak olan (Resmi Gazete, 2012: Md.1) rehber odaları yöneticileri olmak üzere üç paydaş arasında yapılmaya başlanmıştır. 1992 tarihli I. Turizm Eğitimi Konferansı'nda rehber odaları yöneticilerinin kurslara bakış açısı şu şekildedir; "insanın sayarken bile yorulduğu başlıklarda oldukça derin bilgisi olması gereken rehberlere birkaç aylık -bağışlayın- niteliği tartışılır kurslar yeterli görülüyor" (Genç, 1992: 216). Bu düşünce ilerleyen toplantılarda akademisyenler tarafından da dile getirilecek ve rehberlik eğitiminin üniversite bünyesine alınmasının gerekçesi olarak kullanılacaktır.

Rehberlik eğitiminin üniversiteler bünyesine ne şekilde alınabileceğinin tartışıldığı bir başka toplantı, o zamanki adıyla Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu tarafından 1994 yılında, "I. Hafta Sonu Semineri" adıyla düzenlenmiştir. Seminerin bildiri kitapçığında sunular sonrası yapılan tartışmalara da yer verilmiş olması, erken dönemde yapılan tartışmaların öğrenilmesi açısından yararlı bilgiler sunmaktadır. Toplantıda rehberlerin üniversite bünyesinde yetiştirilmesine dair farklı görüşler sunulmuştur. Sunulan görüşler arasında; ayrı bir eğitime gerek olmaksızın, "turizm eğitimi almış öğrencilere" Bakanlık tarafından dil ve genel kültür sınavı yapılması (Ahipaşaoğlu, 1994: 143), dört yıllık İngilizce eğitim veren turizm bölümleri bünyesinde son iki yılın "rehberlik opsiyonu" olarak sunulması, meslek yüksekokulları içinde önlisans seviyesinde ve fakülteler bünyesinde yüksek lisans seviyesinde olmak üzere farklı şekillerde verilmesi yer almıştır (Oral vd., 1994). Oturum sonrası yapılan tartışmalar sırasında, yüksek lisans ile rehber yetiştirilmesi fikri, sürenin rehber yetiştirmek için gerekli tüm dersleri vermeye yetmeyeceği gerekçesiyle itirazla karşılanmış (Editöryel, 1994: 159-160), turizm rehberliği eğitiminde yüksek lisans fikri, böylece, ilk kez gündeme gelmiştir. Bu fikir 2012 Meslek Kanunu'nun yasal zemini hazırlamasından sonra 2015 yılında hayata geçecektir. 1994 yılına kadar yapılan tartışmalar genel olarak değerlendirildiğinde; kurs sürelerinin ve içeriklerinin hem akademisyenler hem de oda yöneticileri tarafından yetersiz bulunduğu, bu nedenle rehberlik eğitiminin üniversitelere devredilmesi gerektiği noktasında iki grubun aynı düşüncede olduğu, ancak eğitimin hangi seviyede verilmesi gerektiği konusunda bir fikir birliği olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Üniversiteler bünyesinde açılan ön lisans programlarının mezunlarına rehber olarak çalışma hakkı 1995'te çıkarılan yönetmelik ile tanınmıştır. Yönetmelikte gerekli koşulları sağlayan "fakülte ve yüksekokullar bünyesinde açılan rehberlik bölümlerinden mezun olanlara (...) kimlik kartı verilir" denmektedir (Md.7). Bu tarih ilk turizm

fakültelerinin 2009'da açılmasından 14 yıl öncedir. Yani 1995 Yönetmeliği hazırlanırken turizm otelcilik yüksekokullarının ileride fakülte haline geleceği öngörölmüş ve madde ona göre kaleme alınmıştır. Ön lisans programlarından mezun olanlara rehberlik yapma hakkının tanınması ile rehberlik eğitimi "kurs" ve "ön lisans" olarak iki parçalı bir yapıya kavuşmuştur.

Tablo 1: Rehberlik eğitimi veren okullar (1998)

Üniversite ve Bölüm Adı	Süre	Bölüm Açılış Yılı
Ege Üniversitesi Çeşme MYO	2 Yıl	1990/91
Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO	2 Yıl	1992/93
Selçuk Üniversitesi Silifke Taşucu MYO	2 Yıl	1992/93
Kocaeli Üniversitesi Derbent MYO	2 Yıl	1994/95
Selçuk Üniversitesi Kazım Karabekir MYO	2 Yıl	1995/96
Ankara Üniversitesi Beypazarı MYO	2 Yıl	1996/97
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Van MYO	2 Yıl	1996/97
Mersin Üniversitesi Anamur MYO	2 Yıl	1997/98
Neşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Turist Rehberliği Bölümü	4 Yıl	1997/98

Rehberlik bölümü mezunlarına kokart alma hakkı tanıyan 1995 Yönetmeliği öncesinde toplam dört okulda ön lisans seviyesinde rehberlik eğitimi verilmekte, lisans seviyesinde eğitim veren bir rehberlik bölümü ise bulunmamaktadır. Tablo 1'de ilk dört yıllık rehberlik bölümünün açıldığı 1997-1998 öğretim yılında mevcut olan rehberlik okulları gösterilmektedir. Bu tarihten itibaren dört yıllık okulların sayısı artarken iki yıllık okullar da açılmaya devam etmiştir.

3.3. Lisans Seviyesinde Rehberlik Eğitiminin Parçalı Yapısı

2 yıllık okul sayısı 1990'lı yıllardan itibaren artış gösterirken, bir süre sonra, rehberlik eğitiminin ideal süresinin dört yıl olması gerektiği dile getirilmeye başlanmıştır. Neşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu tarafından 1997'de düzenlenen IV. Hafta Sonu Semineri'nde, daha nitelikli rehber yetiştirmek için ön lisans programlarının iki yıllık sürelerinin yeterli olmadığı, eğitimin en az dört yıllık lisans seviyesinde verilmesi gerektiği savunulmuştur (Yıldız vd., 1997). Oturum sonu tartışmalarından öğrendiğimize göre, rehberlik eğitiminin dört yıllık lisans seviyesinde verilmesi turizm yüksekokullarına fakülteleşme yolunu açacaktır. Bu durum şu şekilde dile getirilmiştir:

"Sizlere bir müjdem var. Bizim YÖK'le temaslarımız sonucu bu programlar bizi fakülte durumuna da getirecektir. Turizm Yüksekokullarının bölümleri olmadığı için dolayısıyla fakülte olma durumu çıkmaza giriyordu. Ama son aldığımız bilgilerde bu konulan programlar ileride bölümlere dönüşecek ve bize de fakülte yolu açılmış olacaktır." (Editöryel, 1997: 70-71).

Toplantıyı takip eden bir katılımcı bu durumu şu şekilde sorgulamıştır:

"(...) eğitim kurumları 2 yıldan 4 yıla geçerken neye dayanarak geçmektedir? Türkiye'de Turizm Rehberliği konusundaki sorunlar tespit edilmiş midir? 2 yıllık eğitim düzeyinin yeterli olmadığı kanısına mı varılmıştır? Onun için mi 4 yıla çıkarılmıştır" (Editöryel, 1997: 72).

Anlaşıldığı üzere, rehberlik eğitiminin ideal seviyesine karar verilirken turizm okullarına fakülteleşme yolunun açılması gibi bir amaç ile hareket edilmiştir.

Bakanlık kursları açılmaya devam ederken, üniversitelerin de rehber yetiştirmeye başlaması iki kurum arasında bir çatışmaya neden olmuştur. Kurslarda yetişen rehberlerin aldıkları derslerin az ve yetersiz olduğu, bu nedenle kursların kapatılması ve eğitimin sadece üniversitelere bırakılması gerektiği akademisyenler ve rehber odaları yöneticileri tarafından dile getirilmeye başlandıkça (Öztaş, 1997; Türksoy ve Yürük, 1997) Bakanlık temsilcilerinin bir savunma refleksi geliştirdikleri görölmektedir. Eleştirilere cevap veren dönemin Turizm Bakanlığı Rehberlik Dairesi Başkanı Erel; Bakanlığın "üniversiteye şaşu bakmadığını", rehberlik bölümlerinde eğitim veren rehber hocaların da kurslarda yetiştiğini, üniversitelerin özellikle dil eğitimi konusunda yaşadığı sorunlar nedeniyle kurslara ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir (Editöryel, 1997: 74). Dil eğitiminde yaşanan sorunlar; İngilizce eğitiminin yetersizliği ve nadir dillerden eğitim verilememesi olarak gösterilmiş, eğitimin sadece üniversiteler tarafından verilmesi fikri ise şu şekilde reddedilmiştir:

"Rehberlik konusunda üniversite mezunları dışındaki insanlara bir engel mi getireceğiz? Yani insanlar rehberlik yapmak istedikleri takdirde bunun önüne mi geçeceğiz? Hayır siz rehberlik yapamazsınız. Gidin 2 yıl ya da 4 yıl Meslek yüksekokulunu bitirin gelin. Ondan sonra mı yapalım diyeceğiz" (Editöryel, 1997: 77).

Göröldüğü üzere, rehberlik eğitiminin sadece üniversitelerde verilmesi fikri, bu aşamada, Bakanlık temsilcileri için yeni ve kabul edilemezdir.

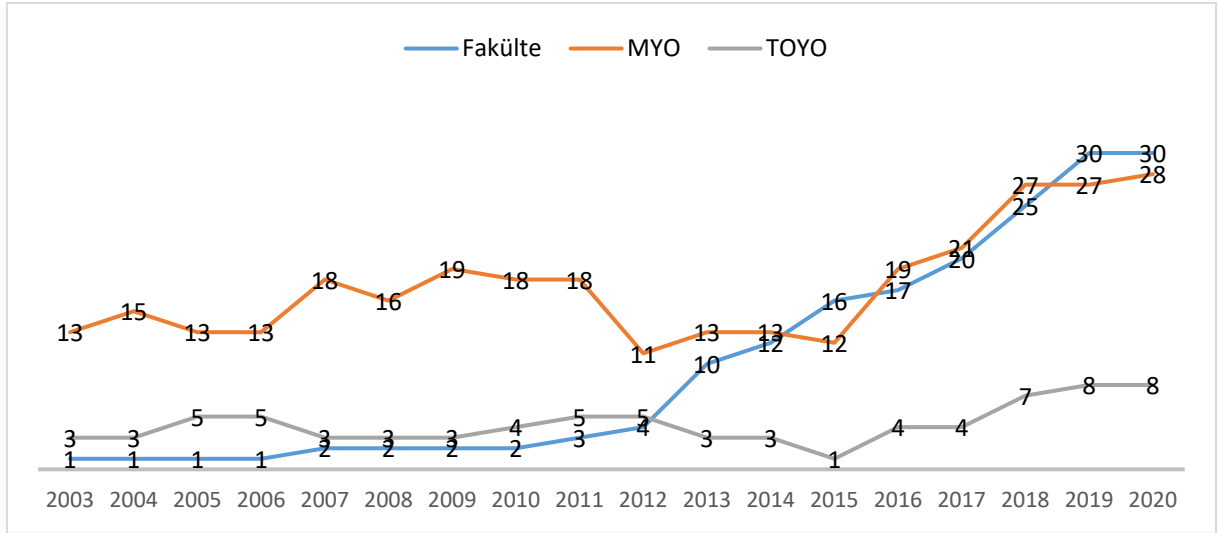
Turizm rehberliği eğitiminin ideal seviyesinin belirlenmesi çalışmalarında zikredilmesi gereken bir diğer toplantı, TUREB’den ve çeşitli üniversitelerden temsilcilerin bir araya geldikleri 26 Ocak 2002 tarihli toplantıdır. Bu toplantıya; İzmir, İstanbul ve Ankara Rehber Odalarının bir protokol olarak kurdukları (Korkmaz vd., 2011) ve yasal bir statü arayışında olan TUREB’den 9 temsilci ile 9 farklı üniversiteden 11 öğretim üyesi katılmış ve rehberlik eğitimi ilgilendiren çeşitli kararlar oy birliği ile alınmıştır (Özbay, 2008). Parçalı yapı sorunu ile ilgili olarak alınan kararlar şunlardır: *“turist rehberi yetiştirme görevinin “tümüyle” üniversitelere bırakılması akli ve mantıklı bir zorunluluktur”* (Md.2); yetkin rehberlerin yetiştirilmesi *“iki yıllık bir ön lisans eğitimi ile mümkün değildir. Bu nedenle, iki yıllık bölümlerin kapatılmasının ve İngilizce, Almanca ve Fransızca dilleri dışındaki yabancı dillerde de eğitim veren üniversitelerin bulunduğu illerde, yeni ve dört yıllık lisans eğitimi veren bölümler”* açılmalıdır (Md.3); *“yaygın diller (İngilizce, Almanca, Fransızca) dışında kalan dillerden rehber ihtiyacının, bu dilleri çok iyi düzeyde bildiklerini belgeleyen adaylara turist rehberliği eğitimi veren üniversitelerce yüksek lisans programları açılarak mesleki formasyon kazandırılması suretiyle karşılanması uygundur”* (Md.5). Toplantı kararları, 2002 tarihli II. Turizm şurasında kabul edilen kararlara zemin oluşturmasına (Özbay, 2002) ve şura sonunda, *“rehberlik eğitiminin lisans programları kapsamına alınması için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır”* kararı alınmasına (Turizm Bakanlığı, 2002b: 273) rağmen hayata geçirilememiş, lisans programları yanında önlisans programları da açılmaya devam etmiştir.

TUREB ve üniversite temsilcilerini bir araya getiren toplantının kararları incelendiğinde; hem üniversite hem de TUREB temsilcilerinin rehberlik eğitiminin sadece üniversiteler tarafından, lisans düzeyinde verilmesi ve okulların İngilizce dışındaki dillerden rehber yetiştirmeme sorununa çözüm olarak, nadir bir dili bildiğini ispat eden öğrenciler için yüksek lisans seçeneğinin değerlendirilmesi hakkında hemfikir oldukları görölmektedir (Özbay, 2008).

2002 yılında ayrıca bir Turizm Eğitimi Konferansı düzenlenmiş ve rehberlik eğitimi hakkında üç karar alınmış (11, 13 ve 15 numaralı kararlar) olmasına rağmen, parçalanmış yapı sorunu hakkında net bir irade ortaya konamamıştır. Örneğin, 11 numaralı kararda *“Profesyonel Turist Rehberliği Kursları’nın süresi, kurslarda okutulan derslerin sayısı, saati, türü ve içeriği meslek kuruluşlarının görüşü alınarak yeniden yapılandırılmalıdır”* denirken; 15 numaralı kararda *“Turist rehberliği eğitimi üniversitelerde lisans düzeyinde yapılmalıdır”* denmektedir (Turizm Bakanlığı, 2002a: 572). Bu iki karar, parçalı yapı sorunu açısından düşünöldüğünde birbiriyle çelişir görünmektedir; bir yandan rehberlik eğitimi lisans seviyesine çıkarılmaya çalışılmakta, diğer yandan, meslek kuruluşlarının görüşünün alınması koşuluyla, kursların açılmaya devam etmesine izin verilmektedir.

Bu tartişmalar içinde, ilk dört yıllık Turizm Rehberliği Bölümü 1997/1998 öğretim yılında Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu’nda açılmış, ardından; 1998/1999 öğretim yılında Balıkesir ve Gazi Üniversiteleri ile 1999-2000 öğretim yılında Adnan Menderes Üniversitesi bünyesinde ilk dört yıllık turist rehberliği bölümleri açılmıştır (ÖSYM, 1999: <https://www.osym.gov.tr/Eklenti/1557,tablo4pdf.pdf?0>). Bu bölümler Adnan Menderes ve Balıkesir Üniversitelerinde Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulları bünyesinde “Turist Rehberliği” adı altında; Gazi Üniversitesi’nde ise Ticaret ve Turizm Eğitim Fakóltesi bünyesinde “Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Öğretmenliği” adı altında açılmıştır.

ÖSYM tarafından her yıl yayınlanan tercih kılavuzları sayesinde rehberlik eğitimi veren birim sayılarının değişimi izlenebilmektedir. şekil 1, ÖSYM Kılavuzlarının eksiksiz bilgi sunmaya başladığı 2003 tarihinden başlayarak, üniversiteler tarafından verilen rehberlik eğitiminin nicel değişimini ortaya koymaktadır. şekil 1’in hazırlanmasında 2003-2013 yılları arasına ait veriler Çoşşler ve Öter tarafından 2014’te hazırlanan benzer bir araştırmadan alınmıştır.

Şekil 1: Rehberlik eğitimi veren ön lisans ve lisans programlarının yıllara göre değişimi (2003-2020)

Şekil 1 incelendiğinde; 2003'te 14 olan rehberlik eğitimi veren üniversite sayısı, 2007 yılında %50'lik bir artışla 21'e ulaşmış, aynı dönemde lisans düzeyinde eğitim veren üniversite sayısı %200'den fazla bir artış oranıyla 4'ten 13'e yükselmiştir (Çoşşler ve Öter, 2014). 2013 yılı, dört yıllık okul sayısının iki yıllık okulları yakaladığı yıldır. Bu tarihten itibaren ise fark dört yıllık okulların lehine artmış ve 2020 yılında; 28 önlisans ve 8 yüksekokul ve 30 fakülte olmak üzere toplam 38 lisans programında rehberlik eğitimi verilmeye başlanmıştır (ÖSYM, 2020: <https://www.osym.gov.tr/TR,19431/2020-yuksekokretim-kurumlari-sinavi-yks-yuksekokretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>). Görüldüğü üzere, kapanması istenen önlisans programları kapatılmamış, aksine, yenileri açılmış, lisans programları ise "yüksekokul" ve "fakülte" olmak üzere daha da parçalı bir hale gelmiştir.

Lisans programlarını "yüksekokul" ve "fakülte" olarak daha da parçalı hale getiren gelişme, turizm okullarının fakülteleşme süreci olmuş, 2003 yılında rehberlik eğitimi veren 4 bölümden sadece biri fakülte bünyesinde iken, 2020 yılında bu sayı 30'a ulaşmıştır. 2003 yılında fakülte düzeyinde rehberlik eğitimi veren tek okul, 1965 yılında açılan Ankara Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu'nun devamı olan ve 1992 yılında Gazi Üniversitesi'ne bağlanan Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi'dir. Turizm rehberliği eğitimi veren ikinci fakülte ise 2007 yılında Nevşehir Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi'dir. Görüldüğü üzere, bu tarihte henüz *turizm fakültesi* adını taşıyan bir fakülte yoktur.

İlk turizm fakülteleri, Bologna uyumlaştırma çalışmaları kapsamında 2009 yılında; *teknik eğitim, mesleki eğitim, mesleki ve teknik eğitim, endüstriyel sanatlar eğitim fakülteleri ile ticaret ve turizm eğitim fakültelerinin* kapatılması sürecinde ortaya çıkmıştır. Meslek liselerine öğretmen yetiştirmeyi amaçlayan bu tür okullar kapatılırken, teknik eğitim fakülteleri "teknoloji fakültesi" ile "sanat ve tasarım fakültesine", turizm eğitim fakülteleri ise "turizm fakültelerine" dönüştürülmüştür (Resmi Gazete, 2009: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/11/20091113-4.htm>). Böylece Gazi ve Nevşehir Üniversiteleri bünyesinde mevcut olan Ticaret ve Turizm Eğitim Fakülteleri 2009 yılında kapatılmış ve yerlerini ilk turizm fakültelerine bırakmıştır. 2011 yılında Yaşar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde açılan Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği bölümü ile birlikte bir fakülte bünyesinde rehberlik eğitimi veren üniversite sayısı 3'e çıkmış, bu tarihten itibaren ise hızlı bir artış göstererek 2020 yılında 30'a ulaşmıştır.

Bu gelişmeler yaşanırken, 2005 yılında çıkarılan yeni kurs yönetmeliğinin ardından (Çoşşler, 2021) 2006'da altı, 2007'de üç, 2008 ve 2010'da dörder ilde toplam 17 kurs açılmıştır (AREGEM, 2017: <http://aregem.kulturturizm.gov.tr>). Alanyazında yapılagelen tartışmalara rağmen hem ön lisans hem de lisans seviyesinde yeni bölümler Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK), yeni kurslar ise Bakanlık tarafından açılmaya devam edilmiş, böylece, kurs mu önlisans mı tartışmaları yerini 2000'li yıllarda kurs mu, ön lisans mı, lisans mı tartışmasına bırakmış, dolayısıyla üç parçalı bir yapı ortaya çıkmıştır.

3.4. Lisansüstü Rehberlik Eğitiminin Parçalı Yapısı

Turizm rehberliği eğitiminin dördüncü ve beşinci kez parçalanmasını sağlayan gelişme lisansüstü programlarının açılmasına olanak sağlayan 2012 tarihli Turist Rehberliği Meslek Kanunu olmuş, bu kanunla birlikte yüksek lisans ve doktora programlarının önü açılmıştır.

1997 ve 2002 yıllarındaki toplantılarda bir seçenek olarak gündeme gelmiş olan yüksek lisans fikri, 2002 yılında, ilk defa, akademik bir yayında kendine yer bulmuş, rehberlik eğitiminin yaygın dillerde lisans düzeyinde,

nadir dillerde ise yüksek lisans düzeyinde verilmesi önerilmiştir (Kuşluvan ve Çeşmeci, 2002). Turist rehberliğinde yüksek lisans fikrinin gelişiminin takip edilebildiği önemli bir diğler kaynak; Bakanlık, TUREB ve Balıkesir Üniversitesi'nin katılımıyla 3-4 Şubat 2007 tarihlerinde, İstanbul'da toplanan "Turist Rehberliği Eğitimi Çalışma Toplantısı" sonrası kaleme alınan rapordur. Raporda, bir yandan "turist rehberliği eğitiminin belirli bir standarda kavuşturulması" vurgulanırken diğler yandan, "4 yıllık lisans düzeyinde eğitim ve bunun devamında da üniversitelerin mevzuatında yer alan 'bilim uzmanlığı' kapsamında yüksek lisans düzeyinde, diğler alanlarda uzman rehber yetiştirilmesi, mesleği yapmak isteyenlerin mesleğe kabul edilmesi tartışıldı" denmektedir. Raporda, ayrıca, "nadir dillerde rehberlik eğitimi verilmesi görevinin, üniversitelerin bu konuda yeterli donanımı ve altyapısı olmadığı göz önünde bulundurularak, Bakanlık tarafından yürütülmesi konusunda, en az lisans mezunu olma koşuluyla hemfikir kalındı" ifadesi geçmektedir (Özbay, 2008: 266). Bu raporla ortaya çıkan sonuç, Bakanlık kurslarının açılmaya devam etmesi fikrinin, nadir dillere yönelik olmak koşuluyla, TUREB ve üniversiteler tarafından kabul edildiğidir.

Bu tartışmalar içinde 6326 sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu 2012'de yürürlüğe girmiştir. Kanunun getirdiği en büyük yenilikler; kurs açma yetkisinin Bakanlık tarafından "turist rehberleri odaları birliklerine" devredilmesi ve yüksek lisans eğitiminin kabul edilmesidir (Md.3.c). Böylece şimdiye kadar kurslar, önlisans ve lisans olmak üzere üç parçalı olan eğitim yapısı, yüksek lisansın da katılması ile birlikte dört parçalı bir hal almıştır. Bu karmaşık yapı "aktörler diğlermiş ancak paradoks devam etmektedir" şeklinde yorumlanmıştır (Temizkan vd., 2013: 475). Diğler aktörlerden kasıt, kurs açma yetkisinin Bakanlıktan TUREB'e devredilmesi, paradokstan kasıt parçalı yapı sorununun devam etmesidir.

2012 Kanunu'nun yüksek lisans eğitimi ile rehber olma hakkı vermesinin ardından, ilk lisansüstü rehberlik eğitimine 2014-2015 öğretim yılında Ege Üniversitesi Çeşme Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu'nda "Rekreasyon ve Turist Rehberliği Tezli Yüksek Lisans Programı" ile başlanmıştır. Ardından, Afyon Kocatepe Üniversitesi Turizm Fakültesi bünyesinde 2015-2016 öğretim yılında "Turizm Rehberliği II. Öğretim Tezsiz Yüksek Lisans Programı" adıyla ikinci öğretim olarak açılmıştır. 2016-2017 öğretim yılında ise Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Turizm Fakültesi bünyesinde "Turist Rehberliği Tezsiz İkinci Öğretim Yüksek Lisans Programı" açılmıştır. Lisansüstü seviyesinde rehberlik eğitimi, 2020 yılı itibarıyla, 19 devlet, 1 vakıf olmak üzere toplam 20 üniversitede verilen 15 tezli ve 10 tezsiz yüksek lisans olmak üzere 25 programa ulaşmıştır (Eser, 2020). Kısa bir süre önce başlamasına rağmen, yüksek lisans eğitimi de şimdiden parçalı bir hal almıştır; 24 program yüz yüze eğitim verirken bir program uzaktan eğitim vermektedir. Tezli programların adına bakıldığında; turizm rehberliği (11), seyahat işletmeciliği ve turist rehberliği (1), seyahat işletmeciliği ve turizm rehberliği (1), rekreasyon ve turist rehberliği (1) ve eko-turizm rehberliği (1) olmak üzere beş farklı adlandırma görülmektedir. Benzer şekilde tezsiz programlar da; turizm rehberliği (5), turist rehberliği (2), eko-turizm rehberliği (2), seyahat işletmeciliği ve turizm rehberliği (1) olmak üzere dört farklı şekilde adlandırılmıştır (Eser, 2020: 2960). Yukarıda açıklandığı üzere, turist rehberliği yüksek lisans programları nadir dillerden rehber yetiştirme veya rehberlikte uzmanlaşma amacıyla önerilmiş olmasına rağmen, programlara başvuru koşullarında buna uygun şartlar aranmamaktadır. Bazı okullarda, turist rehberliği yüksek lisans programlarına "giriş kısıtı ve/veya alt dil baraj şartı" olmaksızın öğrenci alınması yüksek lisans eğitiminin bir diğler paradoksu olarak gösterilmiştir (Ünal vd. 2021: 186). Tezli programlara başvurabilmek için Akademik Lisansüstü Eğitim Sınavı'ndan (ALES) alınması gereken puan türüne ve yabancı dil şartına bakıldığında; 9 program sözel ve 8 program eşit ağırlık puan türünden öğrenci kabul etmekte, 7 üniversitede hiçbir yabancı dil şartı aranmamakta, 8 üniversitede ise 40-75 arası diğler yabancı dil puanı şartı bulunmaktadır (Eser, 2020). Bu durum, yüksek lisans programlarının da kendi içinde parçalı bir yapısı olduğunu göstermektedir.

Turist rehberliğinde ilk doktora programı 2021-2022 öğretim yılında, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi bünyesindeki Turizm Araştırmaları Enstitüsü'nde "Turizm Rehberliği Doktora Programı" adı ile açılmıştır. Kabul koşulları arasında, ALES sözel puan türünden en az 65, yabancı dil sınavından en az 65 puan alma ve yüksek lisansını turizm rehberliği veya turizm işletmeciliği programlarında yapma şartı bulunmaktadır (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2021a). Programın amacı "...alanda ihtiyaç duyulan akademik personel ihtiyacını karşılama(k) ... bölgesel ve ülkesel düzeyde kaliteli hizmet verebilecek turist rehberi adayları yetiştirmek" olarak ifade edilmiş ve 14 kişilik bir kontenjan ayrılmıştır (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2021b). Programın amacında akademik personel yetiştirme yanında, turist rehberi yetiştirme amacına da yer verildiği görülmektedir. Böylece; kurs, önlisans, lisans, yüksek lisans sonra doktora seviyesinde eğitimlere başlanmış ve eğitim beşinci kez parçalı bir hal almıştır.

Parçalı yapı sorunu farklı eğitim seviyeleri açısından ele alındıktan sonra, konunun gelişiminin daha net anlaşılabilmesi için bir takım güncel gelişmelerden bahsedilmesi yerinde olacaktır. Bu gelişmeler paydaşların parçalı yapı sorununun gelişimdeki rolünün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilecektir.

TUREB, uzun yıllar Bakanlık kurslarına karşı çıkmış olmasına rağmen, 2012 tarihli Meslek Kanunu ile kurs açma yetkisini kazandıktan sonra, 2015 yılında Trabzon ve Şanlıurfa illerinde, aralarında Almanca, İngilizce, Rusça ve Fransızca gibi nadir olmayan dillerin de yer aldığı bir kurs açma kararı almıştır (TUREB, 2015: <http://tureb.org.tr>). Hem rehberler hem de akademisyenlerden gelen şiddetli eleştiriler karşısında, sınava kaydolanların hakkı saklı kalmak üzere kurs açma kararı iptal edilmiş, iptal kararı TÜRSAB tarafından Mayıs 2016'da mahkemeye taşınmıştır. Müracaat dilekçesinde açılan davanın gerekçesi; *"mesleğe girişlerin engellendiği"*, bu durumun *"rehber istihdam etmek zorunda olan seyahat acenteleri aleyhine olduğu"* bu nedenle *"üye seyahat acenteleri(nin) tüketicilere karşı mağduriyet yaşaması"* olarak gösterilmiştir (TÜRSAB, 2016). Davanın kazanılması üzerine iptal edilen kurslar 2017 Mayıs ayı içinde açılmış ve nadir diller haricindeki dillerde de rehber adayları kursa katılabilmiş ve kurs sonunda rehberlik yapma hakkını kazanmıştır (TUREB, 2017: <http://tureb.org.tr>). Bu olay TÜRSAB'ın da konunun önemli paydaşlarından biri olduğunu göstermektedir.

Bir diğer önemli gelişme, "Turizm Eğitimi, İstihdamı ve Turist Rehberliği Komisyonu" adlı ayrı bir komisyonun da kurulduğu 3. Turizm Şurası (1-3 Kasım 2017) ve Şura'nın ardından adı geçen komisyon tarafından kaleme alınan sonuç raporudur. Raporda parçalı yapı sorununun ortadan kaldırılması için;

"Halen önlisans ve tezsiz yüksek lisans düzeyinde eğitim veren 'Turist Rehberliği' bölümlerinin kapatılması; bunun yerine eğer yoksa aynı üniversitede lisans programlarının açılması ve kadroların bu bölümlere aktarılması, rehberlik eğitiminin lisans ve üzeri programlarda verilmesi, ilgili mevzuatın bu şekilde düzenlenmesi" kararı alınmıştır (Md. 91).

Bu karar, parçalı yapı probleminin sonlandırılması için alınan çok sayıdaki tavsiye kararından sonuncusu olmuş ancak hayata geçirilememiştir..

Parçalı yapı sorunu açısından bahsedilmesi gereken son gelişme, TÜRSAB içindeki bir grup acentenin isteği üzerine Turizm Bakanlığı yetkilileri ve TUREB temsilcilerinin yeni bir yasa tasarısı üzerinde çalışmaya başlamış olmalarıdır. Tasarıya göre, önlisans rehberlik bölümlerinden mezun olanların "bölgesel", lisans bölümlerinden mezun olanların "ülkesel" çalışma kartı sahibi olması ve "Bakanlık, TUREB ve/veya TÜRSAB'ın gerekli gördüğü zamanlarda, Bakanlıkça rehberlik sınavı" açılabilmesi hedeflenmektedir (Polatoğlu, 2021). Kanun teklifinin varlığını kamuoyuna duyuran yazıda geçen bir ifade dikkat çekicidir; *"Son kanun 2012 senesinde, kızı ve damadı Turist Rehberi olan dönemin bakanı tarafından meslek paydaşlarına tartışmaya açılmadan, o zamanki TÜRSAB Başkanının onayı ile çıkarıldı. Bu kanun, hem acentaları mağdur etti, hem de 1618 sayılı Seyahat Acentaları kanunu ile çelişti"* (Polatoğlu, 2021). Yasa tasarısının gündeme gelmesini sağlayan TÜRSAB içinde bir grup acentecinin Turist Rehberliği Meslek Kanunu'na bakışını gösteren bu ifade, farklı beklentilerle hareket eden taraflar arasında çatışmaya varan bir koordinasyonsuzluk olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ

Bu incelemede, turist rehberliği eğitiminin mevcut parçalı yapısının nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği, alanyazın taraması ile ortaya konmuştur. İncelemenin öne çıkan bulguları şu şekilde özetlenebilir: Rehberlik eğitimi üniversiteler bünyesine alınmadan önce de "ülkesel" ve "bölgesel" kokart ayrımı nedeniyle parçalı bir yapıya sahiptir. Çeşitli tarihlerde çıkarılan yönetmeliklerle bu sorun net olarak çözülememiştir. Ön lisans seviyesinde rehberlik eğitimi başladığında, rehberlik bölümlerinin her dilden rehber yetiştirememesi nedeniyle Bakanlık kursları açılmaya devam etmiş, böylece iki parçalı bir yapı ortaya çıkmıştır. İki yıllık turizm bölümleri kapatılmaksızın, dört yıllık turizm yüksekokullarının açılmaya başlanması ile kurs, ön lisans ve lisans olmak üzere üç parçalı bir eğitim sistemi ortaya çıkmıştır. Turizm okullarının fakülteleşme sürecine girdiği bir dönemde, 2012 tarihli Turist Rehberliği Meslek Kanunu turizm rehberliğinde lisansüstü eğitimin önünü açmış, 2015 yılından itibaren yüksek lisans ve 2021 yılından itibaren doktora seviyesinde eğitimler başlamış, böylece eğitim sistemi bir kere daha parçalanmıştır.

Bu gelişmeler yaşanırken konu, başlangıçta; akademisyenler, oda yöneticileri ve Bakanlık yetkilileri olmak üzere üç paydaş arasında tartışılmış, ilerleyen dönemlerde TUREB, TÜRSAB ve YÖK gibi paydaşlar da uygulamaları ile konunun tarafları haline gelmiştir. Tarihsel gelişimin incelenmesinden çıkarılabilecek ilk sonuç, rehberlik eğitiminin parçalanmış yapısının; Bakanlık, üniversiteler, TUREB, TÜRSAB ve YÖK gibi paydaşlar arasındaki koordinasyonsuzluk ve güç çatışmasından kaynaklandığı, turist rehberlerinin eğitimi için net bir politika ortaya konmadığı için sistemin giderek daha parçalı ve karmaşık bir hale geldiğidir. Akademisyenler tarafından alınan farklı eğitim seviyelerinin birleştirilme kararlarının, uygulama mercii olan YÖK tarafından hayata geçirilmemiş/geçirilememiş olması, paydaşlar arasındaki koordinasyonsuzluğu göstermektedir. Paydaşlar arasındaki güç çatışması ise kanunun turist rehberlerinin isteklerine göre şekillendiğini düşünen bir grup acentecinin Turist Rehberliği Meslek Kanunu'na yaklaşımında ve kendi beklentilerine cevap verecek alternatif bir teklif hazırlama çabasında açıkça görülebilmektedir.

Çalışmanın ortaya koyduğu diğer bir sonuç, daha önceden iki kere getirilmiş ve iki kere de kaldırılmış olan “ülkesel” ve “bölgesel” ruhsatname uygulamasının yeniden hayata geçirilmeye çalışıldığıdır. Önerilen ülkesel-bölgesel ayrımı; parçalı yapı sorununa çözüm getirmede olduğu gibi, yeni bir eğitim felsefesi de ortaya koymayarak, 1971 yılında hazırlanan ilk kurs yönetmeliği ile şekillenmiş mevcut anlayışı devam ettirmektedir (Çokişler, 2021: 26). Şimdiye kadar rehber eğitim sisteminin gittikçe parçalanmasına sebep olan sürecin aynen işlediği; uzun vadeli ve nesnel çözümler yerine, kısa vadeli ve öznel çözüm önerilerinin getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Turist rehberlerinin eğitimi dünyada da belli bir standarda kavuşturulamamış zor bir konu olsa da, Türkiye, turizm rehberliğini bir bilim dalı olarak gören tek ülke konumundadır (Uçmuş, 2021: 37). İncelemenin sonuçları, meslek eğitimi olarak ortaya çıkan turist rehberliğinin, bir ana bilim dalı olarak konumlandırılma çabalarının sancılı olarak değerlendirilebilir.

Teoriye Katkı

İncelemede ortaya konan tarihsel gelişim ve bu gelişime dayanarak yukarıda yapılan tespitler, rehberlik eğitiminin sorunlarının eğitim sisteminin yapısal ya da teorik sorunlarından ziyade, eğitim felsefesinde aranması gerektiği yorumuna destek sağlamaktadır (Çokişler, 2021: 26). Yüksek lisans ve doktora programlarına giriş koşullarının net olarak belirlenmemiş olması ve her aşamada turist rehberi olabilme hakkının kazanılabilmesi bu yorumu haklı çıkarır niteliktedir. Alanyazında ‘rehber olabilmek için ideal eğitim seviyesi ve ideal müfredat nasıl olmalıdır’ sorusu uzun yıllardır tartışılmasına rağmen net bir sonuca ulaşılamamış, lisansüstü eğitimlerin başlaması ile sorunların çözümü daha da karmaşık bir hal almıştır. Bu nedenle teorik tartışmalarda, turist rehberliğinin bir ana bilim dalı olarak konumlandırılmasının hangi felsefi temeller üzerine oturtulması gerektiğinin öncelikle ele alınması; önlisans ve lisans eğitimleri arasındaki farkın ne olması gerektiği ve lisansüstü eğitimlerle bir konuda uzman rehber mi, bölümlerin ihtiyacını karşılayabilecek akademisyenler mi yetiştirilmesinin hedeflendiğine karar verilmesi gerekmektedir. Geçmiş deneyim ve çözüm çabalarının tarihsel gelişimi, gelecekteki tartışma ve çözüm önerilerine ışık tutma potansiyeline sahiptir.

Uygulamaya Katkı

İncelemenin uygulamaya katkısı ise paydaşlar arasındaki koordinasyonsuzluk ve güç çatışmasının rehberlik eğitimi hakkında net ve tartışma götürmeyecek yeni bir sistemin ortaya konmasını engellemiş ve engellemekte olduğu tespitidir. Rehber eğitim sistemini yeniden şekillendirme çalışmalarında bu tespitin göz önüne alınarak, öncelikle, paydaşlar arasında çatışmaya neden olan beklenti farklılıklarının ortadan kaldırılması gerektiği açıktır. Çıkar çatışması ortamı giderilmedikçe, getirilecek her türlü yeniliğin kısa vadeli olma ve kişisel amaçlara hizmet etme tehlikesini bertaraf etmek de güçleşecektir. Paydaşların birbirini rakip olarak görmediği bir ortam sağlandıktan sonra, turist rehberliği eğitiminin parçalı yapısının uzun vadede devam edip etmeyeceğine karar verilmeli, bir ana bilim dalı olarak konumlandırmak içinse lisansüstü programların amaç ve giriş koşulları standart hale getirilmelidir.

Sınırlılıklar

Bu incelemenin en büyük kısıtı, incelenen konuya ait bilgilerin çok farklı kaynak türlerine dağılmış olması nedeniyle, sistematik bir incelemenin yapılamamış olmasıdır.

Gelecek Çalışmalara Yönelik Öneriler

Gelecekteki araştırmalarda, nadir dil sorunu, İngilizce eğitimi sorunu, eğitici/akademisyen sorunları, müfredat sorunları ve uzmanlaşma gibi konulardaki alanyazın daha sistematik bir şekilde incelenebilir ve turizm rehberliği eğitiminin parçalı yapısından ne şekilde etkilendiği ortaya konabilir.

KAYNAKÇA

- Ahipaşaoğlu, S. (1994). "Türkiye’de Turizm Rehberliği Eğitiminin Üniversiteler Kapsamı İçerisinde Alınması Üzerine Düşünceler", *Hafta Sonu Semineri I: Dört Yıllık Turizm Yüksekokullarında Eğitim-Öğretim Sorunları ve Çözüm Yolları*, Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Türkiye: Nevşehir.
- Ap, J. ve Wong, K. (2001). "Case Study on Tourguiding: Professionalism, Issues and Problems", *Tourism Management*, 22/5, 551-563.
- AREGEM. (2017). Duyurular. (01 Ekim 2017) http://aregem.kulturturizm.gov.tr/arama?_Dil=1
- Arslantürk, Y. (2010). "Yükseköğretim Düzeyinde Turist Rehberliği Eğitimi Veren Öğretim Kurumlarında Uygulanan Eğitime Yönelik Öğrenci Algılamaları", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2/1, 63-78.
- Avcıkurt, C., Alper, B. ve Geyik, S. (2009). "Education and Training of Tourist Guides in Turkey", *Management and Education Academic Journal*, 5/1, 57-63.
- Bilgin, Ö. (1984). "Profesyonel Tercüman Rehberlik Eğitimi", *Turizm Eğitimi Kongresi Tebliğ ve Tartışmalar*, Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye: İstanbul.

- Ünal, C., Güzel, Ö., Yaşar, M., ve Keleş, F. N. (2021). "Turizm Rehberliği Lisansüstü Eğitiminde Alan Dışı Öğrenci Alımı Paradoksu." *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 32/2, 184-200.
- Çakır, A. (2010). *Profesyonel Turist Rehberlerinin Çalışma Biçimi Ve Mesleki Eğitim Süreleri İle İş Tatminleri Arasındaki İlişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Çokişler, N. (2021). "Turist Rehberliği Mevzuatının Tarihsel Değişimi", *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6/1, 17-28.
- Çokişler, N. ve Öter, Z. (2014). "Türkiye’de Turist Rehberliği Eğitimi Veren Eğitim Kurumlarına Yönelik Bir Araştırma", *15. Ulusal Turizm Kongresi*, Gazi Üniversitesi, Türkiye: Ankara.
- Davies, P. (2000). "The Relevance of Systematic Reviews to Educational Policy and Practice", *Oxford Review of Education*, 26/3-4, 365-378.
- Editöryel. (1994). "Oturum Tartışmaları", *Hafta Sonu Semineri I: Dört Yıllık Turizm Yüksekokullarında Eğitim-Öğretim Sorunları ve Çözüm Yolları*, Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Türkiye: Nevşehir.
- Editöryel. (1997). "Oturum Tartışmaları", *Hafta Sonu Semineri IV: Türkiye’de Turizmin Gelişmesinde Turist Rehberlerinin Rolü*, Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Türkiye: Nevşehir.
- Eser, S. (2020). "Lisansüstü Turizm Rehberliği Eğitimi Üzerine Bir Durum Analizi", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8/4, 2956-2984.
- Genç, Ö. (1992). "Genç Rehberlik Eğitimine Eleştirel Bir Bakış", *Turizm Eğitimi Konferans-Workshop*, Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü, Türkiye: Ankara.
- Green, B. N., Johnson, C. D. ve Adams, A. (2006). "Writing Narrative Literature Reviews for Peer-Reviewed Journals: Secrets of the Trade", *Journal of Chiropractic Medicine*, 5/3, 101-117.
- Hacıoğlu, N. (2008). "Türkiye’de Profesyonel Turist Rehberliği Eğitimine Yeni Bir Yaklaşım", *III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi*, Balıkesir Üniversitesi, Türkiye: Balıkesir.
- Hammersley, M. (2001). "On "Systematic" Reviews of Research Literatures: A "Narrative" Response to Evans And Benefield", *British Educational Research Journal*, 27/5, 543-554.
- Karaçam, Z. (2013). "Sistemik Derleme Metodolojisi: Sistemik Derleme Hazırlamak İçin Bir Rehber", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemsirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6/1, 26-33.
- Karaman, S., Köroğlu, Ö. ve Köroğlu, A. (2012). "Turizm Rehberliği Eğitimi Alan Öğrencilerin Rehberlik Eğitimine Yönelik Düşüncelerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Turizm Eğitimi Konferansı-Tebliğler*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Türkiye: Ankara.
- Keleş, Y. (2018). "Neden Turizm Eğitimi? Lisans Düzeyinde Turizm Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6/4, 219-236.
- Korkmaz, S., Temizkan, S. P. ve Temizkan, R. (2011). "Hizmet İçi Eğitim Seminerlerinin Profesyonel Turist Rehberlerinin Turizm Pazarlamasındaki Rolüne Etkisi", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3/2, 17-36.
- Köroğlu, Ö. (2011). *İş Doyumu Ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Performansla İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi.
- Kuşluvan, S. ve Çeşmeci, N. (2002). "Türkiye’de Turist Rehberliği Eğitiminin Sorunları Ve Yeniden Yapılandırılması", *Turizm Eğitimi Konferans-Workshop*, T.C. Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü, Türkiye: Ankara.
- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. (2021a). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Bilgi Paketi. (27 Kasım 2021) <http://ects.nevsehir.edu.tr/ects/bilgipaketi/dil/tr/bolum/801089/sayfa/1>
- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. (2021b). Türkiye’nin Tek Turizm Araştırmaları Enstitüsü’nde İlk Turizm Doktora Programı Açıldı. (27 Kasım 2021) <https://www.nevsehir.edu.tr/tr/28630>
- Oral, S., Demircioğlu, G. ve Çiçek, O. (1994). "Turizm Eğitimi Veren Okullarda Rehberlik Bölümü Açılmasının Gerekliliği Ve Ön Koşulları", *Hafta Sonu Semineri I: Dört Yıllık Turizm Yüksekokullarında Eğitim Öğretim Sorunları ve Çözüm Yolları*, Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Türkiye: Nevşehir.
- Oxman, A.D., Cook, D.J. ve Guyatt G.H. (1994). "Users’ Guides to the Medical Literature, VI. How to Use an Overview", *JAMA*, 272, 1367-1371.
- ÖSYM. (1999). Merkezi Yerleştirme İle Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları. (05 Ekim 2017) <https://www.osym.gov.tr/Eklenti/1557,tablo4pdf.pdf?0>.
- ÖSYM. (2020). 2020-Yükseköğretim Programları Ve Kontenjanları Kılavuzu. (20 Mart 2021) <https://www.osym.gov.tr/TR,19431/2020-yuksekogretim-kurumlari-sinavi-yks-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>.

- Özbay, R. (2002). "Turist Rehberliği Eğitimi Nereye?", *Turizm Eğitimi Konferans-Workshop*, T.C. Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel M¼d¼rl¼đ¼, T¼rkiye: Ankara.
- Özbay, R. (2008). "Turist Rehberliğinde G¼ncel Mesleki Sorunlar Ve Belirsizlikler", *III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi*, Balıkesir Üniversitesi, T¼rkiye: Balıkesir.
- Öztaş, K. (1997). "Meslek Y¼ksekokulları Rehberlik Ders Programlarının B¼lgesel Rehberlik Açıısından Değerlendirilmesi Ve Selçuk Üniversitesi Kazım Karabekir Ve Taşucu MYO'ları Rehberlik Programlarına Analitik Yaklaşım", *Hafta Sonu Semineri IV: T¼rkiye'de Turizmin Gelişmesinde Turist Rehberlerinin Rol¼*, Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Y¼ksekokulu, T¼rkiye: Nevşehir.
- Polatoğlu, C. (2021). "Turist Rehberliği Meslek Kanunu değişiyor! İşte kanuna eklenecek yeni maddeler", Turizm G¼nl¼đ¼. (15 Ağustos 2021) <https://www.turizmgunlugu.com/2021/02/20/turist-rehberligi-meslek-kanunu-turkce-rehberlik-geliyor/>
- Randolph, J. J. (2018). "Tez Yazımı İçin Bir Alanyazın Taraması Kılavuzu", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29/2, 251-264.
- Resmi Gazete No.27405. (2009). Bazı Y¼ksekđretim Kurumları B¼nyesinde Bulunan Teknik Eğitim Fak¼lteleri, Mesleki Eğitim Fak¼lteleri, Mesleki ve Teknik Eğitim Fak¼lteleri, Ticaret ve Turizm Eğitim Fak¼lteleri ile End¼striyel Sanatlar Eğitim Fak¼ltesinin Kapatılması ve Aynı Y¼ksekđretim Kurumlarına Bağlı Olarak Yeni Fak¼lteler Kurulması Hakkında Karar. (01 Ekim 2017) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/11/20091113-4.htm>
- Resmi Gazete No. 28331. (2012). Turist Rehberliği Meslek Kanunu. (26 Kasım 2021) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120622-2.htm>
- Slavin, R.E. (1995). "Best Evidence Synthesis: An Intelligent Alternative to Meta-analysis", *Journal of Clinical Epidemiology*, 48, 9-18.
- Temizkan, R., Temizkan S. P. ve Kz, E. N. (2012). "Turizm Fak¼ltelerinin Turizm Rehberliği Eğitimindeki Durumu: Turizm Rehberliği ğrencilerinin Değerlendirmeleri", *XIII. Ulusal Turizm Kongresi*, Akdeniz Üniversitesi, T¼rkiye: Antalya.
- Temizkan, S. P., Temizkan, R. ve Tokay, S. (2013). "Turist Rehberliği Meslek Kanunu Ve Turist Rehberi Eğitiminde Yeni Bir Paradoks", *XIV. Ulusal Turizm Kongresi*, Erciyes Üniversitesi, T¼rkiye: Kayseri.
- TUREB. (2015). B¼lgesel Turist Rehberliği Sertifika Programı. (01 Mayıs 2021) <http://tureb.org.tr/tr/News/Detail/784>
- TUREB. (2021). Turist Rehberliği Meslek Kanunu. (01 Mayıs 2021) <http://tureb.org.tr/tr/Page/Detail/60>
- Turizm Bakanlığı. (2002a). "Kararlar", *Turizm Eğitimi Konferans-Workshop*, T.C. Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel M¼d¼rl¼đ¼, T¼rkiye: Ankara.
- Turizm Bakanlığı. (2002b). "Alt Komisyon Raporları Genel Kurul Gr¼řmeleri Ve II. Turizm Şurası Kararları", *II. Turizm Şurası*, Turizm Bakanlığı, T¼rkiye: Ankara.
- T¼r, Ő. (2012). "niversitelerde Profesyonel Turist Rehberliği Eğitimi Ve Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Çöz¼m nerileri", *Turizm Eğitimi Konferansı-Tebliğler*, T.C. K¼lt¼r ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel M¼d¼rl¼đ¼, T¼rkiye: Ankara.
- T¼rker, A., G¼zel, F. . ve T¼rker, G. . (2012). "Turizm Aktör¼ Olarak Profesyonel Turist Rehberlerinin T¼rkiye'deki Rehberlik Eğitim Sistemine Bakış Açıalarını Belirlemeye Yönelik Bir Odak Grup Çalışması", *Turizm Eğitimi Konferansı-Tebliğler*, T.C. K¼lt¼r ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel M¼d¼rl¼đ¼, T¼rkiye: Ankara.
- T¼rksoy, A. ve Y¼rik, E. . (1997). "İki Yıllık Meslek Y¼ksekokullarında Rehberlik Programları Ve Ege Üniversitesi, Çeşme Meslek Y¼ksekokulu rneği", *Hafta Sonu Semineri IV: T¼rkiye'de Turizmin Gelişmesinde Turist Rehberlerinin Rol¼*, Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Y¼ksekokulu, T¼rkiye: Nevşehir.
- Uçmuş, P.K. (2021). "G-20 lkelerinde Turist Rehberliği Eğitimi", *Turist Rehberliği Nitel Araştırmalar Dergisi*, 2/1, 23-43.
- Üst¼n, U. ve Eryılmaz, A. (2014). "A Research Methodology to Conduct Effective Research Syntheses: Meta-Analysis", *Education and Science*, 39/174, 1-32.
- Yıldız, R., Kuşluvan, S. ve Őenyurt, S. Y. (1997). "Turist Rehberliği ğretiminde Yeni Bir Model: Nevşehir Turist Rehberliği Bl¼m¼ Programı Ve Değerlendirilmesi", *Hafta Sonu Semineri IV: T¼rkiye'de Turizmin Gelişmesinde Turist Rehberlerinin Rol¼*. Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Y¼ksekokulu, T¼rkiye: Nevşehir.
- Yıldız, S. (2008). "Profesyonel Turist Rehberliği Eğitimi: T¼rkiye-Yunanistan Karşılaştırması", *IV. Lisansst¼ Turizm ğrencileri Kongresi*, T¼rkiye: Antalya.
- Yılmaz, K. Y., (2021). "Sosyal Bilimlerde ve Eğitim Bilimlerinde Sistematik Derleme, Meta Değerlendirme ve Bibliyometrik Analizler", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/2, 1457-1490.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiğı ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:17.09.2021 ✓Accepted/Kabul:01.11.2021

DOI: 10.30794/pausbed.1103349

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kurt, K. ve Sütütemiz, N. (2022). "Social Networking Sites Continuance: An Empirical Investigation of Instagram Users in Turkey", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute, Issue 50*, Denizli, p. 411-424.

SOCIAL NETWORKING SITES CONTINUANCE: AN EMPIRICAL INVESTIGATION OF INSTAGRAM USERS IN TURKEY

Kadir KURT*, Nihal SÜTÜTEMİZ**

Abstract

The continuation of individuals to use social network sites is critical both for the long-term success of social network sites and for companies that invest in these platforms. In this study, it was aimed to determine the factors that influence the intentions of Turkish Instagram users to continue using the platform by incorporating a variety of socio-psychological theoretical models and theories. The empirical model of the study was tested by using the Structural Equation Modelling (SEM) technique. Data for this research were collected from 335 participants via the online survey. The empirical results revealed that perceived enjoyment had a strong and statistically significant effect on satisfaction, and satisfaction had a strong and statistically significant effect on continuance intention.

Keywords: *Social network sites, Instagram, Continuance intention, Perceived enjoyment, Empirical research, SEM.*

SOSYAL AĞ SİTELERİNİN SÜREKLİLİĞİ: TÜRKİYE'DEKİ INSTAGRAM KULLANICILARI ÜZERİNDE AMPİRİK BİR İNCELEME

Öz

Bireylerin sosyal medya platformlarını kullanmaya devam etmeleri, hem platformların uzun dönemli başarısı açısından hem de bu platformlara yatırım yapan firmalar açısından kritik önem taşımaktadır. Bu çalışmada çeşitli sosyo-psikolojik teoriler bir araya getirilerek Türk Instagram kullanıcılarının platformu kullanmaya devam etme niyetlerine etki eden faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın araştırma modeli, Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) tekniği kullanılarak test edilmiştir. Araştırmanın verileri 335 katılımcıdan online anket aracılığıyla toplanmıştır. Ampirik bulgular, algılanan eğlencenin memnuniyet üzerinde, memnuniyetin de devam etme niyeti üzerinde güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal ağ siteleri, Instagram, Devam etme niyeti, Algılanan eğlence, Ampirik araştırma, YEM.*

"2022 yılında 49. sayı içerisinde yayımlanan makale metninde, yazar tarafından kullanılan atıf ve kaynakça otomasyon programının, metin içerisinde atıf verilen bazı yerlerde, sistemsel olarak, metinle alakası olmayan bilgi çektiği görülmüş olup, söz konusu metinle ilgisi olmayan otomatik alıntılar makale metninden çıkartılmıştır."

*PhD Candidate, Sakarya University, Graduate School of Business, MIS Doctoral Program, SAKARYA, (Res. Assist., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Business, Management Information Systems Department, ADANA.)

e-mail:kadirkurt@sakarya.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4857-2492>)

** Assoc. Prof., Sakarya University, MIS Department, Faculty of Business, SAKARYA.

e-mail: nihals@sakarya.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8964-7198>)

1. INTRODUCTION

Social network sites (SNS) have gained a lot of popularity in recent years and have become one of the daily activities. One of today's most popular SNS is undoubtedly Instagram. According to the 2018 report of "We Are Social" and "Hootsuite", Instagram had reached 1,22 billion users worldwide as of January 2021 (Digital in 2021, 2021) As a result of the increasing role of SNS in human life, companies have initiated some attempts to manage their relations with customers on social media, increase their brand images and ensure customer loyalty (Seol, Lee, Yu, & Zo, 2016).

In today's competitive world, proper management of social media activities that involve many factors and require high investment has become crucial for companies. This necessity has also attracted the attention of researchers especially in recent years, and researchers have conducted studies that are aimed to guide companies in terms of their social media investments (Lee, 2018; Nunan et al., 2018; Szolnoki et al., 2018; Weinberg & Pehlivan, 2011).

Social media is redefining how companies communicate with their customers (Shi, Chen, & Chow, 2016). SNS can be considered as environments that companies can find out and strengthen their position in consumers' minds. Because, SNS provide potential and existing customers the opportunity to make free comments, advice, and complaints about a company's products and activities. Thus, consumers can actively create positive or negative attitudes towards the company. Bhattacharjee (2001) stated that the long-term success of an information system (IS) highly dependent on its continuance usage. The success of companies' activities in SNS provides them advantages in some areas such as strategic positioning, competition analysis, public relations, and brand management. Therefore, the continuous use of SNS is crucial for the success of companies that invest in SNS.

According to the Turkey report of the International Advertising Bureau (IAB), only made in the social media ad spending in 2018 was realized as 410,99 million TRY. In 2019, this figure grew by 46,7% and reached 603 million TRY (IAB Turkey, 2020). Turkey with a population of 83.6 million (TURKSAT, 2020), is a developing country where individualist culture is scarce (Hofstede Insights, 2020). Individualism/collectivism describes the extent to which members of a culture rely on and demonstrate allegiance to either themselves or the group (Hofstede, 1991). Turkey, dominated by the collectivist culture, is among the countries where the most heavily used Instagram in the world. According to the 2019 report of "We Are Social" and "Hootsuite" Turkey was ranked in the fifth place in the world with 38 million active users of Instagram (Digital in 2019, 2019). According to the 2021 report of the same organizations, and in sixth place in the world with its 46 million active Instagram users (Digital in 2021, 2021). High usage level of Instagram in Turkey has been one of the motivators of this study which aims to determine the factors affecting users' continuance intentions of using Instagram.

Heijden (2004) stated that studies investigating technology acceptance should focus on whether the system is utilitarian or hedonic. The main difference between the two is that, while utilitarian systems aim to provide instrumental value to their users, hedonic systems aim to provide self-fulfilling value (Heijden, 2004, p. 696). In the literature, there is a consensus that SNS are categorized as Hedonic Information Systems (Lin & Lu, 2011; Peter & Sherman, 2006; Ramírez-Correa et al., 2019) rather than utilitarian systems. Therefore, the starting point of this study is based on the argument that Instagram is one of the representative examples of hedonic information systems. According to the study by Heijden (2004), perceived enjoyment is considered as a strong determinant of a user's intention to use for hedonic ISs. Following discussions, this study has two main objectives: First, determining the factors affecting perceived enjoyment of Instagram and their relative effect sizes. Second, examining whether perceived enjoyment affects the continuance intention of Instagram usage through satisfaction. Thus, it is expected that the research findings will provide considerable advantages to companies during the planning of in the planning and managing of SNS activities.

2. THEORETICAL BACKGROUND AND RESEARCH MODEL

The Technology Acceptance Model (TAM) (Davis, Bagozzi, & Warshaw, 1989), which aims to investigate the factors affecting the first use of an IS, has motivated many researchers and been used as the theoretical background for many studies (Davis, Bagozzi, & Warshaw, 1992; Venkatesh & Davis, 2000; Venkatesh, Morris, Davis, & Davis, 2003).

Supporting TAM in some ways, Bhattacharjee (2001) suggested that the initial acceptance of an IS is a prerequisite for its success, but the long-term viability and final success of an IS critically depend on its continuance usage. Thus, Bhattacharjee (2001) proposed the IS Continuance Model, which is originally based on the Expectation Confirmation Theory (ECT) (Oliver, 1980). In the IS continuance model, user satisfaction depends on whether users' expectations are met or not (Confirmation), perceived usefulness, and possible effects on users' continuance intentions to use the IS (Bhattacharjee, 2001).

Studies focusing on the continuance of SNS use generally tried to explain this phenomenon through research models that consist of a synthesis of more than one theory (Bae, 2018; Chaouali, 2016; Hsu et al., 2015; Hwang & Cho, 2018; Lee & Kim, 2017; Lin et al., 2014). The Uses and Gratifications Theory (U&G) is one of the frequently used theories in this field. This theory is based on the principle that individuals choose the types of media and content that will meet their needs (Bae, 2018; Katz, Haas, & Gurevitch, 1973). Many researchers have investigated the effects of gratifications which are described as satisfying the media-related needs of individuals on continuance usage of SNS. For example, Gan and Li (2018) found that perceived enjoyment and information sharing had a positive effect on continuance intention to use the WeChat platform, which is very popular in China. In another study conducted with 371 Instagram users in South Korea, it was revealed that perceived usefulness, social interaction, and entertainment positively and significantly affect individuals' continuance intentions to use (Hwang & Cho, 2018). Similarly, Chaouali (2016) found that individuals' SNS usage is determined by escapism, exhibitionism, voyeurism, voluntarism, and mobility. In addition, satisfaction had a positive effect on continuance intentions to use.

On the other hand, perceived enjoyment is one of the most commonly used variables in many studies investigating the continuance of using SNS. In some related studies (Han, 2014; Hsiao, Chang, & Tang, 2016; Sun, Liu, Peng, Dong, & Barnes, 2014), it was found that perceived enjoyment had a significant effect on both satisfaction and continuance intention of SNS usage. In other studies that included Perceived Enjoyment (Chen et al., 2016; Gan & Li, 2018; Kim, 2011; Lin & Lu, 2011; Lin et al., 2017; McKnight et al., 2011; Mouakket, 2015; Praveena & Thomas, 2014), it was revealed that this variable had a direct effect on individuals' continuance intention to use SNS. Thus, perceived enjoyment has also been included and integrated into research in this field.

2.1. Research Model and Hypotheses

This study is based on U&G and TAM. The IS Continuance Model (Bhattacharjee, 2001) and Hedonic Information Systems Acceptance Model (Heijden, 2004), which are the derivatives of TAM, are the starting points of this study. Based on these theories and empirical studies given below, the research model is presented in Figure 1.

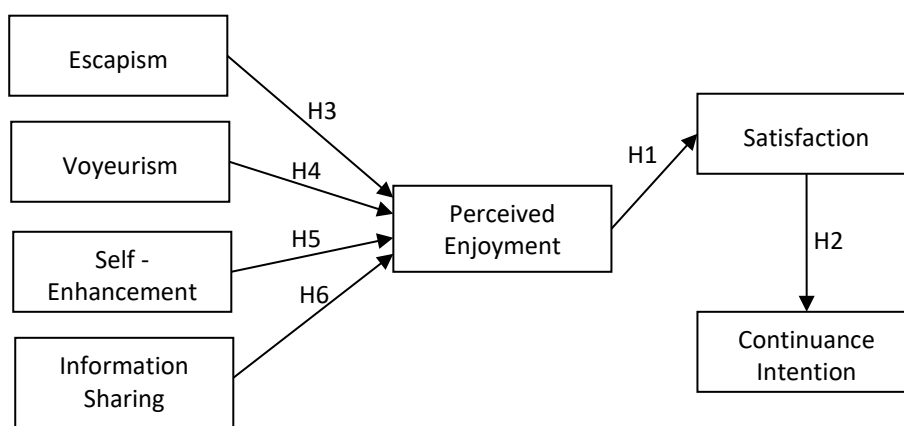

Figure 1: Research model and hypotheses

SNS, as mentioned earlier, are classified as Hedonic Information Systems (Lin & Lu, 2011; Peter & Sherman, 2006; Ramírez-Correa et al., 2019). According to the study by Heijden (2004), perceived enjoyment is one of the strong determinants of individuals' intentions to use hedonic information systems.

Perceived enjoyment is an intrinsic motivation defined as the degree to which the activity of using an IS is perceived to be enjoyable in its own right (Davis et al., 1992). Many studies have demonstrated the impact of perceived enjoyment on individuals' satisfaction regarding SNS use (Gwebu, Wang, & Guo, 2014; Hsiao et al., 2016; Sun et al., 2014). In this study, similar findings are expected to be found, and the following hypothesis is proposed:

H1: Perceived Enjoyment has a significant and positive impact on individuals' satisfaction

Individuals' satisfaction regarding information systems' usage is critical to measure the success of the system. If the performance of an information system meets or exceeds the expectations of users, they will tend to be satisfied (H. J. Kim, 2016). For the IS continuance model proposed by Bhattacharjee (2001), the satisfaction of IS users is the most important determinant of users' continuance intention to use. Numerous studies have also supported the idea that satisfaction has a statistically significant effect on continuance intention (Dong et al.,

2014; Gao & Bai, 2014; Hsu & Wu, 2011; Kefi et al., 2015; Krasnova et al., 2017; Lin et al., 2017; Mouakket, 2018). Based on these assumptions, we propose the following hypothesis:

H2: Satisfaction has a positive impact on individuals' continuance intention to Instagram use.

Escapism is defined as the motivation of individuals to move away from their cognitive and emotional reality (Chaouali, 2016; Verhagen, Fransfeld, & Hooff, 2009). Katz and Foulkes (1962) stated that one of the media motivations of people is to get away from the reality of daily life. Chaouali (2016) found that escapism has a significant impact on individuals' satisfaction and their continuance intention to SNS use. According to Vorderer et al. (2004), people seek entertainment because it provides a temporary escape from daily life. Considering the Instagram platform, many activities such as watching videos shared by other users and live broadcasts, viewing the photos of other users, interacting with likes and comments about other shared content provide the opportunity to temporarily divert individuals from their daily life. Such an opportunity has the potential to be a reason for individuals to enjoy the use of Instagram. Therefore, we propose the following hypothesis:

H3: Escapism has a positive impact on individuals' perceived enjoyment of Instagram use.

According to Mäntymäki and Islam (2014), voyeurism in the context of social media expresses individuals' pleasure to access the private details of other SNS users. Through SNS, users get information about other users by watching them. Thus, voyeurism provides individuals with the opportunity of social comparison that allows them to position themselves among others they watch in the society (Mäntymäki & Islam, 2014).

The concept of voyeurism has attracted the attention of many authors working on social media (Boyd, 2011; Chaouali, 2016; Fisher et al., 2016; Lee & Sin, 2016; Mäntymäki & Islam, 2014, 2016). Mäntymäki and Islam (2016) showed that voyeurism has a significant impact on SNS use. Similarly, Chaouali (2016) found that voyeurism has a positive and significant impact on individuals' satisfaction with SNS use. Lee and Sin (2016) revealed that voyeurism need is one of the reasons why individuals view photos on Instagram. There are many reasons for the action of voyeurism that may vary from person to person. These situations can be examples that parents want to follow their children's lives, friends want to be aware of each other's activities, or a professional wants to follow up with their colleagues in order to stay up to date (Fisher et al., 2016). Others emphasized that voyeurism action gives people pleasure and entertains them (Baruh, 2010; Chaouali, 2016; Fisher et al., 2016; Mäntymäki & Islam, 2016). Consequently, we propose the following hypothesis:

H4: Individuals' voyeurism on Instagram has a positive impact on their perceived enjoyment of Instagram use.

Self-enhancement in the context of social media may be expressed as sharing qualifications and achievements through SNS to influence others (Krasnova et al., 2017; Wenninger, Cheung, & Krasnova, 2019). SNS allows users to create visual and verbal content which is able to hide their undesired aspects and highlight their strengths. Indeed, negative feelings are rarely shared on platforms like Facebook and Instagram (Wenninger et al., 2019).

Krasnova et al. (2017) demonstrated that self-enhancement positively affects individuals' satisfaction regarding SNS use. Han (2014) found that the creation of the desired social image (actualization of hoped-for self) through SNS positively and significantly affects individuals' perceived enjoyment of SNS use. The Instagram platform provides individuals with an environment where they can share their abilities and achievements. It is predicted that individuals will follow the comments and likes on the shared content with pleasure. Thus, we propose the following hypothesis:

H5: Individuals' self-enhancement on Instagram has a positive impact on their perceived enjoyment of Instagram use.

Information sharing in the context of social media may be defined as sharing interesting information with other users through the platform. In some studies investigating the continuance of SNS use, it has been revealed that information sharing positively affects the continuance of SNS use (Gan & Li, 2018; Li et al., 2018). Instagram allows users to inform each other through features such as photo sharing, video sharing, visual story sharing, and live streaming. The shared information may give individuals the pleasure of performing a useful action for other people. Regardless of whether it is beneficial for others or not, those who share information may learn that the purpose of sharing has come true thanks to likes and comments, and they may experience the pleasure of meeting a need. Therefore, we propose the following hypothesis:

H6: Individuals' information sharing on Instagram has a positive impact on their perceived enjoyment of Instagram use.

3. METHOD

3.1. Data Collection and Sampling

In this study, all individuals who use the Instagram platform in Turkey were taken as the target population. However, due to the impossibility of reaching these individuals, sampling became necessary. Convenience sampling was adopted as the sampling method of the study. This sampling method served to reach a large number of Instagram users who voluntarily answered the online survey.

E-mail, WhatsApp, Facebook, Instagram, and LinkedIn channels were used to convey the created online survey to individuals who met the criterion of using Instagram. A raffle was organized to increase participation and motivate participants. In the raffle, three people received a gift voucher worth '50 TRY', which could be used at a popular clothing store. Data collection was carried out between the 1st of March and the 15th of April 2019. Among the 377 surveys collected, 42 surveys were excluded due to missing answers and inconsistent responses to control statements, and 335 surveys were included in the analysis.

The scales of the variables included in the research model and the resources to which the scales were adapted are presented in the Appendix. At the adaptation phase of the scales, firstly, the expressions were translated into the Turkish language. Then, the survey was sent to seven scholars working at the MIS department for corrections. After this process, some expressions were revised based on their feedback, and the final version of the scales was created. The expressions in the scales were arranged according to 5-point Likert-type scoring (1 = Strongly disagree, 5 = Strongly agree).

The Structural Equation Modelling (SEM) method was used to test the research model through the 'Amos 20.0' software, and 'SPSS 20.0' was used to summarize descriptive statistics.

4. DATA ANALYSIS AND RESULTS

4.1. Demographic Data

Table 1 shows the demographic characteristics of the participants. 66.5% of the Instagram users responding to the survey were female, and 33.5% were male. In empirical studies conducted with Instagram users in the literature (Al-Kandari, Melkote, & Sharif, 2016; Erz, Marder, & Osadchaya, 2018; Hwang & Cho, 2018; Sheldon, Rauschnabel, Antony, & Car, 2017), similarly, the number of female participants was higher than male participants. When we look at the age data, it is seen that the individuals participating in the survey were at the ages of 16-49, and their mean age was 25.8.

Table 1: Demographic profiles of the respondents

Gender	Frequency	Percentage	Number of Users Followed	Frequency	Percentage
Male	112	33,5%	0-250	113	33,7%
Female	223	66,5%	251-500	144	43%
Total	335	100%	501-1000	62	18,5%
Age			>1001	16	4,8%
Minimum	16		Total	335	100%
Maximum	49				
Average	25,8				

Additionally, as summarized in Table 1, the people who followed more than 250 had a ratio of 66.3%, which supported the idea that the participants could be considered to have an interest in Instagram.

4.2. Assessing the Measurement Model

Confirmatory factor analysis (CFA) is often used to determine whether the original structure of previously used scales has been validated with the data collected and validate the measurement model (Gürbüz & Şahin, 2016). In this study, CFA was applied to determine the validity and reliability of the measurement model.

A measurement model is a CFA model that shows how variables that represent each structure in the research model are represented by the observed variables. The findings of this model also serve to determine the validity and reliability of the structures in the research model. If the observed variable weights for each structure in the CFA model are significant, have values of 0.50 and above, and the fit indices show the compatibility of the data with the model (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2014), the next step is to test the hypotheses. If the measurement model does not show adequate fit, the modifications proposed by the model are carried out taking into account the theory and logical validity.

The CFA findings of the measurement model are presented in Tables 2 and 3. Table 2 shows the 'standardized regression weights' (λ), the values of 'average variance extracted (AVE)', and 'composite reliability (CR)'. The λ

values show the expressions in which each structure in the model is measured and to what extent it is represented by those expressions. The values of CR and AVE are used to evaluate the validity and reliability analysis of constructs. Since ensuring the validity of the constructs in Table 2 also means ensuring the reliability of the construct (Hair et al., 2014), it would be appropriate to evaluate the λ values and fit indices together. The fit indices of the model are given in Table 3. Although these values appeared to be above the acceptable limits recommended in the literature, they could be improved.

The construct validity of the measurement model consists of convergent validity and discriminant validity. In order to ensure the convergent validity of the measurement model, each λ value must be minimum 0.5 or ideally above 0.7. In addition to this condition, the AVE value of each construct must be higher than 0.5, and the CR value must be higher than 0.7 (Hair et al., 2014). In this context, it was deemed appropriate to exclude expressions with λ values below 0.50, which threatened the construct validity and reliability. These expressions are indicated in bold in Table 2. Additionally, the modification indices proposed by the AMOS program were evaluated, and it was seen that the changes proposed by the program were not significant except for the λ values in order to ensure the better adaptation of the model to the data. Therefore, no modification index values are given in this section.

Table 2: Measurement model DFA results

Constructs	Expressions	Standardized Regression Weights (λ)	CR***	AVE***
Voyeurism	V-1	0,726*	0,84	0,53
	V-2	0,720*		
	V-3	0,695*		
	V-4	0,826*		
	V-5	0,629*		
	V-6	0,769*		
Escapism	E-1	0,473*	0,70	0,41
	E-2	0,507*		
	E-3	0,756*		
	E-4	0,769*		
Self Enhancement	SE-1	0,747*	0,79	0,46
	SE-2	0,816*		
	SE-3	0,683*		
	SE-4	0,563*		
	SE-5	0,555*		
Perceived Enjoyment	PE-1	0,854*	0,89	0,62
	PE-2	0,732*		
	PE-3	0,764*		
Information Sharing	IS-1	0,730*	0,73	0,43
	IS-2	0,654*		
	IS-3	0,569*		
Satisfaction	S-1	0,816*	0,85	0,45
	S-2	0,652*		
	S-3**	0,818*		
	S-4**	0,435*		
	S-5	0,715*		
	S-6**	0,475*		
Continuance Intention	CI-1	0,854*	0,82	0,51
	CI-2	0,528*		
	CI-3	0,891*		
	CI-4	0,492*		

*p<0,001. **Reverse coded

*** AVE= $\sum \lambda^2 / \sum \lambda^2 + \sum \epsilon$; CR= $(\sum \lambda)^2 / (\sum \lambda)^2 + \sum \epsilon$; $\epsilon=1 - \lambda^2$

Table 3: Measurement model fit indices

Fit Indices	Results	Recommended Value*
χ^2/df	2,07	< 3
GFI	0,864	$\geq 0,80$
AGFI	0,837	$\geq 0,80$
CFI	0,900	$\geq 0,90$
RMSEA	0,057	$\leq 0,08$

* Source: Doll et al., 1994; Hair et al., 2014; Mishra & Datta, 2011

The expressions E-1, S-4**, S-6**, CI-4 in Table 2, which have a λ value less than 0.5, were excluded from the model, starting from the smallest value. The final results after this process are given in Table 4.

Table 4: Measurement model DFA results after modification

Constructs	Expressions	Standardized Regression Weights (λ)	CR	AVE
Voyeurism	V-1	0,726*	0,84	0,53
	V-2	0,720*		
	V-3	0,695*		
	V-4	0,826*		
	V-5	0,630*		
	V-6	0,769*		
Escapism	E-2	0,495*	0,70	0,48
	E-3	0,752*		
	E-4	0,790*		
Self Enhancement	SE-1	0,748*	0,79	0,46
	SE-2	0,817*		
	SE-3	0,682*		
	SE-4	0,564*		
	SE-5	0,554*		
Perceived Enjoyment	PE-1	0,856*	0,89	0,62
	PE -2	0,731*		
	PE -3	0,763*		
Information Sharing	IS-1	0,729*	0,73	0,43
	IS -2	0,655*		
	IS -3	0,568*		
Satisfaction	S-1	0,826*	0,88	0,57
	S-2	0,663*		
	S-3**	0,799*		
	S-5	0,723*		
Continuance Intention	CI-1	0,857*	0,82	0,60
	CI-2	0,528*		
	CI-3	0,795*		

*p<0,001. **Reverse coded

The fit indices obtained after making changes ($\chi^2 / df = 1.95$, GFI = 0.887, AGFI = 0.859, CFI = 0.928, RMSEA = 0.053) showed that the model fit better with the data. The findings in Table 4 show that the factor loadings of all expressions were above 0.5 (except E-2 (0.495)), and all CR values were above 0.7. It was decided that one of the expressions of the escape variable (E-2) should not be removed due to the proximity of the factor load (0.495) to the acceptable limit. The AVE values given in Table 4 show that the values of the three expressions were in the range of 0.43-0.48, that is, below the critical value of 0.50 mentioned above. However, according to Fornell and Larcker (1981), if the CR values are above 0.6, it is possible to say that convergent validity is ensured regardless of whether AVE values are above 0.5. Therefore, it was decided that the AVE values close to 0.50 were on an acceptable level. No other expressions belonging to the relevant variables were excluded. All data in Table 4 verify that the measurement model had convergent validity. Additionally, the fact that the CR values were well above 0.6 indicated that the construct reliability of the model was ensured (Bagozzi & Yi, 1988).

It is mentioned above that another indicator of the construct validity of a model is discriminant validity. To test the discriminant validity, the method of Bagozzi and Yi (1988) was used in this study. In this method, the

restricted model by equating the correlations between the constructs to 1 and the proposed model in which the correlations are released are compared. The aim is to reject the null hypothesis ($H_0: \phi_{ij} = 1$), which claims that all constructs are exactly the same. To test this hypothesis, firstly, the differences between the χ^2 and degrees of freedom (df) values of the restricted model and the unrestricted model are determined. Then, the result of the test is determined based on the value at the intersection of the row corresponding to the value Δdf and the column of the significance level of 0.05 in the χ^2 distribution table (Sütütemiz, 2005, p. 157). For the null hypothesis to be rejected, the $\Delta\chi^2$ value must be greater than the Δdf critical value. Table 5 shows the χ^2 and df values of the restricted and unrestricted models.

Table 5: Discriminant Validity

	χ^2	df
Restricted Model	1149,711	324
Unrestricted Model	590,921	303
$\Delta\chi^2$	558,79	
Δdf		21

In the χ^2 distribution table, the critical value at the intersection of the row of 21 df and the column of 0.05 significance level was 32.671. Since the calculated $\Delta\chi^2=558.79$ value was greater than the critical value of 32.671, the null hypothesis which claimed that all constructs were exactly the same was rejected. That is, it is possible to say that all the constructs in the model were different from each other, and the discriminant validity of the model was ensured.

4.3. Structural Equation Modelling

As a result of the measurement model's acceptable fit and the satisfactory validity and reliability of the constructs, the test of the research model was carried out with structural equation modelling (SEM). The fit indices of the structural model were found as: $\chi^2/df= 1.964$; $GFI=0.881$; $AGFI=0.856$; $CFI=0.925$ and $RMSEA=0.054$. These values were acceptable values (Doll et al., 1994; Hair et al., 2014; Mishra & Datta, 2011) and showed a good fit of the model to the data. The β values, significance statutes, and R^2 values of the constructs are shown in Figure 2.

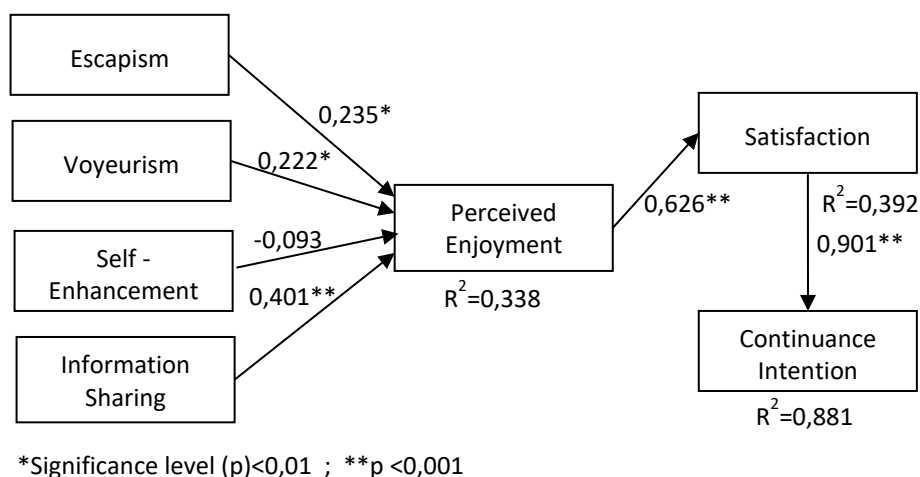

Figure 2: Findings of the research model

As it may be seen in Figure 2, the variables of escapism, voyeurism, and information sharing had a statistically significant and positive effect on perceived enjoyment as expected. The variable that had a relatively large impact on perceived enjoyment was "information sharing", and this variable was followed by "escapism" and "voyeurism", respectively. On the other hand, self-enhancement had no significant effect on perceived enjoyment. Therefore, while the hypotheses H3, H4, and H6 were accepted, hypothesis H5 was rejected.

Other relationships in the model showed that perceived enjoyment had a statistically significant and positive effect on satisfaction, and satisfaction had a statistically significant and positive effect on continuance intention. Accordingly, hypotheses H1 and H2 were also accepted. According to the coefficients, the effect of perceived enjoyment on satisfaction was found to be lower than the effect of satisfaction on continuance intention. Moreover, considering the R^2 values, perceived enjoyment was explained by the variables of escapism,

voyeurism, and information sharing at the rate of 0,338. Therefore, it could be concluded that more variables should be added to the model, and/or measurement errors should be reduced in order to explain perceived enjoyment. Similarly, satisfaction was explained by its antecedents at the rate of 0,392. This supported the need to include other factors in the model and/or reduce measurement errors to increase the rate of disclosure of satisfaction regarding Instagram. On the other hand, continuance intention was explained by all its antecedents at the rate of 0,881. The possible reason for this high rate was that satisfaction had a considerable effect and explanatory power on the continuance intention of Instagram usage. In addition to this, it is possible to say that satisfaction played a mediator role in the effect of perceived enjoyment on continuance intention because the path from perceived enjoyment to satisfaction and the path from satisfaction to continuance intention was significant.

5. DISCUSSION AND CONCLUSION

This study investigated whether individuals' perceived enjoyment affects Instagram users' satisfaction and satisfaction's effects on their continuance intention of usage. The hypothesis testing results showed that the individuals' satisfaction affected their continued use of the platform very strongly ($\beta = 0.901$). This result was in line with previous studies conducted with individuals from different cultures (Dong et al., 2014; Hsu & Wu, 2011; Kefi et al., 2015; Mouakket, 2018).

The research hypothesis (H1) which claimed that one of the reasons for individuals' satisfaction with Instagram is perceived enjoyment, was confirmed with a strong effect ($\beta = 0.626$). This result was also in line with the results of previous studies (Gwebu et al., 2014; Hsiao et al., 2016; Sun et al., 2014). The Instagram platform may be described as an example of hedonic information systems that aim to provide self-fulfilling value to the user rather than instrumental value (Heijden, 2004). Heijden (2004) found that one of the most powerful factors affecting the intention to use hedonic information systems is perceived enjoyment. The results of this study indicated that the individuals' perceived enjoyment of Instagram use was an important factor that led them to SNS.

In this study, it was found that escapism, which is defined as motivation to get away from the cognitive and emotional reality experienced by individuals, had a statistically significant and positive effect on perceived enjoyment ($\beta = 0.235$). Starting from this result, it is possible to say that the use of Instagram provides a distance away from situations such as stress that individuals experience in daily life, and it increases the enjoyment they feel from using the platform. From another point of view, individuals may prefer social relationships through Instagram to avoid some of the pressures that occur during face-to-face communication. Therefore, it is possible to say that Instagram offers them the pleasure of meeting a social need.

Another finding of the study was that voyeurism had a statistically significant and positive effect on the individuals' perceived enjoyment ($\beta = 0.222$). In other words, the fact that an Instagram user can access information about other users without them being aware positively affects the enjoyment of using the platform. Instagram provides individuals with the opportunity to look at what is happening in the lives of colleagues, family members, celebrities, or other people without engaging in active interaction with them. Therefore, Instagram allows people to satisfy their curiosity. According to some authors, voyeurism is considered as a common personality trait that exists in different degrees in all normal individuals (Baruh, 2010; Mäntymäki & Islam, 2016). Identifying the determinants of the concept of voyeurism that occurs in different forms may be an important research topic for future studies.

According to the results of this study, information sharing affected perceived enjoyment more strongly ($\beta = 0.401$) in comparison to escapism and voyeurism. The act of information sharing, which has many methods such as picture, video, visual story sharing, and live broadcasting on Instagram, has a positive and relatively high impact on the enjoyment of users using the platform.

In this study, no statistically significant effect of self-enhancement was found on perceived enjoyment. This result was inconsistent with the results in some studies in which similar themes were studied (Han, 2014; Krasnova et al., 2017). It is possible to say that this unexpected result was caused by the translation process of the scales from English to Turkish. Another reason may have been the nature of the self-enhancement scale since its items are referred as the personality types which are highly criticized (trying to attract attention, trying to stand out, praising herself/himself) in Turkish society. For this reason, the participants probably had difficulty in responding to the statements of this scale honestly. Therefore, it will be appropriate to prefer a qualitative data collection method that provides more flexibility to the researcher in the next studies that will include this variable.

The Covid-19 pandemic can be described as an extraordinary period that affect the whole world. Many studies have been published associating social media with the COVID-19 period (Ahmad, Hussain, Abd Hamid, & Khairani, 2021; González-Padilla & Tortolero-Blanco, 2020; Liu, Liu, Yoganathan, & Osburg, 2021). The data of this study were collected before the pandemic period. Therefore, the findings of this study have the potential to provide future research to compare previous and upcoming COVID-19.

REFERENCES

- Ahmad, N. S., Hussain, Z., Abd Hamid, H. S., & Khairani, A. Z. (2021). Roles of social media and counselling support in reducing anxiety among Malaysian during Covid-19 pandemic. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 63(December 2020), 102456. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102456>
- Al-Kandari, A., Melkote, S. R., & Sharif, A. (2016). Needs and Motives of Instagram Users that Predict Self-disclosure Use: A Case Study of Young Adults in Kuwait. *Journal of Creative Communications*, 11(2), 85–101. <https://doi.org/10.1177/0973258616644808>
- Bae, M. (2018). Understanding the effect of the discrepancy between sought and obtained gratification on social networking site users' satisfaction and continuance intention. *Computers in Human Behavior*, 79, 137–153. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.10.026>
- Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74–94. <https://doi.org/10.1007/BF02723327>
- Baruh, L. (2010). Mediated voyeurism and the guilty pleasure of consuming reality television. *Media Psychology*, 13(3), 201–221. <https://doi.org/10.1080/15213269.2010.502871>
- Bhattacharjee, A. (2001). Understanding Information Systems Continuance: An Expectation-Confirmation Model. *MIS Quarterly*, 25(3), 351–370.
- Boyd, D. (2011). Dear voyeur, meet Flâneur... Sincerely, social media. *Surveillance and Society*, 8(4), 505–507.
- Chaouali, W. (2016). Once a user, always a user: Enablers and inhibitors of continuance intention of mobile social networking sites. *Telematics and Informatics*, 33(4), 1022–1033. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2016.03.006>
- Chen, R., Sharma, S. K., & Raghav Rao, H. (2016). Members' site use continuance on Facebook: Examining the role of relational capital. *Decision Support Systems*, 90, 86–98. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2016.07.001>
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989). User Acceptance of Computer Technology: A Comparison of Two Theoretical Models. *Management Science*, 35(8), 982–1003. <https://doi.org/10.1287/mnsc.35.8.982>
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1992). Extrinsic and Intrinsic Motivation to Use Computers in the Workplace. *Journal of Applied Social Psychology*, 22(14), 1111–1132. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1992.tb00945.x>
- Digital in 2019. (2019). Global Internet Use Accelerates. Retrieved May 25, 2019, from <https://datareportal.com/reports/digital-2019-global-digital-overview>
- Digital in 2021. (2021). Digital 2021: Global Overview Report. Retrieved October 12, 2021, from <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>
- Doll, W. J., Xia, W., & Torkzadeh, G. (1994). A Confirmatory Factor Analysis of the End-User Computing Satisfaction Instrument. *MIS Quarterly*, 18(4), 453–461.
- Dong, T. P., Cheng, N. C., & Wu, Y. C. J. (2014). A study of the social networking website service in digital content industries: The Facebook case in Taiwan. *Computers in Human Behavior*, 30, 708–714. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.07.037>
- Erz, A., Marder, B., & Osadchaya, E. (2018). Hashtags: Motivational drivers, their use, and differences between influencers and followers. *Computers in Human Behavior*, 89(May), 48–60. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.07.030>
- Fisher, M., Boland, R., & Lyytinen, K. (2016). Social networking as the production and consumption of a self. *Information and Organization*, 26(4), 131–145. <https://doi.org/10.1016/j.infoandorg.2016.11.001>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Gan, C., & Li, H. (2018). Understanding the effects of gratifications on the continuance intention to use WeChat in China: A perspective on uses and gratifications. *Computers in Human Behavior*, 78, 306–315. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.10.003>
- Gao, L., & Bai, X. (2014). An empirical study on continuance intention of mobile social networking services. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 26(2). <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1108/MRR-09-2015-0216>

- González-Padilla, D. A., & Tortolero-Blanco, L. (2020). Social media influence in the COVID-19 pandemic. *International Braz J Urol*, 46(1), 120–124. <https://doi.org/10.1590/S1677-5538.IBJU.2020.S121>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (Research methods in social sciences)*. Ankara: Seçkin Publishing.
- Gwebu, K. L., Wang, J., & Guo, L. (2014). Continued usage intention of multifunctional friend networking services: A test of a dual-process model using Facebook. *Decision Support Systems*, 67, 66–77. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2014.08.004>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). Multivariate Data Analysis. In *Exploratory Data Analysis in Business and Economics*. https://doi.org/10.1007/978-3-319-01517-0_3
- Han, B. (2014). Born Fast, Die Young? A Study of the User's Social Network Site Continuance. *International Journal of Virtual Communities and Social Networking*, 6(4), 29–41. <https://doi.org/10.4018/IJVCNS.2014100103>
- Heijden, H. van der. (2004). User Acceptance of Hedonic Information Systems. *MIS Quarterly*, 28(4), 695–704.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and organizations: Software of the mind*. New York: McGraw-Hill.
- Hofstede Insights. (2020). *Country Comparison*. Retrieved from <https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/>
- Hsiao, C. H., Chang, J. J., & Tang, K. Y. (2016). Exploring the influential factors in continuance usage of mobile social Apps: Satisfaction, habit, and customer value perspectives. *Telematics and Informatics*, 33(2), 342–355. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2015.08.014>
- Hsu, C.-L., & Wu, C.-C. (2011). Understanding Users' Continuance of Facebook: An Integrated Model with the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology, Expectation Disconfirmation Model, and Flow Theory. *International Journal of Virtual Communities and Social Networking*, 3(2), 1–16. <https://doi.org/10.4018/jvcns.2011040101>
- Hsu, M. H., Tien, S. W., Lin, H. C., & Chang, C. M. (2015). Understanding the roles of cultural differences and socio-economic status in social media continuance intention. *Information Technology and People*, 28(1), 224–241. <https://doi.org/10.1108/ITP-01-2014-0007>
- Hwang, H. S., & Cho, J. (2018). Why Instagram? Intention to Continue Using Instagram Among Korean College Students. *Social Behavior and Personality*, 46(8), 1305–1315. <https://doi.org/10.2224/sbp.6961>
- IAB Turkey. (2020). *Türkiye'de Tahmini Medya ve Reklam Yatırımları 2019 Yıl Sonu Raporu*.
- Katz, E., & Foulkes, D. (1962). Use of the Mass Media as "Escape". *The Public Opinion Quarterly*, 26(3), 377–388.
- Katz, E., Haas, H., & Gurevitch, M. (1973). On the Use of the Mass Media for Important Things. *American Sociological Review*, 38(2), 164. <https://doi.org/10.2307/2094393>
- Kefi, H., Mlaiki, A., & Kalika, M. (2015). Social Networking Continuance: When Habit leads to information overload. *ECIS 2015 Proceedings*, (September), 1–13. <https://doi.org/10.18151/7217377>
- Kim, B. (2011). Understanding Antecedents of Continuance Intention in Social-Networking Services. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(4), 199–205. <https://doi.org/10.1089/cyber.2010.0009>
- Kim, H. J. (2016). Intention to Continue Using a Social Network Site: Effects of Personality Traits and Site Quality. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 44(9), 1419–1427. <https://doi.org/https://doi.org/10.2224/sbp.2016.44.9.1419>
- Krasnova, H., Veltri, N. F., Eling, N., & Buxmann, P. (2017). Why men and women continue to use social networking sites: The role of gender differences. *Journal of Strategic Information Systems*, 26(4), 261–284. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2017.01.004>
- Lee, C. S., & Sin, S. J. (2016). *Why Do People View Photographs on Instagram?* 10075, 339–350. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-49304-6>
- Lee, I. (2018). Social media analytics for enterprises: Typology, methods, and processes. *Business Horizons*, 61(2), 199–210. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2017.11.002>
- Lee, S., & Kim, B. G. (2017). The impact of qualities of social network service on the continuance usage intention. *Management Decision*, 55(4), 701–729. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1108/MRR-09-2015-0216>
- Li, H., Li, L., Gan, C., Liu, Y., Tan, C. W., & Deng, Z. (2018). Disentangling the factors driving users' continuance intention towards social media: A configurational perspective. *Computers in Human Behavior*, 85, 175–182. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.03.048>
- Lin, H., Fan, W., & Chau, P. Y. K. (2014). Determinants of users' continuance of social networking sites: A self-regulation perspective. *Information and Management*, 51(5), 595–603. <https://doi.org/10.1016/j.im.2014.03.010>

- Lin, K. Y., & Lu, H. P. (2011). Why people use social networking sites: An empirical study integrating network externalities and motivation theory. *Computers in Human Behavior*, 27(3), 1152–1161. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.12.009>
- Lin, X., Featherman, M., & Sarker, S. (2017). Understanding factors affecting users' social networking site continuance: A gender difference perspective. *Information and Management*, 54(3), 383–395. <https://doi.org/10.1016/j.im.2016.09.004>
- Liu, H., Liu, W., Yoganathan, V., & Osburg, V. S. (2021). COVID-19 information overload and generation Z's social media discontinuance intention during the pandemic lockdown. *Technological Forecasting and Social Change*, 166(August 2020), 120600. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120600>
- Mäntymäki, M., & Islam, A. K. M. N. (2014). Voyeurism and exhibitionism as gratifications from prosuming social networking sites. *Twenty Second European Conference on Information Systems*, 1–16. <https://doi.org/10.13140/2.1.1701.6967>
- Mäntymäki, M., & Islam, A. K. M. N. (2016). The Janus face of Facebook: Positive and negative sides of social networking site use. *Computers in Human Behavior*, 61, 14–26. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.02.078>
- McKnight, D. H., Lankton, N., & Tripp, J. (2011). Social networking information disclosure and continuance intention: A disconnect. *Proceedings of the Annual Hawaii International Conference on System Sciences*, 1–10. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2011.379>
- Mishra, P., & Datta, B. (2011). Perpetual Asset Management of Customer-Based Brand Equity-The PAM Evaluator. *Current Research Journal of Social Sciences*, 3(1), 34–43.
- Mouakket, S. (2015). Factors influencing continuance intention to use social network sites: The Facebook case. *Computers in Human Behavior*, 53, 102–110. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.06.045>
- Mouakket, S. (2018). The role of personality traits in motivating users' continuance intention towards Facebook: Gender differences. *Journal of High Technology Management Research*, 29(1), 124–140. <https://doi.org/10.1016/j.hitech.2016.10.003>
- Nunan, D., Sibai, O., Schivinski, B., & Christodoulides, G. (2018). Reflections on “social media: Influencing customer satisfaction in B2B sales” and a research agenda. *Industrial Marketing Management*, 75(March), 31–36. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2018.03.009>
- Oliver, R. L. (1980). A Cognitive Model of the Antecedents and Consequences of Satisfaction Decisions. *Journal of Marketing Research*, 17(4), 460–469. <https://doi.org/10.1016/j.jns.2003.09.014>
- Peter, A. R., & Sherman, P. (2006). Hedonic information systems: Acceptance of social networking websites. *Association for Information Systems - 12th Americas Conference On Information Systems, AMCIS 2006*, 2, 1208–1213.
- Praveena, K., & Thomas, S. (2014). Continuance Intention to Use Facebook: A Study of Perceived Enjoyment and TAM. *Bonfring International Journal of Industrial Engineering and Management Science*, 4(1), 24–29. <https://doi.org/10.9756/BIJIEMS.4794>
- Ramírez-Correa, P., Grandón, E. E., Ramírez-Santana, M., & Belmar Órdenes, L. (2019). Explaining the Use of Social Network Sites as Seen by Older Adults: The Enjoyment Component of a Hedonic Information System. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(10), 1673. <https://doi.org/10.3390/ijerph16101673>
- Seol, S., Lee, H., Yu, J., & Zo, H. (2016). Continuance usage of corporate SNS pages: A communicative ecology perspective. *Information and Management*, 53(6), 740–751. <https://doi.org/10.1016/j.im.2016.02.010>
- Sheldon, P., Rauschnabel, P. A., Antony, M. G., & Car, S. (2017). A cross-cultural comparison of Croatian and American social network sites: Exploring cultural differences in motives for Instagram use. *Computers in Human Behavior*, 75, 643–651. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.06.009>
- Shi, S., Chen, Y., & Chow, W. S. (2016). Key values driving continued interaction on brand pages in social media: An examination across genders. *Computers in Human Behavior*, 62, 578–589. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.04.017>
- Sun, Y., Liu, L., Peng, X., Dong, Y., & Barnes, S. J. (2014). Understanding Chinese users' continuance intention toward online social networks: An integrative theoretical model. *Electronic Markets*, 24(1), 57–66. <https://doi.org/10.1007/s12525-013-0131-9>

Sütütemiz, N. (2005). *Antecedents of customer loyalty and comparison of customer loyalty models: A study in banking and health care sectors*. Sakarya University.

Szolnoki, G., Dolan, R., Forbes, S., Thach, L., & Goodman, S. (2018). Using social media for consumer interaction: An international comparison of winery adoption and activity. *Wine Economics and Policy*, 7(2), 109–119. <https://doi.org/10.1016/j.wep.2018.07.001>

TURKSAT. (2020). The Results of Address Based Population Registration System, 2019. Retrieved February 15, 2020, from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=The-Results-of-Address-Based-Population-Registration-System-2019-33705>

Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). A Theoretical Extension of the Technology Acceptance Model: Four Longitudinal Field Studies. *Management Science*, 46(2), 186–204. <https://doi.org/10.1287/mnsc.46.2.186.11926>

Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User Acceptance of Information Technology: Toward a Unified View. *MIS Quarterly*, 27(3), 425–478.

Verhagen, T., Fransfeld, F., & Hooff, B. van den. (2009). Understanding Virtual World Usage: a Multipurpose Model and Empirical Testing. *17th European Conference on Information Systems*, 1–16. <https://doi.org/10.1111/cpr.12060>

Vorderer, P., Klimmt, C., & Ritterfeld, U. (2004). Enjoyment : At the Heart of Media. *International Communication Association*, 388–408.

Weinberg, B. D., & Pehlivan, E. (2011). Social spending: Managing the social media mix. *Business Horizons*, 54(3), 275–282. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.01.008>

Wenninger, H., Cheung, C. M., & Krasnova, H. (2019). College-aged users behavioral strategies to reduce envy on social networking sites: A cross-cultural investigation. *Computers in Human Behavior*, 97(February), 10–23. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.02.025>

Appendix: Measurement expressions.

Continuance Intention (Bhattacharjee, 2001; Zhang et al., 2017)	
CI-1	If I could, I will continue using Instagram.
CI-2	I will recommend my friends and family members to use Instagram.
CI-3	I will continue using Instagram in the future
CI-4	My intentions are to continue using Instagram rather than any alternative.
Satisfaction (Bhattacharjee, 2001)	
S-1	I am satisfied with using Instagram.
S-2	My choice to use Instagram was a wise one.
S-3*	I am not happy with using Instagram.
S-4*	My experience with using Instagram was unsatisfactory.
S-5	I think I did the right thing by deciding to use Instagram.
S-6*	If I were to do it again, I would feel differently about using Instagram.
Perceived Enjoyment (Sun et al., 2014)	
PE-1	Using Instagram provides me with a lot of enjoyment
PE-2	I have fun using Instagram.
PE-3	Using Instagram provides me with pleasure.
Escapism (Chaouali, 2016; Bae, 2018)	
E-1	Instagram allows me to escape from reality.
E-2	Instagram allows me to get away from what I am doing.
E-3	Instagram allows me to forget about my problems.
E-4	Instagram allows me to get away from the pressures on me.
Voyeurism (Mantymaki and Islam, 2014;2016)	
V-1	I enjoy viewing Instagram because it helps me get a peek into other’s private moments.
V-2	I like watching people on Instagram when they don’t know that they are being watched.
V-3	I enjoy viewing others’ photos on Instagram no matter if I know them or not.
V-4	I get satisfaction out of watching people on Instagram when they are unaware.
V-5	I like Instagram because it provides access to other people’s information.
V-6	I like Instagram because people don’t know that I am accessing their Information.

Information Sharing (Gan and Li, 2018; Liu et al., 2016)	
IS-1	Instagram provides me to inform people.
IS-2	Instagram provides me to share information that is useful to other people.
IS-3	Instagram provides me to present information on my interest.
Self Enhancement (Krasnova et al., 2017)	
SE-1	I emphasize special qualities that distinguish me by using Instagram.
SE-2	I show abilities that distinguish me from others by using Instagram.
SE-3	I attract the attention of others by using Instagram.
SE-4	I tell others about my achievements by using Instagram.
SE-5	I win respect in the circle of my friends and acquaintances by using Instagram.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).